په دې څوارلس ټوکیزو کلیاتو کې

لومړی ټوک (پنځوني او ژباړې): متکور، په اورونو کې سندرې، د ټولنپوهنې له نظره په افغانستان کې د واک جوړښتونه، په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه، د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه، فلسفه او فلسفي بهیر (۱- ۹٦۹) مخونه.

دویم ټوک (راټولوني): هیلې، نیمګړي ارمانونه، د لوونو فصل، سیندونه هم مري او د پښتو ادب لرغونې دوره (۹۷۰- ۲۱۱۳) مخونه.

درېیم ټوک (راټولوني): د نازو انا یاد، د استاد الفت نثري کلیات (۲۱۱۴- ۳۲۱۰) مخونه.

څلورم ټوک (یونلیکنې): د اماراتو سفر، که یون دی یون دی، د پنټاګون تر څنډو، د کرملېن په زړه کې (۳۲۱۱- ۴۲۷۴) مخونه.

پنځم ټوک (یونلیکونه): د ډیلي تخت هېرومه، دري ورځې د افسانو په وطن کې، د خدای(ج) تر کوره (۴۲۷۵- ۵۳۱۹) مخونه.

شپږم ټوک (کلتوري او څېړنیز اثار): استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری، د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود، ساینسي پرمختیاوې، هیله د خپلو سریزو په لمن کې، د کتابونو په ورمو کې (۵۳۲۰- ٦۱۳۳)مخونه.

اووم ټوک (کلتوري او څېړنیز اثار): فرهنګي فقر، له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل، د افغانستان فرهنګ ته اووښتي زیانونه، مرکه او مرکې، کلتوري یون، جنګ او فرهنګ په افغانستان کې (٦۱۳۴- ۷۱۱۹) مخونه.

اتم ټوک (سیاسي او ټولنیز اثار): بېړنۍ لویه جرګه: ولسواکي او زورواکي، افغانستان په سیاسي کړلېچ کې، د سمون په لټه (۷۱۲۰- ۸۱۴۷) مخونه.

نهم ټوک (سیاسي او ټولنیز اثار): ک... ...ه ... ملي ... زمانې په کړلېچ کې، ملي هویت او ملي عزت (۸۱۴۸- ۹۳۰٦) مخونه.

لسم ټوک (سیاسي او ټولنیز اثار): ملي درسونه، د ارګ نا ویلې خبرې (۹۳۰۷- ۱۰۳۴۹) مخونه.

(پاتې د پښتې ۳ مخ)

مه پېړۍ یون

دولسم ټوک

(تحصیلي اثار)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹٦ل

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیمه پیړۍ یون

دولسم ټوک

(تحصیلي اثار/ دوکتورا)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۶ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

نیمه پېړۍ یون

دولسم ټوک

(تحصیلي اثار/دوکتورا)

لیکوال: **محمد اسمعیل یون**

خپرندوی: **د افغانستان ملي تحریک**

ډیزاین: **فیاض حمید**

چاپکال: **۱۳۹٦ لمریز**

چاپشمېر: **۱۰۰۰ ټوکه**

د خپرندوی د خپرونو لړ: (۱۴۹)

وېبپاڼه: **www.melitahrik.com**

د دې کتاب د چاپي او انلاین خپرولو ټول حقوق له خپرندوی سره خوندي دي

۱۰۸۲۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالۍ:

د افغانیت، اسلامیت او انسانیت

رښتینو لارویانو ته!

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیولیک

گڼه	سرلیک	مخ
•	د استاد یون پنځوس کلن یون	۱۰۸۲۹
•	زما د نیمې پېړۍ یون	۱۰۸۴۵
	کتاب الشعر او لس نورې لیکنې	
۱	د تحریک یادښت	۱۰۸۵۵
۲	دا اثر د ښاغلي (یون) یوه بله ګټوره هڅه	۱۰۸۵۶
۳	د دوکتورا پروګرام او دا اثر	۱۰۸۵۹
٤	د لیک تاریخي بهیر	۱۰۸٦۳
۵	د ادم خان او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه	۱۰۸۹۳
٦	داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه	۱۰۹۱٦
۷	د روښان جنګونه	۱۰۹۳٤
۸	د ژبپوهنې د ښوونځیو لنډېز	۱۰۹٦۸
۹	د افغانستان فرهنګي میراثونه	۱۰۹۸۷
۱۰	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه	۱۱۰۲۷
۱۱	کنایه او په کلام کې یې دریځ	۱۱۰٤٦
۱۲	د ارسطو د کتاب الشعر موخه، مانا او محتوا	۱۱۰٦٤
۱۳	د شېخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ایډیالونو پرتلنه	۱۱۰۸٦
۱٤	د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود	۱۱۱۱۹
	د خادم نړۍ لید	
۱	(د خادم نړۍ لید) په باب د پښتو څانګې نظر	۱۱۱۳٦
۲	د لارښود ګزارش	۱۱۱۳۸
۳	د خادم نړۍ لید او زما نظر	۱۱۱٤۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤	د خادم نړۍ لید	١١١٤٧
٥	د ارزوونکي نظر	١١١٥٣
٦	سریزه	١١١٥٧

لومړۍ برخه

خادم څوک و؟

٧	د خادم پېژندنه	١١١٦٩
٨	١- زوکړه	١١١٧٣
٩	٢- زده کړه	١١١٧٨
١٠	٣- لیکوالي	١١١٨٢
١١	۴- دندې	١١١٨٤
١٢	۵- اثار	١١١٨٨
١٣	٦- سیاسي فکر، ژوند او هڅې	١١١٩٠
١٤	٧- کورني او بهرني سفرونه	١١١٩٧
١٥	٨- کورنی او ټولنیز ژوند	١١١٩٨
١٦	٩- د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه	١١١٩٩
١٧	١٠- یادونه او نمانځنه	١١٢٠٢
١٨	١١- د ژوند پېښو لنډیز	١١٢٠٦

دویمه برخه

خادم څه کړي ؟

١٩	د خادم اثار	١١٢١٠
٢٠	الف - د استاد خادم منظوم اثار	١١٢١١
٢١	ب- د استاد خادم منثور اثار	١١٢٢٩
٢٢	د استاد خادم د اثارو نوښتونه او ارزښتونه	١١٣١٢
٢٣	الف- د منظومو اثارو نوښتونه او ارزښتونه	١١٣١٣
٢٤	ب- د منثورو اثارو نوښتونه او ارزښتونه	١١٣٥٦
٢٥	په ویښتیایي پړاو کې د استاد خادم د اثارو مقام	١١٣٦٩

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲٦	د ولس په ویښتابه کې د استاد خادم د مفکورو اغېزه	۱۱۳۹٤
۲۷	د خادم په اثارو کې فکري تاثر، تقلید او تولید	۱۱۳۹۸
۲۸	الف- خادم او خپله ټولنه	۱۱٤۰۰
۲۹	ب- کورني لیکوال او مهم شخصیتونه	۱۱٤۰٥
۳۰	ج- نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه	۱۱٥۲٥

درېیمه برخه

د خادم نړۍ لید

۳۱	ملتپالنه	۱۱٥۷۳
۳۲	الف- پښتانه او پښتونولي	۱۱٥۷۷
۳۳	ب- پښتانه او پښتونستان	۱۱٦۰٦
۳٤	ج- افغان او افغانیت	۱۱٦۲۷
۳٥	دینپالنه	۱۱٦۸۱
۳٦	الف- د دین اصلي ماهیت	۱۱٦۸۳
۳۷	ب- د دین اخلاقي ایډیالونه	۱۱٦۹۰
۳۸	ټولنپالنه	۱۱۷۰۸
۳۹	سمونپالنه	۱۱۷۲۰
٤۰	الف- فردي سمون	۱۱۷۲۱
٤۱	ب- ټولنیز سمون	۱۱۷۲۷
٤۲	ج- هېوادنی سمون	۱۱۷۳۱
٤۳	کره کتنه	۱۱۷۳۸
٤٤	الف- ژبپوهنیزه کره کتنه	۱۱۷۳۹
٤٥	ب- ادبي کره کتنه	۱۱۷٤۳
٤٦	ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه	۱۱۷٤۷
٤۷	ښارپالنه	۱۱۷٥۹
٤۸	د فلسفي افکارو روزنه	۱۱۷۷٥
٤۹	د سیمې او نړۍ په باب انګېرنې	۱۱۸۱۰
٥۰	الف – په سیمه ییزه کچه انګېرنې	۱۱۸۱۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

٥١	ب- په نړیواله کچه انګېرنې	۱۱۸۱٤
٥٢	ژبپالنه او نور افکار	۱۱۸۲٤
	څلورمه برخه	
٥٣	خادم د نورو لیکوالو له نظره	۱۱۸٥۰
٥٤	الف- کورني لیکوال	۱۱۸٥۱
٥٥	ب- بهرني لیکوال	۱۱۹۷۲
	پنځمه برخه	
٥٦	د خادم د خدمتونو ارزونه	۱۱۹۸٥
٥٧	فرهنګي برخه کې د استاد خادم خدمتونه	۱۱۹۸۷
٥٨	الف- لیکنیز خدمتونه	۱۱۹۸۸
٥٩	ب- رسنیز خدمتونه	۱۱۹۹۳
٦۰	ج- دیني خدمتونه	۱۲۰۰۳
٦۱	ټولنیزه برخه کې د استاد خادم خدمتونه	۱۲۰۰۷
٦۲	الف- کورنی او سیمه ییز چاپېریال	۱۲۰۰۸
٦۳	ب- عامه ټولنه	۱۲۰۰۹
	شپږمه برخه	
٦٤	وروستی یادونې	۱۲۰۱۳
٦٥	وروستی بشپړونې	۱۲۰۱٥
٦٦	لنډیز او پایله	۱۲۰۲۱
٦٧	اخځونه	۱۲۰۲۸
٦۸	CERTIFICATE	۱۲۰۳۳
٦۹	وروستی نښلونې	۱۲۰۳٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد يون پنځوس کلن يون

ښاغلي پوهاند دوکتور محمد اسمعيل يون زموږ د زمانې په تېره بيا د سختو حالاتو يو مخکښ فکري مبارز دی. ده د افغانستان د کورنيو او بهرنيو مخالفينو، جنگسالارانو او فسادگرو پر وړاندې د مبارزې يوه ځانگړې لاره، چې د قلم، ژبې او جرئت لاره وه، غوره کړه. دا يې د خپل ولس او خلکو د اوږدو مبارزو تر ټولو غوره، بريالۍ او ژغورندويه لاره او مبارزه وبلله. دی که په کابل کې و او يا هم په نورو ولايتونو کې، خپلو ملي او فرهنگي هلو ځلو ته يې دوام ورکړی، همدا علت و چې افغانانو دده د مبارزې پر حقانيت، رښتينولۍ او زړورتيا باور پيدا کړ، ډېری افغانان په ځانگړې توگه ځوانان يې تر څنگ ودرېدل او دې مبارزې ته يې لا نور ځواک ورواښه. يون ددې ځوانانو په راټولېدو سره پرځان لا باوري شو او خپلې دې مبارزې ته يې په سيستماتيک ډول دوام ورکړ.

که وويل شي چې يون د افغاني ټولنې، ملي تفکر او د مظلوم اکثريت د غږ پورته کولو يو بريالی وياند دی، نو مبالغه به مې نه وي کړي. ددې لپاره چې ښاغلی يون په بشپړه توگه وپېژنو، نو غواړم دلته يې د ژوند، اثارو او افکارو پر بېلابېلو برخو لنډه رڼا واچوم:

۱- زوکړه: محمد اسمعيل يون د حاجي محمد خان زوی او د هدايت خان لمسی دی، پر (۱۳۴۶ل) کال د کب پر (۱۸) مه نېټه د لغمان ولايت د الينگار ولسوالۍ د (الوخېلو) په يوې روښنفکرې کورنۍ کې زېږېدلی دی. يون لا د شېږم ټولگي زده‌کوونکی و چې پلار يې وفات شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کور سرپرستي او د ژوند نورې چارې خپله ده ته ورپرغاړه شوې. خو په دې سختو شرایطو کې یې هم خپل هوډ قوي وساته، هم یې د کورنۍ سرپرستي کوله او هم یې خپلو زده کړو ته دوام ورکړ.

۲- زده کړې: محمد اسمعیل یون پر (۱۳۵۳ل)کال د الینګار ولسوالۍ د (سلینګار) په لومړني ښوونځي کې، چې د یون له کوره په پلي مزله یې نږدې یو نیم ساعت واټن درلود، په لومړي ټولګي کې شامل شو، یون یو کال د سویې ازموینه ورکړه او یو ټولګی یې ارتقا وکړه، پر (۱۳۵۷ل)کال دې ښوونځي ته نوې ودانۍ جوړه شوه او د یون کور ته نږدې ساحه کې اباد شو. پر (۱۳۵۸ل) کال دا ښوونځی د حکومت د مخالفینو له خوا وسوځول شو، یون د نورو زده کوونکو په شان له ښوونځي څخه بې برخې شو، یون له درس سره د خپلې مینې او د کورنۍ د موافقې پر اساس کابل ته راغی او دلته پر (۱۳٦۱ل) کال یې د کابل په (ده خدایداد) او بیا په (ده یحیی) لېسو کې خپلې زده کړې پسې تعقیب کړې. پر (۱۳٦۲ل) کال د کابل په خوشال خان لېسه کې شامل او پر (۱۳٦٦ل) کال ترې په دویمه نومره فارغ شو، (۱۳٦۷ل)کال د کابل پوهنتون په ژبو او ادبیاتو پوهنځي کې شامل او پر (۱۳۷۰ل) کال ترې اول نومره فارغ شو، پر (۱۳۷۰ل)کال یې د یاد پوهنځي پښتو څانګې کې د کدر ازموینه ورکړه، په یاده ازموینه کې بریالی او پر همدې کال د (نامزد پوهیالي) په رتبه د پښتو څانګې د کدر غړی شو. یون پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۳۸۵ل)کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په ماسترۍ پروګرام کې شامل او پر (۱۳۸۷ل)کال کې ترې فارغ شو.

یون د (کابل پوهنتون) علمي مجلې موسس هم دی او درې کاله یې ددې مجلې مدیریت هم ورپرغاړه و.

محمد اسمعیل یون پر (۱۳۹۲ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د دوکتورا (PhD) پروګرام کې شامل شو او د تحصیل دا پړاو یې هم پر (۱۳۹٦ل) کال په بریالیتوب سره بشپړ کړ.

یون پر پورتنیو زده کړو سربېره د لنډ مهاله کورسونو، ورکشاپونو او سیمینارونو لپاره په کور دننه او بهر په ځینو برخو کې زده کړې کړې دي او لنډ مهاله کورسونه یې هم تعقیب کړي دي.

یون له (۱۳۷۰ل) کال څخه چې د کابل پوهنتون په کدر کې شامل شوی، بیا تر (۱۳۹٦ل)کال پورې په منظم ډول تدریس کړی او په دې یاده موده کې یې له (نامزد پوهیالي) څخه نیولې بیا تر (پوهاندی) وروستۍ لوړې پوهنتوني رتبې پورې ټولې رتبې په ترتیب سره بشپړې کړي او د هرې رتبې لپاره یې له پوهنتوني مقرراتو سره سم ځانګړی اثر لیکلی دی.

۳- دندې: یون چې کله په ښوونځي کې د څلورم، پنځم او شپږم ټولګي زده کوونکی و، نو د ښوونځي د ترانې د ټیم غړی و، سپورت سره یې هم مینه درلودله، په ښوونځي کې د خپل عمر په هلکانو کې د والیبال

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټیم غړی و، یون چې کله له لغمان څخه کابل ته راغی، نو دلته په (خوشال خان) لېسه کې د ادبي انجمن مشر شو. یون د ثانوي زده کړو پر مهال (۹-۱۲) ټولګي پورې موده کې له یو شمېر اخبارونو او مجلو سره قلمي همکاري درلودله او د ځینو چاپي خپرونو له خوا ورته حق الزحمه هم ورکول کېدله. یون په کابل پوهنتون کې د تحصیل پر مهال هم د لیکوالو د ټولنې غړی، د ځوانو لیکوالو د ټولنې د مشرتابه غړی، د خوشال فرهنګي ټولنې د ځوانانو د برخې مسول او یو شمېر نورو فرهنګي ټولنو غړی پاتې شوی دی.

یون لا په (۱۲) ټولګي کې و چې د (هیلې) په نامه یې د لرو او برو افغانانو د ځوانو شاعرانو یوه شعري ټولګه راټوله او پر (۱۳۶۶ل) کال یې چاپ کړه.

د پوهنځي پر وروستي کال یې دوه اثار: د خپلو شعرونو ټولګه (مټکور) او د ولسي شاعر (محمد عالم حیران) د شعرونو ټولګه (نیمګړي ارمانونه) چاپ کړل.

یون د تنظیمي جګړو پر مهال کله په کابل او ځینې وختونه په پېښور کې اوسېده، هلته په پېښور کې یې (هیله) مجله چاپوله، د (معارف) مجلې همکار و، په جرمني کې د دوو افغاني کلتوري ټولنو؛ (د افغانستان کلتوري ودې ټولنه) او (د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنې) استازی هم و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمـد اسـمعیل یـون د طالبـانو د نظـام تـر ړنګېـدو وروسـته پـر (۱۳۸۱ل)کال لومړی په ختیزو ولایتونو کـې د ملګرو ملتونـو د مرسـتو د ځانګړي دفتر یوناما (UNAMA) مشاور او ډېر ژر په یـادو ولایتونـو کـې د بېړنۍ لويې جرګې لپاره د انتخاباتو د دفتر مشر شو. یون دا دنـده هـم پـه ښه ډول ترسره کړه.

یون پر (۱۳۸۲ل)کال د بېړنۍ لويې جرګه چې نږدې (۱۶۰۰) تنـو پـه کې له ټول افغانستان څخه ګډون درلود، غړی و، د جرګې د مشرتابه لپـاره ټاکنې وشـوې او یـون د رایـو پـه اکثریـت سره د بېړنـۍ لـويې جرګـې د لومړي منشي په توګه انتخاب شو، د منشیتوب دنـده یـې هـم پـه ښـه ډول ترسره کړه او بیا یې د یادې جرګې په باب (بېړنۍ لويه جرګـه- ولسـواکي او زورواکي) تر نامه لاندې یو ځانګړی اثر هم ولیکه.

یون پر (۱۳۸۵ل)کال د افغانستان او پاکستان تـر مـنځ د (امـن ګـډې جرګې) لپاره د افغانستان له لوري د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یـې هم په ښه ډول ترسره کړه.

یون پر (۱۳۸۵ل)کال د جمهور رییس حامـد کـرزي د یـوه ځـانګړي فرمان له لارې د امنیت شورا دفتر د فرهنګي چارو د رییس په توګـه غـوره شو، اوه کاله یې دا دنده پر مخ یوړه او جمهور رییس حامـدکرزي تـه یـې په ډېرو ملي او فرهنګي مسایلو کې خپلې مشورې ورکړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یون پر (۱۳۹۲ل)کال په حکومت کې د ولسمشر له خوا جنګسالارانو او فسادګرو ته د زیاتو امتیازاتو له ورکړې سره د مخالفت لـه املـه لـه خپلـې دندې استعفی ورکړه او پر همدې کال یې (د افغانستان ملي تحریـک) پـه نامه د یـو ازاد، فرهنګـي، مـدني، ټـولنیز، مـلي او سـیاسي حرکـت بنسـټ کېښود.

۴- کورنی ژوند:

استاد یون پر (۱۳۷۴ل) کـال لـه (اریـن مومنـد) سره واده وکـړ، اوس څلور اولادونه لري (هیله، سمسور، سـوله او ودان). (هیلـه) او (سمسـور) دا مهال (۱۳۹٦ل کال) پـر لـوړو زده کـړو بوخـت دي، (سـوله) او (ودان) د ښوونځي زده کوونکي دي او مېرمن یې (ارین یون) په ولسي جرګه کـې د ننګرهار د خلکو منتخبه استازې ده.

۵- فعالیتونه:

الف- ټولنیزه برخه کې: یون لـه (۱۳٦٦ل)کـال څخـه بیـا تـر (۱۳۹٦ل)کال پورې په ټولنیزو چارو کې زیات کارونه ترسره کړي دي، پـه یاده موده کې یې په سلګونو زرو هېوادوالو سره لیـدنې کتنـې کـړي دي، په سلګونو ټولنیزې غونډې یې جوړې کړي، د خلکو مشکلاتو ته یـې ځـان رسولی، د نورو ملګرو او ملي تحریک د ملګرو په مرسته یې مصیبت ځپلـو خلکو ته مرستې وررسولي. په کابل، کندوز، بغلان، بدخشان، فاریاب، بلخ، هلمند، ننګرهار، پکتیا، خوست، لغمان، کونړ او د هېواد په نورو سیمو کـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې زلزله ځپلو، سېلاب ځپلو، جنګ ځپلو او نورو مصیبت ځپلو هېوادوالو ته د ملي پانګوالو مرستې رسولې دي، د دولت او خیریه ټولنو پام یې هغو ته واړولی او له دې لارې یې خلکو ته په مستقیم او نامستقیم ډول د میلیونونو ډالرو مرستو د ور رسولو زمینه برابره کړې ده. د مصیبت ځپلو خلکو لپاره یې لوی رسنیز کمپاینونه هم ترسره کړي او دا کار ددې سبب شوی چې هم دولت او هم خیریه ټولنې غمځپلو سیمو ته ځان ورسوي. د جګړې ټپیانو ته د وینې د ورکړې لپاره یې څو پروګرامونه جوړ کړي او همدارنګه یې د خلکو مدني او اعتراضیه غونډو ته لاره هواره کړې ده. د مسجدونو او کلینیکونو په جوړونه کې یې ونډه اخیستې، د صحي اوبو لپاره یې د ژورو څاګانو په کیندنه او د چاپېریال د پاک ساتلو لپاره یې هم د هېوادوالو مرستې اړمنو هېوادوالو ته رسولې دي. په مجموعي ډول د ټولو هغو خیریه او ټولنیزو کارونو شمېر چې یون په تېرو (۳۰) کلونو کې ترسره کړي تر (۱۰۰۰) ګټورو او مرستندویه کارونو زیاتېږي.

ب- سیاسي برخه کې: محمد اسمعیل یون سره له دې چې له کوم سیاسي ګوند سره تړاو نه لري او نه یې غړیتوب لري، خو په خپله یې له نورو روښنفکرو افغانانو سره په ګډه (د افغانستان ملي تحریک) په نامه د یو ملي، مدني، خدماتي، ټولنیز، ملي او سیاسي حرکت بنسټ ایښی دی. ددې تحریک له لارې یې په هېواد کې یو شمېر سیاسي فعالیتونه ترسره کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یون له یو شمېر نورو افغانانو سره په ګډه په هېـواد کـې د ولسـواکۍ د ټینګښـت، د جنګسـالارانو او فسـادګرو د زور کمـونې، لـه منځـه وړنـې او همدارنګه د عادلانه سیاسي نظام د ټینګښت لپاره ګڼ شمېر لاریونونه ترسره کـړي او پـه ځینـو نـورو دا ډول مظـاهرو کـې یـې ګـډون کـړی دی. دا مظاهرې ټولې سولییزې او هدفمنې وې. د ټولـو هغـو غونـډو، لاریونونـو، جرګو، مرکو، سیاسي سیمینارونو او ورکشاپونو شمېر چې یون په مستقیم او نامستقیم ډول او د نورو هېوادوالو په مرسته جوړ کړي په تېرو (۳۰) کلونـو کې تر (۸۰۰) بېلابېلو غونډو اوړي.

د ملي او اسلامي هویت د خوندیتابه لپاره یې ټینګه او متواتره مبـارزه د ملي او سیاسي مبارزو یوه بېلګه ده.

ج- فرهنګي برخه کې: یون د یو خپلواک لیکوال په توګه په تېرو دېرشو کلونو کې ګڼ شمېرفرهنګي، علمي او اکاډمیک خدمتونه ترسره کړي،په ګڼو چاپي، رادیویي او ټلویزیوني مرکو کې یې د و اقعیتونو او حقایقو د څرګند بیان له امله د خلکو په زړونوکې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي؛ د هغه ملي او ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنګ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د یون نظریات خپلو شخصي او تنظیمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه یې په ټینګه مخالفت کوي. هر کله چې یون کومه لیکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې یې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

منفي غبرګونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سیاسي بهیر کې یې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونه یې مطرح کړي دي.

مثبت غبرګونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو یون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرایطو کې بیا هم خپلو فرهنګي، سیاسي او ټولنیز کارونو ته دوام ورکړی دی.

د ټولو هغو لیکنو، مرکو او ویناوو شمېر چې استاد یون په تېرو (۳۰) کلونو کې د هېواد په داخل او بهر کې له چاپي، غږیزو، لیدنیو او برېښنایي رسنیو سره کړي تر (۱۲۰۰) عنوانو لیکنو، مرکو او ویناوو اوړي.

د استاد یون اوسنی فرهنګي کارونه، چې تاسو یې اوس په مسلسل ډول ګورئ، د تېرو دېرشو کلونو په بهیر کې ترسره شوي دي. استاد یون په تېرو (۳۰) کلونو کې تر (۵۰) عنوانو زیات اثار لیکلي چې نږدې ټول یې چاپ شوي، دا اثار یې هم په برېښنایي ډول، هم په کتابي ډول او هم په (CD) کې لوستونکو ته وړاندې کړي دي. استاد یون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی دی، په پېښور کې یې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او(د پښتني فرهنګ د ودې پراختیا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو لیکوالو په لسګونو اثار، ایډیټ او چاپ کړي دي. دغه راز یې د سلګونو کورنیو مشاعرو، ادبي غونډو او سیمینارونو په جوړونه کې ونډه اخیستې ده، خپله یې هم په سلګونو مشاعرې،سیمینارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په رسنیزه برخه کې یې د (ژوندون) په نامه یو رسنیز مرکز جوړ کړی چې ژوندون راډیو ټلوېزیون په کې فعالیت لري، دا راډیو ټلوېزیون د ټول هېواد په کچه نشرات لري او د سټلایټ او وېبسایټ له لارې یې هم ټولې نړۍ ته نشرات رسېږي.

په اکاډمیکه برخه کې یون د (کونړ) او (لغمان) پوهنتونونو په تاسیس کې اساسي نقش لوبولی دی او اوس دا دواړه پوهنتونونه په زرگونو محصلین لري، دغه راز د یو شمېر خصوصي ښوونځیو او پوهنتونونو په جوړونه کې یې هم مرسته کړې ده. یون د (هیلې، شمشاد او کابل پوهنتون) په نامه د درېو مجلو د مسول مدیر په توگه هم خپله دنده اجرا کړې ده. پر خپلو کتابونو سربېره یې د بېلابېلو لیکوالو نږدې (۴۰۰) عنوانو بېلابېلو اثارو ته د چاپ زمینه برابره او د یو شمېر نورو د سمون چارې یې هم پر مخ وړي دي.

په سیمه ییزه او ملي کچه یې د (۳۰) کلونو په بهیر کې تر (۱۱۰۰) زیاتې ادبي، علمي او فرهنگي غونډې، سیمینارونه او ورکشاپونه جوړ کړي دي.

چاپ شوي اثار یې په دې ډول دي:

الف- پنځونې:

کتاب نوم	څرنگوالی	چاپکال
• مټکور	(لومړی شعري ټولگه)	دویم چاپ ۱۳۸۷ل کال.
• په اورونو کې سندرې	(دویمه شعري ټولگه)	دویم چاپ ۱۳۸۷ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب- راټولونې:

- هیلې (ګډه شعري ټولګه) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- نیمګړي ارمانونه (د حیران شعري ټولګه) دویم چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- د لوونو فصل (ګډه شعري ټولګه)دویم چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- د نازو انا یاد (د سیمینار د لیکنو ټولګه) دویم چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- د الفت نثري کلیات (د الفت نثرونه) درېیم چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- سیندونه هم مري (د اسحق ننګیال شعري منتخبات) دویم چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- د پښتو ادب لرغونې دوره (لومړی ټولګی) لومړی چاپ ۱۳۸۷ل کال.

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه، د (پوهنوال روستار تره کي) اثر دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- .د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه (د نینسي دوپرې اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه(د پوهنوال روستار تره کي) اثر دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- فلسفه او فلسفي بهیر (د استاد افغانیار اثر) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر (د اماراتو یونلیک) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- که یون دی یون دی (د اروپا یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- دېنټاګون ترځنډو (د امریکا یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د کرملین په زړه کې (د روسیې یونلیک) لومړی چاپ۱۳۸۹ ل کال.
- د ډیلي تخت هېرومه (د هند یونلیک) لومړی چاپ۱۳۸۹ ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- درې ورځې د افسانو په وطن کې (د هلمند یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- د خدای تر کوره (د حج یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.

هـ- څېړنې او شننې:

- د محمدگل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- استاد زیار د پښتني فرهنگ یو ځلاند ستوری (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- دکابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د افغانستان فرهنگ ته اوښتي زیانونه (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- د پښتو شعر هندسي جوړښت (علمي اثر) شپږم چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- ساینسي پرمختیاوې (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- بېړنۍ لویه جرگه ولسواکي او زورواکي (سیاسي څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- اندیال خوشال (د څېړنیزو لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- هیله د خپلو سریزو په لمن کې (د تحلیلي لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- کلتوري یون(د ادبي څېړنیزو لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ل کال.
- فرهنگي فقر (د کلتوري څېړنیزو لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **مرکه او مرکې (له بېلابېلو لیکوالو سره د مرکو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ل کال.**
- **خوشال په خپل ایډیال (د څېړنیزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ل کال.**
- **دکتابونو په ورږمو کې (پر بېلابېلو اثارو د لیکل شویو سریزو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.**
- **افغانستان په سیاسي کړلېچ کې (د سیاسي او ټولنیزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.**
- **پښتو لیکنی سمون (ژبنی څېړنیز اثر) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.**
- **اوسنۍ رسنۍ(څېړنیز اثر) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.**
- **که نړیوال ماته وخوري؟ (د سیاسي او ټولنیزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.**
- **جنګ او فرهنګ په افغانستان کې (د کلتوري څېړنیزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.**
- **د سمون په لټه (د سیاسي او ټولنیزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.**
- **کتاب الشعر (د علمي څېړنیزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.**
- **کره کتنه (علمي اثر) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.**
- **ادب تاریخ (علمي اثر) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.**
- **ملي درسونه (د سیاسي لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۹۴ل کال.**
- **د نجات څلی (څېړنیز اثر) لومړی چاپ ۱۳۹٦ ل کال**
- **د ارګ نا ویلې خبرې (سیاسي څېړنیز اثر) لومړی چاپ ۱۳۹٦ل کال.**
- **د زمانې په کړلېچ کې (څېړنیز او تحلیلي اثر) لومړی چاپ ۱۳۹٦ل کال.**
- **ملي هویت او ملي عزت (څېړنیز او تحلیلي اثر) ۱۳۹٦ل کال.**
- **د خادم نړۍ لید (څېړنیز اثر) ناچاپ ۱۳۹٦ل کال.**

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد یون د (۱۳۹٦ل) کال د کب پر (۱۸)مه نېټه په تذکره کې د لیکل شوي عمر له مخې پوره پنځوس کلن شو، ژوند یې د نیمې پېړۍ وروستي حد ته ورساوه. خو دا نیمه پېړۍ له منډو، تړړو، ستونزو، کړاوونو، جنجالونو او همدارنګه له بریاوو سره مله وه. له لومړي ټولګي څخه مخکې دوران خو بېخي د ماشومتوب دوران وي، په هغه کې انسان له زیاترو مسوولیتونو څخه بې غمه وي. له لومړي ټولګي څخه بیا تر دولسم ټولګي پورې د زده کړې زمانه وي، یون سره له دې چې په دې دوران کې د پلرنۍ مینې له نعمته محروم شو، د کور د سرپرستۍ درونډ مسوولیت ورپه غاړه شو، خو دې سره سره یې خپلو زده کړو ته یې دوام ورکړ، په همدې بهیر کې یې ادبي پنځونې وکړې او د (۱۲) ټولګي په بهیر کې یې د خپلو ادبي هڅو یا راټولونو لومړی ثمر (هیلې) ګډه شعري ټولګه چاپ کړه. د ژوند دریېم پړاو یې د تحصیل دوره ده چې د څلورو کلونو په ترڅ کې یې په ښه ډول ترسره کړه. په دې بهیر کې یې (مټکور)، (د لوونو فصل)، (نیمګړي ارمانونه) او (د نازو انا یاد) اثار ټولنې ته وړاندې کړل. د ژوند بله مرحله یې د ګټو خدمتونو مرحله ده چې له (۱۳۷۱ل) کال څخه پیل بیا تر دې دمه (۱۳۹٦ل) کال پورې رارسېږي.

دا نو د ګټو خدمتونو مرحله ده چې پوره شپږ ویشت کاله وخت یې ونیو او ده هم په کې ښې ډېرې هلې ځلې وکړې چې موږ یې دمخه یادونه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که یوازې په فرهنګي برخه کې د تېرو دېرشو کلونو په بهیر کې موږ د استاد یون له خوا ټول لیکل شوي، ژباړل شوي او راټول شوي اثار محاسبه کړو، نو تر (۱۵۰۰۰) کتابي مخونو یې شمېر اوړي او دا بیا که دده د لیکوالۍ پر (۳۰) کلن عمر وویشو نو د ورځې لږ تر لږه یو نیم مخ کار کېږي. یانې استاد په (۳۰) کلونو کې یوه ورځ هم بې له لیکوالۍ نه ده تېره کړې. دا په داسې حال کې ده چې په سلګونو بېلابېل لیکل شوي پیغامونه، ویناوې، مرکې، مباحثې، مناظرې او لکچرونه لا په دې کمیت کې شامل نه دي. ددې ترڅنګ هغه په سلګونو غونډې، مظاهرې، ټولنیز او سیاسي خدمتونه ترسره کړي، چې موږ یې دمخه یادونه وکړه، هغه لا له دې فرهنګي کار څخه جلا دي، که دا ټول کارونه سره محاسبه کړو، نو رښتیا هم سړی فکر کوي چې دا دومره کارونه د هر چا په وس پوره نه دي. هغه چا چې استاد یون سره له نږدې کارونه کړي وي، هغو ته د استاد د کار اوسېله، زغم، هوډ او اراده معلومېږي. هر سړی ورسره کار هم نه شي کولای، یو ستړی، ستومانه او سرګردانه خو ګټور او مثمر ژوند لري، زه ورسره له (۱۳۸۳ل) کال راهیسې کار کوم، د کار او فشار کچه یې ماته تر هر چا زیاته معلومه ده. د همدغو کارونو برکت و چې افغانستان کې د ملتپالنې یوه نوې جذبه، روحیه او ولوله راپیدا شوه. داسې یو وخت هم دلته تېر شو چې د واکمنو جنګسالارانو پر وړاندې چا سوڼ هم نه شو کولای، خو استاد یې په مقابل کې ودرېد، ځوانانو یې ملاتړ وکړ او بیا یې ولس هم ملاتړ ته راودانګل. د هېواد ملي او اعتقادي هویت په خطر کې و، د ملي هویت تذکرو کې د (دین) او (ملت) د سترو ارزښتونو د لیکلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخنیوی کېده، خو استاد یون او ملګرو یې د اسلامیت او افغانیت غږ اوچت کړ او ان د کرزي او غني حکومتونو هم د دې رسا غږ او داعیې مخه ونه شوه نیولی. په داسې حال کې چې افغانستان پردیو ایډیالوژیو سخت زیانمن کړی و، د یوه ملي فکر رغول او ځلول اسانه کار نه و، خو د استاد یون او دده په شان د ځینو نورو شخصیتونو برکت و چې د ملي هویت، ملي فکر او ملي ویاړونو ولولې تر هرې بلې ایډیالوژۍ زیاتې ځلېږي. زه نه غواړم دا لیکنه تر دې زیاته اوږده کړم، ځکه د استاد مبارزه دده په فعالیتونو او همدارنګه د استاد په ټولو اثارو کې انځورېږي. خو ددې څو ټکو یادونه مې ځکه وکړه چې زموږ راتلونکی نسل د استاد د ملي او فرهنګي مبارزو او د هغه د زمانې له چاپېریال څخه خبر شي.

استاد یون ته د اوږد عمر او لا زیاتو بریاوو په هیله

ضیاء الرحمن ضیاء

کابل- ژوندون راډیو ټلوېزیون

(۱۳۹٦ل) کال د کب، (۲۷)مه نېټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما د نیمې پېړۍ یون

ژوند یو سفر دی، پیل، منځ او پای لري. د (۱۳۹٦ل) کال د کب پر (۱۸)مه نېټه زه د تذکرې د رسمي سن له مخې پوره پنځوس کلن شوم. په دې مانا چې په دې نړۍ کې مې پوره پنځوس کاله مزل وکړ. دا مزل به ګوډ و مات و، له ستونزو او کړاوونو به ډک و، هدفمن او بې هدفه به هم و، خو هر څه چې و، ژوند و نو. له کومې ورځې چې مې ښي او کیڼ لاس پېژندلی، کوښښ مې کړی چې هدفمن ژوند ترسره کړم، خو ټول کارونه د انسان په وس پوره نه دي، چاپېریال کله پر سړي داسې کانې وکا چې د ژوند بهیر او د فکر مسیر یې وربدل کا. له کومې ورځې چې مې قلم ګوتو کې نیولی، نو بیا پر ځان پوه شوی یم چې نه هر څه چې وي، هر څومره ستونزې چې وي، وي دې، ملت ته باید یو څه وکړم. د شعر په لیکلو مې شعور نور هم وده وکړه، خوشال بابا وایي چې شعر مشتق دی له شعوره، نو کېدی شي شعور مې وده کړې وي او احساس مې ځورېدلی وي چې د ژوند دې بلې نړۍ ته یې هم متمایل کړم. د ښوونځي په لسم ټولګي کې وم چې د وخت په اخبارونو کې مې شعرونه چاپ شول، دا زما د زیاتې هڅونې سبب شول. پر همدې مهال په خوشال خان لیسه کې د ادبي انجمن مسول وم. دې سره مې د خپل وخت له ځینو اخبارونو سره قلمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

همکاري پیل شوه او په دې ډول مې په رسمي ډول ادبي سفر هم پیل شو. خو له شعر او شاعرۍ سره مې مینه ان له هغه وخته وه چې په ښوونځي کې شامل شوم.

په دولسم ټولګي کې وم چې د (هیلې) په نامه مې د لرو او برو پښتنو افغانانو د ځوانو لیکوالو یوه تذکره یا غورچاڼ برابر کړ او پر (۱۳۶۶ل) کال چاپ شو، د پوهنځي پر وروستي کال مې د (نیمګړي ارمانونه) ، (د لوونو فصل) په نامه دوه راټولونې او هم مې د خپل شعرونو ټولګه (متکور) چاپ کړې. په دې ډول نو له (۱۳۶۶ل) کال څخه بیا تر (۱۳۹۶ل) کال پورې چې پوره دېرش کاله کېږي، ما له فرهنګي دایرې بهر ژوند نه دی کړی او که د چا خبره ووایم چې یوه ورځ هم له فرهنګي کار او روزګاره بهر نه یم پاتې شوی، مبالغه به مې نه وي کړې. البته په دې تېر دېرش کلن بهیر کې ځینې سیاسي کارونه له ناچارۍ څخه راباندې تحمیل شوي او ځینې ټولنیز کارونه مې په خپله خوښه ترسره کړي، خو دا کارونه مې هم د خپل ولس د سوکالۍ، د ملي واکمنۍ د ټینګښت او د فرهنګي کارونو د ملاتړ لپاره ترسره کړي دي. په (۱۳۸۵ل) کال زه د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا دفتر د فرهنګي چارو رییس وم. دا مهال زما له منظم فرهنګي کار څخه څه باندې دوه لسیزې عمر تېر شوی و، په څنګ کې د نورو هغو ملي، سیاسي او ټولنیزو کارونو پر وړاندې چې ما یې د سرته رسولو هیله لرله، سخت خنډونه موجود وو، له خپلو ملګرو؛ ضیاءالرحمن ضیاء او وفاالرحمن وفا سره مې مشوره وکړه چې راځئ فرهنګي کار ته اړم شو، دا کارونه جانبي عوارض نه لري او که لري یې هم کم دي، تنګنظره سیاسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشخاص ورسره ژر حساسيت نه ښيي او كه دوى حساسيت ښكاره هم كړي، نو موږ به خپل كار ترسره كړى وي. ددې فرهنګي كار لپاره مو يو پلان جوړ كړ، په څه باندې دوو كلونو كې مو د نږدې دوويشتو كلونو په ترڅ كې شوي فرهنګي كارونه راټول او منظم كړل. زما له خوا ټول پخواني ليكل شوي كتابونه او راټولونې مې له سره منظم او تر سمون وروسته مو چاپ ته تيار كړل، دا كار كه څه هم ډېر ستونزمن و، خو پخې ارادې موږ خپل هدف ته ورسولو. ټول (۳۳) عنوانه بېلابېل اثار مو پر يوه وخت چاپ كړل. (۱۳۸۷ل) كال زما لپاره د فرهنګي كارونو يو غوره كال و. د خوږې خاطرې په توګه مې په ذهن كې دى. هغه وخت مې هم په يادښتونو كې ليكلي او ملګرو ته مې هم ويلي وو چې هېواد كې حالات ترينګلي دي، پر ژوند يوه شېبه هم باور نه شته، نو هر چا چې هر څومره فرهنګي كارونه كړي ياني اثار يې ليكلي دي، بايد په خپله يې راټول او چاپ كړي.

زما كار يوه نوې تجربه وه، ځينو نورو ليكوالو هم هڅه وكړه دا تجربه تكرار كړي، خو په لاره كې ټكني شول، خپل كارونه يې بشپړ نه كړاى شول. زما د خپلې تجربې له مخې ترڅو چې كار ته كار ونه وايې او خپله يې ترسره نه كړې، كارونه په خپل سر نه خلاصېږي. كله چې مې د عمر نيمه پېړۍ مزل وواهه، نو يو ځل بيا مې زړه كې راتېره شوه چې د خوشال بابا په وينا چې د عمر اساس پر باد اينبى دى، نو بيا خو پرې اعتماد هم په كار نه دى، راځه دا ځل د خپل ټول فرهنګي ژوندانه كړي كارونه چې دا وخت پوره دېرشو كلونو ته رسېږي، بيا له سره منظم او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلیاتو په بڼه چاپ کړه. له دې کار څخه مې هدف دا و چې په ژوند کې مې نه دي غوښتي څوک راځخه ازار شي او یا د چا د اوږو پېټی شم، هسې نه چې تر مرګ وروسته زما لیکنو او اثارو پسې، ښه دي، که خراب، کمزوري دي که قوي، هنري دي که ناهنري، څوک سرګردانه شي او پر راټولونې یې ځان ستړی کړي. له خدایه شکر کاږم چې ژوند یې راته د نیمې پېړۍ وروستي حد پورې راورسوه، دا د هغه لوی ذات پېرزوینه ده، که نور یې راته وغځوي، نو هم لویه مهرباني به یې وي او که نه برخلیک یې راته وخته لیکلي وي، نو ژوند خو د هغه لوی ذات ډالۍ ده، هر وخت یې اخیستلای شي. په دې خاطر مې یو ځل بیا پر ټولو پخوانیو چاپ او وروسته پر ځینو ناچاپو اثارو ګوتې ووهلې او د محتوایي وېش له مخې مې سره منظم کړل، ټول پنځوس عنوانه شول چې راټولونې، پنځونې، ژباړنې او څېړنې ټولې په کې شاملې دي. دا ټول پنځوس عنوانه بیا د شکل او محتوایي وېش له مخې په (۱۴) بېلابېلو ټوکونو کې تنظیم شول او (نیمه پېړۍ یون) نوم ورته ورکړل شو.

دا پنځوس بېلابېل اثار چې بڼه مې پورته ورته یاده کړه زما د نیمې پېړۍ په تېره بیا (۳۰) کلونو فرهنګي سفر پایله او ثمره ده چې خپلو قدرمنو هېوادوالو ته یې وړاندې کړم. که څېړې په هېواد کې جګړه او ناورین نه وای، نو کېدی شول تر دې زیات کار ترسره شوی وای، خو موږ بدمرغه نسل وو چې له ډېر تنکي زلمیتوبه مو جګړه پیل شوې او دادی تر نږدې سپینږیرتوبه لا دوام لري. زه د ښوونځي په شپږم ټولګي کې وم چې جګړې د پلار له خواږه نعمته محروم کړم. له هغې ورځې بیا تر دې لیکنې پورې (۳۸) کاله تېرېږي، خو د پلار مرګ مې د پرونۍ ورځې د ترخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطرې په شان په ذهن کې انځور دی. ما غوندې په ملیونونو افغانانو د جګړې ټپونه او دردونه لیدلي دي.

نږدې دوه نسلونه په جګړه کې راګیر شول او لوی شول. د جنګ نسل د فرهنګ نسل نه دی. جګړه ډېره بدمرغه پدیده ده، د فرهنګ او تمدن د عمرونو مېوه او ثمره په یوه ساعت کې پوپناه کړي، نو په داسې یوه جګړه ییز چاپېریال کې چې هر څوک د ټوپک تر واکمنۍ لاندې د قلم د حاکمیت لپاره کار کوي، له اور سره د لوبو په مانا دي. له دې معترضه جملې څخه مې هدف دادی چې زموږ راتلونکی نسل باید پر دې پوه شي چې که ما او زما د عمر ټول پښت راتلونکي نسل ته څه ډېر بډایه فرهنګي سوغات نه دی ډالۍ کړی، نو په دې کې زیات قصور د زمانې دی. خدای(ج) دې وکړي چې زموږ راتلونکی پښت زموږ په شان د ډول ډول انقلابونو د ژرندو تر پلونو لاندې ګیر نه شي، چې د غنم د دانې په شان یې ژوند محوه شي او یا یې هم اغزن چاپېریال د ژوند مېوه پخېدو ته پرې نه ږدي. الله تعالی دې وکړي زموږ راتلونکی پښت زموږ د زمانې له تاوجن چاپېریال څخه ښه پند او عبرت اخیستی وي او د یوه سوکاله ژوند او پرمختللي افغانستان لپاره ورته مناسب فرصتونه برابر شي.

ددې لیکنې په دې برخه کې غواړم د خپل ژوند په پنځوس کلن بهیر او په تېره بیا په (۳۰) کلن فرهنګي ژوند کې له ټولو هغو دوستانو څخه مننه وکړم چې په یو نه یو ډول یې زما د فرهنګي مبارزې لاسنیوی کړی دی. خپل مرحوم پلار ته د دعا لاسونه پورته کوم چې زما مزل یې تر شپږم ټولګي پورې راورساوه او بیا یې د خپل ابدي سفر لمنه ونیوه، خو ما یې د جنازې بازو ته اوږه ور نه کړای شوه او نه مې د مرګ پر مهال د هغه مبارکه څېره ولیده، د پلار قبر مې معلوم نه دی. د ژوند یو ارمان مې دا و

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې کاشکې یې قبر معلوم وای چې لکه د مرغۍ د بچي په شان مې پرې وزرې غوړولای وای، څو شېبې ورسره ارام غځېدلای وای، د هغه د هغو مهربانیو قدر مې کړی وای چې زه یې پر اوږو ګرځولای وم. بازار ته یې بیولی وم، مېلې ته یې بیولی وم، ډاکتر ته یې بیولی وم، پټې به یې جیب کې راته پیسې ایښودلې، له نورو پټې. اوس مې نو له خدایه لویه هیله همدا ده چې تر مرګ وروسته مې لومړی ملاقات له خپل پلار سره وشي، په پښو کې ورته ورغړم راورغړم او خپله مینه پرې ماته کړم.

مور مې راسره ډېره په تکلیف شوې، د ژوند ټول ارمان یې خپل زوی ته و، زه یې د یوازیني زوی په توګه ډېر نازولی یم، ځان یې په تکلیف کړی، خو زه یې سختو ته یې نه یم پرې ایښی، ماته یې د تعلیم زمینه برابره کړې، د ټیکري په پیڅکې پورې تړلې پیسې یې راته رالېږلې، خو زه یې بې خرڅه کړی نه یم، بختور وم چې د مور جنازې ته مې په خپله اوږه ورکړه، د وفات پر وخت مې د هغې جنازې ته ځان ورساوه، لکه د مرغۍ بچي چې د خپلې مور پښو ته رغړي، داسې ترې تاو راتاو شوم، سترګې مې ورته ښکل کړې، سترګې یې رڼې وې، لکه چې د خپل یوازیني زوی لیدو ته په طمع وې، مور مې ډېر وخت غېږ کې ونیوله، داسې چې زه به یې کلک غېږ کې نیولی وم، ایا څوک به وي چې د داسې یوې صحنې پوره انځور وکاږي.

له جلال اباده تر لغمانه مې د مور د تابوت سر ته ناست وم، ډېر مې ورته وکتل، په لیدو یې نه مړېدم، له حج څخه مې ورته کفن راوړی و، د خدای په کور مې موښلی او د زمزم په اوبو مې مینځلی و.

له خپلو خوږو خویندو مې هم ډېره مننه کوم چې زما په روزنه او پالنه کې یې ډېر زیات زیار ګاللی، له مشرانو او کشرانو خویندو ټولو څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره مننه، خو ما یې لا د خدمت حق نه دی اداکړی، له خپلو ټولو استادانو څخه چې له لومړي ټولګي څخه بیا د دوکتورا او پوهاندۍ تر کچې یې ګام پر ګام زما معنوي ملاتړ کړی، له خپلو ټولو هغو دوستانو، ملګرو، لیکوالو، د مال او عزت له خاوندانو څخه هم ډېره مننه چې په دې نیمه پېړۍ کې یې له ماسره مادي مرسته او لاسنیوی کړی دی.

له خپلې مېرمنې او اولادونو څخه ډېره مننه کوم چې په تېرو (۲۲) کلونو کې یې راسره د ژوند ډېرې سړې او تودې وګاللې او زما فرهنګي چارو کې یې له ما سره تر وروستي بریده مرستې وکړې.

له قلموالو، لیکوالو او نورو هغو دوستانو چې زما د اثارو په کمپوز، سمون او چاپ کې یې په یو نه یو ډول مرسته کړې له ټولو منندوی یم، خدای(ج) دې ټولو ته اجرونه او ثوابونه ورکړي، که ددغو ټولو دوستانو مالي او معنوي ملاتړ نه وای، نو خدای خبر چې زه د دغومره کارونو د سرته رسونې جوګه شوی وای او یا دغه اثار تر تاسو دررسېدلي وای او هم نور فرهنګي، ټولنیز او ملي کارونه ترسره شوي وای.

له ټولو یوه نړۍ مننه

ستاسو د ټولو یون

(۱۳۹٦ل) کال د کب (۱۹)مه

کابل- افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

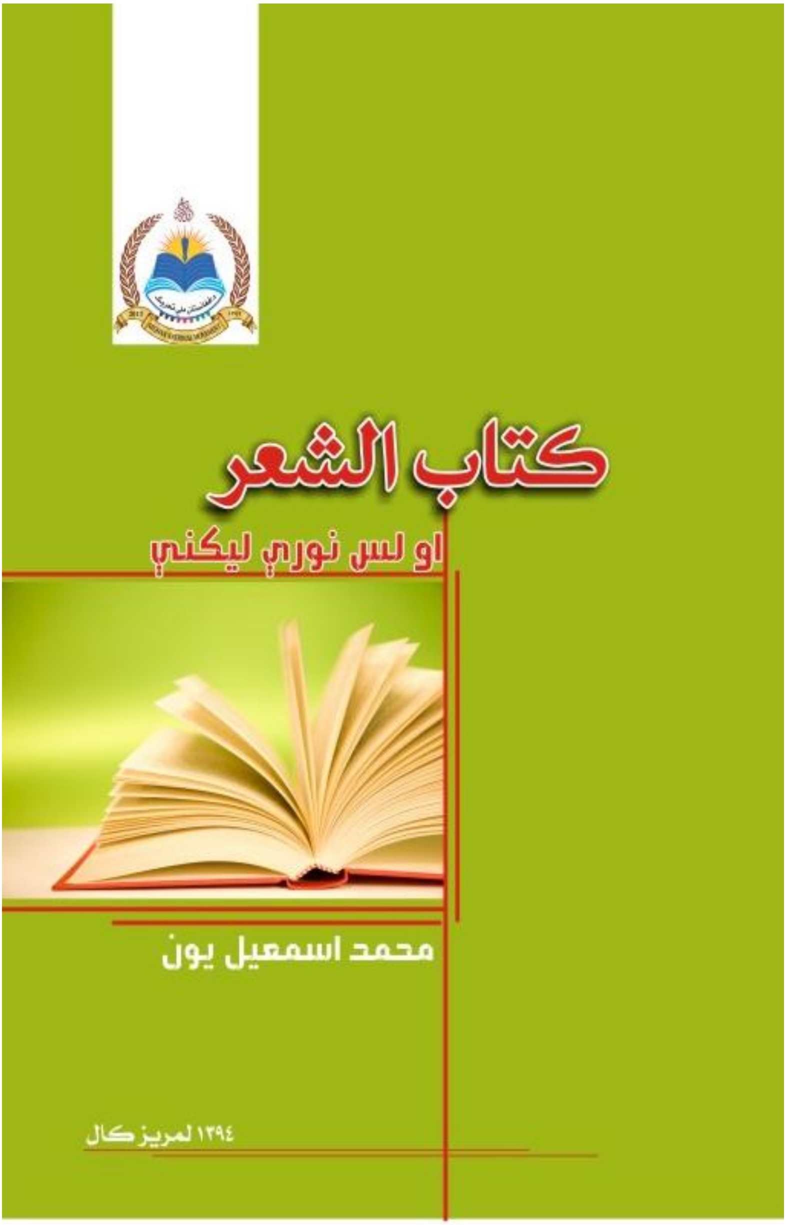

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

(د دکتورا دورې د لیکنو ټولګه)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

لیکـــــوال: محمد اسمعیل یون

خـپرونـدی: د افغانستان ملي تحریک، فرهنګي څانګه

وېــبپاڼـه: www.melitahrik.com

کمپوز: ضیاء ساپی

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چــاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چــاپکـــال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحریک د خپرونو لړ: (۹۵)

لیکوال د خپرونو لړ: (۴۰)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریک یادښت

د افغانستان ملي تحریک د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو گرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریک دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترخ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریک په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریک ټینگ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریک هیله لري چې له دې اثر څخه به زمونږ هېوادوال په زړه پورې گټه پورته کړي. ملي تحریک له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملگرتیا کړې او دا فرهنگي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور وداني ورته وایي.

د هېواد د فرهنگ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریک فرهنگي څانگه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اثر د ښاغلي (یون) یوه بله ګټوره هڅه

د (پښتو PHD پروګرام) په لومړیو دوو کلونو کې هر محصل مکلف دی چې په هر مضمون پورې د نورو اړوندو چارو تر څنګ کنفرانس هم ورکړي او کورنۍ دنده هم سرته ورسوي. په دې لړ کې ښاغلي محمد اسمعیل یون د څلورو سمسترونو په ترخ کې (یوولس کنفرانسونه) په ترتیب سره په لاندې ډول ور کړي دي چې تر څنګ یې په تړاو سره د مضمون د استاد نوم هم وړاندې کېږي.

کنفرانسونه:	استاد:
۱- د لیک تاریخي بهیر	ډاکتره زرغونه زېور رښتین
۲- د ادم او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه	ډاکتر محمد اجان حقپال
۳- داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه	پوهاند محمد صابر خوېشکی
۴- د پیر روښان جنګونه	ډاکتر محمداجان حقپال
۵- د ژبپوهنې ښوونځیو لنډیز	ډاکتره زرغونه زېور رښتین
۶- د افغانستان فرهنګي میراثونه (پرون، نن او سبا)	سرمحقق زلمی هېوادمل
۷- په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه	سر محقق زلمی هېوادمل

(c) ketabton.com: The Digital Library

٨-کنایه او په کلام کې يې دريځ ډاکټر محمد اجان حقپال

٩- د ارسطو د (کتاب الشعر) موخه، معنا او محتوا سرمحقق زلمی هېوادمل

١٠- د شېخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ایډیالنو پرتلنه ډاکټر محمدا جان حقپال

١١- د پرتليزې او تاريخي ژبپوهنې حدود پوهاند محمد صابر خوېشکی

دا باید وویل شي چې ښاغلي محمد اسمعیل یون یوازې د پورته یوولسو کنفرانسونو په ورکولو بسنه ونه کړه، بلکې تر دې لا زیات بل غوره کار ته يې يې ملا وتړله او دې کنفرانسونو ته يې د علمي مقالو بڼه ورکړه، تر څو د نورو محققینو او محصلینو لپاره د لارښود حیثیت ولري.

دا حقیقت له هېچا پټ نه دی چې تحقیق او څېړنه یو دروند کار دی، کېدی شي چې د یوه ورک تاریخ په لټون پسې ورځې ورځې او میاشتې تېرې شي، زیات کړاوون وغواړي او بیا هم ونه موندل شي، زه باور لرم چې له دغسې ستونزو سره به هم یو محقق مخامخېږي، خو د همت خاوند کولی شي چې دغه ډول سختې چارې پر مخ بوځي، له زغم او حوصلې څخه کار واخلي او خپل مطلب ته ځان ورسوي.

زما په خیال دغه یوولس علمي مقالې چې هره یوه يې ځانته د یو اثر حیثیت لري، د اوسنی نړۍ له نورمونو او مېتودونو سره برابرې دي. په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې مقالو کې: پیلیزه، لنډیز، سریزه، پایله، ماخذونه او نور په پـام کـې نیول شوي، څه کمی په کې نه محسوسېږي.

پر داسې یو اثر چې یو نه بلکې د اثارو ټولګه یې ګڼلی شو، پـه کـار ده چې پر هر یوه یې اوږد بحث وشي خو زه نه غواړم چې اوږد بحث پـرې وکړم، ځکه چې خپله ددې مقالو ټولګه ستاسو په مخ کې پرته ده. نـو خپلې خبرې راټولوم، درنو لوستوالو ته بلنه ورکوم چـې دوی یـې پـه خپله وارزوي او خپله څېړنه پرې وکړي. زه د (PHD) دورې د استاد پـه توګه په پای کې د ښاغلي (یون) دغه هڅه او هانـد سـتایم او پـه دې برخه کې ورته له لوی خدای (ج) څخه تر دې د لا زیـاتو بریـاوو هیلـه لرم.

په مینه

ډاکټر محمدا جان حقپال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دوکتورا پروګرام او دا اثر

د (۱۳۹۲ل کال) په نیمایي کې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې د لومړي ځل لپاره د دوکتورا پروګرام پیل شو، که څه هم ددې پروګرام له پیلولو سره په دولتي او نادولتي کچه مخالفتونه وو؛ یو شمېر اشخاصو بېلابېل دلایل، خنډونه او مشکلات پیدا کول، ځینو به ویل چې کابل پوهنتون ددې جوګه نه دی او ددې سویه نه لري چې د دوکتورا په کچه دې په کې تدریس پیل شي، زموږ دوکتورا باید له نړۍ سره په انډول کې وي، کابل پوهنتون کې لا هم همغه زوړ تدریسي سستم دود دی. دا سستم ددې ظرفیت نه لري چې د دوکتورا په کچه محصلین وروزي، چا چې له دې پروګرام سره لېوالتیا او مینه درلودله، هغوی به ویل: دې کې شک نه شته چې موږ په ساینس، ټکنالوژۍ او تجربه یې علومو کې له نورو هېوادونو څخه ډېر شاته پاتې یو، خو دا نو بیا بل شرم دی چې موږ دې (پښتو او دري) ژبو کې هم بل چاته لاس اوږد کړو چې راشئ او موږ ته خپلې ژبې او خپل ادبیات راوښایئ، د دلایلو دا خوا که څه هم درنه وه، خو بیا هم مشکلات او خنډونه وو ، ښاغلي سر محقق زلمي هېوادمل او یو شمېر نور خواخوږي په پای کې پر دې بریالي شول چې په پښتو او دري څانګو کې د دوکتورا پروګرام پیل کړي، په پښتو څانګه کې د دې پروګرام د زده‌کوونکو له جملې څخه یو تن زه (یون) هم وم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ څلور سمستره منظم درس تعقیب کړ، په لومړي سمستر کې د (ژبې تاریخي تحول) د استاد ډاکټر اورمړ، (منظوم داستاني ادبیات) د ډاکټر محمداجان حقپال ، (د افغانستان ژبــې او توکمونــه) د پوهانــد محمد صابر خوېشکي او (فلسفه) مضامین د ښاغلي ډاکټر افغانیار لــه خوا تدریس شول.

په دویم سمستر کې (لیکدود پوهنه) ډاکټرې زرغونې زېور رښتین، (پښتو حماسه) سر محقق زلمي هېوادمل، (روښــان پېژندنــه) ډاکټــر محمدا جان حقپال او بهرنۍ ژبه (انګلیســي) مضــامین اســتاد خالــد وزیري تدریس کړل. په درېــیم سمســـتر کــې بیــا (پښــتو، اوســتا او سانسیکریت)د پوهاند محمد صابر خوېشکي، (د افغانستان د فرهنګ تاریخ) د سرمحقق زلمي هېوادمل، (د ژبپوهنې ښــوونځي) د ډاکټــرې زرغونې زېور رښتین او (بلاغي علوم) د ډاکټر محمدا جان حقپــال لــه خوا تدریس شول. په ورپسې څلــورم سمســـتر کــې بیــا (جغرافیــایي ژبپوهنه) د پوهاند محمد صابر خویشکي، (پرتلیــز ادبیــات)، د ډاکټــر محمداجان حقپال، (پرتلیزه او مقابلوي ژبپوهنه) د ډاکټر زرغونې زېور رښتین او (ادبي نظریات) د ښاغلي سر محقق زلمي هېوادمل له خــوا تدریس شول.

په مجموعي ډول (۱۶) بېلابېل مضامین د اوو (۷) تنو استادانو لــه خوا، چې د دوکتورا دورې د مضامینو د تدریس لپاره یې وړ علمي رتبې درلودلې، د دوو کلونو په بهیر کې تدریس شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تدریس په بهیر کې د اړوندو مضامینو په برخه کې د اړوند استاد له خوا هر زده کوونکي ته یوه موضوع ټاکل کېدله او هغه پرې یو علمي کنفرانس برابراوه، ما په دې ټول بهیر کې (۱۱) عنوانه کنفرانسونه برابر کړل او پر خپلو ټاکلو وختونو مې د استادانو حضور کې محصـلینو تـه وړاندې کړل.

دا کنفرانسونه پر همغه وخت د استادانو لـه خـوا مثبـت او ګټـور وارزول شول. یو دوه موضوعګانې بیا پـه ګړنـي ډول وړانـدې شـوې؛ لیکنۍ بڼې ته یې اړتیا پېښه نه شوه. په بهرنۍ ژبـه کـې د کنفـرانس لیکلو ته اړتیا نه وه او په یوه دوو مضمونو کې د اړوند استاد لـه خـوا د کنفرانس د ورکړې اړتیا احساس نه شوه.

کله چې دوه کلن تدریس بهیر بشپړ شو، نو ما خپل دا کنفرانسونه او یا په اصطلاح علمي لیکنې په ترتیب سره راټولې او منظمـې کـړې، اوس غواړم دلته یې د یوې ټولګې په توګه یې هم چاپ کړم چـې ګټـه یې عامو لوستونکیو ته هم رسېږي او که څـوک پـه راتلـونکي کـې د دوکتورا پروګرام تعقیبوي، هغوی ته هم لیدلوري ورکړي او ګټـه ورتـه ورسوي. د یادونې وړ ده چې د دکتورا نوره پاتې دوه کلنه موده کې یې یوه برخه بیا عمومي ازموینې او بله یې تېزس لیکنې ته ځانګړې شوې ده. زه هیله لرم چې خپل تېزس هم تر بشـپړاوي او ارزونـې وروسـته چاپ او لوستونکو ته وړاندې کړم.

(کتاب الشعر) د نړۍ د نامتو عالم (ارسطو) اثر دی، مـا ددې اثـر د مانا او محتوا په باب یو تحلیلي کنفرانس ورکړی، چې پـه دې یوولسـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنو کې شامل دی او ددې کنفرانسونو د ټولګې لپاره مې هم دا نــوم غوره کړی دی.

زه فکر کوم ددې دورې د لیکنو د ټولګې چاپ به لوستونکو تــه دا په ډاګه کړي چې موږ په دې دوره کې څه کړي او څه مو باید کړي وای، که په دې دوره کې شامل نور ګډونوال هم د خپلو لیکنو ټولګــه او بیــا خپل تېزس ورپسې چاپ کړي، نو هم به ژبې او کلتور ته پــه لســګونو عنوانه علمي، شننیز او څېړنیز اثار وړاندې شي او هم به نورو راتلونکو محصلینو ته ددې دورې په باب ښه لیدلوری ورکړي، د مخالفینو هغــه دلیل او منطق به هم له منځه لاړ شي چې ددې پروګرام پر وړاندې یې تیرې تولولې او راتلونکو محصلینو ته به هم لاره خلاصه شي. بل زمــوږ خپل ظرفیت به هم په ډاګه شي چې دا تحصیلي پوړۍ مو په وړیا ډول تر لاسته کړې او که نه کار مو هم کړی دی. ما خو په همدغــه نبــت دا لیکنې راټولې او د چاپ پر اوږو بار کړې، نور نو دا لیکنې او دا هم تاسو قدرمن لوستونکي!

په هېواد کې د علمي څانګو د غوړېدا او پراختیا په هیله

محمد اسمعیل یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیک تاریخي بهیر

د لیک اهمیت:

د بشر له پیدایښته بیا تردې دمه د (ادم علیه السلام) زامنو د ژوند په هر ډګر کې ډېر نوښتونه کړي، ډېر څه یې اختراع کړي او د همدغو اختراعاتو پر بنسټ یې ډېر پرمختګونه کړي دي. د ګڼو اختراعاتو په لړ کې ځینې اختراعات سړي ته ډېر مهم ښکاري، خو ځینې بیا که څه هم ډېر ګټور، ضروري او ارزښتمن دي، خو خلکو ته یې اهمیت دومره زیات نه ښکاري. لیک، د لیک پیدایښت، جوړښت او بشپړتیا هم د همدغو اختراعاتو له جملې څخه دي، چې چاته لکه موټر، الوتکه، اورګاډی، کمپیوتر او نور ډېر مهم نه ښکاري، خو په حقیقت کې تر ټولو زیات مهم دي. همدا لیک دی چې له برکته یې نور اختراعات رامنځته شوي دي. لوی خان؛ خوشال خان خټک د لیک دې ارزښت ته خورا زیات متوجه شوی او په خپل نامتو اثر (دستارنامه) کې یې لیک د یوه هنر په توګه راوړی دی. خوشال بابا وایي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي، علم په مثال وحشي، خط یې لکه کمند، چې وحشي دې پرې قید شي، دا هومره کتابونه به نه وو، که خط نه وای، په حساب، په کتاب، په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وای. د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قیمت یې تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

حساب تېر دی، که یې دولتمند زده کا زېب و زینت دی، که یې درویش زده کا د درویش دولت دی، الحق څو چې څوک وایي دا هنــر لایــق د هغه تعریف دی، کار یې پټ نه دی څرګند دی، ولې حیف دا چې د هــر چا په مصاحبت تن ورکا، لار نه ګوري، هر څوک یې په لاس واخلي، نور د هغه شي، د هر چا یار دی:

درسته ښه یې ته دلــــداره　　یوه چــــــار دې ده بېـــــکاره
چې و تـــــاو ته نږدې شي　　نوره یــــې د هــغـــه یـــاره

کور دده وران شه، چې دده دمخه څه ورانی ودانی په جهان شي، په هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا، کیمیاګر دی، سیس یې زر کار، بې کامــه وي هزارکامراني ورکا، د ډېرو په سرتاج کېږدي، د ډېرو خاورې په ســر کا، په دا سبب دو زبان دی. د جهان سر ګرداني په ده، هر زمان یې سر په تېغ واهه شي، چار پخپل سر کا، مراد و نامردانو ورکــا، ځــان ګــداز رفیق نواز دی، جوانمردي ډېره، وفا یې تر حده تېره ده، دربغه چې د نا اهلو په لاس کې نه وای، په لاس د اهلو وای، دده د سر بلا په بد ذاتو په سفله و په سهلو وای.)) (۱)

د لیک اهمیت خورا زیات دی خو زه د لیک د ارزښت او اهمیت په باب د خوشال بابا پر همدې خبرو بسنه کوم، خو اوس راځــو د لیــک څــو بېلابېلو تعریفونو ته!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیک تعریف:

لیکپوهانو او ژبپوهانو تردې دمه د لیک بېلابېل تعریفونه کـړي دي. دا تعریفونه که څه هم بېلابېل برېښي، خو ډېر زیات مشـترک ټکـي هـم لري.

ځینو ژبپوهانو (لیک) د ژبې مادي استر ګڼلی، ځینو نـورو بیـا د ژبـې انځوریزې بڼې ته لیک ویلی، ځینو بیا ((هر لیکل شوی شی چې د یوه مفهوم لرونکی وي لیک ګڼلی، خکه نـو ترافیکـي اشـارې او د هټیـو لوحې، لیکل شوې ژبه یا لیک ګڼل کېږي.)) [۲]

ځینې نور بیا وایي ((لیک هغه قراردي نښـې دي چـې د یـوې ژبـې وګړي یې د خپلو غږونو د افادې لپاره کاروي))

او ځینې نور د لیک، لیکدود او املا تعریف په دې ډول کوي: ((په ټاکلي الفبایي یا لیکني سستم کې د توپیر یا نه ګډون له آر سره سم د یـوې ژبې لیکنې یا انځوریزه بڼه ده.)) [۳]

یو شمېر نورو ژبپوهانو بیا لیک د ژبې له تعریف سره تړلـی،دوی وایـي لکه څنګه چې: ((ژبه په واقعیت کې یوه ټولنیزه، اکتسابي او ثقـافتي پدیده)) [۴] او همدا راز د پوهولو او راپوهولو وسـیله او یـوه قـراردادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکارنده ده، د غسې ليک هم چې د ژبې انځور ګـري او ښــکارندويي کوي، يوه قراردادي پديده ده.

د ليک پيدايښت:

د ليک د پيدايښت او لومړي جوړښت په باب د ليکپوهانو تر منځ د نظر اختلاف موجود دی. مذهبي او تاريخي روايات هم يو له بل سره تــوپير لري. ځينو مذهبي ليکوالو ليکلي: ((کله چې (ادم عليــه الســلام) پــر ځمکه مېشت شو، نو ليک يې هم پيل کړ. تر ادم (ع) وروســته د هغــه اولادې هم په خپلو منځو کې ليک کارولی دی او په پرله پسې ډول تــر اوسه رارسېدلی دی، اسلامپوهان په دې نظر دي چې ادم (ع) په خپلو ګوتو ليکنې کړي دي. تر هغه وروسته د شــيش (ع) زوی ادريــس (ع) چې د ادم (ع) لمسی کېږي، د قلم په وسيله په خپلو ګوتو ليکنې کړي دي...))

تاريخپوهان وايي: ((شاوخوا دوه ويشت زره کالــه وړانــدې انســانانو د (لاسکو) په غار کې پر دېوالونو تصويرونه وکــاږل او دا تقريبــاً د ليــک لومړنی ښې ښانې ګڼل کېږي)) ((د ليک د همغو لومړنيو ښو ښــانو او بيا د هغه له انتقال سره د وخت مذهبي مشرانو مخالفت وکړ او ويې ويل، دې سره د انسانانو اخلاق خرابېږي او ځينو خلکو ورته د کوډو او جادو په سترګه کتل. ځينې افسانوي روايات وايي، چې ليــک لــومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دېوانو زده کړ او بیا یې انسانانو ته وښود. تاریخي روایات وایي هغه وخت چې د انساني ژوند لومړۍ بڼه واوښته د ډلو ځای قبیلې ونیو، نو لیک د لرغونو انسانانو له انځوریز هنر سره په نږدې تړاو کې رامنځته شو، ځکه نو لرغوني انځوریز هنرونه د لیک سرچینه ګڼل کېږي.

ځینې لیکپوهان بیا وایي د نوموړي هنر لرغوني اثار (دېرش) یا (څلوېښت) زرو کلونو پخوانۍ زمانې پورې اړه پیدا کوي.))[5]

بشر پرله پسې هڅه وکړه چې خپلو افکارو ته تصویري بڼه ورکړي. (دوه ویشت زره) کاله پخوا د تصویري لیک لومړنۍ نښې څرګندې شوې، تر هغه اولس زره کاله وروسته بشر پر دې بریالی شو دلیک هنر چې د بشر ستره لاسته راوړنه وه، رامنځته کړي. تر تصویري لیک وروسته مېخي خط تر میلاد (۳۰۰۰-۲۵۰۰)کاله وړاندې رامنځته شو.

د (ډاکټر ژاله) په نامه یو ایرانی عالم وایي: ((کله چې بشر غوښتل خپل فکر بیان او انتقال کړي، په لومړي ګام کې یې واقعي تصویرونه د کتبي اړیکو لپاره ترسیم کړل، په دې ډول د تصویر یا انځوریز لیک کار پیل شو.

ورو ورو تصویرونه ساده او اسانه شول او د عاطفي مفاهیمو د انتقال لپاره قراردادي نښې وضع شوې. وروسته بیا په همدې بهیر کې په مصر کې ((هیرو ګلیف)) لیک رامنځته شو. ددې لیک تاریخ تر میلاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمخه څلورمې زریزې ته رسېږي. دې لیک افقي بڼه درلودله او اکثـره له ښي څخه کینې خواته لیکل کېده، کم له کینې څخه ښي خواتــه او کله هم له پورته څخه کښته خواته لیکل کېده. دا لیک وروسته ســاده شو، وده یې وکړه، بیا پر دوو ډولونــو هیراتیــک (دینـــي) او دموتیــک (ولسي) لیک ووېشل شو.

تردې وروسته (مېخي) لیک رامنځته شو، لومړني خلک چــې مېخـــي لیک یې په بین النهرین کې رامنځته کــړ، (ســومریان) وو، دې لیــک، مصري لیک ته ورتوالی درلود او تصویري بڼه یې درلودله، دې لیک هم ورو ورو ساده بڼه خپله کړه. مېخي خط وروسته نــه یــوازې پــه بــین النهرین، بلکې په کوچنۍ اسیا، د (هتیانو، هوتیانو اوارارتورانو، لولویانو او کاسیانو) په منځ کې یې پراختیــا وموندــده. د مېخـــي خـــط تــر ودې وروسته د فنیقیانو په سیمه کې تر میلاد دمخه په (۲)مه زریــزه کـــې (فنیقي) لیک رامنځته شو.))

وروسته بیا په نړۍ کې د وخت په تېرېـدو ســره ګــڼ شــمېر لیکونــه رامنځته شول، چې په هر یوه کې بیا بېلا بېل بدلونونه راغلل چې اوس د نړۍ اکثره ژبې ترې ګټه پورته کوي، هغه لیکونه چې په نړۍ کې زیات کارول کېږي په دې ډول دي:

لاتین، سیرلیک، یوناني، ګرجي، ارامي، چیني، جاپاني، کانجي، کره ای، هانجا، عربي، عبري، هندي، ایتوپیایي، تانا، کاناډایي او ځینې نور....

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته غواړو لومړی په نړۍ کې د لیک د ودې پر څو پړاوونو، بیا د لیک د لیکلو پرتګلوري او بیا د لیک پر بېلابېلو ډولو لنډه رڼا واچوو:

د لیک د ودې څرنګوالی:

دا چې د لیک جوړښت څو پړاوونه وهلي؟ لومړنی او وروستی بڼې یې څه دي؟ غواړو په لنډیز سره ورته اشاره وکړو:

۱- انځوریز یا تصویري لیک:

دا د لیک دویمه او اساسي مرحله ده، البته تر دې وړاندې یو لړ داسې علایم وو چې د خاطرو او یو لړ هغو چارو له خوندیتابه سره یې مرسته کوله چې باید خوندي او ساتل شوي وای، لکه د لرګي واړه خطونه او یا هم غوټه شوې رسۍ اونور...

خو په تصویري مرحله کې د یوه فکر د څرګندتیا لپاره د هغه صورت انځورېږي، لکه د یوه څاروي د لیکلو لپاره دهغه شکل رسمېده، د خلکو او قومونو په منځ کې شاید دا د خاطرو د خوندي کولو لپاره لومړنی وسیله وي. ځکه چې لومړنیو انسانانو د هغو چارو د خوندیتابه لپاره چې غوښتل یې کلونه کلونه پاتې شي، په پیل کې یې د هغو د شکل او صورت پر انځورولو پیل وکړ اود لیکنې ارتباط لپاره یې دهغو واقعي بڼې ترسیم کړې. له دغې انځورنې څخه تصویري لیک رامنځته

(c) ketabton.com: The Digital Library

شو. څرنګه چې تصویرونه زیات وو او عاطفي مسایل یې نه شــو افــاده کولای، نو ځکه خو دې ډول لیک ټول ضرورتونه نه شو پوره کولای.

۲- فکري لیک:

انځوریز لیک په پیل کې د شیانو تصویرونه کارېدل، خو وروسته وروسته بیا تصویري لیک څرګنده او ساده بڼه خپله کړه او د عــاطفي مســایلو لپاره یې هم قرار دادي نښې وضع کړې. په دې ډول نــو بشــر پــر دې بریالی شو چې فکر ته د ورته څیزونو د تصویر کارېدلو له لارې، د فکــر د څرګندولو لپاره هم ګام پورته کړي. لکه د دوو ګامونو ترسیم د (تــګ) او نمجنې سترګې د (غم) نښې ګڼل کېدې، د لیک په تاریخي بهیر کې د لیک دې ډول بڼې ته فکري لیک وایي چې په انګلیســي کــې ورتــه (Ideogram) وایي.

۳- کلیمه یي لیک:

د فکري لیک نیمګړتیا ددې سبب شوه، چې په لیک کې نورې داســې طریقې او لارې رامنځته شي چې له ژبې سره زیات تــړاو ولــري، یــانې داسې تړاو چې کله غوږونه غږونه واوري، د هغو مانا درک کړي. په دې طریقه کې کلیمې د نښو نښانو له لارې ښودل کېدې چې د کلیمو لــه اړوندو غږونو سره یې دومره اړیکي نه درلودل، خو په مقابل کې یــې دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړتيا درلودله چې کله هم دا نښې نښانې په سترګو ليدل کېـدلې، ژبه هغو ته په ورته الفاظو ګرځېدله.

۴- څپيز ليک:

تر کلمه يي ليک وروسته څپيز يا هجايي ليک رامنځته شو، په دې پړاو کې هره څپه، سېلاب يا هجا په ځانګړو نښو نښانو ښودل کېدله.

۵- الفبايي ليک:

د څپييز ليک په پرمختګ سره ورو ورو الفبايي ليک رامنځته شو، پـه دې مانا چې د هر غږ لپاره يـو شـکل رسـم شـو. دا نـو د ليـک ډېـر پرمختللی شکل دی، چې تر ننه کارول کېږي.

ځينو ژبپوهانو يا ليکپوهانو بيا د ليک دا ډولونه پر دې ډول هم وېشلي دي:

۱. جمله يي يا فراز ګراما ليک
۲. کلمه يي يا لوګو ګراما ليک
۳. څپيز يا سېلاب ګراما ليک
۴. غږيز يا فونو ګراما ليک

جمله يي يې بيا پر دوو برخو: (انځوريز) او (شرطي) هم وېشلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیک تګلوری:

د تصویري، فکري، کلمه یي، څپیز اوغږیز لیک پرمختیایي بهیر ته تر کتنې وروسته اوس راځو دلیک تګلوري ته چې په څو ډوله دی او لــه کومې خوا پیلېږي؟ تر اوسه پورې چې په نړۍ کې د لیک کوم ډولونــه رامنځته شوي، نو په ټولیز ډول پر څلورو ډولونو وېشل کېږي:

۱- له کینې څخه ښي خواته: لاتین، سیرلیک، یوناني، ګرجي، ارمني، اتوپیایي او همدارنګه مصري، سانســکریت، ســلاوي او ځینــې نورې ژبې له کینې څخه ښي خواته لیکل کېږي.

۲- له ښي څخه کینې خواته:

عربي، عبربي او همدارنګه کلداني، اسوري، پښــتو، فارســي، ترکــي، تاتاري او ځینې نورې ژبې له ښي څخه کینې خواته لیکل کېږي.

۳- له پورته څخه کښته خواته:

چیني او جاپاني ژبې له پورته څخه کښته خواته لیکل کېږي او تــوري يې له ښي څخه کینې خواته .

۴- له کښته څخه پورته خواته:

مکزیکي ژبې له کښته څخه پورته خواته لیکل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یادونې وړ ده چې تر ټولو لرغونې لیکنې معمولاً له ښي څخه کینې او وروسته بیا له کینې څخه ښي خواته لیکل شوي دي.

د لیک ډولونه:

په نړۍ کې اوس تر درې زرو (۳۰۰۰) داسې ژبې شته چې خلـک پـرې ګړېږي، خو هره ژبه ځانته ځانګړې الفبا یا لیک نه لري. اکثـره داسـې دي چې څو ژبې په یوه لیک کې راټاله شوي او یا یې هم په یوه واحـد لیک کې د خپلو ځانګړو غږونو لپاره د ځانګړو تورو د جوړولو لـه لارې خپل مشکل حل کړی دی. ((د نړۍ د خلکو ژبې)) نومی اثر څخه چـې د ژبو د وېش په برخه کې د (دایره المعـارف) حیثیـت لـري، دا خبـره جوتېږي چې نن سبا په نړۍ کې څه د پاسه (۳۰۰۰) ژبو بانـدې خبـرې اترې او ویناوې کېږي چې له دې ډلې نږدې سل (۱۰۰) ژبې داسـې دي چې لیک او لوست پرې کېږي او پاتې نورې د وینا ژبې دي چې لیک او لوست نه لري او د نړۍ له پنځه ویشت (۲۵) ډوله خط څخه په یوه هم نه لیکلی کېږي.)) [۶] . یو شمېر ژبپوهان په دې نظر دي چې، په نـړۍ کې تر (۱۶-۲۰) په حدودو کې لیکونه شته چې زیات کارول کېـږي او اکثره ژبې د همدغو لیکونو په جوړښت او چوکاټ کـې خپـل مشـکل حلوي. دلته به په ترتیب سره ددې لیکونو یادونه وکړو، خو لومړی به د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلورو هغو لیکونو یادونه وکړو چې د همدې مطرح لیکونو په جمله کې دي، خو په لرغونې زمانه کې د فکر د بیان لپاره په ښه ډول کارېدل.

۱- ګرجي لیک:

دا د ګرجۍ ژبې ځانګړی لیک دی، ګرجي ژبه اوس د ګرجستان رسمي ژبه ده. دا ژبه د نړۍ د هغو (۱۴) ژبو له جملې څخه ده چې الفبا لري.

ګرجي لیک په نړۍ کې له ډېرو پخوانیو لیکونو څخه یو دی او په ورتـه وخت کې د ګرجي ژبې اوسنۍ الفبا د نړۍ تر ټولو مدرنـه الفبـا ګڼـل کېږي. د ګرجي ژبې تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې کتیبه تر مـیلاد یـوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړۍ وړاندې زمانې پورې اړه لري، یـانې (۲۰۰۰) کالــه وړانــدې وخــت پورې اړه پیدا کوي.

۲- چیني لیک:

چینایانو په پیل کې د تصویرونو پر کارېدلو لیک پیل کړ، د نښو نښــانو د نیمګړتیاوو له امله اړ شول یو ډول ترکیبات رامنځته او خپل فکر بیان کړي. که څه هم دا ترکیبات د هغوی د افکارو ښکارندوی وو، خو نه یې شول کولای د هغوی ټول افکار په ښه ډول بیان کړي، وروســته دوی د غږونو لپاره نښې نښانې وضع کړې، یانې د غږیز لیک پر جوړولو بریالي شول. دې لیک که څه هم له ژبې سره تړاو درلود او تر پخواني هغه ښه و، خو څرنګه چې یو توری د څو غږونو د افادې لپاره کارېده، نــو ځکــه یې نیمګړتیا محسوسه وه، چینایانو له دې نیمګړتیا څخه د خلاصــون لپاره یانې دا چې د هرې نښې د حقیقي مانا پر ځای یې د (کیلــي) پــه نامه د فکري لیک له علایمو څخه ګټه پورته کړه او هرې (کیلي) د یوه فکر څرګندونه کوله. چینایي پوهان وروسته پر دې بریالي شول چې یو ډول چټک لیک رامنځته کړي چې د جاپاني لیک لپاره بېلګه شو.

د چیني لیک بېلګه دلته وګورئ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- مصري هیرو ګلیف لیک:

مصري هیرو ګلیف لیک د فکري لیک په بهیر کې رامنځته شو. د هغه پراختیا زیاتره په مصر کې وه او د کاهنانو په لاس کې وه. دا نـوم ورتـه یونیانو ځکه ورکړ چې په یوناني ژبه کې د (سپېڅلو لیکنو) پـه مانـا و. هغو دا لیک د مصر د کاهنانو له پټو رازونو او عجایبو ځخـه ډک لیـک ګاڼه. د دې لیک لرغونتیا تر میلاد وړاندې څلورمې زریزې ته رسـېږي، هیروګلیف لیک یې د (پاپیروس) پر پاڼو باندې لیکه. دا لیـک معمـولاً افقي او له ښي خوا څخه کیڼې خواته او ډېر کم له کیڼې خوا څخه ښي او کله کله هم له پورته څخه کښته خواته لیکل کېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیرو ګلیف بشپړ فکري لیک نه دی، په هغه کې زیاتره غږیز او الفبایي عناصر شته او همدارنګه په دې لیــک کــې د انســانانو او حیوانــاتو د انځورونو شتوالی په اټکلیز ډول ددې لیک د پیل پړاوونه ښیي.

د (پاپیروس) په رامنځته کېدو سره په مصر کې د (هیروګلیــف) لیــک

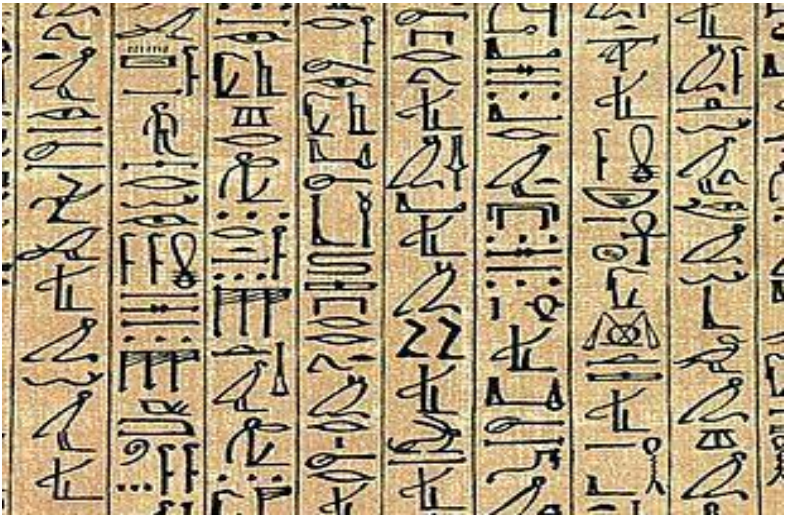

بدلون مومي، اسانه او ساده کېږي او هیراتیک (دیني) با صلابته لیــک ورڅخه رامنځته کېږي، چې یو بل سره پیوستون او ترېښت یې یــو ډول چټک لیک، چې د (دموتیک) یا (ولسي) لیک په نامه یادېږي، رامنځته کړ.

۴- مېخي لیک:

مېخي لیک اصلاً فکري لیک و، یانې د فکر د افادې لپاره کارېــده او د لویدیځې اسیا په ټولو هېوادونو کې کارېده، لیکپوهان په دې نظــر دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د مېخي لیک د ټوکېدو اصلي ځای د (بین النهرین جنوب) یانې د (سومریانو) سیمه ده. همدا سومریان لومړني خلک وو چې مېخي لیک یې کارولی دی.

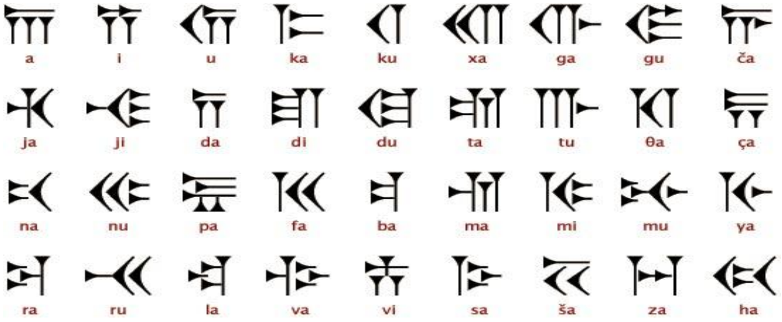

سومریانو د مېخي تصویري لیک په ایجادولو بشري ټولنــه تــر تــاریخ وړاندې له تیاره او مجهول دورانه راوایستله او تاریخي مرحلې تــه یــې داخله کړه. ددې لیک پیداینښت تر میلاد وړاندې د

څلورمې زریزې دویمې نیمایي ته رسېږي. مېخي لیــک او هیروګلیــف لیک پر ظاهري توپیر سربېره د لیکلو په بڼې او د لیکلو په وسایلو کــې هم توپیر درلود. هیروګلیف د (کړکي) په واسطه د (پاپیروس) پــر پــاڼو لیکل کېده، خو مېخي لیک (نرمو ختینو تختو) تــه اړتیــا لرلــه او پــه (لرګینو قلمونو) لیکل کېده او بیا دا تختې پخېدلې. لومړنۍ لوحې چې پر همدې ختینو تختو لیکل شوي، د بین النهرین تمدن پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاغذ تر پیدایښت وړاندې له ډبرو او فلزاتو او همدارنګه د حیوانــاتو له پوټکو څخه ګټه پورته کېدله، خو څرنګه چې ددې شــیانو لګښــت زیات و، نو وروسته هم په لیک کې لنډیز راغی او هم پوټکي ورته تورل کېدل او بیا کارېدل. وروسته بیا مېخي لیک پر دوو ډولونو ووېشل شو. یو (ایلامي مېخي لیک) چې له (سومري مېخــي لیــک) څخــه رابېــل شوی او د (ایلامي) ژبې لپاره کارېده. بل (اکدي مېخي لیک) و. اکــدي مېخي (بابلي) لیک هم د سومري لیک یوه څانګه ده چې نه یوازې پــه بین النهرین کې باب شو، بلکې د کوچنۍ اسیا او د شمالي رودونــو تــر منځ، د هیتیانو، هوریانو، اوارتورانو، لولویانو او کاسیانو تر مــنځ هــم دود شو.

ددې تر څنګ بل (هخا منشي مېخي لیک) و چې له (بابلي مېخــي) او (ایلامي مېخي) لیک څخه جوړ شوی اود هغو په انــډول ســاده دی او کمې نښې یا علایم لري. د لرغونې فارســي ژبــې د هخامنشــي دورې کتبې په همدې لیک لیکل شوي دي.

۵- فنیقي لیک:

تر میلاد وړاندې د دویمې زریزې په بهیر کې د مېخي لیک له تدریجي ودې سره سم د فنیقیانو په ټاټوبي کې یو بل لیک رامنځته شو دا لیک (هیتیتي فنیقي) لیک و چې د (فنیقي لیک) پــه نامــه یــادېږي. ددې لیک تر ټولو لرغونې بېلګه له (ګوبله) ښار څخه چې د فنیقیانو لرغونی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار ګڼل کېده او د اوسنۍ سوریې په څنډو کې واقع و، د څېړنو او پلټنو په نتیجه کې تر لاسه شو.

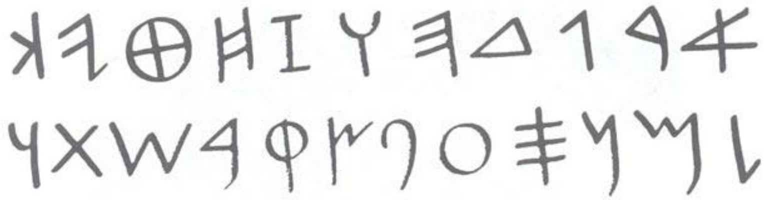

فنیقي الفبا (۲۲) توري لري، له ښي خوا څخه کیڼې خواته لیکل کېږي، او یوازې چوپ (کانسونېنټ) غږونه انځوروي. ددې لیک لیکل اسانه و او عوامو ورته لاسرسی درلود، ځکه نو فنیقیان لومړني کسان دي چې د فنیقي الفبا د کشف ویاړ لري.

دې لیک لویدیځې اسیا ته پراختیا وکړه او د مېخي لیک ځای یې ونیوه. فنیقي لیک زیاته وده وکړه او وروسته ترې (یوناني) او (رومي) الفبا هم وټوکېدله، څرنګه چې د یو زیات شمېر اروپایي ملتونو د الفبا بنسټ همدا فنیقي الفبا ده، وروسته بیا یونانیانو په دې الفبا کې نور بدلونونه هم راوستل، د لیکلو ډول یې هم ورته له کیڼې څخه ښي خواته پیل کړ، بیا یونانیانو دا لیک روم ته یووړ او پر همدې بنسټ یې د (لاتیني) الفبا بنسټ کېښود او بېلابېلې اروپایي ژبې په هغه ولیکل شوې. وروسته په (۹)مه میلادي پېړۍ کې د (سیریل) په نامه یو کشیش د یوناني او رومي لیک له ترکیب څخه یو لیک جوړ کړ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلاوي ژبې يې پرې وليکلې، وروسته بيا روسي او نورې ګاونـډۍ ژبـې هم په همدې ليک چې (سيرليک) يې باله، وليکل شوې.

فنيقي ليک بيا د هند نيمې وچې ته ورسېد، پوهان (برهمـايي ليـک) چې (سانسيکريت) او نورې هندي ژبې پرې ليکل کېدې، هم د همدې ليک زوی ګڼي.

۶- ارامي ليک:

د فنيقي ليک له زامنو څخه يو هم ارامي ليک دی چـې پـه منځنـي ختيځ کې په ډېرې چټکۍ سره دود شو. (اراميان) هغه قومونه وو چې د عربستان له شمالي سارا څخه د منځني ختيځ پر لوري وخوځېدل او په بين النهرين کې ځای پر ځای شول. ددې خلکو ژبه تر ډېره وخته په دې سيمه کې پاتې شوه او مهمه دا چې د فنيقي ليک پر بنسـټ يـې ارامي ليک رامنځته کړ چې په ډېر سرعت سره دود او د سيمې پر يـوه نړيوال ليک بدل شو او ارامي ژبه هم چې له سامي ژبو څخه ډېره لـرې نه وه، د منځني ختـيځ د ارتبـاطي ژبـې پـه توګـه څرګنـده شـوه. هخامنشي دولت هم ددې ژبې په پراختيا کې ونډه واخيسـته، مبـځـي ليک چې د کتيبو لپاره په کارېده، د ليک د لېږدولـو او نـورو اړتيـاوو لپاره نه کارېده، ځکه نو له ساده الفبايي (ارامي) ليک څخه زيات کـار واخيستل شو. دا ليک او ژبه په هخامنشي دولت کې د دېوان او دفتـر ژبه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

1	𐡀	𐡁	𐡂	𐡃	𐡄	𐡅	𐡆	𐡇	𐡈	𐡉	𐡊	𐡋	𐡌	𐡍	𐡎	𐡏	𐡐	𐡑	𐡒	𐡓	𐡔	𐡕
2	𐢁	𐢂	𐢃	𐢄	𐢆	𐢇	𐢈	𐢉	𐢊	𐢌	𐢎	𐢏	𐢐	𐢒	𐢓	𐢔	𐢕	𐢖	𐢗	𐢘	𐢚	𐢛
3	ا	ٮ	ح	د	ه	و	ر	ح	ط	ى	ک	ل	م	ں		ع	ڡ	ص	ٯ	ر	س	ٮ
4	ܐ	ܒ	ܓ	ܕ	ܗ	ܘ	ܙ	ܚ	ܛ	ܝ	ܟ	ܠ	ܡ	ܢ	ܣ	ܥ	ܦ	ܨ	ܩ	ܪ	ܫ	ܬ
5	'	b	g	d	h	w	z	ḥ	ṭ	y	k	l	m	n	s	ʻ	p/f	ṣ	q	r	š	t
1. Aramaic ; 2. Nabataean ; 3. Arabic ; 4. Syriac ; 5. Transcription																						

پورتنی جدول د ارامي لیک ځرنګوالی په ګوته کوي.

۷- پهلوي لیک:

تر هخامنشي دورې وروسته د (سکندر) او (سلوکیانو) پـه لنـډه دوره کې په رسمي او اداري مراسلاتو کـې یونـاني لیـک او ژبـه وکارېـدل، وروسته بیا د اشکانیانو پـه دوران کـې د ارامـي لیـک پـر بنسـټ د (اشکاني پهلوي) ژبې د لیکلو لپاره (اشکاني پهلوي لیک) طرح شـو او

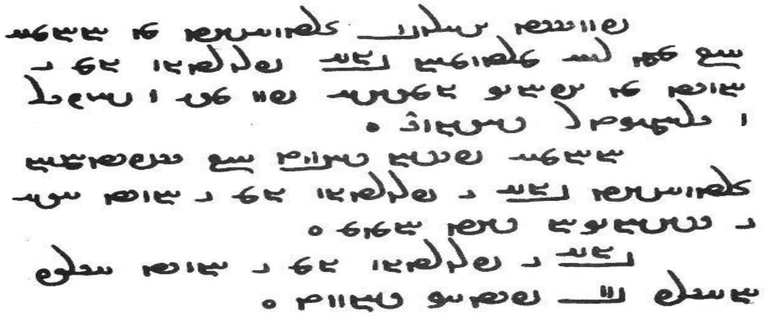

وروسته (ساماني پهلوي لیک) په همدې بهیر کې رامنځته شو چې هر یو یې کتیبه یي او لیکنی بېلګې لري. دا لیک یـوازې (چـوپ غږونـه) افاده کوي، ان توري یا نښې او علایم یې هم د ارامي لیک په انډول کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي او همدا نیمګړتیا وه، چې د پهلوي ژبې لوستل مشکلوي. دا لیکونه له ښي څخه کیڼې خواته لیکل کېدل.

۸- اوستایي لیک:

اوستایي لیک د زردتشیانو د دیني کتاب د لیکلو لپاره کارېده، د نړۍ د ډېرو بشپړو لیکونو له جملې څخه دی او د ساساني پهلوي لیک پر بنسټ رامنځته شوی دی. دا لیک غږیز دی او د (۵۳) یا (۵۸) بېلابېلو علایمو په لرلو سره چوپ (کانسوننټ) او غږیز (واول) د ټولو غږونو د افادې وړتیا لري. له ښي خوا څخه کیڼې خواته لیکل کېږي، په لومړیو اسلامي پېړیو کې څرنګه چې پهلوي ژبې اولیک خپل رسمي حالت له لاسه ورکړ او د هغو ستونزې هم په ډاګه شوې، نو د پهلوي متونو د اسانه لوستو په خاطر یې هغه اوستایي الفبا ته واړول او د لیکلو دا ډول یې ورته د (پازند) په نامه یاد کړ.

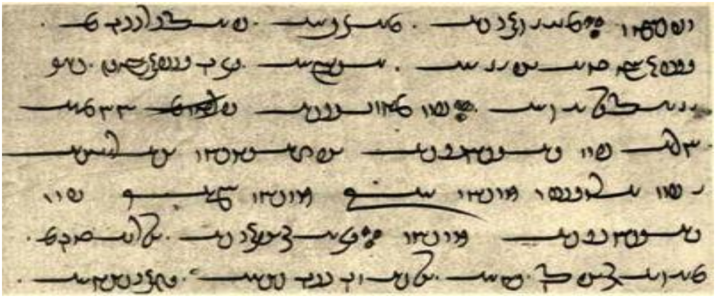

پورته بېلګه یې لیکنې بڼه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹- سرياني ليک:

سرياني ژبه د ارامي ژبې دختيز ګروپ دژبو له جملــې څخــه ده چــې پخوا د علم ژبه وه. د يوناني، پهلوي او عبري ژبو اکثره علمي اثــار دې ژبې ته اړول شوي دي. سرياني ليک هم د (ارامي) ليک له زامنو څخــه ګڼل کېږي. عراق مېشتو سريانيانو خپل ليک په څو قلمونو ليکه چــې له هغې جملې څخه د (سطر نجيلي) په نامه مشهور ليک په ځــانګړې توګه د (تورات) او (انجيل) د ليکلو لپــاره کاربــده. عربــو پــه لــومړۍ اسلامي پېړۍ کې دا (سطر نجيلي) ليک له سرياني څخه اقتباس کړ او همدا ليک د هغوی د پرمختګونو يو مهم عامل شو. وروسته بيا (کوفي ليک) هم له همغه ليک څخه رامنځته شو. دا دواړه ليکونه يو لــه بــل سره ورتوالی نه لري.

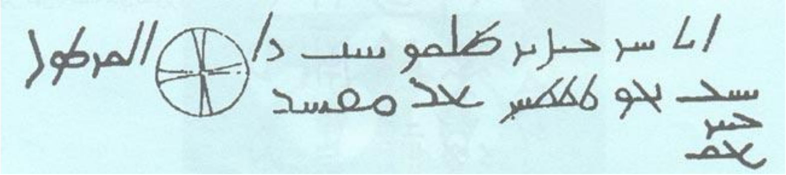

۱۰ سغدي ليک:

هغه ليکنې چې په سغدي ژبه ليکــل شــوي، پــه (مــانوي ســغدي)، (مسيحي سغدي) او (بودايي ســغدي) ليکونــو دي، وروســتنۍ يــې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سغدي لیک څرګندونه کوي. دا لیک هم د ارامي لیک د زامنو یوه بلـه خانګه ګڼل کېږي.

۱۱- اورخون لیک:

دا هغه لیک دی چې تر اسلام وړاندې د (ګوک ترکانو) د حکومت پــه دوره کې د پخوانۍ ترکۍ ژبې د لیکلو لپاره کارېده.

۱۲- عبري لیک:

عبري لیک چې ژبنۍ سابقه یې تر میلاد وړاندې څلـورمې پېــړۍ تــه رسېږي، هم له ارامي لیک څخه یــې ریښــه اخیســتې، د نــړۍ ټــول یهودیان دخپلو اثارو دلیکلو لپاره له عبري لیک څخه کار اخلي.

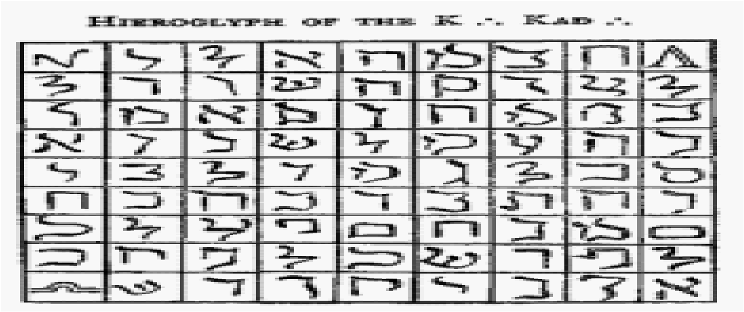

۱۳- نبطي لیک:

(نبطیان) د عربو د نژاد یو قوم و چې په (نبطیه) کې یې ژوند کاوه، تــر میلاد (۱۵۰) کاله وړاندې د ارامي ژبې او لیک یو ډول په دوی کــې دود

و، له دې لیک څخه د (نوي سینایي) په نوم یو لیک رامنځته شو چې تر میلاد وړاندې له لومړۍ پېړۍ څخه بیا تر څلورمې میلادي پېړۍ پورې په (سینا) جزیره کې دود و.

۱۴- کوفي لیک:

کوفي لیک له سریاني لیک څخه راټوکېدلی او د قران کریم دلیکلو د لومړني لیک په توګه یادېږي. دا شبه چې د وحې د لیکلو پر مهال، د (کوفي) په نامه لیک موجود نه و، ډېره بې دلیله نه ده، ځکه چې کوفي لیک په پیل کې په (حیری) مشهور و او کله چې مسلمانانو د دویم خلیفه حضرت عمر (رض) پر وخت (انبار) او (حیره) ته نږدې کوفه جوړه کړه، دې لیک هم د (کوفي لیک) نوم خپل کړ، هغو عربو چې

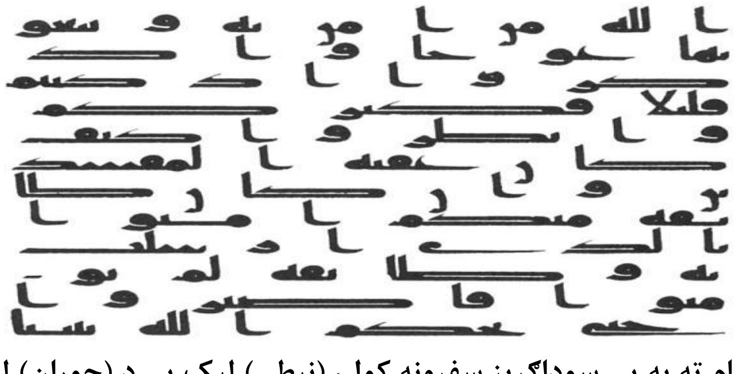

شام ته به یې سوداګریز سفرونه کول، (نبطي) لیک یې د (حوران) له خلکو او حیري (کوفي) لیک یې له عراقه راوړ او لکه څنګه چې (تورات) په (سطرنجیلي) لیک لیکل کېده، دوی هم، قران کریم په کوفي لیک ولیکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (کوفي) او (سطرنجیلي) لیک کې دا دود و چې که چېرې (ممدود الف) د کلمې په منځ کې راشي، د لیکلو پر مهال له قلمه لوېده، لکه څنګه چې د اسلام په پیل په تېره بیا د قران کریم په لیکلو کې دا قاعده په بشپړ ډول مراعت شوې ده. نو د (کتاب) پر ځای (کتب) او یاد (ظالمین) پر ځای (ظلمین) لیکل کېده.

۱۵-عربي لیک:

ویل کېږي چې عربي لیک هم د (نبطي) لیک په واسطه له ارامي لیک څخه راټوکېدلی. د (جرجي زیدان) په وینا د عربي لیک د تاریخي بهیر لنډیز په دې ډول دی:

د حجاز د عربو د لیک او لوست په باب څه خاص ثبوت نه شته، خو د حجاز له شمال او لویدیځ عربو څخه دکتابت ډېر اثار پاتې دي چې ډېر مشهور یې د یمن خلک دي. دوی په مسندو تورو لیکل کول او بل د شمال نبطیان وو چې لیک یې نبطي وو. د حجاز خلک چې اکثره پوونده وو د لیک او لوست له نعمته بې برخې وو. تر اسلامه لړ وړاندې به یې شام او عراق ته سفرونه کول او د عراقیانو او شامیانو له لیکونو به یې ګټه اخیستله اوکله چې به حجاز ته راتلل، خپله عربي ژبه به یې په (نبطي، سریاني اوعبراني) تورو لیکله. د اسلام تر فتوحاتو وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا هم سریاني او نبطي لیک د عربو په منځ کې پاتې شو. په کوفه کـې کوفي لیک او په مکه او مدینه کې سریاني حیره او نسخ خط له نطبـي لیک څخه اقتباس شوي دي. مورخین دهغه ښار په اړه د نظر اخـتلاف لري چې حجاز ته ترې لیک ورغلی دی. خو دا خبره مشهوره ده چې د (انبار) له پخواني ښار څخه سریاني لیک حجاز ته ورغلی دی.

د عربي لیک یوه بېلګه:

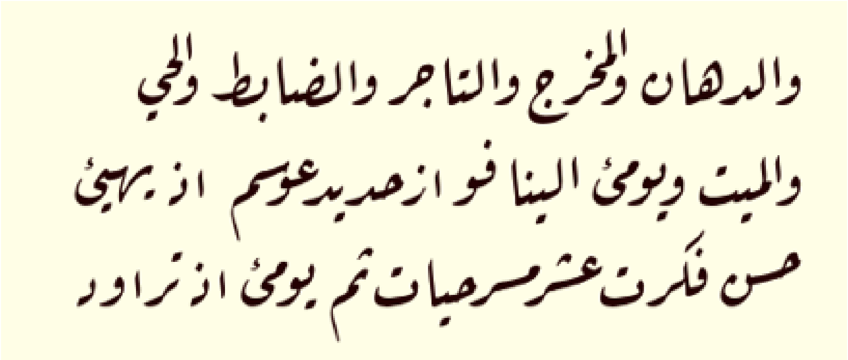

((د اسلام تر راتګ وروسته د حجاز عرب له لیکلو سره اشـنا وو. خـو ډېرو کمو خلکو لیکل کولای شول. چې د دوی له ډلې بیا ځینـې یـې صحابه کرام شول. لکه علي بن ابي طالب، عمر بن خطاب او طلحه بـن عبیدالله له دې ډلې څخه وو. تر اسلام وروسته عربي لیـک پـه بشـپړ ډول د قران په لیکلو پورې تړل کېږي، د خلفاوو اوتر هغو وروسته (بني امه) پر وخت یې قران کریم په کوفي لیک لیکه او د بني امیه د وخت د قران لیکلو تر ټولو مشهور کاتب (قطبه) نومېده چې ډېر ښـکلی خـط

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې درلود، هغه کوفي لیک په څلورو قلمونو یا ډولونو لیکــه، وروســته وروسته بیا کوفي لیک (دولس) او بیا (شــلو) ډولونــو یــا قلمونــو تــه ورسېده.

خو نبطي یا نسخ لیک په خپل پخواني شکل او د نا رسمي لیکنو لپاره د خلکو تر منځ دود و. تر هغه پورې چې مشهور خطــاط (ابــن مقلــه) (۳۲۸)هــ ق) کې په خپل نبوغ سره دې لیک ته ډېر کار وکړ، د دولــت رسمي لیک یې کړ او تر نن ورځې پورې معمول دی. ده پــه کــې شــپږ ډولونه: (ثلث، نسخ، محقق، توقیع، رقاع او ریحان) شامل کړل، کــوفي او نبطي لیکونه دواړه د اسلام په لومړیو کې معمــول وو، کــوفي یــې د قران کریم د لیکلو او نبطي یې په رسمي لیکنو کې کاراوه. خو وروسته چې په نسخ کې (ابن مقله) کوم اصلاحات راوړل، د قران د لیکلو لپاره یې هم مناسب کړ. وروسته وروسته بیا نسخ نور ډولونــه هــم راخپــل کړل.)) [۷]

۱۶- دیوانا ګري لیک:

دا لیک په لرغوني هند کې په ملي کچه پېژندل شوی لیک و چــې تــر اوسه لا کارېږي، سرچینه یې هماغه د (براهمي ګوپتا) لیک دی چې پر کلیمو یې ډېره لګوله. له یوولسمې مــیلادي پېــړۍ څخــه تــر اوســه د هندوستان مهم لیک ګڼل کېږي، د (دېو) ویې وروسته پــرې ورزیــات

(c) ketabton.com: The Digital Library

شو. په افغانستان کې د دیوانا ګري لیک او د سانسکریت کتیبې د هېواد په سویل ختیځ کې موندل شوي دي.

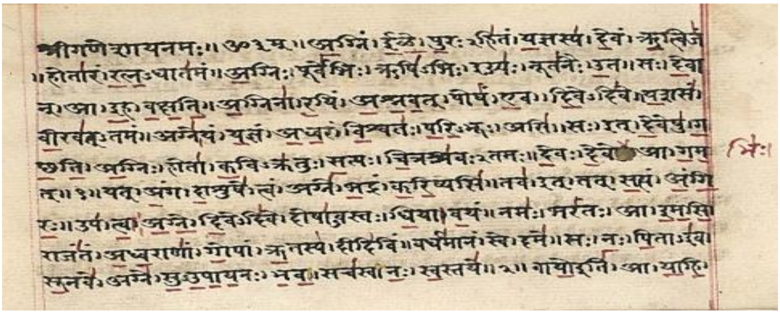

د دیواناګري لیک بېلګه

۱۷- پښتو او فارسي لیکونه:

لکه څنګه چې ددې لیکنې په پیل کې مو وویل، ژبې ډېرې دي، خو لیکونه کم، نو ځکه خو څو ژبې په یوه واحد لیک کې راټولې شوي او په هغو کې یې د خپل غږیز سیستم له اړتیاوو سره سم بدلون راوستی دی، پښتو او فارسي ژبې تر اسلام دمخه د تاریخ په اوږدو کې په بېلابېلو لیکونو لیکل کېدلې، خو تر اسلام وروسته یې دګنو نورو اریاني ژبو په شان عربي لیک راخپل کړ. البته په عربي ژبه کې چې کوم غږونه نه شته، نو طبعاً ګرافیم هم ورته نه شته، پښتو اوفارسي ژبو د عربي ژبې د لیک له قاعدې سره سم دخپلو ځانګړو غږونو لپاره مشخص توري یا ګرافیمونه وضع کړل. د عربي ژبې له الفبا څخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فارسي ژبې (څلور توري) او د پښتو ورڅخه نــړدې (اتلــس ګرافیمــه) زیات دي. د لیک د ډولونو له مخې هم اکثره هغه ډولونه چې په عربــي کې کارول کېږي، تقریباً په پښتو او فارسي دواړو کې هم کارول کېږي.

ځینې ژبپوهان په دې نظر دي چې پښتو او فارسي د عربي ژبې د لیک تر راخپلولو دمخه نور لیکونه کــارول، پــه دې تــرڅ کــې ((د مېخــي، خروشتي، یوناني ارامي، براهمــي، دېــوانګري سانســکریت، ســخدي، پهلوي))(۸) او نورو لیکونو یادونه هم کېږي، خو د پښتو او فارســي ژبــو کوم ژوندي اثار چې راپاتي، هغه اکثره پــه همــدې عربــي لیکــدود او اسلامي دورې پورې اړه لري.

د یادو لیکونو تر څنګ ځینې نور لیکونه هــم شــته لکــه (خروشــتي، یوناني، سامي، کوشاني، ګوتیک، تدمري، ســاکي او نــور...) خــو کــوم لیکونه چې مورږ یې په لنډیز سره یادونه وکړه، همغه وو چــې تــر ټولــو زیات کارول شوي او یا هم کارول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) دستارنامه، خوشـال خـان ختـک، پښـتو ټولنـه، ۱۳۴۵ل کـال، (۱۸-۱۹)مخونه

(۲)د لیک او ژبې پیدایښت، زاهدي احمدزی، ۱۳۷۷ل کال بېلا بېل مخونه

(۳) لیکلاربسود، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، ۱۳۸۶ل کال، ۱۴ مخ

(۴) پښتو غږ پوهنه او ویېپوهنه، پوهنوال محمد صابر خویشکي، د کلتـوري ودې ټولنه، ۱۳۸۸ل کال، ۱ مخ

(۵) لیکدود پوهنه، پوهندوی دوکتـوره زرغونـه زیـور رښـتین، د دوکتـورا کورس لکچرنوټ، بېلابېل مخونه.

(۶) د کوشاني دورې د ژبو څېړنه، محمـد نبـي صـلاحي، علومـو اکـاډمی، ۱۳۸۶ل کال، ۱۸ مخ

(۷) دانشنامه (دایره المعارف) ازاد، تهران، بېلابېل مخونه

(۸) تاریخ خط و نوشته های کهن افغانسـتان، پوهانـد عبـدالحی حبیبـي، انجمن تاریخ و ادب افغانستان، اکادیمي، ۱۳۵۰ل کال، بېلا بېل مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادم خان او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه

په پښتو داستاني اثارو کې ادم خان او درخانۍ خورا نامتو داستاني اثر دی، ددې داستان اساس د مینې پر یوې کیسې ایښودل شوی، چې مرکزي کرکټرونه یې (ادم خان او درخانۍ) دي، داستان په خوشالۍ پیل او په تراژیدۍ پای ته رسېږي، دا کیسه د خوشال خټک ادیب او شاعر زوی (صدر خان خټک) د نظم په یوه قالب کې پیېلې ده. زه غواړم دلته لومړی ددې داستان لنډیز بیان کړم، تر لنډیز وروسته غواړم ددې داستان پر شکل او بیا پر کلتوري، ټولنیزو او ځینو نورو خواو لنډې خبرې وکړم.

د (ادم خان او درخانۍ) د منظوم داستان (ناظم صدر خان خټک) دی، طبیعي خبره ده، هر څوک چې غواړي یوه کیسه نظم کړي او د هغې پر واقعیت پوه شي، مجبور دی د کیسې راوي او یا راویان پیدا او د اثر د نظمولو دلایل بیان کړي، صدر خان خټک هم دا کار کړی دی. مخکې تر دې چې صدر خان خټک د کتاب اصلي کیسې ته راشي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د لیکلو او نظمولو عوامل او دلایل بیانوي، هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایي چې زه یوه ورځ خپل پلار (خوشال خان خټک) سـره ناسـت وم، خوږې خبرې مو کولې او د پښتو د تېرو حکایتونو د لیکلو کیسـه مـې ورته وکړه، پلار مې ډېر خوشاله شو،راته یې وویل چې کـه ماتـه ژونـد مجال راکړ، نو زه به دا کار وکړم، خو که ژوند او کارونو فرصت رانه کړ، نو ته باید دا کار بشپړ کړې، داسې لیک د یو یادګـار پـه توګـه پـاتې کېږي، هر څه له منځه ځي، نظم او لیک پاتې کېږي، نو ځکه ما د پـلار تر مرګ وروسته ددې داستان لیکلو ته تکل وکړ:

زما پـلار ځای یې جنت شه — پـه اولاد یـې برکـت شـه
یوه ورځ پـه اشتغال و — د اشـعار پـه قیـل و قـال و
هغه دم لـه عاشقـانـو — لـه رښـتینو صـادقانو
مذکور پیش شه ناګـهانه — مـا عـرض وکـړ لـه زبانـه
ډېر اشعار لـه هره بابه — کتابـت شـه بـې حسـابه
د عشـاقـو افغانانو — د ماضـیو عاشـقانو
کتاب بویه چې نګار شـي — وروستو پـاتې یـو یادګـار شـي
ده وې ښه دې ووې زویـه — یـو کتـاب پـه دا بـاب بویـه
که د عمر څه وفـا وي — له کـار بـار فرصـت زمـا وي
له ادم له درخـانۍ — بویـه ښـې سـخن دانـۍ
چې منظوم یوه نسخه شي — یادګار پـاتو پـه سـتنه شـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که پاتې شي له مـــانه
زه روان شـــم لـــه جهانـــه

ته منظومه کړه بالجـــزم
دا قیصـــه پـــه ښـــکلي نظـــم

په جهان کې دا ګفتار دی
ای فرزنده چـــې یادګـــار دی

چې پدر مې سفر وکـــړو
لـــه دنیـــا یـــې ګـــذر وکـــړو

په دا فکر پیوستـــــه وم
کـــه ولاړ کـــه نشســـته وم

پس د پلار له مرګـــه لاله
چې مرور شـــول هـــژده کالـــه

ما اغازه دا نامه کـــــړه
خرامانـــه مـــې خامـــه کـــړه

اوس یاري صدر خوشـــاله
غـــواړه تـــه لـــه ذوالجلالـــه

چې له سره تر انجـــــامه
په ښه رنـــګ یـــې کـــا تمامـــه

صدر خان ختک د کیسې د حقیقي بیان لپاره ډېره څېړنه کړې، دی تر هر څه دمخه د کیسې راوي معلوموي، چې (تاتی) نومېده. ددې کیسې څو روایته دي، صدر خان وایي چې ماله (تاتي) څخه وپوښتل: کوم یو روایت سم دی؟ هغه وایي کوم چې زه درته وایم، همغه سم دی، (تاتی) وایي چې دا ټوله کیسه یې کټ مټ او په سم ډول له (میرو) قوال څخه اورېدلې ده. صدر خان ختک وایي چې تر ډېر دقـت وروســته یـــې دا کیسه د (تاتي) له خولې رانقل کړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاتي نام یو یـــوســـفـــزی و حاجي خېل و ښه زلمی و
د میـــــرو قــوال له پـــوره ماته شـــــوې وه مذبوره

صدر خان خټک د کتاب په پیل کې د سوات ســیمه ، پــه هغــې کــې مېشت قومونه او بېلا بېل خېلونه په تېره بیا یوسفزي معرفي کوي.

د (باز درې) یادونه کوي چې په سوات کې یــو ښایســته ســیمه ده او (درخانۍ) په همدې سیمه کې زیږېدلې ده:

بــاز درې ځـــکــه نومېـــږي چې ترې بازې پیــدا کېـــږي
بلکې حــورې په کـــې جونــه بــــاز درې دي جنتونــــه
په کښـــــیـــــنـــــۍ باز دره کې درخـــانۍ وه ســـتاره کـــې
دستـــــارې مېرمن پــیدا وه په ښایست کې بې همتا وه
پلار یې خان په نوم موسوم و په پردي په خپل معلـوم و
دُرخو در وه پلار یې خـــان و له ترکیب نام یــې عیـــان و

ددې تر څنګ چې دا سیمه معرفي کوي،تر ډېره حده د درخو د ښــکلا ستاینه کوي:

چا وې دا لکه قمر ده چا وې دا په حسن نمر ده

په دې اثر کې د درخانۍ د ښایست دومره توصیف کېږي چې له مشرقه تر مغربه او له شماله تر جنوبه یې په ښایست کې ساری نه لیدل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې پلار يې د خپلې سيمې خان و، نو د درخانۍ تربيت ته يې ملا وتړله:

پلار ددې و تربيت تـــــــه فضـــــيلت و علميـــــــت تـــــــه
يو ملا يې داو طلـــب كـــــړ په خپل كور يې جــوړ مكتــب كــړ
په اندك مدت مـــلا شـــــوه پـــه معقـــول منقـــول دانـــا شـــوه

كله چې درخانۍ مكتب لولي، نو خپله ترې ملا او عالمه جــوړېږي، بيــا نورو نجونو ته درس وركوي، په همدې (باز دره) كې يوه بلــه ښايســته پېغله (بسۍ) پيدا كېږي، بسۍ هم خورا ښايسته ده او درخانۍ سره يو ځاى ګرځي او د هغې خور لنده جوړېږي. بسۍ او درخو يــو بــل ســره ژمنه كوي، چې كه د هر چا واده دمخه وي، نو بله به په كې ګډون كوي او تر هغه پورې به يې د وربل غوټه نه خلاصېږي چې يو يې د بلــې پــه واده كې ګډون نه وي كړى.

څرنګه چې بسۍ او درخانۍ يو بل سره ژمنه كړې وه چې د يوې بلې په واده كې به حتمي ګډون كوي، نو د بسۍ واده تر درخانۍ دمخــه تيــار شو:

د بسۍ واده تياره شه جوړې خرڅ جوړې هر كارشه

په واده كې پير صالح هم ګډون كړى و:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیر صالــح بابوزی پیر و   د عشــاقو دستگیر و

دی یې هم را و بالنـــــه   په واده کې حاضرشنه

وایي چې دا داسې یو واده و چې تر اوسه نه په غره او نه په سمه او نه د پښتنو په نورو سیمو کې تېر شوی و.

کله چې یې (بسۍ) پر تخت کېنوله، نو هغې وویل: تر هغه چې درخانۍ رانه شي زما غاړې او وربل ته څوک گنډه نه شي اچولی، دا زما له هغې سره ژمنه ده.دا مهال د بسۍ مور د درخانۍ پلار ته ورځي، هغه ته عذر کوي چې درخانۍ ته اجازه ورکړي، پلار یې وایي: د سر په سترگو، خــو دا کار د درخانۍ دی، د هغې زړه دی، خو زما له خوا ممانعت نــه شــته، درخو ته چې ځي هغه ورته وایي: ما او بسۍ چې کله ســـندرې ویلـــې، هغه د ماشومتوب وخت و، اوس هغه وخت نــه دی چــې زه لاړه شــم، اوس زما ورور، هغه ستر دی، هغه اجازه نه راکــوي دا عیــب گڼــي، مــا معاف کړه، خو د بسۍ مور ډېرې زارۍ وکړې، سوگندونه یې ورکړل، نو درخانۍ له ناچارۍ ورسره لاړه، خو دوه شرطه یې پرې کېښودل، یو دا چې سیالې او همیالې تر ما دمخه روانې کړه او بــل دا چـــې د واده پــر ځای له نورو ښځو او نرو مستوره شم.

درخانۍ ځان سینگار کړ. ناظم دلته د درخــانۍ د ســینگار څرنگــوالی تشریح کوي:

شب برات یې چراغان کړ   منور یې درست جهان کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

درخانۍ په ښځو او نرو کې مستوره وه، پیر صالح ته خلکو شکایت وکړ چې که درخانۍ په نرو کې مستوره ده، نو سمه خبــره ده، دود دی ، دا چې په ښځو کې مستوره ده دا نو بدعت دی:

له مردانو که حجــــاب کا　　　دا له ښځو په کوم باب کا
دا نــــه دود نه روایت دی　　　بلکې دا ستر بدعت دی

پیر صالح ته یې وویل: ته درخانۍ ته ووایه چې دا بدعت لرې کړي او که ته دا کار نه شې کولی، نو موږ مجبور یو بل پیر ته لاړ شــو، د بــل پیــر مریدان شو.

کله چې شپه پخه شوه، پیر نفل پیل کړل، تر نفلو وروسته پیر ته یوازې (ادم خان) په ذهن کې راغی چې که هغه ساز او د درد سندرې وایي، نو د درخو زړه به نرم شي، کله چې یې د عشق څپه په ننګ راشي، نــو مخ به راڅرګند کا، سهار وختي یې ادم خان تــه ځــواب ورولیــږه، ادم خان د حسن‌خان زوی په قوم پټه خېل و، ښایسته ځوان و، رباب یــې غږ اوه:

په مخ ګل نازک بدن و　　　شکر لب شکر سخن و
چې په ده سخنراني کړه　　　ګویا نی به جوهري کړه

ادم خان د شعر او موسیقۍ په هنر ډېر پوه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادم خان د پیر صالح پیغام له خپلو ملګــرو (میروګـــي) او نــورو ســره شریک کړ؛ میروګی درخانۍ ته دا مسره وویله:

درخـــانــۍ د حـــورو حورې   ښـــاپېرۍ د تـــا مـــزدورې
په هــر چا چـــې ستا نظر شه   د هغه ګوزار پــر ســر شــه
هغه څوک دی ادم خـــان دی   چې د تا د وصال ځوان دی

ادم خان د پیر صالح لاسونه ښکلوي، خلک ټول پاڅېږي، د ادم خـــان په ستاینه چغې پورته کوي، درخو پوښتنه کوي چې څه خبره ده؟ کله چې یې دا ننداره وکتله نو متحیره شوه.

درخو د ادم خان ښایست ته حیرانه شوه، دې وخت کې ربابونه وغږول شول.

یو شعر په کې دا وویل شو:

درخانۍ د باغ بلــــــــــبلې   چې رخســـار د ګــل نشـــان دی
مخ ښکاره کړه نن راغــــــلي   ستا دیدن ته شنه طوطیان دي

دې وخت کې ادم خان درخو ته دا قطعه وویله:

درخانۍ د ټول مـــېرمنې   نــــوراني یـــې لکـــه شـــمع
په مجلس توره تـــیاره ده   تـــه رڼـــا کـــړه مجلــس جمـــع
د دیدن بې رحمي مه کړه   مـــوږ راغلـــي پـــه دا طمـــع
هغه مخ راته ښـــکاره کړه   چې تر نمـــر دی رخشـــان لمـــع

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې درخو د ادم خان دا نارې واورېدې، نو زړه یې نرم شو.

دا نغمـــه ده کـــه جـــنـــون دی   دا سرود دی که افسون دی
دانـــایــــي یـــې لـــه مـــا یـــوړه   پـــارســـايي يې له ما یوړه

دې وخت کې یې یوه توره وینځه ادم خان ته ولېږله، چې پوښتنه ترې وکړي چې دا مغل دی که افغان؟

ادم خان یو غلام درلود (بلو) نومېده، د تــره زوی یـــې (شـــمس خـــان) نومېده چې د ادم خان ډېر ملګری و.

دې وخت کې د خلکو له منځه شمس خان په درخانۍ غږ کوي:

درخانـــۍ د ټولـــو مـــیرې   چېرې نه وي وار خطا کړې
پلو ټینـــګ نیسه په مخ کې   او که نه ځان به رسوا کړې

د شمس خان په دې نارې پسې بلوګي خپله ناره پورته کړه:

درخانۍ زمـــوږ مېرمـــنې   ادم خان د ســـورو میـــر دی
شمس خان لکه قارګه دی   ادم خان ښکلی قجیـــر دی

په همدې ډول د شمس خان او بلو تر منځ څو قطعې یـــا نـــارې تبادلـــه شوې.

د بلوګي او شمس خان تر منځ په مناظره کې ادم خان مداخلـــه وکـــړه، ویل یې اصلي موضوع ته راشئ له بې اتفاقۍ څخه لاس واخلئ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو ځـــپلـــه اتــفـاق کړئ　　له میان لرې دا نفاق کړئ

چـــې پـــه اصل افغانــان یو　　خود معلوم د نفاق کان یو

دې پسې ادم خان، درخانۍ ته څو نارې وویلې او د پړوني د لرې کولـو هیله یې وکړه.

درخانۍ تر ډېرو نارو او غږونو وروسته پړونی له مخه لرې کړ، کله چــې خلکو د درخانۍ ښایست ولید، نو هک حیران شول، ټولو په عمر کــې داسې ښایست نه و لیدلی، ټول په ځمکــه پرېوتــل، یــوازې ادم خــان حیران ولاړ و، درخانۍ د کور پر لور روانه او ادم خان هم ورپســې روان شو:

ادم خان وویل:

د ټولي په مخـــــکې درومي　　درخـــانــــــــۍ وه لــــــکه بطــه

نورې جونې په کې ســـتوري　　تــه ســپوږمۍ یــې غبــار خطــه

ادم خان له (میرو) هیله وکړه یوازې (میرو) دې ورسره پاتې وي، چــې د درخو پل تعقیب کړي، د شپې یې د درخو کور ته ځان ورسوه، درخو او ادم خان په تیاره کې یو بل سره ډېرې نارې تبادله کړې چې د مینې له راز او نیازه ډکې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې سهار وځي، ادم له درخانۍ رخصت اخلي، نو تر هغې وروسته پر درخانۍ زیاته پرېشاني راځي او دواړه په خپل کلام کې خپل درد بیانوي.

کله چې د ادم او درخو په مینې د هغې پلار او ورونه خبر شول، نو پر هغې یې سخت بندیزونه ولګول او ښار یې پرې سخت کړ، یوازې د مور او یوې کنیزې ورتګ ورته ازاد و او بس.

درخانۍ د ادم خان په غم ډېره وکړېده:

ګاه به دا په اور لنبه شوه	ګاه به دا په خیال زنده شوه
نه یې مرګ نه یې صحت و	زړه خسته خوار یې صورت و

مور یې ورته زاري کوي چې لورې څه درباندې وشول، د مور او لور مناظره خورا دردوونکې او د پښتني کلتور انځورونکې ده.

درخانۍ مور ته وایي چې له ادم خان سره زما مینه د رښتینې محبت زېږنده ده، نه د شهوت :

زما عشق نه د شهوت دی	دا رښتینی محبت دی
لکه مینه د پتنګ ده	په چراغ د هغه رنګ ده
لکه مینه د بلبلو	په جمال وینې د ګلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله یې چې مور د درخو حقیقي مینه درک کړه، نو د لور د مرستې په فکر کې شوه.

ادم خان یې د شپې له خوا دعوت کړ چې درخو ورسره لاړه شي، ادم خان راځي او درخو پر اس سوروي او دواړه له کوره وځي، د ادم او درخانۍ سوال قبلېږي.

یو وخت درخانۍ له ادم خان څخه د علم په باب غوښتنه کوي او ادم خان ورته ځواب ورکوي:

چې طلب د علم نه کا	په خپل ځان به پسات وکه
چې خاوند به سوال له ده کا	هغه ځای به ځواب څه کا

بیا د درخانۍ او ادم خان تر منځ مناظره کېږي، درخانۍ له ادم خان څخه پوښتي چې پر حېوان باندې د انسان فضیلت په څه کې دی؟

ادم خان ورته وایي: فضیلت یې په زرګونه دی، یو فضیلت یې دادی چې انسان ناطق دی، انسان اصلي دی، حیوان فرعي دی، اصل او فرع توپیر لري.

درخو وویل: حیوان خو هم خپله ژبه لري.

ادم خان وویل: د حیوان ژبه د حال او د انسان ژبه د قال ده.

د دوی مناظره همداسې دوام پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادم خان د درخانۍ د حفاظت او عزت په خاطر د (میربامي) په نامه یو شخص سره خبرې کوي، چې لښکرې تیارې کړي او دده کور ته د درخو په رسولو کې مرسته وکړي، (میربامي) ډېره درغلي وکړه، د رشوت په مقابل کې یې درخو بل چا کره کېنوله او دې کار درخو لکه د پاڼې په شان ژیړه کړه او ویې رژوله.

ادم خان د یوې بوډۍ له خوا خبر شو چې (میر بامي) داسې جفا کړې، نو د ادم خان پر زړه د غم لښکرې خورې شوې او (میر بامي) ته یې ډېرې ښېراوې وکړې. ادم خان له ډېره غمه د نس خوږۍ پر رنځ اخته شو او څلوېښت ورځې د نس خوږۍ رنځ وکړاوه. د ادم خان د رنځ خبر درخانۍ ته ورسېد او هغې باندې هم د غم غرونه پرېوتل، د پسرلي موسم و، درخو ادم ته د ګلو ګېډۍ ولېږله، خپل سوز او فریاد یې ورسره ملګری کړ او و یې ویل چې ستا له غمه مړه کېږمه. ادم خان ته چې د درخو د ګلو ګېډۍ ورسېده، هغه یې بوی کړه، د درخو د زلفو شمال پرې ولګېد، لږ یې نفس کې ساه وغورېده، لږ ارام شو، بیا یې ریبار ته وویل چې درخو ته مې سلام کوه، زما او ستا یو ځل دیدن و، نور دا ټول غمونه، خو څو چې ژوندون وي، زه به ځان نیست خو یار به هست کړم، کله چې درخو ته د ادم پیغام راورسېد، نو درخو نوره هم پرېشانه شوه، خو ادم ته به یې هره ورځ د ګلو دسته ورلېږله، ادم به د ګلو په ګېډۍ ارام کاوه، څلوېښت ورځې به یې هره ورځ یوه دسته ورلېږله او ادم خان کې به د همدې دستې په زور ساه چلېدله، خو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلوېښتمه ورځ د ګلو دسته ورنغله ،نو ادم خـان وارخطـا شـوه، پـه (میروګې) یې غږ کړ:

ادم غــږ کــړ مـیــرو یاره
رانــژدې شــه غمګسـاره

مـیــروګي وې زما خـــانـــه
زه نــږدې یـم زمـا جانــه

راتـــه وایــه زه غـــلام یــم
منتظـر ســتا د کـلام یـم

ادم ووې ای جـلــیســه
ای همدمـــه ای انیســـه

صبـا دروم‌ه شتاب تـرشـــه
تـر درخـو پـه خپلـه ورشـه

پـرې اول زمـا دعـا کـــړه
بیـا پـرې دا پیغـام ادا کـړه

چـې مونږ لاړو که ربنتیا کړې
تـه بـه هم ورانـه دنیـا کـړې

لـــه دنـیا شــه مسـافــره
زرو ماتـــه شـــه حاضــره

هغــه ځـای چـې تل وصال دی
زر را دروم‌ـه څـه مهـال دی

کـــه دې مـینه په رښــتیا وي
دا پیغـام بـه مرګ د تـا وي

مخ بـه ماتـه زر حـضور کـړې
تور لحد به په ما نـور کـړې

دا یـې ووې نـــور یـې ســاه
پــه اســمان لاړه لـــه آه

پـــه دنیا چې تېر ادم شـــه
پـه همـه جهـان مـاتم شـه

کله چې (میرو) د (ادم خان) جنازه خاورو ته وسپارله، نو د درخـو پـر لوري روان شو، هغه ځای ته ورغی چې درخانۍ به ګلونه پرېکول او ادم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان ته به یې رالېږل، هلته پټ کېناست، په دې ورځ ګلونــو د غمونــو بوی کاوه، ټول غم او ماتم و.

کله چې درخو باغ ته راغله، نو د ګلو پر ماتم او حال پوه شوه:

چې درخو په باغ درون شــــوه پوه د ګلو په مضمون شوه
چــې نــن بــوی د ګــلــو نور دی په هر ګل کې پیدا اور دی
د بـــاغ طـــور دیــګر ګــون دی هر ګل وینم چې زبون دی

درخو لا ګلو ته لاس نه و وروړی، چې (میروګي) پرې د غم زېری وکــړ، میروګي وویل:

پــرې ویـــلی یــار سلام دی بیـا یـې کـړی دا پیغـام دی
مونــږه لاړو کـــه رښـتیـا کړې تـه بـه هـم ورانـه دنیـا کـړې
په صباح بېــګـاه بـــه راشــې د کـور شـمع بـه زمـا شـې
لــه بـــېلـتـونـه بـه رهـــا شو همېشه به خوا پـه خوا شو
چــې مــیرو پـوره پـیغـام کـړ درخـانـۍ سـمع تمـام کـړ
دې پرې غـــږ کړ میرو وروره اوس زمـــا ننـــداره ګـــوره
چې په یار پسې څوک تـلـه کـا دا رنګ دروميي تعطیـل نـه کـا
دا یـــې وویـــل پـــــه غــاړه آه یــې وکــړ ساه یــې لاړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

درخو له ادم سره خپله ژمنه ترسره کړه او په دې ډول یې له ژوند سره خدای پاماني وکړه.

د ادم خان د مرګ په باب بېلا بېل روایتونه دي، ځینې وایي ادم خان په زړه نتلی، په صورت ټکلی د یوسفزو له سیمې راووت، دا کورې په مصري بانډه کې وفات شو، کله چې درخانۍ د ادم خان له مرګه خبره شوه، نو هغې هم ساه ورکړه او د ادم خان په خوا کې خاورو ته وسپارل شوه او تر نن ورځې پورې دوه قبرونه په یو ځای یادېږي، درخانۍ په خپل وصیت او د هغې د کورنۍ په اجازه د ادم خان تر خوا خښه شوه. دا و د ادم خان او درخانۍ د تراژیک داستان لنډیز.

اوس راځو ددې داستان شکلي، ټولنیزو او کلتوري خواوو ته!

ددغه داستان شکل:

د اوږدو رومانتیکو او رزمي داستانونو د نظمولو لپاره اکثره له مثنوي فورم څخه کار اخیستل کېږي. صدر خان ختټک هم د ادم خان او درخانۍ کیسې د نظمولو لپاره له مثنوي فورم څخه کار اخیستی دی، مثنوي هغه فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري، د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي. ردیف په کې اختیاري دی، کېدی شي یو بیت یې ردیف ولري، بل یې ونه لري، خو قافیه په کې حتمي ده، د مثنوي بل خاصیت دادی چې د ټولو بیتونو د مسرو شمېر یې سره مساوي وي، څرنګه چې د مطلع د قافیې تعقیب ددې

(c) ketabton.com: The Digital Library

فورم پر ټولو بیتونو حتمي نه دی، نو ځکه خو د زیاتو بیتونـو او اوږدې کیسې د ټولو جزیاتو د بیان او ځایونې ظرفیت لري.

د ادم خان او درخانۍ د داستان فورم همدا د مثنوي فورم دی.

د بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې اته (۸) اته (۸) څپې دی او تـر پایـه پورې همدا قانون پر ټولو بیتونو تطبیقېږي.

دلته به یې څو بیتونو ته نغونه وکړو:

نتـــیجه چـــې د خـــرد ده   ښـــه خبـــره د سنـــــد ده
کـــه غـــزل کـــه مثنـــوي ده   پـــه خبـــره معنـــــوي ده

لومړی بیت یې اته څپې، دویم بیت هم اته څپې دی، د څپو وېش یـې په دې ډول دی.

نه-تي-جه-چې-د-خ-رد-ده

ښه-خ-ب-ره-د-س-ند-ده

د دویم بیت وېش یې په دې ډول دی:

ک- غ- زل- که- مث-ن- وي- ده

په- خ- ب- ره- مع- ن- وي- ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور بیتونه یې هم تر پایه همدې ډول دي:

یعنې مرګ چې د ادم شه   د جهان عمر په غم شه

یعـــ-نې- مرګ- چې- د- ا- دم- شه

د- ج- هان- ع -مر- په- غم- شه

۱- ۲- ۳- ۴-۵- ۶- ۷- ۸

پرده ورانه درباب شوه   نغمه پاتې له ځواب شوه

پر-ده- ورا-نه- د-ر-باب- شوه

نغ-مه- پا-تې- له- ځ-واب- شوه

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

بله عجیبه خبره داده؛کوم فورمونه چې د قطعو د فورم پـه بڼـه د ادم خان او درخانۍ په داستان کې راغلي، هغه هم د څپیـز جوړښـت لـه مخې له مثنوي سره یو شان دي، یانې دا چې هره مسره یې اته څپـې ده.

خانه زېرې مـې درباندې   نمايان د نمر شغـــلې دي

نمر به وځـي لـه جهانـه   چې یې پاتې درې پرې دي

خا-نه- زې-رې- مې- در-بان-دې

ن-ما-یان- د- نمر- شغ-لې- دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمر-به-و-ځي-له-جــ-ها-نه

چې-يې-پا-تې-درې-پر-دي-دي

١ ٢ ٣ ۴ ۵ ۶ ٧ ٨

د (ادم خان درخانۍ) په داستان کې راغلې قطعې که څه هم اکثره يــې د قطعو بڼه لري، يانې دا چې د هرې قطعې دويمه او څلورمه مسره يې په خپل منځ کې مشترکه قافيه لري، خو لومړۍ او دويمه مسره يې لــه قافيې څخه ازادې دي او تر دوو بيتونو وروسته بيا د مثنوي يــو بيــت ورلوېږي.

که څه هم دا قانون پر اکثرو قطعو تطبيقېږي، خو بيا هم په دې داستان کې ځينې داسې جوړښتونه يا فورمونه شته چې د قطعو په نامه راغلي، خو د قطعو معمول تعريف پرې نه تطبقېږي، د بيتونو شمېر يې تــر دوو اوړي که څه هم د هر بيت د دويمې مســرې قافيــه د لــومړي بيــت د دويمې مسرې قافيه تعقيبوي لکه دا لاندې قطعه چې د ادم خــان لــه خوا درخو ته ويل شوې او د بيتونو شمېر يې د قطعې تر معمول تعريفه اوړي.

د ټولي په مخکې درومي
درخـــانۍ وه لکـــه بطـــه
نورې جونه لکه ستـــوري
ته سپوږمۍ يې غبار خطه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بــلــو د پـــــاره وکـــړه
پیـر تـه پیـر حجـاب سـقطه
چې دې ووینـي پـه عـــــین
د تـــا عینـــې لـــه نقطـــه

تر دې وروسته د مثنوي یو بیت ورلوبږي:

د درخو یوه دوه همسالې ورسره وې ګل مشالې

که څه هم په دې داستان کې راغلي قطعې ټولې د بیتونو د شـمېر لـه مخې یو شان نه دي، خو د مسرو د څپو د شمېر له مخې ټولې یو شـان دي.

ژبنۍ اغېزې: د پښتو په کلاسیک ادب، روښاني پـړاو او تـر هغـه وروسته د ډېرو ډېرو شاعرانو په کلام کې د فارسي او عربي ژبې تاثیرات څرګند وو، په تېره بیا د منظوم کلام په قافیه یې برخو کې. د ادم خان او درخانۍ په مثنوي کې هم د فارسي ژبې اغېزې خورا جوتې دي، هـم په قافیه یې برخو او هم د مسرو په ډېرو ډېرو برخو کـې. لکـه (ګفتـار، دیدار، بخشنده، جان ستان، نان ستان، شیران، ابر، بهار، ګوهریز، اتش بار، اتش انګېز، اوباش، ویراني، جویان، استوار، سـخندان، سـخن ران، پیش، زبان، نګار، اب، ګـذر، نشســته، مـرده دل، صـدګان، درمانـده، دستګیر، رویدار، بیرون، یکسو، یکرو، مانند، پري پیکر، دیګر) او داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورې په سلګونو فارسي کلمې چې هم د قافیې په توګه راغلي او هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

د فارسي تر څنګ په سلګونو عربي کلمو څخه هم په دې منظوم متن کې کار اخیستل شوی، چې یا د قافیې په توګه کارول شوي او یا هم په متن کې راغلي دي.

(برکت، عظیم الشان، نافع الناس، عبارت، خط، الماس، رقم، کرم، شجاعت، ماضي حایضي، حکمت، صفت، عدل، حروف، موزون، معلوم، مضمون، تناسب، تمثیل، توصیع، بدیع، کامل، قایل، وفاق، اغراق، عشاق، نتیجه، قیامت، فکر، ترکیب، عیان، رضیع، ربیع، لطافت، نزاکت، جمال) او په سلګونو نورې عربي کلمې چې یا په قافیه کې کارول شوي او یا هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

کلتوري او ټولنیزې ځانګړنې:

د ادم خان او درخانۍ د داستان ټول چاپیریال رښتیني پښتني چاپیریال دی، مرکزي کرکټرونه (ادم خان او درخانۍ) فرعي کرکټرونه، (بسوګۍ، میروګۍ، بلو، شمس خان، میربامي،) ټول هغه شخصیتونه دي چې په دې داستان کې بېلا بېل کارونه تر سره کوي. دا داسې کارونه دي چې زموږ په ټولنه کې یې همدا ډول شخصیتونه ترسره کوي، د فرعي شخصیتونو لپاره د تصغیري نومونو کارونه لکه د (میرولي) لپاره، (میرو او میروګۍ)، د بسۍ لپاره (بسوګۍ) کارول زموږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ټولنــه کــې معمــول دي او دا ډول کرکټرونــه د دویمــو او درېیمــو شخصیتونو په توګه دود دي.

د داستان اصلي شخصیتونه لکه (ادم خان او درخانۍ) پر ټولنه بانــدې د خور او حاکم کلتوري چاپیریال له دایرې څخه نه شي وتــلای، همــدا ټینګ کلتوري ضوابط او روابط وو چې داستان یې تراژیک حالــت تــه ورساوه.

د داستان اتلان د ټولنې له کلتوري دایرې څخه ځان نــه باســي او نــه ټولنیزو او کلتوري ارزښتونو سره مخالفت کوي. درخو او ادم خان اصلاً د پښتني ټولنې د لوړو اخلاقي اصولو او پرنیسونو ممثلین دي. د (ادم خان او درخو) تر منځ مناظره د لوړو علمي او اخلاقي ژورتیاوو تمثیــل کوي، کله کله د داستان ځینې برخې افسانه یي بڼــه خپلــوي، خــو د داستان اکثره برخې داسې نه دي چې د ټولنې لــه عینــي واقعیتونــو څخه لرې وي.

پر پښتني ټولنه واکمن عیني واقعیتونه په دې داستان کې پــه ترتیــب سره راغلي، ځنې جغرافیایي نومونه چې تر دې دمه لا هم ژونــدي دي او پښتني قبیلي په کې ژوند کوي، هم په همغه خپله بڼه تر دې دمــه کارول کېږي.

د داستان د اتلانو تر منځ صداقت او رښــتینولي د پښــتني ټــولنې د کلیوالي ژوند بله ځانګړنه ده، همدا صداقت دی چې د داســتان اتــلان یې نه یوازې په دې داستان کې د اخلاقو لوړو مدارجو ته رسولي، بلکې ددې اتلانو تر مرګ وروسته هم هغوی په پښــتني افغــاني ادب کــې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افسانوي اتلانو په توګه تمثیل شوي دي. په پښتنو شاعرانو کې به داسې شاعر ډېر کم پیدا شي چې هغه دې شعر یا نظم لیکلی وي او په یو نه یو ډول دې ادم خان او درخانۍ د مثبتو کرکټرونو او یا هم اتلانو په توګه په خپل کلام کې نه وي کارولي.

ادم خان او درخانۍ نه یوازې پښتني کلتوري او ټولنیز ارزښتونه تمثیل کړي، بلکې دوی ددې سبب شوي چې د دوی په وجود کې پښتني کلتور او لوړ ټولنیز اخلاق، پر نسیپونه او معیارونه سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته ولېږدول شي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د بېلابېلو خواوو د سپړنې او شننې په باب بېلا بېلې لیکنې لیکل کېدی شي، ښاغلي (پروفیسور محمد نواز طایر) د ادم او درخانۍ د داستان په باب یوه اوږده هر اړخیزه، تحلیلي او علمي لیکنه کړې او د صدرخان خټک له مثنوي سره یو ځای یې ځو ځله چاپ کړې ده، دربیم ځل پر (۱۹۸۱)م کال په پېښور کې د پښتو اکاډمي له خوا چاپ شوې ده. نورو لیکوالو هم ددې داستان د بېلا بېلو خواوو د تحلیل او ارزونې په باب لیکنې کړي دي. زما هدف له دې لیکنې څخه دا و چې د ادم خان او درخانۍ د داستان یو لنډ جاج لوستونکو ته وړاندې کړم او یو ځل بیا د دې تراژیک داستان ایډیالو شخصیتونو ته په دې نېت د نوي نسل پام راواړوم چې ددې اتلانو له اخلاقي روحیې څخه مثبته ګټه پورته کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه

مخکې تر دې چې د (داردي) ژبو څېړنې ته راشو، ښــه بــه وي چــې د (داردي) اصطلاح او مانا وڅېړو او بیا به د داردي ژبو د شـومره والــي، څرنګوالي او موقعیت څېړنې او په اوسني وخت کې هغو ته د ورپېښــو خطرونو په باب رڼا واچوو.

د داردي اصطلاح:

((د (داردي) اصطلاح لــه (داراده) څخــه اخیســتل شــوې چــې پــه سانسکریت کې دغه اصطلاح ډېره لرغونتیا لري، هــم پــه جغرافیــایي اثارو او هم په حماسي نژادی قصایدو کې دهغه اولس یا ولسونو لپــاره استعمال شوې چې هغه وخت د هند دنیمې قــارې پــه شــمال غــرب سیمو کې اوسېدل. دغه اصــطلاح لرغونــو مورخــانو او مولفینــو هــم استعمال کړې ده. (بطلیموس) د (دارادایي)، (سترابون) د (ددیردایي)، (پلینوس) د (داردا) او داسې نورو په همدغه شان ورته کلمو ذکر کــړې ده.

د داردي ژبو موقیت:

داردي ژبې د (هندو اریایي) ژبو هغه ګــروپ دی چــې دافغانســتان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمال ختیځ په غرنیو سیمو او یو څه یې د پاکستان په شمال او د هند د شمال لویدیځ په څو سیمو کې موجودې دي. د دغــو ژبــو د ژونــد ساحه د هندي او باختري ژبو تر منځ واقع ده. د داردي ژبو د پیدایښت او پراختیا په باب د اریایي ژبو محققین بېل بېل نظریات لري.

د (رابرت کلي شاو) په عقیده (داردي ژبې) د پامیري (چــې د بــاختري ژبو په ګروپ کې شاملې دي، ژبو په شمول د شرقي اروپایي (هندي) او مرکزي او لویدیځ اریایي (باختري او ایراني) ژبو تر منځ موقعیت لــري. دده په عقیده له یوه ګروپ سره هم د خپلوۍ رابطه نه لري، یانې نه په هندي ګروپ او نه هم په باختري او ایرانــي ګــروپ کــې شــاملې دي. نومیالي ژبپوه (امیل بن ونیست) د ژبو د وېش په لړ کې داردي ژبې ((د هندو اریایي ژبو په لړ کې دهغو سلو ژبو په جمله کې حساب کړي چې خبرې پرې کېږي او موقعیت یې ورته شمال لویدیځ ګروپ ښودلی چې په نورستان او له نورستان څخه بهر نورې ژبې په کې راځي.)) (۱)

په دې باره کې بله نظریه د (ستین اکاناو) ده. دده په عقیــده ((داردي خصوصاً نورستاني ګروپ له اریایي ژبو (باختري اوایراني) ګروپ ســره خپلوي لري. خو دلته دی هم داسې وایي چې له دغه باختري او ایراني سره د داردي ژبو ښاخ یو نه دی، بلکې له هغو څخه په دومــره لرغونــو زمانو کې بېل شوی دی، لکه چې څومره پخوا د هندي ژبــو ښــاخ لــه اریایي (باختري او ایراني) څخه بېل شوی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ګ، ګریوسون) لومړی د (شاو) او (اکاناو) تر منځ یوه متوسطه نظریه ښکاره کړه، په دې مانا چې دنوموړي په عقیده د داردي ژبو ښاخ له پامیري ژبو سره څنګ په څنګ او په متوازي ډول دمرکزي (باختري) او (پیر سیک) ژبو له ونې جلا شوی او ځانګړی انکشاف یې کړی دی. خو دغه جلاتوب که څه هم ډېر لرغونی دی خو له اریایي ژبو څخه د هندي ژبو تر جلاتوبه وروسته دی، (ګرېرسون) بیا په خپلو وروستیو اثارو کې داسې نظریه ښکاره کړه چې داردي ژبې د ختیځ (هندي) او لوېدیځ (باختري او ایراني) ژبو تر منځه یوه بله ځانګړې څانګه ده.)) (۲)

د دغو ژبو په باب که څه هم د محققینو نظریات سره یو شان نه دي، خو په دغه باب سره ډېر نږدې دي چې چې وایي: داردي ژبې دیو لړ داسې ژبو مخصوص ګروپ دی چې مخصوص تاریخي فونتیک اومورفولوژیک ګډ خصوصیات لري.

اوس داسې ګڼل کېږي چې د داردي ژبو ګروپ د اریایي ژبو د یوه هغه ډیالکتیک پر اساس انکشاف کړی دی ویونکي یې لرغوني اریایان او په خپله همدغه معاصره سیمه کې مېشته وو.

له ځینو روایاتو سره سم د داردی ژبو سیمه پخوا د موجوده سیمې په تناسب ډېره پراخه وه، دغه سیمه پخوا د معاصر افغانستان په شمال ختیځو غرنیو برخو او د هند د نیمې وچې په ټول شمال کې شامله وه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې پاکستان، پنجاب، هند اوحتی د تبت لویدیځه برخه ورکې شامله وه، د دغو سیمو پر ژبو د داردي ژبو څرګنده اغېزه د دغې موضوع د ثبوت یو ښه دلیل دی.

د داردي ژبو وېش:

د ژبو د وېش مسله خورا حساسه مسئله ده، هم له تاریخي پلوه، هم د ژبني جوړښت له پلوه او هم دجغرافیایي موقعیت له پلوه. د داردي ژبو د وېش په باب هم دا ستونزه موجوده ده. ځینې ژبپوهان په معاصر وخت کې داردي ژبې پر درېو څانګو وېشي، دا وېش تر ډېره د جغرافیایي موقعیت له مخې شوی، چې دلته ورته اشاره کوو:

الف: لویدیځې داردي (نورستاني) ژبې:

ب: مرکزي داردي ژبې.

ج: ختیځې داردي یا خاصې داردي ژبې.

الف- لوېدیځې داردي ژبې:

د داردي ژبو دغه څانګه (لویدیځې داردي) چې د (کافري ژبو) په نامه هم کله کله یادېږي د دوی د ژوند ځای د افغانستان د نورستان خاوره ده، په دغه ګروپ کې شاملې مشهورې ژبې دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاتي: (کتایي) ددغې ژبې د ژوند ساحه د کتایي دره د پېچ سیند ښي اړخ دی) د ټولو ډیالکتونو اصـلي ټـاټوبی او زانګـو ده او د رامګیـل او کولوم (د-الینګار معاونین) د سیندونو تر منځ سیمه ده.

د دغو سیمو ژبه د کاتي لویدیځ دیالیکت دی. ختیځ یې د باشـګل پـه دره کې دی چې د باشګل سیند په پاسني جریان (چترال کې) د کـونړ د سیند مرستیال دی، دغه ژبه هم ددغـې درې (باشـګلي) پـه نامـه یادېږي.

وایګلي: د(ګریرسون) په اصطلاح (وایي) یا (وایي، آیي): د دغې ژبـې د موجودیت سیمه اساساً د وایګـل دره (د پـېچ د سـیند د کـیڼ اړخ مرستیال سیند) دی. د پېچ د درې په نورو وړو سیمو کې هـم د دغـې ژبې او یا دهغې دخپلوانو دیالیکتونو څرک لیدل کېږي.

اشکوني: د دغې ژبې د موجودیت سیمه د الینګار او پېچ د سیندونو تر منځ ساحه ده. کاتي، وایګلي او اشکوني ژبې یو تر بله سـره نـږدې خپلوي لري.

پراسوني یا (پاروني) ژبه: د دغې ژبې د موجودیت ساحه د (پارون) دره ده د دې درې سیند د پېچ د سیند کیڼ مرستیال دی. دغه ژبه له پورته یادو شویو درې ژبو څخه له دې کبله ډېره لرې ښکاري چـې پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغې کې د یوې نا هندو اریایي غالباً مغلوبې (سوبسترات) ژبې څرګند عناصر موجو دي.

دامیلي ژبې: دغه ژبه د نورستاني او داردي مرکزي ژبو تـر منځـه د وصل د کړۍ حیثیت لري او کېدی شي چې د ځینو زیاتو ځانګړتیـاوو له مخې په مرکزي داردي ګروپ کـې شـامله وګڼـل شـي. د هغـې د موجودیت ساحه د (دامیل) دره ده چې د چترال د سیند په ښي خـوا کې پرته ده.

ب- داردي مرکزي ژبې:

په دغه ګروپ کې ډېرې او بېخي بېلې بېلې ژبې شاملې دي چې تقریباً له بېلو بېلو کورنیـو څخـه دي. هـم پـه جغرافیـایي لحـاظ او هـم د فونیتیکي او مورفولوژیکي ځانګړتیاوو پر بنسـټ دغـه ژبــې پـر دوو څانګو وېشل کېږي:

الف: شمالي څانګه

ب: جنوبي څانګه

شمالي څانګه له دوو ژبو یانې (کهووار) او (کلیشــي)څخه عبـارت ده چې تاریخي اوګمنټ (Augment) لري.

جنوبي څانګې بېخي بیل بیل ډولونه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغې کې ګواري، شوماشتي، وټه پوري او د هغو خپلوان دیالیکتونه او ژبې (کلانګلي او ننګلامي) همدارنګه د پشه یي دیالیکتونه او تیرایي شامل دي.

ځینې فونیتیکي ځانګړتیاوې په ځانګړې توګه د ژبې یو اړخیز صامت (lateral consonant) اوازونو (د تیرایي په استثنا) موجودیت دغه ژبې سره نښلوي.

پشه یي: دا د یو لړ سره لرې وتلو د یالیکتونو (امکان لري د ژبو) یوه ځانګه ده چې په هغې کې د نورستان په جنوبي برخو، الیشنګ، الینګار د سیندونو په لاندنیو برخو، په دره نور، مزار درې په کیڼ اړخ، د کونړ سیند په ځینو نورو غاړو، لکه د کاپیسا په اله سای، درنامه، بولغین، ځینو نورو وړو وړو سیمو کې وربانديې خبرې کېږي.

شوماشتي ژبه: دغه ژبه د شوماشت د درې په پاسنۍ برخه د مزار درې په کیڼ اړخ د کونړ سیند د ښي مرستیال سیند پر غاړه خپره ده. (شوماشت د درې په لاندینۍ برخه کې پشه یي مروجه ده).

د ننګلامۍ دیالیکتونه: دغه دیالیکتونه چې اوس مړه دي (او شوماشتي سره یې نسبي خپلوي لرله) په هغو د ننګلام اوسېدونکو خبرې کولې او د پېچ او وایګل د سیندونو د یو ځای کېدلو په سیمه کې ژوندي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې ښکارې چې له دغو دیالیکتونو سره ګلانګلي دیالیکتونو (ژبــو) زيات خصوصيات لرل (ګلانګل) د پېچ د سیند په ښي اړخ کې چې لــه وایګل سره یو ځای کېږي، پروت دی.

وټه پوري ژبه: په وټه پور او ګټر (ګټر ګل) کې یانې د کونړ پر سیند د پېچ د سیند، د تویېدلو له ځای څخه لږ څه پاس دغه ژبه ژوندۍ ده.

ګواري ژبه: (ډېر محققین دغه ژبه د (ګوارباتي) په نامــه یــادوي خــو خپله د ژبې د خلکو په اصــطلاح (ګــواري) ژبــه ورتــه ویــل کېــږي. د (نرساتي) په نامه هم یادېږي، دغه ژبه د چترال په سیمه کې د باشــګل د سیند په کښتنۍ برخه کې مروجه ده. شوماشتي، وټه پوري، ګــواري ژبې او د ننګلامۍ او ګلانګلۍ د پالیکتونه یو تر بله ســره ډېــر شــریک خصوصیات لري او په مرکزي داردي ژبو کې یوه ځــانګړې څانګــه ده. ددغې څانګې یو شمېر دیالیکتونه د (دیګانو) په نامه یادېږي.

تیرایي ژبه: دغه ژبه د جلال اباد په جنوت ختیځ د (کوټ) په دره کې د پښتو ژبو وګړو تر منځه ژوندۍ وه، خو اوس مړه او یوازې منفرد لغات یې د خلکو په یاد دي. د تیرایــي ژبــې ویونکــو د کــونړ د درو د نــورو داردیانو د اکثریت په شان په دوو ژبو خبرې کولې چې دویمه ژبــه یــې پښتو وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلشي ژبه: دغه ژبه د چترال او باشگل د سیندونو د یو ځای کېدلو په سیمه کې د چترال په جنوب لویدیځ (زبوبوریت) (گلشگوم) او (بېرار) کې ژوندۍ ده.

خوواري ژبه: دغه ژبه چې د (چتراری) (چترالی) همدارنگه (ارنیه) په نومونو یادېږي، د چترال د درې په پاسینی برخه کې ژوندۍ ده. د دغې ژبې یو لږ شمېر ویونکي د تاجکستان په بدخشان کې هم موجود دي.

ج-ختیځې داردي (یا خاصي داردي) ژبې:

دغه ژبې په خپل وار پر دربو څانگو وېشل کېږي:

لومړۍ څانگه- دغه څانگه له هغو داردي ژبو څخه عبارت ده چې د پنجکوړې، سوات او اباسین د سیندونو په غرنیو برخو کې چې په (کوهستان) سره شهرت لري، ژوندۍ ده، ددغې څانگې اساسي ژبې دا دي:

بشکاریک: دغه ژبه د یوه دیالیکت له مخې (دیری) هم نومېږي، دغه ژبه د (دیر) په (کوهستان) د (پنجگوړې د سیند په پاسنی برخه کې) ژوندۍ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاروي ژبه: دغه ژبه د سوات د سیند په غرنیو برخو کې ژوندۍ او لــه باشکاریک ژبې سره ډېره نږدې ده دا نږدېوالی دومره زیــات دی چــې عملاً باشکاریک اوکاروي د یوې ژبې دوه ښاخونه دي، ددې ژبې د ژوند ساحه د باشکاریک په لویدیځ کې واقع ده.

توروالي ژبه: ددې ژبې د ژوند ساحه د سوات او پنجکوړې د سیندونو په غرنیو برخو کې له کاروي څخه په لاندینۍ سیمه کې پرته ده.

مایاني ژبه: ددې ژبې ساحه د اباسین په غرنیو برخو کې او د اباســین او د سوات د سیند تر منځه له یوې خوا او له بلې خــوا د اباســین او د جیلم له بېلتون څخه تر یو ځای کېدلو پورې په دغو سیمو کــې دغــه ژبه ژوندۍ ده. (مایایي ژبه) د هغې ژبې ویونکو له خوا نومېږي او زیــات شهرت په (کوهستانۍ) ژبه لري مایاني پر یو لړ دیالیکتونو وېشل کېږي چې د هغو په جمله کې یو مشــهور یــې (کانیــاوال) نــومېږي چــې د (تانګیر) په (بانګاري) نومي کلي کې ژوندی دی. دغه دیالکت د (شینې ژبې) په چاپېریال کې پروت دی.

شیني ژبه: دا ژبه د یو لړ دیالیکتونو مجموعه ده چې یو له بله ســره لرې شوي او د ژبې ساحه یې اساساً په کشمیرکې د ګلګېــت، تــانکیر، چیلاس، د راس او دا هاني ځایونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پهار لوری یا (یا لولي) ژبه: په دغه ژبه د چترال په ختیځ کې د څو وړو ووړو (شریت، بیړي، باشي، ګهوس، ګومادانو) اوسیدونکي خبرې کوي. د ژبنیو خصوصیاتو له مخې دغه ژبه شیني ژبې ته ډېره نږدې ده.

کشمیري ژبه: د دې ژبې د ژوند ساحه کشمیر دی چې د زیات شمېر وګړو ژبه ده.

د داردي ژبو د وګړو شمېر:

((د داردي ژبو د ویونکو شمېر په یقیني ډول نه دی څرګند، د اټکل له مخې یې شمېر درې میلیونو وګړو ته رسېږي چې یـوازې تقریبـاً دوه میلیونه یې (د ۱۹۶۱م کال د احصایې له مخې) پـه کشـمیرۍ خبـرې کوي. د اټکل له مخې ګهواري (۱۲۱)زره، په پشه یي (۱۰۰)زره، په شیني (۷۰) زره، په کوهستاني(۶۷)زره، پـه وایګلـي (۵) زره، پـه پراسـویي (۲۸۰۰)، په پهالورۍ (۱۰۰۰) تنه خبرې کوي.

د نورو داردي ژبو ویونکو احصایه نه ده اټکل شوې، د مذهب له مخې د داردیانو اکثریت مسلمانان دي، د نورستان اوسېدونکو د شلمې پېـړۍ په سر کې او د کشمیر خلکو په څوارلسمه پېړۍ کې اسلام منلـی دی. په کشمیر کې په سلو کې (۷۷)خلک مسلمان، (۲۰) بودایان او د (۱,۵) سکان دي.)) (۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يادونې وړ ده چې د نفوسو پورتني ارقام کېدى شي د نفوسو له اوسني شمېر سره سمون ونه خوري، دا تقريباً د نيمې پېړۍ دمخه ارقام دي، خو کوم خطرونه چې يادو ژبو ته متوجه وو او متوجه دي، نه يوازې د يادو ژبو د ويونکو شمېر زيات شوى نه دى، بلکې کم شوى هم دى. تر دې پېژندنې وروسته غواړو داردي ژبو ته د ورپېښو خطرونو په باب لنډه رڼا واچوو:

داردي ژبو ته ورپېښ خطرونه:

ځينې ژبپوهان په دې نظر دي چې ((ژبه د کلتور د عرادې په حيث له ټولنيز اوښتون سره يوځاى تحول کوي. لکه څنګه چې بشر وخت پر وخت ددې ناپايه جهان له ناپېژندل شويو سيمو سره اشنا کېږي او پر زمان او مکان باندې برى مومي، هماغسې په ژبه کې نوي مفهومونه او نا اشنا تعبيرونه زياتېږي او د ډېرو پېچلو عندي تصويرونو او پرمختللو افاقي مفکورو د افادې لپاره چمتو کېږي. سربېره پر دې د نړۍ د ولسونو ترمنځ د اجتماعي- اقتصادي او کلتوري مناسباتو په ترخ کې، په مختلفو بڼو، ژبني مناسبات هم ټينګېږي، د مثال په ډول، يوه ژبه نه يوازې د بلې ژبې کلمې راپوروي او خپلوي يې، بلکې تعبيرونه، مفکورې، سبکونه، اصطلاحات، د افادې ډول او حتى اوازونه هم ترېنه اخلي او ورو ورو يې خپلوي.)) (۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د همدغو تعاملاتو په بهير کې ځينې ژبې خپل جوړښت له لاسه ورکوي، نورې ژبې پرې يرغل کوي، قوي ژبې د کمزورو ژبو ځای نيسي. دا يرغلونه له بېلابېلو لارو د بېلابېلو عواملو په نتيجه کې ترسره کېږي، دلته به هغو ته هم اشاره وکړو. خو تر هغو دمخه به ځينو نورو مسايلو ته چې داردي ژبې يې له ګواښ سره مخ کړي او ځينې يې له منځه وړي دي، هغو ته هم اشاره وکړو:

۱- د داردي ژبو موقعيت:

داردي ژبو ته تر ټولو دمخه غټ خطر دهغوی خپل جغرافيايي موقعيت دی. د دې ژبو د موقعيت په باب مو يادونه وکړه چې اکثره يې د سيندونو، غرونو او درو ترمنځ محاصره دي. يوه ژبه د سيند پر يوې غاړه او بله يې پر بله غاړه شتوالی لري، ځينو يې په يوې درې او ځينو يې په بله دره کې موقعيت درلود، ځينې د غره پر يوې غاړه او ځينې يې په بله غاړه کې ويونکي درلودل. همدا محصور حالت ددې سبب شو چې دا ژبې د ودې امکانات پيدا نه کړي او د تمدن له ښېګڼو بې برخې شي.

۲- د ليکدود نشتوالی:

تر ډېره وخته دې ژبو کوم ليکدود نه درلود، په ګړنۍ ډول ويل کېدی ، اوس يې هم اکثره ليکدود نه لري او ځينې مخکې تر دې چې ليکدود

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترلاسه کړي، له منځه لاړې. ځینو بیا ډېر وروسته د پښتو او دري په تقلید له عربي لیکدود څخه ګټه پورته کړه، خو هغه هم په نیمګړي ډول، د ځینو غږونو لپاره یې توري تر سیمه نه شو کړای، یانې له کره لیکدود څخه بې برخې شوې.

((کره لیکدود هله رښتینوالی موندای شي چې په اړونده ابخې (الفبا) کې د هر غږ او ویي لپاره ټاکلی سمبول (توری-حرف) ولري او بیا د هماغې ټاکلې کره ژبې تر وسې وسې څرګندویي وکړای شي.)) (۵)

څرنګه چې دې ژبو لیکدود او بیا کره لیکدود خپل نه کړ، نو ځکه یې ونه کړای شول خپله ماضي له حال سره وصل کړي، پخوانی پانګه وساتي او نوې پرې زیاته کړي.

((د نوې ژبپوهنې له مخې دا د لمر غوندې جوته کړای شوې ده چې د هرې ژبې ویي پانګه له څلور ګونو رغنده توکونو (اجزاوو) څخه رغېدنه مومي.

۱- دیالکتیزموه (ګړویزونه) ۲- ارګاییزمونه (زړوېزونه) ۳- نیولوجیزمونه (نوېزونه) ۴- فارنیزمونه او اداپتېزمونه یا پوروییونه (پردي وییونه.)) (۶)

دا ژبې له پورتنیو ټولو معیارونو او بهیرونو څخه لرې پاتې شوې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محصور جغرافیایي موقعیــت، د لیکــدود نــه درلــودل او یــا هــم د نیمګړي لیکدود ترڅنګ داسې نور عوامل هم شته چې دا ژبــې یــې د مرګ له ګواښ سره مخامخ کړي دي.

دلته یې د ځینو یادونه کوو:

۱- دیني او مذهبي ملاتړ:

هره ژبه چې دیني یا مذهبي ارزښت ولري او په همغه ژبه مذهبي اثــار لیکل شوي وي او بیا دا یې د دیني یا مذهبي نصاب اساس وي، تر هغه پورې چې خلک د هغه دین یا مذهب پلویان وي، هغه ژبه به هم ژوندۍ وي. تر دین او مذهب نور لوړ ارزښتونه په ټولنه کې نه وي، څرنګه چې خلک د خپلې وسې تر وروستي بریده دیني ارزښتونه پالي، نو په کومه ژبه چې دیني مفاهیم انتقالېږي، نو اتومات د ژبې د تبلیغ او خوندیتابه سبب ګرځي. د داردي ژبو ویونکو ساحې تــه د اســلام مبــارک دیــن وړانګې ډېرې وروسته ورسېدې، پخواني مذهبونه یې هــم پــه داســې حالت کې له لاسه ورکړل چې له هغو څخه هم کوم لیکلی اثــار ورتــه پاتې نه وو او نه یې لیک درلود،، اسلامي اثار هم ورته په خپله ژبه ونــه رسېدل، نو ځکه داردي ژبې په بشپړ ډول د دیني اثارو له لــه شــتوالي بې برخې شوې، دغه کار ددې ژبو دفاعي قوت ختم کړ، نو ځکه یې په اسانۍ سره د نورو ژبو اغېز ته لار خلاصه کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- اقتصادي ملاتړ:

هره ژبه چې تر شا يې اقتصادي ملاتړ موجود وي، خلک يــې د خپلــو اقتصادي ګټو لپاره هم ژوندۍ ساتي، هم پراختيا ورکوي، هم يې خپله زده کوي، هم يې نورو ته زده کوي او هم يې له نورو زده کوي. ښه مثال يې انګليسي ژبه ده چې د نړۍ يو زيات شمېر وګړي يــې د اقتصــادي ګټو او کار موندنې په خاطر زده کوي.

داردي ژبې د اقتصادي ګټې له نعمت څخه بې برخې وې او کومې چــې اوس هم ژوندۍ دي، لا هم له دې ګټو بې برخې دي، نــو ځکــه يــې د پراختيا او د زيات وخت لپاره د ژوند کولو چانس ډېر کم دی.

۳- علمي ملاتړ:

په هره برخه کې چې په يــوه ژبــه زيــات علمــي اثــار وليکــل شــي، هماغومره د ژبې د پراختيا، تداوم، مقاومت او زده کړې د اړتيا چــانس زياتوي. په نړۍ کې يو زيات شمېر مطرح ژبې د هغو د علمي ارزښت له مخې مطرح دي او پرته له دې چې پر چا کوم فشار راوړل شي، هغــوی يې زده کوي. په داردي ژبو کې علمي اثار ببخي کم دي او ان په نشــت حساب دي، نو په دې خاطر د نورو ژبو ويونکي ددې ژبــو د زده کــړې اړتيا نه احساسوي او خپله ددې ژبې ويونکي هم مجبور دي، د خپلــو علمي اړتياوو د پوره کولو لپاره نورو ژبو ته مخه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- سیاسي او دفتري ملاتړ:

د کومې ژبې ویونکي چې سیاسي برلاسی لـري او ژبــه یــې د دفتــر، دېوان او رسنیو ژبه وي، د ژبې د پراختیا لپــاره یــې ډېــره زیاتــه لاره اوارېږي، د داردي ژبو له جملې څخه یوه ژبه هم نه د دفتر ژبه ده، نه د دېوان، نه د مسجد او نه د ښوونځي او پوهنځي، نو لــه دې کبلــه یــې ځای همغو ژبو نیولی چې دا امتیازات او امکانات لري.

۵- د نورو ژبو اغېز:

کله چې ژبه یا ژبې پورتني ملاتړونه له لاسه ورکړي، نو د ژوند چــانس یې خورا را کمېږي. انګلیسي ژبه چې پورتني ټول ملاتړونه او ارزښتونه لري، د نړۍ په کچه زیاتــه مطــرح ده او ان ((ژبخــوره ژبــه هــم ورتــه وایي))(۷)

ژبخوره ژبه ورته ځکه وایي چې د خپل علمي، سیاســي، اقتصــادي او مذهبي ملاتړ او ارزښت له امله یې د نړۍ ګڼې ژبې تــر ســتوني تېــرې کړي دي. داردي ژبې چې د یوې ژبې د ساتنې، پالنې او پرمختــګ لــه اساسي ارزښتونو او ملاتړونو څخه بې برخې دي، نو ځکــه پــه اســانۍ سره د نورو ژبو تر اغېز لاندې راغلي او دا اغېز نــور هــم ورځ تــر بلــې زیاتېږي. پر داردي ژبو تر ټولو زیات اغېز د پښتو ژبې دی، چې ددې ژبو ترڅنګ او یا هم شاوخوا موقعیت لري او دا یوه طبیعي خبــره هــم ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چې د داردي ژبو د ویونکو دویمه ژبه پښتو ده، نو دوی چې کلـه خپله لومړۍ ژبه له لاسه ورکوي، اتومات یې ځای دویمه ژبه نیســي. د پښتو ترځنګ، دري، اردو او انګلیسي ژبې هم په ځینــو برخــو کــې د داردي ژبو پر ویونکو خپل خپل اغېز ښندلی دی.

اخځونه

(۱)تاریخ تلفظ و صرف پښتو، امیل بن ونیست، لومړی ټـوک، ۱۳۵۶ ل کال، ۲ مخ
(۲) د افغانستان ژبې او توکومونه، څېړنوال دوست محمــد دوســت، د افغانستان علومو اکاډمۍ، ۱۳۵۶ل کال، ۲۲۴ مخ.
(۳) د پښتو ژبې او ادبیاتو د دوکتورا پروګرام، پوهانــد محمــد صــابر خویشکي، ۱۳۹۳ ل کال، ۳۵۲- ۳۵۹ مخونه.
(۴) لغت پوهنه، څېړنوال دوکتور دولت محمد لــودین، پښــتو ټولنــه، ۱۳۵۵ ل کال، ب مخ.
(۵) لیکلارښود، پوهاند دوکتور مجاور احمــدزیار، دانــش خپرندویــه ټولنه، ۱۳۸۶ل کال، ۱۵ مخ.
(۶) پښتو سیندکی، پوهاند ډاکتر مجارو احمد زیار، د ساپي د پښــتو څېړنو او پراختیا مرکز، ۱۳۷۸ل کال، ۶-۸ مخونه.
(۷) کلتوري یون، (د لیکنو ټولګه) محمد اسمعیل یون، یون کلتــوري یون ۱۳۸۷ل کال، ۲۱۱ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روښان جنگونه

سریزه:

پیر روښان په پښتنو کې د لسمې هجـري قمـري پېـړۍ یـوه وتلــې، مذهبي، سیاسي او فرهنگي څېره ده، د روښان بشــپړه پېژندنــه او د هغه د ژوند او فکر د هر اړخ څېړنه او شننه خورا زیاتو پلټنــو، څېړنــو، لیکنو او د ګڼو اثارو لیکلو ته اړتیا لري. موږ په خپلــه دې لیکنــه کــې غواړو یوازې د روښان جنگونو ته اشاره وکړو. دا جنگونه چې یوه زیاته برخه یې تحمیلي ده، کېدی شي ټول په یوه لیکنه کې ځای نــه شــي، خو کوښښ کوو چې په لنډیز سره هغو ته اشاره وکړو. مخکــې تــردې چې دې باب ته داخل شو، ښه به وي چې د روښان ژوند او اثارو ته هم لږ تم شو. ځکه کله چې موږ د روښان ژوند او اثار، چې په واقعیت کــې ددې جګړې لپاره فکري اساس ګڼل کېږي، له نظــره تېــر نــه کــړو، د روښان د جګړې ماهیت او ژورتیاوو ته نه شو داخلېدلای.

الف- د روښان ژوند:

پیر روښان پر (۹۲۸ هــــ ق، ۱۵۲۱ م) کــال د پنجـاب پــه جالنــد کــې زېږېدلی دی (البته د زېږېدو د کال په باب د روښانپوهانو ترمنځ د نظــر

(c) ketabton.com: The Digital Library

اختلاف شته). پلار يې (عبدالله) نومېده او د مور نوم يې بي بي ايمنـــه (امنه) و، پلار يې د (شيخ محمد) زوی و او مور يې د (حاجي ابوبکر) لور وه.

د عبداله او بي بي امنې نيکونه سره ورونه وو، کله چې روښان وزېږېد، نو پلار يې پرې د خپل نيکه (بايزيد) نوم کېښود.

بايزيد (اوه کلن) و،چې د مور له لمنې جلا کـړای شـو، بايزيـد خپلـې لومړنۍ زده کړې له (ملا پاينده) څخه وکړې او قران يې هم له همدغــه ملا څخه زده او ختم کړ. دی له همغه کوچنيوبه ډېر ذهين انسان و، له مشرانو به يې پوښتنې کولې، مخلوقات به يې نه ليدل، خو د مخلوقاتو د خالق په باب به يې ډېرې پوښتنې کولې، د الله وېره يې په زړه کې وه او له گناهونو به يې ځان ژغوره. بايزيد له علم سره ډېر شوق درلود، خو کورنيو ستونزو او خندونو پرې نښود چې په پرله پسې ډول زده کـړې پسې ووځي، له ناچارۍ يې سوداگرۍ ته مخه کړه.

بايزيد چې د (شپاړسو کلونو) شو، د پلار په کور کې يــې غــلا وشــوه، مېرنۍ مور يې ددې غلا تور پر بايزيد پورې کړ، وروسته بايزيــد تــه لــه خپلې ميرې مور څخه د مرگ وېره پيدا شوه، نو ځکه يې له خپل پلاره ځان جلا کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بایزید چې کله له خپل پلاره جلا شو، نو ډېر وپنځېد، په سوداګرۍ کې یې ترقي وکړه او کاروبار یې ډېر پراخ شو، تره یې (شیخ حسن) چې د عبداله ورور و، خپله لور (بي بي شمسو) بایزید ته په نکاح کړه.

بایزید که څه هم په تنکۍ ځوانۍ کې د مسلسلو زده کړو له نعمته بې برخې شو، خو خپلې شخصي مطالعې ته یې دوام ورکاوه، د ځوانۍ په پیل کې یې ځینې فقهي کتابونه لکه (عمدت الاسلام، منیر) او نورلوستي وو، خو د معاملاتو او قضاوت چارو ته یې ډېر ځکه زړه نه ښه کاوه چې مبادا چاته ناسمه فتوه ور کړي.

وروسته یې بیا پر یو مقوله سترګې ولګېدې: ((لادین لمن لاشیخ لـه)) (څوک چې پیر نه لري، هغه دین نه لري) دی حیران شو، ده وویل، ما خو ځان د شریعت پیرو بللو، خو له دې مقولې څخه ښکاري چې څوک پیر نه لري، نو هغه بې دینه وي. بیا یې له یوه بل عالم څخه تپوس وکړ: هغه ورته وویل: پیر هغه دی چې مرید ته مجاهدې او ریاضتونه وروښیي، د خدای (ج) لوري ته یې لارښوونه وکړي. تر هغه وروسته بایزید د یو پیر په لټه کې شو، غوښتل یې د (خواجه اسمعیل) مرید شي، خو پلار یې مخالفت وکړ. بیا یې قران کې دا ایت شریف وموند چې (اولیک الذین هدی الله فبهدهم اقتده) (د هغه چا پیروي وکړه چاته چې خدای سمه لار ورښودلې ده) بیا بایزید د یو پیر په لټه کې شو، بیا یې خضر علیه السلام په خوب ولید او له هغه څخه یې دعا

(c) ketabton.com: The Digital Library

وغوښته، د بایزید په زړه کې چې د خدای (ج) د مینې کوم اورونه بـل وو، د خدای په لاره کې یې خپلو هڅو تـه دوام ورکـړ، (۲۱) کالـه یــې ریاضت وګاله او تر دغه ریاضت وروسته د پیــرۍ درجــې اود خلکــو د روحاني لارښوونې مرتبې ته ورسېد. ((استاد علامه عبدالحی حبیبــي له (۹۵۵-۹۷۵هـ ق) پورې کلونه هغه مهال ګڼي چې پیر روښــان پــه کې د کامل پیر درجې ته رسېدلی دی.))[1] ((بایزید یوه شپه خوب ولید چې یونیک سړی خلکو ته وایي: بایزید د هغه په خپل نـوم سـره مــه بولئ؛ په ډېر ادب سره یې میا بولئ، بله شپه یې بیا خوب ولید چې پــه یوه ځای کې خلک سره ناست دي، زه هــم ورغلــم ټولــو خلکــو زمــا درناوی وکړ او ویې ویل چې پیر راغی، خو پیر بایزید په دې خبرو عمل نه کاوه، تر څو چې د الله تعالی (ج) څخه ورته اواز ونه شي، هغه و چې څو ورځې وروسته یې دوو تنو مریدانو اواز واورېد چې ای ملګــرو! تــر دې وروسته بایزید د هغه په خپل نوم سره مه بولئ، میاروښان او یا پیر روښان یې بولئ! د پیر بایزید دغو مریدانو چې دا اواز یې اورېدلی و، پیر بایزید ته راغلل او هغه یې له دغې پېښې څخه خبر کړ او نــور ملګــري هم له دې الهام څخه اګاه شول او تر دې وروسته ټولو ملګرو او یــارانو پیر بایزید میا روښان او پیر روښان وبللو.))[2]

د پیرۍ، ښه سړیتوب او خلکو ته د لارښــوونې اوازې یــې تــر ملکونــو خورې شوې، له هرې خوا څخه به خلک ورته راتلل او دده لاسنیوی به

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې کاوه.

((بایزید روښان یوه روحاني او تصوفي لاره درلوده، چې زموږ په فرهنګي څېړنو کې د روښاني تصوفي لارې په نامه هم یادېږي، دده تصوفي لاره د اسلامي عرفان د وحدت الشهود د عرفاني لارې په پیروي جوړه شوې چې کله کله د وحدت الوجود خواته هم تمایل ښیي.)) (۳)

بایزید لکه د اسلامي فرهنګ پخواني عارفان د خپلې عرفاني لارې لپاره (اته) مقامونه ټاکلي وو: شریعت، طریقت، حقیقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت. او خپلو پلویانو ته یې، (اوه صفتونه) ټاکلي وو. دا (اته) مقامونه او (اوه) صفتونه د بایزید د صوفیانه لارې د شمزۍ حیثیت لري.

کله چې بایزید د پیرۍ مقام ته ورسېد، نود خپلې تصوفي لارې د تبلیغ او ترویج لپاره یې خپل مبلغان او استازي بېلابېلو ځایونو او ټولنو ته ولېږل. د وخت په تېرېدو سره ډېرې ښځې او ډېر نرینه د بایزید مریدان شول.

دې حالت د واکمنو مغلو په بېلابېلو کړیو کې د روښان په باب بېلابېل حساسیتونه راوپارول، خبره له روښان سره فزیکې جګړې ته ووته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښان تر اوږدو مبارزو، سترپاوو، کړاوونو او هڅو وروسته د (۹۸۵)هـــــ ق کال په بهیر کې وفات شو.

ب- د روښان اثار:

بایزید روښان د مذهبي او سیاسي مبارزې تر څنګ د قوي قلم خاوند و، د خپلو خلکو د پوهولو، د خپلې عرفاني لارې د تبلیغ او عامو خلکو ته د دیني او شرعي احکامو د ښوولو په منظور ده په پښــتو، پارســي، عربي او هندي ژبو اثار ولیکل، دی په پارسي او پښــتو ژبــو منظــوم او منثور اثار لري، چې له دغو اثارو څخه یې ځینې مور ته پاتې دي:

۱- صراط التوحید:

((بایزید دا کتاب په پارسي او عربي ژبو لیکلی ، یانې نیمــایي مســایل یې په پارسي او نیمایي یې په عربي ژبه بیان کړي دي، بایزید روښان دا کتاب پر (۹۷۸هـ ق) کال) تالیف کړی دی، په دې کتاب کې بایزیــد د خپل کوچنیوالي احوال، بیا د خپل دعــوت خبــرې راوړي او ورپســې باچاهانو ته درې نصیحته لیکي، بیا د توبې اصول او د کامل پیر صفات بیانوي او د کتاب په یوه باب کې د خپلې تصوفي لارې مقامونه تشریح کوي، دا کتاب پر ۱۹۵۲ع کال په پېښور کې چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- مقصود المومنین:

دا کتاب بایزید روښان د خپل مشر زوی (شیخ عمر) په غوښتنه په عربي ژبه لیکلی دی، ټول (۲۱) فصله دی، مقصود المومنین هم د روښان پیر د روحاني او تصوفي اصولو بیان ته وقف شوی دی او په وروستیو بابونو کې یې د روښاني عرفان د مقاماتو تشریح او بیان راغلی دی. مقصود المومنین د (دوکتور میر ولي خان) له یوې څېړنیزې سریزې سره پر (۱۹۷۵م) کال په اسلام اباد کې چاپ شوی دی.

۳- فخر الطالبین:

ددغه کتاب نوم په (حالنامه) کې راغلی دی، خو تر اوسه نه دی پیدا شوی، حالنامه وایي چې بایزید دغه کتاب د بدخشان میرزا سلیمان ته استولی و.

۴-حالنامه:

په دې کتاب کې بایزید خپل احوال لیکلي وو، د بایزید روښان حالنامه دده یوه مرید (علي محمد مخلص شینواري) بشپړه کړې او له سره یې لیکلې ده، دده د کورنۍ، اولاد، لمسیانو او مریدانو احوال یې هم پکې راوړي دي. د حالنامې ځینې برخې د روښان د عقایدو او افکارو بیانونه هم لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د رسم الخط رساله:

دا رساله د خیرالبیان په پیل کې راغلې ده. په دې رساله کې بایزید د پښتو خاصو اوازونو، لکه: (ښ، ږ، ځ، څ، ډ، ړ) او نورو لپاره ځینې ځانګړي اشکال وضع کړي، چې دده دا وضع کړی لیکدود په پښتو څېړنو کې د (روښاني لیکدود) په نامه یادېږي، دلته باید دا خبره واضح کړو، چې پښتو لیکدود (رسم الخط) د سلطان محمود غزنوي په زمانه کې جوړ شوی، خو بایزید روښان په پښتو لیکدود کې اصلاحات راوستي دي.

۶- خیرالبیان:

د بایزید روښان ډېر مهم اثر خیرالبیان دی، چې په څلورو ژبو: (عربي، فارسي، هندي او پښتو) یې تالیف کړی دی. دا کتاب (څلوېښت بیانونه) لري، په خیرالبیان کې عقاید، شرعي احکام، عرفاني او اخلاقي مباحث راغلي دي، د حلالو او حرامو بیانونه، نور فقهي حکمونه او د عباداتو برخې په دې کتاب کې په تفصیل سره څېړل شوي دي.

د خیرالبیان د پښتو برخې د شکلي جوړښت په باب له پخوا څخه دا خبره معموله وه، چې بایزید خیرالبیان په مسجع نثر کښلی دی، خو (استاد رشاد) د خپلو عروضي څېړنو (خیرالبیان نظم دی که نثر؟) په

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتیجه کې ویلي دي، چې که ټول نه وي، نو ددې کتاب یوه برخــه خــو هرو مرو نظم ده.

د خیرالبیان یوه ټوټه داده:

((مرګ به ورشي و سړي وته نګهان، نشته د سړي په دنیا کې تل د تله مقام او چار دې کا د ښېګړې په واړه اندامو هلــه کنبــېوځي زمــا پــه راحت کې ادمیان.))

د خیرالبیان یوه نا مکمله نسخه په المان کې او یوه بشپړه نسخه یې د (حیدر آباد د کن) د (سالار جنګ) په میوزیم کې خوندي ده. د هند په نسخه کې ټول مضامین په څلورو ژبو راغلي او د المان په نسخه کې له لومړیو څو مخونو پرته د خیر البیان په نور متن کې د څلورو ژبو خیــال نه دی ساتل شوی.

د المان د نسخې له مخــې پــر (۱۹۶۷م) کــال پــه پېښــور کــې او پــر (۱۳۵۳ل) کال په کابل کې خیرالبیان چاپ شوی دی. د خیرالبیان یو متن ښاغلي قلندر مومند هم په پېښور کې چاپ کړی دی.

۷- تذکره:

د بایزید روښان دا رساله پر (۱۳۵۵ل) کال (د روښاني رساله) په نامه او پر (۱۳۶۴ل) کال (د علم رساله) په نامه چاپ شوې ده. د رســالې نــوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(تذکره) ده، لکه خپله بایزید چې ویلي دي:

((دا تذکره د علم رساله نومینه))

په حالنامه کې هم دا رساله د (تذکره) په نامــه یــاده شــوېده، پــه دې رساله کې دیني احکام او ځینې فقهي او عرفاني مسایل په نظم بیــان شوي دي، د بایزید روښان دا رساله د اوږدو قصیده ډوله نظمونــو پــه قالب کې اوډل شوې ده، پیل یې په دې بیت شوی دی:

میا روښان ویلي دینه　　　دا سړي دې یې نغوږینه

او په پای کې یې دا لاندې بیتونه راغلي دي:

دا تصنیف د میــا روښان دی　　　ســـړی دې یـــې نغوږینه
خدای دپاره دې یــې ساز کا　　　چې غلطي پکې مومـــینه

۸- فرحت المجتبي:

دا د بایزید روښان یوه بله منظومه پښتو رســاله ده، چــې د پښــتو د اولسي شعر په اهنګونو کې یې نظم کړې ده.

ددې منظومې رسالې پیل داسې شوی دی:

میا روښان ویلي دي　　　پــه عـنــایـت د الــهي
زه بــه در بیان کـــړم　　　یـــو ځـــو ربـــاعـــي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې رسالې په پای کې يې ویلي دي:

میــا روښــان ویلــي   دا رساله مې فرحت المجتبی

دا رساله تر اوسه نه ده چاپ شوې، مضامين يې د عرفاني مسايلو بيان ته وقف شوي دي. د بايزيد روښان د اثارو له کتنې ځرګندېږي، چې ده په عربي، هندي، پارسي او پښتو ژبــو د ليکلــو تــوان درلــود او خپــل عرفاني افکار او په ديني او شرعي تبليغ پورې مربوط مسايل يــې پــه دغو څلورو ژبو بيان کړي دي.

ده په پارسي نثر او نظم او په پښتو د مسجح نثر ټوټې او منظــوم اثــار ليکلي دي.)) (۴)

د روښان جنګونه:

د روښان تر دې لنډې پېژندنې وروسته اوس راځو د روښــان جنګونــو ته. د روښان جنګونه موږ په لومړي پړاو کې پر دوو برخو وېشلای شــو: لومړی د روښان فکري جنګونه چې زياتره دده پر فکري اثارو او بحثونو راڅرخي او دويم د روښان فزيکي يا انګېزه يي جنګونه دي، په دويمــه کته ګورئ کې بيا د روښان جنګونه پر دوو برخو وېشلای شو، لومړی د روښان تر پيرۍ دمخه ناسياسي جنګونــه او تــر پيــرۍ وروســته بيــا سياسي، مذهبي او نور جنګونه، خو اوس راځو لومړی د روښان فکري جنګونو ته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف: د روښان فکري جنګونه:

له هغې ورځې چې روښان قلم ته ګوتې وروړې او پر څه لیکلو یې پیل وکړ، نو د خدای(ج) لاره یې خلکو ته وښودله، شهرت یې عام شو، پر خلکو ګران شو او مریدان یې له شماره تېر شول، نو مخالفتونه هم ورسره تر حده تېر شول.

کله چې د روښان د اثارو اوازه خپره شوه، تاثیر یې پر ولس عام شو، منښت او ګرانښت یې هر ځای ته ورسېد، نو مخالفتونه هم ورسره په همغه کچه زیات شول، که چېرې پیر روښان، (خیرالبیان) نه وای لیکلی، نو کېدی شي هېڅکله د هغه پر وړاندې (مخزن الاسلام) نه وای لیکل شوی.

د روښان پر ضد فکري حملې لومړی د همغو کسانو له خوا پیل شوې چې د مغلو له درباره خړوبېدل، (سید علي ترمذي) او (اخوند درویزه ننګرهاری) په دې ډله کې تر ټولو زیات مطرح شخصیتونه وو.

له روښانیانو سره د (سید علي ترمذي)، (اخوند درویزه)، (اخوند پنجو) او ځینو نورو د مخالفت د علتونو په باب دوه ډوله نظریې شته، لومړی نظریه داده چې له روښانیانو سره د نوموړو اخوندانو مخالفت یوازې مذهبي جنبه لري، باید هېڅ ډول سیاسي رنګ ورنه کړ شي، دویمه نظریه وایي چې روښاني نهضت یو سیاسي جنبش و او د دغه نهضت

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخالفان په یوه یا بله بڼه د کورګاني امپراتورۍ پلویـان او اسـتازي وو. دلته غواړو د روښانیانو د مخالفو مذهبي لیکوالو لــه جملــې څخــه د ځینو مهمو هغو یادونه وکړو:

۱-سید علي ترمذي او له روښان سره د هغه مخالفتونه:

((سید علي ترمذي یا پیربابـا پـر (۹۰۸ هـــ ق) کـال زېږېـدلی او پـر (۹۹۱هـ)ق کال وفات شوی دی. سـیدعلي ترمـذي پـه اصـل کـې د (ترکستان) و، پلار یې د (همایون پاچا) په پوځ کې صـاحب منصـب و. کوم وخت چې (شېرشاه سوري) همایون ته ماتې ورکړه او همـایون در په در ګرځېده، نو د سیدعلي پلار هم ورسره ملګری و. ده لــه اشـرفو ډکه همیانۍ خپل زوی (سیدعلي شاه) ته ورکړه او په خپله له همایون سره ولاړ، د شېرشاه سـپاهیانو دغـه همیـانۍ لـه سـیدعلي څخـه واخیسته، بیا کوم وخت چې د همایون زوی (اکبر) پاچاهۍ ته ورسېد، سیدعلي له پیر روښان سره مقابله شروع کړه.)) د اخوند درویـزه پـه (تذکره الابرار والاشرار) کې په وضاحت سره لیکل شـوي دي، څرنګـه چې پیر بابا د شېرشاه له لښکر سره په پښتو خبرې ونه کړې، نو هغوی فکر وکړ چې دی به د ګورګانیانو استازی وي او د څه هدف لپاره بــه د پښتنو سیمې ته راغلی وي، نو ځکه یې له ده څخه هاغه دوه همیـانۍ چې پلار یې ورکړې وې او یوه یې د سرو او بلــه یــې د سـپینو زرو وه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

واخیستې سیدعلي ترمذي دا هم وایـي چـې د شېرشـاه سـپاهیانو غوښتل چې هغه د همایون پلویانو په نامه ووژني، خو د خدای پاک پـه فضل له مرګه وژغورل شو. دی د پیر روښان په باب وایي: ((قــوي بــلا برین مردم افاغنن نازل شده معلوم نیست که نابود ګردد چی در ایــن حدود پادشاه اسلام نیست زیرا که توضیح دین از علما است و تقویـت دین از امرا است.)) دې کې هېڅ شک نه شته چې د روښــان تحریـک که په هر فکري لوښي کې و، د روښانیانو بریـالیتوب د مغلـو د واک د ړنګېدو په مانا و. سیدعلي ترمذي چې پلار یې هم د مغولو په دربار کې لوبېدلی و، یانې پلار یې د اکبر پاچا له پـلار (همـایون) سـره ملګرتیـا لرله،او زوی یې د همایون له زوی (اکبـر) باچـا سـره ملګـری و. نـو د همدغه راښه واقعیت له مخې سړی ویلای شي چې له روښـان سـره د سیدعلي ترمذي فکري جګړه که څه هم د مذهب په جامه کې وه، خو اساسي علت او انګېزه یې سیاسي سـرچینه وه. سـیدعلي ترمـذي د خپلو اهدافو لپاره یو بل شاګرد وروزه چې اخوند درویزه نومېــده، اوس راځو همدغه اخوند درویزه ته!

۲- اخوند درویزه او له روښان سره فکري جګړه:

((اخونددرویزه د ګدای زوی، د سعدي لمســی، د درغـان کړوســی، د احمد کوسی، د متي کودی او د جیون پردی دی. جیون په لغمان کــې اوسېده او درغان له له لغمان څخه د ننګرهار پایین تــه راغــی او دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

زوی سعدي د سوات او بونیر سیمو ته ولاړ. د اخوند درویزه پلار گـدای د بونیر په سیمو کې استوګنه درلوده او په همدغه ځای کې د (۹۴۰هـ ق) شاوخوا اخوند درویزه دنیا ته سترگې پرانیستې.

اخوند درویزه له (ملا منزر، ملا مصر احمد او ملازنگي) څخه زده کـړې وکړې او د خپلې علمي سویې د لوړولو لپاره هندوستان ته لاړ او هلته یې درس ووایه، کله چې له هندوستانه بېرته راوگرځېد، نو د (سیدعلي ترمذي) (۹۰۸- ۹۹۱ هـ ق) چې په پیربابا مشهور دی، مرید شو، دده له خوا د خلافت اجازه ورکړل شوه او دده خلیفه شو.))(۵)

درویزه پر (۱۰۲۸هـ ق) کال وفات او د پېښور په هزارخانی هدیره کـې خاورو ته وسپارل شو. د اخوند درویزه تـر ټولـو مشـهور اثـر (مخــزن الاسلام) دی، چې له روښانیانو سره د مخالفت تر اغېـز لانـدې یـې د هغوی د مقابلې لپاره لیکلی دی. درویــزه د مخــزن ترڅنــگ (ارشــاد الطالبین، ارشاد المریدین او تذکره الابرار و الاشرار) اثار هــم لیکلــي چې دا درې واړه په پارسي ژبه دي، خو تر ټولو مشهور اثـر یــې همــدا مخزن الاسلام دی چې دده د بېلابېلو لیکلــو او ترجمــه کــړو رســالو مجموعه ده. (د قصیده امالي، قصیده بــرده، د بیــان عقایــد نســفیه، خلاصه کیدانی او د لسو فرقو د عقاید بیان) رسالو ژباړې په مخزن کې شاملې دي. (د تجوید رساله) او د درویزه (الفنامه) هم پــه دې مخــزن کې خوندي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځېړونکو له روښان سره د درویزه د مخالفتونو او فکري جګړو په بــاب ډېر څه ویلي دي، اکثره په دې نظر دي چې د درویزه له خوا دا فکــري جګړې او د مخزن لیکل اساساً سیاسي انګېزه لري او د مغلو له درباره الهام اخلي، سره له دې چې ځینې لیکوال او څېړونکي فکر کوي چــې هغه وخت په پښتنو کې بېلابېلې مذهبي فرقې وې، نو له روښان ســره مخالفت هم د همدې مذهبي او فرقه یي انګېزو پر اساس و، خو ځینې نور بیا دا نظریه ردوي او وایي: ((دا څرګنده خبــره ده چــې د بایزیــد روښان په زمانه کې ډېرې زیــاتې مــذهبي فرقــې موجــودې وې او ان خپله اکبر بادشاه هم د (دین الهي) په نامه یو نوی دین را ایستلی و، نو چېرته و اخوند درویزه چې د اکبرخان په مقابل کــې دمــذهبي جهــاد جنډه پورته کړې؟ برعکس ده د اکبر پر مخالف او سیاسي رقیب باندې د کفر فتوا ولګوله. اخوند درویزه پر دې ښــه پوهېــده چــې روښــان د هندوستان د پاچاهۍ خیال په سر کې لري، لکه چې وایي: ((دی ها له له ځانه خوښ شو چې مهدي شوم د مهدي چارې به کړمه لښکرې بــه کړم بنیادې هندوستان به ونیسمه. اوازې یې کړلې ګډې: هر چــې آس لري راځي آس به ما پورې باسي. د اکبر بادشاه ټنګې واړه زما دي.)) [۶]

اخوند درویزه د پښتنو اتــڼ تــه ګمراهــي وایــي، خــو د ګورګانیــانو د درباروونو پر تنخواوو سترګې پټوي. همدارنګه دی د روښان پیروانو تــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې امله بد وايي چې هغوی سندرې ويلې، خو د اکبر دربار چې له سندرغاړو ډک و هغو ته څه نه وايي.

د پښتو يو وتلی ليکوال عبدالاکبرخان اکبر وايي: ((تر څو پورې چې بايزيد د کورګانيانو د امپراتورۍ په مخالفت بيرغ نه و پورته کړی اخوند درويزه دده په هکله داسې ليکلي وو چې هغه پابند د شريعت و، طاعت او عبادت کې به مشغول و، ډېر هوښيار، ځيرک او دانا سړی و او په حکمت هم پوهېده، خو وروسته اخوند درويزه پر هغه فتوا ولګوله چې بايزيد ملحد دی، پير تاريک دی او خلک بې لارې کوي)).

که څه هم اخوند درويزه پخپله دا خبره تصريح کړې ده چې له بايزيد سره دده مخالفت فقط پر ديني اصولو بنا دی او د اهل سنت او جماعت له عقايدو څخه مدافعه کوي، خو احتمال لري چې درويزه به ځينې کترې او کنايې اورېدلې وي او يا به په خپله دې ټکي ته ملتفت شوی وي چې د روښانيانو پر ضد دده د تبليغاتو انګېزه په بل ډول هم توجيه کېدی شي. درويزه د خپل ځان د تبريه کولو لپاره کوښښ کړی دی او خپله غايه او انګېزه يې د روښانيانو په مخالفت کې داسې بيان کړې ده: ((درويزه چې څه بيان کا واړه دين د پاک نبي بيانوينه، پښتانه په بله ژبه نه پوهېږي، ځکه دی يې په پښتو وروښيينه. واړه دين د پاک نبي بيانومه وپوهېږئ مومنانو، ددې پاک نبي له دينه په دا خپله ژبه پوه شئ افغانانو بل غرض مې په کې نه شته مګر دا چې شفقت کړم پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

عامیانو هر چې دا باور یې نه وي څه تهمت راباندې وایي هغه کس دې ودرېږي له بې دینو له بې ایمانو.)) [۷]

اخوند دروېزه د روښان په باب خپله فکري جګړه جاري ساتي او وايي: ((پیر تاریک قایم اللیل و صایم الدهر دی. لیکن دننه په زړه کې کافر دی.)) حمزه بابا په دې باب وايي: ((اوس نو دا فیصله خو به انصاف پسند لوستونکي کوي چې کوم انسان ټول عمر روژه او ټوله شپه په لمانځه ولاړ وي، هغه کافر کېدی شي او له زړه یې څوک خبر وو؟))

ځینې څېړونکي په دې نظر دي چې له روښانیانو سره د اخوند دروېزه د دښمنۍ انګېزه فرقه یي ده، خو علت یې سیاسي دی.

په مجموعي ډول د روښانیانو د غورځنګ په باب پوهان وايي چې: ((د روښانیانو نهضت د شکل په لحاظ عرفاني او دمحتوی له مخې نشنل عوامي حرکت و، هغه مورخان چې شکلیاتو او ظواهرو ته ارزښت ورکوي، طبعاً روښاني نهضت په سطي بڼه مطالعه کوي. یو شمېر مورخان د ظاهري پېښو پر لیکنه بسنه نه کوي، بلکې غواړي چې د ټولنیز انکشاف د عمومي قوانینو په رڼا کې د پېښو اصلي عوامل په ګوته کړي.)) [۸]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ټولیز ډول ګڼ پوهان همدا خبره راټولوي چې که د اخوند درویزه او روښان ترمنځ د اختلاف انګېزه ظاهراً هر څومره مذهبي او فرقه یي بڼه ولري، خو ددې ټولو انګېزو تر شا سیاسي علت او قوت پروت دی.

(د یوسف زي پټهان) کتاب کې چې په اردو ژبه لیکل شوی دی، روښاني نهضت ته د ازادۍ غوښتنې تحریک ویل شوی دی. د کتاب مولف (الله بخش یوسفي د محمد عبدالشکور په حواله وایي چې بایزید انصاري یو صحیح مبلغ، رهنما، سیاست دان او ادیب و، خو حضرت اخون درویزه د مذهبي تعصب، ذاتي عناد او سیاسي اختلافاتو په وجه ده ته ملحد او زندیق وویل، مولف د اخوند درویزه په باب لیکي چې د هغه اصلي نوم هم چاته نه دی معلوم، خو دی په خپله شجره کې وایي چې د مور له خوا تاتاری مغل او د پلار له طرفه یونانی یم. دی لیکي چې اخون درویزه پښتو ژبې ته د پیر روښان د مخالفت په برکت ډېر خدمت کړی دی.

استاد پوهاند حبیبي د خپلې څېړنې د نتیجې په توګه وایي: ((روښانیانو پر پښتو باندې د ګورګاني دولت د استبداد په مقابل کې قیام وکړ او د ازادۍ غوښتنې بیرغ یې پورته کړ، خو بابري دولت ددغه نهضت د مخنیوي لپاره کوښښ وکړ چې پښتانه په خپل مینځ کې سره وجنګېږي، نو سیدعلي ترمذي او اخوند درویزه چې له قدیمه یې له ګورګانیانو سره خپلولي درلوده، ددې کار لپاره وګومارل شول.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- له روښان او روښانیانو سره د اخوند پنجو فکري جنګونه:

د اخوند درویزه په معاصرینو او مریدانو کې یو بل ډېر مشـــهور ســـړی (اخوند پنجو) دی. دده اصلي نوم (عبدالوهاب) و، خو په خلکو کــې د (اخوند پنجو) په نامه مشهور و. ځینې وایي چې (سرمست روښاني) د ملنډو په ډول پر ده باندې د (پنجو) نوم ایښی و.

سرمست روښاني به ویل چې عبدالوهاب د توحید او عرفان له مسایلو څخه نه دی خبر او تر پنج بنا زیات پر بل څه نه پوهېږي، نو ځکــه یــې هغه (اخون پنجو) باله، خو اخون پنجو چې دا خبــرې واورېــدې، ویــې ویل: ((ازین چه بهتر خواهد بود که لقب من معلم پــنچ بنــای اســلام باشد و دعا کرد که حق تعالی این لقب برای من تا قیامت قایم بدارد.)) اخوند درویزه په خپل اثر (تذکره الابرار و الاشرار) کې هغه ستایلی او د هغه په باب وایي ((ملا عبدالوهاب (مانکراوی) دانشمند مدقق و فقیه محقق است..))

((اخوند پنجــو لــه ګورګــاني پاچاهــانو ســره کلکــه رابطــه درلــوده، (عبدالحلیم اثر) لیکي چې اخوند پنجو له ګورګاني واکمنانو سره ددې لپاره دوستانه تعلقات ساتل چې د هغوی په مرسته روښانیان او نــور د باطلو عقیدو خاوندان (دده په نظر) ورک او نابود کړي. اخوند پنجو بــه د ګورګانیانو مخالفان باغیان بلل او هغوی به یې تشویقول چې د اسلام پاچاهانو ته غاړه کېږدي. د سیدعلي ترمذي، اخوند درویــزه او اخــون

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنجو له ویناوو څخه دا ټکي څرګندېږي چې دوی د پښتنو ازادو سیمو ته د یاغیانو په سترګه کتل او په دې یې ډېره خواشیني ښودله چـې د غرو خلک د امپراتورانو او حاکمانو تر نفوذ لاندې نه دي.))

درویزه په مخزن الاسلام کې د پیر روښان په باب وایي چې هغه هـرې خواته پیغامونه ولېږل، نو زه او پیر دستګیر سیدعلي ترمذي په بایزیـد پسې ورغلو. ((پس این فقیر هم همرا بـرفتم و او را چنـان در دعـوی خجل و شرمسار ساختم که سخن و دم زدن در حضور نتوانست تا لقب او را پیر تاریک کردیم و هکذا به کرامت و مرات ګاهی با حضرت پیـر و ګاهی به تنهایی می شدم و این ملحد را خوار و خجل میساختم امـا از ین جا که دین و ملت بی حکومت حکام اسلام تقویت نمی یابد فایـده نکرد زیرا که بادشاهی اسلام نبوده تا سر او را ببرند.))

لکه څنګه چې دمخه مو وویل اخوند پنجو د اخونـد درویـزه پلـوی او دوست دی او درویزه هـم د سـیدعلي ترمـذي مریـد او خلیفـه دی. سربېره پر دې اخوند پنجو د بابر او همـایون لـه خـوا پالـل شـوی او سیدعلي د ګورګانیانو خوریی دی، دوی ټول د پښتنو ازادي خوښوونې او استقلال غوښتنې ته بغاوت او فساد وایـي او د روښـانیانو پـر ضـد سخت پروپاګند کوي، اخون پنجو جلال الدین اکبر تـه چـې د (دیـن الهي) خپرونکی دی او ماینه یې بت پرسـته ده، دعـا کـوي چـې پـر یوسفزیو مسلمانانو، عبدالله خان ازبک او روښانیانو باندې بری ومومي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا هم څرګنده ده چې جلال الدین اکبر د ټولو مذهبي فرقو په نسبت له چشتیانو سره زیاته علاقه لري او سیدعلي، درویزه او پنجو درې واړه د همدې طریقې پلویان وو.

لنډه دا چې د پنجو، درویزه او سیدعلي چې هر څه له لاسه او فکره پوره وو، هغه یې د روښان او روښانیانو پر وړاندې تر سره کړل، تر پنجو وروسته د درویزه نورو مریدانو هم د روښان او روښانیانو پر ضد ډېرې فکري جګړې او هڅې کړې، خو دلته د هغو ټولو له یادولو څخه تېرېږو.

۴- له روښان سره د ځینو نورو ملایانو مناظره:

روښان سره نه یوازې سید علي ترمذي، اخوند درویزه او د هغو مریدان مخالف وو او وخت پر وخت یې د یو بل نظریات رد کړي، بلکې نور ملایان، اخوندان، ملکان، شیخان، درویشان او نور خلک چې د ترمذي او درویزه په فرقه یې ګروپونو پورې تړلي نه وو، هغوی هم د پیر روښان له نظریاتو سره مخالف وو، د پیر روښان نظریات دا مهال تر نورو نوي وو، طبیعي خبره ده چې هرې نوې پدیدې سره په طبیعي ډول حساسیت ښودل کېږي، ددې ډول اشخاصو له جملې څخه چې د روښان له نظریاتو سره مخالف وو، (ملک لودي، مولانا ذکریا) او د هغه زوی (احمد) شامل وو، دوی له بایزید سره مناظرې ته کېناستل، مولانا ذکریا ورته وویل چې ای بایزیده له خدای (ج) نه ولې نه وېرېږې،هغه څه وایې چې د ویلو نه دي او هغه څه کوې چې د کولو نه دي؟ یو دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ځان ته پیر وایې، دویم وایې چې ماته الهام کېږي، دریـیم دا چـې خلک منافق بولې او هغه چې د کولو نه دي هغه دادي چې یو خـو پـه درواغو پیري کوې، دوهم د پلار او ورور په خبرو عمل نه کوې، دریېم دا چې کبرجن شوی یې، د مسـلمانانو دیـن کـې دې درز اچـولی دی او ډېرې نورې پوښتنې یې وکړې. بایزید هرې پوښتنې ته په خورا تفصیل او دقت او د ایتونو او حدیثونو په رڼا کې ځوابونه ورکړل، له هغې جملې څخه یې د خپل پلار او ورور د خبرو د نه منلو په باب وویل: ای مولانـا ذکریا! زه چې د پلار او ورور خبره نه منم، هغه په دې خاطر ده چې لـه دین څخه مې دنیا ته مخ اړوي او هر څوک چې بل څـوک د حـق لـه لارې څخه دنیا ته اړوي نو داسې خلک خدای پاک جاهلان بللـي دي، لکه کله چې نبي علیه السلام د نبوت اعلان وکړ، نـو ابـو طالـب، ابـو جهل، ابو لهب او نورو ورته وویل چې دغه لار پرېږده هغې لارې ته اوړه ورکړه چې زموږ او نورو خلکو د دود او دستور لار ده. همداسـې نـورې پوښتنې یې ورته ځواب کړې. بیا پیر روښان له ملا ذکریا څخه پوښتنه وکړه: ای ذکریا زه درڅخه د (الف) او (ب) د تورو د معنـی او حقیقـت تپوس کوم، که ځواب دې راکړ نو منم چې ته د توحید پر علم پوهېږې، ذکریا ورته وویل: ښه ده تپوس وکړه. پیر روښان ورته وویل چـې ټـول څو توري دي؟ ذکریا ځواب ورکړ چې نه ویشـت دي، پیـر روښـان ور څخه بیا پوښتنه وکړه چې ووایه کوم توري په خدای تعالی پورې تعلق لري، کوم یې په پیغمبرانو پورې او کوم کوم یې په جنت اودوزخ پورې؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملا ذکریا ځواب ورنکړای شو، پیر روښان ورته وویل چې د نــه ویشــت تورو ځواب نه درځي نو د توحید پر علم به څنګه پوی شي!؟ (۹)

ب- د روښان انګېزه یي او فزیکي جنګونه:

مخکې تر دې چې روښان سیاسي، فکري او مذهبي بلوغ ته ورسېږي په کورنۍ کچه له یو لړ داسې ستونزو او مشکلاتو سره مخ شو چې کــه فزیکي جګړه ورته ونه وایو، نو داسې ذهني جګړه خو ورته ویلای شــو چې روښان یې تر فزیکي هغې هم زیــات ځــورولی او کړولــی دی، دې ډول تاوتریخوالی که څه هم سیاسي انګېزه او علتونه نه درلودل، خــو روښان ته یې ډېر زیات علمي او اقتصــادي زیانونــه اړولــي دي، دلتــه غواړو دې ډول ټکرونو ته هم نغوته وکړو.

۱- له زده کړو بې برخې کېدل:

کله چې بایزید قران کریم ختم کړ، نو غوښتل یې چې خپلې زده کړې پسې وغځوي، علم سره یې ډېره علاقه وه، خو د میرې مور (فاطمې) د پټ او ښکاره مخالفت او همدارنګه د پــلار د سســتیا او څــه نــا څــه مخالفت له امله یې د نورو زده کړو مخه ونیول شوه، روښــان دې کــار خواشینی کړ، خو هېڅ چاره یې نه درلوده، ان تر دې چې روښــان لــه (ملا پاینده) څخه قران ختم کړ، د هغه وخت رواج و چې ملا ته به یــې اس، غوا او یا پسه په ډالۍ کې ورکول، خو د روښان پــلار (عبــدالله)، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښان لپاره دا ډالۍ ورنه کړه او روښان د خپلو همصنفيانو له خوا لــه پېغور سره مخ شو، دې کار پر روښان سخت بد اغېز وکړ، دا عمل ددې سبب شو چې روښان نور درسونه پرېږدي او تجارت ته مخه کړي، ان تر دې چې له خپله پلاره يې د (قدوري) او (لباب الاخبار) کتابونه لوستل، هغه يې هم پرېښودل او تجارت ته يې مخه کړه.

۲- له ميرې سره خوابدي او ټکر: روښان لا ډېر کوچنی (۷) کلن و چې د مور بي بي (امنې) له نعمته بې برخې شو، ((د روښان پلار (قاضي عبدالله) دده پالنه خپلې بلې مېرمنې (فاطمې) ته وسپارله او روښــان يې پر دې پوه کړ ، د ميرې عزت کوه چې رخه او کينه درسره ونه کړي، د روښان له ډېر ښه چلند سره سره بيا هم داســې وخــت راغــی چــې ميرې يې پرې د غلا تور پورې کړ. دا وخت بايزيد د شپاړسو کلونو و، د عبدالله له کور څخه د ګــاڼو او پيســو غــلا وشــوه، د عبــدالله ښــځې (فاطمې) پر بايزيد ګومان وکړ، عبدالله بايزيد ته وويل چې که دا غلا تــا کړې وي نو ښه به وي، چې اقرار پرې وکړې، خــو بايزيــد انکــار وکــړ، فاطمې ورته وويل، چې سوګند دې وخوري، بايزيد ځواب ورکړ چــې دا مال زمونږ د ټولو شريک دی، که ټول سوګند وخوري، نو زه به يــې هــم وخورم، په دې خبره فاطمه ډېره په غوسه شوه، درې کاله يې له بايزيد سره خبرې ونه کړې، بايزيد ته چا وويل چې دعوه پــر تــا ده، ســوګند درباندې لازم دی، بايزيد سوګند ته تيار شو، خو فاطمې ورتــه وويــل،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د سوګند پر ځای هسې ووایه چې که دا غلا ما کړې وي، نو د خپلو نېکيو ثواب مې دې ستا شي، بایزید همداسې وویل، خو فاطمه خوشاله نه شوه.))[10]

۳- له پلار سره تاوتریخوالی:

د روښان دویم کورنی تاو تریخوالی یا نسبي جګړه له خپل پلار (عبدالله) سره د مال د وېش پر سر وه، روښان د خپلې میرې او پلار سلوک دېته اړ کړ چې له خپل پلاره د بېلتون غوښتنه وکړي او د کورنۍ په شریک مال کې د خپلې برخې د اخیستو غوښتونکی شي. دې کار دده او پلار تر منځ اوږدې ناندرۍ رامنځته کړې، جرګې او مرکې په کې وشوې، خو بیا یې هم پلار حاضر نه شو چې ده ته خپله برخه ورکړي. یو وخت یې د پلار پر کور اور ولګېد، روښان بیا هم خپل پلار سره مرسته وکړه، تر اوږده ځنډ او بېلا بېلو پلمو وروسته یې روښان ته یو څه مال او یو غلام په برخه کې ورکړل. غلام یې د خپل پلار په ټینګار د موقت وخت لپاره بېرته هغه ته ورکړ، خو هغه غلام سره شخړه وکړه، په پای کې د روښان او پلار تر منځ یې بیا د غلام پر سر شخړه رامنځته شوه، لنډه دا چې د مال د وېش پر سر د روښان او پلار تر منځ اوږده خوا بدي رامنځته شوه، خو کله چې روښان له خپل پلاره جلا شو، اقتصاد یې ډېره وده وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ترخنګ روښان په کوچنیوالي کې له نورو ګڼو ستونزو او ټکرونـو سره مخ شوی چې د هغو ټولو له تفصیل څخه تېرېږو.

۴- د پیر روښان د ترلو هڅه:

کله چې پیر روښان فکري بلوغ ته ورسېد، د پیری پړاوونه یې ووهـل او پنځه کلنه څله یې تېره کړه، نو بیا یـې پـه جـار د خـدای تعـالی د توحید چغه پورته کړه، نو ډېر خلک یې د پیغام اورېدو ته راټول شــول، دا مهال ده پر یو شمېر خلکو د شرک تور پورې کړ چې لا یې هم خدای (ج) په اساسي مانا او د وحدانیت پـه مفهــوم نــه دی پېژنــدلی، ده دا خلک مشرکان او منافقان وبلــل، دې کــار ځینــې پیــران، عالمــان او درویشان د روښان دښمنۍ ته وهڅول، (عبدالله) او (یعقــوب) د ښــار ځینې غافل عالمان او جاهل پیران او ملکان سره راټول کړل او هغو ته یې وویل چې بایزید لېونی شوی دی، راځئ چــې هغــه وتــړو، پــه دې کسانو کې دغه کسان شامل وو: ((عبدالله او یعقوب (د پیر روښان پلار او ورور) (ملا ذکریا) له اتو واړو زامنو او یوه لمسي سره، (ملک خواجــه ویس) له شلو تنو سره، (ملک خواجه بن میرو او عثمان) له نهــو تنــو سره، (عثمان بن ممه او علي خان) له پنځو زامنو سره او دغــه راز نــور ګڼ خلک، کله چې د روښان مریدان او ملګري خبر شول نو هغوی هم د روښان ملاتړ ته راودانګل، د دواړو خواو تر منځ مناظره پیل شوه، لــه روښانه ډېرې پوښتنې وشوې، هغه مستدلل ځوابونــه ورکــړل، د پیــر

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښان منطق او دلیل پر مخالفینو ښه ونه لګېد، خبره تاوتریخوالي ته ووته، د مخالفینو له جملې څخه د روښان پــلار (عبــدالله) او ورور یــې (یعقوب) وویل چې روښان لېونی شــوی دی، د روښــان ورور یعقــوب وویل چې روښان زما ورور دی خو لېونی شوی دی، باید ویې ترم، چــې کله په خود شو بیا به یې ببرته خوشې کړم، خو روښان ورته وویل چې ته د خدای له احکامو او د پیغمبر (ص) له حدیثو ناخبره یې اول بایــد زه تا وترم، د دواړو خواو تر منځ تاوتریخوالی توری ایستلو ته ورســېد، خو په پای کې څو ملکان او مشران د دواړو تر منځ شــول او د جګــړې مخنیوي وشو.

۵- د اغاز پور جنګ:

بایزید د خپلې لارې د تلقین لپاره یو وخــت خپــل تــاتوبی پرېښــود، (تیراه) ته ولاړ او د تیراه د استوګنې په موده کې ډېر اپریدي، ورکــزي، بنګښ او تیراهي دده تابع شول او دده لاره یې غوره کړه.

له تیراه نه پېښور ته لاړ، پدې سیمه کې یې هم ډېر خلک مریدان شول ، د پیرۍ اوازه یې هرې خواته خوره شوه او شهرت یې ډېر شو.

دغه وخت (ملک حبیب الله) ورسره مخالف شو او د پېښور مغلي حاکم (جانس خان) ته یې دده شکایت وکړ، جانس خان څو تنه پوه کسان د بایزید د احوالو د معلومولو لپاره ده ته ولېږل، هغو خلکو چې له بایزیــد

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره خبرې وکړې، بېرته جانس خان ته راغلل او ورته يې وويل چې بايزيد يو كامل درويش دی، بيا نو جانس خان ملک حبيب الله راوغوښت او ويې راته. دده بيا هم د زړه سوده ونه شوه، كابل ته ولاړ چې د (ميرزا حكيم) وزيرانو ته د پيسو د وركولو په وسيله د بايزيد د مرګ حكم ترلاسه كړي، خو ميرزا حكيم بايزيد كابل ته وغوښت او په كابل كې ميرزا حكيم، (قاضي خان) ورولېږه، تر خبرو، مباحثې او پوښتنو ځوابونو وروسته قاضي خان، ميرزا حكيم ته وويل چې بايزيد كامل پير دی.

د كابل په همدې سفر كې ميرزا حكيم بايزيد ته وويل چې: پښتانه ستا په قدر څه پوهېږي ته په دوی كې څه كوې؟ بايزيد ځواب وركړ: زه په دوی كې پيدا شوی يم او د دوی يم، نو بايده دي چې دوی ته لار وښيم.

بايزيد له كابل نه بېرته پېښور ته راغی او له پېښور نه هشنغر ته ولاړ، په هشنغر كې يې ډېر مامنزي مريدان شول.

دغه مهال يوه واقعه داسې پېښه شوه، چې له هندوستانه راغلی يو كاروان دلته لوټ شو، ددې لوټ په مقابل كې مغلي واكمنو پر هغه كلي او خلكو ناتار جوړ كړ، پر تالانګرو سربېره يې د ښځو او ماشومانو پر وژلو هم لاس پورې كړ او پاتې ښځې، نر او ماشومان يې بنديان كړل، له دې ناتار څخه چې بايزيد روښان خبر شو، نو يې ميرزا حكيم ته وليكل

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د کاروان لوټوونکي څو تنه مجذوبان وو، دوی خپله ســزا ولیدلــه، ښځې او ماشومان یې څه ګناه لري هغه باید خوشې کړای شي؟

کله چې دا خط د میرزا حکیم د وزیرانو لاس ته ورغی، نو میرزا یې دده پر ضد ولمساوه او میرزا حکیم د پېښور صوبه دار (معصوم خــان) تــه ولیکل، چې بایزید روښان ونیسي، بایزید چې له دې حکمه خبر شو، نو له (هشنغر) څخه (تېراه) ته ولاړ، مغلي لښکر هغه ځای ته پسې ورغی، بایزید او دده پلویان مریدان یې محاصره کړل، نو بایزید دې تــه اړ شــو چې په نره د مغلي لښکر مقابله وکړي، د بایزید روښان لومړنی جنــګ په دې ځای کې واقع شو، نو یې په بیا پــردې ځــای د (اغــازپور) نــوم کېښود او کومو روښانیانو چې په دې جنګ کې ګډون درلود هغه یــې (اغاز پوریان) وبلل.

روښان له خپلو پیروانو سره له دې جنګه بریالی راووت بیا تیرا ته ولاړ، څه موده پس د یوسفزو ملک ته ورغی. د اغاز پور جنګ ترڅنــګ پــر روښان باندې د هغه د سفرونو او همدارنګه د اســتوګنې پرمهــال نــور جنګونه هم تحمیل شوي چې دلته د هغو ټولو له څېړلو تېرېږو.

بایزید روښان د حالنامې د روایت مطابق د اغازپور له جنګ نه دوه نیم کاله وروسته وفات شو، د اغاز پور د جنګ تاریخ د خیرالبیان د حیــدر اباد دکن د سالار جنګ د میوزیم له نسخې (۹۸۳هــ ق) کال راوزي، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې حساب به بایزید روښان د (۹۸۵هـ ق) کال په جریان کې وفات شوی وي.

ج- د روښانیانو جنګونه:

کله چې روښان وفات شو، نو دا په دې مانا نه وه چې روښاني غورځنګ ختم شو. ((د بایزید تر مړینې وروسته دده بله کړې ډېوه مړه نه شوه، بلکې دده اولادې او پیروانو دده پر پرانیستلې لار یون وکړ او دده عرفاني او حربي سنګر یې تر کلونو کلونو پورې تود وساته، بایزید روښان په ځوانۍ کې د خپل تره له لور بي بي شمسو سره واده کړی و، چې له دې ماینې نه یې پنځه زامن او یوه لور درلوده، د زامنو نومونه یې دا دي: (شیخ عمر، خیرالدین، نورالدین، کمال الدین او جلال الدین،) بایزید روښان بله ماینه هم درلوده او له هغې ښځه یې یو زوی درلود، چې (دولت) نومېده. د بایزید ټول زامن د خپل پلار د لارې پیروان او ددې لارې سر سخت پلویان وو، ډېرو یې ددې لارې د تبلیغ او د روښان په لاس د بلې کړې ډېوې د روښانه ساتلو په لاره کې خپل سرونه هم بایلل. د بایزید تر مړینې وروسته د روښانیانو خلافت د بایزید مشر زوی شیخ عمر ته ورسېد ، چې دده د خلافت زمانه د (۹۸۵-۹۹۹) هـ ق کلونو تر منځ ټاکل کېدی شي، تر (شیخعمر) وروسته (جلال الدین) ددې ډلې مشر شو، چې د (ډاکټر میرولي خان مسود) د تحقیق له مخې دده د خلافت دوره (۹۹۹ نه تر ۱۰۱۲ هـ ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې اټکل شوې ده، تر جـلال الـدین وروسـته د (شـېخ عمـر) زوی (احداد) د روښانیانو خلیفه شو، چې د خلافت دوره یې له (۱۰۱۲نه تـر ۱۰۳۲هــ ق) کال پورې وه او تـر احـداد وروسـته دده زوی عبـدالقادر خلیفه شو، چې تر (۱۰۴۴هــ ق) کال پورې یې د دې ډلې مشري کوله.

په حالنامه کې راغلي، چې د بایزید روښان کورنۍ څلور پښته د افغانانو پر قبیلو حکومت وکړ، (اویا) کاله د هند د مغلي باچهۍ له لښکرو سره وجنګېدل، چې کله به غالب او کله به مغلوب وو، خـو هېڅکلـه یـې پرې کامل بری نه و موندلی. د بېلګې په توګه د جلال الـدین او (راجـه مان سنګهــ) لومړۍ، دویمه او درېیمه جګړه، د پېښـور لـه صـوبه دار سره د جلال الدین جنګ، له (عبدالمطلب خان) سره د جـلال الـدین جګړه، له جلال الدین څخه د اپریدو او اورکزیو اوښتل، د مغولو له خوا (د وحدت، ولیداد او بي بي کمال خاتون) او ورسره ملګرو بندیانېدل، د مغولو له قیـده د احـداد خلاصـېدل، د جـلال الـدین حضـور تــه د کندهاریانو راتګ، د غزني د کلا نیـول او د جـلال الـدین شـهادت، د احداد خلافت او جګړې، د لښکرخان بخشي او احداد جنګ، له جـلال خان ګګر سره د عبدالقادرخان جنګ او نورې هغه مهمــې پېښــې دي چې د روښانیانو په تاریخ کې خاص ځای لري او د ټولو څېړل یــې ددې لیکنې په وس کې نه دي. د وخت په تېرېدو سـره روښـانیان د خپـل منځي اختلافونو له امله یو له بل نه جلا شول او په پای کې د باچا تابع

(c) ketabton.com: The Digital Library

شول، (۱۰۲۸هــ ق یا ۱۰۲۹هــ ق) کال شاوخوا رشید خــان (الهــداد) د جلال الدین زوی د خپلې خور له مېړه او تره زوی (احداد) سره مخالف شو، د روښان پیر ډله دوه ځایه شوه، یو ځای له (احداد) سره پــه تیــرا اود روه په غرو کې له مغلو سره جنــګ تــه پــاتې شــوه او بلــه ډلــه د (الهداد) په مشرۍ هند ته ولاړه او د جهانګیر بادشاه په ملازمــت کــې شامله شوه، منصبونه او جاګیرونه یې ترلاسه کړل او د مغلــي باچــا د پاچاهۍ د ټینګښت لپاره یې د هند په ځمکو کې تورې ووهلې.

د عبدالقادر تر مړینې وروسته د عبدالقادر مور دده له لښــکرو ســره د خپل ورور (رشید خان) او د مغلي باچا (شاه جهان) په بلنــه هنــد تــه ولاړه او دا نهضت هم ورسره پای ته ورسېد.)) د (اویاو کلونو) پــه تــرڅ کې د روښانیانو او مغلو تر منځ ناشمېره جنګونه وشــول چــې د ټولــو څېړنه د بېلابېلو اوږدو لیکنو او ځانګړو اثارو د لیکلو ایجاب کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېړه، محمد اکبر کر کر، د افغانستان د علومو اکاډمی، ۱۳۶۹ ل کال، ۳۳ مخ

(۲) پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود، پېښور یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ ل کال، ۴۱ مخ.

(۳) د پښتو ادبیاتو تاریخ، (لرغونې او منځنۍ دورې)، سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ ل کال، ۸۸ مخ

(۴) د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې) سر محقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۹ ل کال، ۹۳،۹۵ مخونه

(۵) د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې) سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ ل کال، ۱۰۹-۱۱۰ مخونه

(۶) مخزن الاسلام، اخوند درویزه، پښتو اکاډمي، پېښور یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۴۹ م کال، ۱۲۳ مخ.

(۷) مخزن الاسلام، اخوند درویزه، پښتو اکاډمي، یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۴۹ م کال، ۱۲۶ مخ.

(۸) ادبي څېړنې، څېړندوی محمد صدیق روهي، ننګرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ ل کال، ۱۴۸ مخ.

۹- پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود، پېښور یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ ل کال، ۶۲-۷۵ مخونه.

(۱۰) پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود،پېښور یونیورسټي بک ایجنسي،۱۳۷۷ ل کال،۵ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د (محمد تقوي ګليان) ليکنه ده چې ما (يون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

د ژبپوهنې د ښوونځيو لنډيز

عرب ژبپوهنه:

د عربو تر منځ د ژبې د ګرامر ليکنې پيل د څلورم خليفه حضرت علـي کرم الله وجه د خلافت زمانه ګڼل کېږي، داسې ښکاري چې عربـو تـر دې وړاندې د ژبې د جوړښت په باب څه ضروري فکر نه و کړی، دا پـه داسې حال کې و چې عربو د هنر په بېلابېلو برخو، لکـه: شـعر ويلـو، داستان ويلو، ستاينو او په ټوليز ډول په ګړنيو يا فوکلوريکو ادبياتو کې لوی لاس درلود.

د قران کريم تر نزول پنځوس کاله وروســته، د عربســتان پـر مرکـزي ګړدود باندې مسلط او واکمن کسان ډېر کم شوي وو او نـور نـو چـا د پيغمبر (ص) د زمانې په عربي لهجه خبرې نه کولې. ښـکاره خبـره ده چې حضرت علي کرم الله وجه د مطرحو شخصيتونو داسـې يـوه ډلـه وګومارله چې قران په همغه لومړنۍ بڼه ولولي.

عربي ژبه د سپېڅلي قران ژبه (کلام العرب) وبلل شوه. کلام العرب پـه کتبي يا ليکنۍ بڼه موجود نه و، ځکه نو د علومو يوه لړۍ رامنځته شوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې (علوم العربیه) ګڼل کېدله، په دې کې بیا دوه برخــې یــا څــانګې شاملېدلې:

علم الایام: د مهمو تاریخي پېښو او حوادثو علم چې سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته لېږدېده.

علم الانساب: هغه علم چې په هغه کې د کلام ویناوال په پــام کــې نیول کېده؛ که چېرې د هغه نســبت د پیغمــر (ص) د زمــانې پېژنــدل شویو او معتبرو څېرو ته رسېده، نو بیا د هغه کلام دلیل او حجت ګڼــل کېده.

د اسلامي ژبپوهنې د اوج نقطه اتمه میلادي پېړۍ وه، چې لــه دویمــې لېږدیزې (هجري) پېړۍ سره سمون خوري.

د عربي ژبپوهنې په ښوونځي کې بیا دوه ښوونځي وو یا دوه لارې وې: یوه (بصره) او بله (کوفه) یا د بصرې ښــوونځی او د کــوفی ښــوونځي. (خلیل) او د هغه شاګرد (سیبویه) د بصرې ښوونځي لــه ډېــرو نــامتو څېرونډویانو څخه وو. سیبویه د (الکتاب) په نامه د عربي ژبې د ګرامر په باب یو دقیق او مفصل اثر لیکلی دی. ده په اتمه میلادي پېړۍ کــې ژوند کاوه.

سیبویه د لومړي ځل لپاره د عربي ژبې ګرامر ته د یوه سستم په توګــه وکتل. د نړۍ له لومړیو او ډېرو نامتو ګرامر لیکونکو څخــه بیــا د هنــد

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پاڼي ني) و چې تر میلاد وړاندې په درېیمه یا څلورمه پېړۍ کې یې د (سانسکریت) ژبې ګرامر په ډېرې ځیرتیا سره تدوین کړ.

طبیعتوال او تړونوال:

په یونان کې د طبیعتوالو او تړونوالو په نامه دوه مهمې ډلې وې. طبیعتوال په دې نظر وو چې ژبه طبیعي ماهیت لري، نو له همدې کبله د لغتونو مانا او منشا د هغو په صورت کې پیدا کولای شو. د طبیعتوالو د نظر پر خلاف د تړونوالو یا قراردیانو نظر دا و چې د لغتونو او د هغو د مانا تر منځ د رابطې پیدا کول، له هغه تړون یا قرار داد څخه سرچینه اخلي چې د انسانانو تر منځ شوی وي.

د یونان نامتو فیلسوف (افلاتون) طبیعتوال او د هغه شاګرد (ارستو) بیا د هغه پر خلاف تړونوال و یانې د قراردادي نظریې پلوی و.

نوي ګرامر پوهان:

د نولسمې پېړۍ په وروستیو دوو لسیزو کې نویو ګرامر پوهانو د غږیزو بدلونونو د نظم په باب نوی نظر وړاندې کړ. هغوی په دې نظر وو چې غږیز بدلونونه یو ناڅاپي، اتفاقي یا خپلسري نه دي، بلکې د هر بدلون لپاره کېدی شي یو علت او وضاحت پیدا شي. دې ډلې په عمومي ډول له فلسفي مباحثو څخه ډډه وکړه او د ژبې د منشا په شان مسایل یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبپوهنې له محاسباتو څخه وایســتل. د ژبپوهــانو دا ډلــه د هغــو د ځوانۍ (متوسط عمر) له امله د نویو ګرامر پوهانو په نامه مشهوره شوه.

د نويو ګرامر پوهانو له مهمو دریځونو څخه یو هم ژبې تــه لــه تــاریخي پلوه د هغو کتنه وه. نن ورځ د دوی دا نظریه چې په مشــخص زمــان او مکان کې ژبني بدلونونه اساساً د یوه نظم او قاعــدې تــابع دي، منــل شوې ده. د دغه ښوونځي زیاتره پلویان المانیان وو. په انګلستان کــې (رایت)، په فرانسه کې (انتوان میه)، په امریکا کې (بواس)، (ســاییر) او (بلو مفیلد) په دې ښوونځي کې روزل شوي کسان وو.

جوړښتپالي:

د (۱۸۷۵-۱۹۱۳م) کلونو په بهیر کې (فردینان دو سوســور) چــې یــو سویسي ژبپوه و،د ژبې علمي ارزونه پیل کړه. سوسور د نوې ژبپوهنې پلار دی. ده په ژنیو کې د ژبپوهنې د تــدریس چــارې پــر مــخ وړلــې، سوسور په خپله، هېڅکله د ژبپوهنې نوي مفاهیم او اصول تدوین نــه کړل، خو پر (۱۹۱۶م) کال یانې دده تر مــرګ درې کالــه وروســته دده شاګردانو د (عمومي ژبپوهنې درسونه) په نامه دده یو کتاب خپور کړ.

سوسور د نوې ژبپوهنې د یوه بنسټګر په توګه پېژندل کېږي. ده د ژبې د علمي ارزونې او توصیف لپاره څــو بنســټیز توپیرونــه او مفهومونــه راوپېژندل او هغه یې د یوې عمومي نظریې د چوکاټ په بنــه وړانــدې کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې او وینا تر منځ توپیرونه:

ژبه د ضروري او ټولنیزو تړونونو یا قراردادونو ټولګه ده، چې د وینا په بڼه څرګندېږي. وینا مادي، فیزیولوژیکه او اروا پوهنیزه پدیده ده. ژبه د هغې ټولنې زېږنده ده چې ویناوال وګړي یې په کې اوسي او په طبیعي ډول یې زده کوي، په داسې حال کې چې وینا د فرد هغه عمل دی چې د ویناوال وګړي په غوښتنه رامنځته کېږي.

سوسور د غږ د بڼې او مانا تر منځ اړیکي د خپل زړه یا خپلې خوښې یو قرارداد بولي، بل مفهوم چې سوسور پرې ټینګار وکړ، هغه د غږ د لیکنۍ بڼې وړاندې کول دي. غږیزه بڼه اوربېدونکې څپې دي چې پر خپل وخت جاري کېږي.

لیکنۍ ځانګړتیا، د ژبې د نښې په توګه، د لیکلو پر مهال په ښه ډول څرګندېږي. سوسور له دوو بېلابېلو لیدلورو د یوې ژبې پر څېړنې ټینګار وکړ:

الف- په خاص وخت کې د یوې ژبې د موجود نظام څېړنه چې دېته هممهاله ژبپوهنه وايي.

ب- د زمانې په بهیر کې د یوې ژبې د تاریخ او د هغې د بدلونونو څېړنه چې دېته مهالیزه ژبپوهنه وايي.

د سوسور دوه ګوني لیدلوري په دې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وینا غړونه هم د غړیز اغېزو ځانګړتیاوې لري، چې د غوږو په وسیله درک کېږي او هم ویناوال غږي را ټوکوي. په بلــه وینــا د وینــا ژبــه د اورېدو ژبه ده.

د ژبې پدیده له یوې خوا له غړونو او له بلې خوا له مفاهیمو سره اړیکي لري.

له دې کبله نو د ژبې پدیده مادي- ارواپوهیزه پدیده ده.

د ژبې پدیده هم فردي او هم ټولنیزه ده.

د جوړښت او شبکې مفهوم:

سوسور په دې نظرو چې ژبه د اړیکو یو جال یــا شــبکه ده، دی د دې شبکې لپاره د بڼې یا (صورت) اصطلاح کاروي.

زنځیره یې جوړښت:

سوسور ژبه یوه زنځیره جوړښت ته ورته جوړښت باله، چې کلمې یې تر یوې بلې وړاندې وروسته ادا کېږي. سوسور هغه کړنه چې دی ورتــه د ژبې د شبکې په توګه قایل دی (دلالــت) پــه نامــه یــاد وي. د ژبنیــو (شبکو) واحدونه له اختیاري نښــو نښــانو څخــه جــوړېږي. د (دال او مدلول) له نښو څخه راپیدا کېږي.

(دال) ژبنۍ بڼه یا صورت دی او (مدلول) یې مانیز.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر سوسور وروسته جوړښتپالی ښوونځی له یو لړو بدلونونو سره مخ شو او له هغه څخه درې نور جوړښت پالي ښوونځي راوټوکېدل چې په دې ډول دي.

۱- امریکايي جوړښتپالی ښوونځی:

په امریکا کې جوړښتپالي ښوونځی په (۱۹۳۰م) کلونو کې راوټوکېد امریکايي جوړښتپالې ژبپوهنه د سوسور د نظریاتو پر بنسټ رامنځته شوه.

په امریکايي جوړښتپالنه کې د پوهانو او ژبپوهانو زیاتره پاملرنه هغو سره پوټکو ژبو ته وه چې په ډېرې چټکۍ سره د له منځه تلو په حال کې وې. امریکايي ژبپوهنه د خلکو د پېژندنې په فکر کې وه. په امریکايي جوړښتپالنه کې د ژبې اسکلېټ اوچوکاټ مهم دی. یانې دا چې خلک څه وايي، نه د ژبې جوړښت یا دا چې موږ څه فکر کوو همغه خبره سمه ده.

ددې ښوونځي له نامتو پوهانو څخه یو هم (فرانس بواس) (۱۸۵۸-۱۹۴۲م کلونه) دی. بواس یو ولس پوه او تېر پوه او چې د سره پوټکو د ژبو څېړنې ته یې ملا وتړله او ددې د ژبو د ګرامر مقولې، له هغې جملې څخه نوم، ضمیر او فعل یې د هندو اروپايي ژبو له مقولو سره پرتله کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الماني الاصله امریکایي ژبپوه او ولس پوه (اډوارډسایير) په ولس پېژندنه کې خپله دوکتورا، د سره پوټکو مطالعې ته په لېوالتیا سره ترلاسه کړه. ده د سرو پوټکو د ژبو پر څېړنې سربېره د ژبې عمومي څېړنه هم وکړه. (ژبه) دده د کتاب نوم و چې پر (۱۹۲۱م) کال خپور شو.

سایير د خپلژبیزې نظریې له سر لارو څخه دی. دی په دې نظر و چې هره ژبه له دې نړۍ څخه زموږ د اندونو ځرګندویه ده.

سایير فکر او اندیشه د وینا بالقوه منځپانګه ګڼله، پر همدې بنسټ سایير ژبه په خپل زړه د وینا د هغو نښو نښانو مجموعه ګڼله چې د یوه فکر یا مانا د ذهني صورت ځرګندونه کوي.

(بنیامین لي ورف) د (سایير) د شاګردانو له جملې څخه و، چې د امریکا په (ماسا چوست) ایالت کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې دی اصلاً کیمیاپوه و، خو د سره پوټکو د ژبو له څېړنو سره یې لېوالتیا لرله. (ورف) په دې نظر و چې د هرې ټولنې ټول وګړي د یوې ژبنۍ دایرې له مخې خپل ځان ته نه ګوري، بلکې د خپل ځانګړي فکر له مخې ځان سره چلند کوي. ورف د سره پوټکو د ژبو تر څېړنې او مطالعې وروسته اعلان وکړ چې بېلابېلې ټولنې او قومونه په خپل چاپېریال کې د پېښېدونکو واقعیتونو په اړه بېلابېل ژبنی درک لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول موندنې ددې سبب شوې چې د ژبې په باب یوه فرضیه وړاندې شي. دا فرضیه یه حقیقت کې د (سایير) او (ورف) د نظر زېږنـــده وه. د سایير او ورف فرضیه چې پر (۱۹۶۰م) کال خپــل اوج تــه ورســېدله، د ژبې او تفکر تر منځ رابطه په ډاګه کوي. د ژبې د نسبیت دې اصل ته په کتو، ژبه د نړۍ شموله کلمو څرګندویه نه ده. د هر انسان تفکر د هغــه له مورنۍ ژبې څخه اغېز اخلي. هر شخص اړ دی چې نړۍ د خپلې ژبې له دریځې څخه وګوري. انسانان یوازې هغه تجربې راخپلوي چې هغــو ته په خپله ژبه کې مفاهیم ولري او ژبې بیا د خپلــو بېلابېلــو ظـاهري جوړښتونو له مخې د بهرنۍ نړۍ بېلابېل تصویرونه منعکسوي.

د ساري په توګه د انګلیسي ژبې په اندول په (اسکیمویي) ژبــه کــې د (واورې) د مفهوم لپاره بېلابېلې کلمې شته، په داسې حال کې چې پــه عربي ژبه کې د (شګې یاریګ) لپاره بېلابېلې کلمې موجــودې دي، لــه دې څخه دا نتیجه تر لاسه کېږي چې اسکیمویي او عربي ژبــې خپلــو ویونکو ته د (واورې) او (شګې) د پېژندنې لپــاره بــېلا بېــل امکانــات ورکوي، په داسې حال کې چې انګلیسي ژبي له دې څخه بــې برخــې دي.

تر (سایير) وروسته (لیــو نــارد بلومفیلــد) د امریکــا د ژبپــوهنې لــه مخکښانو څخه و. بلو مفیلد پر (۱۸۸۷م) کال په امریکا کې وزېږېد. دی پر (۱۹۶۵م) کال د (ییل) پوهنتون استاد و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلو مفیلد باید د امریکا د جوړښتپالنې ښوونځي بنسټګر وګڼل شـي. دی په دې نظر و چې د کلمو پر مانا باندې پوهېدل ددې غوښتنه کوي چې سړی باید پر هغه څه پوه شي چې دا کلمې پرې دلالت کوي.

څرنګه چې د انتزاعي کلمو لپاره دقیقه مانا نه شو وړاندې کـولای، نـو ځکه خو ښه ده چې مانا پوهنه له ژبپوهنې جلا کړو.

بلو مفلید د ژبې علمي څېړنه یوازې د عینیت پر بنسټ او د شخصـي سلیقې له دخالت پرته، ممکنه ګڼله، له همدې کبله بلو مفلید پـه دې نظر و چې د ژبې او د هغې د اړوندو پدیدو د علمي څېړنې لپاره دقیقې پوهې ته اړتیا ده. څرنګه چې زموږ اوسنۍ پوهه د ژبې د ځینو برخو په باب ډېره ابتدایي ده، ځکه نو د ژبې د ځینو پدیدو په باب د دقیقـې او پوره پوهې ترلاسه کولو پورې باید د هغې د ځینو برخو څېړنه، له هغې جملې څخه مانا پوهنه یوې خوا ته پرېږدو.

بلو مفلید تر ډېره د ژبې له توصیف او سپړنې سـره لېوالتیـا درلودلـه. هغه همدارنګه د ژبې او تفکر تر منځ اړیکي نه منل او د ژبـې پـر نـړۍ شموله قواعدو یې باور نه درلود. بلو مفیلد د تجربه پالنې نظریې پلـوی و او د عملي کار نظریه یې ژبنیو څېړنو ته داخله کړه. پر همدې بنسـټ یې ژبه یو ډول ویناوال چلند وګاڼه. دده موندنو او لارو د شملې پېړۍ د دویمې نیمایي په وروستیو کې پر امریکایي جوړښتپالې ژبپوهنې پراخ اغېز پرېښود. هغه ژبپوهنه د ژبې د منظمې څېړنې او علمي میتودونـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وړاندې کولو له لارې د یوې ځانګړې، دقیقې او خپلواکې پوهې په توګه پراخه کړه. بلو مفیلد علمي چلند د ژبپوهنې د توصیف او تعریف اساسي ستن وګڼله او پر همدې بنسټ یې د انګېزې او پوښتنو په لړ کې وینا د انګېزې او پوښتنو ځایناستې کړه.

(کنت لي پایک)، (زلیګ هریس) او (چارلز ماکت) نور هغه نامتو امریکایي ژبپوهان وو چې د بلو مفیلد د لارې لارویان وو او د ژبې د توصیف په باب یې جوړښتپاله تګلاره وغځوله.

۲- کپنهاګ ښوونځی:

کپنهاګ ښوونځي مانیزو ځانګړنو ته زیاته پاملرنه کوله. ددې ښوونځي نامتو عالم او ژبپوه (لویي یلمزلف) دی، ده د ژبې د دقیق توصیف لپاره د قیاس یانې له (ټول یاکل) څخه (جز) ته دورتګ تګلاره غوره کړه. یلمزلف د ژبې هر ظاهري جوړښت یوه کړۍ او د هرې کړۍ اجزاء بیا یوه برخه یا جوړښت ګڼي. د ژبې داخلي طبقې یوه مقوله او د مقولې هره برخه د هغې غړی ګڼي. یلمزلف ژبنۍ پوهه په داسې ډول وړاندې کړه چې د هغې پر بنسټ ژبه د جبري ارتباطي او حساسې پدیدې په توګه، چې له واقعیتونو او انتزاعي عناصرو سره سرو کار لري، توصیف او تعریفوي. دی دا ډول ژبپوهنه چې د بنسټیزو ځانګړنو د توصیف پر ستن ولاړه وي. د بنسټیزو ځانګړتیاوو ژبپوهنه ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یلمزلــف د تطبیقــي جوړښــتپالنې د ښــوونځي نوښــتګر دی. ده پــر (۱۹۳۱م) کال د کپنهاګ ژبپوهنې د یوې غونـډې یـا ټـولنې بنسـټ کېښود.

دا نامتو ژبپوه چې د مانا پوهنې د نظریې د پلار پـه نامـه یـادېږي، پـر (۱۹۹۳م) کال د ((ګلو سماتیک)) په نامه د ژبې او پر هغـې د واکمنــو اړیکو په باب خپله پېچلې نظریه څرګنده کړه. له همدې کبلـه دی پـه ژبپوهنه کې د ګلوسماتیک ښوونځي د بنسـټګر پـه توګـه یـادوي. د ژبپوهنې پر خپلواکۍ دده ټینګار ددې سبب شو چـې دی د ژبپـوهنې پر وړاندې له (ګلو سما تیـک) یونـاني اصـطلاح څخـه ګټـه واخلـي. Glosseme یوناني کلمه ده چې د (ژبې) اندول ګڼل کېـږي. یلمزلـف د (چامسکي) په شان داسې یو (اندیال مفکر) و چې پـر عقـل یـې ډېـر ټینګار کاوه، ژبه یې د یوې شبکې په توګه ګڼله او څېړنې یې (لـه کـل څخه جز ته) د قیاس پر بنسټ ودرولـې. د یلمزلـف نظریــې د هغــو د پېچلتیا له امله شنډې پاتې شوې، خو پر ژبپـوهنې یــې خپلــې ژورې اغېزې پرېښودې.

د ګلوسماتیک نظریې چې د بنسټیزو ځانګړنو د څېړنو په نامه یادېږي، دسوسور د نظریو پر دوو اصلونو ولاړې دي او د یلمزلف د ټینګار نچـوړ دی، دا دوه اصله دادي: لومړی دا چې ژبه د ارزښتونو یوه شبکه ده او دویم دا چې ژبه یو شکل دی نه ماده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(انوسیپرسن) یو نامتو ډنمارکی ژبپوه دی او د غږ پـوهنې د علـم لـه بنسټګرو څخه دی. ده د ژبپوهنې د تاریخ له نړۍ شموله قواعدو څخه د ګرامر له اسانه کولو سره لېوالتیا لرله او پـه دې نظـر و چــې د ژبــې تحول د هغې په پرمختګ او اسانه کولو کې رامنځته کېږي. (سیپرسن) یو بشپړتیایي لیدلوری درلود. دی د (دارویـن) د نظریـاتو تـر اغېـزې لاندې و او د ژبې له تدریجي پرمختګ سره یې لېوالتیا لرلـه، دی پـه دې نظر و چې دا کار د قاعدې جوړونې او د ګرامر د اسانه کولو له لارې ممکن دی.

۳- پراګ ښوونځی:

پر(۱۹۲۸م) کال په (لاهه) کې د ژبپوهنې لومړنۍ کنګره جـوړه شــوه. پراګ ښوونځی د ژبپــوهنې لــه فعــالو خوځښــتونو څخــه و، چــې د (سوسور) له نظریاتو څخه یې الهام اخیستی و.

ددې ښوونځي نورې مهمې څېرې په دې ډول دي:

(ترویتسکوی)، (یاکویسون) او (ماتسیوس). د دوی زیاتره پاملرنه غــږ پوهنې ته وه.

(رومان یاکویسون) هغه روسي فیلسوف او ژبپوه و چې دژبپوهنې پــه لویې څانګې کې یې زده کړې پیل کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روسي ژبپوه او تېر پوه (ترويتسکوی) د غږ پوهنې بنسټګر و. د پـراګ ښوونځي د غږ پوهنې مفاهيم د (غږ پوهنې بنسټونه) تر عنوان لاندې د تريتسکوی په اثر کې تدوين او تشريح شوي دي. نوموړي د غږونـو د تقابل پر رول سربېره د غږونو د توپيروونکو ځانګړتيـاوو مفهـوم هـم بيان کړی دی.

ده د غږونو تر منځ د تقابل نظريه وړاندې کړه او د غږونـو تـر مـنځ د تقابل د بيان لپاره معيار يوازې مانا وګڼل شوه. په دې ډول نو که چېرې غږيز توپير د مانيز توپير سبب شي، توپيروونکی عنصر ګڼل کېږي. بـل مفهوم چې د ترويتسکوی په واسطه په پراګ ښوونځي کې بيان شـو، نښاني او بې نښانه يا ځرګند او نا ځرګنـد غږونـه وو. سـربېره پـر دې ترويتسکوی د غږونو د شبکې بريدونو او عاطفي نقشونو ته هم پاملرنه وکړه.

د پراګ ښوونځي د ژبې له شبکې څخه خپل لومړنی توصـيف د غـږ د شننې، تجزيې او يو بل څخه د جلا کولو په نظريې ځرګند کړ.

۴- د نقش پالنې ښوونځی:

د نقش پالنې ښوونځی، تر جوړښتپالې ښوونځي وروسته رامنځته شـو او د پراګ ښوونځي د ژبپوهانو په څېړنو سره چې پر(۱۹۲۶ م) کال پيل شوې او تر دويمې نړيوالې جګړې وړاندې مهاله پـورې يـې دوام وکـړ، پيل شو. (اندره مارتينه) او (هاليډي) ددې ښوونځي له غړو څخه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اندره مارتینه پر (۱۹۰۸)کال د فرانسې په سویل کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې. دی د پراګ ښوونځي تر اغېزو لاندې راغی، په پیل کې یې ژبې ته له توصیفي لیدلوري کتل، خو ورو ورو یې هڅه وکړه چې پاریس ښوونځی له جوړښتپالي او توصیفي خصلته جلا کړي او ژبې ته د نقش پالنې له لید لوري وګوري. ده خپله نظریه د نقش پالنې په چوکاټ کې تعریف کړه او په پای کې یې نوم د نقش پالنې ښوونځي د بنسټګر په توګه یاد شو.

له دې لیدلوري نو ژبه یو بشري ټولنیز بنسټ دی.

ځکه نو د ژبې اصلي دنده دا ده چې د وګړو تر منځ پیغام ورسوي، مفاهیم ورانتقال کړي او د همدې موخې لپاره ورسره اړیکې ټینګ کړي.

۵- د لندن ښوونځی:

په بریتانیا کې ژبپوهنه له غړ پوهنې او غږ شننې سره هممهاله پیل شوه، (فرت) او (هالیډي) د لندن ښوونځي له سترو بنسټګرو څخه دي، دوی دواړو لندن ښوونځي ته ډېره ځلا وروبښله. لندن ښوونځي په دېرشمو او پنځوسمو کلونو کې ډېر پلویان درلودل. هالیډي په لندن ښوونځي کې پر (۱۹۶۸ م) کال د (مقولې) او (میزان) په نامه یوه نظریه مطرح کړه. تر یوې مودې وروسته دا نظریه رد شوه. (هالیډي) د دریو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سطحو، څلورو مقولو او دریو میزانو تر منځ لاندې توپیرونــه پــه ګوتــه کړل:

درې سطحې په دې ډول دي:

- شکل په ګرامر او کلمو کې شامل دی
- لومړۍ ماده په غږ او لیک کې شامله ده
- د موقعیت سکښت د شکل او سکښت له اړیکو څخــه راپیــدا کېږي.

څلور مقولې په دې ډول دي:

- یوون (واحد) په جمله ، ترکیب، کلمه او څپه کې
- جوړښت یا نظم او څنګ په څنګ د یوونونو یا واحدونو ځــای پر ځای کول
- طبقه چې په نومیزو، فعلي، حرفي او نورو ډلو کې شاملېږي.
- د نظم او ترتیب شبکه د ټرلو طبقو د واحدونو تر مــنځ ځــای ناستې ګنډل کېږي، لکه: شمېره، وجه، مهال، شخص او نور...

درې میزانه په دې ډول دي:

د پرله پسې مراتبو میزان، د ژبنیو واحدونو د ترتیب ښکارندوی دی.

د ژبنیو راکړو ورکړو او مقولو ترمنځ د اړیکو څرګندولو میزان، د تحلیل میزان چې د سطحو تر منځ د توپیرونو څرګندونه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غږ پوهنې په حوزه کې (فرت) د غږیزې غږ پوهنې چوکاټ مطرح کړ. په غږیز تحلیل کې د مقصد ټکی دادی چې کلمې، جملـې، درې ژبنـي عناصر دي چې موږ د هغو د ځپییز جوړښت په لټه کې یـو، دې ځپیـز جوړښت ته غږیز جوړښت وایي. تر (فرت) وړاندې ټولو ژبپوهانو غږونه یوه خطي شبکه ګڼله، خو (فرت) ځپه د یوې کلمې ، ترکیب او جملـې جوړوونکی عنصر وباله.

لېږدونکې نظریه او د چامسکي انقلاب:

(نوام چامسکي) ژبپوه، ریاضي پوه، فیلسوف او په نړیوال سیاست کې د نظـر خاونـد سـړی و چـې نـن ورځ نړیـوال شـهرت لـري، پـر (۱۹۲۸میلادي) کال یې په (فیلادلفیا) ښار کې نړۍ ته سترګې وغړولې.

چامسکي متعقد و چې ژبه یوه زېږنده یا خلاقه پدیـده ده او د ماشـوم ذهن د یوې سپینې لوحې په شان نه دی، بلکې مخکې تر مخکـې پـه کې پلان موجود وي او د ژبې لومړنی جوړښت یې په ذهن کې مېشـت وي چې جینټیکي او ذاتي بڼه لري. چامسکي تقلیـد ردوي او پـه دې نظر دی چې د اصلي ژبې زده کړه ذاتي بڼه لري. هغه پـه دې بـاور دی کله چې ماشوم د ژبې پر زده کړه پیل کوي، د ژبې د جوړښت د همغـو ټولنیزو اصولو له مخې چې ذاتي بڼه لري، په ذهـن کـې د ځـانګړو او محدودو قواعدو مجموعه تولیدوي. دا قواعد د ماشوم پـه ذهـن کـې دویمه فطري بڼه راخپلوي او د ټولو جملو کشف او پلټنه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چامسکی پر (۱۹۵۷ م) کال د (نحوي جوړښتونه) په نامه د یو کتاب په خپرولو سره د ژبپوهنې په علـم کـې یـو بـدلون راوسـت. د نحـوي جوړښتونو د کتاب خپرول په ژبپوهنه کې یو تازه انقلاب و. دې کتـاب (د مولودي لېږد ګرامر) نړیوالو ته معرفي کړ. دا نظریه لکه څنګه چې له نامه څخه یې ښکاري، له دوو متفاوتو، خو مرتبطو اړخونو څخه جـوړه ده. یوانتقالي اړخ او بل ذاتي اړخ دی.

د مولودي لېږد ګرامر نظریه:

چامسکي ورځ پر ورځ د ژبپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېد، دی ادعا کوي چې په دې ژبنۍ نظریه کې یې د پاملرنې وړ موضـوع د ژبنـي ځـواک څېړنه ده. په دې ژبنۍ نظریه کې یې هدف دادی چې په ټوله کې هغـې ټولنیزې ژبې ته پاملرنه وکړي چې په هغې کې ژبه د ځینو عواملو، لکه د حافظې محدودیت او عکسلعملي تېروتنې تـر اغېـز لانـدې نـه وي راغلې.

چامسکي په دې نظر و چې د مولودي لېږد د ګرامـر نظریـه اساسًـا د ژبني ځواک د رمزونو او اسرارو په لټه کې د ژبې له عیني یا څرګندو او ملموسو اړخونو سره سروکار نه لري او یوازې د ژبـې انتزاعـي اړخ تـر څېړنې لاندې نیسي. د ژبې دا نظریه په حقیقت کې د ریاضي په شـان ده چې په محدودو قواعد او عناصر کولای شي ناشمېره جملې جـوړې کړي. د ژبې ګرامر یانې د ژبني ځواک توصیف یا تثبیت او د سمو جملو

(c) ketabton.com: The Digital Library

درک، جوړونه او له ناسمو جملو څخه د هغو د بېلونې او توپیرونې مانـا لري.

چامسکي د هرې جملې لپاره دوه جوړښتونه مني: یو ژور جوړښت چې په واقعیت کې د جملې د اجزاو و منطقي او مانیز اړیکـي ټـاکي او بـل ظاهري جوړښت دی چې د جملې بهرنۍ او عینـي بڼـه څرګنـدوي او حتمي نه ده چې د جملې له ژور یا بنسټیز جوړښت سره سمون ولري. د جملې ژور جوړښت د لېږدیزو قواعدو په نامه د محدودو قاعـدو لـه لارې په ظاهري جوړښت بدلېږي. لېږدیـز قواعـد د حـذف، تعـویض، زیاتونې او د ژور جوړښت اړیکو د ځای پر ځای کولو له لارې، د ظاهري جوړښت پر اړیکو تبدیلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان فرهنګي ميراثونه

(پرون، نن او سبا)

زموږ په اکثرو سياسي، فرهنګي او تاريخي غونډو کې دا خبره ډېره اورېدل کېږي، چې افغانستان يو لرغونی هېواد دی؛ پنځه زره کلن تاريخ لري او د بډايه فرهنګ او معنويت څښتن دی. لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبيبي افغانستان تر تاريخ وړاندې او بيا تر هغه راوروسته د بېلابېلو کلتورونو او تمدنونو زانګو بللې ده. استاد حبيبي دا سيمه ((تر تاريخ وړاندې فرهنګ، ويدي فرهنګ، اوستايي فرهنګ، بودايي+ يوناني فرهنګ، کوشاني فرهنګ، ساساني فرهنګ، هفتلي فرهنګ، اسلامي فرهنګ، خراساني فرهنګ)) (۱) پر بېلابېلو برخو وېشلې ده. طبيعي خبره ده چې دې ټولو فرهنګونو بډايه فرهنګي ميراثونه درلودل، چې اکثره يې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي، خو امتداد يې په يوه نه يو ډول زموږ په اوسني افغاني فرهنګ کې ځلا مومي. څرنګه چې هره پديده ژوندۍ وي که ناروحه، طبيعي خبره چې د ژوند درې پړاوونه لري، يوه پديده څنګه پيدا شوه؟ يانې پرون

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې څنګه و؟ اوس یا نن په کوم حالت کې ده؟ او د سبا اټکل به يې څه وي؟

د افغانستان فرهنګي میراثونه هم د ژوند او تاریخي پړاوونو په همدغسې بهیر او مسیر کې څېړل کېدی شي او یا لږ تر لږه زه غواړم، خپل فرهنګي میراثونه، د (پرون) او (نن) به هنداره کې مطالعه کړم د (سبا) ورځې د خوندیتابه لپاره يې خپل ذهني لیدلوری او وړاندیزونه له نورو سره شریک کړم. خو مخکې تر دې چې د زماني واټن له مخې د خپل هېواد د فرهنګي میراثونو پر څومره والي او څرنګوالي څرګنده رڼا واچوم، ښه به وي چې لومړی (فرهنګ) او بیا (میراث) تعریف کړو او بیا په مجموعي ډول د (فرهنګي میراث) ترکیب ته لږ تم شو.

فرهنګ څه ته وايي؟:

د ټولنیزو علومو د خصلت له مخې (فرهنګ) یا (کلتور) هم په هغو مفاهیمو کې راځي چې تعریف يې ګران دی یا په بله مانا ګڼ شمېر تعریفونه لري، له همدې کبله د نړۍ ګڼو پوهانو د فرهنګ بېلابېل تعریفونه وړاندې کړي دي، الفرید کرویبر کلاید کلوکنحون (Alfred Kroeber Clyde Kluckhon) په خپل اثر (فرهنګ) کې د هغه (۱۲۴) تعریفونه وړاندې کړي او د هغو له منځه يې بیا يې ځینو غټو ټکو ته نغوته کړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ((په ښکلو هنرونو او انساني چارو کې لوړ فضیلت ته، چې (عالي فرهنګ) يې هم بولي، فرهنګ ویل کېږي.
- د بشر چلند، ټولنیز ژوند، عقایدو، د پوهنې مجموعې او هغه حالت ته چې بشري فکر او یادونه په کې راټـول شـي، هم فرهنګ وایي.
- هغو تمایلاتو، ارزښتونو، هدفونو او ګډو چلنـدونو تـه هم فرهنګ ویل کېږي، چې یوه ټولنه، بنسټ، ډله او سـازمان له یو بل څخه بېلوي.

یو فرهنګپوه (رالف لېنتون) بیا ((فرهنګ د چلندونو هغه ترکیب ګڼي چې د یوې ټاکلې ټولنې د غړو په وسیله له یوه پښت څخه بل تـه انتقالېږي او د هغو ترمنځ مشترک دي)). (۲)

ځینو نورو پوهان د یوې ټولنې ټولې مادي او معنوي شـتمنۍ تـه فرهنګ وایي.

ځینې: ((د یو ملت ژبې، ادبیاتو، علومو، ښوونې او روزنې، لوړو زده کړو، رسنیو او د هنرونو مجموعې ته فرهنګ وایي.))

یو شمېر نور وایي: ((کلتور د انسانانو د ټولو عقایدو پانګه ده.))

ځینې نور بیا په دې اند دي چې: ((فرهنګ د بشري ټـولنې ټولـو هغو مادي او معنوي پانګې، بریاوو او ارزښتونو ته ویـل کېـږي چــې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ په اوږدو کې رامنځته شوي وي، لکه ټولنیز اړیکي، هنر، فلسفه، اخلاق، علم، تکنیک او نور...))

میراث څه ته وایي؟:

په مجموعي ډول هر هغه څه چې له پخوانیو ځخه راتلونکو ته رسېږي، هغو ته میراث ویل کېږي.

میراث په واقعیت کې د یو شي پاتې شوني ته وایي، که هغه په فرهنګي ډګر کې وي، که په مادي یا معنوي برخه کې. فرهنګي میراثونه هم له یوه پښت څخه بل ته انتقالېږي او په لږو ډېر بدلون دا لړۍ دوام پیدا کوي.

فرهنګي میراث څه ته وایي؟:

له پخوانیو زمانو څخه راپاتې ټولو هغو اثارو ته ویل کېږي، چې فرهنګي ارزښتونه ولري، هر تاریخي اثر فرهنګي میراث ګڼل کېږي، خو هر فرهنګي میراث د لرغونو اثارو برخه نه ګڼل کېږي. د فرهنګي میراثونو د سازمان د جوړښت په تګلاره کې فرهنګي میراثونه په دې ډول تعریف شوي دي:

((له پخوا څخه ټول راپاتې اثار چې د انساني ژوند د خط و سیر ښکارندويي کوي او د انسان د عبرت سبب ګرځي، فرهنګي میراثونه ګڼل کېږي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرهنګي ميراثونه پر دوو برخو وېشل کېږي:

مادي فرهنګي ميراثونه او معنوي فرهنګي ميراثونه يا ملمــوس او ناملموس فرهنګي ميراثونه.

مادي يا ملموس فرهنګي ميراثونه:

هغو فرهنګي ميراثونو ته ويل کېــږي، چــې څرګنــد فزيکــي او ملموس شتوالی ولري، لکه: ځلي، مناروونه، تاريخي ودانۍ، لرغوني اثار، مجسمې، کتابونه، سندونه، هنري اثار، ماشينونه او نور جوړښتونه چې فکر کېږي، راتلونکي پښت ته ارزښت لري. دا مادي ميراثونــه بيــا پــه خپل وار سره پر منقولو او نامنقولو فرهنګي ميراثونــو وېشــل کېــږي، منقول همغه دي چې له يوه ځايه بل ځای ته د لېږد وړ وي او نــامنقول يې همغه دي چې له يوه ځايه بل ته نه انتقالېږي.

معنوي يا ناملموس فرهنګي ميراثونه:

دا د يوه فرهنګ نافزيکي اړخونو ته ويل کېږي او تر ډېره بريــده پورې د يوې زمانې په بهير کې د يوې ټولنې اداب او دودونه پــه خپلــه غبرګ کې رانغاړي. يا په بله وينا معنوي ميراثونه د فرهنــګ هغــه برخــه ګڼل کېږي، چې سينه په سينه له يوه پښت څخه بل ته رارسېدلې وي. په دې کې ټولنيز ارزښتونه، دودونه، اداب، رواجونه، چلندونه، معنــوي او ښکلا پوهنيز باورونه، هنري بيــان، ژبــه او نــورې انســاني کړنــې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

چلندونه شاملېږي. په ټولیز ډول د مادي ارزښتونو په انډول د معنــوي ارزښتونو ساتنه ګرانه ده. معنوي میراثونه یا پــه بلــه وینــا نــاملموس میراثونه د یوې ټولنې د فرهنګ اساسي برخه جوړوي.

له ټولو فرهنګونو څخه راپاتې اثار، پر همغو ټولنو د واکمن معنوي فرهنګ او فکر ښکارندویي کوي. په حقیقت کې د بشـر معنویــات، د مادي، فرهنګي او تاریخي اثارو په بڼه ځلېــږي او د نــاملموس میــراث بېلابېل اړخونه جوړوي. فرهنګي میراث د یوې ټولنې فرهنګي حقیقت ګڼل کېږي، معنوي میراثونو ته پاملرنه ځکه مهمــه ده چــې د نــړۍ د فرهنګي یورنګۍ پر وړاندې ودرېږي، د بېلابېلو فرهنګونو د ملاتــړ لــه لارې کولای شو د نــړۍ د یورنګــوالي پــر وړانــدې مقاومــت وکــړو او فرهنګي هویت یې خوندي کړو.

د معنوي یا ناملموسو فرهنګــي میراثونــو د خوندیتابــه بېلابېــل اړخونه په دې ډول دي:

فولکلور، ګړنی تاریخ، ژبساتنه او ځینې نور

د پورتنیو دوو ډولونــو فرهنګــي میراثونــو ترڅنــګ د (طبیعــي میراثونو) یادونه هم کېږي، چې دا هم خــورا ارزښــتمن دي. دا هــم د هرې ټولنې د ملموسو میراثونو برخه ګڼل کېږي، لکه د ښار څنــډې، د ژوندانه طبیعي چاپېریال، له هغې جملې څخه بــوټي او ځنــاور چــې د ژوندانه بېلابېل ډولونه شمېرل کېږي، په دې ډله کې راځــي، د ونــو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوټو له مخې هم، ځمکه بېلابېل رنګونه راخپلوي چې دا کار د کورنیـو او بهرنیو لیدونکو یا سیلانیانو د لیدو سبب ګرځي او د یوه هېـواد یـا ټولنې لپاره غوره اقتصادي سرچینه ګڼل کېږي. نه یوازې د ځمکې پـر سر طبیعي میراثونه د ساتنې وړ دي، بلکې تـر اوبـو لانـدې میراثونـو خوندیتابه ته هم ډېر پام په کار دی. په همدې خاطر په ملګـرو ملتونـو کې د فرهنګي میراثونو د ساتنې اداري (یونسـکو) د (۱۹۷۲م) کـال د پرېکړې له مخې ټول هغه فرهنګي میراثونه چې نړیوال ارزښـت لـري، باید د خوندیتابه لپاره یې هڅې وشي، چې په هغو کې د ځمکې پـرمخ او تر اوبو لاندې ټول اثار شاملېږي. د ملګرو ملتونو دې او نورو ادارو په بېلابېلو وختونو کې د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره په بېلابېلـو وختونو کې نړیوالې پرېکړې او وړاندیزونه کړي دي، د بېلګې په توګـه، پر (۱۹۳۱م) کال د (اتن منشور)، پر (۱۹۳۵م) کال د (زوریخ تـړون) پـر (۱۹۵۴م) کال د جګړې پر مهال د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره د (لاهې کنوانسیون)، پر (۱۹۶۴م) کال د (ونیز منشـور)، پـر (۲۰۰۲م) کال د (بارسولانا منشور) او داسې نورې پرېکړې، قوانین او کنوانسونه چې ټول د تاریخي او فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره په نړیواله کچـه ترسره شوي دي.

اوس راځم د خپلو فرهنګي میراثونو، ماضي، حال او راتلـونکي او یا د خپلو فرهنګي میراثونو پرون، نن او سبا ته!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان د فرهنګي میراثونو پرون

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه، افغانستان د نړۍ پـه هغـو هېوادونو کې شمېر ل کېږي چـې بډایـه او غنـي فرهنـګ لـري. پـه فرهنګي اثارو کې تاریخي اثـار، فرهنګـي میراثونـه چـې ملمـوس او ناملموس دواړه په کې شامل دي، ټول په دې شمېر کې راځي. دې ټولو اثارو ته د تاریخ په بهیر کې ډېر زیات زیانونه اوښـتي دي. لـه (پـرون) څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰) ل کال وړاندې زماني واټـن دی. دا زمـاني واټن له یادې نېټې نیولې بیا تر لسیزو لسیزو زماني واټن په غبـږ کـې رانغاړي. په دې ټول بهیر کې چې د بېلابېلو عواملو او پېښـو لـه املـه زموږ فرهنګي میراثونو ته کوم زیانونه رسېدلي، غواړم په دې لیکنه کې هغو ته نغوته وکړم. طبیعي خبره ده چې په لیکنه کې نه ټول فرهنګي میراثونه او نه هم د هغو جزئیات ځیړل کېدی شي، خو هڅه کوو چـې پر مهمو فرهنګي میراثونو او هغو ته پر ور اوښتو زیانونو لنډه رڼا واچوم:

موزیمونه:

د جګړو په کلونو کې د افغانستان موزیم ډېر زیان لیدلی چې دلته ورته نغوته کوو:

د کابل موزیم: د کابل موزیم چې وروسته بیا د ملي مـوزیم پـه نامه یاد شو، پر (۱۲۹۷ل) کال یې بنسټ ایښودل شوی، لومړی په بـاغ بالا مانۍ او وروسته بیا دارالامان ته انتقال شوی دی. تر هغه وروسته د هېواد په بېلابېلو سیمو کې د تاریخي اثارو کیندنې وشـوې او ترلاسـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوي اثار يې ملي موزيم ته راوړل شول. ملي موزيم پــه کابـل کــې تــر تنظيمي جګړو دمخه د نږدې (سل زرو) تاريخي اثارو خاوند شو. دلتــه به يوازې په يوه جدول کې د ملي موزيم د ځينو مهمــو تــاريخي اثــارو لنډه يادونه وکړم:

د فرهنګي دورې نوم	د څېړونکي نوم	د سیمې نوم
۵۰ زره کاله وړاندې زمانه د پخوانۍ ډبرې منځنۍ دوره	لويس دوپرې	دادل دره
۳۰ زره کالــه وړانــدې د پخــوانۍ ډبــرې پورتنۍ دوره	کارلتون، س، کون	قمره کمر
د کوپرک دوره (محلي نوم) له ۲۰ څخه تر ۱۱ زره کاله وړاندې زمانه	لويس دوپرې	اق کپرک
له ۱۱ زرو څخه تر ۷ زره کاله وړاندې زمانه د نوې ډبرې دوره	لويس دوپرې	اق کپرک
د ۲ زره کاله ق م زمانه د نوې ډبرې دوره	لويس دوپرې	کور دره
لــه ۳ زره څخــه تــر يــو زر کالــه ق م زمانــه د برونز عصر	لويس دوپرې	اق کپرک
لــه ۳ زره څخــه تــر يــو زر کالــه ق م زمانــه د برونز عصر	D.A.F.A	منديګک
لــه ۳ زره څخــه تــر يــو زر کالــه ق م زمانــه د برونز عصر	D.A.F.A	ناد علي
لــه ۳ زره څخــه تــر يــو زر کالــه ق م زمانــه د برونز عصر	لويس دوپرې	د موراســـي غونډۍ
لــه ۳ زره څخــه تــر يــو زر کالــه ق م زمانــه د برونز عصر	لويس دوپرې	شمشبر غار

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ۳ زره څخه تر یو زر ق م زمانه د اوسپنې عصر	لویس دوپرې	اق کپرک
له ۶-۴ ق م پېړۍ پورې د هخامنشي دوره	تصادفي	حضوري چمن
له۴-۳ م پېړۍ پورې باختري دوره	D.A.F.A	آی خانم
له۲-۱ م پېړۍ پورې هندو یوناني دوره	تصادفي	میرزکه ګردېز
له۱-۳ میلادي پېړۍ د یونان- کوشاني دوره	D.A.F.A	بګرام
له۱-۳ میلادي پېړۍ د یونان- کوشاني دوره	D.A.F.A	سور کوتل
له۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	تصادفي	شترک او پایتاوه
له۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	چم قلعه
له۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	هډه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	شترک اوپایتاوه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او	D.A.F.A	قول نادر

(c) ketabton.com: The Digital Library

يفتلي دوره		
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	تصادفی	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	تصادفی	سرای خواجه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	د لرغونپوهنې انستیتوت	خم ازگر
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	جاپاني لرغونپوهان	درمان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کم داقا
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کهنه مسجد
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	تپه کلان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	فندوقستان
له ۸-۹ م پېړۍ پورې	تصادفي	گردیز
د هندوشاهي دوره	تصادفي	تگاب
له ۱۵ پېړۍ څخه تراوسه	ISMEO	غزني
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	لښکرگاه
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	غلغلـــــــې بنار(۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې په کابل کې پر(۱۳۷۱ل) کال تنظیمي جنګونه پیل شــول، نو ملي موزیم ته سخت زیانونه واوښتل. موزیم ته د ورپېښــې غمیــزې ټول بیان ددې لیکنې په ججوري که نه ځايېږي. پــه مجمــوعي ډول د موزیم نږدې په سلو کې (۷۰) برخې اثار لوټ، تالان او یا له منځه یــوړل شول.

یو شمېر اثار یې په بهرنیو قاچاق وړونکو وپلورل شول.

د هډې نامنقول موزیم:

((د جلال اباد د ښار د جنوب ختیز په شپږ کیلو متــرۍ کــې یــو ستر کلی دکوچنیو کوچنیو غونډیو په منځ کې پروت دی. دغه ځای ته هډه وايي.

د اعلیحضرت محمدظاهر شاه د واکمنۍ په زمانــه کــې همدلتــه کیندنې پیل شوې او په نتیجه کې تر ځمکې لاندې یو بیضوي مــوزیم وموندل شو. هغه وخت د دولت له خوا د همــدې ځــای د اوســېدونکو (۱۵۰) تنو پر دې ځای د دې غونډې ګردچاپېره پر کار پیل وکــړ. د درې جریبه ځمکې په ساحه کې د ښار په بڼه مــوزیم وموــندل شــو. دغــه موزیم ته یوه لار راغلې وه او همدا لار له ټولې ودانۍ څخه ګردچــاپېره ګرځېدلې وه. د دروازې خوا کې یو لوی بُت د سلامۍ په حال کې لیدل کېده، تر ټولو مشر بُت چې ګردچاپېره ورڅخه څو بُتان د محافظینو په شکل ولاړ وو، ځای پر ځای شوي وو. یوه فرانسه یي ښځه د کیندونکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فني هئیت مشره وه. هغې دغه بت ته د ((ارکــولیس پهلــوان)) نــوم ورکړ. دا موزیم د شپږو کلونو په موده کې سم برابــر شــو، تــولې (۴۲) کوټې وموندل شوې، حکومت ورته یو ســاتونکی کنــډک واچــاوه. یــو کانتین هم په دروازه کې ورته جوړ شو، چې وروسته به سیلانیان ورتــه راتلل.))

((تر (۱۳۵۹ل) کــال پــورې هــډه د پخــوا پــه څېــر جــوړه وه، لېږدېدونکي بوتان او نښې یې د کابل په مــوزیم او نالېږدېــدونکي یــې همدغلته په هډې موزیم کې ایښي وو. د پردیو یرغل پــه پایلــه کــې د سیمې استوګن جګړې ته اړ شول، پر (۱۳۵۹لمریز) کال څو راکټــه پــر موزیم راوغورځېدل او د موزیم شاوخوا ونو او بوټو اور واخیست، چــې دولت خبر شو دا ورمړ کولو لپاره یې د اور وژنې څو مــوټره راولېــږل او اور چې دننه په موزیم کې لګېدلی و د اوبو ټانکرې یــې ورتــه مخــامخ کړې او د موزیم یوه برخه پرې خته شوه. په اور یوازې یو شمېر لرګــي، دروازې او کړکۍ سوې وې او د کچو او چونې نالېږد و بوتانو ته یې تاوان نه و وراړولي وو، خو چې اوبــه ورورســېدې، هــر څــه ختــه شــول او راولوېدل، په دې توګه د بې پروایۍ له امله د موزیم یوه برخــه خــاورې شوه. د (۱۳۷۱ل) کال تر غویي وروسته سیاسي کــړکېچ وغځېــد، نــو وسلوالو ډلو ته د لاسوهنې مهال ګوتو ته ورغی او پر پاتو نښو یــې لــه سره په خپلسرۍ کار پیل کړ او د ګاونډي هېواد سوداګرو لــه کورنیــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډلمشرانو سره په غځېدلي لاس خپلې موخې بشپړې او هــر څــه یــې یوړل.)) (۴)

ددې دوو مهمو منقولو او نامنقولو موزیمونــو ترڅنــګ، د هــرات ولایتي موزیم چې پر (۱۳۰۴ ل) کال، د میمنې موزیم چې پــر (۱۳۳۶ل) کال تاسیس شوي وو. د غزني موزیم چې پر (۱۳۴۵ل) کال جوړ شوی، د مزارشریف موزیم چې لرغونی تاریخ لري او نور ولایتي موزیمونه چې په هر یو کې په لسګونو او سلګونو تاریخي میراثونه موجــود وو، اکثــره برخې یې د تنظیمي جګړو او ګډوډیو او همدارنګــه د تــاریخي اثــارو د قاچاق وړونکو له خوا زیانمنې شوې او یا لوټ شوي دي. د هرات موزیم: پر (۱۹۹۴) کال د هرات په بالاحصار کې بیا پرانیستل شوی، خو د هغه اثار په دقیق ډول تنظیم شوي نه وو.

د ملي موزیم او ولایتي موزیمونو ترڅنګ یو شمېر نورو موزیمونــو ته هم ډېر زیانونه رسېدلي، د اردو موزیم چې تر ملي مــوزیم وروســته خورا غني موزیم ګڼل کېدل، په بشپړ ډول لوټ شوی او له منځــه وړل شوی دی.

ملي ګالري:

د (۱۳۶۲ل) کال د ثور پر میاشت افتتاح شوه، په پیل کــې ورتــه (۲۰۰) بېلابېل اثار راوړل شول. وروسته پرې (۵۹۶) اثار هم زیات شول. د تنظیمي جګړو پرمهال د ملي ګالرۍ ودانۍ ته چې پــه اســمایي واټ کې واقع وه او هم د ملي ګالرۍ بېلابېلو اثارو ته ډېر زیانونه واوښتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نندارتونونه:

د کابل ښار حضوري چمن ته ورڅېرمه (د کابل ننداري) په سـيمه کې د هېواد د لاسي صنايعو، قيمتي ډبرو، غـاليو، ټـولنيزې پراختيـا، برېښنا بندونو، مهمو ودانيو (پنځه لس) نندارتونونه جوړ شوي وو. هــر نندارتون ځانته يوه ځانګړې ودانۍ درلودله، په سلګونه ډول اثـار چې تاريخي ارزښت يې درلود، د تنظيمي جګړو پرمهال ټول لوټ، تالان او وسوزول شول.

ارګ:

((د افغانستان په تاريخي او فرهنګي ميراثونو کې د ارګ ماڼۍ هم راځي. د ارګ د ماڼۍ کار د اميرعبدالرحمن له خوا پر (۱۲۹۹هــق) کال چې له (۱۸۸۲م)کال سره سمون لري، پيل شــو. حرمســرای، دلکشـا ماڼۍ، (۱۲۹۰ هــش) د دلکشا مــاڼۍ د ســاعت منــار، ګلخــانې مــاڼۍ، سلامخانې ماڼۍ، ستوري ماڼۍ، د ارګ جومات، د ارګ برجونه او ځينې نورې ودانۍ چې تاريخي او فرهنګ ميراثونه ګڼل کيــږي. پــه بېلابېلــو وختونو کې جوړې شوي دي.

ددې ودانيو ځينې يې د (۱۳۵۷ل) کال پــه پېښــو کــې زيــانمنې شوې، خو ژر بېرته ترميم شوې، د تنظيمي جګړو پر مهال دې ودانيــو ته پوره زيان واوښت، د طالبانو د واکمنۍ پر مهال که څه هم د زيــانونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کچه زیاته نه شوه، خو د ودانیو په داخل کې ځینې میناتوري شــوي او هنري برخې یې له یو لړ زیانونو سره مخ شوې.)) (۵)

د افغانستان مرکزي سیمه:

د هېواد په مرکزي برخو او مرکــزي ولایتونــو کــې زیــات شــمېر تاریخي اثار موجود وو، ځینې له منځه تللي او ځینې زیــانمن شــوي او ځینې اوس هم شته، چې دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

بامیان:

د لویو مجسمو په ګډون له دریېمې څخه تر اتمې مــیلادي پېــړۍ پورې بودایي مجتمع په همدې سیمه کې جــوړې شــوي، چــې لــویې مجسمې یې د طالبانو د حاکمیت پر مهال والوزول شــوې او نــورو وړو مجسمو ته هم سخت زیان واوښت.

غزني:

له دریېمې میلادي پېړۍ څخه تر اتمــې مــیلادي پېــړۍ اړونــد د سردار تپې بودایي مجتمع، چې د ایټالیانو له خوا یې پلټنــه شــوې وه، زیات زیانونه زغملي دي.

د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸-۱۰۳۰م) مقبرې ته کوم زیــان نــه دی رسېدلی.

په(۱۲مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند، د غزنویانو د دورې د دریــیم مسعود ماڼۍ چې د فرانسویانو له خوا کیندل شوې وه، لوټ شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزنویانو د عصر منارونه (۱۲مه میلادي پېړۍ) د بېلابېلو پېښــو د اغېز له کبله، زیانمن شوي دي.

د (۱۲) میلادي پېړۍ په وروستیو کې په غور ولایت کې د غوریــانو د عصر منار جام، د طبیعي عوارضــو او د ســیند لــه غــاړې د اوبــو د راپورته کېدو له امله له ګواښ سره مخ دی.

د تیمور شاه مقبره ۱۷۹۳م:

د تیموریانو په دود جوړه شوې ودانۍ، د تنظیمي جنګونو پرمهــال ډېره زیانمن شوې وه، د ولسمشر کرزي د حاکمیت پر مهال بیا ورغــول شوه.

بابر بڼ:

په (۱۷مه) میلادي پېړۍ کې د مغولي دورې بابر بڼ زیانمن شــوی: د جګړې په اثر د بابر مقبره (۱۵۳۰ م) مرکزي جومات (۱۶۴۶م) زیانمن شوي، حرم سرای او نورې برخې چې د بمبارۍ په وجه ورانې شوې وې. د بڼ ونې وهل شوي او د سون موادو په توګه ترې کار اخیستل شــوی، د حامدکرزي د حاکمیت په دوره کې دا بڼ یو ځل بیا ورغول شو.

زوړ ښار:

د (۱۸-۱۹م) پېړۍ یو لړ ودانۍ له ګچي او حکاکي ښکلاوو ســره د خاورو پر ډېرۍ بدلې شوې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي ارشیف ودانۍ:

پر (۱۹۷۳-۱۹۷۸م) کال د ملي ارشیف لپاره ترمیم شوه، د جګړو له کبله یې زیانونه وزغمل، خو بیا یې هم حالت ښه دی.

بوستان سرای:

پر(۱۸۹۲ م) کال ودان شوی، د بوستان سرای لازمه څارنه نه ده شوې. یو وخت د ترانسپورت د ډیپو په توګه ترې ګټه پورته کېدله. پـر (۱۹۹۶م) کال د تاریخي ابداتو د ساتنې د ریاست لـه تفـاهم پرتـه پـه غلطو مشورو، د ښاروالۍ په واسطه ترمیم شوی دی. د ګچو د کارونې او د لرګیو د باندې برخې ښکلا یې په ښه حالت کې ده، خو ځینې داخلي برخې یې له منځه وړل شوي دي.

باغ بالا ماڼۍ:

د (۱۸۹۳م) کال اړوند ماڼۍ ده، چې پر (۱۹۶۶م) کال بیـا تـرمیم شوه، د جګړې له کبله رسېدلی زیان یې ناڅیز و، ترمیم شوې وه، خـو یوې تنظیمي ډلې له هغې څخه مېلمستون جـوړ کـړ، طالبـانو هـم د خپلې یوې قومندانۍ مرکز کړ. له همـدې کبلـه ورتـه زیـات زیـان ور واوښت.

ستوري ماڼۍ:

د بهرنیو چارو وزارت اړوند پر (۱۹۰۱م) کال جوړه شوه، په (۱۹۱۲-۱۹۱۵ م) کلونو کې نورې زیاتونې په کې وشوې او نورې برخې ور پـورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وتړل شوې. پر (۱۹۹۵م) کال یې په سالون کې نوی زیاتون راوستل شو. د تنظیمي جګړو پرمهال ور اوښتې زیانونه یې یو ځل بیا ورغول شول.

د شاه دوشمشېره جومات:

د(۱۶مې م) پېړۍ د جومات پر ځای، د هغــه ودانــۍ پــر (۱۹۲۰م) کال جوړه شوې ده، په ښه حالت کې ساتل کېږي. تراوسه ورتــه کــوم څرګند زیانونه نه دي اوښتي.

د کابل ښندې:

د کابل ښار او شاوخوا سیمو کې هم زیات شمېر تاریخي ابدات موجود وو چې ځینو ته یې سخت زیانونه رسېدلي دي، دلته غواړو پــه لنــډیز سره دا تاریخي ابدات معرفي کړو.

د چکرېو مینار:

د لومړنیو میلادي پېړیو بودایي مینار د توغندیو د لګېدو له املــه زیانمن شوی و، خو د هغو دلایلو له مخې چې تراوسه څرګند شوي نــه دي، د (۱۹۹۸م) کال په اپریل کې ونړېده.

ګلدره:

(۴ مې میلادي) پېړۍ پــورې اړونــد د بــودایي معبــد او ســتوپه مجتمع، په پراخ ډول، د سیمه ییزو قوماندانانو له خوا د اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره پلټل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهلستون ماڼۍ:

د (۱۸۸۸م) کال یوه ودانۍ وه چې پر(۱۹۰۵) او ۱۹۵۰م کال په کې نور بدلون راوستل شو. د تنظیمي جګړو له امله د خاورو پر ډېرۍ بدلــه شوې ده.

د دارالامان ماڼۍ:

پر (۱۹۲۳م) کال د حکومت د مرکــز پــه توګــه وپېژنــدل شــوه، بېلابېلو جګړو هغې ته دروند زیان اړولی دی.

د تاج بېګ ماڼۍ:

پر (۱۹۲۴م)کال پورې دې اړوند ماڼۍ هم زیات زیان لیدلی دی.

پغمان ماڼۍ:

دا د اعلیحضرت امان الله خان دوبنــی اســتوګنځی و، چــې پــر (۱۹۲۰م)کال جوړ شوی، د ښکلو ماڼیو، تیاترونو او هوټل پــه ګــډون، دا استوګنځی د تنظیمي جګړو پرمهال په قصدي ډول پر خاورو بدل شو.

د افغانستان لویدیځ:

د هېواد لویدیزه سیمه هم د ګڼو تاریخي اثارو خاونده وه، دلته په لنډیز سره ورته نغوته کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرات:

جامع جومات:

پر (۱۲۰۰م) کال د غوریانو پر وخت جوړ شوی او په (۱۵مه) میلادي پېړۍ کې د تیموریانو په واسطه ترمیم او له (۱۹۴۳م) کال راپه دېخوا یې ښکلا ته نوره پاملرنه هم کېږي. له جګړې څخه رسېدلي زیانونه یې ترمیم شوي او په ښه ډول ساتل کېږي.

مالان پل:

له (۱۵۰۶م) کال څخه شتوالی لري. جګړو ورته زیان رسولی او د (۱۹۹۴-۱۹۹۶م) کلونو ترمنځ په ناسم ډول ترمیم شوی دی.

د امام فخر رازي جومات او مزار:

د (۱۳ مې م) پېړۍ اړوند، جګړو هغه ویجاړ کړی او د پانګوالو خلکو له خوا یې د بیا رغونې هڅه وشوه، خو په سم ډول یې جوړ نه کړای شو.

د مصلی منارونو مجتمع او د ګوهر شاد مقبره:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموریانو د وخت اړوند د ګوهر شاد مقبره چې د جګړو له کبله د هغې د ګنبدې د کاشۍ زیاتې برخې له منځه تللي دي. هغه ونې چې پر (۱۹۴۰م)کال د ساتونکي دېوال په توګه د جون- سپتمبر د میاشتې د (۱۲۰) ورځني باد په مقابل کې ایښودل شوې وې، له منځه وړل شوي دي. په دې سیمه کې له شپړو موجودو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینارونو څخه یو یې د یو توغندي په واسطه له منځه تللی او دوه نـور یې د توغندي له مستقیم لګېدو سره سره ولاړ پاتې دي.

ګازرګاه:

د تیموریانو په واسطه په ۱۵مې میلادي پېـړۍ کـې پـه کاشـیو ښکلی شوی زیارت د ۱۱مــې مـیلادي پېـړۍ سـتر صـوفي، شـاعر او فیلسوف خواجه عبدالله انصـاري تـه ځـانګړی شـوی دی. د هغـه د مجاورانو له خوا ښه ساتل کېږي. د مرمرو له ډبرو څخه جـوړه، د یـوه حیوان مجسمه چې هغه ته په ورننوتونکې دروازه کې ودرول شوې وه. د طالبانو له خوا لرې شوې ده.

د کرباس حوض:

د هرات ښار د لویدیځ په (غلوار) کلي کې له داخلي ښکلاوو سره په تیموري دورې پورې تړلی دی. د یو ډنمـارکي نـاحکومتي سـازمان ډاکار DACAAR موسسې په واسطه ترمیم شوی دی.

د محدث زیارت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې مـیلادي) پېـړۍ اړونـد مدرسـه او جومات چې د (۹ مې م) پېړۍ د پوه خواجه عبدالولید پـه ویـاړ جـوړ شوی و، د جګړې له کبله ورته زیات زیان اوښتی دی. د مقبرې پر سر د ګنبدې ترمیم، د خلکو په همکارۍ، د ډاکار موسسې له خوا شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ظفر تخت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې) پېړۍ د تفریح بــڼ و، تــر (۱۹۶۶م) کال پورې د کارېدو وړ و. پر (۱۹۹۴م) کال له یوې مخې له کاره ووت.

د چهارسوق حوض:

د (۱۷مې م) پېړۍ اړوند د عامه اوبو زېرمه، وچــه شــوې او د لــه منځه تلو په حال کې ده.

د افغانستان شمال:

د افغانستان په شمال کې هم ګڼ شمېر تــاریخي اثــار موجــود وو چې د بېلابېلو حوادثو له امله ورته سخت زیانونه رسېدلي دي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو.

ای خانم:

د تخار ولایت خواجه غار ته نږدې، تر مــیلاد دمخــه د ۲ـــــــــ۴ پېړیو، یو یوناني ښار دی، چې د فرانسویانو له خوا پلټــل شــوی و. پــه بلدوزرونو د تونلونو د کیندلو له امله هلته په منظم ډول لوټ شو.

طلا تپه:

شبرغان ته نږدې، پــه لــومړۍ مــیلادي پېــړۍ پــورې اړونــد، د کوشانیانو یوه هدیره، د افغانستان او شوروي لرغونپوهانو ګډو کیندنو شپږ قبرونه رابهر کړل، چې له هغو څخه د سرو زرو شاوخوا (شــل زره)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثار لاسته راغلي وو، د دوو ناپلټل شویو قبرونو تالان پر (۱۹۸۰م) کال پیل شو.

سور کوتل: پلخمري ته نږدې دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند مذهبي مجتمع، په دې باب معلومات په لاس کې نه شته.

رباطک:

ده په دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند، پلخمري ته نږدې یو سلطنتي معبد، د (۱۹۴۳م) کال تصادفي کشف، د جنګونو پرمهال د سیمه ییزو زورواکو په لاس کې و.

د رستم تخت:

د سمنګانو ولایت (ایبکو) ته نږدې په (۴مې او ۵ مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند بودایي مجتمع او ستوپه ده چې غلا شوې نه ده، خو زیانونه ورته اوښتي دي.

بلخ:

د هېواد یو تاریخي ولایت دی، تاریخي ابداتو ته یې زیانونه رسېدلي دي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو.

زوړ ښار:

د ۱۹۹۵ کال له پېښو پلټنو څخه د ای خانم یوناني ستنو ته ورته ستنې لاسته راغلي، چې د شخصي کورونو د جوړولو لپاره ورڅخه کار اخیستل شوی دی. ناتایید شوي راپورونه د زیاتو کشفونو خبرې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نهو ګنبدو جومات:

ساساني دوره ۹مه میلادي پېړۍ: د ساتنې دېوال يې د نړېدو او د ګچو برخه يې د اوبو د څڅېدو له خطر سره مخ ده او د ماتېدو له کبلــه يې يوه لیندۍ له خطرناک حالت سره مخ شوې ده. نور زیانونه هم ورته متوجه دي.

د خواجه ابونصر پارسا زیارت:

د تیموریانو د دورې د وروستیو وختونو اړوند، د هغه د ګنبــدې د کاشیو ځینې برخې د توغندیو د لګېدو له امله بې ځایــه شــوې دي. د (۱۹۷۴م) کال ترمیمونه د ناسمې ساتنې له کبله، له خطر سره مخ دي. د هغه داخلي برخه نسبتاً قناعت بښونکې ده. په جنوبي لــوري کــې د نوي جومات جوړول، د هغه اصل ډیزاین له منځه وړی دی.

د سید سبحان قلي خان مدرسه:

د (۱۷ مې م) پېړۍ د وروستیو وختونو اړوند مدرسه ده، په جدي ډول د نړېدو په حال کې ده.

د حضرت علي کرم الله وجهه روضه:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموري عصر ودانۍ، د عصري کاشیو له نویو ښکلاوو سره له (۱۹۹۴م) کال راپه دېخوا يې ځینې برخې پــه نــا فنــي ډول رغول شوي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مزار په لويديځ کې تخته پل:

د (۱۹ م) پېړۍ اړوند جومات، باندينۍ برخه يې په نسبتاً ښه حالت کې ده، خو د وخت په تېرېدو سره يې داخلي برخې ته زيان اوښتی دی.

د آقيني حوض:

د (اندخوی) په شمال کې د (۱۶مې م) پېړۍ شاوخوا اړوند، د اوبو د يوې ژورې (۱۶ متره) زېرمې پر سر (۱۶ متري) ګنبده، له بېلابېلو پېښو سره سره له زياتو زيانونو سره مخ نه ده.

د سرپل-امام خورد:

د سلجوقيانو د وخت د يوولسمې ميلادي پېړۍ اړوند، د داخلي ښکلاوو او غوره ډېرليکنو لرونکی، ښه ساتل شوی دی، تراوسه ورته کوم زيان نه دی اوښتی.

د افغانستان ختيځ:

د هېواد په ختيز کې هم ګڼ شمېر تاريخي ابدات موجود وو، زيانونه يې زغملي، دلته يې په لنډيز سره يادونه کوو:

غوچک:

جلال اباد په لويديځ کې د (۱۶۱۰م) کال اړوند د مغولو د وخت بڼ او د شلمې پېړۍ يوه ماڼۍ پر (۱۹۹۴ م) کال د معروف په نوم د يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغاني نا حکومتي سازمان (د نړۍ د خوړو او کرنې سازمان) په مرسته ترمیم شوه. له زیانونو سره مخ شوي دي.

سراج الامارت ماڼۍ او بڼ:

دې ماڼۍ ته د غازي امان الله خان پر ضد د شورش پر مهال درانه زیانونه واړول شول، ماڼۍ وسوزول شوه. تر (۱۳۸۵ ل) کال وروسته یې بیا رغونه پیل شوه، نږدې (۸۰) په سلو کې یې کار بشپړ شو. بڼ ته ډېر زیانونه نه دي ور اوښتي.

د افغانستان جنوب:

د هېواد به جنوب کې زیات شمېر تاریخي ابدات موجود وو چې جګړو ورته زیانونه اړولي دي. دلته به له دې تاریخي اثارو د ځینو یادونه وکړو:

د هلمند ناوه:

په بست او لښکري بازار کې د (۱۲مې م) پېړۍ د غزنویانو د وخت ژمنۍ ماڼۍ او بالاحصار، تر جګړې دمخه د بست تشریفاتي لیندۍ ترمیم شوې ده، خو لا هم ګواښونه پوره له منځه نه دي تللي.

کندهار،د اشبوکان بڼ:

د کندهار په زاړه ښار کې ارامیک او یوناني دوه ژبی یو ډبرلیک چې(۳ ق م) پېړۍ پورې مربوط دی، په خپل اصلي حالت موجود و. د هغه په باب معلومات په لاس کې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهل (ځلوېښت) زینه:

د (۱۶ مې) میلادي پېړۍ اړوند له ډېرې ښخه د ځلوېښــتو پوړیــو جوړه یوه زینه، چې د ظهیرالدین محمد بابر د لاربښــوونې لــه مخــې د جوړ شوي ډبرلیک له محوطې سره نښلي، ډېــر زیانونــه ورتــه نــه دي رسېدلي.

د میرویس نیکه مقبره (۱۷۱۵م):

پر (۱۹۳۰ م) کال د احمدشاه بابا د مقبرې په شان جوړه شوې ده؛ د باندې د ښې مهندسۍ او په داخل کــې د نقاشــۍ لرونکــې ده، چــې شاوخوا یې د کوکران د بڼ په واسط احاطه شوې او ښه ساتل شوې ده.

د احمد شاه بابا مقبره (۱۷۷۲م):

بهرنۍ برخه یې ډېره استادانه مهندسي او په داخل کــې نقاشــي لري چې په ښه حالت کې ده او تراوسه ورته کوم زیان نه دی رسېدلی. (۶)

خرقه شریفه:

په کندهار کې د ډېرو پخوانیو ودانیو له جملــې ښخــه ده، چــې د اسلام د ستر پیغمبر حضرت محمد(ص) مبارکه خرقه پــه کــې ســاتل کېږي. کوم زیان ورته نه دی اوښتی، خو د ۱۳۹۲ل کال پــه بهیــر کــې هڅه وشوه چې ددې ودانۍ دروازه د ترمیم په پلمه له دې ځایه وباسي، خو د سیمه ییزو خلکو له خوا یې مخه ونیول شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پورتنیو فرهنګي میراثونو ترځنګ په هېواد کې نــورو فرهنګــي میراثونو او تاریخي اثارو ته هم زیات زیانونه اوښتي چې د ټولــو ځبــړل دلته په دې لیکنه کې ممکن نه دي، خو دلته یوازې ډېر مهمــو او غټــو فرهنګي میراثونو ته اشاره وشوه.

د فرهنګي میراثونو نن

نن هم زموږ فرهنګي میراثونو ته زیات ګواښونه او زیانونه مخامخ دي، خو په ځینو سیمو کې ددې ګواښونو کچه زیاته او په ځینــو کــې کمه ده. تر (۱۳۵۷ل) کال وړاندې زموږ د هېواد فرهنګي میراثونــو تــه ډېر زیات زیانونه متوجه نه وو او که کوم زیانونه وو، نو اکثرو یې طبیعي بڼه لرله. البته د پېړیو په بهیر کې جنګونو او ناتارونو زمــوږ یــو زیــات شمېر فرهنګي میراثونه او اثار له ستوني تېــر کــړي، خــو د خپلســرو کیندنو او د تاریخي اثارو د لوټ او تالان لــړۍ ډېــره ګرمــه نــه وه، تــر (۱۳۵۷ ل) کال وروسته بیا تــر (۱۳۸۰ل) کــال پــورې لــوټ او تــالان، ړنګونې او ورانونې بېلابېلې بڼې خپلــې کــړې او پــه دې بهیــر کــې د افغانستان، تاریخي اثارو، ابداتو او فرهنګي میراثونو نه جبرانېــدونکي زیانونه واوښتل چې د (پرون) په بحث کې ورته نغوته وشوه. د (نن) لــه زماني واټن څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰ل) کال وروسته بیا تــر دې دمــه (۱۳۹۳ل) کال پورې مهال یا زماني واټن دی. په دې بهیر کې کــه څــه هم زموږ د هېواد په بېلابېلو برخو کې جګړه روانه وه او لا هم روانه ده، خو د جګړې څپې هغومره ګرمې نه وې، چې تر دې دمخه دوو لســیزو کې ښکارېدلې. په دې وروستیو دیارلسو کلونو کې د نړیوالې ټــولنې د مالي مرستو په برکت، د حکومت بېلابېل بنسټونه له سره ورغول شول

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا کار ددې سبب شو، چې زموږ یو شمېر فرهنګي میراثونه هــم لــه سره ترمیم او د ویجاړېدو مخه یې ونیول شي. که څه هم په دې تېــرو (۱۳) کلونو کې لا هم د ویجاړۍ لــړۍ او د تــاریخي اثــارو د پټــونې او قاچاق پروسه ودرېدلې نه ده، خو د تېرو نورو دوو لسیزو په شان هم نه ده. یانې دا چې د شپېتمو او اویایمو کلونو په اندول د هېواد فرهنګــي میراثونه په خوندي حالت کې دي. په همدې تېرو څو کلونو کې هېــواد ته په فرهنګي ډګر کې د ګڼو فعالیتونو تر څنګه، زیات شمېر تــاریخي اثار له بهرنیو هېوادونو بېرته هېواد ته راوړل شول او د هېواد یو شــمېر مهم تاریخي اثار بهرنیو هېوادونو ته د ننداریې لپاره یــوړل شــول. پــه لسګونو تاریخي ودانۍ چې افغانستان ته یې د فرهنګــي میراثونــو پــه توګه ارزښت درلود، بیا ورغول شوې او د ړنګېدو مخه یې ونیول شوه، چې دلته یې د ځینو یادونه کوو:

((د هېواد ملي موزیم بیا احیا او بیا ورغول شو، ځینې تاریخي اثار یې چې مات او په تېرو وختونو کې له منځــه تللــي وو، بېرتــه تــرمیم شول. د هېواد یو زیات شمېر لرغوني اثار چې (۴۳۸۲) ټوټې کېږي، لــه ډنمارک هېواد څخه او (۲۱۴) له اسلام اباد څخه راوړل شــول، نــږدې (۱۴۲۳۰) ټوټې اثار ترلاسه شول.))

د غور ولایت د (جام منار) او د بدخشان د (شهیدانو منار) ترمیم شول. د هرات ولایت د څلورو تاریخي څلیو تــرمیم، د بلــخ ولایــت د څلورو تاریخي څلیو رغونه، د سلطان محمود غزنوي د تــاریخي څلــي ترمیم، د تخار ولایت د حضرت واقف د تاریخي څلي ترمیم، د خواجــه ګیان د تاریخي څلي ترمیم، د شېخ سعدالدین انصاري د تاریخي څلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترميم او په ځينو نورو ولايتونو کې د تاريخي ودانيو بيا رغونه د تاريخي ميراثونو د بيا رغونې ښې بېلګې دي.

سربېره پر دې ملي موزيم ته د بېلابېلو مراجعو له لارې (۴۵) قلمه نور اثار راوړل شول چې ټول (۵۶۰) اثار کېږي.

ددې ترڅنګ (۹۰۱) تاريخي اثار پاک او صفا شول.

همدارنګه له بېلابېلو سيمو څخه (۳۸۱) اثار ترميم او ملي مــوزيم ته وسپارل شول.

په غزني ولايت کې اووه تاريخي ابدې ترميم شوې.

د هرات د اختيارالدين د کلا ترميم چارې بشپړې شوې.

د اسلامي ثقافت د مرکز په توګه د غزني د اعلانولو پــه مناســبت ګڼ شمېر تاريخي ابدات بيا ترميم شول.

د امير شېرعلي خان تاريخي ابده، د وزيرمحمد اکبر خان مقبره او د هرات جامع جومات ترميم شول.

سربېره پر دې په کابل کې د شېخ سعدالدين انصــاري د تــاريخي ابدې، د سيدجمال الدين افغان د تاريخي ابدې، د اميــر عبــدالرحمن خان د مقبرې، په کابل کې د سردارمحمد جان خان د مسجد، د غزني په ښار کې د باباعلي د جومات، د غزني ښار د شريف خان د مقبرې، په غزني کې علي لالا د مقبرې، په غزني ښار کې د پير شاطرها د مقبرې، په غزني کې د سيدحسين اغا د مقبرې، په غزني کې د شاميرصــاحب پاليزوان د مقبرې، په غزني کــې د ســلطان ســبکتګين د مقبــرې، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواجه محمدلایخوار د مقبرې، په غزني کې د تاج اولیـا د مقبــرې، د حضرت ترک د مقبرې، د ســیداحمد مکــي د زیـارت، د ســیدجلال د زیارت، د شېخ احل د مقبرې، د خواجه بقال د مقبرې، په کابـل کــې د خواجه ګیان د تاریخي ابدې، په غزني کې د ســیدعثمان هجــویري د مقبرې، په غزني کې د بهلول صاحب د زیارت، په غزني کې د حضــرت خواجه ملکیار د زیارت، د شاه‌سکندرولي زیارت، په کندوز کې د امــام صاحب د روضې، د غزني د زاړه ښار د جومات، د غزني ښار د حنبــري جومات، په غزني ښار کې د سیدشا اغا د مقبرې، د سلطان ابــراهیم د مقبرې او مسعود د قصر، ابو ریحان البیروني د قبر، پــه غزنــي کــې د سلطان محمود غزنوي د ټولګې یا مجمع ترمیم، د کابل تیاتر بیا احیا، د ملي ارشیف د الحاقیه ودانۍ ترمیم، هلمند ولایــت د شــهزاده بابــا د زیارت بیا رغول)) (۷)او نور ګڼ شمېر رغــاونیز کارونــه، هغــه مثبــت فعالیتونه وو چې د حامد کرزي د واکمنۍ پــر تېــرو (۱۳) کلونــو کــې ترسره شول.

د فرهنګي میراثونو سبا

څرنګه چې زموږ فرهنګي میراثونه پرون هم له ګڼو خطرونو ســره مخ وو، نن هم دي، نو سبا هم ددې اټکل شته چې په لړو ډېره کچه بــه دا خطرونه امتداد پیدا کوي . د قصدي او ناڅاپي خطرونو ترڅنــګ د طبیعي پېښنو خطرونه او ګواښونه هم طبیعي دي. نو ځکه خو موږ باید مخکې تر مخکې هر ډول خطرونو، اندېښــنو او ګواښــونو تــه متوجــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوسو. دا ډول خطرونه هم زموږ معنوي میراثونو ته متوجه دي او هم مادي فرهنګي میراثونو ته!

د (سبا) په بحث کې زه غواړم همدغو احتمالي خطرونو او د هغو د مخنیوي پر لارو چارو لنډ بحث ولرم او په دې برخه کې خپل وړاندیزونه وړاندې کړم:

مادي فرهنګي میراثونو ته پېښ ګواښونه

لکه څنګه چې په تېرو وختونو کې زموږ مادي فرهنګي میراثونو ته زیات زیانونه واوښتل، په ګانده کې هم د نورو زیانونو د ور اوښتو اټکل شته، غواړو دلته په لنډیز سره ځینو خطرونو او د هغو د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړم:

جګړه او د جګړې مخنیوی:

د (نن) او (پرون) جګړو نه یوازې زموږ زیات شمېر فرهنګي میراثونه له منځه وړي، بلکې د افغاني ټولنې هره برخه یې ځپلې او د پرمختګ مخه یې نیولې ده. که په هېواد کې له هرې ممکنې لارې د جګړې د تداوم مخنیوی وشي، نو طبیعي خبره ده چې هم فرهنګي میراثونو ته احتمالي خطرونه له منځه ځي او هم د ټولنې نورې برخې ښېرازه کېږي، خو دا چې د جګړې بندول یو لوی سیاسي او پوځي ځواک او تدبیر ته اړتیا لري او که ټوله جګړه ودرول شي، نو دا خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنځورې او جګړه ځپلې افغاني ټولنې ته د نوش دارو حیثیت لري او که چېرې دا ممکنه نه وي، نو د جګړې د دوام په حالت کې د نړیوالو قوانینو له مخې د ملګرو ملتو هغه اړوند ارګانونه چې د جګړې په حالت کې د فرهنګي میراثونو ساتنه کوي، د هغوی مرسته او ملګرتیا باید را جلب شي، چې د جګړې د بندېدو تر وخته د افغانستان د فرهنګي میراثونو ساتنه وکړي.

د قاچاق مخنیوی:

د هېواد یو زیات شمېر تاریخي اثار او فرهنګي میراثونه د شخصي ګټې لپاره قاچاقېږي، ګاونډیو او نورو هېوادونو ته وړل کېږي. حکومت او اړوند ارګانونه باید له ټولو ممکنه لارو چارو څخه کار واخلي، چې د تاریخي اثارو د قاچاق مخنیوی وکړي، د تاریخي اثارو بازار، لنډه، تنګ، بند او بې ارزښته کړي. کله چې دې ډول اثارو ته په کورنۍ او بهرنۍ کچه مارکېټ نه وي، څوک یې قاچاق ته زړه نه ښه کوي.

دوه اړخیز پروتوکول:

له ګاونډیو هېوادونو او د نړۍ له نورو هېوادونو سره دې داسې دوه اړخیز پروتوکول وشي، چې د هغو له مخې د هر هېواد قاچاق شوي فرهنګي میراثونه بېرته مسترد شي او هم قاچاقوړونکي یوبل ته وسپارل شي، دا کار به ددې سبب شي، چې هم د فرهنګي او تاریخي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثارو د قاچاق مارکېټ له منځه لاړ شي او هم قاچاق وړونکـي د خپـل ژوند د خطر او له قانون څخه د وېرې له امله قاچاق ته زړه ښه نه کړي.

د جزايي قانون سختوالی:

سر له دې چې د هېواد په جزايي قانون کـې د هـر ډول قاچـاق لپاره سزاګانې په ګوته شوي، خو کـه د فرهنګــي میراثونــو د قاچـاق وړونکو لپاره سزاوې نورې هم سختې شي او بیا دا سزاګانې عملي بڼـه خپله کړي، نو دا کار هم ددې سبب ګرځي چې د فرهنګي میراثونو لـه خوندیتابه سره مرسته وکړي.

عامه پوهاوی:

موږ سره له دې چې بډایـه فرهنګــي میراثونــه لــرو، خــو ددې میراثونو د ارزښت، پایښت او د هغو د پیغامونو په باب ولــس تــه پــوره پوره معلومات نه دي وړاندې شوي، یو شمېر کســان خــو د فرهنګــي میراثونو قاچاق هم عادي سوداګري ګڼي، نو ځکه خو يــې د مشــروع تجارت په شان د خپل روزګار یوه برخه ګرځولې ده. که رسنۍ: دولتــي او نادولتي ټولې د فرهنګي میراثونو، ارزښت، ماهیت او اهمیت ولس ته په ډاګه کړي او همدارنګه سوداګر یا قاچاق جوړونکي د هغو له قانوني عواقبو خبر کړي، کېدی شي ولس او قانوني ســرچینې یــو بــل ســره ملګرتیا وکړي او په ګډه د فرهنګي میراثونو د قاچاق مخه ونیسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلسرې کیندنې:

خپلسرې او نافني کیندنې، څېړنې او سپړنې بل عامل دی چې زموږ فرهنګي میراثونو ته یې سخت زیان رسولی او رسوي یې، حکومت باید له ټولو لارو او همدارنګه ولس د خپل ملي احساس له امله په هېڅ تاریخي ساحه کې هېڅ ډول ناقانونه او نافني کیندنو ته اجازه ور نه کړي. خپلسرې او نافني کیندنې نه یوازې د غلا او قاچاق کار دی، بلکې د تاریخي اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره نور ګڼ شمېر اثار هم د دا ډول کیندنو په بهیر کې له منځه ځي.

معنوي فرهنګي میراثونو ته پېښ ګواښونه

لکه څنګه چې و په پیل کې یادونه وکړه، معنوي یا ناملموس فرهنګي میراثونه د مادي هغو په انډول تر زیات تهدید، ګواښ او خطر لاندې دي. دا خطرونه او ګواښونه په څرګند او ناڅرګند ډول رامخې ته کېږي او زموږ معنوي میراثونه ګواښي. دلته به په لنډیز سره ځینو خطرونو او د هغوی د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړو:

د کلتوري یرغل مخنیوی:

دمخه مو هم یادونه وکړه چې معنوي میراثونه د یوې ټولنې ټول ارزښتونه، دودونه، عنعنات، اداب، اروایي جوړښتونه، ژبه او نور ناملموس ارزښتونه رانغاړي. طبیعي خبره ده چې دا ارزښتونه په زور،

(c) ketabton.com: The Digital Library

جبر، پوځي یرغل او د نورو فزیکي فشاري وسیلو په واسطه په یوځایي ډول له منځه نه ځي. کلتوري او معنوي ارزښتونه د پردیو د کلتوري یرغل له امله ورو ورو له منځه ځي او دا ډول یرغلونه تر شا خپل وسایل او خپل عوامل لري.

اوس چې زموږ هېواد له بېلابېلو خواوو د نورو د ځواکمن او وسیله ییز کلتور تر یرغل لاندې دی. زموږ معنوي میراثونو ته یې سخت زیان اړولی او لا یې هم اړوي.

دا یرغل د هغو د رسنیو، اموالو، مادي او معنوي ملاتړ په مرسته ترسره کېږي.

د دفاعي کلتوري ستراتیژۍ جوړول:

افغانستان د خپل کلتور د ساتنې، پالنې او د بهرنیو د کلتوري یرغل د مخنیوي او د خپلو فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره هر اړخیزې کلتوري ستراتیژۍ ته اړتیا لري، په خواشینۍ سره چې په تېرو دوه درې لسیزو کې موږ د داسې یوې پراخې ستراتیژۍ له نشتوالي سره مخ یو. ان خبره تر دې حده هم رسېدلې چې موږ د ګاونډیو د کلتوري یرغل د تعریف په باب هم د هغوی د پلویانو له خوا له ستونزو سره مخامخ یو. د یو مشخص مفهوم لپاره بېلابېل تعریفونه او مفاهیم وړاندې کېږي، خو په واقعیت کې یرغل روان دی او زموږ معنوي میراثونه ګواښي. فرهنګي ستراتیژي باید پردی یرغل، د نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرهنګونو ګډ ټکي او د خپل کلتور اصیله او د ساتنې وړ برخه تعریف کړي او بیا یې د ساتنې او پالنې لپاره وسایل او لارې چارې په ګوته کړي.

رسنیز فعالیتونه:

د نورو د کلتوري یرغل او د خپلو معنوي ارزښتونو د ساتنې او پالنې لپاره، د دولتي وسایلو، امکاناتو او مشخصو قوانینو ترڅنګ رسنیزو فعالیتونو ته هم ډېره اړتیا ده، موږ تر هغه پورې د نورو رسنیو له لارې د هغوی د کلتوري یرغل مخه نه شو نیولای، چې خپلې رسنۍ ته ورته فعالې او تر هغوی غښتلې نه کړو. رسنۍ نه یوازې د پردي کلتور مخه نیولای شي، بلکې خپل معنوي ارزښتونه هم په ښه توګه ځلولای او نورو ته ورپېژندلای شي.

د فرهنګي میراثونو تصویري کول او ډیجیټل کول:

اوس چې تخنیکي وسایل زیات او عصري شوي او هم ارزانه شوي، په کار ده چې د هېواد د ټولو فرهنګي میراثونو د تصویري کولو لپاره هڅه وشي. د ویډیویي او جامدو تصویرونو په بڼه د فرهنګي میراثونو خوندي کول به موږ سره مرسته وکړي چې د خپلو فرهنګي میراثونو اوسنۍ بڼه لږ تر لږه په تصویري توګه خوندي کړو. د همدې مستندو تصویرونو له لارې کولای شو، د هغو د بیا رغونې لپاره کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړو. دا تصویرونه د ناوړه اوطبیعي پېښو له امله د دې اثارو د له منځه تلو په حالت کې هم د هغو د بیا جوړولو لپاره ښه لاسوندونه کېدلای شي. د فرهنګي اثارو د قاچاق په حالت کې هم له خپلو دې لاسوندونو څخه د ګټې اخیستنې له لارې کولای شو، هغه له قانوني لارو بېرته ترلاسه کړو. د تصویري او ویډیویي ننداړو له لارې کولای شو، نه یوازې خپل فرهنګي میراثونه نورو ته معرفي کړو، بلکې د ګټې یوه ښه وسیله هم ترې جوړېدی شي او په لاسته راغلو پیسو یې خپل فرهنګي میراثونه رغولای شو.

د فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره د مرستې صندوق:

که د بسپنې یو صندوق رامنځته شي او هر افغان یا لږ تر لږه د فرهنګ هر مینوال په کال کې له دې صندوق سره ډېره کمه مرسته هم وکړي، نو زموږ د فرهنګي میراثونو د ساتنې او پالنې، رغونې او ځلونې لپاره به ډېره اغېزمنه وسیله وي.

د پورتنیو لارو چارو ترڅنګ نورې اغېزمنې لارې چارې هم شته، خو اوس پر همدغو څو مهمو ټکو بسنه کوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) پرورشگاه فرهنگ باستانی،پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان فرهنګ تاریخ، ۱۳۹۳ل کال ۶۰-۶۶ مخونه.

(۲) د افغانستان د فرهنګ تاریخ،سرمحقق زلمی هېوادمل، د دکتورا دورې درسي مفردات، ۱۳۹۳ ل کال، ۲۳- ۲۴ مخونه.

(۳)د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه،محمد اسمعیل یون، ۱۳۸۷ل کال، ۵۶-۵۹ مخونه.

(۴) د ننګرهار فرهنګي بهیر ته یوه کتنه،محمد داود وفا، د افغانستان د مطالعاتو مرکز، ۱۳۷۷ل کال، ۴ مخ.

(۵)د ارګ، نن او پرون،علم ګل سحر، ۱۳۹۱ل کال، کابل چاپ، بېلابېل مخونه.

(۶)د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه، نینسي دوپري، ۱۳۸۷ل کال، ۴۰- ۵۷ مخونه.

(۷)د جمهور رئیس کرزي کارنامې،علیشاه مظلومیار، ۱۳۹۳ل کال، ۱۳۳-۱۳۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه

پښتو لرغوني ادبیات، چې له (۱۳۹هـ ق) څخه پیل او تر نږدې (۱۰۰۰هـ ق) پورې رسېږي، اکثره ادبپوهان دغه دوره لـومړۍ یـا لرغــونې دوره ګڼي او ددې دورې ادبیاتو ته هم لرغوني ادبیــات وایــي. لــه لرغــوني دورې څخه موږ ډېر لیکلي ادبیات نه دي ترلاسه کړي، خــو دا پــه دې مانا نه ده چې دلته د ادبیاتو بېلابېل او ډېر ډولونــه نــه دي رامنځتــه شوي، د زمانې ناخوالو، د لرغوني دورې ادبیاتو یوه بډایه پانګه زموږ له لاسه تروړلې ده. خو بیا هم کوم ادبیات او د هغو بېلابېل ډولونه چې تر اوسه پورې تر لاسه او خوندي شوي، د کمیت په اندول یــې کیفیــت د خورا زیات ارزښت وړ دی. له شکلي پلوه په لرغونې دوره کــې، غــزل، قطعه، ډوله نارې رباعي، مثنوي، قصــیده او د ولســي ادبیــاتو ځینــې فورمونه لیدل کېږي. ځینې کسان منظوم داستان هم یو فــورم ګڼــي، خو حقیقت دادی چې دا داستان کوم فورم نه دی. منظوم داستان هغو اثارو ته ویل کېږي چې د بیان له مخې حکایتي، روایتي یا کیسه ییــزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بڼه ولري، دا چې دې کيسه ييز بيان کې کومه محتوا بيانېږي او په کوم قالب کې بيا دا محتوا ځايېږي دا نو بيا د ليکوال يا شاعر پـه ظرفيـت پورې اړه لري چې خپل کيسه ييز پيغام په کوم چوکاټ کـې بيـانولای شي. داستان ته په عام ډول په پښتو کې کيسه هم وايي چې موخه يې اکثره همغه منثور داستان دی، داستان کېدی شي، منظوم وي او يا هم کېدی شي منثور وي. منثور داستان يا کيسه، معمولاً پـر لنــډه لنــډه کيسه، لنډه کيسه، منځنۍ کيسه يا اوږده کيسه وېشل کېــږي، چــې هره يوه بيا خپله خپله ځانګړتيا لري، خو منظوم داستانونه بيا په ډېرو فورمونو کې نه ويل کېږي.

قصيده، غزل او ځينې ولسي فورمونه هم په ډېره کمه کچــه د ځينــو پيغامونو او مفاهيمو د داستاني بيان لپاره کار کوي، خو تــر ټولــو چــې معمول او دود دی، هغه مثنوي فورم دی چې هم په کې لنډ حکايتونــه بيانېږي او هم د اوږدو کيسو او پيغــامونو د بيــان وس لــري. د پښــتو منظومو داستانونو لپاره هم تر ډېره حده د مثنوي له فورم څخــه ګټــه پورته شوې ده. مخکې تر دې چې پــه پښــتو لرغونــو ادبيــاتو کــې د داستان او بيا د منظوم داستان څرکونه ولګوو، ښه به وي چې مثنــوي فورم په لنډيز سره تشريح وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه ییز یا مثنوي:

((هغه ډول شعري یا نظمي فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري (مقفی) وي، د بیتونو شمېر یې ثابت نــه دی، پــه ټولــو قافیه والو شعري یا نظمي چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لــوی شعري فورم دی. شاعر یا ناظم کولای شي پــه دې فــورم کــې خپــل مقصد تر وروستي بریده بیان کړي، ځکه نــو اکثــره شــاعران د لویــو موضوعګانو د بیان په غــرض دا فــورم انتخــابوي، لکــه (ابــو القاســم فردوسي) چې د (شاهنامې) د لیکلو لپاره دا فورم وټاکه، په مثنوي کې که شاعر په یوه قافیه کې له ستونزې سره مخ شي، نو بلې تــه تلــلای شي، په مثنوي کې هر بیت ځانته قافیه لري، کېدی شي ځینې بیتونه یې ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، خــو د ټولــو بیتونــو وزن یــې مشترک وي او د څپو شمېر یې سره مساوي وي، مانا دا چــې مثنــوي مقفی، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی. لکه دمخــه چې مو یادونه وکړه، په مثنوي کې کېدی شــي ځینــې بیتونــه ردیــف لرونکي وي او ځینې په قافیه ختم شوي وي.))[۱]

په پښتو ادبیاتو کې هم اکثره داستانونه یا حکایتونه په همــدې فــورم کې راغلي دي، هم په لرغونې دوره کې، هم د پښتو ادب په منځنې یــا کلاسیکه دوره کې او یا هم په معاصره دوره کې، لکه څنګــه چــې مــو دمخه یادونه وکړه په دې فورم کې د اوږدو او پر لــه پســې مفــاهیمو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرکټرونو، موادو او راویانو د ځایونې ظرفیت زیات دی. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د حکایت یا داستان څرکونه او بېلګې شته او هغه هــم پــه همدغې مثنوي فورم کې راغلي دي.

حکایت:

د حکایت په باب ویل کېږي چې ((د (محاکــات) لــه کلیمــې څخــه را اخیستل شوی چې دا بیا له یو شي څخه د یو چا د ورته کولو یا مشابه کولو مانا ښندي، له اصطلاحي پلوه ځینې په دې نظر دي چې حکایــت د لنډې کیسې داسې یو ډول دی چې په هغه کې اخلاقي درســونه یــا مسایل نغښتې وي. دا درسونه یا مسایل د حکایت په وروستۍ برخــه کې لوستونکي ته په ډاګه کېږي، د حکایت کرکترونه یــا شخصــیتونه سړي، څاروي، یا بې روحه شیان وي، کله چې حیوانــات د حکایــت د شخصیت په توګه څرګندېږي، نو د انسان په شان خبــرې کــوي او لــه خپل ځانه انساني احساسات څرګندوي، حکایتونه معمولاً پــه داســې ډول لیکل کېږي چې لوستونکي په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبیات چې په حکایاتو کې کارېږي، هغو ته تعلیمــي ادبیــات هــم وایي.

د حکایت ځینې ځانګړنې په دې ډول دي:

د پېښو ځای او وخت یې زیات مشخص نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغراق او تر حده داسې پورته پېښې په کې پېښېږي چې د انسان په وس پوره نه وي.

د داسې شیانو ستاینه په کې کېږي چې په عملي ژوند کې واقع شوي نه وي، عقل یې نه مني چې داسې به واقع کېږي.

ځینې یې داسې سست داستان بولي چې وحدت او انسجام نه لري.

معمولاً د پند، عبرت او نورو اخلاقي مسایلو د بیان لپاره کارېږي.

د ټولو کرکترونو ژبه یې تقریباً یو شان وي او د ټولنیزې ډلبندۍ له مخې یې ژبه توپیر نه کوي.

اتل او اتل ضد کرکترونه یې سپینې او تورې ځېرې لري. یانې یا ډېر ښه دي یا ډېر بد.)) (۲)

حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې معمولاً په منظوم ډول افاده کېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حکایتونه نه شته، په کلیو او بانډو کې له پخوا زمانو څخه ګڼې حکایتونه، کیسې یا داستانونه وو، چې خوله په خوله له یوه پښته بل ته لېږدېدلي دي، خو دې ډول داستانونو ته، منظوم دي که منثور د تاریخي نېټې ټاکل اسانه کار نه دی. کیسې یا داستان په پښتو ادبیاتو کې معمولاً د نثر په چوکاټ کې افاده کېږي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینې ادبپوهان بیا وایي داستان یا کیسه همغه اثر ته ویل کېږي چې پنځول شوې وي او خیال ولري.

کیسه، اتل یا اتلان، پېښه یا پېښې، زمان او مکان، پیل او پای یا نتیجه لري.

کیسه:

((کیسه که لنډه وي، لنډه کیسه ورته وایي، که منځنۍ وي، منځنۍ کیسه او که اوږده وي، اوږده کیسه یا داستان ورته وایي)) [۳] خو دا په دې مانا نه ده چې منظوم داستانونه نه شته، په پښتو ادبیاتو کې د منظومو او منثورو داستانو دواړه بېلګې شته، خو موږ دلته ددې داستانونو بېلګې یوازې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لټوو، نه په پښتو ګړنیو ادبیاتو کې او نه هم د پښتو تر لرغونو ادبیاتو وروسته د ادبیاتو په نورو دورو کې. د څېړنې موخه مو یوازې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرک یا شتوالی دی.

په ټولیز ډول کله چې موږ پښتو لرغونو ادبیاتو ته ګورو، نو د کمیت په انډول یې کیفیت د زیاتې پاملرنې وړ دی. د پښتو لرغونو ادبیاتو پوخ کیفیت دا واقعیت په ډاګه کوي چې په دې نږدې نهه سوه کلن بهیر کې به ډېر ادبیات او هنري پنځونې رامنځته شوې وي، خو د زمانې ناخوالو د هغو یوه زیاته برخه له موږه تروږلې ده. کله چې پښتو لرغونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبياتو كې د داستان څرک لګوو، نو دلته هم له همدې واقعيت سره مخامخېږو چې كميت لږ، خو كيفيت يې ډېر او د پام وړ دى. په پښتو لرغونو ادبياتو كې موږ لږ تر لږه دوه داسې اثار لرو چې داستاني بڼه لري او دحكايتي يا كيسه ييز بيان لرونكي دي. مخكې تر دې چې موږ په پښتو لرغونو ادبياتو كې د داستان يا حكايت دوو لومړنيو بېلګو ته راشو، د (سليمان ماكو) نثر ته به نغوته وكړو چې نه پوره حكايت دى، نه منظوم داستان، خو ځينې جملې او تركيبونه يې داستاني يا كيسه ييزې ځانګړنې لري يا په بله وينا جمله يي جوړښت يې داسې دى چې كيسه ييز رنګ لري: ((زه غريب خاورې سليمان زوى د بارک خان ماكو سابزي چې په وياله د ارغستان هوسېږم او په دې مزكو پايېږم، په سنه دولس شپږ سوه د هجري تللى وم او دپښتنخا په راغو او كليو ګرځېدم او مراقد د اوليا او واصلينو مې پلټل او په هر لورې مې كاملان موندل او د دوى په خدمت كې خاكپاى وم او هر كله په سلام ورته ولاړ..))

((نقل هسې كاندي يارانو چې په روزګار د شېخ بيټني كې د ده ورور چې سړبن نومېد او پر شېخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر كله به ويل خپل ورور ته...))

((نقل كاوه سي چې په روزګار د غازي شهاب الدين چې پر كفر يرغل و، شېخ ملكيار چې غرشين ستانه و هم ملګرى و د شهاب الدين چې په ډيلي كې هغه ستر واكمن ټاټوبى ورښانده، او هم هورې مړ سو...))

(c) ketabton.com: The Digital Library

((... نقل کاوه سي چې بختيار ستر ستانه و، له ده نه څرګند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وويل...)) (۴)

په تذکره الاوليا کې چې د سليمان ماکو کوم نثر راغلی، که څه هم ډېر زيات نه دی، يانې دکتاب کمې برخې تر لاسه شوي، خو لــه دې څخــه هم د سليمان ماکو د نثر قوت ښکاري، ماکو چې کــوم شــاعر معرفــي کوي، نو په کيسه ييز بيان يې معرفي کوي، سرې ځان سره يو زمان او مکان ته بيايي اود حقيقي تصويرونو يو منظره په کې ښکاره کېــږي، د تذکره الاوليا د شاعرانو په کلام کې داسې بېلګــې نــه ښــکاري چــې داستاني يا حکايتي بڼه دې ولري، او نه هم د پښتو ادبياتو په لرغــونې دوره کې نورې داسې بېلګې شته چې داستاني خصوصيات دې ولــري. يوازې دوه بېلګې چې نسبتاً څرګندې دي، يو د زرغونې کاکړې او بــل هم د دوست محمدکاکړ د غرښتنامې حکايت دی.

دلته غواړو دا دواړه حکايتونه يا داستانونه او د هغو ناظمان پــه لنــډيز سره معرفي کړو:

زرغونه کاکړ او د هغې د بوستان يو حکايت:

د زرغونې کاکړ د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه اثر د محمــد هوتــک (پټــه خزانه) ده، محمد هوتک په پټه خزانه کې کاږي: ((زرغونه د مــلا ديــن

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد کاکړ لور وه، په پنجوايي کې اوسېده او له پلاره يې وکا تحصيل د علومو او د فصاحت احکام يې زده کړل او د فصحاو اشعار يې ولوستل.

زرغونه په حباله د سعدالله خان نــورزي وه، چــې توريــالي زامــن يــې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو. ماته هسې نقل وکا زما پــلار: چې زرغونې د شېخ مصلح الــدين ســعدي رحمــة الله عليــه کتــاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم يې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب يې په سنه (۹۰۳) هجري قدسي پای ته ورساوه او ټول نکــات عارفانه او نصايح حکيمانه يې په پښتو کړل.

علاوه پر دې زرغونې نور اشــعار او غزلونــه هــم وويــل او پــه زمــره د فصحايې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزګار به يې اشعار لوســتل او د پښتو په بوستان يې سير کا او ګلونه د پنــد او نصــيحت بــه يــې ټولول. هسې وايي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط يې خوار ښــه و او کاتبانو به يې له حسن خط اقسام د خط زده کول، زمــا پــلار هســې وويل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د زرغــونې پــه خــط ((بوســتان د پښتو)) وليد، چې خپل اشعار يې پخپل ښه خط هسې کښلي وو، چــې ملغلرې يې خط ته عاجزي کا او دغه حکايت له هغه کتابه زمــا د پــلار رحمة الله عليه په ياد و، چې زه يې په خزانه کې کاږم:

((اوربدلې مې قــصــه ده　　　چې لـه شـاتو هـم خـوږه ده
د اختر پــــه ورځ سهــــار　　　بـايزيــد چـــې و، رويــدار

(c) ketabton.com: The Digital Library

له حمامه راوتلی پـه کوځـه کـې تېرېدلی
ایری خاورې چا له بامه راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر یې سو ککړ پـه ایرو پـه خاورو خـړ
بایزید په شکر کښنو سو د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ورړ یم د بل اور چې په اور کې سم نسکور
له ایرو به څه بد وړمه یا به لړ شکوه کومه
هو: پوهانو ځان ایرې کړ له لوینې یې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل خدای ته نسې کړای کتل
لویي تل په ګفتار نه ده لوخبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا تکبر به دې تل ځوړ کا))(۵)

مخکې تر دې چې د زرغونې کاکړ یې پر دې حکایت خبرې وکړو، ښه به وي چې د محمد هوتک پر پورتني نثر چې د زرغونې کاکړې پېژندنه رانغاړي، لنډ بحث وکړو، دا نثر که څه هم د یوې شاعرې پېژندنه رانغاړي، خو د نثر په جامه کې دحکایتي اثارو ځینې عناصر هم په کې تر سترګو کېږي، په حکایت کې کله ځای معلوم وي او کله نه وي، دلته د زرغونې کاکړې په پېژندنه کې د هغې استوګنځي (پنجوایي) ته اشاره کوي، د لومړنیو زده کړو تسلسل یې ښیي چې کیسه ییز رنګ لري، بیا یې د ژوند بل پړاو ته داخلېږي. لیکوال تر هغه وروسته د زرغونې کاکړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اثر د تثبیت او بیان لپاره راوي ته ګوته نیسي، راوي هم په حکایت او داستان کې یو مهم عنصر ګڼل کېږي، په دې نثر کې راوي خپله د لیکوال پلار دی چې پر روایت یې زیات باور کېدلی شي، په دې لیکنه کې د زرغونې کاکړې پر بوستان سربېره د هغې نور محاسن هم په ډېر ښه ډول په کیسه ییز کیفیت بیانېږي، کله چې سړی دا نثر لولي، نو د یوې لنډې لنډې کیسې یا داستانګي مینه پرې ماتېږي، چې مرکزي کرکتر یې خپله زرغونه کاکړ، وروسته بیا شېخ سعدي رحمه الله علیه او راوي یې د محمد هوتک پلار دی، یوه مشخصه زمانه او مشخص مکان په غېږ کې نیسي، دا په دې مانا نه ده چې دا لنډه یا هم لنډه لنډه کیسه ده، خو دا ویلای شو چې کیسه ییز عناصر لري او د نثر بیان یې کیسه ییز دی، د یادونې وړ ده چې په پټه خزانه کې محمد هوتک کوم شاعران یا لیکوالان معرفي کوي، د هغو د اکثرو د پېژندنې لپاره له کیسه ییز بیان څخه کار اخلي. په خپله د پټې خزانې د لیکلو انګېزه هم په کیسه ییز ډول بیان شوې، د اثر د لیکلو علت، چاپېریال په داسې ډول تشریح کوي چې سړی لاس تړلی هغه چاپېریال، دربار او حالاتو ته بیایي، محمد هوتک وایي، د پښتو پاچا شاه حسین هوتک زه وغوښتلم خپل دربار ته او ماته یې تشویش وکا، او الطاف یې ښکاره کړ چې دا خپله اراده پوره کاندم او د پښتو شاعرانو حال سره راټول کاندم څکه چې زموږ پادشاه او د ښالم خېلو د زړه سر، شاه حسین خلد الله ملکه وسلطنة، پخپله هم د ښې وینا خاوند او د پښتو شعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوقمن دی، نو ما وغوښته چې ژر تر ژره دا کتـاب وکښـلی شـي او د پښتو د شاعرانو احوال ټول کړسي)). (۶)

محمد هوتک، د بابا هوتک، شېخ ملکیار، شېخ خرښبون، شېخ متـي، جهان پهلوان امیر کروړ سوري، شېخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، ابو هاشم ابن زید السرواني، شېخ تیمن، شېخ بوسـتان بـړیڅ، شـېخ رضي لودي او نصر لودي، شېخ عیسی مشوانی او نور چې راپېژني، نـو هم له پخوانیو اثارو ګته پورته کوي او هم له راویانو نقل کـوي، خـو د پېژندني ټول تسلسل يې يو کیسه ییز بیان لري چې سړی فکـر کـوي یوه کیسه یا حکایت لولي.

اوس راځو د زرغوني کاکړې حکایت ته!

د پښتو ادب خېړونکی؛ سر محقق زلمی هېواد مل په دې نظر دی چې دوه حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې د حکایتي اثارو لومړنی بېلګې ګڼـل کېږي، دی وایي: ((په دغو حکایتي اثارو کې تـر ټولـو پخـوانی اثـر د زرغونې پښتو بوستان دی. خو دغه اثر له پارسي څخه پښتو ته ترجمه شوی دی)) سر محقق زلمی هېوادمل زیاتوي: ((په پښتو نظـم شـوی حکایتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، چې پر (۹۲۹ هــ ق) کال يې په ړوب کې نظم کړې ده)) (۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې داستان یا حکایت موضوع هم د نورو حکایتونو په شان اخلاقي او نصیحتي مسایل دي چې انسان باید ترې د خپلو اخلاقو د لوړواي لپاره پند او عبرت واخلي. د داستان یا حکایت راوي درېیم شخص نــه دی، بلکې په خپله ناظم دی چې د نورو منظومو او نثري حکایتونو په شــان په خپله کیسه کوي، ((اوربدلې مې قصه ده - چې له شاتو هــم خــوږه ده)) دا ډول پیل په اکثرو نورو حکایتونو، نکلونو او داستانونو کې هــم معمول دی. د حکایت یا داستان موضــوع د لــویۍ او تکبــر پــر ضــد راڅرخي، لوی انسانان د تکبر مخالف دي او تواضــع اصــلاً د انســان د شخصیت د لویۍ معیار ګڼي، په دې حکایت کې اصلي موضوع، همــدا د انسان عجز، تواضع او پرهېزګاري ده. حکایتونه یا منظوم داســتانونه چې معمولاً د مثنوي فورم ورته کارول کېږي، دلته هم د مثنوي فــورم کارول شوی، دا مثنوي ټول (۱۲) بیتونه لري او په خورا خوږه ژبه پیــل شوې او په ښه پیغام پای ته رسېدلې ده.

تواضع به دې سر لوړ کا
تــکبر بــه دې تل څوړ کا

د مسرو د څپو شمېر سره یې مساوي دی، یانې هــره مســره یــې (۸) څپې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد کاکړ او د هغه غربښت نامه:

په پښتنو لیکوالوکې بل شخص چې منظوم حکایت یا داستان ورڅخه پاتې او تر موږه رارسېدلی، هغه دوست محمد کاکړ دی. د پټې خزانې مولف محمد هوتک د دوست محمد کاکړ په باب وايي:

((د بابړ خان زوی و، چې د کاکړ بابا د زیارت د پاره په کال (۹۱۲) سنه هجري هرات ته ولاړ او بیا چې راغی ږوب ته، په کال (۹۲۹) هجري يې یو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم يې دی ((غرغښت نامه)) دا کتاب چې ما ولید، شیرین بیتونه په مثنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکریم حکایات دي او له رښتینو خلکو يې روایات راجمع کړي دي، دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنیو او ژنیو ته په کې سبق لوست.

دوست محمد علیه الرحمه په خپل کتاب کښلي دي: چې زما پلار بابړ خان هم یو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم يې و ((تذکره غربښت)) هغه وخت چې بابړ خان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی و او چا ضایع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ویرجن نسوم، لکه چې کتاب ورک و. ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ویلې وې او هم مې یو څه له هغو څخه په یاد وې، نو ما پر خدای توکل وکړ او هغه قصې او روایات مې بیا په شعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وویل، خدای تعالی دې زما د پلار سعي مشکوره کا، هسې وایي: کښونکی ددې کتاب عفی الله عنه، چې ما له ((غرغښت نامې شخه دغه حکایت رانقل کړی دی.

له نېکانو روایت دی — هسې توګه حکایت دی
نور محمد کاکړ راوي دی — چې یې فیض ل جاري دی
د نیکونو له خولې وایي — چې منښت یې راته ښایي
چې کاکړ نیکه زاهد و — لوی ښتن له تل عابد و
تل تر تل بی عبادت کا — پر دې لیار یې ریاضت کا
شپې یې روڼې په لمانځو وې — په ژړا و په نارو وې
نه یې خوب، نه یې خوراک و — عبادت یې ژوند و زواک و
چې به کښوست په لمانځنه — یا به کېوت په ستاینه
ورځ یې تېوله په قعده وه — شپه یې هم یوه سجده وه
تل یې سیر د لاهوت کا — په یوه ګوله یې قوت کا
غرق به تل په ذکر الله و — هر سبا او هر بېګاه و
یوه شپه یې عبادت کا — پر ګناه یې ندامت کا
سترګې پټې سوې له خوبه — په شپو شپو یې و ویښتوبه
هسې خوب یې ولید ګرانه — چې غرغښت ښیي ښهانه
وایي ای کاکړه زویه — له تا خوښ یمه نېکخویه
ستا قدم زما پر لار دی — ما سوا کې دې قرار دی
شپه و ورځ دې ده لمانځنه — د ښتن عبادت کړنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولـې پـاته لـه تـا نــور دي شــپې او ورځـې دې پـه کـور دي
ځه جـهاد کړه پر تـا فرض دی دا هــم سـتا د غــاړې قــرض دی
یــوه ورځ جــهاد افضــل تــر کلـــو کلــو لمانځــل
څـوک چې تل لمنځ و روژه کا پــه جهــاد بــه یــې پــوره کــا
لمـړی شـرط د دین همـدا دی بیـــا خـــدمت د خلـــق الله دی
لـه تـا پـاتــه دواړه دي نـه ځـان خبـر کـړه ښـه لـه دینـه
تـــوره واخـلـــه مجاهد شه د لـوی خـدای د دیـن قاصـد شـه
د خدای نور پر جهان خپور کړه دا خـدمت یـې پـه ځـان پـور کـړه
چې دې بشپړ عـبادت سـي ځـان دې خـلاص لـه مصیبت سـي
چې له خوبه و ښې کـاکـړ سو د غـــزا پـــر خـــوا نـــومړ ســـو
زغـره خـول یـې اراسـته کـړل د غـــزا غشـــي تېـــره کـــړل
هــرات خـواتـه په تلو تلو سو د ســلطان غیــاث لـــه ملــو ســو
و یــکــړه هـــورې جـهادونه د ســلطان مـــل شـــو پـــه ملونـــه
څـو هـــورې تـــر دنیا تېر سو د غازیــانو پــه تــول شـمېر ســو
چې یې هلته هـم وفـات سو ښــخ پــه خــاورو د هـــرات ســـو
مېړه هسې ژونـدون کانـدي مـــــري د خدای په رضا باندې))[۷]

د دوست محمد کاکړ په پېژندنه کې هم د محمد هوتـک د بیـان طـرز کیسه ییز دی، کله چې څوک دا نثر لولي لکه چې یـوه کیسـه لـولي، دلته بیا هم راوي معلوم دی، دلتـه بیـا هـم د کیســي راوي د محمـد هوتک پلار دی، دلته بیا په کیسه کې بله کیسه ده، بل راوي په خپلـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد کاکړ دی چې له خپل پلاره حکايت کوي او د هغه ځينې نصايح يې په خپل کتاب (غرغښت نامه) کې راوړي دي.

د غرغښت نامې حکايت هم په مثنوي فورم کې نظم شوی، ټول (۳۳) بيتونه لري او هره مسره يې (۸) څپې لري ددې حکايت محتوا هم ديني او اخلاقي موضوع ده، د (نور محمد کاکړ) چې دلته يو راوي ګڼل کېږي او د خپل پلار د (کاکړ نيکه) د خوب کيسه کوي، چې هغه هم لوی عابد او ذاهد شخصيت و، هغه يوه شپه خوب وليد او زوی ته يې نصيحت وکړ چې جهاد فرض دی، يوه ورځ افضل جهاد تر کلونو کلونو لمونځونو لوړه مرتبه لري.

کله چې کاکړ له خوبه بيدار شو، نو د جهاد پر لوري لاړ، د سلطان غياث الدين له ملګرو سره يو ځای شو، جهاد يې پيل کړ ډېر جهاد يې وکړ، په غازيانو کې حساب شو او په هرات کې تر دنيا تېر او همدلته په هرات کې دفن شو.

حکايت په دې نتيجه پای ته رسي چې:

مېړه هسې ژوندون کاندي
مري دخدای په رضا باندې

دا دوه حکايتونه چې موږ ګورو په پښتو لرغونو ادبياتو کې د منظومو داستانونو بېلګې په لاس راکوي، خو دا په دې مانا نه ده چې په لرغونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبیاتو کې به نور منظوم داستانونه نه وي لیکل شوي، خــو مــوږ چــې دلته غږېږو، یوازې پر همغو اثارو بحث کوو چې تر موږ رارسېدلي دي، د دې حکایتونو، خوږوالي، ساده والي، رواني او سلاست ته چې ګورو، نــو ددې د دوو لیکوالو په ګډون به نورو هم دې ته ورته اثــار لیکلــي وي. نکل، حکایت او داستان که څه هم بېلابېل کیسه ییز اصطلاحات ګڼل کېږي، خو یو بل سره ډېر زیات مشترکات هم لري، موږ چــې کلــه پــه پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان د ځرک خبره کــوو، نــو هــدف مــو دادی چې د دغو درېواړو نومونو یا جوړښتونو ګډ خصوصیات په کې تر سترګو کېږي، هېڅ داسې ببلګه نه لرو چې یادې په بشپړ ډول یو نکل وي، یا دې حکایت او یا دې هم په تــول پــوره داســتان وي، خــو ددې دریواړو ځانګړتیاوې په کې په ډاګه لیدلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) د پښتو شعر هنري جوړښت، محمد اسمعیل یون، یــون کلتــوري یون، ۱۳۸۷ ل کال، ۶۰ مخ

(۲)دانشنامه (دایره المعارف) ازاد، ایران، بېلابېل مخونه.

(۳) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، د اریک د ګرځنده کتــابونو اداره، پېښور ۱۳۸۱ ل کال، بېلابېل مخونه.

(۴) تذکره الاولیا، سلیمان ماکو، د پوهاند حبیبي شــرحه او تعلیقــات، ۱۳۶۱ ل کال بېلا بېل مخونه.

(۵) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهې وزارت، ۱۳۴۹ ل کال، ۱۹۲-۱۹۴ مخونه.

(۶)پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ ل کال ۶ مخ.

(۷) پټه خزانه، محمد هوتــک، د پــوهنې وزارت، ۱۳۴۹ ل کــال، ۸۸-۹۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنایه او په کلام کې يې دريځ

د مینې ذکر چې محفل کې د رقیب جرم شو

پــه اشـــارو په کنایو باندې بس وخت تېروو

کنایه هغه تعبیر دی چې حقیقي مانا ترې مقصد نه وي، خو حقیقي مانا ته نږدې او ملازمه مانا ترې اخیستل کېږي. یا ((کنایــه دا ده چــې متکلم یوه مانا په داسې الفاظو کې راوړي چې د مطلوبې مانــا د دلیــل حیثیت ولري))(۱) کنایه زموږ په ورځنیو خبرو اترو او ادبي کــلام دواړو کې کارول کېږي او ښه ډېره کارول کېږي. په واقعیت کې زموږ د ژوند د کلام یوه پاموړ برخه له کنایو څخه ډکه ده، کله چې غواړو خپل پیغــام په ډېر مستقیم، سپوره او ډېر څرګند ډول انتقال نه کړو، نو له کنایې او ډېرو کنایو څخه کار اخلو. یا دا چې کله هم د پیغام او پوهاوي مستقیم لېږد ستونزه لري او یا ستونزه پېښوي، نو له کنایو څخه کار اخیســتل کېږي، کله چې هم مقابل لوری د مفهوم او پیغام په اخیستلو کــې لــه ستونزو سره مخ شي او یا هم غواړي له مقابل لوري ســپینه او ډانــګ پېیلې خبره واوري، نو پرې غږ کوي: څه راته پــه کنــایو کــې غږېــږې؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپینه خبره راته وکړه؛ چې پر مقصد پوه شوا یانې پـه دې مانـا چـې کنايې تر ډېره بریده د پیغام د نامستقیم بیان لپاره کارېږي. ددې لپاره چې موضوع له ابهام او کنایو څخه رڼاوي او سپیناوي ته راووځي، ښـه به وي چې کنایه له لغوي او اصطلاحي پلوه وڅېړو، د هغې پـر ډولونـو وغږېږو، له استعارې او د کلام د نامستقیم بیان له نورو توکو سـره يـې توپیر وکړو او هم خپل مطلب په څرګندو بېلګو کې واضح کړو:

کنایه له لغوي پلوه:

له (کنی) څخه رغېدلې چې له ګرامري پلوه يـو (مصـدر) دی، پـه لغت کې د ((پوښلي او پټ)) مانا ورکوي. (کنیت) یا (کنوت) په ډاګـه د يو مطلب نه بيانول دي. په بله مانا ((کنایه په لغت کې پټه خبره کـول یا په داسې اندازه خبره کول دي چې د مدعا څرګنـدتیا پـه کـې نـه وي.))[۲] ځینې نور بیا وايي: ((کنایه په لغت کې د تصریح ضد ده او پټو خبرو ته وايي.))[۳] له لغوي پلوه (کنایه) په عربي، پښتو، دري او ځينـو نورو ختیزو ژبو کې په یوه مانا او نـږدې يـوه بڼـه کـارول کېـږي. پـه انګلیسي کې ورته (Quibble) وايي. قاموسونو دا کلمه له لغوي پلـوه د همدې ناڅرګندو خبرو په مانا رااخیستې ده. یانې له لغوي پلوه د خبرو پوښل، د خبرو پټول یا په پرده کې خبرو کولو ته وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنایه له اصطلاحي پلوه:

د خبرو کولو هغه ډول دی چې اورېدونکی مستقیماً لــه مانــا ســره مخامخ نه شي، بلکې لومړی یوه مانا او ورپسې د همغه کلام دویمــه او هغه مقصوده مانا ورڅخه ترلاسه شي چې د ویناوال اصلي هدف وي.

یا کنایه همغه خبره ده چې دوه ماناوې؛ یوه لرې او بله نــږدې چــې نږدې مانا یې مقصوده نه ده، خو ویناوال جمله داسې سره ګنډي چــې د اورېدونکي ذهن له نږدې څخه لرې مانا ته وړي.

په بله وینا: کنایه داسې یو ترکیب او یا جملــه ده، چــې د وینــاوال مقصد د هغې ظاهري مانا نه وي، خو هغه قرینه چې موږ له ظاهري مانا (مکنی به) څخه باطني (مکنی عنه) ته متوجه کوي، هغه هم په کې نه وي، یانې دا چې د یوه مطلب یادول او د بل پیــداکول دي؛ د مکنــه او مکنه عنه ترمنځ عمل کنایه ده. ځینې نور ادبپوهان بیا وایي: ((کنایــه داده چې متکلم یوه مانا په داسې لفظونو کې راوړي چې د مطلوبې مانا لپاره یې وضعي مانا د دلیل حیثیت ولري)). [۴]

د ببلګې په توګه: ((احمد ډېر پاک انسان دی))، ظاهراً هــم کبــدی شي چې پاک او ښایسته وي، خو اصلي او مقصوده مانا یې داده چې دا انسان د اخلاقي، ټولنیزو، دیني او نورو مهمو ارزښتونو لرونکــی دی او په فساد ککړ انسان نه دی. ((دا جلۍ پاک لمنې ده.)) ظاهري مانا یــې

(c) ketabton.com: The Digital Library

داده چې پاک لباس یې اغوستی، جامې یې پـاکې او سـوتره دي، خـو اصلي او مقصوده مانا یې داده چې دا جلۍ د ښو اخلاقو څښتنه ده؛ په دیني او ټولنیزو اخلاقو سمباله ده. ((پـه سـر یـې خـاورې بـادولې.)) ظاهري مانا یې هم کېدی شي همدا وي، خو اصلي مانا یـې داده چــې غم پرې زور کړی و، فریاد یې کاوه، چغې یې وهلې، یانې پـر سـر یـې خاورې بادولې دا مانا یې د غم او ظلم په مقابل کې د غبرګون ښـودل دي. ((تراوسه یې له خولې نه د شیدو بوی ځي.)) مانا دا چې تراوسه لا کوچنی دی او د (شیدو بوی) یې څرګند ټکی دی.

((پرځمکه یې خوله لګوله.)) ظاهراً هم دا کار ممکن دی، خو اصلي هدف ترې دادی چې یو څوک ډېر سخت وي او یا سخت کارونه کـوي، نو دا اصطلاح یا کنایه ورته کارېږي، یانې هغه دومره سخت سـړی دی چې پرځمکه خوله لګوي.

((ژرنده که د پلار ده هم په وار ده))

((چې نه دې وي له موره ورته مه وایه چې وروره))

دلته مخاطب پوهېږي چې د متکلم مفهوم او مطلب څـه دی، خـو کېدی شي چې دریېم سړی وپوهېږي او یا نه.

یا: ((لاس چې مات شي غاړې ته لوېږي))

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته لاس ماتېدل او بیا په څه ذریعه غاړې ته اچول مطلب نـــه دی، بلکې مقصد دا دی کوم دوست یا اشنا چې له پښو ولوېږي، بل دوست یا اشنا په ښه ورځي او مرسته ورسره کوي.

یا: ((له یوه لاسه ټک نه خېږي))

له دې متل څخه ظاهري مانا چې ټک ختل دي، نه را اخلو، بلکې له لاس څخه د ټک ختلو مطلب د دواړو لوریو یا دواړو دوســـتانو یوځـــای کېدل دي.))[۵]

د کنایې ډولونه

الف- د جوړښت یا ترکیب له مخې:

د جوړښت یا ترکیب له مخې کنایه پر لاندې برخو وېشل کېږي:

۱- مفرده کنایه: هغه ده چې له یــوې کلمــې یــا ترکیــب څخــه رغېدلې وي لکه: ((دنګ)) یا ((اوږد)) چې د عوامو ترمنځ د ساده، کــم عقل او احمق په نامه یادېږي، یا یې ذهن ته همداشان مانا ورسوي.

۲- مرکبه کنایه: هغه ده چې تر یوې زیاتو کلمو یا له یوې جملــې څخه رغېدلې وي او ددې جملې یوه کلمه په مســتقل ډول کنایــه نــه وي، بلکې ټولې چې سره یوځای شي، کنایه جوړه کړي، لکــه: ((تشــه لاسه ته مې دښمن یې.)) هدف ورڅخه ناچاري، غربت او بېوسي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب- د مانا لېږد له مخې:

۱- نږدې یا قریبه کنایه: هغـه ده چــې ســړی د لازم او ملــزوم ترمنځ پر اړیکي باندې په اسانۍ سره پوه شي. یا له لازم څخه ملزوم ته انتقال یې بې واسطې یا په لږو واسطو وشي.

((تاته مې سترګې وې)): مانا دا چې تاته مې امید او هیله ده، چــې غم به مې وخورې.

چې جلو دې د اختیار ښکلو ته ورکړ
پسې ګرځه او ښ په نته نه یې خلاص

(اوښه په نته) لازم او (اطاعت) یې ملزوم دی.

ټوله شپه د یو بې لوزه انتظار کې
د لیمو په سر مې اوښکو بلېدلې

په پورته بیت کې (اوښکې)، شمع ګڼل شوې دي، چــې د محبــوب لپاره یې (لوز) کنایه راوړل شوې ده، دا چې سړی ژر پرې پوهېږي، نــو قریبه کنایه ده.)) (۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- لرې یا بعیده کنایه: هغه ده چې د (لازم) او (ملزوم) تــرمنځ رابطه په اسانۍ سره معلومه نه شي او ددې دواړو ترمنځ څو رابطې یــا واسطې وي.

لکه لاندې متل:

ښځه له اجاغه غواړه، لور و لندبل ته ورکوه

(اجاغ) په درېیمه او څلورمه واســطه، (درنــې کــورنۍ) تــه وایــي، (لندبل) په درېیمه واسطه د (مړې کورنۍ) لپاره کنایه ده. اجاغ لازم ۱- اور، ۲- پخول، ۳- مېلمانه لرل، ۴- مړه کورنۍ، ملزوم دي.

د هوسۍ په ښکر برات زما مطلب شو

هــوسۍ نــه شمه نــیوی د پښو په دو

د هوسۍ په ښکر برات لیدل، ناممکن کار ته د ګومــارنۍ کنایــه ده، څرنګه چې مانا یې لرې ده، نو ځکه بعیده کنایه ګڼل کېږي.

چې له سترګو یې غړېږي غنم رنګه

جـدایي یـې لکه قـحط د غـلې دی

قحط یو لوی غم دی او په دغه بیت کې د غنم رنګــو جــدایي لکــه قحط ګڼل شوې ده. دا چې سړی پرې په اسانۍ نه پوهېږي، ځکــه یــې بعیده کنایه بولي.)) (۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج- د مانیز څرنګوالي له پلوه د کنایې ډولونه:

۱- د نوم یا موصوف له پلوه: چې د یوه شي یا څیز څو صفتونه راوړل شي او هدف ورڅخه په خپله موصوف وي. یا دا چې دا په هغه کې یو نوم راوړل شي او هغه داسې صفت وي چې هغه په بل نوم یا ذات کې کټ مټ موندل کېږي یا دا چې یو صفت یا صفتونه راوړل شي، چې په خپله موصوف ترې مراد وي لکه:

سرومال به شکرانه کړه کامګار دواړه

که روزي يې شي د یار آبدار عقیق

له (ابدار عقیق) څخه مراد د یار شونډې دي، دا چې عقیق تک سره وي او د یار شونډې هم سرې وي، چې په کنایي ډول د صفت د شریکوالي پر بنسټ له آبدار عقیق څخه د یار شونډې مراد دي.)) (۸)

۲- د صفت له پلوه: په متن کې چې کومه کلمه د کنایې په توګه راغلې وي، له هغې څخه هدف صفت وي، نه موصوف یا نوم، لکه حمید بابا چې وايي:

دروېزه له دروېزه ګره ناکسي ده

د فلک کچکول ته مه نیسه کچکول

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پورتني بيت کې له کچکول نيولـو څخـه مطلـب ګـدايي ده او ګدايي خپله يو صفت دی، چې د کنايې موخه هم ورڅخه همدا صـفت دی.

۳- د نسبت له پلوه: د نسبت کنايه داده چې يو يا څو صـفتونه ياد شي او نسبت يې يو سړي ته وشي او هدف ورڅخــه د هغــه ســړي لپاره امر، نفې يا اثبات وي.

ته چې ماته وايې وايه څوک دې وژني
تــه لــه خپــلو ستــرګو غواړه دا ځواب

په پورتني بيت کې د معشوقې سترګو ته د وژلو نسبت شــوی دی، سترګې معشوقې پورې اړه لري، چې د کنايې په توګه يې مراد ورڅخــه خپله معشوقه ده.

د- د څرګندتيا او ناڅرګندتيا لــه مخــې د کنــايې ډولونه:

د څرګندتيا او ناڅرګندتيا له مخې کنايه په دوه ډوله ده:

۱- واضحه يا څرګنده کنايه: چې مطلب ترې پــه اســانۍ ســره څرګند شي. لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو وهم د صبر لاپې ستا په مخ کې
څـو غـړمـه بېـهـوده د شګو پـــړي

یا:

چې حمید له عشقه اړوې ناصحه
بـېهوده د شګـو پـړي سـره غړې

له شګو څخه پړي غښتل مکني عنه. بېهوده، بــې حاصــله او بــې نتیجې کار، مکني دی.

نــن د تــېر ساعت ارمان فایده نه کا
که هزار ځله غاښ کېږدم په ورغوي

غاښ په ورغوي ایښودل له افسوس څخه کنایه ده، یانې غاښ پــه ورغوي ایښودل مکني عنه او افسوس مکني ده.

۲- پټه، خفي یا ناڅرګنده کنایه: چې کنایه په څرګند ډول نــه وي افاده شوې، لکه:

نه پټېږي عشق د صبر په پرده کې
د عشاقو طشت لوېدلی دی له بامه

(c) ketabton.com: The Digital Library

طشت له بامه لوېدل د رسوایي لپاره کنایه ده.

هـ- د اړیکو یا واسطو له پلوه:

۱- ایماء او اشاره: هغه ډول کنایه ده چې د لومړۍ او دویمې مانـا ترمنځ یې رابطه څرګنده وي او ډېرې لږې واسطې ته اړتیا وي. یـا ((دا هغې کنایې ته وایي چې واسطې هم په کې لږې وي او پټوالی هم په کې نه وي، طبعاً سړی په اسانۍ پرې پوهېدی شي. لکه:

د نظر په خوی شوې بورې هغه سترګې
چې بربښنا ته ستا د سترګو یې کاته کړه

په پورته بیت کې د (نظر په خوی بورېدل) د ړندو لپاره کنایه ده.)) (۹)

۲- تلویح: له لغوي پلوه له لرې څخه نورو ته د اشارې مانا لـري او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنایې ته ویل کېږي چې واسطې یې لرې او بعیدې وي. یا دا هغه کنایه ده چې د هغې په حقیقي او مجازي مانـاوو کې ګڼ شمېر واسطې په کارېږي، یانې له صفته تر موصـوفه د رسـېدو لپاره، لکه:

په مانې یې مرده شوېو کره عید وي
پـه خـندا یې جـوهري کـره ژړا شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشالخان وايي چې زما د محبوب په مانې خلک مړه کېږي، ځکــه نو د هغه په مانې مرده شویو کره اختر وي، چې ډېر مړي بــه کېــږي او هغوی به يې لمبوي او په خندا يې جوهريانو کره ځکه ژړا وي چــې پــه خندا کې مرغلرې تویوي او په نتيجه کې د مرغلرو نرخ رالوېږي.

۳- تعريض: له لغوي پلوه د ځرګندتيا يـا صــراحت مخالفــه مانــا ورکوي، خو په اصطلاح کې همغه کلام دی چې له قيد پرته او پر مطلق ډول وويل شي او د هغه په واسطه بلې مانا ته اشاره وشي. یو څوک په غوږ وهل یانې اشاره یوې خواته کوي، خو اراده يې بلې خواته وي، يــا ((په یوه کلام کې ځینې وختونه موصوف بېخي نه ذکر کېږي او خبره د خاص پرځای عامه بڼه غوره کوي، په داسې حال کې چــې مــراد تــرې هماغه خاص وي، لکه چې یو څوک خپل دوست ته په طنز کې ووايــي: ((نن سبا دوستان چېرته دي.)) چې ذکر يې عام او مــراد تــرې خــاص دی، یا دا چې رسول الله(ص) به د خپلو اصحابو یو داسې کار او حرکت وليد چې هغه به ښه نه وو، نېغ په نېغه به يې هغه نــه مخاطــب کــاوه، بلکې داسې به يې وفرمایل: ((په خلکو څه شوي چــې داســې کــوي)) ظاهري بېلګه يې د خوشال خان په دې بیت کې ده:

هــــــر چېــرته چــې ګرځي لکه سروې سمه ګرځي

هر چېرته چې کېني هغه ځای لکه ګلشن کا.)) (۱۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- رمز: له لغوي پلوه یو نږدې شخص ته د سترګو او بڼو په واسطه پټه اشاره ده او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنایه ده چې په هغې کې واسطې ډېرې کمې او د کنایې مانا هم ډېره څرګنده نه وي. یا په بله مانا له صفته تر موصوفه د رسېدو لپاره واسطې په کې لږې وي یا څرګندې نه وي، خو داسې خبر په کې وي چې ذهن هغه لوري ته ورشي، لکه:

ږیره سپینه شوه ملا غبرګه خوله کنډ اس

نه وباسې د دنیا له چارو لاس

(حمید مومند)

ږیره سپینېدل، ملا غبرګېدل، خوله کنډاسېدل د بوډاتوب لپاره د کنایې په توګه راوړل شوي دي.

څرنګه چې پورته مو یادونه وکړه، کنایه خبرې ته پوښ ورکول یا په پرده کې خبرې کولو ته وایي یانې د پیغام مستقیم بیان نه دی، بلکې نامستقیم دی، دغسې په عامه ګړنۍ او ادبي ژبه کې نور عناصر هم شته چې د کلام د پیغام د نامستقیم لېږد سبب ګرځي او کله کله یې له کنایې سره توپیر ګرانېږي، لکه مجاز او استعاره. په دې خاطر چې له مجاز او استعارې سره د کنایې توپیر وشي، نو ښه به وي چې دلته یې ځینو ټکو ته اشاره وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مجاز او استعارې سره د کنایې توپیر:

((مجاز له لغوي پلوه د تجاوز په مانا دی په اصطلاح کې مجاز هغـه دی چې د کلمې له حقیقي مانا څخه تېر شي او کلمه په بله مانا وکاروي. یا دا چې یوه کلمه د څه مناسبت او اړیکي له مخې په دویمه مانا کې چې دا کلمه ورته جوړه شوې او ټاکل شوې نه ده، وکـارول شـي. اسـتعاره (استعار مجاز) که چېرې د کلمو د حقیقـي او مجـازي مانـاوو تـرمنځ اړیکي یا مناسبت د تشبه له مخې وي، استعاره (مستعار مجـاز) ورتـه وایي.

استعاره (مستعار مجاز) په ژبه کې د استعمال له مصـدر څخـه ده چې په ژبه کې یوه کلمه د بلې کلمې پرځای پور غوښـتلو تـه وایـي. د بیان په اصطلاح کې که یوه کلمه د څه مشـابهت لـه مخـې د خپلـې حقیقي مانا پرځای په بله مجازي مانا وکارول شي، استعاره ورته وایي.

د مجاز په ټولو ډولونو کې استعاره غوره ډول دی، چـې همـدا ډول مجاز په ادبي ژبه کې ډېر دود لري. که له تشبه څخه د تشبه وییکـی، وجه شبه او مشبه لرې کړل شي، نو تشبه په اسـتعاره بـدلېږي، نـو د هرې استعارې بنسټ پر تشبه ولاړ دی او له همدې څخـه راوتلـې ده. تشبه او استعاره د جوړښت له مخې یـو شـی دی. د لویـدیځوالو پـه اصطلاح استعاره د تشبه نچوړ دی. یانې تشبه تـر دې کچـې نچـوړ او خلاصه شي، چې یوازې (مشبه به) پاتې شـي، خـو پـه تشـبه کـې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشابهت او په استعاره کې د یوشانوالي ادعا ده، شاعر دا نه وايي چې د محبوب زلفې د سنبل غوندې دي، بلکې وايي چې سنبل دي.)) [١١]

په مجاز، استعاره او کنایه درې واړو برخو کې ظاهري مانا مقصوده نه ده، خو په مجاز او استعاره کې د قرینې د شتوالي له امله د کلمې یا عبارت د ظاهري مانا کارول جایز نه دي، خو په کنایه کې سره لـه دې چې د شاعر غوښتنه د عبارت باطني مانا ده، خو ظـاهري مانـا هـم د منلو وړ ده.

لکه: ((بیا یې ګلانو ته اوبه ورکړې))، مانا بیا یې اشتباه کـړې ده، دا چې په ظاهري مانا یې ګلانو ته اوبه ورکړي که نه، خو دلته اصلي مانـا همغه ده چې له شخص څخه اشتباه شوې ده.

په پای کې غواړم یادونه وکړم چې پورتني بحث د کنایې په بـاب د یو بشپړ تحلیل، شننې او ارزونې مانا نه ورکوي،خو د کنایې څېړنې تـه لاره اوارولای شي. کنایه د بلاغي علومو د یو مهم عنصر پـه توګـه پـه کلام، په تېره بیا په ادبي کلام کې خورا پیاوړی دریځ لري، کلام ته ډېره خوږلني او ښکلی رنګ ورکوي، له هغې پرته کلام بېلابېل ادبي رنګونه نه اخلي، کنایه د ذهني قوت سبب هم ګرځـي او د ټـولنیزو شـخړو د حل او د مانا د نامستقیم خو خواږه بیان لامل هم کېـږي، نـو پـه دې خاطر په کلام کې د کنایې دریځ خورا مهم ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((په مجاز کې قرینه فکر له حقیقي مانا څخه د مجازي مانا خواتــه راګرځوي او میلان ورکوي، مګر په کنایه کې د لفظونــو حقیقــي مانــا اخیستل کېږي او بیا فکر له لازم څخه ملزوم ته انتقال مومي.

د بېلګې په توګه:

د قبول ګوتې به پوه په لیمه کېږدي
که هجري په دا هنر وایي اعجاز کړم

(ګوتې په لیمه ایښودل) د تسلیم علامه ده. یــانې کــه هجــري دې خبرې ته حاضر شي چې زه په شعر کې معجزه ښکاره کوم، پوهان بــه دا خبره قبوله کړي؟ د تسلیم ګوتې پر لیمه ایښودل مکنه عنه یا لازم، تسلیم یا قبلېدل یې مکنه (ملزوم) دي.

مثال:

عاقبت به خپل ورغوی په غاښ پرې کا
هــر چــې کــار کــا د دښمنو په ورمونه

ورغوی په غاښ پرې کول، مکنه عنه، تاثر او تاسف مکنه، د دښمنو په پند کار کول قرینه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثال:

دا یې زړه له تا موندلی نه دی څه دی

رقیبـان چـې دې و مـا ته اوربې مرې

اوربې مښل مکنه عنه او د مسابقې دعوت یا چلنج ورکول مکنه دي.)) [۱۲]

اخځونه

(۱) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۳۶ مخ.

(۲) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، اریک د ګرځندو کتابتونونو اداره، پېښور ۱۲۸۱ل کال، ۷۴ مخ.

(۳) ادبي فنون (بدیع -بیان)، پوهنمل محمداقا شېرزاد، ۱۳۸۴ ل کال، ۱۲۱ مخ.

[۴] ادبي فنون (بدیع، بیان) پوهنمل محمد اقاشېرزاد، ۱۳۸۴ل کال، ۱۶۱ مخ.

[۵] بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال،کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کـال، ۳۶ مخ.

(۶) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ل کال، ۳۸ مخ.

(۷) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپـال، کابـل پوهنتـون ۱۳۸۶ ل کال، ۳۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸) د ادبپوهنې څانګې، سرمحقق سیدمحی الدین هاشـــمي، علومــو اکاډمي، ۱۳۹۳ل کال، ۲۲۶-۲۲۷ مخونه.

(۹) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۳۹ مخ.

(۱۰)بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۴۰ مخ.

(۱۱) په پښتو منظوم هندي ســبک کــې د مجــاز ډولونــه، پوهنــدوی محمدابراهیم همکار، ۱۳۹۲ ل کال، ۳۶مخ.

(۱۲) ادبي فنون، (بدیع او بیان)، پوهنمل محمــداقا شــېرزاد، ۱۳۸۴ل کال، ۱۶۱-۱۶۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارسطو د کتاب الشعر موخه، مانا او محتوا

د شعر او شاعرۍ د څرنګوالي په باب د يونان نامتو عالم ارسطو خورا مهم اثر ليکلی دی، ((ارسطو چې تر ميلاد وړاندې پر (۳۸۴) کال زېږېدلی او تر ميلاد وړاندې پر (۳۲۲) کال مړ شوی[1] د ژوند زياته برخه يې پر مطالعې او ليکلو تېره شوې ده. ارسطو ګڼ شمېر اثار ليکلي چې د هغو په جمله کې يو هم (بوطيقا) دی. دا اثر په حقيقت کې د ادبپوهنې، په تېره بيا د ادب تيوري اساس ګڼل کېږي، د ادبپوهنې يا ادبپېژندنې په باب په ليکلې بڼه بل دومره سستماتيک اثر چې تر دې وړاندې قدامت دې ولري، نه دی ترلاسه شوی. البته دا په دې مانا نه ده چې تر ارسطو دمخه د ادبياتو په باب بحثونه او ليکنې نه دي شوي، شوي به وي خو په دومره منظمه، هدفمنه او سستماتيکه بڼه لا بل اثر تر اوسه څرګند شوی نه دی. تر دې وړاندې د داسې يو تيوريک اثر د نشتوالي يو علت شايد دا وي چې تر دې دمخه په زياته کچه ليکلي اثار هم موجود نه وو او نه بيا کوم نقاد د هغو د ټولو راټولولو او ارزونې لپاره مجال پيدا کاوه. ارسطو د خپل وخت او تر هغه دمخه اکثره اثار مطالعه کړل او بيا يې د شتو اثارو په مټ د ادب تيورۍ يا ادبپوهنې اساسات

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېښودل او (بوطیقا) په نامه یې ځانګړی اثر ولیکه. د ارسطو ددې اثر د ځینو برخو په باب هم لږ و ډېر شکونه شته چې یا به دده خپلــې وي او یا به هم دده د کوم بل هوښیار شاګرد زیاتونه.

ددې پورته شکونو او انګېرنو یو علت دادی چې تر اوسه پورې ددې اثر داسې یو بشپړه لومړنی نسخه چې هغه دې په اصلي یوناني ژبــه وي، چاته نه ده رسېدلې، دا اثر له یوناني ژبې څخه ســریاني، لــه ســریاني څخه عربي ته ژباړل شوی، انګلیسي، اردو او نورو ژبو ته هم اوسمهال د نړۍ هېڅ داسې معتبره ژبه نه شته چې دا اثر دې په کې نه وي ژباړل شوی.

دا چې دا اثر ولې د نړۍ ګڼو ژبو ته وژباړل شو، د پوهانو پــه نظــر ددې علت دا و چې ((د ارسطو ذهن د هرې مسلې زړې تــه رســېده، ده نــه صرف زړې مسلې د خپل ذهن په قالب کې نوې کړي دي، بلکې ډېــرې نوې مسلې او نظریې یې هم په خپله وضع کړي او ایجاد کړي دي.

د ارسطو لیک لا تر ننه هم هغه خوند او زور لــري، چــې د ارســطو لــه زمانې نه واخله د دنیا د تنقید په تاریخ کې، په مختلفو دورونو کې تېــر شوي او تر موږه رارسېدلي دي)) [۲]

د نړۍ نامتو عالمانو دا اثر په خپله ژبه ژباړلی او له هغه یې معنوي پانګه اخیستې ده. په اسلامي نړۍ کې د ارسطو نورو اثارو ډېر شهرت درلود،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو څرنګه چې عربو په شعر کې لوی لاس درلود او څوک یې په دې برخه کې د ځان سیال او جوګه نه ګڼل، نو ځکه یې د شعر په باب د ارسطو نظریاتو ته ډېره اړتیا نه احساسوله، خو د ارسطو نور کتابونه کله چې هم عربي ژبې ته ژباړل شوي، نو په ټوله اسلامي نړۍ کې خواره شوي دي.

په اسلامي نړۍ کې لومړنی سړی چې د ارسطو د علومو قدر یې کړی، (ابو نصر فارابي) دی، چې د دویم معلم په نامه هم یادېږي او دویم شخص (بو علي سینا) دی چې شیخ الرییس او درېیم معلم ورته ویل کېږي، دغه راز په اندلس کې (ابن طفیل)، (ابن ماجه)، (ابن مسکویه) او (قاضي ابن رشد) او نور هغه کسان وو چې د ارسطو د کتابونو مطالعه یې کړې او ښه ګټه یې ځنې پورته کړې ده.

حکیم فارابي د ارسطو د اثارو او لیکني طرز په باب یو مستقل اثر لیکلی: (ما ینبغی ان یتقدم الفلسفه): یانې (د فلسفې د زده کړې لپاره تر هغې وړاندې څه زده کول په کار دي).

فارابي چې خپله یو حکیم و، د ارسطو د اثارو د ژورتیا په باب وایي: ((ما د ارسطو (کتاب النفس) سل ځله او (کتاب سماع الطبیعی) څلوېښت ځله مطالعه کړ، نو هله یې په څه رو ګودر پوه شوم.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکیم فارابی تر ډېرې څېړنې، سپړنې او څېړنې وروسته د ارسطو اثار ډلبندي کړي دي. هغه وايي: ((د ارسطو اثار ځينې جزيه دي، ځينې يې کليه دي او ځينې د جزيه او کليه تر منځ منځويانــه دي.)) يــا وايــي: ځينې کتابونه يې خاص دي او ځينې عام، له ځينو د فلسفې علــم زده کېږي او له ځينو د فلسفې اعمال، له ځينو نه الهيه امور زده کېــږي او له ځينو طبيعه امور ، له ځينو تعليميه، ځينې داسې کتابونه دي چې د عامو طبايعو د معيار مطابق دي، ځينې يې د خاصو لپاره خاص دي.)) د ليکني طرز په باب يې وايي: ((ليکنی طرز يې پــه درې ډولــه دی، پــه خاصو کتابونو کې کلام ډېر لنډ او جامع استعمالوي، په کليه کتابونو يا په تفاسيرو کې مغلق او غامض او په رسايلو کې مختصر او واضح.)) [۳]

څرنگه چې موږ دلته د ارسطو پر ټولو اثارو بحث نه کوو او نه دا ليکنــه ددې وس لري، يوازې غواړو دده د شعر د هنر يا(کتاب الشعر) په بــاب بحث وکړو.

لکه څنگه چې دمخه مو وويل د ارسطو اکثره اثار د نړۍ پــر بېلابېلــو ژبو ژباړل شوي، له هغې جملې څخه د شعر په باب د هغه مشــهور اثــر (بوطيقا) دی، دې اثر ته د (شعر هنر) نوم هم ورکړل شوی او د پښتو او عربي ژبو په گډون په ځينو ژبو کې (کتاب الشعر) گڼــل شــوی دی. د نورو ژبو پر ژباړو دلته بحث نه کوو، يوازې پښتو ژباړې ته يې راځو، خــو د ژباړې او د يوه اثر د محتوا د انتقال په بــاب د يــو څــو ټکــو يــادول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضروري دي: یو دا چې ژباړه په طبیعي ډول سل په سلو کـې د اصـلي متن د ټولې محتوا ښکارندویي نه شي کولای، ضرور به په کې د محتوا یوه برخه سمه او ډېره کره نه را انتقالېږي او یا به یې هم مانـا لـږ پـه مغیره بڼه لېږدي، په تېره بیا دا چې یو اثر له یوې ژبې ښخه بلې، بیا له هغې ښخه بلې ژبې او بیا لا ان له هغې ښخه بلې ژبې ته واړول شـي. د ارسطو یاد اثر هم له لومړنۍ او اصلي ژبې ښخه نـه دی ژبـاړل شـوی. اوس چې د پښتو په ګډون په ځینو نورو ژبو کې ددې اثر ژباړه موجوده ده، اکثره له دویمې، دریېمې یا څلورمې ژبې ښخـه ژبـاړل شـوې، نـو طبیعي خبره ده چې په دې کې اصطلاحات او مفاهیم داسـې راغلـي چې د محتوا ژورتیاوې په کې ټولې نه شي څرګندېدلای او لږ تـر لـږه محتوا ته یې هم څه نا څه زیان رسېدلی دی.

اوس راځو د بوطیقا پښتو ژباړې ته!

په پښتو کې د بوطیقا د ژباړو ببلا ببلو روایتونه نه شته، یـوازې د دوو ژباړو او شرحو یادونه شوې ده، د سرمحقق زلمي هېوادمل پـه وینـا: ((بوطیقا مولوي محمد اسراییل د (کتاب الشعر) په نامه او قلندر مومند د (نظمیات) په نامه شرحه او ترجمه کړې دی.)) (۴)

کتاب الشعر مولوي محمد اسرائیل د پېښور د پښتو اکـاډمۍ د مشـر (مولانا عبدالقادر) په غوښتنه او سپارښتنه ژباړلی دی. ده خپل کار تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۹۵۸م) کال وړاندې بشپړ کړی او بیا د اثر پر یاد کــال چــاپ شــوی دی. د سریزو، شرحو او اصلي متن په ګډون ټول (۹۶) مخه لري.

مولوي محمد اسرائیل د ارسطو (بوطیقا) اثر په ژباړه کې له خورا دقــت څخه کار اخیستی دی. په دې ژباړه کې یې ډېر زیار ګــاللی او د مولانــا عبدالقادر په وینا د اوسپنې نینې یې چیچلې دي. دی وایي: ((مولــوي محمد اسرائیل به ددې اثر ترجمه کوله او ما بــه لــه عربــي، فارســي، انګرېزي او اردو سره پرتله کوله.)) مولانا عبدالقادر زیــاتوي: ((ډاکټــر مظهر علي خان د پېښور یونېورســتي د انګرېــزي شــعبې صــدر دی، موصوف نه صرف د انګرېزي ادب یو ماهر عــالم دی، بلکــې هغــه پــه فارسي، اردو او ځینو نورو یورپایي ژبو کې ډېر لوی دسترس لري، ډاکټر صاحب خو تر دې حده موږ سره لاس اوکړلو چې په خپله یې د کتــاب الشعر د ځینې حصو ترجمه په اردو کې زموږ لپاره وکړه، موږ بیا له دې نه پس عربي او انګرېزي ترجمو څخه هم استفاده وکړه او په اردو ژبــه کې د عزیز احمد صاحب د ترجمــې او ځینــې نــورو د اردو ادبیــاتو د مضامینو نه مو مدد واخیست، ددې مهم سرته رسولو کــې مــوږ تــه د مشهور ایراني عالم پروفیسبور صورتګر کتاب هم د ډاکټر میــرزا نــذیر برلاس په واسطه پــه لاس راغــی او لــه هغــه نــه مــوږ ډېــره فایــده واخیسته.)) (۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره له دې چې دا اثر له څلورو ژبو: انگلیسي، عربـي، فارسـي او اردو څخه په پرتلیز ډول ژباړل شوی او د دې ټولو ژبو له ژباړو سره یې ژباړه کتل شوې او پرتله شوې، خو بیا هم د(کتاب الشعر) پښتو ژباړه چې د مولوي محمد اسرائیل له خوا شوې، له (اردو) ژبې څخه پښتو ته شوې ده.

مولوي محمد اسرائیل هم د مولانا عبدالقادر پـه شـان ددې کتـاب د پښتو ژباړې اړتیا او د هغې اهمیت ته اشاره کړې او د خپلې ژبـاړې پـر معیارونو او کړاوونو یې رڼا اچولې ده. تر کومه حده چـې دده کتـاب د ژباړې له متن څخه ښکاري، رښتیا هم مولوي محمد اسرائیل د خپلې وسې تر وروستي بریده کړاو او زیار گاللی او مولانـا عبـدالقادر چـې د پښتو ژبې یو اوچت لیکوال، خدمتگار او د پښتو اکـاډمۍ مشـر پـاتې شوی، پر دې ژباړې دهغه بیا کتنه او د نورو ژبو لـه ژبـاړې سـره یـې پرتلنه، ددې ژباړې قوت، کیفیت او اهمیت لا پسې زیات کړی دی.

دې زیار ته په کتو سره ویلای شو چې دا ژباړه د پښتو تـر هغـې بلـې ژباړې او شرحې چې (منظومیات) نومېږي، مفصـله، خـوږه، کـره او د زیات اعتبار څښتنه ده. ان سړی ویلای شي چې تراصلي متن وروسته تر بلې هرې دویمې او درییمې ژباړې هم غښتلې ځکه ښه برېښي چې په نورو ژباړو کې له څو متنونو او د هغو له پرتلنې څخه گټه نه ده پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې او یا لږ تر لږه له څلورو مطرحو متنونو څخه ګټه نه ده اخیستل شوې.

دا ژباړه که څه هم له نن (۱۳۹۴ ل کال) څخه نږدې (۵۷) کاله وړاندې ترسره شوې او په پښتو کې کېدی شي دا د (بوطیقا) لومړنۍ ژباړه وي. د ژبني جوړښت او سکښت له مخې ددې ژباړې ژبه ډېره خوږه، پسته، نرمه، روانه او ساده ده او د هغه وخت تر ځینو نورو ژباړو او نا ژباړو متنونو هم ښه روانه ده. نه یوازې ژباړه ډېره خوږه ده، بلکې د ژباړې تر شا چې کوم نیت او ارمان پروت و او ددې ژباړې د ترسره کېدو سبب شو، هغه هم ډېر لوړ، علمي، ملي او عالي و.

البته په ژباړه کې ځای نیم زموږ د ملایي ژباړو، سیمه ییزې لهجې او د ګاونډیو ژبو ځینې اغېزې تر سترګو کېږي، لکه څنګه چې زموږ ځینې اوسنۍ ژباړې هم ځینې دا ډول ستونزې لري، خو په ټولیز ډول د مولوي محمد اسرائیل ژباړه د خپلې زمانې لوړه معیاري ژباړه ګڼل کېدی شي.

نن دواړه مولوي صاحبان په ابدي نړۍ دي، خو څوک چې دا ژباړه لولي، نو هم مولوي محمد اسرائیل او هم مولانا عبدالقادر ته د زړه له تله دعاګانې کوي چې لوستونکي یې په مستقیم ډول د ارسطو له فکري او علمي میراث سره وصل کړي او په تېره بیا ادبپوهانو او ادب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینوالو ته یې ددې لاره اواره کړې چې د ادبپوهنې د لومړنیو اساساتو په باب معلومات ترلاسه کړي.

مولانا محمد اسرائیل نه یوازې یوه پخه ژباړه کړې، بلکې د ارسطو د شعر فن او یا (کتاب الشعر) یې په دقیق ډول شرح او تحلیل کړی هم دی. د مولانا تحلیل او ارزونه دلته ځکه د ارزښت وړ ده چې ده د ارسطو دا اثر څو څو ځله لوستی دی. کله چې یو څوک پر کوم کتاب بحث کوي، نو کېدی شي یو خل یا دوه ځله یې ولولي او بیا خپله ارزونه پرې پیل کړي، خو کله چې یو څوک یو اثر ژباړي، نو یوه یوه کلمه یې څو څو ځله له ذهنه تېرېږي او تر هغې چې د مانا تل او انطباق ته یې ورداخل نه شي، ژباړه یې هم شونې نه برېښي، نو مولانا محمد اسرائیل چې دا اثر ژباړلی، هره کلمه یې څو څو ځله لوستلې، په ذهن کې یې تحلیل کړې، د هغې مانا ته یې ځان رسولی او بیا یې خپلې ژبې ته را اړولې ده. په خپله ژبه کې یې هم بیا څو څو ځله له نظره تېره کړې، په دې مانا چې له ژباړونکو پرته به هېڅا هم د ارسطو دا اثر دومره زیات نه وي مطالعه کړی، په خپله مولانا وایي: ((د حکیم فارابي او شېخ الرییس دې دومره تاکیدونو په ما دومره اثر وشه چې ما د کتاب الشعر کم نه کم پنځوس ځله مطالعه وکړه....))[۶] نو ځکه خو د ده تحلیل خورا ژور برېښي. مولانا محمد اسرائیل د ژباړې له همدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت او دقت څخه ګټه پورته کړې، لومړی یې ددې اثر د ژباړې اړتیا په ګوته کړې او بیا یې ددې اثر پر ماهیت او اهمیت رڼا اچولې ده.

مولانا وایي: ((سره له دې چې د ادب په فن کې د ارسطو نظریات او هغه هم د یوناني ادب په باره کې او بیا خاص د یوناني ادب د یوې مخصوصې نوع متعلق دي، خو بیا هم د هغه د نظریاتو لویه حصه څنګه چې د هغه له شانه سره ښایي، په ادبیاتو باندې په مجموعي حیثیت صحیح ثابتېږي او دا ویلی کېدی شي چې د هغه د زماني نه یې واخله تر ننني زماني پورې د شعري تنقید مسله اصولو کې هېڅ قسم اهمه اضافه نه ده شوې او راتلونکي وخت کې هم څه امید نشته چې اوشي، دغه وجه ده، چې د دنیا د هر ملک شاعران ښه او بد شعرونه هم د ارسطو په تله تلي.)) (۷)

مولانا اسرائیل د ارسطو له نظره د شعر زېږوونکو سرچینو ته اشاره کوي او وایي: ((د ارسطو دا عقیده ده، چې د بنیادم هغه فطري ذوق، چې کوم د شعر موجد او باعث دی، له دوو چینو نه څرګندېږي، یو د تفاخر او لویۍ خیال دی، چې کوم د پلار نیکه د لویۍ او د عظمت د تاثر نتیجه ده، دا د فخریه او رزمیه اشعارو محرک دی، دویم د بل عیب لټولو او نکته چیني کولو ته د بنیادم هغه طبعي میلان دی، چې ترې نه هجو پیداکېږي، رزمیه اشعارو نه غم لړلي منظومات (تراژیدي) وجود

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته راځي او د هجویه اشعارو نه خندوونکي اشعار (کامیډي) پیداکېږي، چې د رزمیه نه هغه جدا کوي.

د ارسطو عقیده ده، چې د زمانې په حیثیت غمجنوونکي منظومات، په فخریه او هجویه اشعارو فوقیت لري، په دې وجه پــه کــار دي، چــې د هغې په هکله پوره تحقیق سره اوږد بحث وشي، لکه چې هغه په خپل دې کتاب کې هم دغسې کړي دي.)) (۸)

مولانا اسرائیل د شعر په باب د افلاطون او ارسطو د نظریاتو اختلاف او توپیر ته هم اشاره کوي.

افلاطون وایي: ((دا دنیا د عالم مثال او نقل دی او شاعري د انسانانو د اعمالو او افعالو نقل کوي، ګویا که شاعري د نقل نقل شه. د هغه په نظر دا د سیوري سیوری دی او له اصل نه ډېر لرې دی.))

ارسطو وایي: شاعري د فطرت نقل نه کوي او نه د فطرت د نقــل کولــو څه ضرورت شته، ارسطو دا مني چې شاعري نقل یا تقلید خو ضروري دی، ولې پر ځای ددې چې دې ته له مصورې ســره مشــابهت ورکــړای شي، هغه وایي چې شاعري له موسیقۍ او رقص سره مشابهت لري.

ارسطو هم شاعرۍ ته نقل وایي، ولې د افلاطون د نقل موازي، هغه نقل خو ورته وایي ولې د نقل نقل نه.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپله ارسطو د خپل دې کتاب په باب وايي: ((زما مقصد دادی چې د شاعرۍ پر فن بحث وکړو او د هغې مختلف انواع معلوم کړو او پــه دې انواعو کې د هر يو کار او مقصد وټاکو، د شعر صحيح تجزيه او د اشعارو تعداد، د قطعاتو کيفيات او د هغې د اجزاوو په باره کــې خيــال اظهــار کړو.))

ارسطو د شاعرۍ بحث له دريو پوښتنو پيلوي: ((شاعري څنګه نقل يــا تقليد کوي؟ شاعري د څه څيز نقل کوي؟ او ددې نقل طريقــې کــومې دي؟))

ارسطو شاعري په لومړي ګام کې پر دوو برخو (داستاني او ډراماتيکــه) وېشي، د تراژيکو داستانو او تراژيکو ډرامو تر منځ هم توپيرونه په ګوته کوي. داستانونه اوږده او ډرامې لنډې وي. ده د ډرامې لپــاره د زمــان، عمل او مکان وحدت ضروري وباله، چــې وروســته بيــا د (درې ګــوني وحدت) په نامه ياد شو.

ارسطو د تراژيدۍ په باب وايي چې ((دا بايد داسې يو علمي تقليــد وي چې په دقت سره تر سره شوی وي او په خپل ذات کې بايــد کامــل او اکمل وي.))

ارسطو د شاعر د تېروتنو او غلطيو په باب هم ځــانګړی انتقــادي نظــر لري: ((هغه وايي، شاعر په دوه ډوله غلطي کوي، دا غلطــي يــوه خــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلي غلطي ده او هغه دا چې یو سړی د شاعرۍ صلاحیت نــه لــري او بیا هم شاعري کوي، دا غلطي د ښښــلو وړ نــه ده، دویــم ډول اتفــاقي غلطي ده، د هغې صورت دادی چــې شــاعر صــلاحیت لــري، خــو د شاعرۍ د هغې برخې د جزئیاتو په بیان کې کله کله غلطي هم کــوي، چې له نورو فنونو سره تعلق لري، دا ډول غلطي د ښښلو وړ ده.))

د ارسطو بوطیقا؛ د شعر هنر یا کتاب الشعر پر یوه سریزه پیل شوی او د همدې سریزې په لومړۍ جمله کې ارسطو د خپل اثر هدف بیــانوي، دی وایي: ((زما د بحث موضوع شاعري او د هغــې مختلــف قســمونه دي)).[۹] ارسطو خپل دا اثر په پنځو برخو کې رالنــډوي: پــه لــومړۍ برخه کې یې همدا سریزه ده چې پر خپل هدف ســربېره د رزمیــه یــا جنګي شاعرۍ (Epic) یادونه کوي، بیا د غم او درد شاعري (Tragedy) بیانوي او بیا د خوشالۍ شاعرۍ (Comedy) ته اشاره کــوي، همــدا پــه حقیقت کې د ارسطو له نظره د شاعرۍ وېــش دی او پــه پــای کــې د نقادانو اعتراضونو ته د ځواب ورکولو اصول تشریح کوي.

ارسطو په شاعرۍ کې د یو کرکتر یا شخصیت د بیان لپاره درې اصــول ټاکلي دي: لکه څنګه چې هغوی دي، تر هغو غوره وښودل شي یــا تــر هغو ډېر ټیټ او یا هم لکه څنګه چې دي همغه شان. ارسطو په دې اثر کې د رزمیې شاعرۍ او تراژیدي، رزمیې او هجوې تر منځ توپیرونه هم په ګوته کړي، د شاعرۍ د بېلابېلو ډولونو لپاره یې د وزن، بحر او اهنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګوالی هم په ګوته کړی او د خپلې زمانې او تر هغه وړانـدې زمـانې نظمونه يې له فني پلوه ارزولي دي.

په کوټلې، سپېڅلې او په تول برابرې شاعرۍ کې ارسطو يوازې (هومر) د شاعر د لقب مستحق ګڼي، ځکه چې د ارسطو په نظر دده په نقلونو (پېښنو) کې د ډرامې (حقيقي روح) موجود دی. ارسطو د کوميډۍ پـه باب وايي چې دا د بدو خصلتونو نقل يا (پېښې) دي.

ارسطو د خپل اثر په درېيمه برخه کې تراژيدي څېړي، ارسـطو وايـي: ((تراژيدي د يو داسې عمل (کردار) نقل او پېښې دي چې هغه اهـم او مکمل وي، يو مناسب عظمت او اوږدوالی ولري او په داسې ښکلې ژبـه ليکل شوې وي، چې خوند کوي، دا ځکه چې د دې په مختلفـو برخـو کې په مختلفو ذريعو سره د وېرې، وحشت او دهشت د بيان لـه املـه اغېز پيدا کېږي او له همدې وجې د پيدا شـويو جـذباتو او هيجانـاتو صحت او اصلاح هم کوي.

دی د تراژيدۍ لپاره شپږ عناصر مهم ګڼي: پېښې، څېرې، ژبه، تاثرات، ارايش يا سينګار او موسيقي.

ارسطو تراژيدي پر څلورو ډولونو: پېچلې، دردونکې، اخلاقـي او سـاده وېشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب الشعر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانګړې شوې ده.

په دې بحث کې په (شپږو) جلا جلا برخو کې د نقادانو اعتراضونو ته ځواب ویل شوی او د نقد پر اصولو بحث شوی دی. ایا شاعر یوه پېښه لکه څنګه چې وه یا ده همغه شان تصویر کړې، یا څنګه چې ګڼل کېدی یا بیانېدی شي او یا دا چې څنګه د هغو بیانېدل په کار دي، همغه شان انځور کړي که نه؟

ژبه یې څنګه کارولې؟ او بله دا چې د شاعرۍ د سمون معیار څه دی؟ له نورو برخو سره څه توپیر لري.؟

ارسطو په خپل اثر کې د مورخ او شاعر توپیر ته هم صریحه اشاره کړې. وایي د (هیروډټ) تصنیف منظوم کېدی شي، خو بیا به هم همغه تاریخ وي، که په نظم وي او که نه وي. د دواړو: (مورخ او شاعر) تر منځ غټ توپیر دادی چې یو (مورخ) دا بیانوي چې څه پېښ شول او شاعر دا بیانوي چې څه پېښېدی شي. په دې وجه شاعري د تاریخ په پرتله ډېره فلسفیانه او زیات غوره څیز دی. شاعري له عام څخه خبرېدل دي او تاریخ له خاص حقیقت څخه.

ارسطو پېښې هم پر دوه ډولونو وېشي: ساده او پېچلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارسطو د خپل اثر په همدې دربيمه برخه کې تراژيدي پر هر اړخيز ډول څېړلې او په (۲۶) بېلابېلو برخو کې يې پرې رڼا اچولې ده.

ددې ترڅنګ پر رزميه يا جنګي شاعرۍ هم ځانګړی بحث شــوی. دی د جنګي شاعرۍ جوړښت يا شکل هم د غمونکې ډرامــې شــکل تــه ورته بولي، د بحر او د بيان د بڼې له مخې يې هم يو شان بولي. پــه دې کې پيل، منځ او پای په کار دی.

ارسطو جنګي شاعري هم د تراژيدۍ په شان پر څلورو برخــو وېشــي: ساده، پېچلې، اخلاقي او غمــونکې يــا دردوونکــې، لــه موســيقي او سينګار يا ارايش پرته د هغې هغه برخې هم هغومره کېدی شي چې د تراژيدۍ دي. خو توپير يې دا ګڼي چې رزميه شاعرۍ کې ډېرې پېښــې بيانېدی شي، د نظم ضخامت زياتېږي، خو تراژيدي ددې وس نه لــري، ټولې هغه پېښې بيان کړي چې په يوه وخت کې تېرې شوې دي، هغــه پر يوه وخت يوازې هغې پېښې بيانولای شي چې د ستېج پر سر ښودل کېدلای شي.

ارسطو په خپل دې اثر کې د شاعرانه ژبې پر استعمال هم ټينګار کوي، د غږ، نوم، فعل او جملې پر تعريف سربېره شاعر ته لارښوونه کوي، چې د ژبې په استعمال کې بايد ډېر دقت وکړي او د عروضو پر علم بايد يوه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارسطو د خپل اثر څلورمه برخه د نقــاداتو اعتراضــونو او هغــوی تــه د ځواب ورکولو اصولو ته ځانګړې کړې، پــه دې برخــه کــې ارســطو پــر شاعرانو یا شاعرۍ د نیوکو علتونه پر پنځو بنسټونو وېشلي دي: هغوی یوه پېښه یا واقعه ناشونې ګڼي، یا د هغې خلاف قیاس کوي، یــا یــې د اخلاقو خرابوونکې ګڼي، یا متضاده او یا هم د هنر له پلوه غلطه.

د ارسطو په نظر که شاعر دده وړاندیزونه او هغه لارښوونې، چې ده پــه دې اثر کې ورته اشاره کړې، هغه عملي کړي، د نقادانو لــه نیوکــو بــه وژغورل شي.

د کتاب الشعر پنځمه او وروستۍ برخه د تراژیــدۍ او رزمیــه شــاعرۍ پرتلنې ته ځانګړې شوې ده، ارسطو تر خپل تحلیل، ارزونې او پرتلنــې وروسته دې نتیجې ته رسېدلی، چې تراژیدي تر رزمیې شاعرۍ غــوره ده.

دی د لومړي قضاوت،محک او فرضیې په توګه وایي، که چېرې دا ومنل شي چې کوم فن زیات سپېڅلی وي، هغه به تر مقابل لوري غــوره وي. سپېڅلی فن بیا همغه دی چې د هوښیارو کتونکو خوښ شي.

ارسطو تراژیدي تر رزمیه شاعرۍ ځکه غوره بولي چې د رزمیه شاعرۍ ټول عناصر په تراژیدۍ کې خوندي دي، خــو تراژیــدۍ د موســیقۍ او سینګار په ګډون نورې زیاتونې هم لري چې د تخیــل د لوړتیــا ســبب

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرځي او دا چې پر ستېج ښودل کېږي نو اثر يې نور هم ځرګند او صفا کېږي. تراژيدۍ د لوستلو او کتلو پر وخت هم وخت کم نيسي، ځکه چې که يو اثر ډېر وخت واخلي، نو ډېر څه ترې نه حاصلېږي.

په جنګي نقل کې وحدت يا يووالی ډېر کم دی، د يوه رزميه نظم له موادو څخه ډېرې تراژيدۍ ليکل کېدی شي، لنډه دا چې ارسطو د خپلو ګڼو دلايلو له مخې تراژيدۍ تر رزميه شاعرۍ غوره بولي، خو دا په دې مانا نه ده چې هغه دې حکم وکړي، رزميه شاعري دې هېڅ نه وي او يا ورته هېڅ اړتيا نه شته، بلکې د شاعرۍ د دوو ډولونو د پرتلنې په حالت کې تراژيدي تر رزميه شاعرۍ غوره بولي.

د ارسطو د شعر هنر يا کتاب الشعر د پښتو ژباړې په وروستۍ برخه کې د ژباړونکي له خوا د هغو اشخاصو او د هغوی د اثارو يادونه شوې، چې د ارسطو د کتاب په متن کې د هغو نومونه راغلي او يا يې هم د کتابونو بحثونه او ارسطو هم د خپل منطق او استدلال په توګه راوړي دي، دې ته (مختصر حالات) عنوان ورکړل شوی او د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلي دي. که څه هم ددې اشخاصو يادونه د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلې، خو که څوک يې د کتاب تر اصلي متن دمخه ولولي، نو د ارسطو د کلام د مفاهيمو په درک کې به ورسره ډېره ښه مرسته وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارسطو د دې اثر تردې لنډې ارزونې، پېژندنې او شننې وروسته سړی په ټولیز ډول ویلای شي چې د ارسطو دا اثر (کتاب الشعر) د ادبپوهنې په تېره بیا د ادب تیورۍ اساسي، مهم او خورا ګټور کتاب ګڼل کېږي، په حقیقت کې همدا اثر دی چې په عملي او نظري ډول یې د ادب تیوري اساسات ایښي دي، د ادب تیورۍ یو لنډ تعریف دادی چې ((ادب تیوري د ادب د بېلابېلو برخو او مسایلو په هکله د نظریاتو مجموعه ده.)) [۱۰] د ادب تیوري د معاصرو او جامع تعریفونو له جملې څخه یو هم دادی چې: ((ادب تیوري د هنري ادبیاتو ټولنیز رول او ماهیت، ځانګړتیاوې، څرنګوالی او د ودې قانونمندي څېړي او د ادبي موادو او مسایلو د څېړلو او ارزونې لپاره مختلف معیارونه او پرنسیپونه ټاکي، ادب تیوري، ادبي عام مفاهیم او اصطلاحات طرح او تنظیموي او هغو ته د یوه سنجول شوي منظم سیستم بڼه ورکوي، همدا د ادبي تیوري مفاهیم او بنسټونه دي چې د هغو په رڼا کې ادبي افکار له ابهام څخه راوځي.)) [۱۱]

د پورتني تعریف له مخې د ارسطو(کتاب الشعر) نه یوازې د ادب تیوري په برخه کې د خپل وخت یو نسبتاً بشپړ اثر ګڼل کېږي، بلکې تر دې دمه پورې دا داسې یو اثر دی چې د ادب تیورۍ په برخه کې د عملي او نظري لارښود اثر په توګه کار کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارسطو داسې یو عالم و چې د خپل وخت او تر هغه دمخه زمانې اکثره ادبي اثار يې له نظره تېر کړي، ارزولي او شنلي وو او بیا يې د همغو اثارو د لیکني ډول او محتوا له مخې تیوریک اصول ټاکلي او هغه اثار يې د همغو اصولو په رڼا کې ارزولي وو.

د ارسطو تر بوطیقا یا کتاب الشعر وروسته چې د ادبیاتو په باب ادبپوهانو کوم اثار لیکلي، نو یو ځل يې ضرور خپله ریښه د ارسطو همدې اثر ته رسولې او هغه يې د خپل ځان د الهام اساسي سرچینه ګرځولې ده. ارسطو په ډېر دقت سره ادبي اثار ارزولي او ډلبندي کړي دي. د ارسطو لپاره د ادبي اثارو د ارزونې چاپېريال او بستر هم ښه برابر و، دده په زمانه کې او تر ده وړاندې هم یونان د زیاتې ادبي پانګې خاوند و، همدا پانګه وه چې ارسطو وارزوله او بیا يې ورته اصول او میتودونه په ګوته کړل. طبیعي خبره ده چې که پر هغه وخت یونان دومره ادبي پانګه نه لرلای، نو ارسطو به څه شی ارزولي وای او د څه شي له مخې به يې ورته اصول ټاکلي وای؟ د ارسطو خپله پوهه او د یونان ادبي پانګه ددې سبب شوه چې ارسطو د بوطیقا مهم اثر ولیکی چې تر ننه پورې د ادبپوهنې په برخه کې کار وړ او ګټې وړ اثر ګڼل کېږي. اوس یوه پوښتنه داده چې د ارسطو د بوطیقا تیوریک اثر د ادب تیورۍ د اوسنیو معیارونو له مخې وارزول شي، ښه ده او که نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوسنۍ ادبي تيوري د ارسطو د ادبي تيوري (بوطيقا) له معيارونو ســره پرتله شي؟

دا خبره خو هېڅ د بحث وړ نه ده، له منطقه لرې او ناممكنات دي چـې ځوک ووايي د ارسطو بوطيقا دې تر هغه وروســته اثـارو ځخـه متـاثر وي!!؟ خو دې بل اړخ کې دا خبره واضح ده چې اوسنۍ ادبي تيوري بيا د ارسطو له دې اثر ځخه الهام اخلي او كه يو ادبپوه خپله ادبي تيوري او د هغې ميتودونه وضح كوي، نو ضرور به يو ځل د ارسطو معيارونه او ميتودونه له نظره تېروي. د ادب تيورۍ په برخه كې د ارسطو يـاد اثــر دومره جامع دى چې د اوسنۍ ادبي تيوري اكثــره معيارونــه پــه كــې خوندي دي، لكه پورته مو چې يو دوه تعريفونه ياد كړل.

په پاى كې د يوې ټوليزې نتيجې په توګه ويـلاى شـو چـې د ارســطو (بوطيقا) د ادب پوهنې په برخه كې داسې يو تيوريک اثر دى چې تــر دوه زريزو زياتې مودې راهيسې په ادبي مطالعاتو كې مطــرح دى او تــر ځو پورې چې ادب او د ادب په باب بحثونه او تحليلونه روان وي، دا اثر به په كې مطرح وي او خپل خپل اغېز به لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) ادب او ادبي کره کتنه، عبـدالمالک همـت، صـحاف نشـراتي موسسـه، ۱۳۸۵ل کال، ۲۹۹مخ.
(۲) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسـرائیل ژبـاړه، پېښـور، پښـتو اکـاډمی، ۱۹۵۸م کال، د مولانا عبدالقادر سریزه، ۴ مخ.
(۳) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژبـاړه، پېښـور، پښـتو اکـاډمی، (۱۹۵۸م) کال، ۱ مخ.
(۴) ادبي نظریات (د پښتو دکتـورا پروګـرام) سـرمحقق زلمـی هېوادمـل، ۱۳۹۴ل کال، ۸ مخ
(۵) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسراییل ژباړه، د مولانا عبـدالقادر سـریزه، پېښور، پښتو اکیډمي، ۱۹۵۸م کال، ۵ مخ.
(۶) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسـرائیل ژبـاړه، پېښـور، پښـتو اکـاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۳۰ مخ.
(۷) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژبـاړه، پېښـور، پښـتو اکـاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۱۴ مخ.
(۸) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژبـاړه، پېښـور، پښـتو اکـاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۱۶-۱۷ مخونه.
(۹) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسـرائیل ژبـاړه، پېښـور، پښـتو اکـاډمی، ۱۹۵۸م کال، د اصل متن لومړی مخ.
(۱۰) د ادبپوهنې ځانګې، سرمحقق محی الدین هاشمي، د افغانستان علومو اکاډمی، ۱۳۹۲ل کال، ۱۶۹ مخ.
(۱۱) ادبي نظریات، (دوکتورا پروګرام)، سرمحقق زلمـی هېوادمـل، ۱۳۹۴ ل کال، ۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شېخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ایډیالونو پرتلنه

ابومحمد مصلح الدین د عبدالله زوی چې په (شیخ سعدي) مشهور دی او رحمان بابا په دوو یادو ختیزو ژبو (دري) او (پښتو) کې داسې یاد او نامتو شاعران او عارفان تېر شوي چې دواړه په عوامو او خواصو کې زیات منښت، ګرانښت، مقبولیت او محبوبیت لري. ددې عام محبوبیت علتونه کېدی شي ډېر وي، خو لوی اخلاقي، انساني او دیني ارزښتونه، د بیان مستقیم طرز، نېغ په نېغه د پیغام رسونه او ساده ژبه ددې منښت او ګرانښت د اساسي عواملو په توګه یادولای شو.

دلته نه غواړو د دغو دواړو محبوبو شاعرانو پر شاعرۍ پراخ بحث وکړو، ځکه یوه لیکنه، څو لیکنې او ان څو ځانګړي اثار ددې وس نه لري چې دداسې سترو شاعرانو د پراخې شاعرۍ او د هغو پر ټولو اړخونو رڼا خوره کړي، خو دلته غواړو یوازې او یوازې ددې دوو سترو شاعرانو او صوفیانو د غټو اخلاقي ایډیالونو پر ورتوالي او د هغو پر پرتلنې لنډه رڼا واچوو، خو مخکې تر دې چې اصلي موضوع ته لاړ شو، غواړو یو څو نورو ضروري ټکو ته هم نغوته وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماني واټن:

د شېخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ زيات زماني واټــن موجــود دی، ((شيخ سعدي پر (۶۰۶) هجري كال د اوسني ايران په (شيراز) کې زېږېدلی او پر (۶۹۱) هجري كال یې له دې نړۍ څخه سترگې پټې کړي دي.))[1] رحمان بابا بيا د پټې خزانې په حواله (پر (۱۰۴۲هـــ ق) كـــال د پېښور سيمې په بهادر کلي زېږېدلی))[2] او ((پر (۱۱۲۸هـ ق) کال یې له دې نړۍ څخه سترگې پټې کړي او د پېښور په هزارخانی هـــديره کـــې خاورو ته سپارل شوی دی.))[3] په دې ډول نو د شېخ سعدي او رحمـــان بابا د ژوند ترمنځ (۴۳۶) کاله او د مرگ ترمنځ یې (۴۳۷) کلونه زمـــاني واټن موجود دی.

گډ ټکي:

د شېخ سعدي او رحمان بابا د كلام ترمنځ زيات مشترک ټکـــي شـــته، محتوا يا منځپانگه ددې مشترکاتو مرکزي ټکي دي. دواړه لويو عارفانو تر هر څه وړاندې خپل فکر د دين (اسلام) پر دايره متمرکز کـــړی دی. اسلام کې بيا دواړو د عرفان او تصوف لاره خپله کړې، نفســـي تذکيـــه، ځان پېژندنه، انسان پېژندنه او خدای پېژندنه، د انساني چلند سمون، د نفسي غوښتنو کنترول او مهـــارول، د ديـــن پـــر اصـــولو پوهېـــدل او ودرېدل د دواړو شاعرانو د كلام گډ محتوايي ټکي دي. دواړو شـــاعرانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په شعر کې له ساده او عام فهمې ژبې څخه کار اخیستی، داسې ژبه چې عوام او خواص ټول پرې په اسانۍ سره پوهېدی شي.

توارد:

سره له دې چې د شېخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ نږدې (څلورنیمې) پېړۍ زماني واټن دی، خو دا هغه مهال دی چې دري ژبه پر ټولې سیمې خوره وه او ددې ژبې د ادیبانو شهرت عام و. دا خبره له حقیقته لرې نه ده چې رحمان بابا او د هغه هممهالي شاعران به له دري ادب څخه پوره خبر وو او د هغو له مطالعې به یې فیض هم موندلی وي، خو دې کې هم شک نه شته چې توارد او تصادف به هم د دواړو شاعرانو په شعرونو کې د ګډو ټکو د رامنځته کېدو سبب شوی وي. توارد له مخکیني شاعر سره د وروستي شاعر د کلام هغه محتوایي او شکلي ورتوالی دی چې وروستني شاعر له مخني هغه څخه په شعوري او قصدي ډول څه نه وي را اخیستي، خو په ناشعوري، نالیدلي او نالوستي ډول د دواړو د کلام یو څه برخه سره ورته والی ولري. په بله وینا توارد ((په ژبه کې یو په بل پسې وارېدېدلو ته یا پر یوه وخت داخلېدلو ته وایي. په ادبي اصطلاح کې که یو شاعر پر یوه وخت یو مضمون په یوه شعري قالب کې ویلای وي. پر بل وخت بل شاعر بیا همغه مضمون په همغو کلمو کې بې له دې چې د هغه بل شاعر پر شعر خبر وي، ووایي، توارد ورته وایي. کله داسې وي چې په مضمون کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

توارد پېښ شي او کله په کلمو کې. ځینې وخت یو څوک لـه چـا ډېـر متاثره وي، د هغه د کلام په بیا بیا لوستلو ځینې کلمې، اصـطلاحګانې ترکیبونه او مضمونونه د هغه په ذهن کې پرېوزي. کله چـې بیـا خپلـه سنجونه کوي د هغو ځیزونو اثرات په کې لیـدل کېـږي.))[۴] لـه شـېخ سعدي څخه د رحمان بابا محتوایي الهام ردېدلای نه شي، خو څرنګـه چې هغه وخت د اثارو چاپ او تکثیر د نن په شان عام نه و، نو ځکه خو ویلای شو چې ددې الهام تاثیرات به ډېر مستقیم نه وي، څرنګه چـې دواړه عارفان، صوفیان او شاعران د یوې واحـدې فکـري دایـرې پـه حدودو کې فعال وو، نو ځکه خو یې د اخلاقي اډیـالونو او فضـایلو پـه بیان کې د محتوایي توارد او تصادف خبره هم ردېدلای نه شي.

شیخ سعدي په (اوومه) هجري پېړۍ کې د اسلامي نړۍ په تېـره بیـا د دري ادب یو ستر عرفاني، روحاني او ادبي شخصیت تېر شـوی دی، د دین د اساساتو تل ته ورکښته شوی و او د اسلام پـر اکثـرو ارکـانو او رموزو پوه و، خدای پالنه، انسان پالنه، ذهني او نفسي تذکیه، د انسان د اخلاقي نظام جوړښت، عرفان، ځان پېژندنه او خدای پېژندنه د شېخ سعدي رحمة الله علیه د کـلام فکـري اساسـات جـوړوي، بوسـتان، ګلستان او په مجموعي ډول د هغه ټول کلیات د همـدغو ارزښـتونو د ځلونې انځورګري کوي. رحمان بابا د یولسمې هجري پېړۍ په وروستۍ نیمایي او د دولسمې هجري پېړۍ په لومړیو کې د پښتو ستر شـاعر او

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوی عارف تېر شوی، رحمان بابا بیا د خدای په مینه او د هغه د مخلوق په محبت کې غرق انسان دی، هغه وايي چې: دا دنیا ده خدای له عشقه پیدا کړې، تصوف، عرفان، د نفس پاکوالی، اخلاقي فضایل، انسانیت او د هغو پالنه د رحمان بابا د کلام محتوايي خواوې دي.

دلته غواړو ددغو دوو سترو عارفانو انساني لارښوونو، اخلاقي ایډیالونو او د دیني نصایحو سپړنې او پرتلنې ته لږ تم شو.

عدالت:

سعدي د عدالت تامین او پالنه د هر انسان او په تېره بیا د عادل انسان لپاره د تلپاتې یادګار وسیله ګني، وايي ظالم او عادل دواړه له نړیه تلونکي دي، خو له یوه څخه د ظلم قاعده پاتې کېږي او له بل څخه نېک نوم.

ظالم برفت و قاعده زشت ازو بماند

عادل برفت و نام نیکو یادګار کرد

د رحمان بابا په کلام کې هم عدالت او د عدالت تامین یو مهم عنصر دی، هغه هم د شېخ سعدي په شان پر عدالت ټینګار کوي او له هر انسانه د انصاف او عدالت غوښتونکی دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انصاف په عدالت به نوشېروان شې

هر عمل به د خپل ځان په ترازو کړې

د سکندر په څېر جهان به درځرګند شي

که سر کوز په اېینه د خپل زانو کړې

هنر:

سعدي هنر، پوهه او کمال د انسان لپاره ستر ثمر ګڼي، دده په نظر د انسان هنر همغه دی چې هغه خپله ظاهر شي او په خپله د هنرمند شخصیت تثبیت کړي، نه دا چې هنرمند د هغه یادونه وکړي:

اگر هست مرد از هنر بهره ور

هنر خود بگوید نه صاحب هنر

رحمان بابا هم د سړي جوهر د هغه هنر ګڼي، هنر د سړیتوب معیار ګڼي، نه زر او زور:

دنیا دارکه مستغني په سیم و زر دی

هنرمندو څخه ګنج د خپل هنر دی

بېهوده به زورور و ځان ته وایي

د دنیا سړی که هر څو زورور دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شتمني:

شیخ سعدي مال، متاع او دنیایي شتمني داسې یوه اړخیزه لاره ګڼــي چې له هغو سره زیاته مینه او لېوالتیا ددې سبب ګرځــي چــې څــوک ترې بېرته نه شي راوتلای.

کسی ره سوی ګنج قارون نبرد
و ګــر بــرد ره بــاز بیرون نبرد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې تخت و تاج او د دنیا مال چاتــه نــه پاتې کېږي، که یوڅوک پاچا او ستر واکمن هم وي، نو یوه ورځ به یې دا تاج و تخت له خاورو سره برابر شي، نو ښه خبره داده چې انسان نېکي وکړي او د نېکۍ له امله خپل نوم پرېږدي.

اورنګ زېب چې ارایش د تخت و تاج کا
تخت و تاج به یې مرګ تاخت و تاراج کا
پــه جـهـان کې به یې پاتې ښه بد نوم شي
دی کــه چــارې د کــسری کــه د حجاج کا

رحمان بابا پر دې بیا ټینګار کوي چې د هېچا شتمني او واک تلپاتې نه دي او اخر له منځه ځي:

خــان سلطان ددې جـهــان
اخر درومي خــوار حــیران

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه یې مل نه یې حامي وي
درد یې داسې پـه خپل ځان
بـادشاهي یې پـاتې کېږي
زړه یـې چـوي پـه ارمـان

مینه او مینان:

سعدي هغه کسان چې له چا سره د زړه له تله مینه او محبت ولري او د هغو په مینه کې غرق وي، عیناً لکه مړي ګڼي چې اواز ترې نه خېږي، ددې شعر یو تعبیر دادی چې څوک د خدای په مینه کې ډوب وي، هغه نه د بل چا خبره اوري او نه چاته غوږ نیسي، هغه یوازې په خپله مینـه کې ډوب وي.

عاشقان کشتګان معشوقند
بـر نیایـد زکـشتګان اواز

رحمان بابا هم عشق داسې یو سېلاب ګڼي چې هر څه له مخې پسې وړي او هېڅ بند ورته د ټینګې نه دی:

هـر چې ژغـوري سـرو مال په عاشقۍ کې
هـغه کـړی کـور پـه مخ کې د سېلاب دی
ته چې خوب غواړې په عشق کې راته وایه
کوم چا کړی د زمري په خوله کې خواب دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا، ناز، نخرې، ازار او درد د عشق او معشوقې خصلت ګڼي، خو دی په دې نظر دی چې څوک د عشق په لاره ځـي، نـو دا نخـرې بـه زغمي.

معشوقې همېشه ناز په عاشق کاندي
رحمـان هېڅ له خپله یاره ازار نه دی

یا هم:

چې د ستا د عاشقۍ په تېغ شهید شي
د رحـمان غـاړه بـه هـاله شـي ادا

رحمان بابا دا دنیا د عشق او مینې زېږنده او عشق بیا د ټولو مخلوقاتو پلار ګڼي:

دا دنـیا ده خدای له عشقه پیدا کړې
د جـمله وو مـخلوقـاتو پـلار دی دا

رحمان بابا د عشق په لاره کې د خطرونو د مخنیوي لپاره سپارښـتنه کوي چې مین باید ځان ته یو لارښود وټاکي:

بې رهبره یون د عشق په لاره ګران دی
دلـته بـویه چې پیدا کاندي رهبر څوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

نېک کارونه:

سعدي تر هر څه زیات پر ښو اخلاقو، نېک چلند او په یوه لنډه مانا پر سړیتوب ټینګار کوي، هغه وايي، نه دا نړۍ پاتې کېږي، نه د انسان خوښي او خوشالي، خو کوم څه چې انسان ته تلپاتې ژوند ورکوي، هغه د انسان هغه نېکي ده چې تر ده وروسته نور دی په همغه نامه یادوي:

جـهان نـمانـد و خـرم روان آدمـــی
که باز ماند از او در جهان به نیکي یاد

رحمان بابا هم دا دنیا او د هغې خوشالۍ یوه ننداره بولي چې ډېر ژر تېرېدونکې ده، خو سړی باید د سبا غم وخوري.

د دنیا په تماشا چې څوک نازېږي
خـو هم نن یې تماشا ده سبا نه ده

دی نېک کارونه د نېکو خلکو او بد کارونه د بدو خلکو زېږنده ګڼي:

نـېکو کـاره نېک افعال شي
بـد کـردار او بد افعال شي
سـرنـوشـت د سـړي ګــوره
یـو عیسی وي بل دجال شـي
چـې نېک بخت وي نیکويي کا
چـې بـد بخت وي بد سګال شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

فـــال بـه څـه ګـورې رحـمانه
خپل افـعال د سـړي فـال شـي

مقصود:

سعدي د نورو صوفیانو او عارفانو په شان زړه د خپل محبـوب اصـلي خونه او ځای ګڼي او په دې نظر دی چې هر څه (خپل مقصود او مرام) باید په خپل ځان او زړه کې وګورو، که ځان ته متوجه نـه شـو خپـل مقصود په دښتو او بیابان کې نه شو پیداکولای.

عمرها در پی مـقصود به جان ګردیدم
دوست درخانــه و ماګرد جهان ګردیدم
خود سرا پرده قدرش زمکان بیرون بود
انکه ما در طلبش کون و مکان ګردیدم

رحمان بابا هم زړه د عبادت او دعا د قبلېدو اساسي ځای ګڼــي او هــر انسان ته وایي، که غواړې خپل مقصود حاصل کړې، د بل انسان زړه مه ازاروه او د هغه د ابادۍ هڅه وکړه.

د خلیل تر کعبې دا کعبه ده لویه
که اباد کا څوک ویران حرم د زړه

او یا هم:

کــه دې نیت وي د کعبې د جوړولو
د بېوسه انسان زړه جوړ کړه کعبه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

زړه:

لوی عارف او صوفي شېخ سعدي د انسان زړه داسې یو شی ګڼي چې هر ځل چاته نه ورکول کېږي او دا داسې متاع نه ده چې بار بـــار دې د معاملاتو په بازار کې خرڅه شي:

دل به بازار من آورده و بفروخته ای
دل بفروخته مفروش به بازار دګـــــر

په دې بیت کې ژمنه، وفا او نوره محتوا شامله ده.

رحمان بابا بیا د عرش او کرسۍ تر مرتبې هم د زړه مرتبه لـــوړه ګڼـــي، وایي:

چې یې عرش او کرسي لاندې تر قدم وي
بـــــالا تـــــر دې هـسې شـان قـدم د زړه

غوړه مالي:

غوړه مالي، د پاچاهانو د خوشالۍ لپاره په درباري چلند کـــې ناقانونـــه افراط او تفریط یوه داسې ناروغي ده چې ټولنه له سختو ستونزو ســـره مخامخولای شي، خو ځینې وخت بیا داسې هم وي چې ځینې شاهان د مشاورینو ښه نظر هم اوري او هم یې عملـــي کـــوي. شـــېخ ســـعدي دغسې یو حالت ته متوجه دی او وایي افسوس د هغه شخص په حـــال

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې حاکم یې ښه خبره اوري، خو دی یې ورته نه کوي، دا حالت د ډېـر افسوس خبره ده:

هر که شاه آن کند که او گوید
حـیف باشد که جز نکو گوید

رحمان بابا بیا غوره مالي د نوکرانو یوه مجبوري ګڼي او وایي:

هــر چې کاندي نوکري د بادشاهانو
خواه ناخواه به د دربانو منت بار وي

چوپتیا:

حضرت علي کرم الله وجهه ته یوه خبره منسوبه ده چې وایي: ((د هر چا شخصیت د هغه د ژبې تر شا پټ دی.)) رښتیا خبره هم همدا ده تر هغه پورې چې یو څوک خبرې ونه کړي، نو د هغه د پوهې او شخصیت جاج ورڅخه نه شي اخیستل کېدلای او د پوهې کچه یې نه معلومېږي. شېخ سعدي رحمة الله علیه هم همدا پخه خبره د خپل کلام پــه یــوه بیت کې ځای کړې، وایي:

تا مرد سخن نگفته باشد
عیب و هنرش نهفته باشد

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت رحمان بابا بیا خاموشي یوه لوړه مرتبه ګڼي، خو دی دا مرتبه په هغه شرط ماتوي چې له خپل یار سره پر خبرو لګیا وي، له دغسې یو حالت پرته رحمان بابا هم خاموشي یوه لوړه مرتبه او مقام ګڼي:

خاموشي که هر څو لویه مرتبه ده
زه مې یار سره په سوال او ځواب خوښ یم

ټولنیز اخلاق:

د شیخ سعدي په کلام کې پر ټولنیزو اخلاقو هم ډېر ټینګار شوی، خو د ټولنیزو اخلاقو ترڅنګ سیاسي اخلاقو ته هم ډېر پام شوی، د پاچاهانو غرایز او نفسي خواهشات هم تشریح شوي او د درویشانو هم. هغه په یوه حکایت کې وایي، لس درویشان پر یوه ټغر راټولېدی شي او خپله ډوډۍ له یو بل سره نیمولای شي، خو په یوه اقلیم او یوه جغرافیه کې دوه پاچاهان نه شي ځایېدلای. د سعدي دا مثال همدا اوس زموږ په ټولنه کې په ښه ډول د تطبیق وړ دی. سعدي دا د پاچاهانو یوه غریزه ګڼي چې یو ځای لاندې کړي، نو بیا د بل د نیولو هوس لري:

ده درویش در ګلمی بخسبند
دو پادشاه در اقلیمی نګجند

او یا هم:

نیم نانی ګر خورد مرد خدا
بذل درویشان کند نیمی دګر

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــلک اقلیمی بگـیرد بادشاه
همچنان در بـند اقـلیمی دگر(۵)

رحمان بابا بیا په دې نظر دی چې د خانانو او ملنګــانو ســره کلــي نــه کېږي، دی دواړه یو د بل مقابل لوري ګڼي:

نــــه شـي د خـانانو مـلنګانو ســره کلي
چېرته عزیزخان چېرته ملنګ عبدالرحمن

رحمان بابا بیا دروېشان تر شاهانو لوړ ځکه ګڼي چې د خپــل روحــاني قوت په برکت تر عرشه هم مزل کولای شي او شــاهان لــه دې ســفره عاجز دي:

په یوه ساعت تر عرشه پورې رسي
مـــا لیدلی دی رفتار د دروېشانو

اصلیت:

شیخ سعدي رحمة الله علیه په دې نظر دی چې د یــو شــي فطــرت او طبیعي خواص په اسانۍ سره نه بدلېږي، که هر څــومره یــې روزنــه او پالنه هم وشي. ددې اخلاقي نظر نتیجه داده چې موږ باید د هــر شــي اصل ته مراجعه وکړو او د هغه د اصل پــه مقیــاس هغــه پــه ټــولنیزو معاملاتو کې شامل کړو، د لېوه له بچي څخه د انسان د بچــي د چلنــد هیله هسې خواري ده که څه هم هغه له انسان سره رالوی شــي، خــو وروستۍ نتیجه یې خپل اصل ته رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاقبت گرگ زاده گرد شود
گــرچه با آدمی بزرگ شود

رحمان بابا بیا دې ډول پیغام ته په ښه ډول اشاره کړې، هغه وایي:

نه لېوه په ادمیت اموخته کېږي
نه امید د مروت شي له افلاکا
لــه فلکه د وفا امید باطل دی
کلــه دیو له آدم زاد سره وفا کا

شیخ سعدي وایي، پاچا باید ظلم خپله دنده ونه ګڼي او نه باید د پســه د ساتلو دنده لېوه ته وسپارل شي. د پاچا د ظلم کارونه د خپل ملک د دېوالو د نړولو مانا لري.

نــکند جور پیشــه سلــطان
کــه نبایــد زگــرگ چوپــان
پادشاهی که طرح ظلم افکند
پای دیوار ملک خویش بکند

رحمان بابا بیا وایي چې کم ذات ته باید واک ونه سپارل شي، ځکه چې له هغه څخه د نېکۍ هیله نه شي کېدی.

له کم ذات بې دیانته بې غمازه
طمع مه کړه د نېکۍ د بو قیراط

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواخوږي:

سعدي که څه هم خپل اخلاقي ایډیالونه د اسلامي عرفـان پــه ګاڼــه سمبال کړي، خو دا اخلاقي ایډیالونه نه یوازې پــه یــاده دایــره کــې د مطالعې و ړدي، بلکې د ټولو ادیانو او افکــارو پــه هنــداره کــې هــم د مطالعې او تائید وړ دي. د سعدي یو شعر چې ډېر مشهور دی او دی په کې د ادم زامن د یوه بدن بېلابېل غړي ګڼــي، د نــړۍ د ټولــو ملتونــو عمومي روحیه تشکیلوي، ځکه خو یې د ملګرو ملتونــو د ودانــۍ پــر دروازه هم لیکلی دی، سعدي رحمة الله علیه وایي:

بنــــی ادم اعضـــــای یکدیگرنــــد
کـــه در افـــرینش زیـــک ګوهرنــد
چـــو عضــوی بـــه درد اورد روزګـــار
دګـــر عضـــوی هـــا را نمانـــد قـــرار
تـــوکز محنــت دیګـــران بـــی غمـــی
شـــاید کـــه نامـــت نهنـــد آدمـــی

له پورته کلام څخه د سعدي فکري نړۍ لید خورا ښه څرګندېږي چــې سعدي پر ټول بشر د لوړو اخلاقي پرنسیپونو د تطبیق غوښتونکی دی.

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې انسان یــا د ادم زامــن ټــول د یــوه وجود یا یوه صورت مانا لري. په کار ده چې یو بل سره په غم او درد کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریک وي، ښه کارونه وکړي او له بدو ډډه وکړي.

کــــر د ګلـــو وکـــړه چـــې ســـیمه دې ګلـــزار شــــي
اغــزي مــه کــره پــه پښــو کـــې بــه دې خــار شــي
ادم ذاد پـــــه معنـــــــی واړه یـــــو صـــــورت دی
هـــــر چـــــې بـــــل ازاروي هغـــــه ازار شـــــي
کـــه تـــه نـــه کـــوې نظـــر د چـــا و عیـــب تـــه
هـــر ســـړی بـــه ســـتا د عیبـــو پـــرده دار شـــي
کـــه بـــل بـــد کانـــدي تـــه ښـــه ورســـره وکـــړه
هـــر یـــو نخـــل چـــې مېـــوه لـــري سنګســـار شـــي
هغـــــه زړه بـــــه لـــــه توپانـــــه پـــــه امـــــان وي
چـــې کښـــتی غونـــدې د خلکـــو بـــار بـــردار شـــي

عدل او نېکنامي:

سعدي سخاوت، بخشش، ځوان طبیعي، لورېینه او د بېکسو لاسنیوی د حاکم یوه ځانګړنه ګڼي او وایي چې خزانه چاته نه پاتې کېــږي، خــو نېک نوم پاتې کېږي. سعدي د (قارون) او (نوشــین روان) او د هغــوی عملونه ښه مثال ګڼي.

قارون هـــلاک شـــد کـــه چهـــل خانـــه ګـــنج داشـــت
نوشــــین روان نمـــرد کـــــه نـــــام نکـــــو ګذاشـــــت

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا وایي:

که په ګنج د شاهي فخر شهریار کا
عاشقان یې د د دلبرو په رخسار کا

خرقه پوشو په خرفه کې دی موندلی
هغه حظ چې په دنیا یې دنیا دار کا

رحمان بابا بیا سخاوت او بخشش د مال د زیاتوالي وسیله ګڼي او وایي:

خزانـــــه پـــــه ســــخاوت ســــره زیـــــاتېږي
د کـــــوهي اوبـــه چـــې وکـــاږې بســـیار شـــي

***

مـــــړول د وږې ګېـــــډې مشـــــکل نـــــه دی
مـــــړول د وږیـــــو ســـــترګو مشـــکل کـــار دی

نظم:

په ټولنه کې د عدالت او نظم د تامین به خاطر سعدي په دې نظـر دی چې حاکم باید په خپله د عدالت نمونه شي، پر خیانت لاس پـورې نــه کړي، که چېرې په خپله واکمن په ټولنه کې د خیانت مرتکب شي، نــو دا کار ددې سبب ګرځي چې لښکریانو ته پلمه او روحیه ورکړي او هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

زر ځله جنایت وکړي. سعدي په ټولنه کې د نېک واکمـن د حاکمیـت غوښتونکی دی او بیا له هغه ځخه د نېکو او ښو خلکو د ګومارنې هیله لري.

اګـــر زبـــاغ رعیـــت ملـــک خوردســـیبی
پراورنــــد غلامـــــان او درخـــــت از بـــیخ
بـــه پـــنج بیضـــه کـــه ســـلطان ســـتم روادارد
زننـــد لشـــکریانش هـــزار مـــرغ بـــه بـــیخ

رحمان بابا هم په ټولنه کې د ناکره او بدو خلکو له ګومارنې سره سخت حساسیت ښیي او هغوی له لېوني سپي سره تشبه کوي او وایي چـې دا داسې ناروغي رامنځته کوي چې د ټـولنې نظـم لـه منځـه وړي او درملنه یې ناشونې ده:

رحمان بابا وایي:

ورک شـــه ورک شـــه بـــدکردار او بـــد ســـړی
کـــه دې ورور دی کـــه عزیـــز وي کـــه پـــردی
تـــر هغـــه لا نېکـــو کـــار بېګانـــه ښـــه دی
چـــې بـــدکار شـــي د چـــا زوی او یـــا نمســـی
هغـــه خلـــک همـــه واړه لېـــوني کـــا
چـــې پـــه کلـــي کـــې یـــو ســـپی شـــي لېـــونی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مړنـــــي ویلـــــي بویـــــه و هغـــــه تـــــه
چـــې بـــې وجـــې ازار نـــه کانـــدي یـــو شـــی.

د حاکم په باب بیا رحمان بابا وایي:

کـــه پـــه قطـــع د تمـــام جهـــان ملـــک یـــې
چـــې لـــه ځانـــه خبـــر نـــه یـــې لا هلـــک یـــې
که د لمـر پـه څېـر څرګنـد شـې پـه جهـان کـې
څـــو پـــه زړونـــو پســـندیده نـــه شـــې لا ورک یـــې

پوهه او شتمني:

ځینې خلک په دې نظر دي چې پانګه، دولت او خزانه دا په ډېر علـم، پوهې او ذکاوت نه ترلاسه کېږي، ځینې یې د بخت کار ګڼي او ځینـې یې خدایي ورکړه. سعدي هم شتمني او پانګه د علم کار نه ګڼي. هغـه وایي:

بخـــت و دولـــت بـــه کـــار دانـــی نیســـت
جـــز بـــه تائیـــد اســـمانی نیســـت
افتـــاده اســـت در جهـــان بســـیار
بـــی تمیـــز ارجمنـــد و عاقـــل خـــوار
کیمیـــاګر بـــه غصـــه مـــرده و رنـــج
ابلـــه انـــدر خرابـــه یافتـــه ګـــنج

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا هم د ژوند يو شمېر کارونه او پرمختياوې، شتمن کېدل او نور يوازې په عقل پورې نه تړي، طالع، بخت او نور چانسونه هم په کې دخيل ګڼي، نو ځکه خو وايي:

عقل مه غواړه طالع غواړه رحمانه

عقل مـن د طــالعمنو غلامان دي

دا هم وايي چې:

دا دنيا پــه احمقانو ده ودانه

دانا نه کا په دنيا باندې غرض

عيب:

غيبت، د يوه بل عيب لټول او بل ته يې رسول يوه ناروغي ده چې هم اسلام مردوده کړې او هم انساني ارزښتونو، شېخ سعدي هغــه کســان غندي چې د بل انسان عيب لټوي او بيا يې نورو ته انتقالوي:

هــر که عيب ديگران پيش تو اورد وشمرد

بی گمان عيب ترا پيش ديگران خواهد برد

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا هم غیبت او د بل عیب لټول یوه ستره ناروغي ګڼـي او پـر هغه انسان غوسه څرګندوي چې د بل عیبونه لټوي او خپل عیبونـه او نیمګړتیاوې پټوي. رحمان بابا دې ډول اشخاصو ته په خطاب کې وايي:

چې مدام د بـل و عیـب و تـه نظـر کـړې
خدای له خپلـه عیبـه ولـې نـاخبر کـړې
کــه دې خپلــه ګنــاه لویــه لکــه غــر وي
په حیلــه حیلــه بــه غــر د مــچ وزر کــړې

دا سپارښتنه هم کوي چې:

که ته نه کـړې پـه بـل چـا بانـدې غـرض
بـل به هـم نـه کـا پـه تـا بانـدې غـرض

روزنه:

سعدي په ښوونه، روزنه او بدلون کې د یو چا یا یو شي اصل ډېر مهـم ګڼي، هغه وايي ځینې شیان د بدلون وړ دي، خو ځینې چـې د خپـل طبیعت تابع وي، پر هغو باندې خواري کول د وخت ضایع کول دي.

چـــون بـــود اصـــل ګـــوهری قابـــل
تربیـــــــت را در او اثـــــر باشـــــد
هـــیچ صـــیقل نکـــو ندانـــد کـــرد
اهنـــی را کـــه بـــد ګهـــر باشـــد

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا وايي:

هــــر چـــې کـــر کـــا د وربشـــو غـــنم غـــواړي
لـــه خـــاطره دې بېـــرون کـــا دغـــه خيـــال څـــوک
ســـړيه بويـــه چـــې پـــه نېـــک عمـــل يـــادېږي
نه چـــې نـــاز کـــا د دنيـــا پـــه ملـــک و مـــال څـــوک

شیخ سعدي وايي:

ســـــگ بــــه دريــــای هفـــت گانـــه بشـــوی
کــــه چـــو تـــر شـــد پليـــد تـــر باشـــد
خـــــر عيســـــی گـــــرش بـــــه مکـــــه برنـــــد
چـــــون بيايـــــد هنـــــوز خـــــر باشـــــد

رحمان بابا هم د یو شي اصل مهم گڼي، هغه پیغام چې شېخ سعدي په خپل کلام کې ځای کړی. رحمان بابا هم تقریباً هغه ته ورته پیغام لري، رحمان بابا د اصلیت پیغام په یو بل ډول ځای کړی دی.

شـــاه جهـــان او اورنـــگ زېـــب غونـــدې اشـــراف
صـــدقه شـــه تـــر منصـــور غونـــدې نـــداف
دا ځلـــــور مذهبـــــه واړه ســـــره يـــــو دي
مـــا او تـــا پـــه کـــې پيـــدا کـــړ اخـــتلاف

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مکـــې پـــه بزرگـــی کـــې هـــېڅ شـــک نـــه شـــته
ولـــې خـــر بـــه حـــاجي نـــه شـــي پـــه طـــواف

تدبیر:

شیخ سعدي په دې نظر دی چې د یو ملک د ابادۍ لپاره دا ضروري ده چې هلته باید هغه کسان په کار وګومارل شي چې لـه خدایـه وېـره احساسوي، خطر مخکې تر هغه چې واقع شي، باید رفع شي، کـه یـو ځل زیان او خطر پېښ شو، نو زیان رسوونکي ته که بیا سزا هم ورکړل شي، ګټه نه رسوي، نو ښه داده چې خطر تر پېښېدو وړاندې رفع شي.

خـــــدا تـــرس را بـــــر رعیـــــت ګمـــــار
کـــــه معمـــــار مملکـــــت ســـــت پرهیزکـــــار
ریاســـــت بدســـــت کســـــانی خطاســـــت
کـــــه از دستشـــــان دســـــت هـــــا برخداســـــت
ســـــرګرګ بایـــــد هـــــم اول بریـــــد
نـــــه چـــــون ګوســـــفندان مـــــردم دریـــــد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې هر کار مخکې تر دې چې واقع شي، هغه ته باید تدبیر ونیول شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه وايي:

چـــې پـــه وخـــت د ځنکـــدن وکـــاږې ږیـــره
تـــر نـــن ولـــې هســـې ناســـت یـــې بـــې تـــدبیره
هـــر ســـړی چـــې ګانـــده غـــم پـــه مـــخ کـــې وینـــي
لـــــه هغـــــه غمـــــه لا نـــــن ګرځـــــي دلګیـــــره
چـــــې ســـــبا ارمـــــانوې پنـــــد د پیرانـــــو
ولـــې نـــن د پیـــر طلـــب نـــه کـــړې بـــې پیـــره

سرېټوب:

سعدي خاکساري او تواضع د انسان د لوړتیا عامـل ګڼـي او پـر هغـو ټینګار کوي، وايي:

زخـــــاک آفریـــــدن خداونـــــد پـــــاک
پـــس ای بنـــده افتـــادګی کـــن چـــو خـــاک
حـــــریص و جهانســـــوز و ســـــرکش مبـــــاش
زخـــــاک افریدنـــــدت آتـــــش مبـــــاش
چـــون ګـــردن کشـــید اتـــش هوفنـــاک
بـــه بیچـــاره ګـــی تـــن بنـــداخت خـــاک
چـــو ان ســـرفرازی نمـــود ایـــن کمـــی
از آن دیـــــو کردنـــــد ازیـــــن آدمـــــی

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا هم په ژوند کې تواضع، خاکساري په حقیقت کــې د لــویې نښه ګڼي، هغه سړیتوب په مال و دولت، شتمنۍ او نورو مالي امکانــاتو پورې نه تړي هغه په دې نظر دی چې:

ادمیـــت پـــه مـــال دولـــت نـــه دی رحمانـــه
بــت کــه جــوړ کــړې د ســرو زرو انســان نــه دی

بل ځای وایي:

لــه سړیه غرض واړه سړیتوب دی
نه چې پټ وي د سرو زرو په لباس

قناعت:

سعدي قناعت او ښه چلند د انسان د نېکمرغــۍ بــل عامــل ګڼــي او وایي، څوک چې غواړي د انسانیت لاره خپله کړي هغه باید لــومړی د نفس له سپي سره مقابله کوي.

خـــــدا را ندانســـــت و طاعـــــت نکـــــرد
کـــه بـــر بخـــت و روزی قناعـــت نکـــرد
قناعـــــت تـــــوانګر کننـــــد مـــــرد را
خبـــــرکن حـــــریص جهـــــانهګرد را
ســـــکوتی بدســـــت آورای بـــــی ثبـــات
کـــه برســـنګ ګـــردان نرویـــد نبـــات

(c) ketabton.com: The Digital Library

کسی سیرت آدمی گوش کرد
که اول سگ نفس خاموش کرد

رحمان بابا هم قناعت د انسان د نېکمرغۍ لوی عامل ګڼي، ان تر پاچاهيه يې هم پورته ګڼي:

په ښه خوی له بد خواهانو بې پروا يم
په نرمۍ لکه اوبه د اور سزا يم
قناعت مې تر خرقې لاندې اطلس دی
پټ د درست جهان پادشاه ظاهر ګدا يم

رحمان بابا قناعت د سعادت سبب ګڼي وايي:

هغو بيامونده سعادت په دا دنيا
چې يې وکړ قناعت په دا دنيا
هر ژوندی چې د مرده په قبر ورشي
بس دی دومره نصيحت په دا دنيا

بل ځای وايي:

د قانع تر قناعته صدقه شه
هم دنيا او هم دينار ددې دنيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای وايي:

چې کیمیا د قناعت یې په لاس کېوزي

که ګدا وي د قارون په څېر توانګر شي

رحمان بابا دا هم وايي تر څو چې انسان په خپله پر یو شي قناعت ونه کړي، هغه هېڅکله په سیم وزر نه مړېږي.

موړ به نه شي هېڅ سړی بې قناعته

که یې خونه وي په سیم و په زر ډکه[۶]

وقایه:

په طبابت کې یوه مقوله ده چې وقایه تر معالجې ښه ده، سعدي هم په دې نظر دی، مخکې تر دې چې پېښه واقع شي، باید علاج یې وشي، تر پېښې وروسته تدبیر نیول، کومه ګټه نه لري:

عـــلاج واقعـــه پـــیش از وقـــوع بایـــد کـــرد

دریـــغ ســـود نـــدارد چـــو اســـت کـــار از دســـت

بـــه روزګـــار ســـلامت ســـلاح جنـــګ بســـاز

وګـــر نـــه ســـیل چـــو بګرفـــت ســـد شـــاید بســـت

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا هم دې ته ورته پیغام په خپل کلام کې ځای کړی، هغه په دې نظر دی، مخکې تر دې چې یو عمل ترسره شي، باید فکر پرې وشي، که چېرې یو ځل وخت ضایع شو هغه تېر ساعت بېرته نه راګرځي، نو ځکه خو باید هر کار ته ډېر دقت وشي.

تــــر ورخ تېــــرې اوبـــه بېرتـــه نـــه جـــاروزي
نـــه جـــاروزي تېــر ســـاعت پـــه بېرتـــه بیـــا
تېـــر ســـاعت پـــه مثـــال مـــړی د لحـــد دی
مـــړ چـــا نـــه دی ژونـــدی کـــړی پـــه ژړا

دوستي او دښمني:

سعدي د دوستۍ او دښمنۍ لپاره هم پاخه معیارونه ټاکلي، ددې معیارونو له جملې څخه (اصلیت) یو اساسي معیار دی. سعدي په دې نظر دی چې د لباس په تغیر ماهیت نه بدلېږي او انسان باید د دښمن په پېژندنه کې د هغه اصل ته ډېر متوجه وي:

دشـــمن اګـــر دوســـت شـــود چنـــد بـــار
صـــاحب عقلـــش نشـــمارد بـــه دوســـت
مـــار همـــان اســـت بـــه ســـیرت کـــه هســـت
ور چـــه بـــه صـــورت بـــدر آیـــد زپوســـت

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا وايي:

لـــه نا اهلو د وفا طمع ومه کړه
ګنده نل به نيشکر نه شي هرګز

بل ځای وايي:

د بـــې دردو همدمي به دې بې درد کا
د نامردو هـــــمدمي بــــه دې نامرد کا

رحمان بابا دغه راز د دوست پر انتخاب ټينګار کوي او وايي:

لــه اغيــار ســره خنــدا څــه پــه کــار نــه ده
لــه اغيــار ســره ســودا څــه پــه کــار نــه ده
بــد لــه بــدو ســره بويــه نېــک لــه نېکــو
د جفــا پــه ځــای وفــا څــه پــه کــار نــه ده.

د سعدي(رح) ټولو کلياتو، ګلستان، بوستان، غزلـو، قصـايدو، قطعـو، څلوريزو او نور ټولو کې دومره اخلاقي فضايل بيان شوي چې يـوازې د موضوعګانو تشه يادونه يې د يوې ليکنې له حدودو څخه وځي، پـاتې لا د ټولو څېړنه. د سعدي په کلام کې د شاهانو سيرت ته اشاره شوې، د درويشانو اخلاق بيان شوي، د قناعت په باب د کانې کربښې راغلي، د مجلس نزاکت او چوپ پاتې کېدل او د هغو فضايل بيان شوي، د ځوانۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرمهال د انسان کرکتر تشریح شوی، د سپین ږیرتوب په حالـت کـې انساني کرکتر ته اشاره شوې، د ښې روزنــې او پــالنې تــدبیر، عشــق، مستۍ او شور، تواضع، پر کم څیز قناعت، توبې، عافیت او نورو مسایلو په باب ګڼ شمېر نصیحتونه او حکایتونه راغلي او هغه په کیسه ییــز او داستاني ډول په مثالونو کې توضیح شوي دي. موږ د ســعدي د علــم، نصیحت او اخلاقي لارښوونو له دریاب څخه یوازې یو څو مرغلــرو تــه نغوته وکړه او همغه مو د اخلاقي ایډیالونو د یو بل ستر لاروي حضــرت عبدالرحمن بابا له اخلاقي مرغلرو سره پرتله کړې. د رحمــان بابــا پــه کلام کې هم ستر اخلاقي او انساني ایډیالونه بیان شوي دي او د ټولــو یادول دلته شوني نه دي، دا یو اوږد بحث دی او زیاتو لیکنو او ځانګړو اثارو ته اړتیا لري چې د اسلامي نړۍ د دغو دوو سترو ادبي او عرفــاني څېرو د کلام مرغلرې لاپسې وځېړل شي او لاپسې وځلول شــي. خــو موږ یې دلته د بېلګې په توګه یوازې څو برخو ته په لنډیز ســره اشــاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) اریانا دایره المعارف(پښتو)، څلورم ټوک، د افغانســتان علومــو اکــاډمی، ۱۳۹۰ ل کال، ۴۲۸ مخ.

(۲) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقــات، د پوهنې وزارت، ۱۳۳۹ل کال، ۹۴ مخ.

(۳) د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنی دورې، سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۱۷۵ مخ.

(۴) د بدیع فن او پښتو شاعري، پوهنیار محمد ابــراهیم همکــار، د میــدان وردګ ولایت مقام، ۱۳۸۸ل کال، ۲۲ مخ.

(۵)کلیات سعدي، محمدعلي فروغی، تهران، ۱۳۹۰ل کال، ببلابېل مخونه.

(۶) د رحمان بابا دېوان، د څېړنیار محمد عارف غروال سریزه، پښــتو ټولنــه، کابل، ۱۳۵۶ل کال، ببلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود

دا لیکنه د (انتوني ارلاتو) د اثر یوه برخه ده چې ما (یون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

ژبپوهنه د علومو یوه څانگه ده، یوازې د انساني ژبې د بېلابېلو خــواوو څېړنه رانغاړي او تر یوه بریده د بشري چلند او فرهنگ له نورو خــواوو سره د هغې متقابل عمل څېړي. ژبپوهنه په ځانگړې توگه (د ژبې لرلو ته ویل کېږي ځکه دا پوهه هڅه کــوي هغــه وســیلې یــا ډاټــا چــې د ارتباطاتو پدیدې یو بل سره نښلوي، راټولې کړي او هغه بېلگې چــې دا پدیدې یې لري، وگوري او د ټاکلو قاعدو له مخې لیــدل شــوی نظــام راوسپړي.

د طبیعي یادښتونو د بېلگو د راوړلو لپاره د (بایل) د قانون له فورمولــو څخه کار اخلو او هغــه عملــي کــوو. (رابــرت بایــل (Robart) (۱۶۲۷-۱۶۹۱م) د انگستان نامتو کیمیاپوه او فزیکپوه و چې د (بایل) د نــامتو قانون د رامنځته کېدو سبب شو.) بایل د گازو د ځانگړتیا له مخې یــو ساده فورمول رامنځته کړ په دې مانا چې په حجم کې د قوې فشار لــه ثابت څېز سره مساوي دی، ده همدا فورمول رامنځته کړ او د ریاضي د عادي ارقامو له مخې یې دا پدیده په دې ډول بیان کړه:

Pxv=C

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ژبپوهنه د کنترول شویو تجربو د ترسره کولو له مخې لــه طبیعــي علومو سره څرګند توپیر لري. موږ نه شو کولای یو وګــړی پــه یــوازې توګه په یوه ازمونځي(لابراتوار) کې وازمویو، ان که دا کــار د یــوه لنــډ مهال لپاره هم ترسره کړو، ترلاسه شوې پایله به د منلو وړ باور خپل نه کړي، له ژبنیو عواملو پرته نور عوامل لکه پښــواني اړیکــي، ټــولنیزې نظریې او د تجربې ساحه دا ټول د کار پر نتیجې خپل خپل اغېز لــري. یوازینۍ طریقه چې د هغې له لارې کولای شو د ازموینې پــر ســتونزې بریالي شو دا ده چې یو ډله نوي تولد شوي ماشــومان تجربــه کــړو، د بېلابېلو پراخو ژبنیو اړیکو له لارې د هغوی هر یو تــر دقیقــې څــارنې لاندې ونیسو، خو دا هم باید له یاده ونه باسو چــې دا ډول تجربــه لــه اخلاقي اصولو او طریقو څخه لرې ده.

د علمي ستونزو له جملې څخه چې ژبپوهان هر وخت ورسره مــخ وي، ځینې یې د هغو ایکالوجستانو په شان دي چې هغوی ورسره د طبیعي نظامونو د څېړنې په لړ کې مخامخېږي او له کنترول شــویو لارو څخــه خپل ټول ځوابونه نــه شــي ترلاســه کــولای. (ایکــالوژي Ecology) د موجوداتو د ژوندود، عاداتو او له چاپېریال سره د هغو د اړیکو په بــاب پوهې ته ویل کېږي، څوک چې دا پوهه لري او هغه څېــړي، هغــه تــه (Ecologist ایکالوجست) وایي). ایکالوجستان د ژبپوهانو په شــان لــه خپلو ازمونځایونو څخه بهر ته ځي، تر خپلې څېړنې لانــدې مــواد پــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبيعي چاپېريال کې څېړي، د خپلو فرضيو بنسټ ږدي، که څه هم دا کار هر څومره د لارپېژندنې (ميتودولوژۍ) له نظره نيمګړی وي، خو بيا هم ګټور دی، امتحانوي يې.

ژبپوهنه هم د علومو د نورو څانګو په شان پر څو څنګزنـو يـا فرعـي څانګو وېشل کېږي. ددې څانګو تر ټولو لومړۍ يې ((نظري ژبپوهنـه)) ده چې له ((تطبيقي رياضي)) او ((تطبيقي منطق)) سره ګډه پوله لري. نظري ژبپونه، په انساني ژبه کـې د موجـودو نظـامونو د بيـان لپـاره ځانګړې بېلګې (Models) او د لارښوونې ډلبندي مطالعه کوي؛ نظـري ژبپوهنه همدارنګه له هغو توکو او قاعدو سره چې په ټولو ژبو کـې يـو شان دي او نړيواله ژبه (Linguisticuniversals) ګڼل کېږي، هم لېوالتيـا لري.

په عمومي توګه د ژبپوهنې دويمه مهمه څانګه د تشـريحي ژبپـوهنې (clescriptive linguistic) څانګه ده. لکه څنګه چې ددې ډول ژبپوهنې له نامه څخه څرګندېږي، څېړونکي يې هغه څوک دی چې ځـانګړې ژبې تشريح کوي او توصيفوي يې، که په څرګند ډول ووايو هغـه اړ دی چې د ژبې غړونه، د وينا توکي (parts of speech) او د کلمو نظام چې د جملې د رغښت سبب ګرځي، په پام کې ونيسي، تشريحي ژبپوه بايد د خپلې ژبې لپاره ګرامر وليکي، د ژبې د تشـريح او توصـيف دې بشـپړ ډول ته ګرامر ويل کېږي، دا کار هم شونی دی چې پـه خپلـه کـاري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساحه کې له بومي وګړو څخه هم ګټه پورته کړي، دی (ژبپوه) کلمې او جملې سره راټولوي او د ژبې په باب د معلوماتو له ورکوونکي څخه پــه مستقیم ډول پوښتنې کوي، په دې مانا چې دا عبارت طبیعي برېښــي که نه؟

په پای کې باید ووایو چې ډېری پوهان خپل ځان اړ باســي د څــانګیزو اړیکو کار چې ژبپوهنه او یا هم لږ تر لږه د هغې یــوه څانګــه رانغــاړي، ترسره کړي. موږ په وروستیو کلونو کې په زیاته کچــه ددې (ارتبــاطي څېزونو) شاهدان یو. د ساري په توګه که چېرې یو څــوک وغــواړي د ژبې او رواني ښکارندو، لکه د زده کړې او فکر د درک په بــاب پــراخ او زیات وخت کار وکړي (اروايي ژبپوهنه) ګڼل کېږي. په همدې لړ کــې د ټولنیزې ژبپوهنې ولسي ژبپوهنې او (حسابي ژبپــوهنې) یادونــه هــم کېږي.

کله چې د یوې ژبې یو تشریحي څېړونکی د تاریخ پــه یــوه مشخصــه زمانه کې یوه ژبه لکه څنګه چې ده هغه شان څېړي د هغه کار (همهاله څېړنه) ګڼل کېږي. خو په مقابل کې د زمانې په بېلابېلو پړاوونو کــې د ژبې څېړنه (پر خپل وخت څېړنه) ګڼل کېږي. دا همغه ســاحه ده چــې موږ په دې کتاب کې ورسره سرو کار لرو. ددې څېړنې د پیل نقطه ددې ښکارندویي کوي چې ژبې د زمانې په بهیر کې له ادلون بدلون سره مخ وي. د وینا ژبه له یوه پښت څخه بل ته په تېــره بیــا د پلرنــو او زامنــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترمنځ هېڅکله هم یو ډول نه وي، بې شکه چې په وینا کې به دا بدلون ډېر زیات نه وي او په ډېرو برخو کې به محسوس نه وي، خو دې ســره سره د ډېرې اوږدې زمانې او پېړیو پــه تېرېــدو ســره واړه او کــوچني بدلونونه هم ډېر لوی ټولیز اغېز ښندي او تر زیاته حده تر نظــر لانــدې ژبه خپل ځان ته نوې بڼه خپلوي. په دې ځای کې بیا د پلټنو او څېړنو په لړ کې یوازې د نوي شکل بدلونونه د هغو لــه پخــواني پــړاو ســره د پرتلنې له مخې راڅرګندېږي.

د ساري په توګه لاندې ټوټه له انجیــل (متــا) Mathew ۹: -۲ څخــه د زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې انګلیسي ته ژباړل شوې ده.

د لسمې پېړۍ زړه انګلیسي

Da astah he on scyp, and oferseglode, and com on his ceastre.

Da brohton hig hym Xnne laman, on bedde liegende.

منځنۍ انګلیسي (نیندل ۱۵۲۶x ۱)

And he entered into the shippe: and passed over and cam into his awne cite. And lo they brought unto him a man sicke off the palsey lying in his bed.

معاصره انګلیسي، انجیل ۱۹۷۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

So he got into boat and crossed over, and came to his own town.

And now some men brought a paralyzed man lying on a bed.

څرنګه چې وروستی ګزارش په نننۍ انګرېزي لیکل شوی، نو ځکه یې لوستل مور ته ګران نه دي، کېدی شي منځنۍ انګلیسي راته څه ناڅه نا اشنا ښکاره شي، خو د شلمې پېړۍ یو لوستونکی کولای شي، هغه ولولي. په مقابل کې بیا له لومړنیو لیکنو څخه دومره لرې او پردي یو، لکه څوک چې یوه نوې ژبه زده کوي، دا هم باید په همغه ډول زده کړو، خو دې سره سره بیا هم دا درې واړه برخې د یوې واحدې ژبې استازیتوب کوي، له لومړۍ برخې یا ټوټې څخه نیولې تر وروستۍ پورې ټولې انګلیسي ژبه ګڼل کېږي چې خلکو په وړکتوب کې هغه په عملي ډول زده کړې او بیا یې له یوه پښت څخه بل ته انتقال کړې ده.

که چېرې مور هغې یوې ټوټې ته چې په زړه انګلیسي لیکل شوې، یوه سرسري کتنه وکړو، د هغې او اوسنۍ انګلیسي ترمنځ زیات اختلافات لیدلای شو، دا اختلافات د هغو بدلونونو ښکارندویي کوي چې انګلیسي ژبې د څو زرو کلونو په بهیر کې لیدلي دي.

د (D) توري لومړی حالت مور ته پردی دی، ځکه چې له ډېرې زمانې راپدېخوا هغه په خپل لیکني نظام کې نه کارو‌و. دا توری د زړې انګلیسي ژبې په (Thin) کې د (Th) غږ لپاره ساده بڼه ده. لومړنۍ کلمه ارتباطي بڼه لري، بعدي او تر دې وروسته مانا ورکوي. دویمه کلمه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (astigan) فعل ترې جوړ شوی او د پورته تګ مانا ښندي، په بشپړ ډول د ژبې له جوړښت څخه غورځېدلې ده. دا بل عبارت ځکه د پېژندنې وړ دی چې د (on ship) مانا ورکوي، د (scyp) کلمې لیکدود ته په کتو سره به فرض کړو چې یو وخت به د (skip) په بڼه تلفظ کېده. د ژبې د بدلون بهیر موږ ته دا په ډاګه کوي چې د زمانې په یو پړاو کې انګلیسي ژبو د (SK) کارونه غورځولې او پرځای یې د (Sh) غږ کارولی دی. د دویمې ټوټې له لیکدود څخه په ډاګه کېږي چې دا بدلون په منځنۍ انګلیسي کې رامنځته شوی دی. د زړې او نوې انګلیسي د ټوټو ترمنځ د اختلافاتو څرګند ټکي دادي، چې په زړې انګلیسي کې شخصي نومځري یا ضمیرونه لکه (He) او (She) تر زیاتې کچې د فعل تابع دي یانې دا چې ضمایر فعل تعقیبوي. په نوې انګلیسي کې شخصي فاعلي ضمیرونه تر فعل وړاندې راځي د (on bedde licgenda on lying) ټوټې په وروستي عبارت کې د کلمو له نظم څخه دا په ډاګه کېږي چې مفعولي صفت مخینه یي عبارت پسې ځي. له دې څخه دا ښکاري چې د نوې انګلیسي نظم د زړې انګلیسي د نظم مخالف لوری تعقیبوي.

هغه موارد مو چې د انګلیسي ژبې د مثالونو په توګه یاد کړل، د ژبې د بدلون بېلګې ګڼل کېږي، په راتلونکو برخو کې به د ژبې د بدلون بېلابېل ډولونه وازمویو، وبه ګورو چې تر نظر لاندې ژبه کې کومې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېلګې لیدل کېدی شي. هغه بــه وکــړو چــې هغــه د ژبنیــو شــکلي لاربښوونو په ترڅ کې څرګندې کړو.

هغه بدلونونه چې ژبې یې د زماني پــه بهیــر کــې زغمــي، د تــاریخي ژبپوهنې لپاره مواد برابروي. تاریخي ژبپوهنه انساني ژبه یوه پرله پسې او متحوله پدیده ګڼي، خو بیا هم دا پدیده تر نظر لاندې یوه زمانه او یا هم هغې ته نږدې وخت کې د یوې ژبې د ویونکو ترمنځ ګړني ارتباط ته اجازه ورکوي. بدلون د ګړنۍ ژبې د اوښتو راوښتو مانا ورکوي، دا بدلون له داخلي او بهرنیو لاملونو سره مخامخ دی، خــو د ژبنــۍ تــولنې لــه اوسني حالت سره اړخ لګوي.

تاریخي ژبپوهنه د خپل کار په لومړي پړاو کې چې کومه ژبه په پام کې لري د هغې دوه پړاوونه په پام کې نیسي، چې دواړه یې د ژورو ګرامري څېړنو له لارې څېړل کېږي. تر دې وروسته بیا هغه بدلونونه چــې یــوه ژبه یې له یوه پړاوه بل ته زغمي، د یوې ژبې د شکلي لاربښود له مخــې بیانوي. هغه کېدی شي د خپلو کاري موادو په توګه د انګلیسي ژبــې د زاړه او نوي پړاو جوړښت یا ګرامر او یا هــم د فرانســوي ژبــې د زاړه او نوي پړاو ګرامر یا جوړښت سره وڅېړي. اوس کولای شو د بېلګــې پــه توګه دې موادو ته نغوته وکړو:

زړه انګلیسي

↓

نوي انګلیسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یوې ژبې هر پړاو د یوه ټرلي نظام په شان تر یوه نسبي بریده پورې د ژبې د رغــوونکي تــوکي د ګرامــري جوړښــت لــه مخــې توصــیف او تعریفېږي. په دې ځای کې بیا د جملې د رغښت لپاره ددې عناصــرو د پیوستون قوانین موجود دي. له ډېرې زمانې څخه ډېرې زمــانې تــه د تېرېدو پرمهال ددې عناصرو ځینې برخې له منځه ځي او ځینــې یــې پاتې کېږي او نورې برخې ورسره یوځای کېږي. ځینې جوړښــتونه یــا لارښوونې هم له کاره لوېږي، په داسې حــال کــې چــې ځینــې نــوې لارښوونې او برخې پر ژبې زیاتېږي. ځکــه نــو د ژبــې ټــول عناصــر او لارښوونې له بېلابېلو بدلونونو سره مخامخېږي.

په بله وینا تاریخي ژبپوهنه دا په ډاګه کوي چې د زمانې په بهیر کې یو ګرامري جوړښت بل ګرامري جوړښت ته خپل ځای پرېږدي.

په واقعیت کې تاریخي ژبپوهنه د څرګندو ازمېښتونو د پایلو له امله دا په ډاګه کوي چې د ژبې بدلون څه ناڅاپي یا تصادفي خبره نه ده. یانې دا چې ژبني بدلونونه د څرګندو بېلګو په ترخ کې رامنځته کېږي چــې دا حالت بیا د ښکاره علایمو له مخې بیانېدلای شي. د ټولو ژبپوهنیزو علومو پیدایښت ددې حقیقت څرګندونه کوي چې انساني ژبه د پوهې له پلوه د څېړنې او ځیرنې وړ ده، دا حقیقت د ژبنیو بدلونونو په باب د لومړي ځل لپاره د راټولو شویو معلوماتو پر بنســټ ســنجول شــوی او منل شوی دی. اوس چې مو د تاریخي ژبپوهنې په بــاب لنــډ شــانتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلومات ترلاسه کړل، ګورو چې زموږ د څېړنې پرتلیزه برخــه چېرتــه رسي؟ د خپلو تېرو کتنو له مخې ویلای شو چې ژبه د زمــانې پــه یــوه اوږده بهیر کې پوره بدلون مومي اوس نو باید دا پوښتنه مطرح کړو چې ایا ټولې ژبې په یو ډول بدلون مومي که نه؟ په داسې حال کــې چــې د جوړښت له پلوه په بېلابېلو او مختلفو ژبــو کــې یــو ډول ســره ورتــه تمایلات او بهیرونه تر سترګو شوي دي، خو بیا هم ښه خبره داده چــې هره ژبه باید د زمانې په اوږدو کې په جلا او ځانګړې توګه وڅېړل شــي او د هغې ژبې له داخلي ودې سره سم تشریح او تفسیر شي. دا خبــره په دې مانا ده هغه ژبه چې په یوه پراخه سیمه کې پــرې خبــرې اتــرې کېږي، ناچاره ده چې له بدلونونو سره مخ شــي. دې ســره ســره کــوم بدلونونه چې په کوم ځای کې راڅرګندېږي، نظر هغو بدلونونو ته چــې بیا په بل ځای کې رامنځته کېږي، توپیر کوي. له دې کبله نو د شواهدو له مخې ویلای شو چې یوه یوازینۍ زړه ژبه په یوه وروستي پړاو کې په څو بڼو راڅرګندېږي.

د خپل مطلب د بیان لپاره باید د یوې فرضیې بنسټ کېږدو. فرض کړو د یوې جغرافیې په یوه ځانګړې ساحه کې د (الف) ژبــې ویــونکي تــر بحث لاندې نیسو، هغه سیمه چې دا خلک پــه کــې ژونــد کــوي، دوو خواوو ته یې سیندونه دي، یوې خواته یې غرونه او څلورمې خواته یــې یو لوی سیند موقعیت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

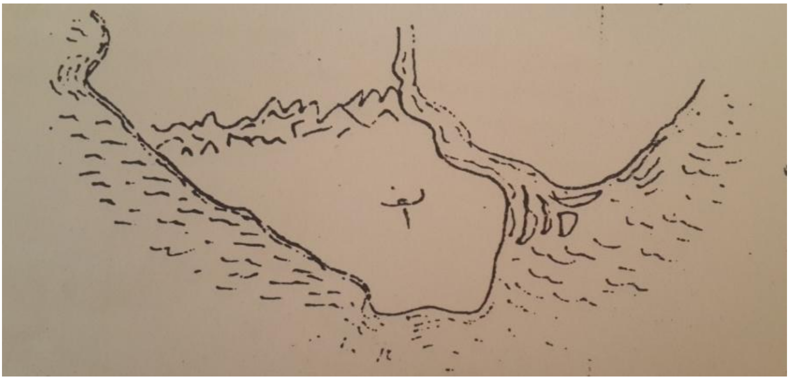

د بېلابېلو پېښو، لکه وچکالي، سیاسي بېلتون او ان د یو بل زورواکـــي دولت د یرغل له امله ددې سیمې د دوو مهمو برخو اوســـېدونکي لـــه خپل اصلي استوګنځیو څخه وتلو تـــه اړ کېـــږي، د دوی یـــوه برخـــه د غرونو شاته پناه وروړي او یوه بله برخه یې له لـــوی ســـیند څخـــه پـــه سختۍ سره تېرېږي او د هغه په پورې غاړه کې استوګنه غـــوره کـــوي. اوس نو درې جغرافیایي سیمې یا ساحې لرو چې (الف) ژبه په کې ویل کېږي.

فرض به کړو چې د وخت په تېرېدو سره ددې سیمو ترمنځ ژبني اړیکي

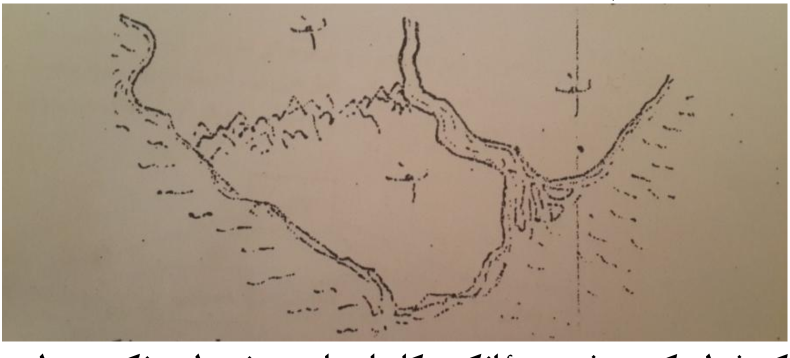

کم شول، کېدی شي یو ځانګړی کاروان یا هم د نړۍ لیدونکو یوه ډله د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادې جغرافیې له یوې برخې څخه بلې برخې ته سفر وکړي، کله چې یو بل سره مخامخېږي، نو په خپل منځ کې د یوه پراخ ارتباط د ټینګښت توان نه لري، ښه نو بیا په دې وخت کې څه پېښېږي؟ (الف) ژبه په خپل اصلي وطن کې پر یوې لارې او د غرونو شاته پر بلې لارې ځي او د لوی سیند پورې غاړې ته دربیمه لار خپلوي. تر زرو کلونو وروسته هغه خلک چې په دې دریو سیمو کې ژوند کوي، درې بېلابېلې ژبې به ولري.

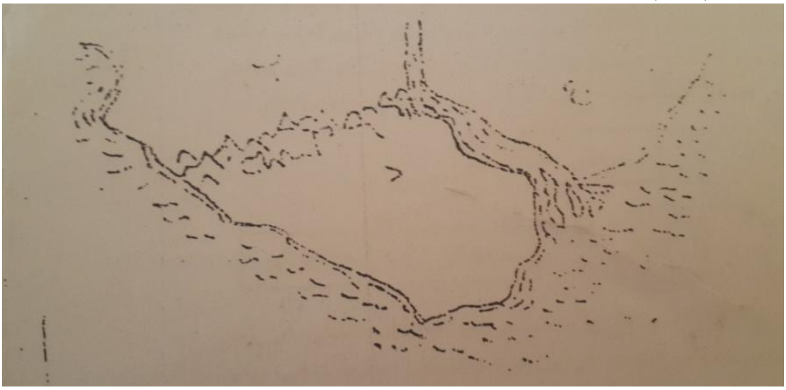

کېدی شي درې واړه ژبې به اوس په خپل منځ کې ځینې مشترکات ولري، خو دا مشترکات یو بل ته د پوهېدو وړ نه دي، د ژبني بدلون د پدیدې یوه څرګنده بېلګه (لاتیني) ژبه او له هغې راوتې نوې (رومي) ژبې دي.

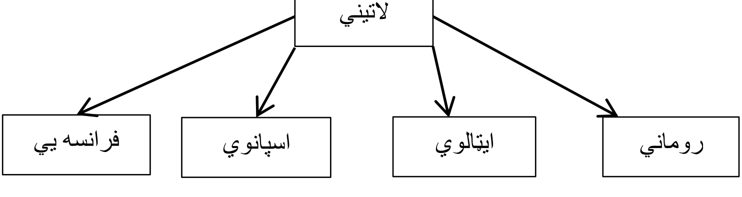

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د یوازیني ژبې څرګند تاریخي موارد دي چې په مختلفو جغرافیایي سیمو کې له بېلابېلو بدلونونو سره مخ شوي دي. څرنګه چې په ژبه کې پوره بدلونونه راغلي دي، داسې یو حالت رامنځته شوی چې په وروستیو پړاوونو کې د ځانګړو ژبو بڼه غوره کړي.
دا د خوشالۍ خبره ده چې لاتیني ژبه لیکنۍ بڼه لري، د ډېرو مهمو او ارزښتمنو تاریخي اسنادو څښتنه ده، د (رومي ژبو) د (نیا) په توګه یې پېژندنه څرګنده ده. داسې هم کېږي هغه ژبې چې خپل منځ کې خپلولي لري او یا هم یوه له بلې سره ډېرې نږدې دي، د کومې ځانګړې (نیا) له تشخیص پرته وځېږو. د ساري په توګه، (انګلیسي)، (الماني)، (ډنمارکي)، (سکندنوي) او څو نورې داسې ژبې دي چې یوه له بلې سره نږدېوالی لري، خو نه په هغه کچه چې رومي ژبې یې په خپل منځ کې لري.
مور ته تراوسه پورې داسې کومه ژبه معلومه نه ده چې د یادو ژبو سرچینه دې وګڼل شي، خو بیا هم دا کار د تاریخي ژبپوهنې د څېړنې پر وړاندې کوم خنډ نه شي ګرځېدلای. ژبپوه د ژبې د شتوالي فرضیې ته رایه ورکوي او له دې لارې دا نږدېوالی توضیح کوي. په معمولي ډول دا ژبه (عمومي ژبه) ګڼي. په دې باب ژبپوه وايي: یوه زمانه کې د (عمومي جرمني) په نامه یوه ژبه وه چې د جرمني ژبو (مور) ګڼل کېږي، خو په خواشینۍ سره چې له هغې څخه کوم لیکلي اسناد نه دي پاتې.
د اوسنیو ژبو د پرتلنې له مخې تاریخي ژبپوه هڅه کوي دا معلومه کړي چې کوم عناصر په ټولو ژبو کې یو شان دي. هغه په دې کار کې له هغو علومو ګټه پورته کوي چې د یوې ژبې د بدلون د څرنګوالي د اساساتو په باب یې زده کړې دي. تر کومه ځایه چې ورته شونې ده د (عمومي ژبې) د جوړښت د تشریح هڅه کوي، تر دې وروسته بیا هغه بدلونونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریح کوي چې په موجودو ژبو کې رامنځته شوي او د هغوی د تحول ښکارندویي کــوي. د ((طرحــې شــوې عمــومي ژبــې)) د عناصــرو او لارښوونو د پلټنې او توضیح بهیر ته (بیارغونه) ویل کېږي. هغه طریقه چې له هغې لارې دا کار ترسره کېږي، په ټولو حالتونو کې ورته (پرتلیزه طریقه) وایي. په داسې حال کې چې د پرتلنې دا طریقه د یوې ژبې ټول جوړښت او سکښت رانغاړي. ځکه نو دا داسې یوه پراخه طرحه ده چې تاریخي او پرتلیزه ژبپوهنه د هغې په باب بحث کوي. په وروستیو برخو کې د ژبې د تحول د بېلابېلو بدلونونو بهیر، د بیــارغونې ســتونزې او د یوې (نیا) له مخې پر کورنیو باندې د ژبو ډلبنــدي تــر څېړنــې لانــدې نیسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

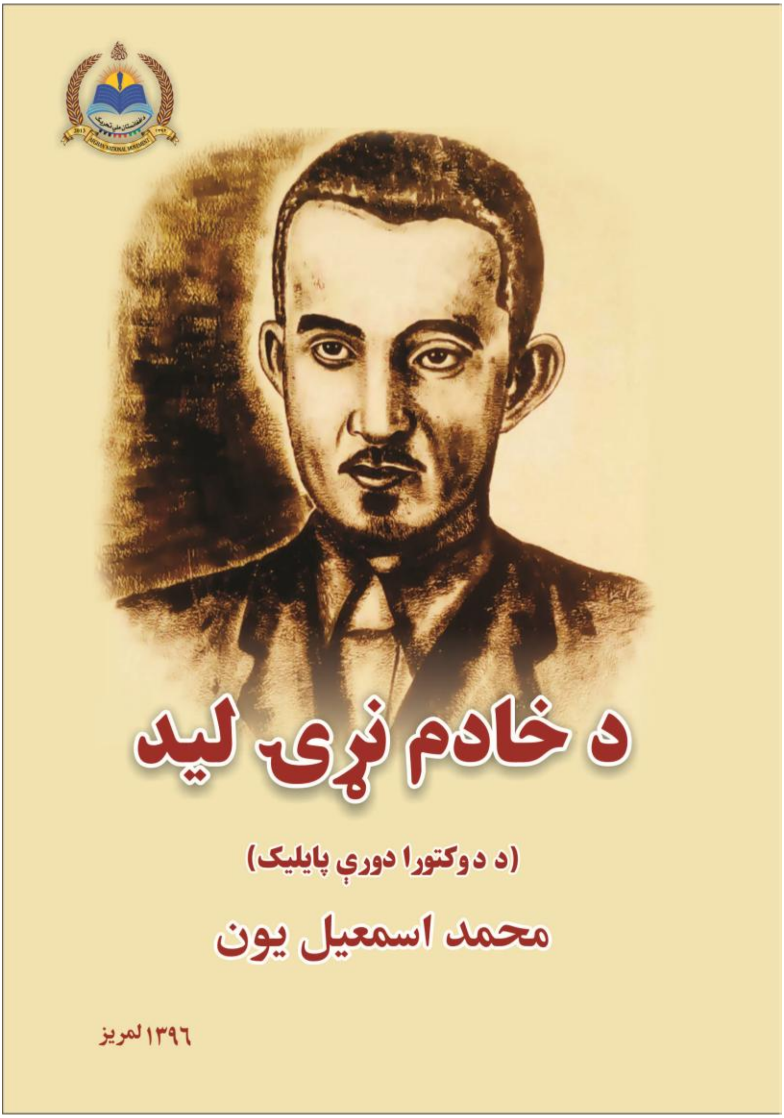

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل پوهنتون

ژبو او ادبیاتو پوهنځی

پښتو څانګه

د خادم نړۍ لید

(د دوکتورا دورې پایلیک)

څېړونکی

پوهاند محمد اسمعیل یون

۱۳۹۶ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: د خادم نړۍ لید

لیکـــــوال: محمد اسمعیل یون

خپرونـدی: د افغانستان ملي تحریک، فرهنگي څانگه

وېـبپـاڼـه: www.melitahrik.com

کمپوز: فیاض حمید

پښتې ډیزاین: فیاض حمید

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپکـــال: ۱۳۹٦ ل کال/ ۲۰۱۸م

د تحریک د خپرونو لړ: (۱۳۸)

لیکوال د خپرونو لړ: (۷۰)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د خادم نړۍ لید) په باب
د پښتو څانګې نظر

(د خادم نړۍ لید) د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا (Ph.D) دورې ډیزرټېشن یا پایلیک دی چې په خورا زحمت لیکل شوی دی.

مولینا قیام الدین خادم د پښتو معاصرو ادبیاتو د پنځو ځلانده ستورو له جملې څخه دی، پښتو ژبې، ادب او ټول افغان ولس ته یې نه هېرېدونکې خدمتونه کړي دي.

تر شپېتو زیات علمي، تاریخي، ژبپوهنیز او ادبي اثار لري. څه باندې پنځه لسیزې یې افغان ولس ته فرهنګي خدمت کړی دی. د ده پر ژوند، اثارو ځینې متفرقه لیکنې شوي او یوه رساله هم چاپ شوې، خو تر دې دمه پرې کوم لیکوال لوی او هر اړخیز اثر نه دی لیکلی. په تېره بیا د هغه پر افکارو یا (نړۍ لید) باندې. د پښتو څانګې استاد ښاغلي محمد اسمعیل یون چې د ډاکټرۍ ډیزرټېشن یې (د خادم نړۍ لید) څېړلی، نو په ده کې هغه ضرورت تر ډېر حده رفع شوی، چې د خادم د افکارو لپاره د یوې پراخې او هر اړخیزې څېړنې د نشتوالي له امله احساسېده. استاد یون له معتبرو اخځونو او د استاد خادم له خپلو اثارو څخه، چې په حقیقت کې د خادم د فکر په باب اصلي سرچینه ده. ګټه اخیستې، نه یوازې د خادم اثار یې په ترتیب سره پېژندلي، ډلبندي کړي او شنلي دي، بلکې افکار (نړۍ لید) یې هم په نهو جلا جلا برخو کې چې ځینې

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخې يې پر نورو څنګزنو برخو هم وېشل شوي، په تفصيل سره څېړلي او تحليل کړي دي. پښتو ځانګې چې دا اثر له سره تر پايه وکوت، نو موږ ته دا څېړنه او شننه ځکه نوې ښکاره شوه چې تر دې دمخه هېڅ چا هم د داسې لوړې علمي پوړۍ لپاره دا ډول اثر نه دی ليکلی، دا په خپل ذات کې د افغانستان او سيمې په کچه د خادم د نړۍ ليد په باب لومړی او جامع اثر دی. نه د چا له اثر سره ټکر خوري او نه تر دې وړاندې کوم دا ډول اثر و چې له هغه سره محتوايي ټکر وخوري او يا هم تکراري بڼه ولري. د استاد خادم له خپلو اثارو او همدارنګه د استاد خادم په باب د نورو ليکوالو له ليکنو او نظرونو څخه چې کومه اړتيا وړ ګټه اخيستل شوې، هغو ته هم د کتاب په متن کې د اخځ په ښودلو سره نغوته شوې ده. د نورو ليکوالو نظرونه هم په يوه ځانګړې څپرکي کې تشريح شوي دي.

لنډه دا چې دا اثر د (Ph.D) د ډيزرټيشن له ټاکلو مفرداتو سره سم، ليکل شوی، بشپړ شوی دی او په افغانستان او نوره نړۍ کې د استاد خادم په باب د دوکتورا د دورې لومړنی اثر دی. د کوم ارتحال، سرقت او بېځايه تکراري مسايلو څرک په کې نه شته، پښتو ځانګه د اثر نويوالی، اړتيا، نوښت او هر اړخيزوالی تائيدوي او استاد يون ته د لازياتو برياوو هيله کوي.

په درناوي

د پښتو ځانګې امر

پوهندوی بخت مير وزيری

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لاربنود گزارش

د اثر پېژندنه:

- د اثر نوم: د خادم نړۍ لید
- بشپړوونکی: پوهاند محمد اسمعیل یون
- د بشپړولو هدف: د دوکتورا د تحصیلي دورې د ډیزرټیشن (Dissertation) لپاره
- د بشپړولو کال: ۱۳۹٦ هـ ش
- مخونه: ٦۳۰ (شاوخوا)
- لاربنود: سرمحقق زلمی هېوادمل

د اثر جوړښت:

د خادم نړۍ لید یوه سریزه او شپږ اساسي مرکزي برخې لري. سریزه یې د دغسې علمي اثارو له شرایطو سره برابره لیکل شوې او ټول هغه مسایل په کې څېړل شوي چې د څېړنې د معاصرو روشونو مطابق باید د علمي- تحقیقي اثارو په سریزو کې وڅېړل شي.

د اثر اساسي برخې هره یوه خپل مطرح کړي موضوعات تر بېلابېلو اصلي او فرعي عناوینو لاندې مفصل څېړي. د ډیزرټیشن په وروستیو برخو کې یې له څېړل شویو موضوعاتو منطقي او د څېړنې له اصولو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقتضا سره سم نتایج رااېستلي دي او په پای کې یې د هغو مأخذو فهرست راوړی دی چې د اثر په بشپړتابه کې ترې استفاده شوې ده.

د اثر موضوع او د موضوع مبرمیت:

زموږ د معاصرو ادبي څېړنو د بهیر له مطالعې څرګندېږي چې زموږ زیاترو څېړونکیو په دغه راز څېړنو کې د شاعر او لیکوال پر شرح حال او د اثارو پر هر اړخیزه معرفۍ ډېره تکیه کوله او د شاعر د اثارو فکري او تنویري اړخونو ته ډېر لږ تم کېدل. خو که چېرې موږ په خپل فرهنګي بهیر کې د فکر د تولید او د بېلابېلو فکري لیدلوریو د پیدایښت او پایښت مسیر څېړو، نو اړ کېږو چې د څېړنو نویو تمایلاتو ته په پاملرنه او د اوسني دوران له غوښتنو سره سم، د ټولو هغو پخوانیو او اوسنیو لیکوالو او شاعرانو چې یې له لیکنو او پنځونو د یو فکري مسیر د تبارز څرک لګي- اثار له دې جهته وڅېړو. د ځان او چاپېره جهان په باب یې پر مفکورو، نظریو او تصوراتو پوه شو.

په ادبیاتو کې نړۍ لید یا جهان بیني د ادبي تیورۍ په مباحثو کې مطالعه کېږي او د دې څانګې پوهان عقیده لري چې جهان بیني ادبي اثارو ته لوری ورکوي. د لیکوال او شاعر په نړۍ لید کې د هغه فلسفي، اجتماعي، سیاسي، اخلاقي، ایستیتیک، مذهبي، علمي او نور عقاید شاملېږي او د دغو عقایدو او تصوراتو مجموعه د شاعر او لیکوال جهان بیني جوړوي.

د خادم نړۍ لید چې د لوړو مفکورو، مفاهیمو، تصوراتو او نظریاتو پر بنسټونو د ده د اثارو له تحلیل او تجزیې بشپړ شوی دی، د دې ساحې د څېړنو یوه بشپړوونکې کړۍ ګڼل کېدای شي او پخوا تر دې په دې برخه کې د دغو مشخصاتو درلودونکی اثر په پښتو نه دی لیکل شوی، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله برخه کې یې د یو نوي اثر په توګه لیکل ضرور و او پوهاند یون دا ضرورت رفع کړ.

د څېړنې میتود:

ما چې دا ډیزرټېشن له پیله تر پایه لوستی او د لوست پر مهال مې ښاغلي څېړونکي ته خپلې مشورې هم ورکړې دي. د څېړنې ډول یې کتابخانه یي دی، خو کله د ساحې له موادو هم استفاده کوي او د څېړنې روش یې تشریحي چې د انتقاد مالګه هم لري. البته دا میتود داسې تشریحي هم نه دی چې د خالص تحقیق له عنعني دود سره سم د موادو د ټولولو له لیارې د ادبي پدیدو تشریح وکاندي، بلکې د عملي تحقیق د یو محقق په توګه یې تشریحات پر یوه نتیجه مبني کېږي او اثر یې په معاصرو علمي تحقیقاتو کې خپل ځای تثبیتوي.

مآخذ:

د دې ډیزرټېشن په څېړنو کې چې له کومو مأخدونو استفاده شوې ده، زیاتره د منبع پوهنې د معیارونو پر بنا په لومړي لاس منابعو کې حسابېږي، مانا د مرحوم استاد قیام الدین خادم خپل اثار. ښاغلي څېړونکي خپل تحلیلونه او تفسیرونه او د خادم فکري مسیرونه د ده د خپلو اثارو پر بنسټ تهیه او تعیین کړي دي، خو کله کله یې د څېړنې د بشپړتابه په مراتبو کې له دویم لاس موادو او د نورو پوهانو له څېړنو هم جایزه استفاده کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیکنې روش:

پوهاند محمد اسمعیل یون په لسگونو منظوم او منثور آثار لري چې پر بېلابېلو موضوعاتو لیکل شوي دي، تحقیقي او تدریسي آثار هم په کې شامل دي. د ده د لیکنې سبک څرگند، روښانه او روان دی او د هرې موضوع او هر صنف اثار یې د هماغې موضوع او صنف د بیان ژبنیو خصایصو ته په پاملرنه لیکلي دي.

د علمي څېړنو د بیان شیوه او د تحقیقي اثر لیکنۍ ژبه ځانته خپل خصوصیات، قواعد او ضوابط لري چې میتود پوهان یې د علمي اثارو په لیکلو کې پر تطبیق تاکید کوي. د خادم نړۍ لید ژبه او د لیکنې روش هغه ځانگړنې لري چې میتود پوهانو د دغسې اثارو د بیان لپاره وضع کړي دي.

د اثر د استفادې موارد:

د خادم نړۍ لید، نومي اثر له مطالعې ما ته څرگندېږي چې له دې اثره د پښتو د معاصرو ادبیاتو مطالعین او په اوسني دوران کې د فکري جریانونو پلټونکي ښه استفاده کولای شي. زموږ د فرهنگي او ادبي تاریخ د مورخانو، د دې څانگو د استادانو، محصلانو، عامو لوستونکیو او د خادم د شعر، نثر، هنر او فکر د هواخواهانو د استفادې او مطالعې لپاره کافي موارد په کې موندلای شو او زما په پوهه له دې اثره د استفادې موارد په کافي اندازه محسوس دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتیجه او پېشنهاد:

د دې لنډې ارزیابي په نتیجه کې ویلای شم چې:

پوهاند محمد اسمعیل یون د دې تحصیلي دورې درسونه، کنفرانسونه، جامع ازموینه او نور وجایب په بشپړ ډول له اکاډمیکو معیارونو سره برابر سر ته رسولي دي او د دې تحصیلي دورې په پای کې یې (د خادم نړۍ لید) غوندې مفصل او جامع اثر هم لیکلی دی چې څېړنه یې د اوس لپاره په کمي او کیفي لحاظ بشپړه ده او د (Ph.D) د تحصیلي دورې د یو تمام عیار ډېزرټېشن (Dissertation) ټول شرایط یې پوره کړي او د دې تحصیلي درجې (دوکتورى) د حاصلولو لپاره زما په پوهه کافي دی.

د دغو ټولو علمي او تحقیقي کارونو د موفقانه انجام په پای کې زه اوس په ډاډه زړه پېشنهاد کولای شم چې د کابل پوهنتون مربوطې څانگې دې دا اثر د علمي دفاع مجالسو ته وړاندې کړي.

په درناوي

سرمحقق زلمی هېوادمل

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم نړۍ لید او زما نظر

ښاغلي پوهاند محمد اسماعیل یون د خپل (Ph.D) تېزس د (قیام الدین خادم نړۍ لید) تر سرلیک لاندې په شپږو برخو کې اوډلی او تنظیم کړی دی، دا باید و ویل شي چې نړیوال معیار یې په پام کې نیولی دی، نیولیک، پیلیزه، لنډیز او ورپسې د تېزس اصلي برخه یې په یوه مبسوطه سریزه پیل کړې ده چې د مسألې طرحه، د څېړنې موخه، د څېړنې میتود، د څېړنې مراحل، د څېړنې مخینه، د څېړنې ارزښت، د څېړنې لاس ته راوړنې، د څېړنې پوښتنې... دا ټول یې پکې رانغاړلي دي. په همدې ترتیب یې د تېزس لومړۍ برخه د خادم پېژندنې ته وقف کړې او ژور بحث یې پرې کړی دی: زوکړه، زدکړه، لیکوالي، دندې، اثار،سیاسي فکر او هڅې، کورني او بهرني سفرونه، کورنی او ټولنیز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه، یادونه او نمانځنه او د ژوند پېښو لنډیز دا ټول یٍې په فرعي سرلیکونو بېل کړي او یو له بل سره یې د زنځیر د کړیو په څېر نښلولي دي چې څېړونکي د استاد خادم د ژوند په اړه په اسانۍ سره بشپړ معلومات تر لاسه کولی شي، د تېزس په دویمه برخه کې یې د استاد خادم منظوم او منثور اثار څېړلي دي او پر نوښتونو او ارزښتونو یې هم په زړه پورې بحث کړی دی، د معاصر ادب تاریخ په لومړيٍ پړاو کې یې د استاد خادم د اثارو مقام ټاکلی او په دویم پړاو کې یې د استاد خادم پر افکارو باندې د اغېزو، تقلید او تولید په برخه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې له کومو کورنیو او بهرنیو شخصیتونو څخه متاثر شوی ، تفصیلي بحث کړی دی.

ښاغلي یون د خپل تېزس په درېیمه برخه کې (د خادم نړۍ لید) تر سرلیک لاندې چې دا یې د تېزس اصلي برخه ده پر لاندې فرعي سرلیکونو وېشلی:

ملتپالنه، دین پالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښار پالنه،د فلسفي افکارو پالنه،د سیمې او نړۍ په باب انګېرنې، ژبپالنه او نور افکار یې لکه څنګه چې په کار وو، هغسې یې سپړلي او تشریح کړي دي.

د تېزس په څلورمه برخه کې یې (خادم د نورو لیکوالو له نظره) تر سرلیک لاندې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو له نظره چې هغوی خادم څنګه ارزولی دی، د هغوی لیکنې او یا هم د ځینو لیکنو اړوندې برخې یې راوړې دي.

د دې تېزس په پینځمه برخه کې (د خادم د خدمتونوارزونه) تر سرلیک لاندې فرهنګي فعالیتونه او ټولنیز فعالیتونه یې په فرعي سرلیکونو وېشلي او بحث یې پرې کړی دی او د استاد خادم هڅه او هاند یې په دې برخه کې ستایلی دی، ددې لپاره چې د استاد خادم حق یې ور ادا کړی وي.

د تېزس په وروستۍ (شپږمه) برخه کې یې د وروستۍ یادونې تر سرلیک لاندې پایله، پایلیزه، مناقشه، او ماخذونه له نړیوال معیار سره سم کارولي او تنظیم کړي دي چې هېڅوک ترې سترګې نه شي پټولی.

د پورته ټکیو په پام کې نیولو سره خپل نظر په لاندې ډول وړاندې کوم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱. د پوهاند محمد اسماعیل یون ټاپیک ډېر ښه او مناسب دی، علمي او څېړنیز اهمیت او ارزښت یې په زړه پورې او غوره دی.

۲. د تېزس د جوړښت په اړه یې باید و ویل شي چې سرلیکونه یې ډېر ښه ټاکلي او سر تر پایه یې تسلسل په پام کې نیولی چې تېزس ته یې خوند، رنګ او ښکلا وربښلې ده.

۳. د تېزس مواد یې ارزښتمن او د اهمیت وړ دي، ښه ترتیب، تنظیم او اوډون لري، نو څنګه چې دا یوه ډېره پراخه موضوع ده، ښاغلي لیکوال کولی شول د استاد قیام الدین خادم د ادبي او سیاسي ژوند پر یوه برخه باندې یې خپل (PhD) اثر بشپړ کړی وای، خو د ده ځوان همت په دې بسنه و نه کړه او دغه درانه پېټي ته یې اوږې ورکړې چې دا دی اوس یې بشپړ کړی او ستاسې مخې ته پروت دی، دا هم باید وویل شي چې پر دې موضوع باندې تر دې لازیات کار هم کېدی شي. خو په فعلي شرایطو کې دغه څېړنه په بشپړ ډول د دوکتورا لپاره کفایت کوي.

٤. درانه لیکوال پر خپله راټوله شوې ډېټا خورا ډېر زیار او زحمت وېستلی، تعبیر او تفسیر یې ډېر ښه او په زړه پورې دی.

٥. ښاغلي یون د خپل تېزس په بشپړولو کې له نویو او پخوانیو معتبرو او مستندو مدارکو او منابعو څخه کار اخیستی چې دغه تېزس ته یې لوړه درجه وربښلې، دا د دې لپاره چې په راتلونکي کې د معتبر او مستند ماخذ او سرچینې حیثیت ولري

٦. تر کومه پورې چې د ژبې مساله ده، په دې اړه باید ووایم چې ژبه یې پسته، خوږه، سلیسه او روانه ده ، غوټې او الهام نه لري، څکه چې په لوستلو یې لوستونکی خپل مطلب په ډېرې اسانۍ سره تر لاسه کولای

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي او بيا لوستلو ته يې اړتيا نه پېښېږي او دا هنر په لږو خلکو کې ليدل کېږي او دا ددې تېزس له غوره ځانګړنو څخه ده.

د پورته شپږو مادو پر بنسټ باور لرم چې دا به د لوړې درجې له تېزسونو څخه وي، نو ځکه زه ورته د قدر په سترګه ګورم او د ليکوال زيار او زحمت ستايم دا ځکه چې دومره هڅه او هاند يې کړی دی چې هېڅوک ترې سترګې نه شي پټولی، نو پر دې اساس د پوهنتون له چارواکو او د خپرونو له آمريت څخه هيله من يم چې دغه تېزس د چاپ په زيور متحلي کړي ترڅو ګټه يې عامه شي او د پښتو ادب مينه وال د ادب په ګلبڼ کې يو بل خوشبويه ګل هم ووينې او خپله تنده پرې ماته کړي، په پای کې له لوی خدای څخه نو موړي ليکوال ته د زړه له کومي مبارکي وايم، او په راتلونکي کې له لوی خدای څخه ورته تر دې د لازياتو برياوو هيله لرم.

په درناوي

پوهنوال ډاکټر محمداجان حقپال

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم نړۍ لید

(تقریظ)

لومړی- دموضوع نوښت :

دخادم نړۍ لید (khadim's Idea or worldview)اثر د ښاغلی یون هغه علمي څېړنه (Research) ده چې دیوه تنظیم شوي علمي میتود (scientific method) پربنسټ ترتیب او په شپږو لویوبرخوکې په تحلیلی توگه تشریح او څېړل شوې ده . په لومړۍ برخه کې څېړونکي (دخادم پیژندنه) چې په هغې کې لس واړه سرلیکونه راغلي، ټول په یوه علماً تنظیم شوي لړ کې راوړل شوي دي، لکه (زوکړه ، زده کړه، لیکوالي، دندې، آثار، سیاسي فکر، کورني او بهرني سفرونه، کورني او ټولنیز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، یادونه او نمانځنې) . په دویمه برخه کې هم ښاغلي یون هڅه کړې چې دنومیالی لیکوال قیام الدین خادم پرآثارو ، دهغو پرارزښت او پر مفکوروي بهیر باندې رڼا واچوي ، هغه چې ددغه نومیالي افغان تحلیلگراو نوښتگر لیکوال په آثارو کې انعکاس شوي او د ده د اند و ژوند فکري او علمي تومنه جوړوي . په درېیمه برخه کې د تیزس آره موخه یا موضوع (دخادم نړۍ لید) تحلیل شوی چې دهغې په ترڅ کې تر یو شمیر اصلي سرلیکونو لکه (ملتپالنه، دین پالنه، ټولنپالنه، سمون پالنه، کره کتنه، ښارپالنه ژبپالنه) وروسته په وړو څنگځنو سرلیکونو کې یې خپل تحلیل ته دوام ورکړی دی. په څلورمه برخه کې خادم د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو لیکوالو له نظره چې په هغو کې کورني او بهرني لیکوال راځي، په ګوته شوي دي. په پنځمه برخه کې د خادم د خدمتونو ارزونه هم په وړو ځانګړو سرلیکونو کې په تشریحي او تحلیلي توګه وړاندې شوې ده . په شپږمه برخه کې وروستۍ یادونې راغلې چې دهغو په ترڅ کې بیا هم د قیام الدین خادم پر آثارو، افکارو او د هغو پر ډولونو باندې تبصرې شوي او پر همدغه سرلیک سره یې خپل ریسرچ پر یوه لنډیز، پایله او اخځونو باندې پای ته رسولی دی.

دغه ترتیب په خپل ذات کې لوستونکي او کره کتونکي ته دا علمي ټکي ورپه ګوته کوي چې یون د خپل علمي ریسرچ لپاره پریوه نوې، ناسپړلې او تراوسه د یوه علمي تحلیل او میتودولوژۍ په رڼاکې ناڅېړل شوې موضوع ته متې رانغښتي او هغه یې په پښتو معاصر ادب کې د یوې علمي اړتیا او نوښت په توګه بشپړه کړې ده .

دویم د تیسس علمي ارزښت(Scientific Importance):

پښتو ادب څېړنه او ادبي مطالعات د هرې ورځې په تېرېدو او د نویو عصري شونتیاوو (امکاناتو) د ودې په رامنځ ته کېدو سره پر نویو تګلورو او ابعادو ور مخه کوي، دا خبره په علمي لحاظ دوه اړخه لري، یو دا چې علمي څېړنې له ذهني بندیزونو ځان د عیني قضاوتونو ډګر ته ورباسي، په دې مانا چې د ادبي پدیدو پر وړاندې له علمي چلند او منطقي تحلیل څخه کاراخیستل کېږي، د علمي څېړنو د ساحې کارپوهان د علمي وړتیاوو او اړتیاوو تر څنګ له نویو نوښتونو څخه په پراخ نظرۍ سره د ننګې او څارنې دومداره بهیر څاري چې په ترڅ کې یې ایجادیات او کشفیات د ټولنیز ژوند په عملي بسیاینه کې دربېږي . همدا ده چې د ادب او ادبي څېړنو په برخه کې هم څېړونکي یوازې د زېرمه کولو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایجاد پر پوله باندې ځان نه دروي ، بلکې د دغه ادب پر پېژندنه ، تحلیل او حقانیت باندې نورهم باوري کوي اوهغه نظرته عملي بڼه ورکوي لکه چې نومیالی خوشال خټک پر باوري و او سوونه کاله دمخه یې ویلي وو چې: (د خوشال قدر که اوس په هېڅا نشته-پس له مرگه به یې یاد کا ډېرعالم). خو اوس د خوشال هغه عصر نه دی او نه به په نړدې راتلونکې کې هغه حالت وگورو ځکه چې اوسني پښتون کول، پوهه ترلاسه کوي، تجربې کوي او تر ټولو مهمه دا چې د ځان او نورو هغو د پېژندني شعور ورسره دی، ځکه خو په خپلو ادبیاتو کې په ارزښتونو پسې څېړنې او هڅې کوي ، هغه راسپړي، پر هغو ځان پوهوي او په پای کې یې نورو ته ورپېژني. له همدغه لیده ویلای شو چې یون پر یوه نوې هڅه پسې خوځېدلی، هغه یې د پښتوژبې د معاصر لیکوال او شاعر قیام الدین خادم په افکارو او آثارو کې موندلې، د هغې ارزښت یې موندلی او بیا یې د خپل دغه تیسس په ترڅ کې له یوې خوا تشریح او تحلیل کړی او له بلې خوا یي په علمي او انتقادي توگه ارزولی هم دی.

دریم: د دغه تیسس د لیکنې علمي میتود (Scientific Method) :

یوه علمي موضوع ، تر هغه وخته چې د یوه علمي میتود په واسطه یې لارښوونه او ارزونه و نه شي ، په یوه مثبته پایله باندې کله هم پای ته نه شي رسېدای ، علمي تحقیق مانا دحقیقت پېژندل اومعرفت دی ، دغه معرفت او وروستي حل ته د رسېدو وسیله په څېړنیز بهیرکې علمي میتود دی. په یوه انگریزي ډکشنري کې د علمي میتود په اړه راغلي چې :

" A method of research in which a problem is identified, relevant data are gathered, a hypothesis

(c) ketabton.com: The Digital Library

formulated from these data, and the hypothesis is empirically tested"

http://www.dictionary.com/browse/scientific-method

په دغه پورتنۍ لنډه څرګندونه کې لومړۍ خبره د ستونزې او موضوع پېژندنه ده ، تر هغه وروسته د اړوندو ډېټاګانو او معلوماتو راټولول دي، تر هغه وروسته د دغو معلوماتو پر اساس فرضيې او د هغو چوکاټ بندي رامنځ ته کېږي څوچې ديوې دقيقې مشاهدې او کتنې په ترڅ کې پريوه پايله باندې پای ته رسېږي . د يون تيسس په خپل ذات کې يوعلمي ريسرچ دی ، يوه علمي هڅه ده چې د يوه منظم علمي ميتود او تګلارې په ترڅ کې يې لارښوونه او غځېدلې ده ، داسې چې ارزيابي يې پر يوه مثبته پايله باندې پای ته رسېدلې ، د بېلګې په توګه يون دخادم د نړليد د سمې تشريح لپاره داسې معلوماتو ته ورمخه کړې چې هغه کومه تياره نمړۍ نه ده ، بلکې پر هغو پسې يې بېلابېلو سرچينو ، آثارو او اسنادو ته رجوع کړې، هغه يې ليدلي ، هغه يې لوستي او د هغو پر بنسټ يې د خپل تحليل پايه اعلام کړې چې وايي خادم ، ديوه مترقي (intellectual سمون پالي (Reformist) او يوه دقيق ملت پالي (Nationalist) په توګه د يوه خپلواک نظر او ليد په رڼا کې په عملي او نظري توګه له ټولنيزو هلو ځلو سره ايجادياتو ته هم ورمخه شوی او په دغه ترڅ کې د يو فعال او پېژندل شوي او ژمن ليکوال رسالت په خپل عصرکې په عقلاني او شعوري توګه له يوې خوا درک کړی او له بلې خوا يې تر سره کړی دی. مانا داچې يون هڅه کړې چې د خپل تيسس د بشپړتيا پر لامل د علمي ميتودولوژۍ، هغه چې ږ داکترۍ د يوه تحقيقي تيسس لپاره په علمي او اکاديميکو موسسو کې اړين دي له پرنسيپونو څخه کار واخلي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم- ددغه تیسس اړتیا:

زموږ په ادبی بهیرکې د ژوندلیکونو لیکل یو لرغونی دود دی ، چې د اوږدې مودې لپاره یې په شرقي ادبپوهنه کې دپیاوړو لیکوالو او پوهانو پاملرنه پرخپله خوا ور اړولې ده او په دغه ادبي برخه کې یې ځانونه آزمویلي او یو شمیر آثار یې چې نن سبا ان تر نړیوال شهرت پورې رسېدلي لیکلي دي، خو دا باید ووایو چې د هغو دغه هڅه په خپل وخت کې د ستاینې او یادونې وړ ده ، خو نن سبا چې لیکوالو دغه ټکي ته مخه وراړولې له هغوسره یې لوی توپیر دا دی چې نننی پوهان او څېړونکي په اوسني عصر کې ددغه ادبي ډول څېړنیزو او انتقادي ابعادو ته د علمي لید او زوایې له دریځه ګوري ، دوی په دغه برخه کې په دې نظر هم دي چې ادبي ژوند لیکنه اوس د پخوا په انډول پېچلې شوې، په دې مانا چې پخوانیو پوهانو دغه ژانر ته یوازې له ادبي (یوازې له املایي او انشایي) پلوه پاملرنه کوله،خو اوسني ژوند لیک لیکنه دیوې ځانګړې علمي څېړنې او میتودلوژۍ د لارښونې او څارنې علمي میتود وړاندې کوي دا ځکه چې ددغې ډلې یو شمېر پوهان په دغه څېړنېزه برخه کې پر دي باوري دي چې : « ازآنجایکه خاطره نویسی و سفرنامه نویسی وزندګی نویسی ادبی و با بیان احساسات وعواطف همراه است می توان آنها را جزو ادب غنایی محسوب داشت » (سیروس شمیسا ، انواع ادبی ص ۲٦۰) یون دخادم نړۍ لید کې د یاد شوي تیوریکي ټکي پراهمیت باندې پوه شوی ځکه یې په خپل تیسس کې د دغه دوه بعدي شخصیت پر (هنري او علمي) اړخونو باندې تکیه کړې او هغه یې د هغو ټکو له مخې چې پر دغه شخصیت یې تحقیق کړی، د یوې علمي اړتیا په توګه په خپل تحقیق کې پرته له دې چې کوم ځاني منفي غرض د موقتي ګټو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پربنسټ په کې مطرح وي دده په نظر د یوې ملي او ادبي اړتیا په توګه بشپړکړی دی .

ددغو یادو شویو ټکو په پام کې نیولو سره ښاغلي یون په خپله څېړنه کې د لیکنې ټولې املایي او انشایي ځانګړتیاوې ، لکه د څپرکو تنظیم او ترتیب ، په سمه توګه د اخځونو لیکنه او نور توکونه په ښه توګه ترتیب او تنظیم کړي دي ، دلیکنې ژبه یې روښانه او د تقلید څرک په کې نه لیدل کېږي . له موضوعي پلوه یې هم تحقیق پریوه منظم سستماتیک تګلوري باندې لارښوونه شوې ، همدا ده چې د انتقاد لپاره څه په کې نه ترسترګو کېږي.

زما په نظر په پښتو معاصرادب کې د یون دغه تحقیقی هڅه یوه نوې هڅه ده ، داسې چې په دغه کیفیت سره بل چا تر اوسه پورې په دغه برخه کې په دومره تفصیل سره څه نه وو لیکلي ، له همدې امله زه د ده دغه علمي تحقیق مثبت ارزوم او د دوکتورا درجې لپاره یې مستحق او وړ بولم .

په درناوي

پروفیسور دوکتور عبدالخالق رشید

د نهرو پوهنتون د پښتو څانګې استاد

د ۲۰۱۸م کال د فبروري دویمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزوونكي نظر

د كابل پوهنتون د دوكتورا پروګرام علمي بورډ مشرتابه ته!

په درنښت ليكم:

د كابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي د پښتو ژبې او ادب څانګې د (Ph.D) سكالر ښاغلي محمد اسمعيل يون د دوكتورا لوړې زده كړې دورې پايليک (تېزس) چې (د خادم نړۍ ليد) سرليک لاندې يې ليكلى او د (۲۹/۹/۱۳۹٦) نېټې (٦۱۴)ګڼه رسمي ليک په ملتيا مو د اروزنې لپاره رااستولى و، تر هر اړخيزې كتنې وروسته يې په اړه خپل ارزوونكى نظر په لاندې ټكو كې وړاندې كوم:

۱) موضوع د څېړنې لپاره ښه مناسبه، علمي او تحقيقي ارزښت يې په هر لحاظ جوت او هغه دا چې: ارواښاد استاد قيام الدين خادم (۱۳۲۵هـق - ۱۳۵۸ل) چې زموږ د معاصر پېر نوميالى علمي - فرهنګي، ملي، سياسي او ټولنيز مفكر شخصيت، چې نږدې شپږ لسيزې يې د پوهې، فرهنګ، ملي او ټولنيزو چوپړونو په ډګر كې ارزښتناكې ادبي او علمي هڅې او هلې ځلې كړې دي.

د پياوړي عالم او معلم په توګه په مدرسو، ښوونځيو او د كابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي استاد، نوماند شاعر، ليكوال، څېړونكى او كره‌كتونكى و، د نظم او نثر پر لسګونو ځانګړو چاپ او ناچاپ اثارو سربېره يې په چاپي خپرونو كې په سلګونو علمي، ادبي، سياسي او نورو ټولنيزو مسايلو پورې اړوندې څېړنيزې او معلوماتي تحليلي ليكنې او كره كتنې دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبره ښه زباتوي. تکړه ژورنالست و، د زېري اونيزې، طلوع افغان، اصلاح، افغان ولس او کابل مجلې مسوول مدير او چلوونکي په توګه يې کلونه کلونه خپرنيز او مطبوعاتي خدمتونه او نورې علمي فرهنګي چارې د دې لامل شوي چې زمونږ د معاصر ادب او فرهنګ په ځلاندو ستورو کې شمېر او پر هسک وځلېږي. د دغسې علمي، ملي او ټولنيز مفکر شخصيت پر ژوند، اثارو څېړنه او سپړنه مهمه څه چې يوه ستره علمي، فرهنګي اړتيا وه، چې بايد د يوې اکاډميکې څېړنې له لارې ترسره شوې وای. د کابل پوهنتون د دوکتورا علمي بورډ دا کړنه، چې دغه موضوع يې ښاغلي يون صاحب ته سپارلې ده، د ستاينې وړ بولم، هغوی د موضوع څېړنيز حق ډېر ښه ترسره کړی او دا دی دغه چار يې په برياليتوب سره د دفاع تر پوړه رارسولې ده.

۲) د څېړنې اوډنه، ترتيب او تنظيم يې سم دی، داسې چې اړونده موضوع يې په شپږو لويو برخو (څپرکو) کې څېړلې او سپړلې ده: په لومړۍ برخه کې د (خادم څوک و؟) تر سرليک لاندې د هغه پر قوم، قبيله، زوکړه، زده کړو، ليکوالۍ، دندې، اثار، سياسي، فکر، ژوند او هڅې، کورني او بهرني سفرونه، کورني او ټولنيز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، بند او مړينې لنډه، خو هر اړخيزه رڼا اچوي او دغسې د استاد خادم د شخصي او علمي، فرهنګي ژوند نقشه د لوستونکو مخې ته ږدي.

دويمه برخه (خادم څه کړي؟) تر سرليک لاندې د استاد منظوم او منثور اثار بېل بېل راپېژني، پر غوره نوښتونو او معنوي ارزښتونو يې هر اړخيزې شننې کوي. درېيمه برخه د استاد خادم نړۍ ليد ته ځانګړې شوې چې په کې د هغه دينپالنې، ملتپالنې، ټولنپالنې او سمونپالنې په اړه د استاد علمي، ديني، ملي، سياسي، ټولنيزو، فلسفي اثارو او افکارو شننې او تحليل شوی او په پای کې يې پر ادبي نظريو او کره کتنو هم تحليلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بحثونه شوي دي. په څلورمه برخه کې څېړونکي د نورو هممهالو کورنیو او بهرنیو لیکوالو نظریات راخیستي چې ورڅخه د استاد خادم علمي-فرهنګي شخصیت او زموږ د هېواد په معاصره علمي - فرهنګي وده او پرمختیا کې د هغوی ونډه او دریځ جوتېږي. په پنځمه برخه کې د یوې هر اړخیزې کره کتنې په ترڅ کې د استاد د ټولو فرهنګي، ملي او ټولنیزو خدمتونو ارزونه شوې او په وروستۍ برخه کې د وروستیو یادونو او بشپړونو تر سرلیکونو لاندې د ټولې څېړنې پایلې په ډېر لنډیز خو هر اړخیز ډول وړاندې شوي دي، چې دغسې د څېړنې هره برخه له اکاډمیک ارزښت او اهمیت څخه برخمنه او پر معیار برابره ده.

۳) څېړونکی خپله څېړنه له علمي میتودونو او معیارونو سره سمه بشپړه کړې، په لیکنه کې لفظي او معنوي پېچلتیا نه لیدل کېږي، ژبه یې خوږه او روانه او په لیک کې د لیکنښو بشپړ رعایت شوی، چې له دې اړخه یې څېړنه معیاري ارزوم.

۴) په څېړنه کې له زیاتو باوري اخځلیکونو او سرچینو څخه ګټه اخیستل شوې، څېړونکي منابع په متن کې د مخ ګڼو او اثر په شمېرنه په نښه کړي او بیا یې هغه د ټولې څېړنې په پای کې د مأخذ ښوونې له علمي او اکاډمیکو معیارونو سره سم په ترتیب سره راوړي دي. دا برخه یې هم پوره ده.

۵) د موضوع د څېړنې ضرورت او اړتیا یې څرګنده ده، د موضوع اړوند مطالب او مفاهیم یې په سمه توګه ټول کړي، څېړلي او سپړلي او په منطقي ډول یې داسې اوډلي چې لوستونکی د لوستو پر مهال هر څه په اسانه ترلاسه کولی شي. زه یې له دې اړخه پوره او کره ارزوم او د موضوع څېړنیز حق ترسره شوی ګڼم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې پورته يادونو ته په پاملرنه زه دا څېړنيز اثر مثبت ارزوم، ښاغلي پوهاند محمد اسمعيل يون د دې څېړنې په ترسره کولو د دوکتورا (Ph.D) لوړ علمي سند د ترلاسه کولو وړ ګڼم، څېړونکي ته د نورو برياليتوبونو هيله او د کابل پوهنتون د دوکتورا علمي بورډ نه په دې ارزوونکي نظر کې سپارښتنه کوم چې د دې څېړنيز اثر د خپراوي لپاره لازم امکانات برابر کړي، چې ګټه يې عامه شي.

په درنښت

سرمحقق دوکتور سيد محی الدين هاشمي

د علومو اکاډمي- د ژبو او ادبياتو مرکز

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

استاد قیام الدین خادم د هېواد ستر او ځیرمن لیکوال، شاعر او څېړونکی و. ده د خپل ژوند څه باندې (۵۰) کلونه د هېواد، ژبې، ادب او فرهنګ د خدمت لپاره وقف کړل، په دې بهیر کې استاد قیام الدین خادم تر (٦٠) عنوانو پورې بېلابېل ځانګړي او مستقل اثار ولیکل. په دې اثارو کې علمي، څېړنیز، ادبي او تاریخي اثار شامل دي. استاد خادم له نورو ژبو هم ژباړې کړي او د شعرونو بېلابېلې ټولګې یې هم چاپ شوي دي. استاد خادم د یوه ځانګړي فلسفي لید او فکر خاوند و، په ملي، سیاسي او ادبي مسایلو کې یې هم ځانګړی لید او ژور نظر درلود. د خادم نظر یو مستقیم لید لوری درلود او له ډېرو پیغامونو ډک و، د استاد خادم هره لیکنه په مثبتو پیغامونو سینګار وه، دده د کلام بېلابېلې بېلګې زموږ د نن او سبا لپاره ډېر نور پیغامونه لري، خو لکه څنګه چې پکار ده زموږ تېر او اوسني پښت د خپل خادم د پیغامونو ژورو تلو ته لاره نه ده موندلې. ما په دې خاطر چې د هېواد اوسني او راتلونکي نسل ته د خپل یو لوی مفکر او خادم پیغامونه ورسوم، وپتېیله چې د استاد خادم د فکر، نظر او نړۍ‌لید په هکله یو ځانګړی اثر ولیکم او همدا موضوع د ډوکتورا د (ډیزرټیشن) لپاره وټاکم، ما دې موضوع ته د (خادم نړۍ‌لید) نوم ورکړ، دا موضوع په شپږو برخو کې بیان شوې ده، په لومړۍ برخه کې سریزه ده او ددغه اثر د لیکلو انګېزه او اړتیا او د استاد خادم پېژندنه ده، په دویمه برخه کې خادم څه کړي؟ دده منظوم او منثور اثار معرفي شوي او پر هغو بحث شوی دی. په درېیمه برخه کې د خادم نړۍ‌لید او فکري خوا څېړل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې، چې په هغې کې ملتپالنه، دينپالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښارپالنه او ژبپالنه د خادم له نظره څېړل شوي او هغه کارونه چې ده په دې برخه کې کړي دي، دا ټول په کې ارزول شوي دي. په څلورمه برخه کې خادم د هېواد د نورو نامتو ليکوالو، لکه: پوهاند علامه عبدالحی حبيبي، استاد عبدالروف بېنوا، کانديد اکادميسين محمد صديق روهي، سر محقق عبدالله بختانی خدمتگار، عبدالرحمن پژواک، حبيب الله رفيع او نورو له نظره د استاد قيام الدين خادم فکر او نظر شنل شوی دی.

په پنځمه برخه کې د استاد قيام الدين خادم د خدمتونو ارزونه شوې؛ په فرهنگي برخه، ټولنيزه برخه، ديني برخه او نورو کې چې استاد قيام الدين خادم کوم خدمتونه کړي، د هغو يادونه او ارزونه شوې او په شپږمه يا وروستۍ برخه کې د دې اثر نتيجه يا پايله راغلې او د اخځونو يادونه شوې ده.

۱- ددغه اثر د ليکلو انگېزه او اړتيا:

ځينو سره کېدی شي دا پوښتنه راپيدا شي چې د استاد خادم په باب خو ځينو نورو ليکوالو او څېړونکو هم ليکنې کړي، نو د دې ځانگړي اثر د ليکو اړتيا او انگېزه څه وه؟ په دې برخه کې بايد ووايو: د دغه اثر د ليکلو ضرورت دا دی چې استاد خادم د افغانستان يو لوی ليکوال او خدمتگار تېر شوی ، پر هر افغان ليکوال د استاد دا يو حق دی چې دده اثار، شخصيت او فکري ليد نوي نسل ته وروپېژني او هغوی ورسره اشنا کړي. د استاد خادم ژوند نوي نسل ته دا پيغام ورکوي، چې څنگه خپل فکري ژوند د صفر له نقطې څخه پيل او د برياليتوب لوړو پړاوونو ته يې ورسوي. د استاد خادم د ژوند په تشريح کې ډېر پيغامونه پراته دي، ولس ته دده د هر پيغام رسول په کار دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم که څه هم د هېواد او سیمې یو لوی لیکوال تېر شوی، خو لا هم دده د اثارو یوه ډېره درنه برخه ناڅېړل شوې پاتې او نورو ډول ډول څېړنو ته اړتیا لري. ددغه اثر یو هدف همدا دی چې د استاد د فکر بېلابېلې خواوې وڅېړل شي او ډېره خوږه او پیغامیزه برخه یې اوسني او راتلونکي نسل ته انتقال شي.

زموږ په نظر استاد خادم زموږ د ټولنې ذهني معمار دی، ده په نظم او نثر دواړو کې داسې افکار وړاندې کړي، چې د هغو په لوستنې او بیا بیا کتنې ددې ټولنې له هر وګړي څخه د خپلې ټولنې یو معمار او خدمتګار جوړېدی شي. د خادم نړۍ‌لید په حقیقت کې د ټولنې د خدمت وسیله ده، هر څوک چې د خپل هېواد او ټولنې د خدمت نیت لري، د خادم د نړۍ‌لید مطالعه ورته ضروري ده.

په ماته کښتۍ ناست یم، توپانونه مې په مخکې
پر دې لاره یې بیا یم که وم وم که نه وم نه وم
د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راویښومه
خادم باد د سبا یم که وم وم که نه وم نه وم.

دا د خادم نړۍ‌لید دی؛ دا پورتني بیتونه د خادم د شاعرۍ او فکر د دریاب یو څاڅکی دی. په همدې دوو بیتونو کې هم موږ ته د استاد خادم فکري نړۍ‌لید او په ټولنه کې له ناوړه حالت څخه د راوتلو لپاره د ده د پخې ارادې څرک لګي. خادم په دې نظر دی چې که امکانات کم هم وي، کښتۍ ماته هم وي، خو چې اراده او عزم قوي وي، هدف ته رسېدل ممکنوي.

د سختو لارو لنډول، سرښندنې ته اړتیا لري، سرښندنه، قرباني، عزم او اراده ددې شعر پیغام دی، ویدې غونچې یا د ویده نسل راویښول، هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم په ډېر مهارت او ځیرتیا سره، لکه د سهار باد چې گلونه غوړوي، له تشدد او افراط پرته د مبارزې لاره چاره او پیغام راکوي، موږ په دې اثر کې د خادم د نړۍ‌لید دغسې پیغامونه راسپړو، نو ځکه مو دې اثر ته (دخادم نړۍ لید) نوم ورکړی دی.

۲- د خادم په باب د څېړنو شالید:

د استاد قیام الدین خادم په باب، هم دده د ژوند پر مهال او هم دده تر ژوند وروسته گڼ شمېر لیکنې او ځینې مستقل اثار چاپ شوي دي. دې ډول لیکنو او نظرونو ته مو (خادم د کورنیو او بهرنیو پوهانو له نظره) په بحث کې نسبتاً په تفصیل سره نغوته کړې او یا مو هم د هغو پوهانو نظرونه راوړي، چې د استاد خادم د فکر او د هغه د اثارو په باب یې په بېلابېلو وختونو کې لیکلي، خو پر یادو نظرونو او متفرقه لیکنو سربېره د خادم پر ژوند، اثارو او افکارو یو شمېر مستقل اثار هم لیکل شوي، چې دلته یې په لنډېز سره یادونه کوو. په دې اثارو کې د لېسانس او ماسترۍ دورې پایلیکونه او یو شمېر مستقل اثار هم شامل دي:

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو څانگې او همدارنگه د هېواد د یو شمېر نورو پوهنځیو د پښتو څانگې فارغانو د استاد خادم د ژوند، افکارو او یا هم مستقلو اثارو په باب خپل یو شمېر مونوگرافونه لیکلي دي، دا مونوگرافونه اکثره د استاد د ژوند او اثارو پر پېژندنې راڅرخي، ځینې یې داستاد د اثارو پر فکري او هنري برخې لیکل شوي او ځینې یې یو یا څو اثارو ته ځانگړي شوي دي. دا پایلیکونه د څېړنې او ارزونې ابتدایي او ساده بڼې دي، خومره چې د استاد حق دی، هغه تولې خواوې په ژوره توگه نه افاده کوي. پر مونوگرافونو سربېره پر (۱۳۸۷ل) کال (مېرمن هوسا نوري یوسفزۍ) د استاد خادم پر اثارو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي خدمتونو د خپلې ماسټرۍ دورې تېزس لیکلی دی. دې اثر ته یې (د پښتو ادب په پرمختیایي بهیر کې د استاد قیام الدین خادم ونډه) نوم ورکړی دی. د ماسټرۍ دورې بل تېزس ښاغلي (مطیع الله روهیال) لیکلی دی. روهیال (د پښتنو ننني لیکوال) پر اثر باندې د خپلې ماسټرۍ دورې تېزس لیکلی دی. (د پښتو ننني لیکوال) لومړۍ او دویمه برخه د استاد خادم له خوا لیکل شوې او پر (۱۳۱۷-۱۳۱۸ل) کال په کابل کلنۍ کې خپره شوې ده. د همدې دویمې برخې په پای کې د استاد خادم پېژندنه راغلې چې د (سید قام رښتیا) له خوا لیکل شوې ده.

(د پښتو ننني لیکوال) درېیمه برخه بیا استاد رښتین لیکلې، چې پر (۱۳۱۹ل) کال په کابل کلنۍ کې خپره شوې ده. روهیال د خپلې ماسټرۍ دورې تېزس کې (د پښتو ننني لیکوال) اثر څېړلی او پر (۱۳۹۶ل) کال یې د خپل تېزس دفاع کړې ده. دغه راز د کونړ پوهنتون استاد (پوهنیار احمد الله عزیز) د (پوهنملۍ) علمي رتبې لپاره خپل تېزس د استاد خادم ژوند او اثارو ته وقف کړی دی. (د پښتو معاصرو ادبیاتو په پرمختګ کې داستاد خادم ونډه) په نوم یې خپله موضوع ثبت کړې ده.

د لېسانس او ماسټرۍ دورې د پایلیکونو ترڅنګ د استاد خادم پر افکارو، اثارو او ژوند مستقل اثار هم لیکل شوي او ځینې داسې اوږدې تحلیلي لیکنې هم شوي. چې هغه هم د مستقلو اثارو بڼه خپلوي او همغه معیار ، کمیت او کیفیت ته رسي، چې یو مستقل اثر یې لري. دلته یې د ځینو یادونه کوم: د پښتو ادبیاتو نامتو څېړونکي ښاغلي (سرمحقق زلمي هېوادمل) د استاد خادم له خوا پر یوه ژباړل شوي اثر (مکارم الاخلاق) یو تفصیلي لیکنه کړې ده. دا لیکنه هم (مکارم الاخلاق) نومېږي. دا لیکنه پر (۱۳٦۰ل) کال چاپ شوې ده. په دې لیکنه کې نه یوازې (مکارم الاخلاق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

معرفي شوی، بلکې د استاد خادم پر ژوند، اثارو او افکارو هم اوږد بحث شوی، د ښاغلي سرمحقق هېوادمل دا لیکنه د عادي لیکنو تر کمیت او کیفیته پورته ده او د یوه مستقل کتابګوټي بڼه لري. دا لیکنه د کمپیوټر د اوسني کمپوز له مخې په کتابي کچه نږدې څلوېښت مخه رانغاړي او د استاد خادم په باب د لومړنیو هر اړخیزه لیکنو له جملې څخه ده.

استاد سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار هم د استاد خادم په باب (د ملي ادب او ژورنالیزم خادم) په نامه یو هر اړخیز ځانګړی اثر لیکلی دی. دا اثر درې ځله چاپ شوی دی. لومړی ځل پر (۱۳٦۸ل)کال د افغانستان د ژورنالېستانو ټولنې، دویم ځل پر (۱۳۸٦ل) کال د افغانستان د قلم ټولنې او ګویټې انستیتیوت او درېیم ځل پر (۱۳۸۷ل) کال د خادم صیب د کورنۍ له خوا په کابل کې د زر زر ټوکونو په شمېر په (۱۵۴) مخونو کې خپور شوی و. د استاد بختاني دا اثر ځکه خورا مهم دی چې دی له استاد خادم سره تقریباً هممهاله لیکوال و، ډېر وخت له هغه سره له نږدې پاتې شوی او د هغه له اثارو او افکارو خورا ښه خبر و.

ددې ترڅنګ ښاغلي (لال پاچا ازمون) د استاد خادم منظوم کلیات راټول کړي او د (خادم باد سبا یم) په نامه یې په یوه ټوک کې چاپ کړي دي. په دې کلیاتو کې د استاد خادم اکثره هغه منظوم اثار، چې زیاتره یې ترې دې دمخه چاپ شوي وو او د کتاب د چاپ تر وخته د راټولونکي لاس ته ورغلي دي، خوندي شوي دي. دا اثر پر (۱۳۹۱ل) کال په کابل کې د دانش خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

له دې اثر سره په (۴۴) مخونو کې د راټولوونکي یوه تحلیلي او معلوماتي سریزه هم مل ده چې د استاد خادم پر ژوند او اثارو رڼا اچوي او ددې ترڅنګ د استاد خادم د اثارو او فکر په باب د یو شمېر نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوالو لیکنې هم په کې خوندي شوي دي. تر تحلیلي لیکنو وروسته د منظومو کلیاتو اساسي برخه پیلېږي. دا اثر ټول (٦٣٣) مخونه لري.

ددې ترخنګ ښاغلي (لال پاچا ازمون) د استاد خادم هغه منثور اثار هم راټول کړي، چې تر (۱۳۹۴ل) کال پورې یې ده ته راټولونه ممکنه وه. په دې اثر کې چې (رڼه چینه) نومېږي او د استاد خادم د نثري لیکنو ټولګه ده، د استاد هغه نثري لیکنې خوندي شوي، چې یا د مستقلو اثارو په توګه چاپ شوي او یا هم په متفرقه ډول تر دې وړاندې چاپ شوې وې، دا اثر په دوو ټوکو کې پر (۱۳۹٦ل) کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. دواړه ټوکه ټول (۱۲۸۸) مخونه لري. ددغه اثر په پیل کې د استاد خادم د نثر په باب د ښاغلي (ازمون) یوه تحلیلي سریزه هم راغلې ده. دا دواړه راټولونې که څه هم د استاد خادم اثار دي، خو پر دې دواړو کلیاتو راغلې سریزې په خپله د خاص ارزښت وړ دي او د استاد خادم په اړه لوستونکو ته ښه معلوماتي مواد وړاندې کوي، نو که له کلیاتو پرته په ځانګړي ډول هم چاپ شي، د مستقلو څېړنیزو کتابګوټو بڼه خپلولای شي.

پر یادو اثارو سربېره د استاد عبدالروف بېنوا په (اوسني لیکوال)، د استاد پوهاند عبدالحی حبیبي (پښتانه شعراء لومړي ټوک) او (د پښتو ادب تاریخ)، د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار (پښتانه شعراء پنځم ټوک)، د کاندید اکاډمیسین سرمحقق محمد صدیق روهي (د پښتو ادبیاتو تاریخ معاصره دوره)، (پښتو هنري نثر) او یو شمېر نورو اثارو کې هم د استاد خادم پر ژوند، اثارو او افکارو بحث شوی او ګټور مالومات وړاندې شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بهرنیو پوهانو له جملې څخه شوروي ادبپوه (گ.ف گیرس) د استاد خادم د لیکوالۍ (هنري نثر) په باب یوه تفصیلي لیکنه کړې ده او همدارنگه ځینو نورو بهرنیو لیکوالو.

ددې ترڅنگ د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو شمېر سیمینارونه او علمي پروگرامونه هم جوړ شوي، ځینې یادغونډې یې شوي، ځینې ځایونه او روزنیز مرکزونه هم د هغه په نامه نومول شوي، چې د استاد خادم (یادونه او نمانځنه) بحث کې به ورته نغوته وشي.

لکه څنگه چې دمخه مې یادونه وکړه، د استاد خادم په باب گڼ شمېر متفرقه لیکنې شوي او دا لړۍ اوس هم روانه ده، د هغو ټولو یادول دلته ضرور نه بولم، خو اټکلیز شمېر یې تر (۱۰۰) متفرقه لیکنو اوړي، ددغه اثر د لیکنې او بشپړاوي لپاره د استاد پر چاپي او ناچاپو اثارو سربېره له یادو پورتنیو اثارو او متفرقه لیکنو څخه هم گټه پورته شوې ده. د دې اثارو تر کتنې، ارزونې، شننې او سپړنې وروسته موږ ته د استاد خادم نړۍ‌لید په ښه ډول څرگندېږي.

۳- ددغه اثر ارزښتونه او ترجیحات:

لکه څنگه چې مو پورته یادونه وکړه؛ د خادم صیب د فکر او ژوند په باب هم متفرقه لیکنې شوي، هم پرې لعمي غونډې او سیمینارونه جوړ شوي، هم پرې د لیسانس، ماسټرۍ دورې تېزسونه لیکل شوي او هم پرې مستقل اثار، نو کېدی شي پوښتنه پیدا شي چې بیا ددغه اثر لیکلو ته څه اړتیا وه او ترجیحات یې څه وو؟ دې پوښتنې ته مې د سریزې په پیل کې هم نغوته وکړه؛ خادم صیب د افغانستان یو داسې لوی لیکوال او عالم دی چې د ژوند په بېلابېلو برخو کې یې ژوره معنوي پانگه او زېرمه موږ ته پرې ایښې، ددې افکارو څېړنه، شننه، ارزونه او نورو ته یې روښانونه د لا زیاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنو او مستقلو اثارو د ټوکېدو غوښتنه کوي. ان دا چې د خادم صیب ځانګړي اثار، یو شمېرځانګړې لیکنې او د هغه له خوا د ژوند د بېلابېلو مسایلو ارزونه او تحلیل، هر یو یې د یوه ځانګړي اثر د لیکلو ایجاب کوي، نو د ټولې لیکوالۍ لپاره یې خو د یوه ځانګړې اثر او اثارو لیکل خورا ضروري دي. په دې برخه کې بله خبره دا هم وه چې د خادم صیب پر ژوند او فکر د لیسانس او ماسټرۍ دورې پایلیکونه او تېزسونه لیکل شوي، خو د دوکتورا (PhD) دورې دا لومړی تېزس دی چې د خادم صیب ژوند او په تېره بیا د افکارو تحلیل او ارزونې ته ځانګړی کېږي. د خادم صیب د افکارو سپړنې او شننې، نه یوازې ددغه اثر د ایجاب غوښتنه کوله، بلکې که موږ غواړو خپل یو ربښتینی خدمتګار او د هغه د فکر ژورتیاوې خپلو خلکو ته په ښه ډول وروپېژنو، د نورو دا ډول اثارو د لیکلو اړتیا هم احساسېږي. په دې اثر کې اصلي موخه داده چې (د خادم نړۍ لید) خلکو ته وروپېژندل شي او له همدې تفکره په ګټې اخیستنې، موږ خپل ځوان قشر، د هېواد فرهنګي او ټولنیزې غوړونې ته وهڅوو. زه د لوی خدای(ج) له درباره هیله لرم، ما ته ددې توفیق راکړي چې هم د استاد خادم د خدمتونو حق ادا کړم او هم دده د افکارو د ځلونې له لارې خپل هېواد ته د استاد خادم په شان د خدمت جوګه شم.

۴- ددغه اثر لیکنی میتودولوژي او د اخځونو ارزونه:

د هر ادبي، تحلیلي او څېړنیز اثر لیکنه خپله میتودولوژي لري. (د خادم نړۍ لید) اثر په لیکنه او بشپړاوي کې هم له ځانګړې میتودولوژۍ څخه کار اخیستل شوی دی. په دې میتودولوژۍ کې له کتابي، لیکني یا کتابتوني څېړنې او پلټنې څخه هم کار اخیستل شوی؛ نږدې ټول هغه اثار پلټل شوي او مطالعه شوي چې د استاد خادم په باب تر دې دمه لیکل شوي او د چاپي بڼې پیدا کېدل یې شوي وو. له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساحوي څېړنيز میتود څخه هم کار اخیستل شوی؛ د خادم د زېږېدنې د ځای او محل لیدنه کتنه شوې او له بېلابېلو مخورو اشخاصو سره د استاد خادم پر ژوند، فکر او نړۍ لید خبرې شوې دي. د کورنۍ له غړو سره یې هم اړیکي نیول شوي. د ناچاپو اثارو په باب یې له هغوی څخه ځینې معلومات او نور اړوند مواد ترلاسه شوي او د دې ترڅنګ له یو شمېر هغو لیکوالو سره هم اړیکي نیول شوي چې د خادم صیب د فکر په باب یې معلومات درلودل. د هغو له جملې څخه ځینو یې په لیکلې بڼه خپل نظرونه وړاندې کړي دي. یانې د څېړنې او شننې لپاره له څلورو بېلابېلو برخو، لکه: د خادم صیب خپل او د هغه په باب د نورو لیکوالو له خوا لیکل شوي چاپي اثارو، ساحوي څېړنې، د کور له غړو سره د تماس او له هغو څخه د ناچاپه اثارو او نورو اړوندو لیکنیو موادو په باب د معلوماتو د ترلاسه کولو له دغو څلورو سرچینو څخه ګټه پورته شوې ده. د چاپي اخځونو په برخه کې باید وویل شي چې په دې کې دوه ډوله اثار موجود دي: یو د خادم صیب خپل اثار دي چې د ده د فکر او نظر د څرګندونې اصلي سرچینه ده او دویم د خادم صیب د فکر او اثارو په باب د نورو لیکوالو له خوا لیکل شوي اثار دي. دا دویمه کټګورۍ اثار چې ما وکتل، اکثره یې د خادم صیب پر ژوندلیک، د اثارو پر لنډې دودیزې پېژندنې او ژوند پېښو راڅرخي، یا هم له شکلي پلوه د خادم صیب د اثارو پېژندنه رانغاړي، ډېر کم داسې اثار وو چې د خادم صیب فکر او پیغام یې له هر پلوه په بڼه ډول توضیح کړی او شنلی وي، یا یې د هغه د پیغامونو پر بنسټ نور پیغامونه پنځولي وي، په دې مانا چې په خپله د استاد خادم پېژندنه شوې، خو د افکارو، پیغامونو او نظریاتو برخه یې تر ډېره حده ناسپړلې پاتې ده. په دې خاطر د داسې یو اثر د لیکلو ضرورت محسوسېده چې هغه تر ډېره بریده د خادم پر فکری نړۍ لید راوڅرخي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغه فکر او پیغام خلکو ته وروپېژني. لکه څنګه چې خادم صیب په خپله یو ژور عالم و، فلسفي، اصلاحي، او سمونپالی فکر یې درلود او د هر شي د مانا او مفهوم د پلټنې په فکر کې و، نو دغسې یو کار په کار و چې د ده د فکر د شننې لپاره هم باید فکر وشي؛ خادم چې د ژوند د کومو رازونو او رمزونو د سپړلو په لټه کې و، نو موږ هم باید د همغو رمزونو پر راز پوه شو. په دې اثر کې هڅه شوې چې همدغه رازونه وپلټل شي او همدغه پیغامونه ولس ته څرګند شي. خدای (ج) دې وکړي چې زه په خپله دې څېړنه کې دې هدف ته رسېدلی یم.

ددغه اثر د لیکني متن په برخه کې یوه یادونه ضروري بولم او هغه دا چې په دې اثر کې له کومو اخځونو ګټه پورته شوې، کوښښ شوی چې متن کټ مټ راولېږدول شي، خو په ځینو برخو کې چې چاپي، املایي او انشایي تېروتنې وې، هلته په ډېر احتیاط سره هغه تېروتنې اصلاح شوي او بیا متن راانتقال شوی دی. په خپله د استاد خادم منظوم او منثور متون چې انتقال شوي ، که له اوسنۍ املا او انشا سره د هغو ځینې برخې سمې هم نه دي، نو د متن تاریخي اصالت ته په پام سره هغه په همغه بڼه راوړل شوي، چې د ده په خپلو اثارو کې وې، هیله ده درانه لوستونکي دې ټکي ته هم پر خپل ځای پاملرنه وکړي.

دلته غواړم له خپل لاربنود استاد (سرمحقق زلمي هېوادمل) څخه هم ډېره ډېره مننه وکړم چې هم یې ما سره ددې موضوع (د خادم نړۍ لید) په انتخاب کې مرسته وکړه؛ هم یې دا موضوع تائید کړه، هم یې د هغې د څېړنې لپاره مفردات ترتیب کړل او هم یې د اثارو په نښه کولو او پیدا کولو کې راسره مرسته وکړه. له بل لاربنود استاد ښاغلي پوهنوال ډاکټر محمداجان حقپال څخه هم ډېره مننه کوم چې ما سره یې د دې اثر په بشپړاوي او بیا کتنه کې خپله مرسته ونه سپموله، دغه راز له ښاغلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد دوکتور عبدالخالق رشید او دوکتور سرمحقق سید محی الدین هاشمي او نورو قدرمنو استادانو څخه چې هر یو په خپل وار سره په دې برخه کې خپلې لارښوونې او مشورې له ما څخه ونه سپمولې او په دې کار کې ما سره مرستندویان شول، له ټولو څخه مننه کوم. ددې ترڅنګ له ښاغلو (ضیاء الرحمن، فیاض حمید، ایمل افغان او...) څخه هم ډېره مننه کوم چې ما سره یې ددغه اثر په کمپوز، ډیزاین او د اثارو په راټولونه کې مرسته او ملګرتیا وکړه.

په درنښت

محمد اسمعیل یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه

خادم څوک و؟

(د خادم پېژندنه)

د شلمې پېړۍ د پيل په تېره بيا (۱۹۱۹ – ۱۹۷۸م) کلونه د پښتو ادبياتو د ودې طلايي کلونه دي، د شلمې پېړۍ په دويمه لسيزه کې افغانستان خپله خپلواکي بېرته ترلاسه کړه او دا کار ددې سبب شو چې افغانستان کې ملي حکومتونه رامنځته شي. له (سقاوي اړودوړ) پرته بيا د شورويانو تر يرغل پورې اکثرو واکمنو تر ډېره بريده ملي روحيه پالله. د اعليحضرت محمد ظاهرشاه ارامې واکمنۍ د ادبياتو د ودې لپاره ارامه فضا برابره کړه. له پښتو ادبياتو او اديبانو څخه د حکومت ملاتړ د هغو په هڅونه او د ادبي اثارو په پنځونه کې مهم نقش درلود. دا مهال ګڼ شمېر ادبي-علمي مرکزونه رامنځته شول او د ليکوالو د سيستماتيکې ودې لپاره زمينه برابره شوه. چاپي صنعت وده وکړه او د چاپي رسنيو د ودې لپاره ښه زمينه برابره شوه. په مشرقي کې (اتحاد مشرقي)، په خوست کې (افغان) جريده، په کندهار کې (طلوع افغان) جريده او (کندهار ادبي انجمن)، وروسته بيا په کابل کې (ادبي انجمن) او (کابل مجله) او تر دې وروسته بيا (پښتو ټولنه) او نور ګڼ شمېر علمي او خېړنيز مرکزونه رامنځته شول. دې بهير نه يوازې په افغانستان کې د پښتو ادبياتو پر ودې مثبت اغېز وکړ، بلکې په کوزه پښتونخوا کې يې هم د ليکوالو پر کار او هڅونې مثبت تاثير وکړ، د همدغو علمي او ادبي غورځنګونو په برکت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان او نورو ټولو پښتون مېشتو سیمو کې ګڼ شمېر لیکوال راوټوکېدل او د پښتو ادبیاتو د پرمختګ او ځلا لپاره ښه زمینه برابره شوه. د همدې پېړۍ تر پیل لږ دمخه او د همدې پېړۍ په بهیر کې په سلګونو لوی او کارنده لیکوال راوټوکېدل، د هغوی اثار چاپ شول او د پښتو ژبې او ادب په غوړېدا کې یې مهم نقش ولوباوه. په همدې زماني واټن کې په پښتو کې د ((عبدالباري اشنا، اجمل خټک، نظر محمد اخګ، عبدالخالق اخلاص، محمد شاه ارشاد، عبدالله جان اسیر، ابو سعید فضل احمد افغان، محمد ظاهر افق، شوکت الله اکبر، عبدالاکبر اکبر، ګل پاچا الفت، محمد رحیم الهام، حفیظ الله امین، غلام سخي انتظار، انوار الدین انوار، ایاز داودزی، محمد اعظم ایازی، محمد نادر ایوبي، محمد علم بڅرکی، عبدالله بختانی، عبدالغفار بریال، نادر خان بزمي، سیده بشري بېګم، محمد عمر خان بلبل افغان، عبدالغفران بېکس، محمد اکبر بېنوم، سید محمد طاهر بینا، سید محمد بیدار، عبدالرازق پالوال، محمد اکبر پامیر، عبدالقدوس پرهېز، عبدالرحمن پژواک، محمد عثمان پښتون، نېک محمد پکتیانی، جان محمد پکتا، نور محمد تره کی، حبیب الله تږی، محمد ابراهیم ثابت، غلام رحمن الله جرار، غلام جېلاني جلالي، عبدالطیف جلالي، جمعه ګل، شهزاد خان جوهر، رحیم خان جوهر، نور محمد ځیګر، عبدالحی حبیبي، محمد رفیق حبیبي، مولانا محمد شریف حبیبي، حداد، پروانه حریق، سید حسن خان حسن، عبدالرازق حکمت، ضابط خان حلیم، امیر حمزه شینواری، مېرمن حمیده، ملا عبدالمنان حیرت، قیام الدین خادم، محمد اکبر خادم، مصري خان خاطر، عبدالاحد خالېز، عبدالغفور خروټی، خسرو، عبدالخالق خلیق، محمد ابراهیم خواخوږی، محمد امین خان خوګیانی، عبدالجلیل خوښمن، محمد شاه خیال، سید عظیم شاه خیال بخاري، غلام غوث خیبري،

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالهادي داوي، عبدالمنان دردمند، دوست شینواری، رشید علي دهقان، راحت الله راحت، قمر الزمان راهي، محمد صدیق رازقي نړیوال، محمد طاهر رحیمي، سید رسول رسا، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، محمد خالد روښان، محمد رضا رضا، میرزا حسن رضا، حبیب الله رفیع، تکریم الحق روغ لېونی، محمد صدیق روهي، عصمت الله روحاني، غلام حضرت روغمن، محمد عارف رهین، محمد حسن ریدي، سید جعفر حسین شاه رښتوني، عبدالهادي ریشا، محمد اسماعیل زاهل، غلام محی الدین زرملوال، محمد ولي زلمی، امین الله زمریالی، پاینده محمد زهیر، خواجه محمد زهیر، عبدالرزاق زهیر، تاج محمد زېب، زیتون بانو، مجاور احمد زیار، غلام دستگیر ږنگ، محمد دین ژواک، سمیع الله ژوند، غلام حسن ساپی، محمد حسن ساپی، امیر محمد ساغر، فضل الرحیم ساقي، مېرمن سایره، محمد صفدر سالارزی، سراج الدین سعید، سیف الرحمن سلیم، محمد سلام سلیم، محمد ارسلان سلیمي، سید فاروق شاه سمایلزی، سمندر خان سمندر، حکیم محمد اسلم سنجري، حسن خان سوز، سهارگل سهار، عمل خان سیاح، محمد غازي سیال، میراجان سیال، سید حسین سید، امان الله سېلاب، محمد عمر خان سیماب، عزیز الرحمن سیفي، زیارت شاه شاکر، محمد نبي شاکر، میا احمد شاه، عبدالرحمن شباب، سعد الدین شپون، محمد اسلم خان شرر، محمد شریف شریف، محمد موسی شفیق، مبارک سلطانه شمیم، فضل الحق شیدا، عبدالحکیم شیدا، شېر محمد خان، محمد ایوب صابر، مولوي صالح محمد، هاشم خان صبدر، صوفي عبدالحمید خان، محمد علي طالب لوګری، محمد حسین طالب، غلام سرور طاهر، ولي محمد طوفان، محمد احسان زهیر، عبدالعلي اخونزاده، مولانا عبدالقادر، عبدالله نورزی، محمد گل عتیقي، سید عبدالقیوم عسکر، عطاء الله عطاء، محمد ابراهیم عطایي، عمر دین عمر،

(c) ketabton.com: The Digital Library

امان الله عندلیب، فضل احمد غازي، میر رحمان غازي، لعل محمد غریب، میا غلام صدیق، عبدالله غمخور، خان عبدالغني خان، عبدالمالک فدا، عبدالرزاق فراهي، غلام حضرت فقید، محمد جان فناء، عبدالاحد اخوند، عطاء الله خان، محمد رفیق قانع، محمد طاهر قانت، عبدالروف قتیل، قلندر مومند، سید محمود کارگر، محمد حسن کاکړ، اغا محمد کرزی، برهان الدین کشککي، برکت الله کمین، سید احمد گلزار، سلېمان لایق، محمد گل للمه، داود خان لېوال، ماسټر عبدالکریم، محمد اغا متین، سید شمس الدین مجروح، محمد موسی محتاج، عبدالکریم محب، محمد ایوب خان اڅکزی، ولي محمد مخلص، عبدالروف مخلص، عبدالعلي مستغني، مېرمن مستوره شال، محمد رسول مسلم، محمد اکبر معتمد شینواری، عبدالله مسیزی، عزیز الرحمن ممنون، عبدالمنان ملگری، عبدالطیف منتبار، محمد گل خان مومند، سید مراد مین، سید یوسف مېړنی، جنت گل نثاري، عبدالقدوس نجیب، عبدالحمید حنیف، احمد جان نشتر، نصر الله نصر، محمد نعیم جان، فاتح الملک ننگ یوسفزی، محمد گلاب ننگرهاری، عبدالرحیم ننگیالی، محمد گل نوري، محمد نسیم نوري، محمد انور نومیالی، عبدالخالق واسعي، محمد شفیق وجدان، فضل محمد وکیل، محمد یوسف ویران، محمد ویس کاکړ، عبدالصمد ویسا، عبدالرحیم هاتف، ظهور الله همدرد، نبي هوتک، سید احسان هېر ، زلمی هېوادمل، عبدالباري جهاني، محمد صدیق پسرلی))(۲:نیولیک) او گڼ شمېر نور لوی لیکوال راوټوکېدل.د پښتو ادب اسمان له ادبي ستورو ډک شو، همدا مهال و چې د پنځو لویو ادبي ستورو اصطلاح هم راوټوکېدله؛ استاد حبیبي، استاد رښتین، استاد بېنوا، استاد الفت او استاد خادم پنځه لوی ادبي ستوري وگڼل شول. دا هغه لوی ادبي لیکوال وو چې په رښتیا یې هم په معاصره ادبي دوره کې پښتو ادب ته ډېر زیات

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدمتونه وکړل، د نویو ادبیاتو اساسات یې کېښودل او بیا په سلګونو نورو لیکوالو د دوی لاره تعقیب او پښتو ادبیاتو ته یې د پرمختګ لاره اواره کړه. دلته غواړم د پښتو ادبیاتو د همدغو لویو ادبي ستو له جملې څخه خپلې موضوع ته راوګرځم او د (استاد قیام الدین خادم) پېژندنې ته تم شم.

د خادم صیب د ژوند په باب بېلابېلو لیکوالو لیکنې کړي او د استاد خادم پېژندنه یې کړې ده، سرمحقق زلمي هېوادمل یې پر ژوند او اثارو یوه اوږده او هر اړخیزه څېړنه کړې، استاد عبدالله بختاني خدمتګار پرې یو مستقل اثر لیکلی، ښاغلي لال پاچا ازمون هم پرې په (خادم باد سبا یم) کې یوه اوږده معلوماتي لیکنه کړې، استاد بېنوا بیا تر دې ټولو دمخه په اوسني لیکوال کې د استاد خادم په خپل قلم د هغه د ژوند په باب هر اړخیزه معلوماتي لیکنه چاپ کړې او خپله خادم صیب هم په نظم او نثر دواړو کې خپل ژوند تشریح کړی دی، نو ځکه خو د اکثرو لیکوالو د پېژندنې اساسي مواد همدا دي چې خادم صیب په خپل قلم او خپله ژبه په نثر او نظم کې بیان کړي دي. پر دې اساس نو موږ دده د لومړنۍ پېژندنې لپاره همدا مواد تر ټولو کره او اساسي ګڼو او پر همدې بسنه کوو. دغه راز به د نورو بېلابېلو لیکوالو له هغو نظرونو څخه هم ګټه پورته کړو چې نظرونه یې یو بل سره توپیر لري او یا هم د (استاد قیام الدین خادم) ژوند او پېژندنې ته یې له بېلابېلو لوریو کتنه کړې او ځینې تیاره ګوټونه یې روښانه کړي دي.

۱- زوکړه:

د استاد قیام الدین خادم د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه او لومړی لاس اخځ د هغه خپلې لیکنې دي او خپل کلام دی، هغه د ځان پېژندنې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

باب وايي: ((زه تخميناً پر (۱۳۲۵هـ ق) کال په کامه کې زېږېدلی يم، زما د پلار نوم (ملا حسام الدين) او د نيکه نوم مې (ملا علي گل اخونزاده) دی چې د خپل وخت جيد عالم و، زما د پلار پلار او دا رنګه زموږ وړاندې سلسله ټول د خپل وخت د مروجه تعليم پر اساس تعليميافته او عالمان وو. زموږ په سلسله کې ناخوانه سړی نه دی تېر شوی. موږ د پلار له خوا د کوز کونړ د (شگې) له اخونزاده ګانو څخه يو. د شگې خلک په قام زاخېل دي، چې د مومندو د پښتنو يو قام دی. مګر ما له خپل پلار څخه مکرر دا اورېدلي دي، چې زموږ وړاندې نيکه د (څوکنو ميا عمر صاحب) دی، دغه وجه ده چې زما له نامه سره په اخبارونو کې کله د (کاموي) او کله (زاخېلي) او کله (مياعمرزي) ليکلی شوی دی. ولې زما خپل تخلص

(د خادم صيب لومړنی استوګنځی، د کامې زرشوی کلي يوه څنډه)

(خادم) دی. کله کله مې له خپل نامه سره (سيلانی) هم ليکلی دی ځکه چې زما مورنی نيکه (سيدعبدالرحمن سيلانی) نومېده چې فقير صاحب يې بولي.))(۲: ۳۹۲) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لمریز کال په حساب استاد خادم پر (۱۲۸٦ل) کال زیږېدلی دی چې له (۱۹۰۷م) کال سره سمون خوري. استاد خادم خپله لنډه پېژندنه د یو لنډ نظم په بڼه هم بیان کړې ده. دا نظم (تعارف) نومېږي.

استاد خادم په دې نظم کې یو ځل بیا یادونه کړې چې د پلار د پلار له خوا د (میاعمر) لمسی او د پلار د مور له خوا بیا د (اخوند بابا) زوی دی. د پلار له طرفه یې د مور نصب (فقیر صاحب) ته رسي او د مور له موره (نیا) څخه یې ریښه (خواجه احرار) سره پیوندېږي.

ددې ترڅنګ دی بیا په دې نظم کې د خپلو نیکونو مراقد هم ښیي او وایي چې؛ (میا عمر صاحب) بیا په څمکنیو کې خښ دی او (فقیر صاحب) بیا د کامې ولسوالۍ په (خښیو) کې، ددې ترڅنګ د (اخوند بابا) او (خواجه احرار) یادونه هم کوي چې یو په کونړ او بل په هرات کې تدفین شوي دي. د (فقیر صاحب) یادونه کوي چې د (عبدالرحمن سیلاني) په نامه یادېږي او دده یو زوی (صاحب زاده مراد علي) نومېږي. استاد خادم یو ځل بیا د میا عمر یادونه کوي چې په ټولو پښتنو کې منلی و او زوی یا ځایناستی (خلیفه) یې (محمدي صاحب زاده) نومېده چې لوی شاعر و. خادم صیب یادونه کوي چې پښتو پالنه له مور و پلاره ورته په میراث پاتې ده او پلار و نیکه یې د پښتو پالنې د ډګر مخکښان و، نو ځکه دی هم له پښتو څخه هېڅ منکر نه شي منلای. خادم صیب د (خادم) پر تخلص سربېره ددې یادونه هم کوي چې په لیکنو کې یې کله کله ځان په (سیلاني)، کله (احراري) او کله هم په (میاعمرزي) نومولی دی. څرنګه چې پلار یې د ښېوې په شګه کې (خاړپوخې) کړي او هلته (زاخېل) ټبر اوسېده، نو ځکه خو ده کله کله ځان د (زاخېلي) په نامه هم یاد کړی دی. څرنګه چې د خادم صیب کورنۍ یوه علمي او مذهبي کورنۍ وه او دی هم د علم په همدې زانګو کې زنګېدلی، نو ځکه خو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیله بیا تر دې دمه، دی هم پر همدې علمي لاره تللی دی. په دې ډول خادم صیب د (تعارف) په نامه شعر کې خپل ځان په ترتیب سره په ډېر ښه ډول معرفي کړی دی. ښه به وي چې د لا وضاحت په خاطر د خادم صیب دا نظم هم لوستونکو ته وړاندې کړو:

تعارف

(۱)

د پلار د پلار لخوا لمسی د میا عمر یمه زه
د پلار د مور نه د آخوند بابا پسر یمه زه
مور مې له پلاره د فقیر صاحب نصب ته رسي
د مور له موره د خواجه احرار ځیګر یمه زه

(۲)

د میا عمر صاحب زیارت په څمکنیو کې دی
فقیر صاحب د کامې بره خوا ښنیو کې دی
آخوند بابا دی په کونړ، خواجه احرار په هرات
خادم د دغه صاحبانو په لمسیو کې دی

(۳)

فقیر صاحب، عبدالرحمان سپلاني یادېږي
د ده فرزند صاحبزاده مُراد علي نومېږي
په پښتنو کې میا عمر دی په رښتیا منلی
د ده فرزند او خلیفه محمدي یادېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴)

محمـــدي صاحبـــزاده و لـــوی شاعـــر د پښتـــو
مُـــراد علـــي صاحبـــزاده و مفســـر د پښتـــو
د پـــلار و مـــوره میراثـــه را لـــه پښتـــو پاتـــې ده
خـــادم بـــه و نـــه مـــني هېڅکلـــه منـــکر د پښتـــو

(۵)

یمـــه خـــادم کلـــه مـــې ځانتـــه سپلانـــي وییلـــی
کلـــه مـــې ځـــان پـــه احـــراري، میـــاعمرزي ښـــوولی
پـــلار مـــې د شـــگې پـــه زاخېلـــو کـــې خـــاړپوڅې کـــړي
پـــدې لحـــاظ مـــې کلـــه ځـــان پـــه زاخېـــلي بللـــی
د علـــم و فقـــر پـــه ځانگـــو کـــې زبېږېدلـــی یمـــه
لـــه ابتـــداء نـــه پـــدې لاره بانـــدې تللـــی یمـــه.

(۲۹: ۳-۴)

د استاد خادم دا نظم که څه هم په ساده الفاظو کې اوډل شوی او له شعري تلازماتو څخه یې په کې ډېر کار نه دی اخیستی، خو ده په کې خپل ځان په ښه ډول معرفي کړی دی. په دې ډول نظمونو کې د استعارو، کنایو او ډول ډول تشبیهاتو راوړل ځکه اسانه نه دي چې موضوع سپینه ده او باید په مستقیم ډول بیان شي. د (تعارف) په نامه د استاد دا نظم ډېر لنډ، ساده، بې تکلفه او ټولو ته د پوهېدلو وړ دی او د ده د پېژندنې ښه انځورگري کوي. که څوک د خادم صیب د ژوند تفصیلي اړخونو ته داخل هم نه شي، نو دا یو نظم هم ددې جوگه دی چې د لوستونکي ذهن ته د استاد خادم د پېژندنې لومړنی انځور وړاندې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- زده کړه:

څرنګه چې قیام الدین خادم په یوه دیني او علمي کورنۍ کې زېږېدلی دی، نو طبیعي خبره ده چې د زده کړې لومړنی چاپېریال یې هم د ده خپله کورنۍ ګڼل کېږي. خادم خپلې لومړنۍ دیني زده کړې له خپل پلاره پیل کړې، لومړی یې (بغدادي قاعده) او بیا یې ورپسې د (قران کریم) زده کړه له خپل پلاره پیل کړه او بیا یې ورپسې په ترتیب سره د خپل وخت نور دودیز، په تېره بیا دیني علوم تعقیب او په هغو پسې سفرونه پیل کړل. خپله استاد خادم په دې باب وایي: ((د ورکوټوالي څخه زما والد زما او زما د نورو وروڼو په خواندګۍ کې کوښښ کاوه. د قران شریف او ځینې د نظم کتابونه ما د خپل والد څخه ولوستل، زما د خط سره ډېر شوق و. ما د خپل ځانه سره قلمونه، کاغذونه او قسم قسم رنګونه ګرزول او تمامه ورځ به اخته وم.

کوم وخت به چې راسره قلم او کاغذ نه و، نو په ډکو باندې به مې په دېوالونو خط کاوه او پښتو، فارسي یا عربي عبارتونه به مې لیکل، دا و چې په لږه زمانه کې زما پوره املا او خوشخطي زده شوه.

زما پلار چې زما خط ته ملتفت شو، نو زه د ډېر تحسین او افرین مورد وګرځېدم. زما پلار به د خوش طبعۍ په ډول کله کله د اشنایانو په مخکې ویل: ((د افلاطون زوی دی. هر څه یې له ځانه یاد دي.))

د خط په زده کړه همدغسې بې استاده په خپل شوق لګیا وم. کوم وخت چې مې په ګلستان او بوستان او نورو پاړسي کتابو شروع وکړه، نو څو میاشتې مې له استاذ څخه هم خط وکړ. زما د خط د استاد نوم ملا خلیل و، ما دده فقط یوه سرنامه پخه کړې ده، چې هغه تراوسه ما ساتلې ده. ټولټال به دا سرنامه پنځه کرښې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې مهربان استاد به تل زما د طبیعت ستاینه کوله او ویل به یې دده په وچولي کې منطق ځلېږي.

تر دې وروسته ما د فقې متون د (کنزه) پورې وویل. ما د خپل پلار د خولې نه اورېدلي وو، چې مور ته به یې ویل چې ((زه په تاسو صرف او نحو اول وایم، بیا د علومو اصلاحات دربښیم، تاسو نور په خپله ملایان کېږئ.))

(بوډیالۍ کلی) خادم صیب خپلې لومړنۍ دیني زده کړې په همدې کلي کې ترسره

زما د والدې مقوله ده، دې به ویل: ((ستاسو تنسته او بوده ورېښم دي، تاسو ته لږ اشارت کافي دی.)) (۲: ۲۹۱)

استاد خادم تر دې وروسته هڅه کړې چې نورو زده کړو پسې له کوره بهر ووځي. دی لیکي: ((زه د خپل پلار په تېره وینا چې اوس دده د مرحمت سیورې زمونږ د سر نه پورته شوی و، د خپل یو بل استاد په معرفت د کونړ (بوډیالۍ) ته د (صرف میر) د یادولو لپاره لاړم. ما په اول سبق کې د (نصري گردان صغیر) ټول واخیست او دغه استاذ مې اریان پاتې شو. نورو شاگردانو ته یې وویل او یوه هنگامه پورته شوه پس له څو ورځو څخه ټول همدرسان د ما نه مخالفه شول. زما به دې خبرې ته چندان پام نه و، ځکه چې زما مطالعه او ملاحظه لا تر دې حده نه وه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسېدلې چې د نفس مقابله او موازنه د خارج او نورو اشخاصو سره وکړم. په اخره کې د ملګرو رقابت د حسد درجې ته ورسېد. ځکه چې زه خبر نه وم او د خپلو ډېرو همدرسانو څخه تېر شوی وم. دلته ما په یوه میاشت کې (۱۸) بابه صرف میر یاد کړو او بیا کاله ته راغلم.

په کور کې مې د صرف او نحوې کتابونه وویل، بل هغه وخت چې ما (صرف میر) شروع کړی و، (کافیې) ته رسېدلی وم او د (منیې) پورې (هدایت النحو) او څه (شرح ماته عامل) سره د نظم مې په یاد کړي وو. په څه موده کې ما ((کافیه)) وویله او یاده مې کړه. وروسته مې ((شرح ملا)) شروع کړو. د (مرفوعاتو) پورې ((شرح جامي)) په عبارت سره زما یاد شو. اوس نو زه کامې نه علاوه د (لړه موړې، کندهي باغ، اګام، ارغچ، کیلغو، کابل، پېښور) او داسې نورو ځایونو په درسونو ګرځېدلی وم او د صرف او نحوې د کافي معلوماتو په واسطه مې په درسونو کې ښایسته شهرت حاصل کړی و او په دې اورېدو سره چې ((فلانی ښه پوهېږي)) په ما کې یو مخصوص د بې پروایي حس هم پیداشوی و... ددې مرحلې نه وروسته ما د منطق په رسالو لاس پورې کړو:

(ایساغوجي) مې یاده کړه او د (حصارک) او (سرشاهي) په درسونو د ګرځېدلو نه پس لاړم (پېښور) ته او متعاقباً ورپسې د (مکهډ) مدرسې ته او بیا (ډیلي) او (لودهیانې) ته لاړم. څو چې د خپل صحت په خرابۍ پوه شوم، نو بیا راغلم کابل ته. ددې وخته پورې ما صرف، نحو، منطق، حکمت، کلام، فقه، تفسیر، حدیث، مناظر، اصول فقه، طب او نور مروجه علوم لوستي وو. کافیه، ایساغوجي او هدایة الحکمت د ډېرو کالو پورې زما د الحمد په شان یاد وو..)) (۲: ۲۹۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم تر سپین ږیرتوبه له زده کړې او لوسته لاس وانخیست. د زده کړې، شعور او تفکر پایلو دی د استادۍ درجې ته ورساوه. ده نه یوازې د نورو کتابونه ولوستل، بلکې نورو ته یې خپل کتابونه هم وړاندې کړل.

استاد خادم ته د اوسني وخت د عصري علومو لړۍ او پوړۍ برابرې نه وې او نه هم هغه وخت له روزنځي، ښوونځي څخه تر پوهنځي او پوهنتونه د زده کړو منظمې او سستماتیکې لړۍ او پوړۍ موجودې وې، خو کوم دودیز علوم، په تېره بیا دیني زده کړې او نور علوم چې هغه وخت یې د زده کړې چانس او امکان و، استاد خادم اکثرو هغو ته ځان ورسولی دی. هغه که لرې وو که نږدې، سخت وو که اسانه، خو ده شپه او ورځ پرځان یوه کړې او د خپل وخت اکثره علوم یې په ښه ډول زده کړي وو، نه یوازې چې خپله یې زده کړي وو، بلکې نورو ته یې هم ورزده کړي دي.

په دې ډول د استاد خادم د ژوند ډېره برخه پر زده کړه، ښوونه او نورو ته پر تعلیم تېره شوې ده؛ د متعلم او معلم (زده کوونکي او ښوونکي) دواړه مرحلې یې تېرې کړي دي. خادم یو وخت په خپل کور کې زده‌کوونکی و، بیا تر کوره بهر په مسجد او مدرسه کې او بیا له خپلې پلرنۍ سیمې لرې سیمو ته یې په علم پسې سفر کړی او کله چې یې د علمي سفر توښه او ثمر ترلاسه کړي، هغه یې بیا بېرته په خپل کلي ولس او سیمه کې پر نورو خلکو وېشلي دي. د استاد خادم په شان ډېر کم اشخاص پیداکېږي چې له ماشومتوبه تر بوډاتوبه ټول عمر یې په روزنیز، ښوونیز، علمي او تدریسي بهیر کې تېر شوی وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- لیکوالي:

لکه څنګه چې مو د هغه په پېژندنه کې مو ولوستل؛ خادم له کوچنیتوبه یو ځیرک، هوښیار، متشبث، متجسس، هڅاند او ژورلیدی انسان و، نو طبیعي خبره ده چې له داسې انسان څخه په پای کې د یوه لوی عظیم انسان، لیکوال او پوهاند د جوړېدو هیله کېدی شي، خادم له کوچنیتوبه له قلم، لیک او لیکوالۍ سره روږدی و، دا چې ده لومړی لیکوالي څه وخت؟ څنګه؟ او چېرته پیل کړه؟ دی په خپله وایي:

((اول- وار- زه په ۱۳۰۴ هـ ش کې په کامه کې د ابتدایې مکتب معلم مقرر شوم او بیا لږ وروسته لاړم هندوستان ته، بیا په جلال اباد کې معلم مقرر شوم، په دې موده کې زه سخت پرېشان وم او د پرېشانۍ اسباب مې ناجوړتیا، د تحصیل پرېښودل او د حیات په کارزار کې داخلېدل وو. په دې وخت کې زه د ژوندانه د یو سخت انقلاب په چپو کې روان وم. راغلم د لواړګي په یو کلي کې مې اویا تنو هلکانو ته لیک لوست زده کاوه. زه موفق شوم چې په درې میاشتو کې هلکان خوانند‌ه او په شپږو میاشتو کې یې خوانند‌ه او نویسنده کړم. زه تقریباً دوه نیم کاله په لواړګي کې وم. همدلته زما د شاعرۍ، نویسنده ګۍ او ادبیاتو مرموز ذوق انکشاف پیدا کړ. همدلته وم چې کوزده مې وکړه او له همدې ځایه د ۱۳۱۲ په اخره کې د کندهار د پښتو ادبي انجمن په عضویت مقرر شوم او لاړم. د تعلیم په ضمن کې ما اردو ژبه زده کړې وه. لیک مې هم په کې کولای شو، تعلیم مې عربي کې و او په عربي مې ښه څه لیکلی شول.

پښتو مې خپله ژبه وه او له اوله څخه بې د چا د ښودنې ځنې ما د پښتو په لیک شروع کړې وه. څه ناڅه په انګرېزۍ هم پوهېدم، نو ګویا ما ته د نویسندګۍ زمینه تیاره وه. د شاعرۍ ذوق په ما کې له وړوکیني څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

و. د ورکوټوالي څخه په ما کې د يو نامعلوم تحير، تجسس او لټون ماده پرته وه.

زما ياد دي چې زه وړوکی وم او چېرته لرې د خپلوانو په يو کور کې اوسېدم، هلته يوه ښځه وه چې به تل زه په دې خبره رټلم چې: ((ته - څومره ډېرې پوښتنې کوې؟)) زه اوس پوهېږم چې دا زما د فطرت تقاضا وه، بروز کول يې غوښتل.

حاصل دا چې په تمام عمر کې زما دا خاصيت و چې هر شي ته به مې په يوه بېله نګاه کتل، تخمونه به مې کرل او زر زر به مې راسپړل چې وګورم دا څنګه جوړ شوي دي؟ ټوپک سپړلو او ليدلو ته به لېواله وم چې وګورم ډز څنګه کېږي؟ کارتوس څنګه لوېږي؟ کوټکه څنګه ښکته پورته کېږي؟ او داسې نور... د ګاډي ټېسن ته به چې لاړم خلکو به نور څه کول. ما نه به ملګري لاړل، مګر زه به د انجن په تماشه نه مړېدم، ولاړ به وم، کتل به مې چې يوه پرزه په بلې څه تعلق لري؟ څنګه حرکت کوي؟ او څه رنګ دا درونډ بار کش کوي؟ دغسې به زه کايناتو او د هغې نظام ته هم ملتفت کېدم. د حيات شاوخوا او د اجتماع ادارې ته هغه وخت زما فکر پيدا شو چې د اخبارونو سره اشنا شوم. دغه وخت د قوميت، مليت او په اخره کې د انسانيت معناګانو ته ملتفت شوم او هغه حيرت او تحير چې په ما کې طبيعي پروت و، اوس ورسره درد او خوږ هم ملګری شو. (دا درد مجمل و او زه يې په تفسير قادر نه وم، خو هغه وخت چې ما د (اقبال) اثار ولوستل، زما د زړه د مبهم درد ترجماني يې راته څه وکړه. زما لومړنی نظم چې په (اتحاد مشرقي) کې نشر شوی دی، (شه بيدار پښتونه!) نومېږي، زما ړومبی نثر چې هغه هم په اتحاد مشرقي کې نشر شوی دی، له اردو څخه يوه ترجمه ده چې د کار او صحت په متعلق ده...))

(۲: ۲۹۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا و د خادم صیب د لیکوالۍ د پیل سریزه. خادم صیب د خپلې لیکوالۍ له پیله بیا د خپل ژوند تر پایه له دې مسلک سره ملګری پاتې شو او د خپل عمر تر وروستني بریده یې دا مسلک وپاله. خادم صیب نږدې پنځوس کاله په منظم او متواتر ډول لیکوالي وکړه او په دې بهیر کې یې په لسګونو علمي، څېړنیز او ادبي اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کړل چې دده د اثارو په بحث کې به پرې تفصیلي بحث وشي.

۴- دندې:

د استاد خادم د رسمي او نارسمي دندو په باب خپله استاد خادم او ځینو نورو لیکوالو پوره څرګندونې کړې دي. ښاغلي لال پاچا ازمون چې د استاد خادم منظوم کلیات یې راټول او چاپ کړي دي، په دې اثر کې یې د استاد خادم پر نورې پېژندګلوۍ سربېره د هغه دندې هم معرفي کړي دي. د هغه په وینا:

((استاد خادم د خپل ژوند په بهیر کې هیله لرله چې د دودیزو علومو یو کتاب هم ترې نالوستی پاتې نه شي. زده کړه وکړي، خو د ژوند تنګلاسیو او بې وسیو دده د ارمانونو مخه ونیوله او دی یې د خپلو هیلو بریا ته پرې نښود. دی په خپله وایي: ((ما پنځلس کاله سفر وکړ. زیات د طبیعت د ناسازۍ او لږ د دې جهته چې زما تحصیل تر یوه حده ورسېد، نو زه لا تراوسه بې ړیرې او هلک وم چې د تدریس مقام ماته په لاس نه شو راتللی، نو ناعلاجه مې په نوکرۍ شروع وکړه او په جلال آباد کې د ابتدایي مکتب معلم شوم. څو موده پس ورپسې د رشدیې تعلیمونه هم راکړی شو، مګر په دې وختو کې زه ناسازه وم.))

خو په یو بل ځای کې لیکي چې: ((اول وار زه په ۱۳۰۴ش کې په کامه کې د ابتدایي مکتب معلم مقرر شوم.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

خیر د ده د دندې لومړنی بنسټ همدا د ښوونې سپېڅلې دنده وه او له څرګندونو یې داسې ښکاري چې لومړی ځل په خپل پلرني ټاټوبي (کامه) کې پر ښوونه بوختېږي. یو څه مهال یې رنځ د هندوستان پر طبیبانو ګرځوي. له هغه ځایه چې راستنېږي، نو بیا په جلال اباد کې ښوونکی ټاکل کېږي.

داسې پوه شخصیتونه غواړي چې د ژوند تر پایه زده کړه وکړي. خو د مهال د تنګلاسی او بې وسی له لاسه یې د زړه هیله نه خړوبېږي. خادم صاحب چې هم د زمانې تنګلاسي او بې وسي زده کړې ته نه پرېږدي، نو لاس کاروبار ته اچوي. پرېشانی او د زمانې د ناخوالو رنځورتیا دی دې فکر ته هم نه پرېږدي چې په کاروبار کې کومه لاره ونیسي: ((... زه د ژوندانه د یو سخت انقلاب په چپو کې روان وم. ما د ځان لپاره کوم مسلک نه و خوښ کړی چې په هغې مشغول شوی وای. د تعلیم له دایرې راوتلی وم یا په بل عبارت د خپلې یوې خوږې او د زړه پورې معشوقې نه په ناچاری بېل شوی وم، په تیاره شپه کې روان وم. لاره رانه ورکه وه او نه پوهېدم چې چېرته لاړ شم؟

خیر کوم وخت چې اعلیحضرت نادرشاه شهید په خپل جلوس د پښتنو تاج ته زینت ورکړ، نو زه د معالجې په نیت پېښور ته لاړم. په هغه حوزه کې د کوهاټه پورې وګرځېدم او بیا راغلم د لواړګي په یو کلي کې مې اویا تنو هلکانو ته لیک و لوست زده کاوه. زه موفق شوم چې په درې میاشتو کې هلک خوانده او شپږو میاشتو کې یې خواننده او نویسنده کړم... زه تقریباً دوه نیم کاله په لواړګي کې وم. همدلته زما د شاعری، نویسندګی او ادبیاتو مرموز ذوق انکشاف پیداکړ. همدلته وم چې کوزده مې وکړه او له همدې ځایه د ۱۳۱۲ په اخره کې د کندهار د پښتو ادبي انجمن په عضویت مقرر شوم او لاړم.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صاحب د خپل هڅاند ذهن، پوهې او فکر له برکته د لواړگي تر جوماته پاتې نه شو. پر (۲۴/۱۱/۱۳۱۱) نېټه کندهار ته ځي او هلته پر (۱۳۱۲ل) کال د کندهار په ادبي انجمن کې مقررېږي. کله چې دغه انجمن پر (۲۵/۵/۱۳۱۴) نېټه کابل ته راکډه کېږي، تر یو مهاله د پوهنې په وزارت پورې تړل کېږي او تر هغه وروسته پر (۱۳۱۵ل) کال، کابل انجمن د پښتو پر انجمن گډېږي او بیا وروسته پر (۱۳۱٦ل) کال (پښتو ټولنه) رامنځته کېږي، ددې ټولنې خپرونه (زېری) د درې میاشتو لپاره ده ته سپارله کېږي. پر (۱۳۱۸ل) کال په همدې ټولنه کې د تالیف او ژباړې څانگې مشر ټاکل کېږي. د خادم وړتیا ورو ورو دی خپل مقام ته رسوي. د (۱۳۲۰ل) کال د زمري پر لومړۍ نېټه د پښتو ټولنې عمومي مرستیال ټاکل کېږي. پر (۱۳۲۱ل) د اتحاد مشرقي مدیر او پر (۱۳۲۴ل) د دایرة‌المعارف د ژباړې مدیر په توگه دنده پرمخ بیایي. خو پر (۱۳۲۵ل) له مطبوعاتي بهیره د تعاوني ډیپو د پلټنو مدیریت ته کډه وړي او هلته د یادې څانگې د لوی مدیر په توگه گومارل کېږي. له دغه ځایه یې بیا سر په هرات لگي. خو پر (۱۳۲۹ل)کال بېرته خپل مسلک ته راځي او د کندهار د (طلوع افغان) د مدیر په توگه گومارل کېږي. شاوخوا یو کال دغلته دنده ترسره کوي. پر (۱۳۳۰ل) کال د (کابل) مجلې چلوونکی ټاکل کېږي. یو کال دغه دنده پرمخ بیایي، خو بیا پر (۱۳۳۱ل) کال له مطبوعاتي بهیره د سروبي برېښنا فابریکې کوپراتیف مدیریت ته کډه وړي او د مدیر په توگه گومارل کېږي. تر یو کلن مدیریته وروسته پر (۱۳۳۲ل) کال د (اصلاح) ورځپاڼې د مدیر په توگه راځي. تر دغې دندې وروسته څو کاله د کورسونو مدیر (د پښتو تدریساتو مدیریت) او د (زېري) چلوونکی پاتې کېږي. پر (۱۳۳۵ل) کال چې پښتو ټولنه له مدیریته ریاست ته لوړېږي، استاد الفت یې د مشر په توگه گومارل کېږي. د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تدریساتو لوی مدیریت د زېري له جریدې سره پښتو ټولنې پورې تړل کېږي. دا مهال د پښتو ټولنې غړیو ته د علمي درجو لایحه منظورېږي، نو کره او پاخه لیکوال ورته رامخه کوي. دا مهال استاد خادم د پښتو ټولنې غړی ټاکل کېږي، د علمي درجو پر بنسټ دی او استاد الفت د (څېړنوال) په علمي درجو ومنل شول. پر (۱۳۴۱ل) کال چې په پښتو ټولنه کې ادلون بدلون راغی، نو استاد خادم ته دندې خوند نه ورکاوه. کرار پر کور کېناست. یو کال یې په کور کې له ماموریته وزګار وخت پر لیکنو تېر کړ. خو د (۱۳۴۲ل) کال په لومړیو میاشتو کې د رییس په بست کې د (هېواد) ورځپاڼې د مسوول مدیر په توګه وټاکل شو. تر (۱۳۴۴ل) کاله پورې ددې ورځپاڼې مشر و. پر (۱۳۴۴ل) کال د مشرانو جرګې لپاره د انتصابي سناتور په توګه د ملت خدمت ته ټاکل کېږي، چې ددې دورې تر پای ته رسېدو وروسته یې بیا بله رسمي دنده وانه خیسته. استاد بختاني خدمتګار لیکي چې: ((استاد سره له پخوا نه دا شوق و چې د ملي شورا غړی (وکیل) دې شي. د ولسي جرګې د وکالت د اتمې دورې لپاره یې ځان په کامه کې کاندید کړی و. مګر د بې علمۍ د عمومیت، د حاکمه طبقاتو د زیاتو مداخلو او په انتخاباتو کې د زیاتو پیسو د لګولو په وجه، خلکو ونه شوای کولای چې خپل خادمان انتخاب کړي. استاد خپله ناکامي ولیده (د زړه درد) یې داسې څرګند کړ:

د پښتون په غلامۍ مې زړه خوږېږي
د خپل قام په بدنامۍ مې زړه خوږېږي
غیرتي پښتون غلام د بل غلام دی
د فلک په بې راسۍ مې زړه خوږېږي
یار د یار جېبو ته ګوري دی سلګۍ کا
ددې مینې په خامۍ مې زړه خوږېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نـــه د ځـــان او نـــه د قـــام شـــولې خادمـــه
ستا پـه داسې ناکـامۍ مـې زړه خـوږېږي.

یو بل ځل یې بیا وغوښتل چې ځان کاندید کړي. مګر د بریالیتوب لپاره یې رو ګودر ونه لید او پاته شو...)) [۱۲: ۱۲-۱٦)]

پر یادو دندو سربېره استاد خادم د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي د استاد په توګه دنده هم ترسره کړې ده او هلته یې د هېواد سلګونه اولادونه په ښه ډول روزلي دي. دغه راز لکه څنګه چې یادونه وشوه استاد خادم د مشرانو جرګې د انتصابي سناتور په توګه هم خپله ملي دنده، مسولیت او رسالت په ښه ډول ترسره کړی دی.

۵- اثار:

استاد خادم دوه اویا (۷۲) کاله په دې دنیا کې تېر کړل، ژوند یې که له یوې خوا له ستړیاوو او کړاوونو ډک و، نو لاسته راوړنې او بریاوې یې هم کمې نه وې، په تېره بیا په ادبي او علمي ډګر کې. استاد خادم نږدې (۵۰) کاله په متواتر او منظم ډول لیکوالي وکړه او ټولنې ته یې تلپاتې اثار وړاندې کړل.

استاد خادم په دې نیمه پیړۍ کې په لسګونو، علمي، ادبي او تاریخي اثار ولیکل، چې مجموعي شمېر یې د خادم صیب د لور (ډاکترې ثریا خادم) په وینا تر (۷۰) بېلابېلو عنوانونو اوړي. (نبوغ او عبقریت، د ډاکترې ثریا خادم یادونه او مننه). دی د همدې اثارو له کبله په ټولنه کې د یوه څېړونکي، شاعر، کره کتونکي، ژورنالېست، عالم او استاد په توګه مطرح شو. د استاد د اثارو یوه برخه دده د ژوند پرمهال او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینې یې تر ژوندون وروسته چاپ شول، ځینې یې لا اوس هم ناچاپ پاتې او یو شمېر یې ان له منځه تللي دي.

د استاد په اثارو کې منظوم او منثور دواړه شامل دي چې د هرې برخې څېړنه یې جلا بحث ته اړتیا لري.

موږ به ددې اثر په درېیمه برخه کې هغه په تفصیلي ډول وڅېړو، خو دلته یې یوازې نومونه اخلو:

((معلم د پښتو، پښتو کلی: ۱-۴ ټوکونه، د کوچنیانو اخلاقي پالنه، نوی ژوندون، پښتونولي، بایزید روښان، د شریف سرگذشت، د مرغلرو امېل، څاروان، خیالي دنیا، نبوغ او عبقریت، نوې رڼا، د پښتو نننی لیکوال، د پښتو د تاریخ یوه زړه پاڼه، د خوشال او رحمان موازنه، مکارم‌الاخلاق، پښتانه شعرا، پارسیان څوک وو؟، په تذکرة الاولیا تبصره، کوشانیان څوک وو؟، د بابا نصیحت، سید کمال او ببوجانه، د پښتو پټی، لوی اصحابان، نشنلیزم او انتر نشنلیزم، افغاني حکومت، د پښتو نثر تاریخي تطورات او دنثر لیکونکو تذکره، معیاري پښتو، لرغوني پښتانه قومونه، پښتو قرائت د دویم ټولگي لپاره، پښتو قرائت د درېیم ټولگي لپاره، د پښتونخوا قیصې، مکالمات، غریزه حب خیر، سورگل، کانفرانسونه، کره پښتو، پښتو زده کړه، نصوص الحکم، د پښتو شاعري، پښتو په عربي لیکدود، پښتني پور، پېړۍ او پښتانه، د پښتنو قامولي، غوره سندرې، د پښتو مشاعرې، اینده پښتنو ته، د تنقید حق، ساتلې خزانې، د پښتو ولسي ادب، د ادبي نثرونو مجموعه، د داستانونو مجموعه، مجلسي شاعران)) (محمد اسمعیل یون، د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود، یون کلتوري یون، ۱۳۸۸ل کال، ۴۰-۴۲مخونه)، د خوشال دستارنامې ته یوه کتنه، د پټې خزانې په باب توضیحات، شعر و ادب، د پښتون ستړه او څانگې، اسماني غږ، د سیاسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنو ټولګه، د علمي لیکنو ټولګه، د ژورنالیستیکو لیکنو ټولګه، د دري لیکنو ټولګه، پښتو موسیقي،)) او نور...

پر یادو کتابونو سربېره دانش کتابتون، د استاد خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) او علومو اکاډمۍ منثور کلیات (رڼه چینه) چې د یادو منظومو او منثور اثارو یوه درنه برخه په کې خوندي شوې، هم چاپ کړي. په دې ډول هغه کمی چې د استاد خادم د چاپي اثارو د کموالي له امله احساسېده، تر یوه حده رفع شوی دی.

څرنګه چې د استاد د اثارو پېژندنې ته مو په بله برخه کې ځانګړی ځای ورکړی، نو ځکه د تکرار د مخنیوي په خاطر دلته د هغو له سپړنې او یادونې تېرېږو او اوس یې پر سیاسي فکر او هڅو هم لنډه رڼا اچوو:

٦- سیاسي فکر، ژوند او هڅې:

ځینې کسان انسان یو سیاسي موجود ګڼي، وایي سیاست له ټولنیز چاپېریال څخه الهام اخلي، هر څه چې په ټولنه کې وي، په سیاست کې څرګندېږي، ټولنیز ژوند او سیاست دواړه بیا پر هنر هم مستقیم تاثیر لري. پښتانه لیکوال چې اکثره په جبري سیاست کې راګیر شوي، همدا ټولنیز تصویر یې په کلام کې څرګندېږي. استاد خادم هم د ټولنې د یوه حساس لیکوال په توګه په جبري او اختیاري ډول سیاست ته داخل شوی. خادم پر ټولنیزو ناخوالو نیوکه کوي او دا د سمون یوه لاره ګڼي، استاد که له یوې خوا پر نورو نیوکه خپل حق ګڼي. پر ځان هم د نورو نیوکه د هغوی حق ګڼي. هغه په دې باب وایي: ((په ژوندانه کې هېڅوک له انتقاده نه دي خلاص، هغه انتقادونه چې په ما یې خلک کوي دادي:

وایي: ((نه منونکی سړی دی)) دا انتقاد به په ما باندې زما والدې هم هر وخت کاوه مګر زما جواب به دا و چې: ((که زه منونکی وای خو زه

(c) ketabton.com: The Digital Library

به هم د نورو خلکو غوندې وای. په ورکوټوالي کې به مې د مور سره تل په دې جنگ و. دې به ویل: ((خلک داسې کوي او ته داسې)) ما به ویل چې ((خلک راته مه یادوه خلک خو هر څه کوي.)) استاد محمد صدیق روهي هم په خپله یوه لیکنه کې د ټولنې د سمون او همدارنگه د استاد خادم دیوه ټولنیز اندود په توگه پورتنیو انتقادونو ته اشاره کړې ده. دغه راز د استاد عبدالروف بېنوا هم دې ډول نیوکو ته نغوته کړې ده.

ښاغلی لال پاچا ازمون چې د استاد خادم د سیاسي ژوند په باب یې یوه تحلیلي لیکنه کړې او په (خادم باد سبا یم) اثر کې یې چاپ کړې ده، د خلکو د نیوکو په باب د استاد خادم د پورتني ځواب په باب وایي:

[د استاد خادم ځواب په دې برخه کې یو منطق لري او هغه دا چې دی په خپله د یو فکر څښتن دی، د فکر څښتنان هڅه کوي چې خپله خبره وکړي، خپل منطق ووایي، د نورو خبرې که هم کوي، نو هغه لومړی له ځانه سره تحلیلوي، هضموي یې، د یو فکر په پایله کې یې له منطقي تسلسل او خپل نظر سره د وړاندې کولو هڅه کوي. یوازې حوالې نه ورکوي. داسې انسانان غواړي چې له خپله ځانه وړتیا وښیي.

استاد خادم یو بل ځای کې بیا خپل اصولي او منطقي دریځ، چې په هغه کې د ده علمي او عملي شخصیت څرگندېږي، داسې په گوته کوي: ((وایي ډېر بحث کوي او نه قانع کېږي. مگر ما مخکې ویلي دي چې په ورکوټوالي کې به هم زه خپلو خپلوانو په دې ترټلم چې: (څومره ډېرې پوښتنې کوې.) دا خبره زه نه شم فیصله کولای چې دا د خلکو قصور دی او که زما عیب؟

استادان به هم زما پوښتنو ته اریان وو. زه په خپله هم پر دې قانع یم چې بحث مې خوښ دی، مگر په اساسي او اصولي خبرو، نه مطلق

(c) ketabton.com: The Digital Library

بحث. دغه وجه ده چې په عادي مجالسو کې زه اکثره غلی پاتې کېږم او خلک وايي ډېر ښه او ساکت سړی دی. زه د خلکو نه په دې شاکي یم چې ماته هېڅکله د پوره بحث موقع نه ده راکړی شوې چې ما في الضمیر ښه واضح ووایم او هغه چې وروسته يې صداقت ښکاره کېږي، دوی پرې پوه کړم.))

هوښیار او د منطق خاوندان هڅه کوي چې پر یو څه ځان ښه پوه کړي. په پټو سترګو او کڼو غوږونو یو څه ژر نه مني. ځان پرې قانع کوي او بیا يې منل هم له خپل تحلیل او نظر سره وړاندې کوي. استاد خادم چې د فلسفي او منطقي نظرونو څښتن دی، نو د منطق پر خاوندانو د خپلې کمزورې او نامنطقه خبرې منل ناشونې خبره ده. استاد غواړي چې په بار بار پوښتنو یوه موضوع ځانته ښه څرګنده کړي. دغه څرګندتیا او په بار بار پوښتنې په ورته وخت کې دده د نظر او فکر څرګندونه هم کوي. دی په هغو مجلسونو کې چې هلته د فکر او نظر څرګندونه نه کېږي، غلی پاتې کېږي، خو په هغو مجلسونو کې چې پر منطق او فکر ولاړ دي، په هغوی کې دی د خپل نظر او فکر څرګندونه غواړي.

لکه څنګه چې استاد خادم په غونډو او مجلسونو کې د منطقي خبرو، فکر او نظر څرګندولو پلوی دی، همداسې دی غواړي چې هر انسان باید خپل نظر او فکر پرته له کوم خنډوځنډه څرګند کړي. دا د هر انسان یو طبیعي حق بولي. ((وايي سرشوخه دی)) مګر دوستان مې وايي، ادبي شجاعت لري. په ورکوټوالي کې راته خلکو ویل چې: ((کلان کاری دی.)) ولې په ازادۍ خو زه په خپله هم قایل یم او دا ځکه چې (د طمعې بار زما په ورمېږ نه شته.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوی خلک هېڅکله هم پر خپلو اورمېږونو دطمعې بار نه وړي. د داسې فکر څښتنانو ژوند پر واقعیت او حقیقت ولاړ وي. دوی د جرئت ، پر خپل نفس د حاکمیت او مېړانې څښتنان وي او د ژوند گاڼه هم اخلاقي جرئت گڼي. د استاد خادم جرئت له استغنی زېږېدلی. پر لېمو کوزگوري باڼه او مړاوې وریځې نه مني. دی پر خپلې استغنی لېمو ته د غرور درس ورکوي او باڼه لکه پښتانه گرځوي. د وېرې او ډار ساړه یې هم په زړه نه ننه وځي. نېغه خبره کوي: که وم وم که نه وم نه وم. د داسې نظریې انسان چې هغه د ژوند شمله د تمې پښو ته ټیټه نه کړي، د هغوی ژوند له حقیقت سره وي او همداسې زېږې او نرې خبرې کوي.

داسې شخصیتونه چې د ژوند او شخصیت بنسټ یې پر استغنی، اخلاقي جرئت، منطق، فکر او نظر ولاړ وي، طبیعي خبره ده چې هغوی د یوې سیاسي ایډیالوژۍ او ټولنیزو اخلاقو خاوندان وي. د هغوی فکر د ځان د راڅرگندولو لپاره یو لوری نیسي. استاد خادم پر همدې بنسټ د خپل نظر څرگندولو لپاره څو نور ملگري پیداکوي، له هغوی سره په گډه د (افغان ملت) بنسټ ږدي. قلمي مبارزه پیلوي. د افغان ملت په جریده کې لیکنې خپروي، خو ((کله چې په دې ډله کې انشعاب راغی، یو شمېر کسان ترې بېل شول او د (ملت) په نامه یې بله جریده وایستله، استاد خادم هم خواشینی شو، ډله یې پرې ښودله او د خپلو افکارو، نظریاتو او اثارو د خپرولو لپاره یې پر (۱۳۴۸ل) کال د (افغان ولس) په نامه خپله جریده راوایستله. ددې جریدې د امتیاز خاوند او چلوونکی په خپله استاد و. هغه غوښتل چې ددې جریدې په شاوخوا کې یوه ملي ډله جوړه کړي، خو ونه شو.))

استاد دغه جریده هم د مالي کمزورۍ او د حکومت د فشار له امله تر (یوولسو) گڼو زیاته خپره نه شوه کړای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد د ویښ زلمیانو په ټولنیز حرکت کې چې زیاتره په کې فرهنګیان وو، د یو موسس او ولایتي مسوول په توګه پاتې شوی دی.]

(۱۲: ۳۲-۳۷)

د ویښ زلمیانو د غورځنګ په باب ښاغلي محمد عالم بځرکي یو کتاب لیکلی ، د دې کتاب نوم دی: (ویښ ځلمیان د افغانستان یو سیاسي تحریک). په دې اثر کې راغلي دي:

[د(۱۳۲۷ل) کال د جوزا میاشتی پر اوومه نېټه د ویښو ځلمیانو د تدارک کمېسیون د لارښوونې له مخې د کندهار، ننګرهار او کابل یو شمېر ادبي او عرفاني ملګرو، لکه: عبدالرؤف بېنوا، فیض محمد انګار، نورمحمد تره کي، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، ګل پاچا الفت، نیک محمد پکتیاني، محمد ارسلان سلیمي، عبدالقدوس پرهېز، ابو الحسن هزاره، پاینده محمد روهیلي، محمد ولي ځلمي، عطا محمد شېرزي، محمد طاهر تائب او ځینو نورو لیکوالانو او روښنفکرانو د موسسې کنګرې غړو ته، چې شمېر یې (دوه ویشتو) تنو ته رسېده، د دارالامان په افشارو کې د عبدالمجید زابلي د نوي تعمیر په یوه سالون کې د ماسپښین پر دوو بجو د ویښو ځلمیانو د ګوند جوړولو لپاره د بېلابېلو ولایتونو د استازو طرحې وړاندی شوې، چې یوه یې د عبدالروف بېنوا او نور محمد تره کي، بله یې د قیام الدین خادم او درېیمه یې د صدیق الله رښتین وه. لومړۍ یې مترقي او عصري، دویمې یې ملي او وطني، درېیمې یې مذهبي او کلتوری رنګ درلود. تر زیات بحث وروسته د ټولو طرحو د مهمو مادو په ګډون پر دغو لاندې ټکو دټولو موافقه راغله : د اسلام، مشروطه شاهي نظام او د پاچا د مقام درناوی، د دولت د دروګونو قواوو، لکه: اجرائیې، مقننې، قضایې تر منځ تفکیک او بېلوالی ، د هغوی د

(c) ketabton.com: The Digital Library

حقوقو او صلاحیتونو تاکل، د ازادو انتخاباتو پر اساس د رابلل شوې لویې جرگې له لارې د وخت له غوښتنو سره سم په اساسي قانون کې تعدیلات او تغیرات راوستل ، داساسي قانون پلي کول، د علم او معارف خپرېدل او پراختیا، د مطبوعاتو، دفکر او بیان د آزادۍ تضمینول، د هر ډول نژادي، ژبني او سیمه ییز تعصب او لوړتیا غوښتنومخه نیول، د قانون په واسطه د افرادو د طبیعی او ټولنیزو حقوقو تامینول، د ظلم، رشوت، پټې سوداگرۍ (قاچاق) او بی عدالتیو پر وړاندې مبارزه کول، په ټولنیز ژوندکې له افراط او تفریط څخه ډډه کول، د تخنیک اوصنعت رواجول، په هېواد کې د هر چا لپاره د کار او تعلیم د زمیني برابرول، د کارگرو او بزگرو حقوق، اقتصادي او زراعتي اصلاحاتو ته پاملرنه، له موهوماتو او مزخرفاتو سره مجادله کول، د ملي ژبې (پښتو) او پښتونستان د ملی خپلواکۍ پرننگه درېدل، د بشر د حقوقو د اعلامیې او نړیوالې سولې او سلم غوښتل او په عملي ډول یې تطبیقول او ځینې نور مهم مسایل د ددې غورځنگ اساسي هدفونه وو. بڅرکي صاحب په پورته یادشوي کتاب کې لیکلي چي دویښ ځلمیانو د غورځنگ لومړی مرام پر (۱۳۲۷) او دویم یي پر (۱۳۲۸ل) کال دزمري میاشتي پر (۲۷) نېټه تصویب شوی دی . ((ویښ ځلمیان دافغانستان یو سیاسي تحریک)) د محمد عالم بڅرکي له دې اثر څخه دخادم صاحب او د پښتو ادب د نورو ستورو د سیاسي فعالیت په باب نور معلومات هم تر لاسه کېدلای شي . اروانباد خادم دحقیقت له څرگندولو سره مینه لرله، تل یې هر څه په ډاگه ویل. خادم صاحب په زیات شمیر ادبي او علمي محافلو کې برخه اخیستې ده او کله کله د دولت د اړونده ارگانونو له خوا په ستاینلیکونو او ډالیو سره هم نازول شوی او ستاینه یې هم شوې ده. مرحوم خادم دفلسفي اند او علمي شخصیت څښتن و،هغه په رښتیني له خپل ولس سره مینه درلوده او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ډېره خوښۍ یې د هغه خدمت کاوه. هغه د هر ډول مشکلاتو او سختیو په مقابل کښې د مقاومت، صبر او حوصلې لاربښوونه کوله. استاد خادم نه یوازې د پښتو معاصرو ادبیاتو له هغو پنځو ستوروڅخه و، چې پښتو ادب او کلتور یې ځلولی، بلکې دی داسې یو ویښ ځلمی هم و چې په ډېر جرئت او احساس یې دپښتو ادب او هېواد چوپړ کړی دی.

د استاد سیاسي مبارزې له ادبي مبارزې رنګ اخیستی و. د ادب له لارې یې سیاست ته مخه کړه. سیاست یې د ملي یووالي، خپلواکۍ، د پوهې دودولو، د ولس د ذهني او فکري کچې د لوړاوي، پرمختګ او قوم ته د ربښتینی خدمت کولو لپاره د یوې وسیلې په توګه کاراوه. سیاست یې چل او فریب، نه ګاڼه او نه یې هم د مادیاتو د ترلاسه کولو وسیله ګڼله. دده په فکر سیاستوال باید د ټولنې د پرمختګ، سرلوړۍ او سوکالۍ په فکر کې وي.

کله چې موږ د (استاد خادم) ژوند ته په ټولیز ډول کتنه کوو، نو په لومړي ګام کې دی تر هر څه وړاندې موږ ته د یوه لیکوال او شاعر په توګه انځورېږي، په داسې حال کې که په ځیرتیا سره ورته وګورو، نو د خادم صیب په ژوند، عمل او فکر کې چې کوم څه تر ټولو زیات مطرح دي، هغه دده سیاسي فکر او عمل دی. دده سیاسي فکر تر هر څه لومړی دده په کورني او ټولنیز چاپېریال کې څرګند شو، د روزګار سرګردانیو او تنګلاسیو د هغه سیاسي فکر لا پسې پوخ کړ، کله چې یې پر شعر او شاعرۍ پیل وکړ، نو لومړی شعر یې هم د سیاسي انګېزې له مخې وپنځوه.

(شه بیدار پښتونه!) دده لومړنی نظم دی چې په (اتحاد شرقي) کې خپور شوی. دا د استاد خادم د سیاسي او فکري بلوغ لومړي پړاوونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دده د فکر لومړی پړمختیایي پړاو هم له سیاسي فکره پیل شو، خو له یو ملي سیاسي فکر څخه، د ولسي جرګې ټاکنو ته د ځان نوماندول یې یوه بله عملي سیاسي پروسه وه. د مشرانو جرګې انتصابي غړیتوب هم د دې لړۍ یوه بله کړۍ وه، د ژوند په وروستیو کې د سیاسیونو له خوا قصداً او یا سهواً دده بندي کول بل سیاسي عمل و. د وخت چارواکو د ده دسیاسي افکارو او سیاسي حرکتونو له امله له ده څخه وېره لرله، نو ځکه خو یې دی د زندان تورو تیارو ته وردننه کړ. لنډه دا چې استاد خادم له کوچنیتوبه د یوه متحرک سیاسي انسان په توګه، سیاسي هڅې پیل کړې او دا هڅې یې بیا د ژوند تر پایه په فکر او عمل دواړو کې پاللې دي.

۷- کورني او بهرني سفرونه:

انسان یو ګرځنده موجود دی، د ژوند په اوږدو کې په جبري او اختیاري ډول سفرونو ته اړ کېږي. استاد خادم هم د خپل ژوند په اوږدو کې له دې ډول سفرونو سره مخ شوی دی.

خادم په کوچنیتوب او د ژوند په نورو پړاوونو کې د زده کړو لپاره له کوره لرې لرې (بوډیالۍ) او له هغه ځایه یې د ننګرهار ځینو نورو سیمو؛ (لړه موړې، کنډي باغ، اګام، حصارک، سر شاهي، ارغچ، کیلغو، کابل، لواړګي، پېښور، مکهډ، ډیلي، او لودیاني) ته سفرونه کړي دي.

د رسمي او نا رسمي دندو لپاره هم سفرونو ته اړ شوی دی، له (کامې) څخه د ننګرهار بېلابېلو سیمو، لواړګي، کندهار، کابل، هرات او ځینو نورو سیمو ته یې د رسمي دندې د سرته رسولو لپاره سفرونه کړي او وروسته یې بیا د ژوند زیاته برخه ان تر مړینې پورې د خپل ژوند ټول سفر په کابل کې بشپړ کړی دی. کابل کې د استوګنې پر مهال یې، پاکستان، هند، د پخواني شوروي جمهوریتونو؛ ترکمنستان، ازبکستان او

(c) ketabton.com: The Digital Library

روسیې ته هم سفرونه کړي دي. چین هېواد ته یې هم رسمي سفر کړی او دغه راز ځینو نورو هېوادونو ته. له هېواده بهر د استاد خادم سفرونه په رسمي بڼه وو او یو لړ کلتوري او علمي سفرونه ګڼل کېدل. ده په دې سفرونو کې په ښه ډول د خپل هېواد استازولي کړې او د خپل هېواد یو رښتینی او واقعي تصویر یې د هغو هېوادونو علمي او کلتوري ټولنو او

(استاد خادم په عشق اباد کې د ترکمنستان له نامتو لیکوال کربابایوف سره، ۱۳۴۴ل کال، لړم)

موثرو شخصیتونو ته وړاندې کړی دی. د خادم صیب علمي استدلال او د منطق د جاذبې قوه د کورنیو او بهرنیو لیکوالو د پام وړ ګرځېدلې او له هغې څخه اغېزمن شوي دي.

۸- کورنی او ټولنیز ژوند:

سره له دې چې استاد قیام الدین خادم اساساً په یوه دیني او مذهبي کورنۍ کې زېږېدلی او رالوی شوی و او د دې ترڅنګ یې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغاني ټولنې د کليوالي چاپېريال په سختو کلتوري چوکاټونو او بندېزونو کې ژوند کړی و، خو دې سره سره بيا هم ده، د فردي خپلواکۍ، فکري ازادۍ او په ټولنه کې د نجونو پر تعليم ټينګار کاوه. خادم صيب (نهه) اولادونه درلودل: (روښان خادم، يما خادم، همايون خادم او بشير خادم يې زامن وو، تورپېکۍ خادم، ثريا خادم، زهرا خادم، مکۍ خادم او زېبا خادم يې لوڼې دي).

ده پر خپلو ټولو اولادونو د خپل وخت مروجه علوم زده کړل، په تېره بيا پر خپلو لوڼو. پر ټولنه باندې د حاکم اغزن چاپېريال خيال يې ونه ساته. کله چې په راډيو افغانستان کې د پښتو ويندويۍ لپاره ويندويانې نه وې او چا نطاقۍ ته زړه نه ښه کاوه، نو ده يې خپلې لوڼې وهڅولې چې د وياندويۍ چارو ته زړه ښه کړي او دا کار هغه مهال د ټولنې له عام اغزن چاپېريال سره په ټکرکې و. خو خادم صيب دا لاره خلاصه کړه. خادم لکه څنګه چې د يوه پلار له شان سره مناسب ښکاري، خپل اولادونه يې په مينه وروزل، په ټولنيز ژوندانه کې د هغه د ژبې د صراحت او مستقيم بيان له امله يو شمېر اشخاص له هغه څخه ډېر خوښ نه وو او ځينو يې نبوغ او لياقت سره هم خپل حسد درلود، خو خادم صيب هم کورني او هم خپل ټولنيز ملي مسوليتونه په ښه ډول ترسره کړل.

۹- د ژوند وروستي کلونه، بند او مړينه:

[استاد خادم وروستي کلونه له فکر، خيال او ليک سره په بوختيا تېر کړل. له هغه مهاله چې ده رسمي دنده پرېښې، نو بيا يې هم وخت وزګار نه دی پرېښی. د وخت پر اوږو يې د ژوند داسې بارونه وړي چې نن يې موږ له معنوي فيضه برخمن يو. ده په تېر عمر دومره ثمر راپرېښی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې نن زموږ د مانا ماڼۍ پرې رنګینه او شتمنه ده. لوی خلک تر هغه مهاله چې سترګې یې د ژوند په ځولۍ کې غړولې وي. د قام او ملت د سرلوړۍ لپاره کار کوي. د ژوند هره شېبه یو ښه فرصت ګڼي. په هر سهار کې د سترګو په پرانیسته نوی زېږي، نوی ژوند مومي او نوی فکر کوي. استاد خادم پر همدې بنسټ ځان بوخت کړی. د ژوند د نهیلیو وره ته یې په نوي فکر ځواب ویلی، بېرته ماشوم شوی، له خیال سره یې ځان بوخت کړی او پر پستو ورېمو یې د ناز په خوب ویدې غونچې راویښې کړي. ځکه خو دا بیت یې د ژوند پر وره ولیکه:

د نــاز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راویښومه
خــادم بــاد د سبا یـم کـه وم وم کـه نـه وم نه وم

استاد بختاني د ده د ژوند وروستیو کلونو یو انځور کاږي، چې په هغه کې ددغه لوی انسان او د ملت خادم څېره له ورایه ځلېږي: ((پر استاد خادم باندې وړې تبې راتلې او شلېدلې، مګر لویه تبه یې د ژوند ترپایه پورې ونه شلېدله. هغه د پښتنو د یووالي، ترقۍ او انکشاف غم و، چې دده په زړه کې یې ځای نیولی و.

هغه د ژوند وروستي کلونه بې کاره او ظاهراً ارام تېرول، مګر چا چې ورسره ناسته ولاړه درلوده او زړه ته یې غوږ نږدې کړی و، په هر نفس کې یې د پښتون پښتون اواز، د پښتو پښتو ښکالو، د پښتونولۍ فریاد او د افغان افغان آه و فغان اورېده. په دې کلونو کې به هغه د پښتنو د اصل نسب، تاریخ، روایاتو او عنعنو په باره کې فکر، مطالعه او لیکنه کوله. له ورځنیو سیاسیاتو نه ګوښی د ملي فرهنګي سیاست پر بنیادونو یې فکر او کار کاوه. په ځینو ادبي تحقیقي سیمینارونو کې یې برخه اخیستله. مقالې به یې لیکلې او اورولې. د خپل فکر او طرز اړم و. ده د بایزید روښان په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بین المللي سیمینار کې د روښانیانو مبارزې شرح کړې. د پښتو څېړنو د بین المللي مرکز د تاسیس په بین المللي سیمینار کې یې د پښتو د چاپ شویو اثارو په سیمینار کې د متلونو په رڼا کې د پښتنو حیاتي فلسفه څرگنده کړه او داسې نور.

دی به کله روغ او کله ناروغ و، کله به په کور و کله په صحرا، کله به په کابل یا ننگرهار کې و او کله به یې پېښور ته هم سر ښکاره کاوه. مگر په هر حال کې به د افغاني ثقافت غم ورسره و او له دې خدمته نه وزگارېده.)) (۲۹: ۸۲-۸۳)

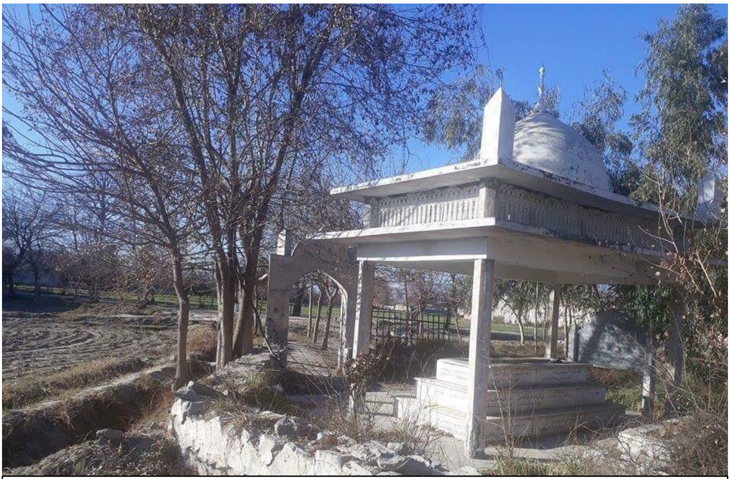

(د کامې په زرشوی کلي کې د خادم صیب مزار)

استاد د خپل ژوند په بهیر کې د زندان تورې تمبې هم لیدلي دي.
د (۱۳۵۷ل) کال په لومړۍ نیمایي کې دی هم د زندان تورو خونو ته ننوېستل شو او ډېرې سختې پرې تحمیل شوې، خو استاد د خپل منطق او پوهې پر بنسټ داسې څوک نه لیده چې له ده څخه دې تحقیق

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي. سخته یې پرځان منلې وه، خو د هغو کسانو چې تر ده یې علمي سویه ټیټه وه، پوښتنو ته لیکلی او شفاهي ځواب نه وایه. دده په خوله دغه یوه نره خبره وه: ((زه ددې وطن لیکوال او د خلکو خادم یم. زه هر چاته تحقیق نه شم ورکولی. بالاخره دا خبرې پاس ورسېدې. تر شل پنځه ویشت ورځو بند نه وروسته خوشې شو.))

خو د بند په موده کې استاد ته د زیاتو شکنجو له امله د هغه لاسونه او پښې فلج شوي وو.

د مانا دغه غر، پر پښتنو باندې د الله(ج) دغه لویه لورېینه تر (۷۲)کلن ژوندانه وروسته د (۱۳۵۸ل) کال د وږي پر پنځمه نېټه د دوشنبې پر ورځ چې د (۱۳۹۹هـ ق) د شوال المکرم له پنځمې او د (۱۹۷۹م) د اګست له (۲۱)مې سره سمون خوري، راونړېد او په علي اباد روغتون کې یې د ابدي ژوند جام پر سر راواړاوه.

دغه لویه هستي د همغې ورځې پر سبا په خپلې پلرنۍ هدیره (زرشوی- کامه) کې خاورو ته وسپارل شوه. پر ګور یې قلموال او د سیمې ولسي خلک راټول شول. مړینه یې د یو فقیر انسان په شان وه.]

(۴۱-۱۲:۳۸)

۱۰- یادونه او نمانځنه:

استاد قیام الدین خادم د افغانستان یو لوی عالم، لیکوال، شاعر او د فلسفي فکر خاوند شخصیت و، دده د خپل لیاقت او استحقاق په اندول نه د ژوند او نه د ده تر ژوند وروسته چا د ده یادونه او نمانځنه کړې ده، البته څه یادونې او نمانځنې شوي، خو نه هغومره چې د ده له شان سره مناسبې وای. ده د خپل ژوند پر مهال د خپل لیاقت په زور څو ځله

(c) ketabton.com: The Digital Library

جایزې اخیستي، د وزیر محمد گل خان مومند له خوا ورته په یوه مسابقه کې یوه جایزه ورکړل شوه، پر (۱۳۴٦ل) کال استاد خادم د استقلال جایزه واخیسته، دا جایزه ده ته (د شریف سرگذشت) دا اثر د ژباړې له امله ورکړې شوې ده.

دغه راز څو نورې جایزې چې د ده آثارو په بېلابېلو وختونو کې گټلې دي. خو دا ټولې ویاړنې او ستاینې د ده د لیاقت او کفایت په انډول کمې وې، کله چې خادم صیب له دې نړۍ څخه وکوچېد، بیا هم د هغه له شان او استحقاق سره سم د هغه یادونه و نمانځنه، نه ده شوې. استاد بختاني خدمتگار چې د خادم صیب له ډېرو نږدې مینوالو او لېوالو څخه دی، په دې باب په یوه ځانگړې لیکنه کې خپله خواشیني څرگنده کړې ده: ((څومره چې یې حق دی او څومره چې ښایي، هومره د استاد خادم یادونه او نمانځنه چا نه ده کړې. په ډېره محدوده توگه یې دا لاندې یادونې او نمانځنې شوې دي:

۱- پر (۱۳٦۰ل) کال د (امیر علي شیر نوایي) د ژوندانه او اثارو د څېړلو لسیزه پیل شوه. په دې مناسبت د علومو اکاډمۍ له خوا د اوو پښتو مقالو یوه مجموعه هم خپره شوه. د یوې مقالې عنوان (مکارم الاخلاق) دی. ددې مقالې په لومړي سر کې د (خواند میر، مکارم الاخلاق) معرفي شوی دی چې هغه د (میر علي شیرنوایي) د اخلاقو په باره کې یو کتاب دی. بیا د (مکارم الاخلاق) له نوم څخه په استفادې سره پښتو (مکارم الاخلاق) چې د استاد خادم ترجمه ده، ښودل شوی او بیا په خپله د استاد خادم لنډه بیوگرافي او بیبلیو گرافي ښودل شوې ده. په دې مقاله کې د استاد خادم د ژوندانه په باره کې گټور معلومات وړاندې شوي دي. دې مقالې سره د هغه لیکوال (ښاغلي زلمي هېوادمل)، خپل نوم نه دی چاپ کړی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- په همدې کال کې زه د ((هېواد)) ورځپاڼې چلوونکی وم، د استاد خادم د دویم تلین پر ورځ، د (۱۳٦۰ل) کال د سنبلې پر پنځمه په (هېواد) ورځپاڼه کې مې ددې ورځپاڼې د یو پخواني حقدار مسول مدیر (استاد خادم) په باره کې یو لړ مطالب خپاره کړل. په دې کې د (یاد استاد گرامي) او (د استاد خادم د شوروي پوهانو په نظر کې) د سرمحقق معتمد شینواري څېړنه، (زموږ خادم) د نصرالله حافظ شعر، د استاد خادم شپږ پارچې شعرونه او نثرونه او داستان، د نوموړي استاد (افغاني ترانه) د هغه په خپل خط او عکسونه چاپ شول. زه په دې کار اوس ویاړم او ورسره د هغو ملگرو په درک تاسف کوم چې په تعصب او تنگ نظرۍ یې زه په دې کار ورټلم.

۳- پر (۱۳٦۵ل) کال د قومونو او قبایلو وزارت د نشراتو او فرهنگي چارو د ریاست له خوا د استاد خادم نمانځنې لپاره یو ادبي محفل جوړ شو، په هغه کې ما وینا وکړه، مشاعره وشوه او د استاد خادم شعرونه هم واورول شول. زما وینا بیا د (استاد قیام الدین خادم) تر عنوان لاندې د نوموړي وزارت د (ملیت های برادر) په مجله کې، د استاد خادم له پورتریت سره چاپ شوه.

۴- زه د ژورنالېستانو له اتحادیې څخه مننه کوم چې د ژورنالېستانو د معرفۍ په لړ کې یې د استاد خادم د پېژندنې کار ماته سپارلی دی. ما د وخت او وسایلو له محدودیت سره دا لیکنه وکړه. زه اعتراف کوم چې زما دا کار ډېر مختصر، محدود او نیمگړی دی. د استاد خادم حق تر دې زیات او کارونه یې ډېر دي چې پراخې اکاډمیکې څېړنې غواړي. د هغه چاپي نایاب او ناچاپ اثار هم باید ولټول شي، وټاکل شي او وڅېړل شي او د چاپ او نشر ډگر ته راووځي.)) (۲۹: ۹۰-۹۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خدمتگار خپله پورتنۍ گیله او اندېښنه تر (۱۳٦۸ل) کال وړاندې کړې وه. تر هغه وروسته بیا پر (۱۳٦۸ل) کال د افغانستان د ژورنالېستانو ټولنې د استاد خادم د لسم تلین په درناوي د سرمحقق عبدالله بختاني له خوا د استاد خادم په باب لیکل شوی اثر (د ملي ادب او ژورنالېزم خادم) اثر هم چاپ کړ او دا اثر بیا پر (۱۳٦۸) او (۱۳۸۷ل) کال دویم او درېیم ځل هم چاپ شو.

په اوپایمو کلونو کې په کابل کې سخت جنگونه پیل شول، د ټول هېواد حالات کړکېچن شول، دا مهال په کابل کې د فرهنگي غونډو او سیمینارونو جوړول ناشوني شول، خو پر (۱۳۷۳ل) کال په جلال اباد ښار کې د (ننگرهار فرهنگي ټولنې) له خوا د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو ورځنی علمي سیمینار جوړ شو، چې د سیمې بېلابېلو لیکوالو په کې د استاد خادم پر ژوند اواثارو خبرې وکړې او خپلې لیکلې مقالې یې واورولې. دغه راز بیا هم، په همدې جلال اباد ښار کې پر (۱۳۸۸ل) کال (د ننگرهار ولایت د مقام په مرسته د ختیزې سیمې د لیکوالو او ژورنالېستانو د خپلواکې ټولنې) له خوا د استاد خادم د (۳۰م) تلین په مناسبت یو علمي سیمینار جوړ شو، چې په هغه کې د ختیزې سیمې پر لیکوالو سربېره له کابل او د هېواد له نورو سیمو څخه گڼو لیکوالو گډون کړی و او داستاد خادم پر ژوند او اثارو یې خپلې لیکنې او ویناوې واورولې. تر هغه وروسته بیا پر (۲۰۱۴م) کال په اکتوبر کې د (ښنۍ کلتوري ټولنې) له خوا د کابل په (میتودیک) دفتر کې د استاد خادم د (۳۴) تلین په یاد علمي غونډه جوړه شوه. په غونډه کې زیات شمېر لیکوالو گډون کړی و. په دې غونډه کې د عبدالوکیل اټک، غني هاشمي، استاد حبیب الله رفیع، محمد حسن ولسمل، ډاکټر فیض محمد ځلاند او محمد حلیم فدایي له خوا د استاد خادم پر ژوند او اثارو مقالې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولوستل شوې او همدارنګه د استاد دوه اثار (خیالي دنیا) او (نبوغ او عبقریت) چې نوي چاپ شوي وو. د غونډې پر برخوالو ووېشل شو. دغه راز تر دې وروسته د (خادم بابا) په نوم په کامه کې یو کتابتون هم پرانیستل شو او د زاخېلو یو اړوند کلی هم د قیام الدین خادم په نامه ونومول شول. تر دې وروسته د کابل ښار په احمد شاه بابا مېنه کې یوه لېسه هم د استاد قیام الدین خادم په نامه ونومول شوه. د دې ترڅنګ په کابل ښار کې د کابل مېشتو کاموالو ځوانو لیکوالو له خوا د (خادم) په نامه یوه مجله هم څو ګڼې چاپ شوه، خو وروسته دا مجله هم بنده شوه. تر دې یادونو وروسته پر (۲۰۱۷م) کال کې د اطرېش د ویانا په ښار کې د مېشتو افغانانو له خوا د خادم صیب په یاد یو علمي سیمینار جوړ شوی و، په سیمینار کې افغان لیکوالو د خادم د ژوند او اثارو په باب رڼا واچوله. د دې سیمینار هدف دا و چې بهر مېشتي افغان ځوانان د استاد خادم له افکارو او اثارو سره اشنا شي. په سیمینار کې د استاد خادم ځینې نوي چاپ شوي اثار هم ځوانانو ته ورکړل شول. د (۱۳۹٦ل) کال په (لیندۍ) کې د ننګرهار د بحراباد څمڅو له پاسه غونډېو کې د ښوونکو لپاره د یو ځانګړي ښارګوټي د بنسټ ډبره کېښودل شوه، په دې مراسمو کې د ښار جوړونې وزیر (سید سعادت منصور نادري) او د مشرانو جرګې رییس (فضل هادي مسلمیار) هم ګډون کړی و، دا ښارګوټی د (مولانا قیام الدین خادم) په نامه ونومول شو.

۱۱- د ژوند پېښو لنډیز:

د خادم صیب د ژوند پر بېلابېلو اړخونو مو پورته په نسبتاً تفصیلي ډول رڼا واچوله، څرنګه چې دا پېژندنه کرونولوژیکه نه وه او لوستونکي ته به سخته وي چې ګام پر ګام د استاد ژوند تعقیب کړي، نو ځکه خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته لازمه بولو چې همدا پېژندنه څه نا څه په مسلسل یا کرونولوژیکه بڼه بیان کړو، په دې ډول به لوستونکي وکولای شي، د استاد خادم ژوند گام پر گام تعقیب کړي. سرمحقق زلمي هېوادمل د خادم صیب ژوند ته یوه کتنه کړې او هغه یې تقریباً په مسلسل او کرونولوژیک ډول په لنډېز سره بیان کړې ده. استاد هېوادمل پر (۱۳۶۰ل) کال په یوه لیکنه کې لیکلي:

((له نن نه شپږ اویا کاله دمخه (۱۳۲۵هـ ق) کا ل د ننگرهار د کامې د پښتنو په یوه علمي کورنۍ کې یوه ماشوم دنیا ته سترگې پرانیستې، دغه ماشوم خو اول د ملا حسام الدین کور رڼا کړ، مگر چې لوی شو، ځوان شو، علوم یې زده کړل او خپلې مورنۍ ژبې ته متوجه شو او د خدمت لېچې یې ورته راونغښتې، نو یې په دغو لیارو کې دومره مثبت گامونه اوچت کړل، چې د هاند و هڅو شغلو یې د پښتني تاریخ، ادب او کلتور ډېرې ناروڼې خواوې روښانه کړې، ملي او فکري هڅې یې هم د افغانانو په بیدارۍ کې بې برخې نه وې، وطني او ملي ترانو یې ډېرو پښتنو او افغانانو ته د وطنپالنې درسونه ورکړل.

د دغه نوي زوکړي ماشوم نوم پلار، قیام الدین کېښود، قیام الدین لا کوچنی ماشوم و، چې د ده کورنۍ او د کلي مالت خلکو په ده کې یو فطري استعداد لیده او دا به یې ویل چې له ده څخه به یو شخصیت جوړېږي.

پلار (ملا حسام الدین) دی، په کوچنیوالي کې د قران عظیم الشان لوستو ته کېناوه، دیني ابتدایي علوم یې پرې زده کړل، د پارسي او پښتو د نظم کتابونه او د عربي د صرف و نحو ځینې مسایل یې په کامه کې ولوستل، د لوړو متداولو زده کړو لپاره یې پر کامې سربېره بوډیالۍ، لړه موړې، کنډي باغ، اگام، حصارک، سرشاهي، ارغچ، کیلغو، کابل، پېښور،

(c) ketabton.com: The Digital Library

مکهې، ډهلي، اولودهیاني ته سفرونه وکړل. د دغو ځایونو په جوماتونو، مدرسو او درس ځایونو کې يې صرف، نحو، منطق، حکمت، کلام، فقه، تفسیر، حدیث، مناظره، اصول فقه، طب او نور مروجه علوم ولوستل، پنځلس کاله يې د اوږدو او لنډو سفرونو پردیسی او مزلونو ستړیاوې وګاللې، د وخت په مروجو علومو کې يې مطالعه وکړه. عربي، اردو او فارسي ژبې يې زده کړې او پر خپلې مورنی ژبې سربېره په دغو دروسرو ژبو کې د مطالعې، تکلم او تدریس جوګه شو، کله چې بېرته وطن ته راستون شو، په جلال اباد کې يې د ابتدایي ښوونځي دمعلمی وظیفه غوره کړه.

دی لومړی ځل پر (۱۳۰۴ل) کال په کامه کې د ابتدایي ښوونځي د ښوونکي په توګه مقرر شو، خو دغه وظیفه يې پرېښوده، د علومو د زده کړې لپاره هندوستان ولاړ او دهندوستان تر سفره تر بېرته راستنېدو وروسته د جلال اباد د یوه لومړني ښوونځي ښوونکی شو.

پر (۱۳۱۲ل) کال د کندهار د ادبي انجمن غړی شو، په کندهار کې يې استوګنه غوره کړه، د استوګنې په دغه موده کې يې د کندهار له پښتنو وروڼو څخه ډېره ښه خاطره درلوده، کابل ته د کندهار د ادبي انجمن له لېږد سره دی هم کابل ته راغی او په کابل کې د دغه انجمن غړی و.

کله چې د کندهار ادبي انجمن په پښتو ټولنه بدل شو، نو دی هم هماغې موسسې ته ولاړ او درې میاشتې يې د زېري جریده هم وچلوله. پر (۱۳۱۸ل) کال د پښتو ټولنې د تالیف او ترجمې مدیر شو. پر (۱۳۲۰ل) کال د پښتو ټولنې مرستیال شو. پر (۱۳۲۱ل) کال د (اتحاد مشرقي) د اخبار مدیر شو. او پر (۱۳۲۴ل) کال د دایرة المعارف د ترجمې مدیر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر (۱۳۲۵ل) کال د تعاوني ډیپو د پلټنې لوی مدیر و، پر (۱۳۲۹ل) کال د کندهار د طلوع افغان مدیر و. پر (۱۳۳۰ل) کال بېرته پښتو ټولنې ته راغی او د کابل مجلې د چلولو چارې هم وروسپارل شوې. پر (۱۳۳۱ل) کال په سروبي کې د کوپراتیف مدیر و او پر (۱۳۳۲ل) کال د اصلاح ورځپاڼې مسول چلوونکی و، بیا د پښتو تدریساتو مدیر و، ورپسې د پښتو ټولنې غړی شو. د (۱۳۴۲-۱۳۴۳ل) کلونو په حدود و کې د هېواد د ورځپاڼې چلوونکی و، ورپسې د مشرانو جرگې غړی شو، د ژوند وروستي کلونه یې په کور کې تېر کړل او د (۱۳۵۸ل) کال د سنبلې پر پنځمه نېټه وفات شو.

د ژوند او رسمي کارونو په دغه ټوله موده کې ده د مختلفو علومو مطالعه کړې، لیکنې یې کړي، کتابونه یې لیکلي، تدریس یې کړی، د خلکو د ویښولو لپاره یې ترانې ویلي او په افغانانو کې یې د وطنپالنې دحس د روزلو لپاره د قلم او خپرونو له لیارې او هم په عملي توگه مبارزه کړې ده. د دغو ټولو هڅو په نتیجه کې ده په لسگونو کتابونه او په سلگونو مقالې لیکلې دي، په سلگونو ادبي پارچې یې ایجاد کړي، شعرونه یې ویلي او ډېر شاگردان یې روزلي دي، او الحق چې موږ باید دی استاد وبولو او دده د علمي او ادبي مقام نمانځنه وکړو.)) (۳۹: ۴۰- ۴۴)

دا و د استاد خادم ژوند ته یوه کتنه چې هره برخه یې په ډېر لنډیز سره بیان شوه، البته کېدی شي، د استاد د ژوند پر دې هرې برخې یو ځانگړی اثر ولیکل شي او هغه له هر پلوه تحلیل او وشنل شي، خو موږ هرې برخې ته په لنډیز سره نغوته وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویمه برخه

خادم څه کړي ؟

(د خادم اثار)

کله چې موږ دا پوښتنه مطرح کوو: (خادم څه کړي؟) نو تر ټولو اسانه ځواب يې د هغه په اثارو کې پیدا کولای شو. کله چې موږ د استاد خادم ټول لیکل شوي اثار له نظره تېر کړو، نو هلته موږ ته پته لګي چې استاد مولانا قیام الدین خادم څومره ستر کارونه کړي دي. خپله د استاد خادم اثار د (څه کړي؟) پوښتنې ته ښه ځواب ویلای شي. موږ د دې اثر په نورو برخو کې غواړو د استاد خادم اثار د فکري، هنري او نورو محتوايي اړخونو له پلوه وڅېړو، خو مخکې تر هغې ددې اثر په دویمه برخه کې غواړو د استاد خادم ټول اثار له شکلي پلوه یانې دا چې (منظوم) دي که (منثور)، په هغو کې پر کومو برخو وېشل کېږي؟ او تر هغه وروسته به يې د اثارو پر نوښتګرو خواوو، اغېزو او نورو اړخونو بحث وکړو. یانې په لاندې ډول غواړو د استاد اثار دروپېژنو او بحث پرې وکړو:

الف - د استاد خادم منظوم اثار

ب - د استاد خادم منثور اثار

ج- د استاد خادم د اثارو نوښتونه او ارزښتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف - د استاد خادم منظوم اثار :

د استاد خادم لومړنی نظم (شه بیدار پښتونه!)نومېږي چې د ده په خپله وینا په (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی.البته دا په دې مانا نه ده چې دا د استاد خادم لومړنی نظم دی، بلکې دا لومړنی چاپي نظم دی. دا نظم پر (۱۳۱۵ل) کال چاپ شوی، خادم لا تر دې څو کاله دمخه شاعري کړې ده، خو دا یې لومړنی چاپي نظم ګڼل کېدی شی.خو داسې فکر هم کېږي چې د خادم صیب لومړني شعرونه یا نظمونه تر دې دمخه چاپ شوي وي. ددې فکر علت دا دی چې خادم تر یادې نېټې دمخه په کندهار کې د ادبي انجمن د غړي په توګه مقرر شوی و، غالباً چې د پښتو انجمن مجلې (پښتو) او همدارنګه په (طلوع افغان) کې به یې شعرونه خپاره شوي وي، خو په اکثرو اخځونو کې یاد نظم د استاد خادم لومړني چاپي نظم په توګه یاد شوی دی. ښه به وي چې د استاد خادم دا نظم د ده د لومړیو نظمونو د بېلګې په توګه راوړو. ده دا نظم د (۱۳۱۵ل) کال د روژې میاشتې پر (١٦)مه نېټه په (لواړګي) کې لیکلی دی.

شه بیدار پښتونه!

نـــن د غفلـــت د خوبـــه پاځـــه شـــه بیـــدار پښـــتونه
د ترقـــۍ پـــه لار روان شـــه مـــه کـــړه وار پښـــتونه
مـــلا دې بســـته کـــړه پـــه عمـــل او پـــه تقـــوی مضـــبوطه
علـــم وســـله درســـره واخلـــه پـــه تلـــوار پښـــتونه
پـــه هغـــه ســـم ســـرک د شـــرع د نبـــي (ص) چلېـــږه
تـــه چـــې روان یـــې دغـــه نـــه ده د دیـــن لار پښـــتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـه جامـد کېـږه چـې دا نـه ده فرمـوده د اسـلام
مـه عـادي کېږه چـې داخـل نـه شـې پـه نـار پښـتونه
پربېـــږده نفـــاق توبـــه د ظلـــم د نـــارو وباســـه
د مسـلمان پـه مـخ کـې مـه اچـوه انګـار پښـتونه
د خپـل راحـت لـه پـاره وړې پـه بـل غریـب بارونـه
د نـورو غـم دې ولـې نـه کـړ پـه ځـان بـار پښـتونه
زړه او روح دواړه کـړه قربـان د سـر و مالـه سـره
پـه محبـت د جامعـه کـې پـه سـل وار پښـتونه
کـه تـه خـالي یـې د دې ټولـو جـذباتو ځنـې
مسـلم دې نـه بـولي هغـه نبـي (ص) رویـدار پښـتونه
چـین و جاپـان، یـورپ، امریکـه و افریقـه تمـام
واړه عـالم در پـورې خانـدي پـه بـار بـار پښـتونه.

پر (اتحاد مشرقي) سربېره د هېواد په یو شمېر نورو خپرونو: (طلوع افغان، زېري، انیس، هېواد، اصلاح، ننګرهار مجله، کابل مجله، کابل کالنۍ) او نورو کې هم د استاد نظمونه خپرېدل. دده دغه نظمونه په ځانګړو ټولګو کې هم خپاره شوي دي او په متفرق ډول هم. دلته غواړو لومړی د استاد خادم مستقل منظوم اثار دروپېژنو.

۱- د مرغلرو امېل: د استاد خادم لومړۍ شعري ټولګه ده چې پر (۱۳۳۲ل) کال د اصلاح ورځپاڼې له خوا بشپړه خپره شوه. تر دې وړاندې دغه ټولګه تر شپېتو مخونو پورې په (طلوع افغان) چاپخونه کې خپره شوې وه. استاد بختاني خدمتګار ددې شعري ټولګې په باب وايي: [دا د استاد خادم د شعرونو لومړۍ مجموعه ده چې نیمه یې (تر ۶۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې) د کندهار د طلوع افغان په مطبعه کې چاپ شوې وه او نیمه یې پاتې وه. په دې کې استاد خادم په خپله هورې دورې شو. مګر کله چې استاد د اصلاح ورځپاڼې مدیر شو، بیا یې نو غم وخوړ. چاپ شوې پاڼې یې له کندهاره وغوښتلې او پاتې برخه یې د کابل په دولتي مطبعه کې چاپ کړه. په دې مجموعه کې د استاد خادم (سل پارچې) شعرونه راغلي دي. استاد په مقدمه کې لیکي: ((د مرغلرو امېل ړومبی نظم پر (۱۳۰۹ هـ ش) کال

لیکل شوی او دې سلسلې تر (۱۳۳۱هـ) کال پورې دوام کړی دی، نو په دغه شان سره په شلو کالو کې دا کتاب لیکل شوی او ترتیب شوی دی. هر نظم په یو خاص وخت کې د مخصوصو احساساتو او ماحول تر تاثیر لاندې تسوید شوی دی او شاید چې د دغو عواملو اغېزه په کې معلومه وي. دا نظمونه اکثره په خپلو وختونو کې د لرې او برې پښتونخواه په جرایدو کې خپاره شوي دي. بیا په زحمت سره مسودې یې راټولې شوي او ساتل شوي دي چې څو چاپ ته یې نوبت رسېدلی دی، په دې لار کې به ډېر نظمونه داسې هم وي چې زما هېر شوي او پاته شوي دي.

دا شل کاله چې د مرغلرو امېل په کې لیکل شوی دی، د پښتونخوا (افغان او افغانستان) د تحول، بلکې د ایشیا د انقلاب ورځې دي. په دې ورځو کې افغان قوم د تاریخ یو مهم پله څخه تېرېږي او په یو سخت اندروني اضطراب اخته معلومېږي. په شل میلیونه افغانانو کې د طوفاني سمندر په شان تموجات شته، مګر د سېلاب غوندې یې مخه نه ده کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم د یو پرېشانه شاعر په شان له ننگرهاره پاڅېږي، د غم جان، غم افغان او غم جهان د کیفیاتو سره د عشق د مرموزو متروکو لاندې د ښکته او پورته پښتیانا (پښتونخوا) په سیمو گرځي او قدرت په دغه شان سره د مرغلرو امېل پوره کوي. سره ددې چې په دې حالاتو کې څه لیکل، څه ویل، څه نشرول او څه تالیفول دومره مشکل کار و چې تصور یې د همدغه وخت سړي کولی شي...))

له پورته لیکنو نه د استاد خادم د شعر هدف او غایه، د هغه محتوا او مضمون او په عین حال کې هم یې شخصي اندروني احساس او هم یې له محیط او چاپېریال او له سیمې او جهان سره ارتباط څرگندېږي. هو! ددې شعري مجموعې اهدا هم په لنډو الفاظو کې دا خبره رابرسېره کوي او هغه داسې ده:

هغه زلمي ته یې اهدا کوم

چې (د ادب د حیات لپاره) مبدا باندې عقیده او باور لري.

چې (شاعر د بیتونو سازوونکی نه د قومونو جوړوونکی دی)

خادم

د استاد خادم د شعر هم، دغه پیغام دی او شاعرانو ته د هغه د زړه اواز هم. لکه څنگه چې دمخه مو وویل، دې شعري ټولگې د چاپ یو کړلېچن بهیر تېر کړی، نو استاد خادم د مجموعې د چاپ په سریزه کې لیکي:

((د مرغلرو امېل یو کال په پښتو ټولنه کې تېر کړی او چاپ ته ونه رسېد او دوه کاله په کندهار کې پروت و، ځکه هغه وخت چې زه له

(c) ketabton.com: The Digital Library

طلوع افغانه موقوف شوم، نو دا کتاب هلته د اعانو په پیسو نیم چاپ شوی پاتې و.] (۲۹: ۵۱-۵۳)

په دې ټولګه کې د استاد خادم د (شلو کلونو) نظمونه ځای شوي دي. دغه ټولګه (۱۱۹) مخونه لري. څرنګه چې دغه کتاب ډېر پخوا چاپ شوی و، نو لوستونکو ته یې پیدا کول اسانه کار نه و، خو پر (۱۳۹۱ل) کال، ښاغلي لال پاچا ازمون په (خادم باد سبا یم) منظومو کلیاتو کې یو ځل بیا چاپ کړ.

د مرغلرو امېل رښتیا هم له مرغلرو ډک دی، ټولنیز، اخلاقي، ملي، دیني او ډول ډول مفاهیم په کې بیان شوي دي. د نن او سبا دواړو فکر په کې دی. استاد خادم په دې نظر دی چې انسان باید د ژوندون له هرې شیبې ښخه ګټه پورته کړي، فرصت له لاسه ورنه کړي او د سبا فکر هم وکړي. دی وایي:

((ښه تو ښه درسره واخله نن دې وار دی
هر انسان ته د سبا فکر په کار دی
نه فرصت وي نه مهلت وي صبح شام
نه ښکاري موندلی هره ورځې ښکار دی.))
(۱۳: ۱۹)

((د مرغلرو امېل)) د شاعر په دې مقطع پای ته رسېږي.

د ابدارو مرغلرو ښه امېل شو لو تیار
دا خدمت د خیر په لار کې که افغان ته شي په کار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- ځاروان: د استاد خادم د شعرونو یا نظمونو دویمه ټولګه ده چې پر (۱۳۴۶ل) کال خپره شوه. په دې ټولګه کې یو شمېر داسې نظمونه هم ځای شوي دي چې هغه د مرغلرو امېل کې هم خپاره شوي دي استاد بختانی خدمتګار ددې اثر د پېژندنې په برخه کې وايي: [په (۱۳۴۶ل) کال کې د استاد خادم د شعرونو نوې ګېډۍ یا دوهمه مجموعه له چاپه ووتله. ددې مجموعې لړ شمېر شعرونه (د مرغلرو امېل) کې هم چاپ

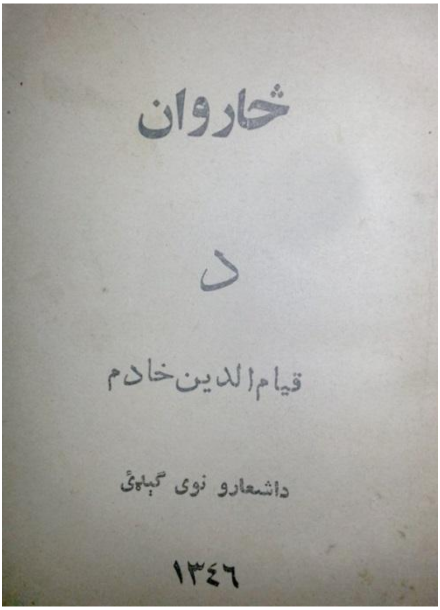

شوي وو او زیات تعداد یې هغه وو چې د لومړۍ مجموعې تر چاپ وروسته ویل شوي یا لیکل شوي وو. د استاد خادم د شعرونو دغه نوې مجموعه (ځاروان) نومېږي. ما ددې مجموعې د شعرونو په استناد له نن نه پوره شل کاله دمخه د استاد خادم په شاعرۍ یو څه لیکلي دي. زما لیکنه د ځاروان په سر کې چاپ شوې ده. زه اوس هم په خپلو خبرو ولاړ یم او ځینې برخې به یې د طباعتي غلطیو تر سمون وروسته دلته بیا ولیکم او داسې: که موږ د سرعت او حرکت په دغه عصر کې د خپل هېواد تحولات او د هغه د تحول او ترقۍ عوامل او د هېواد او ولس د فکر، عمل او موقعیت مبهم خصوصیات تر نظر لاندې ولرو او بیا په دې هم اعتراف وکړو چې شعر د محیط هنداره ده، نو د خادم صاحب د مختلفو دورو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

وختونو په اشعارو کې دا خبره څرګندېږي چې هره پارچه یې د خپل وخت د جریاناتو او رجحاناتو نمایندګي کوي.

خادم صیب د هر وخت او زمان د ضرورت او د شرایطو او ظروفو په مساعدت د خپل تشخیص او قضاوت له مخه یو څه ویلي دي او کوښښ یې کړی دی چې کله کله ځینې نقادان چې د خادم صاحب د عمر ټول شعرونه به یوه ورځ کې لولي، نو د ټولو ترمتضادو تاثیراتو لاندې وایي چې د خادم صاحب په فکر یا وینا کې تضاد موجود دی. که مونږ دغه انتقاد ونه منو او یا یې ومنو او دمحیط تر تاثیر لاندې خادم صاحب مجبور وبولو او ترې تېر شوو، بیا نو د ده په شعر کې د افغان ولس د یووالي او پرمختګ او بیداری یوه ډېره عمیقه مفکوره پرته ده چې کله په یو رنګ او کله په بل رنګ ځان ښیي. سربېره پر ملي اشعارو د ده یو څه غزلیات هم شته چې د هغو په عمق کې یو راز درد موجود دی چې د کلاسیک هنر په ژبه یې په ډېر مهارت ادا کوي. تر دې حده چې کله کله یې کنایې لا د صراحت نه زیات بلاغت پیدا کوي.

د خادم صاحب اکثر شعرونه سلیس، ساده او خواږه دي او د پښتو ژبې محاورات او اصطلاحات یې په ښه شان په کې ځای کړي دي.

خادم صاحب په خپل سبک او اهنګ کې هم د پښتو د لرغونو تحریري او هم د عنعنوي شفاهي ادبیاتو او ولسي فولکلور له منابعو نه ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړیدي.

د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځانله ممتاز سبک یې بللی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شک نشته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، نو ځکه یې د شعر معنوي خوا بډایه ده. دی وایي:

چــې روان تــر اوبــو نــه وي او ژور هــم لــه دریابــه
نــه پــوهېږم څلــه وایــې دا شــعرونه خوشــې خوشــې

نو ځکه یې په خوشې خوشې خبرو خوشې خوشې خبرې نه دي لیکلي، بلکې د قوم د ویښولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ویلې دي...))

هو! یوه بله تخنیکي معلوماتي خبره دلته زیاتوم، هغه دا چې د مرغلرو امېل په ځینو شعرونو کې چې چېرته د (ویښ زلمیانو) عبارت راغلی له هغه څخه د وخت مجبوریت له مخه (ویښ) کلمه غورځېدلې او بیا په (څاروان) کې بېرته په ځای شوې ده، ځکه چې په دغه وخت کې سیاسي فضاء بدله شوې غوندې وه.] (۲۹: ۷۳-۷۷)

د استاد قیام الدین خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) کې د چاپ پر مهال هڅه شوې چې په دې ټولګه کې راغلي تکراري شعرونه ترې وایستل شي او نا تکراري یې په کلیاتو کې چاپ شي.

څاروان شعري ټولګه (لویې پښتونخوا ادې ته!) ډالۍ شوې ده.

په دې شعري ټولګه کې د مانا او محتوا له پلوه هر ډول شعرونه یا نظمونه راغلي دي. اخلاقي، ټولنیز، ملي او دیني بېلابېلې محتواوې په کې رانغاړل شوي دي.

دلته به یې یو څو بیتونه د بېلګې په توګه راوړو: د ژوند د قافلې یو لار ورکي ته په خطاب کې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ســـترګې مښــــې او اوتـــر ګـــورې هـــر چـــا تـــه
لاره دا ده مــــــه ځـــــه بلـــــې خـــــوا تـــــه
ولــــې دغســــې تـــــرور او وار خطــــا يــــې
او بـــه شـــته دي تـــه تـــيمم كـــړې بـــې ثباتـــه
خپـــل يـــاران دي كـــړه خبـــر بـــې غمـــه درومـــه
مـــه وېرېـــږه دا هنـــر نـــو لـــه ســـبا تـــه.

دی خپل فکر، ثمر او کار د خلکو د سوکالۍ لپاره کاروي، وايي:

ځـــانګې نـــه رامـــاتوم چـــې مېـــوه وخـــورم
چـــې مېـــوه نثـــاروي هغـــه شاخســـاريـــم
مـــاڼو نـــه يـــم چـــې د بـــل پـــه اوږو ســـپور ځـــي
د كښـــتۍ غونـــدې د خلكـــو بـــاربردار يـــم.
(۱۱:۲۸)

او همدارنګه د ګڼو ټولنیزو او اخلاقي مسایلو په باب نور نظمونه.

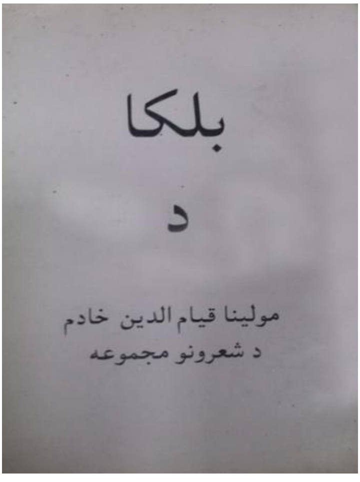

۳- بلکا: دا د استاد خادم د نظمونو بله ټولګه ده چې پر (۱۳۸۰ل) کال د (خادم ډاينسټي) له خوا په لومړي ځل خپره شوې ده. په دې ټولګه کې زیاتره غزلې، ملي سندرې، څلوريزې او قطعې ځای شوي دي. دغه ټولګه (۲۲۱) مخونه لري. ټول شعرونه او نظمونه يې (۱٦۵) ټوټو ته رسېږي. د کتاب اهدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپله استاد خادم داسې کړې ده:

هغــــه پښـــتون زلمـــي تـــه چـــې
د افغـــان ولـــس د نجـــات لار لټـــوي !

***

زړه پـــرې روښـــانه کـــړه بلکـــا و اخلـــه
تـــورې تيـــارې لـــره رڼـــا و اخلـــه
(خادم)

د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز مسؤل قتيل خوږياڼي (د اروابناد استاد خادم بلکا) تر سرليک لاندې خپلې خبرې داسې پيل کړې:

((...د ملغلرو امېل او ځاروان د استاد د کلاسيکو اشعارو هغه دوه ټولگې دي، چې دده په ژوند چاپ شوي او دا بلکا دده د اشعارو درېيمه مجموعه ده چې دده د نيکو فرزندانو له خوا (صدقه جاريه) حکم لري، چاپېږي.

اروابناد خادم (د قام سره مينه) تر سرليک لاندې شعر کې وايي:

بــې تــاثيره چــې تــرې څــوک خلاصــېدای نــه شــي
يـــوه ژبـــه بـــل مکتـــب، بـــل ســـينما ده
کـــه پـــردي وي پـــه پـــردي رنـــگ کـــې راغلـــي
دا څېزونـــه د يـــوه قـــوم پـــه ســـربلا ده
خپـــل لبـــاس او خپـــل اســـاس درتـــه پکـــار دی
کـــه دې مينـــه د خپـــل قـــام ســـره ربښـــتيا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ماشیني سړی) تر سرلیک لاندې په یو شعر کې وایي:

لــه حجـرې جماتــه لــرې لــه د ېــرې نــه خبــر نــه دی
ښه زلمی دی، خو افسوس دی چې زمور له ټبر نه دی
مغربـي فېشــن کـې طـاق دی، عجیبـه شـانې ګرېـږي
د خبــرو ســره خــوځي تــه بــه وا یــې چــې ګــډ ېږي
دی زمــور د اکــا زوی دی، خــو پردیــو ســره لــوی دی
چې د چا سره لوی شوی، د هغو په خوی اوبوی دی
چــې د قــام وطــن خبــرې ورتــه وکــړې خفــه کېــږي
خلــک دده او دی د خلکــو پــه خبــرو نــه پــوهېږي
ماشــیني غونــدې ســړی دی د دفتــر د چلېــدو دی
نــور امېـد ترېنـه ونـه کـړې چـې د غرونـو د ختـو دی.

په خپل یو بل شعر کې د پښتنو د مشر په اړه داسې وایي:

خلـــــک مشــــري کــــوي عــــزت غــــواړي
زمــــور چــــې مشـــر شـــي دولـــت غـــواړي
ای چــــې ســــودا ده د مشـــــری درســــره
قـــام دې لـــه تـــا ځنـــې خـــدمت غـــواړي.

ددې کتاب په سریزه کې استاد خادم د شعر په ټولو ډولونو، په ځانګړي ډول د پښتو پر خاصو فورمونو رڼا اچولې ده.

ارواښاد استاد خادم ددې کتاب په اړه لیکي:

((په بلکا کې که څه هم د پخوانیو دوه مجموعو ځینې نظمونه راغلي دي، خو ډېر یې نوي دي)) بل ځای بیا لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ربښتیا دا ده دا کار ښه و که بد، ما کړی نه دی، په ما شوی دی، بلکا نوی جهان دی، ډېر تازه او د پسرلي په ګلانو مالامال، ددې خوب نه د ویښتیا تعبیر کېدای شي او ددې خیال نه د یوه حقیقت تصویر لاس ته راتلی شي، دلته ښکلا او ظرافت د بداعت او قوت او تاریخ د حال او دواړو د مستقبل سره د شعر په طلسمي رسۍ تړل شوي دي.

زه یوه شوی یم چې ما دا څلوېښت کاله مزل خوشې نه دی کړی، قدرت خپل کار کوي، د چا ژبه د چا قلم، د چا لاس او د چا توره ورته بهانه.

تر دې وروسته به ګورو چې د خپل (نوي ادب) په تکل کې تر څه حده، بریالیتوب زموږ په نصیب کېدای شي.)) (۲۰: ۱۹)

۴- نصوص الحکم: دغه اثر د ارواښاد استاد قیام الدین خادم د رباعیاتو او قطعاتو یوه ټولګه ده، ځینې نیمګړې غزلې او بیتونه هم په کې شته. دغه اثر لومړی ځل پر (۱۳۷۹ل) کال د (خادم ډاینسټي) له خوا په (۲٦٦) مخونو کې چاپ شوی دی، پر دې کتاب ښاغلي حبیب الله رفیع یوه علمي او هر اړخیزه سریزه کښلې ده، د کتاب اخر مخ د استاد خادم په لنډه پېژندنه او یو ښکلي انځور سره ښکلی شوی دی، په دې اثر کې د استاد خادم (۵۳۲) قطعات او څلوریزې راغلي دي.

استاد حبیب الله رفیع ددې کتاب په رڼا کې د استاد خادم د فکر ځینې اړخونه داسې بیانوي:

[استاد لومړی د فرد په جوړښت کې څلور شیزونه ضروري ګڼي:

زور او قـــوت دی پــــه څلـــور شیـــزه
درتـــــه یـــــې وایـــــم زمـــا عزیـــزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

صـــحت دولـــت او علـــم شـــهرت دی
ښـــه یـــې پـــه یـــاد کـــړه اهـــل تمیـــزه

یو بل ځای د ټولنپالنې په اړه لیکي او پښتون د ژوند نوې لار ته سیده کوي:

خـــــادم ایســـــتلې ده نـــــوې لار
نـــوي ژونـــدون تـــه ســـمه هـــواره
ټولنپالنـــــه نـــــوې رڼـــــا ده
پاڅـــه روان شـــه بـــې خـــوف وډاره

یو بل ځای د ملي فکر تلقین کوي، خلک وحدت ته رابولي او تشتت غندي:

تـــل یـــې د قـــوم بیـــرغ اوچـــت کـــړ
دا یـــو افغـــان و، چـــې یـــې همـــت کـــړ
نـــن دا ځـــه ټکـــه شـــوله رانښـــکته
چـــې هـــر یـــو کلـــي خپـــل ځـــان ملـــت کـــړ.

استاد د ملي وحدت د ټینگښت لپاره په واحد ملي کلتور او واحده ملي ژبه ټینگار کوي او دا د یو ملت په وحدت کې د بنسټ ډبرې گڼې او ورانکاري غندي:

هـــر یـــو لگیـــا دی پـــه ورانولـــو
د لـــوی افغـــان پـــه راپرزولـــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دود دستور او دین پاتې نه شو
کار یې مشکل شو د جوړولو.

خادم صاحب په خپلو نظریاتو کې پښتو ژبې ته خاص ارزښت ورکوي او پښتنو ته د هغې د پاللو او ساتلو توصیه کوي:

پښتو مو ژبه پښتو مو سا ده
افغانه پوه شه دا مدعا ده
چې چا نه لاړه هغوی خو مړه شول
اوس مو، دې پاتې قام ته سودا ده.

بل ځای بیا داسې وایي:

ملت په ژبه باندې جوړېږي
دا کار بې ژبې بېخي نه کېږي
ټوله دنیا ده په دې خبره
پښتون لا اوس هم پرې نه پوهېږي
(۳۲:۱۷)

۵- د بابا نصیحت: د خادم صیب په ناچاپو اثارو کې (د بابا نصیحت) په نامه د یوه ځانګړي اثر یادونه شوې ده، دا یادونه استاد بختاني په (پښتانه شعراء پنځم ټوک) کې کړې ده.

په (اوسني لیکوال) کې بیا د استاد خادم په پېژندنه کې چې زیاتره برخه یې د هغه په خپل قلم لیکل شوې، د دې منظومې یادونه نه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې، خو د (اوسني لیکوال) په یو ځایي چاپ کې چې د (مطیع الله روهیال) له خوا درې واړه ټوکونه سره په یوه ټوک کې اوډل شوي او تدوین شوي، په لمن کې د مدون له خوا د دې منظومې یادونه شوې او اخځ یې هم د پښتانه شعراء همغه پنځم ټوک ښودل شوی دی. (د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود) کې هم همدا یادونه شوې ده. یانې اکثرو تذکرو دا د خادم صیب په ناچاپه منظومو اثارو کې یو خپلواک اثر ګڼلی دی، خو په (خادم باد سبا یم) منظومو کلیاتو کې د (بابا نصیحت) په نامه یو نظم خوندي شوی دی. دا نظم ټول شپږ نوي (۹۶) مسرې یا اته څلوېښت (۴۸) بیتونه لري. دا نظم په مثنوي فورم کې لیکل شوی او په دې نظم کې د (لمسي او بابا) د زړه خواله انځور شوې ده. نظم داسې پیلېږي:

بابا تـــه ورغلــم ســـحر کـــې پـــه ژړا ومـــه زه
لـــه اند ېښـــنو او لـــه غمونـــو پـــه ســـودا ومـــه زه
مال په ژوندو کې چېرتـه یـو ځـای د ګیلـې نـه شـته
ســـپېڅلی زړه لتـــوم هلـــې او دلـــې نـــه شـــته.

او په دې بیتونو سر ته رسېږي:

زړونه یـو کېږي د پښـتو پـه تکلیفونو سـره
شـیطانان تښـتي د قـران پـه ایـاتونو سـره
له بلهیکا نه لوی پښتون لـره پیغـام مې دی
بابا ویل په پښتونخوا باندې سلام مې دی.
(۱۲: ۵۸۶-۵۹۰)

دا نظم د (۱۳۳۵ل) کال د غبرګولي پر (۲۸)مه نېټه لیکل شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه فکر کوم کومو تذکرو کې چې د دې نظم یا منظومې یادونه شوې، غالباً چې د (بابا نصیحت) په نامه به همدا مثنوي (منظومه) وي. استاد هېوادمل بیا ددې نظم په باب وايي: ((د ده یو اوږد نظم د بابا نصیحت په نامه (٦مخه) د پښتو ټولنې د زېري جریدې پر (۱۳۳۵ل) کال په مستقل ډول خپور کړی دی.)) ښاغلی حبیب الله رفیع د دغه نظم په باب وايي: ((د پښتونولۍ په باب د استاد خادم یو اوږد نظم دی چې د موضوع د اهمیت له کبله په کابل مجله او زېري سربېره په ځانګړې توګه خپور شوی دی.)) (۳۱: ٥٦٥)

٦- د شعرونو درېیمه مجموعه: به پښتانه شعرا پنځم ټوک کې استاد بختاني (د شعرونودرېیمه مجموعه) په نامه یو اثر د خادم صیب په ناچاپه اثارو کې شمېرلی دی. څرنګه چې یاد اثر پر (۱۳٦۷ل) کال چاپ شوی، نو تر هغه وروسته خو د خادم نور اثار هم چاپ شوي دي، غالباً چې د شعرونو دا ټولګه به غالباً همدا (بلکا) وي، چې مخکې ورته اشاره وشوه، ځکه چې د (مرغلرو امېل) او یا (ځاروان)، دواړو ټولګو یادونه یې کړې، خو د (بلکا) یادونه نه ده راغلې او (نصوص الحکم) هم هغه وخت به ناچاپو اثارو کې یاد شوی دی.

۷- اینده پښتنو ته!: (اینده پښتنو ته!) ته هم به ځینو تذکرو کې د استاد خادم یو مستقل ناچاپ اثر معرفي شوی دی، خو وروستی ځل چې بختاني صیب د استاد خادم پر ژوند او اثارو کوم اثر لیکلی، د خادم صیب د یوه مستقل اثر په توګه د دې اثر یادونه نه ده شوې، خو د خادم صیب په منظومو کلیاتو (خادم باد سبا یم) کې (اینده پښتنو ته پیغام) تر نامه لاندې یوه مثنوي یا منظومه موجوده ده، دا مثنوي (۱۷۰) مصرې یا (۸۵) بیتونه لري. ددې مثنوي د سر څو بیتونه دا دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای اینده پښتنو - ای فهمیده پښتنو
تا سو بم وپېژنئ - که به مو نه پېژنئ
چې مونږه څه کړي دي - بد که مو ښه کړي دي

او د پای بیتونه یې په دې ډول دي:

د استعمار علاج - د استثمار علاج
فقط دا کار دی بس - دا مې اظهار دی بس
نور دی سلام زما - دا دی پیغام زما.
(۱۲: ۲۰۰-۲۱۳)

خادم صیب دا نظم د (۱۳۴۴ل) کال د لېندۍ پر (۱۹)مه نېټه په (کونځوا) روغتون کې لیکلی دی. (پښتانه شعراء) پنځم ټوک او ځینو نورو اثارو کې چې (اینده پښتنو ته) نظم د یو مستقل اثر په توګه معرفي شوی، په زیات ګومان یې هدف همدغه منظومه یا مثنوي ده چې ما یې پورته یادونه وکړه.

۸- نوې پوهېتابه: د (نوې پوهېتابه) په نامه هم د استاد خادم په کلام کې څو ځایه د یوې شعري ټولګې یادونه شوې او پر همغه بنسټ یو شمېر نورو لیکوالو هم د دې اثر یادونه کړې ده، خو په دې نامه تر دې دمه کوم مستقل اثر چاپ شوی نه دی. غالباً چې د دې ټولګې شعرونه تر دې وروسته په نورو شعري ټولګو کې خوندي شوي وي.

۹- خادم باد سبا یم: دا د استاد خادم منظوم کلیات دي چې ښاغلي لال پاچا ازمون راټول کړي او پر (۱۳۹۱ل) کال د دانش خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی. په دې کلیاتو کې پورتنۍ څلور واړه ټولګې یو ځل بیا چاپ شوي دي او هغه اړتیا چې لوستونکو ددې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثارو مطالعې ته لرله، کېدی شي ددې کلیاتو په ترلاسه کولو سره تر یوه حده پوره شي. دغه راز په دې کلیاتو کې د استاد خادم پر ځانګړو شعري ټولګو سربېره د هغه یو شمېر نور متفرقه شعرونه یا نظمونه هم خوندي شوي دي. دا کلیات د سریزو او یادښتونو په ګډون ټول (٦٣٣) مخونه لري. دلته به له دې اثر څخه د خادم صیب یو غزل چې (ستایمه) نومېږي، د بېلګې په توګه راوړو. دا غزل استاد خادم د (١٣٥٣ل) کال د لیندۍ پر (٢٨)مه نېټه لیکلی دی:

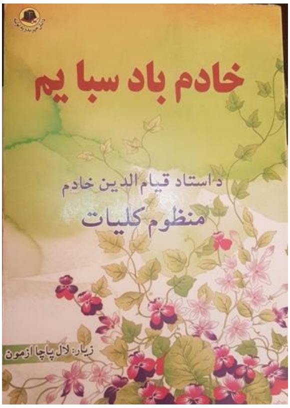

ستا یمه

یو ځل راته وو ایه چې ستا یمه
زه دې په دې تمه بانـدې پا یمه
دا دنیا له مینې جوړه شوې ده
دا خو یو زه نه یم چې دا وایمه
مینه خو ګناه نه ده چې پټه شي
وایم چې مین یم او په تا یمه
زړه کې مې یو عشق د وطن ځای شولو
تا هم د وطن په مینه ستا یمه
ته د پښتونخوا د جنت حوره یې
زه یو فدا کار د پښتونخوا یمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای خادمـــه ســـتا دا پاکـــه مینـــه مـــې
خوښـــه شـــوه دا ســـتا یمـــه او ســـتا یمـــه.
(۲۰۱:۱۲)

که چېرې دا منظوم کلیات له نظره تېر کړو، نو د استاد خادم اکثره نظمونه دلته موندلای شو.

ب- د استاد خادم منثور اثار:

استاد خادم پر نظم لیکنې سربېره، زموږ په ټولنه کې د (استاد نثر لیکونکي) په توګه هم پېژندل شوی دی. که څه هم نظم یې تر نثره یو څه مشر ښکاري، خو نثر یې هم له نظم سره پر یو مهال په یوه اخبار (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. دده لومړنی نثر له اردو ژبې څخه یوه ژباړه ده، چې په همدې (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. ده د هنري او ادبي ټوټو په چوکاټ کې هم نثرونه لیکلي چې دا دده او دده د زمانې یوه ځانګړې لاسته راوړنه ده. پر دې سربېره یې څېړنیزې، فلسفي، ټولنیزې، تاریخي، سیاسي او تحلیلي لیکنې او کره کتنې هم کړې دي چې هغه هم په نثر کې یو ځانګړی مقام لري. د تذکره لیکنې، تاریخي پېښو او متن پېژندنې په برخه کې هم د ستاینې وړ اثار لري. دلته یې په ترتیب او لنډېز سره درپېژنو:

الف- ټولنیزې، تاریخي او فلسفي لیکنې:

د استاد خادم د نثري اثارو یوه زیاته برخه د ټولنیزو، تاریخي، فلسفي او سیاسي مسایلو او د هغو تحلیل ته وقف شوې ده، په دې اثارو کې د ژوند بېلابېلو خواوو ته نغوته شوې، انتقادي، اصلاحي، تعمیري او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورې ډېرې برخې په کې رانغاړل شوې او څېړل شوې دي، دلته غواړو دې ډول بېلابېلو اثارو ته په لنډیز سره نغوته وکړو:

۱- **پښتونولي**:دا د استاد خادم هغه څېړنیزه رساله ده چې لومړی ځل پر (۱۳۱٦ل) کال په (کابل کالنۍ) کې خپره شوه. وروسته په جېبي کچه د پښتو ټولنې له خوا پر (۱۳۳۱ل) کال په ځانګړي ډول خپره شوه. په دې رساله کې استاد خادم د پښتنو پر اخلاقو، کرکټر، عادتونو،

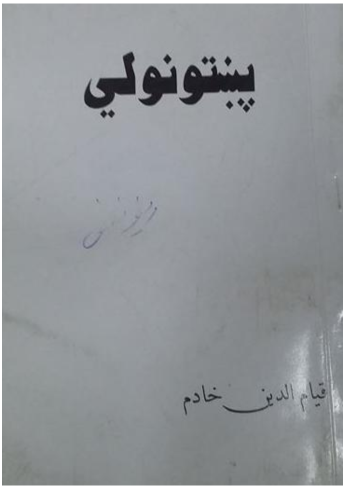

دودونو، نرخونو او همدا راز پر حقوقي او جزایي تعاملاتو باندې رڼا اچولې ده. دا د پښتنو د فرهنګ مهمه موضوع ده چې هم د کلتور پوهنې او هم د ټولنپوهنې له نظره زیات ارزښت لري.

پوهاند صدیق الله رښتین پر دې اثر یوه سریزه کښلې ده، چې په یوه برخه کې یې راغلي دي: ((پښتو او پښتونولي د دوی د دردونو، عادتونو او رواجونو لویه نامه ده، نو په دې لحاظ د پښتونولۍ په رڼه هنداره کې ددې قوم د روحیاتو سپېځلي مخونه په ښه شان ځلېږي او د دوی د روحیاتو ښکلي اړخونه په کې برېښي.))

(۱۰: ۱)

بیا د ښاغلي مؤلف له خوا د پښتونولۍ تر سرلیک لاندې (مخکینۍ خبرې) راغلي چې د دې موضوع د لیکلو موخه او هدف داسې بیانوي: ((ددې موضوع لیکل... د قومي روح د استحکام او ټینګوالي لپاره فایده لري او دا د شکه وتلې خبره ده چې قومي روح چې هر څومره زیات

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوخوالی، اشاعت او نفوذ وومومي هماغومره قومي اتحاد او اتفاق قوت مومي او نزاع او جګړه کمېږي.)) (۱۰: ۹).

دا اثر په ټولیز ډول (۲۰۴) مخونه، (۵۵) سرلیکونه او دوه بابه لري، چې لومړی باب یې د اخلاقو او عادتونو او دویم باب یې د پښتنو د حقوقي او جزایي تعاملاتو په باب بحث کوي.

په دې ارزښتمن اثر کې ټول هغه موضوعات شامل دي، چې د پښتنو د قومي روح، تاریخي عظمت او ملي روایاتو بنسټ ګڼل کېږي او استاد غواړي دا څرګنده کړي چې (لارښوونکی یا نمونه پښتون) باید څنګه وي.؟

نو ځکه خو د پښتونولۍ حدود او مقررات ټاکي.

اوس به له دې اثر څخه د بېلګې په ډول هغه، لنډې لیکنې راواخلو، چې د پښتنو د روحیاتو او نفسیاتو د ځینو اړخونو انځورنه کوي:

اروابناد خادم د (توره) تر سرلیک لاندې مضمون کې د تورې لفظ د وسلې په معنا نه کاروي، بلکې مراد یې ددې لفظ له اطلاق څخه زړورتیا، شجاعت او بهادري ده، د تورې د اهمیت په اړه داسې اشاره کوي: ((پښتانه عموماً تورې ته ډېر اهمیت ورکوي او دا په دوی کې یوه منلې عنعنه ده، چې پښتون باید ضرور توریالی، شمشېر زن او بهادر اوسي، د میدان نه به هېڅکله مخ نه اړوي او نه به شا ګرځوي او ضرور به میدان ګټي یا به مري.)) (۱۰: ۱۴)

پښتانه په خپل عهد او قول باندې تر مرګه ټینګ ولاړ وي، پښتون ځان وژني، خو له خپل قول څخه نه تېرېږي، مؤلف د خپلې ادعا د تائید لپاره د څو نومیالیو شاعرانو شعرونه د بېلګې په ډول راوړي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشال وايي:

که یې سر له تنه د رومي نور به نه شي
د خوشال چې د خپل یار سره میثاق دی.

حمید وايي:

قول بول په ژوندون نه شي بدلولی
ځکه ځان په قول وژني پښتانه.

یا دا چې:

ځان به مړ د عشق په ځېل کړمه ناصحه
وا به نه وړم زه حمید هسې پښتون یم.
(۱۰: ۵۸)

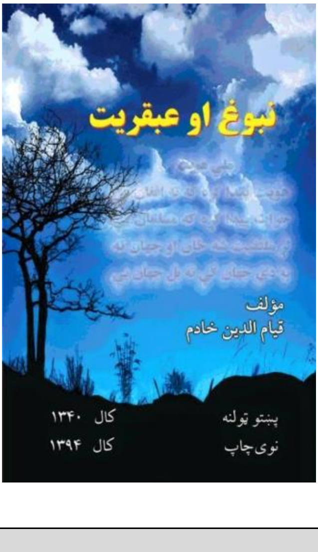

۲- نبوغ او عبقريت: دا د استاد خادم یو تحلیلي فلسفي اثر دی چې پر (۱۳۴۰ل) کال د پښتو ټولنې له خوا خپور شوی دی.

دا کتاب (د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ) له خوا پر (۱۳۹۴ ل) کال پر سریزو او یادونو سربېره په (۱۲۰) مخونو کې د (یو زر) ټوکونو په شمېر یو ځل بیا چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې د استاد خادم د نبوغ او عبقریت کتاب له چاپه راووت، دمحترم استاد عبدالله بختاني په قول: ((استاد خادم دغه کتاب (نبوغ او عبقریت) د هغه وخت د لیکوالو تر منځ (معرکة الارا) و، ډېرو لیکوالو وربانديې مثبت تقریظونه لیکلي او چاپ کړي دي او ځینو وربانديې اعتراضونه هم کړي دي.)) (۲۸: ۲)

د بېلګې په ډول مرحوم استاد جلالي داسې لیکلي وو: ((نبوغ او عبقریت د یوه ښکلي کتاب نوم دی، دا کتاب که څه هم د حجم په لحاظ وړوکی برېښي اما د موضوع په باب خورا ستر او مهم اهمیت ورته ټاکلی شو، ما په خپل نیمګړي ژوند کې دې موضوع ته راجع ډېر مضمونونه لوستي او لیکلي مې هم دي، سربېره پردې مې د نړۍ د سترو پوهانو نسبتاً زیاتې مقالې ترجمه کړي دي، مګر تر اوسه پورې ماته د کتاب په ډول په دې باره کې کوم اثر په نظر نه دی راغلی، چې یوازې په دې موضوع مشتمل وي.

رښتیا خبره دا ده چې ښاغلي مولانا خادم د نبوغ او عبقریت د کړاوې فلسفې موضوع ښه تعقیب کړې او د قدر وړ زحمت یې په کې ګاللی دی، زما په عقیده دا رساله د پښتو د نوي ادبي نهضت لومړی اثر دی، چې تر اوسه د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی او د لوست ډګر ته راوتلی دی، ځکه دا کتاب د علمي اسلوب په بنسټ سم لیکلی شوی دی...)) (۱۵: هـ)

ښاغلی عبدالحکیم هلالي بیا د استاد خادم هغه نظر ردوي چې وایي: ((استعدادونه په فطري ډول اختلاف سره لري، سل نفره طالبان په یوه صنف کې درس وایي استاد، کتاب، د هستوګنې ځای او نورو تعلیمي معیارونو کې هېڅ فرق نه شته، خو بیا هم څوک ناکام شي، څوک کامیاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

او څوک اعلی درجه اخلي، نو که د استعدادونو فرق نه دی، نور څه شی دی؟)) (۱۵: ۱۵)

ددې نظر په باب ښاغلی هلالي داسې نظر لري: ((مګر دا خبره حقیقت نه لري، ځکه استعدادونه په فطري ډول مساوي دي او شرایط مختلف دي، چې موږ نه شو کولای حتی د دوو تنو لپاره عین شرایط برابر کړو... حتی په یوه صنف کې چې استاد شاګردانو ته درس ورکوي د ټولو علمي سویه، د کورني ژوند او ماحول پخوانۍ تجربې، د فکر تمرکز، ذوق، خارجي منبهات، د تأثراتو اندازه، غم او خوشالي او نور شرایط یو تر بله فرق لري.)) (۴۱: ۵۰)

وروسته بیا کره کتونکی د نابغه او عادي شخص د دماغ د حجراتو د یووالي په اړه د ځینو سرچینو په استناد لیکي: ((د فزیولوجۍ له مخې دا خبره ثابته شوې ده، چې ټول بشري دماغ له ځینو مخصوصو حجراتو څخه ترکیب شوي دي، هغو ته (نورون) وایي. دغه حجرات د کیمیاوي جوړښت او ترکیب له حیثه یو له بله توپیر نه لري، د یوه نابغه دماغ او د یوه عادي شخص دماغ د ساختمان له مخې یو شان دی او دا دواړه دماغه کولای شي چې خارجي منبهات په یو شان ثبت کړي (البته مرضي حالات مستثنی دي) مګر د یوه عادي شخص او د یوه نابغه ترمنځ چې کوم توپیر شته هغه په شرایطو پورې اړه لري.)) (۴۱: ۴۹)

کله چې سړی د استاد خادم دغه کتاب (نبوغ او عبقریت) ولولي، نو ورته څرګندېږي چې استاد دا کتاب په دې منظور لیکلی چې که چیرې د یوې ټولنې په افرادو کې د نبوغ الهي عطیه څرګنده شوه، باید ضایع نه شي، خپل کمال ته ورسېږي او که کومه ټولنه د (خدای) په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول ښښنو، ناشکري کوي، نو په پای کې به په قحط الرجال اخته شي، پایله یې بیا ذلت، حقارت، مریي توب، انحطاط او سپکاوی دی. ۴۸: ۴۶)

د استاد قیام الدین خادم نوموړی کتاب یو مغتنم فلسفي اثر دی، چې دده په وینا: ((د منلو نه منلو او تردید په درې واړو صورتونو کې د گټې وړ دی.))

د ځینو لیکوالو په نظر: په رښتیا هم دې اثر ډېر درانه لیکوالان دې ته وهڅول، چې موضوع ته یو څه پاملرنه وکړي، د خپل فکر نیلي وځغلوي او لږ تر لږه یو څو کرښې د چاپ ډگر ته راوباسي، باید یادونه وکړو، چې استاد خادم د لومړي ځل لپاره دغسې هڅې وتخنولې او په حرکت یې راوستلې، دا چې دا کار به تر کومه ځایه بریالی وي، دا موضوع په بېلو بېلو استعدادونو پورې اړه لري او کنه نو د یوې خبرې سپیناوی او هغه هم په فلسفي ډگر کې یوه کړکېچنه موضوع ده او هېڅکله د یوه مشخص فورمول په چوکاټ کې نه راځي.

له دې مهم فلسفي کتاب سره د زیاتې اشنایی په خاطر به ښه وي چې یو نثر (نبوغ څه شی دی؟) یې د بېلگې په توگه راوړو:

((نبوغ یوه عربي کلمه ده، دعربو په ادبیاتو کې نابغه، عبقري او داهي تقریباً د یوې معنا لپاره استعمالېږي. کوم وخت چې سړی عربي قاموسونو ته مراجعه وکاندي، نو دغسې لغوي شرحې په کې میندی شي: په المنجد کې لیکي (نبغ، ینبغ، نبوغاً) الشئ: خرج و ظهر الماء: نبغ الرجل: قال الشعر و آجاده فی العلم و غیره: آجاد. نبغه القوم: خیارهم (النابغه) – ج. نوابغ: المجید الفصیح: (الرجل العظیم الشان)، دا خو د نبوغ په باب لیکنه وه. د عبقري په باب لیکي: (عبقره، عبقرة) السراب: تلأ لأ (عبقر): موضع کانت العرب تزعم أنه کثیر الجن. (العبقري) نسبة الی

(c) ketabton.com: The Digital Library

العبقر. السید. (الذی لیس فوقه شئ. کل ما یتعجب من کماله و قوته و حذقه). د دهاء په باب وایي: الدهاء: جودة الرای والحذق.الداهی: العاقل. ج- (ادهیاء)، نو په دې ټولو لغوي شرحو او بیانونو کې د نابغه، عبقري او داهي په معنی کې یو شی مشترک دی چې هغه لویي، د شان عظمت، دعقل کمال او فوق العاده ګي ده، نو که موږ وغواړو چې په پښتو لغت سره د نبوغ څخه تعبیر کړو، نو وبه وایو: (وتلی او اتل سړی دی)، نابغه یعنې وتلی، اتل او عظیم الشان شخص. دا خو لغوي څېړنه ده، په متعارفو ادبي اطلاقاتو کې د نبوغ داسې تعریف شوی دی: (هو تملک القوة لادراک النتیجة السامیه) په المنجد کې یې لیکلي دي چې (سما-یسمو-سموا) علاو ارتفع. (السامی والسامیه: اسم فاعل) نو د نبوغ تعریف داسې شو چې نبوغ د یوې لوړې او عالي نتیجې د حصول لپاره د قوت لرل دي. یعنې نوابغ هغه کسان دي چې د لویو کارونو د کولو لپاره د لوی قوت خاوندان وي او د خارق العاده کارو لپاره صلاحیت لري.

نو د پورته څېړنیو څخه چې کوم شی زموږ لاس ته راتلای شي هغه دا دی چې انساني شخصیتونه او د اشخاصو قوتونه او صلاحیتونه قدرتاً او خلقتاً متفاوت دي. دا تفاوتونه په کم او کیف دواړو کې دي. مثلاً عسکریت او شجاعت بېل صلاحیت دی. شعر، نویسنده ګي او د لیکلو طاقت بېل شی دی. د بیان، ناطقې او خطابت قوه علیحده ده. عقل، سنجش او قرار ورکول ځان ته صلاحیت دی. حافظه بېل شی دی. ادراکه قوه بېله ده. نو په دغه شان سره که موږ د انسان د پېژنګلوی مقام ته راشو، نو راته معلومېږي چې دلته د خوردي او من نه هم ډېر تفاوت وجود لري. موږ وینو چې د یوې مدرسې په یو صنف کې سل نفره طالبان درس وایي، استاد، کتاب، د هستوګنې په ځای او نورو تعلیمي معیارونو کې هېڅ فرق

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه وي، خو بیا هم څوک ناکام شي، څوک کامیاب او څوک اعلی درجه. ښه نو که دا د استعدادونو او صلاحیتونو فرق ن نه وي، نور نو څه دي؟))

(۱۵: ۵-٦)

۳- لرغوني پښتانه قومونه: دا د استادخادم یو څېړنیز کتاب دی، چې د پښتنو د نسب سلسله یې د خپل تحلیل او مطالعې پر بنسټ وړاندې کړې ده. دغه کتاب پر (۱۳۵۲ل) کال لیکلی شوی او پر (۱۳۵٦ل) کال په پېښور کې خپور شوی دی.

دغه اثر دویم ځل پر (۲۰۰۸م) کال په ننګرهار کې هم چاپ شوی دی.

استاد خادم دغه اثر (شېخ کټه) ته ډالۍ کړی دی د دې ډالۍ یو علت شاید دا وي چې شېخ کټه رحمة علیه هم د (لرغوني پښتانه) په نامه یو تاریخي اثر لیکلی دی او په هغه کې یې پخواني نومیالي پښتانه معرفي کړي دي. ((شېخ کټه متیزی، د شېخ یوسف زوی اود شېخ ملي لمسی و، د (۷۵۰هـ ق) حدودو کې یې ژوند کړی او د لرغوني پښتانه په نامه یې یو مهم کتاب لیکلی دی، چې پټې خزانې ترې زیات اقتباسات کړي دي.))

(۴۹: ٦۲۰-٦۲۱).

یادکتاب د مضامینو ترنیولیک وروسته په حمدیه کلام داسې پیلېږي:

نمانځنه د هغه چا ده
چې په لاس کې یې دنیا ده
هغه چې د هر چا رب دی
او د ژوندون سبب دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا د استاد له خوا د سر په خبرو کې د پښتنو په اړه داسې راغلي دي: ((پښتانه لومړی مغروره وو او اوس مجبور دي، په دغه وجه له ځانه بېځانه او له خپل خير و شره پاتې شوي دي، له دوی ځان ورک دی، نو ځکه ټول په تشخصي عزم او قدام خاوند په ازادۍ مين او زړور دي، نن سبا ډېر ستومانه او خاورې په سر دي، دومره راټيټ شوي دي، چې ناهيلۍ په سر اخيستي او په ځان کې يې شک پيدا شوی دی، علاج يې زمونږ په فکر د خپل تاريخ او جهان پېژندنه او د ملي شعور په طريقه د خطراتو مخنيوی او د ځان ژغورنه ده، دا کار په بې علمه سياست او بې پوهې ضديت او نورو ته د تسليم په مطلق صورت نه کېږي.)) (۱۴: ۷)

استاد په خپل پورتني نظر پښتانه دې ته هڅولي، چې د خپل تاريخ په اړه معلومات ترلاسه کړي او د ملي شعور په وسيله د خطرونو مخنيوی وکړي، ځکه د خپل تاريخي هويت په درک سره هره ټولنه کولای شي خپل تېر تاريخي برم بېرته راژوندی کړي، استاد ددې تاريخي اثر زياته برخه د پښتنو لوی قام ته چې دوه زره کاله تاريخي قدامت لري او سهاک يې بولي، وقف کړې ده.

دغه کتاب پر دوو برخو وېشل شوی، د کتاب په وروستۍ برخه کې د (حاصل او نتيجه) تر سرليک لاندې استاد له خپلو څېړنو او پلټنو څخه داسې پايله لاسته راوړې ده.: ((د غور لوړه سطحه د پامير هندوکش او د سلېمان غره علاقه د دغو غرونو درې لمنې، شمال او جنوب، شرق او غرب، له امو څخه تر جېلمه د پښتنو تاريخي ځمکه ده په دې سيمه کې د (پخت، پکت، کاسي، سهاک، سيتي، اسکامي، پارتي، يوچي، تخار، کوشاني، يفتلي، پهلويان، برمکيان، غوريان، سوريان، لوديان، غلجيان، ابداليان، هوتکيان، بارکزيان، سدوزيان، محمدزيان) او نور... او هغه څوک چې د پښتون، افغان او پټان په نامه يادېږي، دوی د ټولو قومونو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

قبیلو او عشیرو سره د یو اصل، یو قوم او ټبر ښاخونه او څانګې دي، چې خپلې ژبې، لهجې، مذاهب، ادیان، قوانین، عادات، کلچر، تهذیب او تمدن لري...)) (۱۴: ۱۰۲)

دا کتاب د پښتنو د تاریخي او ملي عظمت د روښانولو لپاره یو مهم اثر دی او د ځوانو څېړونکو لپاره ښه لارښود ګڼل کېږي.

۴- بایزید روښان: دا د بایزید روښان په باب یو مهم اثر دی چې د هغه ژوند او کارنامې راسپړي. تر دې لیکنې وړاندې موږ په پښتو ادبیاتو کې داسې کومه تذکره نه ده لیدلې چې هغه دې د یو شخص د

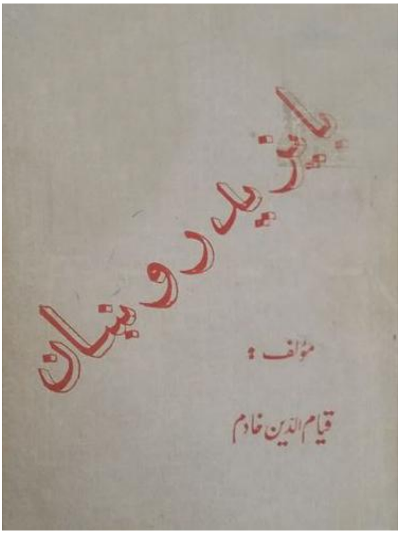

ژوند او کارنامو په باب خپره شوې وي. دغه رساله پر (۱۳۳۲ل) کال شاوخوا خپره شوې ده، خو استاد پر (۱۳۲۳ل) کال لیکلې ده. دا نو داسې زمانه ده چې بایزید په داسې بشپړه توګه چې د هغه ژوند او کارنامې خلکو ته وړاندې شوې وي، نه دی پېژندل شوی. تر دې وړاندې بایزید په سیمه کې د (پیر تاریک) په نوم شهرت لاره. استاد بختانی خدمتګار ددې کتاب په باب وایي: ((مولوي محمد امین خوګیاڼي به ویل چې ما تر خادم صاحب دمخه پر بایزید روښان باندې کار کړی دی او یوه رساله مې لیکلې ده، دا د هغه د خولې خبره ده، خو دغه رساله په خطي یا چاپي بڼه ما (خدمتګار) نه ده لیدلې، په دې موضوع کې د استاد خادم بایزید روښان، لومړنی کتاب دی چې پر (۱۳۳۲ل) کال د پښتو ټولنې له خوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپ شوی دی. پر کتاب د چاپ تاریخ نشته، مګر (د شریف سرګذشت) د چاپ نېټه (۱۳۳۲ل) کال د (جوزا) میاشت ښودل شوې ده او بیا د همدې کتاب په وروستۍ پښتۍ کې د استاد خادم د چاپ شوو کتابونو فهرست چاپ شوی دی. هلته دا کتاب داسې ښودل شوی دی:

((بایزید روښان (نږدې دی چې طبع شي) سوانح او مشاهیره)) نو ضرور همدغه کال (۱۳۳۲ل) کال کې چاپ شوی دی.

د استاد خادم د بایزید روښان د چاپي کتاب وروستۍ کرښه داسې ده:

((کابل- ۱٦ دلوه ۱۳۲۳ قیام الدین خادم)).

له دې کرښې څخه دا جوتېږي چې ددې کتاب د لیکلو کار استاد خادم د هغه تر چاپ یوولس کاله دمخه پر (۱۳۲۳ل) کال پای ته رسولی دی. هغه مهال لا د روښان او روښانیانو پر حالاتو څوک نه پوهېدل. د (حالنامې) حال نه و معلوم، (خیرالبیان) د کوم افغاني پوه له نظره نه و تېر شوی او ختیځپوهانو لا پوره او سم نه و لوستی، (د علم رساله) لا د جهل په دوړو کې پټه وه، د روښان او روښاني شاعرانو اثار نه وو چاپ شوي او پیر روښان لا په (پیر تاریک) یا (تاریک پیر) مشهور و.

استاد خادم د روښان پیر د مخالف اخوند درویزه د منفي لیکنو، د ځینو ختیځپوهانو د لنډو او مبهمو معلوماتو، د تاریخ د ځینو محدودو کتابونو د محدودو لیکنو او د ځینو روښاني شاعرانو د خطي نسخو له شعرونو څخه په خپل استخراج، پرتلنه او استناد دا کتاب ترتیب کړی دی، چې ضرور به له تاریخي تېروتنو څخه خالي نه وي او اوس بشپړونې ته اړتیا لري، خو تر ډېره حده پورې خصوصاً د کتاب د چاپ پر وخت ګټوره، نوې او نوښتګره هڅه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه وخت کې چې روښان (تاریک) بلل کېده او د څلورو پېړیو د پرله پسې تبلیغاتو په نتیجه کې د چاپېریال عام ذهنیت په پوره ډول د هغه په مخالف سمت کې و، د داسې کتاب لیکل او خپرول د لیکوال په علمي شهامت او اخلاقي شجاعت دلالت کوي.))

د استاد خادم دا اثر ټولټال (۴۳) سرلیکونه او (۱٦۴) مخونه لري .

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه د کتاب د چاپ کال نه دی ښودل شوی، د لومړۍ پښتۍ په دننه خوا لیکل شوي: ((دې کتاب په (۱۳۲۳ل) (۱۹۴۴م) کال کې د اقتصاد جایزه اخیستې ده)) د اثر په څلورو لومړیو مخونو کې نیولیک راغلی دی، وروسته د ښاغلي مولف عکس، بیا د پښتو ټولنې د خپرونو په لړ کې (۱۰۵) نمبر ښودل شوی، وروسته د پوهاند صدیق الله رښتین له خوا یو لنډ تقریظ کښل شوی، چې د بایزید روښان مقام او شخصیت یې په ډېر لنډ ډول ستایلی او لوستونکي یې ددې ارزښتمن اثر لوستلو ته هڅولي دي.

بیا د ښاغلي مولف له خوا (لومړنۍ خبرې) شوي، په دې لومړنیو خبرو کې د دې اثر د تحقیق علت داسې ښودل شوی: ((یوه له دغو مسئلو څخه چې تحقیق یې غوښت د (بایزید روښان) او د ده د عصر او محیط د واقعاتو او حوادثو پلټنه او د دغو اصل او منشاء پیدا کول وو، چې په دې باب کې مختلف افکار او رنګارنګ نظریې په روایتي او کم و بېش ادبي ډول موجودې او د خلکو په منځ کې متداولې وې، اما په دې باب کې څومره چې د موضوع، وخت او مراجع په لاس راتلل او زما ناڅیزه قلم د جولان تقاضا وه، د پښتنو وروڼو او د علم او تحقیق د شایقینو څخه مې خپل زیار دریغ نه کړ...)) (۱۹: ۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب د په ځینو برخو کې د دولت لواڼي او میرزاخان انصاري له دېوانونو څخه د روښان په اړه ځینې بیتونه اواشعار راغلي دي، دا کار په دې خاطر شوی چې د (روښان) په اړه د نوموړو شاعرانو نظریات څرګند شي. د دې اشعارو په لوستلو سره د دولت لواڼي او میرزاخان انصاري علمي، ادبي، اخلاقي او مسلکي مقام ښه څرګندېږي او په دیني او مذهبي حیثیت هم دا دواړه شاعران پاخه مسلمانان او پاک سنیان ثابتېږي. د دوی په اقوالو کې له دین، قران، مذهب او اخلاقو څخه پرته بل څه نشته. څرنګه چې د دوی مقام څرګند شو، د نوموړو په دېوانونو کې چې په زرګونو ابیات موجود دي، د روښان او د ده د کورنۍ په باب کوم بد لفظ یا له ادبه وتلې خبره سړی کتلی نه شي، د کفر او الحاد حکمونه خو لا څه کوې، بلکې غوره شوو ادبیاتو کې (روښان) ته د نوموړو شاعرانو اخلاص او ارادت له ورایه معلومېږي.))

د یادونې وړ برېښي چې استاد خادم د بایزید روښان تحقیقي اثر په داسې وخت کې لیکلی و، چې د استاد بختاني په قول: ((په هغه وخت کې لا د روښان او روښانیانو حالات دومره نه وو روښانه شوي، د حال نامې حال نه و معلوم، خیر البیان لا د کوم افغاني پوه له نظره نه و تېر شوی. په هغه وخت کې د داسې کتاب لیکل او خپرول د لیکوال په علمي شهامت او اخلاقي شجاعت دلالت کوي.)) (۲۸: ۴۲)

هر لیکوال ته په کار دي چې علمي شهامت او اخلاقي شهامت ولري، له نېکه مرغه دا بارز خصوصیات د استاد خادم په خټه کې اخښل شوي دي، نو ځکه خو هره موضوع د علم په معیار او بنسټ څېړي، نه پر ټولنه د واکمن چاپېریال په ګټه او غوښتنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مؤلف په پایله کې په لنډ ډول د روښان دتحریک بنیاد په (۱۱۰) مادو کې څېړي او بیا د روښان په باب لیکي:

((د ده په سر کې د پښتنو د لاسه تللي برم او د هغه د بېرته اعاده کولو، د مغولو د تخت اړولو او د پښتنو د ملي حکومت د جوړولو نقشه پرته وه، ده غوښتل دغه قوم چې پرته د وینې له رنګ نه بل هېڅ رنګ نه قبلوي، متحد کاندي او کار ترې واخلي، د مغولو حکومت چې کوم وخت دده په پلان پوه شو، نو په خپل ټول زور او قوت سره یې د پښتنو دغه لوی سیاسي مشر په خپل هدف کې ناکام کړ او د ده اولاده یې هم په ارامه پرېنښوده.))

د پایلې په وروستۍ برخه کې ښاغلی مؤلف خپل تأسف داسې څرګندوي:

((په دې ناکامۍ کې پښتنو هم برخه واخیسته او خپله پښه یې په خپله په تسکوره ووهله، اه! که ویشتلی یم، خو بیا په خپل ټوپک یم.))

(۱۹: ۱٦۴)

۵- نوې رڼا: نوې رڼا د استاد خادم د (سلو) خورو ورو څېړنیزو او تحلیلي لیکنو ټولګه ده چې پر (۱۳۴۳ل) کال د هېواد ورځپاڼې له خوا خپره شوه. دغه لیکنې لومړی د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خورې ورې خپرې شوې دي. وروسته استاد راټولې کړې او بیا یې کتابي بڼه ورکړه. په دې ټولګه کې په لوړ ادبي ذوق او هنري ګاڼه پسولل شوې یو شمېر داسې لیکنې هم ځای شوې دي چې هغه منثور شعر ګڼل کېدی شي. استاد بختانی بیا ددې کتاب په باب لږ شان تفصیلي معلومات ورکوي، هغه وایي: ((دا د استاد خادم د اجتماعي، سیاسي، ادبي، سلو مقالو یوه مجموعه ده، چې دا مقالې د کتاب د چاپ له وخته په تېرو څلوېښتو کلونو کې په خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت د هېواد په خپرونو، زياتره په اتحاد مشرقي، طلوع افغان، زېري، کابل، اصلاح او هېواد) کې خپرې شوي او ژورنالېستيک ارزښت يې زيات دی. په دې کتاب کې خو د ليکوال يو هدف دا هم و چې د پښتو د عادي نثر نمونه وړاندې کړي او رښتيا هم چې ډېره ښه او غوره نمونه يې وړاندې کړې ده، چې د هېواد ژورنالېستانو لپاره د مشق او تقليد وړ ده. د ټولنيزې مفاهمې د وسايلو ژبه بايد دغسې ساده، روانه، خوږه او ښکلې وي چې که موضوع مبهمه او مغلقه هم وي د سواد د متوسطې سويې خاوند ورباندې ژر پوه شي.

د کتاب په سر کې مقالې سل ښودل شوې دي، خو په فهرست کې (۱۰۵) عنوانه درج دي. دا دواړه صحيح دي.

په دې ډول:

په اجتماع کې خپلچاري، په اجتماع کې ساده وګړي، په ټولنه کې سودا ګران، نېکان او محسنان تر څلورو عنوانونو لاندې ليکنې په حقيقت کې د يوې مقالې څلور برخې دي. (د کتاب له ٢٢٦ څخه تر ٢۴٢مخه پورې).

- (پښتون د ملت نوم دی، د قام نوم نه دی)، تر عنوان لاندې مقاله د استاد الفت ليکنه ده، داسې ښکاري چې دا مقاله د مولف خوښه شوې ده او هغه يې راخيستې ده، په اخره کې يې تخلص (الفت) هم راوړی دی. (له ۳۸۹ څخه تر ۳۹۳ مخه پورې)

- ايا د وطن مينه غريزي ده؟ تر عنوان لاندې مقاله چې د مکالمې يا څو کسيز ډيالوګ شکل لري، ما (بختاني) ليکلې ده او د زېري په جريده کې مې خپره کړې ده. دا ليکنه هم د استاد خوښه شوې ده، هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې په خپل کتاب کې راخیستې ده او په پای کې یې ورته لیکلي دي: (زېری)، (۳۹۴ څخه ۴۰۴ مخه پورې).

په دې صورت په خپله د استاد په قلم (سل مقالې) پاتې کېږي او د کتاب د سر دا عبارت: (د قیام الدین خادم سل مقالې) سم دی.

لکه څنگه چې دمخه مو یادونه وکړه دا کتاب د هېواد ورځپاڼې له خوا پر (۱۳۴۳ل) کال په (۵۲۴) مخونو کې خپور شوی دی او وروسته بیا د خادم صیب د کورنۍ له خوا پر (۱۳۸۴م)کال یو ځل بیا په (٦۳۰) مخونو کې خپور شوی دی.

ددې کتاب په اړه ښاغلي (اسد الله غضنفر) یوه اوږده تحلیلي لیکنه کړې چې د استاد خادم په باب دکورنیو لیکوالو په نظرونو کې په بشپړ ډول راغلې ده.

٦- افغاني موسیقي: استاد خادم د افغاني موسیقي په باب یو ځانگړی اثر هم لیکلی و، د دې اثر څرک د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل له هغې لیکنې څخه لگي چې د استاد خادم له خوا پر یوه ژباړل شوی علمي اثر (مکارم الاخلاق) یې لیکلې ده، استاد هېوادمل په دې لیکنه کې یادونه کوي چې: ((استاد خادم د افغاني موسیقي په باب هم یو مستقل اثر کښلی دی، چې متأسفانه تر اوسه چاپ نه دی. په دې رساله کې استاد د افغاني موسیقۍ په باب خبرې کړي او په افغاني موسیقۍ کې یې د ځینو سیمو د موسیقۍ د اصالت په باب په زړه پورې نظریې وړاندې کړې دي.)) سرمحقق زلمی هېوادمل زیاتوي: ((د استاد دغه اثر ښاغلي محترم رفیع او ما لیدلی و، په خپله دوی موږ ته راوښود او د محتویاتو په باب یې خبرې راسره وکړې.)) (۴۴: ۵۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم د (افغاني موسیقي) ځانګړی کتاب تر اوسه زموږ لاس ته نه دی راغلی، خو د (ملي موسیقي) او (زموږ کومه موسیقي ملي رنګ لري؟) تر سرلیکونو دوه ځانګړې لیکنې په (رڼه چینه) کې خوندي شوي دي، چې دا دواړه لیکنې زموږ د ملي موسیقي څرنګوالی په ګوته کوي.

(۲۴: ۱۱۵۲-۱۱۵۴)

۷- شلمه پېړۍ او پښتانه: په دې نامه هم د استاد خادم به ناچاپو اثارو کې د یوه اثر یادونه راغلې ده. دا یادونه هم په پښتانه شعراء پنځم ټوک کې شوې ده او ځینو نورو اثارو کې هم د همغه بنسټ له مخې یو ځل بیا تکرار شوې ده. د دې کتاب د محتویاتو په باب تر دې دمه نور معلومات په لاس کې نه شته، چې څو مخه و او تر کومو سرلیکونو لاندې په کې لیکنې راغلې دي. دا چې د دې اثر خطي نسخه به اوس چېرته وي، په دې باب هم کره معلومات په لاس کې نه شته.

۸- پښتني پور: پښتني پور هم د پښتانه شعراء په پنځم ټوک کې د یوه ناچاپ مستقل اثر په توګه یاد شوی، خو د یاد کتاب مولف بیا د دې اثر په باب بیا نور معلومات نه ورکوي. تر هغه وروسته چې استاد بختاني خدمتګار (د ملی ادب او ژورنالېزم خدمتګار) په نامه د استاد خادم د ژوند او اثارو په باب بل ځانګړی اثر ولیکه او لومړی ځل یې پر (۱۳٦۸ ل) کال د استاد خادم د لسم تلین په مناسبت چاپ کړ، بیا هم د دې اثر شرح نه ده راغلې، نو ځکه خو دا معلومه نه شوه چې دا یو مستقل اثر دی او یا هم کومه لنډه یا اوږده لیکنه چې د خپل وخت په کومه خپرونه کې چاپ شوې ده. د لیکنې له عنوان څخه ښکاري چې د پښتني کلتور د یوه دود (غچ) په باب به لیکل شوې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹- د پښتنو قامولي: په دې نامه هم د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د یوه ځانګړي اثر نوم راغلی دی، دا یادونه په پښتانه شعرا پنځم ټوک کې هم شوې او بیا چې ښاغلي مطیع الله روهیال د استاد بېنوا د (اوسني لیکوال) درې واړه ټوکونه سره یو ځای چاپ کړل، هلته هم د استاد خادم د پېژندنې په برخه کې په لمن کې د استاد خادم د ناچاپه اثارو په توګه ددې اثر نوم راغلی دی، خو نوره زیاته شرح یې نه ده ورکړې. په (رڼه چینه) دواړو ټوکو کې چې د استاد خادم د اکثرو نثرونو ټولګه ده، په هغه کې هم د (پښتنو قامولي) په نامه نه د کوم ځانګړي اثر او نه هم د کومې لیکنې متن راغلی دی. البته دې ته ورته نورې ډېرې زیاتې لیکنې په کې خوندي شوې دي.

۱۰- غوره سندرې: غوره سندرې هم په بېلابېلو تذکرو او د خادم صیب په پېژندنه کې د یوه ځانګړي ناچاپ اثر په توګه یاد شوی دی، خو په دې اړه نور معلومات نه دي ورکړل شوي. (رڼه چینه) او (خادم باد سبا یم) کې په دې نامه د کوم ځانګړي اثر یادونه نه ده شوې. تر دې دمه موږ غوښ حکم نه شو کولای چې (افغاني موسیقي) او (غوره سندرې) به یو اثر وي، یا بېلابېل او یو بل سره به څومره ارتباط لري؟ کېدی شي (غوره سندرې) د یو شمېر غوره سندرو ځانګړې ټولګه وي. (افغاني موسیقي) یو جلا اثر دی چې مخکې مو ورته یادونه وکړه.٠ خو په ادبي تذکرو کې دا دواړه بېلابېل اثار ګڼل شوي چې تر دې دمه لا چاپ شوي نه دي.

۱۱- د پښتو مشاعرې: په (پښتانه شعرأ) پنځم ټوک کې په دې نامه د یوه ناچاب اثر یادونه شوې ده او تر هغه وروسته نورو چاپ شویو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تذکرو کې یې هم یوازې یادونه راغلې ده، نه دا چې دا اثر یې تشریح کړی وي.

په (رڼه چینه) او (خادم باد سبا یم) کې هم په دې باب په مشخص ډول څه یادونه نه ده راغلې، خو په (رڼه چینه) کې د شعر او شاعرۍ په باب نور ګڼ مسایل راغلي دي، لکه: (د شعر او شاعرۍ په باب سوال او ځواب، د پښتو شاعرۍ معیار، د رحمان بابا مشاعره) او ځینې نورې لیکنې راغلې، خو تر پورته عنوان لاندې د یوه مستقل اثر یادونه نه ده شوې او نه کوم متن راوړل شوی دی.

البته په (خادم باد سبا یم) کې د خادم صیب او ځینو نورو شاعرانو تر منځ د یو دریو مشاعرو یادونه راغلې او د هغو اړوند شعرونه یا نظمونه هم ورسره چاپ شوي دي. ددې احتمال هم شته چې (د پښتو مشاعرې) تر عنوان لاندې اثر کې استاد خادم د یو شمېر ترسره شویو مشاعرو شعرونه خوندي کړي وي.

۱۲- د تنقید حق: د تنقید حق هم د استاد خادم په ناچاپه مستقلو اثارو کې ګڼل شوی، لومړی ځل چې دا اثر پر (۱۳٦۷ل) کال په (پښتانه شعرا پنځم ټوک) کې د ناچاپ اثر په توګه یاد شوی، تر هغه وروسته چې نورو تذکره لیکونکو یا څېړونکو له دې اخځ څخه ګټه اخیستې، هغوی ټولو دا په همغه شان راوړی چې په لومړي اخځ کې ښودل شوی دی، خو په یوه څېړنیز اثر کې هم ددې اثر په باب معلومات نه دي راغلي چې د دې اثر کمیت او څرنګوالی تشریح کړي.

۱۳- ساتلې خزانه: ساتلې خزانه هم د پورتنیو یادو اثارو په توګه یو بل ځانګړی اثر ښودل شوی دی. دا یې هم د استاد ناچاپ ځانګړی اثر ګڼلی دی، خو هېڅ تذکرې تشریح نه ده ورکړې، چې دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کومه ادبي تذکره ده، د پخوانیو شاعرانو د شعرونو غورچاڼ دی او که د پښتنو د تاریخ په باب ځانګړی اثر دی او یا هم کومه لیکنه ده. ادبي تذکرو یوازې د استاد خادم د ناچاپه اثارو په نوملړ کې راوړې ده.

۱۴- د پښتو ولسي ادب: د پښتو ولسي ادب هم د استاد خادم په ځانګړو ناچاپه اثارو کې شمېر شوی اثر ګڼل شوی، البته دې کې هېڅ شک نه شته چې خادم صیب د ولسي ادب په باب ګڼ شمېر متفرقه لیکنې پر خپل وخت په رسنیو کې خپرې کړې دي، کېدی شي دا د همغو لیکنو یوه ټولګه وي، خو تر دې وخته د کوم ځانګړي اثر په توګه چاپ شوې نه ده او یوازې د ناچاپه اثارو په نوملړ کې یې یادونه راغلې ده.

۱۵- افغاني حکومت: د (افغاني حکومت) تر نامه لاندې د (پښتانه شعرا) په پنځم ټوک کې د دې اثر یادونه راغلې او دا یې د خادم صیب یو ځانګړی چاپي اثر ګڼلی دی. د خادم صیب د اثارو د پلټنې په بهیر کې یاد اثر ما ته تر ګوتو نه شو او نه هم د هغه په منثورو کلیاتو (رڼه چینه) کې په دې نامه د کوم ځانګړي اثر یا لیکنې متن موجود دی. په (رڼه چینه) دواړو ټوکونو کې د خادم صیب اکثره چاپي لیکنې په تېره بیا مستقل چاپي اثار خوندي شوي دي، خو تر پورته عنوان لاندې د کوم ځانګړي اثر یادونه په کې نه ده راغلې.

۱٦- ملیت او بین الملیت: د (پښتانه شعراء) پنځم ټوک کې نیشنلیزم او انټرنیشنلیزم (ملیت او بین الملیت) په نامه د یوه ځانګړي چاپي اثر یادونه راغلې او پورته عنوان یو چاپي اثر ګڼل شوی دی، ما ته خو تر دې دمه د یو خپلواک اثر په توګه د دې اثر چاپي نسخه تر سترګو نه شوه، البته په دې نامه د استاد یوه ځانګړې لیکنه شته چې په (رڼه چینه) دویم ټوک کې په (۹۰۳-۹۰۵) مخونو کې چاپ شوې ده، دا لیکنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دري ژبه ده او تر دې دمخه په اصلاح ورځپاڼه کې چاپ شوې وه. څرنگه چې خادم صیب پر ملت، ملیت، قومیت او نورو ملي مسایلو ډېرې زیاتې لیکنې کړي دي، نو د دې احتمال شته چې دا لیکنې یې تر پورته عنوان لاندې سره اوډلې وي، خو مخکې تر دې چې د یوه ځانگړي اثر په توگه چاپ شي، په متفرق ډول خپرې شوې دي.

۱۷- کوشانیان څوک وو؟: استاد بختاني (کوشانیان څوک وو؟) اثر د استاد خادم د چاپي اثارو په لړ کې (۲۱)شمېره اثر گڼلی، چې چاپ شوی دی، خو نور تفصیل یې نه دی ورکړی. البته په همدې نامه یوه ځانگړې لیکنه په (رڼه چینه) دویم ټوک کې چاپ شوې ده. (۲۳: ۴۶۳ – ۴۶۹)، خو د یوه مستقل کتاب په بڼه ما ته تر اوسه په لاس نه دی راغلی، په (رڼه چینه) کې هم دا لیکنه (د لرغوني پښتانه قومونه) څخه رااخیستل شوې ده.

۱۸ - پارتیان څوک وو؟: دا هم په پښتانه شعراء پنځم ټوک کې د استاد خادم یو ځانگړی اثر گڼل شوی دی او د چاپي اثارو د لېست په لړ کې (۲۰)مه شمېره ورکړل شوې ده، خو په دې برخه کې نور توضیحات نه دي ورکړل شوي، کېدی شي دا هم د استاد خادم کومه ځانگړې لیکنه وي، چې استاد بختاني هغه د چاپي اثارو په لړ کې د یوه ځانگړي اثر په توگه گڼلې ده.

۱۹- د خوشال او رحمان موازنه: په دې نامه د استاد خادم د یوه ځانگړي اثر یادونه شوې ده، خو تر اوسه پورې لا د ځانگړي اثر په توگه چاپ شوی نه دی. ځینې نور څېړونکي بیا په دې نظر دي چې استاد خادم د خوشال خان خټک او رحمان بابا د افکارو په باب یوه تفصیلي لیکنه کړې، په دې لیکنه کې یې د پښتو ادب دا دوه ستر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شخصیتونه او د هغو افکار پرتله کړي دي. خادم صیب په دې نظر دی چې ((خوشال په ټولو معانیو سره شاعر دی، ولې رحمان د شاعر نه پورته مقام لري)) نو کومو تذکرو چې ((د خوشال او رحمان موازنه)) یو مستقل اثر بللی، غالباً موخه به یې د خادم صیب هغه تفصیلي لیکنه وي، چې استاد په همدې نامه لیکلې وه او یوه علمي سیمینار کې یې اورولې هم وه.

سرمحقق زلمی هېوادمل بیا د دغه اثر په باب وایي: ((دا د هغې رسالې نوم دی چې ده د خوشحال خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰هـ ق) د مړینې د (۲۸٦) تلین په بین المللي سیمینار کې اورولې ده او د لیکلو تاریخ یې ښایي پخوانی وي، ځکه د استاد د اثارو کوم لېست چې په اوسني لیکوال کې چاپ شوی دی، هورې هم د دې رسالې یادونه شته)) (۴۲: ۴۵)

۲۰ - د پښتو د تاریخ یوه زړه‌پاڼه: (د پښتو د تاریخ یوه زړه پاڼه) په نامه د استاد خادم د یوه ځانګړي ناچاپ اثر یادونه شوې، دا هم په همغو چاپي تذکرو کې راغلې چې دمخه مو یادونه وکړه. د دې ځانګړي اثر یا لیکنې د څرنګوالي په باب نور زیات څه نه دي ویل شوي.

۲۱ - نوې لار: استاد سر محقق زلمي هېوادمل په خپله هغه لیکنه کې چې د استاد خادم (مکارم الاخلاق) پر ژباړل شوي اثر یې کړې او په هغې کې یې د استاد خادم پر ژوند او اثارو هم تفصیلي رڼا اچولې ده، د همدې لیکنې په پای کې د (نوې لار) اثر یادونه کوي، خو نور توضیحات یې نه دي ورکړي چې دا (نوې لار) کوم بېل ځانګړی اثر دی او که همغه (نوې رڼا) ده، چې د خادم صیب د هنري، نیمه هنري، څېړنیزو او تحلیلي لیکنو یوه ټولګه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۲ - نوی ادب، شعر و ادب: په ځینو تذکرو کې (نوی ادب) هم د خادم صیب یو ځانګړی اثر بلل شوی، خو په دې باب یې نور توضیحات نه دي ورکړي چې دا څه ډول اثر دی. البته د نوي ادب، شعر او شاعرۍ او په ټوله کې د ادبیاتو په باب استاد خادم بېلابېلې لیکنې کړي چې ځینې یې په ځانګړو اثارو او ځینې یې هم په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. په (رڼه چینه) منثورو کلیاتو کې هم دا ډول لیکنې راغلې دي، کېدی شي د همغو لیکنو ټولګې ته یې (نوی ادب) نوم غوره کړی وي، خو لا تر دې دمه د ځانګړي او مستقل اثر په توګه چاپ شوی نه دی. دغه راز د ((شعر و ادب)) په نامه د لیکنو یوه بله ځانګړې مجموعه چاپ شوې ده، سرمحقق زلمی هېوادمل له دغې مجموعې سره د استاد خادم د لیکنو د ارتباط په باب وایي: ((په (شعر و ادب) نومې مجموعه کې د استاد خادم دغه لاندې لیکنې: (د شعر غرض او غایه، ادب او حیات، د شعر او شاعرۍ په باب) او د ادبیاتو او شعر په باب په عمومیاتو خبرې لري.)) (شعر او ادب) مجموعه عبدالله بختاني راټوله کړې او پر (۱۳۳۳ل) کال پښتو ټولنې چاپ کړې ده.

۲۳- علمي پښتونولي: علمي پښتونولي هم د خادم صیب یو اثر ګڼل شوی او هېوادمل صیب یې په پر (مکارم الاخلاق) باندې په خپله لیکنه کې یادونه کړې، د دې اثر په باب په نورو ځایونو کې مشخص معلومات نه شته چې د اثر څرنګوالی او څومره والی په ګوته کړي.

۲۴-غریزه حب خیر: په دې نامه د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د یوه اثر نوم راغلی دی. تر (پښتانه شعراء) پنځم ټوک وروسته په نورو ادبي تذکرو کې هم د دې اثر یادونه شوې، خو یوازې نوم یې یاد شوی دی، نور یې هېڅا پر څرنګوالي او څومره والي بحث نه دی کړی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵- اسماني غږ: د استاد قدرمنې لور (ډاکټرې ثریا خادم)د (اسماني غږ)په نامه د استاد د یوه ځانګړي اثر یادونه کړې ده. دې د (نبوغ او عبقریت) اثر د دویم چاپ په پیل کې په (یادونه او مننه) کې ویلي دي: ((په نږدې راتلونکي کې به (اسماني غږ) او (د مرغلرو امېل) کتابونه چې د چاپ چارې یې روانې دي، ستاسو مطالعې ته وړاندې شي.)) (نبوغ او عبقریت، یادونه او مننه مخ) . په (رڼه چینه) لومړي ټوک کې هم د (اسماني غږ) په نامه یو نثر شته چې د یاد کتاب په (۱۵۴-۱۵۵) مخونو کې چاپ شوی دی. (۲۳: ۱۵۴-۱۵۵) استاد خادم دا لیکنه په (کهي) کلي کې د (۱۳۳۷ل) کال د غبرګولي میاشتې پر (۲۳)مه نېټه کړې ده.

۲۶- د پښتون د ستړې ځانګې: پر (۱۳۶۷ل) کال چې (پښتانه شعرا پنځم ټوک) چاپ شو او د استاد خادم د اکثرو چاپي او ناچاپه اثارو نوملړ یې خپور کړ، نو د (پښتون د ستړې ځانګې) په نامه په چاپي او ناچاپه اثارو کې د کوم اثر یادونه نه ده شوې، خو پر (۱۳۹۴ل) کال د (نبوغ او عبقریت د بیا چاپ پر مهال د ډاکټرې ثریا خادم د یادونې له مخې (د پښتون د ستړې ځانګې) اثر چاپ شوی دی، خو زما له هڅو سره سره د دې لیکنې تر مهاله ما د دې اثر چاپي بڼه ترلاسه نه کړای شوه.

۲۷- لرغوني افغانان: که څه هم په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د (لرغوني افغانان) په نامه د استاد خادم د کوم ځانګړي اثر یادونه نه ده راغلې، خو ښاغلي لطیف یاد د استاد خادم دژوند او اثارو په باب په یوه ځانګړې لیکنه کې دا (لرغوني افغانان) د استاد خادم یو ځانګړی ناچاپه اثر ګڼلی دی. (لرغوني پښتانه قومونه) په نوم چې مو د مخه د کوم اثر

(c) ketabton.com: The Digital Library

يادونه وکړه، کېدی شي (لرغوني افغان) او لرغوني پښتانه قومونه) يو اثر وي.

۲۸ - د پښتونولۍ ادب: (د پښتونولۍ ادب) په نامه په نورو ادبي تذکرو کې د کوم ځانګړي اثر يادونه نه ده راغلې، خو ښاغلي لطيف ياد ورته په خپله يوه ځانګړې ليکنه کې نغوته کړې ده. څرنګه چې استاد خادم د پښتو او پښتونولۍاو دېته نورو موضوعاګانو په باب ګڼ شمېر ليکنې کړي دي، د (پښتونولۍ روح) په نامه هم استاد خادم يوه ځانګړې ليکنه لري چې په (رڼه چينه) کې هم خپره شوې ده، خو د (پښتونولۍ ادب) په نامه ليکنی متن او يا هم د هغې د څرنګوالي په باب معلومات مې ترې دې دمه ترلاسه نه کړای شول.

۲۹- لوی سهاک: ښاغلي لطيف ياد د يوه ځانګړي اثر په توګه د (لوی سهاک) په نامه د يوه ناچاپه ځانګړي اثر يادونه کړې ، خو نورو ځايونو کې د يوه ځانګړي اثر په توګه د دې اثر يادونه نه ده شوې.

۳۰ - ټولنپال افغان مونوفيسټ: ښاغلي لطيف ياد د ټولنپال افغان مونوفيسټ په نامه د استاد خادم په اثارو کې د يوه چاپي اثر يادونه کړې ده. په نورو تذکرو کې د دې ځانګړي او يا هم چاپي اثر يادونه نه ده راغلې، خو خادم صيب همدې ته په ورته مفهوم ډېرې ليکنې کړي دي. له هغې جملې څخه يې يوه په (رڼه چينه، دويم ټوک) کې چاپ شوې ده. که د خادم صيب دا ډول ليکنې سره راټولې شي، نو حجم يې تر يوه ځانګړي اثر هم پورته کېږي.

د يادونې وړ ده چې د (ټولنپال افغان مونوفيسټ) په نامه د (افغان ملت) جريدې په لومړۍ ګڼه کې هم ځينې مطالب خپاره شوي دي. سرمحقق

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمی هېوادمل هم د استاد خادم له خولې د دې اثر د شتوالي تائيد کوي.

۳۱ - کنفرانسونه: په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د استاد خادم د پېژندنې په برخه کې (کنفرانسونه) د استاد خادم يو ناچاپ اثر ګڼل شوی دی، په دې اثر کې د خادم صيب هغه وېناوې او ليکنې شاملې دي چې ده د ملي شورا مشرانو جرګې ته کړي او يا هم په نورو علمي، ټولنيزو او سياسي غونډو کې يې اورولې دي. د دې ډلبندۍ ځينې ليکنې په متفرق ډول د هېواد په چاپي خپرونو کې خپرې شوې دي، خو د ځانګړي اثر په توګه لا تر دې دمه چاپ شوې نه دي.

ب- ادبي تذکرې او تاريخ ليکنه:

پر پورتنيو يادو نثري اثارو سربېره چې زياتره ټولنيز مسايل په کې بيان شوي دي، استاد خادم په تذکره ليکنې کې هم لوی لاس درلود.

خادم صيب يو له هغو لومړنيو ليکوالو څخه دی، چې په پښتو کې يې د تذکره ليکنې لپاره اساسي هلې ځلې کړي دي. دده او له ده سره د نورو ملګرو ليکوالو د زيار او کار له برکته د پښتنو ليکوالو د پېژندنې په باب د (تذکرة الشعرا) او (پښتانه شعرا) لړۍ توده شوه. ده نه يوازې دا چې په دې برخه کې پښتانه نثر ليکونکي او ناظمان راپېژندلي، بلکې د تذکره ليکوال لپاره يې د تذکره ليکنې يوه تيوري او عملي بېلګه هم وړاندې کړې ده. دده په قلم ليکل شوې تذکرې دادي:

۱- د پښتو ننني ليکوال: دا د هغې زمانې د شاوخوا ليکوالو يوه تذکره ده، چې خادم صيب په کې ژوند کاوه، په دې تذکره کې د هر شاعر او ليکوال لنډه پېژندنه راغلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه تذکره د کابل کالنۍ د (۱۳۱۷-۱۳۱۸ل) کال ګڼو کې خپره شوې ده. په دې تذکره کې استاد په خپل خواږه قلم د لیکوالو پېژندنه او د هغوی د اثارو بېلګې وړاندې کړې دي. استاد بختاني په دې باب وايي: ((هو! خادم صیب د هغه وخت د نورو لیکوالو بیوګرافۍ لیکلې وې، خو د کابل کالنۍ مسول مدیر (سید قاسم رښتیا) بیا د نوموړي لیکوال (قیام الدین خادم) بیوګرافي لیکلې ده او د هغه د کار په پای کې یې خپره کړې ده. زه فکر کوم چې دا د استاد خادم په شمول د پښتو د معاصرو لیکوالو لومړنۍ تذکره ده چې ابتکار یې استاد خادم ته راجع کېږي.))

(۲۹: ۳۲)

(د پښتو نني لیکوال) د تذکرې د چاپي قدامت له مخې د پښتو د لومړنیو چاپي تذکرو له جملې څخه ده. دلته د دې خبرې یادول هم په کار دي، کوم لیکوال چې په دې تذکره کې له استاد خادم څخه پاتې شوي و، وروسته ورپسې استاد رښتین معرفي کړل او په همدې نامه یې پر (۱۳۱۹ل)کال په (کابل کالنۍ) کې چاپ کړل.

۲- د پښتو نثر تاریخي تطورات او د نثر لیکونکو تذکره:

((دا د پښتو نثر یوه تاریخي پلټنه ده چې په هغې کې د پښتو د پخوانو نثر لیکونو پېژندنه هم شوې ده، د استاد خادم دغه رساله د کابل کالنۍ د (۱۳۱۹ل) او (۱۳۲۰ل) کال په ګڼو کې خپره شوې ده.

په همدې زمانه کې د پښتو ټولنې له خوا، د پښتو شاعرانو د تذکرې لیکلو کار هم روان و، (تذکرة الشعرأ) او د (پښتانه شعرا) لړۍ د همغه کار نتیجه او ادامه ده. ځینې څېړونکي وايي: ((داسې معلومېږي هغه وخت داسې فکر و چې د شاعرانو او ناظمانو د تذکرو بېله لړۍ وي او د نثر لیکونکو بېله، ځکه نو دغه د نثر برخه استاد خادم ته رسېدلې وه. کاشکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له هماغه پيل نه د نظم او نثر د ليکوالو د تذکرې ليکلو ګډه سلسله پيل شوې واى، ځکه چې د پښتو ادب او ليکوالۍ په دوارو خواوو کې زيات کار شوى دى او زموږ د پوهانو، شاعرانو، ليکوالو د فکر او هنر مرغلرې په دوارو لړيو کې پېيل شوې دي. که ددې دوارو خواوو تذکرې سره يو ځاى واى، نو د ادب تاريخ د ليکوالو لپاره به کار اسان شوى واى.)) د استاد خادم له خوا ليکل شوې تذکره هم د لومړنيو چاپي تذکرو له جملې څخه ګڼل کېږي.

۳- پښتانه شعرأ: که څه هم دغه لړۍ تر پنځم ټوکه پورې خپره شوې، شپږم او اووم ټوک يې هم د استاد بختاني په زيار ترتيب شوى دى. استاد خادم د دغې لړۍ په لومړۍ کړۍ کې چې د استاد حبيبي په زيار او دويمه کړۍ کې چې د استاد رښتين په زيار په ترتيب سره پر (۱۳۲۰ل) او (۱۳۲۱ل) کال د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې، خپله ونډه اخيستې ده. په لومړي ټوک کې مدون ليکلي چې: ((ښاغلى قيام الدين خادم، چې تر ټولو لومړى حق لري او د کتاب ډېرې برخې يې ليکلي او په پلټنو کې يې زيار کښلى دى.)) د دويم ټوک مدون بيا استاد خادم په مرستندويانو کې راوستى دى. د پښتانه شعرا په دويم ټوک کې (ميانعيم، عبدالنبي، مراد علي، نورالدين، نعمت الله، ملا مقصود، نوروز، غلام محمد او مير احمد شاه) د استاد خادم په قلم معرفي شوي دي.

۴- مجلسي شاعران: دا کتاب هم يوه تذکره ګڼل شوې ده، دا اثر د استاد خادم د ژوند پر مهال هغه په خپلو ناچاپو اثارو کې ګڼلى او تر دې دمه (۱۳۹٦ل) کال پورې چاپ شوى نه دى، په غالب ګومان په دې کې به پښتو ولسي شاعران معرفي شوي وي، خو څرنګه چې اوس ددې اثر کومه نسخه زموږ په واک کې نه شته، نو ځکه ډېر بحث پرې نه شو کولاى،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې څومره او د کومو سیمو شاعران به په کې معرفي شوي وي.د یادونې وړ ده چې په همدې نامه (دردمند) صیب هم یو اثر لیکلی او په متفرق ډول یې کابل مجله کې چاپ کړی دی.

۵- روهي ګلونه: روهي ګلونه که څه هم بشپړه تذکره نه ده، خو د تذکره لیکنې یو څه تومنه لري او هغه دا چې په دې ټولګه کې استاد په خپل عالي ذوق له (بېټ نیکه) رانیولې ان د للمې تر (ملا احمد ګله) د (پنځوسو شاعرانو) د شعرونو بېلګې غوره کړې او راټولې کړې دي. دغه اثر پر (۱۳۲٦ل) کال خپور شوی دی.

دا اثر د پښتو د پنځوسو تنو شاعرانو د شعرونو انتخابي مجموعه ده چې خادم صاحب د پښتو شعر له دومره پراخې او بډایې ذخیرې څخه ضرور د ډېرې مودې په ترڅ کې انتخاب او د موضوع له مخه په شپږو بابونو کې ترتیب او تدوین کړې ده. هر باب یې څو فصلونه او هر څپرکی یې ځانله ځانله عنوانونه لري. د استاد خادم خبره: ((څومره چې دا مجموعه یوه ادبي مجموعه ده او د ادب او شعر د نزاکتونو او شهکاریو څخه ډکه ده، هغومره د ژوند او زندګۍ د اسرارو خزانه هم ده.)) استاد ددې ارزښتمن اثر متن پر (۱۳۲۵ل) کال بشپړ کړی او پر (۱۳۲٦ل) کال چاپ او خپور شوی دی.

استاد عبدالروف بېنوا ددې کتاب په باب وایي:

((دا ښکلي ګلونه چې د ښاغلي خادم په زیار راغونډ شوي دي او د پښتو ادب مینانو ته د سوغات په توګه وړاندې کېږي، دا هغه ګلونه دي چې د پښتو د پخوانیو شاعرانو د زړه په وینو روزلی شوي دي.

خنګه چې تر اوسه پورې د پښتو ژبې په ادبیاتو کې داسې یو جامع منتخبات نه وو او ښاغلی خادم چې د پښتو یو پیاوړی ادیب دی په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار ګوتې پورې کړي او بریالی شوی دی، نو پښتو ټولنه دا خپله وظیفه ګڼي چې ددې فاضل د ستایلو وړ خدمت وستایي او په دې انتخاب ده ته تبریک ووایي او هم په دې ګلونو سره د هغو پردیسانو روح ښاد او یاد کړي چې دوی به د خواږه وطن په بېلتون کې ویل:

قاصدان لــه روهــه نــه راځـي مــدت شــو
ســـلام بـــاد رارســـوي منـــت یـــې تـــم دی

او له خدایه غواړي چې داسې ډېر اثار پښتنو ته وړاندې کړي.))
(۲۹: ۳۹-۴۱)

۶- په تذکرة الاولیا تبصره: استاد بختاني د استاد خادم د اثارو دپېژندنې په لړ کې (په تذکرة اولیا تبصره) د هغه په چاپي اثارو کې یو اثر ګڼلی، خو نور تفصیلات یې نه دي ورکړي.

ج- ژباړه:

استاد خادم په پښتو ادبي نثر لیکوالو کې یو له هغو معاصرو او لومړنیو لیکوالو څخه ګڼلی شو چې منثوره ژباړه یې کړې ده. استاد پر پښتو او دري سربېره په اردو او عربي ژبو دومره برلاسی و چې کره ژباړه یې ترې کوله. اردو یې په هندوستان کې د پاتې کېدو پر مهال او عربي یې د دیني کتابونو له لیک لوست څخه زده کړې وه. انګلیسي ژبه یې هم تر هغه حده زده وه چې علمي ګټه یې ورڅخه پورته کولای شوه. استاد خادم د ژباړې په برخه کې یو لړ اثار راپرېښي چې څه یې په کتابي بڼه خپاره شوي، ځینې په متفرقه ډول د خپل وخت په چاپي رسنیو کې او څه یې هم خواره واره دي او تر اوسه لا چاپ شوي هم نه دي.

۱- د کوچنیانو اخلاقي پالنه: استاد خادم دغه رساله چې اصلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

(هر برت سپنسر) په انګرېزي ژبه لیکلې وه، له اردو څخه پښتو ته راژباړلې ده. د کتاب په باب یې خپل تحلیل او څرګندونې هم ځای پر ځای لیکلي. دغه ژباړه پر (۱۳۱٦ل) کال د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې ده. دا هم د پښتو ټولنې د چاپ په لړۍ کې لومړنی اثر دی او هم د استاد خادم د چاپ شویو کتابونو لومړی نمبر اثر دی. تر دې وروسته بیا هم پښتو ټولنې او هم خپله خادم صیب ګڼ شمېر اثار ټولنې ته وړاندې کړل.

۲- اصحاب کرام: دغه ژباړه پر (۱۳۱۴ل) کال بشپړه شوې او بیا پر (۱۳۵۰ل)کال پېښور کې د (لوی اصحابان) په نوم خپره شوه. ددې کتاب خطي نسخه د استاد بختاني په وینا په دوو ټوکونو کې د افغانستان په ملي ارشیف کې تر (٦٢) او (٦٥) نومرو لاندې خوندي ده. دا د اسلام د ستر پیغمبر حضرت محمد (ص) د لویو اصحابانو سیرت او تاریخ دی استاد خادم په ډېر دقت او علمي صلاحیت په خوږه او روانه پښتو ترجمه کړی دی. دا کتاب دومره مهم دی چې زموږ ځینو عالمانو یې د اسلامي تحقیقاتو د مرکز له خوا د هغه د اکاډمیک متن د بیا بیا چاپ غوښتنه کړې ده.

۳- د شریف سرګذشت: د شریف سرګذشت هغه ناول دی چې (نیاز فتحپوري) په اردو ژبه لیکلی. استاد خادم دغه ناول په روان او سلیس نثر پښتو ته راژباړلی، چې د ژباړې رنګ پرې نه ښکاري. دغه ناول پر (۱۳۳۲ل) کال د (اصلاح ورځپاڼې) له خوا خپور شوی دی. ددې اثر په باب ویل کېږي چې پر (۱۹۴٦م) کال یې د (استقلال) جایزه واخیسته، دغه راز دغه ژباړه پر (۱۹۴۷-۱۹۴۸م) کلونو کې د کندهار په (طلوع افغان) کې خپره شوه، تر دې وروسته په اصلاح کې او بیا پر (۱۹۵۳م) کال د یوه مستقل اثر په توګه خپره شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د افغانستان پخوانی تاریخ: د سرمحقق زلمي هېوادمل په وینا: ((د افغانستان د پخواني تاريخ د لومړي ټوک یوه برخه هم استاد خادم ژباړلې ده. دا ژباړه له دري څخه پښتو ته شوې ده او بیا د نورو برخو له ژباړې سره یو ځای پر (۱۳۳۴ل) کال د تاریخ انجمن له خوا چاپ شوې ده.)) (۴۴: ۵۵)

۵- اریانا دایرة المعارف: استاد خادم د اریانا دایرة المعارف ځینې برخې هم پښتو ته ژباړلې دي، دا ژباړه له دري څخه پښتو ته شوې ده، د دایرة المعارف دا برخه پر (۱۳۵۵ل) کال (د اریانا دایرة المعارف ټولنې) له خوا چاپ شوې ده.

٦- مکارم الاخلاق: دغه کتاب په عربي ژبه د (الشیخ عبدالقادر المغربي) له خوا د (الاخلاق والواجبات) په نوم لیکل شوی دی. استاد دغه کتاب په ډېره روانه ژبه په پښتو نثر د (مکارم الاخلاق) په نوم راژباړلی دی. استاد د دغه کتاب ژباړه پر (۱۳۱۸ل) کال د میزان پر (۱۳)مه بشپړه کړې ده. خو یاد اثر پر (۱۳۴۳ل) کال د هېواد ورځپاڼې اداري له خوا خپور شوی دی. دغه کتاب په دویم ځل په پېښور کې یونیورسټي بک ایجنسۍ هم خپور کړی دی. د (مکارم الاخلاق) د ژباړې د څرنګوالي او د اثر د محتویاتو په باب ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل یوه بشپړه تحلیلي او څېړنیزه لیکنه کړې او د (امیرعلیشېر نوایي) په یاد د چاپ شویو مقالو په ټولګه کې چاپ شوې ده. په دې لیکنه کې نه یوازې د (مکارم الاخلاق) پر محتویاتو او ژباړې بحث شوی، بلکې د استاد خادم پر ژوند، اثارو او په تېره بیا د هغه د اثارو پر محتوایي وېش هم تفصیلي بحث شوی دی. د دې لپاره چې د مکارم الخلاق پر ټوله محتوا ښه خبر شو، نو ښه به وي چې ددې مقالې ځینې برخې دلته راانتقال کړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرمحقق زلمی هېوادمل د خپلې لیکنې په دوام هغې پوښتنې ته ځواب وايي او په دې باب رڼا اچوي چې موږ به خپله ژبه (پښتو) کې هم په دې باب کوم کتاب لرو که نه؟ سرمحقق زلمی هېوادمل په دې باب وايي:

[له نېکه مرغه په دې نامه په پښتو کې هم یو کتاب شته، چې د خواندمیر د مکارم الاخلاق ترجمه نه، بلکې محتویات یې هم د خواندمیر له مکارم الاخلاقه توپیر لري!

پښتو مکارم الاخلاق د الشیخ عبدالقادر مغربي د ((الاخلاق والواجبات)) پښتو ترجمه ده، چې مترجم دغې موضوع ته په خپله سریزه کې داسې اشاره کړې ده: ((دغه کتاب چې پورته مو ورته اشارت وکړ، په عربي ژبه د (اخلاق و الواجبات)) په نامه لیکل شوی دی، چې زه یې دې پښتو ترجمې ته مکارم الاخلاق وایم، مترجم به خپله څلور مخیزه سریزه کې چې د مکارم الاخلاق د ترجمې په پیل کې یې چاپ کړې، د دې ترجمې اصلي هدف داسې بیانوي: ((له ډېرې مودې څخه زما په زړه کې دا خبره ګرځېده، چې د پښتنو د استفادې د پاره په پښتو ژبه څه داسې کتابونه ولیکل شي، چې د قران او حدیث په رڼا کې د اخلاقو فردي، عایلوي، اجتماعي او مدني موضوعګانې په کې د زمانې د تغیراتو او د مدنیت د تطوراتو سره سم، د نن ورځې په اصطلاح او اسانه ژبه ښودل شوي وي او د حکمت ښکلا په کې هم موجوده وي.))

په پښتو مکارم الاخلاق کې دغه لاندې موضوعات راغلي دي:

د ((مکارم الاخلاق)) تر لوی سرلیک لاندې: پر عمومیاتو سربېره، د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، اخلاق او عبادات، دنیا او اخرت، خیر او

(c) ketabton.com: The Digital Library

واجب، تر کوچنیو عناوینو لاندې پر همدغو لوړو موضوعاتو بحث شوی دی.

پر دغو مقدماتي خبرو پسې د کتاب لومړی باب د ((شخصي واجبات)) تر سرلیک لاندې پیل کېږي او په دې باب کې دغه لاندې موضوعات څېړل شوي دي: جوړتیا او دارو، نظافت او طهارت، علم او عقل، صبر او شجاعت، غضب او اعتدال، رښتیا او دروغ، حیا او د سترګونو، امید او ناامیندګي، سعیه او عمل، کرنه او رغونه، کسب او تجارت، اقتصاد او اسراف.

په دوهم باب کې د ((کورني واجبات)) تر سرلیک لاندې پر دغه لاندې موضوعاتو خبرې کېږي:

کور او کهول، د ښځې کړنه او پرېښونه، نمسي او کړوسي، مور و پلار، ښځې او پلار مړي.

لوړ یاد شوي موضوعات د کتاب په لومړي جلد کې راغلي، په دوهم جلد کې د اجتماعي واجبات تر لوی سرلیک لاندې پر دغو لاندې موضوعاتو بحث شوی دی:

ګډوالی او بېلوالی، مرسته او محبت، زړه سوی او مهربانی، په حیواناتو باندې رحم، خیرات او زکوة، امانت او عهد، حق ویل، عدل او ظلم، کینه او حسد، غیبت او چغلي، نفاق یا ریا، مدني واجبات، حکومت او وطن، اطاعت او منښت، حرب او دفاع، دوهم جلد همدلته پای ته رسي او بیا د کتاب ((خاتمه)) ده، چې د (قران بحثونه) تر لوی سرلیک لاندې یې پر دغو موضوعاتو مطالب بیان کړي دي:

د ایتونو او سورتونو ترتیب، د قران یادول او لیکل، د قران تعلیم او ښودنه، د قران اول وارغونډول، د قران دویم ځل غونډول، قران ته په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابتداء کې د مسلمانانو توجه، په ابتداء کې د قران په لوستلو کې اختلافات، بسوالی، د عثمان په یوه لهجه، قران د څه د پاره راغلی دی؟ د قران اساسي تعلیمونه، د قران اعجاز، د قران محکمات او متشابهات، د قران تفسیر او تا ویل، د موول او متشابه لړوالی او ډېروالی، ناسخ او منسوخ په قران کې، د قران علوم، په قران باندې تفسیر لیکل، ړومبنی سړی چې تفسیر یې ولیکلو او په دې کې د سلفو طریقه، په منځنیو پېړیو کې د تفسیر حالت، په وروستیو پېړیو کې د تفسیر حال، د حدیثو بحث، د حدیثو علمونه، د حدیثو لیکل او غونډول، د حدیثو غونډولو او تصیح ته اهتمام، د حدیثو مشهور علماء او کتابونه، په لومړي عصر کې د خپل پیغمبر د حدیثو یادولو ته د مسلمانانو د توجه نمونه، په منځینو پېړیو کې د حدیثو علم، د حدیثو علم، په وروستنیو پېړیو کې، د حدیثو پرېښودنه ډېره زمانه کېدی شي.

د مکارم الاخلاق پښتو ترجمه د (۱۳۱۸ل) کال د میزان پر (۱۳مه) نېټه بشپړه شوې او مترجم پرې سریزه د همدغه کال د همدې میاشتې پر (۲۷)مه نېټه کښلې ده.

دغه ترجمه شوی متن لومړی ځل په کابل کې په (۱۳۴۳ل) کال (۳۱۶مخه) د هېواد د نشراتي موسسې له خوا چاپ شوی دی او دویم ځل (۳۰۳مخه) د یونیورسټي بک ایجنسي له خوا په پېښور کې چاپ شوی دی، چې وروستی چاپ یې د چاپ کال نه لري. د مکارم الاخلاق د پښتو ترجمې د معرفۍ په ترڅ کې دا ښکاره نه شوه، چې دغه ترجمه چا کړې ده؟

د مکارم الاخلاق مترجم د پښتو لوی خدمتګار او په پښتو او پښتونولی مین لیکوال او شاعر اروابناد استاد قیام الدین خادم دی]. (۴۲: ۳۵- ۳۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- یو مسلمان او ټوله اروپا: دا اثر هم د استاد خادم له خوا یو ژباړل شوی ډرام ګڼل شوی دی، خو زموږ لیکوالو ددې ډرام په باب ډېر معلومات نه دي وړاندې کړي، چې لومړی ځل چېرته او څه وخت چاپ شوی دی.

۸- د مور مینه: دا د استاد خادم له خوا یو ژباړل شوی اثر دی، په دې اثر کې چې (د مور زړه، روسیې سجیه، دا عصر د ملیتونو دی، د دنیا ټول انقلابونه کلتوري دي) موضوعګانې هم راغلې دي. (۲۳: ۱۵۹)

په خپله استاد خادم هم په دې هکله نظر ورکړی، هغه وايي: ((دا قصه (م.ګورکي) لیکلې ده، ګورکي دروسي ادبیاتو د اسمان ځلاند ستوری دی، چې شرق او غرب یې پېژني، د ډېر تعریف محتاج نه دی، د ګورکي اثار هم ښکلي دي، دا کیسه هم شعر دی او هم حقیقت او هم خورا لوړ پند او عبرت.

د دې قصې د ترجمې په وخت کې ما د قضیې په ترتیب کې لږ شانې تغییر کړی دی؛ مګر د ګورکي د نوم او ضمیر احترام هېڅوک دېته نه پرېږدي چې د هغه په اسلوب کې ګوتې ووهلی شي.)) (۲۳: ۱٦۱)

(د مور مینه) له ځینو نورو لیکنو سره یو ځل پخوا چاپ شوې وه او دویم ځل د خادم صیب دمنثورو کلیاتو (رڼه چینه، لومړي ټوک) کې د (ژباړې) تر ډلبندۍ لاندې له (۱٦۲)څخه تر (۱٦۸)مخونو پورې یو ځل بیا چاپ شوې ده.

۹- د ریګویدا سرودونه: (د ریګویدا سرودونه)هم د استاد خادم یو ځانګړی اثر ګڼل شوی. که څه هم په زیاترو ادبي تذکرو کې داستاد خادم د دې اثر یادونه نه ده شوې، خو ښاغلي لطیف یاد چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

داستاد خادم پر ژوند او اثارو کومه لیکنه کړې او هغه یې د انټرنېټ په څپو خپره کړې، د استادناچاپه اثارو په لړ کې یې ددې اثر یادونه هم کړې، خو نور تفصیلات یې نه دي ورکړي.په (رڼه چینه) کې بیا د یو ویدي سرود ژباړه خوندي شوې، دا ژباړه (ای ځمکې) نومېږي او په (۱۸۲)مخ کې چاپ شوې ده.

هـ - هنري نثر لیکنه:

د استاد او دده د هممهالو لیکوالو یو لوی نوښت دا دی چې دوی په پښتو کې د یو ډول داسې هنري نثري ټوټو ور پرانیست چې ژور فکر یې په عالي ذوق او لوړ خیال وړاندې کاوه. ځینې لیکوال وایي: ((د دوی دغه نثري ټوټې چې د شعر په کچه هنري قوت لري، شعر ګڼلی شو. له دغو نثرونو څخه د نثر لیکنې هنر زده کېږي. دغه نثرونه د تلپاتې خوند ځواک لري. په هر ځل لوستو او اورېدو نوی کېږي، لامل یې دادی چې د دغو نثرونو الفاظ پر یو داسې اهنګین مزي اوډل شوي دي چې یو ډول ځانګړې موسیقي لري. ژبه پرې ښه چلېږي. د ویلو پر مهال کوم ژبنی درونوالی نه لري، چې لوستونکی ستړی کړي. مانا یې په داسې کلمو او جملو کې رانغاړلې چې سندریز شور یې د زړه رګونه په ترنګولو راولي او سړی یې په خوند نه مړېږي.))(۱۲: ۳۱-۳۲) دلته غواړو د استاد خادم دې ډول اثارو ته هم نغوته وکړو:

۱- نوی ژوندون: دا د استاد خادم د لنډو ادبي نثرونو مجموعه ده چې د استاد پوهاند حبیبي له لیکنې سره سم ((مضامین یې ډېر عصري او حیاتي او افکار یې د جدیدې تربیې له اساس سره سم دي.)) ددې مجموعې پر ځینو نثرونو باندې د (رابندرانات ټاګور) او (علامه اقبال) د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنر او فکر اغېز لیدل کېږي. د استاد خادم دغه مجموعه پر (۱۳۲۰ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ او خپره شوه چې هغه وخت او اوس هم د پښتو ادب مینانو ته ښه تحفه وه او ده. په خپله استاد خادم ددې ټولګې په باب وايي: ((نوی ژوندون زما د ډېرو مودو د فکري او قلمي زيار نتيجه او د منثورو اشعارو، ادبي نثرونو او عصري مضامينو مجموعه ده، د خپل ننګيالي قام حضور ته يې وړاندې کوم. له څښتنه غواړم چې زما دا زحمت زما د قام د حساسو افرادو او ادبي ذوق والاوو په مينه د مليت (پښتو او پښتونوالي) ته مفيد زيار وبلل شي.)) (قيام الدين خادم، نوی ژوندون، پښتو ټولنه، ۱۳۲۰ ل کال.) د نوي ژوندون ټول نثرونه په (رڼه چينه ۱ ټوک) کې يو ځل بيا هم چاپ شوي دي

۲- خيالي دنيا: دا د استاد خادم د هنري نثر يا ادبي ټوټو يوه مجموعه ده چې ده ((منثور اشعار)) بللي دي. که سړی ورته ښه ځير شي

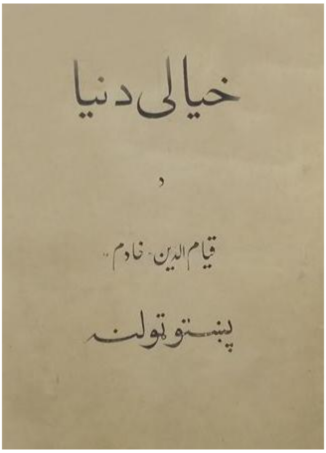

په دې ټوټو کې له زيات شعريت سره مخ کېږي. د الفاظو ښکلا، د معنا ژوروالی، ښکلي تصويرونه، د ژبې خوږوالی او فصاحت د دغو ټوټو هغه خصوصيتونه دي چې هغه د ښو شعرونو په قطار کې دروي. دا د استاد خادم د دغسې شعرونو دويمه چاپي مجموعه ده، د ځينو ليکوالو په نظر: تر منظوم شعره ددې ليکنو يو شی کم دی چې هغه ريتم او اهنګ دی، هغه عروض دي. په نورو ژبو کې د (نوي شعر) يا (ازاد نظم) استازو لا عروضي قيدونه نه دي مات کړي، خو دلته دا قيد هم مات شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد خادم په (خیالي دنیا)، د استاد الفت په (غوره نثرونو) او د خدمتگار په (مرغلرو) کې داسې ټوټې شته چې تر ډېرو منظومو شعرونو زیات شعریت لري. بېځایه نه ده چې خیالي دنیا، منثور اشعار بلل شوي دي.

خیالي دنیا د استاد خادم د (٥٦) ادبي پارچو یا منثورو شعرونو مجموعه ده چې پر (١٣٣٩ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوې ده او پر (١٣٩۴) له کال، یو ځل بیا د خادم صیب د کورنۍ له خوا خپره شوې ده.

و- کیسه لیکنه:

استاد په خپل ادبي ژوند کې یو شمېر ولسي کیسې، ټوکې او ډرامې هم لیکلي چې د هېواد په خپرونو کې خورې ورې چاپ شوي، ځینې یې په کتابونو کې هم راغلي دي او ځینې یې لا ناچاپه پاتې دي، دلته یې یادونه کوو:

١- سورگل: دا د استاد خادم له خوا لیکل شوی یو ډرام دی، چې دده د ژوند تر وروستیو کلونو پورې چاپ نه شو، استاد هم په خپلو ناچاپو اثارو کې یاد کړی دی. دا چې ددې ډرام خطي نسخه به اوس چېرته او چا سره وي، په دې باب معلومات نه شته او تر (١٣٩٦ ل) کال پورې لا ورته د چاپ زمینه نه ده برابره شوې.

٢- ادبي قصې: دا هم د استاد د کیسو یوه ټولگه گڼل شوی، چې په مستقل ډول لا خپره شوې نه ده. د استاد خادم په ناچاپو اثارو کې یې یادونه شوې ده. د خادم صیب په ناچاپه اثارو کې (د داستانو مجموعه) په نامه هم د یوه ځانگړي اثر یادونه شوې ده، غالباً چې دا دواړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

به یوه واحده ټولګه وي. د استاد ځینې کیسې خورې ورې خپرې شوې هم دي.

۳- سید کمال او بابو جانه: (سید کمال او بابو جانه) د استاد خادم په منثورو ناچاپه اثارو کې یو مستقل اثر ګڼل شوی دی. خو حقیقت دا دی چې دایوه لنډې کیسې ته ورته یو اثر دی چې پخوا چاپ شوی او په (رڼه چینه) لومړي ټوک کې یو ځل بیا چاپ شوی دی. د سید کمال او ببوجانې کیسه د دوو ولسي مینانو په کرکټرونو کې راغلې، د کیسې انجام تراژیک دی او د دواړو په مرګ تمامېږي. کیسه د یوې رښتینې ولسي کیسې پر اساس لیکل شوی، خو ځینې برخې یې مبالغه ییز او افسانوي رنګ لري.

۴- د داستانونو مجموعه: (د داستانونو مجموعه) هم د استاد په ناچاپه اثارو کې یو ځانګړی اثر ګڼل شوی، پښتانه شعرا پنځم ټوک اوځینې نورې تذکرې یې یادونه کوي، خو لکه څنګه چې مو ورته دمخه اشاره وکړه، کېدی شي دا او (ادبي قیصې) یو اثر وي.

۵- د پښتونخوا کیسې: (د پښتونخوا کیسې) هم په بېلابېلو تذکرو کې چې پورته مو ورته نغوته وکړه، د استاد خادم یو مستقل ناچاپه اثر ګڼل شوی دی، د دې اثر دڅرنګوالي په باب څېړونکو څه نه دي ویلي او تر (۱۳۹٦ل) کال پورې چاپ شوی هم نه دی.

٦- علمي سفرونه او یونلیک: (په رڼه چینه لومړي ټوک) کې د استاد خادم د یونلیک او علمي یادښتونو یادونه هم شوې ده. ((د استاد علمي سفر یادښتونه او یوه سفرنامه)) تر عنوان لاندې راغلي دي: ((په دې ټولګه کې د هېواد جنوبي برخو ته د استاد یو علمي سفر او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفر پایله کې جغرافیوي او ژبني بحثونه د لوستو دي، همدارنګه یې یو سفري ګزارش هم زیات شوی دی او هغه موږ ته د هندوستان د روغتون او ډاکټرانو وضعیت رابښيي، استاد دلته دیوه ناروغ، ډاکټر او روغتون حالات په ربښتینې ژبه وړاندې کوي، خپلو خبرو ته سپېروني نه ورکوي، چې څه یې لیدلي، پرې تېر شوي او خوړلي یا څښلي، هغه یې کټ مټ رانقل کړي دي.)) (۲۳:غ).

په داستاني یا کیسه ییزه برخه کې کېدی شي استاد خادم یو شمېر نورې کیسې هم لیکلې وي او یادو اثارو کې هم کېدی شي، ځینې اثار یې یو بل سره ننوتي وي، خو موږ یې د وضاحت لپاره دټولو یادونه ضروري وبلله.

ز - درسي کتاب لیکنه:

استاد خادم پر هنري او تحلیلي نثر سربېره یو لړ ژبنۍ څېړنې او تحلیلي لیکنې هم کړې دي. دی په لومړي ځل هم پر یوې ژبنۍ موضوع د ښې لیکنې له امله ویاړل شوی او نمانځل شوی هم دی. پخپله وایي: ((زه، زما او څوک، چا)) مساله د محمد ګل خان وزیر صاحب داخله له خوا په مسابقې کې کېښودل شوه چې ددې کلمو تفریق د ګرامر په لحاظ هر څوک وکړي او د استعمال ځایونه یې وښیي، هغه به انعام وړي. په دې مسابقه کې ډېر پښتانه ادبا شامل شوه. مګر په اخره کې هغه څه چې ما لیکلي وو، قبول شول او یو اومېګا ساعت او پارکر قلم د وزیر صاحب له خوا ما ته په نمانځنه کې راکړی شول.))

استاد خادم په ژبنۍ برخه کې هم ډېرې څېړنې او لیکنې کړې دي، ځینې لیکنې یې په متفرق ډول خپرې شوې دي او د لیکدود په باب یې یو اثر په خپلواک ډول هم خپور شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم کلونه کلونه د یوه استاد په توګه پاتې شوی او یو مهال د پښتو کورسونوو مدیر هم و او د کابل پوهنتون د استاد په توګه یې هم دنده ترسره کړې ده، نو د استادۍ او ښوونې په بهیر کې یې هم په مستقل ډول او هم یې له نورو سره د یو شمېر ښوونیزو اثارو په رامنځته کېدو کې ونډه اخیستې ده، چې دلته یې دې ډول اثارو ته نغوته کوو:

۱: پښتو پتهی: دغه کتاب د لیکل دود په باب د استاد خپل تحلیل دی چې په پېښور کې خپور شوی دی. استاد خادم د پښتو لیکدود په باب ځانګړی نظر درلود او اوسنی پښتو لیکدود یې د پښتو غږونو د پوره افادې لپاره کافي نه ګاڼه، نو ځکه یې دغه اثر ولیکه.

۲- پښتو په عربي لیکدود: به دې نامه هم د استاد خادم به ناچاپ اثارو کې یو اثر موجود دی، چې تر اوسه لا چاپ شوی نه دی، لکه څنګه چې په (پښتو پتهی) اثر کې مو یادونه وکړه چې استاد خادم عربي لیکدود د پښتو ژبې د غږیز جوړښت دافادې لپاره سم نه ګاڼه، نو ځکه یې په (پښتو پتهی) اثر کې د هغې د نیمګړتیا یادونه کړې، دغه اثر چې (پښتو په عربي لیکدود)، نومېږي، په غالب ګومان به دا دواړه یو اثر وي، ځکه چې دواړه یوه موضوع تعقیبوي.

۳- پښتو نحوه: دا هم یو ژبنی اثر دی چې د پښتو ګرامر نحوي برخه رانغاړي، دا اثر هم د استاد خادم په ناچاپو اثارو کې ګڼل شوی او د استاد بختاني په وینا دغه کتاب ده لیدلی و، خو تر دا مهاله لا خپور شوی نه دی.

۴: معلم پښتو: دا کتاب په کندهار کې خپور شوی دی، چې د پښتو زده کوونکو لپاره یو تدریسي اثر دی. پر هغه وخت چې دا کتاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپېده، پښتو تدریسي کتابونه د ګوتو په شمار وو، په تېره بیا د پښتو د زده کړو په باب تدریسي اثار، نو پر دې مهال چې هر چا هر څه لیکلي، د خپل وخت د اړتیا له مخې د زیات ارزښت وړ ګڼل کېږي. په دې اثر کې له استاد خادم سره د پښتو انجمن ځینو نورو غړو هم برخه اخیستې ده.

۵- پښتو کلي اول جز: دا هم د پښتو زده کوونکو لپاره یو درسي اثر دی. دا کتاب او نورې پاتې برخې یې د هغو زده کوونکو لپاره لیکل کېدې چې نوې یې پښتو زده کوله، یانې یو ابتدایي تدریسي اثر ګڼل کېدی شي.

٦- پښتو کلي دویم جز: دا هم د همدې لړۍ یوه بله کړۍ ده. یانې د ژبې لومړنی تدریسي کتاب دی.

۷- پښتو کلي درېیم جز: درېیم جز یې د همدې لړۍ یوه بله برخه ده. دا لړۍ په ترتیب سره لیکل شوې ده.

۸- پښتو کلي څلورم جز: (استاد خادم وایي په دې کتاب کې یې له خپلو ملګرو سره پوره برخه اخیستې ده). د پورته لړۍ بله کړۍ ده.

د پښتو کلي د دې ټولو برخو په باب باید وویل شي چې دا اثار ټول تدریسي او تعلیمي بڼه لري. د خپل وخت د اړتیا پر بنسټ لیکل شوي وو. البته یو شمېر لیکوال او کره کتونکي د دې اثارو په باب وایي چې دا اثار په پوره او کره ډول له تدریسي اصولو سره سم نه دي لیکل شوي او یو لړ نیمګړتیاوې په کې احساسېږي، دا خبره به تر یوه حده سمه وي، خو که د هغه وخت امکانات او اړتیاوې په پام کې ونیول شي، نو بیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم دا یو خورا غنیمت کار دی. خو که موږ یې د اوسمهال له تدریسي اصولو سره ارزوو، طبیعي خبره ده چې په دې تول پوره نه خېږي.

۹- کره پښتو: کره پښتو لکه څنګه چې له نامه څخه یې ښکاري، د پښتو ژبې د معیاري کولو په برخه کې لیکل شوی اثر دی، بېلابېلو تذکره لیکوالو دغه اثر د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د دغه اثر نوم هم یاد کړی دی. دا اثر هم تر دې دمه (۱۳۹٦ل) کال پورې چاپ شوی نه دی. البته د کره پښتو او پښتو لیکنې سمون په برخه کې د استاد بېلابېلې لیکنې د خپل وخت په چاپي رسنیو کې خپرې شوې دي، چې د هغو ځینې برخې یې په (ړنه چینه) کې یو ځل بیا خوندي او چاپ شوې دي.

۱۰- پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره: دا یو تدریسي اثر دی چې د وخت د پوهنې وزارت په تعلیمي نصاب کې شامل و او څو ځله د یاد وزارت له خوا چاپ شوی دی.

۱۱- پښتو قرائت د درېیم ټولګي لپاره: پښتو قرایت د درېیم ټولګي لپاره هم یو تدریسي اثر دی او د همغې لړۍ یوه بله کړۍ ده چې پورته مو یادونه وکړه.

۱۲- پښتو قرائت د څلورم ټولګي لپاره: دا اثر هم یو تدریسي اثر دی او د ښوونځیو څلورمو ټولګیو لپاره لیکل شوی دی، د یادونې وړ بولم هغه وخت چې زه (یون) د سردار محمد داودخان په جمهوریت کې د لومړني ښوونځي زده کوونکی وم، دا کتابونه مې لوستي وو، له هغه وخته دا دی څه باندې څلوېښت کاله تېر شوي، خو تر اوسه پورې د هغو کتابونو ځینې خوږې کیسې او پندونه زما په حافظه کې پاتې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳- پښتو زده کړه : (پښتو زده کړه) هم د هغو اثارو په ډله کې شامل دی چې د استاد خادم ناچاپ اثار ګڼل شوي دي. په (پښتانه شعرا پنځم ټوک) او نورو تذکرو کې دا اثر په ناچاپو اثارو کې شمېرل شوی دی، د اثر له عنوان څخه ښکاري چې دا هم د پښتو ژبې د زده کړې په باب لیکل شوی او تدریسي بڼه لري.

۱۴- معیاري پښتو:د (معیاري پښتو) په نامه اثر د استاد خادم یو ناچاپ اثر ګڼل شوی دی او تر (۱۳٦۷ل) کال وروسته په یو شمېر نورو چاپ شویو تذکرو کې د (پښتانه شعرا پنځم ټوک) په استناد دا اثر د استاد خادم یو ناچاپ اثر ګنل شوی دی. که څه هم تر (۱۳۹٦ل) کال پورې په دې نامه کوم ځانګړی اثر نه دی چاپ شوی، خو په (رڼه چینه) اثر کې د استاد خادم ګڼ شمېر داسې لیکنې شته چې همدې موضوع ته ځانګړې شوې او که ټولې سره راټولې شي نو د یوه ځانګړي اثر بڼه خپلولای شي.

۱۵- مکالمات: په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د (مکالمات) په نامه د استاد خادم د یوه ناچاپ اثر یادونه شوې ده، د دې اثر په باب زموږ څېړونکو نور معلومات نه دي ورکړي. څرنګه چې مکالمات یا خبرې اترې یو ژبنی بحث دی، نو ځکه ما دلته د استاد د ژبنیو اثارو په ډلبندۍ کې شامل کړ.

ح- متفرقه اثار:

د استاد خادم یو شمېر نور اثار یا متفرفه لیکنې هم شته چې به مستقلو چاپي او ناچاپي اثارو کې یې ځانګړې یادونه نه ده راغلې، په تېره بیا د ده نثري لیکنې. دا لیکنې اکثره سیاسي، ټولنیزه، ژورنالیستیکه او دیني محتوا لري چې پر بېلابېلو وختونو یانې هغو وختونو کې چې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم د (هېواد، اصلاح، طلوع افغان او اتحاد مشرقي) خپرونو مسول مدیر و، خپرې شوې دي. استاد بختاني دې ډول لیکنو ته تقریباً همغه نومونه ورکړې دي چې دا لیکنې په کې خپرې شوې دي. د ساري په توګه په (طلوع افغان، افغان ولس، اتحاد مشرقي) او نورو خپرونو کې خپرې شوې لیکنې یې د همدغو خپرونو په نومونو یادې کړې دي. ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل بیا د استاد خادم اثار او لیکنې له محتوایي پلوه ډلبندي کړې دي. ښاغلي لال پاچا ازمون بیا په همدې خپرونو کې چاپ شوې لیکنې له محتوایي پلوه سره وېشلي او په (رڼه چینه) کې یې خوندي کړې دي. زما په نظر د خادم صیب د نورو اثارو محتوایي وېش ته په پام سره تر ډېره حده دا دویم محتوایي وېش منطقي برېښي، که څه هم ددې هرې برخې لیکنې د یوه ځانګړي اثر د کمیت تر حدودو وځي، خو ښه به وي چې هره برخه یې لږ تر لږه د یوه مشخص اثر په چوکاټ کې راشي او د یوه ځانګړي اثر بڼه ورکړای شي. دلته غواړو دا ډله اثار هم په لنډیز سره دروپېژنو:

۱- سیاستپوهنه او ټولنپوهنه:

دا لیکنې د استاد خادم د ژوندانه په اوږدو کې په بېلابېلو وختونو کې، د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې چاپ شوي دي. د لاسته راغلو لیکنو شمېر یې تر (۵۰) عنوانو رسېږي، کېدی شي واقعي شمېر یې تر دې هم زیات وي. د دې لیکنو یوه برخه د خادم صیب په بېلابېلو مستقلو اثارو کې هم چاپ شوې ده او نورې یې په بېلابېلو مهالنیو خپرونو کې خپرې شوې دي او تر هغه وروسته بیا په (رڼه چینه) کې یو ځل بیا چاپ شوې دي: په دې ډلبندۍ کې دغه لاندې لیکنې شاملې دي:

- د ټولې نړۍ حکومت

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ایا د جنګ مخنیوی ممکن دی؟
- د کمال اتاتورک یو تقریر
- دیموکراسي څه شی دی؟
- د ملیت حس
- د ملیت علمي تشریح
- افغان ملیت او پښتنې ښځې
- ملت او حکومت
- زموږ استقلال
- دا عصر د ملیتونو دی
- حزبي حکومت که بې طرفه
- په ولسي جرګه کې وینا
- په نولسمه پېړۍ کې د استعمار رول په منځني شرق کې
- د مهاتما ګاندي د لویۍ سببونه
- د افغان ولس لنډ مرام
- وطن ونمانځو که خارج؟
- ملک حقیقي نهضت غواړي
- ملي منافقان
- نشنلیزم او فاشیزم

(c) ketabton.com: The Digital Library

- افغان ملت او اينده دنيا
- خپلې عقيدې پټې وساتو که ښکاره يې کړو؟
- ناسيونال ديموکرات سوسياليزم
- حزب او جمعيت
- حزب د څه لپاره جوړېږي؟
- صالح ملي حکومت څه دی دی؟
- ملت، دولت او حکومت
- وران ويجاړ حال به څنګه سم شي؟
- د ليډر حکومت
- حزب حکومت جوړوي که حکومت حزب؟
- مهم سوالونه او لنډ ځوابونه
- نور خلک زموږ په مملکت کې څه کارونه کوي؟

ددې لپاره چې ددې ډول ليکنو له څرنګوالي سره اشنا شو نو يوه ليکنه به يې د بېلګې په توګه راوړو:

نشنلېزم او فاشېزم او په دې باب د اشتباهاتو رفعه

((نشنلېزم يعنې مليت او ملت پرستي، دا هغه مسلک دی چې نن په ټوله دنيا حاوي دی، د مليت معنا د فردي سوداګانو، عايلوي ګټو، خانداني امتيازاتو، قبيلوي تعصباتو څخه تېرېدل او کوم خلک چې تاريخ سره يوکړي وي، د هغوی د مشترکې ګټې ، ترقۍ، خوشالۍ، اتحاد او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هماهنگۍ لپاره سعي او کوشش کول او د هغوی کلچر او عنعناتو په اصولو حکومت جوړول دي. یعنې فرد په دیموکراتیک ډول په جامعه کې مزج کول او د جامعې د رجحان تابع کول او بیا د ملي حکومت په ذریعه د ملت ټول عناصر تقویه کول، منکشف کول او په پښو درول او په دغه شان سره د نورو قومونو په مقابل کې خپل ملي، اجتماعي، سیاسي، کلتوري، اقتصادي، هنري استقلال او جامعې ته د پرمختګ وسایل تهیه کول، ظلم زور، جهالت، انفرادیت، چټي تعصبات او خارج پرستۍ مخه نیول، ملت پرستي یعنې نشنلېزم:

د خپل قام او ملت، د خپل وطن او خاورې، د خپل تاریخ او عنعناتو، د خپلې جامعې د فرهنګ او ګټو، د خپل مملکت او د ټولنې سعادت، نېکبختي او خوشالي غوښتل دي. یو نشنلست غواړي چې خپل ځان د خپل ملت عالي نمونه وښيي، دی غواړي چې دده وطن دې موړ، پټ، په عزت، بډای او د سیالانو سره سم وي، دی غواړي چې دده ملت دې معناً او مادتاً هغسې اندازې ته ورسېږي چې دده لپاره د فخر وړ وي، ابرو، عزت، شهامت او کرامت، د یوه نشنلېست په نظر کې وي، دده ارزو دا وي چې قوم او وطن دې يې سر لوړی وي، نشنلېست اول خپل ځان او خپلې جامعې ته ګوري، بیا نور جهان ته، د نورو د خوشالۍ لپاره خپل ملت ځملول، تباه کول کفر ګڼي، دی د قوم او وطن خدمت کوي، نه چې ورنه ګټه کوي.

تاسو کولای شئ چې د دنیا ټول نني دولتونه وګورئ، غور په کې وکړئ؛ نو درمعلومه به شي چې ټول د نشنلېستۍ صبغه لري، جنګ کوي، که صلح، مرسته ورکوي، که هئیاتونه لېږي، متعلمین قبلوي او که مېلمانه، کتابونه لېږي، که اخبارونه، رقاصان لېږي، سندرغاړي، مدعا يې خپل ملي شان او خپل ملي نفوذ قایمول وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعنې د خپل وطن ګټه یې د خپل ملت ګټه یې د بل د فایدې نه مقدمه په نظر کې وي. تاسو به هېڅ داسې ملت ونه ګورئ چې د خپلې ژبې نه یې پردۍ خوښه وي،هېڅ قوم نه شئ پیدا کولای چې د خپل ځان مادي یا معنوي تاوان ددې لپاره ومني چې بل ملت خوشاله شي؛ نو معلومه شوه چې دنیا ټوله د نشنلېزم دنیا ده، په ځان اتکا کول، په ځان اعتماد کول، ځان ته په درنه سترګه کتل او خپله مستقله لاره او مستقل ملي هویت او ملي منافع ساتل ددې عصر له واجباتو څخه دي.

هو دا انټرنېشنل ایزم یعنې بین المللیت نوم په دنیا کې شته، خو عمر یې ډېر لږ دی، لکه د خوب دنیا.

هو له ځان سره د جهان فکر ساتل بله مسئله ده، چې په نشنلېزم اړه لري، که ملي تمرکز ددې لپاره وي چې زه ابرومند، ساهو او د سیالانو په شان ژوند وکړم، د چا غلام، محکوم او د استثمار لاندې نه اوسم، د خلکو او قومونو سره مساوي او په سیالیانو کې سیال اوسم دا معقوله نظریه ده او که مدعا دا وي چې زه متمزکر، قوي او زورور شم؛ نو کمزوري به خورم، حکمراني به پرې کوم او د بادار په حیثیت به ژوند کوم، نو دلته نشنلېزم فاشېزم ته رانږدې کېږي، دلته مسایل باید داسې تشخیص شي چې قوت د څه لپاره؟ قوت ددې لپاره چې یو قوم، یوه جامعه او یوه ټولنه ابرومنده وي، له ذلت، حقارت او غلامۍ څخه خلاصه وي، که ددې لپاره چې د تجاوز، تېري، تعدي او استعمار لاس نورو ته اوږد کړي، که مدعا اوله وي، نو نشنلېزم او که دویمه وي، نو امپریالېزم او فاشېزم دی، خو د امپریالیزم او فاشېزم فرق دومره دی چې که څه امپریالېزم دواړه د ځان تفوق او د نورو استبداد او استثمار غواړي، خو امپریالېزم د قوت په ټولو وسایلو تشبث کوي، مګر په ملیتارېزم او عسکري زور زیاته اتکا کوي، نورو قوتونو ته په دویمه درجه قایلېږي. البته د یوه ملت د ژبې، عنعناتو، ملي قدرت او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپلو پښو درېدل غوښتل او دا چې دا ملت دې وپېژني او ځان ته دې په درانه نظر وګوري، د خاورې او ملیت د دښمنانو له دسایسو دې ځان خلاص کړي، که څوک دې ته فاشېزم وايي؛ نو دا یا جهل دی، یا د امپریالیستانو د دسایسو پر مخ بیول. هېڅ د غرض خاوند نه غواړي چې دده نښه کړی ښکار دې، هوښیار یا دومره د قوت خاوند شي چې دده څخه دې والوځي، یا دې پر ده حمله وکړي. امپریالېزم او استعمار ځانته منطق او فلسفه لري چې اکثره په مغالطه بنا وي، دوی همېشه خلک خطا باسي او په غلطفهمۍ کې يې اچوي، که د کوم مخ پر انکشاف ملیت مقومات تقویه کول وغواړي، پنځه سره انجړې ورته راپه مخه کوي، مثلاً وايي، د ملت ژبه عامول تبعیض دی، ملي بڼه غوره کول نه مني او وايي، کومه بڼه؟ که دعنعناتو بحث دایر شي، دی وايي، دا قهقراییط دي.

که د ډیموکراسۍ موضوع راشي، وايي دا خو وخت راشي، که د حزب مسله دایره شي، وايي خلک بې سره کېږي، که د انتخاباتو مسله راشي، وايي چې په کمپاین کې پیسې ورکول جواز لري، که د رشوت صحبت دایر شي، وايي رشوت خو هر څوک خوري، که دې ویل چې مملکت په خپلو پښو درېدل ضرور دي، وايي واړه مملکتونه په خپلو پښو نه شي درېدای، مدعا داده چې ملیت یوجایز دنیایي حق دی، ملیت د فاشېزم سره ملتبث کول، استعماري چال دی، موسولیني د فاشېزم موسس په خپل یوتقریر کې وايي، د ټولو نه مهمه خبره دا ده چې که د وخت د سیاسي مصلحتونو څخه نظر واړوو، نو فاشېزم چې څومره د انسانیت مستقبل او دهغه پرمختګ په نظر کې نیسي، نو دغومره نه د عام ایمن فایده په فکر کې لري او نه په هغه باندې یقین، نو خبره داده چې فاشېزم دامن پرستۍ مذهب سبب رد کوي، ځکه دا د سعې د ترک کولو مسلک دی او د قربانۍ او ایثار په مقابله کې د ډار مظاهره، دا خو جنګ دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې انساني قوت لوړو مدارجو ته رسولای شي، نو په قومونو کې چې دا صلاحیت وي، نو په دغو د شرافت مهر لګوي، پاتې نور ټول تجارب بدل او قایم مقام دي، چې د دغو په واسطه انسان هېڅکله دې ځای ته نه رسېږي چې عظیم الشانه فیصله وکړي چې هغه د مرګ او ژوند فیصله ده، نو ځکه کوم مسلک چې د امن په دې مضره نظریه بنا وي، نو هغه د فاشېزم مخالف دی.

مسولیني وایي: (تاریخ ښیي چې کوم وخت د یوه محرک په واسطه قومي جذبه ویښه شي، محرک جذباتي وي، که خیالي وي او که عملي؛ نو بیا په مقابل کې ټول موانع لېرې کېږي او الوځي.) مسولیني وایي: (فاشېست ژوند په نظر کې نیسي او له ژوند سره مینه لري، دا د ځان وژلو نوم نه دی، ژوند یوه فریضه ده، یو کشمکش دی او یوه فتح، د ځان لپاره هم ژوند کول په کار دی، خو ډېر د نورو لپاره، هغه نور چې وروسته راځي.) (مجله جامعیه ملیه دهلي) دا وو د مسولیني خپل عبارت، اوس نو زه د خپلو منورینو او ځوانانو څخه خواهش کوم چې د هر چا د خولې پروپاګند دې نه خپروي، خپلې پښې دې نه وهي، ملیت یوه ډېره شریفه پاکه نظریه او مسلک دی، په ملیت کې نجات دی، په ملیت کې ترقي ده او په ملیت کې شرافت، د ملیت په برکت موږ د ټولو بلاوو خولې بندولای شو، دا بلاوې رشوت خواره دي، که معرضین، پول پرستان، مستعمره‌چیان او استثمار کوونکي خارجي وي که داخلي. تاریخ ثابته کړې ده چې شریف پښتانه تل د نورو ورونو خدمتګاران وو او د نورو له اوږو یې پېټي اخیستي دي، خلک د افغان د تاریخي عظمت څخه ډارېږي، انې بهانې راته جوړېږي او نه مو پرېږدي، خو دا زنځیرونه ماتول غواړي.))

(۲۴: ٦٦٥-٦٦٧)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې لیکنو کې دې ته ورته نورې مهمې لیکنې هم راغلي دي، چې هره یوه یې خپل خپل ارزښت لري.

۲- علمي څېړنه او شننه :

په دې برخه کې هم د استاد خادم یو زیات شمېر داسې متفرقه لیکنې شته چې په مستقلو اثارو کې نه دي راغلي او یا یې یوه برخه راغلې ده، دا لیکنې که ټولې محاسبه کړو، د یوه ځانګړي اثر تر کمیته هم پورته کېږي، هغه لیکنې چې په (رڼه چینه) کې راټولې شوي او د (بېلابېلو لیکنو) تر سرلیک لاندې ډلبندي شوي، ما ورته (علمي، څېړنه او شننه) نوم غوره وباله، په دې برخه کې دغه لاندې لیکنې شاملې دي:

- د ارتقا حس
- د انسان ضرورت او ترتیب یې
- د ازدواج د عمر په باب د علم ځواب
- حیات او مهات
- د نوو اکتشافاتو په رڼا کې قدیم حقیقت
- د نبوغ اساسي لارې
- اتفاق او اختلاف
- دیانت او روحانیت
- انسانیت او حیوانیت
- انسان او فاضل ملکات

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د هندوستان د ملیت بنیاد
- علما او نوابغ
- وطن مور
- ژوند څه شی دی؟
- اختراعات څنگه وشول؟
- علم او عقل
- زموږ د تگ لار
- ذهنیت او علمیت
- سعادت په څه کې دی؟
- استعداد
- د زړښت او ځوانۍ په باب

ددې لیکنو له جملې څخه به د (علما او نوابغ) په نامه یوه لنډه لیکنه چې په (زېري) جریده کې خپره شوې ده، د بېلگې په توگه راوړو:

علمیا او نوابغ

((شوپنهاور مشهور فیلسوف د مطالعې او تفکر په باب وایي:

څنگه چې ډېره مطالعه، فکر وسعت او ودې ته نه پرېږدي، ډېر لیکل او ډېر لوستل هم د حقایقو د معرفت مخه نیسي. د دنیا ډېره لویه کتابخانه چې بې نظمه او بې ترتیبه وي هغه ارزښت نه لري، لکه چې یوه کوچنۍ منظمه کتابخانه یې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه راز ډېره زیاته پوهه چې په ذهن او دماغ کې ښه هضم شوې نه وي، له هغو لږو معلوماتو څخه لږ قیمت لري چې په جزیاتو کې یې ډېر غور او دقت شوی وي.

په حقایقو باندې سړی هغه وخت پوهېدلی شي چې د علیت په قانون پوه شي او په جزیاتو کې یې مطالعه ولري.

څنگه چې انسان مطالعې ته ضرورت لري، تفکر ته یې هم لري، مطالعه او تفکر د انسان په ذهن کې دوه متضاد تاثیرونه لري چې که یو زیات شي، هغه بل کمېږي.

مطالعه د سړي ذهن د هغو افکارو او عقایدو تر تاثیر لاندې راولي چې ممکنه ده د انسان له ذاتي احتیاجاتو سره مخالفت ولري. ازاد تفکر یعنې د هغه طبیعي سیر او حرکت تعقیب چې محتط او ضروري مسایل یې د انسان په ذهن کې پیدا کوي، د مطالعې په شان څه خاص شی ذهن ته نه سپاري، بلکې د فکر کولو تومنه ذهن ته سپاري، همدغه سبب دی چې ډېره زیاته مطالعه د شخصي فکر د پرورش مخه نیسي او سړی څه قدر سطحي او ناپوه کوي.

علما او پوهان هماغه کسان دي چې ډېر کتابونه یې لوستي وي، مگر نوابغ او د فکر خاوندان چې د انساني مدنیت لارښودونکي دي او د بشریت قافله د ترقۍ خوا ته بیايي، هغه کسان دي چې د جهان په کتاب کې یې غور کړی دی او د نورو په خبرو کې یې خپل فکر نه دی بایللی.)) (۲۴: ۷۱۱)

۳- ژورنالیستیکي لیکنې:

په دې لیکنو کې د استاد خادم هغه لیکنې شاملې دي چې د هېواد

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بېلابېلو خپرونو کې، لکه: (هېواد، اصلاح، زېري، افغان ولس، افغان ملت) او نورو کې د سرلیکنو، خبري لیکنو او ځینو ژورنالیستیکي تحلیلي لیکنو په بڼه پر خپل وخت خپرې شوې دي. په دې لیکنو کې دا لاندې لیکنې شاملې دي:

- **افغان ملت جریده، مسلکي جریده ده**
- **د افغان ملت د لارې په باب یو څه توضیحات**
- **د ولایاتو د مملکت وېش: د راتلونکو اصلاحاتو لپاره لویه لار**
- **د قره قولیو ټیکس معاف کېږي**
- **د ژورنالېستانو سره مرسته په کار ده**
- **کلیو او دیهاتو ته د ډاگ انتظام**
- **د مشاعرې افتتاحیه وینا په کابل کې د پسرلنۍ پښتو مشاعره**
- **د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې په ضد د ملي جرگو فیصلې**
- **د هېواد په شمال کې د قره قولیو د درېو نورو کوپراتیفونو تاسیس**
- **شوروي اتحاد ته د همایوني اعلیحضرت او علیا حضرتې معظمې ملکې سفر**
- **لبنیات او کابل**
- **هېڅ ډول زور او فشار د پښتونستان خلک د خپل ملي مرام څخه اړولی نه شي**

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د ولایاتو د پوهنې مدیرانو ته د ښاغلي صدراعظم لارښوونې
- د خلکو د روغیتا او تندرستۍ او د ښار تنظیف د روغتیا د مقدیانو او د ښاروالۍ جدي څارنه غواړي
- په شوروي اتحاد کې د افغانستان د گران پاچا اعلیحضرت او ملکې تاوده هرکلي
- د مطبوعاتو د نوي قانون په رڼا کې، د راډیو، اصلاح، او انیس په خپرونو کې نوی تحول
- په مملکت کې د یو قوي پارلمان د منځ ته راتلو د پاره د وکیلانو په انتخاب کې د زیات قدر څخه کار واخلئ!
- د ټول افغانستان د صحیه چارو موظفینو لوی کانفرنس
- د دنیا امیدونه
- د لوی خدای په نامه
- د نومونو ایښودلو جرگه
- د بشر په حقوقو، قانون او عدالت پورې استهزا
- زموږ جامعه
- د مېرمنې او خاوند گډ گوزران
- مطبوعات څه خدمت کوي؟
- زموږ اینده نسل
- د مطبوعاتو ځان ځاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

- خیر او نیکي
- ناحق دعوې او خلک ازارول
- د کراچۍ د دومینیون کابینه ماته شوه
- د خپلواکۍ حق
- اجمل خټک ولې بندي شو؟
- حکومت او ملت
- د کراچۍ عمال پر پښتونستان څه لوبې وکړې؟
- وېره، شرم او علاج یې
- د کراچۍ پروپاگندي لهجه
- میلریا یا موسمي تبې
- د میلریا اهمیت او علاج یې
- د اخلاقو موقعیت
- د اختر په ورځ د افغانستان د گران پاچا وینا
- د کامیابۍ لیاره
- اخلاق او ایمان
- پښتونستان
- د غازي والا حضرت شفقت امېزه سلوک
- د خدای بنده المتوکل علی الله خلد الله ملکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د عمومي پور د ترویج لایحه
- د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید گل بادشاه
- مونږ څوک یو؟
- ریشخور یاغازي اباد؟
- د مصر وضعیت وخیم دی
- د بلوچستان د وطن حزب مشر عبدالصمد خان له بند نه شفاخانې ته یوړل شو
- د خلکو نمانځه
- د چا غیبت مه کوئ
- د پونده وو د تعلیم انتظام
- د کوریا جگړه درې کاله وروسته خاتمه ومونده له - د کوریا متارکه لاس لیکه شوه
- د اصلاح ورځپاڼې د ۲۵م کال په مناسبت
- د اصلاح ورځپاڼې ۲۵م کال
- تنظیم اواطاعت
- تلافي کول او عفوه غوښتل
- د پښتونستان لوی زعیمان د پاکستان په جېل کې د (بلوچستان) د زعیم، خان عبدالصمد حالت
- د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د لوی اختر ورځ
- حریت او ازادي
- افغانستان او پښتونستان
- زړه سوی او مهرباني
- رحم او عاطفه
- په محکوم پښتونستان کې د پښتنو په مشرانو ظلم
- په شمالي افرېقا کې د ازادۍ تحریک
- د سردار محمد داود خان صدراعظم سیاست
- عهد او امانت
- د افغاني سرې میاشتې د مراسمو ورځې
- مستر عبدالقیوم د خان عبدالغفار خان په خلاصون کې ځان ته ضرر ویني
- غندینه او بده ستاینه
- چغلي او خبرې وړل
- دوه تاریخي ورځې سر په سر د میزان ۲۲م او ۲۳م
- زموږ د اخلاقو سلسله
- بین المللي منشور دې باید ترمیم شي
- د پاکستان د دومینیو یو بل ظالمانه اقدام
- د یهودو عسکري تعرض په عربي کلیو تصدیق شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د پاکستان د حکومت قادیانت پروري
- ولسي جامې
- د پښتونستان مجاهد
- تیاره دنیا
- افغاني ثقافت
- له عاشق شاه پاچا سره د یو اخباري نماینده مصاحبه
- په هېواد کې د ملکي هوايي سرویس پرانیستل
- د بریتانوي گیانا زعیم ډاکتر جگن
- د تنگي غارو د سرک په باب نوی تصمیم
- د هندوستان دجمهوریت جشن
- د افغانستان د مالیې د وزیر او د اتحاد شوروي د لوی سفیر په منځ کې یوه موافقه
- ښاغلی صدراعظم د خپل حکومت اقتصادي سیاست توضیح کړ
- د کابل د ښاروالۍ د (۱۳۳۳)کال پروگرام
- په تېر کال کې موږ څه وکړه؟
- نوی کال او نوي پلانونه
- ونې او نیالگي
- د شرقي بنگال انتخاباتو کې د مسلم لیگ ناکامي
- فساد مه کوئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **صحت اوتندرستي**
- **د ښاغلي صدر اعظم گرمه پذيرايي په جنوبي کې**
- **زمونږ قلمي همکارانو ته**
- **له طلوع افغانه څه غواړئ؟**
- **د پاکستان واکداران وارخطا دي**
- **دنیا څنگه ترقي کړې ده؟**
- **د قندهار د ښاروالۍ انتخابات**
- **د بلديې انتخابات شروع کېږي**
- **پروگرام او دستور العمل**
- **د ډيموکراسۍ تحکيم او ټينگول**
- **د ښار په لوی مجلس کې د ښاغلي نايب الحکومه بيانيه د ۵۰ ورځو د کار راپور**
- **په محکوم پښتونستان کې اغتشاش**
- **طلوع افغان د چا دی؟**
- **د ملي وروړگلوۍ ټينگار**
- **د اجتماعي سمون لياره**
- **ډيموکراسي څه شی دی؟**
- **د پښتونستان گرانو ليډرانو ستاسو وظيفه خورا درنه ده**
- **د پښتونستان د هيئت پذيرايي په قندهار کې**

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د قومي ترقۍ اساس د فکر و بیان ازادي ده
- ازادي څه معنا؟
- اجتماعي حقوق
- ملت او ملي یووالی
- د ننگرهار ادبي کلوب
- ځوانانو! تاسو ته وایم
- انگار راووت
- تېر مطبوعاتي کال
- په مملکت کې اصلاحي فعالیت
- محتکرین او متقلبین
- نوی کال او نوی کار
- د پاکستان د ازادۍ ورځ
- په ۲۹ ولایتونو د مملکت وېش
- شاگردانو ته د پوهنې د ښاغلي وزیر گټور پیغام او غټ ټکي یې
- بلاکونه او بې طرفه هېوادونه
- د یوې ډلگۍ داړه مارو نیول
- ددې وخت مهم مرضونه او علاج یې
- معاشونه په کافي اندازه زیات شول

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د نجونو د تعلیماتو په لړ کې د کامې خلک د نجونو ښوونځی غواړي
- د هېواد شپاړسم نشراتي کال
- د کامې د ولسوالۍ په باب نظریه
- د بلوچستان په یو کلي د پاکستان د الوتکو بمباري
- ملي موسیقي
- زموږ کومه موسیقي ملي رنګ لري
- زموږ تر ټولو غټ احتیاج دخوراکي موادو زیاتول دي
- په ډېموکراسۍ کې د عقیدې ازادي
- ډېموکراسي او د عقایدو ازادي
- د جلال اباد ښار بې اصوله دی
- د مامورینو لپاره د شپې لېسه
- د امام ابو حنیفه مدرسه پرانستل شوه
- د وړو او غوړو نرخ پاملرنه غواړي
- د ښاغلي خروسچف د زیږېدنې ۷۰م کال او په دغه مناسبت مراسم
- د هېواد لوی ښارونه به علمي مرکزونه شي
- یو تشویشناک خبر:
- د زراعتي کانګرس نتیجې چې تر اوسه لاس ته راغلې دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د زراعتي کانګرس بحثونه او نتايج
- خارجي پورونه او قراردادونه باید څنګه وي؟
- د جلال اباد د ښاروالۍ انتخابات
- په کابل کې د اقبال د يادګيرنې وينا:
- د اقبال د شاعرۍ محرکات
- د اقبال د شاعرۍ غټ عناوين
- د اقبالی د خودی د فلسفې مبدا
- د افغانستان او شوروي اتحاد همکاري په نوره هم ټينګه شي
- د زاړه ښار عفونتونه به تر څو پاتې وي؟
- پوهنه او کړنه
- ډيموکراسي او د خلکو روزنه
- د ډېموکراسۍ معيار
- د ښار په احاطه کې خشت مالي
- هغه خبرې چې لا حل شوې نه دي
- د دې وخت لوی قوت ملت دی
- د وطن د پاره لوی خدمت
- فرانسې ناجي او مجدد صدر دوګول د اعليحضرتينو کوربه
- د ښه وکيل افکار

(c) ketabton.com: The Digital Library

- په ډېموکراسۍ کې گوزاره او اغماض
- په انتخاباتو کې د رایو برخه
- په انتخاباتو کې د اخبارونو برخه
- په سیاسي مبارزو کې تقوا
- د یوه والي نېکه اراده: د اخلاقي جرأت غټه نمونه
- د جلال اباد ښاروال انتخاب، د ښاریانو په مخکې دده تعهد
- د خلکو اراء افکار او جراید
- له انتخاباتو سره د خلکو دلچسپي
- موږ ښه خلک څنگه پېژندی شو؟
- فرانسه به له افغانستان سره په بېلو بېلو ساحو کې مرسته وکړي
- د شورا لپاره څرنگه وکیل انتخاب کړو؟
- معظم ټولواک د فرانسې کوښښونه د مخ په انکشاف روانو هېوادو ترقۍ کې وسایل
- د مختصرو پروژو له جملې څخه
- چاته رایې ورکړو؟
- له ژورنالیستانو سره مرسته په کار ده
- بلوڅ شاعر نصیر خان دې پرېښودل شي؟
- د پښتو په باب د کمېشن مذاکرې
- د انتخاباتو فلم جوړېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د ملګرو ملتونو موسسه
- د بندیانو د حال پوښتنه او وارسي
- د پښتو له خبرونو څخه د خلکو شکایات باید رفع شي
- عصري ښارونه او ارزانه کورونه
- ښځې په انتخاباتو کې
- د پلان د وزیر ښاغلي عبدالله یفتلي بیانات، په مملکت کې د پلانېنګ وضعه
- امریکا د ازادۍ ورځ
- سیمه ییز انکشافي پلانونه
- کابل د څلورو بین المللي لارو په منځ کې
- د ننګرهار د کانال یوه برخه ځمکه به مستحقینو ته ورکړل شي
- د اقتصادي بحران د حل په باب د ښاغلي زابلي مفکوره
- د اسلام پیغمبر او قران
- صحت او نظافت
- د عراق او فرانسې ملي ورځ
- د افغانستان انکشافي پلانونه او د دوستو مملکتونو مرسته
- زموږ د ملک طبیعي امکانات
- د عربي متحده جمهوریت د جوړېدو دیارلسم تلین

(c) ketabton.com: The Digital Library

- په مملکت کې د معارف پوره تعميم له لارې، ناپوهۍ، لوږې او ناروغۍ پر ضد مجادله کېدی شي
- د انتخاباتو قانون نشر شو
- د مشاعرې افتتاحيه وينا: په کابل کې پسرلنۍ پښتو مشاعره
- په انتخاباتو کې تهديد او تطميع
- د مملکت په کارونو کې په ځان اعتماد په کار دی تعصب د ملي وحدت دښمن دی
- موټرونه او ورکشاپونه
- کابل د خوشبويۍ په دريا کې لامبو وهي
- له ښاريانو نه ضرر رفع کول د ښاروالۍ وظيفه ده
- قانوني انتخابات
- د استقلال د استرداد يادګيرنه
- آيا جنګ د دنيا فيصله کولی شي؟
- د فرانسې ناجي د ډيموکراسۍ بله مرحله
- يوه خوږه خاطره مير نصير خان او احمد شاه بابا
- د هنري ننندارې موسسه پرانيستل شوه
- د ايران د شاهنشاه د جلوس پنځه ويشتم کال
- تورې به لالا وهي مړۍ به عبدالله وهي
- ښځې او سياست

(c) ketabton.com: The Digital Library

- په سیاسي میدان کې دروغ ویل
- د دارالبیضا کانفرانس
- محتکرین او متقلبین
- د ازادۍ د لاس ته راوړو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده
- ګډه اعلامیه
- په سوات کې مو څه ولیدل
- د ټول افغانستان د صحیه چارو موظفینو لوی کانفرنس
- په انتخاباتو کې ګډون وکړئ
- فداکاري او امانت داري
- پښتونستان ملي ورځ
- امریکا ته د معظم ټولواک او معظمې ملکې د ښه نیت مسافرت
- سور صلیب او سره میاشت
- استقلال او ملي ارتقاء
- د ملاریا سره د مجادلې اهمیت
- اساسي قانون ته انتظار
- د واشنګټن په سیمه کې دهمایونی اعلیحضرت د مسافرت خاتمه
- د ملي شورا دتاسیس تقریب
- د سرې میاشتې هفته

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د افکارو تنویر
- متقابل احترام
- اصلاحي تحولات
- افغانی شهامت
- د کلیو دانکشاف نهضت
- دکابل د ښار تنظیمات
- د مامورینو حاضري)) (۲۴: نیولیک)

دا لیکنې که څه هم د ژورنالیستیکو لیکنو په ډلبندۍ کې راغلي دي، خو په دې کې یو شمېر داسې لیکنې هم شته چې فرهنګي، تحلیلي، ټولنیز، ادبي او سیاسي وزن او کیفیت یې تر ژورنالیستیکو لیکنو زیات دی، خو څرنګه چې دا لیکنې د مناسبتي ورځو پر وخت په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوي، نو ځکه په دې ډلبندۍ کې راوړل شوي دي. که دا لیکنې بیا هم د محتوایي څرنګوالي له خوا ډلبندي کړو، نو بیا به هم پر ټولنیزو، سیاسي، علمي، ادبي او نورو ډول ډول لیکنو ووېشل شي.

دلته به ددې لیکنو له جملې څخه یوه لیکنه د بېلګې په توګه راوړو دا لیکنه د نادر پښتون واټ په باب لیکل شوې او د خپل وخت د ژورنالېزم او خبر جوړونې څرنګوالی ورڅخه په ښه ډول څرګندېږي:

د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار

((د جادې د پاره مونږ د (واټ) کلمه منلې او ایښې ده، نو ګویا د (نادر پښتون واټ) دویمه برخه کار، دا څلورمه ورځ ده چې د ښاروالۍ له خوا شروع شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نادر پښتون واټ دویمه برخه د پخواني (پل خشتي) څخه چې اوس یې (د نادر پښتون پل) پورې شروع کېږي او د پخواني نغاره خانې حد ته چې اوس یې (د پښتونستان واټ) بولي، ور وځي.

د نادر پښتون (رح) د واټ د دویمې برخې د کار مسئله له څه مودې څخه د ښاروالۍ د ریاست په نظر کې وه، ترتیبات یې ورته نیول، نقشه یې جوړوله، ځمکې یې پیمایش کولې، قیمتونه یې تعقیبول، خلک یې راضي کړل، د نوي فوري ودانۍ فکر یې سنجاوه. د اپارتمانو د جوړولو او د خرڅولو زمینه یې تهیه کوله چې دا ټول ترتیبات یې ونیول، د کورونو خاوندانو ته یې اعلان وکړ چې که خپله تعمیري مساله څوک په معینو ورځو کې وړی شي، یو دې سي، که نه نو په ټاکلې نېټه تخریب شروع کېږي.

هماغه و چې په ټاکلي تاریخ کار شروع شو، په دې څلورو ورځو کې دومره کار شوی دی چې سړی اوس د سیند په غاړه ودرېږي، د بانک ماڼۍ او د پښتونستان واټ په نظر راځي، یعنې د نقشې په منځ کې کورونه ونړول شوه، دلته د ورځې یو عالم هجوم، فعالیت کار او غلغله لیدل کېږي. ښاغلي رییس او د ښاروالۍ نور غټ مامورین د ورځې له ابتداء تر نمر پرېواته پورې ولاړ وي، کار کوي، د ډول او سورنو غږونه راځي او دوړې او گردونه پورته کېږي.

مولانای بلخي ښه ویلي دي ((هره زړه بنا چې نوې ودانوئ، نو وړومبی یې د بېخ او بنسټ څخه ورانوئ)) په دغه شان سره د هر زوړ عمارت نوی تعمیر څه لږ و ډېر تخریب په ضمن کې لري. لېکن نتیجې ته کتل او اساسي فکر په کار دی چې فایده څومره ده او ضرر څومره؟ یو بدن چې مرض شي او خرابي پیدا کاندي، اکثره اپرېشن غواړي، مگر دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم یو همت او یو عزم غواړي چې سړی اپرېشن ته تن کېږدي، نو خدای یې صحت په نصیب کاندي.

زموږ وطن ډېرو اصلاحاتو ته اړ دی، دا اصلاحات عزم، اراده او فداکاري او قیمت غواړي، گورئ دغه کارونه چې وشول او کېږي، له ډېر پخوا څخه د حکومت خوښ وو، غوښتل یې چې وشي، مگر سړی په کار و د کابل په اینده تاریخ کې به د ((فرهاد)) نوم یادوي.

ده د خلکو خبرو ته ونه کتل او اصل کار یې په نظر کې ونیوه، هغه کار چې افغانستان ته په کې فایده ده او ابرو یې په ځای کېږي. دی پوهېږي چې ددې وخت خبرې له وخت سره تېرېږي، مگر کار او اثار پاته کېږي. یوه ورځ ده په یو صحبت کې وویل:

((په جرمني کې یو متل دی چې لوی کارونه کوې نو وړو خبرو پسې مه گرځه)). یعنې لویه غایه او لوی هدف باید په نظر کې ونیول شي.

هو، بد او وران کاري خلک چې یوازې په ځان یې نظر وي او کوم عالي نصب العین نه لري، په هره جامعه، هره ټولنه او هره طبقه کې وي.

دا بدبختان ځان هم شرموي او لوی خلک هم، د دوی علامې دا دي چې نهایت نرم، خوښ گفتاره، خنده رویه، بلې صاحب گویان وي او خورا مطبع ځان ښکاره کوي. د لوی سړي په مخ کې په ناحقه تروریې تروريې منډې وهي، د خبرو سره فوراً پاځېږي او په ملاقاتونو کې د لویو خلکو لاسونه ښکلوي. د یو او بل خبرې ورته راوړي، د لویانو په کورونو طواف کوي، په زېردستانو همېشه (برو او بزن) کوي چې لوی سړی ووایي خورا فعال سړی دی. مگر په حقیقت کې هغه کارونه کوي (چې له شرمه یې هېڅ غل او کاسیر نه کا) لویه علامه یې داده چې د وطن او مال مقابله راشي، مال اخلي او د وجدان په ځای ورباندې د وجدان زیات

(c) ketabton.com: The Digital Library

حاکمیت لري او د حضرت پیغامبر (ص) د وینا له قراره چې (د دنیا محبت دټولو گناهونو سر دی).

د دوی د دنیا د شدید محبت له کله په هېڅ گناه او رزالت ډېل نه وي، ای خدایه! زموږ فداکار او نیکو کار مشران د دغو شیاطینو له افسونه خلاص کړه.

مونږ ټینگ یقین لرو چې زمونږ په وطن کې اوس ډېر ښه خلک او دښو نیتونو خاوندان شته، مگر د استفاده جویانو او شخصي سیاستمدارانو چالونه دومره عمیق او د دوی دامونه دومره همرنگه زمین دي چې هر قسم زیرکه مرغه هم ورنه ځان نه شي بچ کولی. دا خلک که په نرمۍ ونه شي، نو د گرمۍ چل هم ورځي. فوراً اسباب جوړوي، پروپاگند کوي، غال مغال سازوي او د یو نېک سړي پلان ناکام کوي. دا خلک د وطن لافې ډېرې وهي، مگر همېشه ((د سپږې د پاره پوستین اور ته اچوي))، مونږ پوهېږو چې لوی خلک هم د دوی څخه جگر خون دي، خو څه ویلی نه شي چې په هر وطن کې دا خلک ډېر وي، په هغه وطن کې کار کوي، خورا مشکل دي.

ای پروردگاره! زموږ د وطن نېکو کسانو مل شې چې ستا د پرېوتو او ضعیفو بندگانو خدمت وکړي.)) (۲۴: ۹۳۲-۹۳۳)

۴- دري لیکنې:

استاد قیام الدین خادم نه یوازې د پښتو نومیالی لیکوال و، بلکې په دري ژبه یې هم ښې لیکنې کولې او گڼ شمېر دري لیکنې یې هم د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. استاد په دري ژبه نظم او نثر دواړه لیکلي دي. که د ټولو دري نثرونو یا لیکنو ټولگه یې په یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړي اثر کې چاپ شي، يو لوی اثر ترې جوړېږي. د ده دري ليکنې چې له بېلابېلو خپرونو راټولې شوي او په (رڼه چينه) کې خپرې شوې دي، دا دي:

- ايا افلاس سبب ارتشا است؟
- فرانسه و هند چين
- هدف اصلاحات اداری ما
- در اطراف بيانات خواجه شهاب الدين
- لذت توفيق در وظيفه
- تاسيس موسسه خدمات سياسي؛ اقدام نيک حکومت
- وضعيت ارتزاقی مملکت
- وزارت ماليه بکار های اساسی دست زده است
- مطالبه پشتونستان بر روی حقايق روشن اتکاء دارد
- مجموعه چار کتاب ناياب
- نقاط مهم سياست اقتصادی
- مبينات شرح منبهات
- انتقاد و نصيحت
- قابل توجه وزارت ماليه
- ايا تفتيش هم تفتيش دارد؟
- افغانستان امروز و سياحين ما

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **سرک گلبهار و سروبی**
- **توجه بداد خواهی مردم**
- **حقوق بشر و دنیای کنونی**
- **حقیقت پښتونستان قابل توجه دنیای حق پسند**
- **اهمیت موضوع پشتونستان توجه ښاغلی نکسن راجلب نمود**
- **سالگرهٔ جلوس اعلیحضرت شاه**
- **ایا محصولات گمرکي بر اموال وارداتی اضافه گردیده است؟**
- **فوت شخصیت بزرگ افغانستان بعد از محمد نادر شاه کبیر**
- **در اطراف مقاله مصونیت و کلاء**
- **روز عاشورا**
- **علت کشیدگی اوضاع در مراکش**
- **سالگره تاسیس شورای ملی**
- **شخصیت والا حضرت سپه سالار غازي شاه محمـود خـان و خدمات شان**
- **استفسارات هیئت مطبوعات**
- **گزارشات مراسم شاندار**
- **پروپاگند ناحق پاکستان**
- **پادشاه ادب پرور ما**

(c) ketabton.com: The Digital Library

- نطق شاغلی مالنکوف و تبصره های دنیا بران
- پلانهای اصلاحی در افغانستان و پیشرفت ان
- مرستون یعنی چه؟
- طومار محبت
- مصر جهت تمامیت خاک خود می کوشد
- برادری و برابری
- هدایت تعمیر ((نوی ښار)) در لغمان
- به جرائد معاصر وطن
- سعادت نسل اینده بشر یا تربیه صحیح اطفال
- مصؤنیت و کلا
- اختتام جنگ کوریا
- مسله هند چین
- مصر و کانال سویز
- راه ها، معابر و سرک ها
- زندگانی به اسایش مولود کار است
- حس قدردانی
- حق ازادی
- طبع مجدد قران کریم

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ایا وضعیت مصر راجع به کانالسویز جدی تر شده است؟
- ملت پاکستان در اتش مظالم میسوزد، همدردی سایر مسلمانان با مسلمین پاکستان
- پنجاه، سال بعد
- مادر وطن
- ملیت و بین المللیت
- تفقد حکومت مهربان ما بر حال رعیت
- جلسات شورای ملی اغاز خواهد شد
- مفکوره اقتصادی علیحضرت معظم همایونی
- قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان
- درام یتیم بی حامی
- انکشاف زراعتی در مملکت ما
- اعلیحضرت معظم همایونی ورود مسعود پادشاه محبوب ما به مرکز
- انصاف در وزن و ترازو
- بزرگترین نعمت های خداوندی
- فتنه قادیانیزم
- روشنی امید در افق سیاسی جهان
- به نویسندگان محترم این روزنامه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او یو شمېر نورې لیکنې...

دلته به یې د دري لیکنو له جملې څخه یوه لیکنه د بېلګې په توګه راوړو، دا لیکنه (مصونیت وکلا) نومېږي او په (اصلاح) ورځپاڼه کې چاپ شوې ده:

مصونیت وکلا

((چندی میشود گپ عجیب و غریبی اتفاقاً به میدان آمد ((مصؤنیت وکلا)) هیچکس گفته نمیتواند که این گپ چطور آمد، کی اورد و چگونه نشر شد؟ هر کس میگوید: ((وکلاء مصؤنند))، بتصویب رسیده است؟ و اگر بگویند که از مسلمات دنیا است حاجت ندارد که نوشته و تصویب شود.

پس ایا از تمام مسلمات دنیا فقط ((مصؤنیت وکلاء)) رابصورت عنعنه قبول میکنند. حقیقت این است که یک قانون تا وقتی مورد استناد شده نمیتواند که مراحل خود راطی نکند و صورت عبارت صریحی بخود نگیرد.

تعاملائیکه بعضیها نام آنرا میگیرد مخصوص قطعی شده نمیتواند.

میگویند شخصی تیمم رایاد گرفته بود، او در هر جا و هر وقت از ان کار میگرفت و فرقی بین با محل و بی محل بودن ان نمیگذاشت، اخیراً شخص مذکور گفت: ((تیمم نبود گنج خدا بود، اموخته شدم اسوده شدم)).

ایا ((مصؤنیت وکلاء)) راه هم میخواهند باینصورت استعمال کنند؟

این مصؤنیتکه بگوش مردم در حق وکلاء رسیده است، این مصؤنیت چه معنی دارد؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایا این مصؤنیت باین اندازه مطلق است که وکیل شوری هر چه بکند و یا هېچ نکند؟ اگر چنین مطلق باشد ایا این اطلاق در مرحله اول قابل صلاح و ترمیم نیست؟

بس کسانیکه چراغ راگرفته تمام روز به شوق اینکه در مملکت اصلاح کنند بالای هر کس و هر مقام گپ و سخن میزنند چرا در رفع و اصلاح این نقیصه بزرگ نمی کوشند؟ اگر وکیل شوری بطوری مصؤن باشد که هیچ مسؤلیتی از هیچ جا باو راجع نباشد، پس وکالت صورت یک تجارت رابخود قبول نخواهد کرد؟ درین حالت مضیقه اقتصادی ایا کسی خواهد بود که این حساب رانداند که از جمله سه ساله معاش و امتیازات شوری ده یا پانزده هزار انرا بصورت پیشکی صرف کند و خود را وکیل مصؤن شورای ملی بتراشد که تابستان از هوای صاف کابل واب پغمان استفاده کند و زمستان ٦ ماه بدون دغدغه درخانه بامور شخصی و احیاناً ملاقتها مصروف شود؟ خوب، وقتی وکالت شورای ملی این صورت رابخود اتخاذ نماید، عاقبت افغان و افغانستان درین دنیای پرشر و شور که ما محتاج کار و بصیرت اضافه ترهستیم چه خواهد شد؟

آیا زمان و وقت در حیات وممات ملل و اقوام قیمتی ندارد؟

در همین بازیها و ساعت تیریها فرصت بصورتی از دست ما نخواهد رفت که باز پشیمانی هیچ سودی نخواهد داشت؟

ایا نمیتوانند تحدید مصؤنیت وکلاء رابجراید توضیح دهند؟ و ایا کسانیکه عمداً نمیخواهند در شوری کاری شود بس ایا مصؤنیت انها مانع است که نامهای شان به جراید نشر شود؟ و ایا یک وکیل مصؤن نمیتواند نام یک وکیل مصؤن دیگری راکه کشتی یک ملت رابه طوفان می کشاند، در اخبار نشر کند؟ و اگر وکلاء با هم متفق باشند و هیچ یک پرده را از

(c) ketabton.com: The Digital Library

اعمال دیگری بالا نمیکنند پس این وکلا حق اعتراض و انتقاد را هم بالای اراکین حکومت که تا یک اندازه کار می کنند، خواهند داشت؟

ایا وکلاء به حضور ملت مسؤلیت ندارند؟ و جرائد که نماینده احساسات حکومت و ملت اند نمیتواند از وکلاء بحث کند؟ وکلاء چرا باید این ملت را بی زبان تصور کنند کسانیکه می تواند بالای انهائیکه حقیقتاً مورد فعالیت و کار در مملکت شده و حق خود راباثبات رسانیده اند انتقاد کنند. پس چگونه خوف مصؤنیت وکلاء از جرات انتقاد شان بالای شوری خواهد کاست؟ متیقن است که در مملکت کسانی موجود اند که حق احترام مقام بادشاه و مملکت و قوم را از حقوق اشخاص بلند تر میدانند و برخود واجب میداند که ازین حقوق در مقابل هر گونه مشکلات دفاع کنند. ما ایمان داریم که در دنیا هیچ کار و عمل بدون پاداش موجود نیست وکالت شوری که یکی از وظایف مهم و کار های بس ضروری است چگونه بی مسؤلیت خواهد بود؟ وکلای منور شوری و مخصوصاً اصحاب قلم اولتر با صلاح شوری ملتفت شوند و برسوخ مصؤنیت خویش مصؤنیت دیگران را اصلاح کنند محبت حق و حقیقت باید در نزد اهل علم و قلم از همه چیز ها مقدم باشد چون وطن ناموس مشترکی است و زندگی بذات خود مسؤلیت است بنا بران از مسؤلیت این نوشته خویش شانه راخالی نه کرده نام خود را مخفف و با مرموز نوشته کرده نمی گذاریم و واضح ام خویش باید نوشته کنیم.)) (۲۴: ۸۸۱-۸۸۲)

پر منثورو دري لیکنو سربېره استاد خادم یو شمېر دري شعرونه یا نظمونه هم لیکلي دي. هغه دري نظمونه دي چې د ده په منظومو کلیاتو کې راغلي دي، دا نظمونه تر دې پخوا په متفرق ډول او ځینې یې له نورو پښتو شعرونو سره یو ځای چاپ شوي دي. دلته یې یو دري شعر یا نظم د بېلګې په توګه راوړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهر ما روح و روان

ملتـی دیـدی کـه جـای مـا بمـن پیچیـده انـد
بـی خبـر از حـزر جـان انـدر بـدن پیچیـده انـد
یوسف گم گشته را در طلب کس نیست نیست
مصـریان انـدر هـوای پیـراهن پیچیـده انـد
رمـز عمـق زنـدگی چیـز و فقیـه و محتسـب
مـن نمیـدانم چـرا انـدر سـخن پیچیـده انـد
قصـه شـیرین فرهـاد نـوین اغـاز شـد
بـی جهـت مـردم چـرا در کـوهکن پیچیـده انـد
کشـور مـا پـر ز اهـو نافـه و مشـک و غـزال
شـاعران بیهـوده بـر مشـک ختن پیچیـده انـد
شـاه مـا سـرو روان بهـر مـا روح و روان
خلـق بـر دورش چـو شـاخ نسـترن پیچیـده انـد.
(۱۲: ۲۳۳)

کله چې موږ د استاد خادم داسې متون (نثر او نظم) مطالعه کوو، نو هغه راته په دې کې هم د ښه قلم خاوند ښکاري، دې لیکوالي یې هم د خپل وخت له نورو هغو لیکوالو سره چې دا مهال یې لیکوالي کوله، د اندېول وړ برېښي، په تېره بیا د دري ژبې د منځنۍ کچې له لیکوالو سره. دا و د استاد خادم د منظومو او منثورو اثارو لنډه پېژندنه. پر تېرو یادو اثارو سربېره ځینو لیکوالو د استاد خادم په پېژندنه کې دهغه ځینو نورو چاپي اثارو ته هم نغوته کړې ده. خو د استاد خادم اثارو ته په کتنې سره دایادونه دقیقه نه وه، دا ډول پېژندنې له یو بل څخه په مسلسل ډول کاپي شوي او د بیا بیا خپراوي پر مهال ځینو کې تېروتنې هم شوي، ان د ثابتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپي اثارو دپېژندنې په برخه کې هم ورځخه تېروتنې شوې دي. ځينو يې ځانګړې ليکنې هم د مستقلو اثارو په توګه پېژندلي، ځينو بياچاپي اثار په ناچاپي اثارو کې شمېرلي، ما دا ټول سره پرتله کړل او له هغو ځخه مې په خپل نظر سمه نتيجه راوويستله چې تاسومخکې ولوستله. دا د استاد خادم د اثارو شکلي ډلبندي او پېژندنه وه. البته پر محتوايي برخو به يې په نورو بحثونو کې هم رڼا واچول شي.

د استاد خادم د اثارو تر دې پېژندنې وروسته اوس راځو د استاد خادم د نظم او نثر نوښتګرو خواوو ته، دلته غواړو لومړی پر نظم او بيا پر نثر باندې بحث وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد خادم د اثارو نوښتونه او ارزښتونه

په پښتو ادبیاتو کې تر (روښانتیايي) پړاو وروسته (ویښتیايي) پړاو پیلېږي. په (روښانتیايي) پړاو کې د کلاسیکې دورې د ادبیاتو تاثیرات څه نا څه محسوس وو، خو په (ویښتیايي) پړاو کې بیا دا تاثیرات بېخي کم شول او ځای یې نویو مفاهیمو ونیو. استاد خادم د پښتو ادبیاتو په (ویښتیايي) پړاو کې یوه مطرحه څېره ده. ده سره له دې چې د کلاسیکو ادبیاتو پوره مطالعه لرله، خو ددې پړاو شاعرانو او لیکوالو پوره هڅه وکړه چې د نظم او نثر په دواړو برخو کې نوې پنځونې وکړي، په تېره بیا دا چې د مانا او محتوا له پلوه نوښت رامنځته کړي. دوی پر دې بریالي شول چې د خپلې زمانې او خپل چاپېریال غوښتنې، انګېرنې، اړتیاوې او د خپل ژوند تصویر په ښه ډول په ادبیاتو کې انځور کړي. له مانیز پلوه د استاد خادم کلام د ژوند بېلابېل اړخونه رانغاړي؛ فلسفي، سیاسي، ټولنیز، انتقادي، اصلاحي، ملي، کلتوري، ژبني او نور ډول ډول مفاهیم یې په خپل کلام کې افاده کړي او تشریح کړي دي.

دا مسایل تر دې دمخه په (روښانتیايي) پړاو کې دومره مطرح نه وو او که وو هم کم وو. که هغه پړاو بیا له (ویښتیايي) پړاو سره د څومره والي او څرنګوالي دواړو اړخونو له پلوه، پرتله کړو، نو د ویښتیایي پړاو تله پرې ډېره درنه خېږي. دلته غواړم په دې برخه کې لومړی د استاد خادم دمنظوم کلام پر ځانګړنو، نوښتونو او ارزښتونو تبصره ولرم او بیا تر هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته منثور کلام ته راځم، خو په دې دواړو برخو کې غواړم د محتوا په انډول پر شکل زیاته تبصره ولرم او دا ځکه چې پر محتوا باندې یې موږ په نورو ځایونو کې هم بحث لرلی او په نورو برخو کې به هم پرې بحث ولرو.

الف- د منظومو اثارو نوښتونه او ارزښتونه:

د استاد خادم اثار ځینې داسې مشخصات لري چې د پښتو معاصرې ادبي دورې د نورو پراوونو له اثارو او همدارنګه د خپلې زمانې د ادبي اثارو له ځانګړنو سره توپیر لري، همدا ځانګړنې په حقیقت کې د لیکوال فردي تشخص څرګندوي او دی له نورو لیکوالو توپیروي. دا ځانګړنې په شکلي او محتوایي دواړو برخو کې محسوسې دي. دلته غواړم لومړی په نظم کې دې ډول ځانګړنو ته نغوته وکړم.

۱- د ملي نظم فورمونه: کوم شعري یا نظمي فورمونه چې د خادم صیب د زمانې تر مهاله دود وو او اکثرو پښتنو شاعرانو هغه کارول، خادم صیب هم د خپل منظوم کلام لپاره له همغو فورمونو څخه ګټه پورته کوله، خو د خادم صیب د ژوند او زمانې ضرورتونه دومره زیات او ډول ډول وو، چې فکر او خیال یې نورو منظومو فورمونو ته هم اړتیا لرله. د ښاغلي (عبدالهادي هدایت) په نظر، استاد خادم دا اړتیا محسوس کړه، نو ځکه خو یې خپلې شعري ټولګې (بلکا) په سریزه کې ولیکل: ((د پښتو په شاعرۍ کې دغه موجوده کلاسیک فورم چې ښه په عروج کې دی، د ښکارندوی، میرزا خان انصاري، خوشال او رحمان بابا نه راپاتې دی. مګر دغه کلاسیک فورم علاوه پر دې چې په پښتو کې مستعار او مهاجر دی او د اسلامي عصر له ابتدا څخه د ایران او عربو له خوا راغځ شوی دی. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتانه ولس د ټولو افکارو، عقایدو، احساساتو ترجمان نه شي کېدای. ځکه چې ډېر تنگ، گنډلی او محدود دی.

تر دغو اقسامو څخه پرته یو بل قسم شعر هم شته چې ډېر لرغونی شکل لري. په دې شکل او فورم باندې د قدیم، باختر ادبیات،لکه ویدونه، ژند، اوستا، هخامنشي اثار، ساساني کتیبې، د لویکانو د عصر ځینې اثار چې کشف شوي دي. دا شکل د حضرت بایزید روښان خیرالبیان پورې رارسېدلی دی.

اوس مو زړه ته دا راځي چې پښتو بېرته خپل اصل ته وروگرځاوه او په مقفی نثر یا سپین شعر یې ولیکو. د دې کار تمهید ډېر پخوا ایښودل شوی دی او د مرغلرو امېل څخه د پښتو د شعر په کلاسیک فورم کې د توسعې پیدا کولو لاره پیدا شوې ده. په (څاروان) کې دغه رنگ نور هم ټینگ شو. په (بلکا) کې دې کار بله ښه غوره کړه، چې هغه باید د پښتو د شعر د پاره د کلاسیک قیودو څخه د خلاصون دوره وبولو. تر (بلکا) وروسته خادم صاحب په دغه نوي قسم شعر چې ډېر دی، لاس پورې کړی دی. نمونې یې د خادم صاحب په خپله جریده (افغان ولس) کې موندل کېږي او په یوه نوې مجموعه کې د (نوې پوهېتانه) په نامه راټولېږي.)) هدایت صیب په خپله لیکنه کې دې مسلې ته اشاره کړې او د خادم صیب د نظم یو څو نمونې یې هم وړاندې کړي، چې دلته یې ډېر لنډیز ته نغوته کوو. (دا ځکه چې پښتون یم) د نظم یو بند به دلته د بېلگې په توگه وړاندې کړو)) (۱۲: ۶۰-۶۱)

دا ځکه چې پښتون یم

چوکۍ مېز دې د بل وي   ما له توره دې وسپاره

دا ځکه چې پښتون یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټوټې ټوټې مې تن دی   تیار راله کفن دی
هېڅوک پر ما نه ژاړي   پردی رانه وطن دی
زګېروي هم نه وباسم   نه خبر یم له اسراره
دا ځکه چې پښتون یم

وګورئ! د خادم صیب دا نظم چې ده پر (۱۳۱۸ل) کال ویلی دی.

په دې نظم کې استاد خادم د پښتو پر کلتوري شاته پاتې والي، تنګنظریو او ټولنیزو ستونزو سخت انتقاد کوي.

(د شاعر زړه) د استاد خادم بل نظم دی چې دا هم د ولسي یا ملي نظم په وزن ویل شوی دی، ده دا نظم د (۱۳۴٦ل) کال د زمري پر (۸)مه نېټه لیکلی دی. خادم صیب د (شاعر زړه) په باب وایي:

ډک لــــه ارانونــو دی   نــــه پـــوهېږم څـــه غـــواړي
راز د اســمانـــــونو دی   نـــه پـــوهېږم څـــه غـــواړي
سود یې په پیسو نه شي   کــار یــې پــه ټنګــو نــه شــي
تېر لـه دې غمـــونو دی   نـــــه پـــوهېږم څـــه غـــواړي

دا نظم همداسې امتداد پیدا کوي، هدایت صیب د خادم صیب په حواله دا په ولسي نظمونو کې حساب کړی دی او هدف یې دا دی چې دا یې له کلاسیکو فورمونو څخه جلا په نوې ولسي بڼه یې ویلی دی.

سره له دې چې (خادم باد سبا یم) کلیاتو کې دا پورتنی نظم د (غزل) په برخه کې ډلبندي شوی، یانې د فورم له مخې غزل ګڼل شوی، خو پر دې (نظم) نه د فورم او نه هم د محتوا له پلوه د (غزل) فورم د تطبیق وړ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا نظم د شاعر د فکر او زړه د ارمانونو انځور کاږي او ټولنې ته د شاعر ایډیال وړاندې کوي.

(ای د دې جهان خاونده) نظم یې هم په همدې ولسي نظمونو کې ګڼلی دی.

لــــوی عـــــذاب و دې نـــــړۍ تــــه
اســـــــــتعمار دی اســــــــتعمار دی
چـــې نـــړۍ نـــن پــــه کـــې ســـوزي
دغــــــه اور دی دغــــــه نــــــار دی
لـــــــه تېــــــري د اســــــــتعماره
زور زیــــاتی دی پــــه جهــــان کـــــې
اســــــتعمار شـــــکېدلی کــــټ دی
ترمیمېــــــــږي انګلســــــــتان کـــــــې

دا د اوږده نظم یوه برخه ده، نورې برخې هم همداسې امتداد پیدا کوي. خادم صیب په دې نظم کې د ښکېلاک انځور کاږي او هغه ټولنې ته یو اور او غضب ګڼي. دی انګستان د دې مفکورې روزنځای او پالنځی ګڼي او له هغه څخه سر ټکوي.

دغه راز (افغان ولس) نظم هم همغه ډول نظم ګڼل شوی چې د خادم صیب او هدایت صیب په نظر له کلاسیکو دودیزو فورمونو څخه یې لاره جلا ده.

افغان ولس

مونږ افغانان او مسلمان یو   په خپله سمه لار روان یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه تمه لرو نه ډار   عقیده لرو په کار او په زیار

له حرص او بېکارۍ یو بېزار

تر شا مو لوی تاریخ او تر مخ مو لوی جهان دی

دا مو له نعمتونو ډک کوهستان دی

لرغونی مو دی ثقافت   او ټینګ مو دی اقتصاد

نشته داسې بنیاد

دا جهان به کړو اباد   په خپل کوشش او جهاد.

(نوې پوهېتانه)

دا نظم هم همداسې پسې غځېږي او نورې برخې هم لري. پر دې نظم کې پر خپل ملت او تاریخ ویاړي. شاعر په دې نظم کې له دیني او اخلاقي جرئت ښه کار اخیستی، پر ټولنه باندې د واکمن مذهبي جریان د مدعیانو ناخبري یې انځور کړې، پر هغو یې پر ظریفانه او کنایي ډول نیوکه کړې چې (واوا) په دې مسلمانۍ چې له اسلامه خبر نه دي، خو د اسلام پر منصب او مسند ناست دي.

دا نظم پر خپل وخت یو محتوایي نوښت او اخلاقي جرئت ګڼل کېږي، ځکه چې هغه وخت د داسې مسایلو مطرح کول او د سمون لپاره یې هڅه اسان کار نه و.

د هدایت صیب په نظر: ((په دغو ټولو نمونو کې ښکارېږي، چې له کلاسیکي قیودو څخه د پښتو د شعر د ازادۍ کوشش شوی دی. دا زیار په اخره کې پوره کامیاب ګڼل کېږي.)) (۱۲: ٦١-٦٦)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم صیب لومړنۍ هڅې بریالۍ شوې او دا بېلګې نورې هم پسې زیاتې او تر پخوانیو هغو یو څه پخې شوې. په ولسي فورم کې د دې ډول نظمونو یوه دوه درې نورې بېلګې به هم راوړو، دا یوه بېلګه یې (واوا مسلماني) نومېږي، چې پر (۱۳۲۰ل) کال لیکل شوې دی:

واوا مسلماني!

بلبل د ګل د پاسه کړله داسې خوشخواني

واوا مسلماني!

***

د ږیرې د وېښتو په دام کې نیسي برالا

طایر د بیت الله!

دانې ورته تسبیح کاندي ځان نه ګڼي جاني

واوا مسلماني!

***

په سر د مظلومانو به پښې ږدي چې اوچت شي

خاوند د منزلت شي

په دې منبر به کېني، کړي به وعظ قراني

واوا مسلماني!

***

ځي تل به یې د ږیرې د تیرې لاندې کاروان

کچرې او اوښان!

غریب چې په لاس ورشي پې ښکاره کا ښه ځواني

(c) ketabton.com: The Digital Library

واوا مسلماني!

***

مرام د حکومت به وي يو څه دی به بل څه کا

مقصد به د خپل زړه کا

په سل قسمه نيرنگه به ساتي خپله خاني

واوا مسلماني

***

قانون او عدالت او وظيفې پورې به خاندي

عمل دغسې کاندي

مقصد يې وي په ژوند کې خپل هوس او کامراني

واوا مسلماني

***

تعبير به دملت او حکومت منځ کې غلط کا

پاشانه جمعيت کا

دوستان سره دښمن کا چې وي دا ترجماني

وا وا مسلماني

***

شيشه به د آمالو د مسلم وهي په ځمکه

نه دار لري نه کرکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راضي به په فساد وي، خوند به اخلي په وراني

واوا مسلماني

***

د شل کالو خرمن به دې په یو تیلي ایره کا

ستا مېنه به سپېره کا

مغرور به وي لا دی چې ومې کړه مهرباني

واوا مسلماني

***

وجدان یې د جودان په نغوته درومي په هر لوري

ژورې لوړې گوري

قرآن چې په کې بود شي، وي هماغه قرآني

واوا مسلماني

***

له وینو د مظلوم ځخه به جوړه کا غازه

خپل مخ لره تازه

په دې باندې به ځان کاندي عالم ته نوراني

واوا مسلماني

***

دښمن دنوي علم او رڼا وي په یقین

خپل وهم گڼي دین

(c) ketabton.com: The Digital Library

گمان کوي چې دا ده هغه وحې اسماني

واوا مسلماني

***

لا دا زاړه ماغزه به دعوه كاندي چې عالم يم

د قوم زه ((خادم)) يم

ولاړ وي په نمانځنه كا د غويو پاده واني

واوا مسلماني

***

نغمې د بلبلانو به نه اوري په سبا

له مكر و له ريا

ضرر به مسلمان ته گڼي چاره ايماني

واوا مسلماني

***

په دې باغچې كې گرځي هسې شان زاغ و زغن

چې وران كاندي چمن

د دوی له ډاره نه شي كړای بلبل نغمه خواني

واوا مسلماني

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب په دې نظم کې پر ټولنې باندې د ناسم ذهنیت پر حاکمیت او له مذهب څخه پر ناسمو تعبیرونو انتقاد کوي او د هغوی د سمون غوښتونکی دی.

هغه وخت په دې ټولنه کې د داسې فکر، تبلیغ او ترویج او په ټوله کې د ټولنې دسمون لپاره هر ډول فکري هڅه له سختو غبرگونونو سره مخامخېدله، خو خادم صیب دا نوښت او جرئت وکړ چې پښتو نظم یې د ملتپالنې او سمونپالنې لپاره د یوې اغېزمنې وسیلې په توگه وکاروه. په دې برخه کې یې بیا ولسي فورمونه هم په ښه ډول وکارول، د پورتنی نظم د محتوا لپاره هم ولسي فورم په کار و، په نورو فورمونو کې د دې ډول محتوا ځایول هم اسانه کار نه و، دې بل نظم ته به هم تم شو.

د تربگنۍ لعنت

تا ورکړمه د خدای او د رسول په دښمنۍ

ارمان دی تربگنۍ

اخته دې په بلا کړم له خپلو دې جلا کړم

د کوره وتی نه شم بې کارتوس او جرمنۍ

ارمان دی تربگنۍ

چنډال شومه له مال دا گوره بد مې حال

عالم راپورې کاندې مسخرې او خندنۍ

ارمان دی تربگنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهان راله تورتم دی خوراک راباندې غم دی

دا وکړلې په ما د شیطانانو شیطانۍ

ارمان دی بربگنۍ

د ورور سره دښمن یم دښمن ته لکه زن یم

هندو او نصاری ته وایم جار و قربانۍ

ارمان دی تربگنۍ

قاتل شومه خونکار شوم له ملک نه هم فرار شوم

له دین دنیا یې خلاص کړم حماقت او نادانۍ

ارمان دی تربگنۍ

ما ویلې چې غیرت دی غیرت نه و لعنت دی

په تېر عمر افسوس کومه ډېرې غمگینۍ

ارمان دی تربگنۍ

(۱۲: ۴٦۵-۴٦٦)

پورتنی نظم په ولسي فورم کې ویل شوی، د افغاني په تېره بیا د پښتني ټولنې یو لوی ټولنیز رنځ ته یې په انتقادي نظر کتلي او هغه یې په راښه ډول انځور کړی دی. څرنگه چې (تربگنۍ) د پښتني ټولنې یوه خاصه اړوند موضوع ده او یو ټولنیز رنځ گڼل کېږي، نو ددې رنځ د بیان او افادې لپاره رښتیا هم له ولسي نظمونو پرته بل فورم دغسې جوت او پوره کار نه شي ورکولی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب چې د کلاسیکو فورمونو ترڅنګ پر خاصو پښتو ولسي فورمونو ټینګار کاوه، یو اساسي علت یې دا و چې دلته د پیغام د افادې لپاره ساحه پراخه ده.

نو ځکه خو یې د پښتو کلاسیکې شاعرۍ پر نظمي فورمونو سربېره د پښتو په ځانګړو ملي اوازونو یا ملي نظمي فورمونو کې هم شعرونه وویل، په دې فورمونو کې د چاربیتې فورم هم شامل دی، چاربیته بیا د پښتو له خاصو شعري فورمونو څخه یو ځانګړی فورم.

((چاربیته د پښتو ملي شعري فورمونو هغه ډول دی، چې هر بند یې تر څلور مسرو څخه کم نه وي. زیاتره چاربیتې په ملي موسیقۍ کې ځانته په زړه پورې اهنګونه او خوږې نغمې لري او د دې لپاره چاربیتې بلل کېږي، چې بندونه یې یا له څلور بیتو او یا تر څلورو مسرو څخه بېخي کم نه دي. په چاربیته کې همېشه یوه اوږده موضوع چې اکثراً عشقي او حماسي وي (لکه د قصیدې او مثنوي په شان) افاده کېږي.

چاربیته د فورم له مخې په عمومي ډول پر دوو لویو برخو وېشل کېږي:

۱- ساده چاربیته

۲- زنځیري چاربیته

دغه دوه ډوله چاربیتې بیا په خپل وار سره د مسرو د شمېر د برابروالي اوږدوالي او لنډوالي له مخې پر ډېرو نورو ډولو وېشل کېږي؛ لکه: د څلورو، پینځو، شپږو، اتو، نهو او لسو مساوي، لنډو یا اوږدو مسرو زنځیري چاربیته.

له مانیز پلوه چاربیته پر عشقي، تاریخي، رزمي او نورو برخو وېشل کېږي. د ساده چاربیتې یوه بېلګه، دا چاربیته د نوښار د محمد دین ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلع:

څوک به پیدا نه شي د فرهاد او شیرینۍ په شان
یوځای به څوک نه شي د ادم او درخانۍ په شان

بند:

یوځای به څوک نه شي لکه و عـاشق فـرهـاد
تــل بــه یــې کـولـو پــه اشنا پسې فریاد
وه یې کړه خواري ځکه حاصل یې شـه مـراد
کړې به یې خبرې د طوطا د ښارونۍ په شان

او همداسې نور بندونه...

(۳۳:۳۰)

په دې ډول ساده چاربیته کې له ځینې استثنایي حالت پرته، د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د هر بند وروستۍ مسره په قافیه کې د مطلعې له مسرو سره یو شان وي.

د پښتو ولسي شاعرۍ په باب ډېر ځله دا څرگندونه کېږي، چې په دې فورمونو کې ویل شوي شعرونه اکثره د نالوستو شاعرانو زېږنده دي. دا خبره مطلقه نه ده، په همدې فورمونو کې له پخوا دیوان لرونکو شاعرانو او په اوسني دوران کې د هېواد ځینو نومیالیو لوستو شاعرانو هم شاعري کړې ده، له هغې جملې نه د همدې چاربیتې په فورم کې په ساده چاربیته کې له پورتني ډول پرته نور ډولونه هم راتلای شي. دلته به د جرار صیب د ساده چاربیتې د یو بل ډول د یوې بېلگې یوه برخه راوړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ســترګــو مــخ مــې وســو یاره ستا د مخ په نور
تک تور لکه مــاغوت
تاو کړی په ماغوت کې خپل اشنا ته ورېم ضرور
د سرو اوښکو یاقوت
که وایم ستا په مخ مې دا جوړه کسي وریته دي
تــاثــیر بــه د لمبې وي
وښته د مخ له تاوه تار پــه تــار ســره پراته دي
دا تاو به د شـغلې وي
حبشو ته حیران یم پــه فــرنګ یــې ورخــاتــه دي
دا زور به د حـملې وي
سپــین مــخ دې مــعرکه شــو امـتحان به کړې ضرور
معلوم به شي مزبوت

(۲۷: ۵۹-٦۱)

په دې ډول فورم کې د سر لومړی او درېیمه مسره د څپو د شمېر له مخې په خپل منځ کې سره برابرې دي او یو شان قافیه تعقیبوي. دویمه او څلورمه مسره بیا په خپل منځ کې د یو شان قافیې لرونکې او د څپو د شمېر له مخې سره برابرې وي، د هر بند لویې مسرې په خپل منځ کې دڅپو د شمېر له مخې سره برابرې او په خپل منځ کې یو شان قافیه تعقیبوي او وړې مسرې یې په خپل منځ کې، خو د هر بند د پای لویه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړه مسره بیا د مطلعې د لویې او وړې مسرې د قافیې او شکلي جوړښت تابع ده. په ټولیز ډول ټولې لویې مسرې له لویو او وړې مسرې له وړو سره د څپو د شمېر له مخې برابرې وي.

زنځیري چاربیته: **زنځیري چاربیتې ته اته مسریزه چاربیته هم وایي، په دې باب یو لیکوال وایي:**

((هغه چاربیتې چې اته مسرې لري هغې ته عوامي چاربیته ویلی شو، ځکه چې د عامو شاعرانو په اصطلاح کې چاربیته وایي همدې ته چې څلور بیته او اته مسرې وي، په دې ډول چاربیتو کې د سر دواړه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه نه وي، بلکې اوله یې په یوه قافیه وي او دویمه یې په بله. او بیا د هر بند په پای کې چې کوم بیت راځي د هغه بیت د دواړو مسرو قافیه د مطلعې د دواړو مسرو له قافیې سره یوشان وي. عبدالحلیم اثر هم همدا راز د ۸ مسرو چاربیته پر درې ډولونو باندې وېشي:

۱- یو قسم هغه ده، چې د هر بند اول درې بیتونه یانې شپږ مسرې یې په خپل کور کې سره په یوه قافیه وي او وروستی بیت د چاربیتې له مطلعې سره موافق وي. ددې بېلګه داده:

مطلع:

شاګرده اول نص د الهی پروردګار دی
استاده بل حدیث د محمد نبي حضرت دی

بند:

شاګرده په جهان کې جبرائیل نومی ملک دی
استاده خاص مقام د ده اووم اسمان فلک دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاګرده ټول وجود يې د زنځير حديده کلک دی
استاده سر تر پايه په وزرو باندې چک دی
شاګرده د رحمت په رب کې ډوب لکه سمک دی
استاده ما په دې خبره هم ويستلی شک دی
بې حده ښايسته د نور په شان شعله انګار دی
د باد په شان ته ګرځې په هوا باندې اوچت دی))
(۴۲: ۸۱)

په پورتني فورم کې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی. د سر لومړی بيت يا مطلع په خپل منځ کې د قافيې اختلاف لري. دواړو مسرو کې قافيه حتمي او رديف اختياري دی. د هر بند شپږ مسرې په خپل منځ کې يوه قافيه تعقيبوي؛ اومه او اتمه مسره يې په قافيه کې د مطلعې د لومړۍ او دويمې مسرې تابع ده.

۲- د اته مسريزې چاربيتې دويم ډول:

په دې ډول چاربيته کې د سر يو بيت، چې د مطلعې په توګه راځي. لومړۍ مسره يې ځانته قافيه لري، د دويمې مسرې په منځ کې يې يوه قافيه راځي، چې د لومړۍ مسرې له قافيې سره سمون خوري، خو د دويمې مسرې وروستۍ قافيه ځانته جلا او د لومړۍ مسرې له قافيې سره سمون نه لري. د هر بند لومړۍ، درېيمه، پينځمه مسره، په خپل منځ کې هم قافيه وي او هم د دويمې، څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافيې هم د نوموړو مسرو د قافيو ښه تعقيبوي، خو د دويمې، څلورمې او شپږمې مسرې په پای کې نورې قافيې راځي، چې دا بيا د نوموړو مسرو خپلمنځي قافيې ګڼل کېږي، د بند اوم او اتم بيت د مطلعې د شکلي سکښت تابع وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د اته مسریزې زنځیري چاربیتې بل ډول دادی، چې ټوله مقفی وي او هر بیت او هره مسره یې په خپل منځ کې قافیې لري.

په دې ډول چاربیته کې له ځینو مسرو پرته د نورو اکثرو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. په مطلع کې د لومړي او دویم بیت د لومړیو مسرو قافیې سره یوشان وي او د دویمو مسرو قافیې په خپل منځ کې یو شان وي. د هر بند د درېو بیتونو د درېو لومړیو مسرو قافیه یو شان او درېو نورو مسرو قافیه بل شان وي، خو د څلورم بیت رغښت او بڼه د مطلع د بیت تابع وي.

په دې ډول چاربیتې کې د سر لومړی بیت یا مطلع په لومړۍ مسره کې یو شان دوه قافیې موجودې وي. د دویمې مسرې تر نیمایي پورې بیا یو شان دوه قافیې چې د لومړۍ مسرې له قافیې سره یوشان وي، راځي او د مسرې په پای کې اهنگینه کلمه راځي چې له دې قافیو سره په جوړښت کې توپیر لري.

د هر بند لومړۍ مسره ځانته یو شان دوه قافیه لري او د دویمې مسرې په پای کې یوه ځانګړې قافیه؛ درېیمه مسره له لومړۍ مسرې سره په قافیه کې یو شان وي څلورمه د دویمې په شان وي، پینځمه د لومړۍ او شپږمه د دویمې په شان وي او هم د څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافیې د بند د لومړۍ مسرې د قافیې تابع وي، اوومه مسره د لومړي بیت یا مطلع د لومړۍ مسرې په شان وي او اتمې مسرې د منځ قافیې د مطلعې د لومړۍ مسرې د قافیو تابع وي او پاتې برخه یې د مطلعې د دویمې مسرې پاتې برخه وي؛ د مطلعې د دویمې مسرې تکرار وي.

د خادم صیب په منظوم کلام کې (د ملک محمد عمر خان شهادت) په نامه یو نظم موجود دی. دا نظم استاد خادم د (۱۳۱۲ل) کال د (تلې)

(c) ketabton.com: The Digital Library

میاشتې پر (۱۱)مه نېټه لیکلی دی.

زموږ ځینو ادبپوهانو دا نظم پښتو چاربیته ګڼلې ده. که څه هم موږ په پښتو کې د ځینو معمولو چاربیتو هغه ځانګړنې چې موږ پورته ورته اشاره وکړه سل په سلو کې د چاربیتې په توګه پر دې نظم نه تطبیقېږي خو بیا هم د نورو فورمونو په انډول چاربیتې ته ډېره نږدې ده. د محتوا او تاریخي پېښو د بیان له پلوه د چاربیتې فورم خپلوي؛ که چېرې له مطلع پرته هر بند یې څلور څلور مسرې درلودې، نو بیا یې په پوره ډول د هغې چاربیتې بڼه خپلولای شوه، چې موږ د چاربیتې په پیل کې معرفي کړه، خو دلته ددې نظم هر بند د څلورو مسرو پر ځای درې مسرې لري، خو دې سره سره د بل هر فورم په انډول چاربیتي ته نږدې ده.

د ملک محمد عمر خان شهادت

د ډېــره غمــه مــې د خــولې آه و ارمــان درومــي
چې عمـر خـان غـازي پـه کـوچ لـه دې جهـان درومـي

***

زړه مــې خفــه و بــې ســببه چــې خبــر ولګېــد
نــن ســخي ځــوان لــه دې جهانــه پــه ســفر ولګېــد
پــه اســتقبال یــې د جنــت حــوري غلمــان درومــي

***

پــه دې فــاني دنیــا کــې هــېڅ بشــر بقــا نــه لــري
بــې د الله(ج) نــه چــې بــاقي دی او فنــا نــه لــري
ذایـق المـوت دی پـه زمـین کـه پـه اسمان درومـي

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سترګو نم، په زړه مې غم په خوله خندان یمه زه
د فراقتــه د اشــنا پـــه شــور فغــان یمــه زه
شومه خورسند چې یار په لوري د جانان درومي

***

تـــا د اســـلام پـــه ګټـــه تـــوره رااوچتـــه کړلـــه
د ځـــوانمردۍ لویـــه قـــوه دې هزیمتـــه کړلـــه
د تـــورې غـــږ دې مشـــهور پـــه ټـــول افغـــان درومـــي

***

دنیا کې خان وې، اخرت کې شوې سردار صاحبه
د شهیدانو په ټولګي کې شوې نامدار صاحبه
د داسې حـال مومنـان واړه پـه ارمـان درومي

***

پـــه فاتحـــه کـــې دې تبریـــک او تهنیـــت وایمـــه
پـــه ټـــول مومنـــدو عزیزانـــو دې رحمـــت وایمـــه
ستاسـو غیـرت وو چـې ناکامـه انګریـزان درومـي

***

څوک په غیرت د خپل مذهب په ډېر اخلاص وتلي
د خپلـه سـر و مـا لـه تېـر دي بـې وسـواس وتلـي
((خادمـه)) ګـوره زوړنـد سـر منافقـان درومـي.

خو د (مومندو غزا) په نامه د خادم صیب یو نظم هم شته چې هغه د چاربیتې له هغو ځانګړنو سره چې موږ ورته پورته نغوته وکړه، تر ډېره حده سمون خوري. دې چاربیتې ته به هم تم شو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مومندو غزا

پرنګـــی راغـــی پـــه کنــډو کـــوي جنګونـــه
مخـــې تـــه یـــې درومـــې د ســـرحد واړه فوجونـــه
نـــن د اســـلام ختلـــی نمـــر، قریـــب دې لـــوېږي
د زړونـــو شـــمع پـــه ســـلګیو ده مـــړه کېـــږي
دښـــمنان شـــاوخوا زمـــوږ نـــه خوشـــحالېږي
طمـــع یـــې کېـــږي د اســـلام پـــه وطنونـــه

***

مومنـــه ویښ شـــه تـــه اعلـــی یـــې پـــه جهـــان کـــې
سیاســـت وګـــوره پـــه حـــدیث و قـــران کـــې
بیـــرغ د فـــتح دې ښـــکارېږي پـــه اســـمان کـــې
روګـــردان مـــه شـــه د قـــران لـــه ایتونـــه

***

دا ټـــولې وریځـــې چـــې ژړېـــږي مســـلمان دي
کـــه وزیـــری کـــه اپریـــدی دی، ټـــول افغـــان دي
پـــه ملېـــزو او ســـلارزو کـــې نـــن ســـوران دي
چـــې ورتـــه ګـــورم زړه مـــې ســـوځي پـــه اورونـــه

***

هغـــه حشـــر دی چـــې جـــوړ شـــوی پـــه افغـــان
پرنګـــی راغـــی پـــه کنـــډو شـــو راعیـــان

(c) ketabton.com: The Digital Library

غــزا تــه درومـــي چـــې هــر خــوک وي مســـلمان
ګــــوره خــــا پښ بانــــدې ښــــکار برې بیرغونــــه

***

حـاجي صـاحب پـه دې ضـعیف صـورت بهـر شـو
ماشـین یـې واخیسـتو پـه سـر کـې د لښـکر شـو
د ماسل خان (ماصل خان) او د بازو وان ټبر خبر شو
صـــد افـــرین شـــه د غازیـــانو پـــه صـــبرونه

***

د کوډاخېلـــو (کـــوډي) نـــه راضـــي یـــم
پـه خپـل ځـان شـو را ولاړ پـه یـوه چغـه پـه یـوه ان
خـوازي پـه سـر و مـال اړ نـه دي پـه هـېڅ شـان
د خپلـــو ورونـــو ســـره یـــې وکـــړه کومکونـــه

***

مجاهـــدین مهـــاجرین پـــه ډېـــر اخـــلاص
شـــولو حاضـــر پـــه ډېـــره مینـــه پـــه وســـواس
غیـــرت یـــې کـــړی دی، پـــه دیـــن د خیرالنـــاس
د پـــاک الله(ج) نـــه دې، پـــه دوی وي رحمتونـــه

***

بیـــا د لالپـــورې غازیـــان راغلـــه پـــه حشـــمت
پـــه وســـله پـــوره قریـــب دوه ســـوه وولا زیـــات
ډېـــر پـــه اخـــلاص پـــه دلســـوزۍ کـــوي خـــدمت
هـــېڅ نـــه وېرېـــږي، د کـــافر لـــه جهازونـــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حلیمـــزو ځوانـــان د شــــپې وژنــــي کــــافر
دوی پــــه دوســـتۍ کــــې دښــمني کــــړه ورظــــاهر
هــــره ډاکــــه کــــې ســـل دوه ســــوه وي حاضــــر
کــــافران مـــري پــــه هـــره شــپه بانـــدې زرګونــــه

***

لــــه هـــر طـــرف ځنـــې راجمـــع شـــوه غازیــــان
ورتــــه راځــــي لــــه خپلــــه لاســــه پتنګــــان
د چـــار يـــار نـــارې اوچتــــې پــــه اســـمان
اوري کــــافر، شــــوه ورنــــه پــــاتې تدبیرونــــه

***

افســــوس دی څــــه شــــوې بهــــادره پهلوانــــه
د چکنـــور مـــلا صـــاحبه ماســـل خانــــه
نـــن د مـــردۍ ورځ ده حاضـــر شــــه پــــه مېړانــــه
ستاســـو د قبـــر نـــه مـــو کېــږي امیدونــــه

***

ظـــالم تـــه ګـــوره تـــوپ، ټانـــک لـــري بـــې شـــان
فـــوج یـــې پـــه ځمکـــه، جهـــاز یـــې درومـــي پـــه اســـمان
کـــه خـــدای (ج) کـــوي قـــوت هـــم ډېــر دی د افغـــان
پــــه خپـــل وطـــن بانـــدې تېرېـــږي لـــه ســـرونه

***

پــــه ټـــول اســـلام کـــې نـــن عجیبـــه غلغلـــه ده
هـــر چـــا اخیســـتې د کـــافر پســـې وســـله ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

که کــافر لاړ شــي دغــه چــاره ورتــه ښــه ده
ګونـــدې راځـــي د پښـــتنو واړه قومونـــه

***

پــه داســې شــان جنګونــه وشــوه پــه ډېــر وار
کــافر پــه هــره ورځ مــړه کېــږي بــې شــمار
د شـــهادت جامونـــه څکـــل شـــي پـــه هـــر وار
ځوانـــان داخـــل شـــوه د جنـــت پـــه محلونـــه

***

پــه سفر لاړ د کوداخېلـو (کوديخېلـو) عمـر خـان
ورســره نــور هســې زلمـي او ښــه ځوانـــان
زه بـــه دعـــا ورتـــه کومـــه پـــه هـــر آن
واړه مغفـــور دي هســـې وايـــي کتابونـــه

***

پـــه شـــهيدانو مـــې تبريـــک د شـــهادت دی
پـــه ټـــول غازيـــانو مبـــارک فـــتح نصـــرت دی
نـــن کـــافر واړه پـــه خپـــل کـــار کـــې خجالـــت دی
بيـــا د پښـــتون نامـــه بـــه نـــه اخلـــي پـــه کلونـــه

***

د (خـادم) ښــه دی دا بيـان چــې اوس اظهــار شــي
پـــه اشـــتهار د مجاهـــد کـــې انتشـــار شـــي
اميـد مــې دا دی چــې پښـتون تــه بــه پــه کــار شــي
چــې مســلمان وي پــرې بــه وباســي شــکرونه.
(۱۲: ۴۷۹-۴۸۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب دا چاربیته (د مومندو غزا) د (۱۳۱۲ل) کال د تلې پر (۱۵)مه نېټه لیکلې ده.

د چاربیتې ترخنګ د خادم صیب په منظوم کلام کې ګڼ شمېر نور دا ډول نظمونه هم شته چې د پښتو په نورو ملي اوازونو کې ویلي شوي او له عربي څخه پښتو ته له راغلو مروجو نظمي چوکاټونو څخه لرې دي.

لکه: (واړه افغانان یو) نظم

واړه افغانان یو

واړه افغانان یو - ټول مسلمانان یو

ګران هېواد زموږ لکه، ګل افغانستان دی

جګ له کل جهان دی

څه ښایسته فضا لري - د جنت هوا لري

ډک له نعمتونو دی - حسن او ښکلا لري

څومره چې وطن ښایسته، هومره یې انسان دی

جګ له کل جهان دی.

دا بل نظم به هم وګورو چې خادم صیب د (۱۳۴۳ل) کال د سلواغې پر (۱۴)مه نېټه په جلال اباد کې لیکلی دی:

دا یوه ارزو لرو

واړه پښتانه یو، یو مرام د پښتنو لرو

دا یوه ارزو لرو!

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکلې پښتونخوا ته زړه کې مینه د پښتو لرو
دا یوه ارزو لرو!
څوک چې دلته اوسي واړه وروڼه دي یو قام دی
یو شان یې مرام دی
ځو د خپل هدف پر لوري تل هڅه د تلو لرو
دا یوه ارزو لرو!
یون د اباسین او د امو څوک ځنډولی شي؟
دا کله کېدلی شي؟
ټینګه اراده لکه د تېرو مېړنو لرو
دا یوه ارزو لرو!
دا د هر ملت ده وظیفه او دا یې کار دی
څه په دې کې ډار دی
مونږ ویښ شوی قام یو مرامونه د ژوندو لرو
دا یوه ارزو لرو!
لوړ دې وي بیرغ او ډېر دي عمر د باچا وي
مخکې دې رڼا وي
کلک د پښتونخوا سره پیمان د ویښ زلمو لرو
دا یوه ارزو لرو!

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز د (پښتانیا ادبې، جام د نوي ژوند، سپین غر، ښاغلی لېونتوب، اعلیحضرت محمد نادر شاه، انګرېزه توبه، د استعمار زمزمه، د جرار جواب، ننګرهار، د کابل واوره، استقلال، د تورې برېښ، سید جمال الدین افغان ته، د ښکلاوو جهان، سینما ده سینما ده، مستقل افغان ته، ای ددې جهان خاونده) او ګڼ شمېر نور داسې نظمونه شته چې هغه هم په ملي اوازونو کې ویل شوي دي، پر ځینو یې د چاربیتو قانون هم تطبیقېږي، خو اکثره یې داسې دي چې د وزن له پلوه ملي اوزانو کې ویل شوي، خو د پښتو د ولسي ادب مشخص فورمونه پرې سل په سلو کې د تطبیق وړ نه دي، یوه برخه یې د یوه فورم یوه برخه رانغاړي، بیا بله برخه یې له هغه څخه وځي، خو د ولسي اوازانو له چوکاټ څخه نه وځي.

خادم صیب په پښتو معاصره شاعرۍ په تېره بیا په ویښتیایي پړاو کې هغه شاعر دی چې په لیکنۍ او ګړنۍ شاعرۍ یا ولسي نظمي فورمونو او همدارنګه له عربي ژبې څخه په راغلیو نظمي فورمونو دواړو کې یې شعرونه یا نظمونه ویلي دي. د دې پړاو او نورو شاعرانو په کلام کې بیا ولسي فورمونه د هغو نورو په اندول کم دي او ځینو لا بېخي په هغو فورمونو کې شعرونه نه دي ویلي، ان د پښتو ادب په پنځو ستورو کې څلورو نورو هم د خادم صیب په اندول کمه ولسي شاعري کړې ده. د هغوی اکثره نظمونه په غزل، څلوریزو او نورو هغو فورمونو کې ویل شوي چې اکثره یې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلی دي. نو په دې ډول ویلای شو؛ که د (پښتو ادب روښانتیایي) پړاو د کلاسیکې او معاصرې دورې تر منځ د وصل یوه کړۍ ګڼل کېدی شي، نو خادم صیب هم د ګړنۍ او لیکنۍ یا ولسي او لیکنۍ شاعرۍ د وصل کړۍ ګڼلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګډ شعري فورمونه: پښتو ادبیاتو ته له عربي ژبې څخه ګڼ شمېر نظمي فورمونه راغي دي، لکه غزل، قصیده، رباعي، مخمس، مسدس، ترکیب بند، ترجیع بند، معشر، مسبع او نور. له دې جملې څخه بیا (غزل، قصیده، قطعه، مثنوي، رباعي) او ځینې نور له پښتني چاپېریال سره داسې اوبدل شوي چې فکر نه کېږي، له بلې ژبې دې راغلي وي، په تېره بیا غزل، قطعه او رباعي، په دې کې بیا هم غزل. خادم صیب په دې فورمونو کې هم زیاته شاعري کړې ده.

لکه څنګه چې دمخه مو اشاره وکړه د خادم صیب د شاعرۍ یوه برخه په ولسي فورمونو کې ځای شوې ده، نوره ډېره برخه یې بیا همغه نظمي فورمونه دي چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي، دلته غواړو، دې ډول فورمونو ته هم په لنډیز سره نغوته وکړو:

۱- قطعه: ((قطعه په هغو فورمونو کې راځي چې له عربي ژبې څخه راغلي او په پښتو شاعرۍ کې باب شوي دي. قطعه لکه د څلوریزې (رباعي) په شان څلور مسرې لري، خو له رباعي څخه یې توپیر دا دی چې په رباعي کې لومړی بیت مقفي وي، یانې دواړه مسرې یې سره قافیه لري، یانې یو شان قافیه تعقیبوي او د دویم بیت دویمه مسره ورسره همقافیه وي، خو په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ او د دویم بیت لومړۍ مسرې له قافیې څخه ازادې وي او د دواړو بیتونو دویمې مسرې په خپل منځ کې یو شان قافیه جوړوي. قطعه هم د ظاهري شکل له پلوه په دوه ډوله ده، یو هغه ډول قطعه ده چې تر قافیې وروسته ردیف لري او بله یې هغه ډول ده چې تر قافیې وروسته ردیف نه لري. په قطعه کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. (۵۰: ۴۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد خادم په منظوم کلام کې یو شمېر قطعې شته او په قطعو کې هم د هغه دواړه بېلګې موجودې دي. دلته به یې یو څو قطعې د بېلګې په توګه راوړو.

د نړۍ دود او دستور

پــــــه خولــــــه د قـــــام اکثریـــــــت یـــــــادوي
خـــــو د خپــــل قـــــام ژبــــه کلتــــور نــــه منـــــي
زمــــــوږ لیــــــدر تــــــولې نـــــړۍ تــــه ګـــــوري
خـــــو د نـــــړۍ دود و دســـــتور نــــــه منــــــي.

د خلکو مینه

چـــې د بـــل د غـــم پـــه اوښـــکو تـــازه نـــه وي
داســـــې ســـــترګې دې بینامــــه وای ړنـــدې وای
نـــا خبـــر چـــې د تـــودو اوښـــکو لـــه خونـــد وي
ددې خلکـــو خـــولې د مـــرګ پـــه ســـوک کـــږې وای.

صنعت او تجارت

پــــــه صـــــنعتي دنیـــــا کــــې زیاتــــه نــــه ده
کــــه تصـــنع پـــه کـــې څـــه زیاتـــه شـــې هـــم
تـــــاجر لــــه ښـــایي چـــې دی ګټـــه وکـــا
کـــه د رښـــتیا خونـــه میراتـــه شـــي هـــم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنیز اعلان

چې وطن ژبه، ملت درځخه لاړ شي
نو به څه شی درته پاتې شي افغانه
خلک په ژبه راټولېږي په وطن کې
بیا په دوی شي د ملت خونه ودانه.

تور دېو

د تور دېو په لاس یې ورکړه پښتو ژبه
ورته وګورئ په څه دباب کې ښوري
د پښتو په تالونه یې ځان غټ کړ
بې غیرته قام لا اوس هم ورته ګوري.

د خادم صیب په منظوم کلام کې د ردیفوالو قطعو په انډول ناردیفوالې هغه کمې دي او په ټولیز ډول بیا د څلوریزو په انډول د قطعو شمېر کم دی. خو د څلوریزو شمېر یې سوونو ته رسېږي. خادم صیب د قطعو په جوړونه کې هڅه کړې د څلوریزو له وزن څخه ګټه پورته کړي، دا په داسې حال کې ده چې د څلوریزو لپاره وزن او د څپو شمېر تقریباً قید دی، نو ځکه خو کله چې د استاد خادم قطعې لولو، نو له یو لړ وزني ځنډ و خنډ سره مخامخېږو. مجبور یو هره قطعه څو څو ځله ولولو چې اصلي وزن یې پیدا کړو. یو زیات شمېر شاعرانو او ناظمانو سره داسې یو تصور دی چې ګنې دا دواړه فورمونه سره نږدې جوړښت لري او د مسرو د شمېر له مخې هم سره مساوي دي، نو څپییز خجیز جوړښت به یې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

يو شان وي، په داسې حال کې چې د ځپيز خجيز او اهنګيز جوړښت له مخې دا دواړه شعري فورمونه سره توپير لري. خادم صيب هم هڅه کړې چې يو شمېر قطعې د څلوريزو له وزن سره برابرې کړي، نو ځکه خو دی هم له مشکل سره مخ شوی او لوستونکي ته يې قطعې هغه شان خوند نه ورکوي، لکه د ده څلوريزې چې روانې، خوږې او په خپل اصلي وزن کې دي.

د استاد خادم هغه قطعې چې سړی په کې د وزني ستړيا احساس کوي، لکه (دود او دستور) چې مخکې مو د بېلګې په توګه راوړه او دغه راز دغه لاندې يو څو نورې قطعې:

فرعون ته خطاب

عدالت ورته ښکاريږي، ستا ظلمونو ته چې ځير شي
ای فرعونـــه نـــاموره ! دا مخلـــوق درپســـې ژاړي
تـا خدايي پـه خلکـو کړلـه، خـو د دوی روزي رسان وې
دا خدايان هم خدايي کاندي هم روزي لـه نورو غـواړي.

د غيرت چغه

زه دې مـــين شـــوم د غيـــرت پـــه چغـــه
نـــه وم خبـــر د حقيقتـــــه ځنـــــې
چـــې څـــوک پښـــتو او پښـــتانه نـــه منـــي
نـــو څـــه يـــې هيلـــه کـــړې لـــه ملتـــه ځنـــې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او یا دا هم بله قطعه:

که پښتو پښتون مو پرېښودو ځوځا ده
په قیامت به زما لاس ستا سو ګرېوان وي
مونږ ته پاتې له نیکونو نه جهاد دی
تل قومونه په جهاد باندې ودان وي.

د خادم صیب په (قطعو) کې بېلابېل، ټولنیز، ملي، دیني، اخلاقي، انتقادي، اصلاحي، علمي، فلسفي، سیاسي او د ژوندانه د ډګر ګڼ شمېر نور مسایل بیان شوي دي. چې وروسته به یې په محتوایي برخه کې پرې بیا هم بحث وشي. په دې فورم کې د شکل له مخې کوم نوښت ممکن نه و، ځکه چې فورم ثابت او مقید دی، خو د محتوا له پلوه استاد خادم په دې بریالی شوی چې دا فورم د بېلابېلو مسایلو د بیان او انځورونې جوګه کړي.

۲- څلوریزه یا رباعي: ((رباعي هم هغه ډول شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، دا فورم څلور مسرې لري، له ځینو استثنایي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي، د درېیمې مسرې یوه څپه د قافیه والو مسرو تر څپو کمه یا زیاته شي، په ټولیز ډول د ټولو څلور واړو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د رباعي لومړی بیت مقفي وي، درېیمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. د غزل په شان په څلوریزه کې هم ردیف اختیاري وي، خو که چې د رباعي په مطلع کې ردیف راوړل شو، څلورمه مسره کې به ضرور بیا هماغه ردیف تکرارېږي.

په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر رباعي ویل شوي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي. دا رباعي اکثره په تول تللې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه رباعي چې لس څپیزې دي، هره مسره یې د اهنګ له مخې تقریباً پر دوو برخو وېش کېږي، پنځه څپې یې یوه خوا او پنځه یې بله خوا په تول تللې وي.

د لوی خان (خوشال بابا) هغه رباعیات چې د یوه ځانګړي کتاب په بڼه د (خوشال رباعیات) په نوم د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوي او شمېر یې تقریباً (۱۵۰۰) رباعیاتو ته رسېږي، تقریباً په سلو کې (۸۵) څلوریزې یې لس څپیزې دي. پر اوس وخت د څلوریزو بل پشپړ کتاب چې زموږ په لاس کې دی، هغه د (پسته اور) په نوم د هېواد د نومیالي شاعر محمد صدیق پسرلي د څلوریزو مجموعه ده. به دې اثر کې څه کم (یو زر) څلوریزې راغلي چې ټولې یې لس څپیزې دي. د استاد قیام‌الدین خادم اکثره څلوریزې هم لس څپیزې دي. یوه بله خبره چې د رباعي یا څلوریزو په باب د یادولو وړ ده، هغه دا ده چې عام ولس او په ځانګړي ډول ځینې سندرغاړي رباعي هغه ډول شعر یا نظم ته وایي چې معمولاً د پند، نصیحت او اخلاقي مسایلو په باب ویل شوي وي او په موسیقۍ کې یې سندرغاړي تر غزل او یا کومې بلې سندرې دمخه وایي او په همدې موقع کې د اورېدونکو د ذهن پاملرنه ځانته راجلبوي. دلته یوه تېروتنه رامنځته کېږي: هغه دا چې اکثره سندرغاړي تر غزل او یا کومې بلې سندرې دمخه کوم شعر لولي، هغه اکثره د مانا د انتخاب له مخې وي، نه د فورم له مخې. څرنګه چې په رباعي کې هم ډېر زیات اخلاقي، دیني او نور مسایل راځي، نو دوی اکثره هغو شعرونو ته چې دا موضوعات په کې بیان شوي وي، رباعي وایي. سره له دې چې که د فورم له مخې هغه غزل هم وي. (د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۴۰مخ)

څلوریزه دوه بڼې لري، ردیفواله او بې ردیفه، د خادم صیب په څلوریزو کې دواړه ډوله څلوریزې لیدل کېږي. د اهنګ له پلوه هم اکثره

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا لس څپیزې څلوریزې دي. د خادم صیب د منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) په ډلبندۍ کې ځینې څلوریزې له قطعو او ځینې قطعې له څلوریزو سره ډلبندي شوي دي.

دلته به د خادم صیب یو څو څلوریزې د بېلګې په توګه راوړو:

ګډوډ ملت

ملت یو کېږي، چې یو کلتور شي
په ګډوډۍ کې خلک مجبور شي
که ملت واړه یو وجود نه شي
لمسه د نورو په کې ضرور شي.

د خدای غضب

د خلکو قهر، د خدای غضب دی
ځکه د خدای ده، مخلوق د رب دی
څوک چې د خلکو دښمني اخلي
د پرزېدلو، همدا سبب دی

شیطاني تمدن

پناه په خدای ده، له شیطانانو
له ابلیسیانو، له مکارانو
لا چې واکداره، د تمدن شي
تېښته او ډار دی، له مفسدانو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپېڅلی قوم

لـــــه ســــپین تمـــا نـــــه، تـــــر نــــن زمانـــــه
پـــــه مــــنځ د ځمکــــې، تېـــــټ لــــه اســـمانه
محمــــــــــدي او ، احـــــــــدي نـــــــه شـــــــته
ســــــپېڅلی قـــــوم، بـــــې لـــــــه افغانــــــه.

او همداسې نورې ډېرې څلوریزې چې له بېلابېلو مفاهیمو ډکې دي. یانې په دې مانا چې د خادم صیب په څلوریزو کې اخلاقي مسایل بیان شوي دي، فلسفي مسایل په کې راغلي دي، ټولنیز، انتقادي، اصلاحي او د ژوند د اکثرو برخو مسایل په کې افاده او انځور شوي دي.

۳- غزل: ((په پښتو شاعرۍ کې غزل هم یو له هغو شعري چوکاټونو څخه دی، چې ډېر عام مقبولیت لري. د پښتو اکثرو شاعرانو په غزل فورم کې زیات قلم چلولی دی. په همدې وجه خو غزل په پښتو کې د ځینو نورو شعري فورمونو په انډول زیات ظرافت او لطافت ته رسېدلی دی. د غزل ښکلا او ظرافت په دې نور هم زیات شول، چې دې فورم ته د پښتني چاپېریال زیاتې انځورنې وردننه شوې، ځوانو پښتنو شاعرانو ته هم غزل داسې یو فورم دی، چې د دوی قلم په کې ښه ازمېښت کولای شي. اکثره ځوان شاعران په همدې فورم کې خپل وزن ښه پوخ کړي، پر قافیې، ردیف، څپو او د نظم پر ځینو نورو توکو ځان واکمن کړي، نو بیا نورو شعري فورمونو ته مخه کړي. پخوا به په غزل فورم کې هغه مسایل راتلل، چې په ټولیز ډول یې غنایي او عشقي مسایل په خپله غېږه کې رانغاړل، وروسته بیا د غزل ځولۍ د ژوند له نورو رنګارنګ ګلونو ډکه شوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اوس غزل تر دې بریده رسېدلی چې په یوه مسره کې یې ناخوالې او په بله کې یې د ژوند د خوږو رنګارنګي بیانېدی شي.

په پښتو کې لومړنی شاعر چې دې شعري فورم ته یې پښتني شال ور په سر کړ، هغه لوی خان (خوشال بابا) و، چې د غزل په یوه مسره کې یې (توره) او بله کې (زلفې) وځلولې:

تــــوره چـــې تـېرېــږي خــو ګــوزار لــره کــه نــه
زلفــې چــې ولـولـ شـــي خــو خپــل یــار لــره کنــه

د غزل د دومره عام مقبولیت او زیات استعمال یوه وجه شاید همدا وي، چې د یو مانیز پیوستون اوتسلسل ترځنګ د غزل هر بیت په اصطلاح ځانته پاچا دی او په ځانګړي او خپلواک ډول ډېر دروند مانیز بار پورته کولای شي.

غزل لکه چې له نامه څخه یې ښکاري عربي کلمه ده او له همدې ژبې څخه پښتو ته دا فورم راغلی دی. له مانیز پلوه نورو هغو شعرونو ته، چې غزلیز، عشقي یا غنایي مانیز بار لېږدوي، هم غزل ویل کېدی شي، خو د فورم له پلوه بیا غزل ځانګړې بڼه او شکل لري.

غزل معمولاً هغه شعري چوکاټ ته وایي، چې مطلع ولري، یانې د سربیت یې اکثراً مقفی وي او د بل هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي، د بیتونو شمېر یې له (۵-۱۵) بیتونو پورې وي. د څېو شمېر یې معمولاً سره برابر وي. په ځینو خاصو غزلو کې کېدی شي د غزل هغه مسرې چې قافیه نه لري، یوه څپه تر قافیه والو مسرو څخه زیاتې شي. په پښتو کې له (۷) څپیز څخه نیولې بیا تر (۱۵) څپیزو پورې غزلونه شته. قافیه په غزل کې اساسي توک دی، خو ردیف اختیاري دی.
(۲۰-۴۹:۱۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم صیب په منظوم کلام کې د غزل فورم برخه خورا درنه ده، لکه د بل هر پښتون شاعر په شان خادم صیب هم په همدې فورم کې زیاته شاعري کړې ده. اکثره پښتانه شاعران په همدې فورم کې خپل وزن، فکر او استعداد وازمویي بیا د شاعرۍ نورو ډولونو ته مخه کړي. په همدې خاطر خو خادم صیب ته یوه خبره منسوبه هم ده او هغه دا چې خادم صیب وايي: ((پښتانه شاعري په غزل شروع کوي)) دده یو لومړنی شعر یا نظم چې په (اتحاد مشرقي) کې خپور شو (شه بیدار پښتونه!) هغه هم د غزل فورم کې دی، خو پیغام او محتوا یې ملي رنګ لري. خادم صیب د غزل فورم د غزل له محتوا سره په همغږي او مساویانه ډول نه دی کارولی. یانې په دودیزه مانا عشقي او غنایي مسایل یې په کې نه دي بیان کړي او که بیان کړي یې هم دي، نو ډېر کم دي. ده د غزل فورم، د ملي، ټولنیزو، دیني او اخلاقي پیغامونو د انتقال د یوې وسیلې په توګه کارولی، یانې دا چوکاټ یې د خپلې غایې لپاره کارولی دی. ډېرې کمې داسې غزلې به پیدا کړو چې د فورم او محتوا دواړو له نظره د غزل اطلاق پرې وشي. خادم صیب کې ملي ولوله او جذبه ډېره پیاوړې وه، نو ځکه خو یې دا فورم هم د خپل ملي هدف لپاره کارولی دی. دلته به یې یو غزل د بېلګې په توګه راوړو چې د ده د نورو غزلو په انډول یې د محتوا له مخې هم غزلیزه برخه یو څه جوته ده:

استاد دا غزل د (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۷)مه نېټه په جلال اباد کې لیکلی دی.

خوله مې ترخه ده زه په نورو خوږو څه پوهېږم
په غم کې ډوب یم، د ساحل په مزو څه پوهېږم
چې رقیبانو سره وخاندي په مینه هوس
بیا راته وګوري په داسې کتو څه پوهېږم

(c) ketabton.com: The Digital Library

که راته سر په سپینه خوله د غمازانو کړي فاش
سر د رکولی شم په نورو قصو څه پوهېږم
خو راته وواېه چې یار یم نو لاډار د څه دی
د شونډو لاندې دې په (نه) او په (هو) څه پوهېږم
له دغه سم پښتونه څه شي په غمزو غواړې ته
چې سم نه وایې په وینا د پښو څه پوهېږم
لکه د غشي سم په نښه لګېدلی شمه
په مدعا دی پټ د وروځو کږو څه پوهېږم
لکه بلبل سوری په خار د ګل په مینه کې یم
په زخمي زړه خادمه، بې له ګلو څه پوهېږم

۴- بولله (قصیده): ((قصیدې ته په پښتو کې (بولله) وایي. خپله قصیده عربي کلمه ده. په لغت کې (قصد کړای شوي) ته وایي. په عربي اصطلاح کې هغه شعر و چې د بیتونو شمېر به یې تر (١٦) یا (١٧) کم نه و او دا نوم د قصد له مصدره جوړ شو، چې معنا یې استقامت او اتصال، سموالی، برابري او سوچه توب وو.(٦: ١).

دا هغه شعري فورم دی، چې د غزل په شان د سر لومړی بیت یې مقفی وي. د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي. قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره چندان توپیر نه لري، توپیر یې دادی، چې د غزل د بیتونو شمېر له (پنځو څخه تر پنځه لسو) پورې وي او د قصیدې بیا له (شپاړسو څخه تر دوو سوو) یا تر دې هم زیاتو بیتونو پورې دی. پخوانۍ قصیدې له مانیز پلوه هره یوه اکثره پر درېو برخو وېشل شوې دي:

د قصیدې لومړۍ برخې ته تغزل یا تشبیب وایي چې په هغې کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر تر اصلي موضوع دمخه د طبیعت ستاینه کوي. د قصیدې دویمه برخه د هغې اصلي موضوع ده. دا برخه تر تغزل یا تشبیب وروسته پیلېږي او په دې کې شاعر د خپل ممدوح ستاینه کوي. د قصیدې درېیمه برخه دعائیه بولي چې په هغې کې شاعر د خپل ممدوح لپاره د خدای(ج) له درباره نه د ښښنې او هوساینې غوښتنه کوي.

په اوسنیو قصیدو کې پورتني نورمونه چندان په پام کې نه نیول کېږي. د غزل او ځینو نورو شعري فورمونو په شان، په قصیده کې هم ردیف اختیاري دی، خو که مطلع کې راوړل شو، نو په نورو دویمو مسرو کې یې راوړل حتمي کېږي. قصیدې دوه شکلونه لري، یو هغه ډول دی، چې ردیف نه لري او بل هغه ډول دی، چې ردیف ولري. د پښتو لومړۍ معلومه لاسته راغلې قصیده په همغه شکل کې راځي چې ردیف نه لري. د خادم صیب په منظوم کلام کې هم ځینې داسې نظمونه شته چې هغه د (قصیدې) په نامه د هغه په اثارو کې چاپ شوي دي. سره له دې چې د قصیدې له معمول تعریف سره سم د هغې ټول خصوصیات نه پوره کوي. (د خلکو خدمتگار) په نامه د خادم صیب یو نظم هم د (قصیدې) په ډلبندۍ کې راغلی، ده دا نظم (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۲٦مه) نېټه د کابل ښار په (خادم مېنه) کې لیکلی دی. که څه هم یاد نظم د قصیدې د معمول تعریف ټولې ځانگړنې نه رانغاړي، خو د غزل فورم له قید شویو حدودو څخه هم وځي، یانې د بیتونو شمېر یې تر (۱۵) پورته کېږي، نو په دې ډول د بیتونو د کمیت له پلوه د قصیدې فورم ته ورداخلېږي.

دا نظم که څه هم د محتوا له مخې ځواکمن نظم گڼل کېږي، هنري ښکلا یې هم د ده د نورو نظمونو په اندول قوي ده، خو د قصیدې ټول خصوصیات په کې پوره نه ښکاري او یوازې د بیتونو د کمیت له مخې ورته قصیده ویلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خلکو خدمتگار

زه څــه ووایــم چــې څــه او د څــه کــار یــم
خـــو د تللــې قـــافلې د پښـــو غبـــار یـــم
د فطـــرت بـــاغوان کرلـــی یـــم پـــه خپلـــه
پـــه دامـــان کـــې غوړېـــدلی لالـــه زار یـــم
ځـــانګې نـــه رامـــاتوم چـــې خپلـــه مېـــوه وخـــورم
چـــې مېـــوې نثـــاروي هغـــه شاخســـار یـــم
ګـــلان اخلمـــه د ګلـــو پـــه بـــدل کـــې
ســـوداګر نـــه یـــم د ګلـــو خریـــدار یـــم
مـــانړو نـــه یـــم چـــې د بـــل پـــه اوږو ســـپور ځـــي
د کښـــتۍ غونـــدې د خلکـــو بـــاربردار یـــم
زهیـــر نـــه یمـــه چـــې څـــوک رانـــه ازار شـــي
څـــه کـــه خپلـــه زه لـــه خپلـــو نـــه ازار یـــم
عشـــق او مینـــې پـــه یـــو هســـې ځـــای قـــایم کـــړم
خـــوښ پتنـــګ او ســـمندر غونـــدې پـــه نـــار یـــم
د ســـرو شـــونډو او ســـور مـــخ لـــه ډېـــرې مینـــې
منـــت بـــاره د ګلشـــن او د انګـــار یـــم
چـــې لـــه ښـــکلو ځنـــې طمعـــه د وفـــا کـــا
ســـاده لوحـــه روهیلـــې د ننګرهـــار یـــم
بـــې لـــه عشـــقه مـــې څـــه عیـــب او څـــه ګنـــاه ده
معتـــرف پـــه دغـــه تـــور د تـــوره دار یـــم

(c) ketabton.com: The Digital Library

که په لار د عشق کې وژاړم و چا ته
په رښتیا به دروغجن په دې اقراریم
د خودۍ او خود داری له برکته
په ګومان د ډېرو خلکو دنیا داریم
تو پانونو او جنګونو ته د هر چا
چې سر نه ښکته کوي، هغه کهساریم
مخ مینځې د ګلو کړم په شان د پرخې
ساتندویه د خپل بوټي لکه خاریم
ازاده یم له همه وارو قیدونو
بې له دې چې یم سړی او سړی چاریم
که څوک مینه مرض بولي، نو ښکه
زه د مینې په مرض باندې بیماریم
زړه مې پټه خزانه ده د لعلونو
پروت په خپله خزانه، لکه ښاماریم
یا مهتاب یم یا افتاب تندر نیولی
یا چې څان ته سوزي شمعه د مزاریم
کاروانونه قافلې لاړې په مخکې
په ایرو کې ترېنه پاتې سور انګاریم
چې د تللي کاروان پل ګوري په شپه کې
و هغو ته لکه ستر ګه د سهاریم
چې معراج د سرېتوب ته څان زینه کا
زه خادم د هغو خلکو خدمتګاریم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورتنی نظم د ښکلا او محتوا له مخې په اوچتو نظمونو کې راځي، د بیتونو د کمیت له پلوه د قصیدې چوکاټ ته ورداخلېږي، خو د قصیدې د پخوانیو معمولو تعریفونو ټولې ځانګړنې نه رانغاړي. د خادم صیب په منظوم کلام کې دا ډول نور نظمونه هم شته چې د کمیت له پلوه د قصیدې بڼه خپلوي.

۵- دوه یزه (مثنوي): ((دوه یزه (مثنوي) هغه ډول شعري فورم دی، چې هر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري (مقفی وي)، د بیتونو شمېر یې ثابت نه دی. په ټولو قافیه والو شعري چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر کولای شي په دې شعري فورم کې خپل مقصد تر وروستي بریده بیان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لویو موضوعګانو د بیان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه ابوالقاسم فردوسي چې د شاهنامې د لیکلو لپاره دا فورم وټاکه. په مثنوي کې که شاعر په یوه قافیه کې له ستونزې سره مخ شي، نو بلې ته تللای شي. په مثنوي کې هر بیت ځانته قافیه لري، کېدی شي ځینې بیتونه یې ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، خو د ټولو بیتونو وزن مشترک وي او د څپو شمېر یې سره مساوي وي. مانا دا چې مثنوي مقفی، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی.)) (د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۵۹-۶۰ مخونه)

د خادم صیب په منظوم کلام کې په مثنوي فورم کې هم یو شمېر نظمونه ویل شوي، چې دلته یې یوه مثنوي د بېلګې په توګه راوړو. دا مثنوي (بې اتفاقي) نومېږي، لوړ اخلاقي او ملي پیغام لري او استاد خادم د (۱۳۱۴ل) کال د لړم پر (۱۱)مه نېټه لیکلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې اتفاقي

یوه ورځ چېرته په لاره تېرېدم زه
ناڅاپي د ونې لاندې ودرېدم زه
دوه مرغۍ شوې پاس په ونه کې په جنګ
دواړه غونډې کلوله شوې په دا درنګ
د غونډه سکې غونډې لاندې ولوېدلې
پیشو ټوپ کړو دواړه یې غبرګې ونیولې
چغ و پغ شور و فریاد یې وکړ ډېر
مګر څه کېده چې وخت و ځنې تېر
نفاق دواړه د بلا په خوله کې ورکړې
غلیم دواړه رېز مرېز زېر و زبر کړې
د خلاف ونه ګل نه نیسي سرداره
نه به وځکې مېوه تري مزه داره
اغزی نیسي چې پرې نه وي ترنجبین
نېش لري هغه چې نه لري ګبین
ده قران په مذمت سره ستایلې
لوی ښتن ورته خبیثه ده ویلې
راشه مه کوه د چا سره جفا
دوباره دې راتله نه شته په دنیا
((کر د ګلو کړه چې سیمه دې ګلزار شي
اغزي مه کره چې پښو کې به دې خار شي))

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څوک کاندي اختلاف له خپله وروره
له تربوره به پامال شي له ضروره
که تربور چا سره نه وي ملا تړلی
له پردي به وي سرماتی غابښ وتلی
قام تېر که سره نه وي زړه ودان
نو فرصت ګټي هغه وخت دښمنان
که اخته شي سره خپلو کې ملت
نو ضرور به ځني درومي حريت
که څوک غواړي چې د ورور مړی په خوله کا
نو دښمن ته به بېشکه ګټه وکا
فرض کړه دا چې همېشه دښمن تيار دی
د فرصت و د موقع په انتظار دی.

دې نظم ته چې ګورو د شکل او محتوا له پلوه د مثنوي ټولې ځانګړنې پوره کوي. دا نظم د ښوونځو له تعليمي نصاب سره سم د (پښتو قرائت) په مضمون کې ځای شوی و. زده کوونکو له دې مثنوي څخه خورا اخلاقي پند اخيستی او د هغو د معنوي او اخلاقي روزنې سبب شوې ده.

د خادم صيب د منظوم کلام په مثنوي فورم کې نور داسې نظمونه هم ويل شوي دي.

ددې بحث په پای کې د نتيجې په توګه ويلای شو چې خادم صيب د پښتو شاعرۍ په دواړو فورمونو ګړني او ليکنې،ولسي او دېواني يا هم په ملي فورمونو او له عربي څخه په راغلو نظمي فورمونو دواړو کې شاعري کړې ده. که څه هم د شکل له پلوه په فورمونو کې څه نوښت نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی راغلی، یانې کوم نوی نظمي فورم نه دی رامنځته شوی، خو د محتوا له پلوه دا فورمونه له بېلابېلو په تېره بیا د ملتپالنې او ژبپالنې له پیغامونو ډک دي. شاعر تر خپل وروستي بریده فورم د محتوا د خدمت لپاره کارولی دی. د مانا بار یې ډېر دروند دی. د مانا او فورم دواړو تله برابره نه ده. محتوایي نوښتونه په کې ډېر دي، خو فورمونه پر خپل ځای پاتې دي. پر ملي پیغامونو سربېره په دې نظمي فورمونو کې زیات شمېر، ټولنیز، سیاسي، اخلاقي، دیني، فلسفي او نور ډول ډول پیغامونه هم ځای شوي دي.

ب- د منثورو اثارو نوښتونه او ارزښتونه:

د استاد خادم د منظومو اثارو ځینو ځانګړنو او معنوي ارزښتونو ته مو نغوته وکړه، ده تر خپله وسه دهغې زمانې دشرایطو په حدودو کې په نظم کې خپل خپل مانیز نوښتونه لرل. ده په پښتو کې د نظم مروج فورمونه د ملي افکارو د ځلونې لپاره په ښه ډول کارولي. د ده د خپلې زمانې د لیکوالو او شاعرانو په ډله کې دهېچا په اثارو کې هم د ملي فکر دومره تودوخه په دومره کچه او ولوله نه لیدل کېږي، لکه دخادم صیب په اثارو کې چې دا جذبه، ولوله او تودوخه محسوس ده. د استاد خادم د نثر په برخه کې هم ګڼو پوهانو خپل نظرونه څرګند کړي دي. دی یې د پښتو د معاصرو نثر لیکونکو له مطرحو څېرو او مخکښانو څخه ګڼلی دی. د روښانیانو او اخوند درویزه او د دوی د کورنیو د غړو لیکوالو نظمونه او نثرونه زیاتره د مذهبي افکارو انځوروونکي وو، دواړو مشرانو او د هغو پلویانو مسجع نثر هم په پراخه کچه دود کړ، د روښاني غورځنګ په پیل کې پر مسجع نثر تمرکز زیات و، وروسته وروسته یې روان نثرونه هم ولیکل او تر هغو وروسته بیا خوشال او د هغه د کورنۍ غړو یو ځل بیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو نثر د ژبې له عام ګرامري جوړښت سره برابر کړ. (دستار نامه) او نور پښتو منثور اثار ولیکل شول. د پښتو معاصرې ادبي دورې په لومړي پړاو کې بیاهم پښتو نثر خپل اصلي مسیر ته و نه لوېد، خو د همدې دورې دویم پړاو کې پښتو (پنځو ادبي ستورو) او نورو لیکوالو تر یوه اوږد زماني واټن وروسته یو ځل بیا پښتو ژبه د هغې له ګړني جوړښت سره سمه د نثر لیکنې کالب ته ورداخله کړه. خادم صیب په دې مسیر او بهیر کې خپل رول ولوباوه. ده ګڼ شمېر منثور اثار ولیکل چې موږ په خپل ځای کې ورته اشاره کړې ده.

په دې اثارو کې، ژورنالیستیک، ساده، هنري او یو څه مسجع نثرونه شامل دي، خو ډېر کار، ساده او هنري نثرونو ته شوی دی. پښتو ادبپوهانو د خادم صیب نثرونه له لفظي ښکلا، کلتوري ارزښتونو، ژور تحلیل، ګټورو پیغامونو، ملي افکارو او نورو ښکلاوو ډک ګڼلي دي. له شکلي پلوه دا نثرونه اکثره په روانه ګړنۍ ژبه لیکل شوي دي، خو یو څو نثرونه په کې داسې هم شته چې ځینو برخو کې یې له سجعې څخه هم کار اخیستی دی. دلته به یې یو څو داسې نثرونه د بېلګې په توګه راوړو، دغه لنډ نثر یې د (۱۳۵۰ل) کال د تلې پر (۱۲)مه نېټه لیکلی دی، په دې نثر کې یې د سجعې له کارونې کار اخیستی دی:

هغه چې تر ټولو لوی دی!

هغه زموږ خلوی دی!

دلته دی په کایناتو کې یو وړوکی جهان!

دا دی کور د انسان!

هر څوک یادېږي په خپل توکم او تون!

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ ته وایي پښتون!

زموږ ژبه ده پښتو یا افغاني!

دا یوه واقعه ده اسماني!

د پښتو روزل په موږ دی فرض د ژوندون!

بله په کې نه کا چې څوک وي پښتون!) (۲۳: ۳٦)

دا نثر د روښانیانو دورې په تېره بیا د پیر روښان د خیرالبیان نثر ته د سجعې د کاروني له پلوه یو څه ورته دی. دا بل نثر یې هم وګورئ!

نمانځنه د هغه چا ده!
چې په لاس کې یې دنیا ده!
هغه چې د هر چا رب دی او د ژوندون سبب!
موږ ته یې رالېږلی نور او هدایت!
یاد یې کړو په افغان ملت!
بخدي یې وستایله په سپین تمان!
او پښتیانا یې رڼا کړه په سراج الدین روښان!
په اوستا یې وروزله اریانا!
او په خیر البیان یې راټوله کړه پښتونخوا!
ملي ته یې ورکړ دفتر!
چې غرب ترې زده کړ د ژوند هنر!
راویې ښوده و موږ ته دپښتون مسلمان لار!
رازده یې کړ د پښتو او خدمت شعار!
چې و ترټو هر ډول ظلم او استعمار!
او بیا بل کړو د مینې نور او نار!)) (۲۳: ۴۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځينې نور نثرونه يې بيا داسې دي چې مسجع نه دي، خو ليکنۍ بڼه يې د ازاد شعر ليکلی شکل غوره کوي، يو ډول مخصوص وزن او اهنگ هم لري، خو نه هغه وزن او اهنگ چې په ازاد شعر کې کارېږي. پښتو ازاد شعر که څه هم د قافيې، رديف او مقيدو څپو له قيد څخه ازاد دی، خو دڅپييز خجيز جوړښت له مخې پرې همغه قانون د تطبيق وړ دی چې پر نورو ټولو مقيدو فورمونو باندې د تطبيق وړ دی. په دې مانا چې پښتو ازاد نظم کې هم د فشار قاعده همغه ده چې پر نورو ټولو نظمونو تطبيقېږي، يانې د نظم هره درېيمه څپه بايدخجنه راشي. د خادم صيب دا ډول نثرونه نيمه وزن او اهنگ لري او ليکنۍ بڼه يې د ازاد نظم شکل غوره کوي، خو له ازاد نظم سره يې توپير دا دی چې دلته پر څپو باندې د خج مسئله مطرح نه ده. يانې کوم مقيد منظم يا تللی وزن نه تقيبوي، لکه:

ما کره مه راځه!

ما د خواږه ژوند ورځې او شپې دده په ياد تېرولې!

د حيات ستغ او سپور مې دده په تصور زغمل!

ټولې ناوړه او ناخوالې مې په سر اخيستې!

ما ويل داسې يوه ورځ به راشي، زه به دې وگورم.

ليدلي، اورېدلي، لوستلي او درک کړي به ټول ورته induced

ما ويل ده به ماته غوږ نيولی وي او زه به ورته د زړه ټولې غوټې وسپړم!

راز و نياز به ورسره وکړم

هو، دغه ورځ راغله، خو ده ما ته وويل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ما کره مه راځه))

ما سره ارزوګانې وې،

ما سره ارمانونه وو،

ما سره د کلونو کلونو سودا وه!

زما په ژبه ترانې او زما په رباب کې نغمې وې!

ما ویل دا به د ده په حضور عرض کړم!

زما په څولۍ کې ګلان وو، زما په لاسونو کې هار و، دا ما د ده په یاد جوړ کړي وو.

خو چې زه ورغلم ده ویل:

((ما کره مه راځه))

زما خبرې، زما ارزوګانې، زما ارمانونه ټول پاته شوه!

اسرار، ونه ویل شول!

رازونه پټ پاته شول!

زما د امالو ښیښه په تیږه ولګیده!

زما زړه د پاچ ټیکری و چې دګل په بوټي غوړېدلی و، کوم وخت مې چې راغونډاوه، په اغزو کې تار تار شو او په لاس رانغی!

زما په سترګو کې اوښکې وچې شوې!

کوم وخت چې ده وویل:

((ما کره مه راځه))

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ما ته د پوښتنې فرصت رانه کړ!

ده زه ملامته کړم!

یو تر بله پوه نشو!

نه پوهېږم چا لمسولی و!

چا بد پوه کړی و!

یا زه په ادابو پوه نه شوم!

لاسونه مې یې ښکل نه کړل!

ما ویل زړه په زړه اینه ده!

ما ویل ما سره اخلاص دی، تصنع څه په کار؟!

خو زما ستونی بند شو،

هغه وخت چې ده ویل:

((ما کره مه راځه)).

(۲۳: ۵۴-۵۵)

دا نثر نه یوازې د لیکنې بڼې له مخې نوی شکل لري او تر دې دمخه په پښتو ادب کې په دې بڼه څه خاص او ډېر نثرونه نه دي لیدل شوي، بلکې د ښکلا او محتوا له نظره هم دا نثر خپل ځانګړی نوښت لري، د نثر خوږه ژبه، خیال او کیسه ییز بیان لوستونکی تر پایه ځان سره بیایي.

یا هم د (هوښیار ماشوم) نثر چې دا هم د ازاد شعر لیکنې بڼه خپلوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هوښیار ماشوم

ادې جانې ولې ژاړې؟

هان، ادې جانې ولې ژاړې؟

بابا مې درسره جنګ کړی دی؟

وې وهلې و هان؟

نو ولې یې وهلې؟

هان، ادې جانې، په څه شي یې ووهلې؟

ادې جانې بابا مې نو ولې تا سره جنګ کوي؟

هان، ادې جانې بابا مې نو ولې تا سره جنګ کوي؟

هان، ادې جانې بیا دې، بیا دې په سبو کې مالګه ډېره اچولې وه؟

خیر دی، ښه ادې جانې!

ته مه خپه کېږه!

ودرېږه چې بابا مې راشي، زه به یې هم ووهم!

ښه، ادې جانې مه خپه کېږه!

ته نوره مه ژاړه کنه!

ته مه خپه کېږه! چې بابا مې راشي، ښه، زه به ورته قار وکم، ښه!

پرون یې وهلې وې؟

دا پېره مې چې بابا جنګ کوي، زه به هم ورسره جنګ وکم ښه ادې جانې!

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما چې رشید وهي، نو زه یې هم وهم!

چې بابا مې وهلې، ته یې هم وهه!

ادې جانې بابا مې زورور دی هان؟

ته یې نه شې وهلی؟

ته ښځه یې؟

هغه زورور دی؟

څنګه زورور دی هان؟

بل څوک نو ولې نه وهي؟

ادې جانې زورور خو حاکم دی کنه!

هغه څه و؟

هغه څه و، هغه حاکم چې راغلی و، هغه سړی یې چې ووهلو!

ودرېږه ښه!

زه به ورته ووایم چې بابا مې هره ورځ تا وهي!

ادې جانې مه ژاړه زه خپه کېږم!!!)) (۲۳: ٦۳-٦۴)

دا نثر خورا ښکلي تصویرونه او هنري ښکلا لري، د افغاني ټولنې د منفي کلتور یو رښتینی، یو ژوندی او دردوونکی انځور کاږي، هر څوک چې یې په ژور نظر ولولي، نو د خپل کورني چاپېریال یو تصویر به یې ذهن کې تداعي شي. د مور تصویر په دې نثر کې په داسې هنري ژبه بیان شوی چې د سړي سترګو ته اوښکې راولي، د شاعر او هنرمند قوت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوښت او هنري جوهر همدلته معلومېږي، چې د لوستونکي عواطف راپاروي.

د هنري نثرونو په لړ کې د خادم صيب په نثرونو کې نوی والی، خوږلني او فکري نوښتونه خورا زيات دي. دا نثرونه د خپل وخت معياري نثرونه ګڼل کېدل، چې د ده د زمانې په ليکوالو کې له استاد الفت، استاد رښتين او استاد بېنوا پرته د نورو ليکوالو په اثارو کې دومره ښکلا، فکري پانګه او پيغاميزه برخه په دومره قوت سره نه ليدل کېږي. دا په خپله زمانه کې د ليکوال يو ډېر غښتلی قوت او نوښت و چې فکر او هنر يې دواړه سره موازي روان کړي دي. فکر يې هم يو مسير او پيغام لري، له لوستونکي څخه لاره نه ورکوي، لاره ورښيي. ده چې هره موضوع ټاکلې، هغه يې په ډېر لنډيز سره په منسجمو کلمو کې افاده کړې ده. دی (د ژوندانه درې خوا) نثر کې د (علم، شعر او سياست) تعريف کوي، د درېواړو پولې او بريد ټاکي او عملاً چې له هغو څخه کوم کار اخيستل کېږي، هغه مشخصوي. که څه هم د دې درېواړو موضوعګانو په باب نورو پوهانو هم خپل خپل نظرونه څرګند کړي، خو اکثره يې په جلا جلا تعريفونو کې راغلي دي، ډېرو کمو يې يو بل سره ګډه رابطه ښنلې او پر يو بل يې اغېز تشريح کړی دی. خادم صيب په خپل موجز کلام کې د دې نوښت کړی دی او دا درې موضوعګانې يې يوه له بلې سره په رابطه کې څېړلي دي:

د ژوندانه درې خوا

(علم، شعر، سياست)

((علم: اکتشاف! شعر: احساس! او سياست: کول دي!

عالم فکر کوي. شاعر خبرې کوي او سياست عملاً کار کوي!

(c) ketabton.com: The Digital Library

عالم گوري، شاعر خاندي او ژاړي او سیاستدان لوبې کوي!

علم د مغز، شعر د زړه او سیاست د ګېډې او غړیو پورې تعلق لري!

عالم قوانین، شاعر ملل (ملتونه) او سیاست دان ډلې جوړوي!

عالم تخم پیدا کوي، شاعر یې کري او خړوبوي او سیاست دان یې رېبي او حاصل یې اخلي!

زنده ګي یو سرسبزه او ښېرازه ونه ده. علم یې بېخ، شعر یې تنه او سیاست یې مېوه ده!)) (۲۳: ۷۴)

((د ژوندانه طلسم)) نثر یې هم له قوي محتوا ډک دی. د ژوندانه بېلابېل فصلونه تشریح کوي، د نسلونو تر منځ د طبیعي تضاد او توپیر ماهیت بیانوي.

د ژوندانه طلسم

((بس! همدا و ژوندون؟

زوړ سړی د ژوندانه په غاړه ناست د خپلو ارزوګانو بېړۍ یې تلونکې لیده، سوړ اسویلی یې وایست او دا خبره د ده د زړه له عمق نه داسې راووته، لکه په اوبو کې چې یو شی ډوب شي او د اوبو په سر یې څو بربړۍ څرګندې شي! د ماښام وخت دی او دلته د ژوندانه ماښام دی!

په اسمان باندې د لړو ورځو سپوږمۍ، خپله ښایستوکې رڼا خپره کړېده، مرغۍ، په هله هله خپلو جالو او د شپې ځایونو ته ځان رسوي؛ لمر لوېدلی دی! دغه دی دا تنکۍ سپوږمۍ چې د تیارو په لوړنیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوړسکو باندې لږه شانې پازه غورځولو لپاره دنیا ته راغلې ده، پرې به ووځي او په هر شي به تورتم شي!

د زاړه په زړه کې هم د یو لطیف احساس ځلک تر څه وخته وځلېد، د ده د ښکلي زلمیتوب ورځې تېرې دي، اوس به دا زوړوالی او د هغه احساس هم تېر شي او د ده روح به د خپلې وروستۍ استوګنې د ځای و خوا ته وزرونه خپاره کړي، وا به لوزي! له ځان سره یې وویل: ای ژوندونه! ته همدا وې؟ ((ده بیا سر وخوزاوه ویې ویل ته ټوکه یې او که نه! لېکن ځواني خو ارو مرو ټوکه ده!))

دا یې وویل زوړ سړی غلی شو، نور یې د خولې نه وانوربېده شول، دی هغه اوبو ته په ځیر شو چې د بېړۍ په ډډو لګېدې؛ د ده رباب، د ده هغه خوشالي، ملګري چې درست عمر، هر ماښام به د ده د ارمانو سره په یو غږ غږېدو د ده له لاسه ولوېد!

بېړۍ، په تلو کې ده، زوړ خوار خفه! او غمجن دی، لیکن بېړۍ والا خوشال او په خندا دی!

دا صورتونه څوک دي؟ زوړ ولې خفه دی؟ ښه نو! دی د دوی د جلاکېدو په خیال غړند دی؟ نه! دی غواړي چې که خدای وکړي، زر تر زره د ده د سترګو نه پټ شي او د دوی یاد هم د ده د پاتې ژوندانه څخه د غلط توري غوندې لرې شي! ځکه چې دا هغه زړه غلوونکي شیان دي چې د زلمیتوب د نشې په ورځو کې هر وخت د ده د زړه نه چاپېره وو؛ د ده په زړه یې پرده غوړولې وه، ده دا ګومان کاوه چې زما سترګې د حقیقت تصویر ویني، څه چې وینم هغه هماغسې دي هم! ده د دنیا په رنګونو کې خپل زړه رنګ کړو او له دغه رنګ ورکولو څخه یې د ژوند په ښایست سره تعبیر وکاوه؛ دنیا د خوشالیو یوه سلسله جوړه کړه: لومړی د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښایست سبا خپل جعلي نور خپور کړ، بیا رڼا شوه، نو د عشرت وریځ په فضا کې خپله چتری، وغوړوله، وریځ ورکه شوه، بیا نو د مستۍ رنګ د سرې زرغونې په شان په اسمان خپل ټال واچاوه؛ د ژوند ورځ په دغه ډول تېره شوه؛ اسمان شین شو، چې ویې لیده ماښام نږدې دی، نو ورځرګنده شوه چې دغه زړه غلوونکي شیونه په اصل کې د ځوانۍ تېر ایستنې وې چې وو یو څه او ښکارېدل بل څه! کله د زړه د مجلس رنګ ورونق په دوی سره و، طاقت، قوت، بډایي، عشرت خودي، ازادي، ترقي، ښایست، مینه، علم او باور د دې ټولو پټ ښکاره شول!

حیات زړه څه فرض کړی و او څه یې ومیند؛ لیکن یو قوي روح ته د حقیقت په لیدو کله ضعف پیدا کېږي؟

ژوندون بې شکه یو طلسم دی چې ماتېږي، خو د یو زړور انسان لپاره څنګه ښکلی دی، دا طلسم او څنګه خوندور دي دا ماتېده!؟

خبرېده د هوښیار زړه لپاره لوی تسل دی او حقیقي ژوند لپاره مرګ هډو څه مرګ نه دی!!!)) (۲۳: ۷۶-۷۷)

د استاد هنري نثرونه اکثره همدومره ښکلا او ځلا لري. د (نوی ژوندون) او (خیالي دنیا) اکثره نثرونه همدا قوت لري. (نوې رڼا) کې هم یو شمېر هنري نثرونه خوندي دي او همدا راز په یو شمېر نورو ټولګو او متفرقه لیکنو کې د هنر قوي جوهر جوت دی.

په مجموعي ډول که موږ د استاد خادم په نظم او نثر کې د نوښتونو او ارزښتونو خبره کوو، نو د نظم په برخه کې ویلای شو چې ده تر خپلې زمانې وړاندې ان تر روښانیانو پورې پر دودیزو نظمي فورمونو سربېره یو شمېر ولسي نظمي فورمونه هم وکارول، دا کار د ده د پراخو افکارو د بیان لپاره یو ضرورت و، ده په ولسي کالبونو کې هم ډېر نظمونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولیکل او هم ځینې شعرونه، د دې نظمونو پیغامیزه برخه بیا ډېره بډایه او له رنګارنګ مفاهیمو ډکه ده، زیات فکر یې پر ملتپالنې، ژبپالنې او پرمختګ، د خلکو پر سوکالۍ او هوساینې راڅرخي. په نثري برخه کې هم استاد خادم هم له شکلي پلوه او هم له هنري او محتوایي پلوه ځینې نوښتونه وکړل، هم یې مسجع نثر، چې تر روښانیانو او د خوشال خان تر کورنۍ راوروسته ډېر نه کارېده، یو ځل بیا وکاروه، نیمه اهنګین نثر یې هم رامنځته کړ چې له شکلي پلوه یې د ازاد شعر لیکنۍ بڼه خپلوله او د هنري جوهر له پلوه داسې نثرونه رامنځته شول چې ځینو یې له شعر سره سیالي کوله؛ خیال، فکر، عاطفه او ژبنۍ بیان یې دومره قوي و چې چا هم لوستل، نو د شعر تنده او مینه یې پرې ماتېدله، په همدې خاطر د استاد خادم دې ډول نثرونو ته ځینو ادبپوهانو د (منثور شعر) اصطلاح هم کارولې ده. یانې یوازې په مقید وزن، قافیه او ردیف کې تر منظوم کلامه کم وو، نوره هنري او تخیلي بښکلا یې د شعر کچې ته رسېدله، نو ځکه خو په وروستۍ جمله کې د یو تولیز نظر په توګه ویلای شو چې استاد خادم په نثر کې د شکل او محتوا دواړو له پلوه نوښتونه کړي او نثرونه، په تېره بیا هنري نثرونه یې له زیاتې ښکلا ډک دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ویښتیایي پړاو کې
د استاد خادم د اثارو مقام

د پښتو معاصرو ادبیاتو د پیل او د هغو د بېلابېلو پړاوونو په باب د پښتو ادبپوهانو ترمنځ د نظر اختلاف شته. ځینو دا دوره د امیر شېرعلي خان د دویم ځل پاچاهۍ او په افغانستان کې د چاپي خپرونو له پیل سره تړلې، ځینو نورو بیا د امیر حبیب الله خا د پاچاهۍ تر نیمایي وروسته د (سراج الاخبار) له دویم ځل چاپ یا بیا خپرېدو سره تړلې ده. همدا مهال و چې پښتو شاعرۍ او په ټوله کې په ادبیاتو کې فکري، محتوایي او شکلي تحولات محسوس شول. لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو نوي شعر پیل له همدې زمانې او لږ نور هم په مشخصه توګه د استقلال تر ګټلو وروسته زمانې پورې تړلی بولي او په دې باب وایي:

((په افغانستان کې د استقلال له غورځنګه سره د ژوندانه نوی تحول په ښه توګه لیدل کېږي، ددې نوي حرکت تاداو تقریباً یو قرن پخوا د مرحوم امیر شېرعلي خان له زمانې څخه د ستر سیاسي مفکر سیدجمال الدین افغان په ظهور او په بالاحصار کې د نوي مکتب په تاسیس او د شمس النهار د تنکیو پلوشو په خپرېدنګ ایښودل شوی و، خو دویم جنګ او د استعمار هولناکو څپو دا ملي حرکت له فکري خوا څخه پرځای ودراوه او زموږ ملت له استعمار سره په خونینه مبارزه لاس پورې کړ او تقریباً نیم قرن وروسته چې کامل سیاسي استقلال بیا مونده شو، نو هغه فکري تجلاوې بیا زموږ د وطن پر کوډغلو چې له استعمار سره په اول او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم جنګ کې بالکل ورانې شوې وې، بیا وځلېدې. موږ استقلال وګاټه، خو پنځوس کاله له فکري پرورښته او له نوي پېشرفته څخه تر شا پاتې شو. په اول او دویم جنګ کې زموږ ملت دا ثابته کړه چې موږ دا وطن ساتلای شو او د خپل ملي موجودیت لپاره د دنیا له قویترین او غښتلي سازمانه سره هم ډغرې وهلای شو او په هر حال کې خپل مرکزیت خوندي کوو.

مګر یو قوم چې د خپلې خاورې او خپل ملي موجودیت په دفاع کې یو قرن توره په لاس پر ډګر ولاړ وي او په سرو وینو کې رغړي، هغه خو د فکر او ادب او علم او پوهنې، روزنې ته ابداً فرصت نه مومي.

په پښتو ادب کې د شعر په شکل، نوي افکار او نوي محتویات په زاړه فورم او ډول، موږ لومړی پلا په سراج الاخبار کې وینو، چې (عبدالعلي مستغني او غلام محی الدین افغان او پرېشان او مولوي صالح محمد او ملا محمد افغاني نویس) ځینې اشعار نشر کړي دي، په دغو ادبي ټوټو کې د وطن خواهی نوی احساس، د افغانیت او ملیت نوی فکر او د عصري تجدد نوی حرکت ښکاري او دغه افکار وو چې د استقلال د نهضت لپاره یې ډېره ښه زمینه برابره کړه.)) استاد حبیبي په خپله لیکنه کې تر استقلال وروسته پړاو څېړي، تر هغه وروسته بیا د غازي محمد نادرخان د دورې په باب وایي: ((د اعلیحضرت محمد نادر شاه غازي تر دورې وروسته چې د پښتو ادب کوم انکشاف او پرمختګ موندلی دی، دا تنکی نهال یې ښه روزلی دی. پخوانی انجمن ادبي او اوسنی پښتو ټولنه د پښتو شعر او ادب روزنتون شو او په هغه دوره کې موږ، لکه: (امین الله زمریالی، غلام جیلاني جلالي، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، عبدالروف بېنوا، ګل پاچا الفت، عبدالشکور رشاد او محمد ارسلان

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمي) غونډې شاعران لرو، چې په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي، اما د فورم له پلوه د دوی په ځینو اثارو کې د نوي توب څرکونه وینو.))

(۷: ۲۵۴- ۲۵٦)

استاد حبیبي په خپل دې علمي او ادبي تحلیل کې د پښتو د معاصر شعر د لومړي پړاو او همدارنګه د ویښتیایي پړاو یو عمومي تصویر او وېش وړاندې کوي. د ده په تعقیب بیا د هېواد یو بل ادبپوه (کاندید اکاډمېسن محمد صدیق روهي) د پښتو معاصره ادبي دوره له هر پلوه څېړلې او لوستونکو ته یې د دې دورې د بېلابېلو پړاوونو په باب یو نسبتاً پراخ نظر وړاندې کړی دی. استاد روهي هم د دې دورې د پیل په باب تقریباً له استاد حبیبي سره ورته نظر لري، خو د دې دورې د همدې پړاوونو د وېش په باب یې نظر یو څه مشرح دی.

استاد روهي بیا د پښتو ادب تاریخ معاصره دوره پر دریو پړاوونو (روښانتیا پړاو، ویښتیا پړاو او د اوښتون پړاو) وېشلې ده. استاد روهي د روښانتیا پړاو او د هغې د تاریخي پس منظر په باب وایي:

[د شلمې پېړۍ په رابرېدلو سره په افغانستان کې د معاصر ادب د پیلېدو لپاره عیني او ذهني شرایط برابر شوي وو. په همدې وخت کې د کلتور مادي توکونه، لکه فابریکې (د وړیو اوبدلو، بوټ جوړولو او د برېښنا د تولید چار ځایونه)؛ مطبعه، روغتون، عصري لوازم (لکه موټر، ټلېفون، فوټوګرافي او نور)، د کار وسیلې (لکه سړکونه، د فابریکو ودانۍ، پلونه، ویالې، د اوبو رسولو نلونه او نور) د عصري ژوند د ښکارندوی (مظهر) په توګه تر سترګو کېږي. په عنعنوي ژوند کې د بدلون په راتللو سره نوې مفکورې هم پیداکېږي او د معنوي فرهنګ په بڼ کې نوي ګلبوټي تېغونه وهي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان د فرهنګي ژوند په لوړتیا کې یو بل عمده عامل د امیر حبیب الله په دوره کې د هغو فراریانو راستنېدل وو چې د امیر عبدالرحمن له خوا تبعید شوي وو. هغوی هېواد ته له راستنېدو وروسته د اذهانو په روښانولو کې ستره ونډه واخیسته او د معاصرو ادبیاتو په بنسټ ایښودلو کې یې مهم نقش درلود. د دغو کسانو په ډله کې د محمود طرزي او غلام محی الدین افغان نومونه په خاصه توګه د یادونې وړ دي. همدارنګه د عصري پوهنو د تدریس لپاره له هند څخه ځینې استادان راغوښتل شوي وو چې د نویو مفکورو په ترویج کې یې ډېر خدمت کړی دی.

د فرهنګ په ساحه کې دوه مهم کارونه ترسره شول. لومړی دا چې په کابل کې د حبیبیې ښوونځی او د حربیې ښوونځی او د سراج الاخبار د جریدې اداره د سیاسي فعالیتونو په مرکزونو بدل شول.

په همدې وخت کې د میر غلام محمد غبار په قول: ((په کابل کې د بهرنیو هېوادونو جریدې لاس په لاس ګرځېدې او د روښانفکرانو قشر چې په لومړي سر کې یې د ملي بورژوازي او لیبرال ملاکانو نماینده ګي کوله وروسته یې د پاچا د بې سرحده واک د محدودولو او د افغانستان د خپلواکۍ د ګټلو او د اساسي قانون د جوړولو لپاره په مبارزه لاس پورې کړ.)) (۳۷: ۷۱٦)

د تجدد او روښانتیا دوران ادبیات د ملي ارمانونو د عرادې په توګه د فرهنګ پرمخ بیولو ته وقف شوي وو. په دې کې شک نه شته چې د معاصر ادب ترڅنګ، کلاسیک ادب او فوکلوري ادب دواړه په خپل قوت پاتې وو، خو معاصر ادب د محتوا او پیغام درلودلو له کبله نور ادبي جریانونه له خپل عنعنه یي اهمیت څخه وغورځول. معاصر ادب د یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

متعهد او رسالتمن ادب په توګه د ټولنې په خدمت کې په کار واچول شو. په هېواد کې د مزمن فقر، بېسوادی، اداري فساد، اختناق او ټولنیزې بېعدالتی عمومیت ټول هېواد پالونکي، ازادي خوښوونکي روښانفکران دې ته وهڅول چې د منځنیو پېړیو د عطالت او رکود د منځه وړلو لپاره سخته مبارزه پیل کړي. ادبیات د یوه معنوي مشال په توګه د خلکو د ذهنونو د روښانولو لپاره استخدام کړي او ولس د غفلت، بې خبری،ړانده تقلید او بې تفاوتی له درانه خوبه راویښ کړي. ددغه وخت یو شمېر نامتو شاعرانو او لیکوالو د ادبي تخلیقاتو له لارې د خان خانی، استعمار، ځانځانی او استبداد پرضد ګړندی مبارزه کوله او ځینو یې د خپلو لوړو ارمانونو د پوره کولو په لاره کې د قربانی میدان ته هم ورودانګل او د شهادت جامونه یې وڅښل.

د سراج الاخبار د جریدې په خپرېدلو سره پښتو ژبې او ادبیاتو ته هم د انکشاف زمینه برابرېږي. په همدې وخت کې ((په لره او بره پښتونخوا کې ډېر داسې ځوانان موجود وو چې د نویو علمونو او اروپایي ادب مطالعه یې کړې وه، نوي ادبي ژانرونه او فورمونه یې پېژندلي وو، د خپل خیال د اظهار لپاره یې نوې لارې په نښه کړې وې او د پښتو د لرغوني ادب پر پاخه بنسټ یې د پښتو د نننی ادب مانی پیل کړه.)) (۴۳:۵۷).

که څه هم انګرېزي استعمار پر (۱۸۹۳م) کال د ډیورنډ په تحمیلي کرښې سره د افغانستان د خاورې یوه برخه له اصلي پیکر څخه بېله کړه، خو ویې نه شو کولای چې د پښتنو د ګډو ارمانونو، ګډو ارزښتونو او ګډو ویاړونو ترمنځ د بېلتانه کرښه راوباسي. د هنري فرهنګ په ډګر کې دلته او هلته په یوه وخت کې حرکت پیل شو. ددغه حرکت مخکښان د ټولنې روښانکفران وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې د (سراج الاخبار افغانستان) جریده د مولوي عبدالروف کندهاري له خوا د (۱۹۰۶م کال د جنورۍ په یوولسمه نېټه) له چاپ څخه راووتله، خو د همدغې لومړۍ گڼې له خپرېدلو وروسته جریده بنده شوه او دویم ځل لپاره د(سراج الاخبار افغانیه) په نامه پر (۱۹۱۱م) کال د محمود طرزي په مدیریت او مشرۍ خپره شوه. په همدې وختونو کې په لره پښتونخوا کې هم د پښتو د معاصر ادب د پراختیا په لاره کې گامونه پورته شوي وو. پر (۱۹۱۰م) کال د (افغان) جریدې په خپرېدلو سره په پښتو ادب کې نوي ژانرونه باب شول او د (راحت زاخېلي، فضل محمود مخفي، عبدالاکبر خان اکبر، عبدالمالک فدا) غوندې نامتو شاعران او لیکوال ددغه نهضت سرلاري وو.

محمود طرزي او عبدالرحمن لودین په (سراج الاخبار افغانیه) کې د پښتو نظمونو او مقالو خپرولو ته په اگاهانه توگه پاملرنه اړولې وه. د پښتو لومړی شعر چې په نوموړې جریده کې خپور شو د مولوي صالح محمد کندهاري شعر دی:

دا څـــــه عجــــــب دوران دی
چـــې راغلــــی پـــر افغــــان دی
رنگارنگـــــــه ترقـــــــــي ده
څــــه عجـــب محبـــوب عنــوان دی

***

دا لـــه کومـــه شــو پـــه مـــوږ کـــې
چــــې ظـــــاهر او نمایـــــان دی
دا خــــو عصــــر د ســــراج دی
چـــې افغـــان تـــول پـــرې روښـــان دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

تــــه ســــراج الاخبــــار تــــه ګـــوره
چـــې د ملـــک پــــه تــــن کــــې ځــــان دی
اوس بیـــا نـــــور علـــي نـــــور شــــو
پـــــه پښـــــتو چـــــې دی ګویـــــان دی.

په دغه شعر کې د نوي دوران د پیلېدو زیری ورکړ شوی دی. له روښانتیا سره سراج او د ((نورعلي نور)) ارتباط مضمون ته ادبي رنګ هم ورکړی دی. که په دغه شعر کې د سراج عصر ستایل شوی دی، وجه یې داده چې د هېواد ترقۍ ته یې پاملرنه کړې ده.

د روښانتیا پړاو کې د پښتو د معاصر ادب سرلاري دغه کسان دي: مولوي صالح محمد کندهاري، غلام محی الدین افغان، مولوي عبدالواسع کندهاری، عبدالعلي مستغني او عبدالهادي داوي. د سراج الاخبار د نورو قلمي همکارانو په ډله کې چې په پښتو یې شعرونه ویلي دي. د سیدمحسن کندهاري، عبدالسلام کامه ییي، ملا عبدالباقي کندهاری، عبدالرسول محمدزایي، میرزا عبدالرحیم رحیمي او ملا محمد خان عرض بیګي (افغانی نویس) نومونه د یادونې وړ دي. محمود طرزي په دې دوران کې د پښتو د عامېدلو او ودې لپاره کار کړی، خو دا کار یې په دري ژبه دی. عبدالرحمن لودین که څه هم پښتو ژبې ته ډېر خدمت کړی دی، خو د پښتو شعر یا داستان کومه نمونه یې لاس ته نه ده راغلې.] (۳۲: ۵۱-۵۶)

استاد روهي بیا د پښتو د معاصرو ادبیاتو دا پړاو چې دی یې (روښانتیا) پړاو بولي، ځانګړنې پر دې ډول په ګوته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[د شلمې پېړۍ په پیل کې د افغانستان په ادبیاتو کې موډرنیزیشن په پراخه اندازه منعکس شوی دی. د هغه وخت ادبي نوښتگرو په شعوري توگه هڅه کوله چې له ادبیاتو څخه د ملي او دموکراتیکو هدفونو د تحقق لپاره د یوې اغېزناکې وسیلې په توگه کار واخلي. ددې وخت د ادبیاتو سوژه، هېوادپالنه، خپلواکي غوښتنه، د اختناق او فساد رټنه، د فاناتیزم (تعصب) او ارتجاع غندنه، د مثبتو علومو او ټکنالوژۍ او نوي فرهنگ خپرونه، د ملي وحدت ټینگونه، د عصري ژوند له غوښتنو سره د دودونو او انگېرنو سمونه، دمطلقیت او سټاټسکو (اوسني حالت ساتنې) پرضد د خلکو پارونه، د انگرېزي استعمار په مقابل کې د ختیځ په تېره د مسلمانو ملتونو پاڅونه او داسې نور ملي، اسلامي او بشري ارزښتونه او ارمانونه دي. پر دې اساس ددغه پړاو په ادبیاتو کې د پیغام او تعهد برخه ډېره پیاوړې ده او پر مضمون باندې د زیات ټینگار له امله ادبي فورم ته لازمه پاملرنه نه ده شوې. له ځینو لیکنو څخه څرگندېږي چې د روښانتیا پړاو د ادب مخکښانو په قصدي او عمدي توگه د کلاسیک ادب د بدیعي صنایعو د عنعنې له پیروۍ څخه ډډه کړې ده.

د مثال په توگه محمود طرزي په خپله مقاله (حسب حال مابین شعر طرز جدید و شعر طرز عتیق) کې د کلاسیک ادب پر تشبیهاتو باندې داسې ملنډې وهلې دي: ((در این عصر قد دراز سر و عرعر مانندی راکه ده پانزده برابر قامت طبیعي بشر باشد و ان سرود و لیمو یا دو انار بار اورده باشد و مار های سیاه پر زهر از دو طرف ان اویخته باشد... هیچ کس نمی پسندد.)) (۳٦: ۹۷۴). د پښتو د معاصر ادب د لومړي پړاو اکثر شعرونه هېواد پالنې ته وقف شوي دي او په اصطلاح ((وطنیه)) شعرونه دي، خو د فورم او بدیعي ځانگړتیاوو له پلوه په هغو کې نیمگړتیاوې لیدل کېږي. داسې ښکاري چې د مضمون په نوي کېدو سره د نوي هنري شکل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایجادولو لپاره هلې ځلې روانې وې. د ځینو ادبپوهانو په عقیده، ددې پړاو مخکښانو له عنعنه یي ادب څخه په لرې کېدو سره هڅه کوله چې د نوي ادب د بنسټ تیږه په خالي فضا کې کېږدي چې په نتیجه کې یې د محتوا او شکل یووالی او تناسب زیانمن شو.

په اماني عصر کې د پښتو معاصر ادب، د انتظار پر خلاف، مخ په ځوږه روان شو. ددغې دورې ډېر شعرونه په لاس کې نه شته او یوه دوې بېلگې یې چې لاس ته راغلې دي د عادي نظم سطحې ته هم نه رسېږي. د تعجب خبره ده چې ځینو ادبپوهانو دغو شعرونو(!) ته د نوي او ابتکاري شعر په نظر کتلي دي. داده لومړۍ بېلگه:

امیر امان الله خان

چې غازي دی بې مثال

و ملت د افغان

وبښل استقلال

قانون و ائین جوړ کئ له دوی د دین

لپاره د مسلمان

د نوي او ابتکاري شعر لپاره تر هر څه دمخه د ژبې سموالی حتمي دی؛ که ژبه له گرامري قواعدو سره سمون ونه لري، لکه ((و ملت د افغان وبښل استقلال)) یا ((قانون و ائین جوړ کئ له دوی د دین)) نو دغسې شعر(؟) اصلاً شعر نه گڼل کېږي. ابتکاري خو یې لا پرځای پرېږده.

په پورتني شعر(!) کې له وزن څخه بې خبري او سکتې په ((نوي شعر)) تعبیر شوي دي، د شاعر احساس د قدر وړ دی، خو له بده مرغه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې د نظم ژبه سمه ده، نه وزن لري، نه تصویر لري، نه تشبیهات یا نور شعري تلازمات او نه کومه نوې مفکوره.

اوس د همدغه وخت د شعر(!) یوه بله نمونه چې لاس ته راغلې ده،وګورئ:

شاه غازي امیر امان الله خان

عادل، عاقل، عامل، کامل

ملک محکم او قوي دی افغانستان

متین، رصین، حصین، سنګین

دغه بېلګه چې له پورتنۍ بېلګې څخه کوم امتیاز لري هغه دادی چې ژبه یې څه سمه ښکاري.

ددغې پورتنۍ یادونې لومړی مقصد دادی چې په اماني عصر کې د معاصر ادب د پیلامې لپاره، لکه ځینو چې ادعا کړې ده، قناعت ښونکی دلیل نه شته او دغه عصر له سراجي عصر څخه په ادبي لحاظ وروسته پاتې کېږي. دویم مقصد دادی چې د شعر او ادب وده او ترقي په میخانیکي ډول ټولنیزې ترقۍ سره اړه نه لري. کېدی شي چې د هوسا او بسیا ټولنې د شرایطو پرځای په بحراني حالاتو کې ښه شاعران او لیکوال پیداشي.] (۳۲: ۵۶-۵۹).

استاد روهي وایي: ((مولوي صالح محمد هوتک، غلام محی الدین افغان، عبدالعلي مستغني، عبدالهادي داوي، عبدالواسع کندهاری او ملا عبدالباقي کاکړ) ددې پړاو نامتو لیکوال او شاعران دي.

استاد روهي بیا د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د دویم پړاو چې دی یې د ((ویښتیا)) یا ویښتیایي پړاو بولي، په باب وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

[د امیر امان الله خان ټولنیز، اقتصادي او فرهنګي اصلاحات چې د ترقۍ غوښتونکو روشنفکرانو ارمانونه یې تمثیلول د روحانیونو، ملایانو، خانانو او محافظه کاره سردارانو له مخالفت سره مخامخ شول. که څه هم په وروستیو وختو کې امیر امان الله خان څو ګامه په شا ولاړ او پر خپلو ریفورمونو یې نوې کتنه وکړه، خو پاچا په عامه ذهنیت کې وهل شوی و او د ده پرضد فعالیتونه پیل شول. د(۱۹۲۹م) کال د جنوري (۱۳۰۷ل جدي)په میاشت کې حبیب الله نومی (چې د سقاو زوی په نامه شهرت لري) پاچهۍ ته ورسېد. د اکثرو تاریخپوهانو په نظر د امیر امان الله خان د ناکامۍ او زوال یو عمده علت د انګرېزانو تبلیغات او تخریبي فعالیتونه وو چې نه یې غوښتل په هند کې د ازادۍ غوښتونکو لپاره پیاوړې پشتوانه او تکیه ګاه جوړه شي. انګرېزانو له شوروي اتحاد سره د اماني دولت د ښو مناسباتو ټینګول هم په خپله ګټه نه بلل. سره له دې د اماني رژیم د زوال اساسي علت دا و، چې په افغاني ټولنه کې د نفوذ خاوندان د ریفورمونو مخالف وو او افغاني ټولنه د سایکالوجۍ له مخې د اصلاحاتو منلو ته چا نه وه اماده کړې.

د سقاو زوی یو بې سواده لار وهونکی و. د سیاست او ادارې له پلوه د پاچهۍ د کارونو لپاره جوړ نه و. د غبار په قول، دمملکت اداره خو پرېږده د یوه کلي له ادارې څخه هم عاجز و. (۳۷: ۸۲٦) دده د خپلې پاچهۍ په لومړۍ ورځ اعلان وکړ چې زه به په راتلونکې کې د بیت المال پیسې په تعمیرونو او مدرسو باندې ضایع نه کړم او هماغه و چې د معارف (ښوونې او روزنې) وزارت یې لغوه کړ او د ښوونځیو دروازې یې وتړلې. ده د څو اویا تنو ملایانو په لاسلیک سره د امان الله خان د تکفیر فتوا صادره کړه. د تکفیر ځینې دلایل یې دا وو چې امان الله خان د پګړۍ پرځای خولۍ رواج کړه؛ د ږیرې خریلو او دریشي اغوستلو رواج یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وهڅاوه؛ د ښځو ښوونځي یې پرانیستل، قمري سنه یې په شمسي واړوله او داسې نور.

د (۱۹۲۹م) کال د اکتوبر پر (۱۰)مه (د ۱۳۰۸ش کال د میزان ۲۳مه) نېټه د کورني اړودوړ په پای کې محمد نادرشاه پاچهی ته ورسېد. محمد نادرشاه د تدریجي اصلاحاتو پلوی و او کوښښ یې وکړ چې له تېرو تجربو څخه په استفادې سره داسې زمینه برابره کړي چې په ارامۍ سره حکومت وکړي. دده لومړی کار دا و چې راډیکال مخالفان له صحنې څخه لرې کړي او د طبقاتي یا صنفي اتحاد له لارې د سوداګرانو، متنفذو روحانیونو، دیني علماوو او اعتدال خوښوونکو روشنفکرانو ملاتړ ترلاسه کړي. د همدغه داخلي سیاست په ادامه کې یې خارجي سیاست هم داسې عیار کړ چې د پردیو د لاسوهنې لپاره بهانه برابره نه کړي، د بېطرفۍ او له ټولو هېوادو سره د برابرۍ، د مناسباتو د ټینګولو تګلارې ته یې د (۱۹۳۱م) کال په اساسي قانون کې قانوني جنبه ورکړه.

محمد نادرشاه ددغه فارمول پر اساس چې ((سره ټول یې کړه، کنټرول یې کړه)) خپل احتمالي پلویان په بېلابېلو ګروپونو کې تنظیم کړل. سوداګران یې دې ته وهڅول چې شرکتونه جوړ کړي او د فابریکو په جوړولو کې ونډه واخلي. د شلمې پېړۍ په دېرشمو کلونو کې پنځلس لوی شرکتونه تاسیس شول. پر (۱۹۳۲م) (بانک ملي افغان) پرانیستل شو چې په هغه کې په سلو کې (۹۴) پانګې په ملي سوداګرو پورې اړه درلوده. د روحانیونو او دیني علماوو د رضایت د جلبولو لپاره یې یو لړ اقدامات ترسره کړل. د ازادو دیني مدرسو جوړولو ته یې اجازه ورکړه، شرعي محکمو ته یې په کافي اندازه ازادي ورکړه، پر خپلو دولتي قوانینو باندې یې د شرعي مهر لګولو لپاره (جمعیت العلماء) تاسیس کړ؛ یو شمېر دیني عالمان په ښوونځیو کې په تدریس لګیا شول. د رسوخ خاوندان،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه روحاني شخصیتونه، ستر ملاکان او د سوداګرو د طبقې نماینده ګان یې د ملي شورا او اعیانو مجلس ته جذب کړل. اعتدال خوښوونکي روښانفکران او د (جوانان افغان) د ډلې پاتې کسان یې په ادبي او فرهنګي موسسو کې مقرر کړل؛ په کابل، کندهار او هرات کې ادبي انجمنونه جوړل شو. پر (۱۳۱۱ هـ. ش) (په کندهار کې) د پښتو انجمن په جوړېدو سره د (پښتو) مجلې په خپرېدو پیل وکړ.

پر (۱۹۳۳م) کال (د ۱۳۱۲ش د عقرب ١٦) چې محمد ظاهر شاه د پاچهۍ پر تخت کېناست په عمده توګه یې د خپل پلار تګلاره تعقیب کړه. د ظاهرشاه د سلطنت په دوره کې ځینو نړیوالو پېښو پر افغاني فرهنګ په تېره پښتو ادبیاتو باندې خپل سیوری واچاوه چې هغه عبارت دی: د المان له نیشنلیزم، د هند د نیمې وچې وېش او د ګاونډي هېواد؛ شوروي اتحاد د کمونیستي ایډیالوژۍ له تبلیغ څخه. د جرمني فاشیستي افکارو په ټولو هېوادونو کې د افراطي یا معتدل نیشنلیزم د رامنځته کېدو امکانات برابر کړل. په افغانستان کې یو معتدل نیشنلیزم منځته راغی، چې عمده مضمون یې ملت پالنه، د تاریخي مواریثو او عنعنو درناوی، حماسي ادب، پرځان وېسا او ملي غرور و.

د هند د نیمې وچې د وېش په وخت کې داسې مفکوره پیاوړې شوه، چې د ډیورنډ د تحمیلي کرښې په واسطه له افغانستان نه بېله شوې برخه دې بېرته له خپل پلرني هېواد سره یوځای شي. هغه ریفرنډم چې د هند په نیمه وچه کې د انګرېزانو له خوا ترسره شو د افغانانو لپاره د منلو وړ نه و.

د ظاهرشاه د سلطنت په دویمه لسیزه کې پښتو ادب له یوې خوا د پښتو ژبې د تعمیم او پیاوړتیا له جریان سره او له بلې خوا په هېواد کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دموکراسۍ او ريفورم غوښتنې له نهضت سره په ملګرتيا کې ډېر ژر نوي پړاو ته داخل شو، چې موږ يې د (ويښتيا پړاو) بولو.

د ويښتيا پړاو تر زياتې اندازې د ويښ ځلميانو له سياسي غورځنګ سره اړه لري. د پښتو ژبې تقريباً ټول نامتو ليکوال او شاعران د ويښ ځلميانو له سياسي غورځنګ سره اړه لري. د پښتو ژبې تقريباً ټول نامتو ليکوال او شاعران د ويښ ځلميانو په سياسي سازمان کې شامل وو او له همدې لامله د ويښتيا د دورې اکثر شعرونه او ليکنې اجتماعي-سياسي رنګ لري. د ويښ ځلميانو په مرامنامه کې د (پښتو ژبې له ترقي ورکول) فقره هم شامله ده. که څه هم د ويښ ځلميانو له ګوند نه وروسته ځينې نور سياسي سازمانونه هم جوړ شول چې د (وطن) او (ندای خلق) په نامه نشراتي ارګانونه يې درلودل او سربېره پر دې ځينې نورې جريدې هم د ځينو سياسي سازمانونو له خوا خپرېدې، خو په عامه ذهنيت کې د ويښ ځلميانو نوم نقش شوی و او هر تحول غوښتونکی شخص به يې ويښ ځلمی باله. په واقعيت کې د سياسي سازمانونو مرامنامې يو بل ته ورته وې، يوازې د تاکيد ټکی د هغوی د تشخيص نښه ده. د مثال په توګه، د (وطن) ګوند پر اقتصادي اصلاحاتو ټينګار کاوه، ويښ ځلميانو ملي مفکورو او د (ندای خلق) چلوونکو سياسي تحول ته زياته پاملرنه درلوده.))

ښاغلی سرمحقق زلمی هېوادمل هم د ويښتابه پړاو په باب همدې ته ورته نظر لري. هغه وايي: ((د ادبپوهانو د دوره بندۍ له مخې په افغانستان کې د پښتو ادبياتو ورشو او ودې له مخې دويم پړاو يې د ادبي اثارو خصوصياتو ته په پاملرنه د ويښتيا پړاو نومولی او د پيل ټرښت يې ورته د ويښ زلميانو له ملي او مترقي غورځنګ سره کړی دی.)) سرمحق زلمی هېوادمل زياتوي: ((د پښتو نثر د پرمختيايي مسير په مطالعو کې دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پړاو د اروابناد محمد هاشم خان له استعفی (د ۱۳۲۵هـ ش کال د جوزا ۲۵مه) او د اروابناد سپه سالار شاه محمود خان غازي د صدارت له پیله شروع کېږي.)) (۴۵: ۷۸۳-۷۸۴)

استاد روهي ددې پړاو د محتوایي ځرنګوالي په باب وایي: ((د ویښتیا د پړاو ادبي میتود انتقادي ریالېزم و چې په عمده توګه د اداري فساد، بیروکراتیزم، اختناق، اتوکراسي، ارتجاع، ظلم او استثمار (په تېره د خانانو او ملاکانو له خوا د بزګرانو د استثمار) پرضد مبارزه په کې منعکسه شوې ده. همدارنګه ددغې دورې په ادبیاتو کې د پښتنو او بلوڅو دملي ازادۍ بښونکي نهضت، د ښځو د دموکراتیکو حقوقو، ټولنیزو سیاسي ریفورمونو، د اقتصادي حالت د ښه والي لپاره مبارزه د یادونې وړ ده. د ویښتیا دورې په ادبیاتو کې کله کله د سوسیالستي ریالیزم بېلګې هم لیدل کېږي، خو دغه وخت مسلط ادبي میتود انتقادي ریالیزم دی چې د شعر، لنډې کیسې، ادبي ټوټو، ډرامې، طنز او ادبي مقالو په بېلابېلو ژانرونو کې یې ځان ښودلی دی.

د ویښتیا په ادبیاتو کې د فورم له پلوه د روښانتیا د دورې په نسبت ډېر ښه والی راغلی دی. خو سره له دې پیغام او ایډیا ته د بدیعې مختصاتو په نسبت زیاته پاملرنه شوې ده، مفکورې زیاتره نېغ په نېغه بیانېږي او له ادب څخه د تبلیغاتو د وسیلې په توګه کار اخیستل کېږي.

په دغه وخت کې فورمالیزم او (هنر د هنر لپاره) مفکوره وغندل شوه. دا ټکی په اسانۍ سره د پوهېدو وړ دی ځکه چې افغاني ټولنه په اقتصادي او فرهنګي لحاظ دومره بېرته پاتې شوې وه، چې نړه هنر، فورمالیزم او فیشني ادب د زغملو وړ نه و. په عمومي توګه ویلای شو چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو معاصر ادب له ریالیزم پېچلی تکنیک نه لري، ساده دی او له بلې خوا د خپل ماهیت له مخې د تبلیغاتو لپاره ښه کار ورکوي.))

(۳۲: ۸۲-۸۸)

استاد روهي د خپلې لیکنې په بهیر کې د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د ویښتیایي پړاو د نامتو لیکوالو او شاعرانو په باب وایي:

((د ویښتیا دورې په ادبیاتو کې عام تمایل داسې دی چې ادبي څېړونکي هم د لیکوالو په ډله کې حسابېږي او له همدې امله، کله چې ادبي څېړې معرفي کېږي، نو د هغو پر نومونو باندې سترګې پټول یو ډول بې انصافي ښکاري. ددغه تمایل د رامنځته کېدو یو علت دادی چې د ځینو روښانفکرانو په نظر کیسه لیکل یا شعر جوړول د څېړنې په نسبت ساده او ارزانه ښکاري، په تېره بیا چې د پښتو یو زیات شمېر شعرونه او کیسې د ابتذال په سطح کې واقع شوي دي. له بلې خوا په عنعنه یي لحاظ (ادبیات) د بدیعي ادب او همدارنګه د ادبپوهنې په مفهوم استعمالېږي، نو ځکه د بدیعي اثر هستوونکي او ادبي څېړونکي په هماغه یوه ساحه کې په کار بوخت دي.

پخوا له دې چې د ویښتیا دورې نامتو لیکوال او شاعران معرفي کړو، ښایي یادونه وکړو، چې د ویښتیا د پړاو ځینې لیکوال او شاعران د اوښتون په پړاو کې لا زیات فعال شول او زیات اثار یې په وروستني پړاو کې چاپ شول. له دې کبله باید په یاد ولرو چې د شاعر ژوند کله کله له پړاوونو سره سر نه خوري.

۱- شاعران: الف) ددغه پړاو نامتو شاعران دادي: ګل پاچا الفت، عبدالروف بېنوا، سلیمان لایق، عبدالباري جهاني، بهاءالدین مجروح،

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد صدیق پسرلی، سعدالدین شپون، قیام الدین خادم، برکت الله کمین، نصرالله حافظ، عبدالله بختانی، مجاور احمد زیار، عبدالروف قتیل، کبرا مظهري، حبیب الله زړه سواند، عبدالله غمخور او سېلاب ساپی.

ب) هغه شاعران چې د اشعارو کمیت یې لږ او کیفیت یې زیات دی: عبدالحی حبیبي، عبدالشکور رشاد، صدیق الله ربښتین، محمد موسی شفیق، عبدالرحمن پژواک، حبیب الله تږی، محمد جان فنا او طالب کندهاری.

ج) له متوسط نه پورته شاعران: ولي محمد مخلص، عبدالخالق اخلاص، سید حسن حسن، شمس الدین مجروح، دوست شینواری، محمد عثمان نژند، مستوره شال، عبدالقدوس پرهېز، غلام رحمن جرار، عبدالمنان دردمند، حبیب الله رفیع، محمد عارف غروال، محمد ارسلان سلیمي، غلام جیلاني جلالي، محمدشاه ارشاد، محمد صدیق رازقي نړیوال، محمد دین ژواک، عبدالرزاق فراهي،غلام دستگیر ړنگ، محمد ابراهیم عطایي، محمد رحیم الهام، عبدالکریم محب، محمد طاهر بینا، عزیزالرحمن ممنون، عبدالمنان ملگری او امین الله زمریالی.

د) نور شاعران: محمد عمر بلبل افغان، محمد عثمان پښتون، نېک محمد پکتیانی، محمد رفیق حبیبي، مېرمن حمیده، محمد ابراهیم خواخوږی، خالد روښان،غلام محی الدین زرمتی، سمسور ساپی، غلام حضرت روغمن، محمد اکبر پامیر، پاینده محمد زهیر، خواجه محمد زهیر، محمد حسن ضمیر ساپی، محمد سلام سلیم، سید حسین سید، محمد گل عتیقي، عطاالله خان عطا، عبدالله نورزی، لعل محمد غریب، غلام حضرت فقید، قاضي عبدالصمد اخوند، محمد رفیق قانع، سید

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود کارگر، برهان الدین کشککی، سیداحمد گلزار، محمد گل للمه، داودشاه لېوال، محمد صفدر سالارزی، نورالله ولسپال، محمد طاهر رحیمي، محمد طاهر بینا، محمد عارف رهین، عبدالروف مخلص، سید مراد مین، محمد رسول مسلم، عبدالله مسیزی، محمد اکبر معتمد، عبداللطیف منت بار، یوسف مېړنی، جنت گل نثاري، عبدالقدوس نجیب، عبدالحمید نحیف، نعیم جان، نظر محمد اڅک، محمد گلاب ننگرهاری، عبدالرحیم ننگیالی، محمد گل نوري، محمد گل مومند، محمد نسیم نوري، عبدالخالق واسعي، فضل محمد وکیل، محمد یوسف ویران، محمد ویس کاکړ، ظهورالله همدرد، غلام نبي هوتک، احسان الله هېر، حاجي الهداد،غلام سخي انتظار، انوارالدین انوار، عبدالغفار بریالی، عبدالرزاق پالوال، جان محمد پکتا، عبدالقادر تېر، جمعه گل، رحیم جان جوهر، پروانه حریق، ملا عبدالمنان حیرت، عبدالاحد خالېز، عبدالجلیل خوښمن، سلیمي کندهاری، سهارگل سهار، محمد نبي شاکر، عبدالحکیم شیدا، سید عبدالقیوم عسکر، محمد ظاهر قانت او په لسگونو نور شاعران چې په اوسني لیکوال (درې ټوکه)؛ (اوسني شاعران) نومي کتاب او د (دا لیکوال او دا څېرې) کتاب کې معرفي شوي دي.

دا باید وویل شي چې د پورتنیو شاعرانو ټول اثار نه دي، کتل شوي کېدی شي چې ځینې یې په لومړۍ یا دویمه کټگورۍ کې شامل شي.

۲- اوپرا جوړوونکي: په پښتو ژبه کې عبدالرحمن پژواک او محمد اکبر پامیر اوپرایي شعرونه ویلي دي.

۳- کیسه لیکونکي: سعدالدین شپون، موسی شفیق، نورمحمد تره کی، استاد حبیبي، غوث خیبری، احسان الله هېر، کبرا مظهري، قتیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوږیانی، یوسف ساپی، سلیمان لایق، عبدالله بختانی، گل محمد نورزی، محمد دین ژواک، حبیب الله تږی او نور.

۴- ناول لیکونکي: محمد رفیق قانع، برهان الدین کشککی، غوث خیبری، کبرا مظهري او ابراهیم عطایي.

پوهاند رښتین د محمد رفیق قانع (دوه سره مین ورونه) او د برهان الدین کشککی (پټه مینه) ډرامې گڼلې دي اما د حبیب الله رفیع په قول دغه اثار د ناول په کتار کې دربږي. د برهان الدین کشککي یو اثر (په پټه د پټو پلټنې) چې ما کتلی دی هغه یو پولیسي ناول دی. همدارنگه د استاد حبیبي د (توریېکی) کیسه ځینو لیکوالو ډرامه بللې ده، په داسې حال کې چې نوموړې کیسه ډرامې ته ورته ده، کیدی شي چې ډرامه وزمه کیسه یې وبولو.

۵- ادبي څېړونکي: عبدالحی حبیبي، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، غلام جیلاني جلالي، گل پاچا الفت، سعدالدین شپون، حبیب الله تږی (نیازی)، عبدالروف بېنوا، محمد رحیم الهام، قیام الدین خادم، دوست شینواری، ابراهیم عطایي، امین الله زمریالی، عبدالله بختانی، حبیب الله رفیع، مجاوراحمد زیار، معصومه عصمتي، معتمد شینواری، زلمی هېوادمل، مفتاح الدین ساپی، جاج پښتونزوی، زېورالدین زېور او نور.

٦- ژبپوهان: محمد گل مومند، محمد اعظم ایازي، عبدالحی حبیبي، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، قیام الدین خادم او محمد شېرگل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغو ژبپوهانو عصري ژبپوهنه په بهرنیو هېوادو کې لوستې او اثار یې لیکلي دي.

حبیب الله تړی (نیازی)، محمد رحیم الهام، مجاور احمد زیار، عبدالحکیم هلالي، دولت محمد لودین او سیدالشاه پولاد.

۷- هنري نثري او ادبي ټوټې: الفت، بېنوا، محمد جان فنا، ژواک، بختانی، زیار او نور.

۸- د ادبي طنز لیکونکي: الفت، شپون، بېنوا، عبدالاحد وحید او نور.

۹- فوکلوریستان: محمد گل نوري، ابراهیم عطایي، حبیب الله رفیع، علي محمد منگل، محمد عارف غروال، عبدالکریم پتنگ، حبیب الله جاج اونور.] (۳۲: ۸۸-۹۳)

د پښتوادبیاتو د معاصرې دورې د لومړي (روښانتیایي پړاو او دویم (وېښتیایي) پړاو له دومره تفصیلي بیان څخه مو هدف دا و چې د دې پړاوونو څرنگوالی اوڅومره والی تشریح او توضیح شي او په دې کې بیا د استاد قیام الدین خادم دریځ او مقام هم څرگند شي.

استاد روهي بیا ددې پړاو د یوه استازي لیکوال په توگه د استاد قیام الدین خادم یادونه کوي، هغه د دې پړاو او د ادبیاتو په ټولو ډولونو او په هغو پورې په اړوندو علومو کې شریک گڼي او د دې برخې یو ښه استازی. استاد روهي، استاد قیام الدین خادم، ددې پړاو د یوه لیکوال، شاعر، څېړونکي او ژبپوه په توگه معرفي کوي او د هغه دریځ پیاوړی گڼي، ښاغلی سرمحقق زلمی هېوادمل هم په ویښتیایي پړاو کې د استاد خادم یادونه کوي او هغه هم په ژباړه او په هنري نثر لیکنه کې د دې پړاو

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو مخکښ لیکوال ګڼي. استاد روهي بیا د هغه په باب په ځانګړي بحث کې وایي:

((کله چې د ویښ ځلمیانو د وخت په ادبیاتو باندې بحث کېږي، نو د لومړي ځل لپاره د حبیبي، الفت، بېنوا، خادم، رښتین او رشاد نوومونه په ذهن کې تداعي کېږي، ځکه چې دوی د پښتو د معیاري ژبې او لیکدود (املاء) او د ادبي سبک په پالنه کې ډېر ستر خدمتونه ترسره کړي او زیات شاګردان یې روزلي دي. لوی استاد حبیبي او فاضل استاد رشاد دواړه د ادبي او تاریخي څېړنو سرلاري او په خپله ساحه کې د تبحر په لحاظ بې ساري دي. محترم استاد پوهاند رښتین هم په ګرامر او ادبي تاریخ کې لوی لاس لري. الفت، بېنوا او خادم که څه هم ادبي څېړنې ترسره کړي دي، خو هغوی زیاتره د ویښتیا د دورې د نامتو شاعرانو په توګه شهرت لري.

که موږ په ادبي تاریخ کې د پوهاند رښتین او پوهاند رشاد نه مخکې د جهاني یادونه کوو، دلیل یې دادی چې په ادبیاتو کې هنر او بداعت له علم او تحقیق نه مخکې راځي. که څوک د ادبي څېړنو تاریخ لیکي هلته ښایي د ځینو نامتو شاعرانو او کیسه لیکونکو هېڅ یادونه ونه شي.))

استاد روهي تر دغې لنډې یادونې وروسته د استاد قیام الدین خادم پر ژوند لیک رڼا اچوي او وایي:

[قیام الدین خادم د ملا حسام الدین زوی او د ملا علي ګل اخونزاده لسمی دی. د (اوسني لیکوال) مولف لیکي چې: ((ښاغلی قیام الدین خادم په اوسنیو پښتنو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري او د افغاني پوهانو او ادیبانو په لومړۍ ډله کې درېږي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صاحب د پښتو، پښتونولۍ او د هېواد له ترقۍ سره ډېره مینه درلوده، د ښو احساساتو خاوند و او د لهجې صراحت یې درلود.

استاد خادم په (اوسني لیکوال) کې خپل ژوند لیک خپور کړی دی، په یوه برخه کې یې د (زما په حیات انتقادات) ترسرلیک لاندې داسې لیکلي دي: په ژوندانه کې هېڅوک له انتقاده نه دي خلاص هغه انتقادونه چې په ما یې خلک کوي دادی:

۱- وایي نه منونکی سړی دی. دا انتقاد په ما باندې زما والدې هم هر وخت کاوه، مگر زما جواب به دا و چې (که زه منونکی وای خو زه به هم د نورو خلکو غوندې وای.) په ورکوټوالي به مې د مور سره تل په دې جنگ و، دې به ویل: (خلک داسې کوي او ته داسې.) ما به ویل چې: (خلک راته مه یادوه خلک خو هر څه کوي!!!)

۲- وایي ډېر بحث کوي او نه قانع کېږي.... دا خبره نه شم فیصله کولای چې دا د خلکو قصور دی او که زما عیب؟ استادان به هم زما پوښتنو ته اریان وو، زه په خپله هم په دې قانع یم چې بحث مې خوښ دی، مگر په اساسي او اصولي خبرو. نه مطلق بحث...

۳- وایي ((سر شوخه دی)) مگر دوستان مې وایي ادبي شجاعت لري. په ورکوټوالي کې راته خلکو ویل چې ((کلان کار دی)) ولې په ازادۍ خو زه په خپله هم قایل یم او دا ځکه چې د طمعې بار زما په ورمېږ نه شته.

۴- هو، په دې یو گناه زه په خپله هم قانع یم چې هغه حقیقت مینه باید وبولم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلک په امورو کې د نورو نورو ملاحظاتو مراعات کوي، مګر زه په حقیقت او واقعیت پښې نه شم ایښودلای، ما خپل دغه عادت په هغه نظم کې چې (د شاعر مسلک) یې نوم دی تصویر کړی دی.

زه دا ټولې خبرې اورم مګر د ځان سره وایم: ((ډېرې خولې ډېرې خبرې)).

دا پورته لیکنه د خادم صیب د نثر نمونه هم کېدای شي. دده په نثر کې ایجاز لیدل کېږي او د ځینو لیکوالو په شان د حق الزحمې لپاره خبره نه اوږدوي، بلکې نېغ په نېغه خپل مطلب بیانوي.))

استاد روهي بیا په خپله لیکنه کې داستاد خادم د اثارو یادونه هم کوي او (د شاعر مسلک) په نامه د هغه یو شعر دهغه د شاعرۍ د بېلګې په توګه راوړي. په دې شعر کې د خادم صیب د عمومي تفکر یو ټولیز جاج لیدل کېږي، شاعر په دې شعر کې د حقیقت د بیان لپاره پر خپل عزم ټینګار کوي، د حق له پاللو بل څه نه غواړي. دازادې مفکورې خاوند دی، د انسان بندګي نه مني، چاپلوسي او که څوک یې دمقام سپکه وکړي، نو دی یې دښمنۍ ته تیار دی. همداسې د دې شعر پیغامونه په بل پسې امتداد پیدا کوي. ښه به وي چې دلته دې شعر ته لږ تم شو.

د شاعر مسلک

صحیح لاره به ښایم که وم وم که نه وم نه وم
رښتیا رښتیا به وایم که وم وم که نه وم نه وم
د حق د پیروی نه مې بل څه په زړه کې نشته
چې څه یمه همدا یم که وم وم که نه وم نه وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

آزاد يم زېرېدلي بندګي کولی نشم
بنده د خپل مولا يم که وم که نه وم
په بډو خوشامندو مې څوک خوښ نه دی چې غټ شم
که غټ يم خو همدا يم که وم که نه وم
چې څوک غواړي څه سپکه مې د قام د څه جهته
دښمن د هغه چا يم که وم که نه وم
په ماته کښتی ناست يم طوفانونه مې په مخ کې
په دغه لار يې بيا يم که وم که نه وم
خدمت د خپلې خاورې ، قام، وطن زما مسلک دی
په دې مينه به پا يم که وم که نه وم
په ټينګ عهد و پيمان چې مې بيعت ورسره کړی
دده په تولا يم که وم که نه وم
لرم ښکلي تخمونه چې ګلزار شي پښتنو ته
په دغه تمنا يم که وم که نه وم
د ناز په خوب ويدې غونچې به ورو ورو ويښومه
خادم باد د سبا يم که وم که نه وم.

استاد خادم که څه هم د روښانتيايي پړاو د وروستۍ برخې او د ويښتيايي پړاو په اساسي ليکوالو او شاعرانو کې حسابېږي، خو ددې دورې تاثيرات بل پړاو ته هم انتقالېږي. د استاد خادم افکار او اثار د دې بل پړاو پر ليکوالو او اثارو خپل خپل اغېز ښندي او دا تاثيرات ان تر ننه محسوس دي. زه چې دا اثر ليکم، دا په خپله د پښتو ادب پر اوسني بهير د استاد خادم د فکر، هنر او کار اغېز څرګندوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد روهي د معاصرو ادبیاتو درېیم پړاو د (اوښتون پړاو) بولي ځینې نور لیکوال بیا دې ته (اوښتیایي) پړاو هم وایي. استاد روهي په خپله لیکنه کې ددې پړاو نامتو لیکوال هم معرفي کړي دي.

(۳۲: ۱۵۴-۱۵۹)

ددې تفصیلي لیکنې په سر کې موږ د یو شمېر لیکوالو او شاعرانو نومونه واخیستل،چې هغوی په روښښانتیایي پړاو پورې اړه درلوده،خو پر ویښتیایي پړاو یې خپل خپل تاثیرات درلودل. دغه راز د ویښتیایي پړاو د لیکوالو تاثیرات بیا اوښتیایي پړاو ته راورسېدل، له هغې جملې څخه د دې پړاو د یوه استازي لیکوال استاد قیام الدین خادم افکار پسې وغځېدل.

استاد خادم نه یوازې د ویښتیایي پړاو د یوه مهم لیکوال او شاعر په توګه مطرح و، بلکې تاثیرات یې د اوښتیایي پړاو پر لیکوالو او شاعرانو هم څرګند وو. دده یو زیات شمېر اثار همدې اوښتیایي پړاو کې چاپ شوي او تر ننه پورې یې تاثیرات روان دي. په تېره بیا دا چې په همدې اوښتیا یي پړاو کې له ملي ارزښتونو، ملتپالنې افغانیت او پښتو ژبې سره ډېر زیات ناوړه چلندونه ترسره شول، نو دا مهال د خادم صیب د اثارو د محتوا ارزښت، لرلید او اهمیت لاپسې په ډاګه شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ولس په ویښتابه کې
د استاد خادم د مفکورو اغېزه

شاعر یا لیکوال خپله یو ویښ موجود دی، په ټولنه کې تر ټولو زیات حساس او دراک انسان دی، خپله هم تر ټولو لومړی وېښېږي او هڅه کوي چې نور هم له درانه خوبه راویښ کړي. د خادم صیب د (شاعر مسلک شعر) زموږ ددې ادعا ښه ثبوت دی:

د ناز په خوب ویدې غونچې به ورو ورو ویښومه
خادم باد د سبا یم، که وم وم، که نه وم، نه وم

لکه څنګه چې مو د خادم صیب په پېژندنه او همدارنګه په یو بل ځانګړي بحث کې یادونه کړې چې خادم صیب د ویښتیایي پړاو یو شاعر او لیکوال دی، دی هم د یو چا له خوا راویښ شوی او پالل شوی، نو ده هم نور ځوک راویښ کړي او خوځولي دي.

خادم صیب لا هغه وخت د نوي نسل پر ویښتابه لاس پورې کړ چې په لواړګي کې یې په یوه دیني مدرسه کې پر تدریس لاس پورې کړ، دی خپله لیکي چې ما په درېو میاشتو کې زده کوونکي خواننده او په شپږو میاشتو کې ((خواننده او نویسنده)) کړل. د ښوونې او تدریس په بهیر کې یې فکر د ولس د نوي نسل په روزنه کې اغېزناک رول ولوباوه، پر ټولنه باندې د ده د فکر تاثیرات هغه وخت لا پسې زیات شول چې دی رسنیز ډګر ته داخل شو. په (طلوع افغان، زېري، هېواد، اصلاح، اتحاد مشرقي)

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نورو خپرنیزو، څېړنیزو او علمي مرکزونو کې د استاد خادم دندو او مسولیتونو هغه د دې جوګه کړ چې خپل افکار او نظریات خلکو ته ورسوي. هغه وخت د چاپي رسنیو لپاره د موثریت ښه زمینه برابره وه. غږیزې رسني کمې وې او لیدنۍ رسنۍ (ټلوېزیونونه) بېخي رامنځته شوي نه وو، نو ځکه خو چاپي رسنیو د خلکو پر ذهنیت ډېر زیات تاثیر درلود، په ټول هېواد کې امن او سولې هم د رسنیو له لارې خلکو ته د لیکوالو د پیغامونو رسول اسانه کړي وو. یوې ارامې ذهني فضاء په خلکو کې د مطالعې شوق زیات کړی و. خادم صیب د خپل وخت تر ټولو معتبرو رسنیو کې د مسول چلوونکي په توګه کار کړی دی.

دا رسنۍ د هېواد ګوټ ګوټ ته رسېدلې او د خلکو د ذهنیت په روښانتیا کې یې خپله اغېزه ښندله، خادم صیب په مهالنیو خپرونو کې نه یوازې د خپلو شعرونو او متفرقه لیکنو له لارې د خلکو د اذهانو په روښانتیا کې خپله ونډه لرله، بلکې د خپلو مستقلو، علمي، ادبي او ټولنیزو اثارو له لارې یې هم د خلکو پر فکر او ذهن خپل اغېز درلود. هغه په ټولنه کې د سالمو اخلاقو د تبلیغ او ترویج په خاطر د (مکارم الاخلاق) مهم اثر وژباړه، دا اثر د دیني او اخلاقي روزنې لپاره مهم اثر دی.

په دې کې د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، اخلاق او عبادات، دنیا او اخرت، خیر او واجب، جوړتیا او دارو، نظافت او طهارت، علم او عقل، صبر او شجاعت، غضب او اعتدال، رښتیا او دروغ، سجیه او عمل، کرنه او رغونه، اقتصاد او اسراف او ګڼ شمېر نور مسایل څېړل شوي دي.

ده د پښتو د ادبي تاریخ په باب اثار ولیکل او دې اثارو د پښتو ژبې له ادبیاتو او تاریخ سره د هېواد ځوان نسل اشنا کړ، تر دې دمه د ادب تاریخ په باب ډېر کم اثار لیکل شوي وو، څرنګه چې دا اثر د لومړنیو اثارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

له جملې څخه وو، نو ځکه خو یې پر لوستونکو او ځوانو لیکوالو خپل خپل تاثیرات درلودل. نه یوازې د پښتو ادبیاتو د تاریخ په باب یې ګټور اثار ولیکل، بلکې د دې ترڅنګ یې د ادب او په تېره بیا د پښتو ادب په باب هم تفصیلي او تحلیلي لیکنې او اثارو رامنځته کړل چې دې اثارو هم د ادبیاتو د بېلابېلو خواوو په پېژندنه او اروزنه کې خپل خپل نقش درلود او ځوان نسل یې د خپلو ادبیاتو له بېلابېلو خواوو سره اشنا کړ.

استاد خادم دینپوهنه او اسلامپوهنه کې هم ګڼ شمېر اثار ولیکل او په دې ډول یې د دین له اصلي ماهیت سره خلک اشنا کړل، روزنیز یا تدریسي اثار یې هم ولیکل، دپښتو ژبې تدریسي اثار یې په ښوونځیو کې د نصاب یوه برخه شول او له دې لارې د میلیونونو زده کوونکو ذهن ته ورسېدل.

ما خپله شخصاً (۴۰) کاله دمخه د استاد خادم تعلیلي تدریسي اثار (د پښتو قرائت) په دویم، درېیم او څلورمو ټولګیو کې لوستی و او څلوېښت کاله وروسته یې هم زما پر ذهن خپل مثبت، ملي او روزنیز اغېز پاتې دی. ان تر دې چې اوس یې زه د استاد خادم پر ژوند او بیا د افکارو پر نړۍ لید باندې د دوکتورا (PhD) دې اثر لیکلو ته وهڅولم.

اصلاحي او فلسفي اثارو یې د خلکو د ذهني کچې په اوچتیا کې خپل رول ولوباوه ژورنالیستیکي لیکنو یې وخت پر وخت خلکو ته مثبت پیغامونه او الهامونه ورسول، هېوادوال یې د هېواد له ورځنیو حالاتو باخبره وساتل، د ځوانو لیکوالو روزنې او پالنې ته یې لاره اواره کړه، د ویښ زلمیانو د غورځنګ په جوړښت کې د ده له خوا لیکل شوې طرحې محوري رول ادا کړ، د دې علت دا و چې د ده طرحه پر ملي احساساتو او اساساتو ولاړه وه. د ولس او حکومت ترمنځ یې د ارتباطي پله حیثیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم غوره کړی و. انتقادي افکارو او اثارو يې د ولس پر ذهنيت مثبت تاثير وکړ، په خلکو کې يې ملي مفکوره تزريق کړه، هېڅ ليکوال به د ملي تفکر او ملي ايډيالوژۍ تبليغ ته دومره وخت نه وي ورکړی، لکه استاد خادم چې ورته ځومره پاملرنه کړې وه.

د پښتونستان داعيه د ده د ملي تفکر يوه اساسي برخه وه، پر پښتون ولس حاکم اغزن چاپېريال او تنګظري، له علم څخه لرېوالی يې په کلکو ټکو وغانده، ده د پيغام د مستقيم بيان لپاره اخلاقي جرئت درلود او د روهي صيب په وينا يې انتقادي رياليزم په اثارو کې ځرګند و، ژبه يې له تکلف او تصنع څخه پاکه وه، نو ځکه خو يې عوامو او خواصو دواړو د ده له افکارو او اثارو ګټه پورته کولای شوه، لنډه دا چې د استاد خادم څه په وس کې وو، هغه يې له خپل ولسه ونه سپمول او د هغو د ذهنونو په روښانتيا کې يې اساسي نقش ولوبوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم په اثارو کې
فکري تاثر، تقلید او تولید

کله چې موږ دیوه لیکوال اثار مطالعه کوو؛ د هغه فکري او محتوایي تولید څېړو، نو هېڅکله هم دا حکم نه شو کولای چې ووایو، د دې لیکوال ټول فکري یا هنري تولید خپل دی او یا یې هم ټول په مطلق ډول له نورو رااخیستی دی. څرنګه چې په طبیعت کې هېڅ شی په مطلق ډول خالص نه دی او هر شی د یوه بل شي له امتزاجه رغېدلی، دغسې انسان هم دیوه ټولنیز موجود په توګه په خپله هم له ټولنې تاثر اخلي او هم پر نورو خپل اغېز مني. په انسانانو کې بیا لیکوال او شاعران د ټولنې یو داسې ځانګړی قشر دی چې پوټکی یې ډېر نازک دی، دا قشر ډېر حساس دی او د یو شي پر وړاندې ډېر ژر حساسیت ښیي، دوی دا غبرګون د خپلو اثارو په وسیله څرګندوي. کله کله دا غبرګون داسې وي چې د شاعر او یا لیکوال د خپل فکر زېږدنده وي او کله کله یې د بل چا له فکر څخه د اغېزمنۍ له کبله د مستقیم او نا مستقیم اغېز په وسیله ترسره کوي. که چا د خپل فکر ترڅنګ له بل څخه هم اغېز اخیستی وي، د هغه فکر او خپل خیال یې هم ورسره ملګری کړی وي او په ډېر لطیف او رانه ډول د خپل پیغام په وسیله دا غبرګون څرګندوي، نو دا د قوي لیکوالو یوه ځانګړنه ده. په دې خاطر مشهور انګرېز لیکوال (فرانیسس بېکن) شاعران پر درېو ګټګوریو وېشلي دي: ((ځینې د مېریانو په شان ټول

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت داني راټولوي، ځيني د غڼو(عنكبوت) په څېر هر څه له ګېډې را وباسي او ځيني نور د مچيو په شان د ګلانو شيره راغونډوي او په شاتو يې بدلوي.))

(۴۲: ۱۳)

د استاد قيام الدين خادم په باب هم د (فرانيسس بيكن) دا وروستۍ خبره تر ډېره حده د تطبيق وړ ده. خادم صيب له كوچنيتوبه تر بوډاتوبه ټول عمر له قلم، كتاب او مطالعې سره تېر كړ، هغه د خپل وخت اكثره مروجه علوم زده كړل، د سيمې درې غټې علمي ژبې: عربي، اردو او دري يې زده كړې او پښتو خو يې خپله مورنۍ ژبه وه، نو ده ته د مطالعې يوه پراخه ساحه او د اخځ مهمې سرچينې ممكنې شوې، دى لكه د شاتو د مچيو په شان پر رنګارنګ بڼونو وګرځېد، خپل فكر او خيال يې ښه پوخ كړ او د خپل فكر ثمر يې ټولنې ته وړاندې كړ. كه خادم صيب تر ليكوالۍ دمخه پر يادو ژبو نه پوهېدلاى او له انګليسي څخه يې هم تر يوه حده ګټه نه شواى پورته كولاى، نو پوره باور دى چې داسې اثار يې نه شو پنځولاى او نه يې د فكر او مطالعې ساحه دومره پراخېدلاى شوه. دده په اثارو كې يوه پاموړ برخه د ژباړې هم ده، چې ده له عربي، فارسي او اردو څخه پښتو ته ترسره كړې ده. دا چې د خپلو تخليقي اثارو په پنځونه كې يې د نورو ژبو له محتوايي پانګې څخه څومره ګټه پورته كړې، د ده د اثارو له قوت او ظرفيت څخه په ښه ډول څرګندېږي. د خادم صيب له اثارو څخه په ډاګه جوتېږي، چې د سيمې او نړۍ د يو شمېر مطرحو ليكوالو، مفكرينو او مبارزينو له افكارو او اثارو څخه متاثر شوى دى. دى خپله وايي چې ما د علامه اقبال له اثارو څخه اغېز منلى دى. استاد بېنوا هم دې ټكي ته اشاره كوي، هغه وايي: ((د استاد خادم فلسفي افكارو كله د علامه اقبال د افكارو رنګ اخيستى دى او كله هم د رابندرنات ټاګور، معنوي فلسفې ته ورته والى لري.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مجموعي ډول چې استاد خادم له کوم فکري او معنوي چاپيريال او د موثرو اشخاصو له افکارو څخه تاثر اخيستی هغه پر درېو کټګوريو وېشلای شو:

الف- خادم او خپله ټولنه

ب- کورني ليکوال او موثر شخصيتونه

ج- نړيوال ليکوال او مهم شخصيتونه

لومړی خپله ټولنه او پر هغې حاکم چاپېريال دی چې د ده د اثارو او افکارو د پنځونې اصلي سرچينه ده، دويم کورني شاعران، ليکوال او موثر شخصيتونه دي چې په يو نه يو ډول يې د ده پر افکارو او اثارو تاثير کړی. درېيم نړيوال ليکوال او مهم سياسي او ټولنيز شخصيتونه دي چې استاد خادم د هغوی له افکارو، اثارو په مستقيم او نا مستقيم ډول الهام اخيستی او د ده د اثارو د پنځونې او يا هم هغو ته د ليدلورو او تګلورو د ورکولو سبب شوي دي.

دلته غواړو دغه درې واړه برخې په ترتيب سره وڅېړو؟ کومو برخو دده د اثارو له فکري توليد سره مرسته کړې، کومو پر ده اغېز کړی، د نورو له افکارو څخه خپله خادم څه ډول ګټه پورته کړې ده او ولې يې هغو ته په خپلو اثارو کې نغوته کړې او يا يې ورته خپل څېړنيز اثار وقف کړي دي.

الف- خادم او خپله ټولنه:

د بل هر ليکوال په شان د خادم صيب د اثارو د پنځونې او فکري توليد لپاره تر ټولو لومړۍ او مهمه سرچينه خپله ټولنه ده. شاعر هم داسې دی، لکه کب. کب چې له اوبو لرې شي، نو ژوند يې ناممکن شي. شاعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

او لیکوال هم چې کله له خپلې ټولنې لرې شي، نو نه یې شخصیت جوړېدی شي او نه هم لیکوالي کولای شي.

شاعر باید خپل مخاطب ولري، شاعر له ټولنې یو څه اخلي، څه ترې زده کوي او څه بېرته ورته زده کوي. شاعر د ټولنې ناخوالې، تجربې، اندونه او پندونه ټول سره راټولوي، هغه له خپل خیال او فکر سره وصلوي، له ذهني فلتره یې تېروي او بیا یو صیقل شوی نتیجه او یوه ثمره خپل ولس ته وړاندې کوي، نو د خادم صیب تر ټولو لومړۍ روزنیزه مدرسه د هغه خپله ټولنه ده. د دغه فکري تولید او روزنیزې مدرسې لومړني پړاوونه او درسونه د ده له خپلې کورنۍ څخه پیلېږي. که خادم صیب په یوه علمي او دینپاله کورنۍ کې نه وای زېږېدلی، نو طبیعي خبره ده چې قیام الدین خادم به اوسنی خادم نه و. پلار یې په کوچنیتوب کې د قران کریم زده کړو ته کېناوه، دیني علوم او لومړنۍ زده کړې یې پرې وکړې، همدا هڅې د ده د روښانه راتلونکي، فکري بلوغ او فکر تولید لپاره لومړني اساسات شول، تر دې زده کړو وروسته یې چې د پښتو او دري ژبو د نظم کتابونه ولوستل، نو ذهن یې نور هم پسې وغوړېد، کله چې له خپلې کورنۍ او خپل کلي لرې لرې،(بوډیالۍ، لړه مورې، کنډې باغ، اګام، حصارک، سرشاهي، ارغچ، کلیغو، کابل، پېښور، مکهد، ډهلي، لودیانې) او نورو سیمو ته یې په علم او نورو زده کړو پسې سفرونه وکړل، نو د ذهن او فکر ساحه یې نوره هم پراخه شوه، د خادم په ذهن کې پټ استعداد ورو ورو په راڅرګندېدو شو. په دې سیمو کې ده د وخت اکثره مروجه علوم لکه صرف، نحو، منطق، حکمت، فقه، تفسیر، حدیث، مناظره، اصول، طب او نور علوم ولوستل، نو فکري پانګه یې نوره هم پسې زیاته شوه، دې سفرونو کې ده ډېرې ستړیاوې او د روزګار ډېرې ناخوالې ولیدلې، د روزګار نوې تجربې او نوي عبرتونه یې ترلاسه کړل، د ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړلېچن مسیر ورته څرګند شو. دا سفرونه که له یوې خوا ده ته ستړي کوونکي وو، نو له بلې خوا یې دی د دې جوګه کړ چې پارسي، اردو او عربي ژبې زده کړي او وروسته د خپل فکري تولید لپاره له دې سرچینو څخه د اساسي وسیلو په توګه کار واخلي، کله چې د علم له سفره راستنېږي، نو بیا په خپل کلي ولس کې ورته د عملي ژوندانه عملي دنده ورپه غاړه کېږي.

د معلمۍ یا ښوونکي دنده اخلي، دا نو هغه مرحله ده چې ده تر دې دمه څه په خپل ذهن کې راټول کړي وو، باید چې بل ته یې انتقال کړي، د فکري تولید او فکري وېش لړۍ پیلېږي، د روزګار ستونزو دی یو ځل بیا سفر ته اړ باسي، بیا د علم په لټې پسې هندوستان ته ځي، تر دې زده کړو وروسته بیا ښوونکی شو، تر دې دمه یې زده کړې او نورو ته د زده کړې څو تجربې پسې غبرګې کړې، تر ښوونې او نورو ته تر زده کړې وروسته بیا ورته په کندهار کې د دندې زمینه برابرېږي، د کندهار د ادبي انجمن په غړیتوب سره یې منظم ادبي کاروان پیلېږي، البته تر دې دمخه یې د تدریس او لیکوالۍ تجربه په لواړګي او نورو سیمو کې هم ترسره کړې وه، هم یې خپله لیکوالي او شاعري پیل کړې وه او هم یې نورو ته ور زده کړې وه. تر هغه وروسته د یوه بل ادبي خدمت لپاره وګومارل شو؛ د زېري جریدې مسول شو، دا نو داسې یو مهال و چې خادم صیب مجبور و، هم خپله لیکنې وکړي او هم یې له نورو لیکوالو راټولې کړي، ایډېټ یې او جریدو کې یې چاپ کړي. د عملي او نظري لیکوالۍ او د هغې د پخولو لپاره ډېره ښه زمینه او تجربه ورته مساعده شوې وه. یو ګام نور هم اوچت شو، د پښتو ټولنې د تالیف او ترجمې د مدیر په توګه یې مسولیت او کار نور هم زیات شو، استاد خادم دلته لا پسې مجبور شو چې پر خپل ذوق سربېره د رسمي مکلفیت له مخې هم د اثارو په پنځونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژباړه لاس پورې کړي، خادم صیب ته دا ځای د فکري تولید لپاره مناسب چاپېریال شو او یو شمېر مهم اثار یې همدلته ولیکل او ځینې یې وروسته بیا خپاره کړل.

د پښتو ټولنې د مرستیال په توګه یې دندې، کاري مسولیت نور هم پسې لوړ کړ او فرهنګي کار ته یې ورته لا پسې زمینه برابره کړه، پر (۱۳۲۱ل) کال د (اتحاد مشرقي) مدیر شو، نو نه یوازې خپل اشعار او نثرونه یې په دې جریده کې خپاره کړل، بلکې د نورو لیکوالو او ځوانو شاعرانو د اثارو خپراوي ته یې هم لاره اواره کړه، دا همغه جریده وه چې د ده لومړنی نظم یې خپور کړی و، طبیعي خبره ده چې په یوه خپرونه کې د کوم شاعر لومړی شعر خپور شوی وي، هغه یې د تلپاتې خاطرې په توګه په ذهن کې پاتې کېږي، د خادم صیب لومړی نظم په همدې جریده کې خپور شوی او بیا داسې وخت راورسېد چې دی خپله د همدې جریدې مسول مدیر شو او د نورو لیکوالو د اثارو خپرولو مسولیت ورپه غاړه شو. تر هغه وروسته په (دایرة المعارف) کې پر دنده وګومارل شو. دلته د ده علمي مسولیت او صلاحیت نور هم پسې زیات شو، دلته یې هم مهم فرهنګي کارونه ترسره کړل، د دایرة المعارف ځینې برخې یې هم پښتو ته وژباړلې، تر دې وروسته یو لړ نور اداري مسولیتونه ورپه غاړه شول، چې هغو هم د ده د فکري او ټولنیز بلوغ په لوړتیا کې خپل نقش ولوباوه. کله چې تر دې وروسته پر (۱۳۲۵ل) کال یو ځل بیا کندهار ته لاړ او هلته د (طلوع افغان) جریدې مسول مدیر شو، نو دا مهال یې هلته د موجوده چاپي وسایلو له لارې یو شمېر اثارو ته د چاپ زمینه برابره کړه. تر دې وروسته چې د کابل مجلې مسول مدیر شو، نو دې مجله کې یې هم خپلې ګڼ شمېر لیکنې چاپ کړې او د نورو لیکوالو اثارو د چاپ لپاره یې هم کارنده هڅه، هاند او کوښښونه وکړل. یو ځل بیا یې په نورو سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې له اداري مسولیت څخه نوې تجربې ترلاسه کړې. په (اصلاح) ورځپاڼه کې یې د مدیر په توګه لیکنې او تجربې لاپسې پخې شوې او هغه تجربې یې چې په (اتحاد مشرقي، طلوع افغان، زېري جریدې، کابل مجلې) او (پښتو ټولنه) کې ترلاسه کړې وې، یو ځل بیا یې د پخو تولیدي وسایلو په توګه وکارولې. اصلاح ورځپاڼه کې یې په سلګونو لیکنې خپرې کړې چې هم یې ژورنالیستیکه بڼه درلوده او د ځینو یې هنري جوهر هم ډېر پیاوړی و، د پښتو تدریساتو د غړي په توګه دده هغه تدریسي تجربه چې د ځوانۍ په پیل کې یې ترلاسه کړې وه، لاپسې پخه کړه. د پښتو ټولنې غړیتوب او بیا وروسته هلته د علمي رتبې ترلاسه کولو د استاد خادم فکري بلوغ نور هم پسې زیات کړ، تر دې وروسته یې د هېواد د ورځپاڼې د مدیر په توګه یو ځل بیا له ژورنالېستیکو کارونو سره مخ شو. د دې فرهنګي تجربو او کارونو ترڅنګ استاد خادم سیاسي فعالیتونو سره هم خاصه مینه لرله، یو ځل د ولسي جرګې لپاره په ټاکنو کې د هغه وخت د ناسمو سیاسي او ټولنیزو شرایطو له امله بریالیتوب ته پرېنښودل شو، خو وروسته بیا د مشرانو جرګې انتصابي سناتور په توګه ورته زمینه برابره شوه. استاد پردې مهال ګڼ شمېر سیاسي او ټولنیزې لیکنې ټولنې ته وړاندې کړې، دا هم د ده د فکري تولید یوه خاصه دوره ګڼل کېدی شي. تر هغه وروسته کله چې پر کور کېناست بیا یې هم له لیک، فکر او تولیده لاس وانخیست، هر وخت به پر لیکنو مصروف و، ان کله چې په زندان کې و، هم یې خپلې لیکوالۍ ته دوام ورکړ، تر هغه پورې چې د بلې نړۍ سفر یې پیلوه، استاد له قلم او کتاب سره ملګری پاتې شو. ډېر کم لیکوالان داسې پاتې کېږي چې د ټولنې او روزګار له ناخوالو سره سره یې په دومره منظم او سستماتیک ډول له علمي، کلتوري، روزنیزو، ښوونیزو او څېړنیزو موسسو سره کار کړی وي او په منظمه توګه یې خپل اثار لیکلي وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې لیکنې د دې تفصیلي اړخ له بیان څخه زموږ هدف دا و، له هغې ورځې چې استاد خادم قلم په ګوتو کې نیولی، بیا تر هغې ورځې پورې چې ګوتو یې کار کاوه، ده قلم له ګوتو نه دی لرې کړی او په دې ټول عمر کې یې ګڼ شمېر اثار پنځولي چې شمېر یې تر (٦٠) عنوانو بېلابېلو اوړي.

د دې برخې د نتیجې په توګه ویلای شو چې د خادم صیب د اثارو د پنځونې او فکري تولید لپاره تر ټولو لومړی، مهمه، هر اړخیزه او بډایه سرچینه خپله همغه ټولنه وه چې خادم صیب په کې خاپوړې کړې وې او بیا یې تر وروستۍ سلګۍ پورې همدلته په کې ژوند وکړ، له کوره تر ګوره په خپله ټولنه کې پاتې شو او د ژوند (٧٢) کلونه یې په کې ستړی خو هدفمن سفر ترسره کړ. څرنګه چې انسان یو ټولنیز موجود دی، نو طبیعي خبره ده چې دی خپله هم له نورو تاثر اخلي او پر نورو هم خپل اغېز ښندي، خادم صیب هم له دې حالته مستثنی نه دی، له نورو یې هم فکري تاثر زغملی او نورو ته یې هم خپل فکر، هنر او پیغام انتقال کړی دی. پر خپله ټولنه سربېره، سیمه او نړۍ کې نور حالات، موثر اشخاص او داسې جریانونه او فکري بهیرونه هم شته چې د ټولنې پر بل هر مطرح شخص په تېره بیا پر لیکوال او شاعر خپل متقابل اغېز کوي.

ب- کورني لیکوال او مهم شخصیتونه:

استاد قیام الدین خادم سره په ټولنیز، سیاسی، اداري او کاري چاپېریال کې داسې موثر او فکري اشخاص، لیکوال، شاعران او مهم شخصیتونه وو چې د ټولنیزې راشې درشې له امله یې پر استاد خادم خپلې فکري او ادبي اغېزې پرې ایښې وې او یا هم استاد خادم پر هغو خپل تاثیر ښندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول تاثیرات خپله د همغو لیکوالو په هغو اثارو او لیکنو کې هم ځرګندېږي چې هغوی د استاد خادم د فکر او هنر په باب لیکلي دي او خپله د استاد خادم په اثارو کې هم د دې ځرک شته چې ده د نورو کورنیو لیکوالو او مهمو اشخاصو په باب لیکلي دي. له دې اشخاصو ځخه استاد خادم له فکري پلوه په مستقیم او نا مستقیم ډول اغېزمن شوی، نو ځکه یې په خپل نظم او نثر کې د هغوی یادونه کړې ده. که هغوی پر ده خپل خپل اغېز نه لرلی، نو طبیعي خبره ده چې د ده اثارو ته یې لاره نه کوله او خادم صیب ته یې د یادونې اړتیا نه پیدا کېدله په ځینو برخو کې استاد خادم ددې لیکوالو د اثارو له شکلي او په ځینو برخو کې له معنوي بڼې ځخه اغېزمن شوی دی. د ساري په توګه که پیر روښان خیرالبیان په مسجع نثر نه وای لیکلی، نو کېدی شي خادم صیب مسجع نثر نه وای لیکلی، نو ځکه ویلای شو چې خادم صیب له مهمو کورنیو لیکوالو او شخصیتونو ځخه تاثر اخیستی، ان په ځینو برخو کې د یو ځه تقلید او ځرګند پلویتوب ځرکونه هم په کې لیدل کېږي. هغو لیکوالو چې د خادم صیب په باب خپل نظر ځرګند کړی، هغو ته مو پر بله برخه کې ځای ورکړی، خو دلته غواړو د هغو لیکوالو، شاعرانو او مهمو شخصیتونو یادونه وکړو چې د خادم صیب پر فکر یې تاثیر پرې ایښی او دغه تاثیر خادم صیب په خپل کلام کې یاد کړی دی.

استاد قیام الدین خادم ددغه راز خپلمنځي تاثیراتو په باب وایي:

((د اسد په ۲۸-۱۳۴۵ل کال د خوشحال خان د سیمینار په جریان کې ما د ساعت تېري د پاره یوه رباعي ولیکله او په پټه خوله مې نږدې ناستو ملګرو ته وړاندې کړه، هر یوه پرې یوه یوه رباعي زیاته کړه او مختصره مشاعره ترې جوړه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)

پـــه کــوم یـــو قـــام کـــې چـــې بـــې قـــدري شـــي
اکثـــره خلـــک یـــې چـــور لېـــوني شـــي
د چالاکـــــانو ښـــــه قـــــدر کېـــــږي
ځـــان تـــه حیـــران یـــې هوښـــیار ســـړي شـــي.
(خادم)

(۲)

پـــه کـــوم یـــو قـــام کـــې چـــې بـــې قـــدري وي
عزیـــــز لـــــه خپلـــــو ورتـــــه پـــــردي وي
هغـــه ځـــان هـــېڅ وخـــت نشـــي ســـاتلای
چـــې ځـــان ســـره یـــې تـــل دښـــمني وي.
(الفت)

(۳)

نـــــوای خادمـــــه مـــــه هوښـــــیار بږه
چـــې هوښـــیاري دې دلتـــه خـــواري ده
چـــې تـــه هـــر څـــونې نـــادان ښـــکاره شـــې
هـــومره پـــه برخـــه ســـتا بـــاداري ده.
(حبیبي)

(۴)

پـــه کـــوم یـــو قـــام کـــې چـــې ځـــان ځـــاني شـــي !
د جمعیـــــت یـــــې پریشـــــاني شـــــي

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـــړون یـــې لاړ شـــي، ژونـــدون یـــې شـــل شـــي
نـــه وړانـــدې تـــګ شـــي، نـــه روانـــي شـــي.
(حمزه شینواری)

(۵)

چـــې پـــه ولـــس کـــې بـــې هنـــري وي
د هنرمنـــــدو بـــــه بېقـــــدري وي
د هنـــــر پوهـــــه پـــــه هنـــــر کېـــږي
د درو قـــــدر پـــــه جـــــوهري وي.
(حمزه شینواری)

(۶)

چـــې را پـــه یـــاد مـــې خوشـــحال خـــاني شـــي
ټـــول ارمانونـــه مـــې لېـــوني شـــي
د تـــش خبـــرو بـــه څـــه پښـــتو وي
کاشـــکې خویونـــه مـــو پښـــتني شـــي.
(سېلاب ساپی)

(۷)

راشـــه مـــه ګرځـــه خادمـــه پـــه ویجـــاړه
چـــې څـــه شـــته پـــه دنیـــا هغـــه ورنـــه غـــواړه
کـــه خنـــدا کـــړې ټولـــه ورځ درســـره خانـــدم
کـــه نـــه ژاړې، ګـــوټ کـــې کېنـــه ژاړه ژاړه.
(میا سید رسول رسا)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورتنۍ ګډه مشاعره که څه هم فی البدیحه وه، خو زموږ د نومیالیو شاعرانو او لیکوال شعري قریحه او قوت ورڅخه له ورایه څرګندېږي، په تېره بیا مانیز قوت چې په ډېر لنډ او تنګ وخت کې یې خپل فطري او خدایي استعداد په څه ډول الفاظو کې څرګند کړی دی.

خادم صیب دغه راز د (طبع ازمایي) په نامه د یوې بلې مشاعرې یادونه هم کوي، هغه وایي: ((یو وخت زه د سیال ورور نه لږ ماېیجن وم، ما ورته دا لاندې رباعي ولیکله، سیال صاحب په جواب کې راته ورپسې رباعي راولېږله، په دې باندې نورو ملګرو مشاعره جوړه کړه او د طبع ازمایۍ رنګینه پاڼه جوړه شوه.))

سیال ته

دوستان هغه وي چې لار پرانیزي دوستانو لره
د خوشبینۍ فضا پیدا کاندي یارانو لره
د خادمانو کار خدمت دی په رښتیا او صدق
د حقیقت پتیول نه ښایي سیالانو لره.
کامه: ۴د دلوې، ۱۳۲۸ کال، (خادم)

خادم ته

دوستان هغه وي چې باور لري دوستانو باندې
تل ښه ګمان کړي ازموده خپلو یارانو باندې
سیالان خو هغه کړي چې ښایي له سیالانو سره
د ښو نظر یې وي د قام په خادمانو باندې
جلال اباد، دلوه، ۱۰، ۱۳۲۸ل کال، (سیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیال، خادم ته

د سیالۍ ټینګ امید کاوه شي له سیالانو څنې
خلک خدمت غواړي له خپلو خادمانو څنې
چې د دوستۍ عهد و پیمان باندې وفا کوي څوک
دغسې سیال غواړم خادمه له زلمیانو څنې.
۱۳ د دلوې، ۱۳۲۸کال، (بختانی)

دردمند وایي:

راشه ملګری په رښتیا شه له دوستانو سره
شخصي اغراض مناسب نه دي له سیالانو سره
زلمو میندلې ترقي ده د وطن په مینه
طواف د شمعې چې کوي له پتنګانو سره
قام او وطن ته چې خدمت د زړه په وینو کوي
وکړئ ګډون درومئ په لار له خادمانو سره.

وحدت وایي:

د زړه آرزو مې کړه اعلام له شاعرانو سره
ټینګ په وفا یم همېشه له صادقانو سره
ناري وهمه د وحدت قامي لوړتیا لټوم
زه یم ملګری له دردمندو خادمانو سره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اڅک وايي:

مینــې ملګــرې کــړم لــه پــاکو مینــانو ســره
طــواف د شــمعې تــه ورځــم لــه پتنګــانو ســره
چــې نــیم بســمل يــې پــه ټوپونــو سلامۍ تــه درومــي
روح د اڅــک درومــي مجلــس تــه لــه یــارانو ســره.

باور وايي:

اصــلاحي فکــر چــې پیــدا شــي لــه زلمیــانو ســره
دوستي اعــلان کــړي پــه محفــل کــې لــه پوهــانو سره
لــوی او واړه د حــق ملګــري وي ذکرونــه کــوي
بــاور طــواف تــه وي روان لــه اشــنايانو ســره.

طاهر ساپی وايي:

نــه یــم شــاعر چــې وکــم بحــث لــه ادیبــانو ســره
خــو وایــم دا پوهــه لازم ده لــه ځوانــانو ســره
پښتونســتان د هــر پښــتون د پښــتو نښــه بــولم
دا زه ســاپی یمــه ملګــری لــه زلمیــانو ســره.

دې مشاعرې ته چې لږ ځیر شو، نو موضوع په ښه ډول تعقیب شوې، د موضوع وحدت د شاعرانو تر منځ صمیمیت او يو بل ته درناوی له ورايه په کې ځلېږي. موضوع له یوې شخصي خوابدۍ څخه پیل شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بیا تر پایله ملي رنګ خپلوي او پر ملي ارمان پای ته رسېږي. د شاعرانو خپلمنځي مشاعرې او تاثيراتو ته وروسته راځم، خو خپلې اصلي موضوع ته راګرځم؛ هغه شخصیتونه، لیکوال او شاعران درپېژنو چې د خادم ذهن یې ترې په یو نه یو ډول اغېزمن شوی او د همدغې اغېزمنۍ له کبله یې ده په خپل منظوم او منثور کلام کې یادونه کړې ده. د لا وضاحت په خاطر یادونه او ټینګار کوم چې دا لاندې یادېدونکي شخصیتونه ځکه راوړم، چې د همدې شخصیتونو افکارو د استاد خادم پر افکارو اغېز کړی او هغه یې د دوی پر شخصیت او افکارو منثورو او منظومو لیکنو ته اړ کړی او هڅولی دی:

۱- سلطان شهاب الدین غوري:

سلطان شهاب الدین غوري د غوریانو د سلسلې یو وتلی او نامتو واکمن تېر شوی. ده د هند په نیمه وچه کې د اسلام مبین دین وځلاوه و او څو واره یې هند ته لښکر کشي وکړه. شهاب الدین غوري، د مېړانې، غیرت او شجاعت سمبول و، ده (۳۲) کاله حکومت وکړ او تر ده وروسته نسلونه دده پر کارنامو وویاړېدل. د دې عظیم الشان پاچا د اتلولۍ او سیرت په باب استاد خادم یوه لیکنه کړې چې د تاریخ یو باب دی او هم له دې شخصیته د استاد خادم تاثر څرګندوي، دا لیکنه په دې ډول ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شهاب الدين غوري سيرت

وايي چې سلطان شهاب الدين غوري ۳۲ کاله حکومت کړی دی او دا ټول عمر يې په غزا، جهاد او د اسلام د نشر او اشاعت په لاره کې تېر شوی دی.يو ځل په ۵۸۷ هـ کې سلطان دهند لور ته د غزا په نيت لاړ.

د لاهور نه کوز بټهنډه نومي کلا يې په څو ورځو کې فتح کړه، د هغه ځای نايب الحکومه يې خپل يو افسر چې ضياء الدين نومېده، مقرر کړ او خپله بېرته د غزني په خوا راستون شو. په دې وخت کې ورته خبر راغی چې د ډيلي راجاري پتورا او داجمير راجا کهانډې رای د دوه لکه فوځ سره جنګ ته راغلل، سلطان د وطن د تګ عزم فسخ کړ او بېرته وروګرځېد. د تانيسر په څمکه د سر سوتي سيند په غاړه دواړه فوځونه مخامخ شول. د وطن د خلکو تعداد زيات و، دسلطان دواړه خواوې فوځ چې پښتانه او ترک تاجک په کې وو، په جنګ کې وارخطا شول او ماتې يې وکړه. سلطان ته چا وويل چې اعليحضرت لښکر وتښتېد، په سلطان دا خبره ډېره بده ولګېده او په خپله دجنګ ميدان ته ورګډ شو. په سلطان له هرې خوا حملې شروع شوې. د ډيلي راجاګهانډې رای چې د متقابل ټولو متحده لښکرو سپه سالار هم و، کوم وخت يې چې نظر په سلطان ولګېد، هاتي يې ورپسې وروځغلاوه. د دواړو بادشاهانو په منځ کې لاس په لاس جنګ ونښت. د سلطان سره نېزه او د راجا سره توره وه، مخامخ يې يو پر بل ګذارونه وکړل. دسلطان د نېزې په وار د راجا مخامخ دوه غاښونه ووتل او نېزه يې تالو ته ورسېده، همدارنګه د راجا دتورې په جوابي ګذار د سلطان مټ زخمي او بې کاره شو.نيږدې و چې له اسه ولوېږي، په دې وخت کې يو غلجي زلمي ورټوپ کړل او سلطان پسې په اس سپور شو، سلطان يې ټينګ کړ او اس له يې داسې پونده ورکړه چې تا به ويل سيلۍ ده او په تېزۍ يې شل ميله لرې تښتيدلي فوځ ته زخمي بادشاه ور

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسولو، دلته دوی غزني ته په ماتې راغلل او هلته دسلطان نایب الحکومه چې د مقاومت تاب یې نه درلود تسلیم شو.

دې واقعې د سلطان د غیرت اور داسې تازه کړو چې دا و چې جنګ نه تښتېدلي منصبداران، جرنیلان او سپه سالار یې راغونډ کړل، مخونه یې وربانډې تور کړل، د هډوکو امېلونه یې ور په غاړه کړل او په خرو یې چپه سپاره کړل. د اوربشو توبرې یې ور په غاړه کړې او په بازار کې یې وګرځول. دا حکم یې هم کړی و چې که هر افسر د خره غوندې په توبره کې خوله دننه نه کړي او وربشې ونه خوري، سر یې غوڅ کړئ، په دغه شان سلطان عملاً وروښوده چې دپښتونولۍ نه څوک انحراف وکړي،سزایې څه ده؟

د دېنه پس په دویم کال کې ناڅاپه سلطان له غزني نه روان شو، یو نیم لک پښتانه، ترک او تاجک لښکر ور سره و، دا لښکر چې پېښور ته ورسېد، نو دلته دېره شو، هېڅوک نه پوهېدل چې سلطان څه اراده لري او دوی چېرته ځي،اخر یو زړور سپاهي زړه کلک کړ، سلطان ته راغی ویل یې اعلیحضرت ستاسو اراده ده؟ او د دې لښکر مقصد څه دی؟ سلطان په موثره لهجه ورته وویل: ((ستا یاد دي چې په تېره غزا کې زما قوم اوملګرو زه یوازې په میدان پرېښودم او زموږ جنډه نسکوره او دښمن غالب شو. زموږ شان ډېر ټيټ شو او موږ د خلکو په نظر کې سپک ښکاره شوو. ده ویل زما د وجود زخم جوړ شوی دی، د زړه زخم مې نه دی جوړ شوی. بیا یې وویل، رانېږدې شه، ګوره، دا هماغه کمیس دی چې په تېر جنګ کې مې اغوستی و، تر اوسه مې نه دی بدل کړی. ده ویل ما له هغه وخته راهیسې ښه خوراک نه دی خوړلی. په بستر نه یم ویده شوی، ما به تاسو سره په خندا خبرې کړې وي، خو په زړه کې مې تل ژړلي دي)). وایي چې سلطان په دغه موده کې د هر قسم عیش او خوشحالۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه لاس اخیستی و، تر دې چې کور تېر ته هم نه تللو، ده قسم خوړلی و چې څو د دین او ملت ناموس په ځای نه کړم عیش او ارام به ونه کړم.

چې د سلطان خبرې خلاصې شوې، سپین ږیری سپاهي ور وړاندې شو او په لمدو سترګو یې د ده لاسونه ښکل کړل، ویل یې ښشکه چې تاسو د دین او قوم د غیرت حق په ځای کړی دی او عرض یې وکړو چې دا جرنیلان اوسپه سالاران ډېر سپک شوو، ډېر وشرمېدل، نور یې وښئ او موقع ورکړئ چې د بدنامۍ داغ په خپله ووینځي! بادشاه دا مشوره قبوله کړه چې ملتان ته ورسېد، نو ټول جرنیلان او سپه سالار یې دربار ته حاضر کړل او دا یې ورته وفرمایل: ((مسلمانانو ورونو! تاسو د جنګ له میدانه وتښتېدئ او زه مو یوازې پرېښودم،ستاسو تېښتې د اسلام په لمن او د پښتون په جامه تور داغ ولګاوه. زه،قوم او دین مو وشرمولو، اوس زه تاسو ښنم، تاسو له خدایه ښنه وغواړئ.خدای به هلته تاسو وښي چې د ایثار او فداکارۍ له مخې په غیرت اوایمانداری سره خپل ناموس په ځای او خپله وظیفه اجرا کړئ!)) سلطان د لښکر سره لاهور ته ورسېد، رای پتور ته یې ولیکل: ((اسلام ته اطاعت وکړه!)). هغه سخت او مغرورانه ځواب ورکړ او بیا په هماغه ځای د سرسوتي سیند په غاړه د جنګ صفونه جوړ شول. سلطان خپل لښکر ته امر وکړ چې بې زما له حکمه قدم وانخلئ او خپل لښکر یې په څلورو برخو ووېشلو، شپه په ناکرارۍ تېره شوه، سبا چې لمر پلوشو د نیاز غفراني کړه، نو یو نیم لک پښتون د درې لکه مقابل خلکو سره نېزه په نېزه او توره په توره مخامخ شول. وایي چې په دې جنګ کې اوه نیم شلې راجګان، سپه سالار ګهانډي راو، چوانداراى او نور ډېر بېشماره خلک څه مړه شول اونور وتښتېدل. په اخره کې سلطان اجمیر فتح کړ، هانسیو سامانه، کهرام، بنارس، قنوج، وار په وار فتح شو. بهار او بنګال ته لار بېرته شوه. سلطان د هندوستان د انتظام لپاره خپل غلام قطب الدین ایبک پرېښود او په خپله غزني ته ولاړ، سلطان په اخري ځل پر ٦٠٢ هـ کال چې (١٢٧٥ع) سره برابر دی، بیا هندوستان ته ولاړ، له جنګونو وروسته چې وطن ته تلو، په هسیاک نومي ځای کې د کهکړ نومي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قبیلې هندوانو د شپې په فوځ حمله وکړه او سلطان شهید شو. دا واقعه د برات د میاشتې په درېیمه (۶۰۴هـ) کال کې وشوه، د حکومت موده یې (۳۲) کاله ده. د ده وزیر اعظم خواجه موید الملک د ده پور له خلکو واخیست اوجنازه یې غزني ته راوړه.)) (۲۳: ۴۷۴-۴۷۵)

د استاد خادم له پورته لیکنې څخه موږ ته دا خبره جوتېږي چې د سلطان شهاب الدین غوري شخصیت، غیرت او استقامت پر استاد خادم تاثیر کړی او هغه بیا تر همدغه تاثیر لاندې دغه لیکنه کړې ده.

۲- بیټ نیکه: بیټ نیکه د پښتنو له سترو نیکونو څخه دی چې د کسي غرو په لمنو کې به اوسېده. بیټ نیکه د لوی خدای (ج) له درباره د خپل کور کهول او پښتنو د زیاتون هیله وکړه او خدای پاک یې دا هیله پوره کړه. بیټ نیکه وویل:

لویـه خدایــه لویــه خدایـــــه - ستا پــه مینــه پــه هــر ځایــه
غـــر ولاړ دی درنـــاوي کـــې - تـولـــه ژوي پـــه زاري کـــې
دلـــته دي د غـرو لــــمنـــــې - زمـوږ کېـږدی دي پـه کې پلنې
دا وګـــړي ډېـــر کـــړې خدایــه - لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه

***

دلته لـــږ زمــــــــوږ او بـــــــل - ووړ کورګی دی ووړ بورجل دی
مېنــه کــې ستـا مــوږ مېشـتـه یــو - بـل د چـا پــه ملـه تلـه نـه یــو
هســک او مځکــه نغښـتـه ستـا ده -د مــــــړو وده لـــــه تـــا ده
دا پالنــــه ســـتا ده خدایـــــــــه- لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه
(۳۹:۲۴)

د بیټ نیکه دا منظوم کلام د هر پښتون شاعر په ژبه خور دی او خپل نیکه لپاره د دعا لاسونه لپه کوي. خادم صیب د یوه ژور او مفکر څېړونکي په توګه د خپل نیکه د ژوندوني او دایمي استوګنځي په لټه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی او په خپله یوه لیکنه کې یې ورته اشاره کړې ده. دا لیکنه (د بېټ نیکه مزار) نومېږي چې دا دی دلته یې وړاندې کوو:

د بیټ نیکه مزار

((بیټ بابا د پښتنو مخکنی نیکه دی، چې تقریباً زر کاله دمخه یې ژوند کاوه او د ځینو کتابونو او روایتونو څخه هم رامعلومېږي چې د کسي یعنې د سلېمان په غره کې به اوسېده. لکه چې د پښتانه شعرا په لومړي جلد کې د ده په باب معلومات شته: اغلباً دا گومان کاوه شي چې د بیټ بابا قبر به هم هلته د کسي یا قیس په غره کې چېرته وي،

لېکن اوس یوه خبره واضحه لاسته راغله چې د بیټ نیکه قبر په (تور غر) کې دی.

تورغر هغه غر دی چې چیشنکي او جگدلي د حدودو څخه راجلا شوی دی او ښکته یې پر درونټه سر لگېدلی دی او په دغه شان سره یې لغمان د حصارک، خوگیاڼو او سره رود څخه بېل کړی دی. دا غر ښایسته لوړ غر دی او ځای په ځای په کې ابادۍ دي چې اکثره پښتانه او کوچي قبایل په کې اوسي او خورا خوش هوا او معمور غر یادېږي.

دلته په دغه غره کې تقریباً سرخ پل ته مخامخ یو زیارت دی چې د بېټ بابا زیارت یې بولي. وایي چې دا ډېر پخوانی زیارت دی، د دې خبرې دلیل چې دا بیټ هماغه بیټ دی، دا دی چې شاوخوا خلک

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاوران یې پښتانه دي او میاګان یې بولي. دا خلک یې زیارت ته په ډېر احترام ګوري.

نو دا بیت په اصل کې هماغه بیټ دی چې د (سړبن او غرغښت) ورور دی او په پښتو کې چې (بېټنی) یادېږي، دا خلک ده ته منسوبوي او دا هم ثابته شوه چې زر کاله دمخه لا دلته هم پښتانه اباد وو.)) (۲۳: ۳۴۲)

۳- شېرشاه سوري: شېر شاه سوري د پښتنو د تاریخ او اسلامي نړۍ یو نومیالی اتل دی. ده پنځه کاله پر هندوستان حکومت وکړ، خو څلور سوه کاله یې پر هند خپل تاثیرات پرېښودل. دی یو عادل، مدبر، پرمخیال، باعفته او باعزته مشر و. د پښتنو یووالی یې ټینګ کړ او په هند کې یې د پښتنو تېر برم یو ځل بیا راتازه کړ. د شېر شاه سوري اخلاقي کیسې دومره زیاتې او خوږې دي چې ان د افسانوي اخلاقي کیسو حد ته رسېدلي دي. استاد خادم چې په خپله هم د شېرشاه سوري له اخلاقي ایډیاله متاثر دی، په یوه لیکنه کې یې (د شېر شاه سوري اخلاق) څېړلي دي. دا دی دلته یې همدا لیکنه وړاندې کوو:

د شېرشاه سوري اخلاق

((د شېر شاه اصل نوم فرید خان و، ده په ۱۴۵۰ع کال د خپل پلار نیکه په جاګیر سهسرام کې سترګې وغړولې، د پلار نو م یې حسن خان و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حسن خان ډېرې اصیلې او وینځې ښځې لرلې، خو فرید او نظام د یوې پښتنې مور څخه زېږېدلي وو.

د شېر شاه نیکه ابراهیم خان سوري نومېده، سوري او غوري کورنۍ تقریباً سره یو شی دي. د غوریانو د عروج په وخت کې د غور د پښتني کهول ډېر مشهور خلک د افغانستان له غرنۍ ځمکې څخه راغلي، د اباسیند نه پورې رااوړي، آن تر بنګاله مېشت وو. ابراهیم خان په پېښور کې اوسېدو، خو چې د غوریانو د بخت لمر پرېوت، نو ابراهیم خان سوري له پېښور نه هند ته لاړ او هلته د سلطان بهلول لودي سره نوکر شو. په لږه موده کې یې د بادشاه باور د ځان په باب پیدا کړو، نو بادشاه د ده د ښو خدمتونو په صله کې ده ته سهسرام، باندہ، حاجي پور او خاص پور، پرګنې په جاګیر کې ورکړې.

دا هغه وخت و چې د هندوستان د سیاست د سطرنج په تخته په کشمیر کې سلطان زین العابدین، ملتان کې سلطان یوسف، مالوه کې علاوالدین، چونپور کې سلطان ابراهیم، د سلطنت لوبې کولې او سلطان بهلول لودي په ټولو کې اوچت و، خو له بده مرغه په دغه پښتنو بادشاهانو کې اختلاف و او باالاخره دا اختلاف په نفاق بدل شو او کورنۍ دښمني دې حد ته ورسېده چې له دغه مینځه یو نفر پښتون چې یوسف خېل یې باله او په خان خانان ملقب و، کابل ته په بابر پسې ولاړ او مغول بابر بادشاه ته یې په سلطان ابراهیم لودي باندې د یرغل کولو لارې چارې ور وښودې او ترغیب یې ورکړ، چې څو د دغه کورنۍ د نفاق او ملي خیانت په نتیجه کې د سلطان بهلول لودي نمسی او دسلطان سکندر لودي زوی، سلطان ابراهیم لودي د پاني پت په میدان کې په ډېره ځوانمردۍ او مېړانه د مغلو سره په جنګ کې په شهادت ورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به بېرته د فرید خان یعنې شېرشاه د کوچنیتوب حال ته وروگرځو. شېرشاه کې له کوچنیوالي څخه د لویې نښې څرگندې وې، نو ځکه د میرې بدې راتلو. په دغه سبب له پلاره مرور شو او د جونپور حاکم جلال خان ته ورغی. هلته یې د نوکرۍ سره له قاضي شهاب الدین څخه کافیه، د فقې کتابونه، تاریخ او فلسفه ولوستل، څه موده پس د ده پلار جونپور ته راغی او جلال خان دغه پلار او زوی سره پخلا کړل او فرید خپل جاگیر ته راغی او د ځمکو ډېر ښه انتظام یې وکړ. خلکو به د ده صفتونه کول او په میرې یې بد لگېدل چې څو بیا د ده اوقات ترخه شول او د خپل سکه ورور نظام سره د سلطان سکندر لودي یو حاکم دولت خان له بهار ته ورغی.

د حسن خان د مرگ نه وروسته د همدغه دولت خان په واسطه د فرید خان دپلار جایداد د ده په نامه شو. کوم وخت چې سلطان ابراهیم لودي د بابر له پلوه په پاني پت کې ووژل شو او هر ځای مغولي حاکمان مقرر شول، نو فرید خان کله د بهار د حاکم سلطان محمد او کله د مانکور د حاکم سلطان جنید برلاس سره نوکر و. یو وخت چې د ښکار په موقع یو زمري په سلطان محمد حمله وکړه او ده هغه په توره دوه نیمه کړ، نو سلطان محمد ورته شیرخان لقب ورکړ او بیا وروسته د برلاس په ذریعه د بابر شاه ملاقات ته ورسېد او بابر دی په شاهي فوځ کې داخل کړ. بابر سره یې ښه خدمت کاوه خو اخر په منځ کې بدگوماني پیدا شوه. وایي چې شېر خان کوم وخت ویلي وو: ((ای پښتنو که بخت ما سره یاري وکړي، نو لږه موده کې به مغول له هنده وشړم، ځکه چې په توره کې پښتانه له مغولو ډېر مېړني دي. پښتانه بې اتفاقۍ برباد کړي دي. ما مغول لیدلي دي چې په جنگ کې د ټینگېدو نه دي، دوی په مزو او چړچو کې ډوب

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، ټول کارونه وزیران او امیران کوي، وزیران د امیرانو نه او امیران د سپایانو نه او سپایان د عام ولس نه رشوت اخلي.))

شېر شاه ویلي وو ژر به واورئ چې ((ما پښتانه راغونډ او په اتفاق کړي دي او سلطنت مې له مغولو اخیستی دی.))

شېر خان ولاړ او څه موده پس د بهار حاکم سلطان محمد سره نوکر شو چې سلطان محمد وفات شو، نو زوی یې چې جلال خان نومېده او پلار یې د شېرخان په تربیت کې ورکړی و او دی لا وړوکی و چې د پلار پر ځای کېناست، نو د حکومت کاروبار به ټول شېر خان کاوه.

د بنګال د بادشاه سلطان محمود یو حاکم چې په جیپور کې و او مخدوم عالم یې باله، د ده سره د شېر خان اشنایي پیدا شوه، په دې باندې سلطان محمود د بنګال بادشاه ته قهر ورغی او خپل بل یو حاکم دمونګیر حکمران قطب خان ته یې امر وکړ چې شېر خان او مخدوم عالم دواړه لاس تړلي ما ته راوله، شېر خان ډېره سعیه او زاري وکړه چې جنګ واقع نه شي او پښتانه او بنګالیان تباه نه شي، خو ونه شوه اخر جنګ وشو قطب خان په کې مړ شو او د شېر خان په لاس د غنیمت ډېر مال ورغی. د دېنه وروسته سلطان محمود د بنګال بادشاه خپل زوی جنګ ته راولېږه چې هغه هم په کې مړ شو.

د چنارګر بادشاهي د سلطان سکندر لودي دکورنۍ دیو شاهزاده سره وه، چې نوم یې تاج خان و. تاج خان د کورنۍ په یوه اله ګوله کې مړ شو. د تاج خان د ښځې لاډو بي بي ورور امیر احمد خان شېر خان ته وویل چې چنارګر واخله او دا کار وشو. له دې نه پس د چتوړ بادشاه سلطان محمود لودي د لواښیانو په لمسونه په شېر خان پسې د لښکر تیاری وکړ، خو چې د بهار پښتانه د شېر خان سره ملګري شول، نو شېر خان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو په سلا د سلطان محمود لودي اطاعت ته غاړه کېښوده. په دغه وخت کې د سلطان محمود لودي او همايون په منځ کې جنگ وشو. سلطان محمود ماتې ورکړه، بيا همايون په شېرخان پسې خپل سپه سالار هندوبيگ ته ولېږه چې چنارگړ جنگ ته ولاړ او دغه ځمکه يې له شېرخانه ونيوه. اوس نو د شيرخان او همايون په منځ کې مخامخ زور ازمايي شروع شوه.

لومړی خو د شېر خان مطلب دا و چې د پښتنو او مغولو لاسونه يو د بل په وينو سره نه شي، خو چې دا کار نه کېدو، نو شېر خان پښتانه ميدان ته راوايستل، شېر خان ۱۴۲۵ع کې د بنارس ښار واخيست، همايون د ډېرې پرېشانۍ په حال کې اگرې ته ولاړ، په دغه وخت کې د همايون له خوا د منگير په ښار ملي خاين يوسف خېل خان خانان چې بابر پسې کابل ته تللی و، گورنر مقرر و. د شېر خان جرنيل خواص خان يوسف خېل خاين لاس تړلی، د شېر خان حضور ته حاضر کړ. شېر خان په هره خوا پښتانه جرنيلان مقرر کړل. مثلاً هيب خان نيازی او ده ته، جلال خان لکهنو ته، قطب خان چونپور ته، نصيب خان مانگهور او حاجي خان قنوج ته ولاړل. دغه ټول جرنيلان د فتحې د نغارو سره شېر خان ته راستانه شول، د رهتاس په جگړه کې د همايون او شېر خان سخته مقابله وشوه، همايون فاحش شکست وخوړ، مغول داسې وتښتېدل لکه ماشې د باد نه. اسونه، پيلان د جنگ سامان هر څه يې په ځای پرېښودل. تر دې چې د همايون ښځې هم په ميدان پاتې شوې. د شېر شاه چې په شاهي حرم سترگې ولگېدې، فوراً له اسه راکوز شو، هغوی ته يې ډاډ ورکړ، بيا يې دوه رکعته نفل وکړل او په حمد او ثنا کې يې سر په سجده کېښود او ويې ويل: ((ای خدايا! قوت او لويي تا لره ښايي. ته بې زواله بادشاه يې، تا زما عاجز سر جگ کړو. فتح دې زما په نصيب کړه، د همايون بادشاه لښکر،

(c) ketabton.com: The Digital Library

مال او عیال دې ما ته په لاس راکړل. خیر ستا په لاس کې دی او ته په هر څه قادر یې)) بیا یې حکم وکړو چې د مغولو کوچنیان او ښځې په احترام بېرته ور ورسوئ، نو همدغسې یې وکړه او خپل زوړ جرنیل: حسین نامي په معرفت یې حرمسرای په ښه صورت همایون ته ورسولو. تر دغه وخته شېر خان ځان بادشاه نه ګڼلو دغه فتحې نه وروسته یوه ورځ مسند عالي عیسی خان ټول جرنیلان راغونډ کړل او د شېر خان په حضور یې داسې عرض وکړ: ((ای زموږ مشره، موږ پوهېږو چې ستاسو نیت د بادشاهۍ نه دی، خو بادشاهي د خدای لوی نعمت دی او ستاسو په شخصیت کې د بادشاهۍ ټول صفتونه موجود دي، بې اتفاقه او تار په تار پښتانه ستاسو په برکت یوه لړۍ شوي دي.

دښمني او تربګني لرې شوې ده، اوس ټول پښتانه یو شوي دي په اتفاق کې لوی برکت دی، د سلطان ابراهیم د وخت د اختلاف او نفاق پېغوورونه چې هر چا به پښتانه بد ګڼل او هر ځای ته به چې پښتانه ورتلل، خلکو به ورته ویل تاسو هغه خلک یئ چې خپل حکومت مو برباد کړی، اوس موږ بربادوئ، دا خبره له منځه ولاړه، اوس خلک پښتنو ته په درنه سترګه ګوري او دا ټول ستاسو په سعې او کوښښ وشول، اوس بسم‌الله کړئ او د بادشاهۍ بار په خپلو اوږو واخلئ! کوم قام چې بادشاه نه لري، نوم نښان نه لري، دا پښتانه چې تاسو بیداره کړي دي، په ټینګه به ستاسوملاتړ وکړي!)) د دې تقریر نه وروسته عظیم خان شرواني پورته شو او دا یې وویل: ((زموږ مشره! مغولو خپل ځان ډېر اوچت ګڼلو، پښتانه یې هډو سړي نه ګڼل، د دوی سترګې له پښتنو څخه نه سوې، تاسو د مغولو د سر نه دغه نشه کوزه کړه. په هر جنګ کې مغولو ماتې وکړه اوس دوی د جنګ توفیق نه لري. ملک د خدای دی، چې هر چا ته یې چې خوښه شي، ورکوي یې، پښتانه به ستاسو د تخت نه ځانونه قربان کړي! د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سردارانو په ډېر اصرار شېرخان بادشاهي قبوله کړه او د شیر شاه لقب یې ځان ته غوره کړو، د عاشورې په لسم تاریخ د هجرت په (۹۴۷) کال د شېرشاه او همایون اخري لویه نښته وشوه. قنوج په ځمکه د گنگا په غاړه شېرشاه خپل لښکر داسې برابر کړو چې د لښکر په مخکې په خپله شیر شاه ولاړ و چې هیبت خان نیازی، عیسی خان شرواني، قطب خان لودي، حاجي خان جلواني، بلند خان، بجان خان او سرمست خان ورسره وو، ښی خوا ته یې شهزاده جلال خان، تاج خان، سلېمان خان، قطب خان، حسین خان او نور سرداران د امر منتظر وو، په دې وخت کې شېرشاه د فوځ په مخکې داسې وینا وکړه: ((زما ورونو! ما په ډېر کوشش تاسو راغونډ کړي یئ او ستاسو سرلوړی مې مطلب دی. نن ورځ ستاسو دازمېښت ده، نن ورځ که هر څوک په میدان کې بر شو، د هغه مرتبه به لوړه شي. داسې کوشش وکړئ چې د جنگ په میدان کې ټول پښتانه یو ځای او یو اواز اوسي. د پښتنو په لښکر کې که اتفاق وي، نو په توره کې هېڅوک د دوی مخه نه شي نیولای. زه تاسو عزیزانو ته دا خواست کوم چې کینه، حسد او اختلاف پرېږدئ. د سلطان ابراهیم په وخت کې هم د کور دښمنی او اختلاف پښتانه تباه کړل. تاسو ښه سزا ومونده.

عزیزانو! ما اراده کړې ده چې یا به د دې جنگ له میدانه د فتحې او نصرت بیرغ په لاس وځم او یا به زما سر د دښمن د اسونو د پښو لاندې شي. مرگ یو ځل دی، نو په کار دي چې په مېړانه او نېک نوم مړه شوو!

ای عزیزانو! وېره ونه کړئ، د جنگ میدان ته داسې لاړ شئ، لکه زمري، دیو سپاهي د پاره د دښنه بل لوی شرم نشته چې د هغه سالار مړ شي او سپاهي ژوندي راشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که په دې جنگ کې قدم کلک کړئ، نو هندوستان ستاسو دی. زه زوړ یم او په ډېر کوشش ماپښتانه راغونډ کړي دي، خدای مه کړه که په دې جنگ کې تاسو شکست وکړ، لښکر تار په تار شو، نو بیا راغونډېدل ناممکن دي.

هغه پاڼې چې له څانگې پرېوزي، هغه بیا څانگې سره یو ځای کېدای نه شي، جنگ و نښت او داسې سخت و چې اسمان او ځمکه ولړزېدل او د همایون فوځ د پښتنو له لاسه د مېږو او ملخو په شان بدل شو. پښتنو مغول په مخه کړل او همایون ساه نیولې اگرې ته ورسېد. همایون ځان په مرگ ونیو اوځومره قوت یې چې لرلو پر له پسې یې میدان ته راوست او پرله پسې یې شکستونه وکړل. د جوسه میدان کې همایون مات شو او سیند ته پرېوت. که سقه نظام راویستلی نه وای،نو گنگا به وړی و.

شیر شاه پنځلس کاله په امیرۍ کې او پنځه کاله یې د هند په بادشاهۍ کې تېر کړل او دنیا ته یې وښوده چې پښتانه څنگه حکومت کوي!

په اخره کې چې په یوه کلا جنگ و، د اور پیپان به یې کلا ته غورځول، یو پیپ بېرته راغی او لاندې نورو پیپانو اور واخیست او په دې منځ کې اعلیحضرت شېرشاه، شېخ جلیل، شېخ نظام او دریاخان سرواڼی په اور کې جلبل شول. په دغه حال کې چې سوی سکور و، نو هم اخري وصیت یې دا و چې گورئ کلا پاتې نه شي، فتحه یې کړئ، هماغه و چې د ماښام نه مخکې ورته دفتحې زېری راغی او شېر شاه د ربع الاول په ۱۲ تاریخ ۹۵۲ هـ کال د یکشنبې پر ورځ وفات شو. شېر شاه پنځه کاله حکومت وکړ، خو داسې حکومت چې نظیر یې د هند په تاریخ کې نشته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده موضوعه قوانین او اصول د مغولو، انګرېزانو او نورو لپاره دلارې مشال وو او دي.

د ده عمراني او مدني اصلاحات په تواریخو کې کتل په کار دي.))

(۲۳: ۴۷۰-۴۷۳)

استاد خادم د شېر شاه سوري له دغسې سترو اخلاقي ایډیالونو تر اغېز لاندې راغلی و، نو ځکه یې پورتنۍ لیکنه پرې کړې ده.

۴- شېخ ملي: شېخ ملي د پښتنو یو بل مشهور نیکه د پوهې او تدبیر خاوند شخص تېر شوی دی. ده د لومړي ځل لپاره د زمانې او جغرافیې د حالاتو په پام کې نیولو سره د پښتنو د خپلمنځي شخړو د حل لپاره د پښتنو تر منځ پر سرې سر د ځمکو وېش مسله مطرح کړه، ددې کار لپاره یې قوانین وضع کړل، هر دولس کاله وروسته به د ولس پر هر ټبر ځمکه وېشل کېدله. ده دا قوانین په خپل یو کتاب کې چې د (شېخ ملي دفتر) په نامه مشهور شو، ځای پر ځای کړل، نړدې اووه پښته د ده دا قوانین وچلېدل. د شېخ ملي په باب په پښتو تاریخونو کې ډېر زیات معلومات نه دي راغلي، استاد خادم دې نیمګړتیا ته متوجه شوی او د شېخ ملي د نظر او فکر د روښانولو په خاطر یې پر هغه یوه ښه څېړنیزه او تحلیلي لیکنه کړې. دا لیکنه په افغانستان کې د شېخ ملي په باب له لومړنیو تاریخي او تحلیلي لیکنو څخه ده، نو ځکه خو غواړو د هغې متن دلته کټ مټ راانتقال کړو:

شېخ ملي

((شېخ ملي د پښتنو په تاریخ کې یو مشهور سړی دی، د پښتو د ادبیاتو تاریخ، د پښتنو د مهاجرتونو تاریخ، د مشاهیرو او نوابغو تاریخ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

باالاخره اجتماعي او د دنیا د اقتصادي سستمونو فلسفه، د پښتون قام دغه لوی مفکر او د لوړ عقل خاوند روحاني شخص نه شي هېرولای. شېخ ملي د پښتانه قام د نوي نهضت او نوي حرکت د لارښوونکو لپاره د غور او دقت ټکی دی. د دې وخت په څېړنو او تالیفاتو کې د ډېرو خواوو څخه شېخ ملي یادگیرنې او نوم اخیستلو ته اړتیا پېښېږي او ډېر هم یاد شوی دی. مگر تر اوسه لا د دغه مشهور او نامتو سړي، په باب کافي او پوره معلومات لاس ته نه دي راغلي، خو د امید خبره دا ده چې د شېخ ملي په باب هره ورځ زموږ د معلوماتو دایره ارتېږي.

پخوا موږ سره د شېخ ملي په باب د خوشحال خان د دېوان د یو بیت او د زړو تاریخونو د کوم مختصر ذکر او د قومي روایاتو څخه پرته چې هغه هم خورا مجمل وو، نور څه په لاس کې نه وو، خو اوس چې پښتانه لیکوال د خپل پښتني ثقافت د تازه کولو او رابرسېره کولو خوا ته متوجه شوي دي، نو په هره خوا کې گوتې وهي او د کار خبرې پیدا کوي. لس، شل کاله مخکې د پښتانه قام په ځینو ولسونو او سیمو کې څه عجیب او غریب رواجونه او قوانین موجود وو، دغه عجایب خو څه د نوي تمدن او تهذیب د راتگ او رواج او څه د پښتنو په ایالاتو د پردو او اجنبي وگړو د سلطې په واسطه له مینځه تللي او څه لا اوس هم په ځینو ځایونو کې موجود دي. یو له دغو ځانته او علیحده رواجونو څخه د ځمکو د وېش دود و چې په سوات، بونیر، باجوړ او د پښتنو په ځینو نورو ایالاتو کې یې رسوخ درلود. د دې قانون په مطابق به هر دولس کاله پس د یو اولس ټولې ځمکې د خلکو له لاسه ایستل کېدې او مشترکې به شوې او بیا به د نوي وېش او تقسیم په اساس په تپو، کورونو او افرادو توزیع کېدلې. د یوې حوزې او ساحې د ځمکې مالک فقط هماغه قوم و چې دغلته به اوسېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا فرادو او کورنیو او ټپو مالکیت او د استفادې حق موقتي او د څه وخت لپاره و، مدعا دا چې فرد د ځمکې مطلق مالک نه و، بلکې موقتي او مشروط مالک و، البته قوم او ولس د خپلې سیمې مطلق مالک ګڼل کېده. دا قسم وېش به دولس، دولس کاله پس یو ځل کېده. په دې اساس نه څوک بې ځمکې پاتې کېدی شو او نه د ډېرې ځمکې خاوند کېدی شو. د ځمکې د خرڅانه او پیرودلو حق هم هېچا ته حاصل نه و او لکه چې ځمکه په وراثت هم نقل کېدی شوه، نو هېڅ ضرورت هم نه و چې یو سړی بل یو په ځمکه او پوله پټې ووژني. یوه له عجایبو څخه دا هم ده چې دغو ولسونو له هغه وخته څخه چې په افغانستان او هند کې د پښتنو حکومتونه کمزوري شول او سقوط یې وکړ، خپل مرکزي حکومت نه درلود.

مګر له بلې خوا یې عجیبه قسم لا مرکزي حکومت درلود.چې ډېر قوي او نافذ الکلمه و. یعنې ((د موقتي شورى حکومت)) دا داسې و چې د وړو وړو حوزو خبرې او داخلي حوادث، خو به د هماغه ځای د محلي جرګو مشرانو فیصله کولې، خو چې غټه اولسي قضیه به پېښه شوه، د ټول قوم مشران به راغونډېدل او په جرګه به یې فیصله کوله، بیا نو د تصویب اجرا هر فرد خپله لومړنۍ فریضه ګڼله.

جزاګانو او تعذیراتو هم عجیب شکل درلود. مثلاً: په غټو ګناګانو کې چې قتل او مېړوښې ښځې تښتول او یا بې ناموسي او داسې نور وو. که به مجرم په لاس راغی او د قوم جزا ته به یې غاړه کېښوده، نو د قوم په روایاتو او د جرګې د فیصلې په اساس به سزا ورکول کېده او که وبه تښتېد، نو د هغه جزا دا وه چې د قام د جملې څخه به ووت. له وېشه به یې پچه وغورځول شوه او که تښتېدونکی به داسې مجرم و چې باید وژل شوی وای، نو جرګې به پرې د (کشنده) حکم کاوه، یعنې دا که چا مړ کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنه يې نشته. خلاصه دا ده چې د دنیا ددې عجیب او ساوو قوم په منځ کې د دقت او ملاحظې ډېر څه وو او ډېر څه لا شته.

دا به ډېر لوی ظلم وي، که د دغسې تاريخي او قوي ثقافتونو خاوندانو قومونو پسې د شاړ، وحشي، قاتل او غارتگر يا بد اخلاقه په عبارتونو پروپاگند وشي، مگر افسوس چې د دغه قوم پسې د دوی قوي دښمنانو په ټوله دنیا کې دغسې پروپاگند کړی دی او دنیا يې خطا ايستې ده.

زما څېړنه په شېخ ملي بابا ده. شېخ ملي د خپل وخت لیډر، مفکر او لیکوال و. د ځمکو دغه قسم روايتي وېش چې تر اوسه هم لا د باجوړ په سيمه کې شته، د شېخ ملي د فکر نتيجه ده. شېخ ملي په دې باب يو کتاب هم لیکلی دی چې دغه قسم وېش ته يې قانوني شکل ورکړی دی، دا کتاب د شېخ ملي دفتر نومېږي، دکتاب د نامه په اساس اکثره پښتانه اوس هم ((پټې)) او د کروندې ځمکې ته ((دوتر)) وايي لکه طلا ته چې اوس هم ټول پښتانه ((اشرفۍ)) وايي او دا د شاه اشرف هوتک پاچا نامه ته منسوبه ده

يو وخت چې ما د دغو قومونو د ځمکو د دغسې وېش قصه واورېده، سخت په حيرت او تفکر کې ولوېدم، ما ويل په دې صورت خو به د ځمکې سره هېڅوک علاقه نه ساتي، وداني به نه کوي. کورونه به نه جوړوي او په عايداتو او محصولاتو کې به ډېر تاوان او نقص پېښېږي! مگر پنځه شپږ کاله مخکې چې ما ته د باجوړ د سفر موقع په لاس راغله او په چمرکنډ، ناوگۍ، چارمنگ، کوټگۍ، خلوزو او مروره باندې تېر شوم، ما ته معلومه شوه چې دغه خلک د پښتنو د ډېرو قومونو څخه ودان، ماړه، روغ رمټ، خوشحاله، ازاده او مست وو. ما هغه ښځې وليدې چې نارينه و سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

به یې یو ځای کارونه کول، دوی به د غاړې نه د لمنو پورې په سپینو روپیو کې پټې وې او د هر سړي په غاړه به اصیل ټوپک او تمانچه وه، نو حیرت مې لا پسې زیات شو.

ما واورېدل چې دا خلک د تقسیم په وخت کې خپلې ودانې ځمکې کورونه، باغونه او جایدادونه په ډېر خوشحالۍ پرېږدي او یو تر بله یې تبدیلوي.

او راشئ د حضرت شېخ ملي (رح) په باب لږ زیات معلومات چې په دوران مجله کې د ښاغلي نصرالله خان نصر په قلم خپاره شوي دي ولولئ، د شېخ ملي اصل نوم ((ادم)) دی. د پلار نوم یې یوسف او په قام یوسفزی دی، د پښتنو د ملاتړ له برکته چې سلطان محمود غزنوي ((کال ۴۱۵هـ څخه تر ۴۹۰هـ)) له هندوستان نه څومره ځمکې ونیولې، په دغو ځمکو کې دلازاک قوم ودان شو. کوم وخت چې د ترکو او پښتنو خپلو کې زړونه بد شول او گذاره سخته شوه، د پښتنو یو څو قومونو له افغانستان نه د سرحد د صوبې لور ته هجرت وکړ، د ارغستان د سیمې د غوړې مرغې یوسفزي چې د ننگرهار په لار د سرحد صوبې ته په کډه راتله د شېخ ملي نیکونه هم ورسره وو، پېښور ته چې راورسېدل، دلازاکو یې درناوی وکړ او په پېښور کې یې ځای ورکړ، خو کوم وخت چې د پښتنو او ترکانو ((مغولو)) اختلاف ډېر زیات شو او یو د بل غوښو ته کېناستل، دلازاکو د مغولو پره وکړه، مگر هغه وخت چې د یوسفزو کومک ته نور پښتانه قومونه راورسېدل.

نو اول یې د لازاکو سره دحساب سپیناوی وغوښت، دغه وخت دلازاکو او نورو قومونو په منځ کې ډېر خونړي جنگونه واقع شول چې همدغه د دښمنانو مدعا وه، په اخر کې د لازاکو میدان بایلود او بری د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوسفزو په برخه شو. ملک یوسفزو واخیست او د سوات پورې ځمکه د یوسفزو لاس ته ورغله، څو موده وروسته بیا دوی هم یو بل ته بدنیته شول او په ځمکو یې جنګونه راواخیستل، په دغه وخت کې د شېخ ملي او شېخ احمد به برکت چې د پښتنو سیاسي او روحاني مشران وو او په پوهه، هوښیارۍ او د تورې او قلم په لرلو یې شهرت درلود، په پښتنو کې بیا اتفاق پیدا شو، شېخ ملي د پېښور نه د سوات پورې ملک په مندړو، لغمانو، ننګرهارو، اکوزو، عیسی زیو، خلیلو، مومندو، ګګیاڼو، محمدزو او یوسفزو باندې د سر د شمېر په لحاظ ووېشه. دغه وېش د شېخ ملي وېش په نامه شهرت وموند. د وېش په وخت کې د خټکو قام په وزیرستان کې ودان و. د پېښور نه اټک (اباسیند) پورې علاقه د خلیلو برخه شوه. د وېش نه وروسته شېخ ملي په یوه لویه جرګه کې وویل چې: ((دا ځمکه د خدای تعالی ده، موږه د هغه مخلوق یو، موږ ته په کار دي چې د خاوند د رضا سره سم په دې ځمکه واوسېږو. د دې ځمکې مثال داسې دی، لکه یوسرای چې یو ترې ځي او بل ورته راځي))

شېخ ملي د ځمکې د وېش لپاره قوانین کېښودل او لارې یې و ایستې، دا قوانین یې د کتاب په صورت وکښل چې د شېخ ملي دفتر یې بولي، لکه چې خوشحال خان وایي:

په سوات کې دي دوه څیزه یو جلي دی بل خفي
یو مخزن د دروېزه دی بل دفتر د شېخ ملي

اخون دروېزه د شېخ ملي د وېش په باب داسې لیکلي دي:

یوسفزو چې سوات مملکت ونیو، شېخ ملي دا مصلحت ولید چې د ټول ولس واړه، لوی، نر، ښځې حساب کاندي او سوات ورباندې تقسیم کړي. اکوزي د یوسفزو سره شپږ زره شول، مندړ دولس زره شول، مګر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننګرهاري، لغماني او کابلي چې دوی سره وو، ورسره یې حساب کړل، د شېخ ملي د دفتر د قوانینو یو څو مثالونه دا دي:

۱- ټول قومونه به دولس کاله پس خپلو کې د پچې په ذریعه ځمکې وېشي، یعنې د کوم قوم پچه چې د کومې ځمکې راووته، هغه قوم به په ګډه هغه ځمکې ته د دولس کالو لپاره ځي.

۲- که چېرې د دوه قومونو مینځ کې غر وي، دهغه غر باراني اوبه چې کوم قوم پلو بهېږي، هغه ځمکه به هم د هغه قوم تصور کېږي.

تبصره: د ځمکو د ګروپونو د جوړولو لپاره به خیال کېږي چې ودانې، شاړې، آوي، باراني، سمې او غریزې منطقې په عدالت سره برابرې کړی شي او بیابه وروسته د قومونو د سر شمېر په حساب ورباندې پچه اچول شي.

شیخ ملي هم په هماغه وخت کې دا خیال ساتلی و. دغه وېش هغه وخت پښتنو ډېر خوښ کړ، نوې روح یې په کې پیدا کړ، د وېش قوانینو ته به یې په درانه نظر کتل. د وېش د قوانینو خلاف کار به یې لویه ګناه ګڼله.

کوم وخت چې د پښتنو ملک ته دانګرېزانو حکومت راغی، د شېخ ملي د ځمکو د وېش څه مواد په خپله د انګرېزانو حقوقیونو او قانون پوهانو منل او حتی په بین المللي مسایلو کې ورته په اهمیت قایل شول، خپله ډیورنډ د غرونو په وېش کې د شېخ ملي د (ابرېزی) ماده قانون وګڼله او دغه شان یې چې څنګه خوښه وه، خپل منحوس خط یې د پښتونخوا په منځ کې کش کړ. د شېخ ملي وېش په پښتنو کې ډېره موده دوام وکړ، په ۱۸۳۹ع کال کې چې انګرېزان د سرحد صوبې ته راغلل د سرحد په صوبه کې لا هماغسې ډېرو پښتنو د شېخ ملي د دفتر په اساس د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځمکې فیصلې کولې، د ۱۸۷۰ع په سرشته کې د قبایلي ایجنسیو څخه علاوه نورې څومره ځمکې چې چا سره وې، حکومت د هماغو په نامه ثبتې کړې. په ۱۹۲٦ع کې چې پرنگیانو علیجاه عبدالودود، گل شهزاده د سوات والي ومنلو، د ده د حکومت په دره کې د شېخ ملي د وېش رواج دوام درلود چې څو ده د وېش قانون منسوخ کړ. هغه وخت کې چې چا کومه ځمکه خوړله، هماغه پسې یې ولیکله، د مالاکنډ ایجنسۍ د ((تانې)) علاقې اوسېدونکي د ځمکو په باب د پخوا زمانې د وېش په ډېرو قوانینو عمل کوي.

دغه رنگ د هزارې ضلعې د وېشان (دډکرې علاقه) سواتیانو د خپلو پخوانو مشرانو یاد تر اوسه پورې تازه ساتلی دی. دوی هم هغسې د شېخ ملي د زمانې په شان د ځمکو وېش کوي. نن سبا د دوی د وېش لار په لاندې ډول ده.

دولس کاله پس د(وېشان) علاقې اوسېدونکي په مقرره ورځ باندې ټول راغونډېږي، د ټولو ټبرونو د مشرانو نومونه په بېله بېله پاڼه ولیکي، بیا دا ټولې پاڼې دیو ماشوم (کوچني) په ځولۍ کې واچوي، د یوې ونې لاندې یې کېنوي.

مشران ورته گرد چاپېره کېني، اول یو کس د ځمکې دیوې برخې نوم واخلي، ورپسې ماشوم د ځولۍ نه یوه د کاغذ پاڼه راوباسي، په پاڼه کې چې د چا نوم راوخېژي، هغه ځمکه د دولس کالو لپاره د دغه قوم شي. منشي د هغه قوم نوم په کتاب کې ولیکي، ځمکه ښه وي او که بده په خوشحالۍ یې قبلوي. دغه ځمکه بیا د قوم د مشر له خوا د کورنیو د افرادو په سر وېشل کېږي. ښځې او نر مساوي برخه اخلي کومه ښځه چې د قام نه د باندې واده شوې وي، د هغې برخه وسوزي د کورنیو له برخو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه علاوه د معنوي خدماتو په عوض کې هم وګړو ته برخې ورکول کېږي. په پېښور کې اوس هم ټول مساجد برخې لري. دغو برخو ته (سیرۍ) وایي. د (وېشان) وګړي د وېش ورځو ته که د دنیا په هر ګوټ کې وي ځان رارسوي.

د وېش نه پس هر چا ته چې هره برخه ورسي، په خندا خوشحالۍ جرګه خپره شي. خلک د خوشحالۍ هوایي ډزې وکړي او هر څوک خپلو خپلو ځایونو ته لاړ شي.

د سرحد د صوبې په ځمکه چې د پرنګیانو قبضه ټینګه شوه، نو د هرې ژبې د علمي او ادبي اثارو قلمي نسخې یې راغونډې کړې، په دې اثارو کې د شېخ ملي دفتر د پښتو ژبې مشهور مستشرق میجر راورټي ته په لاس ورغی. ډېر زیات پرې خوشاله او کتاب یې د بریټش موزیم کتابخانې ته وسپاره، چې هلته اوس هم خوندي دي.

په ۱۴۵۵ع کال کې چې راورټي د پښتو ګرامر ولیکه، د دغه کتاب په مقدمه کې یې د شېخ د دفتر تاریخ (۱۴۱۷ع) لیکلی دی، ښایي چې دغه تاریخ دا ستنساخ نېټه وي، نه د تصنیف. اخون درویزه وایي کوم وخت چې ښاغلي شېخ ملي د مرګ په دروازه پښه کېښوده، نو عقیدتمندان یې ورته راغلل، ده هغو ته وویل: ((ما په خپل عمر کې دولس خدمته خاص د خدای لپاره کړي دي. په ټول عمر کې مې یو درهم یاد دی چې لاسته راغلی و. لېکن هغه مې په څه تمه او لالچ نه و اخیستی. که چېرې زه رښتینی یم، نو زه له خدایه هیله کوم چې زما د وېش په دود باندې به زما ولس تر اوو پښتو پورې عمل کوي. اوس معلومه شوه چې شېخ ملي رښتینی و، تاریخ ثابته کړه چې د اوو پښتو څخه زیات د ده په قانون عمل وشو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پېښور په تاریخ کې د شېخ ملي د اولاد شجرې چاپ شوې دي، لیکن ماخذ نه لري. ځینې تاریخ پوهان وایي چې ملیزي قوم د ده اولاد دی، خو د تیرا شېخ ملخیل قوم دعوی لري چې شېخ ملي د دوی نیکه دی. په تیرا کې د شېخ ملي په نامه زیارت هم شته چې متولیان یې همدغه خلک دي. دتیرا اپریدي چې د شېخ ملي په نامه منښته وکړي، نو دغو خلکو ته یې ورکوي، نن په دغه کې ملک نیاز محمد مشر او سپین ږیری دی، له بلې خوا د پېښور خلک وایي چې د شېخ ملي بابا زیارت په هشنغر کې د بولي بابا د ځنګله هدیره کې دی، د یوسفزو خلک دا عقیده لري چې د شېخ ملي بابا قبر په مردان کې دی او په ملي بابا مشهور دی، دغه شان په نورو علاقو کې هم د شېخ ملي د ناستې ځایونه دي چې وروسته پرې قبرونه جوړ شوي دي. نصر ملګری په اخره کې وایي ((د تیرا زیارت یې راته اصلي ښکاري!))] (۲۳: ۳۶۲-۳۶٦)

د شېخ ملی د ژوند او فکر دا داستان خورا خوندور دی، هر څوک یې چې ولولي، جذبوي یې. پر خادم صیب هم د شېخ ملي افکارو خپل تاثیر کړی و، نو ځکه یې پورتنی لیکنه له هغه سره د خپلې لېوالتیا له مخې کړې ده.

۵- خوشال خان خټک: لوی خان؛ خوشال خان خټک د پښتو ادب پلار ګڼل کېږي، خوشال خان چې پر (۱۰۱۲هـ ق) کال زېږېدلی او پر (۱۱۰۰هـ ق) کال وفات شوی، ټول ژوند یې له مبارزو او کارنامو ډک دی. خوشال د خپل ژوند په اوږدو کې تر (۲۵۰) زیات بېلابېل اثار لیکلي، خو اکثره

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي او یا هم تر دې دمه تر مورږ نه دي رارسېدلي، خوشال خان شاعر و، لیکوال و، فلسفي و، فقهي و، جنرال و، مشر و، طبیب و، صوفي و، ښکاري و، سیاستوال و، سیاستپوه و، لنډه دا چې هر څه و، تر خوشال وروسته اکثره پښتانه شاعران په مستقیم او نا مستقیم ډول د بابا له پراخو افکارو الهام اخیستی دی. خادم صیب هم په دې ډلې لیکوالو کې دی، دا چې دی خپله وایي: ما له خوشال خانه څه زده کړي، نو ښه به وي چې همدا لیکنه یې ولولو:

ما له خوشحال خانه څه زده کړه؟

((د ښاغلي عارف عثمانوف ځواب:

د زېري د جریدې په پرلپسې (۹۴۷مه) ګڼه کې زما دوست او ملګري ښاغلي عثمانوف د (د محترمو افغاني منورینو ته یو سوال) د عنوان لاندې د شلو کسو افغاني لیکوالو په نامه یوه اقتراح خپره کړې او ځواب یې غوښتی دی، پوښتنه دا ده: (د لوی شاعر، ادیب او عالم خوشحال خټک د افکارو له کومې خوا څخه تاسو متاثر شوي یئ، یا په بل عبارت، د خوشال د افکارو کومې خواوې ستاسو ډېرې خوښې دي؟)

یو خلف چې د صلف د افکارو د کومې ډډې څخه ډېر متاثر شوی وي او دغه ډډه یې تر نورو زیاته خوښه وي؛ نو معنا یې دا ده چې د دغې ډډې تعقیب به یې کړی وي او پر دغه لاره به تللی وي؛ نو ځکه د ښاغلي عارف عثمانوف پوښتنه مې په خپل باب کې داسې واړوله: (ما له خوشحال خانه څه زده کړه؟) او دغه سوال مې بې ځواب نه شو پرېښوداې، ځکه عارف عثمانوف پر ما دوه حقه لري، په دغو کې یو شخص دی او بل ملي شخص، حق یې پر ما دا دی چې کوم وخت ده د کابل د پوهنتون د ادبیاتو په فاکولته کې پښتو زده کوله؛ نو هغه وخت یې زما سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

لږه پېژندګلوي لرله، خو چې کوم وخت زه د مسکو په سنترالي ناروغتون کې پنځوس ورځې کټ لوزوی وم، دی او د ده استاد نیکوالی دورینکوف چې هغه هم زما خوږ دوست دی، دوی ما سره خورا ډېر کمک او مرسته کړې ده، چې زه یې نه شم هېرولای. دویم حق چې ملي دی او زه ورته په هېڅ شان سترګې نه شم پټولای، هغه د دوی د پښتو ژبې له لارې افغاني ثقافت ته خدمت دی. درېیم سبب چې ما ځواب ته لمسوي هغه دا دی چې لیکوالي زما مسلک دی او هر څوک چې د اخبار په خوله له ما کومه پوښتنه کوي؛ نو ګویا ما خپل په زړه پورې مسلک ته ترغیبوي او خوشالوي مې، مخکې تر دې چې زه د دې سوال ځواب ولیکم چې ما له خوشحال خانه څه زده کړي دي، بده به نه وي که زه دلته په لنډ ډول دا یادګیرنه وکړم چې زه د پښتو د لیکوالۍ پر خوا څنګه وګرځېدم او زما لارښوونکی څوک و؟ نیمه پېړۍ مخکې چې ما سترګې غړولې وې او په ښه او بد پوهېدم: نو مې لیدل چې د پښتنو په دې لویه دنیا یعنې لویه پښتونخوا کې چې موږ یې اوس پښتیانا هم بللی شو، د پښتونولۍ یو خوږ ژوند او ژوک موجود و، یعنې هر څه په پښتو وو خو خپله پښتو نه وه، د دې خبرې معنا دا ده چې دلته د هرې خوا یعنې رسمونه، رواجونه، پرېکړې، او فیصلې؛ جرګې او مرکې؛ قیصې او افسانې؛ ادب او موسیقي؛ ګډا او نڅا؛ دیانت او نمانځنه؛ کالي او استوګنه؛ خبرې او شاعري؛ حجرې او دېرې؛ صنعت او رغونه ... لنډه دا چې ټول ژوند د پښتو د کلچر د تاثیر لاندې و، یو ډېر ښاغلی او ښکلی قومیت او ملیت موجود و، خو شعوري نه و، یعنې دا چې پښتو د پښتنو لپاره د زده کړې، ژبه وه، خو په شفاهي ډول، نه د لیک په صورت. په پښتنو کې علم او لیک و، خو په پښتو نه و، په نورو ژبو و، دا کمی یوازې زموږ په عصر کې نه و. سوریان، غوریان، لودیان او ابدالیان هم د دې کمي په پوره کولو نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو بریالي شوي، دوی به په کورونو او ولس کې پښتو ویله، خو چې د دفتر او کتاب خبره به راغله، نو دا ځای به نورو ژبو نیولای و، ښه نو زما پښتو ته څنګه پام شو؟

څوک یې مني او که نه، خو ما پښتو لیکنه له ځانه زده کړې، زما د لیک، لوست او علم سره ډېر شوق و، ما به مور و پلار، ماماګانو او نورو استادانو څخه سبق وایه او هغه به مې لیکه، په ډکو به مې په ښویو دېوالونو او په رنګونو به مې د پلار د کتابونو په وقایو مشقونه کول.

یوه ورځ زما پلار ولیدل ما ته یې وویل: تا خو زما ټول کتابونه خراب کړل، دا ته څه کوې؟ بیا یې راته یو څه پټۍ ولیکلې او تخته یې په لاس راکړه، چې لږ الف و ب مې زده کړه، نو خپلې جملې به مې لیکلې، یوه ورځ مې یو ماما زما پلار ته راغی او هغه زما خط ولید او ما ته یې وویل: ((هلکه دا تا کړی دی؟)) ما ویل: هو. ده وویل: اوهو دا خو ډېر ښه خط دی. تر دې وروسته به زما صفتونه کېدل، په ۱۳۱۰ هـ ش کې ما د خیبر په مرکز لواړګي کې یو ازاد مکتب جوړ کړ چې څلوېښت کسه هلکان او نجونې شاګردان په کې داخل وو، دغو ته مې پښتو اردو او فارسي لیک او لوست ښوده، تر ده وخته ما پښتو لیکله، خو چې څه به مې ویل هغه به مې لیکل، معیار راسره نه و، په ۱۳۱۲ هـ ش کې زه د قندهار پښتو ادبي انجمن کې مقرر شوم، دغلته ما ولیدل چې هر څوک بېله بېله پښتو لیکي، نو زه د معیار پیدا کولو فکر کې ولوېدم، زما زړه کې به راتلل چې په پښتو باید پښتانه راغونډ شي، نو ما د احمد شاه بابا، پیر محمد کاکړ، رحمان بابا او خوشحال خان قلمي دېوانونه وکتل چې ټول په یو ډول لیکدود او یو قسم پښتو لیکل شوي وو، بس نو دغه وخت ما معیار پیدا کړو، تر دې وروسته به زما او زما د قندهاریانو ملګرو تر منځ د پښتو په ادبي او خطي معیار باندې تل تاوده بحثونه کېدل، په ۱۳۱۴ل چې موږ کابل ته راغلو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته مو پښتو ټولنه تاسیس کړه، نو د پښتو د لیکدود او ادب په باب مو جرګې شروع کړې او د پښتو ادبي معیار تر یوه حده ټینګ شو، په دغه وخت کې د ښاغلي محمد ګل خان مومند د پښتو مبارزه هم په ننګرهار، قندهار، فراه او کابل کې جاري وه، خو غریب په یو سر لګیا و، د پښتو ټولنې تاسیس نه وروسته موږ ته لږ شانې د پښتو په باب د کوم اثر د مطالعه کولو فرصت په لاس راغی، تر دې دمخه مو د رحمان بابا، خوشحال خان دېوانونه، رشید البیان، د امیر حمزه او ګل اندامې قصې او نور کتابونه لیدلي او اورېدلي وو، خو پښتو چا څه کوله، د دېرشو کلو وړاندې خبره ده، په کابل کې یو ځل د مرحوم سید حسین خان په کور کې، زه، حبیبي، مجروح، الفت، عبدالله افغاني نویس، خوګیاڼي، منشي میرغلام او دغسې نور ډېر کسان راغونډ وو. سید حسین خان او سراج الدین سعید هم حاضر وو، په دې موضوع مناظره شروع شوه چې رحمان بابا لوی شاعر و، که خوشال، د خوشال طرفداران ډېر وو، خو زه او څو کسه نور د رحمان طرفداران وو، موږ په خالص شعري لحاظ رحمان پورته ګڼه، د دغې مناظرې په ملاحظه لږ وروسته (د خوشحال او رحمان موازنه) ما کابل راډیو ته یو مضمون هم ولیکه چې نتیجه یې دا وه: (خوشال په ټوله معنا شاعر دی، خو رحمان د شاعر نه پورته مقام لري). همدغه موضوع د خوشحال په سیمینار کې بیا ما وڅېړله او تر یوه حده تکمیل شوه، موږ لا په همدغو کلونو کې په پښتو او پښتونولۍ ادبي او ثقافتي بحثونه کول چې د پښتونستان مسله منځ ته راولوېده، دلته زموږ توجه دې خوا ته شوه چې افغان ملت باید په کومو اساساتو ودرول شي، دلته د خوشال خان دېوان لوی قیمت پیدا کړ، د پښتنو د کلچر مناظرې خو لا اوس هم تمامې نه دي، چې د پښتنو دنیا دا خبره مني چې د پښتون ملیت لپاره د خوشحال خان شاعري داسې مثال لري، لکه، شیکسپیر، ګویتې، پوشکین،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېنتې او فردوسي، د خپلو ملتونو لپاره، نو ما د خوشحال نه دا زده کړي دي:

۱- ټول افغان ته د واحد ملت په نظر کتل.

۲- پښتو ته د ټول ملت د ژبې په نظر کتل.

۳- لیکوال باید یوازې د خبرو نه، بلکې د عمل مرد هم وي.

۴- پښتون باید پښتونولي د یوه مسلک په حیث وپېژني.

۵- د پښتو ادب باید د پښتون پېژندلو او جهان بینۍ په اساس ودرېږي.

٦- د پښتو ادب باید د پښتنو معایب اصلاح کړي او محاسن یې ټینګ کاندي.

۷- پښتون شاعر باید باز، زمری او عقاب زیات وستایي، نه بلبل او قمري (لکه چې ما د خوشحال او رحمان موازنه) کې دا خبره څېړلې ده چې خوشحال یو زبردست قوي شاعر دی، د ده شاعري د یوه واحد ملت د جوړولو د هدف لپاره جدوجهد دی، څومره چې خوشحال پښتون قوم پېژني، بل یې هېڅوک دومره نه پېژني، د ده په شاعرۍ کې د پښتونولۍ یوه ښکلې دنیا تیاره موجوده ده، مبصرین وایي، د خوشحال دغه کوشش نتیجه هم ورکړه داسې چې زموږ بهادر نیکه میرویس خان د خوشحال خان په ایډیال حکومت تاسیس کړ او وروسته بیا په همدغه اساس احمدشاه بابا د افغان نشنلېزم یو تعمیر ودراوه، مګر تاسف دی چې د دنیا د حوادثو په مقابلو کې موږ دغه ملي اساسات ونه شو ساتلی. عمر له موږه د تاریخ تکرار غواړي، خوشال د پښتو په باب لوی ابتکار کړی دی، ده معیاري ژبه جوړه کړې ده، لغات یې د هر ځای استعمال کړي دي، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د نظم او نثر، لیکدود او لیکنې تهداونه یې پاخه کړي دي، د ده ژبه یوازې د خټکو ژبه نه ده، بلکې د پښتون قوم ژبه ده، د خوشحال خان ښخه موږ دغه دستورونه زده کړي دي، چې پورته ورته په اجمال اشاره وشوه.)) (۲۳: ۳۲۸-۳۳۰)

۶- رحمان بابا: رحمان بابا د پښتو ژبې او سیمې یو ستر شاعر تېر شوی، هېڅ پښتون شاعر به د پښتنو د عوامو او خواصو پر ذهنیت دومره تاثیر ونه لري، لکه رحمان بابا یې چې لري. د ده خوږ کلام د هر پښتون ذهن ته ورداخل شوی دی. دی خپله هم وایي: ((زه رحمان په پښتو ژبه عالمگیر یم)) هر پښتون شاعر له رحمان بابا سره مینه لري او د هغه له شاعرۍ ښخه یې په یو نه یو ډول الهام اخیستی دی. استاد خادم هم د رحمان بابا له مینوالو ښخه دی. نه یوازې دا چې رحمان بابا ته یې ځانگړي نظمونه لیکلي، بلکې پر هغه یې ښېړنیزې لیکنې هم کړي. ((د رحمان او خوشال موازنه)) د استاد خادم د مشهورو تحلیلي لیکنو له جملې ښخه ده. دلته به یې دې نظم ته تم شو چې ده د رحمان بابا په یاد لیکی دی.

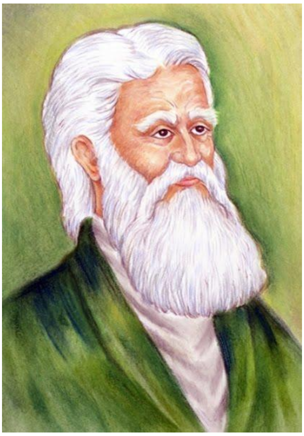

((یو نظر ته په احوال د جهان وکړه
بیا د قام د ناجوړیو درمان وکړه
هلته پاخه چې فرصت درنه تېرېږي
تجسس په لار د تللي کاروان وکړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

که ختل غواړې معراج د ترقۍ ته
په ملت کې دې تعمیم د عرفان وکړه
که فلک دې ګلشن ډاګ به په پیرۍ کړ
په دې ډاګ د خپلو اوښکو باران وکړه
قلم واخله توره کېږدئ له لاسه
تګ په لاره د مېړه خوشحال خان وکړه
که ملنګ یې نور دې نه کېږي له وسې
د پښتو خدمت په شان د رحمان وکړه
ملنګ نه دی عالمګیر د خپل ادب دی
په دوه لاسه یې تعظیم د داستان وکړه
باغ و بڼ د ملي ژبې نن غوړېږي
د خدمت نظر په دې ګلستان وکړه
به میدان د حب د قوم کې ظاهر شه
په سر لوبې لکه فخر افغان وکړه
د ملي ادب ژوندون د قام ژوندون دی
ای (خادمه!) دا په زوره اعلان وکړه.))
(۱۲: ۱۱۸)

خادم صیب دا نظم د (۱۳۱۷ل) کال د سلواغې میاشت کې لیکلی دی. په نظم کې یې د رحمان بابا تر څنګ د نورو شاعرانو او د پښتنو د سیخو ستړو یادونه هم کړې ده. له دې نظم څخه د خادم نړۍ لید یو ځل بیا په ډاګه کېږي چې دی دغه ډول فکر لري او پښتون قام کومې لارې ته سیخوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم، رحمان بابا ته د ځانګړي عقیدت ترځنګ چې په منظوم کلام کې وړاندې شوی، پر رحمان بابا نورې لیکنې هم کړې، هغه د خوشال او رحمان موازنه هم کړې ده، خادم صیب وایي: ((خوشال په ټولو معانیو سره شاعر دی او رحمان بابا د شاعر نه پورته مقام لري.)) خادم صیب د رحمان بابا په یاد په یوه مشاعره کې یوه لیکنه هم کړې، لیکنه لنډه خو ډېره ارزښتمنه ده. دا مشاعره د پښتو ټولنې له خوا په کابل کې جوړه شوې وه او خادم صیب د مشاعرې تر پیل دمخه دا لیکنه اورولې وه. دا لیکنه د (رحمان بابا مشاعره) نومېږي. خادم صیب په دې لیکنه کې د رحمان بابا پر ادبي شخصیت او د مشاعرې پر ضرورت رڼا اچولې ده:

د رحمان بابا مشاعره

((د نړۍ ټول ملتونه منلي شخصیتونه لري او هم دغسې پښتونخوا هم لوړ او منل شوي سړي خپلې غېږ کې پاللي او لوی کړي دي. په دغو سړو او اشخاصو کې رحمان بابا یو داسې ادبي او عرفاني ځای نیولی دی چې ډېر اوچت دی او د هر افغان سر ورته په درناوي ښکته کېږي.

رحمان بابا د خپل جګ استعداد، مشتعل طبیعت، قلبي مراقبو او افاقي مشاهدو لحاظ د انساني حیات هغه رموز او اسرار پېژندلي وو چې له ده څخه یې کوږ دستار تړلی قلندر جوړ کړی و. دی عارف و، دی عاشق و، دی انسان و او د انسان په درد دردمن و، د ده کلام دومره خوږ کړی دی، لکه انګبین، دومره یې مستانه کړی دی، چې په شعر یې د پښتونخوا د باګرام ترکې هم نغمې وایي، هم رقص کا او هم خاندي او د هر بیت مصره یې دومره خوشبویه ده، لکه د خوبانو زلفې.

د رحمان بابا دشعر زور دومره دی چې یوه مصرع یې پوره ملت پاڅوي. خارجي استعمار له ملکه باسي او شاهان په تخت کښنوي، دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلیل دی چې لویې پښتونخوا د خپل شعور او ویښتوب په جال کې د یو موکد سنت په حیث دا خبره په ځان ګڼلې ده چې په هر پسرلي کې به ځای په ځای د رحمان بابا په نامه مشاعرې کوي.

د رحمان بابا د مشاعرې دا معنی نه ده چې ټول شعرونه به د رحمان بابا فضایلو ته راجع وي، مګر مدعا یې دا ده چې دغه اشعار باید تبرکاً د ده لوی نامه ته انتساب ومومي او په ادبي، ملي، انتباهي او عالي مضامینو مشتمل وي، چې څو د رحمان بابا د لوړ روحانیت په برکت د پښتو ژبه خپل ملي مرام او هدف ته ورسېږي.

په تېرو کالونوکې د هر حمل په میاشت په پښتونخوا کې درنې درنې مشاعرې شوې دي، چې د پښتنو زړونه یې د ګلانو په شان تازه کړي دي. دغه اشعار په اکثرو ځایونو کې د مشاعرې په وخت کې په لاوډ سپیکرونو کې خپاره شوي او په کتابي صورتونو چاپ شوي دي چې ذوقمندانو ترې ډېره استفاده کړې او دپښتو په ادب کې لویه اضافه ګڼل شوې ده.

رښتیا چې د یوه قام د ژبې اوادب د روزلو او وده ورکولو دپاره دغسې لویې او قومي مشاعرې خورا سمه لار او لویه وسیله ده.

په عربو کې د اسلام نه مخکې همدغسې مشاعرې وې چې معلقې یې منځ ته راوستلې او عربي ژبه او ادب یې هغه مقام ته ورساوه چې داسماني وحې د نازلېدو استعداد په کې پیدا شو، په تېرو پنځه ویشتو کالو کې چې ډېر لږ عمر او د یوې پېړۍ څلورمه برخه ده، د پښتو ادب له هغه ګړنګونو څخه تېر شوی دی چې ولوېږي یا وغورځول شي، اوس دا د پښتنو د همت او غیرت ذمه واري ده چې په ټول قوت سره د پښتو بیرغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسک کړي، نو په پښتو کې بیا دومره صلاحیت شته چې د پښتونخوا خاوره د اسمان د ستورو مقام ته ورسوي.)) (۲۳: ۱۵۸-۱۵۹)

۷- احمد شاه بابا: لوی احمد شاه بابا د معاصر افغانستان بنسټګر او د نړۍ له لویو امپراتورانو څخه دی.

ده نه یوازې متفرق افغانستان سره راټول کړ، د یو قومي مرکزي حکومت بنسټ یې کېښود، بلکې د افغانستان حدود یې خپلو طبیعي پولو ته هم ورسول، ددې تر څنګ یې د افغانستان امپراتوري تر ډیلي، سمرقند او اصفهان پورې هم ورسوله. احمد شاه بابا دلوړو اسلامي او افغاني اخلاقو خاوند و، یو ډېر حیاناک او عزتمن سړی و. احمد شاه بابا نه یوازې یو ملي مشر او سر لښکر و، بلکې د پښتو ژبې ښه شاعر هم و. په پښتو ژبه ترې د شعرونو دېوان هم پاتې دی. د احمد شاه بابا نظریات، افکار او فتوحات نه یوازې د کورنیو لیکوالو د پاملرنې وړ ګرځېدلي دي، بلکې پر بهرنیو لیکوالو یې هم خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي. (ډاکټر ګنډا سنګهـ) یو سک هندی دی چې پر احمد شاه بابا یې د خپلې (PhD) تېزس لیکلی او د هغه د اخلاقو او ټولنیز شخصیت ستاینه یې کړې ده. استاد خادم هم د احمد شاه بابا له افکارو او اخلاقو متاثر دی او پر هغه یې یو شمېر لیکنې کړې دي. ده د احمد شاه بابا پښتونولي ستایلې او په دې باب یې یوه لیکنه کړې ده. دا دی دلته دا لیکنه د احمد شاه بابا په باب د خادم صیب د ذهنیت د یوه تصویر په توګه وړاندې کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احمد شاه بابا پښتونولي

((کوم وخت چې نادر شاه افشار په مشهد کې په خپله د ایرانیانو له لاسه په قتل ورسېد، نو احمد شاه بابا په فوځ کې لوی جرنیل و. د نادرشاه د وژلو په وخت کې پرته له احمدخانه نور نهه تنه پښتانه سرداران هم د نادر شاه په عسکرو کې په ایران کې موجود وو.

یو له دغو نهو تنو څخه حاجي جمال خان د پاینده خان پلار او د وزیر فتح خان او د امیر دوست محمد خان نیکه او د مشهور مجاهد او وطن پرست غازي اکبر خان ورینکه و، فیریر فرانسوي د پښتنو د تاریخ په (٦٨)مخ کې لیکي چې دغو سردارانو ته تجربې ثابته کړې وه چې د پښتنو د محکومیت او غلامۍ اصلي سبب د دوی بې اتفاقي، اغراض او کورنۍ جګړې دي، نه د رقیب قومونو زور او قوت!

په دې وجه دغو سردارانو د نادرشاه له مرګه پس یوه جرګه وکړه او په هغې کې یې په قران قسم وکړ، موږ به پس له دېنه په مینه محبت او اتفاق یو تر بله ژوند کوو.

دوی دغه جرګه د یوې میاشتې لپاره خپره کړه او ویې ویل چې په دغه موده کې باید موږ په فکر سره د پښتنو د رواجونو او روایاتو سره سم څه اصول پیدا کړو چې د پښتني حکومت بنیاد او اساس وي. د پښتنو سردارانو د دې جرګې یو محرک هغه حمله هم بلل کېده چې ایرانیانو د نادر شاه له مرګه پس په دغو پښتنو باندې کړې وه او په دغه حمله کې ډېر پښتانه د ایرانیانو له لاسه مړه شوي وو، څه موده پس بیا پښتنو سردارانو یوه بله جرګه وکړه په دې جرګه کې په قطعي طور پرېکړه وشوه چې پښتانه باید نور د هېچا غلامۍ ته غاړه کېنږدي. دوی تصمیم ونیو چې باید د پښتنو په منځ کې د ورورولۍ، اتفاق او تنظیم اساسونه تقویه کاندي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه وخت کې د دغو پښتنو په مغزو کې د پښتانه قوم تاریخي عظمت او د خپلواکۍ جذباتو چپې وهلې او د پښتون قوم د جاه و جلال او شان و شوکت خوبونه به یې لیدل.

تر دې وروسته دغه سرداران او نور پښتانه کندهار ته راغلل، په کندهار کې بیا دغو مشرانو یوه جرگه وکړه او په دې جرگه کې یې په اتفاق نور محمد خان علي زی د فوځ له سپه سالارۍ موقوف کړ، ځکه چې دی د نادر افشار له لاسه ناست و. ددې نه پس دغو مشرانو د کندهار د ټولې علاقې یوه لویه جرگه راغونډه کړه چې په هغې کې د ابدالیانو، غلجو، بلوڅو، هزاره و مشران شامل وو.

دوی په اتفاق سره دا خبره فیصله کړه چې د ایران سره تعلق پرېکول په کار دي چې ایرانیان او پښتانه بېل بېل خواص لري او یو پر بل حکومت نه شي کولای او دا یې لازمه وبلله چې دا جرگه دې خپل بادشاه غوره کړي چې هغه د خپل ملک او ملت د انتظام واگی په لاس کې واخلي. وایي چې پرله پسې اته جرگې وشوې، مگر هر کله چې له هرې خوا قوي سړی کاندید شوی و او ډېر طرفداران یې لرل فیصله کول ډېر گران کار و. په دغو کاندیدانو کې ذکر شوی حاجي جمال الدین خان د محمد زو سردار او مشر موجود و.

وایي چې په دغو جرگو کې یو پښتون ملنگ چې ((صابر شاه)) نومېده هم شامل و، په اخره کې صابر شاه را پاڅېد ویې ویل: ((پښتنو! د خدای لپاره دا جرگې خپرې کړئ، دا څه شور او غوغا مو جوړه کړې ده؟ خدای تعالی په تاسو کې احمد خان یو لوی او دروند سړی پیدا کړی دی، هغه په ټولو پښتنو کې په هر څه ښه دی او قابل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو که تاسو خدایي کار نه منئ، نو د خدای تعالی قهر به دربانديږ نازل شي!)) دا يې وويل او د اوربشو یوه کوده يې راوشوکوله او د احمدخان په پګړۍ کې يې وتومبله.

ویل يې خدای دې دا ستا تاج کړي، تر دې وروسته حاجي جمال‌خان او نورو ټولو سردارانو تقریرونه وکړل او د احمد خان په لاس يې بیعت وکړ. احمد خان د ټولو قومونو په مخکې په بېغرضۍ د حکومت کولو او د ټول قوم مشترک مفاد لټولو لپاره عهد او لوړه وکړه، په ۱۷۴۷ع کال په یو مسجد کې د احمد خان باقاعده تاجپوشي وشوه او د بادشاه لقب ورکړ شو. په دغه وخت کې د احمد شاه بابا عمر ۲۳ کاله و، مګر په رښتیا، ایمانداری، تقوی، نېکۍ په قومي جرګو کې په درنه وضعه، په مشوره کې د رایې په پخوالۍ، د قوم د اخلاقو څخه په واقعیت هر چا پېژندلی و، نو ځکه يې په ټولو پښتنو مخصوصاً په ابدالیانو کې ډېر رسوخ درلود.

احمد شاه بابا پنځه ویشت کاله حکومت وکړ، هغه حکومت چې له نشته، ده شته کړی و، دده د وفات پر وخت يې د شمالي له خوا سرحد د امو دریاب و، د کافرستان د غرونو پورې رسېدلی و او د لمر خاته پلو ته يې تبت کوهستان، ستلج او اباسیند حد و، جنوب ته يې د عمان خلیج و او غرب يې خراسان، ایران او کرمان ته لګېدلی و. دده د حکومت دوره د پښتنو او نورو خلکو لپاره د سعادت، خوښۍ، ودانۍ، امن او عدالت زمانه وه. په احمد شاه بابا باندې د ځینو خلکو اعتراض دا دی چې ده ملکونه ونیول او ويې نه شو ساتلای. مګر اصل خبره دا ده چې احمد شاه د خپل پښتني خوی پر بنا د جهانګیرۍ وږی نه و. په حکومت کې د هغه مقصد استعمار نه و، بلکه د امن او عدالت، مساوات او د خدمت په اراده ده دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړاوونه په سر اخیستي وو او شک نشته چې دی د پښتون ملت باني او سم خادم و! او دا کار د ده د عشق درجې ته رسېدلی و.

په دې ځای کې موږ نه غواړو چې د احمد شاه بابا په جنگونو، فتوحاتو او مبارزو څخه بحث وکړو، بلکې زموږ په مخکې یو سوال پروت دی د هغه جواب لټوو.

هغه سوال دا دی چې د احمد شاه بابا د دې ټولو حیرانوونکو کامیابیو علة العلل څه شی و؟ دې کې شک نشته چې احمد شاه فوق العاده شخصیت، نبوغ او لیاقت درلود.

مگر همدومره خبره د سوال جواب نه شي کېدای!

د سایل په زړه کې دا خدښه پاتې کېږي چې اخر دغه لوی انسان کومه لیاره غوره کړه چې دغې کامیابۍ ته ور باندې ورسېد؟ ځکه چې د لویو خلکو اصول او مقررات د ډېرو زمانو پورې د استفادې وړ وي. بله دا ده چې تاریخ یو تکرر څیز دی. که هغسې اسباب، علل، شرایط، اصول او مقررات بیا تکرار شي، ممکنه ده چې نتیجه ورکړي.

مخصوصاً د پښتنو د موجوده مشکلاتو په وخت کې د احمد شاه بابا د کامیابو اصولو په فلسفه غور کول، د هر مفکر پښتون او افغان وظیفه ده. اوس د تاریخ له پاڼو دغه جواب غواړو! پښتون لیډر قاضي عطاء الله خان مرحوم په خپل کتاب د پښتنو په تاریخ کې لیکي چې کوم وخت احمدشاه درانی په تخت کېناست، نو د ده په مخ کې دوه لوی کارونه پراته وو. یو د پښتنو خپرې او تیت و پرک څانگې، د یو ملیت او قامولۍ په دایره کې راغونډول او بل هغو کې د مشترک قومیت جذبات تازه کول او ټینگول، بل د یو قوي او کلک حکومت تهداو ایښودل. هر کله چې احمد شاه بابا د پښتنو د خوی خصلت او د هغوی د رواجونو او عاداتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښخه ښه واقف و او خدای تعالی ورته روڼ دماغ او صاف ضمیر ورکړی و، نو هغه د خپل حکومت لپاره یوه داسې طریقه غوره کړه چې هم فطري وه او هم د پښتنو په زرګونوکالو روایاتو برابره. داسې چې ده د ټولو پښتنو قومونو سرداران او مشران ځان سره د حکومت په ټولو معاملو کې شریک او شامل کړل. هغه ته دا معلومه وه چې څو پورې د پښتنو هر قام او هره قبیله د ازادۍ او خپل حکومت خوند وانه خلي او څو پورې چې زه دوی ته د حکومت په هره شعبه کې برخه ورنه کړم، تر هغې په دوی کې د قامولۍ جذبه او د قومي ژوندون احساس ټینګول مشکل کار دی، نو احمد شاه بابا د پښتنو د قومونو کورنۍ چارې لکه د مشرانو مقررول، داخلي امن، فیصلې کول، ماتې ګوډې د خپلو پښتني اصولو د شرایطو لاندې په جرګو سمول او داسې نور کارونه خپله قومونو ته ورپرېښودل او په لویو لویو خبرو کې لکه د نورو قومونو سره جنګ یا صلحه کول یا په ټول ملک کې د یو خاص نظام یا قانون جاري کول، یا په خلکو باندې غیر معمولي محصول یا مالیه لګول او په دغسې خبرو کې به یې د قومونو دمشرانو او سردارانو سره مشوره کوله او صلا به یې ورنه اخیسته. بیا به یې اقدام کاوه. احمد شاه بابا د پښتنو هر قوم ته په قومي اصولو د شاهي فوځ لپاره د لښکرو ورکولو تعداد معلوم کړی و، د احمد شاه بابا لوی قابلیت دا و چې هغه خپل هر کار ته قومي رنګ ورکاوه.

هغه ځان ته ((پښتون بادشاه)) وایه. ده به ویل زه پښتني قومیت او حکومت ټینګوم او د پښتنو د خیالاتو او د پښتو او پښتونولۍ د تهذیب او روایاتو په بنیاد حکومت غواړم. احمد شاه بابا به چې له پښتنو څخه هره غوښتنه او تقاضا کوله، نو د پښتو او پښتونولۍ له مخې به وه ((هغه به ویل پښتنو وروڼو! د پښتو په روی ما سره دا کومک وکړئ!)) یا به یې ویل: ((پښتنو عزیزانو د پښتو د سرلوړۍ لپاره راولاړ شئ دا کار وکړئ!))

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا به هېڅکله کوم داسې کار ته لاس نه اچولو چې د ټول قام مشترکه فایده او گټه به په کې منظور نه وه.

د پورته اصولو په بنا هغه دپښتنو د لویو قومونو څخه نهو تنو مشرانو ته وزارت جوړ کړ او په ټولو معاملو کې به یې د دغه جرگې په فیصله عمل کاوه. د ټول قوم او سردارانو ژبه په جرگو کې او بهر له جرگو څخه پښتو وه.

فیصلې به د پښتو په رواج او قانون کېدې. هېڅ کار به د قام د مشرانو د منظورۍ نه بغیر نه کېده. رښتیا خبره دا ده چې لوی احمدشاه د لوی افغانستان لوی بادشاه نه، بلکې مهربان پلار و، ځکه نو خلکو ورته (بابا) لقب ورکړو، په پښتني تهذیب کې د دېنه بل لوی او معنی دار لقب نشته. دا نه وه چې گوندې احمد شاه بابا یوازې د پښتو مشر، محبوب، بادشاه او پلار و، بلکې د افغانستان نورو قومونو هم ده ته د همدغه احترام په نظر کتل، ځکه چې احمد شاه بابا د حکومت کولو لپاره یو څه اصول لرل، دا اصول اگر چې پښتني وو، لېکن د حکومت فواید او ښېگڼې د کوم خاص قوم او خاص ټبر له پاره مخصوص نه وې، بلکه ټول مملکت په کې مساوي و.

پښتني اصول د نظم او انتظام، د حکومت د تحکیم، د خلکو د خوشالۍ، ازادۍ او مساواتو ساتلو او په یوه نقطه راغونډولو لپاره منل شوي وو. د دغو لوړو او عالي اصولو په بنا خلکو احمد شاه بابا یو بادشاه نه، بلکې یو ولي او د برخې خاوند گڼلو، کوم وخت چې احمد شاه بابا په تخت کېناست، نو دستي یې د قامونو ((لویه جرگه)) راوبلله. دې جرگې ته یې په خپل سلطنت کې د هغو ټولو علاقو د شاملولو تجویز وړاندې کړو چې هلته پښتانه اوسېدل. په دغو علاقو کې غزنی، کابل، پېښور، هرات او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتنو ځينې نور غربي ولايات شامل وو، چې د ايران په لاس کې وو. جرګې فيصله وکړه چې دا علاقې دې ازادې کړی شي. ولې عجالتاً د کابل، غزني او پېښور د ازادۍ لپاره اقدام لازم وبلل شو.

د کابل ګورنر يو سړی و چې ناصر خان نومېدو، دی د مغولو له خوا مقرر شوی و، خو کوم وخت چې نادر شاه دی مات کړو، نو بېرته يې له خپلې خوا په همدغو علاقو مقرر کړو، احمد شاه بابا، ناصر خان ته وليکل چې دغه علاقې د پښتنو دي. دا خوشې کړه، ناصر خان انکار وکړ. دا وخت د کابل په بالاحصار کې ۱۲زره قزلباش پراته وو، چې نادر شاه د ځان سره راوستي وو. دا خلک ناصر خان د جنګ لپاره تيار کړل. له بلې خوا يې کوشش شروع کړ چې هزاره او اوزبک په فوځ کې ونيسي، مګر ((هزاره او اوزبکو د احمد شاه سره د جنګ کولو نه انکار وکړ)) او ناصرخان ته يې چور پرېکړی جواب ورکړ. تر دې وروسته ناصر خان د يوې معمولي مقابلې نه وروسته ميدان پرېښود او وتښتېد. په دغه شان سره د قومي او ملي قوت او اتفاق په مقابل کې هېڅا د مقاومت تاب نه درلود. ناصر خان له اټکه پورېوت او ټول پښتني هېواد د احمد شاه د بيرغ لاندې د عزيزولۍ په رنګ کې متحد او متفق شو.

د احمد شاه بابا په لاس دراني، غلجي، يوسفزي، د اشنغر محمدزي او مومندو نه راواخله تر سيستان او کاکړو پورې ټول پښتانه يو قام او يو ملت شو. ايلفنسټن وايي چې د احمد شاه د پښتنو سره دومره مينه او محبت و چې که چېرې به کومې قبيلې د ده نه بغاوت وکړ، نو هم ده به ورسره د جنګ کولو نه ډډه کوله. د ده دا نه پېرزو کېده چې د ده په لاس دې پښتنو ته د ځان يا مال نقصان ورسېږي، احمد شاه بابا په يوسفزو، ترکاڼو، ګيګيانو، تخانخېلو، بر مومندو، د هشنګر شنګر محمدزو، خليلو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

مومندو، اپریدو، شینوارو، ورکزو، داودزو، خټکو او بنګښو ته (بر دراني) ویل او خپل نږدې قام يې ګڼلو.

د جنوري په ۱۱-۱۷۴۸ع کال کې چې حیات الله خان د پنجاب مغلي ګورنر په لاهور کې د احمد شاه بابا په مقابل کې ماتې وکړه او ډیلي ته وتښتېد، نو احمد شاه بابا د لږ توقف نه وروسته د ډیلي په خوا روان شو. د ډیلي شهنشاه دوه لکه، لښکر د ده مقابلې ته را وایست او قمرالدین صدراعظم يې وربانديې سپه سالار مقرر کړ. په ۲۵ د فبرورۍ د مغلو فوځ سرهند ته راورسېد. دوی لیدل چې علی محمد خان د سر هند ګورنر چې یو پښتون سړی و، قلعه يې پرېښې ده او په خپله تللی دی. اوس نو دوی ته څرګنده شوه چې پښتون د پښتون ورور سره جنګ کول نه غواړي. د پاني پت په مشهور جنګ کې د احمدشاه سره پنځوس زره فوځ و. په دې پنځوس زرو کې لس زره هغه کسان وو چې نواب شجاع الدوله د حافظ رحمت خان د کورنۍ مشر، د ځان سره د احمد شاه بابا د کومک لپاره د روهلکینډ نه راوستي وو او علاوتاً دېرش زره نور روهیلي هم د ایله ناچارۍ په طور د احمد شاه بابا تر څنګ حاضر وو. پښتانه چې هر ځای وو احمد شاه بابا ته يې د بادشاه په سترګه نه،بلکې د خپل مشر او لیډر په سترګه کتل او د ده امر يې بې دلیله منلو. په دغو دلایلو دی، په هر ځای کې کامیابېدو. د احمد شاه بابا شخصي اعمال ښخي پاک او صاف وو کومې ورانۍ چې د مشرق په سلاطینو کې دغه وخت موندل کېدې په ده کې نه وې. په معاملو کې باالکل سم، په لوظ قول کې ډېر پوخ و. پنځه وخته لمونځ به يې کولو، هېڅ نشه يې نه کوله. د هر قسم حرص، منافقت، لالچ او ظلم څخه پاک و. په قومي معاملو کې هغه په خپل قوم بلکل مین او شیدا و. فیرید وایي چې احمدشاه په خپل سلوک او محاوره کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایماق، تایمني، بلوچ او نور چې د چا ژبه پښتو او نژاد پښتون نه و، پښتانه نه بلل.

احمد شاه بابا خپل ولیعهد ته نصیحت کې ویلي وو چې هېڅکله باید د چا غوږ، پوزه غوڅ نه کړی شي. د ښځو طلاق هغه ډېر بد ګڼلو او د بادار نه یې د خپل مریي د وژلو اختیار سلب کړلو. بادشاه ته په دربار کې ټیټېدل او ځمکه ښکلول هغه شرک ګڼلو، حکم یې کړی و چې د بادشاه د احترام په وخت کې دې سړی لاس په تندي ږدي او سلام دې کوي. د علماو مجلس یې ډېر خوښ و او له هغوی څخه یې د دین او دنیا معلومات حاصلول او استفاده به یې کوله. د حکومت د انتظام لپاره هغه باقاعده قوانین منظبط کړي وو او لوی واړه ټولو د دغو قوانینو یوه پیسه نه اخستله. حتی الوسع به هغه خپل لوی مخالفین هم نه وژل، د پښتنو د قومونو په منځ کې به هغه د یو پښتون په حیث جرګې او روغې کولې. د پښتو په ادبیاتو کې هغه ډېر اوچت معلومات او علم لرلو او په خپله د پښتو شاعر هم و، د علماوو فضلاوو د رایې د ازادۍ احترام به یې ساتلو. هغه په هېڅ مصیبت او تکلیف کې له خپلې رایې څخه نه اووښتو. فیریر فرانسوي مورخ وایي د احمد شاه عهد د خلکو لپاره د ښېګڼو او خوشحالیو عهد و. احمد شاه په خپله ډېره ساده وضعه او سلوک د خلکو په زړونو کې ځای نیولی و. خلک ورته په ډېره اسانۍ سره رسېدی شول. خلکو سره یې سختې خبرې نه کولې. خلک به یې رضا ساتل او هېچا د هغه د فیصلو نه شکایت نه و کړی. میلسن هم د دغو ټولو خبرو تصدیق کړی دی، نو مورخین وایي: چې احمد شاه طبعاً نرمۍ او رحم ته مایل و. اګر چې په حکومت کې سړی سختۍ کولو ته اړ کېږي. د احمد شاه طبیعت بشاش او خوش خویه و. په دربار کې خو به یې خپل وقار ساتلو. مګر عموماً د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبیعت او سلوک د خلکو سره په سادګۍ اواخلاص بنا و. ده به کوشش کاوه چې ځان کې د بزرګانو خوی خصلت پیدا کړي.

د احمد شاه بابا په باب د ټولو مورخینو د اراو خلاصه ده: ((احمد شاه په اصلي معناوو کې پښتون او د پښتنو د قومیت باني و. د هغه زمانه کې غیرت او عزیزولۍ ته پښتو ویل کېده. دینداري، مېلمه پالنه او بهادري پښتو بلل کېده. هر یو نېک او ښه صفت د پښتو په تعریف کې داخل و او د ده د دربار ژبه پښتو وه او د ده د سردارانو ټول خصلتونه په پښتو بنا وو. د عزیزولۍ ټکی د ده د زمانې نه شروع شوی دی. د دغې عزیزولۍ په نوم ده ټول قام د خپل ځان نه راچاپېر کړی.))

(۲۳: ۴۸۸-۴۹۲)

پر پورتنیو شاعرانو او مطرحو شخصیتونو سربېره یو شمېر نور داسې شخصیتونه او لیکوال هم شته چې خادم صیب یې له اثارو او افکارو سره خواخوږي ښودلې، د هغوی اثار او افکار یې مطالعه کړي، پر هغوی یې لیکنې کړي، لکه خپله اعلیحضرت محمد ظاهر شاه، خان شهید عبدالصمد خان اڅکزی، فقیر صاحب، سپه سالار شاه محمود خان، سردار محمد هاشم خان، عبید زابلی او ګڼ شمېر نور چې دلته یې له تفصیلي بیان څخه تېرېږم، ددې ترڅنګ استاد خادم په خپلو ژورنالیستیکو لیکنو کې هغه مهال ګڼ شمېر نور داسې شخصیتونه، لیکوال او مهم افراد یاد کړي چې ده د بېلابېلو خپرونو د مسول په توګه دنده ترسره کوله.

د استاد خادم په دې ډول لیکنو کې د سیمې او نړۍ له مطرحو لیکوالو او شخصیتونو سره د ده روحي او فکري پیوند څرګندېږي. پر هر چا چې هر ډول لیکنه شوې، یا ورته نظم ځانګړی شوی، نو په هغه کې بیا نور ډول ډول مثبت پیغامونه پراته دي، چې کله څوک دا لیکنې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظمونه لولي، نو د اصلي شخصيت د ځانګړنو او ښېګڼو د بيان ترڅنګ له ګڼ شمېر نورو داسې مرتبطو، نويو او ښکلو موضوعاتو سره مخامخېږي چې د اصلي موضوع ترڅنګ دا نوې موضوعګانې لا پسې خوندورې دي.

که د خادم صيب د فکر پر همدې برخه هم تفصيلي کار وشي، نو د (PHD) د يو بل تېزس ليکنې ايجاب کوي.

۸- سيد جمال الدين افغان: سيد جمال الدين افغان د

افغانستان د معاصر تاريخ يوه ځلانده څېره ده. د ده له ليکنو او افکارو نه يوازې افغان ليکوال او پوهان متاثر شوي دي، بلکې ټول ختيځ او په مجموعه کې ټوله اسلامي نړۍ د ده له اسلامي افکارو و الهام اخلي. اسلامي وروړګلوي او اتحاد د سيد جمال الدين افغان د ايډيالوژۍ محور جوړوي. د خادم صيب له خوا سيد جمال الدين افغان ته په دې ويل شوي نظم کې د هغه ټوله مفکوره او کړه وړه په ډېر دقت سره بيان شوي دي. ښه به وي چې خپله دې نظم ته تم شو.

سيد جمال الدين افغان ته

ســــــتا منتظـــــــره افغانســــــتان دی
ســــيده راشـــــه دا مـــــو ارمـــــان دی
ســـوری ځیګـــــر دې لــــږ رانبـــکاره کـــړه
ســـوی ټټــــر دې لــــږ رانبـــکاره کـــړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکلی بشر دې لبر راښکاره کړه
عشق مضمر دې لبر راښکاره کړه
محفل جوړ شوی ستا دبیان دی
سیده راشه دا مو ارمان دی

***

په سفر لاړې ولې له مونږه
مرور لاړې ولې له مونږه
بې خبر لاړې ولې له مونږه
لاس په سر لاړې ولې له مونږه
واړه ملت دې نن قدردان دی
سیده راشه دا مو ارمان دی

***

لکه نسیم وې تل ناقراره
ګلشن ویده وو ته وې بیداره
ژوندون دې صرف کړو ملت د پاره
شرق دې خبر کړو له خپله کاره
غږ د (درا) کړه تیار کاروان دی
سیده راشه دا مو ارمان دی

***

مړ اور دې بل کړ مصر و ایران ته
جګ په منبر شوې هند و افغان ته
بې ځانه ترک دې راجع کړه ځان ته
مسلم دې وویست بیا و میدان ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا په نغمو کې تا و د باران دی
سیده راشه دا مو ارمان دی

***

بوتې د لاس ستا نن د ثمر شو
اګاه له حاله مصر و ازهر شو
جګ د اقبال لمر ستا په اثر شو
نن په توحید بیا اسلام خبر شو
شام کې د زړه غبرګ ستا ارسلان دی
سیده راشه د امو ارمان دی

***

په ډېره مینه ستا د دیدن کې
بلبلې وایي اوس په چمن کې
قدم مو کېږده بیا په ګلشن کې
هغه حال شته نن په وطن کې
چې زړه خوږمن ستا ورته ستومان دی
سیده راشه دا مو ارمان دی

***

تیاره ظلمت کې اعلام دې راوړ
لانست نارا ، پیغام دې راوړ
بې خوده قام ته انعام دې راوړ
د حریت ښه ډک جام دې راوړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځـــه ګـــوټ د خونـــد و یـــاد مـــو هـــر آن دی
ســـــیده راشـــــه د امـــــو ارمـــــان دی

***

بانـــــــک د تعـــــالو الــــــی دې ووې
پـــه ښـــار و دښـــت و صـــحرا دې ووې
ســـــر دژونـــــدون او عقبـــــا دې ووې
ځـــه ښـــه پـــه خونـــد او رســـا دې ووې
قـــام دې هـــــر غـــــږ روح روان دی
ســـــیده راشـــــه دا مـــــو ارمـــــان دی

***

غـــافلان جـــګ شـــو ســـتا لـــه اذانـــه
مـــړی ژونـــدی شـــو ســـتا لـــه بیانـــه
غـــږ د لبیـــک شـــو لـــه هـــرې خوانـــه
جومـــات جـــوړ شـــو چـــول و بیـــدیا نـــه
داغمـــو پـــه زړه ســـتا لوســـت د قـــران دی
ســـــیده راشـــــه، دا مـــــو ارمـــــان دی.

(۱۲: ۴۹۲-۴۹۸)

په پورتني نظم کې هم د افغان سید جمال الدین، فکر، هیلې او فکري نړۍ لید انځور شوی او هم سید جمال الدین افغان ته د خادم صیب د عقیدت، درناوي او اخلاص انځور ښکاره کېږي.

۹- توکل بابا: په پښتو ولسي شاعرۍ کې توکل بابا یو نامتو او وتلی نوم دی. دی اصلاً د پخواني کوز کونړ او اوسني ننګرهار د ښېوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولسوالۍ اوسېدونکی و، د ده نوم د عوامو پر ژبه خور دی. خو څومره چې د ده نوم یادېږي، شعرونه یې هغومره عوامو ته نه دي رسېدلي. د دې علت دا دی چې موږ د خپلې ولسي شاعرۍ پر څېړنې زیات کار نه دی کړی. په ننگرهار کې یو متل دی: ((نن وي که سبا وي، توکل له ښېوې تلی)) توکل بابا مشهور و، خو شعرونه یې له ولسي سندرغاړو پرته د ډېرو خلکو لاسته نه وو ورغلي، تر هغه وخته چې خادم صیب دا لیکنه کړې، د توکل بابا په باب ډېر کم لیکلي معلومات موجود وو.

څرنگه چې خادم صیب هم په همدې سیمه کې لومړني دیني تعلیمات کړي وو، نو دې سیمې سره ډېر اشنا و، نو ځکه یې پر توکل بابا دا لیکنه وکړه. اوس په ښېوې ولسوالۍ کې د (توکل بابا) په نامه یوه لېسه هم شته، د خلکو په منځ کې دتوکل بابا خاص احترام موجود دی. ښه به وي چې دزیاتو معلوماتو لپاره د خادم صیب لیکنې ته تم شو:

توکل د ښېوې

((ښېوه په کوز کونړ کې د شگې څخه ځلور کروه بره یو لوی کلی دی، د دې کلي څخه دسپین غره خوا ته د ((نور)) دره ده چې کوز سر ته یې بوډیالی وایي، توکل په بوډیالۍ کې د ملک سیدال د کلي دی، داسې برېښي چې په قام ساپی دی، اورېدلي مو دي چې توکل په اوله کې یو شوقي ځوان و او د ساز و سرود شوق یې درلود، اکثره به یې غزل سرایي کوله او د ساز و سرود په مجلسو کې به شریکېده، په اخره کې د ده وضعیت بېخي وگرځېد او یو بل کیفیت پر طاري شو، دا کیفیت د استغراق او محوه کېدو کیفیت و، په دې حالت کې د ده شعر هم جاري شو، دا جریان څنگه جریان و؟ دا یو بند دریاب و چې ناڅاپه یې بندونه یوړل او راخلاص شو، په داسې شان چې هېڅ شي یې مخه نه وه نیولې!

(c) ketabton.com: The Digital Library

توکل سوونه او زرگونه بدلې جوړې کړې دي، د ده شعر هر څه چې دی ټول غزل دی، رباعي او چاربیته او نور اقسام نه لري.

او غزل یې هم ټول یو مخصوص اهنگ او وزن لري چې ډېر دلکش او خوندور دی، دی د نورو شعراوو غوندې په مختلفو زمینو او بحرو کې نه دی گډ شوی، د ده شعر ټول د عمیق او ژور عشق او محبت او سوز و گداز د یوې بلې دنیا څخه حکایت کوي.

د توکل ډېر ډېر غزل اوس هم د ننگرهار او پېښور د سازنده گانو په خولو جاري دي، سازندگان عادت لري او د توکل د غزلو لپاره د دوی په منځ کې یو مخصوص وخت ټاکل شوی دی چې هغه کراره شومه او د نیمې شپې پس وخت دی، په بل وخت کې د توکل غزل نه وایي.

په دغه وخت کې چې کاینات د شپې د سکوت په ژوره کې پراته وي.

او د ډېر لرې لرې نه هم بې چرگانو د وار په وار اذانونو او کېړړو د خوړړو ساندو څخه بل اواز نه اورېدل کېږي او عالم د خوب په شرابو مخمور وي، په دې وخت کې د توکل غزل د ساز او سرود سره دومره کیف پیدا کوي چې سړی د دې عالمه اوچتوي او یوې داسې دنیا ته چې د ستورو د دنیا څخه هم پورته ده، هلته یې بیایي او له خونده سړي ته ټالۍ ورکوي!

د توکل په غزلو کې چې کومه د عشق او محبت جذبه لیدل کېږي، هغه د نورو له هغو څخه سوا او بل رقم ده، له دې څخه د یو عالي او بې زواله مینې بوی راځي، په دغه معنوي خواصو کې د توکل غزل د رحمان‌بابا رباعي گانو ته ورته او تر نورو ټولو شاعرانو پورته دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم توکل ناخوانه سړی دی، مگر د شعر موهبه يوه لاهوتي موهبه ده، څومره چې په فطري استعداد او تناسب باندې اړه لري، هغومره تعلم او زده کړه په کې دخل نه لري، همدا خبره ده چې د سړي دا رقم شعر محل د ډېرو تعجب او حيرت دی!

توکل د يوه ځانته اسلوب موجد دی، تر توکل وروسته نورو ډېرو شاعرانو د ده پيروي کړې ده، مگر په دې لاره کې د ده حد ته څوک نه دي رسېدلي، په تېرو شاعرانو کې يوازې (ميرا) د ده په رنگ غزل ويلی شي، گومان کاوه شي چې دوی دواړه سره معاصر دي او تر (۱۲۵۰هـ) وروسته اوسېدل، دلته يوه خبره بله هم د ياد وړ ده، هغه دا ده چې دا ميرا هغه ميرا نه دی چې زموږ په تذکره (د پښتو شاعرانو تذکره چې موږ اوس ليکلې ده) کې د قلندر سره يو ځای ذکر شوی دی، د قلندر ميرا شاعر نه دی، بلکې د قلندر شاعر معشوق دی.

قلندر يې د خپل نامه سره يادوي او دا ميرا پياوړی شاعر دی.

د توکل د سبک خواص دا دي:

۱- مخترع د يو مخصوص سر او اهنگ دی.

۲- د مجازي محبت د نری پردې لاندې يوه بله دنيا او بې زواله محبت ښيي.

۳- دژبې استعمال په داسې طور سره کوي چې هېڅ رقم تکليف په کې نه وي او سړی گومان کوي چې روان نثر دی، دی په کلام کې د تخيل د لوړوالي او د ژبې د محاورو او متلو په استعمال خوږوالی او جذابت پيدا کوي، په تخيل، تمثيل او استعاراتو کې د پښتانه له محيطه نه وځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې لحاظ چې د توکل غزلیات د کتاب په صورت نه دی ټول شوي چې موږ په کې انتخاب وکړی شو او د ادبي تبصرې لاندې یې راولو، نو هغه چې په لاس راځي، دلته یې د نمونې په ډول لیکو، که څه هم زموږ د پورته ادعاگانو اثبات ونه کړی شي.

غزل

(۱)

په گلشن کې د بلبلو شور ما شوردی
غمازان چې غمازي کا مخ یې تور دی
د هغو چراغ بل نه شو تر سهاره
چا چې کړی په عاشقو ظلم زور دی
ما به دم کړې د وصال په منترونو
سور پېزوان دی او د دار په شونډو سور دی
درسته شپه انوار وربړي تر سهاره
د سهار د وخت رحمت گوره لا نور دی
د دنیا له عیشه وتی سراسر دی
چې بل شوی د هغو د مینې اور دی
سر دې نه پورته کوي د غم له تاله
توکله ! نن دې څه کانې په کور دی.

(۲)

پربړده چې مې مړ کې شاه لیلا په تېره توره
ستا ظلم و جفا ده یاره ما و ته منظوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه کـــه بېګنـــاه د ســـتا لـــه لاســـه شـــادت مـــومم
تـــه کـــه رانـــه لاړې رب بـــه راکـــه جنـــت حـــوره
ډېـــر دا ســـتا پـــه شـــان زېـــر زمـــین شـــو بـــې شـــانه
پربـــرېده کبـــر پربـــرېده نـــوره مـــه ګرځـــه مغـــروره
راغـــی پـــه توکـــل پســـې چپـــاو د غمـــازانو
اوس بـــه یـــې ســـرغوځ کـــا پـــه چـــاړه او یـــا پـــه تـــوره.

(۳)

شـــا لـــیلا پـــه تـــور وربـــل ایښـــي ګلونـــه
اوس روانـــه ده پـــه ســـیل کـــوي ســـیلونه
بـــال و پـــر مـــې د هجـــران پـــه لمبـــو وســـو
چـــا تـــه نـــه وایـــم د ســـوي زړه حالونـــه
توکـــل دې تـــل صـــفت د خـــال و خـــط کـــا
ســـپین دنـــدان دې مروارېـــد شـــونډې لالونـــه.))
(۲۳: ۱۵۱-۱۵۳)

د توکل په باب معلومات که له یوې خوا له نومړي ولسي شاعر سره د خادم صیب مینه او لېوالتیا څرګندوي، نو له بلې خوا د هغه شعرونه خوندي کوي. د توکل پر کلام د استاد خادم دغه تبصره او تحلیل موږ ته هغه مهال د پښتو ولسي ادب د پېژندنې لپاره ښه وسیله کېدی شي. له بلې خوا ادب تاریخ ته د دې موادو خوندي کول ډېر زیات ګټور دي. پر ولسي ادب باندې د استاد خادم د پوهې احاطه بل هغه ارزښت دی چې موږ ته د دې ډول شاعرۍ تحلیل او څېړنې ته ښه زمینه برابروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰ - باچا خان (فخر افغان): په شلمه پېړۍ کې د پښتنو او سیمې یو ستر ملي او مبارز شخصیت دی. نږدې اویا کاله یې ملي مبارزه وکړه او نږدې (۳۰) کاله یې د انګرېزانو له خوا په زندانونو کې تېر کړل. ده د هند په ازادۍ کې فعاله ونډه واخیسته، خو د پښتونستان د ازادولو په لاره کې خپل ملي ارمان ته ونه رسېد، ده په سیاست کې د سرېتوب لاره ونیوه، (عدم تشدد) یې اختیار کړ، جنګ جګړې ته یې لاس وانه چاوه، د خدایي خدمتګارو تحریک یې جوړ کړ او د پښتنو د پرمختیا لپاره یې تعلیم او سواد یوه اساسي لاره وګڼله. د باچا خان نظریات د سیمې پر ډېرو لیکوالو خپل تاثیر کړی دی. خادم صیب هم په دې ډله کې شامل لیکوال دی. ده فخر افغان ته ګڼ شمېر شعرونه او لیکنې لیکلې دي، چې دلته یې ځینې د بېلګو په توګه راوړو:

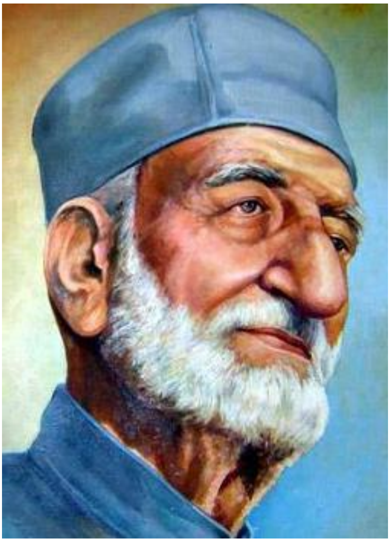

((راتـــګ دې پســرلی دی پــې چمــن فخــر کــوي
د نـــاز پـــه تـــش کتلـــو دې ګلشـــن فخـــر کـــوي
کـــولی شـــي پـــه ښـــه ژبـــه تعریـــف ســـتا د کمـــال
پـــه ټـــول چمـــن کـــې نـــن ځکـــه سوســـن فخـــر کـــوي
چـــې ښـــکل یـــې شـــي نصـــیب د قـــدمونو داشـــنا
هغـــه خـــاوره پـــه مشـــکو د خـــتن فخـــر کـــوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مینــــدو ســــرلوړی دی د زامنـــو پـــه نبـــوغ
د ښــو زلمــو پــه ســرباندي وطــن فخــر کــوي
پــه خیــر راغلــي وطــن لــره زمــونږ فخــر افغانــه
پــه یــاد ســتا د نامــه شــعر و ســخن فخــر کــوي
(خادم) چې په اخلاص شي څوک د ملک و د ملت
وطــن یــې پــس لــه مرګــه پــه مــدفن فخــر کــوي.))
(۱۲: ۱۲۱)

استاد خادم دا نظم فخر افغان ته د (۱۳۱۷ل) کال د کب پر (۱۳مه) نېټه لیکلی دی، دا هغه مهال و چې باچا خان له محکوم افغانستان څخه ازاد افغانستان ته سفر وکړ، دلته یې د هېواد بېلابېلې سیمې وکتلې او له ګڼو ولسونو سره یې ملاقاتونه وکړل.

خادم صیب چې د خپل وخت یو مفکر شاعر او د ملتپالنې د ښوونځي لېوال او مینوال وو، د پاچا خان افکارو پرې ډېر تاثیر کړی و، نه یوازې پورتنی نظم یې ورته ویلی، بلکې ډېر نور نظمونه یې هم ورته ویلي دي، د بېلګې په توګه به یې دا بل نظم هم وګورو. دا نظم یې بیا تر هغه پخواني نظم، شپږویشت (۲٦) کاله وروسته ویلی دی. دا ددې مانا ورکوي چې د (۲٦) کلونو په بهیر کې له پاچا خان سره د خادم صیب مینه هماغسې توده پاتې شوې ده. استاد خادم دا نظم د (۱۳۴۳ل) کال د جدي پر (۱۰)مه نېټه په کابل کې لیکلی دی.

((د پښـــتو او پښـــتنو بـــه لا څـــه حـــال و
کـــه تـــه نـــه وای ای بابـــا فخـــر افغانـــه
د پښـــتون شـــان دې بیـــا وښـــودو دنیـــا تـــه
تکلیفونـــه دې ډېـــر وګالـــل بـــې شـــانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د چـــا پـــه نـــوم ویـــده پښـــتون راویښ شـــو
مـــارګلۍ نـــه تـــر هـــرات او بدخشـــانه
د تکـــل پـــه لاره ډار لـــه هیڅـــا نشـــوې
اولوالعزمـــــه و بهـــــادره، پهلوانـــــه
د همـــت تخـــم دې وکـــاره پـــه ملـــک کـــې
پښـــتونخوا دې پـــه بـــل رنـــګ کړلـــه ودانـــه
پـــه افغـــان کـــې دې د مینـــې مشـــال بـــل کـــړ
پلوشـــې یـــې پورتـــه کېـــږي تـــر اســـمانه
د پښـــتون تـــوره د ورور پـــه وینـــو رنـــګ وه
د خپـــل قـــام پـــه تبـــاهۍ یـــې وه مېړانـــه
کټـــارۍ یـــې وه تـــر مـــلا ټوپـــک پـــه ولـــي
د تربـــور د مـــرګ لـــه پـــاره ســـرګردانه
تـــا یـــې تـــوره، ټوپـــک واخیســـتل لـــه لاســـه
د تربـــور کـــور تـــه دې بوتللـــو پښـــېمانه
دښـــمني دې پـــه وروري کړلـــه بدلـــه
لارښـــوونکیه و راهنمایـــــه مهربانـــــه
د خـــدایي خـــدمتګارۍ پیغـــام دې راوړ
هـــدایت دې پښـــتنو تـــه لـــه اســـمانه
تـــه دښـــمن د اســـتعمار او اســـتبداد یـــې
رحمتونـــه دې پـــه تـــا وي لـــه رحمانـــه
تـــه بـــه مـــړ شـــې، مـــوږ بـــه مـــړه شـــو، ټـــول بـــه مـــړه شـــي
د پښـــتون نـــوم بـــه ورک نـــه شـــي لـــه جهانـــه
اباســـین بـــه پـــه مســـتۍ مســـتۍ بهېـــږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غورځــوي بــه ســپین ځګونــه لــه دهانــه
ســپینې واورې بــه پــه لــوړو غــرو وربــږي
لـــه پـــامیره، تـــر خیبـــره او کاغانـــه
کاروانونـــه بـــه چلیـــږي تـــل تـــر تلـــه
لـــه امـــو نـــه پـــه خیبـــر تـــر هندوســـتانه
پـــه بـــل شـــان بـــه تاریخونـــه لیکـــل کیـــږي
وي هیـــر شـــوي بـــه وختونـــه لـــه هـــر چـــا نـــه
خـــو ســـتا نـــوم بـــه د پښـــتون پـــه خولـــه یـــاد یږي
څـــو چـــې وي د پښـــتنو خونـــه ودانـــه
کاشـــکې نـــه وای کـــړه شـــوې دغـــه لاره
ای د ټولـــو پښـــتنو قومونـــو پـــلاره
پـــه جامـــه د پښـــتانه کـــې لـــوی انســـان یـــې !
تـــه افغـــان یـــې، خـــو خیـــر خـــواه د کـــل جهـــان یـــې !))
(۱۲: ۴۰۲-۴۰۳)

پورتني نظم کې د باچا خان د مبارزو یو ډېر ښه تصویر وړاندې شوی دی، دا نظم په حقیقت کې کې د باچا خان د مبارزو یو مانیفسټ دی. د هغه ارمانونه تصویروي، د دې ترڅنګ له باچا خان سره د خادم صیب روحي پیوستون څرګندوي. د دې نظم له محتوا څخه دا خبره په ښه ډول څرګندېږي چې د خادم صیب پر روح و روان، فکر او نظر د باچا خان مبارزو او فکر څومره ژر تاثیر پرې ایښی دی. خادم صیب نه یوازې په نظم کې د باچا خان د مبارزو تصویر کاږلی، بلکې په نثر کې یې هم د هغه په باب ګڼ شمېر لیکنې کړي دي. که د باچا خان په باب د استاد خادم منظوم او منثور کلام ټول سره راټول کړو، نو یو ځانګړی اثر به ترې

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړ شي. دلته به يې د نثر يوه بېلگه هم وړاندې کړو:

د پښتونستان لوی زعيمان

((خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان به په جېلخانو کې تر کومه مريضان پراته وي؟

پنځه کاله او شپږ کاله بامشقته قيد د يو داسې شخص د پاره چې عمر يې د (٦٠) او (٧٠) کالو څخه تېر وي، څه اسانه کار نه دی او بيا د يو داسې شخص د پاره چې په عمر کې يې تحقير، سپکوالی، خرابه غذا، بنده هوا او بدني مشقت نه وي ليدلی، انسان خو له غوښو جوړ دی، له تيږو خو جوړ نه دی.

خان عبدالغفار خان د محکوم پښتونستان د سرحد د صوبې لوی زعيم، د خدايي خدمتگارو د حزب موسس او رييس او خان عبدالصمد خان د بلوچستان لوی زعيم او د وطن د حزب موسس او رييس چې دواړه په اوه مليونه پښتنو کې نافذ الکلمه او منلي ليډران دي. د پاکستان د تشکيل نه وروسته په دې گناه چې دوی پښتونستان او د خپل وطن او قام ازادي غواړي، بې محاکمې او بې گفتگو په کوم وخت چې د فرنگ له قيده خلاص شوه، د پاکستان په جېل کې ولوېدل.

ډېر کلونه تېر شول، ډېرې وعدې راغلې او پوره شوې، خو هر وار پاکستان د دوی د قيد ميعاد افزود کړ او پرې يې نه ښودل، اوس هېڅوک نه شي ويلی چې دا لوی زعيمان او دا اوه ميليونه پښتنو ازادي غوښتونکي به تر څه وخته بنديان وي؟ د دوی صحتونه خراب دي، د دوی زندگي تباه ده. ځينې پښتانه ليډران لکه قاضي عطاء الله په بندونو کې مړه شول. ايا پاکستان دا اراده کړې ده چې د دوی مړي دې له جېلخانو ووځي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د وطن ازادي غوښتل دومره لويه ګناه وای چې سزا يې مرګ وای، نو پرنګيان خو تر هر چا زيات د قوت خاوندان وو، نو خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان اڅکزی يې ولې په بندونو کې نه وژل چې هره دفعه به يې د غذا په نه خوړلو او د صحت په خرابېدو له بنده ايله کول.

قوي خبره دا ده چې که د سياسي ازادۍ غوښتلو سزا مرګ وای، خو مسټر جناح، لياقت علي خان او دا نور ټول به په بندونو کې مړه وو. ښه، هر کله چې دا کار پرنګيانو نه کاوه، نو د اسلام مدعيان يې په کوم سند کوي؟

مخکې جرايدو ويلي وو چې د نهرو، محمد علي له خبرو او مفاهمې نه وړومبی به خان عبدالغفار خان ايله کړی شي. په لندن کې ښاغلی محمد علي د جرايدو نمايندګانو ته ويلي وو چې زه پاکستان ته ورشم، نو د خان عبدالغفار خان په بند به غور وکړم. مبصرينو ويل چې د نهرو او محمد علي د ملاقات نه به وړومبی (خان) خلاص شي، مګر مونږ پوهېدو چې د پاکستان صدر اعظم دا کار نه کوي او دغه دی ويې نه کړ.

په دې ورځو کې محلي جرايدو د خان عبدالغفار خان يو دردناک تصوير نشر کړی دی. دا معزز سړی په يو ابتر حالت او مريضه قواره سره د بنديخانې د فولادي سيخونو هغه خوا ته څادر اغوستی ښکاري، ناشر د فوټو په سر ليکلي دي:

((باچا خان د فرنګ له قيده وروسته د پاکستان په بند کې)) زه پوهېږم چې د دې تصوير په ليدو به هر پښتون وژاړي، دا دی هغه تصوير مونږ هم کاپي او نشر کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا خان خو هر چا ته معلوم دی چې دا څلورم، پنځم ځل دی چې شفاخانه په شفاخانه یې ګرځوي او پاکستاني ډاکټران یې اپرېشن کوي او خپل مشقونه ورباندې کوي او اوس په لاهور کې پروت دی، یوه بله د زړه خبره د خان عبدالصمد خان اڅکزي هغه لیک دی چې ده د خپل یو دوست په ځواب کې د روژې نه مخکې لیکلی او دا خط مونږ ته د دهلي د تیج اخبار په ذریعه راغلی دی.

تیج وایي چې دا خط د لاهور د (اثار) نومې اخبار نشر کړی دی او مونږ ته د ډاک په ذریعه رارسېدلی دی. دا خط د هند او پاکستان نورو جرایدو هم نشر کړی دی.)) (۲۳: ۹۲۴-۹۲۵)

۱۱- کامل مومند: دوست محمد خان کامل مومند د پښتو ژبې یو لوی لیکوال تېر شوی، پښتو ادب ته یې نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي، په تېره بیا په څېړنیزه برخه او خوشال پېژندنه کې، دوست محمد خان مومند تر شلو زیات علمي اثار لیکلي، چې اکثره یې چاپ شوي دی. د کامل مومند شخصیت ، اثارو او افکارو پر خادم صیب خپل خاص تاثیر لرلی دی او هغه ته یې د (۱۳۴۸ل) د غبرګولي، پر (۲۸)مه نېټه

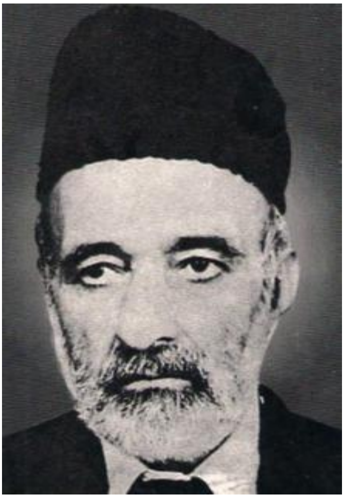

یو نظم لیکلی دی، ددې نظم له محتوا څه ښکاري چې انګرېزانو د کامل مومند د تعلیم او کار مخه نیولې او دې کار د خادم صیب پر افکارو تاثیر کړی دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامل خان مومند

((د انګرېـــــز نــــا مـــــراد تعلیمـــــه !
پــــوه پښـــتون چـــې دې عاطـــل کـــړ
پـــه غربـــي تعلـــیم لګیـــا شـــو
خـــو پښـــتو ادې فاضـــل کـــړ
لـــه نـــري رنځـــه ممنـــون یـــم
غــــټ مومنـــد یـــې چـــې کامـــل کـــړ
لـــوی کـــرم و لـــه اســـمانه
چـــې پښـــتون تـــه یـــې مایـــل کـــړ.))
(۱۲: ۱۹۴)

د پورتني نظم محتوا ته په کتو سره خادم صیب د کامل مومند له سیاسي ملي او پښتني افکارو سره خواخوږي څرګندوي او دا د خدای لوی کرم ګڼي چې د کامل په شان یو لوی انسان یې د پښتو او پښتنو خدمت ته وهڅاوه.

۱۲- جهان زېب: جهان زېب د پښتنو یو بل ادبي او ټولنیز شخصیت تېر شوی، د خادم صیب د ژوند له زمانې سره هممهاله و، د هغه افکارو د خادم پر فکر خپل تاثیر کړی او خادم صیب دې ته هڅېدلی چې د هغه کار، فکر او مبارزه وستایي او هغه ته د غزل په فورم کې یو ځانګړی نظم ولیکي، نظم ته یې هم د (جهان زېب په مینه) نوم ورکړی دی. استاد خادم دا نظم د (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۸)مه نېټه لیکلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جهان زېب په مینه

((زېبا ګلونه جهانزیب په پښتونخوا کړلي
تازه بڼونه یې په مینه د بابا کړلي
ښکلی وطن، ښکلی پښتون، ښکلې پښتو ده په کې
یا په وربل ښکلي ګلونه دي لیلا کړلي
د عشق او مینې په هېواد او د مکېز په سیمه
ګل خندانې دا ګلونه په خندا کړلي
قربان د هغه پاکې خاورې د آدم نه شمه
چې درخانۍ په کې باغونه د وفا کړلي
تو تیان به پورته د زیب سر د هغې ځمکې نه شي
چې یې تخمونه د نغمو په کې پخوا کړلي
د افغان زېبه، ته نواب وې چې ګلشن دې که جوړ
(خادم) ته ګوره چې ګلان یې په بېدیا کړلي.))
(۱۲: ۱۳۰)

پورتني نظم کې خادم صیب د جهان زېب، پښتو او پښتونولي ستایي او په دې برخه کې د جهان زېب خدمت، د ستاینې وړ بولي، هغه ته د افغان زېب خطا کوي، څرنګه چې جهان زېب هغه مهال یو ټولنیز شخصیت و او خدمتونو یې څرګند وو، نو خادم ورته په خطاب کې وایي چې تا په نوابۍ کې ګلشن جوړ کړی، خو خادم په بیدیا کې همدا فکر پاللی او ګلان یې په کې کرلي دي. ددې نظم محتوا دا ده چې جهان زېب او خادم یوه لاره تعقیبوي او هغه پښتو او پښتنو ته خدمت کول دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳- اجمل خټک: د پښتو په معاصرو ادبیاتو کې اجمل خټک

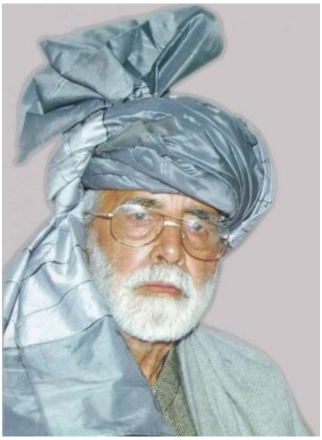

یوه ځلانده څېره ده. په نظم او نثر دواړو کې لوی لاس لري. د اجمل خټک افکار او شاعري د خپل وخت پر ځوان ادبي قشر خپل تاثیرات پرې ایښي دي. استاد خادم چې د اجمل خټک د زمانې هممهاله ادبي شخصیت دی، هم د اجمل خټک له نظریاتو سره یې نظریات ډېر نږدې دي او په ځینو برخو کې یې د هغه د افکارو رنګ هم اخیستی دی. د (غیرت چغه) د اجمل خټک یو مشهور کتاب دی. د دې شعري ټولګې شعرونه دومره عام شوي وو چې خلکو به په مظاهرو او لویو غونډو کې د شعارونو په توګه کارول، ان اوس هم د هغه له شاعرۍ څخه همدا ډول ګټه پورته کېږي. (د غیرت چغه) کتاب څخه یو غزل یو وخت د مشاعرې لپاره انتخاب شوی و، ګڼو مطرحو پښتنو شاعرانو ددې شعر په اقتفا شعرونه وویل او بیا دا مشاعره د یوه ځانګړي کتاب په بڼه هم چاپ شوه، استاد قیام الدین خادم هم د اجمل خټک د دې غزل په اقتفا یو شعر لیکلی دی. سربېره پر دې استاد خادم د اجمل خټک د زنداني کېدو او د هغه د مبارزو په باب نورې لیکنې هم کړي، دلته به یې لومړی دغه منظوم کلام ته نغوته کوو:

د اجمل په شعر

خبــر د زمــانې لــه انقــلاب لــرې کــه نــه؟
سـبا تــه بــه دغــه ښــکلی حباب لــرې کــه نــه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه سـرو سـترګو خمـارو نـه دې ځـار شـمه سـاقي
د خـم د ځنځولـو هـم څـه تـاب لـري کـه نـه؟
راوا چـوه نـامردې دا وخـت نـه بـه وي سـبا لـه
لـږ نـور هـم چېـرې وګـوره شـراب لـري کـه نـه؟
بهـار د تـازګۍ او رنګينـۍ پـه تېرېـدو دی
مطربـه پـه تخـرګ کـې دې ربـاب لـري کـه نـه؟
قومونـه درنـه والوتـه د بـرق پـه وزرونـو
افغانـه تـه هـم فکـر د شـتاب لـري کـه نـه؟
بادشـاه د قـام پـه مينـه جام د نـوي ژونـد اوچـت کړ
خادمـه کـوم غـزل دې انتخـاب لـري کـه نـه؟))
(۱۲: ۱۴۶)

استاد خادم دا پورته غزل د (۱۳۴۲ل) کال د ثور پر (۳۰)مه نېټه په کابل کې ليکلی دی. دا شعر چې د اجمل خټک د شعر په اقتفا ليکلی شوی، د خادم صيب د فکري قوت او هنري جوهر څرګندونه کوي. په هغه زمانه کې چې چا هم د اجمل خټک د غزل په اقتفا شعرونه ليکلي، اکثره يې تقريباً يوه مشترکه موضوع تعقيبوي، يانې همغه موضوع چې اجمل خټک پنځولې وه، پر همدې اقتفا د نورو شاعرانو ټول ليکل شوي شعرونه بيا د همغې موضوع پر محور راڅرخي.

د اجمل خټک فکر او د مبازو تاثير خادم صيب له ذهني مسير سره برابر دی او پر هغه خوږ لګي، په يوه بل ځانګړي نظم کې اجمل خټک ته وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اجمل ته

مـــــا پېژنـــــدلی پـــــه پښـــــتو بانـــــدې
اجملـــــه وروره پـــــه نغمـــــو بانـــــدې
مســـــحور پـــــه چغـــــه د غیـــــرت دې شـــــومه
پـــــه افغـــــاني ننـــــګ و همـــــت دې شـــــومه
دا دې لا بلـــــه څـــــه نعـــــره وکړلـــــه
لـــــه پښـــــتونوالې دې توبـــــه وکړلـــــه.

د اجمل خټک په باب يې نور نظمونه او نثرونه هم ليکلي دي، دا يو نثر يې د هغه د زنداني کېدو په اړه دی چې ادبي رنګ هم لري.

اجمل خټک ولې بندي شو؟

((د يو متجسس شاګر پوښتنې

استاذه! هغه بله ورځ ما ويل چې زه يوه پوښتنه کوم، تاسو ويل چې اوس د پوښتنو وخت نشته، نو اوس غواړم چې همغه پوښتنه وکړم:

استاذ: ښه وايه کنه هغه پوښتنه څه ده؟

شاګرد: ما دا پوښتنه کوله چې اجمل خټک ولې بندي شو؟

استاذ: کوم اجمل خان؟

شاګرد: ولې اجمل خټک د پېښور مشهور شاعر او اديب؟

استاذ: هو، پوه شوم اجمل خان د کومې ژبې شاعر او اديب دی؟

شاګرد: خو د پښتو ژبې شاعر او اديب دی کنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاذ: په پېښور کې ګونډې د پاکستان د حکومت له لاسه یوازې اجمل خان خټک بندي شوی دی، بل څوک نه دي بندیان شوي؟

شاګرد: هسې خو معلومه ده چې ۱۲ زره پښتانه بندیان دي، خو د اجمل خان بندي کېدل یوه تازه پېښه ده.

استاذ: ولې د صنوبر حسین بندي کېدل ګونډې تازه پېښه نه ده؟

شاګرد: صنوبر حسین غریب خو پخوا هم ډېر وخت بندي و، هغه خو خبره جوړه ده وایي چې خدایي خدمتګار او د فخری افغان د ګوند سړی دی. پخوا یې هم سیاسي کارونه کړي دي او اوس هم د پښتونولۍ په ننګ ولاړ دی. صنوبر حسین خو معلوم سړی دی او اوس خو یې ډېر احتیاط کاوه، خو د اسلم په مجله کې چې په پښتو یې چلوله، له یوې خوا یې پښتو ته خدمت کاوه او له بله پلوه یې د پښتنو په تذلیل او غلامۍ ژړل. ما اورېدلي دي چې صنوبر حسین خان د اسلم د مجلې د یوې ګڼې په سبب چې په هغه کې یې د (رحمان بابا) د سالګرۍ په باب مشاعره شوې وه او په هغه کې د پښتنو حال ژړا وه، په هغه بندي شوی دی.

استاذ: ښه نو دغه مجله تا کتلې ده؟

شاګرد: نه، نه مې ده کتلې.

استاذ: دغه مجله پیدا کړه، ویې ګوره، د اجمل خټک ګناه به هم درته معلومه شي!

شاګرد: ښه، استاده! تاسو به کتلې وي، هلته نو اجمل څه ویلي دي؟

استاذ: هلته اجمل خان خټک یو ډېر دردناک شعر ویلی دی. په هغه شعر کې نور څه نشته، یوازې د پښتنو عظمت، وقار، دبدبه، اخلاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سجا په دغسې بلاغت بیان شوي دي، چې په لوستو يې پښتون اوښکې نه شي ټینګولای، ما يو ځل دغه منظومه د خپل يو دوست په کور کې واورېدله، چې ده راته لوسته. دومره مې پرې وژړل چې د پلار پر مرګ مې دومره نه دي ژړلي.

شاګرد: اهو درېغه ما هم يو ځل دغه شهکار ليدلی وای.

استاذ: هيله ده چې زه به يې دروښيم.

شاګرد: ښه، نو اجمل خان يوازې په هغه يو شعر چې هغه هم د پښتونولۍ په باب ليکل شوی بندي دی؟

استاذ: نور نو څه؟

شاګرد: ښوونکيه! په محکوم پښتونستان کې د پښتونولۍ کنايې يادول هم ګناه ده او سړی به د خپل عظمت په ياد ژړلی هم نه شي؟

استاذ: ولې به ژاړي، د شاعر اوښکې خو عروق تازه کوي او د قوم لپاره اوبه او ژوند دي. پاته شوه دا خبره چې ته وايې په محکوم پښتونستان کې د پښتونولۍ کنايې يادول هم ګناه ده؟ دا خبره بايد تا ته معلومه شي چې د پاکستان حکومت چې يو بې تاريخه حکومت دی، د پښتو او پښتونولۍ له اصطلاحاتو څخه دومره وېرېږي چې د توپ له ګولې نه دومره نه وېرېږي. دوی تل کوښښ کړی دی چې د پښتو او پښتونولۍ سرچينې په محکوم پښتونستان کې وچې کړي.

شاګرد: ښه، نو سياست د خلکو له تهذيب سره څه کار لري؟ ژبه او تهذيب خو د هر قوم ازاد دی او هر قوم که څه هم د بل محکوم وي، د خپل تهذيب په ساتلو کې ازاد دی، لکه دين چې ازاد دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاذ: ته د کوم ځای خبرې کوې؟ ته چې لګیا یې دا خو دنیایي قوانین او نړیوال اصول بیانوې. د پاکستان واکمن دا یو هم نه پېژني، په پاکستان کې نه دین ازاد دی، نه تهذیب او بل دا چې د دوی د ځانګړي سیاست نقشه غرب طرحه کړې ده.

شاګرد: نو دا خو ډېره بد اخلاقي ده چې د پاکستان سیاسیون یې کوي.

استاذ: په (خندا شو) د سیاستوالو په اند اخلاق او سیاست بېل بېل څیزونه دي، په ځانګړي ډول هغه سیاستوال چې د دین غړوندي یې شلولي دي، هغوی هېڅکله نه متجسس کېږي او نه د قوانینو او مقرراتو پابندي کوي.

شاګرد: دا نو څه خبره ده چې سیاست له اخلاقو بېل شی دی؟

استاذ: زه دا خبره اوس نه شم بیانولی، خو د (ماکیاولي) دغه نظریه ده او په دغه نظریه سره دین او سیاست سره بېل شوي دي او همدا لامل دی چې نن یې دنیا د بد اخلاقۍ په سیند کې لاهو کړې ده. مسلمانان باید دغه نظریه ونه مني، خو له بده مرغه د پاکستان حکومت د اسلام له دعوو سره بیا هم په بېله لاره روان دی.

شاګرد: دا په زړه پورې بیان به کله واورو؟

استاد: که خدای کول په یو فرصت کې به یې واورو، خو اوس به پوه شوي یاست چې اجمل خان خټک او صنوبر حسین خان ولې بندیان شول او ۱۲ زره خدایي خدمتګاران ولې بندیان دي او پښتانه او پاکستان ولې له یو بل سره په ټکر کې دي؟ د پاکستان حکومت یوازې پښتانه نه دي، تنګ کړي، خپله د پاکستان مظلوم مسلمانان هم په بندونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځورېږي. الله دې رحم وکړي، نن ټول شرق وسطي خوځېږي او یوه قوه یې خوځوي. د پښتونستان مساله په دغو مسایلو کې یوه مساله ده.

ډېره مهرباني، السلام علیکم.)) (۲۳: ۸۴۶-۸۴۷)

۱۴- خان عبدالولي خان: خان عبدالولي خان د پښتنو له سترو سیاسي مشرانو څخه و، ده په سیاست کې د خپل پلار باچا خان لاره تعقیب کړه او د ژوند تر پایه یې خپلې مبارزې ته دوام ورکړ. خان عبدالولي خان پر سیاسي فعالتونو سربېره لیکوالي هم کړې او یو شمېر کتابونه یې هم چاپ شوي دي. (ربښتیا ربښتیا دي) دده د نامتو اثارو له جملې څخه دی. د ده فکر او مبارزې د استاد خادم پر فکر او مبارزې تاثیر ښندلی او د همدې اغېز له امله یې هغه ته یو نظم ډالۍ کړی دی. په دې نظم کې یې هغه یو مشر او لیډر معرفي کړی دی:

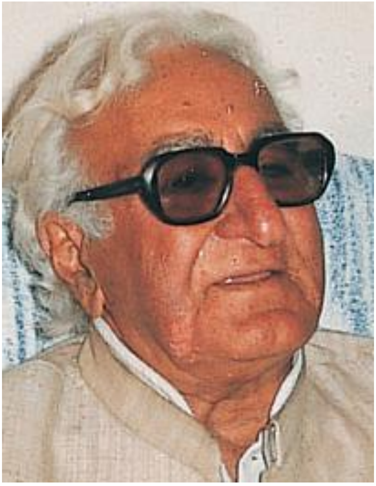

عبدلولي خان ته

عبــــدالولي خــــان، مشـــــر او لیــــډر دی
پښـــــتون چـــې څــــه دی، ټـــول یـــو ټبـــر دی
ســـل مـــو دې ومـــري، یـــو مـــو دې نـــه مـــري
ځینــــو تــــه لاس او زمــــو نړه ســــر دی

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمـــــونږه خانـــــه، پـــــه مـــــونږه ګرانـــــه
صـــــاحب د عـــــزم او لـــــوی انســـــانه
کـــــه هـــــر پښـــــتون دی، د ملـــــک ولـــــي کـــــړ
مشـــــکلات واړه، بـــــه شـــــي اســـــانه

***

قـــــام خـــــو مـــــریض دی، مـــــرض یـــــې څـــــه دی
مـــــرض د ســـــر دی، د ګېـــــډې نـــــه دی
ســـــر یـــــې د بـــــل دی، نـــــور بـــــه یـــــې څـــــه کـــــړو
کـــــه ســـــر یـــــې ښـــــه شـــــو، بـــــدن یـــــې ښـــــه دی

***

کولتـــــور و هـــــر قـــــام تـــــه لکـــــه ســـــاه ده
هـــــو اقتصـــــاد یـــــې د ژونـــــد بقـــــا ده
قـــــام دې ژونـــــدی کـــــړه، سیاســـــت دانـــــه
لـــــه عمـــــرو پـــــاتې، دغـــــه خـــــلا ده

***

هـــــر اســـــتعمار چـــــې قومونـــــه کېـــــر کـــــړي
تـــــول خپـــــل دودونـــــه ورځنـــــې هېـــــر کـــــړي
ذهـــــن یـــــې غـــــلام کـــــړي، کـــــه وي ازاد هـــــم
هېـــــر یـــــې پـــــه هېـــــر او تېـــــر یـــــې پـــــه تېـــــر کـــــړي

***

حســـــوده پربـــــږده، خوشـــــې ســـــودا ده
دا ډلـــــې نـــــه دي، دا پښـــــتونخوا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

بــدي يــې ماخلــه، دوســتي يــې ښــه ده
دا نســـــخه تاتـــــــه، د مســــــيحا ده

***

ګــولۍ بــاران شــوې، دربانــدې ديــر کــې
تــاثير يــې پرېښــود ، زمــوږ ضــمير کــې
د عشــــق د لارې، ترخــــه خــــوارږه وي
انســـان تـــه رســـي، چـــې وي تقـــدير کـــې.

دا نظم چې د اوو څلوریزو له جوړښته رغېدلی، د ولي خان سیاسي او ملي شخصیت ته د استاد خادم د درناوي څرګندونه کوي. په دې څلوریزو کې نه یوازې د ولي خان شخصیت ارزول شوی، بلکې ډېر غټ حکمت هم په کې پروت دی. هغه په دې څلوریزو کې د خپل قام ناروغي په ګوته کوي.

۱۵- ماسټر عبدالکریم: ماسټر عبدالکریم د پښتو معاصرو ادبیاتو

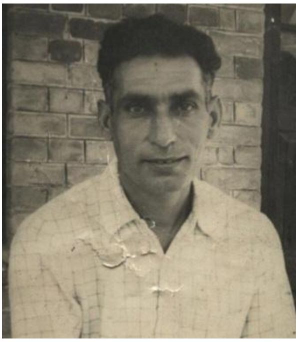

یوه ځلانده څېره وه. دی د لنډو کیسو یو خورا پوخ لیکوال و. ده په لسګونو لنډې کیسې لیکلې دي او نثر یې خورا خوږ، سلیس او روان و. د ده د نثر اغېزې نورو ځوانو لیکوالو ته هم وررسېدلي او ځینو یې د ده د نثري لیک پسې تعقیب کړی. استاد خادم له ماستر عبدالرکیم سره له نږدې لیدلي او کتلي وو، د هغه لیکوالي یې خوښېدله، کله چې ماستر عبدالکریم وفات شو، نو استاد خادم (د ماسټر کریم ادبي شخصیت) تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامه لاندې یو مضمون ولیکه او د ماستر کریم د شخصیت په باب یې رڼا واچوله. دا دی دا لیکنه دلته وړاندې کوو:

د ماستر کریم ادبي شخصیت

((د پېښور د اتمانزو ماستر عبدالکریم چې ملګرو او همزولو به (ماستر کریم) باله، په تېرو ورځو کې له دې دنیا څخه سترګې پټې کړې. د ده مرګ د پښتونخوا په لر او برو سیمو کې یوه خواشینې او ژړوونکې حادثه وګڼل شوه.

هر څوک پوهېږي چې مرګ یوه طبیعي حادثه او په هر ژوندي هرو مرو راتلونکې ده. دا ترخه د هر چا له ستوني تېرېدونکې او په دې تورتم کې هر څوک ورننوتونکی دی او چې خوږېږي او رڼا کېږي، نو په خپل عمل او بس.

ماستر د عمر په لحاظ د مرګ نه و، خو مشکلاتو وواژه، موږ سره نور هېڅ نشته، یوازې تاوده اهونه د ده سره ملګري کوو. ماستر خو به مړ کېده، ځکه چې بې له دې بله چاره نشته، خو د ده په تللو د پښتو او پښتونستانیانو په ډله کې یو داسې درز پیدا شو چې په مشکل سره به ډکېږي او د ارمان خبره دا ده چې ارماني ګور ته ولاړ.

ماستر کریم له یوې غریبې کورنۍ سر رااوچت کړ او د باچا خان په سیوري کې لوی شو، دومره لوی شو چې خپله کورنۍ، د ملګرو ډله او پښتنه دنیا یې درنه کړه. د خدایي خدمتګارانو په ملي ښوونځیو کې عالم او بیا هملته استاد شو. د قوم په تربیه، پوهولو، راپورته کولو کې یې تکالیف وګالل. بندونه یې تېر کړل، ستغې سپورې یې وزغملې، خو نه یې شکایت وکړ او نه یې چا ته سر ټیټ کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خدای رحمت شه د ده په زېږېدنه، دده په ځوانۍ... د ده مړینه او د ده په عزم اوپښتونولۍ.

ماسټر کریم په دړ ډېر جګ او ډېر ټیټ سړی نه و، منځنۍ ونه یې درلوده، نه نروچکی و او نه ډېر چاغ، غنمي رنګ، ښکلې قواره او جذابه بشره یې لرله، خبرې یې لږې په ورو ورو او خوږې وې، په زوره یې نه خندل، خو په شونډو یې تل یوه نرۍ مسکا لوېده.

ارام، متین او مؤقر سړی و، ځوک یې په ناسته او جرګه نه مړېدل، د ده له څېرې څخه راستي، صمیمیت او مینه برېښېده.

د سرې یا خړې خامتا کالي به یې اغوستل، د کالو په سکښتاو کې یې پښتني اسلوب نه پرېښود، یو خړ څادر به یې به ځان راتاواوه. څپلۍ به یې په پښو کولې، خو د مشر او خپلې ډلې په پل به لوڅ سر ګرځېده. ماسټر کریم د پښتو زورور لیکوال و. ده په نثر کې یوه ځانته لاره ایستلې وه. هغه وخت چې (پښتون) مجله چاپېده، نو په روانو سیاسیاتو باندې به تبصرې په کې د ده په قلم وې.

د ده نثر روان، خوږ او سیلس و. پښتو به یې په خاص پښتني اسلوب لیکله. د نورو ژبو تاثیر لاندې به نه راته.

دی په انګرېزۍ او نورو ژبو ښه پوهېده، ولې پښتو به یې نه ګډوله، لغات پښتو، ترکیبونه پښتو، جمله تړل پښتو او تعبیرونه پښتو، چې د پښتو په محاورو، کنایو، امثالو او استعمارو به ډک وو، دا د ده د اسلوب خصوصیات وو.

دی زیات یو عملي سړی و، خو د عمل نه پس یې د قلم په ډګر کې هم ځان سترې کړی و، ولې لکه په عمل یې چې قیود لګېدلي وو، د قلم نتیجه یې هم لکه چې د قام په نصیب نه شوه. د ده په مرګ د پښتنو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوالو له ډلې دپښتو د میدان یو مزی پهلوان کم شو. د (۱۳۲۷هـ ق) کال په ژمي کې چې بېنوا او زه د پېښور موزیم ته دمشاعرې د ګډون د پاره پېښور ته تللي وو، نو هلته د ښاغلي عبدالولي خان په مرسته په اتمانزو کې د باچا خان په لیدلو بختور شو، دغلته د پښتو ډېر لیکوال او شاعران رابلل شوي وو او له دې محفل څخه مو ډېر خوند واخیست، څو ورځې پس مو ماسټر کریم په پېښور کې ولید: بېنوا ورته وویل: ((ماسټره! ته چېرته وې چې دا څو ورځې مو هېڅ ونه لیدې؟)) ماسټر ورته په مسکا وویل: ((زه خو د حکومت نوکر یم او د حاضرۍ په قید کې یم)). ما ورته په ټوکه کې وویل: ((نو خدای دې موقوف کړه چې موږ دې ډېر ووینو!)).

بله ورځ چې ماسټر راغی له ورایه یې خندل. موږ وویل: ((وایه څه چل دی؟)) ده ویل: ((زه خو یې رښتیا موقوف کړم)). موږ وویل: ((ولې اخر په څه؟)) ده په خندا کې موږ دومره پوه کړو چې: ((موږ په خپل وطن کې د (ولې) حق نه لرو)).

ماسټر سره موږ په څو مجلسونو کې مخ شوي وو، خو ماسټر بې له سترګو او تبسم نه په بله ژبه ډېرې خبرې له مصلحته د باندې ګڼلې!.

ماسټر کریم مړ شو، خو کوم وخت چې د پښتو او پښتون د هیلو غوټۍ ګلونه وسپړي، نو د پښتونخوا ځوانان او پېغلې به د پښتو دلارې د نورو شهیدانو په لړ کې هر کال د ده په مزار هم دګلونو ګېډۍ ږدي او د پښتونخوا د مالیار په حیث به ورته دعا کوي، دکابل پښتو اکاډیمۍ دغه مړینه لویه ادبي ضایعه ګڼي او د ده کورنۍ او ملګرو ته نېک اجر غواړي.)) (۲۳: ۲۶۹-۲۷۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندې د مرحوم ماسټر عبدالکریم له ادبي اثارو څخه د نثر یوه نمونه رانقلوو:

پاکه پاڼه

((پاڼې په څو قسمه دي، د ونې پاڼې، د گل پاڼې، د قران پاڼې، د ژوند د کتاب پاڼې او د تماکو پاڼې، سره د دې چې هره پاڼه په خپل ځای ډېره درنه ده، خو په ټولو کې د قران پاڼه ډېره پاکه او مبارکه ده، مگر زیات کار نن سبا د تماکو له پاڼې څخه اخیستی شي....

یوازې کور، کوڅه، حجره، دېره، پوله، پټی نه دی چې گنې د تماکو د پاڼې پیریان پرې ناست دي.

که سگرېټ په جامه کې سکول، کالج، دکان، دفتر او ښکلو ماڼو ته ورسېد؛ نو هغه ده د نسوارو په ډبلي کې د جماعت محراب کې ناسته ده او ان د ملا صاحب نه سرسایه اخلي، ولې ډېره موده کېږي چې د چین ماچین ښاپېرو زموږ دې وطن ته یوه نوې پاڼه راوړې ده او دا وطن د دې پاڼې دومره خوښ شو چې خپل ټول قام قبیله یې ورپسې په کډه راوستلې او نوې پاڼه یې شا ته کړه، دا پاڼه د رنگه توره او د خوی نه ترخه ده؛ خو بیا هم د خلقو تن وجود دی او هر سړی ورته دومره ممتاز دی چې بې د دې د اجازې نه د کوره بهر ته نه شي وتی، بس د هر چا د کور مېرمن ده، دې ته د چایو پاڼه ویلی شي، پخوا به خلقو سحر سبا په جمات کې د قران په پاڼه سترگې غړولې، ولې اوس خو چې یې د چایو پاڼه ښکل کړې نه وي، د قران پاڼې ته کتلی قدرې نه شي.

که چای د خوی نه ترخه ده، نو خواږه یې هم شته، که ډېټې ته دې وړاندې کړه، نو مقدمه به وگټې، که په وکیل دې ووهله، نو ربښتیا به

(c) ketabton.com: The Digital Library

درله دروغ کړي او دروغ به درله رښتیا کړي چې د تانې تحصیل د واکدارو د چایو غم کوې، نو بیا سپین باز گرځه، خیر دی که بې لېسنه ټوپک ساتې او که غلا غلطې او جواری کوې، که دعوه گټې قاضي صاحب باندې یې نوش کړه. که مړی ښې، نو ملا صاحب ته یې هبه کړه.)) (۲۳: ۲٦۹-۲۷۱)

خادم صیب پر ماسټر عبدالکریم باندې په تحلیلي نثر کې د ماسټر عبدالکریم د نثر ځانگړنې، کمال او هنر هر څه په گوته کړي. دا کار له مرحوم ماستر عبدالکریم سره د استاد خادم مینه او خلوص هم څرگند وي او له هغه یې تاثر هم.

۱٦- وزیر محمد گل خان مومند:

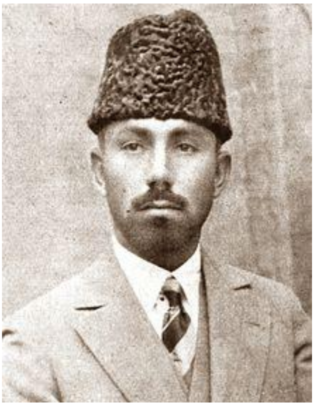

وزیر محمد گل خان مومند په شلمه پېړۍ کې د پښتنو د ستر ادبي، سیاسي، ټولنیز، ملي او حکومتي شخصیت دی. محمد گل خان مومند په دې پېړۍ کې د افغاني نشنلېزم او ملتپالنې له مخکښو څېرو څخه دی. ده د پښتنو د سیاسي، ټولنیز، اقتصادي او فرهنگي ودې لپاره نه هېرېدونکي کارونه ترسره کړل. دی نه یوازې یو پوخ سیاستوال او پوځي جنرال و، بلکې ښه لیکوال او شاعر هم و.

(پښتو لیاره، پښتو سیند، لنډکۍ پښتو) یې مشهور اثار دي. ده په ویښتیایي پړاو کې د پښتو پنځه ستوري وهځول چې خپلې ژبې ته بې دریغه خدمت وکړي. که د ده سیاسي، اقتصادي او حکومتي ملاتړ نه وای، نو نه به په کندهار کې (طلوع افغان) پښتو شوی وای، نه به کابل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجله، نه به (پښتو ټولنه) جوړه شوې وای، نه به پښتو د پرمختګ جوګه شوې وای. نه به د پښتو پنځه ادبي ستورو په زغرده کار کړی وای، نه به اساسي قانون کې پښتو ته خپل حق ورکړل شوی وای او نه به هم دا نور پرله پسې ادبي خدمتونه په دې ډول رامنځته شوي وای. د پښتو پر نورو ګڼو خدمتګارانو او لیکوالو سربېره استاد خادم هم د مومند بابا له افکارو څخه سخت متاثر و. خادم صیب خو لومړی ځل په کندهار کې د همدې وزیر محمد ګل خان مومند بابا له خوا په ډالۍ یا جایزې ونازول شو او خادم هم وروسته د بابا لاره تعقیب کړه. وزیر صیب یو وخت په مشاعره کې دغه لاندې شعر ووایه:

((پښتو مین په تا یم که وم وم که نه وم نه وم
هر کله به دې ستایم که وم وم که نه وم نه وم
پښتو د بڼ چونې یم شور به کومه پښتنو ته
تل دوی ته په وینا یم، که وم وم که نه وم نه وم
د رب مخ مې دروړی پښتنو پښتو کړئ ټینګه
زه تا ته په ژړا یم، که وم وم که نه وم نه وم
دروغ مې هېڅ زده نه دي، هم ټګي نه شم کولای
پښتون یم په رښتیا یم که وم وم که نه وم نه وم
خبره د زلمو ده چې پښتو ته ځان تکړه کړي
زه زوړ یم او بوډا یم که وم وم که نه وم نه وم
غلیمه ورځ به راشي چې له تا سره کتل شي
څرګنده درته وایم، که وم وم که نه وم نه وم
لیلا د مجنون نه کړم ژبه وینځه ستا په مخ کې
مجنون د ستا لیلی یم که وم وم که نه وم نه وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

نړۍ تولې ښایستې به له پښتو خپلې نه ځار کړم
تر مړینې به همدا یم، که وم وم که نه وم نه وم
پښتو کوکیانه ښه ده په همدې درست گلستان کې
د دغه بڼ بورا یم، که وم وم که نه وم نه وم
که نه وه پښتونواله او اعمال اسلامي راکې
پیرنگ د اروپا یم، که وم وم که نه وم نه وم
که خوشې کړم پښتو بې پښتوگي کړم زه نن غوره
نن خوشې به بېړا یم، که وم وم که نه وم نه وم
که خوربړ ژوندون مې پلورم او ځان وژن بل لپاره
نو پوهې کې سنډا یم که وم وم که نه وم نه وم
په ختهه سپین پښتون یم محمد گل د قام خادم یم
له ستې نه اریا یم که وم وم که نه وم نه وم.))
(۴: ۵۳-۵۴)

دا شعر وروسته نورو شاعرانو هم پسې تعقیب کړ، د خادم صیب مشهور شعر (شاعر مسلک) هم د همدې شعر په پلوی لیکل شوی:

صحیح لاره به ښایم که وم وم که نه وم نه وم
رښتیا رښتیا به وایم که وم وم که نه وم نه وم
د حق د پیروی نه مې بل څه په زړه کې نشته
چې څه یمه همدا یم که وم وم که نه وم نه وم
ازاد یم زبېړیدلی بندگي کولی نشم
بنده د خپل مولا یم که وم وم که نه وم نه وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بده وخوشامندو مې ځان خوښ نه دی چې غټ شم
که غټ یم خو همدا یم که وم وم که نه وم نه وم
چې څوک غواړي څه سپکه مې د قام له څه جهته
دښمن د هغه چایم که وم وم که نه وم نه وم
په ماته کشتۍ سپوریم طوفانونه دي په مخ کې
په دې لاره یې بیایم که وم وم که نه وم نه وم
خدمت د خپلې ژبې قام وطن زما مسلک دی
په دې مینه به پایم که وم وم که نه وم نه وم.
د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راویښومه
خادم باد د سبا یم که وم وم، که نه وم نه وم

وروسته بیا خادم صیب په نورو برخو کې هم د وزیر صیب لاره تعقیب کړه او د هغه په یاد یوه مشاعره کې یې دا نظم ووایه.

د محمد گل خان مومند په یاد د مشاعرې شعر

((عمر دې تېر کړلو په نره د پښتو له پاره
اروا دې لاړله په بره د پښتو له پاره
خلکو په دې نیمگړې جوړې کړې مانۍ او چتې
تا د مېړونو لار کړه غوره د پښتو له پاره
په ملیونو سرونه خلکو ځان له پاره کړه ټیټ
ته په همت تېر شوې، له سره د پښتو له پاره
ارزو دې دا وه چې په قام کې شي سرونه پیدا
هوډ دی پخپله کړو ترسره د پښتو له پاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله ورګډ شولې ميدان ته چې پښتو وګټې
کله ورتېر شوې تر سنګره د پښتو له پاره
د پښتونخوا د باغ مالياره! شه او چت له خوبه
بابا راغلی له خيبره د پښتو له پاره
چې د پامير څوکه يې غواړي اباسيند ورسره
ورځ ده راغلې مقرره د پښتو له پاره
ځوانان راغونډ دي په مزار دې محمد ګل مومند ده!
مشاعره ده زوروره د پښتو له پاره
واړه پښتون ده ملا تړلې چې پښتو لوړه شي
ښه تقاضا ده زوروره د پښتو له پاره
ټينګه وعده راسره کړېده ښاغلي صدر
کاشکې رايادة يې شي غوره د پښتو له پاره
خادمه کله به جرګه د پښتونخوا جوړه شي
د پښتنو د زړه پرهار له به دوا جوړه شي.))
(۱۲: ۴۱۰-۴۱۱)

په يوه بله خلوريزه کې د محمد ګل خان مومند په باب وايي:

پښتو مينان

داسې څوک دی چې هر څه له پښتو ځار کړي
محمد ګل يا باچا خان يا صمد خان دی
بل يو کس که لټوئ په پښتنو کې
يو خادم دی چې ولاړ په دې ميدان دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۷- غازي محمد نادرخان: غازي محمد نادر خان د افغانستان د خپلواکۍ د گټونکو له جملې څخه دی. د ده په مشري افغاني لښکرو د جنوبي جبهې په (ټل) چاونۍ کې انگرېزانو ته سخته ماتې ورکړه او همدا ماتې بیا د هغوی د نورو ماتو سبب شوه. غازي نادر خان نه یوازې د ازادۍ د بېرته گټلو یو سرلښکر و، بلکې کله چې پر افغانستان باندې د غازي امان الله خان د نظام تر سقوط وروسته، د انگرېزانو تر ښکېلاک یو بل بدتر

حالت (سقاوي اړو دوړ) حاکم او هېواد له یوه بحران سره مخامخ شو، نو نادر خان یو ځل بیا له همدې جنوبي څخه د هېواد او ولس د نجات لپاره مبارزه پیل کړه، سقاوي اړو دوړ یې ختم کړ او ملک بېرته نورمال حالت ته راوگرځېد. د نادر خان فکر او مبارزې د خادم پر فکر او خیال تاثیر کړی او ده ورته په ولسي فورم کې یو نظم لیکلی دی.

اعلیحضرت محمد نادر شاه ته

((پښتون دې خلاص کړو له زندانه - غازي شاه افغانه

اصیل ازاد وې، ته له فطرته خاص یو وجود وې، جوړ له غیرته

دریاب د الطاف بې پایانه

بیرغ د افغان چې لوړ رپېږي په کارنامو ستا باندې نازېږي

عالي همته عالي شانه

اول دې خلاص کړو له کافرانو بیا دې د لاسه د ناپوهانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وطن شو ستا په مخ روښانه

چا کړي داسې مشکل کارونه   درته حیران دې ټول عالمونه

الله په تا شو مهربانه

حلقه به گوش وې د مصطفی ته   مخلص بنده وې د پاک الله ته

شوه مشکلات درته اسانه

واړه دې کړلو غاړه په غاړه بدې د منځ زمونږه لاړه

خبر دې کړو له هرې خوانه

تهداو د ټولو کار و موسم شو   له هرې خوا مو زړگی راجم شو

په ترقۍ کې شو کوشانه

(خادم) دعا درته د مغفرت کا   سوال د ښېگڼې د ټول امت کا

خالي له تمې (طمع) له ریا نه)).

(۱۲: ۴٦٦)

خادم صیب دا ولسي نظم د (۱۳۱۳ل) کال د تلې پر (۷)مه نېټه لیکلی دی. ده د اعلیحضرت نادر خان په باب په نثر کې هم یو شمېر لیکنې کړې دي، د هغه کارنامې یې ستایلي چې د دې بحث د اوږدوالي له امله یې له راوړلو څخه ډډه کوم.

۱۸- سردار محمد داود خان:

سردار محمد داود خان د افغانستان په معاصر تاریخ کې یوه ځلانده څېره ده، دی دوه ځله د صدراعظم او یو ځل د جمهور رییس په توگه دنده ترسره کړې ده. ده د خپل حاکمیت پر مهال افغانستان کې د ابادۍ ډېر زیات کارونه ترسره کړي دي. په افغانستان کې دی د یوه ستر معمار حیثیت لري. د ده لنډ مهالي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوږدمهالي پلانونه د افغانستان لپاره خورا ګټور وو او ان درې څلور لسیزې وروسته هم د ده له پلانونو څخه ګټه پورته کېږي. داود خان پر (۱۳۵۲ل) کال د چنګاښ پر (۲٦)مه نېټه شاهي نظام ختم او پر ځای یې جمهوریت اعلان کړ. هغه وخت تر یوې اوږدې سلطني واکمنۍ وروسته د جمهوریت اعلانول د خلکو له هر کلي سره مخ شول. خادم صیب هم د جمهوریت هر کلی وکړ او دا یې د خلکو هیله وبلله. خادم صیب وایي:

داود خاني جمهوریت

جمهوریـــــــت و ارزو د خلکـــــــو
دا لــــــوی نعمـــــــت و ارزو د خلکـــــو
افغـــــان بـــــه اوس شـــــي، ســـــیال د قومونـــــو
ملـــــــي نهضـــــــت و، ارزو د خلکـــــو.

خادم صیب په یوه بله څلوریزه کې بیا د جمهوریت ځانګړنې بیانوي او وایي:

جمهوري حکومت

جمهوریـــــــت دی، اختیـــــــار د خلکـــــو
چـــــې پـــــه کـــــې نـــــه وي، ازار د خلکـــــو
چـــــې خلـــــک یـــــې غـــــواړي هماغـــــه کېـــــږي
حکومـــــت نـــــه وي، بـــــادار د خلکـــــو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جمهوریت وظیفه

وطـــــن خـــــراب دی، جـــــوړول غـــــواړي
ملـــــت وران شـــــوی، رغـــــول غـــــواړي
دغـــــه کـــــانې کـــــا، پـــــردي لاســـــونه
پـــــردي لاســـــونه، لنـــــډول غـــــواړي.

وروسته وروسته چې جمهوریت څخه هم خلک ناهیلي شول، نو خادم صیب بیا یوه بله څلوریزه ولیکله:

د جمهوریت ابتکار

دا یـــــو ملـــــتو، پـــــردو ټـــــوک ټـــــوک کـــــړ
یـــــو لـــــوی کـــــاروانو، غلـــــو شـــــوک پـــــه شـــــوک کـــــړ
همـــــدا یـــــو کـــــار دی، چـــــې کـــــول غـــــواړي
مـــــرد بـــــه هغـــــه وي، کـــــه چـــــا یـــــو ســـــوک کـــــړ.

خادم صیب که څه هم د داود خان له افکارو او رغاونیزو ارمانونو څخه متاثر و، خو وروسته یې بیا په جمهوریت کې د دیکتاتورۍ او په دربار کې د غوړه مالۍ له حالته خوښ نه و، خو پر خپل وخت یې د داود خان د جمهوریت تائید کړی دی.

۱۹ - نور محمد تره کی: نور محمد تره کی د افغانستان په معاصرو ادبیاتو کې یوه مطرحه څېره ده، به تېره بیا په نثر لیکنه یا ناول لیکنه کې. تره کي په څلوېښتمو لمریزو کلونو کې (د افغانستان د خلکو دیموکراتیک گوند) تاسیس کړ، تر هغه وړاندې یې پر (۱۳۲٦ل) کال د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویښو زلمیانو غورځنګ به جوړونه کې خپل نقش درلود. ددې غورځنګ په جوړونه کې د تره کي، خادم او رښتین له طرحو ګټه پورته شوه. د خلکو دیموکراتیک

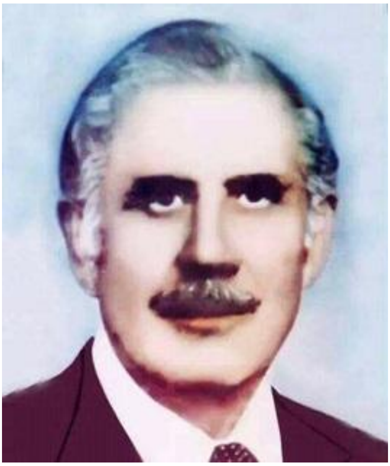

ګوند پر (۱۳۵۷ل) کال د سردار محمد داود خان جمهوري نظام رنګ کړ او پر ځای یې په خپله اصطلاح د افغانستان دیموکراتیک جمهوریت جوړ کړ. دا مهال یو ډول ایډیالوژیک حکومت رامنځته شو چې د خپل مخالف زغمل ورته اسانه کار نه و، خادم صیب چې له نور محمد تره کي او حفیظ الله امین سره یې له کلونو کلونلو راهیسې پېژندل، هغه یې هم د زندان تورو خونو ته وردننه کړ. اختناق تر دې حده زیات شو چې د خادم صیب په شان لوی لیکوال هم د مرګ له ګوابښ سره مخامخ شو. خادم صیب د تره کي د واکمنۍ پر مهال هغه ته یو نظم لیکلی، دا نظم (د افغانستان د خلق رهبر په حضور) نومېږي. د دې نظم له متن او رواني حالته ښکاري چې خادم صیب تر سخت فشار لاندې دی، نو ځکه یې دا نظم لیکلی دی. دا نظم موږ ته دا پیغام راکوي چې ژوند لوړې ژورې لري، نه په کې واکمن په یو حال کې پاتې کېږي او نه په کې ولس، نه سیاستوال او نه هم لیکوال، نو خادم صیب هم د یوه لیکوال په توګه د زمانې ناخوالو ځپلی او دې ډول نظم ته یې مجبور کړی دی. دا نظم په خپل ذات کې د یوې مشخصې دورې د واکمنۍ د زور انځورنه هم کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان د خلق د رهبر په حضور

((رهبره وروره زه خادم یمه بادار خو نه یم
که ګناګار یمه نو دومره ګناګار خو نه یم
که ستا خادم نه یم، نو وایه د چا یمه زه
د مرتجع، سرمایه دار او استعمار خو نه یم
شاعر ته تش د کړو سترګو سزا هم ډېره ده
د عتابونو او ناخوالو سزاوار خو نه یم
زه عندلیب یمه پر ګلو مې نغمې ویلې
بدخواد ګل او د باغوان او د ګلزار خو نه یم
پر دغه سمه لار به درومو چې ویستلې ده تا
په زحمتونو کامیابۍ ته رسولې ده تا
دموکراتیکه لاره غوره ده منلې ده موږ
د ده پر ضد هر یو شعار زموږ شعار خو نه دی
چې جوړولی هېڅ یو کار نه شي ورانی کوي تل
دا سې سړی زمونږ خپل او زمونږ یار خو نه دی
چې د وطن په غم کې نه وي بد امني جوړوي
د وطن دوست او غمشریک او خدمتګار خو نه دی
وخت دی چې ودرېږو په نره په رهبر پسې ټول
د بېلتانه او تشتت هم روزګار خو نه دی
خلکو ځانونه په زحمت اسمان ته ورسول
چې ورنه پاتې وو هغه کاروان ته ورسول
(۱۲: ۴۰۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس نه تره کی شته او نه هم خادم، خو دا نظم د زمانې د یوه ترخه انځور په توګه زموږ سترګو ته پروت دی.

۲۰ - موسی شفیق: موسی شفیق د هېواد د نومیالي علمي شخصیت او د پښتو معاصرو ادبیاتو د ویښتیایي بهیر له وتلو څېرو څخه دی. موسی شفیق یو ژور لیکوال، شاعر او سیاستوال و. ده د هېواد د ابادولو لپاره ژور لرلید، لیدلوری او تګلوری درلود. دا تګلوری له ملي او اسلامي فکره رغېدلی و او پر اقتصادي اساساتو یې ډډه لګوله. موسی شفیق د خپل کفایت او درایت له مخې د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه له خوا د خپل لومړي وزیر په توګه غوره شو.

هغه د پښتونستان د ازادۍ لپاره یو ښه دقیق او منظم پلان درلود چې د هېواد اقتصادي ودې ددې پلان زړی جوړاوه. موسی شفیق او خادم صیب دواړه د یوې لسوالۍ (کامې) اوسېدونکي هم وو. د یوه بل له نظره او فکره ښه خبر و او یو پر بل یې فکري اغېزې هم لرلې. استاد خادم د موسی شفیق په نظر حکومت او د هغه وخت حالات په څو څلوریزو کې په ښه ډول ارزولي دي:

د شفیق نظریه

توحید بهتر دی، له افتراقه
ټولنه ښه ده له انفلاقه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پارلمــــان، حـــزب، دولـــت دې یـــو شـــي
کـــار بـــه کـــاوه شـــي، بـــې لـــه نفاقـــه

د شفیق حکومت

مـــدعا کـــار ، کـــه دیموکراســـي ده؟
مطلـــب ژونـــدون دی، کـــه ازادي ده؟
دا ګنګوســـې وې، نـــن کابینـــه کـــې
څـــه کـــې فایـــده ده، څـــه کـــې ښـــادي ده؟

د شفیق پر حکومت تبصره

یـــو ویـــل دا خـــو کمونیســـتي ده
بـــل ویـــل نـــه دا ، بـــورو کراســـي ده
حکومـــت هـــر رنـــګ، هـــر شـــان کېـــدای شـــي
خـــولې مـــاتې شـــوې، دي ازادي ده.
(۱۲: ۲۵۸-۲۵۹)

استاد خادم په یوه څلوریزه کې د موسی شفیق نظریه په ښه ډول انځور کړې، هغه وایي چې موسی شفیق تر انفلاق او چاودنې د یووالي او پیوستون حالت ډېر ښه ګڼي، مخکې تر دې چې خبره انفلاق ته ورسي، نو تر هغه مخکنی حالت خو ځله ښه دی. شفیق په دې نظر دی که چېرې په یوه دولت یا ټولنه کې ګوندونه، دولت او پارلمان ټول سره لاسونه ورکړي او له نفاقه لاس واخلي، نو د ټولنې د پرمختګ لپاره به لاره اواره

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي. موسی شفیق پر داسې یو مهال دا نظریه وړاندې کړې وه چې اکثره سیاسي ډلې ډېرې ګرمې وې، افتراق او انفلاق ته یې لمن وهله، خو نړدې پنځه لسیزې وروسته او نن موږ عملاً ګورو چې د موسی شفیق نظریه ډېره ګټوره وه. څرنګه چې شفیق پر یوې ولس خوښې اسلامي ولسواکۍ باور درلود، نو ځکه خو د هر چا له خوا یې پر حکومت ډول ډول تورونه پورې کېدل.

۲۱- غلام رحمن جرار: ښاغلی غلام رحمن جرار د پښتو د معاصرو ادبیاتو له مطرحو شاعرانو څخه دی، ده د دیواني شاعرۍ په انډول ولسي شاعري زیاته کړې ده. په ولسي شاعرۍ کې یې هم د (چاربیتې) فورم زیات کارولی دی. د جرار صیب چاربیتي خورا مشهورې دي، پر هر چا اغېز ښندي. خادم صیب د جرار صیب همعصره شاعر و، د ده چاربیتو پرې تاثیر کړی دی، نو ځکه یې د جرار صیب د یوې چاربیتې ځواب ویلی دی. خادم صیب په دې باب وایي:

د جرار جواب

((ښاغلی غلام رحمن (جرار) د کسبه وو په باب یو فکاهی نظم په اتحاد مشرقي کې نشر کړی و دا نظم د ده په جواب کې لیکلی شوی دی.)):

(c) ketabton.com: The Digital Library

((جراره زما یاره!
شاعره نامداره!
بیان دی د کسبه ؤ په قانون د شعر سم دی
د خوږ زړونو ملهم دی
***
لیکن چې ورته ګورم، لوستو باندې یې ښورم
په حقه درته لورم
پوهېږم چې تا کړی په دې شعر کې څه چل دی
زما زړه په تا غل دی
***
کسبه بې شانه ډېر دی له حدو شماره تېر دی
څه یاد او څه مې هېر دی
په دوی کې زورور عاجز غریب او معتبر شته
بینا او بې بصر شته
***
نیولی دې غریب دی هېر شوی دی رقیب دی
دا کار د ستا عجیب دی
د حق ځینې خبرې دې پرې ایښې دي له ډاره
شاعره نامداره
***
شاعر چې شاعري کا زرګر دې زرګري کا
ساحر دې ساحري کا
ورکړی رب قوت دی، د خوږو خوږو خبرو
د لعلو جواهرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

تاثیر کوي په زړونو   د ښکلو ښکلو نجونو
مغرورو کبرجنو
دا نور عالم خو څه کوې پرې لوبې شاعران کا
هر څوک پسې ارمان کا

***

حکمت چې په کې نه وي   دقت چې به کې نه وي
رقت چې په کې نه وي
دا شعر نه دی یاره هسې خوشې کوتې لال دی
بې فیضه قیل و قال دی

***

طامع اوریا کار   حاسد او جفا کار
مداح او بې وقار
لایق د دروند لقب د شاعرۍ نه د ادب دی
مغضوب په دې سبب دی

***

د حق رښتیا بیان   ښکاره ویل عیان
سموالی د جهان
دا کار د شاعرانو ادیبانو د عالم دی
د خوږ زړونو ملهم دی

***

چې څوک لیکي اخبار   ادیب راځي په شمار
نور مه کوه گفتار
که نیت یې په دې کار کې ویښول وي د ملت
د خدای دې وي رحمت

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

که تش گټه د ځان کا   ناحقه پوچ بیان کا
نو خپل ایمان به زیان کا
په خپل ټیټ وضعیت باندې به ځان کاندي بښکه
رذیل به وي بیشکه

***

قاضي صاحب ته گوره   په خوا خوا کې یې شوره
خبره نه کړې سپوره
بېځایه به په تول کې د املوکو چېرې دل شي
مصره به د غزل شي

***

هو، څه وکړې قاضي   ترې زه یمه راضي
قضیه ده...
حاکم یې تحقیقات په دروغه کړي دا یې رایه
لیکلې ده څو ځایه

***

حاکم وایي زه څه کړم   چې دغه بندي نه کړم
نو کار به ځنگه وکړم
اصلی جانی خو نشته یا ترې زه یمه بیزاره
شاعره نامداره

***

که ونیوې ما سل   په حق وي که باطل
زه یې ښیم درته چل
چې ونه کړې خبرې د قانون دا یې قانون دی
لیکلی په مضمون دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

چې لاړ شي سرمامور ته   یا قوماندان حضور ته

چې ونه گورې پورته

معقول ځان ښکاره نه کړې چې بیا ونه کړې ارمان

په منځ کې د زندان

***

ته ورمه شې دښمنه!   زندان و ته دننه

چې بیا نشته پوښتنه

امید نشته چې دلته به څوک رحم په تا وکړي

شاید زړگی به ښه کړي

***

رښتیا رښتیا به وایو   ښه، بد، به په کې ستایو

هر چا و ته یې نمایو

چې نن لا ښه دوره ده په وطن له هره حاله

خبر شه له احواله

***

چې څوک کوي خدمت   په صاف ښکلي نیت

د قام و او د ملت

سلام په داسې ویښ زلمو (خادمه) مقدم دی

د خوږ زړونو ملهم دی)) (۱۲: ۴۷۲-۴۷۶)

څرنگه چې د خادم صیب دا چاربیته د جرار صیب د چاربیتې په ځواب کې ویل شوې، نو ځکه خو له شکلي پلوه د جرار صیب چاربیتو ته ډېره ورته ده او د هغه شکلي اغېزې پرې محسوسې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۲- نصیر خان بلوڅ: نصیر بلوڅ د بلوڅو یو ملتپال شاعر دی، د پاکستان تر جوړېدو دمخه یې د انګرېزانو او تر هغه وروسته یې د پاکستان د واکمنو پر وړاندې مبارزه کړې ده. استاد خادم د ده ادبي او سیاسي مبارزه تعقیب کړې او کله چې نصیر بلوڅ د پاکستاني چارواکو له خوا بندي شو، نو استاد خادم پرې خپل تاثر څرګند کړی او دغه لاندې لیکنه یې پرې کړې وه.

بلوڅ شاعر نصیر خان دې پرېښودل شي

((په دې ورځو کې جرایدو او راډیو ګانو یو خبر خپور کړی چې د هېواد په ادبي محافلو کې یې اضطراب پېښ کړی دی. خبر وایي چې ښاغلی نصیر خان بلوڅ شاعر د کوټې اوسېدونکی د پاکستان د حکومت له خوا نیول شوی او بندي شوی دی. د ده د بندي کېدو سبب دا ښودل شوی دی چې د ده په شعرونو کې دازادۍ غوښتلو سپریټ موجود دی او هم دا چې بلوڅ او پښتانه یووالي او اتفاق ته رابولي. خبر وایي چې د دغې حادثې په نسبت د پېښور د مشهور شاعر اجمل خټک تر مشرۍ لاندې دپېښور د ادبي ټولنې (ساهو مرکې) له خوا یوه غونډه شوې وه چې د دغې سیمې ادیبانو، شاعرانو او نورو خلکو په کې ګډون کړی و، غونډې د بلوڅ شاعر نصیر خان په نیول کېدو سخته خواشیني څرګنده کړېده.

خبر دا هم وایي دغه ټولنه چې په یوه درنه مشاعره او د ښاغلي سلیم راز، ښاغلي ایوب صابر، ښاغلي منتظر، ښاغلي قلندر مومند، ښاغلي اجمل خټک، د ټولو شاملینو په نماینده ګۍ له حکومت څخه وغوښتل چې ښاغلی نصیر خان دې سمدستي پرېښودل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ د هېواد ادبي ټولنه د (ساهو مرکې) د غوښتنې په تائید هیله کوي چې ښاغلی نصیر خان بلوڅ شاعر دې فوراً ایله کړی شي. ځکه شاعران په قومونو کې داسې دي، لکه په مرغانو کې بلبلې، بلبلې خلک نه بندوي او نه یې په پنجرو کې اچوي، بلبله یوه وړه او کمزورې مرغۍ ده، خو په لویو لویو او غټو غټو مرغانو غوټې کوي او په ټونګو یې وهي. ایا دغه غټ او قوي مرغان نه شي کولی چې په یو ګوزار د بلبلې کار تمام کړي؟ وګورئ! توتکۍ ته هېڅ غوښه خوړونکی مرغه څه نه وایي، ښه نو چې په وړو وړو مرغیو کې دغومره شرافت او ساهو توب شته نو انساني ټولنې دې ولې ورڅخه خالي وي.

په بلبلو او توتکیو کې نور څه شی دي؟ بې له دې چې سحر خېزې دي او د سباوون په روح پروره هوا کې د کایناتو غوږو ته خپلې خوږې او شیرینې نغمې اهدا کوي، د ښکلا، ظرافت او جمال پرستۍ شعور د ژوند په ذره ذره کې راښکل شوی دی، نو ایا حیف به نه وي چې د سیاست د زور سره او نا پایداره لوبو لپاره روح نواز شاعر چې د کایناتو د زړه اواز منعکس کوي، بندي، محبوس او ازاد کړی شي. شاعر د حیات په ډګر کې خپله مستقله او جلا وظیفه لري، دی د ښکلا، حسن او ظرافت پسې ګرځي. د ژوند ښایست او استحکام د خلکو خوشالي او نېکمرغي د جامعې سعادت او بهبود د شاعر هدف دی، نو ځکه کېږي که کله د شاعر نغمه د سیاست له ډول سره تصادم وکړي، ایا د رباب اواز ډول ماتولی شي؟ او یا د تنبور ټنګهار د ډول په درزهار غلبه موندلی شي؟ چې نه یې شي موندلی، نو وېره له څه ده؟ د دې نړۍ ټول قومونه او ملتونه د شاعر او ادیب احترام کوي او ناز یې اخلي. تاسو وګورئ اقبال، ټاګور او برنارد شا څه نه دي ویلي، د ګورګي او تولستوی اقوال د ګوندۍ په سیاست برابر وو څه؟ ادب هېڅکله په سیاست نه شي برابرېدی او چې برابر شي، هغه ادب نه دی، بې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي ده کوم شعر او ادب چې د حقیقت لاره پرېږدي او د سیاست په لاره روان شي، نو گمراه شي، شاعر پرېږدئ او ایله یې کړئ، دی ستاسو د ټولو دی، په ده ظلم مه کوئ، ځکه:

د هغوی چراغ بل نه شو تر سهاره
چا چې کړی پر عاشقو ظلم زور دی))

(۱۲۱٦:۲۴)

۲۳- سید حسن خان: **سید حسن خان د پښتو معاصرو ادبیاتو یوه مطرح څېره وه. نه یوازې د شاعر او لیکوال په توگه مطرح و، بلکې، سیاسي اوقومي شخصیت هم و، د دې شخصیت فکر او عمل د استاد خادم پر فکر او احساس تاثیر کړی او د هغه پر قبر یې یو نظم لیکلی دی. دا نظم په ټولیز ډول د سید حسن خان د کرکتر انځورگري کوي.**

د سید حسن خان د قبر ډبره

په ادب بانـدې تېر به ای زلمیه درته وایم
د حرمت او شرف ځای دی، زه یې په گوته درته ښایم
دا د خاورو ډېری گوره په کې لعل د بدخشان دی
مرور ورته راغلي په کې پروت سید حسن خان دی
د وطن په هوډ کې مړ دی، لوی پښتون دی لوی سړی دی
لوی عالم دی،لوی شاعر دی،لوی پښتون دی،لوی سړی دی
خوله یې ډکه له خندا ده، خو په زړه یې دي غمونه
د وطن په غم غمجن دی چا ته نه وایي حالونه
په محفل کې د یارانو د ډېوې غوندې بلېږي
په هېڅ وخت یوازې نه دی، پتنگان پرې راټولېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه خنــدا خنــدا پــه ټوکــو د علــم درســونه وایــي
د ادب، د سیاســت او د تــاریخ بابونــه ســتایي
لــوی جنـرال دی لــوی قایـد دی، نیشنلیست دی وطنپــال دی
نـه یـې کـور شـته نـه یـې اور شـته مسـافر دی دا یـې حـال دی
د وطــن پــه مینــه مســت دی لــه هــر څــه نــه بــې پــروا دی
پــه دې مینــه لــه ســرتېر دی، دغــه کــار لــه پیــدا دی
د خــوږې ژبــې خاونــد دی، ښــه ملګــری ښــه اشــنا دی
ټولــه مینــه محبــت دی، مهربانــه پــه هرڅــا دی

***

نــه ســید دی نــه پاچــا دی نــه د کــوم بابــا اولاد دی
کلــک پښــتون دی، مېړنــی دی، نــر فرزنــد د پښــتونخوا دی
نــه منــت منــي نــه عــذر، نــه یــې څــوک شــي اړولــی
دا ولــس یــو فــدایي دی څــوک یــې نــه شــي ډارولــی
اشــنایانو دی ټګــلای خپلــو ورونــو تېــرا یســتلی
بــې ارزې خوابــدی کــړی څــوک یــې شــي پخــلا کــولی
پــه زنــدان کــې یــې ســاه ورکــړه نــه یــې عــذر نــه فریــاد کــړ
د همــت هېــر شــوی درس یــې دوبــاره مــونږ تــه رایــاد کــړ
وایــي خښ مــې پــه ډېــران کــړئ چــې میــدان کــې شــهید نــه شــوم
څــه پــروا کېــده لــه مرګــه خــو افســوس چــې ســعید نــه شــوم
ځــئ چــې غونــډ یــې شــو پــه قبــر ورتــه ښــکته کــړو ســرونه
لاس یې ښکل کړو پښې یې ښکل کړو ورته و کاندو عذرونه.))
(۱۲: ۲۲۳-۲۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم دا پورته نظم د (۱۳۴۷ل کال د کب پر (۳)مه نېټه لیکلی دی. په دې مثنوي نظم کې یې سید حسن خان ته د خپل عقیدت ترخنګ د هغه د شخصیت څرنګوالي ته هم نغوته کړې ده.

۲۴- استاد عبدالروف بېنوا:

استاد عبدالروف بېنوا هم د پښتو معاصرو ادبیاتو یو مخکښ لیکوال دی. د پښتو پنځو ادبي ستورو له جملې څخه یوه ځلنده څېره ده. په نظم او نثر دواړو کې یې پښتو ادب ته نه هېرېدونکي خدمتونه کړي. د ادب تاریخ په برخه کې یې هم خورا غنیمت کارونه ترسره کړي دي او په لسګونو عنوانه اثار یې لیکلي دي. (اوسني لیکوال) درې ټوکه یې خوار مهم اثر دی. د استاد بېنوا نظم او نثر دواړه دومره خواږه دي چې څوک یې په لوستلو نه مړېږي. استاد خادم ته هم د استاد بېنوا لیکنو خوند ورکړی، دی د هغه لیکنې د سپرلي سره ګلونه ګڼي او د هغه د پښتو په باب وایي:

د بېنوا پښتو

چې رایاده مې پښتو د بېنوا شي
سره ګلونه د بهار سترګو له راشي
د ادب په بې قدرۍ د اسې خفه شم
خوږین زړګی مې په سلګو کې په ژړا شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

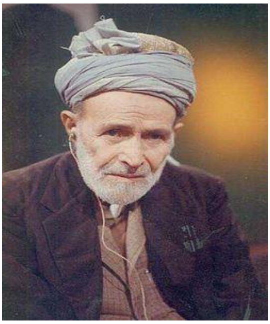

۲۵ - حمزه شینواری: امیر حمزه شینواری د پښتو معاصرو ادبیاتو له سترو لیکوالو او شاعرانو څخه دی، په نظم او نثر دواړو کې یې په لسګونو اثار لیکلي دي. په تېره بیا په نظم کې د نظم په برخه کې یې هم دغزل فورم کې زیاته شاعري کړې ده. ده غزل ته بېخي پښتني رنګ ورکړ او زیات نوښتونه یې په کې راوستل، نو ځکه خو پښتنو لیکوالو ده ته (د غزل بابا) لقب ورکړی دی، ده خپله هم دې ټکي ته اشاره کړې ده:

ستا په اننګو کې د حمزه د وینو سره دي
ته شوې د پښتو غزله ځوان زه دې بابا کړم

خادم صیب د حمزه بابا کار او هنر ستایلی او دی یې په خپل وخت کې د خیبر د ادب پلار ګڼلی دی. خادم صیب وایي:

امیر حمزه شینواری

چې مین په پښتو ژبه او مسلک دی
چې رښتیا په پښتنواله باندې کلک دی
د خیبر د ادب پلار امیر حمزه دی
چې یې هر تالیف د دې لارې محک دی

حمزه شینواري هم په خپل وار د استاد خادم، پښتو او پښتونواله ستایلي چې پر خپل ځای ورته اشاره شوې. پښتو، پښتونولي، افغانیت، ملتپالنه او هېوادپالنه د دواړو سترو لیکوالو او شاعرانو د افکارو مشترک ټکي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲٦- استاد گل پاچا الفت: استاد گل پاچا الفت د پښتو ادب په پنځو ستورو کې یو بل ځلنده ستوری دی. په نثر او نظم دواړو کې یې تر (۵۰) عنوانو بېلابېل مهم او مغتنم اثار لیکلي دي. د الفت شاعري او نثر په معاصره ادبي دوره کې د هر چا ذهن ته وررسېدلي، د ده د اثارو او افکارو په نتیجه کې یو ملایم فکري خوځون رامنځته شوی دی. استاد خادم هم د استاد الفت رول ستایي، خو د دې ترڅنګ خواشیني هم ځرګندوي چې الفت ولې پر سیاست اخته شوی دی. استاد خادم وایي:

د الفت شاعري

چې پیدا مو پښتو ژبه کې الفت شو
د پښتو د ښکلا خوب مو حقیقت شو
چا نا مراد کړو د خپل قوم په خدمت کې؟
چې شاعر رانه اخته په سیاست شو.

۲۷- پوهاند عبدالحی حبیبي: پوهاند عبدالحی حبیبي د

پښتو معاصرو ادبیاتو یوه مطرح څېره او د پښتو ادب له پنځو ځلانده ستورو څخه یو ځلاند ستوری دی. ده په نظم او نثر دواړو کې ګڼ شمېر اثار لیکلي دي.

په تېره بیا په تاریخ لیکنه، ژبپوهنه او ادبپوهنه کې د ده اثار د زیاتې یادونې وړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي. استاد حبيبي تر (۱۳۵) عنوانو زيات، علمي، څېړنيز او تاريخي اثار ليکلي دي. د پښتو ادب د لرغونې پانګې يوه برخه د همدې استاد د زيار او پلټنې په نتيجه کې ترلاسه شوې ده. (پټه خزانه) او (تذکرة اوليا) او ځينې نور ادبي او تاريخي اثار دده د څېړنو او پلټنو په نتيجه کې رابرسېره شوي دي. استاد حبيبي پر پښتون ولس او پښتو ژبې ډېر حق لري، خو پښتون داسې يو قام دی، هر څومره خدمت يې چې کوې، له ستونزو سره به مخامخېږې. استاد حبيبي هم يو وخت له ډول ډول ستونزو سره مخامخ شوی. استاد خادم دې ډول ستونزو ته متوجه شوی، نو ځکه يې د استاد حبيبي په باب ليکلي دي:

حبيبي او پښتو

حبيبـــــي پــــه پښــــتو ژبــــه نــــامور شــــو
خــو اخيــر لــه خپلــه کــاره لاس پــه ســر شــو
خـدای زده کـوم ظـالم سـتومانه پـه خپـل کـار کـړ
د پښــــتو قلــــم يـــې کېښـــود مـــرور شـــو.

خو استاد خادم د استاد حبيبي خدمتونه نه هېروي او وايي چې همدی و چې د پښتو ژبې تاريخ يې عيان کړ .

حبيبي او د پښتو تاريخ

ورک تــاريخ د پښــتو ژبـــې يـــې عيـــان کـــړ
حبيبـــي پـــه پښـــتو ژبـــه لـــوی احســـان کـــړ
پـــه دې کـــار تـــر هغـــه وختـــه ځوربـــدلو
چـــې پـــه کـــړو خـــدمتونو يـــې پښـــېمان کـــړ

او ورپسې ددې کار په مقابل کې د جهاني د خبرو په باب وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهاني وايي

راتـــه وايـــي دا جهـــان دې ولـــې جـــوړ کـــړ؟
د پښـــتو ژبـــې کـــاروان دې ولـــې جـــوړ کـــړ؟
چـــې ويـــل مـــو هـــم هغـــه بـــه دې کـــولای
دې کـــاروان لـــره ښـــاروان دې ولـــې جـــوړ کـــړ؟

۲۸- سلېمان لایق: ښاغلی سلېمان لایق هم د پښتو معاصرو

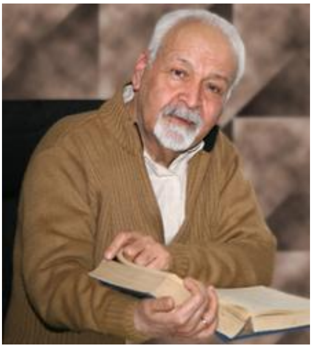

ادبیاتو کې یوه مخکښه او سرکښه څېره ده. ده د پښتو معاصر شعر محتوا ته نوی رنګ ورکړ، هم د فورم او هم یې د مانا له مخې د شعر رنګونه بدل کړل. لایق ګڼ شمېر اثار ولیکل، په تېره بیا په نظم کې د ده اثارو پر ټولنې ژور اغېز وکړ، د لایق انقلابي شاعری له ټکر او پرمختګ سره ګام پر ګام حرکت وکړ او نویو شاعرانو ته یې ذهني فضا خلاصه کړه. استاد خادم، سلېمان لایق هغه وخت د پښتو دخدمت یو لایق زلمی ګڼي او د هغه په باب وايي:

سلیمان لایق

لانـــدې ځمکـــه پـــاس اســـمان دی
مـــنځ کـــې پـــروت د پښـــت جهـــان دی
د پښـــتو لايقـــان ډېـــــر دي
ښـــه زلمـــی يـــې ســـلېمان دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افســــــــــوس ده دا خبـــــــــره
پــــــه پښــــــتو نــــــا مهربــــــان دی

تر لایق وروسته خادم د خپل ځان په باب هم قضاوت کوي او وايي:

خادم څه دی؟

څـــه پو ښـــتنه د خـــادم کـــوئ چـــې څـــه دی
پـــه پنجـــره کـــې بنـــدي شـــوی یـــو مرغـــه دی
د پښـــتو پـــه کبیـــره ګنـــاه کـــې ګیـــر شـــو
څـوک خبـر نـه شـو چـې څنګـه دی او څـه دی؟

تر دې وروسته بیا د پښتو او پښتنو په باب نظر څرګندوي او د هغو پښتنو یادونه کوي چې له پښتو سره مخالفت ښيي، په دې باب وايي:

پښتانه او د پښتو مخالفت

څوک ناپوه شو څوک محتاط او څوک بدبین شو
د پښـتو بیـاض چـې سـپین پاتـه و سـپین شـو
پښـــتانه د پښـــتو ژبـــې مخـــالف شـــول
سرنو شـــت د پښـــتو دغســـې تعـــین شـــو

استاد خادم د پښتو د خدمتګارانو وروستۍ نتیجه هم په ګوته کوي او وايي چې څوک پښتو ته کار کوي، نو نتیجه به یې څه وي؟

د پښتو نتیجه

نـه پوهانـد ، نـه بـه رییس، نـه بـه وزیـر شـي
هـر پښـتون چـې د پښـتو طرفـداري کـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو ! دا تول تري جوړېداى شي خو شرط دا دى
چې څرګنده د پښتو نه بېزاري كا.

استاد خادم که څه هم دا قطعه له نن (۱۳۹٦ل)کال څخه نږدې پنځوس- شپېته کاله دمخه ویلې، خو که اوس یې هم د خپلې ټولنې پر عیني واقعیتونو تطبیق کړو، نو سل په سلو کې پرې د تطبیق وړ ده.

۲۹ - سید رسول رسا : سید رسول رسا هم په لسګونو اثار پښتو ژبې

ته پرې ایښي دي. (ارمغان خحوشال) یې د اثارو یوه بېلګه ده چې د خوشال بابا دژوند، فن او اثارو په باب په کې هر اړخیز معلومات وړاندې شوي دي. استاد خادم سید رسول او همېش خلیل دواړه په یوه قطعه کې یاد کړي چې وروسته به ورته اشاره وشي.

۳۰ - **همېش خلیل:** همېش خلیل د پښتو ژبې د دې معاصرې

دورې اوچت شاعر، لیکوال او څېړونکی دی. ده په لسګونو علمي، څېړنیز او ادبي اثار لیکلي او د شعرونو څو ټولګې یې هم چاپ شوې دي. په تذکره لیکنه او د تاریخي متونو په راټولونه کې ده ډېر زیات زیار ګاللی دی. دده د چاپ شویو اثارو شمېر لسګونو ته رسېږي. (ورکه خزانه) د ده د نامتو تذکرو له جملې څخه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موتې خاوره د وطن به پرې ورنه کړم
که په سر د ځمکې هر وطن ختن شي
که غلیم له ما بری یوور محبوبې
ستا پړونی دې زما د تن کفن شي

دا او دې ته ورته نور شعرونه د همېش خلیل د هغو شعرونو له جملې څخه دي چې د عوامو او خواصو پر ژبه خواره دي.

خادم صیب د دې دواړو لیکوالو او شاعرانو (رسا او همېش) شاعري او لیکوالي په یوه قطعه کې ارزولې ده:

رسا او همېش

د رسا په شاعرۍ او لیکوالۍ کې
چې مې وکتل هم ډار هم ابتکار شته
خو همېش د پښتو ژبې فداکار دی
که رښتیا چېرته پښتو ته فداکار شته.

۳۱- محمد عمر سیماب: محمد عمر سیماب هم په پښتو معاصره ادبي دوره کې یو مطرح شاعر تېر شوی دی. د ده کلام پر استاد خادم خاص تاثیر کړی دی. کله چې هغه د ناروغۍ پر بستر پروت و، نو خادم صیب ورته ډېر خوږېدلی او دغه څلوریزه یې ورته لیکلې ده:

محمد عمر سیماب

په سیماب محمد عمر مې زړه زهیر دی
د خوږې ژبې شاعر مرض کې ګیر دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

قومیـــــت عـــــالي احســــاس د پښـــــتونوالې
دا شــــعري نغمــــه اوازیــــې د ضــــمیر دی.

۳۲- مراد شینواری: **مراد شینواری بیا د پښتو ژبې د معاصرې**

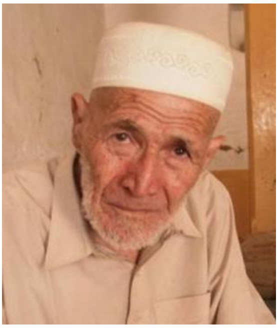

دورې بل مطرح شاعر دی، چې شاعري یې نه یوازې پر خیبر ادبي حوزې خپله اثر ښندلی و، بلکې ټولې پښتونخوا ته یې اغېز رسېدلی و. د مراد شینواري شاعري پر خادم صیب هم خپل خاص تاثیر کړی و، خادم صیب هغه ان له (دقیقي بلخي) سره چې د غزنویانو په عصر کې د فارسي ژبې یو نومیالی شاعر تېر شوی و، پرتله کړی او وایي، که دقیقې بیا راژوندی شي، نو هم د مراد شعر به وستایي. خادم د مراد شینواري په باب دا څلوریزه پر (۱۳۴۱ل) کال لیکلې ده.

مراد شینواری

ښایســـــته ګلونــــه واشــــول پــــه خیبـــــر کــــې
کاشـکې دا سې ګـلان شـنه شـوای پـه شـېبر کـې
د مـــــراد د تــــاترې شـــــعر بـــــه ســـــتایي
دقیقـي کـه بیـا ژونـدی شـي پـه بـاختر کـې.

۳۳- سېلاب ساپی: **سېلاب ساپی بیا د پښتو معاصره شاعرۍ کې یو بل نامتو شاعر تېر شوی، د خادم صیب سیموال هم دی او خوږه**

(c) ketabton.com: The Digital Library

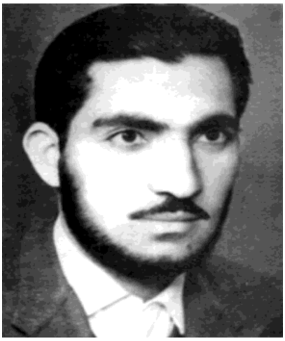

شاعري يې هم کړې ده. د سېلاب کوم شعرونه چې د هنرمندانو له خولې ویل شوي، هغه د ټولو افغانانو د خوښې وړ گرځېدلي دي:

لېونی مینې دې اشنا کړم له بیابانه سره
پربېږده چې گرځم لـــېونی پـــه غـــرونو

د سېلاب شعرونه د زړه تل ته لاره پیدا کوي، د ده شاعري د خادم صیب هم خوښه شوې، نو ځکه خو هغه د ښې قریحې خاوند گڼي:

سېلاب او پښتو

ښـو مره ښـه قريحـه خـدای ورکـړه سـېلاب تـه
ښـو قدمـه یـې هـم واخیسـتل پـه لارکـې
رډې سـترگې د ښـمنان د پښـتو ژبـې
چـې یـې ولیـدل سـرگومه شـو پـه چـارکـې.

۳۴- قاضي عطاء الله: قاضي عطا الله خان دمرحوم نصرالله خان دويم زوی و، دعطاالله خان پلار د پېښور د (تاکال) په کلي کې اوسېده او (قاضي)یې کورنی لقب و .

قاضی عطاالله خان شرعي متداول علوم له خپل پلار څخه لوستي وو او ورسره ورسره یې په ښوونځیو کې زده کړه کړې وه، د(۱۹۱۸ع) کال په شاوخوا کې یې دعلیگړ له پوهنتون څخه د وکالت (حقوقو) په څانگه کې بری لیك واخیست او تر دې وروسته یې په مردان سیمه کې پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکالت لاس پورې کړ،خو د وکالت یې لا یونیم کال تیر شوی نه و، چې په مغزو کې یې دسیاست افکارو وده وموندله.

قاضي عطاالله خان د پښتنو دازادۍ دحق دغوښتلو اوګټلو په لاره کې خورا زیات ربړونه ، تکلیفونه ، زیانونه اوجېلونه وګالل، خو دانګرېزانو ځای ناستو ته یې د تسلیم سر د یو نرپښتون په شان ښکته نه کړ ، د (۱۹۴۸ ع) کال پر جون میاشت دوروستی ځل له پاره بیا دحیدر آباد سنده سنټرل جېل ته بوتلل شو او ترڅلور کاله بند وروسته په داسې حال کې له جېله دلاهور یو روغتون ته یو وړل شو، چې په ژوند کې یې څه پاتې نه و او دوې درې ورځې وروسته د (۱۹۵۱ ع) کال دفبروري پر (۱۹) مه د (۱۳۳۰ هجري شمسي) کال دسلواغې میاشتې په پای کې دنامرادۍ په حال کې وفات شو او دحق غېږې ته ولاړ .

قاضي عطاء الله (د پښتنو تاریخ) مهم اثر هم لیکلی، په جېل کې یې ډېر کتابونه ولیکل، دا کتاب څو ځله چاپ شوی دی. استاد خادم د دغه نومیالي پښتانه له افکارو متاثر شوی او (د شهید قاضي عطاء الله په یاد) په نامه یې دغه لاندې لیکنه پرې کړې ده:

د شهید قاضي عطاء الله په یاد

((د خلقت او پیدایښت په سلسله کې ډېر خلک پیدا کېږي، مګر د خلکو حقیقي خدمتګاران کله کله پیدا کېږي!

په دریاب کې زرګونه او کروړونه خاخکي لوېږي، مګر کوم یوه په کې شهواره مرغلره شي.

ډېرې مېندې کېني او زامن راوړي، مګر داسې کله کله پېښېږي چې مور نابغه زوی وزېږوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مکتبونو ته ډېر هلکان ځي او علم زده کوي، مگر د علم سره سړیتوب د هر چا نه په برخه کېږي!

دا صحیح ده چې ټول سرونه ماغزه لري، مگر په مغزو کې کامل استعداد د هر چا نه روزي کېږي.

سیندونه او غرونه له کاڼو ډک دي، مگر لعل په بدخشان کې او هغه هم د ځینو کاڼو په سینه کې وي!

هر قوم او هر ملت ډېر سړي لري، مگر د سړو سر یو یا دوه کسه وي، په کاروان او قافله کې لکونه عالم روان وي، ځي، مگر د قافلې سالار هر کس نه شي کېدای!

د سړیتوب دعوې هر سړی کوي،مگر هغه سړی چې خلک یې په سړیتوب قانع او قایل شي، هر څوک نه وي!

قاضي عطاء الله مرحوم خو یو سړی و، مگر څنگه سړی؟

یقیناً قاضي صاحب مرحوم د پښتون ملت صحیح رهنما او خدمتگار و.

دې کې شک نه شته چې د افغان د لوی ټبر او لویې جامعې په منځ کې یې داسې حیثیت درلود، لکه شهواره مرغلره یوه امېل کې!

رښتیا ده چې شهید قاضي د پښتو بابا او پښتني انا رشید او ننگیالی زوی و.

د قاضي صاحب سره علم او عمل، همت او مردانگي، عزم او اراده، قوم پروري او قوم پرستي د کمال په درجه کې موجود وو.

دا لوی شخص، لوی پښتون، د کره مغزو خاوند، د پښتنو سر او د حریت خواهانو د قافلې مشر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دده سره پولادي اراده او نه ماتېدونکی عزم او د پښتونولۍ په شرافت کامل ایمان موجود و.

د پښتونستان او خدايي خدمتگارانو په لیډرانو کې د خان بابا مټ بازو او دده د ښه اعتماد ځای و.

افسوس دی چې دښمنانو د ده شخصیت ونه شو زغملای.)) (۲۳: ۱۴۴)

۳۵ - نصر الله حافظ: نصر الله حافظ د پښتو ادبیاتو د ویښتیایي او اوښتیایي دواړو پړاوونو شاعر دی او خوږه شاعري لري. تر (۱۲) زیاتې شعري ټولگې لري، چې اکثره یې

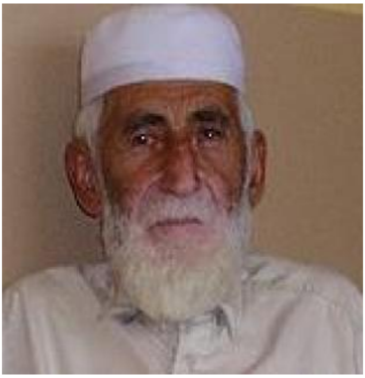

چاپ شوي دي او همدارنگه نور گڼ ادبي او څېړنیز اثار. د (شمشاد له هسکې څوکې) د نصر الله حافظ د شعرونو هغه ټولگه ده چې خورا مشهوره ده. نصر الله حافظ او خادم د نږدې یوې زمانې شاعران وو، یو بل سره یې له نږدې پېژندل، پر یو بل یې شاعري خپله خپله اغېزه هم کړې ده. خادم صیب د حافظ شعر ((په غره کې یوه رڼه چینه)) گڼي او شاعري یې یوه ((ازاده توتکۍ)) چې پر څانگه ناسته وي او ترانې وایي:

د حافظ نصر الله پښتو

د حافظ نصر الله خان شعر مې خوښ دی
لکه پاکه چې چینه غره کې بهېږي
توتکۍ ده بې ازاره ښایستو کې
چې په څانگه باندې ناسته ده ویېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳٦- ولي محمد مخلص: ښاغلی مخلص هم د پښتو معاصرو ادبیاتو د ویښتیايي پېر شاعر تېر شوی، د خادم صیب د ژوند له زمانې سره يې ژوند هممهاله و، پر (۱۳۵۲ل) کال د زمري پر (۱۴)مه نېټه، استاد خادم د هغه په یاد یوه مرثیه ویلې. په دې مرثیه کې په ښه ډول د ولي‌محمد خان مخلص د شخصیت انځورنه شوې ده. دا مرثیه په مثنوي فورم کې ویل شوې ده:

د ولي محمد خان مخلص په یاد

((شاعره ستا ښکلی صورت مې شو یاد
ستا د مزې ښایسته صحبت مې شو یاد
د کندهار د سیمې ستوری وې ته
په خوارو خلکو باندې سیوری وې ته
رښتیا زهیر وې په ملت باندې
مین د خلکو په خدمت باندې
څومره ازاد و ستا فطرت شاعره
مولا درکړی و قدرت شاعره
طمعه او ډار دې طبیعت کې نه و
ساز شي کار دې په فطرت کې نه و
وې آیینه د پښتنې تولنې
تل به دې کړې د ارتقا څېړنې
کله ولاړ به په محافلو کې وې
مصروف د خلکو په روزلو کې وې
کله به ګیر په کار او بار کې شوې
کله ورګډ به په دربار کې شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حــــرص دې وژلــــــې و ازاد شـــــاعره
ځکـــه د خلکـــو یـــې پـــه یـــاد شـــاعره
هــــر څـــه دې کـــړل، خـــو د ملـــت پـــه مینـــه
نـــه د پیســـې نـــه د دولـــت پـــه مینـــه
پـــه زړه مـــې ګرځـــي ســـتا خـــوږې خبـــرې
لـــه مینـــې ډکـــې د مـــزې خبـــرې
ځـــان بـــه دې وور کـــه د کوچنیـــانو ســـره
درونـــد لکـــه غـــر وې د لویـــانو ســـره
ډیـــوه د جمعـــې د یـــارانو وې تـــه
تنـــدر پـــه ســـر د مغرضـــانو وې تـــه
ســـتا پـــه ښـــکنځاو کـــې حکمـــت پوښـــلی
و ټولـــو خلکـــو تـــه عبـــرت پوښـــلی
وې د مومنـــــــد او د داود ملګـــــــری
د قـــام د ګټـــې او د ســـود ملګـــری
راتـــه یـــاد بړي ســـتا روان شـــعرونه
د محـــافلو قهرمـــان شـــعرونه
بالفعـــل شـــعر پـــه محفـــل کـــې ویـــل
لـــوړ مطالـــب نظـــم و غـــزل کـــې ویـــل
و ســـتا د طبیعـــې لـــوړ مثـــال شـــاعره
چـــې پکـــې زور وهـــم جمـــال شـــاعره
د خـــدای رحمـــت ســـتا پـــه مـــدفن دې وي
ســـتا پـــه اروا لا پـــه کفـــن دې وي
واخلـــه ســـلام دې د خـــادم مخلصـــه
نـــوم دې ژونـــدی او ســـه دا یـــم مخلصـــه.))
(۱۲: ۲۳۰-۲۳۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۷- سرمحقق عبدالله بختانی

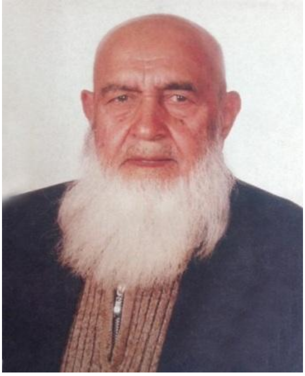

خدمتگار: استاد سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار د پښتو معاصرو ادبیاتو یوه ځلانده او مخکښه څېره ده. ده په نظم او نثر دواړو کې په لسګونو عنوانه مستقل اثار لیکلي دي. د استاد بختاني د ټولو لیکلو اثارو شمېر تر (۷۰) اثارو پورې رسېږي. شاعري یې هم کړې، خو ډېر کار یې په څېړنه او ادب تاریخ لیکنه یا تذکره لیکنه کې ترسره کړی دی. د پښتو ژبې یو رښتینی خدمتګار دی. د استاد خادم په باب یې هم (د ملي ادب او ژورنالېزم خدمتګار) په نامه یو اثر لیکلی دی. استاد خادم د استاد بختاني کار او زحمت او له پښتو ژبې سره د هغه مینه تشخیص کړې او د هغه په باب وایي:

بختاني او پښتو

بختـــاني پـــه کـــار د ژبـــې ښـــه پـــوهېږي
چـــې دا بـــد حـــال د پښـــتو ګـــوري ځـــورېږي
زړه یـــې غـــواړي چـــې راګـــډ شـــي پـــه میـــدان کـــې
د اســـلافو حـــال چـــې وګـــوري ډاربـــږي.

پښتو ته د خدمت په برخه کې د هر لیکوال په باب د استاد خادم نظر څکه دقیق دی چې استاد خادم خپله هم د روزګار دا تجربې تېرې کړې، نو څکه د استاد حبیبي، استاد بختاني او یا هم کوم بل لیکوال په باب چې څه وایي، له حقیقت او واقعیت سره بشپړ سمون خوري. له استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

بختاني سره د استاد خادم يو شمېر ادبي ليکونه هم تبادله شوي، هم استاد خادم او هم استاد بختاني په ډېرو ځايونو کې د يوه بل يادونه کړې او هغه ليکونه يې هم په خپلو اثارو کې خپاره کړي چې دوی يو بل ته ليکلي دي، خو د دې ليکنې د زيات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږم، خو د استاد خادم په باب به د بختاني نظريات په خپله برخه کې راوړم.

ج- نړيوال ليکوال او موثر شخصيتونه:

ددې ليکنې په مخکنۍ برخه کې مو د هغو کورنيو ليکوالو، شاعرانو او موثرو، ټولنيزو، سياسي او ملي شخصيتونو يادونه وکړه چې خپله افغانان وو او په يو نه يو ډول يې استاد خادم له اثارو، افکارو، ټولنيزو او سياسي کړو څخه متاثر شوی و او هغو ته يې د همدغه تاثر له مخې شعرونه او نظمونه ليکلي او يا يې دهغو پر فکر، شخصيت، اثارو او کړنو ليکنې کړي دي. د دې ليکنې په دې برخه کې غواړو هغه نړيوال ليکوال او موثر شخصيتونه دروپېژنو چې استاد خادم يې اثار او افکار لوستي او پر ده يې خپل تاثير پرې ايښی، ان يو نيم پرې منفي اغېز هم کړی دی. همدغو اغېزو ته وشعر، نظم او ليکنې په غبرگون ښودلی چې دا دی دلته يې په ترتيب سره وړاندې کوو:

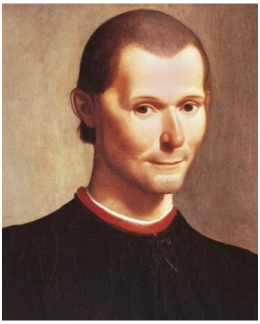

۱- ماکياولي: (نيکولو ډي برنارډود ماکياولي) د ايټاليا ډېر نامتو فيلسوف، سياسي شخصيت، شاعر او ليکوال و، د (۱۴۴۹م) کال د مې پر (۳)مه نېټه په فلورانس کې وزېږېد او د (۱۵۲۷م) کال په جون کې ومړ. ماکياولي، د سياست، فلسفې او ادبياتو په برخه کې ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتابونه ليکلي دي. سلطان يا (ټولواک) په نامه يې يو نامتو اثر دی چې د واک د نيونې او ساتنې لارې چارې په گوته کوي. دا اثر د نړۍ په اکثرو ژبو ژباړل شوی، پښتو ته هم (محمد داود حبيبزي) ژباړلی او چاپ شوی دی. د ماکياولي نظريات په ټوله نړۍ کې خپل پلويان او مخالفان لري. خادم صيب هم د ماکياولي له نظرياتو خبر دی، خو دی يې نړۍ ته په گټه نه بولي، نو ځکه يې د هغو پر وړاندې غبرگون ښودلی دی. خادم صيب وايي:

ماکياولېزم

د وخـــــت وبـــــا ده، ماکيـــــاوليزم
تـــــوره بـــــلا ده، ماکيـــــاوليزم
مشـــــري و قـــــام تـــــه پيغمبـــــري ده
لويـــــه اغـــــوا ده، ماکيـــــاوليزم

ماکياوليست

چـــې وايـــې يـــو څـــه، عمـــل بـــل څـــه کـــا
پـــه سمـــه لار بانـــدې، هـــم تلـــه نـــه کـــا
پـــرې خطـــا نـــوځې ماکياولســـت دی
پـــه دروغـــو دربـــو، خطـــا ايســـته کـــا.

۲- ماکسيم گورکي: **ماکسيم گورکي د شلمې پېړۍ په پيل کې د روسيې ستر شاعر و. نه يوازې د روسيې، بلکې د ټولې نړۍ په کچه يو ستر شاعر او ليکوال و. د هغه اثار د نړۍ تر (۵۰) زياتو ژبو ته ترجمه**

(c) ketabton.com: The Digital Library

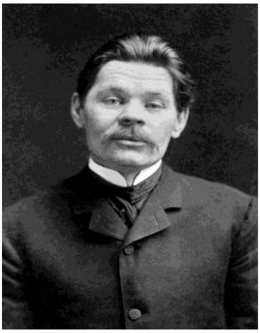

شوي او د نړۍ په ګوټ ګوټ کې لیکوال او عام خلک ترې متاثر شوي دي. (مور) د ماکسیم ګورکي هغه ناول دی چې نړیوال شهکار ګڼل کېږي او په نړۍ کې خورا مشهور دی. ګورکي د لوړ اخلاقي ایډیال په لټه کې و او ستر انساني ارزښتونه یې پالل. استاد خادم د ګورکي له اثارو الهام اخیستی، د هغه شخصیت پرې تاثیر کړی او هغه یې په یو لوړ او خواږه نظم کې ترسیم کړی دی:

ماکیسم ګورکي

ای د نـــــوي ادب پــــــلاره، ای ازاده قلنـــــــدره !
ای د روس د خـــاوری زویـــــه، ای انســـانه منــــوره
هغـه خـاوره وه لا جګـه چې یـې تـا غونـدې پیـدا کـړ
تـا بیـرغ د قـام اوچـت کـړ، لـه دې خـاورې نـه تـر نمـره
فکـر جـګ لـه اقتصـاد شـي، حکیمـانو وو ویلـي
تـــا وطـــن ثـــرو تمن کـــړ د خپـــل فکـــر لــــه ثمـــره
د دې ځمکـې پـه ټیټـوالي د رحمـت بـاران پـه کـارو
د انســــان لـــــه انحطاطـــه ژړېـــد لې بــــه شــــیبره
د هــوس پـــه دام کـــې ګیـــرو، د ادب مارغـــه اســـیرو
تــا پنجـره کـړه ورتـه ببرتـه چـې تـرې والـوزي پـه بـره
د ســاقي لاس کـې شـراب وو د مظلـوم د زړه د وینـو
دا پیـالې بـه هـر چـا څښـلی بـې لـه خـوف او لـه خطـره

(c) ketabton.com: The Digital Library

غریب ډوب و په خولو کې هېڅ خبر نه و له ځانه
نه خبر و له جهانه، نه له خیر او نه له شره
د شرف قبا یې ګرو وه په دکان د سوداګرو
د یوې مړۍ د پاره تېرېدلو به له سره
د حسد په ویرانه کې لاره وره که وه له عشقه
لکه وره کې چې چینه شي په ترخه ځمکه بنجره
په صهبا د زندګۍ کې سره شراب د دښمنۍ وو
په صحنه د دې جهان کې نیکي نه وه بې له شره
فلسفه وه نا امیده له نېکۍ او سعادته
په نهاد د دې بشر کې یې بدي لیده مضمره
دا خو ته وې چې انسان دې د معشوق په صورت ولید
د دوستۍ د طفل پلاره په لیکوالو کې بهتره
زه څه وو ایم چې څه وې خو دا وایم چې انسان وې
په انسان باندې مین شوې، دغه مینه دې کړه غوره
ته د مینې راهنما وې، ته د دې تیارې رڼا وې
ای د روس د خاورې زویه ای د نوي ژوند رهبره
د ګورکي خاورې ته یوسه د خادم سلام د مینې
ای سبا سبک خرامه ای د مینې پیغامبره.
(۱۲: ۱۳۶-۱۳۷)

استاد خادم پورتنی نظم د (۱۳۵۵ل) کال، د کب پر (۲۲)مه نېټه لیکلی دی. خادم صیب پر پورتني نظم سربېره د ګورکي ځینې منثور اثار هم ژباړلي او د دې ترڅنګ یې د هغه په باب ځینې لیکنې هم کړې دي، چې د لیکنې د زیات غځېدو له کبله ورڅخه تېرېږو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- مصطفی کمال اتاترک: مصطفی کمال پاشا د (۱۸۸۱م) د می پر (۱۸)مه نېټه زېږېدلی او د (۱۹۳۸م) کال د نومبر پر (۱۰)مه نېټه وفات شوی دی. ده د ترکیې د استقلال لپاره مبارزه وکړه او د ترکیې جمهوریت اساس یې کېښود، ترکانو د ده

خدمتونه، مبارزې او هلې ځلې وستایلې او ده ته یې اتاتورک (د ترکانو پلار) لقب ورکړ. مصطفی کمال اتا ترک پر ترکیې باندې د (۱۵) کلنې واکمنۍ په بهیر کې ترکیې ته ډېر خدمتونه وکړل، د هغه مبارزې، فکر او د حکومتولۍ طرز د یو زیات شمېر نړیوالو پر اذهانو تاثیر وکړ او هغه د یو نړیوال مبارز په توګه مطرح شو. مصطفی کمال له افغانستان سره ځانګړې مینه درلودله او غازي امان الله خان ته یې د ملګرتیا او دوستۍ لاس ورکړی و. دواړو مشرانو له انګرېزي ښکېلاکه د خپلو هېوادونو د ژغورنې بریمنه تجربه لرله. د اتا تورک افکارو او نظریاتو د استاد خادم پر فکر هم خپل تاثیر پرې ایښی و. استاد خادم د اتا تورک د افکارو له جملې څخه د هغه یو تقریر ته اشاره کوي. ده دې وینا ته ده (د کمال اتا تورک یو تقریر) نوم ورکړی او دا یې په خپلو اثارو کې خوندي کړې ده.

د کمال اتاتورک یو تقریر

((کمال اتا تورک په خپله یوه وینا کې وویل: یوه زمانه وه چې ما به ډېر کتابونه لوستل، غرض مې دا و چې د دنیا لوی لوی مفکرین او فلسفیان د ژوند متعلق څه وایي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعضې فلسفيان چې په ژوند کې په هر لور تیاره ویني وايي چې زموږ هستي نیست ده، زموږ له پاره د دنیا په عارض ژوند کې هېڅ قسمه خوشحالۍ نشته، خو ځینې نورو هوښیارانو خلکو د ژوند متعلق په بل شان اظهار کړی دی.

هغوی وايي، که د ژوند انجام نشت دی، نو دا د نا امېدۍ خبره نه ده، څومره پورې چې موږ ژوندي یو خپل ژوند په خوشحالۍ او په خندا تېرول په کار دي.

زه په خپله د ژوند دا وروستی مفهوم خوښوم، البته د ژوند د تېرولو طریقه زما خپله ده.

زما خیال دی چې هغه سړی ډېر بد قسمت دی، څوک چې خیال کوي چې د انسان د ټول ژوند دارومدار په ما موقوف دی یعنې نور خلق دې ما د پاره ژوند وکړي.

دا ظاهره ده چې د دې سړي انفرادي ژوند به ډېر ژر تباه شي، خپل ځان هېرول او د موجوده او د راتلونکي نسل د پاره تعمیري کار کول په اصلي معنی کې د خوشالۍ د حصول لومړی راز دی.

د عقل او هوش خاوند په مدعا پوهېدی شي چې په ژوند کې د پوره پوره خوشالۍ د حاصلولو بېشک او بېشک چې بس یوه طریقه ده او هغه دا چې سړی د راتلونکي نسل د عزت او خوشالۍ حاصلولو د پاره ژوند تېر کړي.

کوم سړی چې په ژوند کې له دې قسمه رویه اختیار کړي، نو هغه دې هېچرې د ځان نه دا نه پوښتي چې آیا هغه راتلونکي نسلونه چې د چا د ښېګڼې د پاره ما په ځان شپه او ورځ یوه کړې ده، زما په ښو به قایل وي او که نه زما د کار قدر به ونه کړي؟ زما خیال دی چې ټولو کې خوش

(c) ketabton.com: The Digital Library

قسمته خلق هغه دي چې خپله زرینه کارنامه او ښه اعمال د راتلونکي نسل د نظر نه پټ ساتي، ځکه چې د خپل نوم ناموس لپاره د قوم او د وطن خدمت کول د خوشحالۍ سبب نه شي جوړېدای. البته هر سړي ته د څه کار په کولو کې خوشالي حاصلېږي، ځینې خلکو ته باغباني خوند ورکوي، ځینې نورو ته مالیاري او ګلونه کرل او پالل مزه ورکوي او ځینې خلک داسې هم شته چې هغوی ته د خلکو پالل، ساتل او لویول د خوشحالۍ باعث وي. کوم سړی چې د شوق او خوشحالۍ لپاره ګلونه کري او پالي يې، هغه ته ګلونه نور څه ورکوي؟ خو صرف ګلونه کرل او پالل او هغو ته کتل د هغه د خوشالۍ سبب وي. دغه شان چې کوم خلک د خلکو د پاللو مالیاري په سر اخلي، نو هغو ته په کار دي چې د ګلونو د مالیار د ذهنیت په مطابق خپل کار وکړي، صرف دغه قسم خلک د خپل وطن او قوم په اصلي معنی کې خدمت کولی شي، د نامه او شهرت او د مالي مفاد او د ذاتي عهدو خواهشمند خود غرضه دي. د قوم خادم نه دی، څوک چې خپلې خپلې خوشالۍ او خپل مفاد ته د قوم او د وطن په خوشالۍ ترجیح ورکوي او خپله خوشالي ورله د قوم د خوشالۍ نه زیاته مرغوبه ښکاري، نو داسې خلک که هډو د قوم خانان هم شي، نو هېڅ د کار خلک نه وي.

او داسې خلک هم څوک چې ځان ته ډېر قیمت ورکوي او د هغو خیال وي چې د وطن او د قوم د مفاد او د خوشالۍ مکان د هغوی په سر ټینګ دی، په حقیقي معنی کې د قوم او وطن د مفاد سبب نه شي جوړېدای، صرف هغه خلک څوک چې خپل ژوند د راتلونکو نسلونو، مفاد او خوشالۍ لپاره وقف کړي او ځان په لیس بشی شمار کړي په اصلي معنی کې د خپل نسل خدمت کولی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یوه لویه غلطي ده، که یو قومي کارکن خیال کوي چې د قوم د ترقۍ او مفاد بوټي چې د هغه په لاس زرغون شوي دي، د هغه د ژوند نه پسته به بې خصماني پاتې شي او وچ به شي، د روغ نیتي سړي د لاسه لګېدلي بوټي د زمانې د حوادثو باد بارانونه او طوفانونه نه شي بادولی، هغه همېش او همېش شنه ولاړ وي.

تر اوسه پورې ما په یو نسل کې د یو فرد د اوسېدو په طریقه بحث کولو، خو نن ورځ د دنیا د ترقۍ او د اتحاد رخ نه معلومېږي چې د ځمکې د مختلفو تپو اوسېدونکي ټول کوښښ کوي چې یو بل سره د ورورولئ او د اتحاد خپلوي وساتي، په دې سبب سړي ته په کار دي چې د خپل قوم د ترقۍ او د مفاد د خیال سره د نورې دنیا د ترقۍ او د امن خیال هم ولري، نن ورځ د دنیا د ټولو هوښیارو خلکو دا خیال دی چې د دنیا د ټولو اقوامو د امن او خوشحالۍ ساتل یو مبارک خیال دی او په حقیقت کې دا د خپل وطن د خلکو د خدمت یوه بله طریقه ده. که د دنیا د مختلفو قومونو تر منځ د امن، اتحاد او ښه سلوک رشته او خپلوي قایمه نه وي، نو یو قوم ځان ته امن او خوشحالي نه شي حاصلولی، د دې لپاره د خپل قوم د محبت په خاطر زه د دنیا د نورو قومونو سره هم د اتحاد او اتفاق رشته ساتم.

د یو قوم ربنتینی مشر همېشه هیله لري چې د خپل قوم د تعمیر په خیال کې یوه نمایانه حصه واخلي، خو هغه هېچرې دا نه غواړي چې د نورو قومونو په تعمیري کار کې خلل انداز شي، د دنیا د واقعاتو نه ظاهره ده چې یو افت یا بلا چې په یو قوم نازله شي، اکثره نور قومونه هم په مصیبت کې واچوي. د انسان ژوند لکه د یو جسم غوندې دی، د دنیا قومونه د یو جسم اندامونه دي چې د جسم یو اندام نقصاني شي، نو ټول جسم نقصاني شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ترک) او د هغوی دوستان نن د خدای (ج) په فضل سره په طاقت کې دي او په خپلو پښو درېدای شي، موږ له هېچا نه هېڅ قسمه طمع نه لرو، په دې وجه موږ ته موقع ده چې د دنیا په واقعاتو سره سینه غور وکړو. موږ په هغه خلکو کې نه یو چې په ډکه خوله وایي چې د دنیا په هغې حصې کې یا دغې حصه کې که بې قراري ده، یا جنګ دی، یا جګړه ده، نو زموږ پرې څه؟

د دنیا په هره حصه کې چې بد امني پیدا شي، نو هغې ته دومره توجه کول په کار دي، لکه څنګه چې د سړي په خپل وطن کې ګړبړ وي، دا یو داسې اصول دي چې د دنیا قومونه او د دنیا حکومتونه د خود غرضۍ نه خلاصولی شي.

د سړي اول فرض خپل کور جوړول دي، چې خپل کور جوړ شي، نو بیا د ټولې نړۍ د کور جوړولو فکر په کار دی.)) (۲۴: ۶۳۱-۶۳۲)

د کمال اتا تورک افکارو او کرکتر د استاد خادم پر افکارو دومره تاثیر کړی و چې کله هم مصطفی کمال وفات شو، نو استاد خادم یې پر مرګ مرثیه وویل، دا مرثیه دا ده:

د مصطفی کمال مرثیه

خدای په مشرق باندې ببشکه امتحان کړلو
داسې صورت یې د بلا ورته عیان کړلو
نمر پرېواته له خوا یې وازه خوله مشرق ته کړله
لکۍ یې تاوه په کې ګیر یې ټول جهان کړلو
یوه په مځکه بله شونډه یې وه تر غرونو جګه
یوه مړۍ به یې مملکت په یوه آن کړلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوزخ د نـس يـې و لـه تيـږو او قومونـو نـه ډک
لـه مصـيبته بـه هـر يـو شـور فغـان کړلـو
شـپاړس مړيـو بانـدې، کلـه تسـلي کېدلـه
پـه اشـتها يـې نيـت د سـتورو د اسمان کړلـو
د نمـر خاتـه لـور تـه راتللـه پـه بنـدر د سـويز
وچـې لنـدې بـه طاعـت يـې پـه ښـه شـان کړلـو
مشـرق لـه ځانـه بېخبـره و د مـړي پـه شـان
غـم يـې د ديـن او د دنيـا او نـه د ځـان کړلـو
ټـوټې ټـوټې د جهالـت او د نفـاق پـه تـوره
نـه يـې زګېروي نـه د جوړوالي يـې ارمـان کړلـو
د شخصـياتو، خرافـاتو، پـه زنځيـر تړلـې
نـه يـې د ژونـد وينـې رګونـو کـې دوران کړلـو
مريض پـر کالـه و تـوره شـپه بلا يـې راغلـه پـه سر
نجـات هـر ګـوره لـه قدرتـه و د عقـل بهـر

***

پـه پورتـه غـاړه ناڅـاپي سـپينه رڼـا شـوله
ورسـره سـمه د محشـر غونـدې غوغـا شـوله
دوړې، ګردونـه، بربښـناګانې ډزهـار کـې
يـوه يـوه پـه کـې رمبـاړه د بـلا شـوله
ښکاره په دې منځ کې يو ځوان شو ملا تړلی ولاړ
چـې پـه ليـدو يـې پـه حيـرت واړه دنيـا شـوله
وبستلې تـوره پـه ښي لاس کې يـې بلکونـه کـوي
ګس کې يې ښکلې سياسي رنګې همسا شوله

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې همسا باندې عجب ډول کارونه کوي
ګویا دغه یې هرې خوا سره وینا شوله
کله به، یې مخ کړلو بلا ته په څه ډول سره
چې ترېنه پورته به زوروونه واویلا شوله
ده به ځواب په خپله توره د حملې کولو
بیا به یې زر مخه مشرق ته په خندا شوله
وی به یې پورته شه چې د بو د استعمار راغی
چاره کوه زندګي سخته نن سبا شوله
لمن یې لویه ترېنه لاندې د زمریانو بچې
په دوی یې ډېره خوا خوږې مینه رښتیا شوله
د شرق کمال د تورکو پلار و مصطفی دا ځوان
په کامیابۍ ځي نن په لورې د عقبی دا ځوان

***

ښه عمارت د شرق و غرب منځ کې ودان که تا
په بل رقم دې نوی دور د اسمان که تا
تالا والا مشرق مثال د قربانۍ غوښتلو
په ښه مېړانه سره پاس دا امتحان که تا
د ملیت اساس دې وښودو مشرق ته خپله
نورو ته تګ د دغه لارې ښه اسان که تا
د لوی عفریته سره مخ شوې په لړګي او توره
په څه حکمت سره ترلاس ترېنه میدان که تا
خدمت دې وکړلو د قوم په مېړانه سره
ملت د ترکو ګروېده د خپل احسان که تا

(c) ketabton.com: The Digital Library

څـاروي یــو یــو وو ترهېـدلي لـه لېوانــو څخــه
پــه کوښښــونو ســره جــوړ ترېنــه کـاروان کــه تــا
ســم دې ملــت کــړ د ســیالانو لــه عالمــه ســره
تــر ســر پــه تــوره د زخمــي زړګــي ارمــان کــه تــا
تیــاره د جهــل دې بهــر کــړه لــه وطنــه څخــه
وطــن پــه علــم و معرفــت ســره روښــان کــه تــا
فــداکاري دا هســې ښــایي لــه مردانــو ســره
خپــل خاصــیت پــه ملیــت بانــدې قربــان کــه تــا
د ترکو پلاره ستا په غم مو سترګې سرې دي نن
پــه بېلتانــه دې د مشــرق نــارې ســورې دي نــن))
(۱۲: ۵۰۳-۵۰۵)

استاد خادم دا نظم د (۱۳۱۷ل) کال په لیندۍ میاشت کې لیکلی دی. پر همدې کال اتاتورک له نړۍ سترګې پټې کړې. استاد خادم په پورتني نظم کې د مصطفی کمال اتا تورک، فکر، مبارزه او پر نورې نړۍ، په تېره بیا پر اسلامي ټولنې د هغه تاثیرات په ښه ډول انځور کړي دي.

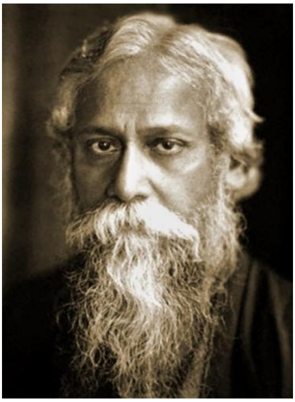

۴- رابندرنات ټاګور: د هند د نیمې وچې لوی لیکوال او شاعر دی. نه یوازې د لوی هند لوی شاعر ګڼل کېږي، بلکې د ختیزې نړۍ د شاعرۍ یو لوی استازی هم دی.

ټاګور ګڼ شمېر اثار لیکلي چې د نړۍ په ډېرو معتبرو ژبو ژباړل شوي دي. په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو کې هم د ټاګور اثار ژباړل شوي. (تاج) او (ګیتانجلي) د ټاګور دوه مهم اثار دي چې پښتو ته ژباړل شوي. د (تاج) اثر مهم کرکترونه پښتانه افغانان دي، چې ټاګور د خپلو اثارو لپاره غوره کړي دي. د ټاګور اثار نه یوازې د شرقي ټولنې غوره اثار دي، بلکې نړیوال ادبي میراث هم ګڼل کېږي. (ګیتانجلي) د ټاګور مشهور اثر د نوبل نړیواله ادبي جایزه اخیستې ده. د ټاګور له اشعارو او اثارو څخه اکثره افغان لیکوال اشنا دي او ځینې ترې په مستقیم او نا مستقیم ډول متاثره هم دي. استاد خادم هم یو له هغو لیکوالو څخه و چې د خپلې لیکوالۍ او مطالعې له پیله یې د ټاګور او علامه اقبال له اثارو تاثر اخیستی دی استاد بېنوا، خپله استاد خادم او ځینو نورو لیکوالو هم دې تاثر ته اشاره کړې ده. استاد خادم د ټاګور ځینې لنډې لیکنې راژباړلي چې د ټاګور افکار د یوه عمومي تصویر په توګه یې یو څو بېلګې دلته وړاندې کوو:

زما نغمې!

((ما په ټول ژوند کې ستا د موندلو کوښښ په نغمو سره وکړ، دغه نغمې وې چې زه یې در په در وګرځولم او دغه نغمې وې چې د دوی په مدد ما د خپلې دنیا په تلاش او احساس کې ته، خپل څلور واړه خوا موندلې!

هغه څه چې کله ما زده کړل هغه دغه نغمې وې چې دوی ما ته دا راوښودل! دوی پټې لیارې راته ښېرته کړې، دوی د زړه په افق کې راته ډېر ستوري راوخېژول، دوی ټوله ورځ ما ته د مسرت او غم د رازونو په طرف لارښودنه کوله او ماښام یې د سفر د ختم په وخت کې زه دا د کوم محل درشایي ته راوستم؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سفر تیاری

ما ته رخصت راکړی شوی دی ای ورونو! ما ته په مخه ښه ووایئ، زه تاسو ټولو ته سلام کوم او روانېږم! دغه دی د دروازو ټولې کنجیگانې درکوم او د خپل مکان، د ټولو اینده دعوو نه ابرا کوم، اوس زه له تاسې څخه تش د مهربانۍ د وروستیو الفاظو د اورېدو په امید یم!

مونږ او تاسې ډېره موده همسایه وو، لېکن ما ته همېشه د هغې نه زیات عوض راورسېد څومره چې ما ورکړل. اوس ورځ تمامه شوه او هغه ډیوه چې زما تیاره گوټ به یې رڼا کاوه مړه شوه، د طلب پیغام راغلی دی او اوس زه سفر ته تیار یم.

یوه پوښتنه

د دنیا په دې لوی جشن کې ما ته هم زېری رارسېدلی دی، ځکه زه خوشاله یم، زما سترگو ولیدل، زما غوږونو واورېدل.

په دې جشن کې ساز غږول ما ته سپارل شوي دي، هغه څه چې ما کولی شوه، ومې کړل!

زه اوس دا پوښتنه کوم چې تر اوسه گوندې هغه وخت په دې راغلی چې زه دننه درشم، ستا صورت وگورم او خپل غلی سلام ستا په حضور کې تقدیم کړم!!!

وروستۍ ورځې

زه پوهېږم ورځ به راشي چې د دې دنیا نظاره ما لپاره تمامه شي او ژوند به زما په سترگو وروستنۍ پرده واچوي او غلی به رخصت شي!

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېکن ستوری به هماغسې د شپې ځلېږي، سبا به هغه شان لمر راخېژي او ساعتونه به د دریاب د چپو غوندې د غم او ښادۍ حساب کوي او موجونه به وهي!

زه چې کوم وخت د خپلو لمحو د دغه انجام فکر کوم، نو د دغه لمحو پرده وشلېږي او زه د مرگ په رڼا کې ستا دنیا او د هغسې بې انتها خزانو ته گورم، د هغې یو ډېر حقیر څیز هم بېمثله او د هغې ډېر ذلیل ژوند هم بې بها دی!

هغه شیونه چې د هغو بېکاره ارزو ما کوله او هغه شیونه چې ما ته ورسېدل هغه ټول پرېږده! ما ته یوازې په هغه حقیقي څیزونو قبضه راکړه چې هغه ما تل پرېښي او غورځولي مې دي!

د ژوندون مبارزه

هر کله چې محاربین ږومبی ځل د خپل ځښتن له ځایه راغلل، نو هغوی خپل قوت چېرې پټ کړی و؟ د هغوی زغرې چېرته وې؟ د هغوی وسلې کوم ځای وې؟

هغوی غریب او بېکسه ښکارېدل، کوم وخت چې د خپل بادار له ځایه راوواته، نو د غشو باران پرې وشو! هر کله چې د خپل بادار کور ته بیا لاړل، نو هغوی خپل قوت چېرې پټ کړ؟ هغوی توري وغورځولې، غشي او لیندۍ یې کېښودل، صلح د هغو په وچولو کې ځلېده، هغوی د خپل ژوندانه نحوې تر شا پرېښودې، څه وخت چې د خپل بادار ځای ته بېرته لاړل!

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما دعا

ای زما خاونده، زه له تا څخه دا غواړم چې زما له زړه څخه د افلاس بنیاد وباسه! ما ته دا قوت راکړه چې د ژوند د ترخو او خوږو برداشت اسانۍ سره وکړی شم!

ما ته دا قوت راکړه چې بې وزلي له زړه ونه باسم او خپل سر د کوم گستاخ قوت په مخکې ټیټ نه کړم!

ما ته دا قوت راکړه چې خپل ځان له روزمره رذایلو څخه پورته وساتم! او ما ته دا قوت راکړه چې خپل قوت له مینې سره ستا رضا ته وسپارم!

زه شرمېږم

د ملاقات ټاکلي ځای ته د تلو لپاره ما ټوله لیاره یوازې قطع کړه، لېکن دا څوک دی چې په دې چوپه تیاره کې ما سره روان دی؟

زه ورنه د بچ کېدو لپاره لاره پرېږدم، خو نه یې شم پرېښودای!

هغه په خپل متکبرانه رفتار کې خاورې الوزوي، ځي. هغه خپل جگ اواز زما د هر یو لفظ سره یو ځای کوي! ای باداره! دا زما خپل مختصر وجود دی، دی خو نه شرمېږي، لېکن له ده سره ستا دربار ته په رسېدلو زه شرمېږم!

شاه جهان

ای د تاج و تخت خاوند شاه جهانه!

تا ته معلومه ده چې د زمانې تېز توپان جاري دی، حسن، زنده گي، عزت، شهرت او دولت هر څه له ځانه سره وړي!

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېکن ستا د زړه درد؟

آه، شهنشاها! ستا دا ارمان و چې ستا د زړه درد تل باقي پاتې شي!

ستا سلطنت چې په خپل استحکام کې د فولادو نه هم زیات محکم و، که چېرې دغه سلطنت د لمر د لوېدو د منظرې غوندې د فراموشۍ د دروند خوب د تیارې سره یو ځای ولاړ شي، نو لاړ دې شي کنه.

مگر ای شهنشاها! ستا دا ارزو وه چې ستا د زړه درد همېشه د یوې لوړې نور افشانې شغلې په شان اسمان د خپل درد په لمبه روښانه او دردمن کړي!

ستا دا ارمان و!

ستا جاه جلال، ستا عظیم الشان سلطنت، ستا د لویې د پادشاهۍ، دبدبه چې ددې دنیا په اسمان په لعل، زمرد، عقیق او الماسو باندې دجړاو شوي محیر العقولې قوس فرح غوندې خپره شوې وه، که هغه شان او شوکت د عدم په ویرانه کې ورک او فناء شي، نو شي دې کنه!

آه! پاتې دې شي.

د زمانې په مخ ستا له سترگو لوېدلې

د اوښکې مرغلره مجلا او روښانه تاج محل.

های د انسان بې واکه زړه!

په وارو وارو د ورمېږ اړولو کتلو فرصت چېرته دی؟

وخت یو رنگ د ژوندانه په تېز سېلاب کې بهېږي!

ددې دنیا له ډېرو دمه ځایونو څخه ته تېرېږې!

(c) ketabton.com: The Digital Library

له یوه ځایه ته پېټې اخلې، په بل ځای کې یې ږدې!

له ښکته چې کوم وخت د پسرلي باد په شرنګهار رادرومي، ستا د باغ پر هر کونج ګرځي، ناځي او نغمې وايي!

پسرلی چې هر کله ستا باغ ته د ګلانو د یو سېلاب په شان راشي، بیا کوم وخت چې په ماښام کې شپون خپلې رمې کلي ته راولي، نو د مال له پښو نه پورته شوی ګرد د ماښام له تیارې سره یو ځای کېږي، نو ګوره!

د پسرلي ټوله حسن افریني هم ورو ورو له ځښورو سره ګډېږي!

ګلان مړاوي شي، ورژېږي!

د وخت او زمانې ډېل نه شته؟

بیا پرځې ته د ډکو شپو وخت راځي

نو ستا په باغ کې پسرلی خپل کمال ته رسېدلی دی او بیا هر کله چې د ورېځو ټوکری د سپینو سپینو پاغوندو په شان په اسمان کې سرګردانه ګرځي، نو ښايي چې د دغه وخت دا د اوښکو ډکې ډکې لمنې د چا په مزار د نذر د مرغلرو په شان نثار کړې وي!

های! د انسان بېواکه زړه!

های! ستا انتخاب!

دا هر څه به د ورځې په تمامېدو، دلته د لارې په غاړه پاتې شي! وخت نشته، فرصت نه شته، د زمانې مهلت نه شته،

ای د بادشاهۍ د تاج خاونده!

کوم وخت چې تا په خپل ناقراره زړه کې فکر کړی و او تا دا ارزو کړې وه چې له زمانې زړه ته د حسن نذرانه ورکړم او خپل یې کړم!

(c) ketabton.com: The Digital Library

واه تا دغه نذر او دغه تحفه څومره ښکلې تیاره کړه، مرگ چې د شکل او صورت نه مبرا دی، تا هغه ته بې زواله مجسم ښایست ور وبښه.

واه! تا دا څومره دلفرېب وگرځاوه

لېکن آه! د اوښکو تویولو لپاره زما فرست ورکوې، د ژړا لپاره مهلت نه شته!

نو ځکه تا خپلې نه ټینگېدونکې اوښکې د مرمرین سکوت په جال کې بندې کړې، کېدې ښودلې!

د دې اسمان نه لاندې، د سپوږمۍ په غلې عبادت گاه کې،

چې تا خپله محبوبا په کوم نامه ورو ورو په خپل زړه کې یادوله

هغه نوم او د هغې انگازه نن د هر چا په غوږو کې انعکاس کوي!

ای لویه بادشاه، ای شاعره، هغه ستا د زړه د ارزو تصویر د چا د دلربا حسن یادوي؟

په دې عظیم الشان، تمام اطمینان

مرمرینه مجسمې باقي پاتې دی

دا ستا استازی،

دا بې مثله شعر

دا بې نظیره وزن او لا جوابه ترنم د اسمان په لورې تل پرواز کوي، هلته چې ستا د معشوقې د ارام ځای دی!

هغه د سبا د رنگین منظر په انعکاس کې دی!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ماښام په سترګي ستومان ژور تنفس چې د مغرب پر غاړه خپور دی!

د څوارلسمې سپوږمۍ په رڼا کې د شبو ګلانو په بې انتهاء خوشبويي او ملاحت کې دی!

هغه په هغه نا لیدونکی د بیان نه یا هر فردوس کې دی!

چې له هغه ځایه د دیدار وږې سترګې په وارو وارو په ناکامۍ بېرته راګرځي.

ستا دا بې زبانه استازی د ښایست غمی تاج محل په هره زمانه کې چې د پهره دار سترګې څاري، ستا پیغام رسوي، هېر مې نه یې، زما د روح له یاده وتلی نه یې!

ای شهنشاها! ته نن په دې دنیا کې نه یې

ستا سلطنت د خواږه خوب په شان والوت

ستا تخت نن وجود نه لري!

ستا لښکرې چې د هغوی د قدمونو له هیبته دنیا رپېده

نن د دغه ټول جاه و جلال یاد، د ډیلي د سرکونو په دوړو او ګردونو کې الوزي!

ستا درباریان، مصاحبان او ستا د حضور شاعران نن ستا د مدحې قصیدې نه وايي!

د جمنا د چپو اواز ستا د ماڼۍ د نوبت د ساز سره نه ګډېږي.

ستا د ماڼۍ د پیمخې ډمې د پایزېبونو شرنګهار د ورانو ماڼیو په ګوټونو کې غلی پروت دی او نن هلته د کیرړو سخت اواز اورېدل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیارې شپې، تیاره اسمان په خپل قسمت په سرو سترګو ژاړي

ستا قاصد هغه چې ستوماني يې هېڅکله له خپل خدمت نه زړه بدی کوي

د پادشاهانو د سلطنتونو د جوړېدو او ورانېدو سره کار نه لري

هغه چې د زمانې د تعمير او تخريب تصوير خيال ته نه راولي.

هغه چې د ژوند او مرګ له لاس وهلو څخه ازاد دی، په خپله دل ګدازه نغمه يې عالم په غم کې محوه کړی دی.

ستا د دې قاصد پيغام د تاج محل فرياد!

د ابدي فراق وهلی شهنشاه پيغام دی:

هېر مې نه يې، زما د روح نه هېر نه يې!

غلطه ده، څوک وايي چې هېر شوی نه يې!

دا څوک وايي چې د محبوبې د ياد کفس دې ببرته کړ او د ياد مرغه دې پرېښبود چې والوزي

تا د محبوبې د ياد مرغه پرېښبود چې والوزي!

د تېرې زمانې د مغرب غاړه چې همېشه يو تياره عالم دی، ستا زړه اوس هم د هغې د تورو زلفو په ول کې نښتی دی.

د فراموشۍ په همېشه خلاصه لاره هغه نه دی...

مزار مزار، خو تل په يو ځای ولاړ دی

د قبر په غليظو تيارو کې پټ دی

او قبر مرګ د خپل کفن په پرده کې پټ ساتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېکن ژوند؟ څوک یې منع کولی شي؟ څوک یې درولی شي؟

د اسمان هر ستوری هغه خپلې خوا ته رابولي، راشه په ټول عالم د زنده ګۍ بلنه ده، د ژوندانه د هر سبا په طلوع کې د هغې بلنه ده، د یاد غوټه پرانیستل کېږي او له لاسه وځي، د فراموشۍ په خلاصه لاره کې ورکېږي.

ای شهنشاه! ته د دنیا تاج و تخت په خپلې غېږ کې ټینګ ونه شوې ساتلی،

دریابونو لره په غېږ کې پالونکې دا زمکه، ای باد شاه! ستا د ژوندانه لپاره ناکافي ثابته شوه، نو ځکه تا د ژوندانه له دې رنګین محفل څخه پښې سپکې کړې، پاڅېدې. ته د خپلو اعمالو له لویې څخه خورا لوی وې، نو ځکه ستا د ژوندانه تېز ګامه اس هر وارې ستا اعمال او د هغې نتایج وروسته پرېښي، مخکې درومي. له دې سببه ستا نښې دلته باقي پاتې دي او ته په خپله دلته نه یې، هغه دلبستګي چې نه پاتې کېده، پاتې نه شوه، هغه عشق چې خپل تخت یې د لیارې په سر ایښی وي، هغه عشق چې په کوم لطف او عشرت سره یې ستا استقبال وکړ، هغه د لیارې د دوړو غوندې ستا په پښو پورې نښتی و، تا هغه د خپلو پښو د ګرد غوندې وڅنډه او لیارې ته وسپاره، مګر د تا نه وروسته د لیارې په ګرد کې ستا د ژوند یوه ټوټه خدای خبر څه وخت لوېدلې وه، هغه ګوره د ژوندانه د هار یوه دانه وه چې بېله شوې لوېدلې وه!

ته ډېر وړاندې تللی یې، لېکن هغه دانه د یو همېشه ګل په صورت غوړېدلې د اسمان په خوړا یې مخ کړی ولاړه ده.

د دې نغمې راګ په زوره وایي: هر څومره چې لرې ګورم، هغه مسافر هېچرې نه شته،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغه معشوق دې راستون نه کړای شو، تخت و تاج د هغه لیاره بنده نه کړه او مانع یې نه شوه، غرونه او دریابونه له مخې لرې شول

نن د هغه د سپرلۍ اس د تیارې شپې له غلې انګازې نه د ستورو په نغمه الوزي، د سبا د ختو خوا ته یې مخ کړی درومي، ځکه زه اوس دلته د محبوبې دیاد د باد لاندې پروت یم

او هغه چې له باره ازاد دی، دلته نه شته.)) (۲۳: ۱۸۰-۱۸۶)

استاد خادم د ټاګور نورې نثري ټوټې، لکه (د سحر باد، وروړکی، نارکو، ای ژوندونه، د زړه درد، خوب او حقیقت، زما پېشکش، یوه ارزو، بدبخت خوب، د ودې چم، خوشحالي، له مرګ سره محبت، د خپل لاس زولانه، د ازادۍ جنت، عبادت) او نور هم ژباړلي چې خورا هنري قوت په کې پروت دی. په دې اثارو کې نه یوازې د ټاګور روح ځلېږي، بلکې د ژباړن هنري قوت، له ټاګور سره اخلاص او د هغه ټول تاثر هم په کې له ورایه ځلېږي.

۵- مهاتما ګاندي: موهنداس کرم چند ګاندي پر (۱۸۴۹م) کال

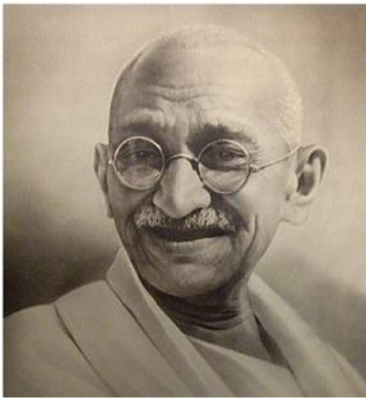

په یوه منځنۍ سوداګریزه کورنۍ کې زېږېدلی دی، ګاندي خپلې لومړنۍ زده کړې په خپل استوګنځي کې ترسره کړې او بیا د نورو زده کړو لپاره (راجکوټ) ته لاړ ، وروسته بیا د نورو زده کړو لپاره لندن ته لاړ. لندن کې له نوي ژوند او همدارنګه له بېلابېلو افکارو سره اشنا شو، بېلابېل ادیان یې مطالعه کړل، وروسته بیا جنوبي افریقا ته لاړ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلته څو ځله زنداني شو، تر هغه وروسته هند ته راغی او پر لویې سیاسي مبارزې یې لاس پورې کړ. (۲۹) کاله یې مبارزه وکړه، ده د هند د ازادۍ لپاره سوله ییزه مبارزه پیل کړه او په پای کې دا مبارزه د هند د ازادۍ سبب شوه. ګاندي که خپله د (عدم تشدد) د نظریې له مخکښانو څخه و، خو خپله د یوه تشدد ښکار او پر (۱۹۴۸م) کال د (ناتورام ګودسه) په نوم د یو شخص له خوا وویشتل شو او ووژل شو. د ګاندي فکر، نظر او مبارزه د نړۍ ګوټ ګوټ ته خپره شوه او په نړۍ کې یې له تشدد پرته د یوې سوله ییزې مبارزې له لارې د سیاست ور پرانیست. په همدې خاطر د نړۍ ستر شاعر رابندرنات ټاګور او وروسته بیا هندي ملت هغه ته د مهاتما (لویې ارواح) لقب ورکړ. د ګاندي نظریات ربښتیا هم انساني او له نفرت څخه لرې وو، نو ځکه خویې نظریقه پر ټولې نړۍ خوره شوه.. استاد خادم هم له دې نظریې څخه متاثر شوی او د هغه نظریاتو ته یې یوه کتنه کړې ده.

د مهاتما ګاندي افکار

((...د ربښتیاوو په عمل کې ربښتینی تسکین دی، صداقت پخپله د صداقت انعام دی، له قیمتو څخه قیمته څیز خرڅوونکي لپاره لکه څنګه چې د هغې نه بل قیمته څیز لاس ته نه راځي، دغه شان، ربښتیا ویونکی به د ربښتیا نه زیات نور څه شی وغواړي؟ ... ربښتیا چې کوم ځای ته د لمر غوندې ګرمي ورکوي، هلته ژوندون هم ختم کوي...))

((... هغه انسان چې خپله ژبه په واک کې نه شي ساتلی، هغه د حق مدعي نه شي کېدی))

(c) ketabton.com: The Digital Library

((د ربښتیاوو نه وروسته په اصل کې عدم تشدد په دنیا کې تر ټولو لوی طاقت دی. هغه هېڅکله عبث نه ځي، تشدد تش د پاسه کامیاب ښکاري.))

په توره او په خدای باندې اعتقاد لرل، دوه متضاد شیونه دي.

که چېرې عدم تشدد یا د محبت مذهب زموږ د ژوندانه نه وای، نو په دې فاني دنیا کې زموږ ژوند مشکل کېدو، ژوند خو په مرګ باندې د ظاهري او پخواني فتح علامه ده.

... که چېرې د انسان او د حیوان په منځ کې کوم اساسي او لوی فرق شته، نو هغه دا دی چې انسان خپل فرض پېژندلی شي. د تېرې او اوس زمانې ښه خلک دخپل توفیق او طاقت په اندازه د ژوند دغه ډېر ضروري قرض روښانه مثالونه وو. په دې کې شک نه شته چې په مونږ کې حیوانیت کله کله حاضرېږي. مګر د دېنه دا نه ثابتېږي چې دا فریضه غلطه ده. له دېنه تش دا ثابتېږي چې په دې باندې عمل مشکل کار دی.

د تورې په ذریعه چې کوم شی حاصلېږي هغه په توره بېرته هم اخیستل کېږي.)) (۲۳: ۸۵)

خادم صیب د دغه لوی انسان د لویې سببونه په یوه لیکنه کې په ګوته کړي دي، دا لیکنه د ګاندي د لسم تلین په مناسبت شوې وه. استاد خادم دې لیکنې ته د ((مهاتما ګاندي د لویې سببونه)) نوم ورکړی دی:

د مهاتما ګاندي د لویې سببونه

((دی فطرتاً د تفکر او تجسس خاوند و، تفکر یې د علم پوهې، هندوستان او جهان پېژندنې لپاره په کار واچاوه. د نفس په ضبط او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

نفس باندې د حاکمیت لپاره یې جهاد شروع کړ، په هوا و هوس، حظوظو او لذایذو خود خواهۍ او نورو کامیاب شو.

دی وایي غذا باید د دوا په صورت وخوړل شي، په جنسیاتو کې پام په کار دی، دا مسخره او لوبه نه ده، د ملت د زړونو په لاسته راوړلو لګیا شو، دا کار یې په خدمت، ایسار، قرباني، ادب او احترام چې مشرانو او کشرانو ته یې لاره وکړه او لوی اعتماد یې وګاټه، د ملت د خدمت د مینې سره یې بله مینه ګډه نه کړه. ده د مخالفت عنوان ترک کړ، د صبر استقامت او زغم روحیه یې ټینګه کړه، ده ویل زه د هېچا مخالف نه یم، حتی د انګرېز هم، ده ویل زه فقد ازادي غواړم!

ده ویل زه هندو یم، خو د هېڅ مذهب او مسلک مخالف نه یم، په خدای ایمان لرم، خدای د هر چا دی، خو هندي کلچر د هندوستان لپاره له بل هر تهذیب نه بهتر دی. ده ویل له نفرت نه نفرت او له تشدد نه تشدد پیدا کېږي. موږ باید د هر انسان څه چې د هرې زرې روح سره مینه وکړو. ده ویل زه نوی مذهب، نوی حزب او نوې ډله نه جوړوم، هندیت مې مذهب او ډله مې د هند خلک دي. په دغه شان د خلوص، صمیمیت، کار او عمل فکر او ذکر مجسمه شوه.

دی په خپلو مجاهدو کې په وېره، تمه، غمونو، دردونو او مرګ غالب او بیا فاتح شو. سره د دې چې مهاتما ګاندي په یقیني تور خدای نمانځونکی و، خو حکومت یې لا مذهبي جوړ کړ، چې مذهبي اختلافات له منځه لاړ شي، د ټول هند د وفاق او اقتصادي مساوات د پاره یې د سوشل ډیموکرات جمهوریت ومانه.

یقیناً مهاتما ګاندي د ډېرې ستاینې وړ انسان و، خو دلته د انګرېز دیموکراسۍ هم بې ستاینې نه پاتې کېږي، چې په دغه حکومت کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګاندي، نیهرو، پټېل، را دا کرشنن، راجا ګوپال، ابوالکلام غوندې خلکو د نشو نما امکانات موجود وو.)) (۲۴: ٦۵۵)

٦- علامه اقبال: علامه اقبال د اسلامي نړۍ یو ستر مفکر و، دی

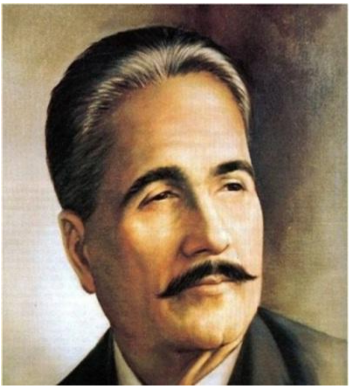

پر (۱۲۵٦ل) کال د سیالکوټ په ښار کې چې هغه وخت د هندوستان اړوند یو ښار و، وزیږېد، هغه لومړی دیني علوم ولوستل، بیا یې شاعرۍ ته مخه کړه، دري ژبه یې هم زده کړه او په دې ژبه یې زیات شعرونه ولیکل. له (کیمبرج) پوهنتون څخه یې د حقوقو په څانګه کې د دوکتورا سند ترلاسه کړ.علامه اقبال، په اردو، دري، انګلیسي، الماني او عربي ژبو پوهېده، د اسلامي معارفو ژوره مطالعه یې وکړه او په پای کې ترې یو لوی عارف، شاعر او فیلسوف جوړ شو، چې پر ټوله اسلامي نړۍ یې افکارو تاثیر وکړ. علامه اقبال بیا په خپله له افغان ملت او په تېره د هغه له ستر حکیم (خوشحال ختک) څخه زیات متاثر و، د خوشال شعرونه یې لوستي وو او پر هغه یې ژوره اغېزه کړې وه.

استاد خادم بیا پر خپل وار د علامه اقبال د شاعرۍ او فکر تر اغېز لاندې راغلی و، پر ده یې زور تاثیر ښندلی و، ځکه نو څومره چې استاد خادم د فکري او ادبي بلوغ لوړو مدارجو ته رسېده، له علامه اقبال سره یې نوره مینه هم زیاتېدله. د ژوند تر پایه یې له علامه اقبال سره خپله مینه وپالـله، د هغه پر ژوند، فکر او اثارو یې ګڼ شمېر لیکنې وکړې. (خودي در نظر اقبال، د اقبال د شاعرۍ محرکات) او ځینې نورې لیکنې یې غوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثالونه دي. دلته یې یوه لیکنه (د اقبال د شاعرۍ محرکات) د بېلګې په توګه راوړو:

د اقبال د شاعرۍ محرکات

((مخکې تر دې چې مونږ د علامه اقبال د شاعرۍ اساس او بنیاد ته ځان ورورسوو، باید د ده د شاعرۍ محرکات او ماحول وپېژنو. اقبال څنګه د شاعرۍ دې معیار ته ورسېد او څنګه یې دغه قسم شاعري غوره کړه؟ د دې سوال د ځواب د پاره باید اتیا کاله شاته وګرځو او وګورو چې دغه وخت د هند و پاکستان د قارې څه حال و؟ ایشیایي ملتونو کوم مراحل طی کول؟ د غرب او شرق مناسبات په څه ډول وو؟

اقبال د شپېتو کالو په عمر مړ دی. (۲۷) کاله یې د مرګ نه تېر دي، مونږ به د ده د زېږېدنې شاوخوا محیط په نظر کې ونیسو او اتیا کاله به تر شا ولاړ شو. په دې وخت کې د هند الې ګولې لړې کراري دي، د هند د قارې د استیلاء رقیبان غلي دي. د هند د حکومت واګې د انګلستان د سلطنت په لاس کې دي، د انګلستان مدبرین فکر کوي چې هېڅ قوم هېڅکله تر ډېره پورې د بل قوم واګې کاملاً په خپل لاس کې ساتلی نه شي او که ساتي یې فایده نه لري، نو څه په کار دي؟ په کار دا دي چې ورو ورو هندیانو ته د نوي تعلیم او تربیت سره د ادب او سیاست دروازه بېرته کړی شي چې څو په څه وخت کې د خپل ځان د ادارې په خپله توان پیدا کړي، نو د کانګرس د بنیادونو د ایښودلو د پاره یې په زمینه برابرولو غور شروع کړ.

هند چې د دنیا د تهذیبونو او کلچرونو د موزیم حیثیت لري، بیا هم دوه ثقافته په کې د نورو نه غټ او اوچت سترګو ته راتلل. یو هندو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تهذیب و چې له ډېرو مودو څخه په دغه قاره کې پیدا شوی، روزل شوی او پاتې و.

بل د اسلام تهذیب و چې له لس سوو کالو څخه دغلته راغلی او مستحکم شوی وو. د هندو تهذیب حامله د سنسکریت ژبه وه او د اسلامي تهذیب خزانه عربي او فارسي ژبه وه. د سنسکریت ژبه همدغلته پیدا شوه، لویه او ببرته ورکه شوه چې نورې ژبې یې وزېږولې، د فارسي او هندي له اختلاطه اردو پیدا شوه.

هندیان چې د هند بومي خلک وو په خپل کلچر ډېر ټینګ ولاړ وو او سخته پا فشار ې پرې لرله. انګرېزي ژبې، غربي تعلیم او تربیت او غربي اداري هند ته نوي رجحانات راوړل. کانګرس په خلکو کې سیاسي شعور او فعالیت پیدا کړ. هندوانو د غربي تعلیم سره په خپله ژبه، دین او ثقافت اصرار لاره. په مسلمانانو کې هم د غربي رنګ د منلو سره په اسلامیزم او عربي شعایرو د رد العمل په ډول ټینګار پیدا شو. د دې حرکت او رقابت ته په دواړو خواوو کې لوی علماء، سیاستدان، ادبا او شعرا منځ ته راغلل چې د شعراوو په ډله کې ټېګور او اقبال داسې ادب او شاعري وړاندې کړه چې د حیرت او استعجاب وړ ده. ټېګور سل په سلو کې هندو او اقبال سل په سلو کې مسلمان و، خو دا دواړه د انسانیت د پاره مهم او مفید غړي وو.

په دغسې ماحول کې اقبال او د ده شاعري وزېږېده، نو ځکه د ده په شاعرۍ کې غربي جهان بیني، اسلامي تصوف او د هندي تفکر ګډ لیدل کېږي. په سیاسي لحاظ اقبال مجبور و چې د هندي نېشنلیزم په مقابل کې چې په ډېرو پخو تهداوونو ولاړ و، د اتکاء او تمرکز کوم بل ټکی پیدا کړي. دا ټکی بې له مذهبه د هندي مسلمان د پاره بل هېڅ شی نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شو کېدای. ځکه هلته نژاد، تاریخ، ژبه او د ملیت نور مقومات نه وو، نو ځکه په هندوستان کې مسلمانانو زیات په مذهب او ورپسې په اردو ژبه د خپلې سیاسي مانۍ تهداو کېښود، خو اردو ژبه هم د ښاغلي نهرو په قول هغه ژبه ده چې په هند کې زېږېدلې ده او د هندي کلچر جز دی. همدا وجه ده چې هندي مسلمان د پاره بې له اسلامي روایاتو د اتکاء او تمرکز ثابته نقطه بله نه وه، نو د شاه ولي الله صاحب د تحریک پسې د سر سید او شبلي شاګردان او په اخره کې د اقبال شاعري راپیدا شوه چې په هند کې یې اسلامي حرکت د فلسفې او تصوف په عالمګیرۍ کې نغښتی د فارسي شاعرۍ په اب و تاب کې مصور کړ. دا و په هندوستان کې د مسلم‌لیګ او پاکستان د تاسیس محرکات.

د اقبال د شاعرۍ غټ عناوین

د اقبال شخصیت له تېز ذکاوت، وسیعي مطالعې، سوزان عشق، فلسفي تفکر او شاعرانه بیان څخه جوړ شوی و، ده غوښتل چې په ژوند کې نوې مفکوره او لیاره پیدا کړي. د ده کوشش دا و چې د عقل او دین علم او عقیدې، فلسفې او شعر نه یو ګډ جوهر وباسي او مخلوط معجون ترې جوړ کړي. د اقبال په شاعرۍ کې د متداولې او غلطې پیرۍ، ملایۍ، پیر پرستۍ او هوا و هوس سخت مذمت موجود دی. په مقابل کې یې مومن، فقیر، بې نیاز، مسلمان او رند ډېر یادوي.

دی په مخلصانه جدوجهد، بې لوثه خدمت او انساني کرامت معتقد دی. د ده په شاعرۍ کې د سوشلیزم ډېر مواد پیدا کېږي. د شخصیت پرستۍ او استعمار سخت مخالف دی، د غرب د استعمار اسرار او رموز په ډېر ښه شان ښکاره کوي. یو روغ مسلمان او سم انسان د تربیت د پاره د ده شعر ډېره ښه لاره ښیي، نو ځکه یې د ځوانانو د پاره مطالعه ډېره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضروري ده. سره د دې چې خپله مفکوره او نوې لیاره په خپلې شاعرۍ کې نه پرېږدي او تعقیبوي یې. په شاعرۍ کې هم نوي ابتکارات کوي، نوې کلمې، نوي تراکیب او نوي مصطلحات او تعبیرات په خوندور ډول پیدا کوي. په منظرنگارۍ او تصویر ایستلو کې دومره ماهر دی چې په یو څو جملو او تعبیرونو کې یوه وسیعه، ښکلې تابلو د انسان مخې ته ږدي. د اسلامي عباداتو او روایاتو د پاره نوي استدلالونه پیدا کوي. د غرب او شرق د افکارو خلص او ماحصل په شاعرانه تعبیراتو کې مجسم کوي. په اسلامي دنیا کې د ده ډېره توقع له افغانانو او عربو څخه کېږي. د اروپا او غرب څخه مایوس دی، نوې روسیې ته هیله من دی، نو ځکه ورته پېشنهادونه کوي. د ایشیا په حال ژاړي او د هندوستان په غربت اوښکې تویوي. دی غواړي چې خلک اسلام ومني او په نوي او حقیقي شان داسې اسلامي دولت جوړ شي چې د مادي او معنوي حریت او مساوات په بنیادونو ولاړ وي.

د دې د پاره چې دی خپلو اهدافو ته په ښه شان ځان ورسوي او نوی نسل په یوه مبدا معتقد او تربیه کړي، نو د ((خودۍ)) په مبدا ډېر ټینگار کوي، خودي په پخوانۍ اصطلاح د غرور او تکبر په معنا راغلې ده، خو دی یې په نوې معنا استعمالوي او نوې اصطلاح ورڅخه جوړوي، خودي د ده په نزد ځان شعور، ځان پېژندنه او له ځان څخه یو صالح عنصر جوړول دي. خودي د ځان د تربیت، د نفس تکمیل او د اخلاقۍ مراتبو او مراحلو طی کول دي. دی داسې فکر کوي چې د مسلمانانو د انحطاط لوی سبب د تصوف هغه تلقینات دي چې انسان نفس وژلو، بېځایه تواضع، انکسار، له ځانه تېرېدلو او فنا ته سوق کوي. دی فکر کوي چې په دې شان په انسان کې په ځان اعتماد، د حیات د پاره مجادله او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

حق د پاره د جهاد روحیه کمزورې کېږي او مري. بیا نو انسان هر څه قضا و قدر ګڼي او په یو غیر اسلامي جبر عقیده پیدا کوي.

نو ځکه علامه اقبال د خودۍ په تعلیم او تشریح زور لګوي او په خپلو ټولو کتابونو کې له مختلفو خواو د (خودۍ) شرحه او تفسیر وړاندې کوي. که څه هم د ده په ټولو اشعارو کې د خودۍ ذکر شته، خو یو مستقل مثنوي یې هم ورباندې د ((اسراسر خودی او رموز بېخودی)) په نامه لیکلی دی. په (اسرار خودی) کې د شخص د تکامل مراتب ښیي او په (رموز بېخودی) کې شخص ته په جامعه او ملت کې د انضمام او محوه کېدو لارې چارې ښیي. د خودۍ دغسې تعبیر او تبلیغ د علامه اقبال ذهن ته د افغاني اخلاقو د مطالعې او د افغان ملت د سایکالوجي د شرحې او معرفت نه راغلی دی. دا هغه شی دی چې په خپله افغانان ورته په افغانیت او پښتونولۍ تعبیر کوي او افغاني روح یې ګڼي.))

(۲۴: ۱۱۷۹-۱۱۸۱)

له علامه اقبال او د هغه له اشارو او افکارو سره استاد خادم دومره مینه لرله او دومره ترې متاثر و چې کله علامه اقبال د ابدي نړۍ د سفر لمنه ونیوه، نو استاد خادم پرې زیات متاثر شو او دغه نظم یې ورته ولیکه.

د اقبال په مرګ

((څنګه په مشرق نن د رڼا او تیرې جنګ دی؟
ولې د فلک ګریوان په وینو باندې رنګ دی؟
غلی په طلسم د تیري دی هر بلبل د باغ
زړه د هر انسان لکه غوټۍ له غمه تنګ دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نشــته دی نغمــې د زړکــو چېرتــه پــه راغونــو کــې
نــه د چــا پــه غــوږ کــې د نســیم د ربــاب شــرنګ دی
لکـه بې اسـرې چـې هـر یـو ژاړي پـټ لـه ځـان سـره
سـتورو د مشـرق هـر یـو پرېښـې د بـل ځنـګ دی
ډوب پـه آه و اوه کـې نمر خاته دی سر تـر پـا یـه اوس
هـر زړه بانـدې پـروت د بـد بختـۍ د تیـرې زنـګ دی
ځکــه چــې لو بــدلی د مشــرق نمــر د اقبــال دی
خــر اســمان د علــم او د ادب او د کمــال دی
ای اقبالــه ســتا پــه غــم کــې ژاړي مســلمان ټــول
چیـن تـر شـام و رومـه، ترکیـه، هنـدو افغـان ټـول
تــه تمــامي عمــر ژړېــدلی د ملــت پــه غــم
ځکـه دي قومونـه سـتا پـه تلـو بانـدې ګریـان ټـول
مـړاوی لالـه زار دی د خلیـل تـازه پـه اوښـکو کـړو
مـه وچـوه سـترګې چېـرې وچ نـه شـي ګـلان ټـول
بیا دې هېر سبق مسلم تـه یـاد پـه زېـر و زور کـړلو
ودې ښـوده دوی تـه محکمـات د ښـه قـران ټـول
پېتـې وو درانــه او منزلګــاه لــرې بېحــده وه
سـتا سـوو نغمـو ښـه دمـه لـو دی کـه کـاروان ټـول
پـاتې چـې سـید ، شـبلي حـالي نـه وو پـه لار کـې
تـا هغـه بارونـه کـړل اوچـت پـه یـوه ځـان ټـول

***

مخکې لږ مزل دی چې یې پرې نه ږدې په لار کې
داسې لار بلدي هېڅوک نه شته په قطار کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تا چې مخ کړو پټ او په خندا لاړې مولا لره
اوس به نو رهبر د خودۍ څوک شي ایشیا لره
پورته د کوشش په تمه ستړي د تقدیر کړه
دا قدرت درکړی دی خاوند یوازې تا لره
نن د بغاوت له عقله وېره چې حرم کې ده
جګ د ولایت له عشقه فوج که دې بلا لره
شعر و فلسفه تاریخ دې ګډ کړه په حکمت سره
جوړه دې نسخه کړه ترېنه ملت بیضا لره
ای د ژوند حکیمه زړه دې ډک و د بشر په غم
تا پیام راوړی همګي واړه دنیا لره
شرق و غرب دې مخکې د یوې منډې میدان و
ځکه دې نظر تل په حصار د کهکشان و !))
(۱۲: (۴۰۷-۴۰۸)

استاد خادم له علامه اقبال سره ډېره مینه لرله، د اقبال افکارو، اثارو او شخصیت د استاد خادم پر ذهن ژور اغېز کړی و، نو ځکه یې به خپله منظوم او منثور کلام کې د علامه اقبال زیاته یادونه کړې ده، هم یې نظمونه پرې لیکلي او هم ګڼې لیکنې. که دا ټول منظوم او منثور کلام سره راټول شي، نو د علامه اقبال په باب یو غټ او ځانګړی اثر ترې جوړېدی شي. موږ یې دلته په لنډیز سره یادونه وکړه.

په پای کې غواړم د یوې ټولیزې نتیجې په توګه یادونه وکړم چې خادم صیب د یو متحرک انسان او لیکوال په توګه مجبور و چې له خپلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنې، چاپیریال او د خپل مسلک له نور مطرحو څېرو سره تماس او اړیکي ولري، له هغو څخه اغېز ومني او پر هغو هم خپلې متقابلې اغېزې وښندي. دا اغېزې داسې وي چې له تېرې زمانې څخه اوسمهالی شخص متاثر کوي او له اوسمهالي شخص څخه د خپلې زمانې او راتلونکې زمانې اشخاص متاثر کېږي. خادم صیب هم همدغسې اغېز زغملی او نورو ته یې هم خپل تاثیرات وررسولي دي. پر خادم صیب چې کومو پخوانیو کورنیو او بهرنیو لیکوالو، مطرح څېرو او هم د ده د خپلې زمانې مطرحو ادبي او ټولنیزو شخصیتونو کوم اغېز پرې ایښی، د هغو شمېر زیات وو، خو موږ پورته یاد کړي اشخاص د ډېرو مطرحو څېرو په توګه یاد کړل. دا لړۍ تر دې زیاته غځېدلای شوه، خو موږ د دې بحث د نور زیات اوږدوالي له امله پر همدغو اشخاصو بسنه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېیمه برخه

د خادم نړۍ لید

د استاد خادم د نړۍ لید د پېژندنې لپاره تر ټولو غوره سرچینه د هغه خپل اثار دي. کله چې موږ غواړو د استاد خادم فکري نړۍ لید وپېژنو، نو په کار ده چې دده ټول اثار په ژور ډول له نظره تېر کړو. خادم صیب د ژوند ډېرو لوړو ژورو ته په ژور ډول متوجه شوی، په هره برخه کې یې خپل فکر ځغلولی او موږ ته یې ګڼ شمېر اثار پرې ایښي دي. دلته غواړو د استاد اثار لومړی له فکري پلوه ډلبندي کړو او تر هغه وروسته به د ملتپالنې، دینپالنې، سمونپالنې، کره کتنې، ټولنپالنې او نورو مسایلو په باب د استاد خادم نړۍ لید راوخېړو:

ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل د استاد خادم د ژوند او فن په باب یوه مفصله لیکنه کړې، دا لیکنه یې پر (۱۳۶۰ل) کال د (امیر علي شېر نوايي) په نامه په یوه ځانګړي اثر کې خپره کړې ده. د استاد نړۍ لید یې د هغه د اثارو د محتوايي وېش له مخې پر بېلابېلو برخو وېشلی دی. په دې لیکنه کې یې د استاد خادم اثار د فکري څرنګوالي له پلوه په ډېر ښه ډول ډلبندي کړي دي. همدا لیکنه په حقیقت کې د استاد د فکري جغرافیې بېلابېلې برخې څرګندوي.

زه غواړم د همدې لیکنې د ډلبندۍ زیاته برخه د موضوع د څرګندتیا لپاره دلته راانتقال کړم او ددې ترڅنګ د ضرورت تر کچې په هغې کې څه زیاتونې او کمونې هم وکړم. هېوادمل صیب په خپله لیکنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د خادم صیب کتابونه هم په لنډیز سره معرفي کړي، خو څرنګه چې موږ دکتابونو پر پېژندنې په بله برخه کې بحث کړی، نو ځکه یې دلته د کتابونو د پېژندنې له برخې څخه تېرېږم. استاد سرمحقق زلمی هېوادمل په خپله لیکنه کې وایي:

[استاد عبدالروف بېنوا په اوسني لیکوال کې کښلي دي: ((ښاغلی قیام الدین خادم، په اوسنیو پښتو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري او د افغاني پوهانو او ادیبانو په لومړۍ ډله کې درېږي.

ښاغلی خادم د علمي شخصیت خاوند او د فلسفي افکارو څښتن دی. دده د ژوند زیاته برخه په لوستلو او لیکلو کې تېره شوې ده او دده د لوستلو او لیکلو مهم مقصد پښتو ژبې ته خدمت کول او د خپل قوم راویښول دي، چې په دې لاره کې یې زیار ایستلی دی او اوس هم لګیا دی زیار باسي.

دده فلسفي افکارو کله د علامه اقبال د افکارو رنګ اخیستی دی او کله د رابندرنات ټاګور معنوي فلسفې ته ورته وي. خوپه دواړو لارو کې د افغاني تفکر طرز هم نه هېروي.))

د استاد بېنوا پورته نظر چې د استاد خادم فلسفي افکار کله د (علامه اقبال او کله د (رابندرنات ټاګور) له معنوي فلسفې رنګ اخیستی دی، دې موضوع ته مو په یو بل ځانګړي بحث کې هم نغوته کړې او د بېلګې په توګه مو د خادم صیب د منظوم او منثور کلام ځینې داسې بېلګې راوړي چې دې لویو شاعرانو ته یې لیکلي دي. دا په دې مانا ده چې: که خادم صیب دې لویو نړیوالو لیکوالو سره فکري لېوالتیا نه درلوده، نو دا لیکنې نه رامنځته کېدلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هېوادمل صيب په نظر د استاد خادم په اثارو کې د نورو فکري خواوو ترڅنګ د فلسفي رنګارنګي هم څرګنده او جوته ده، استاد هېوادمل دې ټکي ته اشاره کوي چې:

[په خپله استاد خادم هم د خپل ژوند په قصه کې په دې باب یو ځای لیکلي دي: ((... دغسې به زه کائناتو او د هغې نظام ته هم ملتفت کېدم. د حیات شاوخوا او د اجتماع ادارې ته هغه وخت زما فکر پیدا شو چې د اخبارونو سره اشنا شوم. دغه وخت د قومیت، ملیت او په اخر کې د انسانیت معناګانو ته ملتفت شوم او هغه حیرت او تحیر چې په ما کې طبیعي پروت و اوس ورسره درد او خوږ هم ملګری شو، دا درد مجمل و او زه یې په تفسیر قارد نه وم. خو هغه وخت چې ما د اقبال اثار ولوستل زما د مبهم زړه ترجماني یې راته څه څه وکړه.))

استاد هېوادمل زیاتوي: ((دده د فکر په باب تاسې د پښتو د یوه نومیالي لیکوال او په خپله د استاد خادم نظر ولوست. دغه لوړې خبرې پر خپل ځای د منلو وړ دي. مګر که چېرې سړی د استاد خادم د خپرو شویو اثارو مطالعه وکړي او له پیله یې تر پایه پسې وڅېړي په کُلي ډول دغه لاندې ټکي ترې راوځي:

۱- د استاد لومړنۍ لیکنې او کتابونه او حتی ځینې ادبي اثار دیني رنګ لري. دین ته زیات تمایل ښیي او د اسلام د مبارک دین اساساتو ته په پاملرنه د جامعې او خلکو د رفاه او ارامۍ لار لټوي او د اسلامي نصوصو د مقدسو ارشاداتو په رڼا کې د خلکو د اخلاقي او اجتماعي روزنې لپاره اثار لیکي او د اسلام په ننګه شعرونه وایي. د اسلامي علومو د علماوو، مشاهیرو او رجالو او سیالانو په باب مقالې کاږي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هېوادمل صیب نظر دا دی چې د نورو افکارو تر څنګ د استاد خادم د لومړنیو اثارو د فکر یوه درنه او پام وړ برخه دیني مسایلو ته وقف شوې ده. ځرنګه چې خادم صیب په خپله یو لوی دیني عالم و، نو طبیعي خبره ده چې دا ډول افکار یې په کلام کې جوت او ثابت دي. د هېوادمل صیب په نظر د دیني افکارو تر څنګ پښتني افکار هم دده د کلام یوه اساسي برخه ده. سرمحقق زلمی هېوادمل په دویمه برخه کې دې افکارو ته اشاه کوي، او وایي:

[۲- ورپسې استاد پښتو، پښتنو، د پښتنو تاریخ او پښتني کولتور ته متوجه کېږي او دا ورته ښه ایسي چې د خپل نومیالي قوم د ملي کولتور او ملي تاریخ د ځلولو هڅه وکړي. د پښتو ژبې او پښتو اثارو په باب تحقیقات وکړي او د شعرونو او نورو ادبي ایجاداتو مخه یې هم په دغه وخت کې د پښتنو د تاریخي او ملي عظمت د ځرګندولو خواته اړولې ده.

۳- په یوه بله مرحله کې د استاد په اثارو کې د یوه ملي فکر پلوشې ځلېږي. دغه مهال دده هڅه داده چې خپلې دغه فکري اندېښنې د وطن د ابادۍ، د اجتماعي اصلاح او د یوه پیاوړي او متحد ملت د جوړولو په لپاره کې استخدام کړي

ده په دې لاره کې ډېرې هڅې کړي او ددغو هڅو ازانګې یې په اثارو کې هم ښکاري. د استاد فکر وطني او ملي فکر دی، د استاد فکر اجتماعي عدالت غواړي، خو په افغانستان کې د ټولو اوسېدونکو ورونو قومونو د ملي دیني او نورو سنتي دودونو ته په کلکه پاملرنه. د استاد فکر ظالم غندي او د مظلوم پر خوا دی. د استاد فکر د هر ډول ملي او اجتماعي ستم پرضد دی. دده په فکر د نړۍ له ټولو ولسونو سره دوستي او په سوله او ارامۍ کې ژوند کول، د خپل هېواد د ابادۍ لپاره د نورو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

تجربو او مرستو څخه استفاده کول. د وطن او خلکو په گټه کار دی. مگر تر هغه حده چې د وطن ملي مصالح یې غوښتنه وکړي. دده فکر هر ډول استعمار، استثمار، تېري او تجاوز غندي. د انگرېزي متجاوزینو پرضد د استاد چاربیتې زموږ د ملي ادب ښه باب جوړوي. دده فکر پر خپلو خلکو او وطن د نورو بلوسېدل نه مني او په خپله هم په چا نه بلوسېږي، خو خپل حق چاته نه پرېږدي.

دا وه د استاد فکر لنډیز چې ما یې د اثارو له مطالعې څخه څرک ایستلی دی. دده زیاتره مقالې، لیکنې او اشعار او ادبي پارچې ددغه فکر مولود دي.

۴- په وروستیو مرحلو کې استاد د پښتو او پښتني تاریخ اساسي ستونزو ته متوجه شوی دی. د پښتو د لیک او د پښتنو د تاریخ ځینې مهم مسایل یې څېړلي دي.))

استاد سرمحقق زلمی هېوادمل بیا د همدغه فکر د څرنگوالي له مخې د هغه اثار هم ډلبندي کړي دي.د عمومي ډلبندۍ ترڅنگ یې اثار هم په لنډیز سره معرفي کړي دي. خو زه یې دلته د اثارو دمعرفۍ له برخې تېرېږم او یوازې فکري ډلبندۍ ته یې په لنډیز نغوته کوم:

استاد هېوادمل بیا د موضوعي یا فکري وېش له مخې داستاد خادم اثار په دې ډول ډلبندي کوي:

د پښتو د ادبي تاریخ په باب لیکي:

استاد هېوادمل وایي: ((که څه هم استاد د ادبي تاریخ او یا د ادبي تاریخ په څانگو پورې مربوط کوم مستقل کتاب نه دی کښلی. خو دده ځینې متفرق کارونه زموږ د ادبي تاریخ د ځینو برخو په روښانو کې بې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونډې نه دي، نو ځکه زه دلې هغه کارونه یادوم چې استاد په دې خصوص کې ترسره کړي دي.)) په دې برخه کې بیا (۱- د پښتو د قدیمو شاعرانو شرح حال، ۲- بایزید روښان،۳- د پښتو د نثر تاریخي تطورات او د نثر لیکونکو تذکره، ۴- د پښتو نني لیکوال) اثارو یادونه کوي او په لنډیز سره یې معرفي کوي چې استاد خادم په دې برخه کې لیکلي دي.

د ادب او پښتو ادب په باب تحلیلي څېړنې:

استاد هېوادمل د استاد خادم د اثارو د موضوعي وېش په لړ کې وایي: ((د استاد قیام الدین خادم په اثارو کې ځینې داسې لیکنې هم موندل کېږي چې هغه د ادب په باب عمومي بحثونه کوي او ځینې وختونه د پښتو ادب د ځینو برخو په باب تحلیلي څېړنې هم وړاندې کوي. په دې خصوص کې د دوی له ډېرو زیاتو لیکنو څخه څو مقالې او څېړنې د یادونې وړ دي: ۱- د خوشال او رحمان موازنه، ۲- د خوشال دستار نامې ته یوه کتنه، ۳- د پټې خزانې په باب توضیحات، ۴- شعر و ادب.))

د پښتو ژبې او پښتنو د تاریخي قدامت په باب لیکنې:

د استاد هېوادمل په وینا: ((د استاد خادم په کښلو اثارو کې ځینې داسې کښنې هم شته چې په هغو کې د پښتو ژبې او پښتون قوم د تاریخي قدامت په باب خبرې او بحثونه شوي دي. د دوی دغه ډول لیکنې دده د هغې مینې ښکارندویي کوي، چې ده له خپلې مورنۍ ژبې او خپل قوم سره درلوده. دلته دغه یادونه هم ضروري ده چې د استاد دغه ډول لیکنې تر یوه حده پر احساساتو ولاړې دي.)) د ښاغلي زلمي هېوادمل په نظر ((د استاد دا ډول لیکنې تر زیاته حده د احساساتو تر اغېز لاندې راځي. دده په نظر دا سمه ده چې پښتانه او پښتو ژبه لرغونی تاریخ لري،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دا ډول تاریخي واقعیتونه باید له احساساتو لرې، د علمي پرنسیپونوپر اصولو برابر وڅېړل شي.))

له لرغونو متونو سره مینه:

د هېوادمل صیب په نظر: ((استاد خادم د پښتو پر کوم لرغوني متن مستقل کار نه دی کړی، خو د (روهي ګلونه) په نامه د لرغونو متونو یو منتخب یې ترتیب کړی دی.))

د پښتني کلتور او فولکلور په باب لیکنې:

استاد خادم د پښتني کلتور او فولکلور د ځلولو په لاره کې هم د قدر وړ کار کړی دی، ده چې د (۱۳۱٦ل) کال په کالنۍ کې د (پښتونولۍ) (۲۵: ۵٦۸-٦۴۷) په نامه کومه رساله خپره کړه. داسې وخت و چې په پښتنو لیکوالو کې له لوی استاد پوهاند حبیبي پرته بل پښتون په دې خصوص کې په پښتو ژبه څه نه وو کښلي. استاد خادم په دې رساله کې د پښتني کلتور پر یوه ډېر مهم ټوک (پښتونواله) رڼا اچولې او د کلتور دغه برخه یې معرفي کړې وه. وروسته یې خپلې دغه څېړنې لږ څه بشپړې کړې. د پښتنو قبیلوي حقوقي او جزایي لیارې، د احمدزو جرګې او د دغو لارو او جرګو ځینې خاص اصطلاحات یې هم په کې شرح کړل او د پښتونولي د رسالې له نشر څخه پنځلس کال وروسته یې بیا دغه بشپړ متن چاپ ته وړاندې کړ.

پر (۱۳۵۴ل) کال د پښتنو ټولنې له خوا د پښتو څېړنو د نړیوال مرکز د پرانیستلو بین المللي سیمینار په کابل کې جوړ شو، په دغه سیمینار کې استاد خادم ته د پښتونولۍ موضوع د تحقیق او څېړنې لپاره ټاکل شوې وه. استاد خادم په دغه مقاله کې د پښتونولۍ په باب عمومي څېړنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې، خو پر ځینې داسې موضوعاتو یې هم خبرې په کې کړې دي، چې هغه باید په ډېره دقیقه توګه د فلالوژۍ د اساساتو له مخې وڅېړل شي، مګر زموږ استاد د خپل فکر په زور څېړلي دي، خو بیا هم د مقالې محتویات، د پښتونولۍ په باب عمومي معلومات د لوستونکو زړه ترلاسه کوي او له موضوع سره د استاد مینه ترې څرګندېږي.)) (۲۲: ۹۹-۱۱٦)

استاد هېوادمل د خپلې لیکنې په ترڅ کې وایي: ((د پښتني کلتور د ځینو مهمو خواوو د څرګندولو په ترڅ کې استاد د پښتني فولکلور په باب هم کله ناکله څېړنې او لیکنې کړي دي، چې زه یې له دغه ډول خدمتونو څخه درې بېلګې لوستونکو ته واندې کوم:

۱- استاد خادم د سید کمال او ببوجانې نکل لومړی ځل له ولس څخه ثبت او بیا یې لومړی ځل په (وږمه) (۹: ٥٦-٦۲) او بیا په نوې رڼا کې خپور کړ.

۲- د پښتو حیاتي فلسفه د متلونو په ملاحظه، په دې برخه کې د دوی له تحلیلي څېړنو څخه یوه څېړنه ده، چې په وروستیو کې د پښتو د چاپي اثارو د بین المللي سیمینار په مناسبت کښل شوې، په یاد سیمینار کې اورول شوې او بیا په (پښتو چاپي اثار) نومي مجموعه کې چاپ شوې ده. (۲۱: ۲۳٦-۲۴۴)

۳- استاد خادم د افغاني موسیقۍ په باب هم یو مستقل اثر کښلی دی، چې متأسفانه تر اوسه چاپ نه دی.)) هېوادمل صیب زیاتوي: ((د استاد دغه اثر ښاغلي محترم رفیع او ما لیدلی و، په خپله دوی موږ ته راوښود او د محتویاتو په باب یې خبرې راسره وکړې)) په دې رساله کې استاد د افغاني موسیقۍ په باب خبرې کړې دي او افغاني موسیقي کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې د ځینو سیمو د موسیقۍ د اصالت په باب په زړه پورې نظریې وړاندې کړې دي.))

د پښتنو د تاریخ په باب لیکنې:

((د استاد خادم په متفرقه لیکنو کې د پښتني تاریخ پر ځینو خواوو کښنې موندلی کېږي، د پښتني تاریخ د ځینو قهرمانانو په باب یې هم خاص څه کښلي دي، خو په دې خصوص کې یې مرتب لیکونه لاندې ښیم:

۱- بایزید روښان، ۲- لرغوني پښتانه قومونه، ۳- د روښانیانو مبارزې پورتني لیکونه یې له دې ډول اثارو او لیکنو څخه دي.))

دیني لیکنې:

استاد هېوادمل وایي: ((دمخه مې دا یادونه کړې وه، چې د استاد خادم لومړني اثار دیني رنګ لري، ددې موضوع د روښانولو لپاره غواړم، چې د استاد له ډېرو دیني لیکنو او اثارو څخه چې زیاتره یې په (هېواد، اصلاح، طلوع او ننګرهار،اتحاد مشرقي) کې خپاره شوي، د څو لیکنو او کتابونو یادونه وکړم:

۱- استاد چې د کندهار د پښتو ادبي انجمن غړی شو، نو د انجمن د نشراتي ارګان لپاره یې ځینې تربیتي او اخلاقي مضامین له داسې منابعو څخه ترجمه کول او یا لیکل چې دیني جنبه به یې درلوده او کله یې د اسلامي نړۍ د مشرانو شرح حال هم کښه، لکه د پښتو مجلې د (څلورم) کال په (٦-٧) ګڼه کې د ((حضرت سعد ابن وقاص)) مقاله، د څلورم کال په (اتمه) ګڼه کې د ((د اولاد پالنې اسلامي طریقه)) مقاله او نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- استاد خادم د (اصحاب کرام) پښتو ترجمه په (۱۳۱۴ل) کال کې بشپړه کړه او پښتو متن یې په دوو جلدونو کې ترتیب کړ، چې خطي نسخې یې په ملي ارشیف کې د اصحاب کرام (پښتو) په نامه ضبط دي.))

اخلاقي لیکنې:

((لکه چې د مقالې په پیل کې تاسې ولوستل د اخلاقو په باب استاد د (مکارم الاخلاق) په نامه یو غنیمت کتاب پښتو ته ترجمه کړی دی، خو ددې ترڅنګ ده د ماشومانو د اخلاقي روزنې لپاره هم کار کړی او (د کوچنیانو اخلاقي پالنه) په نامه یوه کوچنۍ رساله یې د (هربرټ سپنسر) د یوې رسالې له اردو ترجمې څخه پښتو کړې او ځای پر ځای یې خپلې خبرې او لارښوونې هم ورزیاتې کړې دي، پر دې سربېره د اخلاقو په باب یې متفرقې مقالې هم لیکلې دي، چې د هېواد موقوتو نشراتو، په بېلابېلو کلونو کې خپرې کړې دي.))

فلسفي لیکنې:

((استاد قیام الدین خادم، د (نبوغ او عبقریت) په موضوع کې په همدې نامه یو کتاب لیکلی دی.))

درسي لیکنې:

((استاد خادم د خپلو اثارو په فهرست کې راوړي دي، چې : د پښتو کلي لومړي، دویم، درېیم او څلورم جزونه ده کښلي دي، خو د پښتو کلي ګانو د دویم جلد پر لومړي او دویم جز دواړو له ښاغلي زمریالي سره یو ځای د قیام الدین خادم نوم هم راغلی دی. (وګورئ! پښتو کتابونه، د ښاغلي ویښ، ۵-٦ مخونه، د ۱۳۳۷ل کال چاپ، کابل، پښتو ټولنه) چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم ټوک دغه دوې جزوې دوی دواړو په ګډه تالیف کړې دي او پر (۱۳۱۹ل) کال د پښتو ټولنې له خوا نشر شوي دي.))

اجتماعي او اصلاحي لیکنې:

((که چا د استاد لیکنې لوستې وي، د دوی اجتماعي او اصلاحي لیکنې تر (۱۳۲٦ل) کال پخوا د اخلاقي پرنسیپونو تابع او د (ښه کوئ، بد مه کوئ)، پر اصولو برابرې دي. تر دغې نېټې وروسته دده اجتماعي او اصلاحي لیکنې دوه مشخصې لارې تعقیبوي.

الف: هغه لیکنې چې د یوې مشخصې ملي او مترقي مفکورې په رڼا کې لیکل شوې دي.

ب: هغه لیکنې چې د وخت د دولتونو د پالیسیو په رڼا کې یې کښلي دي، استاد له (۱۳۲٦ل) کال راپدېخوا د (طلوع افغان، اصلاح او هېواد) ورځپاڼو د چلوونکي په توګه کار کړی دی. دغه ورځپاڼې دولتي ورځپاڼې وې او خپرونې یې د دولت له پالیسۍ سره سمې عیارېدلې، نو ده هم د وخت د دولت له نشراتي پالیسیو سره سمې اجتماعي، اصلاحي او سیاسي مقالې او سرمقالې په کې کښلي دي.))

له نورو ژبو څخه ترجمې:

((د مخه مو وښودل چې استاد خادم (مکارم الاخلاق)، (لوی اصحابان) او د (کوچنیانو اخلاقي پالنه) زیاته برخه له نورو ژبو څخه ترجمه کړې دي، د دغو اثارو تر څنګ د دوی دا لاندې ترجمې هم د یادونې وړ دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- د شریف سرگذشت: استاد دغه داستان له اردو څخه پښتو کړی او پر (۱۳۳۲ل) کال په (۱۰۸) مخونو کې د اصلاح ورځپاڼې له خوا خپور شوی دی.

۲- د افغانستان د پخواني تاریخ د لومړي ټوک د یوې برخې ترجمه؛ (۸: ۴۹۰-۵۳۵) دوی دغه ترجمه له پارسي څخه کړې ده.

۳- د اریانا دایرة المعارف د ځینو برخو ترجمه: (۱:سریزه) دغه ترجمه هم له پارسي ژبې څخه شوې ده. سربېره پر دې استاد ډېرې مقالې له عربي، اردو او پارسي ژبو څخه پښتو ته ژباړلې دي او د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. د استاد د ترجمو مهمه خاصه داده چې مطالب د پښتو ژبې په چوکاټ کې ترجمه کوي او د بلې ژبې تر تاثیر لاندې نه وي، نو ځکه یې په ترجمو کې رواني او سلاست لیدل کېږي.))

پښتو رسم الخط او خادم:

((استاد خادم د پښتو له موجوده رسم الخط سره پوره موافقت نه ښود او په دې برخه کې د فونیمیکي الفبا تابع هم نه و، ده غوښتل چې د کوشاني دورې له رسم الخط سره سم پښتو رسم الخط جوړ شي او زموږ د ژبې رسم الخط خپل ملي او تاریخي حیثیت ولري، پر همدې اساس استاد د خپل ژوند وروستي کلونه د کوشاني رسم الخط په رڼا کې پښتو ته دیوه خاص رسم الخط پر جوړولو تېر کړي او د خپل زیار او هڅو نتیجه یې د یوه کتاب په بڼه پښتنو ته وړاندې کړه.

د استاد دغه کتاب (پښتو پتۍ) نومېږي او په دې وروستیو کلونو کې له پېښوره چاپ او خپور شوی دی.)) (۴۴: ۴۱ – ۵۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم د سرمحقق زلمي هېوادمل له خوا په دې فکري وېش کې د استاد خادم د فکر بېلابېلو خواوو ته په لنډیز سره نغوته شوې، خو بیا هم د استاد خادم د اثارو فکري خواوې د ژوند نور ډېر زیات ډگرونه هم رانغاړي چې هغو ته هم اشاره په کار ده. د هېوادمل صیب د لیکنې محتوایي لنډیز دا دی چې استاد خادم په فلسفي، تاریخي، ژبنیو، سیاسي، ټولنیزې، اصلاحي، دیني، اخلاقي او ځینې نورو برخو کې لیکنې کړې اوفکري محتوا یې پر همدې محور راڅرخي. دلته غواړو د همدې مسایلو ځینې برخې اوهمدارنگه یو لړ نور اساسي مسایل چې داستاد خادم د فکر محور جوړوي او هغه ورته خپل پنځوس کلن فرهنگي ژوند وقف کړی و، د ده د خپلو اثارو په رڼا کې څه نا څه په تفصیل سره وڅېړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملتپالنه

ملتپالنه د استاد خادم د اثارو د فکری محتوا محور جوړوي، د ده په اثارو کې هېڅ بله برخه دومره زیاته محوري نه ده، لکه ملتپالنه، ملي فکر او ملي ایډیالوژي. د استاد خادم په مستقلو چاپي او ناچاپه اثارو کې، (پښتونولي، نشنلېزم او انټر نشنلېزم، افغاني حکومت، لرغوني پښتانه قومونه، اینده پښتنو ته، پښتني پور، د پښتنو د تاریخ زړه پاڼه) هغه اثار دي چې په مستقیم ډول له ملتپالنې سره تړاو لري او د ملت د مفاهیمو توضیح او تشریح ته ځانګړي شوي دي. د دې ترڅنګ (نوي ژوندون، مرغلرو امېل، نوې رڼا، د پښتو شاعري، د پښتو ولسي ادب) او ځینې نور هغه اثار دي چې په مستقیم، نامستقیم او په یو نه یو ډول له ملتپالنې سره اړیکي لري. د مستقلو اثارو ترڅنګ استاد خادم د پنځوسو کلونو په بهیر کې ګڼ شمېر داسې لیکنې کړې دي چې هغه هم په مستقیمه او نا مستقیمه توګه ملتپالنې ته وقف شوي؛ د ملت مفهوم تشریح کوي او د هغه پر پالنه ټینګار کوي.

په مجموعي ډول د استاد خادم په ټولو منظومو او منثورو اثارو کې ډېر داسې نظمونه او لیکنې شته چې د ملت، ملتپالنې او ملت ځلونې پر محور راڅرخي. په دې کې دغه لاندې لیکنې او نظمونه شامل دي:

((په محشر کې، د پښتونولۍ روح، افغان ولس، افغاني ثقافت، پښتو او پښتونولي، پښتانه په قران کې، کالي، د پښتنو مقابله له سکندر سره، پښتانه څوک دي؟، د افغانستان ملي ثقافت، موږ څوک یو؟، د پښتو په تاریخ کې یوه رڼا، د ملیت حس، د ملیت علمي تشریح، افغان ملیت او پښتنې ښځې، ملت او حکومت، زموږ استقلال، دا عصر د ملیتونو دی، نشنلیزم او فاشیزم، افغان ملت او اینده دنیا، ناسیونال دیموکراتیک

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوسیالست، ملت، دولت او حکومت، د هندوستان د ملت بنیاد، د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې په ضد د ملي جرگو فیصلې، مادر وطن، د خپلواکۍ حق، حکومت او ملت، د کراچۍ عمالو پر پښتونستان څه لوبې وکړې؟، پښتونستان، د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید گل بادشاه، د بلوچستان د وطن حزب مشر خان عبدالصمد خان، ملیت و بین الملیت، د پښتونستان لوی زعیمان، د پاکستان په جېل کې د بلوچستان زعیم عبدالصمد خان، حریت او ازادي، افغانستان او پښتونستان، په محکوم پښتونستان کې په پښتنو مشرانو ظلم، افغان در مرض امتحان، اعترافات به حقیقت پښتونستان در نشرات پاکستان، د پښتونستان مجاهد، ولسي جامې، افغاني ثقافت، حقیقت پشتونستان قابل توجه دنیای حق پسند، اهمیت موضوع پشتونستان توجه ښاغلی نکسن راجلب کرد، مطالعه پشتونستان بر روی حقایق روشن اتکا دارد، په محکوم پښتونستان کې اغتشاش، د ملي وروړگلوۍ ټینگار، د پښتونستان د لیډرانو وظیفه خورا درنه ده، د پښتونستان د هیئت پذیرایي په قندهار کې، د قومي ترقۍ اساس د فکر و بیان ازادي ده، ازادي څه مانا؟، ملت او ملي یووالی، ملي موسیقي، زموږ کومه موسیقي ملي رنگ لري؟، ددې وخت لوی قوت ملت دی، تعصب د ملي وحدت دښمن دی، د استقلال د استرداد یادگیرنه، د ازادۍ د لاس ته راوړلو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده، د پښتونستان ملي ورځ، استقلال او ملي ارتقاء.)) دا هغه لیکنې دي چې استاد خادم په بېلابېلو وختونو کې لیکلي دي، ځینې یې د هغه په ځانگړو اثارو او ځینې نورې یې په بېلابېلو چاپي خپرونو کې پر خپل وخت چاپ شوي دي. د دې ترڅنگ په منظومو اثارو کې استاد خادم په بېلابېلو نظمي فورمونو کې داسې نظمونه لیکلي چې ملي فکر او ملي روحیه لري. لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((دعا، شه بیدار پښتونه، د ملي شهید حضور ته، د استقلال جشن، نارینتوب، قومي ژوندون، فخر افغان ته، د وطن بهبود، قام ته خطاب، د جهان زېب په مینه، د شاعر مسلک، وطن غواړي خدمت، حجره، فخر افغان ته، څه شوه یارانه، ځوانان راټولوم، افسوس مې په ځان، خوږ جهان، ملي ارشاد، سیاسي مشاعره، روښان به شم، ستا یمه، ته یې وینې که نه؟، د قهر تاثیر، ذلت، افغانیت، ملي انتقام، په ملت شبخون، ملي حاسد ته، ملي کاروان، د وحدت فکر، ملي هسته، د توحید شعار، وطن او خلک، د استعمار نسخه، ورانکاري، ملت او حکومت، د پښتونخوا مجادله، معمور افغان، د انګرېز ماته، د پښتو دښمني، افغانیزم، ملي هویت، د ملیت شرطونه، ملي افکار، ملي کلتور او اقتصاد، افغان ملت، ملت او قومونه، ابدالي، افغان او پښتون، قومي تفرقه، د استعمار فساد، د هند پښتانه، د ایران پښتانه، امتحان، د افغان تاریخ، وران ملت، ملي وحدت، د انحطاط سبب، بې لارې مشر، بې سري، ملت بې سره کول، مړ ملت، سپی او سړی، مغرض مشر، افغان عیب، قام او قبیله. پښتون لیډر، انګرېز او پښتون، وطن ته، د قام تباهي، بلا وهلي پښتانه، د افغانستان بدلون، خوار افغان، خادم وایي، مذهب او قام، استعمار او پښتون، د پښتون تاریخ، افغانیزم، وړ شوم، د افغان ګمراهي، د پښتون مال، ملي هویت، ملتونه، ناسیونالیزم، د ملت دنیا، د فرد قوت، د افغان نوم، قومي مرګ، ویښ مرګ دی، ګډ وډ ملت، سم انسان، سپېڅلي قومونه، د حق اول غږ، د ظلم منکر، سړی قام، ملت سازول، پښتون او استعمار، د انګرېز ماته، پښتون دښمني، پس له انګرېزه، افغان او ازادي، د دښمنی ثبوت، ساک او پښتون، پښتانه قومونه، پښتون په اسلامیزم کې، شېر سوه کاله ، له انګرېز سره جنګ، د ناکامی علت، د ناکامی علاج، ملي حکومت، افغاني محک په کار دی، دا افغاني محک دی، پر محک سم، طفلانه کارونه، ملت ساتنه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وروسته والي علت، افغان مشر غواړي، منلی حق، افغاني شعار، قوي افغاني حکومتونه، پردي لاسونه، دين او ملت، بې مارکه افغان، مسلطه بلا، بې دستوره افغان، د افغان مړی، چې افغان ياد کړم، مکتب او د فساد پلان، ملي تخريب، بېکسه افغان، ځان خوري، بدبخته افغان، ايزمونه ټينګ شول، بد استعمار، د پښتون قيمت، د قتل حکم، ملي تخريب، د ملت قاتلان، پلان، دوه نيم زره کاله مبارزه، مشوره، ټيټ شو پښتون. د شلم قرن پښتون، شاعر او قوم، مات قلم، افغان وطن، غوره لاره، له پښتونه ګيله، پښتون ته خط، لاړې قافلې، نوي نسل ته پيغام، واړه افغانان يو، دا يوه ارزو لرو، پښتانيا ادې، افغاني ترانه، د استعمار زمزمه، لوی جهان، ځوان ته بلنه، مستقل افغان ته، سپين سترګي، يو نظر کړه، اينده پښتنو ته پيغام.)) او ځينې نور نظمونه ټول ملي ايډيالوژي او ملتپالنه تبليغوي او پر هغو ټينګار کوي. په دې نظمونو کې د فورم له مخې قصيدې، غزلې، قطعې، څلوريزې، ولسي فورمونه او نور شامل دي. په دې مانا چې دا نظمونه په يادو فورمونو کې ويل شوي دي.

دلته غواړو د همدې نثري ليکنو او نظمونو د ځينو برخو څېړنې او شننې ته تم شو. دا ټولې ليکنې چې تحليل او تجزيه کړو، نو په ټوله کې د ملتپالنې پر محور راڅرخي، په ملتپالنه کې بيا هم درې غټ محورونه لري: پښتانه او پښتونولي، پښتانه او پښتونستان او افغان او افغانيت، چې دا درې واړه بيا په خپل وار سره د افغاني نشنليزم يا افغان ملتپالنې زړی جوړوي، دلته غواړو پر همدغو دريو محورونو لږ په تفصيل سره رڼا واچوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف- پښتانه او پښتونولي:

د افغان ملت او افغانیت د لویې بدنې د یو اساسي او رغوونکي رکن په توګه پښتانه او پښتونولي د استاد خادم په اثارو کې ډېر زیات مطرح دي، لکه څنګه چې دمخه مو اشاره وکړه، دا برخه په کې محوري نقش لري، دی په خپلو اثارو کې پښتانه هم خپلې ټولنې او هم نورې نړۍ ته ورپېژني، د هغوی ځانګړې پېژندنه کوي، اتلولۍ یې څرګندوي او له نورو سره یې مقابله او مبارزه تشریح کوي. استاد خادم په یوه ځانګړې لیکنه کې چې ((پښتانه څوک دي؟)) د هغوی تاریخ تشریح کوي، د هغوی جغرافیایي موقعیت په ګوته کوي، له دې ډول لیکنو څخه د استاد یو هدف دا دی چې پښتانه له خپل تاریخ څخه خبر کړي او بل یو شمېر پردیپالو عناصرو ته دا په ډاګه کړي چې پښتانه د دې ځای اصلي اوسېدونکي دي او له بل ځایه راغلي نه دي. استاد په دې لیکنه کې دې ټکي ته هم اشاره کوي چې د پښتنو په باب اکثره تاریخونه د پردیو له خوا لیکل شوي او هر کله چې د یو چا تاریخ د بل چا له خوا ولیکل شي، نو طبعاً به له غرضه او مرضه خالي نه وي. استاد خادم په دې لیکنه کې د یو شمېر لیکوالو له خوا د پښتنو د بني اسرائیلیت خبره هم ردوي او دا د پردیو یوه توطیه ګڼي. هغه په دې لیکنه کې وایي:

((پښتون په قومي لحاظ د یو توکم او نسل نوم دی، په پښتو ژبه خبرې کوي. دا قوم د زرګونو کالو څخه د امو او اباسیند، پامیر او بحر هند د منځ په غرنیو علاقو کې اوسېدلی او اوسېږي.

د زر دولس سوو کالو څخه مخکې د دې قوم تاریخ څه ډېر روڼ او روښان نه دی، د اسلام د دورې نه رادې پلو دا قوم په زیات تعداد د بلخ، غزني، غور، ملتان، پکتیا، کابل او ننګرهار په سیمو کې د مالدار او زمیندار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حیث لیدل کېږي. د شل دېرش کالو مخکې پورې ددې قوم تاریخ نورو خلکو لیکلی دی. پخپله د پښتنو په لاس نه دی لیکل شوی، د اسلام نه مخکې اثار اوس یو یو له ځمکې د لیکل شویو ډبرو په شکل راوځي، مگر هغه هم لا په ښه شان تر اوسه نه دي لوستل شوي او څه زمانه غواړي چې دغه تاریخي خبرې سپینې شي. د اسلام نه وروسته زمانه هم په دغه قوم باندې اکثره د داخلي او خارجي جگړو او جنگونو په صورت تېره شوې ده، نو په دغه لحاظونو مورږ سره خپله د دغه قوم په لاس لیکل شوي، تاریخي مثایق ډېر لږ دي، چې هغه هم بل چا لیکلي دي او د سهوو، غلطیو سیاسي او استعماري اغراضو څخه خالي نه دي.

د اسیا او اروپا غیر پښتون لیکوالو پښتنو ته هر څه ویلي دي، خو هغه چې تر اوسه یې د یو لوی روایت شکل غوره کړی و، هغه دا خبره ده چې پښتانه بني اسرائیل دي. د دې خبرې سر پوره نه معلومېږي چې لومړی ځل دا خبره چا او د څه مدعا لپاره لیکلې ده، مگر دا خبره ډېر ځله ډېرو خلکو یو تر بله نقل کړې ده، داسې معلومېږي چې دا خبره هغو خلکو عمداً جعل کړې ده چې هغوی غوښتل چې پښتانه یو مهاجر، منفور او مغضوب قوم معرفي کړي. او په دغه شان سره د دغه غیور او بهادر قوم رسوخ او قیمت هم د دنیا او هم د دوی په خپلو نظرونو کې ټیټ کړي، څو دوی په خپله نفساتي ضعف اخته شي او د دوی په ښکلې ځمکه به دغه مغرضین تسلط وکړي، دې کې هېڅ شک نه شته چې خلک د پښتنو د رندانه جرأت، بېباک اقدام او ملي حمایت څخه سخت په ډار کې وو او دي.

له دغه کبله خلکو او مخصوصاً اروپایي استعمارچیانو چې په مشرق کې هر ځای د قوت مبدا لیدلې ده، علم، سیاست، توپ او توره یې هغه ټکي ته متوجه کړي دي، چې څو یې منحله کړې ده، نو په پښتنو باندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسرایلیت اطلاق خالص د غرض کار دی چې د پښتنو ژبه، ادبیات، عتیقه اثار او ملي عنعنات ټول یې په وضاحت سره تردید کوي.

دلته یوه بله خبره هم شته چې د اولې نه کمه نامعقوله نه ده او هغه دا ده چې پښتانه عرب او د خالد بن ولید اولاد دی. د پکت او پښت مبدا چې د پښتون د کلمې اصل حسابېږي او د دغه قوم نوم دی او دغه شان د پښتو ژبې د لغاتو او کلماتو څرک دومره مخکې لګي چې هغه وخت لا تقریباً حضرت اسماعیل او حضرت یعقوب هم نه وو پیدا شوي، نو معلومېږي چې پښتانه او پښتو ژبه د عربو او یهودو، عربي او سریاني ژبو څخه مخکې موجود وو.

دلته یوه غټه خبره د پښتو ژبې ده. پښتو ژبه خو د موثقو دلایلو له مخې یوه لرغونې او پخوانۍ ژبه ده چې سنسکرت او ژوند او اوستا سره خوا په خوا او یا د دغو دوو ژبو نه مخکې هم موجوده وه، نو هر کله چې پښتو ژبه څو زره کاله مخکې ژوندۍ وه، نو د پښت او پکهت د ریشې او همدارنګه د بلخ د کلمې د شهادت په اساس چې په اصل کې بخدي و او د بخد، بخت، پخت او پکت کلمې ته راجع کېږي، نو دا هم دلالت کوي چې پښتو ژبه او پښتو ویونکي زرګونه کاله مخکې موجود وو، نو دغه پښتو ویونکي زرګونه کاله مخکې هم دمخه پښتون قوم دی چې د یو ملت په حیث د امو او اباسیند په منځ کې اوس هم اوسېږي.

همدارنګه د فردوس کلمه چې په قران شریف کې راغلې ده او په اروپایي لهجو کې په پیرا ډایز ګرځېدلې ده، په اصل کې (برادیس) یعنې اوچته هېواد او د استوګنې جګ ځای په معنی ده.

فردوس جنت هم په اسمان کې دي، داسې برېښي چې دا تخیل د پښتون له تخیل څخه معرب شوی دی، قران کریم چې د خلکو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصطلاح نازل شوی دی، دغه کلمه یې اخیستې ده او دغه فکر یې تصحیح کړی دی. د اعلیحضرت نادر شاه د عصر نه دې پلو چې په وطن کې رسماً ادبي او تاریخي تحقیقات او انجمونه جاري شول، اوس په ډېرو دلایلو او شواهدو دا خبره ثابته شوه چې پښتانه ارین او پښتو ژبه د اریایي ژبو له جملې څخه یوه ډېره پخوانۍ او متینه ژبه ده، چې د زمانې د حوادثو له لاسه تر اوسه د پښتیانا یعنې پښتونخوا د غرونو په منځ کې د پښتو په وینا او لهجه باندې د نن ورځې پورې پاته ده او څوک چې دغه ژبه وایي طبعاً هغوی پښتانه او د دې خاورې بومي او لرغوني خلک دي.

په افغانستان کې یهود ځای پر ځای، تر اوسه موجود وو چې هغوی په خپلو کې په سریاني ژبو گړېدل، هر کله چې پښتو ژبه او پښتون قوم بل هېڅ ټاټوبی بې له افغانستانه نه لري، نو په یقین سره د پښتنو له څټ څخه داسرائیلیت شرمناک اتهام چور لرې کېږي!)) (۲۳: ۴۸٦ -۴۸۷) د استاد خادم پورتنۍ لیکنه ځکه ضروري وه چې یو شمېر کورنیو او بهرنیو لیکوالو د پښتنو د اسرائیلیت موضوع ته ډېره لمن وهلې، ولف کایرو انگرېز چې د پټانز (پښتانه) په نامه یې غټ اثر لیکلی دی، هغه هم دې موضوع ته اشاره کړې ده. دخادم صیب په شان یو شمېر نورو لیکوالو هم دې ډول پوښتنو او گومانونو ته منطقي او ژبنی ځواب ویلی دی او هغه دا چې ټول ژبپوهان په دې متفق دي چې پښتو یوه مطرح اریایي ژبه ده، نو دا ژبه دلته چا ویلې چې له اسرائیلو څخه یوه قبیله راغله، دلته یې دا ژبه زده کړه، په دې کې حل شوه، نو ځکه د دوی په اصطلاح دا ورکه قبیله پښتانه دي، مخکې تر دې چې کوم یهود زموږ هېواد ته راشي او دا ژبه زده کړي، نو دا ژبه (پښتو) دلته چا ویله، ویونکي یې څوک وو؟ دا خو باید دلته یو لوی قوم او مدنیت موجود وای چې د وړو او نورو مهاجرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قبیلو د جذب او حذف ظرفیت یې درلودلای. خادم صیب هم دې موضوع ته په خپله لیکنه کې منطقي ځواب ویلای دی.

استاد خادم د پښتو ژبې او پښتنو له تاریخ سره د زیاتې مینې او پر هغوی باندې د ګڼو لیکنو ترڅنګ، د پښتونولۍ پر فلسفې هم خورا سخت مین دی. دی د پښتونولۍ پر ماهیت پوه دی او غواړي نورو ته هم دا ماهیت ورسوي. دی (د پښتونولۍ روح) په ادبي طرز او نوي ډول تشریح کوي او په همدې نامه یوه لیکنه کې وایي:

((انسان یو عجیب مخلوق دی، د عالم اسرار خو تر یوې اندازې پورې معلوم شوه، مګر دا پټه خزانه لا همغسې سرمهره پرته ده.

دده د حالاتو څخه بیداري، خوب، مرګ دی، د بیدارۍ او خوب په منځ کې یو بل حال هم شته چې له ما سره تر اوسه د هغه لپاره نوم نه شته.

په داسې حال کې ناست، د حس مشترک په مینمایي پرده رنګارنګ صورتونه متحرک وینم، ناڅاپه پرده لوېږي، یو داسې ښکلی او بې عیبه روغ، صورت ګورم چې په ښایسته مخ کې یې رعب، وقار، شجاعت، دیانت، توره، نارینتوب... بلقېږي، زه د ده مفتون شوم، نو د پېژندګلوۍ خواهش وکړم، نو زما او د ده دا ګفتګوی شروع شي:

دی ووایي: ته ما نه پېژنې...؟ شک نه شته چې ته به ما نه پېژنې! په دې سبب چې ته خو که ویده نه یې، نو ویښ هم نه یې!

زه البته همداسې به وي، مګر زه ستاسې د تعارف ارزو لرم!

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه ورته وایم، خو په دې شرط چې زما وینا لکه د ګنبذې غږ همدلته ورکه نه شي، بلکې لکه د سبا د شمال غوندې د وطن په فضا کې نشر شي، چې زما متعلقین پوه شي، چې زه څه وایم!

-په دواړو سترګو! دا خو ښځي اسانه فرمایش دی، مهرباني وکړئ.

-زه هغه څوک یم چې په تاسې، ستاسې په پلرونو، نیکونو، د افغان په تاریخ، تر دې چې د آرین په نسل زه حقونه لرم.

-منم صحیح ده، مهرباني!... معاف مو کړې، که په خوب کې مو څه هېر شوي وي، نو تاسې!...

د پښتونخوا ښاغلي ما ډېر ښه پېژني!!...

- په دې کې هېڅ شک نه شته! مګر ستاسې املا؟...

-((د پښتون ژوندون!))

-اوه! اوس پوه شوم!

د پښتو د نهضت څخه خبر یې؟...

-په خندا، خو همدې زموږ احساسات راوخوځول!

-زه تاسې خپلو ملګرو ته په خپل نامه ښودلی شم؟

- ارو مرو! اوس خو دې وپېژندم، زه یم ((د پښتونولۍ روح))! چې لکه د لاله د تخم غوندې د وطن د خاورو د لاندې پوره جلوې ته د رحمت د باران انتظار باسم!)) (۲۳: ۱۲۸)

خادم صیب پښتو او پښتونولي داسې یو عنصر ګڼي چې د پښتنو روح او روان ته داخلېږي، هر پښتون چې دا عنصر ونه لري، هغه په پښتنو کې نه حسابېږي. شاعران بیا په دې برخه کې ډېر حساس دي او تر هر چا

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيات په کې دا عنصر ښکاره کېږي. استاد خادم (په محشر کې) په نامه یو نثر لري، په دې نثر کې استاد خادم د یو شاعر روحي حالت انځور وي چې پښتو او پښتونولۍ يې روح و روان ته لاره پيدا کړې ده او په خوب کې هم د پښتو، پښتنو او پښتونولۍ غم ورسره دی، هغه وايي:

((راحاضر کړئ، دغه سړی چې په دنيا کې يې ډېر ژړلي او اوښکې يې تویې کړي دي، ما د دغو اوښکو له برکته دی وباښه، ځه، زما جنت ابدي نعمتونو، حورو قصورو ته!

پښتون شاعر: ای زما خاونده! ای د کايناتو خالقه! ما په ډېر عجز او نياز ستا رحم او مهربانۍ، ستا داد او نعمتونه غوښتي دي، مگر نه يوازې د ځان لپاره ای زما مهربانه باداره! زما ناپوه، خوار اومظلوم قام ستا د رحم وړ دي!

لوی څښتن: ځه، قام دې هم درسره بوزه!

پښتون شاعر: ای زما ربه! زما قام یوازې همدا نه دي، زما قام د خيبر نه کښته پورته، د سليمان غره نه لر و بر پروت دی. ظالمانو دوه نيمه کړی دی. که اذان وي چې غونډ او متحد يې ووينم، دغه دی زما سوال ای زما اقا.

لوی څښتن (په مسېدو) ځه، همدغسې زما خوښه ده - ای زما د غريب مخلوق محب او خدمتگاره!

پښتون شاعر: (د قام د وحدت ترانه وايي) روان شو!

د شاعر مېرمن: پاڅه، پاڅه، ای سړیه په خوب کې هم ستا سندرې دي، پاڅه سبا دی! لمونځ قضا کېږي!... پاڅه!)) (۲٦: ۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب د ځینو تاریخي اثارو له مخې د یوه ژبني او تاریخي تحلیل په ترڅ کې (پښتو او پښتونولي) تشریح کوي او هغه څوک چې له دې محتوا څخه زیات معلومات نه لري، هغو ته ګټور معلومات وړاندې کوي، پښتو او پښتونولي، د پښتون د پېژندګلوۍ نښه ګڼي او د پښتنو د ژوند لار. استاد په دې لیکنه کې د ژبپوهنې او فلالوژۍ د علم له مخې د پښتو، پښت او پکت تاریخي ریښه هم څېړي او هغه مورخان چې دا کلمه یې په خپلو اثارو کې کارولې، د هغو یادونه هم کوي او تر هغه وروسته پښتونولي معرفي کوي. هغه په دې باب وایي:

((د پښتو او پښتونولۍ کلمه اوسنۍ نه ده ، له زرګونو کلو څخه چې پښتون ځان د پښتون په حیث پېژندلی دی، نو پښتو او پښتونولي ورسره ده. هر شی علامه لري او د هر شي د شناخت او پېژندګلوۍ لپاره نښې نښانې پیدا شوې دي او د پښتون د پېژندګلوۍ نښه او مارک پښتو او پښتونولي ده.

پښتونولي د پښتو د ګرامر او د ژبې د لیارې په اصطلاح فعلي مصدر یعنې د معنی اسم دی، پښتونولي د پښتون د کلمې نه جوړ شوی لفظ دی. پښتونولي یعنې افغانیت یا د فارسي په تعبیر افغان بودن! پښتون په ګرامري اساس سره صفتي اسم دی.

دا اسم د پښتو له کلمې څخه ساز شوی دی، نو د پښتون معنی شوه (هغه شخص چې پښتو لري او د پښتو خاوند وي) پښتو خو که یو پلو پښتو د ملي ژبې نوم دی، خو له بلې خوا یو جامع لفظ دی او ډېرې معناوې لري چې د غیرت (همت) شرافت او اصالت د عناوینو لاندې راغونډېدای شي. پښتو د ګرامر اصولو په قرار منسوب اسم دی، نو اصل کلمه (پښت) پاته شوه (پښت) د شاه، توکم، نژاد، اصل او قوم په معنی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قدیمو تاریخي روایاتو کې چې د هیون تانگ چیني زوار او یوناني مورخینو څخه منقول دی، پښت: پکت هم قید شوی دی چې د یو قوم نوم و. همدارنگه پکتین او پښتین هم پخوانو مورخینو د دغه قوم نوم یاد کړی دی. زموږ د اوسنی پښتو په لهجو کې هم چې ځینې و او په (یې) بدلوي، پښتون ته پښتن وایي او همدغه شان د پکتون تلفظ باید پکتین وکړي، خو داسې معلومېږي چې اصل کلمه (پښت) ده.

پکت د یوناني لهجې په اساس د (پښت) د کلمې متحرف تلفظ یا تحریر ته راجع دی.

د پښت او پکت څخه (پکتیا، پکتیانه او پښتیانا) ظرفي کلمې جوړېږي، نو د پکتیا او پښتیانا معنی شوه، د پښت او پکت قوم د اوسېدو ځای یا وطن او هېواد. د پکت څخه پکتیا کټ مټ په هغه شان جوړېدای شي، لکه د (ار) څخه چې اریانا جوړ شوی. پښت نه هم پښتي پښتیه، پښتیا، پښتیانه او پښتیانا اصولاً او اساساً جوړېدای شي، وگورئ له لودي څخه لودیان د ظرف اسم جوړ شوی دی او همدارنگه خوگیانۍ چې خوگیانه ته منسوب دی، یعنې د خوگیانې اوسېدونکی.

اوس مو چې د پښتو او پښتونولۍ په اشتقاق د گرامر او فلالوجي خواوو څخه مجمل بحث وکړ، نو رابه شو دې ته چې پښتونولي په موجوده اصطلاح څه شي ته وایي: لکه د پښتنو ټول کولتور او ثقافت چې تر اوسه پټ او د خاورو لاندې پاته دی.

نو په پښتونولۍ باندې هم تر اوسه په کتابي صورت چا بحث نه و کړی، لومړی کتاب چې په دې باب ولیکل شو، هغه د پښتونولۍ په نامه د دې کتاب د لیکونکي لخوا په (۱۲۳۱هـ ش) کال کې چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي عبدالصمد خان اڅکزي د ورور پښتون رييس د پښتو میاشتنۍ مجلې په ۹-۱۰ ګڼه کې چې د مارچ اپریل (۱۹۵۴ع) کال له بابته له ګلستان څخه نشر شوې ده، د پښتونولۍ له کتابه اقتباسات کړي دي او خپله اڅکزي خان د پښتونولۍ په باب خورا مدلل او قوي بیان په دغه مجله کې نشر کړی دی. راځئ! چې د ده له خولې د پښتونولۍ شرحه او معنی واورو: (پښتو یا پښتونواله د یو بېل ژواک او ژوند لیاره ده د الیار سرېتوب، روغې، امن، نېکۍ، ازادۍ او مسلمانۍ ته تر اوسنۍ انګرېزي یا یوروپي ژواک یا ژوند تر لار او دود چې خپله دغه خلک یې قانون بولي، زیاته ورته او نژدې ده. پښتنو هر کله د خپل دین په شان په خپل دغه ژوند او ژواک او دغه دود او قانون سرونه ورکړي دي. همدغه شی د اوسني افغانستان د خپلواکۍ سبب دی. د کابل دویم جنګ چې د غازي اکبر خان، غازي عبدالله خان او غازي محمد جانخان په مشرۍ شوی دی، په همدغه پښتونولۍ شوی دی. ښاغلي عبدالصمد خان اڅکزی وايي: د پښتنو جرګه په رښتیا د خلکو له خوا او د خلکو لپاره وه او ده. پښتانه بې له جرګې چې د پښتونولۍ پر اساسونو جوړه شوې وي، نه چلیدلي دي او نه به وچلیږي.

خان وايي:

لنډه دا چې پښتانه او بلوڅ له نورو خلکو څخه جلا او بېل خلک دي، ځکه دوی ځانته ژوند او د ژوند علیحده دود او قانون لري چې نور يې نه لري، ځکه خو پخوانی هند چې پاکستان او بلوڅو ونه مانه، تر دې وروسته هم پښتانه بې پښتو او پښتونولۍ په بل څیز نه شي چلېدلای او نه ورته غاړه ږدي او دا ځکه چې پښتونولي که نور هېڅ هم نه وي د پښتون لپاره تر بل هر دود او قانون ښه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښاغلي عبدالصمد خان د وینا خلاصه دا ده چې په پښتونولۍ کې د پښتنو د ژوند ټولې خواوې لکه اخلاق، عادات، اجتماعیات، جزایي اصول، د جنگ قوانین، عدلي مسایل، حتی اقتصادیات هم ښودل شوي او فیصله شوي دي.

د پښتنو ولس د پښتونولۍ د قوانینو د تطبیق لپاره ځانته متخصصین او جرگې لري، د پښتونولۍ عمومیات هر پښتون نر او ښځې ته معلوم دي. نو پښتونولي د پښتنو لپاره د ژوند ظابطه او قانون دی. البته دا قانون تر اوسه دپښتنو په منځ کې په روایتي او تعاملي صورت موجود دی او په کتابي رنگ کې یې بابونه او فصول نه دي پیدا کړي، خو د پښتنو د روح سره اغږل شوي دي.)) (۲۳: ۲۲۴-۲۲۵)

ددې ډول لیکنو لیکل خورا ضروري دي، دا لیکنې که له یوې خوا یو ټولنیز قانون تشریح کوي، نو له بلې خوا یو شېر هغو شکاکانو ته ځواب دی چې پښتو او پښتونولۍ یوه ((شیونیستي)) پدیده گڼي. په داسې حال کې چې پښتونولي یو ټولنیز قانون دی، چې اساس یې پر جرگې، معرکې او مشورې ولاړ دی او پرېکړې یې د اکثریت په خوښه کېږي، د استاد خادم له خوا د داسې مقالو لیکل نه یوازې د خپل وخت یوه اړتیا وه، بلکې د نن او سبا اړتیا هم ده، ځکه زموږ ننۍ او راتلونکی نسل هم باید د خپل تېر او اوسني ټولنیز قانون له څرنگوالي ښه خبر شي.

خادم صیب تر دې وروسته یو گام نور هم پورته اخلي او (پښتانه په قران) کې په نوم یوه ځانگړې لیکنه کوي،سره له دې چې دا ټولې لیکنې زیاتې څېړنې او دقت ته اړتیا لري، خو په دې برخه کې د استاد احساس او ملي روحیه د ستاینې وړ ده. هغه په دې لیکنه کې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((مولانا ابوالکلام آزاد په خپل یو مشهور تحقیق کې دا خبره په ښه شان سره ثابته کړې ده چې ذوالقرنین هغه چې په قران کې یاد شوی دی (کوروش) دی چې په (۵۱۹-۵۵۹ق م) کې تېر شوی دی. وایي چې د یاجوج او ماجوج (سد) چې په قفقاز کې دی او یاجوج او ماجوج همغه قوم دی چې د قفقاز د تنگي نه هغه پلو ته پراته وو او هر کله یې چې هېڅ مدنیت نه درلود، قران په (لایکادون یفقهون حدیثا) سره یاد کړی دی. دی وایي: ماجوج، ماگوگ منگول او مغول سره نژدې لغات دی چې په دوه نیم زره کالو کې لاندې باندې شوي دي. (کوروش) هخامنشي شاهنشاه دی چې په تورات کې د (دوه ښکري قوچ) په نامه یاد شوی دی.

یشعیا پیغمبر، دی د مشرق د عقاب په صورت ښودلی دی، مولانا وایي: په همدغه دوه لحاظونو سره د کوروش کومه مجسمه چې په پاسارگاد یعنې (مشهد مرغاب) کې پیدا شوې ده، دوه ښکرونه او د عقاب وزرونه لري.

مولانا په دغه تحقیق کې لیکي: د ذوالقرنین دوهم قدم په مشرق الشمس یعنې په هغه ځای کې و چې لمر راخېږي.

هیرودوت اکتزیاس وایي: کوروش د (لیدي) او (بابل) د فتح نه مخکې دغه ځمکې ته مخه وکړه. ځکه دغه ځای کې اغتشاش موجود و. وایي: چې دا خبره د قران سره مطابقت لري(حتی اذا بلغ مطلع الشمس و جدها تطلع علی قوم لم نجعل لهم من دونها سترا) یعنې کوم وخت چې د مشرق انتها ته ورسېد ویې لیدل چې لمر په یو داسې قوم خېژي چې د خپلو ځانونو د ساتلو لپاره د لمر د گرمۍ څخه وسایل نه لري. وایي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا قوم کوچي قبايل وو چې په ښارونو کې نه اوسېدل او طبعاً کورونه او ځايونه يې نه درلودل.

مولانا ليکي: چې ښه ! دا قبايل څوک او دا ځمکه کومه ده؟ دی وايي: د يونان د مورخينو له ليکنو څخه معلومېږي چې ښايي دا هماغه د (باکتريا) يا د بلخ قبايل وي.

کوم وخت چې موږ نقشې ته ګورو، وينو چې بلخ نسبت ايران ته لرې شرق دی، ځکه چې له دغه ځايه غرونه يو وار ارتفاع مومي او لاره بندوي، وايي چې کوروش شرق ته مخه کړه او تر بلخه ورسېد.

ښاغلی کهزاد په خپل تاريخ کې ليکي چې پخوا پخوا په بلخ کې د آرين د نورو اقوامو څخه يو قوي او لوی قوم د پښت او پکتين په نامه هم په بلخ کې اوسېدل او دا هماغه پښتانه دي چې د وطن د حمايت او حفاظت لپاره يې دوه نيم زره کاله مخکې د ذوالقرنين سره مقابلې کړې دي چې د قران کريم د نص په اساس هغه وخت هم کوچيان او مالدار وو او د هغو اولاده اوس هم هماغسې وطن دوسته او حيرت پسنده پوونده دي.

تاريخ دا هم ثابتوي چې عقاب د لوی کوروش نښه او د هغه د سترې واکمنۍ د برم علامه ده. وايي چې: کوروش خورا نېک خصاله ستر واکمن و.)) (۲۳: ۴۲۶-۴۲۷)

د استاد خادم او نورو ليکوالو دا ډول ليکنې که څه هم د تامل وړ دي، خو دنورو تاريخي پلټنو لپاره زمينه برابروي. استاد خادم کوروش يو خورا نېک خصاله ستر واکمن معرفي کړی دی. خو زموږ ځينې نور ليکوال له هغې جملې څخه پوهاند رشاد بيا د ځينو تاريخي اسنادو له مخې (کوروش) يو ظالم او وينې څښونکی واکمن معرفي کوي او وايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې مرگ یې هم د یوې پښتنې مېرمنې په لاس ترسره شودی دی. استاد رشاد د (کوروش خوناشام) په نامه یوه وړوکی منظومه هم لري چې د او یایمو لمریزو کلونو پر مهال په پېښور کې چاپ شوې ده.

پورتنۍ منظومه لیکنه که څه هم د یو لړ تاریخي روایاتو پر بنسټ لیکل شوې او یو څه تخیلي رنگ هم لري، خو بیا هم په دې برخه کې نورو تاریخي لیکنو ته د پلټنو او څېړنو انگېزه ورکوي.

استاد خادم په خپلو گڼو لیکنو کې د تاریخ په بهیر کې د پښتنو اتلولي څېړلې او د تاریخي اسنادو له مخې یې د هغو مبارزې ثبت کړي دي، په یوه لیکنه کې یې له سکندر سره د پښتنو مبارزه هم یاده کړې ده. دا لیکنه د تاریخ یوه پاڼه ده چې موږ ته تر میلاد وړاندې په سیمه کې د پښتنو د ثابت موجودیت او د سکندر په شان له یو ستر زورواکي سره د پښتنو مقاومت په گوته کوي. د پردیو پر وړاندې د پښتنو مقاومت یو تاریخي تسلسل لري او دا تسلسل تر ننه رارسېدلی دی. په دې لیکنه کې دا پیغام په ښه ډول افاده شوی دی. خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((د حضرت مسیح علیه السلام تر میلاد تخمیناً (۳۲۷)کاله پخوا د هخامنشیانو تر زوال وروسته یوناني سکندر د هندوستان د نیولو په غرض د پښتنو په ځمکه حمله وکړه، خو دمخه تر دې چې هندوستان ته ورشي، افغانستان او پښتونستان کې د داسې سختو مقاومتو سره مخامخ شو چې څو کاله د ده ټول لښکر د پښتنو په غرو او رغو کې حصار و او دی پخپله دوه واره د پښتنو له لاسه ټپي شو.

د (۳۲۷ قبل المیلاد) په پسرلي؛ هغه وخت چې سکندر د هندوکش د شمال له خوا د هندوکش جنوبي خوا ته حرکت کاوه د ده عکسر یو سل او شل زره پلي او پنځلس زره سپاره وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خاواک د کوتل له لارې په لسو ورځو کې د پروان هغې نظامي کلا ته راورسېد چې دوه کاله يې دمخه جوړه کړې وه. د هغه ځای حاکم يې معزول کړ او له خپلې خوا يې حاکم وټاکه او هم يې خپل څه ستړي عسکر هلته پرېښودل او پخپله د ((نيکايا)) د ښار خوا ته روان شو. د نيکايا د ښار اصلي موقعيت ښه معلوم نه دی، خو پروفيسر (ولسن) هغه د بگرام په شاوخوا کې بولي او (ونسنټ سمت) يې د جلال اباد د لمر لوېدو خوا ته د کابل او هند په لاره کې گڼي. کوم وخت چې سکندر د نيکايا ښار ته ورسېد، هلته يې واورېدل چې ځينې آريايي قبايل د کونړ، اسمار، باجوړ سوات او نورو غرونو په غرنيو کلاگانو کې اوسېږي.

سکندر ته دا هم وويل شول چې دا خلک تر اوسه د هېڅا او هېڅ قوت تابع شوي نه دي او ازاد ژوندون کوي، ځکه نو سکندر دا عزم وکړ چې دا غرونه فتح کړي.

خپل لښکر يې په دوه برخو ووېشه، يوه برخه لښکر يې د ځان سره وساته او بله برخه لښکر يې د دوه لويو او مشهورو يوناني مشرانو (هفستيون) او (پرديگاس) تر قوماندانۍ لاندې وټاکل چې د (تکسيلا) د شهزاده په لارښوونه د (پوکي لاوتيس) د منطقې خوا ته لاړ شي چې هلته پر اباسين باندې د لښکرو د تېرېدو د پاره پل جوړ کړي.

دی په خپله د خپل لښکر سره د لغمان او کونړونو د نيولو په غرض هغې خوا ته وخوځېد، خو څومره چې دی پر مخ تلو په هماغه اندازه د پښتنو له مقاومت سره مخ کېده.

د کونړ د سيند پر غاړه يې ډېر تلفات ورکړل او سره د دې چې له سکندر سره د ټول يونان او نورو مفتوحه ملکونو مجهز لښکر بېخي ډېر و، خو بيا هم د هغه ځای ننگياليو پښتنو ډېر وځنډاوه او ډېر مشکلات يې ورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیدا کړل، حتی چې د یوې کلا د محاصرې په وخت کې پخپله سکندر په اوږه باندې ټپي شو چې دا د سکندر بطلیموس د لاکوس زوی، اولو ناتوس د سکندر دوه لوی منصبداران هم ټپیان شول، سکندر د سخت سرو پښتنو له دې مقاومت څخه سخت عصبي او په غضب شو، امر یې وکړ چې د پښتنو ټول بندیان چې د یونانیانو په لاس کېوتي دي، هغه دې ټول تر تېغ تېر کړي چې په دې امر یې د پښتنو ټول بېگناه بندیان په ډېر وحشت سره ووژل، خو بیا یې هم ونشو کولای چې د پښتنو جنگي کلا ونیسي څو په پای کې سکندر خپل ټول قوت سره یو ځای کړ او کلا یې محاصره کړه او ډېر سخت خونړی جنگ یې شروع کړ. هر کله چې دپښتنو جنگیالو شمېر بېخي لږ و او هم محاصرهورباندې ډېره تنگه شوې وه، دوی مجبور شول هغه کلا یې تخلیه کړه خو بیا یې هم ځانونه متجاوزینو ته تسلیم نه کړل او د غرو سرونو ته وختل، مگر سکندر دومره په غضب شوی و چې د هغې کلا یوه تیږه یې هم پر ځای پرې نه ښودله، له بېخه یې ونړوله او لوټې لوټې یې کړه او هم هر څوک چې یې پښتون لیده که بوډا و که ماشوم که نر او که ښځه، ټول یې په ډېر بې رحمۍ او ظالمانه ډول وژل. له دې نه وروسته سکندر خپل څه لښکر د (کراسروس) په قوماندانۍ د کونړ په دره کې پرېښود او پخپله د (سوات) د سیند په غاړه رهي شو، د هغه ځای پښتنو چې د سکندر د راتگ واورېدل خپل ښار ته یې اور واچاوه او پخپله په دې غرض چې د دښمن په لاس ورنه شي غرونو ته وختل. تر هغه وروسته سکندر د اسمار له لارې د باجوړ او جندول د پښتنو سره لاس او گرېوان شو.

سره د دې چې د سکندر عسکري قوت ډېر زیات وو، خو بیا هم پښتنو د خپلې ازادۍ ساتلو لپاره لاس په لاس خورا سخت جنگونه ورسره وکړل چې په دې جنگوو کې د پښتنو یو ننگیالی مشر هم مړ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مؤرخین لیکي چې سکندر په دې جنګونو کې څلوېښت زره سړي بندیان کړل او دوه لکه او دېرش زره غوایي یې په غنیمت ونیول او څنګه چې هغه وخت پښتونستان ډېر ښه څاروي درلودل، خصوصاً غواوې، نو سکندر امر وکړ چې څو غواوې دې د نسلګیرۍ لپاره یونان ته واستولې شي.

سکندر تر ډېرو جنګونو وروسته باجوړ قبضه کړ او د پسرلي په وخت د (کوریوس) تر رودخانې چې اوس یې (پنجکوړه) بولي پوریوت او د کوز سوات په دره کې بیا د هغه ځای د غښتلو او ننګیالیو اوسېدونکو د سختو مقاومتو سره مخامخ شو.

(آرین) مورخ لیکي چې د هغه ځای اوسېدونکو دوه زره سپاره او تر دېرشو زرو زیات پلي جنګیالي مېړونه او دېرش پیلان د جګړې ډګر ته حاضر کړي وو.)) (۲۳: ۴۷۸- ۴۷۹)

پورتنۍ لیکنه له تاریخي شواهدو، اسنادو، روایاتو، حکایاتو او ملي احساساتو جوړه یوه لیکنه ده، خو په دې کې ګڼ شمېر پیغامونه پراته دي. په سیمه کې د پښتنو دایمي شتوالی، له سکندر سره د جګړو رښتینوالی او د پښتنو سایکالوجیک جوړښت چې تر ننه پورې په کې د پردیو پر وړاندې کوم تغیر نه دی راغلی. دا لیکنه پر دې سیمه د پښتنو تاریخي وراثت او حاکمیت ثابتوي او هغو کسانو ته چې پر پښتنو ډول ډول تورونه پورې کوي، هغو ته هم یو تاریخي او منطقي ځواب ګڼل کېدی شي.

(د پښتو د لرغوني تاریخ یو فصل) په نامه په یوه بله لیکنه کې هم د پښتنو پر لرغوني تاریخ، د هغوی پر سیاسي جغرافیا او اتلولیو رڼا اچوي. دا لیکنه هم دکورنیو او بهرنیو سرچینو پر بنسټ لیکل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب په یوه بله تحلیلي او تاریخي لیکنه کې پښتانه او د هغوی تاریخي ټاټوبی معرفي کوي، خادم صیب په (موږ څوک یو؟!) لیکنه کې هم دا ډول مسایل تشریح کوي، استاد خادم په دې لیکنه د پښتنو د استوګنې پر جغرافیایي موقعیتونو، تاریخي نومونو او بېلابېلو دودونو رڼا اچوي.

هغه په دې لیکنه کې وایي:

((موږ هغه قوم او نژاد یو چې د ایشیا په منځ کې ژوند کوو، زموږ وطن له امو تر اباسینده او له چتراله تر بلوچستانه او د عربو د دریا ګوټې پورې وسعت لري، په دې وطن کې زموږ پلرونه او اسلاف زرګونه کلونه کېږي چې تولد شوي، لوی شوي او خاورې شوي دي.

دا ځمکه چې بهترینه هوا او رنګارنګ مېوې، نعمتونه او هر قسم پیدا وار او معادن لري؛ دلته چې خروشان سیندونه، قوي ابشارونه، لوړ غرونه، شنې جلګې او مزارع موجود دي او د قدرت په شاهکار یو ښایسته ده، (لویه پښتونخوا)، (اریانا، (پښتیانه) یا (طبیعي افغانستان) بولي.

د زرګونو کلو څخه دا وطن زموږ دی او په دې ځمکه کې زموږ تاریخ، زموږ روایات او مفاخر او زموږ ابدات چې زموږ د قومي حیات اسناد او زموږ د اجتماعي ژوند د بناء ستنې بلل کېږي؛ پراته دي، د دې ځمکې موږ وارثان یو؛ دا ځمکه موږ ته خدای (ج) راکړې ده او موږ په کې د استوګنې او واک حق لرو، زموږ تربیه او مورثي اخلاق موږ ته دا وایي چې دا ځمکه اباده کړو، په خپله خوښه مو څنګه چې رضا وي؛ هغسې اداري او قوانین په کې قایم او جاري کړو، دا زموږ وظیفه ده چې دا ځمکه د هر متعرض له یرغله او د هر داړه مار له چپاوه وساتو، موږ په دې ځمکه کې مختلفې دورې تېرې کړي دي، مختلف تهذیبونه مو پاللي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او زاړه کړي دي، ډېر خلک راغلي او موږ سره يې کور-کلی شروع کړی او وروړگلوي يې راسره منلې او په موږ کې پاتې شوي او له موږ سره یو شوي دي، موږ په پښتو او فارسي خبرې کوو او دپښتونولۍ او افغانيت وينه مو په رگونو کې زغلي، موږ د دنيا ټولو قومونو مخصوصاً د همسايه گانو سره خاص بيا په دې مدني عصر کې په صلح او ارامۍ ژوند کول غواړو، زموږ د بابا ادم له اولاد سره ورانه نه شته.

ټول راباندې گران دي؛ خو خپل قوم او عزيزان راباندې تر هر چا دمخه حق لري چې په مينه او محبت ورسره ژوند وکړو او د حق د راگرځولو او اثباتولو لپاره ورسره د هر ظالم او متجاوز په مقابل کې د دوی په خوا ودرېږو او د حيات په قيمت يې وگټو او خاص بيا په هغه وخت کې چې زموږ قوم او عزيزان د ظالمانو له ظلمه څخه چغې او سورې وهي او له مونږه کومک غواړي؛ ځکه که دا ونه کړو؛ نو ژوندی قوم نه حسابېږو.

نو موږ څوک يو؟! حقيقت دا دی چې موږ (پښتانه) يو، که څه هم اوس موږ ځان ته (افغانان) وايو او خلکو په موږ د (پټان) يا نورو نومونو اطلاق کړی دی او زموږ طبيعي ملک او خاوره دغه ده چې پورته وښودل شوه، پښتانه د خپل طبيعي وطن په يوه څنډه کې د ازاد پښتونستان جوړول غواړي، د دنيا هېڅ قوت به ونه کړای شي چې پښتانه د پښتونستان له جوړولو منصرف کاندي؛ ځکه دا هېڅ امکان نه لري چې پښتانه د خپل وطن خاوره بل چا ته پرېږدئ؛ يا په خپله خاوره بې له پښتونستان نه بل نوم ومني.

پښتانه که په خپلو دننه معاملو کې هر قسم ژوند او اداره خوښوي؛ دا د دوی خپل کار دی؛ مگر د دنيا په سياسياتو کې دا ټول شل ميليونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو (پښتون) دی، د دغه (لوی پښتون) د ازادۍ، استقلال حریت او حق لپاره مجادله د هر فرد وظیفه ده.

د دغې ارزو لپاره د هر پښتون زړه ناکراره دی، که څه هم په امریکا، هند، روسیه، اروپا او جاپان کې اوسېږي دا هغه کېدونکی کار دی چې د دنیا لوی لوی سیاست دانان ور نه غافل پاتې شوي دي او دې غفلت د دوی په سیاست کې لویه خامي پیدا کړې ده او کېدونکی کار اخر کېږي.)) (۲۳: ۴۹۹ - ۵۰۰)

پر تاریخي وياړونو او دودونو د وياړ ترڅنګ د دې لیکنې بل اصلي پیغام پر اینده باندې پوره باور دی. لیکوال دا په ډاګه کوي چې که اوس هر څومره ستونزې شته، خو پښتانه د خپل لوی ارمان (لوی پښتونستان) له جوړېدو څخه تېرېدونکي نه دي او اخر به دې ارمان ته رسېږي.

د پښتنو او پښتونولۍ په باب د استاد خادم پر پورتنیو لیکنو سربېره نورې لیکنې هم شته چې پر همدې موضوع راڅرخي، چې د دې بحث د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږم، خو پر نثري لیکنو سربېره د استاد خادم په نظمي کلام کې هم ګڼ شمېر داسې نظمونه شته چې پر یادې موضوع راڅرخي دی د (دعا) په نظم کې د خدای (ج) له درباره هیله کوي چې خدایه پښتانه د نظام خاوندان او ښه نظام ورته په برخه کړې.

خدایه پښتنو لره ورکړې، ښه نظام
دغه دعا زما - کړم یې صبح و شام
یا حق د پښتون نه شته یا نه شته پښتون چېرې
دی په ازادۍ کې اوس څله دی غلام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (اتحاد مشرقي) کې د استاد خادم صیب لومړی چاپ شوی نظم هم پښتنو ته وقف شوی، دا نظم (شه بیدار پښتونه!) نومېږي، د سر بیت یې دا دی:

نن د غفلت د خوبه پاڅه شه بیدار پښتونه
د ترقۍ په لار روان شه مه کړه وار پښتونه

د (نارینتوب) په نامه نظم کې هم خادم صیب د پښتنو ځانګړنو ته نغوته کوي، د هغوی غیرت او ممیزات ستایي، پر هغو ویاړ کوي. دا نظم د خادم صیب د ډېرو نامتو او مطرحو نظمونو له جملې څخه دی چې د تعلیمي نصاب په پښتو قرائت کتاب کې هم خپور شوی و. خادم صیب په دې نظم کې وایي:

((زه پښتون یم، زما کار دی نارینتوب
راښودلی مور و پلار دی نارینتوب
توره، سپر، توپ و ټوپک زما ګانه ده
بس زما ډول سینګار دی نارینتوب
نر یم زه نر مې بابا نر مې دا دا وو
نارینه لره په کار دی نارینتوب
چې د ظلم زغرې ورې له یو ګذاره
هغه تېغ جوهر دار دی نارینتوب
پرې تېر شوی یم، همېش له مال و سره
میراثه زما د پلار دی نارینتوب
په فیشن و په خبرو څه کار نه شي
چې د چاشي ورنه ډار دی نارینتوب

(c) ketabton.com: The Digital Library

قلـــم ښـــه دی هنـــر ښـــه دی علـــم ښـــه دی
خـــو پـــه ټولـــو کـــې ســـردار دی نـــارینتوب
چـــې اســـانه ورتـــه فتحـــه د خیبـــر ده
خـــدایږو هغـــه ذوالفقـــار دی نـــارینتوب
قلـــم هلـــه کـــړي خبـــرې چـــې خبـــر شـــي
چـــې تـــر شـــایې مـــددګار دی نـــارینتوب
د وطـــن ګـــل چـــې ســـاتي لـــه هـــر خزانـــه
خدایـــه څـــه ښایســـته بهـــار دی نـــارینتوب
اخســـته واړه حقـــوق پـــه نـــارینتوب شـــي
دغـــه شـــانې پـــر اســـرار دی نـــارینتوب
پـــرې ښایســـته بـــاغ د شـــرف و د ایمـــان دی
د دښـــمن د ســـترګو خـــار دی نـــارینتوب
هـــیڅ ســـر ســـر د اســـتبداد پـــرې اثـــر نـــه کـــا
همېشـــه تـــازه ګلـــزار دی نـــارینتوب
وربـــه یـــې نـــه کړمـــه لـــه لاســـه چـــې ژونـــدی یـــم
مـــا ګڼلـــی ډېـــر پـــه زیـــار دی نـــارینتوب
د (خـــادم) دغـــه ســـبق د نـــارینتوب دی
ښـــه یـــې زده کـــړه مـــزه دار دی نـــارینتوب.))

(۱۲: ۱۰۶)

استاد خادم په خپله یوه څلوریزه کې د انګریزانو ماتې ته اشاره کوي، سره له دې چې پر ماتې خوښ برېښي خو وایي چې دا ماته هم پښتنو ته په یو فساد او غټ زیان بدله شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انگرېز غمجن شو، چې دلته مات شو - دافتحه نه وه، مونږ ته پسات شو په مغولواله کې قام ژونـــــــــدی و - چې انگرېز لاړو پښتون میرات شو.

بیا د انگرېز چل ول ته نغوته کوي، وايي چې کله انگرېزانو پر پښتنو باندې یرغل کاوه، نو دا مهال د پښتنو پر ژبه، کلتور او کمرزوریو نه و خبر، نو ځکه يې ماته هم وخوړه، خو کله چې د پښتنو پر ژبه او کتلور پوه شول، نو بیا يې پښتنو ته چلوټه جوړه کړه:

پرنگــي چــې پــه پښــتون بانــدې یرغــل کــړ
خپــل عســکر یــې د پښــتون پــه سیمه دل کــړ
دی هغــه وخــت پــه پښــتو ژبــه نــادان و
خو چې پوه شو، نو پښتون ته يې ساز چل کړ.

په یوه بله ځلوریزه کې بیا له انگرېزانو سره د پښتنو د دښمنۍ په باب وايي، چې دا د څو کسو دښمني نه ده، د ټول قوم او ټولې پښتونخوا دښمني ده.

لــــه انگرېــــز پــــاتې، د پښــــتنو دښــــمني
د لــــوی ټبــــر د پرگنــــو دښــــمني
اوس یــو څــو کســو، پــه ذمــه اخیســتې
د پښــــتونخوا د مېړنیــــو دښــــمني.

خادم د نورو پښتنو شاعرانو په شان د پښتنو یوې دايمي ناروغۍ (قومي تفرقې) ته هم نغوته کړې، دا هغه ناروغي ده چې د نري رنځ حیثیت لري او پښتانه يې ټول کړولي او شا ته پرې ایښي دي. هغه وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښــتون چـې ببـل شـو ، افغـان چـې ببـل شـو
جـــوړ پـــه وطـــن کـــې یـــو تـبـــل ماتـېـــل شـــو
امریـــــــالیزم، همـــــــدا غوښـــــــتله
ازاد افغـــان پـــه اســـانه ښـــکېل شـــو

استاد خادم نه یوازې هېواد مېشتو پښتنو ته غمجن دی، د هغوی پر حال ژاړي، د هند د پښتنو غم هم ځورولی او کړولی دی، استاد خادم یو قوم په ژبه ژوندی ګڼي او چې ژبه یې ختمه شوه، قوم خپله ختمېږي. هغه د هند پښتنو په باب وايي:

پـــه هندوســـتان کـــې پنځـــوس میلیونـــه
پښـــتانه محـــوه شـــول پـــس لـــه یونـــه
نومونـــه یـــې شـــته دي، پښـــتانه نـــه شـــته
پښـــتو چـــې لاړه، ورک شـــوه قومونـــه.

چېرته چې پښتون پروت دی او د محوه کېدو له خطر سره مخامخ دی، نو استاد خادم ورته ځورېدلی او هغه حالت یې په نظم کې انځور کړی دی، هغه په خپله یوه څلوریزه کې (د ایران پښتانه) هم یادوي، وايي:

کـــورد او بلـــوڅ او پارتیـــان څـــه شـــول؟
چـــې هضـــم نـــه شـــول هوتکیـــان څـــه شـــول؟
لـــړ څـــه خـــو فکـــر، دخراســـان کـــړه
ســـوچه قومونـــه، افغانـــان څـــه شـــول؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا له پښتنو مشر څخه هم ګیله کوي چې په پښتنو سوداګري کوي، دلته یې د کوزې پښتونخوا کوم پښتون مشر ته نغوته ده، هغه دې ډول (پښتون لیډر ته!) په خطاب کوي او ورته وایي:

اول دې ومانـــــه، قـــانون لیـــــډره
بیـــا دې ورتېـــل واهـــه پښـــتون لیـــډره
پښـــتو دې پرېښـــوده، بوتـــو د پـــاره
اوس راشـــه څـــه کـــوې لمســـون لیـــډره.

استاد خادم د انګرېزانو او پښتنو د تاریخي دښمنۍ پر بنسټ یو ځل بیا (انګرېز او پښتون) سره پرتله کوي او تر دې عنوان لاندې په یوه څلوریزه کې وایي:

چـې انګرېـز پـه جهـان وي پښـتون بـه نـه وي
تښـــتېدلی دا بنـــده دی لـــه ســـرکاره
پـرې یـې بنـدې تـولې لارې د ژونـدون کـړې
پـه هـر خـوا چـې ځغلـي نشـته چېـرې لاره.

خادم صیب د (بلا وهلي پښتانه) په نامه یوه څلوریزه کې له پښتنو څخه هم ګیله کوي چې څه بلا وهلي یاست چې ځای پر ځای ناست یاست، نورې نړۍ پرمختګ وکړ، تاسې نه ځان پېژنۍ او نه نړۍ، نورې نړۍ ځان او ورپسې جهان وپېژندل، خو تاسې نه ځان پېژنئ او نه نړۍ.

هـر څـوک پـه ځـان پسـې جهـان پېژنـي
پـه ژوندانـه کـې سـود او زیـان پېژنـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ځـــه بـــلا شـــوه پـــه پښـــتون نازلـــه
چـــې نـــه خپـــل ځـــان او نـــه جهـــان پېژنـــي.

بیا (د پښتون تاریخ) ته نهیلی دی، پر هغه ځورېږي، د دښمنانو له چل ول څخه خفه دی او د پښتنو راتلونکي ته فکر وړی دی:

اوس ښـــه پـــوه شـــوم د پښـــتون تـــاریخ ورکېـــږي
ای پښـــتونه ســـتا پـــه حـــال مـــې زړه ځـــورېږي
دښـــمنانو راتـــه خپـــل هـــم دښـــمنان کـــړل
لا بـــه څنګـــه پـــه دې کـــار څـــوک نـــه پـــوهېږي.

استاد خادم د پښتنو سرو مال ته هم فکر وړی او وایي چې کله یې مشران (ماکیاولي) ځانګړنې ولري، نو د دوی سر او مال ته خطر دی، له لویه خدایه هیله کوي چې په داسې یو حالت کې د (پښتون مال) ته خیر پېښ کړي.

ماکیاولیســـت چـــې لیـــډر، واکـــوال شـــي
ژونـــد و ملـــت تـــه واړه وبـــال شـــي
الهـــي خیـــر کـــړې قـــام د پښـــتون تـــه
پـــرې نـــه پـــوهېږو څـــه بـــه یـــې مـــال شـــي.

استاد خادم د (پلان) په نامه یوه څلوریزه کې هغه رنځ ته اشاره کوي، چې پښتون هم کله کابل ته راشي، نو د کابل په چاپېریال کې خپله ژبه پرېږدي، ژبه یې هېره او تېره شي او په ژبني لحاظ محوه شي، خادم دا یو پلان ګڼي او په دې خبره ډېر ځورېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم څو لسيزې پخوا کابل په همداسې يو حالت کې و، خو اوس کابل نه يوازې د پښتنو د قبرستان حيثيت نه لري، بلکې کابل د پښتو ژبې او ادبياتو د ودې يوه حوزه هم ګڼل کېدی شي.

رښــتيا چــې مــړ شــو، پښــتون کابــل کـــې
دا جـــوړه شـــوې وه پـــه اول کـــې
يــو بــدل نــوم هــم چــا ورپــرې نــه ښــود
پــلان تکميــل شــو، اوس ســل پــه ســل کــې.

خادم د (ټيټ شو پښتون) په نامه يوه څلوريزه کې، د پښتنو يو بل رنځ ته نغوته کوي او هغه رنځ دا دی چې پښتون مشر نه مني، د پښتنو دا مرض د خادم صيب تر زمانې پخوا هم و، د هغه په زمانه کې هم، اوس هم دی او ګانده کې هم د دې اټکل شته.

ټيــټ شــو پښــتون او لا ټيټېــږي بــه نــور
ښــکته لو بــدلی دی او لــو يږي بــه نــور
نـــه مشـــر پېژنـــي، نـــه ځـــي ورپســـې
چــې دا ســې وي، نــو دا ســې کېــږي بــه نــور.

خادم صيب که له يوې خوا له پښتنو څخه ماېجن دی چې مشري نه مني، نو له بلې خوا (د پښتنو مشر) څخه هم خپلې ګيلې لري او وايي چې زموږ مشران د عزت پر ځای دولت غواړي:

خلـــک مشـــري کـــوي عـــزت غـــواړي
زمـــوږ چـــې مشـــر شـــي دولـــت غـــواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای چـــې ســـودا ده د مشـــري درســـره
قــام دې لـــه تـــا ځنـــې خـــدمت غـــواړي.

د پښتنو د ګڼو نیمګړتیاوو تر څنګ خادم صیب د (شلم قرن پښتون) ته یو ځانګړی او مثبت پیغام لري چې په هغه کې د وطن سوکالي او ښېرازي نغښتې ده، هغه (د شلم قرن پښتون) له لیدلوري غږېږي او وایي:

((کـه زه پښـتون ومـه ، وطـن بـه کـړم بیـدار یـو ځلـې
قـام بـه مـې پـوه کړمـه، د خیـر و شـر پـه چـار یـو ځلـې
رهبـر د اوښـکو چـې کـوم راز پـه نیمـه شـپه را وښـود
د عشـق لـه فیضـه بـه یـې، اخـر کړمـه اظهـار یـو ځلـې
نــه بــه دا تــوره شــپه ظلمــت وي، نــه ژړا د شــمعې
مـات بـه دا سـحر کانـدي، سـترګه د سـهار یـو ځلـې
خلاص بـه لـه جالـه کړمـه، دا طوطیـان د لـوړو څوکـو
شـور د بلبلـو بـه شـی جـوړ، پـه دې ګلـزار یـو ځلـې
پښـتون بـه یـو پـه ورور ولـی، او محبـت سـره شـي
پـه پښـتونخوا بانـدې بـه، بیـا راشـي بهـار یـو ځلـې
نفـاق بـه نـه وي، زور بـه نـه وي، نـاداني ورسـره
لکـه د نـاوې بـه وطـن کړمـه، سـینګار یـو ځلـې
آمـو بـه بیـا شـي معتـرف، لـه اباسـینده سـره
پـه (لوی پښـتون) بانـدی بـه، وکانـدي اقـرار یـو ځلـې
د طمعـې طـوق بـه د زلمـو، لـه غـاړې وشـلومه
بېـړۍ بـه مـاتې، د زلمـو نـه کـړم د ډار یـو ځلـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

آزادیخـواه یـم زه، د بـد رسـمونو جیـل نـه یـم
لـه غلامـۍ څنـې مـې، کـړې دی انکـار یـو ځلـې
پختـه کـار شـوی، د شـلم قـرن پښـتون یمـه زه
ښـه رسـېدلی پـه رازونـو، د ژوندون یمـه زه))
(۱۲: ۳۹۹)

خادم صیب (د پښتنو تاریخ) پر حال افسوس کوي او وایي چې سیاست او سیاستوالو مسخه کړی دی:

چـې مـې وکتـو تـاریخ واړه غلـط و
خپـل پـردي وربانـدې کـړی تجـارت و
د پښـتون د معاصـرو لـوی تـاریخ ټـول
اړولـی مسـخ کـړی سیاسـت و
ډېـر افسـوس چـې پـه خپـل ځـان او قلـم راغـی
چـې د علـم پـه نـوم شـوی پـرې غـارت و.

بیا له پښتنو څخه ګیله کوي:

ای پښـتو نـه خدایږو چـې ګیلـه مـې شي لـه تـا نـه
دا ګیلـه مـې څـه ده چـې ګیلـه مـې ده لـه ځانـه
لاړې قـافلې پرلـه پسـې او لا ویـده یـې تـه
نـه اورې نغمـې نـه د جـرس نـه لـه ځاروانـه
خوب دی، که غفلت دی که دا مرګ دی نه پوهېږمه
هـیڅ هـم خبـر نـه یـې نـه لـه ځانـه لـه جهانـه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دې سره یو ځل بیا پښتون ته خطاب کوي او هغه ته بلنه ورکوي چې د غفلت له خوبه راویښ شه او دغه راز (اینده پښتنو ته) په پیغام کې وایي:

د اســــــــــتعمار عــــــــــلاج
د اســــــــــتثمار عــــــــــلاج
فقــــــط دا کــــــار دی بـــــــس
دا مــــــې اظهــــــار دی بـــــــس
نـــــــور دی ســـــــلام زمـــــــا
دا دی پیغــــــــــام زمـــــــا.

د پښتنو او پښتونولۍ په باب د استاد خادم په نثر او نظم کې ډېر زیات مطالب بیان شوي، چې موږ ددې بحث په پیل کې ددې ډول نثرونو او نظمونو نومونه یاد کړل. دلته د هغو ټولو لیکل او شنل ددې لیکنې د زیات اوږدوالي سبب ګرځي، نو ځکه مو دلته پر همدې یو څو بېلګو بسنه غوره وبلله.

ب- پښتانه او پښتونستان:

لکه څنګه چې مې دمخه په خپل بحث کې وویل؛ د افغان ملتپالنې د یوې اساسي برخې په توګه پښتانه او پښتونولي د استاد خادم د افکارو یو مهم عنصر ګڼل کېږي او په دې برخه کې محوري نقش لري، دغسې پښتانه او پښتونستان، هم د افغان ملت د لویې داعیې او د ملتپالنې د یوې اساسي برخې په توګه مطرح دي. خادم صیب د خپلو اثارو او افکارو یوه درنه برخه، پښتو، پښتونولۍ، پښتنو او پښتونستان ته وقف کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. زموږ ځینې مطرح لیکوال هم د خادم صیب د فکر او اثارو په باب همدا نظر لري. پوهاند صدیق الله رښتین د استاد خادم په باب وایي: ((خادم د پښتو ژبې یو نومیالی لیکوال او په زړه دردمن شاعر دی، دده ټول درد د پښتو او پښتون له غمه و. په ده کې یې نړدې (اویا) کاله ډېرې چغې او سورې ووهلې. د خادم په اشعارو کې د بیدارۍ، د پښتو او پښتونولۍ، چغې، قومي ترانې، دژوند پیغامونه، انتقادي سکوندارۍ، د عشق بلبلې او داسې نور مطالب په ښه شان بیان شوي دي.)) (۴۰: ۱۵۱)

رښتیا هم خادم د خپلې لیکوالۍ یوه درنه برخه همدې ارزښتونو ته وقف کړې وه. په پښتو معاصره شاعرۍ کې مرحوم ملنگ جان او بیا استاد قیام الدین خادم هغه شاعران دي چې پښتانه او پښتونستان یې په شاعرۍ کې ډېر زیات ځلیدلي دي. استاد خادم د پښتونستان د خپلواکۍ لپاره ګڼ شمېر لیکنې کړي دي، د پښتنو د حقه حقوقو ملاتړ یې کړی او د پښتنو پر خاوره یې وخت پر وخت د پاکستان مظالم غندلي دي. ده ((د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې پر ضد د ملي جرګې فیصلې)) په نامه په یوه ژورنالیستیکه او تحلیلي لیکنه کړې، استاد په دې لیکنه کې دبهرنیو مداخلو په باب د پښتنو دجرګو درول په باب رڼا اچولې او د پاکستان دمظالمو په باب یې د پښتنو دیووالي څرنګوالی تشریح کړی دی، هغه په دې لیکنه کې وایي:

((له دې ښکاره او څرګند حقیقت څخه هېڅوک حتی هېڅ ولس او قام انکار نه شي کولی چې یو ځل په یوه ملت کې د خپلواکۍ او ازادۍ غوښتلو روحیه او جذبه راژوندۍ شوه او احساسات یې راوپارېدل، هرو مرو د خطر په مقابل کې لکه د زمري په شان مقامت کوي، تر څو چې په خپلو ارزوګانو بریالي شي. خو دغه بریالیتوب او موفقیت په ملي یووالي او وحدت سره لاس ته راتلی شي او په نړۍ کې چې څومره محکوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولسونه تر اوسه پورې ازادۍ ته رسېدلي او د خودارادیت د حق په اخیستلو موفق شوي دي، د ملي یووالي، اتحاد او اتفاق په رڼا کې دغه مقصد ته رسېدلي دي. د پښتونستان توریالی ولس تقریباً د اتلسو کالو راپه دې خوا د خپلې ازادۍ او د خودارادیت حق د لاس ته راوړلو د پاره په مجاهده او مبارزه لګیا دی. که څه هم په دې لار کې یې ډېر فشارونه او کړاوونه، زحمتونه او تکلیفونه قیدوبند، مرګ او ژوبله او داسې نور ډول ډول جبرونه لیدلي دي او لاویني یې، خو د خپل دغه مشروع حق او د خاورې د تمامیت د دفاع د پاره یې خپله ملي مجاهده او مبارزه جاري ساتلې ده. په تېره بیا کوم وخت چې د دښمن له خوا د دوی په حقوقو تېری او چارو کې د هغه له خوا مداخله شوې ده، د پښتونستان د بېلو بېلو سیمو عالمان، مشران او نور خلک سره راغونډ شوي او د دښمن د دغې مداخلاتي رویې په مقابل کې یې د قومي او ولسي جرګو او مرکو جوړولو ته اقدام کړی او د رایو په اتفاق یې مفید او ګټور تصمیمونه نیولي دي او دښمن یې دېته نه دی پرې ایښی چې خپل متجاوزانه پلانونه او نقشې د پښتونستان په خاوره کې عملي کاندي. د دغو جرګو په سلسله کې لا د شمالي ازاد پښتونستان نه په رارسېدلو خبرونو کې ویل شوي دي چې په دې وختو کې یوه ستره ملي جرګه د عیسی خېلو، برهانخېلو او ترکزو د قبیلو له خوا په (ماین) نومي ځای کې او بله جرګه د شینوارو او صافیو د عالمانو او مشرانو له خوا د ګوردامي ورسک به سیمه کې جوړې شوې وې چې په هغو کې د نوموړو قامونو د عالمانو مشرانو او قومي نمایندګانو له خوا د پښتونستان ازادۍ څخه د دفاع په باب ډېرې مهمې او جذابې ویناوې وشوې او په دې ترڅ کې د ګټورو تصمیمونو په نیولو علاوه د رایو په اتفاق د پښتونستان د خلکو په مقابل کې دپاکستان د حکومت تېری کوونکی سیاست وغندل شو او دغه حکومت ته اخطار ورکړی شو چې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلې دغې رویې څخه لاس واخلي او که نه د هغې د ناوړو نتیجو مسولیت به د پاکستان د حکومت په غاړه وي. د پښتونستان خلک چې کوم وخت له خطر سره مخامخ شي او دوی د خپلې خاورې په کومې سیموي باندې د تېري او تجاوز احساس وکړي د پښتونستان د بېلو بېلو سیمو ولسونه، قامونه او قبیلې سره راغونډېږي او ټول سره یو لاس کېږي، جرګه او مرکې جوړوي او د تېري کوونکي او دښمن په مقابل کې ملي او قومي فیصلې صادروي او د دغو فیصلو په رڼا کې مفید او ګټور تجویزونه نیسي. دغه جرګې د پېړیو پېړیو نه راپه دې د پښتونستان په خلکو کې چې د پښتونستان خلک او خاوره دښمنانو له خوا د تېري او تجاوز مورد ګرزېدلي د دغو ملي جرګو او مرکو په رڼا کې یې د غلیمانو شومې نقشې او پلانونه شنډ کړي دي او هېڅوک یې نه دي پرې ایښي چې د دوی په خاوره او کورنیو چارو کې لاس ووهي.

نو اوس چې د ازادۍ او خپلواکۍ، د عدالت او مساوات عصر دی او د دنیا اکثر ولسونه او قامونه د خودارادیت مشروع حق ته رسېدلي، باید چې د پښتونستان خلک هم دغه حق ته ورسېږي. ښه به دا وي چې د پاکستان حکومت د پښتونستان د خلکو د خود ارادیت په حق اعتراف وکړي او هغه ګړي او هغه ګړېږ ته خاتمه وکړي چې له دغې ناحیې څخه موجود دي.)) (۲۴: ۷۶۰-۷۶۱)

دا لیکنه که څه هم هغه وخت د یوه ژورنالیستیکې خبري لیکنې په توګه نشر شوې، خو اوس یې تر ژورنالیستیک اړخه تاریخي ارزښت زیات مطرح دی. اوس چې کله هم څوک دلته د پښتونستان یا د لوی افغانستان د جوړېدو خبره او داعیه مطرح کوي، نو یو شمېر کسان وایي چې لرو پښتنو دپاکستان پر وړاندې نه پخوا مقاومت کړی او نه یې اوس کوي، خو د خادم صیب دا لیکنه موږ ته د خپل وخت یو تاریخي تصویر راتداعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. لکه څنګه چې دمخه مو اشاره وکړه دا لیکنه که څه هم یوه ژورنالیستیکه خبري لیکنه ده، خو د خپل وخت حقایق او د پښتونستان د خلکو مبارزه ترې په ښه ډول څرګندېدلای شي. خادم صیب که په بېلابېلو چاپي رسنیو کې د مسول چلوونکي په توګه دنده تر سره کړې، نو خپل ملي مسولیت یې هم له یا ده نه دی ایستلای. له پښتنو، پښتونستان او نورو ملي مسایلو سره د ده ځانګړې لېوالتیا دی، دېته هڅولی چې له دا ډول ملي او وطني افکارو ډکې لیکنې وکړي او د خپل وخت په چاپي رسنیو کې یې خبرې کړي.

استاد خادم خپلو دې ډول لیکنو ته دوام ورکوي، د پاکستان تر جوړېدو وروسته چې کله هم پاکستان له (کراچۍ) څخه اداره کېده او په اصطلاح هغه یې اداري مرکز و، نو د دې سیاسي مرکز له خوا چې په پښتونستان کې څومره ناوړه مداخلې کېدلې او پښتانه په کې څومره کړېدل، خادم صیب د هغه وخت د حالاتو تصویر کاږلی دی. ((د کراچۍ عمال پر پښتونستان څه لوبې کوي؟)) په نامه یوه لیکنه کې هم دی پر پښتنو باندې د پاکستان د حکومت د مظالمو تصویر کاږي، دی په دې لیکنه کې وایي:

((پښتنو چې کوم وخت په محکوم پښتونستان کې خپل پښتني او افغاني حکومت له لاسه ورکړ، په قسم قسم عذابونو مبتلا شول. دوی عاجزانو په خپل وطن او سیمه کې دکرارۍ ژوند ونه کړ. زموږ په یاد دي چې په لکونو پښتانه د پردو اجانبو د حکومت له لاسه تنګ شول او په یو مخ یې کډې وکړې او خپل کور افغانستان ته راغلل چې له هغوی څخه اوس هم په افغانستان کې اباد فامیلونه پراته دي. په قصه خانه کې پر ګولیو وویشتل شول، مارشالاګانې ورباندې جوړې شوې او مغربي قوانین ورباندې اجباري کړی شول. دا قیصه ډېره زړه او خورا ټیرایجیډي ډرام

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري. پردو دا کارونه دڅه لپاره کول؟ د دې لپاره چې پښتانه دوی ته اورمېږ ټيټ کاندي. مگر پښتون دا کار نه شواى کولاى او تر ابده يې هم نه شي کولى، مگر په زور هر څه کېږي.

کراچيوال چې وايي پښتنو پښتونستان پخوا ولې نه غوښت، چې اوس يې غواړي، نو دوى دې پخپله ووايي چې دغه جدوجهد د څه لپاره و؟ د دې لپاره چې د مغرب د سياست شاگردانو ته څوکۍ پيدا شي. د پاکستان له تشکيل نه وروسته پر پښتونستان همداسې ځمکه توده ده، لکه پخوا چې وه، اوس هم همغه لوبه کېږي، لکه پخوا چې کولى شوه، پخوا هم د پښتنو پر ځمکه پردو خلکو اجباري حکومت کاوه او اوس هم همغه د مغرب توپ او ټوپک په زور حکومت کوي. پښتانه د پښتون اسلامي حکومت غواړي او خپلې جرگې، دودونه، خپله ژبه او خپلې حجرې د مغرب له دروغجنې ډيموکراسۍ نه ښې گڼي، سره د دې چې کراچيوال بيا هغه دروغجنه ډيموکراسي هم نه لري.

د پرنگيانو په وخت کې سرحد چې نن پښتونستان بلل کېږي، په دوو برخو وېشل شوى و، لومړى يې تصفيه شوى او دويم يې نا تصفيه شوى و. کومې برخې چې د پرنگيانو په لاس کې وې او خپل قانون يې ورباندې چلولى و، دا يې تصفيه شوى بللې، مگر کوم چې د دوى په لاس کې نه وې، هغه يې نا تصفيه بللې، اوس کراچيوال غواړي چې نا تصفيه شوې برخې تصفيه کاندي او رسماً يې ډومينيو کې داخلې کاندي، د دې مطلب لپاره بلا پيسې لگېږي چې حساب يې خداى ته معلوم دى. سياست دانان چې وايي د سرحد صوبه خپل مصارف نه پوره کوي، خو وجه يې همدا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم خلک چې له حوادیثو سره دلچسپي لري، هغوی پوهېږي چې پاکستان پر پښتونستان څه لوبې کوي او د څه لپاره؟ هر ځای د مکتبونو او شفاخانو اعلانونه کوي، وایي چې په جم کې مکتب جوړ شو، مصارف یې د حکومت پر غاړه دي. ډېر خلک پوښتنه کوي چې گوندې په پاکستان کې د افغانستان په څېر تعلیم وړیا او مجاني دی، مونږ وایو نه، نو بیا څنگه په پښتونستان کې دمجاني تعلماتو اعلان کېږي.

مگر خلک په دې خبر وو، اوس خلک پوه شوي دي چې دا همغه دام دی چې دا نه یې ببله ده، د پاکستان مدعا همدا ده چې ناتصفیه شوي مناطق د مکتبونو او شفاخانو په زور تصفیه کاندي. یعنې څه؟ مدعا دا چې له پښتونولۍ یې وباسي او د اغیار په حکومت راضي شي. په دې کې کراچیوالو سهوه کړې ده، دوی نه دي پوه شوي، همغه خدای چې عبدالغفار خان، ډاکټر خان صاحب، عبدالصمد خان، مرحوم گاندي او اقبال لاهوري یې پیدا کړي چې د استعمار طنابونه یې وشلول. سره له دې چې دوی ټولو انگرېزي مکتبونه لوستي وو، همغه خدای او همغه د پښتونولۍ روح او د ازادۍ خواهش اوس هم په انسانانو او پښتنو کې نه دی مړ.

په دې مکتبونو کې به نور کسان هم پیدا شي چې د استعمار جرړې وباسي، نو دغه وخت کې به د پښتنو ځمکې خالص پښتنو ته پاته شي. کراچیوال نه شي کولای چې د قوم روح ووژني، بلکې دوی به په خپله مړه شي او پښتونستان به ازاد شي. که غربي استعمار اوس په جامعه کې لوبه کوي، نو پښتانه هم په بله لوبه پوه شوي دي او د ازادۍ بله ترانه وایي. ۲۰ میلیونه پښتانه پښتونستان غواړي، نو دا به څنگه قوه وي چې دا ارزو ما ته کړي. نن ۲۰ میلیونه پښتانه او افغانان دا ترانه وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې مانع نن بیرغ د لوړولو د افغانو وي
مونږ ته یو شان دي، خارجي که پاکستان وي

کراچیوال نن مغرورانه لګیا دي او پښتونستان تصفیه کوي. یعنې څه؟ د غلامۍ په زنځیرونو کې به یې راګیروي. لږ پخوا یې هم د دربند ریاست په پاکستان کې دا خل کړی و او اوس یې اعلان وکړ چې د امب نواب غټ ګورنر صاحب ته عریضه کړې وه او د هغه په امر دامب ریاست په پاکستان کې وتړل شو. اوس نو په اصطلاح تصفیه شو، خو د پاکستان حکومت په دې اړه هېڅ اظهارات نه کوي چې دا څنګه داسې وشول چې د دربند او امب نوابانو خپله څمکه پاکستان ته ورکړه او د خیر پر غونډۍ کېناستل، دروغو ته خو لږ پرتوګ په کار وي، خو اوس د دوی خبرې پرتوګ څه شی دی؟

مونږ پوهېږو هغه لوبه چې له دربند او امب سره یې وکړه، د سوات، دیر، چترال او نورو سره یې هم په زړه کې ده. مګر نه پوهېږي چې: ((بنده وتړل بارونه، خدای وکړل خپل کارونه)). دا د کراچۍ عمال دي او د پښتنو زړونه وګورئ چې په زړونو کې یې څه شی دی؟ دوی ته هغه بادار او دا بادار هېڅ فرق نه کوي، دوی له سره بادار نه غواړي. د هغې ازادۍ باد غواړي چې په ایران، مصر او ښکته یشیا کې لګېدلی دی. حتماً به پښتانه هم خپل وطن کامل ازاد کاندي، مګر دوی د پښتنو څمکه بل چا ته ورکوي، نو دغه ضعیف عنصر دغه قوي لقمه نه شي تېرولی، ازاد دې وي ۲۰ میلیونه افغانان.)) (۲۴: ۸۵۰-۸۵۱)

دا لیکنه که څه هم دخپل وخت یوه خبري او ژورنالیستیکه لیکنه ګڼل کېږي، خو لیکوال ورسره خپل سیاسي تحلیل او تبصره هم ملګري

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي. اوس دې لیکنې د یو تاریخي سند بڼه خپله کړې، که څوک غواړي د پاکستان له خوا په چل او فریب او د یوه سستماتیک پلان له لارې د پښتنو سیمو د لاندې کولو مسیر مطالعه کړي، نو دا او دېته ورته لیکنې ورته د یو تاریخي تصویر او سند په توګه کار ورکولای شي. استاد خادم د یوه ژورنالېست په توګه په دې بریالی شوی چې د خپل وخت حساسې ملي موضوعګانې ثبت کړي او راتلونکي نسل ته یې ولېږدوي.

استاد خادم د پاکستان د حکومت له خوا د پښتنو د ځمکو د غصب تر څنګ د پښتنو شخصیتونو د حذف او ځورولو لړۍ هم له یاده نه ده ایستلې، د پښتونستان د خپلواکۍ د مبارزینو په لړ کې د یوې مطرح څېرې (اجمل خټک) د بندي کېدو یادونه کوي، دی د اجمل خټک پر بندي کېدو خواشیني څرګندوي، (اجمل خټک ولې بندي شو؟!) په نامه یوه لیکنه کوي او په دې لیکنه کې د پوښتنې او ځواب په بڼه، چې د یوه زده کوونکي او ښوونکي تر منځ تبادله کېږي، د هغه شخصیت، تفکر او د پاکستان د حکومت مظالم انځوروي. دې لیکنې ته موږ د اجمل خټک په باب د استاد خادم د نظریاتو په برخه کې اشاره کړې ده، نه غواړو بیا تکرار شي. استاد خادم د (پښتونستان) په نامه یوه بله ځانګړې لیکنه هم لري چې دا لیکنه یې هم پر خپل وخت په (اصلاح) ورځپاڼه کې خپره شوې ده. استاد په دې لیکنه کې د پښتونستان موضوع، د پښتونستان مشران او نور مسایل په ښه ډول تشریح کړي دي.

د لیکنې په پیل کې د افغانستان تاریخي موقعیت تشریح کوي او دلته قومي او تاریخي واقعیتونو ته اشاره کوي، بیا د خپلو نیکونو مبارزو ته نغوته کوي، وروسته دمحکوم پښتونستان دمبارزینو حالات څرګندوي، د خان عبدالغفار خان او اجمل خټک د زندانونو داستان بیانوي او د پاکستان دحکومت توطیې بربنډوي، استاد په دې لیکنه کې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ځکه خو مونږ نن د دنیا دلویو لویو قوتونو دحسد، غبطې او انتقام هدف واقع شوي یو، نو توکل په خدای: د پښتنو د لویو لویو امپراطوریو او د افغانانو د لویو لویو شهنشاهیو د دوران له تېرېدلو نه وروسته چې غوریان، سوریایان، خلجیان، لودیان، له تختونو پرېوتل او سرونه یې په کفانه کړل، دپښتون پر خاوره د مغولو یرغلونه، د سکانو پتنه او د غربیانو حملې راغلې او د اوبو او پسرلي د تنا په شان تېر شول. په دې عصر کې چې انسان د خپل دماغ د انکشاف او دعلم دتوسیع په واسطه د امن خوا ته مایل لیدل کېږي، نو انسانان په خپلو هغو حقونو چې په پېړیو پېړیو سلب شوي او خوړل شوي وو، نایل کېږي او د حق او ازادۍ نارې په شرق او مغرب کې ډنگول کېږي، د پاکستان ځینې مشران په دې سودا کې دي چې د پښتون بابا د زامنو هغه میراث چې روښان، رحمان بابا، خوشحال خان، جلال الدین، شیخ عمر، عبدالقادر، اعلیحضرت محمد ظاهر شاه، شاه محمود خان غازي او سردار محمد داود خان او داسې نور په دغه ننگ باندې ولاړ وو او خان عبدالغفار خان، خان عبدالصمد خان او زرگونه پښتانه ورباندې بندونه او محرومیتونه تېروي او جناب میرزاعلي خان د تیرا اپریدي، د خیبر ځوانان، د مهمندو او باجوړ زلمیان، د دیر، سوات او چترال ننگیالي ورباندې جنگېږي، غواړي چې دا ځمکه تر خپلې خېټې لاندې کړي او د پښتنو د خانانو پر ځای د دوی خانان پرې باندې واکمن پاتې شي.

ایا دا ممکنه ده؟ فرض کړو چې د غرب سیاست هم د خپلو اغراضو لپاره د دوی پخوا ورغړي او د دوی ملا ټینگه کړي؟ فرض کړو چې کشمیر مساله حل شي او د کوریا جگړه په سوله بدله شي، هندوچین هم خپلې ستونزې حل کړي، د سویز د کانال په شاوخوا کې هم ډاډ حاصل شي، له ایرانه غربي طنابونه وشلېږي او د پښتونستان ادعا همدغسې د بلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راتلونکې ورځې د وړاندوینې لپاره وساتله شي او فرض کړو چې د پښتنو ډېر سپين ږيري په بندونو کې مړه شي او ځينې نور دلته او هلته مسافر او در په در پاتې شي او فرض کړو چې پښتانه په لويو لويو مظاهرو، غال مغالونو او په هر ځای او هر محل کې په نطقونو او د دنيا د سياحينو په راوستلو او د حقيقت په ښودلو موفق نشي؛ نو ايا بيا به هم د پښتنو ځمکه د پاکستان شي؟

نه دا کار کېدونکی نه دی، دا خبره رښتيا ده چې غربيانو ډېره موده پر اسيا حکومت کړی دی او ښايي چې يو څه موده نور هم په مشکله سره دلته پاتې شي، اسيا د اسياوالو ده، پښتانه به ضرور خپله ځمکه په خپله ولکه کې راولي، دا يوه د افسوس خبره ده چې غربيان په اسيا د حکومت کولو په اسلوب کې له هر چا سره يو قسم گوزاره وکړي، مگر تر هر چا يې له پښتون سره ډېره سختي غوره کړه. شايد چې دا زمونږ د سختی د ردالعمل په نتيجه کې وه، خو بيا هم له پښتنو سره د غربيانو دومره سختي ښه نه وه، لکه د پاکستان حکومت چې خپل لاسونه له گرېوانونو ايستلي دي.

حبس، تعرضونه، بمباری، په ژبه مذهب، تهذيب، اديبانو قيود اېښودل، دا ټول کارونه د پاکستان د واکوالانو له لاسه پر پښتنو وشول، مگر د ۲۰ ميليونو پښتنو همدا ناره ده چې دا ازاد پښتونستان دی.

له پاکستانه مخکې چې په پښتنو دغو کسانو د زور حکومت کاوه، ځانونو ته يې مسلمانان هم ويل، په دغه وخت هم دپښتنو مشران بنديان وو، خو هېڅکله داسې نه دي شوي چې پنځه يا شپږ کاله دې بنديان شوي وي. اوس دا شپږم کال دی چې دپښتنو لوی مشر خان عبدالغفار خان په پاکستان کې بندي دی.د دنيا د ټولو حکومتونو لويو کسانو د خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالغفار خان خلاصون وغوښت او د ده بې گناه او بې محاکمې بند يې يو ظلم وباله، مگر تر اوسه د پاکستان د واکوالانو په زړونو کې په دې اړه د رحم اوبه نه دي تويې شوي. اوس خان عبدالغفار خان د لاهور په شفاخانه کې مريض پروت دی.

مسټر سهراوردي چې د پاکستان د عوامي ليک موسس دی، څو ځلې يې د خان عبدالغفار خان د خلاصون تقاضا وکړه او ويې ويل چې ژر تر ژره دې نوموړی خوشې شي. دی وايي چې زه هېڅ نه يم خبر چې خان ولې بندي شوی دی، ده دا هم وويل: هغه کسان چې مدني ازادي محترمه گڼي، د خان بې محاکمې بند ته په ډېر نفرت گوري. ښاغلي سهراوردي اضافه کړه: د پاکستان دولت بايد پوه شي چې که چېرې بد اتفاق خان عبدالغفار خان ته پېښ شي، نو ممکنه ده چې د پاکستان د حکومت بر عليه عمومي قهر او خواشيني خطرناک صورت غوره کاندي.

همدارنگه د ډهلي د راډيو د وينا له مخې د جناح عوامي ليگ حزب د سرحد د سياسي کارکوونکو په توقيف او د هغو پر بندي کېدو نيوکه کړې ده. د دغه حزب عامه کومېټې تصويب کړې ده او ويلي يې دي چې د سرحد حکومت له بنديانو سره بد سلوک کوي او غوښتنه يې کړې ده چې د دغه حزب ټول سياسي بنديان دې خوشې کړي.

همدارنگه دې کومېټې ويلي دي چې د دغو کسانو د باز خواست په اړه عريضې او حکمونه نه دي لېږل شوي يا د دې عريضو لېږل تر نامعلومې نېټې پورې ځنډېدلي دي. له پېښوره رارسېدلو اطلاعاتو وويل چې د ارباب عبدالغفور خان د خلف هغه عريضې چې دوی غوښتې وې چې له دوی نه دې په محکمه کې بازخواست وشي، رد شوې دي او وويل شول چې دوی د امنيت عامه قانون په اساس توقيف دي. پاکستان ټايمز

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په لاهور کې چاپېږي، فوراً يې د عبدالغفور خان خلاصون وغوښت او ويې ويل: ((خان عبدالغفار خان هند د نيمې قارې د ازادۍ له پېش روانو څخه دی چې اوس په بند کې دی. دغه ورځپاڼې وويل: د خان له لاسه کوم بد کار نه دی شوی چې دی پرې بندي شي، خو د نومو‌ړي کړنو د پاکستان حکومت ته شکونه پيدا کړي وو)).

د جوزا پر (۲۷)مه مسټر غلام محمد خان(اف لونډ خور) د سرحد د ايالت د عوامي ليگ زعيم وويل چې خان اوس د خپل بند په شپږم کال کې دننه شو او ويې ويل چې دا لومړی سړی دی چې له محاکمې پرته په بند کې ساتل کېږي او بندي کېږي. د دې ترڅنگ يې دا خواهش وکړ چې خان عبدالغفار خان دې ژر تر ژره خوشې شي او دا به هند او پاکستان په ډېرو شخړو کې دحل لاره پيدا شي چې له هغو څخه يوه هم د کشمير مساله ده.

نومو‌ړي وويل چې ما له خان عبدالغفار خان سره ډېرې شپې او ورځې تېرې کړې دي، خان يو وطنپرسته شخص دی او د غدار په حيث د ده بند يو مضحک کار دی. ترجمان د سرحد جريدې د سرحد د ټولو سياسي بنديانو خلاصون، چې خان هم په کې دی غوښتی دی. دې ورځپاڼې ويلي دي: ((د حيرانتيا ځای دی چې هغه کسان چې ټول عمر يې د ازادۍ په لاره کې تېر کړی، نن بنديان دي. د جون د دويمې نېټې اطلاع ده چې په سرحد کې د خان د خلاصون لپاره کار پيل شوی دی.))

د پېښور په عمرزو کې ډېرو خلکو عريضې تيارې کړې چې د پاکستان مشر محمد علي له سفره بېرته راشي، نو دوی به دا عريضې ورته وړاندې کوي. په دې عريضو کې د خان عبدالغفار خان دخلاصون غوښتنه شوې ده. همدارنگه دمصر، عراق، ترکيې، ايران او هند او د نړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

له نورو هېوادونو څخه د خان دخلاصون لپاره اوازونه پورته شوي دي، خو د پاکستان مشران يې نه مني. خير دی، هغه وخت چې د مومندو پښتنو د ځينو منصبدارانو برمته شروع کړې وه، بيا يې په بدل کې ۱۲ تنه بنديان ازاد کړل، اوس هم لرې نه ده چې دا کار بيا پيل کړي چې پښتانه له بندونو څخه پرې را ازاد کړي. پښتنو د پرنګيانو په وخت کې پر دې لوبه ډېر کار کړی دی او اوس هم ورباندې ډېر کار کېږي.

لنډه دا چې کوم لاس چې د پښتونستان مسالې ته نورې غوټې هم ور اچوي، هغه لاس پټ نه دی، بلکې ټول يې ويني. مغرب به د پښتونستان په مساله کې کوم سياست په نظر کې نيولی وي، خو دا يې هېره شوې ده چې دپښتنو دوستي د منځني شرق په مسايلو کې ډېر دخل لري او د پښتنو ياس به د شرق وسطي پر سياسياتو يو داسې تاثير وکاندي چې بيا به يې تلافي ډېرو خلکو ته ناممکنه وي!)) (۲۴: ۸۸۳-۸۸۵)

پورته ليکنه چې څوک يو ځل په دقت سره له نظره تېره کړي، د پښتنو دداعيې يو غمجن داستان تداعي کوي. د دې لويې داعيې لپاره خلکو ډېرې قربانۍ ورکړي، خو اوس چې حالت د پاکستان د نظاميانو په ګټه انګېرل کېږي، دا به بې انصافي وي چې د پښتونستان د مبارزينو اتلولي هېره شي.

ددې ليکنې د پوره متن له راوړلو څخه زما هدف دا و چې لوستونکي د پښتونستان د هغه وخت د حالاتو پر څرنګوالي ښه خبر شي او هم د خادم صيب له ملي افکارو څخه چې څنګه دې ملي موضوع ته متوجه و. که خادم صيب په خپل قلم د هغه وخت حالات نه وای ثبت کړي، نو اوس به مونږ ته هم دهغو حالاتو څرنګوالی څرګند نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد په یوه بله لیکنه کې چې (د پښتونستان نوي زعیمان) نومېږي، د پښتنو دوه ستر مشران (خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان اڅکزی) معرفي کوي، په زندان کې د هغوی پر حالاتو خواشیني څرګندوي او د پاکستان له حکومت څخه غواړي چې هغوی باید ژر تر ژره له زندان څخه راخلاص شي، دې لیکنې ته مو په یو بل بحث کې هم اشاره کړې ده. دغه راز استاد خادم په یوه بله ځانګړې لیکنه کې یو ځل بیا د خان عبدالصمد خان یادونه کوي چې دا مهال دپاکستان په جېل کې شپې تېروي. د دې لیکنې نوم دی: (د پاکستان په جېل کې د بلوچستان د زعیم، خان عبدالصمد خان حالت). په دې لیکنه کې د عبدالصمد خان اڅکزي دهغه لیک متن هم راغلی چې ده له زندانه رسنیو ته لېږلی و او هغه وخت په (اثار) اخبار کې خپور شوی و، لیک کې عبدالصمد خان د خپلې ناروغۍ په باب لیکلي، خو د پاکستان حکومت د هغه له ناروغۍ سره سره هغه په زندان کې ساتلی و. استاد قیام‌الدین خادم نه یوازې د پښتونستان دلویو مشرانو زنداني کېدل غندلي، بلکې د باچا خان د نورو ملګرو او د لارې د لارویانو او نورو دیني او ملي شخصیتونو بندي کېدل یې هم غندلي دي. ده (د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید ګل پادشاه)) په نامه یوه لیکنه کړې ده او د دغه عالم نیول کېدل یې محکوم کړي دي. استاد خادم لیکلي:

((مولانا سید ګل پاچا د محکوم پښتونستان د پېښور دضلعې مشهور او فاضل عالم دی او د هغه ځای د جمعیت العلماء د ډلې مشر دی. دا لوی او فاضل شخصیت د خان عبدالغفار له بندي کېدو سره سم په بندیخانه کې اچول شوی دی. د خان عبدالغفار خان دبند دا شپږم کال پوره شو او د پاکستان او هند ټولو سیاسي حزبونو دا خبره په تاسف سره یاده کړه او وې ویل: ((خان)) کله چې له پېښور څخه د کوهاټ خوا ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

روان و، په لاره کې ونيول شو او په بنديخانه کې واچول شو، پلمه يې دا وه چې له فقير صاحب سره يې ليدل، نوځکه ونيول شو.

د هند او پاکستان ملي او سياسي کسانو دا وويل چې د خان عبدالغفار خان بې محاکمې بند او پر ده باندې د خاين تور د خندا وړ خبره ده. خان عبدالغفار لومړی سړی دی چې د هند او پاکستان د ازادۍ لپاره يې ډېره فداکاري ور کړه او دا ډېره د افسوز خبره ده چې نور خلک ازادۍ ته ورسېدل او دی دې په بنديخانه کې پاتې شي، بايد ژر تر ژره خوشې شي او له ده سره نور سياسي بنديان هم بايد ايله کړای شي. ځينې منابع وايي چې خان به تر محمد علي کتنګ نه وړاندې خوشې شي، خو ځينو مطبوعاتو دا وويل چې عبدالقيوم د ده له ايله کېدو سره ډېر مخالف دی.

دی وايي چې خان له فقير صاحب سره جوړ دی، نو کوم وخت به نومونړي ته ضرر ورسوي، خو ښاغلي عبدالقيوم دا خبره نه ده کړې چې خان دې شکمن سړی وي، بلکې د دې لپاره چې که دا خلک له بنده خلاص شي؛ نو د ه ته به ضرر ورسوي. دا ځکه چې عبدالقيوم د پښتونستان له پښتنو سره ډېر بد سلوک کړی دی او دی له خپلو بدو عملونو څخه وېرېږي. دا چې د خان عبدالغفار خان بندي کېدل د عبدالقيوم له وېرې نه دي، خو دا نور علماء چې د هغوی ايډيال او مقصد د اسلام له حمايته نه بل هېڅ نه دي، دوی ولې بنديان دي؟ دا پوښتنه خو د سړي فکر ته راځي، خو چې لږ فکر په کې وشي، نو په اصلي خبره پوهېدل څه مشکل کار نه دی.

اصلي خبره دا ده چې پښتانه، سياسيون او عوام ټول ديني او ټولنيزه ازادي غواړي او دا د پاکستان د واکوالانو لپاره لويه ګناه ده. مولانا

(c) ketabton.com: The Digital Library

سید شاه د پېښور یو مشهور عالم دی، نوموړی له یوې خوا د پښتونولۍ پر اساسونو ټینګه عقیده لري او له بلې د پاکستان د ځمکوالو پر هغو چلونو ښه پوه شوی دی چې باید پاکستان او محکوم پښتونستان یوازې د پاکستان دواکمنانو له اسلامي چغو سره ډېره موده نور هم د غلامۍ او اسارت دوره تېره کړي. نو پر همدې اساس د پښتنو خوشې کېدل د الله تعالی په کړو پورې تعلق لري او په اسانه یې پاکستان نه خوشې کوي او دا ډېر لوی ظلم دی.)) (۲۴: ۹۰۲)

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه عبدالصمد خان اڅکزی د پاکستان د حکومت په جېل کې و او سخت ناروغه و، نو کله چې د پاکستان پر حکومت زیات فشار راغی، نو حکومت مجبور شو هغه له زندان څخه روغتون ته انتقال کړي، استاد خادم په یوه بله لیکنه کې دا حالات هم ثبت کړي دي، د دې لیکنې نوم دی: ((د بلوچستان د وطن حزب مشر عبدالصمد خان له بند نه شفاخانې ته یوړل شو)). خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((په پښتنو کې خان عبدالغفار خان، خان عبدالصمد خان او حاجي میرزا علی خان لومړني او لوی مشران دي. د دغو مشرانو پروګرام د پښتنو او پښتونخوا ازادي او د اسلامي شریعت نظام قایمول دي. د دغه مقصد د ترلاسه کولو لپاره دې لویو مشرانو جهاد او کوښښونه کړي دي او دوی له پرنګیانو څخه د مذهب، قوم او خپل وطن ازادي غوښتله او مشکلات یې ګالل. کله چې پاکستان جوړ شو، دا مشران یې په بندیخانو او قیدونو کې واچول، هېڅوک پر دې نه پوهېږي چې دا وطنپال انسانان د بشریت دوستۍ په جرم بندیان دي، نو دوی به خلاص شي او که به د قاضي عطاءالله په څېر د قوم او وطن د ازادۍ په مینه کې خپل سرونه ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا درې مشران غیر معروف کسان نه دي، هر څوک یې پېژني. د نړۍ سیاسي خلک به چې راتلل، نو له دوی سره به یې لیدل او هم د دنیا له لرې لرې ځایو څخه وزیرستان ته د فقیر صاحب لیدو ته راځي. فقیر صاحب او خان عبدالصمد خان دواړه باچا خان ته عقیده لري او د وطن د ازادۍ په جهاد کې د دوی پروګرام پلان یو دی او ډېره موده دا لویان په همدې مفاهمه روان وو. خان عبدالغفار خان پر همدې پلمه نیول شوی چې له فقیر صاحب سره یې د ملاقات اراده درلوده. په همدې کال چې خان عبدالغفار خان ونیول شو، نو په کوېټه کې خان عبدالصمد خان او د ده ملګري هم ونیول شول.

دا شپږم کال دی چې خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان په بند کې پراته دي او د دوی پر جایدادونو او اولادونو د ظالمانو له خوا ظلم کېږي او له دغو مذهبي مشرانو سره بې انصافي او بد سلوک کېږي. په ټوله دنیا کې به له خلکو سره دومره ظلم نه وي شوی، لکه دوی چې له دې مشرانو سره وکړ. د دغو درې لویو مشرانو رسوخ له چتراله تر بلوچستانه په پښتونستان پورې غوړېدلی دی. د دوی فیصله د پښتنو په نزد د قطعیت حکم لري. د دنیا هېڅ قانون او هېڅ خوا کې به چا داسې نه وي کړي چې دومره لوی او دومره ډېر کسان بې حرمته کړي. خان عبدالغفار خان خو څو ځلې شفاخانو ته یوړل شو او تر عملیاتو پورې ورسېد. اطلاعات وایي چې خان عبدالصمد خان د ډېر بند له امله ناروغ شوی او روغتون ته وړل شوی دی. دې درې ملګرو یو ځای د وطن حزب بنیاد کېښود. له دغو درې کسانو څخه یو هم محمد ایوب خان دی چې نن د پښتونستان د ازادۍ په هیله په افغانستان کې ژوند کوي. پر پښتنو د دغو مشرانو ډېر احترام حق دی چې دوی باید دې کسانو ته ډېر مرحمت ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دنیا په یو ډېر رذیل قوم باندې به هم د دنیا یو ډېر زورور او جابر قوم هم داسې لوبې ونه کړي، لکه نن يې چې پاکستاني مشران په شريفو پښتنو کوي او له ټولو څخه خندا او استهزا دا ده چې د پاکستان پروپاگنده منابع بیا لا هم د پښتنو دوستۍ او محبت ته تمه لري. تل نارې وهي چې پښتانه او پاکستانيان سره ورونه دي او د دوی تهذیب، مذهب او ثقافت سره شريک دي، که وروري د دوی په قول صحیح وي، نو په ورونو خلک داسې کوي چې د کافرو زړه همورباندې خوږ شي او ورباندې وژاړي؟ مگر اصله خبره دا ده چې پښتو مذهب سوچه مسلماني ده او د پاکستان واکوالان په ژبه ټينگ ولاړ نه دي؛ ژبه او مذهب خو يې سره دومره لرې دي چې هر څوک پرې پوهېدای شي او پاکستان د نن پښتنو ژبه او تهذيب محوه کول هم غواړي او دغه کوښښ کوي چې ښه نو څنگه به شي دا دوستي؟)) (۲۴: ۹۰۲)

پورتنۍ لیکنه کې موږ ته د پښتنو د سترو مشرانو اوږده مبارزه انځورېږي. موږ گورو چې په دې ملي مبارزه کې د ټولنې بېلابېل اقشار، سياستوال، مذهبي مشران او لیکوال ټول سره همغږي دي او د خپل ملي ارمان لپاره په گډه مبارزه کوي. دا لیکنه په پښتونستان کې د تاريخي پېښو يو ښه تابلو ده چې تاريخ ليکونکو ته پاخه مواد په لاس ورکوي او هر څوک چې د پښتونستان منظم او تفصیلي تاريخ ليکي او د پښتونستان د پېښو کرونولوژي جوړوي، نو دا ډول لیکنې ورته ځکه ډېرې ضروري دي چې دا لیکنې پر خپل وخت لیکل شوي او هره هغه لیکنه چې پر خپل وخت ولیکل شي، دقيقې ځکه وي چې حوادثو ته نږدې لیکل شوې وي.

پر پورتنيو لیکنو سربېره استاد خادم د (افغانستان او پښتونستان) په نامه په يوه ليکنه کې د پښتون ولس ځانگړنې تشريح کوي او دا دواړه د يوه وجود دوه غړي گڼي. د دې ترڅنگ د (گذارشات مراسم شاندار) په

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامه په یو بل خبري راپور کې په ارګ کې د پښتونستان د ورځې د نمانځنې جریان بیانوي. په دې مراسمو کې د وخت د حکومت پر افغان چارواکو سربېره دپښتونستان مشران هم حاضر وو، وروسته په پښتونستان واټ کې دا ورځ په شاندارو مراسمو سره ونمانځل شوه. استاد خادم دغه راز د پاکستان د بېلابېلو اخبارونو په استناد پر پښتنو مشرانو له شوي ظلم څخه پرده پورته کوي. په دې لړ کې د یوې لیکنې نوم دی ((محکوم پښتونستان کې دپښتنو په مشرانو ظلم)). دا لیکنه هم په اصلاح ورځپاڼه کې چاپ شوې ده. په دې لیکنه هغه مظالم بیان شوي چې د پاکستان د حکومتي چارواکو له خوا پر پښتنو مشرانو ترسره شوي دي.

استاد خادم د پښتونستان داعیه په خپلو لیکنو کې تر دې حده تعقیب کړې چې ان پاکستاني نشرات هم ورڅخه پاتې شوي نه دي، هغه یې هم ګام پر ګام تعقیب کړي، له هغې جملې څخه یې یوه لیکنه ده: ((اعترافات به حقیقت پښتونستان در نشرات پاکستان)) په دې لیکنه کې چې په دري ژبه ده، په پاکستان کې دکراچۍ رادیو او نورو رسنیو په استناد ویل شوي چې د پاکستان حکومت د پښتونستان او همدارنګه بنګالي ژبې له داعیې څخه په وېره کې دی. دوی دا داسې داعیې ګڼي چې دوی به یې یو وخت په کنترول کې پاتې راشي.

استاد خادم په یوه بله لیکنه کې چې هغه هم په اصلاح ورځپاڼه کې خپره شوې ده، (حقیقت پښتونستان قابل توجه دنیای حق پسند) نومېږي. استاد خادم په دې لیکنه د پښتونستان د داعیې پر حقانیت رڼا اچولې، هغه یې تشریح کړې ده او هدف یې دا دی چې دنیا باید دې برحقه داعیې ته پاملرنه وکړي.

په یوه بله لیکنه کې بیا وایي: (اهمیت موضع پشتونستان توجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاغلی نکسن را جلب نموده)). د امریکا متحده ایالتونو نوموړي لوړپوړي چارواکي افغانستان ته سفر درلود، د وخت صدر اعظم (سردار محمد داود خان) سره تر ملاقات وروسته چې هغه ورته دپښتونستان موضوع تشریح کړه، نو د هغه پاملرنه یې ځان ته راجلب کړه. په دې لیکنه کې هم دې موضوع ته اشاره شوې ده. د پورته لیکنو ترڅنګ، استاد خادم د (مطالعه پشتونستان بر روی حقایق روشن اتکا دارد، په محکوم پښتونستان کې اغتشاش، دپښتونستان د لیډرانو وظیفه درنه ده، د پښتونستان د هیئت پذیرایي په کندهار کې، د ازادۍ لاس ته راوړلو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده، د پښتونستان ملي ورځ) او ځینې نورې لیکنې هم لري، په دې ټولو لیکنو کې استاد خادم د پښتونستان داعیه شنلې او واضح کړې ده.

د دغو یادو منثورو لیکنو ترڅنګ استاد خادم د خپل منظوم کلام یوه درنه برخه هم د پښتونستان او پښتنو موضوع ته وقف کړې ده. (فخر افغان ته، د جهان زېب په مینه، ولي خان ته، اجمل خټک ته، حمزه شینواري ته) نظمونه یې هم دې موضوع ته وقف شوي چې موږ ورته په خپل ځای اشاره کړې ده. پر دې یادو نظمونو سربېره استاد خادم دې موضوع ته ځینې څلوریزې او قطعې هم ځانګړې کړې دي:

(د پښتونخوا مجادله) په نامه یوه څلوریزه کې د پښتونخوا د خلکو مبارزې او راتلونکې هیله منتیا ته نغوته کوي:

په پښتونخوا کې مجادله ده
د هر یو ظلم او تېري سره ده
فتح په خوا به د لوی افغان وي
سبا راتلونکی دی، نن توره شپه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه بله څلوریزه (پښتون په اسلامیزم او نشنلیزم کې) د پښتنو درېځ ته اشاره کوي او وايي:

په اسلامیزم کې پښتون برو
په اشیا کې لکه رهبرو
چې نشنلیزم بیرغ او چت کړ
دی له جهانه، نه ناخبرو.

استاد خادم د پښتنو د ناکامۍ بېلابېلې علتونه څېړل دي، په یوه بله څلوریزه کې بیا هم یو علت ته اشاره کوي:

انګرېز جوړ کړی قوي ملت و
مظبوط په نظم، د خپل دولت و
پښتون غافل و، له نوي عصره
د ناکامۍ مو دغه علت و.

او همدارنګه ګڼ شمېر نورې څلوریزې او نظمونه چې همدې موضوع ته وقف شوي او ددې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږو او یوازې پر همغو نومونو یې بسنه کوو چې د دې لیکنې په پیل کې مو ورته نغوته کړې ده.

ج- افغان او افغانیت:

افغان او افغانیت د استاد خادم د فکر اساسي او تر ټولو مرکزي محتوا جوړوي. د دې موضوع دوه برخې مو دمخه یادې کړې. پښتانه او پښتونولي، پښتانه او پښتونستان، د پښتون نشنلیزم او په ټوله کې د افغان

(c) ketabton.com: The Digital Library

نشنلیزم یا ملتپالنې دوه اساسي برخې جوړوي. پښتو او پښتونپاله یا ژبپالنه چې د اکثرو ټولنپوهانو په نظر د دې ملتپالنې بله برخه ده، موږ به په خپل ځای کې پرې بحث وکړو، خو اوس راځو، د همدې ملتپالنې دې بلې اساسي برخې ته:

افغاني ملتپالنه که څه هم د پېړیو په اوږدو کې یانې د افغانستان د ځو زره کلن تاریخ په بهیر کې په طبیعي ډول زموږ د ولس په ذهن او شعور کې موجوده وه او د همدې عنصر په وسیله یې بهرني خطرونه رفع کول، د افغانستان تېر تاریخ د دې پېښو شاهد دی. له سکندر مقدوني، مغولو، عربو، صفویانو او نورو سره د افغانانو جګړې د دې ادعاوو ثبوت دی. د لاسته راغلو اسنادو له مخې د پښتنو په اکثرو سیاسي مشرانو او فرهنګیانو کې تر بل هر عنصر زیاته د نشنلیزم او ملتپالنې روحیه زیاته مطرح وه. د امیر کروړ ویاړنه د ملتپالنې او ټبرپالنې رنګ لري. د شېخ اسعد سوري په ویرنه کې له محمد سوري سره د خواخوږۍ تر ټولو غټ عنصر، ملتپالنه ده. د ښکارندوی غوري قصیده هم پر هند باندې د یوه افغان شاهنشاه (سلطان شهاب الدین غوري) د برید او فتوحاتو په ترڅ کې د دینپالنې او ملتپالنې تصویر کاږي. د خلیل خان نیازي رباعي هم له خپل مشر سره د ملتپالنې د روحیې رنګ لري. د مغلو پر وړاندې د بابا هوتک سندره پر ملي احساساتو ولاړه ده، د شېرشاه سوري د مبارزې نیت د خپلو نیکونو د تاریخ بیا راژوندي کول، پښتونولي او افغانیت و. د روښانیانو غورځنګ که څه هم مذهبي رنګ پرې ډېر غالب و، خو د پردیو پر وړاندې د هغو پرله پسې مبارزه ، پر پښتو ژبه د ګڼو اثارو لیکل د ملتپالنې روحیه څرګندوي. خوشال بابا خو بیا په منظم او سستماتیک ډول د افغاني نشنلیزم بزغلی وکاره. د افغان په ننګ یې توره وتړله، له کندهاره تر اټکه یې د ټولو پښتنو د یووالي غږ پورته کړ او د پښتنو یووالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې داسې يو ارمان وگاڼه چې پرې دی بیا ځوانېدلای شو، خوشال د پښتنو د تېر شان و شوکت د بیا احیا هیله څرگنده کړه او تر پایه پورې د پښتونولۍ او افغانیت پر اساساتو ټینگ ودرېده. خوشال په حقیقت کې په منظم او ستراتيژيک ډول د افغاني نشنلیزم اساسات ورغول او ادبیات يې ددې مفکورې د تبلیغ لپاره د یوې کارنده وسیلې په توگه وکارول، د خوشال د هیلو زړي د میرویس نیکه او د هوتکیانو د ملي دولت په جوړېدو سره زرغون شول او میرویس نیکه پر دې بریالی شو چې د افغانستان په یوه برخه کې د ملي حکومت اساسات ټینگ کړي. احمد شاه بابا دې اساساتو ته لا پراختیا ورکړه او د معاصر افغانستان په جوړېدو سره يې د افغانانو له خوا په سیمه کې د یوې لويې امپراتورۍ زړی زرغون کړ. دې سره نو په ولس کې د ملت او ملتپالنې روحیه پیاوړې شوه او تر هغه وروسته نورو اکثرو افغان شاهانو هم تر خپله وسه دا روحیه وپالـله. خو نشنلیزم یا د ملتپالنې مفکوره په نړیواله کچه د یوه منظم او سیستماتیک ښوونځي په توگه د نولسمې پېړۍ په بهیر او د شلمې پېړۍ په پیل کې زیاته مطرح شوه. زموږ په هېواد کې هم انگرېزي ښکېلاک ته په دریو پوځي جبهو کې تر ماتې او د خپلواکۍ تر گټلو وروسته دا روحیه ډېره پیاوړې شوه. غازي امان الله خان د یو ملي او مترقي دولت بنسټونه جوړ کړل او په لسو کلونو کې په دې برخه کې د پاموړ پرمختگ وشو، که څه هم د حبیب الله کلکاني (سقاو زوی) له خوا په نهه میاشتني اړو دوړو سره دا پرمختگ او ثبات متزلزل شو، خو غازي اعلیحضرت محمد نادر خان او د هغه ملگرو، هېواد بېرته نورمال حالت ته ستون کړ. د اعلیحضرت ظاهر شاه او سردار داود خان په حاکمیت کې ملي افکار په ښه ډول وځلېدل او وروسته بیا هېواد له یو نوي بحران سره مخ شو، چې تر دې دمه لا دوام لري. په دې دومره بهیر کې د ملتپالنې روحیې سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره مذهبپالنه هم په قوت کې روانه وه، ان تر ملتپالنې هم په ډېر قوت کې وه. ځینې ټولنپوهان په دې نظر دي چې افغان ولس د بهرنیو خطرونو د دفعې لپاره دوه ایډیالوژیک بېزونه لري : یو اسلامیت دی او بل ملتپالنه. د اسلامیت اساس پر عقیدې (دین) ولاړ دی او د ملتپالنې اساس پر (افغانیت) او ملي احساس. هر کله چې دا دواړه بنسټونه یا عناصر په هماهنگ ډول کارول شوي، نو افغانانو په ښه ډول افغانستان ساتلای دی. خو کله که له دغو دوو اساسي وسیلو څخه یوه کارېدلې، افغانانو جنګ ګټلی، خو په ډېر قیمت ورته تمام شوی دی. ځینې نور بیا په دې نظر دي چې اسلامیت یا د خادم صیب په اصطلاح (اسلامیزم) زیاتو افغانانو ته تر افغانیت زیات د یوې اساسي دفاعي وسیلې په توګه کار ورکړی دی. دوی د یوې محاسبې له مخې وایي، افغانانو ټول هغه جنګونه چې د اسلام تر راتګ وروسته یې له نامسلمو یرغلګرو سره کړي، تقریباً ټول یې ګټلي او نږدې اکثره هغه جنګونه یې بایللي چې دوی له مسلمانانو سره کړي دي. د انګرېز او روس جګړې یې له نامسلمو سره غوره مثالونه دي او له مغولو سره جګړې یې له مسلمانانو سره د جګړې څرګند مثالونه. خادم صیب که څه هم د یوه دیني عالم په توګه تر یوه حده پر اسلامیت ټینګار کړی، خو څومره تودوخه چې د افغانیت په باب د ده په افکارو کې موجوده ده، د بلې هېڅ موضوع په باب دا تودوخه هغه حالت ته نه رسېږي. د اسلامیت په باب د خادم صیب نظریه به په بل عنوان (خادم او دینپالنه) کې وڅېړو، خو اوس راځو خپلې اصلي موضوع؛ خادم او ملتپالنې ته او په هغې کې هم افغانیت ته!

د ملیت، افغان، افغانیت او ملي کلتور په باب خادم صیب په لسګونو لیکنې کړي او هم یې په منظوم کلام کې په دې باب ډېر څه ویلي دي، دلته غواړم په ترتیب سره د ده د ځینو مهمو لیکنو پر بنسټ د خادم د ملي

(c) ketabton.com: The Digital Library

افکارو یادونه وکړم، خو مخکې تر هغه غواړم دې ټکي ته اشاره وکړم چې (ملیت) د خادم صیب په اثارو او افکارو کې، په هغه مفهوم نه دی کارول شوی چې پر افغانستان باندې د روسانو تر یرغل وروسته هغوی او د هغو کورنیو پلویانو دلته استعمال کړ. دلته دوی (ملیت) د یوه قومي تشکل په توګه وکاروه، یانې د (قوم) او (ملت) تر منځ یو بل جوړښت. په داسې حال کې چې (ملیت) د (ملت) تشریح ده، لکه (انسانیت) چې د (انسان) تشریح ده. یا هم په انګلیسي کې چې (Nationalism) د (Nation) څرنګوالی تشریح کوي، خو روسانو د خپلو کورنیو لاسپوڅو د خوشالۍ لپاره د هغو اړوندو قومونو ته د (ملیت) اصطلاح وکاروه، خو استاد خادم (ملت) او (ملیت) دواړه پر خپلې اصلي مانا کارولي دي.

استاد خادم د ملي مسایلو د تشریح په ترڅ کې تر ټولو لومړی ملي احساسات تشریح کوي، ملي ولوله او احساس څه ته وایي او څه وخت رامنځته کېږي. هغه (د ملیت حس) په نامه په یوه لیکنه کې دا موضوع ډېره ښه تشریح کوي، خادم ملتپالنه یو طبیعي احساس ګڼي چې په طبیعي او خدایي ډول په انسان کې موجود وي. هغه په دې باب وایي:

((د شلم قرن په اوایلو کې دانسان فکر د یوې داسې دنیا په جوړولو کې بوخت شو چې په هغې کې د جنګ او نا ارامۍ اثار او علایم ونه لیدل شي. یعنې بشر په داسې ډول سره متحد او یګانه شی چې د دوی اتحاد او یووالی د نړۍ دصلحې او امنیت ضمانت وکړي او دنزاع او اختلاف مخه بنده شي.

د همدې مفکورې په اساس د امریکایي (ویلسن) او افریقایي (سمتس) د نظریو له مخې دملتونو جامعه منځ ته راغله، دې جامعې د دې د پاره چې له یوې خوا په نړۍ کې صلح او امن ټینګ شي او له بې خوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلک وکولی شي چې په سرعت او اسانۍ سره د لویو قوتونو د علمي پانگو او پرمختگ څخه گټه واخلي، نو د دولتونو د اتحاد طرفداري یې په کلکه سره کوله.

مگر دا جهاني موسسه د داسې مشکلاتو او موانعو سره مخامخ او مواجه شوه چې له هغو ټولو پیشرفتونو او ښو نظریو څخه چې په نظر کې وو پس پاتې شوه. حتی داسې حوادث او واقعات چې د دولتو د اتحاد او د صلحې د استقرار سره یې مخالفت و، د دې موسسې د ړنگېدو او بېخي شکست اسباب وگرځېدل.

د دویم لوی جنگ نه وروسته ځینو عواملو د نشنلیزم (ملیت) مفکوره په ډېر شدت او مختلفو ډولو سره منځ ته راوړه.

د دوهم لوی جنگ دنتایجو او د ملیت د مفکورې د موثراتو څخه یو د برتانیې د لویې امپراطورۍ شکست او د ډېرو داسې ملتونو او جوامعو ازادي وه چې څو قرنه یې په اسارت کې تېر کړي وو او دازادۍ مخ یې نه و لیدلی چې د دغسې ممالکو یومثال هندوستان دی، هندوستان د ازادۍ گټلو نه وروسته د ملیت د نظریې په اساس په درې برخو هندوستان او پاکستان او کشمیر ووېشل شو چې کشمیر په همدې اساس سره د هندوستان او پاکستان تر منځ د نزاع او جگړې مورد وگرځېد.

پاکستان هم دنشنلېزم (ملیت) نظریې په درې حصو تقسیم کړ چې عبادت له شرقي پاکستان اومغربي پاکستان او (پښتونستان) څخه دي چې ددغې وروسته منطقې په سر اوس هم مناقشه موجوده ده!

په شمالي افریقا کې د ملیت خواهۍ نهضت ورځ په ورځ زیاتېدونکی او مخ په انکشاف دی چې دهمدې انکشاف له امله د فرانسې تسلط او اقتدار په دغه منطقه کې مخ په ضعف او انحطاط روان دی. بلکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اروپا مدنیت هم په دغه ځای کې دملیت او نشنلیزم د تقویت دپاره خدمت کوي.

ملیت په امریکا کې:

د ملیت مفکوره په امریکا کې نه یوازې دهسپانوي ژبانو سره شته، بلکې په ټوله امریکا کې دغه مفکوره په ډېر شدت سره د نشوو نما په حال کې لیدل کېږي.د کاناډا ملیت چې اوس د ملي رشد مرحلې ته رسېدلی دی.

غواړي چې کاناډا د لویې برتانیې له پنجو څخه وباسي او همدارنګه په خیال کې لري چې د امریکې هغه اقتصادي سیطره چې د خپلو اقتصادي چارو د ازادۍ مخالفه یې ګڼي، ختمه کاندي. په هر حال دا کار په لاتیني امریکا او کاناډا کې یوه مهمه واقعه او تاریخي حادثه ده.

که څه هم ځینې مؤرخان او فلاسفه د ملیت او نشنلیزم مفکورې سره مخالف دي او په امحا کې یې زیار باسي. خو سره د دې دیو نه شي موفق کېدلی چې د ملیت حس له منځه یوسي. ځکه چې دا کار د افرادو په ذاتي تمایلاتو متکي دی او لکه څنګه چې خلک دخپل موروثي هېواد (مقط الرأس) سره بې دلیله محبت او علاقه لري.همدارنګه یې دخپل ملیت سره هم لري، نو په دې لحاظ ویلی شو چې د دې مفکورې په ضد هر رنګ مقابله کوم تاثیر نه شي کولی.

دا طبیعي ده چې د بشر یو فرد هغې ژبې سره علاقه او محبت لري چې هغه یې مورنۍ ژبه وي او همدا ژبه له ټولو ژبو څخه مرجحه ګڼي او هغه وخت ځان مسعود او نېکبخت ویني چې خپل ملي افتخارات او قومي غرور د تاریخ په پاڼو کې ملاحظه کړي. ملیت په هر نسل کې خپل موجودیت ساتي اوپه یوه ځلانده څېره سره ظهور کوي.))

(۲۴: ۶۳۵-۶۳۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب (د ملیت حس) تر توضیح وروسته د (ملیت علمي تشریح) ته راځي او تر دې عنوان لاندې په تفصیل سره ملت، ملیت او نور اړوند مفاهیم تشریح کوي، د استاد دا ډول لیکنې ځکه ډېرې گټورې دي چې ځینې خلک د (ملیت) یا (ملت) له اصطلاحاتو سره ډېر حساس دي، له هغو څخه ناوړه تعبیر کوي او هغه په توکم پالنه یا نژاد پالنې تفسیروي او تعبیروي، نو ځکه یې (د ملیت علمي تشریح) ته پام وکړ، دې ډول لیکنو سره دا ډول ناسم تعبیرونه له منځه ځي. خادم همدغه ډول ناوړه تعبیرونو ته د سم ځوا ب او رڼاوي لپاره په (اصلاح) ورځپانه کې د همدې موضوع اقتراح خپره کړه او څو پرله پسې یادښتونه یې ورپسې خپاره کړل، په دې اقتراح کې یې (ملیت) او (بین الملیت) تشریح کړل، د شکاکانو او د ملتپالنې مخالفینو ته یې منطقي ځواب ووایه. په دې ترڅ کې یې په پښتني او په ټوله کې په افغاني ټولنې کې د ملتپالنې د مخالفینو دریځ هم څرگند کړ، خادم دا موضوع واضح کړه چې په نوي عصر کې حکومتونه د همدې ملتپالنې په احساس راجوړ شوي، افغانانو چې په نولسمه او شلمه پېړۍ کې انگرېزانو ته ماتې ورکړه، دی یې یو اساسي علت د ملتپالنې د شعور ویښتیا بولي. له دې ډول لیکنو څخه د خادم صیب هدف دا و، لکه چې اوس د (افغاني نشنلیزم) پر وړاندې بېلابېل خطرونه موجود دي، شپږ اوه لسیزې دمخه هم دا ډول گواښونه او خطرونه وو، خو خادم صیب د خپلو علمي او تحلیلي لیکنو له لارې دې ډول گواښونو ته خپل غبرگون ښودلی دی. هغه په ولس کې د ملي شعور غوړېدا ته هیله من او خوشاله دی، په دې باب وایي:

((که په غور خپل ولس ته ځیر شو، نو دا به راته څرگنده شي چې په دې څو وروستیو کلوکې یو لوی فکري تحول پکې پېښ شوی دی، هر چېرې چې څو کسه سره پېښ شي، معلم وي، که متعلم، مامور وي که

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوکاندار، سم د لاسه خپل یا د جهان اجتماعي اوضاع د بحث میدان ته راغورځوي. خپل او پردی حال سره څېړي، دجهان په لویو اشخاصو، رهبرانو او لیکوالو تبصرې کوي. یو یې ښه یادوي بل یې بد وایي. یو یې د حق د لارې پیرو بولي، بل یې د نفس خواهشاتو مرید. یو یې اجتماعي خدمات شمېري بل یې خبط او خطاوې، یو بل په دلایلو او براهینو سره قانع کوي او له خپله بحثه نتیجه سره اخلي. مقصد دا دی چې نن ورځ لکه پخوا سړه او توده هوا، یا د فلاني اس او ګاډۍ د بسمندان سپی او پیشیی یا د هابل لنګر اوډوډۍ د بحث موضوع نه ده. بلکې د انسان بشري صفات د اجتماعي او ملي خدماتو په مقیاس د مباحثې ډګر ته راوتلي دي، هېڅ یو مطلع سړی د یو ملت د مادي ترقۍ له مزایاو څخه انکار نه شي کولی، هېڅ یو د عقل او شعور خاوند به پیدا نه شي چې د ښکلو ښارو، د لویو فابریکو د منظمو هوسا لارو او سړکو، د لوړې ملي حیاتي او اقتصادي سویې ارزو نه لري. مګر زه فکر کوم چې تر دې ټولو نه لومړی هغه فکري تحول او هغه اجتماعي حالت ډېر د خوشالۍ وړ دی چې سړی ووینې ولس یې د جامعې سره علاقه او مینه لري. د ملت په خیر او شر په هسکه او ټیټه کې ځان شریک بولي او د ولسي او ملي رهبرانو او لیکوالو کره وړه څېړي، نه غواړم چې د دې اوضاع د نتایجو او اجتماعي مفادو په وینا مو سر وخوږوم، مګر صرف د خپلې ادعا د اثبات لپاره دومره وایم چې ډېرو جوامعو ته د مادي ترقۍ وسایل میسر شو. د اوسپنې خطوط په کې ځغلېدل، لوړې ماڼۍ، ښایسته ښارونه په کې جوړ شول، فابریکې پرانیستلې شوې، خو چې ولس کې یې اجتماعي حس نه و، ملي مفاد یې نه شوای پېژاندی، د هر چا نظر فقط په خپله ګېډه او خپل کور کهول و، نو نتیجه یې هغه شوه چې د وسپنې له پټلیو او د فابریکو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

فولادو څخه يې بېلونه او سپارونه او يا د تشناب نلونه جوړ شول، شته او هستي يې تالا شوه او ملي جواهر يې په شخصي هوسو ولاړل.

څو ورځې پخوا په يوه مجلس کې د اصلاح اقتراح (مليت او بين المليت) دا د بحث موضوع وه، له يوې خوا دا اقتراح يوه ډېره د ستايش وړ او هغه بل د يوه غټ سړي، د وينا په استناد بې موجبه بلله. يوه ويل چې رښتيا دا لومړی پلا ده چې په (اصلاح) کې داسې يو مضمون د بحث او اقتراح ميدان ته راوزي، بل ويل دې موضوع کې علماوو ډېر کتابونه ليکلي....

موږ فطرتاً ملت پرست يو...، نو د دې مضمون ليکل بې مورده دي. دا بل ورته راسم شو، ويې ويل رښتيا چې علماوو په دې موضوع کې او ډېرو نورو موضوعاتو کې کتابونه ليکلي دي، که موږ د جهان کتابونه پسې را وپلټو داسې يوه معمولي خبره به هم پيدا نه شي چې په امريکا يا اروپا او يا د جهان په بل گوټ کې په هغې څه نه وي ليکل شوي، په دې اساس موږ بايد هېڅ ونه ليکو چې مبادا د نړی دکوم مولف پر حق تجاوز ونه شي.

همدارنگه دا يقيني خبره ده چې د ملت او بين المليت موضوع په درستو ويښو ممالکو کې څېړل شوې. کتابونه پرې ليکل شوي او يا لږ تر لږه ترجمه شوي دي او جامعه په دې مهمو موضوعاتو پوهول شوې ده، مگر زموږ په مملکت کې چې تر اوسه په دې خبره تاليف لا څه چې کومه وړه رساله هم نه ده ترجمه شوې، په سلو کې مو يو سړی هم په دې موضوع ښه نه پوهېږي، نو څنگه اجازه ورکوي چې يو خادم راپيدا شي او کومه کوچنۍ مقاله د اولس تر غوږو ورسوي دا چې وايي موږ فطرتاً ملت

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرست یو نو بین المللي موضوع کې ګڼېدل خدای مکړه زموږ دې حس ته ضرر پېښوي، ډېره د تعجب خبره ده!

اول خو بین المللیت (اینټر ناسیو نالستي) او ضد ملیت (اینټي ناسیو نالستي) دوه بېل موضوعات دي یعنې بین المللیت د ملیت د ضد معنی نه لري.

بله دا چې له بلا څخه ژغور لاره دا نه ده چې د خپل خواخوږي لاس اوپښې سترګې او غوږونه وروتړئ.

بلکې د ګمراهۍ نه یګانه ناجي علم او پوهه، تحقیق او مطالعه ده او بس. د جهان په بیدیا کې هغه څوک جل وهي او تباه کېږي چې د سراب له خواصو خبر نه وي، په هر تقدیر دا مباحثه او ایراد که د شخصي نقاضت په اساس و او که بې له کومه غرضه و، د فکر وړ و ځکه چې د ایراد او انتقاد اسرار امیزه خاصه دا ده چې یوې ډېرې کوچنۍ او بې اهمیته موضوع ته هم دخلکو ورپام کوي او بې له انتقاده ډېرې لویې او مهمې خبرې ته سړی نه متوجه کېږي!

نو دا مسلمه کلمه ده چې انتقاد که پر ځای وي، یا بېځایه په دواړو صورتونو د جامعې په خیر تمامېږي. په اول مورد کې انتقاد د سهوې او خطا د خبط او خیانت مقتدر راګرځوونکی دی او په دوهم مورد کې لومړی د یوه فرد خیر خواهۍ ته یو څه صدمه رسوي، مګر له بلې خوا چې د خلکو توجه موضوع ته جلب شوه، حقیقت ښکاره کېږي او ډلې ته د هغه فرد قدر او احترام لا زیاتوي.

همدا خبره ده چې د جهان یوه پیاوړي شخص ویلي دي چې که په فرض د محال څوک د اجتماعي خدمت په ډګر کې مخالفه ډله ونه لري، نو ښایي چې دا جنبه له تیرې او لرګي څخه جوړه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوله کې چې د ملیت او بین المللیت موضوع اقتراح ته راووته زما قصد دا نه و چې زه دې همدا بحث وځېړم، مګر دې پورته مباحثې اړ کړم چې یو څو کرښې ولیکم.

ملیت اوبین المللیت:

ملیت په هغه مفهوم چې نن ورځ یې دنیا پېژني، کومه زړه خبره نه ده او خصوصاً د دې کلماتو شیوع زموږ په وطن کې ډېره تازه ګي لري. مقصد دا نه دی چې منظم اجتماعي ټولګی چې په معیني خاورې کې ژبست کوي تر یوه بیرغ لاندې راټولېږي، دولتي منظم تشکیلات لري دا کوم نوي شیان دي، د پښتون قوم څو زره کاله پخوا (د استرابون اوهرودت په قول سره چې په خپل عصر کې دجهان پیاوړي علمي شخصیتونه وو) په همدې خاوره کې ژوند کاوه، د خپلې زمانې سره سم یې منظم تشکیلات لرل منتها د افغانستان نوم آریانا و، سیاسي حدود یې دومره نه وو رانغښتل شوي، یوې خوا ته اباسین بلې خوا ته یې پارس پاپرزلیس و. شمال ته یې جیحون (آمو) او جنوب کې یې بحر پروت و. د افغان اوسنی جامعې وجود درلود، خو اساس د تشکل یې ملت نه و، یعنې د ملت پرستی په محور نه و راټول شوي، بلکې په هغه زمانو کې اوس بیا حتی تر څو کلو راپه دې خوا د دې خاورې بشري کتله د یوې کورنی او یا د یوه مطلق شهنشاه تر قیادت لاندې راټوله وه او یا د یوه جهانګشا تر بیرغ لاندې درېدلې وه دا اجتماعي سړه وضعه یوازې زموږ د جامعې په برخه شوې نه وه، بلکې د جهان د درستو اوسنیو مللو خاصه هغه ورځ همدا وه. د بلخ امپراطوری او د بګرام تر ټولواکي د کابل شاهیانو، غزنویانو او غوریانو، هرې یوې کورنی تر هغه د خوند شهنشاهي چلوله چې اهل او لایق کسان یې درلودل. په مجرد د دې چې به یو بې کفایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولواک په تخت کېناست یو د لاس لاندې حکمدار یا همسایه پادشاه به پرې یرغل راوړ هغه به یې ورک کړ او اول به په رضا او رغبت د دې نوي د قدرت خاوند فرمان بردار و.

فداکاري اکثراً د شخصي اغراضو یا د یوه فرد لپاره وه نه د یوې سپېڅلې مفکورې (ملیت) په خاطر!

بابر له فرغانې راغی پښتنو په کابل کې د هند د امپراطورۍ اساس ورته کېښود، لرې به نه ځو په ۱۸ او ۱۹ع پېړۍ کې ورور د ورور، پلار د زوی، زوی د پلار، تره دوراره او وراره د تره په مخ کې تورې راوایستې، د کابل، کندهار، فراه، هرات، بلخ او مزار میدانونه یې د یو بل په وینو ګلګون کړل دا ځکه چې زموږ د اجتماع محور فردیت او قدرت پرستي وه، نه وطن دوستي او ملت پرستي.

د ملوک الطوافي، یا ځان پرستۍ لمن د ۱۹ پېړۍ په اخرو کلو کې په ډېر شدت سره ورټوله شوه، درست قوتونه قلعه او قمع شول او مرکزي قوت په ټول مملکت کې سلطه ټینګه کړه.

د شلمې پېړۍ په ابتدا کې لومړی ځل د ملت پرستۍ پلوشې وطن ته راولوېدې دملت پرستۍ رڼا د افکارو تنویر د وطن میدان ته راووت. تعلیم او تربیه، نشریات او تبلیغات ورو ورو شروع شول، د قوم پرستۍ بنا د ملت پرستۍ خوا ته توسعه ومیندله، تر څو چې لومړی ځل د ملت پروری عالي او مقدس روح د استقلال په جنګ کې مجسم تبارز وکړ، د دې خاورې زمریو ړومبی د لوی تاریخ په ادوارو کې ډېرې مجاهدې کړې دي، ډېرې وینې یې تویې کړي او د ډېرو وینې تویې شوې دي، پردی خاورې یې په خپلو وینو ګلګونې کړي او خپله خاوره یې د دښمنو په وینه رنګینه کړې. مګر د استقلال مقدسه مجاهده د معنی په لحاظ له

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېڅ یوې بلې جګړې سره مقایسه کېدای نه شي. ځکه چې دا هغه وخت و چې دښمن ظاهراً د پښتنو په خاوره تېری نه و کړی، د پښتنو پادشاه، امر او مامور درست پښتانه وو، له پښتنو کوم پردي باج او خراج نه غوښت، دوی ارام او اسوده په خپلو کورو کې له خپل کلي کور سره ژوند کاوه، مګر یو ناڅاپه هیجان او شور ورته پېښ شو، توره او ټوپک، تبر او چاړه یې سره راواخیستل دوطن په جنوبي او شرقي سرحدو کې ددښمن د توپو اوطیارو ماشینګڼو او بمو په مقابل کې ودرېدل. دوی څه غوښتل؟ ایا د غوریانو او غزنویانو برم او جلال یې په زړه شوي وو؟ ایا د احمدشاه او زمان شاه هوا یې په خاطر کې ګرځېدلې وه، نه نه، د دوی غایه له دې واړو څخه ډېره لوړه وه، د دوی مقصد ډېر مقدس او سپېڅلی و، دوی د ملي حریت او سیاسي ازادۍ په معنی پوهېدلي وو، دوی استقلال او خپلواکي غوښته، له نر او ښځې، له قلم او کاغذ، له تورې او ټوپکه د حریت او ازادۍ نارې ختې، هغه څوک چې ملت پرستي زموږ فطري خاصه بولي، ګومان کوم چې یا سهوه کوي او یا د خلکو خوشحالول غواړي، یو لیکوال چې دجامعې د طبابت سمت لري، نو د یو پوه اوصادق طبیب غوندې اول د ناروغ رنځ کشفوي او بیا یې علاج ته ملا تړي، ترخه دوا ورکوي او کله، کله یې پیچ کاري او اپرېشن کوي هم، له دې هېڅوک انکار نه شي کولی چې پښتانه که څه هم اساسي تعلیم او تربیه نه لري افق نظر یې هم نه دی وسیع شوی، خو بیا هم قومي حس پکې دومره قوي دی چې کله کله هر یو فرد د خپل قوم په مخ کې له سر او مال نه تېر شي او بیا همدا حس دخارجي خطر په مقابل کې په یوه ملي حس بدل شي چې د تاریخ پاڼې یې له مثالو ډکې دي.

په پښتنو کې یو متل دی چې: تربور ته دې خدای بې وروره مه کړه، ورور ته بې زویه، مګر هغه پښتانه چې یو وار پوه شول یو ځل یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

افق نظر وسیع شو او د جهان په حال او په خپله ورځ خبر شول، یو پلا د ملیت حس ورته پیدا شو، د حق په مقابل کې پر هغوی د تربره او ورور، د ورور او زوی فرق نه کېږي، هغوی ته ټول وطن خپل کور او درست وطنداران وروڼه او زامن ښکاري، قومي، نژادي، طبقاتي او نور درست غټ واړه اختلافات د ملیت تر نامه قربانوي. په کراره کې خو د وطن د شپړو خواوو خلک یو د بل له اجتماعي حال څخه خبر وي، یو د بل په ښادۍ ښاد او په غم یې غمجن وي، اساس یې د ټولنې او اجتماع یې محور د بحث او څېړنې وي، مګر کله چې یې د ملي احساساتو سیند په څپو شي، زړه یې له شوق او محبته جوش وکړي، د وطن او ملیت له پاکو کلماتو خبر اخلي، نو یو روحي عالم یې احاطه کړي، په خپلې اجتماع کې فقط یو شیویني، یو شی اوري او هغه یو شی څه وي؟ (ملت) د لویو ملي اشخاصو او باعظمته سلسلو دکارنامو په یادونه یې زړه باغ شي، د وطن د بدبختیو د عاملینو، د خارجي او داخلي غاصبانو او ظالمانو په یاد یې د څېرې رنګ بدل شي، وینې یې په جوش راشي او د نفرت طوفان یې څپې ووهي، له ښو دورو سر مشق او له تیاره او غمجنو شپو ورځو د عبرت درس اخلي او د ملت پخوا پورې لا نږدې کېږي.

ملت پرور د ملي سعادت او لوړتیا په مخه کې دوطن د ارتقا او برم په لار کې له کور، کلي اوقوم څخه تېر وي، ملي ګټې ته له هرې یوې بلې ګټې نه ترجیح ورکوي.

دا حس چا کې نه شي پیدا کېدای، تر څو چې پوه نه شي، سترګې یې خلاصې نه شي په خپل او د جهان په احوال خبر نه شي، ملت پرستان په نړۍ کې بې معارضې نه دي پاتې،یوه ډله مخالفین لري چې هغوی ته انتي ناسیونالستان وایي او د دوی د نظریاتو په اساس دولتونه هم جوړ شوي دي، دوی ملت پرستي، خودخواهي ګڼي او وایي چې له ملي

(c) ketabton.com: The Digital Library

احساساتو تفوق ملي او له تفوق ملي څخه لوی مخالفتونه د مللو تر منځ پیدا کېږي او په نتیجه کې دا حس بشري جامعه د خونړیو جګړو خوا ته راکاږي، نو ښایي چې د جهان ملل له دې تنګ نظرۍ څخه صرف نظر وکړي او یو کوچني ټولګي په ځای چې ملت یې بولي د درست بشریت لمنې ته ځان ورواچوي.

مګر ناسیونالستان وایي: په دې کې شک نشته چې بشر یو دی د انسانیت په لحاظ د بشر تر منځ زښت ډېر اختلافات موجود دي چې له دې څوک منکرېدای نه شي.

مثلاً په ظاهري شکل او د ژوند په سویه کې د اروپا متمدن ملتونه لکه جرمن، انګلیس او فرانسه به چندان توپیر نه لري، مګر که عادات، اخلاق، شئونات، دود دستور، طرز تفکر او روحیاتو ته یې ورننوزو، نو فاحش لرې والی او جدایي به یې تر منځ ولیده شي.

بل دا چې ملت په عالم بشریت کې د یوه فامیل حکم لري، نو که چېرې څوک له خپل فامیل سره مینه کوي، دا معنی نه لري چې له همسایه سره دې رخه او حسد ولري او که څوک دخپلې کورنۍ اسایش او شرافتمندانه ژوند د سمون په لار کې هڅه کوي، دخپلې کورنۍ د غړو د حیاتي، اقتصادي، صحي او علمي سویې په لوړتیا کې زیار باسي، معنی یې دا نه ده چې هرو مرو د خپلو ګاونډیانو د حقوقو غصبول غواړي، بلکې یو مهذب فامیل د یوې ښې تربیې خاونده کورنۍ یو پوه او باحسه فامیل څومره چې د ملت لپاره خدمت کوي، یو د لوړو صفاتو خاوند ملت هم په جامعه بشري کې هماغومره عالم بشریت ته لوی خدمات کوي. برجسته ملت ضمناً د نورو مللو د رقابت حس راپاڅوي چې د دې مسابقې نتیجه کې دمدنیت د کاروان سرعت ګړندی کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بين المليت (انټر ناسيونالسيتي):

بين المليت داسې يوه مفکوره ده چې د مليت تر منځ واقع شوې ده، له يوې خوا ملت ته قايله او د ملت د وجود احترام کوي، له بلې خوا غواړي چې د مللو د تصادماتو جلوگيري وکړي.

په هغه وخت کې چې ملتونو وجود نه درلود يعنې بشري جوامعو قبيلوي او قومي ژوند کاوه يا يې د کوم جهان کشا په قلمرو کې شپې تېرولې په هغه وخت کې هم دا د بين المليت اوصافو او خواصو وجود درلود.

مثلاً څو زره کاله پخوا د بودا او زردشت په زمانې کې ځينې داسې اوصاف او مميزات، داسې دودونه او رواجونه، اخلاق او اداب د اريانا، فارس، هند او چين تر منځ موجود وو چې دوی يې لږ او ډېر يو بل ته سره نږدې کول.

په نوي عصر کې کوم وخت چې ملي حس تقويه او ملي حکومتونه جوړ شول، د بين المليت مفکوره په عمومي ډول سره ميدان ته راووته، ويې غوښتل چې د مللو د زياده روۍ مخه ونيسي او دوی سره نږدې کړي، نو منازعاتو او دعوو د دفع لپاره يې بين المللي محکمې او بين‌المللي جوامع جوړې کړې او د دوی د نږدې والي لپاره يې موسسات او مجالس لکه د پوستې او تلگراف او د وسپنې د لارې او د امراضو د مجادلې بين المللي موسسات، د مللو د اجتماعي، علمي او اقتصادي سويې د لوړتيا مجالس پرانيستل.

د بين المليت عناصر يا په بل عبارت د بين المليت د بنا خښته ملت دی. بين المليت بې د ملت له وجوده معنی نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حقیقي ملت بې د ملي حس له روزنې تشکیلېدای نه شي او ملي حس پرته د تعلیم او تربیې، د نشریاتو او تبلیغاتو له لارې په بله لار پیدا کېدای نه شي، هغه څوک چې وایي فلانی قوم فطرتاً (بې له تعلیم او تربیې) ملیت پرست دی، دوی یا د ملیت او قومیت تر منځ فرق نه شي کولی او یا د ځان یا د جهان غولول غواړي.)) (۲۴: ٦۳۷-٦۴۱)

د خادم صیب په پورته لیکنه کې د ملتپالنې ډېر درسونه، عبرتونه او پندونه پراته دي. هغه دلایل چې اوس هم د ملتپالنې پر وړاندې لویه ننګونه ده، ده یو په یو څېړلي دي او د مغرضو کړیو پوښتنو، انګېرنو او پلمو ته یې ځواب ویلای دی. د خادم صیب دا لیکنې مو ځکه په تفصیل سره راوړې چې ګڼ موضوعات یې په کې په تفصیل سره څېړلي دي، هغه پوښتنې او ګروېږنې، ابهامات او شکونه چې له هر چا سره د ملت، ملتپالنې او افغانیت د پاللو په باب موجود وي، هغه ټول په دې لیکنو او بحثونو کې واضح شوي دي.

خادم په افغاني ټولنه او ملت جوړونه کې د ښځو نقش ډېر مهم ګڼي، هغه په دې باب یوه ځانګړې لیکنه کوي او په دې لیکنه کې د ژوند په ټولو چارو کې د ښځو دفعال ګډون غوښتونکی دی. (افغان ملیت او پښتني ښځې) د دې لیکنې نوم دی او په ټولنیز، سیاسي او مدني ژوندانه کې دښځو دګډون اړتیا تشریح کوي. خادم صیب د همدې لیکنې په پای کې وایي: ((نن افغاني شعور او د پښتونولۍ غریزه په ټوله جامعه کې په سرعت سره په انکشاف روان دي، ښځې او نر په یوه شان د ژوند نویو غوښتنو او د ملیت د نوو مبارزو لپاره په عصري ډول ځانونه اماده کول خپله وظیفه ګڼي. اوس ښځې ته عاجزه، صنف نازک، مستوره، مخجوبه او څه څه ویل عیب ګڼل کېږي، خو افغاني جامعه ښځه ملعبه، لوبونې او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نارینه وو د خوشوقتۍ شی نه ګڼي، ځکه د پښتنو په مصطلحاتو کې ښځه (مېړمن واکداره) او د پوره انساني حق حقداره ده.))

استاد خادم ملت د حکومت او حکومت د ملت لپاره ضروري ګڼي. ځینې ټولنپوهان په دې نظر دي کله کله ملتونه وي، چې حکومت جوړوي او کله کله حکومتونه وي چې د ملت دساتنې، هوساینې او پرمختګ سبب ګرځي، که د یوه حکومت تر شا ملت ولاړ نه وي،حکومت خپله له منځه ځي او که یو ملت حکومت ونه لري، نو له انارشۍ او ګډوډۍ سره مخامخېږي او د پرمختګ لاره یې ډب کېږي. خادم صیب د (ملت او حکومت) تر عنوان لاندې په یوه لیکنه کې دا موضوع څېړلې ده، هغه په دې باب وایي:

((حکومت هغه منظم صاحب اقتدار جماعت ته وایي چې د یو وطن د اداري واګې د هغه په لاس کې وي او ملت هغه مجموعه افراد دي چې د دغسې یو ټولګي تر اداري لاندې په یو وطن کې ژوند کوي.

که د حکومت افراد خپله د ملت څخه منتخب شوي او د حکومت ډله یې تشکیل کړې وي، نو په دې صورت کې حکومت او ملت بې له یو اعتباري فرق څخه کوم حقیقي فرق نه لري.

بلکې په دې صورت کې چې د قوم اداره د اجنبي افرادو په لاس کې نه وي او د قوم د خپلو اجزاوو په لاس کې وي، حکومت د ملت تنظیمه قوه بللی کېږي، په دې صورت کې چې د حکومت او ملت په مینځ کې کوم فرق دی، صرف اعتباري دي، مثلاً هماغه یوه ونه ده، لاندې حصې ته یې بېخ وایي او پاس ته یې ډډ یا ښاخونه یا مثلاً هماغه یو دریاب دی، هغه حصې ته یې چې له نور دریاب څخه پورته او په حرکت کې شي موج یا چپه وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا مثلاً یو فرد راواخله چې د مختلفو اندامو څخه جوړ شوی دی، هر اندام یې بېله بېله وظیفه اجرا کوي، دماغ، زړه ، سږي، معده پښتورګي، ټول بېله بېله وظیفه لري او په عین زمان کې د همدغه فرد حیات په همدغه وخت کې د ځان لپاره خدمت کوي.

نو وګورئ ونه او بېخ، دریاب او چپه، شخص او اعضا یې کوم بېل شخصیت لري؟ نه: نه یې لري، بلکې کوم فرق چې لري فقط د کل او جز فرق دی او دا معلومه ده چې جز بې کله او کل بې جزه مستقل وجود او حیات نه شي لرلی. دغه رنګه حکومت هم چې د خپله ملت څخه وي، د ملت څخه حسابېږي، همدغه افراد دي چې لږ شانې برجستګي په کې پیدا شي او د ملت اداره په لاس کې واخلي، نو حکومت شي، حکومت د ملت اداره او تنظیم کوي او د اعتلا خوا ته یې سوق کوي.

په عین حال کې چې حکومت د ملت خدمت کوي او د ملت زنده ګي ساتي، د ځان لپاره هم همدغه کار کوي،ځکه چې د حکومت او ملت زنده ګي ځانته متمایز وجود نه لري چې ملت نه وي، حکومت به هم نه وي او چې حکومت یانې تنظیم نه وي، ممکنه ده چې ملت هم ملت پاتې نه شي. مدعا دا ده چې زموږ په ژوند کې حکومت او ملت کومه متمایزه معنی نه لري، زموږ حکومت د خپل ملت د افرادو له خوا دی او په داسې حکومت کې ملت او حکومت په اصل کې یو شی وي.

هو؛ یو بل ډول حکومت هم شته چې هغه دا دی چې د یو قوم اداره د بل یو اجنبي په لاس کې وي، دلته نو د حاکم او محکوم ملت او حکومت په مینځ کې ډېر لوی فرق وي، په دې صورت کې حکومت قهار او ملت مقهور ګڼل کېږي او حکومت د ملت د فایدې په غم کې نه وي، بلکې په دې فکر کې وي چې څنګه به د دې لاس لاندې خلکو څخه ګټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي، ګویا حاکم انسان وي او محکوم حیوان، تېښته دې وي، خدای ته دې وي، خدای ته مه یې وینې دغسې ساعت؟)) (۲۴: ۶۲۵)

استاد خادم خپلواکي او استقلال هم دیوه ملت د بقا او سوکالۍ لپاره یو ضروري عنصر ګڼي چې له هغه پرته یو ملت له زوال سره مخامخېږي، استقلال په حقیقت کې د یوه ملت د شتوالي یوه اساسي نښه ده. استاد خادم ((زموږ استقلال)) په نامه یوه لیکنه کې دا موضوع څېړلې ده او استقلال یې داسې یو څیز ګڼلی چې هېڅ شی ورسره په تول کې برابر نه دی. هغه په دې باب وایي: ((استقلال یو لوی نعمت دی او د خدای یوه لویه عطیه ده، دا نعمت د نورو ټولو نعمتونو سرچشمه ده، په دې کې هر څه شته، ولې هېڅ شی په تول کې دده سره برابر نه دی)) نو ځکه خو یې استقلال د یوه ملت لپاره ډېر ضروري ګڼلی دی. خادم صیب خپله زمانه د ملتپالنې عصر ګڼي، حکومتونه او ملتونه دوه بېلابېل مفاهیم او جوړښتونه دي، خو یو بل سره ارتباط لري، دی وایي: ((دا عصر د ملیتونو دی)) په دې باب دی خپله تشریح لري:

((حکومتونه ډېر پخوا پیدا شوي دي، خو ملیتونه دغومره زمانه عمر نه لري، ځینې کسان متشکل حکومت ته ملیت وایي، مګر خبره داسې نه ده، حکومت بېل شی دی او ملیت بېل شی دی، حکومتونه په زمامدار او اداره چې اړه لري، د زمامدارۍ او مملکت چلولو شکل زرګونو کاله مخکې منځته راغلی او ډېر تحولات یې کړي چې څو یې د ((ملي حکومت)) شکل غوره کړی دی.

ملي حکومت یعنې هغه حکومت چې په ملي قوه متکي وي او د ملت د ارزوګانو او غوښتنو ممثل او پوره کوونکی وي، موږ په دې عصر کې حکومت د ملت منظمه، اجتماعي قوه بللی شو او نور ټول تعریفونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې پخوا شوي دي باطل دي، حکومت د ملت اجتماعي قوه وي، نو طبعاً د ټولو تر مخه د ملت د بقا او ارتقا وظیفه باید پر مخ بوځي.

متاسفانه زموږ ځینې کسان لا اوس هم نه ملت پېژني او نه ملیت، دوی فکر کوي چې اوسنی عصر د بین المللي توب پر خوا روان دی، نو د ملیت شعار بېځایه دی او ځینې یې حکومت هر څه گڼي او د دې فکر نه غفلت کوي چې که د حکومت سره د ملت مفکوره نه وي، نو د منځنیو پېړیو حکومتونه د سړي فکر ته راولي.

د بین المللي توب د پاره د نن ورځې سوسیالستي او کاپیتالستي دواړه ډوله حکومتونه پروپاگند کوي، خو باید سړی وپوهېږي چې بین‌المللي توب هغه وخت منځته راځي چې ملتونه موجود وي، نو د دغسې اوازو څخه زموږ د ځینو کسانو فکر ته د ملیت نفې راځي؟

بله لا دا ده چې په دې عصر کې د بین المللیت نمایندگي د (یونو) پر غاړه ده چې تر اوسه هېڅ قوت نه لري، بعضې توصیې کوي او هغه یې هم څوک نه مني، بلکې پخپله (یونو) د قوي ملیتونو د لاس اله ده.

د (هیگل) د اضدادو د فلسفې پر اساس ((هر شی خپل ضد پیدا کوي، بیا ضدین سره مجادله کوي او د دواړو د گډون نه نتیجه راوځي چې په هغې کې د دواړو ضدینو اثار او علایم موجود وي.))

نو کوم وخت چې سر ایله حکومتونه منځته راغلل، په خپل مقابل کې یې د مشروطه حکومتونو نظریه راپیدا کړه، خو کوم وخت چې مشروط ملي او قانوني حکومتونه چې که څه هم د خپل ملت د پاره ښه وو، د نورو په مقابل کې متجاوز ثابت شول، نو د انټرناسیونالېزم مفکوره پیدا شوه، خو په ټولو هغو حکومتونو کې چې د انټرناسیونالېزم نغاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډنگوي، د ملیت صبغه په وضاحت سره څرگنده ده او دنیا لا د انټرناسیونالیزم له مرحلې ډېره لرې ده.

نو د پښتنو دنیا کې چې څوک پردې لاندې یا بې پردې د ملیت مخالفت کوي، نو یا غرض لري یا نه پوهېږي، زموږ منورین لا ځینې داسې هم دي چې په ملیت خو ټینگ دي، دلایل هم وایي، مگر د ملیت د ځینو یا ټولو مقاماتو پابندي او تحقیق نه مني، یعنې ملیت مني، خو شرایط یې نه مني.

په دې عصر کې چې که د ملت د تحکیم او قوام فکر ونه شي، نو ملت ورو ورو خپل تاریخي او کولتوري هویت بایلي او په پای کې د عربو غوندې په بلا اخته کېږي.

که په استعماري دوره کې عربو خپل کولتور له لاسه نه وای ورکړی، نو اسراییلو دغلته حکومت نه شو جوړولای او له بلې خوا که یهودو د دربدرۍ په وخت کې خپل یهودي ملیت بایلودی وای او د ملت مقاومت روحیه یې مړه شوې وای، دوی د عربو په مقابل کې خپل وجود نه شو څرگندولای.

همدغه شان که هند هندیت له لاسه ورکړی وای، هېڅکله به یې خپل هندي حکومت نه و جوړ کړی او که هند په یوه برخه کې پاکستانی کولتور نه وای پیدا شوی، نو هېڅکله به هم پاکستان نه وای جوړ شوی.

همدارنگه که پښتنو له خپل کولتوره غفلت نه وای کړی او له ځانه سره یې هند ته خپله ژبه او خپل کولتور وړی وای، اوس به د پاکستان پر ځای هلته پښتني حکومت موجود و، سوونه ملیونه پښتانه به په هند، ایران او پاکستان کې نه وو هضم شوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه پښتانه وو چې ژبه او کولتور یې و نه ساته، په خپل ملک کې ترې نور څه جوړ شول او که پام نه کوي، د پاتې هغو هم دغه حال وګنئ.

که ایران ایرانیزم او فارسي ژبه نه وای روزلې، نو په دغومره اوږد تاریخ کې به د دغو ټولو تهاجمونو او خطراتو په مقابل کې ژوندی نه و پاتې او وخته به تجزیه او د نورو ضمیمه شوی و.

نو دا خبره رښتیا ده چې ((ملیت یوه صبغه ده، نه د نسب سلسله)) او دا هم باید ومنو چې ((دا عصر د ملیتونو دی نه د حکومتونو)).

(۲۴: ۶۴۷-۶۴۸)

استاد خادم بیا د خپل پورتني بحث او تحلیل د نتیجې او توصیې په توګه وایي:

((اوس لازمه ده چې پښتانه خپل ملي جوړښت ته جدي توجه وکړي او د هر قسم استعمار نه ورته نجات ورکړي.))

ځینې خلک له نشنلیزم یا ملتپالنې څخه ناوړه تعبیر کوي او هغه په نژاد پالنې او قومپالنې تعبیروي چې د نورو حقوق تخریبوي، خو خادم صیب دې ډول اندېښنو او ناوړه تعبیرونو ته د (نشنلیزم او فاشیزم او په دې باب د اشتباهاتو رفع) په نامه یوه لیکنه کې څرګند ځواب ویلای دی. خادم صیب په دې لیکنه کې د دې دواړو موضوعاتو حدود ټاکلي او نشنلیزم یې نه یوازې یو روا عمل بللی، بلکې پر هغه یې زیات ټینګار هم کړی دی. په یوه بله لیکنه کې د وطنپالنې یادونه کوي او وایي چې ((وطن ونمانځو که خارج؟))، د خادم صیب هدف دا دی چې وطن نمانځنه کوم عیب نه دی، دی وایي چې (د وطن مینه غریزي ده) په طبیعي ډول په خلکو کې موجوده وي. خادم صیب د خپلو لیکنو په ترځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې یوې بلې جالبې موضوع ته هم نغوته کوي، هغه اشخاص چې د ملي فکر په باب د خلکو په زړونو کې خلل اچوي. استاد خادم دا ډول اشخاص په یوه لیکنه کې تشریح کوي، دوی ته (ملي منافقان) وایي. خادم صیب په دې لیکنه کې د ټولنې داسې یو اساسي رنځ ته متوجه شوی، چې د ټولنې له داخل څخه د ټولنې او ملتپالنې د تباهۍ سبب ګرځي. خادم صیب په دې نظر دی لکه څنګه چې په اسلام کې منافقان غندل شوي او خطرناک ګڼل شوي، دغسې په ملي مسایلو کې هم دا کته‌ګورۍ خلک ځکه ډېر خطرناک دي چې تشخیص یې ګران او خطر یې زیات دی. د خادم صیب د دې لیکنې ارزښت هغو خلکو ته ډېر ښه معلومېږي چې عملاً همدا اوس د پردیپالو، ځان ساتو پښتنو افغانانو او ناوړه احتیاط کارو پر وړاندې پر مبارزه بوخت دي. منافقان او مضر احتیاط کاري په دې پلمه چې دمقابل لوري حساسیت راونه پارېږي، له غټو ملي داعیو څخه تېرېږي او هغه څوک چې د ملي هویت او ملتپالنې ملاتړ کوي، هغوی هم د توکم پالو او افراطیانو په نامه مشهوروي او په دې ډول یې په ټولنه کې د کار مخه نیسي. مقابل لوری چې د ملي هویت او جوړښت د کمزوري کولو لپاره شعوري هڅې کوي، نو بیا ورته دا ډول اشخاص د ښې وسیلې په توګه کارېږي او د ملتپالو افغانانو پر وړاندې یې په اسانۍ سره استعمالوي.

خادم صیب وایي: ((د هر مذهب، هر دین او هر مسلک په مقابل کې خلک په درې قسمه دي: مومنان، کافران او منافقان. مومنان خو منونکي، کافران نه منونکي او منافقان هغه دي چې هم منونکي دي او هم نه منونکي دي. یعنې منافقان د هر مذهب او مسلک سره خو ظاهراً د منلو وضع څرګندوي، مګر په باطن کې د نه منونکو رول لوبوي او ملک ړنګوي. د مذاهبو او مسالکو په نزد دغه ډول خلک (منافقان) له کافرانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر بد او مضر دي او دا ځکه چې کافر یعنې مخالف خو خپل مخالفت ښکاره کوي، خپل دلیل او منطق وایي؛ نو که په مناظره یا مبارزه کې پړ شو، ډېره هیله شته چې وګرځي او ایمان راوړي، بله دا چې مخالف پېژندل کېږي او سړی ورنه ځان ساتلی شي، مګر منافق د وینې دننه خوراک کوي او لویه بنا سر د لاندې راغورځوي.

ناسونیالیزم د دې عصر عالم شموله مسلک او د استثمار او استعمار د مخنیوي ازمایل شوې وسله ده، استعمارچیان او امپریالیستان هم تل د دغې خطرناکې الې څخه کار اخلي چې نفاق یې بولي، دغه اله د هغې ملي وسلې په مقابل کې استعمالوي. استعمار وایي: (اختلاف واچوه، نو حکومت کوه) استعمار چې په هر ځای کې وغواړي خپل مرام پر مخ بوځي، منافقان پیدا کوي، منافقان تقویه کوي.

وړ سترګي، بې غیرته، خپل چاري او ټیټ فطرته خلک خو په هره جامعه کې وي، مګر که د دغو ټیټو اوصافو سره زرنګ، چالباز، دوه مخي او پل غلطي هم وي، نو د استعمار د لاس لپاره ښه اله کېدای شي. استعمار دغو اخلاقو ته کپیسټي، هوښیاري، موقع شناسي او سیاست داني وایي او دغسې کسان په خپل لاس کې نیسي او په خپل ملت یې استعمالوي.

ای ځوانانو او منورینو، ای وطن پالونکو افغانانو، د استعمار د لاس وسلې، د استعمار د کورنۍ بچي او د امپرالیزم غلامان وپېژنئ. که تاسې دوه مخي منافقان وپېژندل؛ نو بیا مو یو مخیزه کافران نه شي تېر ایستلی، دلته د افغان ملت ډیوه بله شوې ده، ای ملي پتنګانو پرې راغونډ شئ او د دې ډیوې په رڼا کې د ملي منافقانو منحوسې څېرې وپېژنئ، دا هغه کسان دي چې د افغان، افغانیزم، افغاني او افغانستان له کلیمو څخه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

چل ول ډډه کوي او کله په ښکاره هم ورته سپکې سپورې وايي؛ نو راځئ چې په ګډه دا ترانه ووایو: ‹وارړه افغانان یو، ټول مسلمانان یو، ګران هېواد زموږه، لکه ګل افغانستان دی، جګ له کل جهان دی.›) (۲۴: ٦٦۴)

خادم صیب د پورته یادو موضوعګانو تر تحلیل او ارزونې وروسته په اینده نړۍ کې د افغان ملت رول ته پاملرنه کوي او له افغانانو څخه هیله کوي چې له راتلونکې نړۍ سره ځان اعیار کړي، هغه ((افغان ملت او اینده دنیا)) په لیکنه کې دا موضوع تشریح کوي، استاد خادم په دې لیکنه کې، د نړۍ د راتلونکي وړاندوینه کوي چې تل د تغیر په حال کې ده او په دې برخه کې د قران کریم مبارک ایت د دلیل په توګه راوړي.

حکومتونه او ایډیالوژي هم د تغیر په حال کې ګڼي، نو ځکه خو دی توصیه کوي چې د حکومت او ملت د بقا لپاره باید ملي اساسات ټینګ شي او حکومتونه د ملي مفکورو پر بنسټ جوړ شي، ددې لیکنې محتوا دا ده چې ملت دایمي ژوند لري، حکومتونه او ایډیالوژۍ د بدلون په حال کې دي. د ختیځ او لویدیځ بلاک د تغیر په باب چې په دې لیکنه کې د استاد خادم له خوا څه وړاندوینه شوې وه. نیمه پېړۍ وروسته هغه پر واقعیت بدله شوه. ختیځ او لویدیځ ایډیالوژیکو سستمونو خپل رنګ او جوړښت بدل کړ، سوسیالیستي بلاک خو لا بېخي له منځه لاړ، نړۍ د دوه زبرځواکیز بلاک پر ځای په یو قطبي ځواک بدله شوه، حکومتونه ړنګ شول، خو ملتونه لا ژوندي دي، نو ځکه خو خادم صیب پر ملتپالنې او ملي حکومت ټینګار کوي، هغه وايي:

((د سبا نړۍ د نن د دنیا په شان نه ده، نن دنیا د ایډیالوژیکي مفکورو او اختلافاتو په بنا روانه ده، په سرعت کومې خوا ته درومي، ځینې کسان داسې فکر کوي چې په دنیا کې به خلاف توقع حوادث پېښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي او د دنیا نقشه به بدله شي، مگر دغسې غیر مترقب خو احتمالات دي، همدغه رنگه اټومي جنگ هم د احتمال نه زیات شی نه دی، البته د دغو احتمالاتو په څنگ کې واقعات هم شته، واقعات دا دي چې دنیا د سوسیالیستي او کاپیټالیستي بلاکونو تر منځ تقریباً وېشل شوې ده، بې طرفان شته، خو د دوه خوا جاذبه قوتونو د توازن له کبله په منځ کې ولاړ دي، هر کله چې په دنیا کې ثابت شی هېڅ وجود نه لري، نو څنگه باور کېدای شي چې دغه قوتونه دې تل په یوه توازن پاتې شي، قران کریم رښتیا ویلي دي چې: ((إِنَّ الاْءِنسَانَ لَیطْغَی أَن رَآهُ اسْتَغْنَی)) واړه او غیر منکشف دولتونه هېڅکله باید په هغه توازن چې د دوی په خپل لاس کې نه وي اتکا ونه کړي، بلکې په خپل ځان دې اتکا وکړي.

ځینې سیاست دانان داسې فکر کوي چې کوچني دولتونه د لویو په مقابل کې هېڅ کله متکي به خود سیاست نه شي غوره کولای، خو دوی باید سویډن، ناروې، هالنډ، ډنمارک، البانیا، کیوبا، ایرلینډ او دغسې نورو دولتونو ته وگوري، ښه به دا وي چې افغانستان د شرق او غرب د سیاسیاتو د یو طرفه کېدو نه لومړی د یو ملي، ثابت او غیر متزلل سیاست خطوط تعین کړي، یعنې د یو واحد، متمرکز، ارادي او په خپلو پښو ولاړ ملت اساسات ومني.

ملي پرابلمونه باید د خپل ملت د سرانو او طبقاتو د باهمي تفاهم، تساند، استدلال هلته چې د ډیموکراتیکو شرایطو لاندې وي پرېښودل شي.

په دې کار کې د افغانستان د دولت او ملت دواړو خیر دی، دستي د دولت د اوږو بار کمېږي، ملت په خپلو پښو د ودرېدلو چل زده کوي، بدگومانه کېږي، د فعالیت او مشغولیت زمینه برابرېږي او تخریبي افکار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعمیر ته متوجې کېږي، کوم وخت چې ملت متمرکز شي؛ نو که په دنیا کې هر څه حوادث پېښ شي افغان ملت به د یو واحد افغان په حیث په کې رول ولوبوي، که نن افغان ملت ته خپل لاس او اراده د ځان د انکشاف چانس نه برابرېږي، نو د سبا په تیاره کې ډېر مشکلات د مخاوف او مهالک په مخ کې دي، رښتیا دا ده چې ملت سازول تر ټولو لومړی کار دی او تر ټولو وروسته پاتې دی، څو چې دا کار ونه شي، بل هېڅ پلان به ترسره نه شي او زموږ اصلي دردونه به دوا شي.)) (۲۴: ٦٦٨)

استاد خادم د ملتپالنې په باب چا ته هېڅ ډول شک او شبه نه پرېږدي، یوه مسئله چې د اکثرو په ذهن کې گرځي، لکه څنگه چې (د نشنلیزم او فاشیزم) ترمنځ توپیر نه کوي، دغسې (د نشنلیزم او انټرنشنلیزم) تر منځ هم توپیر نه شي کولای، خادم صیب دا موضوع هم په ښه ډول تشریح کړې ده. ده په دې باب په دري ژبه یوه لیکنه کړې ده، دا لیکنه ((ملیت و بین الملیت)) نومېږي، استاد خادم په دې لیکنه کې د دې دواړو موضوعگانو بریدونه په څرگند ډول مشخص کړي دي.

استاد خادم (ملي یووالی) د یو ملت د بقا لپاره ضروري بولي، په دې برخه کې یې (ملت او ملي یووالی) په نامه یوه ځانگړې لیکنه لري، خادم صیب په دې لیکنه کې د ملت د یووالي ارکان تشریح کړي، په دې برخه کې یې د نورو پوهانو نظریات هم راوړي دي، ملي یووالی یې تعریف کړی، د ژبې، دین او نژاد یووالي ته یې اشاره کړې چې ایا دا د ملي یووالي اساسي عناصر دي که نه؟ په پای کې یې بیا د نتیجې په توگه ملي یووالی تعریف کړی دی. هغه په دې باب وایي:

((د ملت او ملي یووالي په شاوخوا کې علماوو او پوهانو مختلفې نظریې ورکړې دي چې زه د مثال په ډول د (ارنست رونان) د فرانس د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه مشهور مورخ نظریه لاندې ډول سره بیانوم. ارنست رونان ملت یو قدیمي او پخوانی شکل بولي چې په اوسني عصر کې ټولې جوامع په دې نامه و میدان ته راوتلي دي.

که موږ ملت یوه درخته فرض کړو، ریښه به یې په تېر وخت او تنه به یې په اینده نصب العین کې پیدا کوو، نو په واضح ډول سره ملت عبارت له هغو افرادو څخه دی چې د ګډ تاریخ، یوې مفکورې او د یوه مرام او مقصد خاوندان وي او د یوه قوي (حکومت) تر ادارې لاندې په یوه جامعه او مفیده خاوره (مملکت) کې ژوند کوي.

ملي یووالی عبارت د اتفاق او اتحاد څخه دی چې د یوه ملت د افرادو په منځ کې چې نفع او ضرر کې یو د بله شریکان، خیر او شر یې یو وي. ملي یووالی په یوه جامعه او خاوره کې هغه وخت مونده شي چې د هغې خاورې په ټولو افرادو کې ملیت او ملت پرستي پیدا او موجود شي.

ایا د ملت او ملي یووالي اساس څه شی دی؟

پر اساس او بنسټ باندې هم د علماوو په منځ کې اختلاف نظر موجود دی.

ځینې پخواني علما او پوهان د ژبې وحدت، دین، نژاد د ملي یووالي او ملیت اساس بولي.

لیکن د نني عصر علماء یوازې د پورتنیو عناصرو وحدت د ملت او ملي یووالي اساس نه، بلکې بعضې نور عناصر او عوامل په دې جمله کې داخل او شریک بولي او د هغو اثبات په لاندې ډول سره کوي:

۱- د ژبې یووالی ، څرنګه چې معلومه ده چې د یوې ژبې خاوندان کولای شي چې خپل افکار او نظریات په صحیح ډول سره یو د بله اظهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بیان کړي او د ژبې د یووالي په توسط سره اختلافات د منځه ورک او خپل مقصد په انساني صورت سره حاصلولای شي چې دا د ژبې یووالی د ملي یووالي د پاره کومک او معاونت کوي.

خو بیا هم ژبه په مطلق صورت سره د ملي یووالي اساس نه بلل کېږي او ځنې ممالک لکه امریکا او انګلستان چې ژبه یې سره یوه ده او دغه رنګه جرمني او سویس چې په یوه ژبه خبرې کوي، مګر ملتونه یې جلا او بېل دي، نو دا معلومه شوه چې د ژبې وحدت د ملي یووالي او ملیت مطلق اساس نه دي.

۲- د دین یووالی هم د ملي یووالي د پاره ضرور او حتمي شمېرل شوی دی، مګر څرنګه چې ژبه د ملیت اساس نه ده، دغه رنګه د دین وحدت هم د ملیت اساس نه بلل کېږي، د مثال په ډول سره ټول عربي او اسلامي ممالک چې د یوه دین خاوندان دي، بیا هم د بېلو ملتو درلودونکي دي، لکه مصر، عربستان، افغانستان، ایران او نور... دغه رنګه د عیسوي دین پیروانو هم بېل ملتونه تاسیس کړي دي.

۳- د نژاد یووالی د ملي یووالي دپاره مفید ګڼل کېږي، مګر د ملت او یووالي اساس کېدای نه شي او ډېر هم نژاده ممالک سته چې بېل او جلا ملتونه یې تشکیل کړي دي.

څرنګه چې معلومه شوه چې د پورتنیو عناصرو وحدت د ملي یووالي اساس نه دی، نو ایا کوم شیان د ملیت اساس او بنسټ شمېرل کېږي؟

د ننیو علماوو په عقیده مشترک تاریخي مفاخر، ګډ منفعت، یوه مفکوره او ایده آل یو مرام او مقصد ملیت او د ملي یووالي اساس بلل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ په مملکت کې چې مختلف اقوام ژوند کوي، ټوله پښتانه د یوه تاریخ او د یوه مرام خاوندان که څه هم د هغوی ژبه، عنعنه او نژاد بېل دی، خو بیا هم د ټولو ارزو یوه، مقصد او مرام یې یو دی او د دې خاورې د ساتلو او حفاظت دپاره هر قوم په خپل نوبت او وار قربانۍ ورکړي او دملیت مهم شواهد یې څرگند کړي دي، محض زموږ د ملیت دښمنانو د خپلې استفادې د پاره دا مترادف نومونه بېل کړي دي.

نو د افغانستان هر فرد یو پښتون او هر پښتون د هر قوم او نژاده څخه چې وي، د مساوي حقوقو لرونکی د افغان او پښتانه له مفهوم څخه کوم اساسي بېلتون نه لري.

موږ لره لازمه ده چې دا بېځایه قومي او نژادي تعصبات او تفریق زموږ د بربادۍ سبب و نه گرځي او ټوله په یوه لاس او اتفاق سره د دې وطن د استقلال د ساتلو د پاره په سر او مال اماده او تیار اوسو. د پردو او دښمنانو په اغراضو او پوچو افکارو ونه غولېږو.)) (۲۴: ۱۱۲٦-۱۱۲۷)

استاد خادم کینه او تعصب د ملي یووالي دښمن گڼي او هغه له هر اړخه څېړي، تعصب تعریفوي، یانې پر وینه او نژاد باندې دومره ټینگېدل چې حق او حقیقت هم له یاده وباسي. استاد په دې لیکنه کې د تعصب عزم ، ارادې او ثبات ترمنځ بریدونه هم مشخصوي. زموږ په ټولنه کې اوسمهال د دې ډول موضوعگانو څېړل خورا مهم ځکه دي، چې یو شمېر داسې متعصبین شته چې په خپله تعصب ته لمن هي او هغه څوک چې د دې تعصب پر وړاندې ودرېږي، پر هغوی د تعصب تور پورې کوي، یانې هم تعصب کوي، هم ځان سپینوي او هم پر نورو تور پورې کوي، په دې توگه ددې ډول متعصبینو پر وړاندې مبارزه گرانېږي. خادم صیب د دې موضوع د تشریح ضرورت شپږ اوه لسیزې وړاندې احساس

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی و او دا لیکنه یې کړې ده، خو اوس یې تشریح او تفسیر د وخت یو بل مهم ضرورت دی. خادم صیب وايي:

((هر څوک وايي تعصب بد دی، مګر دا چې تعصب څه شی دی او ولې بد وي؟ په دې باب هېڅوک څه نه وايي، دلیل یې دا دی چې یا خو اکثره خلک د خبرو په عمق نه پوهېږي، خو چې څه خبره چا په خوله کې ورکړه شخوند وربانديې وهي. یا دا چې ځینې خلک خو پوهېږي، مګر په رڼو سترګو اوبه خړوي چې کبان په کې ونیسي.

پروپاګند په شرقي اصطلاح کې دېته وايي چې ثابت دلایل په کړه لاره د خپلي مدعا د پاره په کار واچول شي. د ارسطو د منطق په اصطلاح دغسې دلایلو ته مغالطه وايي چې پښتانه یې خطا ایستل بولي. تعصب دعصب ځینې ماخذ دی، یعنې په وینه او نژاد باندې دومره ټینګېدل چې په حق او حقیقت هم سړی سترګې پټې کړي. د عربو په جاهلیت کې خلک په قبایلي او عشایري افتخاراتو ډېر ټینګ ولاړ وو، هرې قبیلې به ځان بر تر او پورته ګاڼه او داسې د یو واحد ملت او لویې جامعې دجوړولو بالغ و، نو ځکه داسلام په راتګ سره دغه حس ته تعصب وویل شو او دا کار وغندل شو. زموږ ستايلي استازي وويل: ((لیس منا من دعی الی عصیبته: څوک چې د عصیبت بلنه کوي زمونږ نه دي)).

نو پورته څېړنې څخه دا خبره معلومه شوه چې کوم شی چې د واحد ملت، جامعې او ټولنې دتشکیل مانع وي، کوم شی چې ځانځانی پیداکوي، کوم شی چې تفرق او تشتت پیدا کوي،کوم شی چې د شخصي اوخاندانی تفوق لپاره دعوت ګڼل کېږي؛ دغه تعصب دی. وروسته بیا په دغه مفهوم کې لږه توسع پیدا شوېده او هر هغه کس چې په شخصي آر او افکارو اونظریاتو زیات ټینګار کوي، دومره ټینګار چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو خلکو دلایلو ته هڅو غوږ نږدي، نو دغه هم متعصب ګڼل کېږي. په اصل کې تعصب هغه حس دی چې سړی په یوه نکته او نقطه دومره مرکوز اومنهمک کړي چې بس هماغه شی،هر څه ګڼي او د موضوع نور اطراف اوحواشي نه سنجوي، نو په دې لحاظ چې هېڅ ځانله په یوازیني صورت نه شي مطالعه کېدای، نو ځکه دغسې حس د شعور یو قسم ړوندوالی ګڼل کېږي او د نظر د وسعت منافي دي، نوځکه بد دی، خو په هېڅ صورت هغه جهد او ایمان، اذعان او عقیده چې د یوه نېک، اجتماعي او ملي کار لپاره یې څوک لري او ور باندې ټینګار کوي،دغسې ټینګار ته تعصب نه وایي، بلکې دغه ته عزم، ثبات او استقامت وایي. د پیغمبرانو لوی صفت چې په قران کې راغلې دا دی چې ځینو ته ((اوالاالعزم من الرسل)) ویل شوي دي اود ځینو نورو په حق کې راغلي دي: ((فلم نجدله عرفا)) یعنې ځینې پیغمبران چې په ځینې نورو فضیلت لري او دا فضیل د ((عزم)) پورې ډېر دخل لري، نو ګویا عزم، اراده ثبات او استقامت چې په نېک او مهذب صورت وي او د خلکو ملت او جامعې ګټه مضمره وي، دا تعصب نه دی. بلکې دا د سړیتوب لوی معیار دی، ځکه چې د بوالهوس، بې ایمانه او ابن الوقت انسان د لاسه هېڅ وخت لوی کار او لویه نامه نه کېږي.

نو په دې منطق او تحقیق سره لیډران، مشران او رهنمایان چې د یوې مدعا د اثبات لپاره ټینګار کوي، لکه؛ لینن، ګاندي او واشنګټن یا لکه جمال خان او داسې نور دغو ته متعصبان ویل لوی ظلم دی. ځینې کسان د اوبو خړولو او د خپلو معایبو د پټولو لپاره لوی کسان په تعصب متهم کوي، خو دا د خلکو کار دی چې غور وکړي په خبرو ځان پوه کړي او د خپل چارو کسانو دپروپاګند لاندې لاړ نه شي.

په اسلامي روایاتو کې ((لیس منامن ادعی لی عصیبته))یې په ((عصبیته لجاهلیته)) باندې مقید کړی دی. مدعا یې دا ده چې څوک د

(c) ketabton.com: The Digital Library

جاهلیت د زمانې په شان تعصب لري، نو هغه بد دی. یعنې هغه تعصب چې د اسلام، ایمان او مسلمان ورور لپاره کېږي، بد نه دی، بلکې دغه شی تعصب نه حسابېږي. د پښتنو په روایاتو کې د ورور، تربور او قوم مرسته او طرفدار شته، خو هغه تعصب نه دی. ځکه پښتانه وايي: ((کوتک وهه د ورور لپاره خبره کوه د خدای لپاره)). ددې متل معنی دا ده چې په پښتونولۍ کې له ورور څخه دفاع لازمه ده، خو داسې دفاع نه ده چې ورور د ګټې لپاره به سړی په حق پښې ږدي، نو هغه کسان چې په یوه لویه جامعه، تاریخ او ملت کې د خپلو ګټو لپاره تشتت پیدا کوي او زهر په کې شیندي یا دا چې د نورو ورونو په ثابتو اجتماعي حقوقو سترګې پټوي. یا دا چې موقع نه ورکوي، نو دا تعصب دی. د غندلو وړ دی، د دې عصر په تشخیص سره تعصبات په څلور ډوله دي: مذهبي تعصب، نژادي تعصب، لساني تعصب او ایالتي تعصب.

خو که څوک د خپل مذهب، نژاد، لسان او ایالت لپاره داسې خدمت کوي چې د نورو حقوقو ته په کې سپکاوی نه وي. اتلاف او تحقیر نه وي، دا تعصب نه دی او که څوک وايي چې ((میم زور ما ټوله زما)) نو بېشکه دا تعصب دی او مذموم دی. ځکه دا مفکوره د یو لوی ملت د تشکیل مانع ده او په دې صورت د انفرادیت او شخصیاتو پر خوا هڅه او ټینګار دی.)) (۲۴: ۱۲۴۴-۱۲۴۵)

استاد خادم پر یادو لیکنو سربېره (د استقلال او ملي ارتقا، د استقلال د استرداد یادګیرنه، ملي موسیقي، ملي ثقافت، افغان در معرض امتحان، مادر وطن، ولسي جامې) او ګڼ شمېر نورې لیکنې هم لري چې پر ټولو تبصره یې دا لیکنه ډېره اوږدوي، خو د ده د نثري لیکنو د یوې نتیجه په توګه وایو چې استاد خادم تر ټولو لوی قوت د ملت قوه ګڼي او وايي چې په ټولنه کې تر دې بل زیات ځواکمن ځواک نه شته. خادم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیډرشیپ د ملت د قوت لپاره مهم ګڼي، خو دا مشرتوب باید تصنعي او جعلي نه وي، ملت ته دروغ ونه وایي، ځینې خلک داسې فکر کوي چې دلته افغان ملت ساده دی او پر څه نه پوهېږي، د خادم صیب په نظر دا د دوی خپله ساده ګي ده، د ده په نظر ملت ته سپینه او ساده لاره ښودل په کار دي، دې کار سره ملت په خپلو پښو ودرېږي او کله چې ملت دې حالت ته ورسېد، نو یو غټ قوت ورڅخه جوړېږي، هغه په دې باب وایي:

((ددې وخت لوی قوت ملت دی. دا جمله کومه ابتکاري معنا نه لري، هر منور شخص پوهېږي چې د اجتماعي قوت منبع یوازې ملت دی او بس. مګر څنګه ملت؟ هغه ملت چې منظم او متمرکز شي او دا کار په شعوري صورت وي. یعنې په ملت کې د یووالي، ګډو موافقو او واحد ایډیال روحیه تقویه او وروزل شي او دا کار بیا څنګه کېږي؟ دا کار داسې کېږي چې په یوه ملت کې د اختلاف او تشتت پیدا کېدو ټول پرابلمونه ولټول شي او یو یو د دنیا د مسلماتو او مقرراتو په رڼا کې سپین او حل شي. حل هم باید د عقل، منطق او برهاني اقناع په صورت وي، نه د چال، فرېب او رضا نمایه زور په ډول.

ښه نو که څوک غواړي چې د یوه ملت ټول اختلافي پرابلمونه په همدغه شان حل شي، نو طبیعي لاره یې څه ده؟ طبیعي لاره یې څنګه تر اوسه دنیا کشف کړې ده، د یو سم، روغ او حقیقي لیډرشیپ د روزلو په سېوري کې موندل کېدی شي. هغه وخت چې یو ملت سیاسي او اجتماعي مشق او تمرین نه وي کړی، نو هره طبقه عجیبې او غریبې سوداګانې لري، نو دا سوداګانې چې کوم وخت د عمل په میدان کې وازمایل شي، نو دغسې واقعیت نه لري، لکه څنګه چې طبقاتو فکر او سنجش کړی وي. لکه چې وایي د کور حساب په بازار کې سم نه راوځي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا رنگه تصوري او تخیلي خبرې د سیاست او اجتماع په عملي میدان کې اکثراً بل شان خېږي. مثلاً خلکو گومان کاوه چې افغانان ساده او بېسواده او خیال پرست او احساساتي خلک دي، دوی د دنیا د حالاتو سره سم د ځان فیصله نه شي کولای، خو په عملي میدان کې د ډېرو هوښیارو خلکو دا گومان پوچ ثابت شو او افغانانو په تېرو دوه لویو جرگو کې پوره لیاقت او عاقبت بیني و سیاسي رشد وښود. لوی اجتماعي تحولات او سیاسي موافقو ته د دنیا له رجحاناتو سره سم درک کړی شول او ویې منل.

د افغانستان همدا طبقات چې سم نیم تخمونه په کې شیندل کېږي، دا خلک گومان کوي چې د ځان په فایده به ورنه گټه وکړي، هېڅ لرې نه ده چې ملت د عاقبت بینۍ او تاریخي رشد له کبله په اصل حقایقو پوه شي او بده استفاده ورنه ونشي کېدای، نو ځکه زما عقیده دا ده چې هېڅ هوښیار باید د ملت د غولولو د پاره اقدام ونه کړي، ځکه دا ملت دغومره ساده او نارسیده نه دی، لکه چې گومان کېږي، نو دوی ته له سمې او سپینې لارې رامخکې کېدل په کار دي او لازمه ده چې ملت خپلې خوښې ته پرېښودل شي چې خپل پرابلمونه په کوم شان حل کول غواړي، حل یې کړي. نو چې ملت پخپله خپل مشران پیدا کړي او هغوی په خپل منځ کې کېني او یو د بل خبرو او منطق ته غوږ کېږدي، نو انجرې به ټولې حل شي.

هو! لږ وخت به وغواړي، خیر دی که وخت تېر شي، خو چې د طبقاتو د زړونو عقدې سمې او وسپړل شي او حل شي. هغه وخت چې ملت په دغه شان خپل مسایل حل کړي او د لفظ او معنا له مخې یوه خوله شي، نو بیا فکر وکړئ چې کومه ورانه به سمه نه کړي؟ او تر څو چې دغه کار نه وي شوی او ملت خپل ځان په خپله نه وي سنبال کړی او خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاره یې پخپله نه وي ایستلې، نو نور ټول کوښښونه چې هغه د اپلاتون او ارسطو په لاس ولې نه وي، بېځایه شوي او هېڅ هم نه شي کېدای، باید مونږ ایمان ولرو چې په دې وخت کې لوی قوت ملت دی او باید چې ملت په خپلو پښو ودرېږي.)) (۲۴: ۱۱۹۱)

د خادم صیب پر منثور کلام سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ملت، ملتپانه؛ افغانیت او پښتونولي په پراخه کچه منعکس شوي دي. که ووایو چې د ده د نظم (اویا سلنه) همدې موضوعگانو ته وقف شوې، نو مبالغه به مو نه وي کړې. په دې کې د ده لنډ او اوږده نظمونه، څلوریزې، قصیدې، چاربیتې او قطعې ټولې شاملې دي. د (ملي شهید حضورته) نظم یې هم ملي پیغام لري، (د استقلال جشن) نظم کې هم، هېوادپالنه، ملي ولوله او ملتپالنه ځلېږي:

بلبلـــه د زړه پورتـــه شـــه بهـــار راغلـــی دی
د ســـوزو د جـــذبې وخـــت د چغـــار راغلـــی دی
هغـه بـاغ چې خـړوب کـړو ملي شـهید پـه وینـو
نـن ښـه پـه تـازه گـۍ او بـرگ و بـار راغلـی دی.

(قومي ژوندون) نظم کې هم قومي او ملي روحیه انځور شوې ده. (د وطن بهبود) نظم هم ملي او وطني روحیه رانغاړي. (قام ته خطاب) نظم یې هم د ملتپالنې جذبه لري. (د شاعر مسلک) خو د خادم صیب هغه مشهور شعر دی چې د ده د شاعرۍ مانیفیسټ (مرام) گڼل کېږي. (وطن غواړي خدمت) نظم یې هم د وطن د ابادولو روحیه لري. (حجره) نظم د افغاني په تېره بیا د پښتني ټولنې د کلتور انځور کاږي، (څه شوه یارانه) او (ځوانان راټولوم) دواړه نظمونه کلتوري او ملي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزښتونه پالي، (خوږ جهان او ملي ارشاد) نظمونو کې د پښتنو او افغانانو درد او غم انځور شوی دی. (سیاسي مشاعره) هم ملي پیغام لري، (روښان به شم) نظم هم افغاني فکر رانغاړي، (ستا یمه، لوی استعمار، ته یې وینې که نه؟) او نور نظمونه ټول یې ملي، پښتني او هېوادنی فکر انځوروي.

د دې نظمونو ترڅنګ د استاد خادم په څلوریزو او قطعو کې هم د ملتپالنې افکار په ډېره څرګنده بڼه انځور شوي او بیان شوي دي:

دی په یوه څلوریزه کې د اولاد د روزنې لپاره قومي چاپېریال ډېر مهم ګڼي دده په نظر هر هغه ماشوم چې له خپل کلي، کور او ولسه لرې شي، د همغوی خوی بوی او رنګ اخلي، نو ځکه خو خادم په خپل قومي او ملي چاپېریال کې د اولاد پر روزنه ټینګار کوي.

که بېل قومونه دې، زوی ولور شي
د نورو خلکو سره محشور شي
دوی به هغه شي چې چېرې او سي
په رنګ د نورو، به رنګ ضرور شي.

دی د افغانانو پر بد حالت ژاړي او خپل دا درد په یوه څلوریزه کې انځوروي:

افغان راټیټ شو، دومره ذلیل شو
چې سپک یې خلکو ته هر یو دلیل شو
نورې خبرې له منځه لاړې
په شرافت کې یې قال و قیل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې د استاد خادم په نثر کې مو یادونه وکړه، افغان او افغانیت د ده د افکارو او نظریاتو محور جوړوي او ده پرې لسګونو لیکنې کړي، دغسې یې نظم کې هم دا موضوع په لسګونو ځایه یاده کړې ده، د افغانیت پر اوسني حالت چې ده ته ښه نه ښکاري افسوس کوي او وایي چې موږ باید پرې ټول راټول وای او له لاسه مو نه وای ورکړی، دی وایي:

کاشکې غیرت مو مړ شوی نه وای
کاشکې همت مو مړی شوی نه وای
په پښتونو اله واړه راغونډ وای
افغانیت مو، مړ شوی نه وای.

استاد خادم په خپله یوه بله څلوریزه کې مشر ته خطاب کوي چې ملت مه ټیټیوه، د هغه په ټیټاوي کې خپل لوړاوی مه ګوره او هر چا چې دا کار کړی، په پای کې د ملت له ملي انتقام سره مخ شوی دی.

که ملت ټیټ کړې چې ته پرې بر شې
خلک ړانده کړې چې ته رهبر شې
بې غمه نه شې له انتقامه
ژر به له حاله ځنې خبر شې.

خادم صیب د ملت دښمنانو ته خطاب کوي، هغوی ته ګوتڅنډنه کوي چې د ملت له تجزیې لاس واخلي او افغانان د یو واحد ملت په توګه ارام پرېږدي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټــول یـــو افغـــان دی، ټــول یــو پښـــتون دی
تـــا چـــې کـــوم فکـــر کـــړی زبـــون دی
ټـــول یـــو وحـــدت دی، تـــا تجزیـــه کـــړ
پـــه لـــوی ملـــت دې کـــړی شـــبخون دی.

دې پسې بیا ملي حاسد او کینه گر ته چې د هېڅ ډول اصولو او قوانینو تابع نه دی، گواښ کوي . خادم صیب حاسد ته دا خبره په ډاگه کوي چې که دلته د قانون منگولو ته ونه سپارل شوې، نو د قیامت ورځ خو شته له هغې ځخه به څنگه خلاصی مومې:

پـــه قوانینـــو را ایســـار نـــه شـــوې
لـــه لویـــه قامـــه، ځخـــه ډار نـــه شـــوې
پـــه ورځ د حشـــر، بـــه څـــه ځـــواب کـــړې
فـرض کـړو چـې دلتـه کـه سنگسـار نـه شـوې.

خادم صیب بیا افغان ته خطاب کوي چې له خپل کاروان سره یو ځای روان شه، د بل کاروان په تمه مه کېنه، د خپل کاروان لمنه ونیسه:

دنیـــا روانـــه، کـــه تـــه روان یـــې
پـــه فکـــر او تمـــه، د کـــوم کـــاروان یـــې
بـــې ملیتـــه، بـــل کـــاروان نـــه شـــته
بـــاور یـــې وکـــړه کـــه تـــه افغـــان یـــې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې پسې خادم صیب خپل ملت ته (د وحدت فکر) ورکوي او دا ملي یووالی د هېواد د نجات لاره ګڼي، نو ځکه خو پرې ټینګار کوي:

راځـــئ چـــې فکـــر، د ملـــت کـــړو
پـــه دې وطـــن کـــې د یـــو وحـــدت کـــړو
پـــه نـــوم د قـــوم، کـــه بیـــرغ غـــواړو
د چـــا پـــه لاس یـــې بایـــد اوچـــت کـــړو.

خادم صیب قام او ولس له ځانځانۍ څخه یووالي ته رابولي او دا د بدمرغۍ یوه علامه او اسماني ټکه ګڼي چې هر یو دې ځانته ډنګوي او وړوکی کلی دې هم ځان ته د ملت په سترګه ګوري:

تـــل یـــې د قـــوم بیـــرغ اوچـــت کـــړو
دا یـــو افغـــان و چـــې یـــې همـــت کـــړ
نـــن دا څـــه ټکـــه، شـــوله رانښـــکته
چـــې هـــر یـــو کلـــي، خپـــل ځـــان ملـــت کـــړ.

د ملت یووالی دده ستر ارمان دی، نو ځکه خو یې هر وخت ورته (د توحید شعار) ورکړی او پر یووالي یې ټینګار کړی دی:

دا یـــو وطـــن دی، افغانســـتان دی
یـــو یـــې ملـــت دی، نـــوم یـــې افغـــان دی
د ملـــت ژبـــه خـــوږه پښـــتو ده
د دیـــن لـــه مخـــې ټـــول مسـلمان دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب په یوه بله څلوریزه کې د ولس او لاربنود تر منځ اړیکي بیانوي، پر یووالي ټینگار کوي او دا کار مدعا ته د رسېدو لپاره ښه وسیله گڼي:

عـــوام محتـــاج دي و راهنمـــا تـــه
خـــواص تنـــوير او ،علـــم و رڼـــا تـــه
وطـــن د دواړو تـــر مـــنځ كـــړى ده
پـــه دې شـــان رســـي، دوى مـــدعا تـــه.

استاد خادم د استعمار هغې نسخې ته هم په یوه څلوریزه کې نغوته کوي چې وایي: ((ښېل یې کړه ا ایل یې کړه)). دا د استعمار یو فورمول و چې تر ننه هم له همدې فورمول څخه کار اخلي، استاد خادم د استعمار دې نسخې ته داسې اشاره کوي:

د اســـتعمار دا ، پخـــه نســـخه ده
ازمايـــل شـــوې، او تجربـــه ده
اخـــتلاف جـــوړ كـــړه، بيـــا حكومـــت كـــړه
كـــه دې پـــه زړه كـــې اســـتفاده ده.

استاد خادم د ځینو اشخاصو پر هغو ورانکارو عملونو خواشیني څرگندوي چې د هېواد د ورانولو سبب گرځي:

هـــر يـــو لگيـــا دى، پـــه ورانولـــو
د لـــوى افغـــان، پـــه را پرزولـــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دود او دستور او، دین پاتی نه شو
کاری مشکل شو، د جوړولو.

استاد د ملت او حکومت بېلوالی د ګډوډۍ ستر عامل ګڼي او بیا همدا کار په یوه ټولنه کې د ټول نظام د ړنګونې سبب ګرځي:

که ملت بېل شي، حکومت بېل شي
له دی بېلتونه جوړ ټېل ما ټېل شي
نظام پخپله، نور خرابېږي
چې ملت خوار شي، حکومت فېل شي.

استاد، په یوه ځلوریزه کې په پښتونخوا کې ملي مبارزو ته اشاره کوي، هلته د روان ظلم یادونه کوي، خو په پای کې دې نتیجې ته رسي چې دا توره شپه به تېرېږي او بری به د لوی افغان په نصیب کېږي:

په پښتونخوا کې، مجادله ده
د هر یو ظلم او تېري سره ده
فتح په خوا به، د لوی افغان وي
سبا راتلونکی، دی تېره شپه ده.

خادم په خپله یوه بله ځلوریزه کې د دې خبرې وضاحت کوي چې که مبارزه شعوري وي، نو نتیجه ورکوي، دی د روښان، خوشال بابا او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا د مبارزو یادونه کوي چې مبارزو يې نتیجه ورکړې او دی هم همدغه شان افغان معمور کړی دی.

جهـــــاد ځـــــای ونیـــــو، د میاروښـــــان
ملـــــت یــــــو کېږي، د خوشــــحال خـــــان
عطــــر پاشـــي چـــې، پـــرې رحمــــان وکـــړه
خـــــادم معمـــــور کـــــړ، هغــــه افغـــــان.

بیا د هوښیارو افغانانو په توګه، د خان عبدالغفار خان او وزیر محمدګل خان مومند یادونه کوي او وایي چې ویده خلک یې راویښ کړل:

خلـــک ویـــده وو، بابـــا بیـــدار کـــړل
روان پـــــه لاره، عبـــــد الغفار کـــــړل
تـــا ژبـــه ورکـــړه، محمـــد ګـــل خانـــه!
خـــادم تـــه ګـــوره، څـــومره یـــې هوښـــیار کـــړل.

استاد خادم پر افغانیزم (افغانیت) ټینګار کوي او وایي چې همدا زموږ د خلاصون لاره ده، هغه مشر ته وایي چې ته همغه کار خپل کړه چې ملت یې غواړي:

د قــــــام لیـــــډره، ابتکــــــار وکــــــړه
چـــې خلــک یـــې غــواړي، هغـــه کـــار وکـــړه
افغـــــان یــــــو کېــــــږي، پــــــه افغـــــانیزم
لــــــه چـــــور تقلیـــــده څخـــــه ډار وکــــــړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم له افغانیت سره موازي د ملي هویت په ساتنه ټینگار کوي او د ځان پېژندنې د فکر تبلیغ ضروري گڼي:

ملـــي هویــت مـــو، ســـاتل پـــه کـــار دی
ځـــان پېژندنـــه، روزل پـــه کـــار دي
څـــه بـــه اخلـــو لـــه نـــورو خلکـــو
دې کـــې لـــږ غـــور او څېـــړل پـــه کـــار دي.

استاد خادم نه یوازې په خپلو نثري لیکنو کې د (ملیت) او (ملت) علمي تشریح کړې، بلکې په نظم کې یې هم په ډېر موثر ډول دا مفهوم څو څو ځله سپړلی دی، هغه د (ملیت) د پېژندنې لپاره اته شرطونه په گوته کړي دي:

د ملیـــــت دي، اتـــــه شـــــرطونه
قـــام، وطـــن، ژبـــه خپـــل عادتونـــه
دیـــن، حکومـــت او تـــاریخ ثـــروت دی
جـــوړ دي پـــه دغـــو، ټـــول ملتونـــه

استاد خادم د (ملیت) د اتو شرطونو ترڅنگ، د هغه د استحکام او ملاتړ لپاره نور اته شرایط هم په گوته کوي، په دې کې اقتصاد، کلتور او معنویات مهم گڼي:

اتـــــه شـــــرطونه، مقومـــــات دي
همـــــدا کولتـــــور او معنویـــــات دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملــت چــې ټینــګ شــي، اقتصــاد ســم شــي
چــې تشــکیل سســت وي، ډېــر مشــکلات دي.

بیا د ملي کلتور او اقتصاد تر منځ اړیکي څېړي او د ملت لپاره یې ګټه او همدا دوه څیزونه د ملت د ژوند د دوام سبب ګڼي:

کولتــــور یـــې ســـا ده، ثــــروت غـــذا ده
عصـــــر منلـــــې دا نـــــن ســـبا ده
ملـــت پـــه دغـــه، دوه توکـــه ژونـــد کـــا
یـــــوه مــــاده ده، بلـــــه معنـــــی ده.

استاد خادم د افغان ملت د رغنده توکونو یادونه کوي، دی (کوردان او بلوڅان) هم د دې ملت برخه ګڼي، چې تر اوسه لا له خپلې اصلي سرچینې سره یو ځای شوي نه دي.

ملــت جــوړ نــه دی، ملــت جــوړ نــه دی
کــه چېــرې جــوړ شــي، دومــره وروړ نــه دی
کـــــورد او بلـــوڅ او پښــــتانه یـــو دي
دا مضـــــمون نـــوی، دی لا زوړ نـــه دی.

بیا د افغان ملت د ترکیب یادونه کوي، کورد، بلوڅ او داردیان د دې ملت برخه او پښتون یې مشر وروړ ګڼي:

پښــت مشــر وروړ دی، لـــه ابتـــدا نـــه
ان لـــه بـــاختره او بلهیکـــا نـــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـــــــورد او بلــــــــوڅ او داردیـــــــان واړه
ټـــول یـــو ټبـــر دی، لـــه دېـــر پخـــوا نـــه.

استاد خادم د یو شمېر هغو تاریخ لیکونکو له نظرونو سره مخالف دی چې افغان ملت یې په بېلابېلو نومونو سره وېشلی دی، دده له فکره دا تاریخي وېش غلط اساس لري:

لـــه ابـــدالي یـــې، یفتلـــي جـــوړ کـــړ
لـــه یفتلـــي یـــې، بیـــا چینـــي جـــوړ کـــړ
ټـــولې پلمـــــې وې، د مفســـــــدانو
پـــه دې پلمـــو یـــې، افغـــان را ووړ کـــړ.

همده اندېښنه بیا په یوه بله څلوریزه کې یو ځل بیا یادوي:

غلجـــی خلـــج شـــو، خلجیـــان ترکـــان شـــول
منگـــل مغـــول شـــول، خلـــک حیـــران شـــول
غـــوري پښـــتون یـــې، راتـــه تاجـــک کـــړ
بیـــا لـــه پښـــتونه، بېـــل افغانـــان شـــول.

استاد خادم په یوه بله څلوریزه کې د استعمار فساد، چل او نیرنگ ته نغوته کوي او وایي چې استعمار د دې توان لري چې بدرنگه سړی هم د علم په رنگ رنگ کړي او واک ته یې ورسوي. د خادم صیب دا وړاندوینه په تېرو څلوېښتو کلونو کې په هېواد کې په واضح ډول او څو څو ځله تجربه شوې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اســــــتعمار دي، هــــــزار نیرنگــــــه
خلاصــــی مشــــکل دی، دده لــــه چنگــــه
چــې مســـلط شـــي، ســـحر او افســـون یـــې
پــه علــم رنــگ کــړي، خلــک بــد رنگــه.

خادم صیب پرافغانانو باندې د سختې ورځې ازموینې ته هم اشاره کوي او وايي چې سختې ته هر څوک نه شي ټینګېدلی او نن د امتحان ورځ ده، معلومه به شي چې څوک له دې امتحانه بریمن راوځي:

نوبــــــت راغلــــــی، د امتحــــــان دی
نــــن پــــه افغــــان او افغانســــتان دی
بــــې پښــــتو کلــــه، ورتــــه ټینګېــــږي
نــن بــه معلــوم شــي، چــې څــوک افغــان دی.

خادم صیب په خپله یوه څلوریزه کې د افغان تاریخ ته اشاره کوي چې فارسیانو په خپل هنر او چل د ځان په نامه تمام کړ، دی دا حال د افسوس وړ ګڼي:

تــــاریخ زمــــونږه، خلکــــو د ځــــان کــــړ
اریانــــا نــــه، یــــې جــــوړ ایــــران کــــړ
دې تریجیــــدی، تــــه پــــه خنــــدا ګــــوري
زمــــانې دغــــه، حــــال د افغــــان کــــړ.

خادم صیب د ژبې یووالی د یو ملت د ارمان د بریا لپاره ضروري ګڼي او له ژبني وحدت پرته ملي ارمان ته رسېدل ناشوني ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وران ملـــت، کلـــه شـــي مـــړ پـــدلای
بـــې ژبـــې نـــه شـــي، څـــوک يـــو کېـــدلای
چـــې څـــو يـــو نشـــي، ولـــوړ مـــرام تـــه
قامونـــــه کلـــــه، شـــــي رســـــېدلای.

استاد خادم ملي وحدت د يوه ملت او قام لپاره لوی نعمت گڼي او نشتوالی يې د خدای لعنت بولي. ملي يووالی د ملت د لوړتيا اساسي عامل گڼي:

وحـــدت پـــه قـــام کـــې يـــو لـــوی نعمـــت دی
چـــې وحـــدت نـــه وي، د خـــدای (ج) لعنـــت دی
چـــې څـــه لوړتيـــا ده، پـــه دې دنيـــا کـــې
لـــــومړی ســـــبب يـــــې، ملـــــي وحـــــدت دی.

استاد خادم نفاق د يوه ملت د پرزېدلو او تباهۍ اساسي وسيله گڼي، خو پر دې هم افسوس کوي چې پر دې خبره د ملت پوهول گران کار دی:

د ملتونـــــــــو، دغورځېـــــــــدلو
د پرزېـــــــــدلو، دور کېـــــــــدلو
بـــې لـــه نفاقـــه، بـــل ســـبب نشـــته
خـــو کـــار مشـــکل دی، د پوهېـــدلو.

استاد خادم په خپل کلام کې څو ځايه له مشرانو غوښتي چې له خپل قام سره په ربنتيني ډول ملگرتيا وکړي، ملت يووالي ته راوبولي، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې دی په خپله د ملت د بې اتفاقۍ سبب گرځي دا نو بیا یو بل لوی عذاب او لوی ازار دی:

مشـــر، لیـــډر دی او کـــه ســـر کـــار دی
چـــې ملـــت یـــو کـــا، دغـــه یـــې کـــار دی
خـــو کلـــه خپلـــه دوی نفـــاق راوړي
دا لـــوی عـــذاب دی او لـــوی ازار دی.

یو ځل بیا پر بې سره ملت او بې سره مشر نیوکه کوي، دا د خدای (ج) لوی عذاب گڼي او کله چې پر یوه ملت داسې یو حالت واکمن شي، نو پر ملک باندې بې حسابه او بې کتابه محشر جوړ شي:

ملـــت بـــې ســـره، مـــال د قصـــاب دی
مشـــر بـــې ســـره، د خـــدای (ج) عـــذاب دی
چـــې بـــې ســـري شـــي، پـــه ملـــک راڅـــه
دغـــه محشـــر دی، خـــو بېحســـاب دی.

په یوه بله څلوریزه کې یو ځل بیا له بې سرۍ څخه سر ټکوي، خو د ولسواکۍ یادونه هم کوي چې که هغه په منځ کې نه وي، نو واکوال یا زورواکی چې پر ملت هر څه غواړي، کولای یې شي:

ملـــت بـــې ســـره، ســـاتل کېـــدی شـــي
چـــې ســـر هـــېڅ نـــه وي، دا هـــم کېـــدی شـــي
دیموکراســـي، چـــې پـــه مـــنځ کـــې نـــه وي
واکـــوال چـــې غـــواړي، هغـــه کـــوی شـــي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب رسنۍ او گوندونه د یوه ملت د ویښتابه لپاره ډېر مهم گڼي او له هغو پرته یو ملت مړ گڼل کېږي:

چې پریس او حزب، د ملت نه وي
دا ملت مړ دی، نور چې هر څه وي
د مړو واک وي، د بل په لاس کې
پرې نه پوهېږي، بد او که ښه وي

استاد خادم په ټولنه کې افراد پر دوو کتگوریو وېشي: یو چې ځان د قام لپاره قربانوي او بل چې قام د ځان لپاره کاروي. دی لومړۍ ډله افراد د سړیتوب په معیار برابر گڼي او دویمه ډله د دې معیار مخالفه گڼي:

ځینې قام وژني، دځان د پاره
ځینې ځان وژني، د قام د پاره
څوک په مېړانه، سړیتوب ژوند کا
څوک کا سپیتانه، د خان د پاره

استاد خادم د زړه له تله پر افغانانو غږ کوي چې ستاسو د سوکالۍ او پرمختگ لاره قلم او کتاب دی، نور عیبونه نه لرئ، که همدغه یو مشکل مو حل کړ، نو د سوکالۍ پوړۍ ته به ورسېږئ، پر دې یوه څلوریزه باندې هم خورا لوی بحث کېدی شي، ځکه د افغانانو اصلي مشکل همدا فرهنگي فقر دی، کله چې دوی له قلم او کتاب سره روږدي شول، د دوی د ژوند ډېر مشکلات پرې حلېدلای شي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

قســـم پـــه لـــوح او بیـــا پـــه قلـــم خـــورم
افغانـــه ســـتا ، د اعـــتلا غـــم خـــورم
قلـــم راپورتـــه، کتـــاب کـــړه مچـــې
بـــل عیـــب دې نشـــته، اوس بیـــا قســـم خـــورم.

پر پورتنیو سریزو او قطعو سربېره د استاد خادم یو شمېر نور نظمونه هم شته چې په هغو کې هم پښتونولي، پښتانه، افغانیت او ملتپالنه منعکس شوې ده.

د (شاعر او قوم) په نامه نظم کې یو قوم ته د شاعر اړتیا انځور شوې ده:

هـــر ملـــت چـــې شـــاعر نـــه لـــري نـــادار دی
د شـــاعر چـــې قـــوم ونـــه لـــري نـــو خـــوار دی
پـــه خپـــل ســـر بـــه څـــوک عـــالي مـــرام ســـر نـــه کـــا
چـــې روان د قـــام پـــه ســـر کـــې شـــي ســـردار دی.

په (مات قلم) نظم کې هم د ملت او ملتپالنې بېلابېلې برخې راغلې دي.
په (افغاني وطن) نظم کې هم له هېواد سره مینه څرگنده شوې ده:

ښـــکلی دی او بـــر دی افغـــاني وطـــن
هـــر ځـــای نـــه بهتـــر دی افغـــاني وطـــن
ډک دی لـــه لعلونـــو جـــواهرو نـــه
څـــه وشـــو کـــه غـــر دی افغـــاني وطـــن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(غوره لاره، له پښتنو نه ګيله، پښتون ته خطاب، لاړې قافلې، نوي نسل ته پيغام، واړه افغانان يو، دا يوه ارزو لرو، پښتانيا ادې، افغاني ترانه، د استعمار زمزمه، نوی جهان، ځوانانو ته بلنه، مستقل افغان ته، يو نظر کړه په ما) او ځينې نور نظمونه ټول د ملت، ملتپالنې او افغانيت پيغامونه لري. د ملت، ملتپالنې، ملي احساس او ملي روحيې په باب د استاد خادم نورې ليکنې او نظمونه هم شته، خو موږ د ده د ليکنو او نظمونو د مهمو بېلګو په توګه د پورته نثرونو او نظمونو يادونه وکړه. د وروستۍ جملې په توګه ويلای شو چې ملي فکر يا ملتپالنه د خادم د اثارو اساسي برخه ده او د ده د فکر محور جوړوي. کوم ملي اصطلاحات، مفاهيم او مسايل چې استاد خادم په خپلو ليکنو کې څېړلي او يا يې په نظمونو کې ياد کړي دي. د هغه تر مړيني نږدې څلور لسيزې وروسته موږ په خپل ټولنيز او سياسي ژوند کې محسوس کړل اوعملاً ورسره مخامخ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دینپالنه

دیني اعتقاد، دینپالنه، اسلامپالنه، د استاد خادم د افکارو او باورونو اساسي برخه ده. خادم اساساً یو دیني عالم او دینپال شخصیت و. ده خپلې لومړنۍ زده کړې له مسجد او مدرسې څخه پیل کړې وې، ان مخکې تر دې چې د مسجد او مدرسې په وره داخل شي، کور کلي کې يې پر دیني زده کړو پیل کړی و. د ده ټوله کورنۍ، له پلاره نیولې، بیا تر نیکه او غور نیکه پورې ټول دیني عالمان وو. دیني زده کړې د استاد د نورو ټولو زده کړو او په را وروسته کې د ټولو کارونو اساسات جوړوي. په کومه زمانه کې چې استاد خادم ژوند کاوه، زموږ په هېواد کې له دیني زده کړو پرته په واقعیت کې نورې زده کړې په اساسي مانا هډو وې نه او که وې هم نو په ډېره ابتدایي بڼه وې. نه یوازې د استاد خادم د علم او تجربې اساس پر دیني زده کړو ولاړ دی، بلکې د پښتو ادب نور پاتې څلور ستوري، لکه استاد علامه عبدالحی حبیبي، پوهاند صدیق الله رښتین، استاد گل پاچا الفت او استاد عبدالروف بېنوا د ټولو د زده کړو اساسات همدا دیني زده کړې وې. پر یادو پنځو ادبي ستورو سربېره د دې عصر او ان تر دې دوه درې لسیزې وروسته هم د پښتنو لیکوالو زده کړې پر دیني علومو ولاړې دي. ورو ورو بیا په هېواد کې عصري زده کړې پیل شوې، د دې عصر شاعرانو او لیکوالو هم د خپلو دیني زده کړو تر څنگ نه یوازې دا چې د نویو علومو مخالفت يې ونه کړ، بلکې په خپله يې هم ځان ورسره اعیار کړ، د هغو یوه برخه يې هم راخپله کړه او د دې ترڅنگ يې د هغو په دودونه کې خپل کارنده نقش ولوباوه. د پښتو ادب پنځه ځلانده ستوري او ورسره نور هممهاله لیکوال په هېواد کې په عملی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول د دوديزو ديني علومو او عصري علومو تر منځ د وصل کړۍ هم ګڼل کېدی شي. د دې کته ګورۍ د ليکوالو بل ستر خدمت دا و چې د خپل ديني منطق او علمي قوت په زور يې د يو شمېر هغو ارتجاعي عناصرو، چې د مذهب تر چت لاندې په ټولنه کې د هرې نوې پديدې مخالفت کوي، د تخريب مخه هم ونيوله. که څېرې دوی د دين عالمان نه وای، نو بيا يې د دين په نامه له دنيا څخه د ناخبرو په اصطلاح عالمانو مخه هېڅکله نه شوای نيولای شو او په دې ډول به تر ډېره وخته په ټولنه کې له دين او مذهب څخه د ترقۍ او تمدن پر وړاندې ناوړه ګټه پورته کېدله. نو زموږ د ويښتيايي پير دې ډول ليکوالو ستر تاريخي مسوليت او رسالت تر سره کړی دی. د خادم صيب د ديني علومو د زده کړې کيسه مو د هغه له خپلې خولې او د نورو ليکوالو له نظره مخکې تېره کړه. نه غواړم، هغه خبرې بيا تکرار کړم.

خو دلته غواړم په پيل کې د دينپالنې په برخه کې د خادم صيب د ځينو ځانګړو اثارو او ليکنو يادونه وکړم: د ځانګړو اثارو له جملې څخه (مکارم الاخلاق) او (اصحاب کرام، يا لوی اصحابان) د استاد هغه اثار دي چې پر ديني مسايلو ليکل شوي دي او استاد خادم پښتو ته ژباړلي دي. موږ ورته د همدې څېرکي په پيل کې اشاره کړې ده. سربېره پر دې: (ديانت او روحانيت بزرگترين نعمت خداوندی، فتنه قاديانيزم، قيام عمومی مسلمانان عليه قاديانيت پروری پاکستان در ايالت پښتونستان، خير او نيکي، د اخلاقو موقعيت ، اخلاق او ايمان ، زړه سوی او مهرباني ، رحم او عاطفه، روز عاشورا، غندينه او بده ستاينه، چغلي او خبرې وړل ، انتقاد و نصيحت، مبينات شر منهات، فساد مه کوئ، ايا افلاس سبب ارتشا است؟، د اسلام پيغمبر او قران) او ځينې نورې هغه ليکنې چې په بېلابېلو خپرونو کې چاپ شوې دي. دغه راز د نظم په برخه کې: (دعا، اسلامي ترانه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قران ساتونکی، د اسلام ارکان، اسلام او عبادت، توکل ، سردار عالم وفاداري، د اسلام پيغام، ای د دې جهان خاونده، يوه مثنوي، يوه عريضه ، د اسلام د علماوو په حضور ، دين غريب دی) او ځينې نور نظمونه. د استاد خادم د ديني افکاروځرګندونه کوي. په دې مانا چې خادم صيب دا ليکنې،ژباړې اونظمونه دېلابېلو ديني مسايلو په باب ليکلي دي. غواړو دلته د همدغو ليکنو او نظمونو له جملې څخه پر ځينو يې لنډه لنډه تبصره ولرو، خو تر تبصرې وړاندې غواړو ووايو چې د خادم صيب په ديني اثارو کې دوه سترې محتواوې او ارزښتونه زيات ځلېږي:

الف- د دين اصلي ماهيت

ب- د دين اخلاقي ايډيالونه

دلته غواړو پر همدغو مسايلو لنډه رڼا واچوو:

الف- د دين اصلي ماهيت:

استاد خادم په يوه ليکنه کې چې (بزرگترين نعمت های خداوندی) نومېږي او پر (۱۳۳۲ل) کال په (اصلاح) کې هم نشر شوې، د انسان په وجود کې خدای ورکړي نعمتونو ته نغوته کوي. له هغې جملې څخه صحت يا روغتيا نه اشاره کوي او پر هغې ټينګار کوي.

استاد په دې ليکنه کې وايي چې انسان بايد د خپل خدای (ج) له خوا د وضع کړيو قوانينو او اصولو له مخې خپل صحت ته پام وکړي، که هغه قوانين يې عملي کړل، نو صحت به يې هم خوندي شي او که تر هغو يې سر غړاوی وکړ، نو طبعاً چې خپل صحت ته يې زيان اړولی دی. دی وايي انسان بايد د خپلې روغتيا ساتنې لپاره خپل دين ته ډېر ژمن وي، ډېر کار وکړي او له کار څخه ونه ډار شي، بېل بېل کارونه ترسره کړي، پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل وخت غذا وخوري او ساده ژوند غوره کړي، جایزه تفریح او ساعتیري وکړي، په دنیا پورې ډېر زړه ونه تړي، په وړو خبرو او ناروغیو ډاکټر ته ډېره مراجعه ونه کړي، دلته د استاد هدف دا دی چې په وړو خبرو ډاکټر ته تګ د ناروغ اندېښنې لا پسې زیاتوي، په تېره بیا هغه ډاکټران چې په ډېر لنډ او تنګ وخت کې ګڼ شمېر مریضان هسې سرسري ګوري، نسخه ورکوي، خپل فیس اخلي او له طبابت څخه یې د تجارت یوه وسیله جوړه کړې ده. استاد په دې لیکنه کې نه یوازې د اسلام د مبارک دین د اصولو له مخې روغتیا یا (صحت) تشریح کوي، بلکې د خپل روزګار تجربې او توصیې هم ورسره ملګرې کوي، هغه وایي:

((انسان در نعمای خداوندی از سر تا پا پوشیده شده و بخشش های بی پایان او بر وی احتوا نموده است، ولی بزرگترین نعمت های او بعد از نعمت حیات و زندگی که در ان انسان هیچ دخل ندارد و تنها مرهون به قدرت میباشد، نعمت صحت و تندرستی است که کم و بیش اراده انسان در ان ذیدخل شمرده میشود، یعنی اگر انسان مطابق قوانین فطرت رفتار کند و کوشش نماید تا اندازه زیادی میتواند از لذایذ و حظوظ صحت بهرمند و مستفید شود، باالعکس اگر انسان از اصول، قوانین و نوامیس افرینش غفلت و یا سر تابی روا دارد، قدرت در مقابل ان سزا داده و نعمت تندرستی را از انسان میگیرد و با مراض دچار میشود، البته مرض تا مرض فرق دارد، که بعضی قابل تحمل و علاج بوده و برخی دیگر از توان و تحمل انسان ضعیف بیرون میباشد.

اکثراً نصایح و وصایای ادیان و مذاهب و مقررات حکما، و فلاسفه، راجع به صحت و تندرستی انسان باید هیچ وقت به این توصیه ها و مقررات طلایی پشت پا نزند و به ان بی اعتنایی را قابل نشود، که لطمه ها و

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدمه های سختی در قبال دارد و اغلبا در اخر پشیمانی هم فایده نمی کند.

مخصوصاً احکام و فرمایشات اسلام سراسر به فایده صحی انسان تمام می شود، اول دین اسلام به ایمان به خدا هدایت می کند، و با اثبات رسیده است انهائیکه طویل ترین اعمار داشته زهاد و اصحاب عقاید محکم می باشند و اصحاب اعمار قلیل کسانی هستند که عقاید راسخ و اتکای محکمی نداشته قلباً شکاک و وهمی میباشند. و همیشته از خوراک و جراثیم وغیره می ترسند.

دوم اسلام جداً توصیه عفت و ضبط نفس داشته است که مانع نشر امراض زهروی است و امراض زهروی مدهشترین و خطرناکترین مرض ها می باشد.

سوم اسلام هدایت می نماید که باید انسان با امراض نفسی چون حسد، رقابت بیجا، کینه، تکبر، غرور، ایذا رسانی وغیره مجادله نموده بر ان غلبه حاصل کند، و حقیقتاً وقتی انسان نفس خود را ازین بلاها پاک کند، از امراض عصبی نجات می یابد.

چهارم اسلام فرمایش به نظافت و پاکی فرموده و کار و فعالیت را برای انسان لازم دانسته و از عطالت منع نموده است و کار و فعالیت قوی ترین مؤید صحت و قوام دهنده بدن می باشد. ان هائیکه عقب غذا های خوب و دواهای مقوی می گردند و کار و فعالیت رافراموش می کنند و استراحت طلبی را خوش داشته چند قدمی هم بدون موتر نمی بردارند مرتکب مخالفت از قوانین فطرت شده و به امراض خون و عروق و مفاصل دچار می گردند و از نعمت عظیم خداوندی محروم می شوند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

من مختصرا چند یادداشت ارایه می کنم، هر چند که شاید راجع به صحت کتابهای ضخیمی خوانده باشید:

۱-به دین حنیف خویش پابند باشید.

۲-کار کنید و از زحمت کشی نترسید، ولی یکنواخت نه، نوع کار باید متنوع باشد.

۳- غذا بر وقت مقرر بخورید و بسادگی گرائید.

۴-تفریح های، و ساعت تیری های جایز را فراموش نکنید، و بدنیا انقدر دلبستگی نداشته باشید.

۵-در امراض عادی و خفیف که خود بخود و یا به پرهیز و یا تبدیل غذا خوب میشود، به داکتر مراجعه نکنید.

٦-و اگر مجبور مراجعه به داکتر شدید از کسانیکه به صحت مردم علاقه ندارند و پیش از تشخیص، نسخه نوشته می کنند، و در نیم ساعت ۲۰ نفر را معاینه می نمایند خود داری فرمائید. انشاء الله تعالی صحت و خوشی نصیب تان میشود.)) (۲۴: ۷۸۲)

استاد خادم په اسلام کې د بېلابېلو مذهبي فرقې رامنځته کېدل د اسلام په ګټه نه بولي او ځینو دا ډول مذهبي فرقو ته چې د سیاسي غرضونو پر بنسټ رامنځته شوي او غواړي د سني حنفي اسلام پر وړاندې ودرېږي، له هغې جملې څخه، (قادیانت) یادوي چې د هند او پاکستان تر وېش وروسته ورته دده په نظر د سیاسي اهدافو له مخې د ودې زمینه برابره شوه. استاد خادم دا په اسلامي امت کې یوه فتنه ګڼي او په دې باب په یوه لیکنه کې چې (فتنه قادیانیزم در پاکستان) نومېږي، د دې مذهبي فرقې سیاسي ماهیت څرګندوي. دا لیکنه داستاد دهغو لیکنو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

جملې څخه ده چې په یو نه یو ډول سیاسي اسلام تشریح کوي. دی په دې لیکنه کې دې ټکي ته اشاره کوي چې د اسلام اکثره علما ان د علامه اقبال په ګډون او د پاکستان اکثریت علما په دې نظر وو چې (قادیانیزم) د اسلام برخه نه ده، خو د پاکستان د کراچۍ واکمنو دا ډله د اسلام د مشرانو او ممثلینو په توګه په واک کې وساتله او پر نورو مسلمانانو یې تحمیل کړه. استاد خادم په دې لیکنه کې وایي:

((در نصف قرن گذشته تغییرات مهمی در جهان رخ داد، اسیای خوابیده نیز ازین تحولات بی نصیب نبوده، و مخصوصاً از قاره هند که در زیر سلطه استعمار بود نعصت های عجیب و غریبی بروز نمود.

دیپلوماتهای دور اندیش استعمار وقتی از رقباء و اقوامیکه بطرف هند بچشم طمع میدیدند میدان را ربود و تسلط شان بر خاک هند محکمتر گردیده و تمام مقاومت ها را از بین بردند، و نه می خواستند در دنیائیکه بسرعت پیش می رود، قاره هند عقب بماند.

بنا بر ان بر اساس دیموکراسی غرب دروازه های فعالیت اجتماعی را بر روی مردم باز نموده. و ملت هند را که بواسطه تعلیم بیدار نموده بود در ساحه مشق و تمرین سیاسی داخل ساخت. استعماریون می فهمیدندکه هیچ چیز دنیا به یک حال و یک و تیر نمی ماند، و هندیکه فردا بدست دیگران بیدار میشود چرا بدست خود شان بیدار نشود؟ در صورتیکه معنی استعمار در اصل ادعای عمران و ابادی است. پس خواستند هند بیدار شود، ولی رجحانات و تمایلات او را در نظر داشته مطابق تقاظای عصر و زمان استفاده رانیز مدنظر بگیرند.

طوریکه مطالعه نموده احساس دین و مذهب را در هند بر تمام شعایر اجتماعی دیگر قویتر یافتند و این احساس را تحریک دادند، از

(c) ketabton.com: The Digital Library

مذاهب و ادیان مختلفی که در هند وجود داشت قویترین انها را که هندویزم و اسلام بود انتخاب نموده یکی را بدیگری برقابت انداختند، اکثریت هند که هندوها بودند اولتر به نهضت شروع نموده و در صدد چاره کار خویش برامدند اما مسلمین که بحیث اقلیت در هند امرار حیات داشتند چندی بعد متوجه حال و احوال خود شان شدند، چناچه در نهضت مسلمین هند مساعی سر سید احمد خان و رفقای او، و حضرت شا ولی الله صاحب و تلامیذ شان و حضرت مولانا شېخ الهند (رح) و حلقه شاگردان او و تا حالی و شبلی و سید سلیمان ندوی و مولانا محمد علی و مولانا محمد قاسم بانی دارالعلوم دیوبند وغیره تا ابد قابل یادگار است، خلص اینکه اساس نهضت هند بر بنیاد مذهب گذاشته شد و هر دو طبقه هند که هندو و مسلمان باشد محور تمام فعالیت های ادبی، اجتماعی و سیاسی خود را مذهب قرار دادند. شکی نیست که دین از قویترین عناصر زندگی بوده و اگر انسان طبق قوانین خداوندی بر ان کار پابند شود، تمام وسایل مادی در مقابل ان مات و مبهوت میماند، اما طبقه حاکم که می خواستند، هند بزودی از دست شان نرود. در صدد پیدا کردن انشعابات دیگری در هر دو طبقه بودند و بر ان کامیاب شدند. چانچه در نتیجه بزرگترین شخصیت هندوستان، مهاتما گاندی از دست یکنفر هندوی متعصب بقتل رسید، و در بین دین حنیف اسلام فتنه قادیانیزم را پیدا نموده تقویت بخشیدند. سیاسیون مغرب در هند توانستند که هند متحده را بدو حصه تقسیم کنند، ولی هند و پاکستان بذات خود قوتی بود که اگر به پای خویش ایستاده می شدند احتمال می رفت که بزودی سر از اطاعت اقایون. بنا بر ان از یکطرف، بریاست هند اختیار داده شد که در هند متحد، شرکت ورزند ویا استقلال خود را اعلان کنند، و از طرف دیگر لیدران مسلم لیگ را وادار ساختند که فرقه قادیانی را در شمار مسلمین

(c) ketabton.com: The Digital Library

محسوب نمایند، در مدت چند سال گذشته سر ان هندو بر تمام موانع غالب امدند، و ریاسات هند را در اتحادیه هند، داخل ساخته جمهوریت ازاد هند را تاسیس نمودند.

ولی روسای مسلم لیگ که جز از جاه طلبی و استفاده سوء مرامی نداشتند نه تنها ملت پاکستان را از غلامی نجات ندادند، بلکه فتنه قادیانیزم را نیز بر دین و ائین شان، مسلط ساختند، بیچاره مسلمان پاکستان، که میخواست، در اغوش حریت اسلام حیات ازاد و مرفهی داشته باشد در جنگ دو بلا گیر امد اکنون داد و فغان مسلمان پاکستان را هر شب تمام دنیا می شنود. از مطالعه حقایق فوق انسان درک کرده میتواند، که سیاسیون غرب از تاسیس حکومت اسلام، در پاکستان چه مرامی داشتند.

فتنه قادیانیزم که در مهد غلامی و استعمار پرورش یافته است، نه تنهای خطری برای پاکستان، بشمار می رود، بلکه از ان خطری بعالم اسلام نیز متصور است که تشتت و افتراق را، در ملیت اسلامیه خواهد انداخت. تمامی علمای متبحر پاکستان که مفکوره پاکستان زاده دماغ های شان است، و پاکستان بفدا کاری انها به حد دومینیون، رسیده است اتفاق دارند که قادیانیها، خارج از اسلام میباشند، علامه اقبال قادیانیزم را خطر اسلام گفته بود مگر اولیای امور کراچی زمام اختیار تمام مسلمانان پاکستان را در دست اش می دهند، ایا فیصله سیاست کراچی بر فیصله علمای دین در پاکستان در امور دینی تفوق دارد.

اگر مبنای پاکستان بر چنین سخایی نمیبود، مسئله پښتونستان که از روی قضاوت دین اسلام و سیاست عادلانه بخوبی فیصله شده میتواند، به صورت برادری حل می گردید، و پاکستان یقیناً به پشتیبانی عالم اسلام که در پهلوی ان وقوع دارد دولت قوی پاکستان محسوب میگردید. قادیانیزم

(c) ketabton.com: The Digital Library

معتقدات عجیبی دارد، که یکی از ان انکار مطلق از جهاد باسیف میباشد که به عقدهٔ ایشان به هیچگونه جایز نیست. سیاست غرب که از اسلام و قران به لحاظ مسئله جهاد همواره در هراس میباشد قادیانیزم را غنیمت شمرده تا حد توان از سر پاکستان دور نخواهد نمود.

زیرا اگر همچو غنیمت ها در بین میباشد پان اسلامیزم در انظار غرب کمتر از خطر زرد و خطر کمونیزم نمی باشد!!!

ولی ما مسلمان در مقابل تمام این دسایس و قوای قاهره باین ایه کریمه ایمان داریم که (انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون) و برین وعده زندگی مینمایم که (ولا تنهو او لا تحزنوا و انتم الاعلونه ان کنتم مومنین))

(۲۴: ۷۸۴)

د خادم صيب له انديښنې سره سم وروسته له دې فرقې څخه په خلکو بې اتفاقي رامنځته کېږي او خلک یې پر وړاندې ودرېږي، دا مسایل او پېښې هم د استاد خادم په اثارو کې څېړل شوې دي. استاد خادم په ((قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان)) کې دې پېښو ته اشاره کوي او پر (۱۳۳۲ل) کال یې په (اصلاح) کې په دې باب یوه لیکنه هم خپره کړې ده. په دې لیکنه کې په پاکستان کې د دې فرقې پر وړاندې د نورو ولسونو د خلکو احساسات هم څرګند شوي او د پښتنو هم.

ب- د دين اخلاقي ایډیالونه:

استاد خادم د خپلو ديني ليکنو او ژباړو په لړ کې یو شمېر اخلاقي مسایل ژباړلي او څېړلي، له هغې جملې څخه (خیر ښېګڼې، خلکو ته ګټه رسول، ښه اخلاق او ښه سړیتوب) لیکنې دي. دده له خوا په یوه ژباړل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې لیکنه کې چې (خیر ښېګڼې) نومېږي، د اسلام له نظره د خیر ښېګڼې پیغام څېړل شوی، د خیر او شر تعریف شوی، د خیر او ښېګڼې پوړۍ تشخیص شوي او د خیر ګټې بیان شوې دي. په دې لیکنه کې راغلي دي:

((د خیر اطلاق کله کله په عمل صالح او نیکۍ باندې کېږي، لیکن خپله خیر بله خاصه لغوي معنا هم لري، لکه حال صله عطیه، بیا یې په کې توسع کړې ده، نو یې په هر صالح عمل احسان، ښېګڼې او ښو باندې اطلاق کړی دی چې یو انسان یې د خپل انسان ورور سره، بلکې د هر ژوندي حیوان سره کوي، تر دې چې حسن بصري ویلي: ((البر من لا یوذی الذر)) ښه سړی هغه دی چې مېږتون هم ازار نه کړي او د خیر ضد شر دی او د شر خاوند ته شریر او فاجر وایي، یعنې هغه څوک چې ظلمونه او فسادونه کوي او بل چا په ضرر او بد یې نه ډېل کېږي او هر کله چې د خیر فعل او د نیکو عملو ممارست د انساني ټولنې د راحت اطمینان او د سلامتیا سبب ګرځي او هر کامل انسان چې د انسانیت معنا پېژني پوهېږي چې د خیر د فعل نه د خلاصون چاره نشته، نو له دې کبله یې خیر ته واجب ویلي دي، یعنې هغه خیر چې په انسان واجب دی او اخلاق فاضله په انسان کې د خیر له هغې عاطفې څخه صادرېږي چې د ده په نفس کې راسخه شوې وي، نو ځکه مولفینو ویلي دي:

د علم اخلاق موضوع صرف ((د خیر فکر)) دی. دا هغه شی دی چې د تربیت علماوو ډېر اهمیت ورکړی دی او دا فکر باید په ورکوټوالي په زړونو کې پیدا او کلک کړی شي او له ورکوټوالي او صغارت څخه کوچنیو ته د خیر رسولو عادت ورکړی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلک د دې فکر په درلودلو او استحکام کې یو برابر نه دي، بلکې نسبت دې فکر ته په درجو او مراتبو وېشل شویدي چې حضرت نبي کریم (ص) ورته قانون او میزان ایښی دی او خدایږو چې دا له هغو ادبي قوانینو څخه ډېر باریک او رښتنې قانون دی چې سړی ورباندې له ځان سره محاکمه کوي، دا دی د رسول الله (ص) قول ((کارونه ټول په نیت سره دي)) یعنې د هر کار او عمل د قبول او اعتبار مرتبه د دغه عمل د خاوند د نیت او قصد په لحاظ او د ده د ارادې د حسن او اعتدال په اندازه ده، مثلاً څوک چې د خپل پوروړي حق د حاکم د حکم نه وروسته ادا کړي، ده هم ګویا یو اندازه ښه وکړل، لیکن نه هغومره چې یو سړی بې له غوښتنې او حکم څخه د خپل پوروړي حق ادا کړي، مثلاً هغه څوک چې په خپله ځان ښه ساتي، خوري، څښي، راغونډوي، خپل حاجتونه پوره کوي، دی ښه کوي، لیکن نه هغومره لکه څوک چې له اهل، عیال او خپلوانو سره ښېګڼې کوي او دا سړی بیا د هغه سړي د فضل او ښه والي اندازې ته نه شي رسېدای چې له پردو او اجنبي خلکو سره چې هېڅ په ده حق نه لري، ښېګڼې کوي، همدا رنګه هغه څوک چې شر پرېږدي او ښه کار کوي، لېکن د خلکو له کبله او د هغو له وېرې دی پدې فضیلت کې له هغه چا سره نه شي سمېدای چې دی د ثواب د ګټلو او د خدای د وېرې له کبله ښه کارونه کوي او دا وروستنی سړی بیا په فضل او نېکۍ کې د هغه چا غوندې نه دی چې ښه کارونه کوي. تش د ښه والي د پاره او یوازې په دې سبب چې دی د ښو سره شوق او مینه لري، بې د یو د باندي موثر او محرک څخه نور دغه داخلي سایق چې سړی ښو ته راکاږي، د دې نه کله په ضمیر او وجدان سره او کله په شعور بالواجب سره تعبیر کاوه شي او د اخلاقو ځینې علماوو دې ته ((قانون ذاتي)) ویلی دی او دغه نفسي سایق په بشر کې هغه وخت کلکېږي او غالبېږي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی په ((دیني)) او اجتماعي تربیت او پالنه کې کامل شي، لکه چې د دیندارانو خواص او د صدیقینو او ابرارو طبقه ښه کار تش په دې لحاظ کوي چې دا ښه دی، لکه چې د خپل رب سبحانه تعالی عبادت خاص د ده د ذات د پاره او د دې د پاره کوي چې دی د عبادت مستحق دی، نه د جنت په طمع او نه د اور له وېرې، لکه چې ډېرو کاملینو په دې تصریح کړېده، یو له دوی نه ویلي دي: ((زه د خدای (ج) عبادت محض د تعظیم او تجلیل د پاره کوم او د ثواب طمع نه لرم)) او د دیني او نفسي تربیت همدغسې لوړې درجې ته زموږ سردار حضرت عمر (رض) اشارت کړی دی او زموږ د سردار ((صهیب رض)) په حق کې یې فرمایلي دي، نعم العبد صهیب: ((لولم بخف الله لم یعصه)) یعنې صهیب خورا ښه سړی دی، که له خدای (ج) نه نه وېرېدای، هم گناه به یې نه کولې، مطلب دا دی چې د ده نفس او فطرت دومره ښو ته راجع دی چې که فرض کړو چې دی له خدای نه وېرېږي او له عذابه ونه ډارېږي هم گناه نه کوي او هغه چې په ده واجب دي، نه یې پرېږدي، نو خصوصاً په داسې حال کې چې دی (رض) له خدایه وېرېږي او له قهره او عذابه یې ځان ساتي، څومره به له عصیانه وړاندې گرځي، نو صهیب (رض) د حضرت عم (رض) په شاهدۍ سره د هغه نیکانو او ښو خلکو سردار دی چې ښه محض د ښه‌والي په نیت او د ضمیر او وجدان په غریزه او د واجب د پېژندگلوۍ په لحاظ ادا کوي.

د خیر او شر پېژندگلوي او تمیز د بشر په فطرت کې پرته ده، بلکې فطرت سلیم او مزاج مستقیم وي، نو ده ته تقریباً بدیهي وي.

هر څه چې د ښو ممارست او مشق وي، نو دا په نفس مشکل او سخت تمامېږي او د ورکوټوالي نه تربیت روزنې، پالنې او عادت کولو ته احتیاج لري، په ټولو کې یو ښه شی چې نفس ورباندې د ښو کولو او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدو نه منع کېدلو ته تیارېږي، هغه دغه قاعده ده چې امتونو پر له پسې او د هر دین متدینینو منلې ده، هغه دا ده چې ((په بل هغه مه کوه چې په ځان دی نه وي خوښ)) او د همدې زرینې قاعدې په معنا ډېر نبوي احادیث راغلي دي چې هغه له دې نه ښه فصیح او خواږه دي له هغو څخه دا لاندې حدیثونه دي:

((ښه کوه او له بدو ځان ساته، هغه کارونه کوه چې ته یې ښه ګڼې، کوم وخت چې ته پاڅېږې او خلق یې درپسې وایي، نو کوه یې او مه ګوره هغو ته چې ته یې بد ګڼې کوم وخت چې ته پاڅېږې او قوم یې درپسې وایي، نو له دېنه ځان ساته)) ((کوم وخت چې ته د بل چا د عیبو د یادولو اراده وکړې، نو خپل عیبونه په یاد کړه.)) ((په خلکو هغه پېرزو کوه چې په ځان دې پېرزو وي.)) ((هغه چې ته نه غواړې چې خلک یې درڅخه ووینې، نو چې یوازې اوسې هم مه یې کوه.)) له دې قسمه په دې باب کې ډېر حدیثونه او ایتونه راغلي دي چې استقصا یې دلته نه ده ممکنه، نو په همدغو مو کفایت وکړ.)) (۲۴: ۸۳۴)

ټولنیز او فردي اخلاق بله موضوع ده چې په ټولنه کې د عدالت د تامین سبب ګرځي او عامه نظم ټینګوي، استاد په خپلو ژباړل شویو دیني لیکنو کې د اخلاقو څېړنې ته ډېر پام کړی او په څو لیکنو کې یې دا موضوع څېړلې ده. په یوه ژباړل شوې لیکنه کې یې چې (د اخلاقو موقعیت)نومېږي، د اخلاقو موضوع څېړلې ده، په دې لیکنه کې، ښه اخلاق تعریف شوي او د دیني اساساتو پر بنسټ ښه خوی د دین نیمه برخه ګڼل شوې ده. په دې لیکنه کې دښو اخلاقو د ترویج په خاطر په خپله د رسول الله مبارک دا مبارک حدیث د قوي دلیل په توګه راوړل شوی چې ویلي یې دي: ((زه د دې لپاره رالېږل شوی یم چې ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خویونه تمام او پوره کړم)) الله تعالی هم د خپل استازي ستاینه په (حسن خلق) سره کړې ده. په دې لیکنه کې راغلي دي:

((مکارم الاخلاق (ښه خویونه) هغه ادبي روح او الفاظ دي چې لوی څښتن د بشر په نفسونو کې ایښي دي او د دوی سعادت او شقاوت یې پر دې پورې تړلي دي او د بشر د ډلو د پوره والي او کښته والي د مقایسې لپاره یې دغه اخلاق دغسې تله مقرره کړي دي چې خورا واړه باریک او نري فرقونه په دې سره سنجول کېږي. لکه ځینې علماوو چې ویلي دي: امتونه په ابتدایي حالت کې په بدني قوت سره یو پر بل زیاتېږي، نو چې څه پوره شي، بیا د علم پر اساس یو بل ته درناوی کوي، کله چې تر دې هم پوره شي، نو بیا د اخلاقو پر بنسټ یو بل ته درناوی کوي.

هو، لوی څښتن اسماني دینونه د دې لپاره چې انسان ته د سعادت لاره ښيي او د مدنیت او تهذیب مقام ته یې رسوي. ځکه چې لوی خاوند دا اراده کړې ده چې اخلاق او واجبات دې د دې شرایعو او دینونو د ظهور لپاره کلک رکن او لوی سبب وي، لکه حضرت انس (رض) روایت کړی دی:

((ان حسن الخلق نصف الدین))

ژباړه: ښه خوی نیم دین دی.

همدارنگه په صحیح حدیث کې د انس (رض) په روایت راغلي دي: ((ان الخلق وعاء الدین)). یعنې ښه خوی د دین لوښی (ظرف) دی. معنا یې داسې ده چې ښه خوی نسبت دین ته داسې دی، لکه د لوښي نسبت هغه شي ته چې په کې پروت وي. د مثال په ډول: لکه اوبه چې په خپله یې له یو داسې لوښي نه چې راغونډې کړو او له ضایع کېدو نه یې وژغورو، نشي ټینگېدی، دا رنگه تعلیمونه هم په خپل حال نه پاته کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او قوت يې نه ساتل کېږي، تر څو په مديننو کې داسې کلک او قابت اخلاق نه وي چې د دين د تعليمونو څخه چاپېره شي او له ضايع څخه يې وساتي. لکه رسول کريم (ص) چې فرمايلي دي: (ان الله حف الاسم مکارم الاخلاق و محاسن عمال) يعنې: ((لوی څښتن اسلام په نېکو خوينو او ښو عملونو سره ساتلی دی)).

خپله رسول کريم (ص) د بعثت غرض دا ښودلی دی چې ښه خويونه خپاره کړم، لکه چې ويلي يې دي،: ((زه د دې لپاره رالېږل شوی يم چې ښه خويونه تمام او پورته کړم)). کوم وخت چې خدای تعالی وغوښتل چې د خپل نبي ستاينه وکړي، نو د نوموړي ستايته يې په حسن خلق سره وکړه او ويې فرمايل:

(انک لعلی خلق عظيم)

دا ډېره رښتيا خبره ده چې ته په لويو خويونو باندې متخلق يې. همدارنگه حضرت علی کرام الله وجهه ويلي دي: ((لا فرين کحسن الخلق ولا تجارة کاالعمل الصالح. د ښه خوی په شان ملگري او د ښه عمل غوندې سوداگري هچېرې نشته)). د يو حکيم وينا ده هېڅ قوم د علم زياتوالي ته دومره اړتيا نه لري، لکه د ښو خويونو ډېروالي ته يې چې لري.)) (۲۴: ۸٦٥)

استاد خادم د اخلاقو موضوع ډېره مهمه گڼي او په دې باب د (اخلاق او ايمان) په نامه يوه ليکنه ژباړي، ددې ژباړې هدف همدا دی چې (اخلاق او ايمان) خلکو ته په ښه ډول معلوم شي. په دې ليکنه کې د (ايمان) تعريف کېږي، د ايمان ډولونه او څانگې په گوته کېږي، د ايمان او اخلاقو تر منځ رابطه معرفي کېږي. هر څوک چې دا ليکنه لولي د ايمان د پياوړتيا سبب يې گرځي. په دې ليکنه کې راځي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ايمان په لغت کې کلک يقين او د شرعې په ژبه د اسلام په تعليمو او صحيحو عقايدو باندې ټينګ باور کولو ته وايي. مکارم الاخلاق د اسلام غټ غټ تعليمونه په غېږ کې نيسي او په حديث شريف کې راغلي دي: ايمان څه د پاسه اويا څانګې لري، خو خورا ښه يې کلمه طيبه ده او ادنا يې له لارې نه ضرري شی لرې کول دي. وګورئ ضرري شی لکه کاڼی، اغزی او بل داسې شی چې لاروي ته ضرر رسوي، له لارې نه لرې کول يې د اسلام له خصلتونو څخه وبلل او دا بې له دې نه چې د اجتماعي واجباتو څخه يو واجب دی، بل نو څه شی دی؟ نو ښه چې د ضرري شي لرې کول د ايمان له شعبو څخه وبلل شو، نو د ايمان شعبې او خصال چې د شخصي او اجتماعي واجباتو سره تعلق لري، څومره ډېر شول او دا چې (څه د پاسه اويا) يې ويلي دي؛ دلته مراد حصر او تعين نه دی، بلکې مراد د مطلق ډېروالي او کثرت دی. په عربي او پښتو دواړو کې دا يو اسلوب دی چې له کثر څخه د اويا په لفظ تعبير کوي.

لکه وايي چې اويا وارې درغلم، مانا دا چې ډېر وارې درغلم. دلته ډېر داسې حديثونه شته دي چې د ايمان د شعبو، اخلاقو او ادبي خصايلو نمونې دي. لکه: اشرف د ايمانونو دا دی چې خلک دې امين وګڼي او اشرف اسلام دا دی چې خلک ستا له ژبې څخه سلامت اوسي. مومن هغه دی چې خلک ورباندې د خپلو مالونو او ځانونو له خوا ډاډه وي او مهاجر هغه دی چې له ګناهونو او بدو کارونو څخه بېزار وي.

هجرت پر مسلمانانو هغه وخت واجب و او ښه کار ګڼل کېده چې کوم وخت چې مکه مکرمه د شرک او کفارو ځای و، خو هغه وخت چې مکه فتحه شوه او د اسلام او توحيد ښار شو، نو د هجرت لپاره دغه ښه والی پاتې نه شو، نو په دغه وخت کې له ګناهونو او بدو کارونو څخه بېزاري د هجرت پر ځای ودرېدل. په حديث شريف کې راغلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((زښت ښه ایمان دا دی چې ته په خلقو هغه شی پېرزو کړې چې په ځان یې پېرزو کوې او په دوی پېرزو نه کړې کوم چې په ځان یې نه پېرزو کوې او ښې خبرې وکړئ، یا غلی اوسې. (څوک چې پخپله نېکۍ خوشحاله او خپله بدي یې خفه کړي، نو دغه مومن دی) معنی یې دا ده چې داسې زړه او وجدان چې سړی په بد کار باندې خپه او په ښه یې خوشحاله کړي، نو دغه سړی مسلمان دی. حضرت علی کرم الله وجهه فرمایلي دي چې: ایمان دا دی چې په هغه ځای کې رښتیا غوره کړې چې ضرر در رسوي. په حدیث شریف کې هم راغلي دي: (هېڅوک تر هغه مسلمان نه بلل کېږي، تر هغه چې د خپل ورور لپاره هغه شی خوښ نه کړي کوم چې د ځان لپاره یې خوښوي، په تاسو کې ښه ایمانوال هغه دی چې اخلاق یې ښه وي).

(ښه ایمان له کاملونکیو څخه دی، همدارنګه لوړ همتي د ایمان له ارکانو څخه ده. لوړ همتي د لویو کارونو د کولو سعیه او د زړه غځوالی دی. دین معامله ده، یعنې هغه څوک دیندار دی چې معامله یې ښه وي. په دې باب ډېر حدیثونه راغلي دي، خو مونږ به په همدې کفایت وکړو. دا ټول حدیثونه په دې دلالت کوي چې کوم شي ته چې مونږ مکارم‌الاخلاق وایو، هغه که شخصي وي او که اجتماعي، هغه د ایمان پوره کوونکي بلل کېږي، نو په چا کې چې دغه اخلاق زیات وي، نو د هغه ایمان ډېر بشپړ دی. له دې نه ښه معلومېږي چې اخلاق له ایمان سره څه اړیکه لري.

د حاتم طایي لور (سفانه) وایي: ((کوم وخت چې مونږ د رسول الله صلی الله علیه وسلم ملګرو ونیولو، نو ما ورته وویل چې که تاسو دا مناسبه بولئ، نو ما پرېږدئ، د قبایلو دوستان راباندې خفه او دښمنان راباندې مه خوشالوئ. ځکه زه د هغه چا لور یم چې د خپل قوم مشر و، بندیان به یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلاصول، بدکاران به يې وژل، ګاونډيان به يې ساتل، د خپل قوم حمايت به يې کاوه او له نورو سره به يې کمک کاوه. همدارنګه څوک يې نه نا اميده کول، د هغه نوم حاتم طايي دی.

رسول اکرم صلی الله عليه وسلم ورته وويل: ((ای نجلۍ! دا په رښتيا د اسلام صفتونه دي، نو حکم يې وکړ چې دا نجلۍ پرېږدئ، ځکه چې د دې پلار مکارم الاخلاق خوښول)) کله چې دوی خوشې شول، نو دا نجلۍ او ورور يې عدي بن حاتم مسلمانان شول.)) (۲۴: ۸۷۹)

د يادونې وړ ده چې دا پورته درې ليکنې د (مکارم الاخلاق) د اثر يوه برخه ده چې په اصلاح ورځپاڼه کې د مستقلو ليکنو په بڼه هم خپرې شوې دي. (مکارم الاخلاق) که څه هم د استاد له خوا ژباړل شوی اثر دی، خو په دې ژباړه کې له محتوا سره سم د وضاحت په خاطر ده خپل فکر هم ورسره ملګری کړی او د موضوع د څرګندتيا په خاطر يې زموږ په ټولنه او ژبه کې ورته مثالونه ورکړي دي.

استاد خادم د خپلو ديني ليکنو او ژباړو په لړ کې د فساد موضوع هم څېړلې ده. فساد چې هم د دين او هم د دنيا له نظره يو مردود عمل دی او د ډېرو زياتو ټولنيزو ناروغيو سبب کېږي، استاد يادې موضوع ته نغوته کړې، هغه د (فساد مه کوئ!) تر عنوان لاندې په يوه امريه عنوان کې دا موضوع ارزولې ده، په دې ليکنه کې د فساد او فسادګر پر څرنګوالي په لنډو ټکو کې، خو په ډېر دقت سره بحث شوی، فساد داسې يوه مضره پديده ګڼل شوې چې د ټولې ټولنې د تباهۍ سبب ګرځي. دا ډول ليکنې زموږ د ټولنې د پرون ضرورت هم و، د نن هم دی او د سبا به هم وي. په ليکنه کې راغلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((دا امر په قرانکریم کې په تکرار راغلی دی او په تکرار سره مسلمانان له فساد څخه منع شوي دي، قرانکریم د بشر د لارښوونې او هدایت لپاره نازل شوی دی او اکثره پکې ده ((یا ایها الناس)) ای خلکو په کلمه سره منع شوي دي، نو په دغه صورت سره انسانان د اسماني شرایعو پر اساس اصلاح ته رابلل شوي او له فساد څخه منع شوي دي. ((لا تبغ فی الارض الفساد))

ژباړه: په ځمکه کې فساد مه جوړوئ

همدارنگه الله سبحانه وتعالی فرمایي: ((ان الله لا یحب الفساد))

ژباړه: بې له شکه چې الله سبحانه و تعالی فساد نه خوښوي.

همدارنگه ډېر رنگونه، عبارات او کلمات د فساد د مخنوي لپاره د قرانکریم په ایتونو کې راغلي دي. زنا او داسې نور کارونه الله سبحانه و تعالی فحشا بللي دي، غلا او رشوت یې ظلم او بد اخلاقي گڼلې ده. اوس نو پوښتنه دا ده چې فساد څه شی دی؟

فساد شر انگېزي، د دښمنۍ پیدا کول او د دوو کسانو په منځ کې تیرو ټکولو او جگړې کولو ته وایي. د قرانکریم وروستۍ سوره د ناس سوره چې په دغه سوره کې د دغو مفسدانو او حاسدانو له شر څخه د ژغورنې لپاره د لوی څښتن په مرسته حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم ته امر شوی دی. فساد خلک د خولې او ژبې په اور باندې دومره تباه کولای شي چې یو عسکر یې پخپله تخریبي قوه نه شي تباه کولای. هغه کسان چې ځانونه مسلمانان گڼي دوی باید خپل ځانونه له فساد څخه وساتي. د فساد دغه ډولونه د دروغو او دسیسو له ډولونو څخه دي. د شر خبرې جوړول او د خلکو په منځ کې د هغوی خپرول چې د دوستانو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځ کې اختلاف پیدا شي، دا د هغو خلکو کار دی چې اخلاقي جراات نه لري، په دروغو نه شرمېږي او دسیسه عیب نه ګڼي.

نو دوی ټوله ورځ خبرې جوړوي او په همدې ډول یې په خلکو کې خپروي چې هېڅوک پر دې نه پوهېږي چې دا کار چا کړی. د دې کسانو پېژندل خورا ګران کار دی، دوی ماسکونه لري او پر خپلو مخونو یې اچوي، په ښکاره یو ډول او په پټه بل ډول وي، مخامخ خوښي کوي او په پټه خلکو ته کوهي کني او خلک په کې ور غورځوي او په دې سره خپلې موخې ترلاسه کوي. دا چې د دغو کسانو له شر او دسیسو نه خلاصون خورا ګران کار دی، نو قران کریم په ډېر اهمیت ورته قایل شوی دی او په سورة فلق او سورة ناس دواړو کې یې د دغو مفسدانو له شر څخه مونږ ته د پناه غوښتلو امر کړی دی.

هغه کسان چې په صراحت خبرې نه شي کولای او هغه کسان چې دروغ وایي او پر ثابت شي او هغه کسان چې دسیسه کول روا ګڼي، بې له شکه چې دغه کسان مفسدان دي. دوی د اوبو غوندې په نرمۍ سره کورنۍ او ملتونه له منځه وړي او دوی د خپلې موخې د ترلاسه کولو لپاره په هېڅ رذالت نه شرمېږي او په نرمه لهجه د خلکو ورمېږونه ماتوي.

دوی د وینو غوندې یو قوم او یو ملت خوري، تر هغه وخت یې خوري چې له منځه یې نه وي وړی. هر کله چې په یو قوم او ملت کې دا ډول کسان ولیدل شي چې په بدیو نه شرمېږي او عیب یې نه ګڼي، نو په دې ډول فساد، دروغ او دسیسې خپله ریښه ټینګوي. که څوک مفسدان نه شي پېژندای، نو په عمومي صفاتو به وپېژندل شي، خو ځینې د زکاوت څښتن بیا دا ډول کسان په اسانۍ سره پېژندلای شي، ګڼې دوی ډېر چالاک وي او د خپل بام واورې د بل پر بام وراچوي، هو رزایل پسندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مفسدانو لویه علامه ده، مسلمانانو! له مفسدانو ځان وساتئ. په تا پورې پناه غواړو ای زمونږ خدایه!!!)) (۲۴: ۱۰۸۱)

د استاد د دا ډول دیني لیکنو او ژباړو شمېر زیات دی چې موږ یې پورته یوازې څو بېلګې راوړې او د لیکنو عنوانونه مو ورته یاد کړل. پر پورته لیکنو او ځانګړو اثارو (ژباړو) سربېره استاد خادم په خپلو منظمو تخلیقي اثارو کې هم ځینې دیني مسایل یاد کړي او یا یې هم خپل کلام هغو ته وقف کړی دی.

د نظم په برخه کې د (دعا او اسلامي ترانه) نظمونه دیني اسلامي رنګ لري، د (قران ساتونکي) په نامه په یوه څلوریزه کې وایي:

لـــه مـــخ د ځمکـــې چـــې ایمـــان والـــوت
د احمـــد روح چـــې لـــه جهـــان والـــوت
پـــــه غـــــږ کـــــې چـــــا و اول نیـــــولی
چـــا دی ســـاتلی چـــې قـــران والـــوت.

په یوه څلوریزه (توکل) کې بیا پر خدای (ج) توکل کوي په مسلمان کې قوت او قران کې توري پاتې بولي او وایي، نهیلي کېږئ مه:

قـــوت لا شـــته دی پـــه مســـلمان کـــې
تـــوري لا پـــاتې دي، پـــه پـــاک قـــران کـــې
مایوســـه نـــه شـــئ د خـــدای ج لـــه رحمـــه
ای افغانـــانو پـــه لـــوی جهـــان کـــې.

استاد خادم په خپل منظوم کلام کې یو حمد لري، د سر بیت یې دا دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امـــــت لپـــــاره محمـــــد مصـــــطفی دی
حبیـــب یـــې خـــدا دی حبیـــب یـــې خـــدا دی

په دې نظم کې چې ټول (۱۵) بیته دی، د حضرت محمد (ص) اوصاف بیان شوي دي.

(د اسلام پیغام) په نامه یو نظم کې چې ټول (۵۹) بیته دی، پر مسلمان باندې غږ کوي چې د اسلام اصلي پیغام ته غاړه کېږدئ او له ناوړه کارونو لاس واخلئ!

(ای د دې جهان خاونده) نظم کې د کایناتو له رب څخه هیله کوي چې په دې دنیا کې هر څه ستا په واک کې دي، نو د استعمار له ظلم او ستمه یې وژغوره او نړۍ له ظلم څخه پاکه کړه.

ددې ترڅنګ (یوه مثنوي، یوه عریضه، د اسلام د علماوو په حضور، دین غریب دی) او ځینې نور نظمونه هم دیني پیغامونه لري. د دې بحث په پای کې غواړو د (مکارم الاخلاق) له اثر څخه د استاد خادم یوه ژباړه چې (چغلي او غیبت) نومېږي او په (اصلاح) ورځپاڼه کې د (چغلي او خبرې وړل) په نامه هم خپره شوې ده. د دې بحث د وورستي مطلب په توګه راوړم:

په دې لیکنه کې چغلي یا خبرې وړل او غیبت د اسلام له نظره څېړل شوي دي.

((چغلی او غیبت ورور او خور دي او اکثره سره یو ځای ذکر کېږي. چغلي چې په عربي ورته نعیمه وایي، دا ده چې سړی د چا داسې خبرې، احوال او واقعات خلکو ته یوسي چې سړي ته ضرر لري یا پرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شرمېږي یا د ده یو اینده کار ورخرابوي، دا معلومه خبره ده چې د دغه بد خوی له خپرېدو څخه په خلکو کې څومره شر او فساد پیدا کېږي او د دوستانو په منځ کې دښمني اچوي او د ښو یارانو تر منځ پرېکړه کوي، نو چغلي د اسلام له منافي اخلاقو څخه شمېرل شوې ده. رسو الله ویلي دي:

((د چغلي او حسد خاوند زمونږ څخه نه دی)). ((له تاسو څخه د خدای په نزد ډېر د قهر وړ هغه څوک دی چې چغلګري کوي، هغه چې د ورونړو په منځ کې بېلتون راولي)).

قران شریف په هغه چا عیب ویلي دي چې دغه خوی یې لرلو، لکه چې وایي:

((دی بد ستایونکی او چغلګر دی)).

چغلګري نمیمه د یو نه بل ته خبرې وړل دي، مګر جاسوسي دخلکو خبرې د واک او اختیار خاوندانو او هغه کسانو ته وړل دي چې د هغو قهر دډېرو تاوانونو سبب ګرځي. دا قسم چغلګري ډېره بده ده، قران شریف د دې نه منع کړې ده، لکه چې وایي:

((ولا تجسسوا؛ جاسوسي مه کوئ)).

جاسوس د خلکو په پټو اسرارو کې لاس وهي او د خلکو پټ رازونه او دسینې خبرې دواک خاوندانو ته وړي او هغوی مشتبه کوي او په خلکو یې په قهر وي او په دغه شان د پاس لاس او لاندې لاس خلکو په منځ کې بدګوماني، بدنیتي، حسد او کینه پیدا کوي. غټه خبره دا ده چې د خلکو د سینو اوزړونو په کوایفو کې ګوتې وهل شرعاً منع شوي دي، بلکې واکداران باید ظاهر او عمل ته وګوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قران کریم مونږ ته امر کړی دی چې د دغو جاسوسانو په خوله باور ونه کړو، تر څو چې پټه پلټنه وکړی شي او معامله ثبوت ته ورسېږي، خدای تعالی وایي:

((که تاسې ته کوم فاسق څه خبر راوړي، نو ښه یې ځان ته معلوم کړئ)).

یعنې: استیضاح یې وکړئ.

وګورئ جاسوس ته یې فاسق ووایه او همدغه شرم یې بس دی. هو! لکه څه رنګه چې غیبت په ځینې مواردو کې جواز لري، نو دغسې جاسوسي هم ده. که سړی ووینې چې زید د عمرو د پاره یو څه پسات جوړوي او غواړي چې ویې وژني، ویې شرموي یا یې حق تلف کاندي، په دې وخت کې نو دا عدل نه دی چې مونږ چپ کېنو او د واک خاوندان پرې خبر نه کړو. دا خو شخصي معاملات شو، راغلو اجتماعي مسایلو ته، د عام امنیت د ساتلو، د جنګونو، غزاګانو او فتنو په وخت کې د واک خاوندان مضطر دي، چې داسې کسان وساتي چې احوالات ورته راوړي، د خلفاوو په وخت کې یې داسې خلکو ته (اصحاب الاخبار) ویل: اوس ورته (پټ پولیس)، (رپوټ چیان) یا (مخبران) وایي.

اوس نو مدعا دلته دا ده چې کوم وخت دغسې غیبت او جاسوسي روا شوه، نو دا بیا هېڅکله روا نه ده چې دغه کار دې دغسې خلکو ته وسپارل شي چې په خلکو کې په بې وجدانی، اغراضو، حسد، بول پرستي او خباثت سره مشهور وي. بلکې واجب ده چې خبرې رسوونکي دې حر، پاک زړي، مخلصان او د داسې وجدان خاوندان وي چې هېڅکله د حق

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه نه تېرېږي او د واک خاوندانو ته شخصي خبرې نه وړي او همېشه يې د ضرر رفع او د خبر رسول مراد وي.

خبره دا ده چې داستخباراتو په واسطه د خلکو اسرار او پټ رازونه معلومول په هغه خاص وختونو کې موجود وي چې که هوښياري و نه شي، نو فساد به پېښ شي او مملکت به خراب شي، مگر په عادي او معمولي حالاتو او حوادثو کې د خلکو په پټو کارو او موهومو اسرارو کې لاسونه وهل د خلکو زړونه بدوي او په مخالفت يې ټينگوي. پيغمبر صلعم ويلي دي:

((کوم وخت چې د واک خاوند په خلکو کې شک لټوي، نو فاسد به يې کړي)).

د چغلي او خبر وړلو، لوی نقصان دا دی چې چغلگران او خبرې وړونکي اکثره په خبرو کې خپل اغراض ، مقاصد او مطالب وړاندې بيايي، دوی گوري چې کومې خبرې ښې خرڅېږي او له چا سره د دوی کينه ده او چا ته بايد ضرر ورسوي او په څه صورت بايد خپل موړی ټينگ کاندي. اکثرا د عام نظام او ملي منفعت سره د دوی دل جمي نه وي، نو ځکه د دوی د فايدې په ځای ضرر ډېر وي. دا ضرر د دوی له لاسه دواړو خواوو ته متوجه دی، هم حکومت او هم ملت ته، ای خدايه! مونږ په تا پورې له ټولو شيطانانو څخه پناه غواړو.)) (۲۴: ۹۹۱)

په پای کې يو ځل بيا يادونه کوم چې په اسلامپالنه يا دينپالنه کې د استاد خادم ليکنې، ژباړنې او نظمونه تر دې زيات دي چې موږ يې پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادونه وکړه، خو موږ یې دلته دا څو لیکنې د بېلګې په توګه یادې کړې او د ځینو متن مو راانتقال کړ.

په مجموعي ډول که په دیني برخه کې موږ د استاد خادم، کار، زیار، فکر او اثار ارزوو، نو اکثره یې پر ټولنیزو اخلاقو او ټولنیز سمون راڅرخي، ده که په دیني برخه کې ژباړې کړي او یا یې خپلې ځانګړې لیکنې دي، اکثره یې د ټولنیز سمون او د یوه ایډیال مسلمان د جوړولو لپاره هڅه ده. خادم د یوه دیني عالم په توګه په دې برخه کې خپل مسولیت ترسره کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنپالنه

استاد خادم د خپلې ټولنې د پرمختګ، سوکالۍ او سمون لپاره د خپلې وسې تر وروستي بریده هلې ځلې کړې، د ده د اثارو یوه درنه برخه پر همدې ټولنپالنې راڅرخي، دی که کله هم د پښتو، پښتون، پښتونولۍ، افغان او افغانیت بحث کوي، نو هدف یې همدا دی چې همدا د افغاني ټولنې رغنده بشري او معنوي توکونه دي. د ده په نظر، ده چې کوم څلور کتابه لیکلي، هغه یې د همدغې ټولنې سوکالۍ، د سمون او پرمخیون لپاره لیکلي دي:

سـپينتمن راوړ د ژونـد کتــاب
کلـي رايــج کـړ، د خونـد کتــاب
خيرالبيــان شـو، الهــام روښــان تــه
خــادم تــه راغــى د ژونـد کتــاب.

بیا څلورو اسماني کتابونو ته اشاره کوي او پر پښتون غږ کوي چې د حق لاره مونده کړه او د مرګ له خوبه راويښ شه!

څلــور اســتائي، څلــور کتابــه
درتــه راکــوز شـول، لـه لـوړ جنابـه
پښتــونه لار دې، حــق تــه مونـده کـړه
کــه لا ويښ نــه يــې د مــرګ لــه خوابــه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم د ټولنې د پرمختګ لپاره سیاسي او خپرنیز حرکتونه پیل کړل، د ویښ زلمیانو غورځنګ کې ده فعال حضور درلود او هلته یې پر ټولنپالنې او ملتپالنې زیات ټینګار کاوه، د افغان ملت ګوند په جوړښت کې یې هم فعال ګډون درلود، د هغوی تګلاره هم پر ټولنپالنې ولاړه وه، (افغان ولس، طلوع افغان) او نورو ګڼو خپرونو کې د ده زیات شمېر لیکنې د همدې ټولنپالنې پر محور راڅرخېدې. منظوم او منثور کلام دواړو کې یې په دې اړه ګڼې لیکنې شته چې دلته یې ځینو ته نغوته کوو: (زموږ په وطن کې تر ټولو لوی سوال د کلچر سوال دی، د اجتماع جراثیم ، په ټولنه کې سوداګران ، اجتماعي اخلاق ، مشر او کشر ، زموږ جامعه ، ښځې په انتخاباتو کې) او ځینې نورې لیکنې یې پر همدې محور راڅرخي. په نظم کې: (عالم او ټولنه، اعتدال، نوې لاره، ګډوډي او استفاده، څلور کتابه، خپلواک پښتون او ټولنپالنه، ټولنیز اعلان) او داسې نور نظمونه یې د ټولنپالنې د فکر انځورنه کوي.

استاد خادم یو ټولنپال لیکوال او سیاسي فعال و، د ده ټولنپالنه په نظري او علمي ډګر کې څرګنده وه، په نظري ډګر کې خو د دې خبرې د سپیناوي لپاره د ده لیکنې پوره وضاحت ورکوي. دی په یوه لیکنه کې چې (د اجتماع جراثیم) نومېږي، له خپلې ټولنې سره خپله مینه په ډاګه کوي، دی په ټولنه کې ناروغي پر دوو ډولونو وېشي، یوه طبي یا شخصي او بله ټولنیزه ناروغي. دی په دې نظر دی چې د شخصي ناروغۍ درملنه اسانه ده، خو د ټولنیزې هغې ډېره سخته ده. دی رشوت خواره، د ټولنیزې ناروغۍ جراثیم ګڼي، دی وایي که موږ غواړو خپله ټولنه ورغوو، نو په کار ده، چې د دې جراثیمو درملنه وکړو، دی وایي:

((څرنګه چې د طب د نوو تحقیقاتو څخه ثابته شوې ده، اکثره بدني مهلک امراض له جراثیمو څخه پیدا کېږي؛ دا رنګه د اجتماع د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانو تدقیقاتو څخه دا راپاته ده چې انساني اجتماع هم مهلک امراض لري او دا مهلک امراض هم د یو نوع مخصوصو جراثیمو په واسطه پیدا کېږي او نشرېږي. دومره قدرې خبره ده چې د بدني امراضو جراثیم بې له ذره بینه څخه نه لیدل کېږي. مګر د اجتماع جراثیم غټ غټ د هر چا په مخکې ګرځي او هر څوک یې ویني او ګوري یې. د بدني امراضو د جراثیمو څخه ځان ساتل په لږ کوښښ سره هر څوک کولای شي؛ لیکن د اجتماع د جراثیمو په غېږ کې هر څوک، په خپله ځان غورځوي او نه پوهېږي چې دا وضعیت دوی او د دوی ټولو هم صنفانو ته مهلک اثر لري!

ښه نو دا د جمعیت جراثیم څه شی دي؛ دا بده‌ې خواره دي چې د مهلکو جراثیمو غوندې د اجتماع د حیاتي منابع مسموم کوي او فنا ته یې سوق کوي. د دې خبرې دلیل دا دی چې په هر ملک کې چې بده‌ې خواره پیدا شي، د هغوی په واسطه حق او باطل؛ رښتیا او درواغ سره ګډوډ شي. بیا نو نه په حق او رښتیاوو خپله ثمره مرتبېږي او نه په باطل او دروغو باندې څوک ترټل کېږي. بلکې کله دا هم وشي چې حق او رښتیا ویونکي د باطل او دروغ پالونکو له خوا داسې غوبل شي، لکه بوس د خرو د پښو لاندې. په دغه شان سره بده‌ي خواره په هر اجتماعي مقصد کې خپلو شخصیاتو ته دخل ورکوي او له دغه پلوه څخه د ظلم په ترویج کې کومک او کوښښ کوي.

او دا خو صحیح حدیث دی؛ ((الملک یبقی مع الکفرو لا یبقی معل الظلم.))

نو په اخره کې د یوې اجتماع دېوال له بېخه رالوېږي او یو ملت تباه شي.)) (۲۳: ۵۵۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد خادم پورتنۍ لیکنه که څه هم ډېره لنډه وه، خو د یوې اساسي ټولنیزې ناروغۍ د عاملانو د رشوت خورو څېره او د هغه د ضررونو کچه یې په ښه ډول ټولنې ته وړاندې کړې ده.

استاد خادم د ټولنې د سوکالۍ او پرمختګ لپاره پر مینه او محبت، ټولنیز توازن ټینګار کوي، دی (مشر او کشر) د ټولنې ده انډولیزې برخې ګڼي، په همدې نامه په یوه نثر کې د دواړو مکلفیتونه څرګندوي. استاد خادم په دې نظر دی که چېرې دا دواړه قشره خپل مسولیتونه ترسره نه کړي، نو په ټولنه کې عدالت، ثبات او پرمختګ نه رامنځته کېږي. دی وایي مینه او محبت د ژوندانه د پیاوړتیا اساسي عناصر دي، کوم کارونه چې په مینه او محبت ترسره کېږي، په بل هېڅ نه شي ترسره کېدلای، خادم د (مشر او کشر) په لیکنه کې وایي:

((دا دوه درجې دي چې ټول انساني افراد د قدرت له خوا په دې وېش وېشل شوي دي.

که د یوې ټولنې ټول افراد د دې وېش په لحاظ، هر یو خپله خپله وظیفه وپېژني او اجرا یې کړي، نو ډېر ډېر مشکلات به حل شي او ډېر زړه بدوالی به په خوشحالۍ سره بد ل شي.

مشري په درې قسمه ده: د رتبې، علم او د عمر په لحاظ نو کشروالی هم، دغسې په درې قسمه وېشل کېږي.

په جامعه او ټولنه کې لکه څرنګه چې مشر په کشر حق لري، دا رنګه کشر هم په مشر حق لري.

د مشر حق په کشر باندې دا دی چې باید د خپل مشر خبرو ته غوږ کېږدي، ویې مني او په در نه سترګه ورته وګوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د کشر حق په مشر باندې دا دی چې مشر باید له ده سره زړې سوی، خواخوږي او مهرباني څرګنده کا.

نو مشران باید د کشرانو د ښېګڼې لپاره سعیه وکړي: ویې روزي او تربیه یې کاندي او کشران د خپلو مشرانو منښت وکړي او په عزت ورته وګوري.

که په یوه جامعه کې پر دغه اساس عمل وشي، نو رښتیا خبره دا ده چې تر ډېره حده پورې به جګړې او نښتې ورکې شي!

څکه چې د دې قسم ګذران څخه مینه او محبت پیدا کېږي، مینه او محبت د ګډون، بلکې د ژوندانه لپاره قوام بلل کېږي، هغه کارونه چې په مینه او محبت باندې کېږي، په بل هېڅ شان نه شي کېدای!)) (۲۳: ۵۹۷)

استاد خادم په ټولنه کې د عدالت د تامین، ثبات، نظم او امن لپاره (اجتماعي اخلاق) ډېر ضروري ګڼي او په دې نامه یوه ځانګړې لیکنه لري. استاد په دې لیکنه کې د ټولنې د افراد ترمنځ د دندو بریدونه ټاکي او پر اخلاقي اصولو ټینګار کوي.

((په یوه ټولنه کې متفاوت افراد او متعدد اشخاص موجود وي. نر، ښځې، واړه، غټ، مشران، کشران، مور وپلار، اولاد، قوي، ضعیف، امر، مامور، حاکم، محکوم او داسې نور.

اجتماعي حقونه چې ادیانو، فلسفې او اخلاقو تعین کړي دي، له دغو څخه مراد دا دی چې انسانان خپل خپل حدود وپېژني، پر خپلو حدودو ودرېږي او هر فرد هره ډله خپله وظیفه د نورو په نسبت اجرا کاندي. نو انسانان به خوشحاله، مسعود او نېکبخت شي او نزاع ګانې، جنجالونه او تصادمات به لرې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلي صورت سره که سړی نظر وکاندي، اجتماعي حقوق هغه شيان دي چې د جامعې د افرادو په منځ کې د يو بل د قرضونو په صورت تثبيت شوي دي او د هرې ډلې د اړتيا او طبيعت سره سم د هغو حقوق منل شوي دي.

مثلاً ښځه او مينزه چې په يو کور کې اوسي، دوی مجبور دي چې يو تر بله ښه گذران وکاندي. نارينه چې نسبتاً کلک پيدا شوي دي. بايد د باندې کار او گټه وکړي او ښځه حمل، رضاعت د اولاد پالنه، دکور سامانول چې د دې په غاړه ايښودل شوي دي، بايدد کور رييسه وگڼل شي، نو ځکه خاوند د کور نه د باندې رييس او مېرمن د کور دننه چارو رييسه ده. کوم وخت چې سړی د کور په کارو کې مداخله کوي، نو د ښځې احترام به ساتي او که ښځه له کوره وځي، نو د څښتن په صلا او مشوره به وي. دواړه به يو تر بله مينه کوي او يو د بل زړه به ساتي. د همدغه متقابلو حقوقو په اساس په پښتو کې مېړه ته خاوند او ښځې ته مېرمن ويل شوې ده.

معنی يې دا ده چې يو د بل خاوند نه دی، بلکې دواړه د خپل حق خاوندان دي او مکلف په ښه گذران.

سړی چې له ښځې نه دا غواړي چې دا دې د مېړه پت وساتي او خپل ځان دې د حيا په پوړني کې ونغاړي. دغه رنگ ښځه هم دا حق لري چې د مېړه نه د خپلو حقوقو د مراعات انتظار وکړي.

مدعا دا ده چې اجتماعي حقوق هېڅکله يو طرفه نه دي. دا د خلکو ناقص تصور دی چې دوی د څښتن، مشر، معلم، امر، حاکم او مور و پلار په حق قايلېږي او د مېرمنې، کشر، شاگرد، مامور محکوم او اولاد حق ته اعتنا نه کوي. اجتماعي حقونه دوه جانبه دي. زموږ لوی استازی چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي: ((چا چې زموږ پر کوچني رحم ونه کړ او چا چې زموږ د مشر عزت ونه کړ. هغه زموږ له ډلې نه دی.)) یعنې مسلمان نه دی، همدغه معنی لري، وګورئ، د کشر حق يې په مشر باندې رحم، مهرباني او مینه ونښودله او کشر ته يې وویل چې د مشر عزت او احترام وساتي. دلته مراد له رحم څخه یوازې لساني او د ژبې د سر رحم نه دی، بلکې مراد دا دی چې مشر دې د کشر د تربیت، وړاندې تګ او انکشاف لارې ورته سمې کړي. چې سړیتوب او تکامل ته ورسېږي. ځکه چې دمشر تجربه او پوهه زیاته ده، نو له دغه لارې څخه دې دکشر سره کومک او مرسته وکړي او کشر دې مشر ته د احترام سر ټیټ کاندي. خبره دې يې ومني او غاړه دې ورته کېږدي چې څو نظام قایم شي او له مشر څخه پوره ګټه او فایده واخلي. دغه رنګ اولاد او مور و پلار هم دي. مور و پلار په اولاد او اولاد په مور و پلار حق لري. له نکاح څخه مراد یوازې د جنسي میل تقاضا نه ده. بلکې صالح اولاد پیدا کول هم دي او د صالح اولاد روزنه او لویونه د مور و پلار وظیفه ده. له دغه حدیث څخه مراد چې ویلي يې دي: ((مور و پلار له اولاد څخه یهودي، نصراني او مجوسي جوړوي)) دا دی چې د مور و پلار لاس د اولاد په تربیه کې ډېر زیات تاثیر لري، تر دې چې د اولاد بد اخلاقي او کفر هم مور و پلار ته راجع کېږي، نو که مور و پلار تش اولاد زېږوي او د سمې روزنې فکر يې نه کوي، نو لویه اجتماعي او دیني ګناه کوي.

دغه شان ټول اجتماعي حقوق دوه مخیزه دي. دا چې په حدیث کې راغلي دي: ((ستاسو هر یو د رعیت خاوند دی او د خپل رعیت په باب به ورڅخه پوښتنه کېږي.))

دا معنی لري چې هر یو فرد او هره طبقه ښایي چې خپله وظیفه په ښه شان اجرا کړي، که نه وي اجتماعي سعادت لاس ته نه راځي.))(۲۳: ۵۸۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم د خپلو ټولنپالو لیکنو په لړ کې په ټولنه کې یو بل اساسي مضمون ته هم اشاره کوي، سره له دې چې دا خبره اوس د یوې کلیشې حد ته رسېدلې چې ښځه د ټولنې نیمه برخه ده او د هر یو په ژبه دا خبره خوره ده، خو کله چې عملي ډګر ته داخلېږو، هېڅکله هم ښځو په ټولنه کې د ټولنې د نیم بدن رول نه دی ترسره کړی او نه چا دې رول ته پرې ایښي دي. په ټولنیز ژوند کې د ښځو د فعال ګډون یوه برخه هم انتخاباتي پروسه ده، چې اوس هم ډېری افغانان حاضر نه دي، خپلې خویندې او میندې یې په ازادانه توګه په ټاکنو کې ګډون وکړي. استاد خادم له نن څخه شپږ اووه لسیزې وړاندې دې نقطې ته متوجه شوی و او دا نیمګړتیا لا نیمه پېړۍ وروسته هم هماغه شان محسوس ده.

استاد خادم په ټاکنو کې د ښځو پر ګډون ټینګار کوي او په دې برخه کې دخپل وخت اساسي قانون ته اشاره کوي، هغه په دې باب وایي:

((نوي اساسي قانون ښځو ته پوره حقوق ورکړي دي، د اساسي قانون د پاس کېدلو په وخت کې په لویه جرګه کې هم د ښځو نماینده ګانې موجودې وې او اوس هم ښځې د پارلمان د عضویت لپاره د کاندیدېدلو او رایه ورکولو حق لري، خو دغومره ده چې ښځې تر اوسه د سرشمارۍ په اساس د نفوسو تذکره نه لري، نو باید چې د خپل هویت د ښودلو او شخصیت د اثبات لپاره انتخاباتي حوزو ته ورشي او د هویت ورقه واخلي، د دې لپاره چې د انتخاباتو د مراقبت جرګه ښځه وپېژني، باید خپل کوم محرم شخص چې تذکره لري له ځانه سره بوځي. دا مسله څه ډېر مشکلات نه لري، خو په هر صورت اوس چې په ښځو کې د سواد او پوهې خاوندانې ډېرې دي، باید خپلو قانوني حقونو ته ملتفتې واوسي او د دې فرصت نه پوره استفاده وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په رایه ورکولو کې د ښځو دلچسپي اخیستل ضروري خبره ده، د ښځو حقونه مودې مودې خوړل شویدي، نو اوس چې قانون ښځو ته حق ورکړی دی، نو که ښځې د دې حق نه استفاده نه کوي، نو گویا معنا به یې دا وي چې ښځې خپل حق نه غواړي، یا دا چې ښځه په سیاسي او اجتماعي مسلو کې د حق او برخې اخیستلو استعداد نه لري، زموږ په عقیده خو ښځه هم لکه نر انسان دی، دې ته هم خدای (ج) عقل، فکر او دانش ورکړی دی. ښځه کولی شي چې علم او مطالعه وکړي. ښځه کولی شي چې د انسانیت لپاره خدمت وکړي. ښځه کولی شي چې لوی شهرت حاصل کاندي.

یوازې دا دنده چې ښځه گوندې د ښکلو هنرونو، ارټ او صنعت استعداد لري او د علومو، فنونو، سیاسیاتو او اجتماعیاتو استعداد نه لري، بلکې ښځې ټول انساني استعدادونه لري، څه زمانې داسې تېرې شوې چې ښځې حیثیت نه لاره، بلکې د غلامۍ دوره په ښځه او نر دواړو تېره شوېده اوس باید ښځې په پوره حریت سره د قوم، وطن او مملکت په چارو کې داخلې وي، خو دا کار په قانوني ډول نه و. اوس زموږ قوانینو صراحت وکړ او دا مسله په ښه صورت حل شوه.

د افغاني ښځو شهامت او مېړانه د افغانستان په تېر تاریخ کې د نارینه وو نه کمه نه وه او اوس هم دافغانانو د ازادو قومونو په ټولو واقعاتو او حوادثو کې ښځې له نارینه وو سره اوږه په اوږه ولاړې وې. به جرگو کې شاملې وې، په جنگونو، سنگرونو او دفاعي چارو کې موثر رول لري، د کرکیلې، مالدارۍ او د کور د پخلي او مېلمه پالنې زیاته برخه د ښځو په ذمه ده. اوس موږ د افغانانو د ښارونو ښځو ته دا غږ کوو چې خپلو نورو خویندو ته دې وگوري، یوازې په فیشن او غربي تقلید پسې دې نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

گرځي. د علم، کمال کار کسب او په اجتماع کې د پوره برخې اخیستلو امتحان دې ورکړي.

دغه دی د امتحان ورکولو یو میدان په انتخاباتو کې برخه اخیستل دي، دا مخه د ښځو لپاره کامله ازادي ده.)) (۲۴: ۱۲۲۳)

په پورتنۍ لیکنه کې نه یوازې په ټاکنو کې د ښځو پر ګډون ټینګار شوی، بلکې هغه حقوق چې اساسي قانون ښځو ته ورکړي، له هغو څخه پر ګټې اخیستنې هم ټینګار شوی، نن هم زموږ نوي اساسي قانون (د استاد خادم د زمانې له اساسي قانون څخه پوره شپږ لسیزې وروسته) په ټاکنو کې ښځو ته د ګډون پوره حق ورکړی، خو نه ښځو له دې حق څخه پوره ګټه پورته کړې او نه ورته حالاتو او نامناسب چاپېریال له دې حق څخه د کار اخیستلو پوره مجال ورکړی دی. د استاد خادم لیکنه موږ ته له نن څخه د شپږو لسیزو وړاندې تصویر راکوي، خو دا تصویر لا اوس هم په همغه شکل ژوندی دی او څه ډېر بدلون په کې نه دی راغلی.

د خادم صیب پر نثري لیکنو سربېره د هغه په نظم کې هم ټولنپالنې ته پاملرنه شوې او ډېر ځایه د ټولنې سمون، پرمختګ، تعادل او ثبات ته نغوته شوې ده. هغه په ټولنه کې د عالم رول ته اشاره کوي او وایي:

عمــــل هــــم کــــار دی، پــــه حقیقــــت کــــې
عــــالم عامــــل دی، پــــه جماعــــت کــــې
ځینــــې ښــــودل کــــا ، ځینــــې کــــول کــــا
دا تقســــیم شــــوی، دی پــــه فکــــرت کــــې.

خادم په ټولنه او د ژوند په چارو کې پر (اعتدال) ټینګار کوي او وایي هر کله چې په ټولنه کې تعادل نه وي، سوکالي له منځه ځي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دنیـــا ودانــــه، پــــه اعتــــدال ده
دا د ژونــــــد لاره، او د کمـــــــال ده
ژونــد کـــه د فـــرد وي، کـــه د ټـــولنې
بـــې توازنـــه، ښـــادي محـــال ده.

خادم د ټولنپالنې او ټولنپوهنې په باب ځانګړي اثار لیکلي او (نوی ژوندون) د ژوند (نوې لاره) ګڼي، په یوه څلوریزه کې پر هېوادوالو غږ کوي چې همدا لاره تعقیب کړي:

خــــادم ایســـــتلې ده، نــــوې لاره
نـــوي ژونـــدن تـــه، ســـمه هـــواره
ټولنپالنـــــه ، نـــــوې رڼـــــا ده
پاڅـــه روان شـــه، بـــې خـــوف و ډاره

دی ګډوډي د ټولنې او ځوان نسل تباهي بولي، ټوله کې یې د قام تباهي ګڼي او وايي چې ډېرې بدمرغۍ له همدې ګډوډۍ څخه زېږي:

محــیط ګــډوډ کــړه، ځــوان بــه ګــډوډ شــي
چــې ځــوان ګــډوډ شــو، قــام بــه ګــډوډ شــي
پــه ګــډوډۍ کــې هــر څــه کېــدی شــي
هــر څــه بــه کــړی شــې شــان بــه ګــډوډ شــي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد د (خپلواک پښتون او ټولنپالنه) په نامه په یوه څلوریزه کې یو ځل بیا خپلو هغو کتابونو ته نغوته کوي چې ده، د پښتون او په ټوله کې د افغان ولس د ویښتابه لپاره لیکلي دي:

نــــوی ژونـــــدون دی، نــــوی رنـــــا ده
پـــــه نــــوي لار کـــــې، د ژونـــــد بقــــا ده
خپلــواک پښــتون تــه، چــې پــرې رســبږي
ټولنپالنــــــــــه ، مــــــــو مـــــــــدعا ده.

او په پای کې د یوه (ټولنیز اعلان) په توګه پر خپلو هېوادوالو غږ کوي چې د ټولنې، وطن او ملت د بقا په خاطر څو شیان ضروري دي چې هغه باید خوندي وساتل شي:

چــې وطــن، ژبــه، ملــت در څخــه لاړ شــي
نــو بــه څــه شــی، درتــه پــاتې شــي افغانــه
خلــک پــه ژبــه را ټــولېږي، پــه وطــن کــې
بیــا پــه دوی شــي، د ملــت خونــه ودانــه.

ددې بحث په پای کې غواړو یادونه وکړو چې د ټولنې د استحکام، جوړښت، رغښت، پرمختګ او سوکالۍ په برخه کې د خادم صیب په اثارو کې نورې لیکنې او نظمونه هم وو، خو موږ یې دا یو څو د بېلګې په توګه راوړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمونپالنه

لکه څنګه چې مو په تېرو برخو کې یادونه وکړه، استاد خادم یو ملتپال، دینپال او ټولنپال لیکوال و، دغسې یو سمونپال لیکوال او شاعر هم و. ده د ټولنې دسمون او پرمختګ لپاره چې څه کولای شول هغه یې تر سره کړل. د لیکوال په وس کې له قلم او لیکنې پرته نور څه نه شته، خادم هم د خپل وس تر وروستي بریده د ټولنې د اصلاح لپاره خپل قلم وکاراوه او په دې برخه کې یې په لسګونو لیکنې وکړې، خادم هم په نظم او هم په نثر کې د ټولنې د اصلاح لپاره ژور مفاهیم وړاندې کړل او ټولنې ته یې د خپلې اصلاح لارې په ګوته کړې. کومې لیکنې یا نظمونه چې خادم صیب یوازې په مشخص ډول د ټولنې او ولس دسمون لپاره لیکلي، هغه په دې ډول دي: ((د اصلاح لاره، د خپل هر فعل اجر، نجات په څه کې دی؟، د انصاف دارای یوه نمونه، ښځه د پښتنو په جامعه کې، نېکان او محسنان، تشدد او سختي، متقابل اخلاق، ګډون، رښتیا او دروغ، انصاف در وزن و ترازو، د مېرمنې او خاوند ګډ ګوزران ، د چا غیبت مه کوئ، زړه سوی او مهرباني، د اجتماعي سمون لیاره، اجتماعي حقوق، په سیاسي مبارزه کې تقوا، متقابل احترام، په مملکت کې اصلاحي فعالیت، قوت او نېکي، سمه لار، د ځان تربیت، د سړیتوب لار، سپینتمن وایي، غم او زغم، اعتدال، ښځه انسان دی، د وطن اصلاح.)) او ځینې نورې لیکنې او نظمونه چې دلته به یې ځینې د بېلګې په توګه راوړو او خپل لنډ لنډ تحلیل به هم ورسره ملګری کړو. د سمونپالنې په برخه کې د استاد خادم لیکنې پر درېو محورونو راڅرخي. الف- فردي سمون، ب-ټولنیز سمون،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج- هېوادنی سمون. چې دلته یې همدې درېو برخو ته په لنډیز سره اشاره کوو:

الف- فردي سمون:

استاد خادم په یوله لیکنه کې چې (د اصلاح لاره) نومېږي، د یوې ټولنې اصلاح په یوه ساده مثال سره توضیح کوي. دی په دې لیکنه کې دا واضح کوي چې پر یوه ناړامه شخص متواتر فشار، شکنجه او زور کارول د اصلاح لاره نه ده، تشویق، هڅونه او یو شخص ته د ښو کارونو د چانس ورکول هم کولای شي، یو منفي شخص پر یو مثبت شخص بدل کړي. دی په دې برخه کې د انګلستان د یوه چارواکي مثال راوړي چې څنګه یې یو منفي کرکتر په خپل تدبیر او هڅونه پر یوه مثبت شخص بدل کړ. زموږ په ټولنه کې هم د سمونپالنې داسې بېلګې وې. محمد ګل خان مومند چې کله په کندهار کې تنظیم رییس و، نو له ډېرو هغه سرزورو اشخاصو یې په ډېر تدبیر او هڅونه د قانون د حاکمیت لپاره کار اخیسته چې پخوا یې قانون ته غاړه نه ایښوده. د استاد خادم د دې لیکنې هدف دا دی چې د زور او فشار د کارونو په انډول کله کله تشویق او هڅونه د زیاتې اصلاح سبب ګرځي. استاد خادم وایي:

((اورېدلي مو دي چې د انګلستان پادشاه پنځم جارج د تخت د کېناستلو مخکې یو وخت امیر البحر مقرر شو، د هغه ځای قاعده ده چې هر نوی امر کومې ادارې ته ورشي، نو ړومبی څو ورځې خاص د دغه ادارې دفترونه ګوري، علم راولي او وروسته په کار شروع کوي.

پنځم جارج په دې سلسله کې کوم وخت چې د مامورینو د سوانحو دفتر ګوري، د یو سړي د سوانحو پاڼې یې ولوستلې چې پخوا څومره

(c) ketabton.com: The Digital Library

امران په هغه تېر شوي وو، ټولو په سرو قلمونو په دغه پاڼو کې د دغه شخص بېکاري او بد اخلاقي لیکلې وه.

امیر البحر (جارج) دغه سړی راوغوښت او د ده د سوانحو پاڼې یې ورښکاره کړې چې دغه دی ستا امرینو ستا په باب دا، دا یاداشتونه پرېښي دي، مګر زه نه غواړم چې ستا د سوانحو پاڼې په بدعملۍ ډکې وي، زه غواړم چې ته یو کاري او اخلاقي سړی شې! دغه دی زه ستا په مخکې ستا د سوانحو پخوانۍ لایحه شکوم، د ده د سوانحو لایحه یې وشکوله، دریاب ته یې واچوله، د دې ورځې نه وروسته سوانح بیا د سره څخه لیکل کېږي، اوس ته پوره اختیار لرې چې دخپلو سوانحو په لایحه کې د هر شي په لیکلو راضې اوسې، هغه به ولیکل شي!!

وایي چې د دې واقعې څخه د دغه سړي په حیات داسې عمیق اثر ولوېد چې تر دې وروسته هغه بېخي بل سړی شو او ښه ښه خدمتونه یې د لاسه وشوه.)) (۲۳: ۱۷)

دا له فشار او قوې کارولو پرته د فردي سمون یوه بېلګه وه.

استاد خادم په ټولنه کې افراد پر څلورو کته ګوریو وېشي: (خپل چاري، سادګان، تاجران او نېکان)

استاد ددې هرې کته ګورۍ ځانګړنې بیانوي، په دې ترځ کې نیکي هم تعریفوي او صالح اشخاص هم په ګوته کوي. دا ډول لیکنې د استاد په اثارو کې د فردي او ټولنیزې سمونپالنې څرګندې بېلګې دي. د موضوع د لا څرګندتیا په خاطر به ښه وي چې د (نېکان او محسنان) په نامه د استاد خادم خپله لیکنه دلته راوړوو:

((وګړي په اجتماعي لحاظ موږ په څلورو ګروپو ویشلي وو. خپل چاري، سادګان، تاجران او نېکان یعنې محسنان. د درې اولو ډلو څخه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېو مخکې مقالو کې څېړنه وشوه او د دوی خواص ممیزات او نښې وښودل شوې. اوس غواړو چې نېکان او محسنان وښیو: وګړي ګومان کوي چې نېکان بس هغه خلک دي چې دوی پټه خوله، بېغرضه، بې ازاره او مظلومان وي.

مګر نه! بې ازاره خلک، خو هغه خلک دي چې موږ په ساده ګانو کې ګڼلي دي. نېکان او محسنان هغه کسان دي چې په منفي صفتونو او عباراتو د دوی تعریف کېږي. نېکان او محسنان د بابا ادم د اولاد بوره او مالګه ده. که دا ډله خلک په انساني جامعه کې نه وای او نه پیدا کېدای، نو ژوند به سراسر تریخ، ستغ او د زهرو ګوټ و، بیا به نو ددغسې ژوند څخه مرګ ډېر خوندور او مستریح و.

زموږ خالق جهان پیدا کړو په دې جهان کې ډېر ښه او بد، سپین او تور، مضر او مفید، خواږه او ترخه څیرونه پیدا شول او د ده قدرت وغوښتل چې د جهان ترکیب له متضادو شیانو څخه وکاندي. په دې عالم کې انسان هم پیدا شو، انسان یوه جامعه نسخه ده، هر هغه څه چې په ټول عالم کې وو، تقریباً هغه ټول د ده په ذات کې راغونډ شول، نو ځکه په خپله د انسان په خټه کې زمیني او اسماني، ملکي او شیطاني، نفساني او روحاني ګټې، منفعت او مادي خوند څخه یې نور هدف نشته، نو په عین زمان کې په همدې نوعه کې د داسې کسانو پیدا کېدل هم یوه طبیعي خبره ده چې هغوی د خیر، افادې، د عالم د تعمیر او خوشحالۍ لپاره ځانونه وقف کړي وي، زه پوهېږم چې ډېر خلک دا خبره نه مني او هغوی وایي چې انسان هم د نورو حیواناتو غوندې پوه او زمانې دومره لوی علما او فلاسفه د دې خبرې قایل او معتقد دي چې سړی یې د نوم په اورېدو د تاثیر لاندې راځي او بیا نو خپل فکر نه کوي. مګر دغسې ډېر قرون او اعصار په دې انسان تېر شوي دي او دغسې ډېرې د علم په رنګ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقیدې باطلې او مزخرفې ثابتې شوې دي چې یوه له هغو څخه د انسان د شلم قرن دغه سوچه مادي نظریه ده چې انسان یو خالص لذت پرست او منفعت خوښوونکی حیوان ګڼي او دغه لذت او نفع هم هغه لذت او نفع ګڼي چې خاص وده ته راجع وي. د دغه نظریې خاوندان د انسان د تاریخ ټول رجال، حوادث او مسلکونه په همدغه تله تلي او په همدغه شان یې تحلیل کوي، دوی نه مني چې انسان څنګه د نورو د پاره لاغرضه ایثار او فداکاري کولی شي؟! دا ډېر اوږد بحث دی، د دې موضوع ټول دلایل او اسناد دلته راغونډول ګران او مشکل کار دی.

دا موضوع دومره مبسوطه او وسیعه ده چې لوی کتاب لیکل غواړي، خو سره د دې ټولو خبرو بیا هم دومره ویل په کار دي چې که د انسان طبیعت همدغسې مادي او خپل چاري وای او د دنیا د تاریخ ټولې انساني واقعې فریبونه، دروغ او مزخرفات وای، نو د انسان په فلسفه او ادبیاتو کې به د خیر، فضیلت، ایثار، فداکاري، عشق، محبت، مینې او فایده رسانۍ لغات او کلمات څنګه موجود شوي وای!

که څوک ووایي چې د انسان په ژبه او لغت کې خو د شیطان او شریک الباري لغت هم شته او ناممکن هم یو لغت دی، مګر دلته فکر په کار دی چې د شریک الباري او ناممکن لغات منفي تعبیرونه دي، نه مثبت حقایق. خیر، نیکي او خوبي خو د انسان په لغت کې د یو مثبت حقیقت په صورت راګډ شوي دي. بله خبره دا ده چې هر کله ومنو چې د انسان په نوعه کې شیطاني طبیعتونه او هغه چې سراسر ځان غواړي او د بل په هېڅ ضرر رسولو اړ نه وي، موجودېدای شي، نو څه مانع موجود دي چې یو خالص منور، منافع او فیاض انسان دې هم پیدا شي؟ اګر چې له هرې خوا د نفې او اثبات د پاره دلایل پیدا کېدی شي، خو چې انسان خپل ضمیر ته رجوع وکړي هېڅکله د خیر، نېکۍ، عشق او ښکلا څخه ابا نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، بلکې دغه حقیقت ته په سجده پرېوځي، دغه حقیقت چې کوم وخت جسماني جامه واغوندي او د انسان په صورت رابښکاره شي، نو نېک او محسن سړی ورته ویل کېږي. نیکي او احسان هغه ښېګڼې ته ویل کېږي چې د غرض په ناولتیا ککړه نه وي:

د نیک او محسن لپاره دا لازمه نه ده چې په سر به یې جوغه ولاړه وي. دا یو طبیعت دی او یو فطرت دی. دغسې یو شخص خوند او مزه اخلي چې خلک مسعود خوشحاله، مرفه او مطمین وګوری او د همدغه عشق او خوند لپاره د ده حیات او ژوند وقف وي. په خپلو ناکامیو، الامو او مصایبو کې چې د نورو د سعادت لپاره وي، ډوب وي، خو دی غواړي چې لږ نور عذاب هم په خپل سر واخلي، څو چې په خلکو هوسایي راشي.

دغه کار مکر، فریب او ریا نه وي، بلکې دغه د ده طبیعت شوق او اراده او جبلي ذوق وي، دی کله د ځانه سره ډېر ژاړي، خو د نورو د پاره او کله هېڅ نه ژاړي. ځکه چې په عمل کې دومره منهمک وي، چې ژړا د پاره وخت نه لري. دغه انسان د نورو غوندې ښکاره ظاهره خو څه د بزرګۍ ښکرونه نه لري، خو حقیقتاً د ده زړه د ورېښمو د یو نري ویښته نه هم ډېر نرم، ولې قوت او اراده یې د فولادو او الماسو څخه کلکه وي. یو مرګ کولی شي چې د ده د فعالیت مخه ونیسي، بل هېڅوک نه!

مګر دا نېک او ښاغلی انسان مرګ یوه طبیعي او پېښېدونکې واقعه ګڼي، له مرګه دومره نه وېرېږي چې خپل وظایف او انساني ذوق او انسان پرستي د هغه له ډاره پرېږدي، یا پکې اهمال وکړي، دښمني په دغه سرشت کې نه وي هغه هر څه د نېکۍ لپاره کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یې هم نه ده چې دغه سړی گناه نه کوي. داسې هم نه ده چې په ده باندې خلک اعتراضونه او انتقادونه نه لري. داسې هم نه ده چې دی دښمنان نه لري. داسې هم نه ده چې دی قهر نه لري. داسې نه ده چې دی د انسان د طبیعي خواهشاتو څخه خلاص وي. دغه ښاغلی سړی خوري، څښي، اغوندي د نورو په شان کور کهول هم لري، قهر او محبت هم لري. خلک ورسره دښمني او دوستي هم کوي، خو د ده معیار د نور انسانانو له معیار څخه ډېر لوړ وي. د ده دښمنان دغومره سر سخت وي، لکه دوستان یې چې وي. قهر او مینه یې د نورو خلکو سره ډېر فرق لري، خو چې ورته په غور وکتل شي، د ده ښه او بد هم د خلکو د کلاسیکي معیارونو سره ډېر فرق لري. ډېر کرته دغسې یو انسان دې دنیا ته راشي او بېرته لاړ شي او څوک یې ونه پېژني او دی هم موفق نه شي چې په خلکو ځان وپېژني. داسې هم کېږي چې تمهیدونه کېږدي او نتیجه ورنه کړي.

داسې هم کېږي چې انسانانو ته داسې کامیابۍ او ارمغانونه راوړي چې تر ډېرو نسلونو یادېږي او د ده د کېنولو ونو لاندې خلک کېني او مېوې یې خوري.

دنیا کې تغیر راغلی دی او نور به هم په کې راشي، مگر په دنیا کې به دغه څلور طبقې خلک موجود وي، هو، د انسانانو په سویه کې به فرق راشي. داسې به وشي چې له انسانانو څخه به خود غرضي کمه شي، خو په عمرونو به خود غرضي ورکه نه شي او چې څو پورې خود غرضي موجوده وي، دغه خیر خواهان به هم پیدا کېږي، دنیا به د دغه فعل او انفعال په واسطه وړاندې ځي. دغه نېکان په کومه طبقه، نژاد او مسلک پورې اړه نه لري. دغه یو انساني طبیعت دی، په انسان تعلق لري، دا هم وایم چې دنیا کاپتیالیزم ته لاړه شي او که دغسې خلک ډېر نادر او نایاب دي. منم چې د دوی نظریات په سلو کې سل نه عملي کېږي، ولې د دوی په رنگ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

عالمونه رنګ کېدای شي. دغسې خلکو ته نوابغ هم وايي او لکه څنګه چې د دنیا هر څیز قسمونه او مدارج لري، همدغسې نبوغ هم قسمونه او درجې لري، چې دنیا ورنه خالي نه شي پاتې کېدای.)) (۲۳: ۵۷۷)

ب- ټولنیز سمون:

استاد خادم تر فردي سمون وروسته ټولنیز سمون ته راځي، په دې باب خپل نظر څرګندوي او د اجتماعي سمون لاره ښيي. استاد په یوه لیکنه کې چې (د اجتماعي سمون لیاره) نومېږي، د سمون بېلابېلو لارو ته نغوته کوي، دی وايي دا د پوهانو دنده ده چې د خپلو ویناوو او لیکنو له لارې ناپوهانو ته د ژوند لاره وښيي، سم تبلیغات د سمون بله لاره ده. استاد د الهي ارشاد له مخې د سمون لاره ښيي؛ (د بدو رفع او اصلاح دې په ښه خبره او سلوک وشي.) دی د اجتماعي سمون لاره په دې ډول بیانوي:

((ویل او لیکل د پوهانو له خوا، د ناپوهانو د اصلاح او سمون د پاره زرینه لیاره ده. په دغه اساس ښه فکرونه تصمیم کېږي، ښه نظریات منځ ته راځي او په ناسته ولاړه، نشست و برخاست، جلسو او کنفرانسو بې تربیې خلک تربیه کېږي، په دغه لیاره ټوله دنیا تللې ده، پس له معارفه ښه او موثره چاره همدغه ده.

صحیح تبلیغات په لړه موده کې زیات تاثیرونه بخښي (ښو ته ښه ویل او بدو ته بد) چې اغراض په کې مداخله ونه کاندي، د اصلاح بهترینه ذریعه ده او که په کومه جامعه کې سړی دځینې موجباتو له کبله بدو ته بد نه شي ویلی، نو ښو ته خو دې ښه وايي. زه په دغه اسانه او سهله طریقه خورا زیاته عقیده لرم. هو! لومړی لازم دی چې د اصلاحاتو شوقمن خپل اغراض له پښو لاندې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل او لیکل چې د اصلاح د پاره وي، ځان ته اصول لري. قران کریم دغه اصول داسې ښودلي: ((وجادلهم باالتی هی احسن)) او ((ادفع باالتی هی احسن السیئته)) د دې دا معنا ده چې د بدو دفع او اصلاح دې په ښه خبره او سلوک وشي. داسې نه چې د بدو ځواب دې په بدو ورکړی شي، ځکه چې د دغه صورت نه عداوت او دښمني زېږي او د هاغه بل څخه دوستي او محبت پیدا کېږي.

زموږ نوجوان لیکوال په ښه نظریه ښه شیونه لیکي، زما سره د دغو لیکنو قدر موجود دی، که دغسې ښې لیکنې ادامه شي، په دغو کې وطن، قندهار او طلوع افغان او خپله لیکونکو ته فایده ده. دا یو شی باید هر لیکونکی په خپل فکر کې ښه وتلي چې زما دا عبارات او کلمات به کوم رنجش او ازردګي پیدا کاندي، که پوهېده چې د چا د خپګان سبب ګرځي او د یو چا حیثیت خرابوي، لازمه ده چې نور هم کوشش وشي چې دغه جنبه یې اصلاح شي. د یو سړي ازرده کول او خپه کول د هغه د اصلاح سبب نه ګرځي، بلکې هغه سړی انتقام ته لا پسې اماده کوي. دغه سلسله دوام کوي او یو عالم شرونه پیدا کېږي. اګر چې رډ بډ چا ته د هغه عیوب ویل، د ادب طریقه نه ده او دغسې مضامین موږ نشر کړي او اخستي هم نه دي، په کنایه او اشاره یو سړی خپه کول هم ښه کار نه دی، وګورئ سترګکونه او تمسخر کول قران کریم منع کړي دي او شریعت ورباندې تعزیر ویلی دی.

د یو لیکونکي او مبلغ وظیفه ډېره درنه او باریکه ده. دا د ((کج دار و مریز))

پـــا درمیـــان قمـــر دریا تختـــه بنـــدم کـــرده
بـــاز میګـــویی کـــه دامـــن تـــر مکـــن هشـــیار بـــاش

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثال لري پیغمبران او مصلحین په دغسې باریکه لیار تللي دي. که موږ د ځان څخه څوک خفه کوو، گویا خپله ښنه په تبر وهو، ځکه چې زموږ د همدغو خلکو سره گذران لرو، که څه هم د نن عصر ازادي د جامعې د حق په مقابل کې د شخص ولوکه هر څوک وي، پروا نه کوي، مگر اوس موږ په دغه لیار کې مبتدیان یو.

هوا! دومره شی بل هم شته چې د قلم حق باید هر څوک ومني. عام الفاظ او عام اصطلاحات باید په خاصه معنا محمول نکړی شي. که څوک داسې کوي عاملې کلمې ځان ته رااړوي او ځان خپه کوي دا به د قلم حق نه منل وي. دغسې تنقید ته چې د عامو کلمو په ذریعه شوي دي، غیر مستقیم تنقید وایي. په دې پسې څوک نه گرځي او نه دا دومره قابل د خپگان شی دی.)) (۲۳: ۵۷۷-۵۵۸)

استاد خادم متقابل احترام او درناوی د ټولنیز سمون یوه بله اساسي لار گڼي، دی وایي، متقابل احترام د متقابل چلند پر بنسټ ولاړ دی، ته باید یو چا سره ښه وکړې چې بل هم درسره ښه وکړي، داسې نه چې ته تر بله ځان په پوهه، مال او ټولنیز موقف کې لوړ وگڼې او له بله بیا هیله وکړې، څه چې ته غواړې بل یې باید هماغه شان درسره ومني. استاد خادم په دې برخه کې د اسلام دین پر لارښوونو هم ټینگار کوي، چې ټول خلک یې په ښه وضع، ښه تخاطب او متقابل احترام مکلف کړي دي.

هغه د (متقابل احترام) په نامه لیکنه کې وایي:

((د متقابل احترام معنا دا ده چې زه به تاته په درنه سترگه گورم او ته ماته. زه به زه به ونکړې؛ زه به تا سره په سلام او خوږو عباراتو مخامخ کېږم او ته هم باید له ما سره همدغسې وکړې؛ هېڅوک دا نه شي ویلای

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې زه عالم فاضل، منصبدار، سپین ږیري، مشر پلانکی او پلانکی یم او دا بل ناپوه، بېسواده، بې منصبه، کشر، دا او دا دی- نو ځکه زه ورنه زیات حق، وجدان او شرافت لرم او په دې لحاظ ما که هر قسم وضع او کار کاوه، دی به زما لحاظ کوي.

د اسلام دین ټول خلک په ښه وضع، ښه تخاطب او متقابل احترام مکلف کړي دي. بد عبارات، بد نوموونه اخیستل، چا پورې خندا، پوسخند، کنایه او اشارت، تردې چې د سترګو کږول او داسې لفظ یا وضع کول چې په کې د بل تحقیر یا سپکاوی وي، حرام او ممنوع ګڼلي دي.

په دې باب کې صریح ایتونه موجود دي او ډېر حدیثونه هم په دې معنا کې راغلي دي چې د لا ضررو لا ضررفي الاسلام، که د دنیا قوانینو ته مراجعه وکړو، نو د (یونو) انساني حقوق وایي چې هر شخص د ضمیر، وجدان او شرافت او حیثیت خاوند دی، معنا یې دا ده چې هېڅوک دا حق نه لري چې د وجدان او شرافت په لحاظ ځان ته په زیات او بل ته په لږ حق قایل شي. د شعراوو او حکیمانو اقوال وایي، ادمیت احترام ادمی است.

د افغانانو او پښتنو په دنیا کې که څه هم دهمځولتیا او ملګرتیا په عالم کې د خوشطبعۍ لپاره ډېرې ټوکې ټکالې شته، خو په عامو محاورو، مجلسونو او معاشرت کې د ورور، عزیز، ملګري مېرمن، خور، ادې، بابا، کاکا، ماما، لالا، رورکي، کوکی، لالی، ګل، خان، د زړه سر، سردار، اغا او ښاغلي خطابونه موجود دي چې ډېر خواږه، درانده او مینه ناک دي، څوک چې د بل چا احترام نه کوي، په لفظ، وضع یا په زړه کې د خلکو کموالی کوي، داسې چې خلک غولوي، مستعملوي یې یا یې تېرباسي، نو پښتانه وایي چې ډېر سپک سړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن چې د خدای په فضل زمونږ په وطن کې سواد او علم خپرېږي، ښځې ازادۍ ته ورسېدې، پوهه او تهذیب عامېږي، حقوق او قوانین خپل ځای نیسي. د کار او فعالیت ساحه پراخېږي، افغانستان په بین‌المللي ژوند کې داخل شوی دی، خلک مونږ ته راځي او مونږ دنیا ته ځو، نو باید خپل د ژوند محترمانه او نجیبانه کرکټر ښکاره کړو. ښځې، ماشومان، سپین ږیري، مشران، عالمان او استاذان، د افغانانو په سوسایټي کې په درنه سترگه کتل کېږي.)) (۲۳: ۵۹)

ج- هېوادنی سمون:

استاد خادم، تر فردي او ټولنیز سمون وروسته پر هېوادني سمون بحث کوي او هغو ټکو ته اشاره کوي چې د ټول هېواد په کچه د سمون او اصلاح سبب گرځي. دی هېوادني اصلاحات د وخت او چاپېریال تابع بولي. اول باید اصلاحاتو ته زمینه برابره شي او بیا د اصلاحاتو پلان وړاندې شي، کله چې ټولنې کې د اصلاحاتو د هضم ظرفیت نه وي او اصلاحات پرې عملي کېږي، د داسې طعام مانا نه لري چې یو ضعیف‌المعده انسان ته په زوره ورکول کېږي. استاد خادم په دې لیکنه کې د هېواد په کچه سمون په ښه ډول توضیح کړی دی، هغه د سمون لپاره، اعتدال، کورني او بهرني حالت ډېر ضروري گڼي او پر فشاري او بې وخته اصلاحاتو ټینگار نه کوي، ځکه چې داسې یو ډول اصلاحات د غازي امان الله خان په وخت کې تجربه شوي وو.

استاد خادم (په مملکت کې اصلاحي فعالیت) تر عنوان لاندې لیکنه کې لیکي:

((څومره چې یو لوی لوښی د یو لوی ځایه څخه راولوېږي، هماغومره دړې وړې کېږي، دا تمثیل زموږ په مملکت صادق دی چې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرې مودې څخه د څه اسبابو او عواملو له امله چې اکثره يې خارجي وو انحطاط وکړ.

مگر يو مملکت چې يو وار انحطاط وکاندي، د هغه پورته کول په يو مخ نه کېږي، که څوک دا فکر لري، هغوی کله کله داسې خسارې هم ويني چې د دوی نه، بلکې د مملکت په ضرر هم تمامېږي. لکه چې داسې مثالونه د دنيا په ټولو اقوامو او زموږ د وطن په تاريخ کې هم ليدل کېږي.

اجتماعي اصلاحات د قوم د فکر اصلاح پورې اړه لري، کوم وخت چې يو قوم د يو فکر او يو اصلاحي پلان د منلو د پاره تيار نه وي او په زوره ورباندې تطبيق کېږي، نو هغه د هغه طعام مثال لري چې يو ضعيف‌المعده انسان ته په زوره ورکړی شي او په پای کې په هغه قی او دستونه ولگوي.

د يوې جامعې د فکر اصلاح کولو که ډېر فعاليت هم په کې وښيي، وخت او زمان او د داخلي او خارجي اوضاعو په مساعدت پورې اړه لري.

سره د ټولو خبرو اوس بايد دا ووايو چې د څو وروستيو کلو په ظرف کې زموږ په مملکت کې يو اصلاحي فعاليت جاري دی، ځينې کسان عادت لري دوی حال ته گوري او له ماضي سره يې نه تطبيقوي. که رښتيا ووايو د شل کالو راهيسې په مملکت کې خورا ډېر اصلاحات شوي دي. هغه کسان چې انتقاد مفيد شی گڼي هغوی بايد په دې هم پوه شي چې تحسين او تمجيد او شکر هم د نعمتونو په زياتوالي کې مهم عامل دی. دا ننني اوضاع که د مملکت د شل کالو مخکې اوضاعو سره مقابله کړو، نو هغه وخت به موږ ته يو متمايز فرق معلوم شي چې د مملکت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلاحي لیاره کې شوی دی. موږ باید د دغه اصلاحاتو او د هغو د عاملینو تقدیر او تمجید وکړو.

د دې وخت او هغه وخت لوی فرق دا دی چې هغه وخت خلک کاملاً بېخبره وو، هغوی په دې فکر کې ډېر کم لوېدل چې زموږ حیات هم د دې نه بهتر کېدی شي او د دې د پاره باید څه وکړو؟

اوس خلک دومره هوښیار شوي دي چې تقریباً د دنیا د هوښیارو خلکو غوندې ښه او بد سنجولی او د اصلاحاتو لیارې ورته هم لټولی او پیدا کولی شي. البته د دغو افکارو عملي کول د زمان او مکان د تقاضاو پورې ضرور اړه لري چې هوښیار خلک ورباندې پخپله پوهېږي.

اوس که ځینې شکوې او شکایتونه اورېدل کېږي، د دې لوی عامل دا دی چې خلک پوه شوي دي، د حیات معیار سنجوي او کوشش کوي چې هغه حاصل کاندي چې دا پخپله د ترقۍ او اصلاحاتو لوی سبب دی. هغه امنیت او ارامي چې نن روی کار ده، یقیناً شل کاله دمخه نه وه، د حیات کوم معیار چې نن ثابت شوی دی، په هغه د شل کاله مخکې وضعیت سره د سره مقایسه کېږي نه. دغسې مهم د مملکت په هره خوا او هره ډډه کې محسوس تحول او تطور راغلی او اوضاع د پخوا په نسبت په اصلاحي صورت امید افزا دی.

هغه ځوانان چې غواړي مملکت په سرعت ترقي وکاندي، هغوی ته لازم دي چې د خپل حکومت سره د موافقت په صورت د اصلاحاتو د پاره د افکارو د تنویر په لیار کې کومک وکاندي او زمینه تیاره کړي، ځکه موږ نه شو کولی چې کوم کارونه چې قوم د هغو منلو ته تیار نه دی، قوم باندې یې په اجبار اجرا کړو، سره د دې چې ځوانان باید د اجبار څخه مخالف اوسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ باید د مملکت د اصلاحي اوضاعو ښخه مطمین اوسو او هغه بدبیني چې مملکت ته ضرر لري، له ځانه لیرې کړو.

په اخره کې وایم ژوندی دې وي اعلیحضرت محمد شاهر شاه اصلاح غوښتونکی پادشاه او مترقي دې وي افغان او افغانستان.))

(۲۴: ۱۲۸۲-۱۲۸۳)

پر پورتنیو یادو لیکنو سربېره استاد خادم (د خپل هر فعل اجر، نجات په څه کې دی؟، د انصاف داری یوه نمونه، ښځه د پښتنو په جامعه کې، تشدد او سختي، اجتماعي اخلاق، ګډون، رښتیا او دروغ، انصاف در وزن ترازو، د مېرمن او خاوند ګډ ګوزران، د چا غیبت مه کوئ!، زړه سوی او مهرباني، اجتماعي حقوق، په سیاسي مبارزه کې تقوا) او ځینو نورو لیکنو کې هم په فردي، ټولنیزو او هېوادنیو سمونونو او د هغو پر لارو چارو ښه رڼا اچولې ده چې موږ د دې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله مجبور شو، پر هغو لیکنو له تبصرې ښخه تېر شو، خو که په مجموعي ډول په سمونپالنه کې د استاد ټولې لیکنې سره راټولې کړو، نو یو ځانګړی اثر ترې جوړېدی شي. پر نثري لیکنو سربېره استاد خادم په نظم کې هم سمون او سمونپالنې ته ځای ځای اشاره کړې ده. په یوه څلوریزه کې چې (سمه لار) نومېږي د سم او ښه سړي ځانګړنې ته اشاره کوي او وایي چې د (هوما) خوی لري او ځان له ناولو کارونو ښخه لرې ساتي.

سم سړی نه ځي، په کږو لارو
لمن را نغاړي، له بدو چارو
له چل فریب او، دغا نه څنګ کا
ساتي هوما تل، ځان له مردارو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا د (ځان تربیت) په باب وایي چې هر څوک غواړي د ښه خوی تربیت او انسانیت خاوند شي، نو ځان ته باید یولاربنود او مشر پیدا کړي:

د ښـــــو عاداتو، نـــــوم تربیـــــت دی
ښـــه خـــوی هماغـــه، د ښـــو عـــادت دی
اســـتاذ مرشـــد او، لیـــډر پیـــدا کـــړه
کـــه خـــوښ دې ځـــان تـــه، انســـانیت دی.

بیا (د سړیتوب لار) په گوته کوي او وایي چې د سړیتوب لار او معیار همدا دی چې یو څوک ښه لارښوونکی ولري او د هغو خبرو ته غوږ کېږدي:

د لارښـــوونکو، صـــحبت اختیـــار کـــړه
د دوی پـــه نغوتـــه، برابـــر کـــار کـــړه
دا ســـــمه لار ده، و ســـــړیتوب تـــــه
کـــه رســـېدل غـــواړې، و کـــوم معیـــار تـــه.

تر هغه وروسته د شخصیت جوړونې لپاره د مشرانو (سپینتمن) نظر راوړي او په هغه کې (نیت) (الفاظو) او (ښه عمل) ته اشاره کوي چې د یوه شخصیت د لوړاوي او د نړۍ د فتحې سبب گرځي:

ســـپینتمن وایـــي نیـــت دې ســـم کـــړه
وینـــا دې ښـــه کـــړه، الفـــاظ دې کـــم کـــړه
کـــار او کـــړه بویـــه، چـــې بـــې ازار وي
پـــه دې دریـ تو کـــه، فتحـــه عـــالم کـــړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم په خپله یوه څلوریزه کې (غم او زغم) ته نغوته کوي او وایي چې یو څوک د (زغم او غم) ظرفیت ونه لري، هغه به لویو پوړیو ته ونه رسېږي، دی دا څیزونه په ژوند کې حتمي ګڼي او د دنیا ځانګړنې یې بولي، نو که څوک غواړي د ژوند لوړو مدارجو ته ورسېږي، نو د غم د زغملو روحیه باید ولري:

چې ته سم نه شې. کار به سم نه شي
پېښې د غم به، در نه کم نه شي
د دنیا ګی دي ډېر کړاوونه
قوي روح بویه، بې له زغم نه شي.

استاد خادم په ژوند کې پر (اعتدال) ټینګار کوي او اعتدال په خپله د ژوند په مانا انګېري، دی د فرد او ټولنې او د ژوند په هر ډګر کې (اعتدال) لوی کمال ګڼي:

ژوندون پخپله، یو اعتدال دی
چې نا انډول شي، ژوندون محال دی
د جامعې، وي که دا د فرد وي
انډول په هر خوا کې لوی کمال دی.

استاد خادم وایي ښځه انسان دی، باید قدر یې وشي، دی د ټولنیز سمون لپاره د ښځو پر حقوقو او د زوی او مور پر برابرۍ او د هغوی پر تعلیم ټینګار کوي او همدا سمون او اصلاح یوه لاره ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښـــځه انســـان دی، انســـان یـــې بولـــه
زوی دی کـه لـور ده، یـو شـان یـې بولـه
غیـــرت و دوی تـــه، زده کـــول ښـــایي
دوی پښـــتانه دي، افغـــان یـــې بولـــه.

استاد خادم بیا په ملي کچه د وطن د اصلاح لپاره وایي، کله چې یو هېواد له ستونزو او دسیسو سره مخامخ شي، نو د اصلاح یوازینۍ لاره یې دا ده چې علم او اخلاقو ته کار وشي او دا عناصر پیاوړي شي، نو بیا کېدای شي، دسیسې، توطیې او اندېښنې کنترول کړی شي.

وطـــن چـــې وران شـــي، پـــه دسایســـو
خلـــک اختـــه شـــي پـــه خبـــایثو
قـــوت د علـــم او، اخلاقـــو ښـــایي
چـــې بریـــالی شـــي، پـــه وساوســـو.

د استاد خادم په ځینو نورو منظومو اثارو کې هم دسمونپالنې په برخه کې نورې یادونې هم شته، خو موږ یې دلته دا خو ځلوریزې د بېلګو په توګه یادې کړې. په ټولیز ډول استاد خادم د بل هر لیکوال په شان یو سمونپال شخصیت دی، خو دی په ټولنه کې د سمون او اصلاحاتو د راوستلو په برخه کې پر اعتدال ټینګار کوي او وایي چې افراطي اصلاحات د ګټې پر ځای په تاوان تمامېږي، نو لومړی باید چاپېریال مساعد او بیا اصلاحات پلي شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کره کتنه

د استاد خادم په منظومو او منثورو اثارو کې یوه پاموړ برخه کره‌کتنه ده. دی کره کتنه د ژوند په ټولو برخو کې د پرمختګ او سمون یوه اساسي وسیله ګڼي او له هغې پرته د فرد، ټولنې او نظام اصلاح ناشونې ګڼي. د خادم صیب د کره کتنې ژبه، مستقیمه، ساده او تېزه ده، په همدې خاطر خو یو شمېر اشخاص د ده د کره کتنې د صراحت او تېزوالي له میتود سره زیات موافق نه دي. د استاد په اثارو کې ګڼ شمېر داسې لیکنې او نظمونه شته چې په مستقیم ډول پر کره کتنې راڅرخي او ځینې یې بیا داسې دي چې په نا مستقیم ډول د کره کتنې تومنه او عناصر په کې موجود دي.

دلته غواړو لومړی د هغو لیکنو او نظمونو سرلیکونو ته اشاره وکړو چې په مستیقم او نا مستقیم ډول د کره کتنې جوهر او عناصر په کې پراته دي او بیا غواړو په بېلابېلو برخو کې د استاد خادم له خوا شویو کره کتنو ته نغوته وکړو، یانې ډلبندي یې کړو. دکره کتنې په برخه کې د خادم په اثارو کې څو ډوله کره کتنه لیدل کېږي: الف- ژبپوهنیزه کره کتنه، ب- ادبي کره کتنه، ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه. هغه لیکنې چې د کره کتنې په باب دي، ځینې یې په دې ډول دي:

(ادبي قاچاق، د پښتو شاعرۍ معیار، پښتو سمونه، پښتو لیکل او لولول، کور-لره، د غلطو شویو کلمو تصحیح، پښتو تصفیه غواړي، بدې، ملي منافقان، ایا افلاس سبب ارتشا است؟، ازادي څه مانا؟، د جلال اباد

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار بې اصوله دی، د پښتو ادبي معیار، په انتخاباتو کې تهدید او تطمع او ځینې نور نثرونه.

په نظم کې: (د ځان علاج ، بې تهدابه چې تعمیر کا، سیاست، فاسد حکومت، بد عملو ته ، د استعمار وسیله، فحش او شراب، بدنیتي، چل جوړول، د قام تباهي، واوا مسلماني، د تربگنۍ لعنت، سپین سترگي، دنیا واړه ټگي ده، مغربي فیشن او ځینې نور نظمونه.

الف- ژبپوهنیزه کره کتنه:

د کره کتنیزو لیکنو په لړ کې، استاد خادم د ژبې او ژبپوهنې په برخه کې هم یو شمېر داسې لیکنې لري چې دکره کتنې مالگه اوعناصر په کې څرگند دی. (پښتو سمونه، پښتو لیکل او لولول، د غلطو شویو کلیمو تصحیح، پښتو تصفیه غواړي) او ځینې نورې لیکنې د دې ډول لیکنو له جملې څخه دي. (پښتو سمونه) او پښتو لیکل اولولول) د استاد هغه دوه وړې لیکنې دي چې د لیکونو په بڼه لوستونکو ته د ځواب په توگه لیکل شوي دي. په دې دواړو لیکونو کې د پښتو دلیکني څرنگوالي په باب بحث شوی دی. لومړی راځم (پښتو سمونه)لیکنې ته!

((گرانه! د پښتو د گرامري اصولو لپاره قاعده داسې ده چې کوم وخت له اسم عام څخه اسم معنی جوړول مراد وي؛ نو د اسم معنی الحاقیه توری (سفکس) د اسم عام پورې یو ځای کوي؛ نو اسم معنی شي.

مثلاً: ورور، تربور او پښتون عام اسمونه دي، گلوي، ولي او واله؛ الحاقیه یا د سفکس توري دي، ورور؛ یعنې برادر، تربور؛ یعنې عموزاده، پشتون؛ یعنې دارنده پښتو؛ یعنې د غیرت او همت خاوند؛ نو کوم وخت چې ورور، تربور او پښتون څخه د برادرۍ، عمزادگۍ او افغانیت په معنی

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسم جوړوي؛ نو الحاقیه توری ورپورې کوي؛ نو وروروليي، تربورولي، پښتون ولي؛ یا وروړگلوي، تربورگلوي ترې جوړه شي.

پښتون گلوي صحیح نه ده؛ همدارنگه کله او د ځینې محاورو په لحاظ د پښتون (واو) لوېږي؛ نو پښتونولي یې وایي او د (واله) په الحاق سره له پښتون څخه پښتنواله جوړېږي؛ مگر ورور واله ا تربور واله نه ده صحیح او دلیل یې محاوره او استقراء ده؛ نو په دې اساس پښتونواله له پښتنواله څخه ضعیف دی او ضعیف صحت لري.)) (۲۳: ۲٦۷)

(پښتو لیکل او لولول) هم د همدغو لیکنو له جملې څخه ده، په دې لیکنه کې استاد، د نړه پښتو کلمو او همدارنگه له نورو ژبو څخه د راغلو مروجو کلموو د کارونې پر څرنگوالی بحث کوي. دی د دې پلوی دی چې کومې کلمې ساده، اسانه او عام فهمه وي، هغه دې کارول شي، نظر دې ته چې پر سوچه پښتو کلمو ټینگار وشي، خو د گرامر په برخه کې د پښتو ژبې د خپل گرامري جوړښت پر کارونې ټینگار کوي.

((اوس هغه وخت راغلی دی چې هم پښتو ولیکو او هم یې ولولو، یعنې په تدریساتو کې یې ننباسو، مگر د پښتو د لیکلو او لولولو لپاره بېلې بېلې مرحلې او مقامونه موجود دي، د هرې مرحلې او مقام تقاضا بېله ده او باید دغه تقاضاگانې یو تر بله گډې نه شي، ځکه که گډې شي، نو اصلي هدف چې د پښتو تعمیم او عملي کول دي؛ هغه پاتې او موانع او مشکلات به پیدا شي.

په شعر او شاعرۍ او ادبي مضامینو کې د روزمره محاورې څخه لږ شانې سرۍ ووځي، دومره ډېر عیب نه حسابېږي، ځکه د شعر او ادب ژبه د عوامو او حجرو له ژبې څخه لږ ډېر فرق کوي، که څه هم خورا ښه شعر او ادب هغه دی چې د فصاحت او بلاغت په اصولو برابر وي او دلته هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثقیل، غریب او متهجن لغات او کلمات راوړل ادبي عیب ګڼل کېږي، راغلو د تدریس او معارف ژبې ته، دلته اوس زمینه په ډېره ساده، بسیطه او اسانه محاوره قایل یم، هغه عربي، فارسي او هندي لغات او کلمات چې د پښتو په روزمره محاوره کې راګډ شوي او رایج شوي وي او په ژبه او محاوره کې روان خولې ته راځي، د دغو استعمال او اخیستل زه له هغو پښتو لغاتو او محاورو څخه چې تش په قاموسونو کې وجود لري؛ بهتر ګڼم، ځکه چې په دغه مرحله کې چې موږ غواړو چې پښتو عامه، رایجه او مانوسه کړو باید په سهل، اسان او خوزرنګ کې وښودل شي. ولې که د یوې معما په شکل کې وښودل شي، نو نفرت او مقاومت به د پښتو د تامین مخه ونیسي او مخصوصاً په دې حال کې چې بره او کوزه پښتونخوا کې فارسي او اردو ژبې له پښتو سره د رقابت کولو په میدان کې ولاړې دي، لیکن په هیڅ صورت سره زما د خبرې معنا دا نه ده چې د پښتو اصلي بڼه او لهجه او ګرامري حدود او مزایا دې پرېښودی شي، د دغو ساتل او تصفیه کول لازم او ضروري دي.

هو د پښتو خاص لغت او لوړې محاورې او ادبي اصطلاحات باید متدرجاً د معارف لوړو صنوفو او عالي کورسونو ته د تخصیص او اقتدا په لومړي سر کې له ډېرې ساده ګۍ، بساطت او له مشترکو لغاتو او روزمره محاورې شروع وشي.

زه پوهېږم چې زما د دې نظریې سره به د پښتو ځینې هواخان موافق نه وي، ځکه دوی به وایي چې له ابتدا څخه د خلکو ژبې باید د پښتو په اصلي لغاتو او محاورو وخوځول شي، دوی وایي: طفل ته چې هر څه وروښودل شي، هغه زده کوي، نو ولې لیاره اوږده کړو، مګر دلته یوه خبره موجوده ده، هغه دا ده چې دا کار د فطرت له اصولو څخه مخالف دی، وګورئ هر طفل چې اول په خبرو راځي، ځومره ماته ګوډه، لنډه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوتاه محاوره او ژبه استعمالوي. مور هم چې د ژبې اصلي معلمه ده، الفاظ او کلمات نرموي، پستوي او په خوله کې یې ورکوي، وګورئ د ډوډۍ نه ورته (دودۍ)، د مړۍ څخه ورته (پپه) او د سترګې نه ورته (تګه) جوړه کړي او علی هذالقیاس...

زه دا خبره بیا کول غواړم چې زما مدعا ژبه کړول نه دي، بلکې په اول سر کې ژبه نرمول او پستول او اسانول، وروسته په تدریج سره خپل اصلي معیار ته رسول دي. یقین لرم چې دا د ژبې د تعلیم او ښودلو اساسي لیار ده. د ژبې سوچه کول او په ژبه کې خپشاوه کول، دا هم یو ګډ کار دی، مګر دا د تعمیم له مرحلې څخه وروسته دی، هر کله چې ژبه په مکتوبونو، مکتبونو، اخبار، تبلیغ، تدریس، تالیف، تصنیف، شعر او شاعرۍ کې په عام صورت داخله شوه، ورو ورو به خپله د شاعر او ادیب او منتقد په قلم او ژبه، خپل مراحل طی کوي او ساده کېږي، هر کله چې خلک او علما پوه شي چې د قلم اصل کلم دی، نو په خپله ورو ورو قلم پرېږدي او کلم به لیکي، مګر په اوله مرحله کې د قلم په ځای لیکانۍ څه ضرورت لري، زه نه وایم چې دا کار بد دی، دا یو کار دی، دا دې هم وي، مګر په تعلیمي او تدریسي کتابونو کې دې دستي نه وي، څه لازم دی چې د کاغذ کلیمه وي، موږ د دې پر ځای چنغزی ولیکو، په دې مرحله کې چې د پوهنې وزارت د پښتو په تعلیمي پروګرام کې اوس له سره غوره کوي باید دا نظریه چې ما په اختصار سره ولیکله، له نظره ونه غورځوي.)) (۲۳: ۲۵۹) د استاد خادم پورتنۍ لیکنه که څه هم له نن څخه نیمه پېړۍ وړاندې لیکل شوې، خو ژبپوهنیز او کره کتنیز ارزښت یې اوس هم پر ځپل ځای دی، اوس هم موږ له همغې ویرې او ستونزې سره مخامخ یو، لکه نیمه پېړۍ وړاندې چې مخ وو، اوس هم د نږه پښتو کلمو په کارونه کې له افراطه او تفریط څخه کار اخلو، نو یوازې له ژبني

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلوه، بلکې له لیکنې پلوه یې هم په لیکلو کې ستونزې لرو، د خادم صیب نظر تر ډېره بریده منځلاری دریځ لري او د پښتو موقعیت یې هم له سیالو ژبو سره په پام کې نیولی دی.

ب- ادبي کره کتنه:

استاد خادم هغه ادبي اثر د ارزښت وړ ګڼي چې د کره کتنې یا انتقاد له فلتره تېر شوی وي، که په ټولنه کې پر یوه اثر نقد نه وي شوی، لیکوال یې خپل اثر ته په لوړ ارزښت قایل وي، یا هم له ناقدینو څخه غواړي چې د ده اثر د ده د خوښې مطابق وارزوي او د خپل اثر عیب په دې ډول له خلکو پټ کړي، نو دا یو ادبي قاچاق دی. دی وایي چې (قاچاق) یوه ترکي کلمه ده چې مانا یې په پټه د شیانو تېرول دي، لکه ځینې سوداګر چې د ګمرک له محصولاتو پټ خپل مال تېروي، یانې قاچاق کوي یې، دغسې په دې برخه کې د یوه اثر عیب پټونه هم قاچاق ګڼل کېږي، نو ځکه استاد خادم خپلې لیکنې ته (ادبي قاچاق) نوم ورکړی دی، په دې لیکنه کې وایي:

((قاچاق یو ترکي لفظ دی د ګرېزۍ او پټو تېرولو په معنی، یو تاجر چې وغواړي په خپل تجارتي مال باندې د ګمرګ قانوني محصول ورنه کړي او خپل مال د ګمرک له موظفو مامورینو نه پټ وارد کړي، یا یې صادر کاندي، دغې ته قاچاق وایي.

قاچاق یوه اقتصادي او ګمرکي اصطلاح ده، خاص په اقتصادیاتو او ګمرکي چارو کې مستعملېږي، مګر موږ په یو مناسبت سره غواړو چې په ادبیاتو کې هم دا کلمه مستعمله شي، دغه مناسبت دا دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې یو تاجر خپل مال په غیر قانوني صورت سره، خلاف د مقرراتو، په غلا تېروي او د خپل شخصي مفاد لپاره قانون او د جماعت ښېګڼه تر پښو لاندې کوي، ځينې ليکوال هم کټ مټ دغه شان دي.

مثلاً؛ هغه کسان چې غواړي چې خپل قلمي زحمت کشۍ باندې ځان ته شهرت او دولت حاصل کړي، نو دوی باید لږ شانې دا فداکاري هم وکړي چې په سړه سینه سره ځان ته معلومه کړي چې د دوی دا لیکنې، جماعت او ټولنې ته څومره مفیدې دي؟ او د اجتماع متوسط ذوق تر څه حده د دوی د لیکنو طرفدار او تر څه حده ورنه بېزار دي.

دغه طرفداري او بېزاري څه معمولي خبره نه ده، د حسن او قبح، ظرافت او ښه والي، بابیزتوب او بدوالي معیار فقط همدغه شی دی، کوم شیونه او صنایع چې د اجتماع متوسط ذوق ورته ښه ووایي، هغه ښه دی او چې بد ورته ووایي، هغه بد دی او چې هېڅ په کې و نه وایي، هغه هېڅ نه دی.

د اجتماع د متوسط ذوق د معلومولو تله صحیح او اساسي انتقاد دی، هغه وخت چې د یو لیکونکي کوم اثر د انتقاد په تله وتلل شي، نو بیا د هغه د قیمت اندازه معلومېږي، ناقدین چې د صحیح ذوق او کاملو معلوماتو خاوندان وي او په صاف ضمیر سره د جماعت د فایدې لپاره تول کوي، هغوی حق لري چې د جماعت له متوسط ذوق څخه نمایندګي وکړي.

اوس نو هغه کسان چې په خپل کوم اثر یې د صحیح انتقاد تول ته په نورو ذرایعو ډبل قیمت غواړي او هېڅکله نه راضي کېږي چې د دوی متاع دې د انصاف په تله د انتقاد په میدان کې وتلل شي، فقط مقصد یې دا دی چې د څو کسو سترګې وتړي او خپل مال ګران خرڅ کړي، ټولنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته په کې نقص وي اوکه فایده، ایا دا کسان یو قسم قاچاق نه تېروي؟ نو که داسې کارونه په ادبیاتو کې وي، نو بې له (ادبي قاچاق) یې نور څه بللی شو؟)) (۲۳: ۲۳۴)

د ادبي کره کتنیزو لیکنو په لړ کې استاد خادم د پښتو ادبي لیکنو معیار ته کتنه کړې، په دې برخه کې مخکې تر دې چې خبره یوه ادبي متن لیکلو ته ورسېږي، استاد د ژبې پر معیاري کولو او معیاري لیکلو ټینگار کوي. دی وایي که حکومتونه موږ ته هر څومره د ژبې د ودې ټولنې جوړې کړي، خو چې موږ خپله کار و نه کړو، نو ژبه نه معیاري کېږي. دی د ژبې پر سمې املا او انشاء هم ټینگار کوي او دا کار بیا په خپل وار سره د ادبي معیار د رامنځته کېدو سبب گڼي، استاد خادم (د پښتو ادبي معیار) په نامه لیکنه کې وایي:

((پښتو یوه ژبه ده چې ډېر خلک پرې گړېږي، لوی تاریخ او لویه سابقه لري، خواږه ادبیات او رنگینه موسیقي لري، د گریمر او فلالوجۍ د تحقیقاتو په واسطه سره یې ډېرې تاریخي او اجتماعي غوټې پرانیستل کېدی شي. د ډېر لرې لرې نه خلک راځي او دلته پښتو زده کوي او ځي. اوس په چین، جاپان، اتحاد شوروي، امریکا او اروپا کې د پښتو ژبې په واسطه زمونږ ډېر شاگردان دوستان او اشنایان شته.

د دنیا ډېر لوی علماء نن په اتحاد شوروي، امریکا، انگلستان، ناروې، جرمني، فرانس، چین، هندوستان او ډېرو نورو ممالکو کې د پښتو په زده کړه او تحقیقاتو بوخت دي او په شوق سره یې سپړي او لولي یې. ډېر کتابونه پرې لیکل شوي دي او لیکل کېږي ورباندې. د دنیا د ډېرو ممالکو راډیوگانې د پښتو ژبې منظم سرویسونه لري او په پښتو نشریات کوي. د دنیا ډېر ممالک له افغانستانه د پښتو استاذان غواړي او په ډېرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې اوس هم د پښتو استاذان شته، ما ته معلومه ده چې په دنیا کې پښتو ډېر قیمت او اهمیت لري.

زموږ په وطن کې د هرې دورې د حکومت په پروګرام کې د پښتو روزل، لوړول، معیاري کول او علمي او ادبي سټنډرډ ته رسول داخل وو. شهید اعلیحضرت غازي محمد نادر شاه رحمة الله علیه چې د هېواد هرې خوا ته یې پام و، تر ټولو دمخه یې پښتو ته توجه وکړه او انجمنونه او موسسې یې ورته جوړې کړې. اعلیحضرت محمد ظاهر شاه ورته مخصوصه پاملرنه مبذوله کړه، کورسونه، اخبارونه، مکتبونه، دارالتالیفونه، اکاډیمي او د پښتو د تالیفاتو امتیاز یې منځ ته راوړ.

رښتیا خبره دا ده چې پښتو د نشت نه ډېر لوړ مقام ته ورسېده، خو یو ټکی لا پاتې دی. هغه دا چې د پښتو ادبي معیار سټنډرډ او میزان لا تر اوسه نه دی ټینګ شوی. که څوک ووایي چې معیار نشته، خو معیار شته، مګر دا چې د معیار پروا نه کېږي او د معیار د لوړولو کوښښ نه کېږي، دا یوه موضوع او مسئله ده چې د غور وړ ده.

جوړ شوی معیار ولې ګډ وډ شو؟ د معیار ساتنه او حفاظت د چا کار دی؟

لوحې غلطې، عناوین غلط، د مختلفو نشریاتو مختلف ډول لیکنې، یوه کلمه په څو شکله کښل، د یو ترکیب د پاره څو ډوله ګریمر، خام او اوسه سبکونه، ناسره او ناکره املاګانې او انشاګانې، غلطه تالیفات، بدرنګ راګونه او اشعار دا ټول د پښتو دپاره عیب دی.

که پښتانه خپله پښتو نه شي سمولای، رغولای او معیاري کولای، نو دوی د څه کار دي؟ د دې نه لوی، غټ، مهم او ضروري کار څه شی دی؟ زه نه شم کولای چې د دې نه زیات څه ووایم، دا د ټول قام، وطن او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملت وظيفه ده. علل اسباب او نقايص دې پيدا او رفع کړي. زموږ د ژوند، تاريخ او ثقافت د پاره پښتو مالگه ده. فکر په کار دی، جرگې په کار دي او ژبه سمول ضروري دي، که دا کار سم نه شو، ډېر کارونه به وران پاتې شي(۲۳: ۱۱٦۵)

پورته ليکنه کې که څه هم تر ادبي معياره پر ژبني سمون او معيار ډېر ټينگار شوی، خو اصلي هدف دا دی، تر هغه چې ژبنی معيار او کره‌والی رامنځته نه شي، نو ادبي معيار خو هېڅکله نه رامنځته کېږي. د دې کار علت دا دی چې ادبيات يو ژبنی هنر دی؛ د يوې معياري ادبي ليکنې رامنځته کېدل په معياري ژبې پورې اړه لري.

ج- سياسي او ټولنيزه کره کتنه:

په سياسي او ټولنيزه برخه کې استاد ډېرې داسې ليکنې لري چې د کره کتنې، نيوکې او گوتنيونې تومنه لري، موږ يې په تېرو برخو کې د ځينو يادونه کړې ده. په دې برخه کې د استاد نورې ليکنې چې تحليلي بڼه لري، په هغو کې هم د کره کتنې عنصر موجود دی. په سياسي، ملي اوټولنيزه برخه کې استاد خادم زموږ په ټولنه کې له ډېرو واقعيتونو څخه پرده پورته کړې، له هغې جملې څخه دی د (منافقانو) يادونه هم کوي چې په څو څو ډوله ځان ښودلای شي، دی دې ډول اشخاصو ته ((ملي منافقان)) وايي چې موږ يې په به يوه بل بحث کې يادونه کړې، له تکرار څخه يې ډډه کوو.

خو د ملي منافقانو تر څنگ دی پر يوه بله ملي موضوع هم کره کتنه کوي، انتخابات او انتخاباتي موضوعگانې د هېواد په کچه يوه ملي، ټولنيزه او سياسي پروسه گڼل کېږي، خو دا پروسه د رڼاوي او عدالت د نشتوالي له امله هر وخت له سختو نيوکو سره مخ وي، تهديد او تطميع يا

(c) ketabton.com: The Digital Library

زور او رشوت په کې زیاتره وخت مطرح وي، استاد خادم چې عملاً هم په یوه انتخاباتي دوره کې له دې ستونزو سره مخ شوی و، نو دې موضوع ته سخت متوجه و او پر دې موضوع یې (په انتخاباتو کې تهدید او تطمیع) په نامه یوه لیکنه کړې ده، په دې لیکنه کې استاد پر ټاکنو کره کتنه کړې، او ویلي یې دي چې په ټاکنو کې د تهدید مخه نیول کېدی شي، خو د تطمیع مخه نیول اسانه کار نه دی، په دې ډول ټاکنو کې هغه څوک بریالی کېږي چې پیسې لري او دا خو څرګنده خبره ده چې پیسې خو پوهو کسانو سره نه شته، نو په دې ډول په اصطلاح ډیموکراسی ته لاره اوارېږي. استاد په دې لیکنه کې وایي:

((د ټولو قوانینو او مقرراتو هدف او فایده دا ده چې د خلکو لپاره سپینه لاره جوړه کړي او د خلکو د فعالیت او اجتماعي حرکت لپاره چې د ارتقا پر خوا کېږي لار پرانیزي او مشکلات کم کړي. ځکه که قانون نه وي، سړی نه شي ویلای چې ښه څه دي او بد څه دي؟ دا خو قانون دی چې ښه او بد بېلوي. د بدو مخه نیسي او د ښو لپاره لار خلاصوي.

که قوانین دغه صبغه او نتیجه ونه لري، نو ارتقایي قوانین به نه وي امتناعي به وي. امتناعي قوانین هغه دي چې نواهي په کې ډېر وي او ترغیبي جنبه یې لږه وي.

زمونږ مدعا په انتخاباتو کې ده، د انتخاباتو قانون تازه له تصویبه راوتلی دی، دې قانون ښځو او نرو ته په انتخاباتو کې د شمول حق ورکړی دی. موږ دا خبره څو ځله څېړلې ده چې د انتخاباتو مطلب او فلسفه څه ده؟ او ویلي مو دي چې له انتخاباتو څخه مقصد دا دی چې منور، فعال، پوه او وطن پرست خلک وچوڼل شي او د امورو زمام دغه شان خلکو ته په لاس ورشي، ضمناً په انتخاباتو کې خلک هم ژر تربیه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي، نو په انتخاباتو کې دوه څیزه ډېر ضروري دي، یو دا چې تهدید دې په کې نه وي، بل دا چې تطمیع دې په کې نه وي. خلک دې کاندید کېدو او رایه ورکولو کې کاملاً ازاد وي. زه یقین لرم چې زموږ حکومت به د تهدید مخه ونیسي او څوک به پرې نږدې چې بل وډار کړي او په دې شان یې د کاندید کېدو او یا چا ته د رایې ورکولو مخه ونیسي، مګر د دې بل شي نه چې هغه ((تطمیع)) ده، زه پخپله په ډار کې یم. زمونږ په بخوانو قوانینو کې په صراحت سره دا ټکي ذکر و چې په انتخاباتو کې تهدید او تطمیع منع دي. یعنې دا چې که چا بل د انتخاباتو په وخت کې په ضرر وډاراوه یعنې دا چې چا بل ته وویل که ته داسې کوې، یا داسې نه کوې، نو زه به تاسره وګورم، نو بس دا جرم دی او سزا به لري. اوس هم یقین دی چې تهدید به منع شي، خو د تطمیع په باب یعنې دا چې که ته داسې وکړې، دومره پیسې به درکړم، یا دا چې دومره پیسې واخله او رایه په دې ما ته او یا هغو کسانو په لاس ورشي، چې ډېرې پیسې لري، نو په دې حال کې دیموکراسي به وي، خو په نتیجه کې به ارسطو کراسي د دیموکراسۍ ځای ونیسي، بل لوی ضرر یې دا دی چې خلک به ټول پیسو ته مخه وکړي او په هر شان چې وي حلالې وي، که حرامې خو پیسې به ګټي اخلاق او فضیلت به کډه وکړي او چې په کوم ملک کې اخلاق او فضیلت نه وي، نو که هلته هر څومره دولت زیات هم وي، مګر انسان بدحاله او پرېشان وي. د تطمیع او تهدید په صورت کې حق حقدار ته نه رسېږي. عالم، دیندار او اخلاقي کسان هېڅکله ډېرې پیسې نه لري، نو دوی به تل ناکام وي او کامیاب به هغه څوک وي چې د ډېرو کورونه یې وران کړي وي او خپل یې ودان کړي وي. نه پوهېږم چې په دې مساله چا فکر کړی دی که نه؟)) (۲۴: ۱۲۴۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم په یوه بله لیکنه کې پر هغو خلکو نیوکه کوي چې د (ازادۍ) له نامه څخه غلطه ګټه پورته کوي، هغه د بېباکۍ او لاقیدۍ په مانا اخلي او هر څه یې چې زړه غواړي هغه ترسره کوي. د دوی په فکر ازادي داسې یو شی دی چې سړی د هېڅ اخلاقي، قانوني او مذهبي شرایطو پابند نه وي، خو د استاد خادم په نظر ازادي دا مانا نه لري، د هغه په نظر بېباکي، لاقیدي او بې مسلکي بېل شی دی او ازادي بېل شی دی، ازادي د انسان د طبیعي او حقه حقوقو په مقابل کې د موانعو رفع کولو ته وايي. خادم په دې لیکنه کې ازادي تشریح کوي:

نن ورځ د ازادۍ کلمې د انسانانو په نزد خورا زیات قیمت پیدا کړی دی. څوک په یو مسلک کې ازادي ډېره ویني او هغې خوا ته زغلي او څوک په بل مسلک کې د ازادۍ تکامل ویني او دغه خوا ته اوړي. نن انساني جوامع د ازادۍ د کلمې د تاثیر لاندې په غټو غټو بحرانو مبتلا دي او د ازادۍ د کلمې داوربدو او د ازادۍ د معشوقې د میندلو او غېږې ته راوستلو په مقابل کې هر قسم فداکارۍ ته تیار دي.

((مګر دلته ډېر داسې کسان شته چې د ازادۍ په صحیح معنا لا تر اوسه نه دي خبر، ډېر کرته ما داسې خلک لیدلي او په داسې مجلسو کې محشور شوی یم چې له ازادۍ څخه یوه عجیب و غریبه معنا د دوی مغزو ته راځي، دوی چې دا لفظ اوري فوراً د دوی فکر د بېباکۍ او لا قیدۍ خوا ته درومي.

د دوی په فکر ازادي داسې یو شی دی چې سړی د هېڅ اخلاقي، قانوني او مذهبي شرایطو پابند نه وي. دا کسان چې ازادي په دغه معنا اخلي، هم ملامت نه دي، ځکه چې ځینې بېباکان ازادي په همدغه معنا خلکو ته ورمجسمه کوي او دا مقدسه کلمه په خپلو ناپاکو اعمالو ملوثه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. تمرد، بد اخلاقي او بېباکي باید د ازادۍ په ذېل کې ونه ښوول شي.

بېباکي، لاقیدي او بې مسلکي بېل شی دی او ازادي بېل شی دی. ازادي د انسان د طبیعي او حقه حقوقو په مقابل کې د موانعو ارتفاع ته وایي. مثلاً هر انسان طبعاً حر او اصیل دی، کوم وخت چې یو انسان اجباراً په مریي توب ونیول شي او د ده حق سلب شي کوم وخت چې دغه موانع رفع شي، نو وایي چې فلانی ازاد شو.

دغه رنګه کوم وخت چې یو قوم او ملت د خپلواکۍ او استقلال حق لري او څوک دا حق اجباراً سلب کاندي، نو دغه خت دغه توده غلامه وي، مګر کوم وخت چې خپلې واګې پخپله لاس کې واخلي، نو خلک وایي فلاني قوم ازادي حاصله کړه.

دغه رنګه که یو قام او ملت د ناوړو دودونو، تعصباتو او جهل په دام کې ګیر وي، یا یو انسان د یو طبعي اختیار په ځای کې له خپل اختیار او ازادۍ څخه کار نشي اخیستی او څه موانع موجود وي، نو دغلته سړی ویلی شي چې ازادي نشته. یو عالم یو نویسنده د یو غیر شرعي یا غیر اخلاقي کار په مقابل کې باید علیحده وینا وکولی شي، کوم وخت چې داسې نشي کېدای، ازادي ناقصه وي. په قانوني او انتخابي مسایلو کې رایه د هر انسان حق دی، که دا نه اجرا کېږي، نو په دغه وخت کې سړی ویلی شي چې ازادي نشته. په ځینې شخصي کارونو کې سړی ازاد دی، مګر که څوک د چا په شخصي کارو کې مداخله کوي، نو دغه وخت ویل کېږي ((دغلته شخصي ازادي نشته)). انسان په تعلیم، کسب، خوراک او څښلو کې ازاد دی، د تحریر او تقریر ازادي د ازادۍ د مهمو اقسامو څخه حسابېږي چې دا د هر انسان حق دی، په ازادۍ پورې د انسان ټول

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادي او معنوي پېشرفتونه تړلي دي، چېرته چې ازادي نه وي انسان د حيواناتو له درجې نه هم ټيټېږي. علوم، فنون، اختراعات دا ټول د ازادۍ په برکت لاس ته راغلي دي، که ازادي نه وي د انسان څخه يو جامد شي جوړېږي.

هو، ازادي يو محترم شی دی انسانان بايد يو د بل د ازادۍ احترام په زړه کې وساتي او د چا د ازادۍ د سلبولو کوشش ونه کاندي. دازادۍ فورمول دا دی چې ((انسان تر هغو پورې ازاد دی چې بل ته يې ضرر نه وي)).

مباش درپي ازار و هر چه خواهی کن
که در طريقت ما غير ازين گناهی نيست.

هر وخت چې موږ د ازادۍ کلمه استعمالوو، نو هلته زموږ اخلاقي قانون او مذهبي حدود په نظر کې وي. ازادي د اخلاقي او قانوني حدودو سره مخالفت نه لري، بلکې د ازادۍ د پاره دا شيان ضروري دي. آزاد انسان هغه دی چې خپل جايز اعمال بې له ممانعته اجرا کاندي، جايز او ناجايز د قانون، شريعت او اخلاقو په اساس معلومېږي، نو گويا قانون او شريعت له ازادۍ سره کومک کوي او د قانون په ذريعه ازادي حاصلېږي.

اوس نو که څوک چې د قانون، شريعت او اخلاقو په دايره دننه د بل چا حق نه مني او موانع پيدا کوي، لکه موږ چې د ښځو د ميراث، ازدواج، تعليم او حکومت ته په حاضرېدو کې موانع پيدا کوو، يا دغسې نور نو دا ظلم دی او په قران شريف کې راغلي دي چې ((الا لمنة الله على الظالمين)) (ای خدايه موږ ستا له لعنته خلاص کړې.) (۲۴: ۱۱۲۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم صیب پر نثري لیکنو سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ځینې داسې نظمونه او شعرونه شته چې په هغو کې دکره کتنې څرک لیدل کېږي، هغه په یوه نظم کې چې (د ځان علاج) نومېږي، پر خپل ځان نیوکه کوي، هغه وایي چې ما کله خپل ځان او جهان سره پرتله کړل، نو تر بهرنۍ نړۍ پر خپل ځان انتقاد ډېر ضروري دی. زما داخلي نړۍ تر هغه ډېره ارته ده چې ما فکر کاوه، هدف یې دا دی چې د هر چا په وجود کې دومره نیمګړتیاوې وي چې دی د بل په وجود کې هغو ته ګوته نیسي، دی وایي، په حقیقت کې دا ټولې نیمګړتیاوې زما په خپل ځان کې دي. بیا د خپل ځان درملنې ته هم ګوته نیسي، له هغې جملې څخه په خپل وجود کې د حسد او کینې کمولو ته ګوته نیسي. د خادم صیب دا نظم، د ده د نورو نظمونو په انډول له هنري پلوه هم قوي دی او مهمه محتوا هم لېږدوي. دا پر خپل ځان باندې د کره کتنې ښه بېلګه ده:

د ځان علاج

((ما د ځان ایینه کې وکاته و ځان ته
بیا مې واوړلې سترګې کل جهان ته
د خارج د انتقاد نه دا ضروروه
چې داخل شم طلسمي ښار پنهان ته
سر مې کېښود و په دوه زنګنو باندې
شوم داخله بلې ځمکې بل اسمان ته
مجرده حقایق په ژبه راغله
قوت هومره کله شته زما لسان ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ایینـــــې د صـــــفایی لـــــه برکتـــــه
وواتـــه ســـرونه پـــټ رالـــه عیـــان تـــه
چــې پــه بـل کـې مـې لیـدو عکـس د ځـانۀ
تعجـــب مـــې راغـــی نفـــس د انســـان تـــه
د ژونـــدون کنـــډو کپـــر چـــې لیـــده کېـــږي
تخییــل ۀ چــې مــې وکاتــه ښــه شــان تــه
مـــا د ځـــان لـــه پـــاره ځـــان کـــې عـــلاج وموند
محتـــاج نـــه وم د طبیـــب دارو درمـــان تـــه
د هـــر رنـــځ عـــلاج پـــه کـــې مســـیحایي و
مګـــر نـــه د حاســـد غشـــی و کمـــان تـــه
ای خادمـــه پـــه خـــدمت نـــه راضـــي کېـــږي
ورنـــه تېـــر شـــه ځـــان دې وســـپاره ســـبحان تـــه))
(۱۲: ۱۴۴)

خادم صیب په یو بل نظم کې پر هغو خلکو نیوکه کوي چې بې بنسټه تعمیرونه جوړوي، مانا دا چې یو شی چې هېڅ اساس ونه لري، پر هغو باندې زړه تړل د خپل وخت ضایع کول دي. دی پر ټولو هغو خلکو کره کتنه او نیوکه کوي چې په خوشې خوشې خبرو او کارونو خپل وخت تېروي.

دی وایي چې د یوه مرض درملنه د هغه تر شدته دمخه په کار ده، کله چې ناروغي د یو چا پر مرګ بدله شي، نو بیا پرې ماتمونه په کار نه دي او دا کار هسې د وخت ضایع کول دي، دا نظم ټول پر همدې نیوکو او نصیحتونو پایته رسېږي، دلته به ټول نظم ته مراجعه وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((بې تهدابه چې تعمیر کا ، کړي کارونه خوشې خوشې
د ورانــی د پــاره کــاږي، زحمتونــه خوشــې خوشــې
پــه څو ورځې ژوندانه کې، هوښیار زېرمـه د محشـر کـا
غافل تېـر پـه هغـه دغـه، کـړي عمرونـه خوشـې خوشـې
بلبـل جـوړه کړلـه جالـه، ښـه مامونـه د گـل خـوا کـې
تېـر پـه سم او کـوږ کـړه چتـي، موسمونه خوشـې خوشـې
جوړ شي لعل لـه هغـو اوښـکو، چې تـوییږي و گوگـل تـه
چـپ شـه ای آبشـاره مکـړه، دا شـورونه خوشـې خوشـې
چې ژونـدون لـري مـړ کېږي، ښـه هغـه چې بـا شـرف مـري
کـه سـپی زر کالـه وپـايي، وي کالونـه خوشـې خوشـې
لوړهمـت پـه دام د طمعـې، کـې څـوک کلـه شي نیـولی
د همـا د پـاره مـه ږده، دا دامونـه خوشـې خوشـې
د مـرض عـلاج پـه کـار دی، څـه لا مخکـې لـه شـد تـه
پـس لـه مرگـه څـه پـه کـار دي، ماتمونـه خوشـې خوشـې
زه د عشـق پـه پیالـه مست یـم، محتـاج نـه یـم د شـرابو
سـاقي، مـه ډکـوه مالـه، دا جامونـه خوشـې خوشـې
چـې حاصـله خپـل مـرام کـړ، پـه قـوت د خپلـو متـو
څوک دی ناست، کوي په زړه کې ارمانونه خوشې خوشې
پـه شـهباز سـره د شـعر بـه، تـازه د ژونـد نغمـه کـړو
دا ربـاب د زړه غرېـږي، ډېرعمرونـه خوشـې خوشـې
د فرهـاد تېشـه پـه لاس کـړه، کـه شـېرینه معنـی غـواړې
پراتـه کلـه وي ایـرو کـې، سـره لعلونـه خوشـې خوشـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې روان تـــر اوبـــو نـــه وي، او ژور هـــم لـــه دریابـــه
نـــه پـــوهېږم څلـــه وایـــي دا شـــعرونه خوشـــې خوشـــې
دا نقصـــان د شـــعر نـــه دی، لـــه خپـــل ذوقـــه ســـراغ وکـــړه
پـــه (خـــادم) بانـــدې مـــه وایـــه، تهمتونـــه خوشـــې خوشـــې))
(۱۲: ۱۵۳)

استاد خادم زموږ په ټولنه کې د (سیاست) په عملي څېرې نیوکه کوي او هغه داسې یو کار ګڼي چې په رمز او اشارې ترسره کېږي، خبره یې پټ په پټه وي:

چـــې پـــه خولـــه نـــه شـــي، ویـــل کېـــدلای
کـــار یـــې پـــه رمـــزاو پـــه اشـــارت وي
مـــور یـــې پـــټ ســـاتي لـــه زوی او لـــوره
دا سیاســـــــت دی، دا سیاســـــــت دی.

خادم صیب پر (فاسد حکومت) هم نیوکه لري، دی وایي چې حکومت د قوم زړه او مرکز دی، باید له فساده پاک وي، کله چې زړه فاسد او ناروغ شي نو ټول وجود ورسره له منځه ځي یانې دا چې په فاسد حکومت سره ټول قام له هلاکت سره مخامخېږي:

حکومـــــت زړه دی، د قـــــام مرکـــــز دی
فســـــاد ددې زړه، شخصـــــي غـــــرض دی
چـــې زړه فاســـد شـــي، بـــدن مـــریض شـــي
هـــــلاک قـــــوم، لـــــه دې مـــــرض شـــــي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم پر (بدنیته خلکو) او (بدنېتۍ) هم نیوکه لري، دی وایي هر څوک چې بل ته بد نیت لري، په پای کې خپله په خپل دام کې گیر کېږي.

په څه سختیو، دې زنځیر جوړ کړ
چې ما به تل، ساتې اسیر په کې
د بد نېتۍ دا نتیجه وي کنه
اوس ته خپله شوې، را گیر په کې

استاد خادم (چل جوړول) او چا ته فریب ورکول هم غندي، که څه هم دا یو مشکل کار نه گڼي، خو نتیجه ډېره منفي ده. دی وایي:

چل جوړول، څه ډېر مشکل خو نه دي
دا موکول چې، دا موحال شولو
افغان د شرم او پېغور شو
د عزت ژوند، ورته محال شولو.

استاد خادم (بدعملونه) لکه، د (چرسو، شرابو او اپینو) کارول، بدعملونه او د استعمار نښې گڼي. او دا په پای کې د یوه قوم د اسارت لامل گڼي، هغه وایي:

دښمن چې غواړي، یو قام محصور کا
چې څه یې زړه وي، پرې یې مجبور کا
چرس او اپین او، شراب ور سر کا
استعمار دغه، کانې ضرور کا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم وايي (د قام تباهي) هغه وخت رامنځته کېږي، چې د دولت مشران او د واک څواک خاوندان يې بې لارې شي، د دوی د دغو فاسقو عملونو په نتيجه کې ټول قام د تباهۍ خوا ته لاړ شي:

هلاکت د کوم يو قوم چې څه وخت راشي
د دولت او قوت خلک يې گمراه شي
د گناه فسق و فجور شرم ترې ورک شي
نو د دوی په شاميت ټول قوم تباه شي.

د استاد خادم انتقادي او کره کتنيزې ليکنې زياتې دي، خو موږ يې دلته دا څو ليکنې او نظمونه د نورو ليکنو او نظمونو د بېلگو په توگه ياد کړل اولنډه لنډه تبصره مو پرې وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښارپالنه

استاد خادم که څه هم په کلي او ولس کې زېږېدلی او رالوی شوی و، لومړنۍ زده کړې يې هم په خپل کلي او ولسي سيمو کې ترسره کړې وې، د کليوالي ژوند ډېرې خوږې او ترخې تجربې يې درلودلې، خو بيا يې هم له ښاره، ښاري ژوند او عصري ژوند او سمون سره زياته مينه درلودله. استاد چې کله هم په بېلابېلو کليوالي سيمو کې زده کړې وکړې، سفرونه يې وکړل او د عمر يوه اوږده برخه يې هلته تېره کړه، نو دکليوالي او وروسته پاتې سيمو د ژوند کړاوونه او ستونزې ورته ښې معلومې شوې، نو ځکه خو د يوه متمدن ژوندون په لټه کې شو، د خادم فکر او هنر هم دومره په جوش او فوران کې و چې کليوالي چاپېريال يې د انتشار ظرفيت نه درلود. څومره چې د خادم صيب علم زياتېده او ليکوالي يې پخېدله، نو له ښار، ښاري ژوند او هلته له کار او روزګار سره د ده اړتيا او لېوالتيا زياتېدله، کله چې له خپل کلي او ولسوالۍ څخه (جلال اباد ښار) ته راغی او دلته يې د ښوونکي دنده واخيسته نو دلته د ښاري ژوند له لومړيو اړتياوو او ځانګړتياوو سره اشنا شو. پېښور او هندوستان ته په تعليم پسې د سفر پر مهال هم له ښاري ژوند سره اشنا شوی و.

کله چې يې د کندهار په ادبي انجمن کې دنده واخيسته او بيا د (طلوع افغان) مسول مدير شو، نور نو د وظيفوي مکلفيت له مخې مجبور شو چې په ښار کې ژوند اختيار کړي او کله چې له کندهاره کابل ته راغی، نو دلته يې دايمي دنده شوه، نو بيا له جلال اباده کابل ته په کډه شو او دلته يې دايمي ژوند اختيار کړ. خادم په کابل کې ځان ته کور اور جوړ کړ او هغه سيمه چې دی په کې اوسېده هغه يې په (خادم مېنه)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونوموله. خادم صیب دا مهال د ښار وړتیاوې لاپسې تشخیص کړې او په ښار کې د ملکیت، کور او ځای ځایګي له دایمي اخیستلو سره یې لېوالتیا وښودله.

نه یوازې خپله یې د دې کار لپاره هڅه وکړه، بلکې نور یې هم وهڅول چې کابل کې کور، هتی او ځمکې واخلي. له دې کار څخه د خادم یو هدف دا و چې پښتانه به له کلیوالي ژوند څخه ښار ته راشي، دلته به متمدن شي او ددې ترڅنګ به د ملکیت خاوندان هم شي.

ښار کې ژوند کول د وخت په تېرېدو سره خادم ته پر یوې اړتیا بدل شول او نور یې هم دېته وهڅول چې کابل کې مېشته شي، سره له دې چې له ژبني پلوه د کابل چاپېریال یو شمېر پښتنو ته په زیان تمامېده؛ هغوی په کې خپله ژبه هېروله او خادم هم پر دې حالت اندېښنه ښودله، خو ددې ترڅنګ د ښار ګټې تر زیانونو زیاتې وې. خادم صیب چې کله هم په کندهار، کابل او ننګرهار کې دېلابېلو خپرونو مسول مدیر و، نو دا مهال یې د دې ښارونو په باب ګڼ شمېر لیکنې خپرې کړې دي. دا لیکنې اکثره خبري او ژورنالیستیکه بڼه لري چې د هغه وخت د ښارونو د رغونې، نوې جوړونې او بیا جوړونې، ستونزې او پرمختیاوې انځوروي. د دې ترڅنګ خادم صیب د ښاري ژوند په هکله نورې لیکنې هم کړې دي چې د ښاري ژوند اړتیا په ګوته کوي. دلته به لومړی ددې ډول لیکنو عنوانونه یاد کړو او بیا به یې د ځینو پر څرنګوالي هم لږه رڼا واچوو: ((ننګرهار، د ننګرهار منظره، لوګر، د ګردېز جغرافیه، مدنیت او مور، د ولایاتو د مملکت وېش: د راتلونکو اصلاحاتو لپاره لویه لار، کلیو او دیهاتو ته د ډاک نظام، راه ها، معابر و سرک ها، هدایت تعمیر (نوی ښار) در لغمان، ریشخور یا غازي اباد، د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار، سرک ګلبهار و سروبی، د تنګي غارو د سړک په باب نوی تصمیم، جلال

(c) ketabton.com: The Digital Library

اباد و موضوع برق ان، د کابل د ښاروالۍ د (۱۳۳۳ل)کال پروګرام، د قندهار د ښاروالۍ انتخابات، د بلديې انتخابات شروع کېږي، د ښار په لوی مجلس کې د ښاغلي نایب الحکومه بیانیه، د ۵۰ ورځو د کار راپور، په ۲۹ ولایتونو کې دمملکت وېش ، د جلال اباد ښار بې اصوله دی ، د جلال اباد ښاروالۍ انتخابات، د زاړه ښار عفونتونه به تر څو پاتې وي؟، د ښار په احاطه کې خشت مالي، د جلال اباد ښاروال انتخاب، د ښاریانو په مخکې د ده تعهد، عصري ښارونه او ارزانه کورونه، کابل د څلورو بین المللي لارو په منځ کې، کابل د خوشبويۍ په درياب کې لامبو وهي، له ښاریانو ضرر رفع کول د ښاروالۍ وظیفه ده، د کابل د ښار نتظیفات)) او ځینې نورې لیکنې.

په نظم کې (تهذیب ، تمدن، ننګرهار) او ځینې نور نظمونه

دلته غواړو د خادم صیب پر دې ډول لیکنو چې ښار، ښار جوړونې او ښارپالنې ته ځانګړې شوي، یو څو یې د بېلګې په توګه راوړو او لنډه لنډه تبصره هم پرې ولرو:

خادم صیب د (مدنیت او موږ) په نامه یوه لیکنه لري، په دې لیکنه کې یې مدنیت، مدینه یا ښار له لغوي پلوه هم شنلي او له محتوایي پلوه هم دی په دې نظر دی چې هر څومره چې یو فرد له خپل فردي ژوند څخه ټولنیز او ښاري ژوند ته لاره پیدا کړي، تجربه او پوهه یې زیاتېږي. دی د ساري په توګه یو کلیوالي او ښاري شخص سره پرتله کوي چې طبعاً یې په علم او مهارت کې ډېر توپیر لیدل کېږي، خو که همداکلیوال شخص څه موده وروسته ښار ته لاړ شي او هلته وخت تېر کړي، نو علم یې بروز کوي او ډېره نوره پوهه زده کوي، دی وایي چې دا ټول د مدنیت او ښاروالۍ برکت دی، دی په دې نظر دی چې په ښار کې ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

علم زیات دی، چې دلته د کلونو په اوږدو کې د ګڼو انسانانو تجربې راټولې شوي دي. نو خادم ځکه ښاري ژوند ګټور بولي، خو د مدنیت او مدني له نامه څخه ناوړه ګټه اخیستونکي هم ښه نه ګڼي، خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((د مدنیت کلمې نن ورځ په دنیا کې له حده زیات اهمیت موندلی دی، د دنیا ټول افراد، جوامع او ملل همدا کوښښ کوي چې مدني وبلل شي، هېڅ فرد او هېڅ جامعه دې ته تیاره نه ده چې د غیر مدني (شاړ) نوم په ځان قبول کړي!

نن ورځ چا ته شاړ (غیر مدني) ویل دومره زور ورکوي، لکه لږه موده مخکې به چې کافر یا د بې دینه کرغېړن لقب خلکو بد منلو، که څه هم شکر دی، نن هم په دنیا کې د دین او خصوصاً د اسلام د دین پیروان او عقیدتمندان شته دي، لېکن زما وینا داکثریت او نورې دنیا په لحاظ ده!

هو؛ د مدنیت، کلمې د نن ورځې وګړو په زړه او دماغ داسې طلسم کړی دی چې دوی هر څه د لاسه ورکولی شي، مګر دغه ښکلې معشوقه له لاسه نه شي ورکولی!

لکه د تېرو ورځو انسان به چې د نورو قسم قسم اشیاوو او مفهوماتو په مینه کې سر ورکولو او د زړه په شوق سره به یې د حیات قرباني کوله، دغه رنګ نننی انسان د دغه مفهوم په مینه او محبت کې داسې فاني دی چې اډو پته یې نه لګي او د دغه دلفرېبه مفهوم په حمایت کې د ځان، مال او هر څه نه تېر دی!

دا خو د دې کلمې عام مقبولیت او محبوبیت دی چې که یو قوي جماعت یا ملت وغواړي چې ځان ته د اغا لقب حاصل کړي او خپل تسلط او اقتدار په بل چا ومني او په دغه شان سره د بل وطن د اقتصادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثروتي منابعو څخه استفاده وکړي او وړ یا غلامان ځان ته پیدا کړي، نو پرته له دې هېڅ چاره نه شته چې ووايي موږ مدني یو او دغه قام غیر مدني یا شاړ دی او موږ غواړو چې دوی ته مدنیت وښیو!!!

نن ورځ د دنیا لویې لویې هنگامې او ډېر ډېر نهضتونه د دغه کلمې د نفسي اثر په واسطه سره تړلي دي چې د ټولو بیان زه دلته نه شم کولی، البته بې مبالغې به وي، که ووایم چې د انساني ټولنې د سمندر مد و جزر د دې بسیطې کلمې د جذب او راښکودنې په ذریعه دی!!!

نو راځئ چې دغه کلمه لږ شانې سره وشیندو او ویې سپړو وگورو چې په دې کې څه دي او ولې یې دومره ډېر اهمیت موندلی دی؟!

یو شاعر وايي:

((د خلکو خولې د خدای نغاره ده))

هر شی چې دومره عمومیت او محبوبیت ومومي، هغې ته په معمولي سترگه کتل د انسان په خپل حماقت او ناپوهۍ محمولېږي، نو ښه مدنیت، یعنې څه؟

مدنیت: شهریت، ښاروالي دا درې واړه کلمې یوه معنی لري، یعنې ښار ته منسوبېدل، مدینه او شهر وايي ښار ته. مدني، شهري، یعنې د ښار سړی.

دلته یوه بله کلمه هم شته چې اکثره د مدنیت سره یو ځای خولې ته راځي، څه؟

(تهذیب) د تهذیب معنی ده، شایستگي او (ښکلیتوب).

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثره ویلی شي، مدني او مهذب سړی دی، یا هېڅ تهذیب او مدنیت نه لري، یا مثلاً: د اروپا تهذیب او مدنیت، اوسنی تهذیب او مدنیت دی.

دا دواړه کلمې سره په معنی کې بېخي نږدې دي، مګر څه لږ فرق چې لري، هغه دا دی چې مدنیت په عمراني، معاشرتي او اجتماعي امورو ډېر اطلاق کېږي او تهذیب په علمي اخلاقي او ادبي شیونو زیات اطلاق کېدی شي!

کله داسې هم کېږي چې یوه کلمه د بلې په ځای مستعمله شي! او یوه د دواړو معنی ورکړي، ځکه چې کوم فرق چې موږ بیان کړو، دا اعتباري فرق دی، په خارج او د ذهن نه د باندې دنیا کې مدنیت او تهذیب لازم او ملزوم لیدل کېږي، د ښار خلک مهذوب وي، یا مهذب خلک په ښار کې وي!

اوس نو خبره دا ده چې د تهذیب او مدنیت په کلماتو انسان څنګه شیدا دی؟

د حکماوو او پوهانو رایه ده چې ((د انساني فرد ټوله پوهه او کمالات د جماعت د احسان مرهون دی، که دی د جماعت او ماحول نه زده کړه ونه کړي، نو دی هم د نورو حیواناتو په شان یو حیوان دی.))

هوښیارانو تحقیق ته رسولې ده چې انسان په اول سر کې د کور کهول، کلي او ښار نه نا اشنا و، نو ځکه دی د علم فن، اخلاقو او شایستګۍ نه عار و او ژوند یې کټ مټ د نورو حیواناتو په شان و، د قرنو او د عمرو په تېرېدو او د ډېرو پېړیو د اووښتو راووښتو په سبب یې د خپل همجنس سره وپېژندل او د یو تر بله فعل و انفعال او کسب د اکتساب په برکت د نن ورځې طلایي عصر ته راووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې د انسان د هغه حال نه دې حال ته انتقال په همدومره موده کې شوی دی، لکه په څومره کې چې د همالیه دا ایورسټ څوکه چې د ځمکې د سطحې سره برابره وه او معمولي باد و باران په ذریعه ترې نوره ځمکه وبهول او یوړلی شوه او دغه غر په دغه عظمت او لویی سره تشکیل شو.

وايي چې که انسان اوس هم د جماعت نه وایستل شي او د انسانانو نه لرې په کوم ځنګل کې لوی شي، نو بیا به هم د حیواناتو څخه یو حیوان وي.

دا خبره موږ ته ډېره بعیده معلومېږي، لېکن د دې تجربه زموږ په مخ کې پرته ده، راځئ یو د ښار او یو د لېرو او ځانته کلو یو سړی به سره کېښوو او وبه ګورو چې د دوی په افکارو، احساساتو او تعقلاتو کې سره څومره فرق دی، د دېنه موږ هغه حالت قیاسولی شو چې انسان بېخي د انساني ټولنې نه وتلی لوی شوی وي!

هو؛ دا هم موږوینو چې د کلو او اطرافو سړی لږه موده په ښار او ټولنه کې واوسېږي، د هغه ټول استعدادونه بروز کوي او د کم استعداده ښاریانو نه وړاندې پل ږدي!

نو ګویا د نن ورځې ټول هغه څه چې انسان ورباندې دا فخر کوي چې:

برخیـــز کـــه ادم راهنګـــام نمـــود امـــد
ایــن مشــت غبــاری را انجــم بســجود امــد

د مدنیت، ګډون او ښاروالي په برکت سره دی.

د نن ورځې ټول علوم، فنون، حکمت، فلسفه محیر العقول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایجادونه او اختراعات، لوی جمعیتونه او تشکیلات، حسن او شایستګي، ادبیات او مستظرفه صنایع دا واړه د دغه چینې نه راوتلی دی چې (مدنیت) یې بولي، نو د مدنیت کلمه د انسانیت ټول محتویات په غېږ کې نیسي او دا معلومه ده چې سړی ړومبی انسان کېږي او وروسته متمدن کېدی شي.

پخوا که هر څه وو هغه به وو، لېکن نن ورځ د مدنیت دا معنی نه ده چې سړی دې ضرور په تنګو، تېرو کوټو او متعفنو کوڅو کې اوسي، د فطرت د ټولو مظاهرو د تماشې نه دې بې نصیبه وي، اشیاو ته دې ګوري، که څه هم یې ونهویني، خبرې دې اوري، که څه هم فکر پرې ونه کړي، بلکې د مدنیت معنی دا ده، لکه څه رنګ چې په ښار کې د کتلو، لیدلو، اورېدلو او غوږ باسلو ذریعې ډېرې وي، سړی کولی شي چې په لږه موده کې ډېرې تجربې وکړي او ډېر څه زده کړي، عالم، صنعت کار، کتاب، اخبار او نور د زده کړې اسباب مهیا وي، هر رقم شی او هر رقم خلک موجود وي، دا نه کېږي چې یو معمولي شي ته د سړي لوی کار بند پاتې شي او په دې واسطه سره هر استعداد او فطرت چې سړی یې لري ښکاره کولی یې شي! دغه رنګ که یو سړی په کلو کې اوسېږي او هغه ته دغه ټول وسایل ورسېږي او په لاس ورشي، نو دا سړی مدني دی او دغه کلی، کلی نه دی، بلکې ښار دی.

نن ورځ د مدنیت د تعمیم او انتشار لپاره ښه ښه اسبابونه او ډېر ډېر ذرایع پیدا شوي:

سړکونه، موټرونه، ګاډي، رېلونه، ټلیفونونه، تلګرافونه راډیو ګانې، ډاګخانې، برق، اخبارونه، مجلې، کتابخانې، ښارونه، هوټلونه،مسجدونه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

شفاخانې، مکتبونه، دارالعلومونه، انجمنونه، بانکونه، شرکتونه، صنعت گاهونه، مېلې، سینماگانې، تفریح گاهونه او داسې نور...

دا ټول د مدنیت لوازم او د انسان د استعداد د بروز او عقلي انکشاف لپاره ممد او معاون شیان دي. د دغه ذرایعو په واسطه د خلکو په منځ کې د ناستې ولاړې او د افکارو د تبادلې موقعه پیدا کېږي، سوء تفاهم او تباعد په میل او اشنایي بدلېږي، خلکو ته د تجربو، زده کړې او معلوماتو حاصلولو زمینه تیارېږي او په اخره کې په ټولو اذهانو کې یوه نظریه او په ټولو طبایعو کې یو کولتور محکمېږي.

جګړې، جنګونه په اتفاق او مشوره تبدیلېږي او د توحید ملي نقطه لاس ته راځي.

د ټولو حکومتونو اوله وظیفه دا ده چې په مملکت کې مدنیت عام او ملت مدني کاندي، خکه چې تهذیب او مدنیت د ټولو خوبیو سر دی او ښاروالی او یاغیتوب د ټولو معایبو بېخ دی!!!

دلته نورې ډېر خبرې د مدنیت په اقسامو او وېش (لکه مادي او روحاني) او د ده په انتقالاتو او تحولاتو او ځینې معایبو کې شته چې د بحث د اوږدېدلو له وېرې یې نه شو لیکلی.

زموږ ګران وطن هم پخوا ډېر مدنیتونه لیدلي دي: بلخ، بامیان، هډه، ګندارا، بُست، هرات، غور، غزني په منځنیو پېړیو کې د ایشیا د منځ تجارتي، صنعتي او علمي مرکزونه وو، مدنیت زموږ د پلرونو پاتې میراث دی.)) (۲۳: ۴۴۹-۴۵۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تېره لیکنه کې استاد خادم د ښار، مدنیت او تهذیب پر تعریف او څرنگوالي بحث کړی و، د هغه گټې یې مشخصې کړې وې، خو خادم صیب خپلو ښارونو ته هم فکر وړی دی، دکابل ښار پر وضعیت اندېښنه څرگندوي او وایي چې دا د ډېر افسوس ځای دی چې د کابل ښار په بېلابېلو برخو کې (خشت مالي) کېږي. دې کار د کابل ښار ښکلا ته ډېر زیان اړولی دی. دی په دې اړه یوه لیکنه لري، د لیکنې نوم دی (د ښار په احاطه کې خشت مالي). دی په دې لیکنه کې د کابل ښار عیني واقعیتونو ته اشاره کوي؛ هغه ځایونه په گوته کوي چې خښتې په کې وهل کېږي، ځمکې یې ژورې کړي او ښار یې سخت بدرنگه کړی دی. دی د مثال په توگه دکابل دهمزنگ سیمه او ځینې نورې سیمې یادوي، چې خشت مالانو سختې بدرنگه کړې دي. دی نه یوازې دکابل ښار پر حال افسوس ښکاره کوي او وایي چې د هېواد په ځینو نورو ښارونو کې هم داحال دی، خادم صیب هغه مینه چې له ښار اوښار پالنې سره لري، دخښتو دجوړولو، پخولو او د ښار د صفایی لپاره موثر وړاندیزونه لري چې په دې لیکنه کې یې ورته اشاره کړې ده. ښه به وي چې دا لیکنه د ښار او ښار پالنې په باب د خادم د یوه نظر په توگه تر پایه ولولو:

((خښتې د هر ښار ضرورت دی. ښارونه خښتو ته اړتیا لري، خو دلته کومه خبره چې ډېره مهمه او د یاد وړ ده، هغه دا ده چې باید خښتې چېرته او څنگه واچول شي؟ ایا په هر ځای کې چې د هر چا خوښه شوه خښتې به اچوي، داش به دروي او خپل کار به کوي؟ او که نه ځینې ځایونه د خښتو اچولو د پاره مساعد نه وي او خښتې اچول د ښار په ضرر تمامېږي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کوم ځای کې چې خښتې اچول کېږي، نو ایا دا هم اصول او اسلوب باید ولري او که نه، یوه ځمکه چې د خښت مالانو لاس ته ورغله، نو چې څومره یې گنده کولای او خرابولای شي، نو اختیار لري؟

زمونږ د پایتخت کابل په حال افسوس په کار دی، علاوه له نورو ډېرو خبرو څخه چې د سړي وربانديې افسوس راځي، د بېځایه او هر ځای خښتو اچولو څخه کابل ته سخت تاوان رسېدلی او متوجه دی، یوازې د کابل ښار نه دی څومره ښارونه چې ما لیدلي دي، لکه جلال اباد، کندهار، پروان، هرات او داسې نور دا ټول خشت مالانو بد وضعه کړي دي. د ښارونو په نږدې احاطه او هغسې ځایونو کې چې د ښار د نقشې لاندې وي، باید قطعاً خښتې وانه چول شي او که څوک خښتې اچوي چې خاوره یې زیاته وي او کمول غواړي او بیا هم چې خښتې اچول کېږي، باید د مهندس د اجازې او نگرانۍ لاندې وي چې ځمکه هغومره ژوره او کنده نشي چې د سبا له استفادې ووځي.

مثلاً په سیاه سنگ (توره تیږه) کې چې اوس د ښار نقشه روانه ده تطبیقېږي، خشت مالانو دومره لویې لویې کندې ایستلي دي چې که ښاروالي وغواړي چې ډکې یې کړي، نو څنگه به یې ډکوي؟ او که نه یې ډکوي نو د ښار په منځ کې به کندې جوړې وي چې مردارې اوبه، غلاظتونه او ناولتیاوې به په کې پرتې وي او بدبویي به یې پورته کېږي. که په اوله کې دا فکر شوی وای چې دلته خشت مالي نه وای پرېښودل شوې، یا چا دا مراقبت کړی وای چې جگه ځمکه دومره ټیټه کړی شوې وای چې د نورې سره برابره شوې وای او بېځایه کندې نه وای پرېښودل شوې، نو اوس به د ښار په نقشه کې گاټه او خرڅ نه پېښېدای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه شان بېځایه او بې ترتیبه خشت مالي د کابل د ښار په هره خوا کې روانه ده، اجرا کېږي، مگر هېڅوک د دې بد کار مخه نه نیسي. خشت مالي باید په داسې ځای کې وشي چې یا کومه غونډۍ وي، هوارول غواړي، لکه د بلخه تپه یا جگه ځمکه وي ټیټول غواړي، لکه د پوستین د وزانو شا ته ځمکې، خو په هېڅ صورت باید د ښار په احاطه کې داسې کندې او چقوري گان جوړ نه شي چې ډکول یې مشکل وي او د غلاظتونو مرکزونه شي.

پخوا چې هر څه شوي دي، هغه خو شوي دي، لېکن اوس که دې کار ته پام نه کېږي، زموږ ټول ښارونه به بد وضعه او بد قواره شي. بله خبره دا ده چې د خښتو مراقبت دې هم وشي، کومې خښتې چې پخې نه وي او نیم پخته وي، باید ښاروالي یې مخه ونیسي او په تعمیرونو کې دې یې لگول بند کړی شي، چې ښو ښې او پخې خښتې رواج شي. پخې خښتې داسې وي لکه د پېښور د ښار، که څوک ورشي وگوري ورمعلومه به شي چې پخې خښتې څنگه وي؟ په دې باب باید مؤظف اشخاص توجه وکړي.)) (۲۴: ۱۱۸۹)

خادم صیب دا لیکنه له نن څخه نږدې شپږ لسیزې وړاندې کړې ده، خو د افسوس ځای دا دی چې نن هم د هېواد ښارونه له هغې جملې کابل هغه ایډیال حالت ته نه دی رسېدلی چې د خادم صیب او د دې وطن د نورو خادمانو هیله وه. کابل یو وخت تنظیمي جگړو پسې خراب کړ، هر ځای کې کنډو کپرې جوړې شوې او د ښار اکثره واټونه د خاورو ډېریو ونیو. د (۱۳۷۲ل) کال په بهیر کې چې د کابل میوند واټ له خاورو سره برابر شوی و، د همدې خاورو له ډېرو څخه خلکو د خښتو جوړولو لپاره کار اخیسته او د میوند واټ په عمومي سړک یې ایښودلې، تر (۱۳۸۱ل) کال وروسته د کابل ښار پر بیا جوړونې پیل وشو، ښار کې ډېره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابادي وشوه، خو بې پلانه ابادي هم تر حده زیاته ترسره شوه. ښار بې نقشې وده وکړه. اوس کابل ښار د هوا د خرابوالي له خطر سره مخ دی، اوونۍ کې یوه ورځ رخصتي د هوا د ککړتیا له امله زیاته شوه، اوس کابل د نړۍ په هغو لسو ښارونو کې راځي چې ډېره چټله هوا لري.

استاد خادم صیب بیا په کابل ښار کې د ښتو وهلو تر اندېښنې پورته د عصري ښارونو او ارزانه کورونو ایډیال حالت فکر هم کوي، ښکلي او ایډیال ښارونه تعریفوي او د ارزانه او صحي کورونو ضرورت تشریح کوي. (عصري ښارونه او ارزانه کورونه) په نوم لیکنه کوي، په لومړۍ برخه کې خپل ایډیال ښارونه تشریح کوي او بیا هغې پروژې ته گوته نیسي چې د وخت حکومت په کابل ښار کې د عصري او صحي کورونو لپاره په نظر کې نیولې ده. خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((ښار د کورونو داسې مجموعې ته وایي چې د خلکو اکثر حوایج په کې پوره کېږي، کلی هم د کورونو مجموعه وي، خو هلته زیات حوایج نه پوره کېږي او خلک د خپلو اړتیاوو د پوره کولو لپاره ښارونو ته ځي، خو د نن ورځې په ښارونو کې یو څو شرطونه نور هم زیات شوي دي، نو سړی باید د ښار تعریف داسې وکړي: ښار د کورونو هغې مجموعې ته وایي چې په مشترکو اجتماعي سیستمونو یو پر بل تړل شوی وي، مثلاً د دوی تر منځ د اوبو د رسولو سیستم، د تسخین او تبرید سیستم، د تنویر سیستم، د تنظیفاتو سیستم، د سپورت د میدانونو سیستم، د عمومي باغونو او تفریح گانو سیستم، د دوکانونو منډیي گانو او صنایعو انتظام، د خوراکي موادو، شفاخانو، مکتبونو، مساجدو او داسې نورو انتظامونه یې یو تر بله شریک وي، نو بس دا ښار دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که کورونه په داسې ترتیب وي چې هر کور ځانته احاطه ولري. ځانته باغچه ولري ځانته کوهي یا نل ولري، د سرو او تودو اوبو په خپله ذمه وار وي. اوبه په صحي توګه برابرول د ده خپل کار وي. کوچنیان او ځوانان یې که په خپل کور او صحرا کې لوبې ونه کړي، بل ځای نه لري. یو کور وي او ښه بده یې په خپله ذمه وي. که په خپله غوا ونه ساتي د شودو درک نه وي. که وي هغه د صحت لپاره برابرې نه وي. که کور او کور شاوخوا په خپله پاکه او ستره نه کړي، کوم انتظام نه وي چې غم یې وخوري، نو بس داسې کورونه که څه هم زرګونه سره خوا په خوا پراته وي، دغه ښار نه دی او نه پرې د عصري ښار اطلاق کېدی شي، لکه زموږ د نوي ښار کورونه، کارتې او داسې نور دا دیهات دي. له یو څه مودې څخه دولت ته دا فکر پیدا شوی دی چې په منظم او عصري ډول ښاري یونټونه جوړ کړي. دغسې یونټونه لږ ځای نیسي. کورونه یې کمصرفه اقتصادي، مجتمع او د ټولو عصري ضروریاتو له لحاظه مکمل وي. لومړنۍ نقشه واچول شوه او دغه دی دوه درې ورځې مخکې په دغه احاطه کې یو سلو څلوېښت کسانو ته د کورونو ځمکې وسپارل شوې. وایي چې دولت پس له فکر او تدبر څخه د کم مصرفه عصري کورونو یو زرو سل لمبرونه د سیاسنګ په سیمه کې وټاکل او څه برخه یې خلکو ته ورکړې شوه او نور هم مستحقینو ته ورکول کېږي. د کورونو نقشه داسې جوړه شوې ده چې ټولو کورونو ته د څښلو اوبه ورسول شي او هر کور باید پوره لمر او رڼا ولري.

دولت دا خبره فیصله کړې ده چې د خلکو سره د کورونو په جوړولو کې مرسته او کومک وکړي. په همدغه لحاظ په نظر کې دي چې په دغه ځای کې د نجارۍ یوه فابریکه ودرول شي چې د ودانیو سامانونه خلکو ته تهیه کړي. همدارنګه دغلته یوه تعمیراتي کومپنۍ هم موظفه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوېده چې خلکو ته لارښوونه وکړي. وايي چې دغه سیمه سینما، د کوچنیانو پارکونه، غذايي مارکېټونه، ښوونځی، جوماتونه او داسې نور لري. د کور یوه لمبر قیمت چې (۱۳۴) مربع متره کېږي (۷۱۵۰افغانۍ) ټاکل شوی دی. مور داسې فکر کوو چې دغه سیستم د عصري کورونو او عصري ښارونو لپاره خورا ښه سیستم دی. باید تعمیم شي او په دغه شان د بې کورۍ او غیر صحي کورونو خاتمه وشي.)) (۲۴: ۱۲۲۲)

استاد خادم پر نثري لیکنو سربېره په نظم کې هم د تمدن، کلتور او ښاروالۍ ګټې تشریح کړي او د (تهذیب) په نامه یوه څلوریزه کې خپل زوی ته نصیحت کوي: د تمدن لمن ونیسه چې همدا د سړیتوب لاره ده:

تهـــذیب کولتـــور او تمـــدن بویـــه
ســـړی، ســـړی شـــي لـــه خپلـــه خویـــه
همـــدا هڅـــوب دی، پـــه پښـــتو ژبـــه
چـــې پـــرې یـــې نـــږدې ښـــاغلیه زویـــه.

په یوه بله څلوریزه کې تمدن ته هم اشاره کوي، یوازې فزیکي ابادي تمدن نه ګڼي تمدن لږ نور هم تشریح کوي سپېڅلی روح او پاک کارونه، د فزیکي تمدن ترڅنګ د معنوي تمدن ارکان ګڼي، اوسنیو پوهانو هم تمدن او کلتور د انسان د مادي او معنوي پانګې مجموعه ګڼلې، خادم صیب هم د (تمدن) په نامه څلوریزه کې دې موضوع ته نغوته کړې ده:

تمـــدن کلـــه د ښـــار کـــوڅې دي
ســـاز او ســـامان او مـــال او پیســـې دي
ښـــاغلی روح او ســـپېڅلې چـــارې
پـــه دې دوه توکـــه د ژونـــد نقشـــې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر پورتنیو لیکنو سربېره چې موږ پر لنډه لنډه تبصره وکړه، خادم صیب نورې دا ډول لیکنې هم لري چې د ځینو نومونه مو د دې لیکنې په پیل کې یاد کړل، خو د هغوی تر څنګ د تمدن، ښارپالنې او کلتور پالنې په باب د خادم صیب نورې لیکنې هم شته چې پر ټولو بحث ددې لیکنې له زغمه پورته کېږي. په وروستۍ جمله کې ویلای شو چې خادم په پښتنو لیکوالو کې داسې یو لیکوال و چې ښار، تمدن او ترقۍ سره یې زیاته مینه وه او په لیکنو کې یې د دې مینې ځلا له ورایه ښکاره کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفي افکارو روزنه

استاد خادم له کوچنیتوبه یو متجسس انسان و، ده د طبیعت په هره برخه کې پلټنه کوله، د انسان په لاس جوړ شویو شیانو، لکه موټر، اورګاړی، توپک او نورو ته به هم ډېر ځیر و، په کور، کلي کې به له لویانو او مدرسه کې به یې له استاد څخه ډول ډول پوښتنې کولې، ان له پوښتنو څخه به یې هم خلک په تنګ وو. د بېلابېلو مسایلو په باب پوښتنې او د طبیعت پر رازونو باندې د ځان پوهول د فلسفې یوه برخه ده. خادم صیب کې دا فلسفي ماده په طبیعي ډول پرته وه. څومره چې دی فکري بلوغ ته رسېده، دې مادې خپل ځان ښوده. کله چې استاد خادم د لیکوالۍ لومړي ګامونه پورته کړل او د مطالعې ساحه یې پراخه شوه، نو د (رابندرانات ټاګور او علامه اقبال) اثار یې ولوستل له هغو څخه سخت متاثره شوه، د اقبال انساني او اسلامي فلسفې پرې سخت تاثیر وکړ. د وخت په تېرېدو سره استاد خادم ګڼ شمېر فلسفي افکار راخپل کړل او خپله طبیعي فلسفي تومنه یې هم ورسره ملګرې کړه. په نتیجه کې یې ګڼ شمېر لیکنې وکړې او همدارنګه د (نبوغ او عبقریت) په نامه یې یو مستقل فلسفي اثر هم ولیکه. پر دې اثر زموږ د هېواد نامتو لیکوالو خپل نظریات لیکلي او دا یې په پښتو کې په ټولیز ډول یو غوره فلسفي اثر بللی دی. د دې فلسفي اثر یوه ځانګړنه په دې کې ده چې تر ډېره حده په خپله د استاد خادم د افکارو زېږنده ده. ښاغلو (محمد قدیر تره کي، غلام جېلاني جلالي، دوکتور حفیظ الله ناصري او سید بهاو الدین مجروح) پر دې اثر سریزې او یادښتونه لیکلي دي. په دې اثر کې (ایا له نبوغه انکار کېدی شي؟ نبوغ څه شی دی؟ د استعدادونو او صلاحیتونو تفاوت، د اجتماع

(c) ketabton.com: The Digital Library

عصر او نبوغ، یوه لویه اشتباه، فلسفه او ساینس، ایا چنګېز خان نابغه و، د جنون او نبوغ فرق، د نبوغ اقسام، د نبوغ نښې، د نبوغ د انکشاف موجبات او موانع، د نبوغ پېژندل او پالل، له نبوغ څخه کار اخیستنه، یو نابغه هلک، ملاحظات، د شلمې پېړۍ نابغه او د نبوغ مخالفت) بېلابېلې لیکنې خوندي شوي دي. په (نوې ژوندون، خیالي دنیا او نوې رڼا) کې هم په ځینو برخو کې فلسفي ماده لیدل کېږي. پر (نبوغ او عبقریت) سربېره استاد خادم ګڼ شمېر داسې لیکنې او ځینې ژباړې هم کړي چې هغه هم فلسفي افکار یا فلسفي رنګ لري. چې دلته یې د سرلیکونو یادونه کوو: (د ژوندانه درې لارې، د ستورو دنیا، طلسمي ښار، د ژوندانه مقصد، د ارتقا حس، حیات او مهات، د نویو انکشافاتو په رڼا کې قدیم حقیقت، د نبوغ اساسي لارې، اتفاق او اختلاف، دیانت او روحانیت، انسانیت او حیوانیت، انسان او فاضل ملکات، ژوند څه شی دی؟، سعادت په څه کې دی ، د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا) او ځینې نورې لیکنې چې ځینې دا ډول لیکنې یې په ځانګړو اثارو او ځینې نورې یې په جلا جلا ډول خپرې کړې دي.

نظم کې یې(د عروج رمز، انسان او کاینات) او ځینې نور نظمونه فلسفي مفاهیم لري.

د نبوغ او فلسفې په برخه کې د خادم راټول او منسجم اثر همغه د (نبوغ او عبقریت) اثر دی چې همدا فلسفي افکار په کې راټول شوي. په دې کتاب کې لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه، بېلابېل فلسفي موضوعات شنل شوي او ارزول شوي دي، لوستونکو ته یوه نتیجه هم په لاس ورکوي. د دې اثر په یوه برخه کې استاد خادم (فلسفه او ساینس) یو بل سره پرتله کړي، ځانګړنې یې په ګوته کړي او په دې برخه کې یې د بېلابېلو پوهانو نظریات وړاندې کړي دي. دی ساینس پر تجربې ولاړ یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

علم گڼي، وايي ساينس نظر له فلسفې نه يو شتمنه مجموعه ده چې وحدت نه لري، يا په بل عبارت يو جسم دی چې روح نه لري او فلسفه بيا زيار باسي چې د پوهې حقيقت او د پېژندنې وړ شيانو قيمت تعين کړي. ساينس وايي، کوم شيان حقايق دي، لېکن فلسفه وايي، حقيقت څه شی دی؟ په دې ليکنه کې استاد د ساينس او فلسفې تر منځ رابطه او توپيرونه مطالعه کوي. هغه وايي:

((دلته بايد د دې څېړنو مطالعه کوونکی په دقت او بې طرفۍ سره لاندې نظريات چې لويو پوهانو ته راجع دي، ولولي او په خپله يوه فيصله وکړي:

څرنگه چې د پستمولوجي پوهان وايي د علمي تحقيقاتو موضوع خپله طبيعت دی، علمي تحقيقات له هغو کتنو او تجربو څخه عبارت دي چې د طبيعت پر تحولاتو باندې وشي او دا تحولات د قوانينو په توگه تعبير او په مختلفو علمي جدولونو ووېشل شي. بشر غواړي چې پرله پسې د نوو شيانو په اختراع خپله پوهه لا زياته او ددې علمي معرفت د صحت درجه پورته کړي. دغه کتنې او تجربې د طبيعت جزئيات موږ ته په روښانه ډول ښيي او ورځ په ورځ د حوادثو تر منځ ابهام لرې. ځکه چې که څه هم (دا علمي قوانين عيني حقايق نه دي) او د انسان فکري ساختمان په کې دخل لري. اما بيا هم د حقيقت يو نسبي دقيق تصوير گڼل کېږي. په کلي ډول سره د علمي نظرياتو مطلب دا نه دی چې پر جزيي مجهولاتو باندې ودرېږي، بلکې غير له دې چې جزيي مجهولات په نظر کې ونيسي، غواړي چې تر کلي عناوينو لاندې د طبيعت اهميت روښانه کړي او دا نظريات بايد له تجربي نتايجو سره تضاد ونه لري. که څه هم د فلسفې تاريخ د متضادو فلسفي نظرياتو مجموعه ده او يو واحد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعریف موندل یې اسانه کار نه دی، خو دلته یو بل حقیقت ته هم ملتفت کېدل په کار دي چې په ساینس کې هم پخه او کلکه هماهنګي نه شته.

(مانکس بلانک د کوانتم د تیوري کاشف) وایي: ((په نن‌ني عصر کې داسې یوه علمي تیوري چې څوک ورسره مخالفت ونه کړي، ډېره نادره ده. دقیقو قواعدو خپل پخوانی حتمیت او قیمت له لاسه ورکړی دی. نن‌ني فزیک پوهانو د نوو علمي قواعدو د کشفولو له پاره تر ډېره حده پورې د فیلسوفانو شکل غوره کړی دی.

د ب، م د لسمې پېړۍ په سر کې نامتو انګلیس فیلسوف (بیکن) د فلسفې د تعریف او مقصد خوا ته د اشارې په باب کې وویل: ((موږ د خپلې پوهې په اندازه د عمل قدرت لرو، یعنې علم یې پر طبیعت باندې د قدرت په حیث وګڼلو او هدف یې د طبیعت تسخیر و. د بیکن د وینا خلاصه دا ده چې (علم قدرت دی.)

مارکس وایي: ((دا چې د یو افاقي واقعیت تصویر زموږ په مغزو کې انعکاس کوي د تیوري خبره نه ده، بلکې کاملاً عملي جنبه لري)). جان دیوي وایي: ((پوهنه باید د عمل له پاره یوه اله شي.)) دا د علم او ساینس په باب نظریات وو. راغلو فلسفي ته: ساینس غیر له فلسفي نه یوه شتمنه مجموعه ده چې وحدت نه لري. یا په بل عبارت: یو جسم دی چې روح نه لري. اما فلسفه غیر له ساینسه دغسې یو وحدت دی چې اجزا یې معلوم نه دي او داسې یو روح دی چې جسم نه لري. ځکه چې د ساینس هر شق د طبیعت جلا جلا برخو سره په ازاد ډول تعلق لري. د عمل د ساحې وېشل په ساینس کې یوه میتودولوژیکه اړتیا ده. نو بناء پر دې په کار دي چې د ساینس بېلې بېلې او ځانته ځانګې په یوه واحده (ایډیا) سره یو کړي. فلسفه زیار باسي چې د پوهې حقیقت او د پېژندنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړ شیانو قیمت تعین کړي، نو په دغه لحاظ د فلسفې ډگر بې له دې نه چې د ساینس مینځه وي، هم ډېر وسعت مومي. ټول طبیعي علوم چې په خپلو تحقیقاتو کې ډول ډول نتیجې لاس ته راوړي. مگر د ساینس کومه داسې ځانگه نه شته چې خپله د حقیقت پر مفهوم وغږېږي، دا کار د فلسفې دی. ساینس وایي کوم شیان حقایق دي، لیکن فلسفه وایي حقیقت څه شی دی؟ ساینس کوښښ کوي چې پر طبیعي قوانینو پوه شي، مگر فلسفه څېړنه کوي چې څه رنگه یو متفکر شخص د قواعدو کشفولو ته رسېږي.

نن د هر وخت نه زیات د ساینس اخرني سوالونه فلسفې ته ځان اړ بولي. البرټ انشټاین لیکي: د ساینس پوهه عجیب شی دی، خو د لارښوونې قدرت یې ډېر لږ دی. دی وایي: ((فلسفه سرببېره پر دې چې د ساینسي مفاهیمو تدقیق کوي. دا هم کولی شي چې د انساني ژوند مختلفې خواوې، لکه مستظرفه صنایع، ادبیات، اقتصادیات، اخلاقیات، قانون، مذهب، ټولنه، تصوف، ژبه او تاریخ وڅېړي.))

تر دې ما د یو علمي بحث څه برخه راواخیسته، له دې څخه معلومېږي، چې ساینس انسان له فکر او تدبر څخه نه دی مستغني کړی. ساینس انسان ته ذرایع او وسایل په لاس ورکوي، مگر ذرایع په یواځېتوب سره سعادت نه شي تامینولای. د تفکر خاوندان پوهېږي چې نن سبا انسان تجسس او کومې سمې لارې پیدا کولو له پاره چې امن، ډاډ او ارامش ته ورغلی وي، له پخوا نه ډېر اړ او محتاج دی. که څوک د یو ملت له پاره په بې الایشۍ سره د نجات لاره لټوي، دا هم د انسان له پاره خدمت دی. علاوتاً فن او ادب ساینس نه دی، خو حیات او ژوند ته زیاته گټه رسوي. وگورئ دنیا هنرمندانو ته څومره اړتیا حس کوي. څومره تقدیر یې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فن او ادب د زنده گۍ تصویر دی. شاعر او ادیب جمال او کمال لټوي او دا په خپله یو حقیقت دی او د حقیقت تصویر، مگر ښکلی ظریف او قشنگ. اوس پرې پوه شوئ چې نبوغ ته ترڅو پورې چې دنیا ودانه وي او انساني حیات وجود ولري اړتیا شته او خورا ډېرې ارتې زمینې ورته په مخ کې پرانیستې پرتې دي چې دی په کې ظهور، بروز او پېشرفت وکړي. بله دا چې د نبوغ له پاره ډگر د انسان زنده گي ده. د نابغه له خورا بارزو او غټو نښو څخه تېز ذکاوت، لوی عقل، توده مینه، ډینامیک او فعال طبیعت، ځان هېروونکی او د خلکو د الامو او مصایبو له پاره لار لټوونکی مزاج او د فطرت د اسرارو او حقایقو د انکشاف عشق دی، نو په دې حساب چې هر چېرته او په هر وخت کې او له هرې خوا انسان په عذاب وي، خدای پاک څوک پیدا کوي چې هغه څه داسې لارې راوباسي چې د خلکو مشکلات اسان شي او کرغېړن حالات په نوو خوشگوارو اوضاعو بدل شي.

په موجوده دنیا کې عبدالغفار خان، گاندي، نهرو، ابو الکلام، اقبال، ټاگور، ماووتسي تونگ، چوین لای، خروشچف، سردار محمد داود، برنارډشو، جمال ناصر، ډاکټر سوکارنو، هوچیمن، شکری القوتلی او داسې نورو کوښښ کاوه او وې یې چې محروم ملتونه د ازادۍ نعمت حاصل کاندي، ناکام قومونه کامیاب شي او بدبخت انسانان د ښې ورځې مخ وگوري. له استعمار سره مجادله او د محرومو انسانانو د صلاح او بهبود له پاره د زورورانو سره پنجه ورکول د لویو خلکو کار دی. که دغسې جرأت او کارنامو ته چې چا کړی دی او څوک یې په لاره کې روان ښکاري نبوغ او د نبوغ آثار ونه وایو، نو څه نوم ورته اخیستی شو؟ حال دا چې دا کارونه، نه فن حسابېږي او نه ساینس چې ځینو خلکو ورپورې نبوغ منحصر او تړلی بللی دی. البته یوه فلسفه خو ده، مگر هغه فلسفه هم نه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ساینس په اطرافو او محصولاتو کې وي. اقبال، ټاګور، ګاندي، نهرو، جمال عبدالناصر، ډاکټر سوکارنو، د یوې نوې حیاتي لارې کشف کړی دی. د چا نظریات ډېر لوړ او عالي دي او د چا په یوه اندازه مهم دي، نو معلومه شوه چې نبوغ یواځې په فن، ساینس او اختراعاتو پورې اړه نه لري، بلکې د نبوغ د ظهور او تکامل له پاره ډېر فلسفي میدانونه او ډګرونه شته او وي به. ښه نو فلسفې څنګه افلاس وکړ؟ او د نبوغ دروازه څنګه علماً او عملاً وتړل شوه؟)) (۱۵: ۲۸-۳۳)

زموږ په ټولنه او په ټوله کې ختیزه ټولنه کې دا یوه خبره عامه ده چې عوام کله کله یوه (نابغه) ته (لېونی) وایي او کله کله بیا پر یوه لېوني د نابغه ګومان کوي، د دې لپاره چې دا موضوع عوامو او خواصو ته ښه څرګنده شي، نو استاد خادم د دې دواړو اصطلاحاتو په باب یو تحلیلي بحث کړی او د (مجنون او نبوغ تر منځ فرق) یې تشریح کړی دی. هغه وایي، که لږ دقت وشي، نو د نابغه او لېوني تر منځ توپیر اسانه کېږي، دی وایي د نابغه کارونه اعتدایي او ارتقایي وي او په فکر او کردار کې یې همغږي او انتظام موجود وي، مغرض نه وي او د خلکو د طبعې مطابق حرکت نه کوي، د عقل له جادې منحرف شوی نه وي او په ځان غوښتنه کې غرق نه وي، خو د مجانینو په اعمالو کې دا انتظام نه لیدل کېږي، ژوروالی او لرلید نه لري او که یې لري هم نو له خپلو رزیلو ارزوګانو سره یې لري، دده سره د خلکو توده مینه موجوده نه وي. هغه په دې اړه خپله لیکنه کې وایي:

((مجنون او لېونی یوازې هغه ته نه وایي چې خپل کالي څیرې کوي او خلک په لوټو او ګټو ولي. بلکې جنون د دماغ خرابي ده، د عقل عدم توازن دی. د سنجش او دوربینۍ فقدان دی. د انساني اخلاقو له مستوي نه چې هر څوک په هره خوا کې ولوېږي، د هغه عقل سلیم نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګڼل کېږي، نو ځکه جنون په ډېرو قسمونو وېشل شوی دی. د مال او دولت لېونی، د عیش او استلذاذ لېونی، د اقتدار او جاه طلبۍ لېونی، د غرور او خودخواهۍ لېونی، د اغراضو لېونی او داسې نور. البته د عشق او مینې لېونی، د علم د فضیلت او حق لېونی هم خلک وايي، خو رښتیا دا ده چې دا جنون ذوفنون دی او کاشکې چې په هر ملت کې د اعلی مینې او عالي محبت لېونیان ډېر پیدا شي، نو هر کله چې انسان د ډېرو متضادو غرایزو او خواهشونو په منځ کې راګیر دی وسط پیدا کول یې خورا مشکل دی، نو په هره خوا چې ډېر میلان وکړي د هماغه شي لېونی بلل کېږي.

البته د علم، فضیلت، عدالت، د نوعې، قوم او انسانیت د محبت په خوا کې زیات میلان هم وشي، افراط نه بلل کېږي. بلکې حسن او خدمت یې بولي، نو هغه ټول فعالیتونه او بریالیتوبونه چې د انساني سطحې د سمې سویې له معیار نه د ټیټ کوم خواهش په اثر کې حاصل شي، نبوغ نه شي ثابتولای، ډاروین ویلي دي: ((انسان چې په خپل ارتقایي سیر کې د رحم او عاطفې کوم معیار ته رسېدلی دی، د ده مقام یې خورا جګ بیولی دی او په دغه څېز دی، د انسانیت د لقب ګټلو مستحق ګرځېدلی دی)). نو هغه ټول لوی کارونه چې بې د خدمت او نوع پرورۍ او د انسانیت له اعتلا او ارتقاء نه به غیر د بل کوم هدف او مرام له پاره اجراء شي، هغه د نبوغ نښې نه دي، یعنې ټول تخریبي او شخصي کارونه چې سم عقل یې تثبیت ونه کړي، هغه د نبوغ له دایرې وتلي دي. البته نابغه هم له عامې سویې او مفکورې څخه وتلي کارونه او فکرونه کوي، ځکه نو خلک ورته حیرانېږي او کله ورته په غصه کېږي هم. دغه شی دی چې د نابغه او لېوني په منځ کې عادي خلکو ته اشتباه پېښېږي او همدغه خبره ده چې په ډېرو لویو کسانو باندې ځینو خلکو د لېونو ګومانونه کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مگر په لږ دقت سره نابغه او عبقري له دغه تهمته خلاصېږي. ځکه چې د ده کارونه اعتلايي او ارتقايي وي او د ده په فکر او کردار کې هماهنگي او انتظام وي. دی هېڅکله خود غرض او دنی الطبع او د خلکو بدخواه نه وي. په مقابل کې د عقل له جادې منحرف شوي کسان په اغراضو او خودخواهۍ کې غرق وي.

دوی په دني خواهشاتو پسې پړی شکوي، دوی وايي يو څه او کوي بل څه. د مجانينو په اعمالو کې انتظام نه ليدل کېږي. عمق او دوربيني په کې نه وي، مينه او محبت نه لري. که لري يې فقط د ځان او د خپلو رذيلو ارزوگانو سره يې لري. په دوی کې د وگړو او جامعې توده مينه نه حس کېږي. که څه هم د عقلي نقص او عدم تدبر له کبله کله داسې اقدامات کوي چې هغه د هر چا د کولو نه وي او سړی گومان کوي چې دا لطونی سړی دی، خو په هر صورت په نبوغ کې د عقل او انسانيت تکامل ليدل کېږي. هو! دا خبرې موږ د عام او لوی اجتماعي نابغه په حق کې کوو. ممکنه ده چې فني نابغه غير له خپل فن څخه په نورو خواوو کې ډېر نقصانونه ولري.)) (۱۵: ۳۸-۴۰)

استاد خادم د (حيات او ممات) په نامه په يوه ليکنه کې يو ژور فلسفي مفهوم رانغاړي او د ژوند او مرگ دا دوه متضاد مفهومونه په ښه ډول تشريح کوي. دی وايي زموږ د ماښام او سهار خوب او بيداري د حيات او ممات اسرار امېز حقيقت نمونه ده. دی په دې ليکنه کې د ژوند فلسفه څېړي. فلسفه رښتيا هم د حقيقت پېژندنې په لټه کې ده، خو استاد وايي چې هر څومره پلټنه کوې، سړی پر دې حقيقت نه پوهېږي چې موږ له کومه راغلي يو او کومې خوا ته ځو. دی حيات او ممات دواړه يوه معما گڼي چې څوک يې پر حل نه پوهېږي. ليکوال د وروستۍ نتيجې په توگه وايي ژوند او مرگ دواړه داسې معماوې دي چې تر پايه زموږ سر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرې نه خلاصېږي، خو څومره چې موږ ته ژوند مجال راکوي، باید له هغو څخه ډېره ګټه پورته کړو، د انسانیت دنده اجرا کړو ا له ځانه کامل انسان جوړ کړو، هغه وایي:

((د بشر یو ملیارد او پینځه سوه ملیونه نفوس پر دې خاورینه کره ژوند کوي او هره ورځ یو بل ته ګوري او یو د بل په احوالو کې دقیق کېږي او لږ لږ یو د بل سره کومک کوي! څه موده لا تېره نه وي چې ټول د حیات د صحنې څخه د باندې وځي او خپل ځای راتلونکو خلکو ته پرېږدي!

د بشر د دې بې شماره افرادو او د دې ملیونونو انسانانو څخه چې سپین، تور او ژېړ نژادونه لري او نن د بشر جامعه تشکیلوي تر بلې پېړۍ پورې یو زر هم په دې خاورینه ځمکه نه پاتې کېږي.

په هره لحظه کې په زرګونو اشخاص زموږ د هم جنسانو له ډلې څخه له دې نړۍ ځنې سترګې پټوي او د هغوی پر ځای په زرګونو نور اشخاص د وجود په میدان کې پښه ږدي!

په همدې ګړۍ کې چې تاسو دا کرښې لولئ، څومره خلک د ژوند اخرینۍ سلګۍ وهي او ساه یې له قالبه وځي او څومره کوچنیان زېږي او لومړۍ وار په دې نړۍ کې د هوا تنفس کوي. د نوو زېږدېدونکو کوچنیانو فریادونه او د محتضرینو او غمجنو زګېروي پرله پسې اسمان خوا ته متصاعد کېږي.

ړومبی ځل چې موږ له مرګه سره اشنا کېږو، په رنځ او اندوه اخته کېږو او په تحیر او ابهاماتو کې ډوبېږو هغه کوچنی چې د تور تابوت په اړخ کې درېږي او په تعجب ورته ګوري او د خپلو خپلوانو څخه سوالونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، نو که دی خپلو سوالونو ته جواب نه شي ویلای ډېر پوه او دانا سړي هم نه شي کولی چې هغه قانع کاندي او تسلي يې راولي!

موږ سره د دې علومو او پیشرفتونو او لوړ فرهنګ تر اوسه پورې یوه کوچنۍ اطلاع د مرګ او حیات له اسرارو څخه نه لرو.

موږ نه پوهېږو چې له کومه ځایه راغلي یو او کوم ځای ته ځو؟ او زموږ د راتلو اصل علت او زموږ د افرینش راز څه و.

مذهبي عقیده او دیانت کولی شي چې افکار او عقل د شک او تردید له کوځې څخه خارج کاندي او د دغه بې ځوابه سوالونو په مقابل کې تر یو حده پورې ځواب ووایي. بشر تر اوسه پورې د خپل ټول قوت او علومو د نوو لیارو په واسطه د دې معما دحل کولو کوښښ کړی دی او بری يې نه دی موندلی.

زموږ د ماښام او سهار خوب او بیداري د حیات او ممات د اسرار امیز حقیقت نمونه ده. شکسپیر د خپل رسا فکر او قوي روح له لیارې څخه د ژوند په اسرارو کې یو خوږ او ژور بحث کړی دی: هغه وخت چې (مارګینت) ته وویل شول چې ستا ښځه مړه شوه، دی د خپل ژوند نه مایوس شو او خپل ټول کوششونه او مساعې يې خوشې او بېهوده وبلل او په ډېره ناکامۍ يې وویل: ((په دې ورځې پسې بله ورځ! او د هغې پسې هم نورې ورځې دي؛ تر هغه ورځې پورې چې دا محدود ژوندون خاتمه ومومي او زموږ د مقدورو ورځو حساب پای ته ورسېږي.))

دا دی د ژوند تعبیر د هغو اشخاصو په نظر چې له خپله حیاته څخه مایوس او ناراض دی. زما یو دوست چې ژوندون ته په همدې سترګه ګوري، په دې اواخرو کې يې یو مکتوب رالېږلی دی او د هغه په ضمن کې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((تاسې د ژوندانه او د هغه د روزانه وظیفې په باب ډېر څه لیکلي او پرله پسې خلکو ته نصیحت او هدایت کوئ چې د ژوندانه رم او رواج او دود او دستور زده کړئ، ولې تر اوسه پورې مو یوه کلمه هم نه ده لیکلې چې اصلاً ژوند څه شی دی؟ خلک پوه کړئ چې د دوی وجودونه لکه هغه حشرات دي چې د مسافرو په شاوخوا څو ثانیې پرواز کوي او بیا ژر ورک کېږي. هغوی متوجه کړئ چې فقط یوه لحظه ژوند لرئ او وروسته د نېستۍ په دریاب کې الی الابد معدوم کېږئ ولې خلک خوشې او بېهوده په رنځ او زحمت اخته کوئ او د دوه ورځو ژوند لپاره دومره پند او نصیحت اوروئ. د دېنه وروسته باید چې د خپل لیک طرز ته تغییر ورکړئ او د نصیحت کولو پر ځای ځینې مقالې د ژوند د بې فایده والي او پوچ توب په خصوص کې ولیکئ.))

دا زما دوست چې د ده د مفصل لیک څخه مو په پورتنیو کرښو کې څو مختصرې جملې ذکر کړې، ډېر فهیم او هوښیار سړی دی. ولې د ده د زلمیتوب دوره پای ته رسېدلې ده.

او بې له دېنه چې په خپله متوجه شي د ده په عاقله او ادراکه قوه کې لږ اختلال راغلی دی، ځکه که د ده د وینا له قراره د فکر له تربیته څخه غفلت وکړو، موږ ته لکه د ورانو شوو شیدو حالت راپېښېږي او په نتیجه کې به خلک تنبل او مهمل تربیه شي او همدا سبب دی چې ټول هغه اشخاص چې ژوندون ته د بدبینۍ په سترګه ګوري احوال یې په دغه شان دی.

موږ ټول اعتراف کوو چې د حیات او ممات د معما له تفسیره عاجز یو او هېڅ راز اطلاع نه لرو چې موږ دې دنیا ته څنګه راغلي یو او څنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځو؟ لېکن په عین حال کې نور اطلاعات او مطالب زموږ په فکر کې راځي او لاس په کې لرو.

موږ پوهېږو چې زموږ په وجود کې تمايلات او احساسات شته او په وديعت کېښودل شوي دي چې دهغو په هدايت او رهنمايي مو ژوندون اداره کېږي.

پوهېږو چې ممکن دي چې په خپل وجود يو د بل استفادې او نورو موجوداتو ته د فايدې رسولو لپاره چې زموږ نه وروسته دې نړۍ ته راځي اماده کړو.

زموږ ژوند لنډ دی او حيات زموږ په نظر کې يوه معما او ممات بله معما ده. ډېر ښه موږ منو، ولې که ژوند يو مهم او نافع شی وي، نو لازمه ده چې انتفاع او فايده ورڅخه واخلو او که يوه لنډه او فراري شبحه وي، نو بيا هم د ده د څو دقيقې وجود څخه کامله استفاده وکړو. د حيات ظهور نه مخکې او وروسته هر څه چې وي، مگر دا مسلم او ناقابل انکار امر دی چې هر څه مو له لاسه پوره وي د هغه په باره کې استحضاريت حاصل کړو چې دهرې اشتباه او خطا څخه مصؤن پاته شو.

نور هم ځينې داسې مشکلات شته دي چې زموږ د هر يوه عقل د هغوی په ايضاح او حل کولو قادر نه دی. احمق سړی د لاينحلو او خوشې مسئلو په مقابل کې په ځمکه زنگنونه وهي او خپل عمر د هغو په شاوخوا کې صرف کوي او عاقبت هيڅ ځای ته نه رسېږي. لېکن پوه او هوښيار سړی هر کله چې په داسې مشکلاتو اخته شي او حل يې د خپل توانه څخه لرې ووينې، د هغه څخه صرف نظر کوي او خپلو مفيدو کارونو پسې گرځي چې انجام يې کړي. مثلاً يو لوی منصبدار د دښمن په خاوره کې په جگړو مصروف دی او د ده په لياره کې يوه ټينگه مستحکمه کلا پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګ ځای ولاړه ده چې نه یې دحملې او نه یې د محاصرې په اثر فتح کولای شي.

نو دغه سړی که تجربه کار او ازموده منصبدار وي، نو د دغه کلا نه صرف نظر کوي او هېڅکله خپل وخت د داسې کلا په نیولو خوشې او بېهوده نه صرفوي، بلکې وړاندې ځي او ښایي چې یوه ضعیفه او بې دفاع کلا پیدا او هغه تسخیر کاندي او په داسې نظریو او اقداماتو کې ممکن دي چې د دښمن پر ټوله خاوره یې لاس بر شي او ټول ځایونه یې فتح کړي او هېڅکله هغې ټینګې کلا ته اهمیت ورنه کاندي.

پوه او خردمند سړی هم دژوند په عرصه کې لکه هغه تجربه کار منصبدار دی چې هر کله ورښکاره شي چې یوه موضوع د هغه د حوصلې او ادراک څخه خارجه ده. د هغې د مقابلې څخه ډډه کوي او نورو مفیدو کارونو پسې ګرځي.که ته نه پوهېږې چې ژوند څه دی او مرګ څه دی بیا هم د سعې په اثر کولای شې چې ددې لاینحلې موضوع له پاره یو ځواب پیدا کړې اویوې ښې نتیجې ته ورسېږې.

او خپل ژوند د ځان او د نورو له پاره مفید او نافع وګرځوې. نو ته کولی شې چې د خپل ژوند په اخرو دقیقو کې په ډېره نام نیکۍ او ابرومندۍ سترګې پټې کړې، په اخرینه لحظه کې چې د رحلت خبرې کوې، نو هغه وخت ممکن دي د ځان سره ووایې:

((زه نه پوهېدم چې له کومه ځایه څخه راغلم او نه پوهېږم چې کوم ځای ته ځم، ولې د دې نړۍ اقامت په وخت کې چې هر څومره قوه ما درلوده کوښښ مې وکړ چې یو کامل انسان شم او د خپل انسانیت وظیفه انجام کړم.)) نو هغه وخت ځان ته سعادتمند سړی ویلی شې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ممکنه ده چې د دوی دوو لویو او لاینحلو معماوو له فکره چې مرګ او ژوند دی هم بې نیاز شي!)) (۲۴: ۶۹۵-۶۹۶)

(د ارتقا حس) کې هم د ژوندانه د طبیعي ودې او انساني غریزې راز تشریح کوي، دی ترقي د انساني نفس یوه اړتیا ګڼي او سعادت د ارتقا شعور، دا ارتقا که په هر څه کې وي، په مال، په صحت، په رتبه او بل هر څه کې او کله چې موږ پر ځای ودرېدو او نوره ارتقا نه کوو، نو دغه زموږ د شقاوت (بدمرغی) لومړی مرحله ده. استاد وایي، انسان فکر کوي، تر هغه دی مسعود دی چې د ارتقا په لار روان وي او دغه طبیعت په فرد او جماعت کې فرق نه کوي. استاد په دې لیکنه کې د انسان نفسي خواهشات او نورې ډول ډول غوښتنې تشریح کوي، خو د خبرو او محتوا اصلي محور د ارتقا پر حس راڅرخي. هغه وایي:

((د انسان د نفس له پاره مهم او خورا ضروري شی (ترقي) ده یعنې دا چې له یوه حاله بل ته د ښه نه خورا ښه ته او له جګ نه خوراجګ وخېږي، دی دغه شی غواړي که څه هم په دې کې ځان بایلي.

نو انسان یو شریف مخلوق دی چې باالطبع ترقي غوښتونکی او د لوړتیا طالب دی، په دې خبره باندې د ده تېرو زمانو تطورات واضح دلالت کوي، بلکې د انسان د عقل او جنون، احلامو او خواطرو ټولو څخه دا معلومېږي چې دی دایماً اعتلایي او ترقي غواړي، نو د تطور نظریه په حقیقت کې ((د نشو او ارتقایي)) نظریه ده. د انسان تېر تاریخ راښیي چې انسان په خپل تطور او حرکت کې ترقي کړې ده او له یوه حاله بل حال ته پورته شوی دی، نو دا چې د انسان پخوانی تاریخ ترې ډک دی، هېڅ امکان نه لري چې دا به د ده دنفس سره اخښلی شوی شی نه وي او د غریزې په حیث به په ده باندې په اینده کې حکومت و نه کړي، لکه د ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پلرونو یې چې کړی دی. پخوانو خلکو ډېر ځله د سعادت او خوشبختۍ څخه بحث کړی دی.

لیکن نن موږ نږدې ده چې په دې خبره اتفاق وکړو چې سعادت فقط د ارتقا شعور دی دغه ارتقا په صحت وي که په مال او که په رتبې او علم، نو تر څو چې موږ پورته ځو او (ارتقا) کوو، نو موږ ((مسعود)) یو او دا له دې کبله چې ((د ارتقا حس)) زموږ په طبیعت او خټه کې ایښودل شوی دی، نو کوم وخت چې موږ د احس کړو چې موږ په ځای ودرېدو او ((ارتقا) نه کوو، نو دغه زموږ د (شقاوت) او (بدبختۍ) ړومبۍ مرحله ده.

ممکنه ده چې دغه غریزه موږ له هغه حالت څخه په ښه صورت وپېژنو چې کوم وخت موږ له ځانه جدیت کم کړو او خوږو خواطرو ته ځان تسلیم کړو، لکه دا چې موږ اعتقاد وکړو چې موږ لوړو منازلو ته ختلي یو، امر و نهې زموږ په لاسونو کې ده او د حل او عقد خاوندان شوي یو، نو کوم وخت چې موږ دا تصورات کوو، نو هم موږ د سعادت احساس کوو او دا ځکه چې دغه خواطرات او تصورات د ارتقا هغه شهوت چې زموږ په نفسونو کې پروت دی مړ کوي، په دغه شان سره هر سړی د ارتقا په طلب کې دی، څوک یې په قیمار کې لټوي، هغه گومان کوي چې ډېرې روپۍ به وگټم او د خلکو بادار به شم. مامور کوشش کوي چې لوړې رتبې ته به وخېږم او معزز به شم، طالب العلم وایي چې علم زده کړم، نو دولت او جاه دواړه به راپسې منډې وهي، بیا په همدغو خواطرو کې وسعت او ارتقا پیدا کېږي.

ځینې کسان داسې دي چې لېونیان شي، نو گومان کوي چې بادشاه او بادشاهي د ده حق دی، نو د بادشاهانو په لهجه امر او نهې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، نو دی ګویا په خپل جنون کې هم د ارتقا خوا ته ساعي دی او غواړي چې د خپل ذلیل حالت نه هغه حال ته تحول وکاندي چې ده یې مخکې تخیل کاوه تر څو چې د ده د ذهن یو مرض شو.

راشئ! هغه سړی وګورئ چې انتحار کوي، چې دی څنګه د ځان په قتل راضي کېږي؟ ځکه چې دی ګوري چې محیط د ده د ارتقا غوښتلو د رغبت سره توافق نه لري، نو که انسان طبعاً منحط او ټیت وای ارتقا او صعود یې نه غوښتای، نو هېڅکله به په مرګ نه وای راضي شوای. هو کله انتحار کوونکی او مجنون خطا کېږي او د ارتقا معنی نه پېژني، لېکن اعتبار دغه غریزه لري، هر څه چې معنی ده هغه خو سړی له محیط څخه اخلي.

د ژوندانه زړه دغه ارتقا ده او زموږ د نفسونو په اعماقو کې دغه ارمان پروت دی، تر دې چې که موږ ښکلی شی خوښوو او شوق لرو چې وایې خلو، نو ګویا موږ په دغه ارتقایي حس سره کوښښ کوو چې دغه جمیل ذات پورې ځان وصل کړو، لېکن په دې کې هم کله کله سړی غلطېږي.

نو انسان طبعاً ((ارتقا)) غوښتونکی دی او صالتاً ترقي او خیر غواړي، تر هغه دی مسعود دی، تر څو چې د ارتقا په لار روان وي او دغه طبیعت په فرد او جماعت کې فرق نه کوي او همدغه مهم شی دی چې د ده هموم د جنون، بلکې کله دانتحار سبب کېږي، نو د علم النفس د تحقیقاتو له رویه ((هغه جامعه مسعوده ګڼل کېږي، چې د ارتقا لاره یې ببرته وي)).

(۲۴: ۶۸۸-۶۸۹)

(ژوند څه شی دی؟) لیکنه هم د ژوند مانا او مفهوم تشریح کوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنگه چې دمخه مو یادونه کړه چې د ژوند او مرگ څېړنه د فلسفې يوه اساسي موضوع ده، فلسفه په حقيقت کې د ژوند د مانا پېژندنه ده، په دې پېژندنه کې له فرد (ځان) څخه نيولې بيا تر لوی او اصلي خالق پورې ټول مسير شامل دی. (ژوند څه شی دی) ليکنه کې خادم صيب وايي که موږ هر څومره ژوند ته متوجه شو او د ژوندانه بېلابېل پړاوونه وپېژنو، نو موږ ته به ژوند اسان شي، هدفمن ژوند به ترسره کړو او زموږ د ژوند ونه به مېوه ونيسي. دی وايي چې د ازل باغوان د ژوندانه زړي بې هدفه او بې مرامه نه دي کرلي. دی غواړي چې د حيات بڼ دې تازه، د ژوندانه صحنه دې ښکلې او د زندگۍ هنگامه دې توده وي. جمال او کمال د حيات غايه ده. خادم صيب په دې ليکنه کې وايي:

((که موږ ړومبی له حيات او ژوندانه صحيح معلومات ولرو او د حيات په معنی پوه شو او هدف يې وپېژنو، نو موږ به مقصود خوا ته سم روان اوسو او هغه کوږوالی او اعوجاج چې يا منزل اوږدوي او يا مطلوب ته د رسېدو مانع گرځي کم به مخې ته راشي او په ژوندانه کې به زموږ د سير او حرکت فعاليت کامياب وي او زموږ د ژوندانه ونه به مېوه داره اوسي.

زموږ خلقت او افرينش عبث چټي او بې مقصده نه دی، د ازل باغوان د ژوندانه زړي او تخم بې ارادې نه دي کرلي او زموږ د حيات اراده يې بې له مرامه نه ده کړې، دی غواړي چې د حيات بڼ دې تازه او د ژوندانه صحنه دې ښکلې او د زندگۍ هنگامه دې توده وي، جمال او کمال د حيات غايه ده، دنيا په همدغه طرف روانه ده او دغې خوا ته درومي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کایناتو د ډېرو حقایقو په شان د ژوندانه مسئله چې له خورا مهمو مسایلو څخه ده، تر اوسه غامضه او پټه پاته ده، د ژوندانه اسرار چا نه دي کشف کړي، لېکن بیا هم نه ویل کېږي چې موږ د همدغه مسایلو په باب چې زموږ د تعمق لاندې دی، معلومات نه لرو، یا زموږ دغه معلومات بې نتیجې دي.

موږ ډېر شیونه پېژنو او د هغو له پېژندګلوۍ او معرفت څخه مو فایده اخیستې ده، لېکن زموږ اکثره علم د اشیاوو او د هغو د خواصو او ممیزانو له مخه دی.

کوم وخت چې موږ د ژوندانه او ژوندو له موضوع څخه بحث کوو، ګورو چې ټول ژوندي اجسام له مړو اجسامو څخه په خپلو دغو خواصو متمایز دي چې ژوندي اجسام حرکت لري، نمو کوي او غذا خوري، د نبات او حیوان حیات د ارادې په لحاظ یو تر بله جدا کېږي.

حیوان اراده لري او نبات یې نه لري، مګر د ژوندانه مبحث چې کوم وخت انسان ته رسېږي، نورې معناګانې پیدا کوي او مخصوصاً هغه علاقه مندي چې ادب او اجتماعیات یې له حیات سره لري، پرته له هغو شیانو څخه ده چې ساینس او طبیعي علوم ورڅخه بحث کوي.

که څه هم د حیات ارتقاء د انسان په درجه درېږي، خو ترې پورته هم د هغه د کمال ډېرې درجې موجودې دي. ادب په دې چې ژوند تنفس، تغذیه، اراده او حرکت دی، قناعت نه کوي، دا وایي حیات قوت او اقتدار دی.

زنده ګي زور او اختیار دی، د حیات په تعریف کې د ادب نصب‌العین له ساینس او طبیعیاتو څخه جدا دی، ځکه د ادب موضوع چې حیات دی، په دې لحاظ دی چې حیات د احساس د خاصې او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

احتياج د مميزې له کبله چې لري يې، د خپل خواو شا سره په تماس کې دی او د کمال په طلب کې ادب ژوندون د تاثير او اثر، فعل او انفعال او د خير و شر، جمال او کمال د مدارجو له رويه مطالعه کوي، هغه جرثومه چې له يوې خليې يا سيل څخه متشکله ده، هغه هم قوت او اقتدار لري، ځکه نو زموږ د ژوندانه معرفت له دغه ځايه شروع کېږي او له نبات او حيوان څخه تېرېږي، انسان ته رسي.

دلته د هغو مدارجو په لحاظ چې قطعه کړي يې وي، د حيات خاصه چې قوت او اقتدار، يا په بل عبارت زور او اختيار دی، خو پوړيو ته ختلی اوسي، تر دې پورته هم هر څومره چې قوه او اقتدار زور او اختيار زياتېږي او کاملېږي، حيات او زندگي هم هماغومره د ارتقاء او اعتلاء مدارج طی کوي، تر څو چې حيات د خپل کمال اعلی درجې ته ورسېږي چې هلته پرې زوال او ضعف تسلط نه شي کولای.

انسان د ضعف او قوت، اقتدار او بې اختياری، احتياج او استغنا، انحطاط او کمال د مدارجو په مينځ کې ولاړ دی، حيات د دغه پل او مرصاد او د دغه معبر او ممر څخه عبور کوي، کوم وخت چې د ارتقا مدارج او د تنزل لارې لنډې وي، دا خبره ده چې انسان له سجينه تر اعلی علیينه مکان او قرارگاه لري، دی کولی شي او اختيار لري چې په يو ناپاياوه درياب او لايتناهي فضا کې د خپلې ارتقاء او تکامل لپاره هرې خوا ته چې وغواړي لامبو ووهي او والوځي، يا ټيتوالی او د نايت په ځان قبول کړي او د حيواناتو نه لاندې درجه ځان ته ومني.

د حيات دغه معنی له معاصرو ادباوو څخه يوه په يوه وجيزه کې ځای کړې ده چې ذکر يې بې مورده نه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حیـــــات قـــــوه ده او اقتـــــدار دی
زنـــده ګـــي زور او واکـــې اختیـــار دی
چـــې دا دوه څیـــزه پـــه کـــې کامـــل دي
هغـــه واجـــب دی پروردګـــار دی.

انسان یعنې دغه یو موټی خاورې چې له یوې خوا کمزوری او له بلې خوا قوي دی، یوه ډده یې ظلماني او بله یې نوراني ده، د سر د پاسه یې د عشق هما سیوری غورځولی او د پښو لاندې یې د عقل ساحر زرین فرش غوړولی.

د علم په وزر په هوا کې الوځي او د فلسفې په تعمق د دریابونو تل ویني، دین دی تجرد او روحانیت یې مجرداتو ته راکاږي، ښي لاس یې (حسب خیر) او کین یې (حسب نفس) کلک نیولی دی.

هغه چې رحمان غواړي دی دې ښاغلی وي او شیطان غواړي چې مشغول یې کاندي، هر څومره چې قوي او مقتدر وي، په هماغه اندازه له حیات او ژوندانه ښخه مستفید او فیضیابه دی.

د قوة مدارج او د اقتدار مراتب لا محدود دي، هغه زور او اقتدار چې انسان ته ورکړی شوی دی، په اندازه کې نه دی راغلی، هغه قوة او استعداد چې یوه فرد ته اعطا شوی دی، د هغې په ذریعه هم انسان له نورو مخلوقاتو لوړ دی، لېکن هغه وخت چې یو شخص خپل قوت له بل سره مجتمع کړي، هغه قوت یو په دوه کېږي او درې هغومره کېږي، کوم وخت چې درې کسه سره متحد شي او څلور هغومره کېږي، کوم وخت چې څلور کسه سره موافقت وکاندي او همدغه شان تر اخره پورې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې اجتماع اتحاد او موافقت معنی دا ده: لکه څرنگه چې فرد په جماعت کې موثر دی، دی باید اختیاراً تاثر او انفعال هم ومني، لکه څرنگه چې دی غواړي، د ده خبره دې واورېدل شي، دی دې هم د نورو خبرې واوري او څنگه چې دی استفاده کوي مفید دې هم واقع شي.

تر ټولو ړومبی نن چې افراد مجتمع کوي او جمعیت ازادوي، فعالیت او قوت ورکوي قانون او انتظام دی، قانون که د (حب خیر) د غریزې د تاثیر لاندې وضع او اجرا شي، نو د عمران او خوشحالۍ نتایج ورکوي، د دغه دوه شیونو فقدان یا سوء استعمال غم او خرابي راولي.

هغه غم چې عام او عالمگیر وي، هغه ضمیر چې د خیر او ایثار تخم په کې شین کېږي، د سم معارف په ذریعه ایجاد کېږي، هغه معارف چې عام وي او د ملت درد پرې دوا شي، د ثروت او اقتصاد له ځمکې زرغونېږي.

لېکن د شجاعت او بېغرضۍ په اوبو خړوبه کېږي، هو؛ که زنده گي قوت او اقتدار وي او هغه چې ښه قوي او مقتدر وي، ښه ژوندی حسابېږي، نو د قوت او اقتدار اسباب باید وپلټو، شخصي قوت او اقتدار ددې وخت یو مفکر په څلورو شیونو منحصر گڼلی دی او په لاندې طور یې په یوه وجیزه کې ځای کړی دی:

زور او قـــوت دی پـــه څلـــور څیـــزه
درتـــه یـــې وایـــم زمـــا غریـــزه
صـــحت دولـــت او علـــم و شـــهرت دی
ښـــه یـــې پـــه یـــاد کـــړه اهـــل تمیـــزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یقیناً صحت، علم، دولت او شهرت شخص ته قوت او اقتدار ښي، لېکن شخصي قوة او اقتدار کوم وخت چې له بل سره ضم نه شي او د خیر لپاره نه وي ضعیف او ناڅیزه ګڼل کېږي.

هغه صحت چې کار ترې نه اخیستل کېږي، هغه علم چې د ګمراهو رهنما نه شي، هغه دولت چې د خیر په کارو کې استعمال نه شي وجود او عدم یې مساوي وي او که ضرر رسوي، نو عدم یې اولی دی.

هغه عقل او معرفت چې خدای انسان ته ښنلی دی، د هغه په برکت انسان کولی شي، خپل صحت، علم، دولت او شهرت ته ترقي ورکړي.

نوي عصر د دې هر یو لپاره سپینه لاره جوړه کړې ده، که انسان د فطرت د قوانینو په تقاضا تګ کوي، نه کمزوری کېږي او که کمزوری او ضعیف وي، قوه یې اعاده کېږي.

مکاتب، جراید او کتابخانې د علم لپاره عمده وسیلې دي، کار او د جمع و خرڅ توازن انسان مالدار کوي، ښه نیت او ښه عمل انسان ښه شهرت ته رسوي او که څوک دا شیونه د نارواوو لارو څخه طلبوي، نو پوه دې شي چې کوږ بار تر مزله نه رسېږي، لکه چې مخکې مو وویل، شخص باید خپل ځان د صحت، علم، دولت او شهرت په واسطه قوي کاندي او بیا دې دغه قوت د نورو افرادو له قوت سره ضم کاندي او اجتماعي قوة د فطرت په ذخایرو او محازونو لاس ومومي او ښه لوی قوة ترې تشکیل شي او دا چې دغه قوت د بشر په خیر او صلاح کې صرفوي، انسان ته وجداني حظ او باطني استراحت ښي، چې دا عین سعادت او نېکبختي ده، زندګي همدغه شی لټوي او بس.)) (۲۴: ۷۱۳)

پر پورتنیو څو لیکنو سربېره چې موږ یې په تفصیل سره متن راوړو، استاد په فلسفي برخه کې نورې لیکنې هم لري چې د دې بحث په پیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې مو له هغو څخه د ځینو عنوانونه یاد کړل، نه غواړم دلته یې بیا تکرار کړم، دا هره یوه لیکنه د ژوندانه د فلسفې یو اړخ تشریح کوي. په نظم کې هم ځینې فلسفي مفاهیم افاده شوي دي. (د عروج رمز) له دې ډول نظمونو څخه دی. دی په دې نظم کې د ارتقا یا عروج رمز ته اشاره کوي، دی وایي دا لاره له خطره او ابهامه ډکه ده، څومره چې په کې وړاندې ځې، کارونه یې سختېږي او زیاتېږي، خو زما زړه غوښتل چې همدا لاره وڅېړم، دا راته د یو طلسمي ښار په بڼه ښکاره شوه، ما غوښتل چې له دې ښار او بازاره څه واخلم، دلته تورتم و، خو ما د رڼا لپاره تلاش کاوه، خو هلته لرې یوه کارخونه وه چې واک او اختیار یې د بل چا په لاس کې و او هلته تیټ او پاس ځمکې او اسمانونه نه وو. (د عروج رمز) نظم په لومړۍ برخه کې همدا محتوا رانغاړي:

مبدله، له خطرو شوم
ورکه شوه راځنې لاره
که هر څو مې مخکې لاډېر وو
کار بې حده بې شماره
زړه مې ډېر په تلوسه وو
مګر نه کېدله چاره
ما قلم به کړه راپورته
شوم به ځیر په څو څو واره
لاړ به شوم طلسمي ښار ته
چې څه راوړم د بازاره
کوڅې بندې په هر خوا وې
په تورتم به شوم دوچاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــــا زاری قلــــم تـــــه وکـــــړې
ده قســــم کـــــاوه لـــــه کـــــاره
ویـــــل کـــــه څـــه لاره ده ســــپینه
زه یـــــې نـــــه ویـــــنم بــــاداره
وې منفـــــي هغـــــه رښـــــا ده
چـــې راتلـــه مالـــه، لـــه ښـــاره
مـــا تـــلاش محـــزن د بـــرق کـــړ
د خپـــــل ځـــــان د کـــــار د پـــــاره
ډ بـــــره لـــــرې کارخانـــــه وه
واک اختیـــــار د بـــــل پـــــه لاس و
نـــــه دا ځمکـــــه دا اســـــمان و
نـــــه دا کـــــوزوو نـــــه دا پـــــاس و.

د نظم په دویمه برخه کې د ژوند له مبهمو او کږلیچنو لارو څخه راوځي او په حیرانتیا سره شاوخوا ګوري، خپله اراده کاروي او شاوخوا د غرونو پر راختلي لمر یې سترګې لګي، د قدرت نندارہ کوي، بل څه ته وخت نه پیدا کوي، د غوړېدلي سپرلي تازه هوا ته ګوري، د قدرت پنځول شوې ښکلا ته ګوري، پر دښتې یې نظر لګي، چې باغوان په کې څه کرلي دي. رنګارنګ ګلونو ته یې پام کېږي، داسې ډول ډول ګلونه چې ده ته یې لا نومونه هم نه ورځي. د ګلونو منځ کې یې سیسیو او زرکو ته پام کېږي چې ځغلي راځغلي او پر شنېلیو باندې خپل ښایسته ښایسته پلونه ږدي. په همدې ننداره کې کله یوه او کله بل بوټې ته کېني او د زرکو په شان په ملي نغمو پیل کوي، تر دې ځایه بحث ټول فلسفي رنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، خو د وروستي بيت په وروستۍ مسره کې بيا خبره يو څه سياسي رنګ خپلوي:

په حيرت سره ولاړ شوم
غم مې وغورځاوه شاته
اراده په مخکې دروم
ګورم وړاندې کله خوا ته
نمر جګ شوی دی د غرونو
د اسمان ښکلې فضا ته
د قدرت په تماشه يم
وزګار نه يمه بل چا ته
غوړېدلی پسرلی دی
تازه ګي ده ډېره زيا ته
قدرت کړې ګلکاري ده
چې څو ګورمه بيديا ته
د فطرت باغوان کرلي
دي ګلونه په څو ذاته
سپين و زېړ بانجاني سره دي
نوم يې نه راځي و ما ته
غوړ سکې غوړسکې د ګلانو
ټيټ و پاس کېږي سبا ته
سيسۍ زرکې په کې څغلي
کله پورته شي هوا ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــــــل پــــــه فــــــرش د شــــــینیلو ږدم
د ګلونــــــو خــــــوا وو شــــــاته
کلــــــه دې بــــــوټې تــــــه کېــــــنم
کلــــــه هغــــــې تــــــه روان شــــــم
پــــــه نشــــــاط لکــــــه د زرکــــــو
پــــــه ملــــــي نغمــــــه ګویــــــان شــــــم.

د نظم په دربیمه او وروستۍ برخه کې د غره له لمنې څخه د غره سر ته خېژي او د نړۍ ننداره کوي، دی وایي هلته ګوري چې په اسمان کې وریځې نه شته، بارانونه تازه اورېدلي، هوا صافه او پاکه ده، ټول ملکونه شنه ښکاري، له یوه لوړ ځایه د اوبو شرشرې دي، نو په همدې لوړ ځای کې دی کېناست، لاندې د ښارونو ننداره کوي. شورماشور او غالمغال نه و، یو خدایي او فطري حسن خپور و، نو ځکه له ده څخه غمونو کډه وکړه، پر دې وخت طبیعت ورته لاره ورکړه، خیالونو ته لاړ او هغه ټول مشکلات دلته حل شول چې په زور رامنځته شوي وو، نو دلته دی پوهېږي چې په زور کلي نه کېږي، خو یوازې په قلم هم کار نه کېږي او د خیر او برکت په لار کې پر مزاج او خیال باندې جبر هم نه کېږي، همدغه نکته که څه هم ډېره ساده ده، خو له ډېرو رازونو او د ارتقا له ډېرو رمزونو ډکه ده.

د لمــــــن د غــــــره نــــــه خېــــــږم
چــــــې پــــــاس وکمــــــه ســــــیلونه
پــــــه اســــــمان کــــــې خــــــړه نــــــه شــــــته
تــــــازه شــــــوي بارانونــــــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــوا صـــافه ده هـــر خواتـــه
راتـــه ښـــکاري شـــنه ملکونـــه
پورتـــه جـــګ پـــه یـــو مقـــام کـــې
شـــر شـــرې کـــړه اوازونـــه
هلتـــه کېناســـتم بـــې غمـــه
لانـــدې ګورمـــه ښـــارونه
د فطـــرت ســـره همـــرازوم
نـــه غوغـــا وه نـــه شـــورونه
د فطـــري حســـن اثـــرو
رانـــه لاړلـــه غمونـــه
طبیعـــت لار راتـــه راکـــړه
زړه تـــه راغللـــه خیالونـــه
هغـــه واړه دلتـــه حـــل شـــوو
چـــې یـــې شـــوي وو زورونـــه
دلتـــه پـــوه شـــوم چـــې پـــه زوره
پـــه قلـــم نـــه شـــي کارونـــه
نـــه د فـــیض پـــه لار کـــې کېـــږي
پـــه مـــزاج بانـــدې جبرونـــه
دې ســـاده نکتـــه کـــې شـــته دی
د عـــــروج واړه رمزونـــــه.

(۱۲: ۵۲۷ ۵۲۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

(انسان او کاینات) بیا بل نظم دی چې په هغه کې هم فلسفي مفاهیم او پیغامونه انځور شوي دي، دا هم یو اوږد نظم دی چې درې برخې لري. په لومړۍ برخه کې دځمکې او اسمان پیدایښت یادوي چې څنګه پیدا شول او بیا انسان په کې څنګه پیدا شو؟ په دې برخه کې په سلګونو زره خبرې وشوې، خو بیا هم د انسان د پیدایښت راز څرګند نه شو. که څه هم د ځمکې د جاذبې قوت ښکاره شو، خو د خلقت سر لا تر اوسه عیان شوی نه دی. دی وایي تر اټوم پورې خو برق کشف شو، خو پر دې کشف د انسان سر خلاص نه شو، خو زه چې کله مېګنېټ ته ګورم او دهغه کشش مطالعه کوم، نو ورته حیرانېږم، دا منم چې زړی او دانه زرغونېږي، خو د دې زرغونېدا اصلي کیفیت لا هم له موږه پټ دی، پر دې هم پوهېږم چې له چرګې څخه هګۍ پیدا کېږي، نو له دې هګۍ څخه بیا ولې ژوندی ځان جوړ شي، نو دا سلسله څنګه شروع شوله. دې خبرې ته فکر وړی یم، که موږ څه ژوندي موجودات ګورو، نو بیا خو به مړه نه وي، که مړه وي، نو بیا ژوندي څنګه؟ نو ما ته د ازلي او ابدي خطاب مه کوه، ځکه چې زه دې مسلې ته حیران یم. دی بیا وایي، څوک چې د یو شي په میکانیکي جوړښت باور لري، زما یې پر ایمان شک راځي، نو دا میکانیکي عمل څنګه راپیدا شو؟ میکانیکي عمل یوه فلسفي نظریه ده، ځینې فلسفیان وایي چې په طبیعت کې هر شی د تغیر په حال کې دی، خو دا تغیر د یو قوت په ذریعه ترسره کېږي، له کومې قوې او فشار پرته ممکن نه دی، دا چې ټول کاینات د تغیر او دوران په حالت کې دي، د دې تر شا د لایزال ذات (خدای ج) لاس دی، نو دلته هم دې ټکي ته اشاره ده چې میکانیکي عمل خو په خپل سر نه رامنځته کېږي، نو هغه څوک دی چې یو ساکن شي ته تغیر ورکوي او په هغه کې بدلون راولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی وايي کله چې د طبیعت رازونو ته متوجه کېږي، نو د دې راز په انډول ورته لوی لوی عالمان او فلاسفه هم د ماشومانو په څېر ښکاري. دی وايي دا دنیا روانه ده، خو تر کله؟ ځواب یې ګران دی، دا د طلسم داسې یوه کارخونه ده چې د انسان طلسم او عقل ورته کار نه کوي:

څنګــه راپیــدا ځمکــه اســمان شــو؟
بیــا پکــې پیــدا څنګــه انســان شــو؟
ســـل زره خبـــرې هـــر چـــا وکړلـــې
دا راز چــې و پــټ پــه هغــه شــان شــو؟
ســر د جــاذبې خــو څــه ښــکاره شــولو
ســر هــم د خلقــت ګونــدې عیــان شــو؟
بــرق خــو د اټومــه پــورې کشــف شــو
کشــف یــې ســر کلــه پــه انســان شــو؟
وینمــه میګنیــټ ورتــه حیــران یمــه
دا کشــش لــه کومــه نمایــان شــو؟
زړی وي، دانــه وي، بیــا زرغونــه شــي
اصــل کیــف لــه مــوږ ولــې پنهــان شــو؟
چرګــې نــه هګــۍ، څنګــه پیــدا شــوله؟
بیــا پیــدا هګــۍ کــې څنګــه ځــان شــو؟
دا سلســـله څنګـــه او لـــه کلـــه ده؟
ډوب مــې ورتــه عقــل او ګومــان شــو
هــر څــه کــه ژونــدی وي، یــو بــه مــړ نــه وي
او کــه وي، نــو مــړ، څنګــه حیــوان شــو؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما ته ازلي ابدي مه وايه
تر هغه مې په زړه راغله حيران شو
څوک چې ميکانيک باندې ايمان لري
سست يې رابښکاره دغه ايمان شو
دا ميکانيکي عمل له کومه شو؟
څنګه ترې پيدا دغه دوران شو؟
څو مره عالمان فلاسفه چې دي
هر يو لکه طفل راعيان شو!

دا دنيا روانه ده، روانه ده
څنګه؟ او تر کله؟ بېخي ګران شو
لويه د طلسم کارخانه ده دا
ګير په دې طلسم کې انسان شو.

د دې نظم په دويمه برخه کې بيا وايي: دا دنيا يوه تياره کوټه ده، ليدل کېږي نه، خو دې پوښتنې ته ځواب هم موږ ته په کار دی. په دې تيارې کې سفر زما په برخه دی، داسې تياره ده چې عقل هم ورته تېرېږي، خو دې تيارې سره سره ما په کې يو څه وليدل او هغه ژوند دی. دا چې اسان دی که سخت، خو ژوند په کې دی. ټوله لاره يې راته څرګنده نه ده، د يوه ناپايه بحر مثال لري. علم او عقل دواړه ورته حيران دي، خو له تېرو تجربو څخه دا نتيجه تر لاسه کولای شو چې پلټنه موږ ته يو څه راڅرګندوي:

دا تياره کوټه خو د ليدو نه ده
بيا هم را په سر دا امتحان شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخـــه پـــه تیـــاره کـــې دی ســـفر زمـــا
عقـــل ټپرپـــرې ســـر گردان شـــو
څـه خـو مـې پـه دې تیـاره کـې ومونـدل
ژونـد پـرې شـو مشـکل او کـه اسـان شـو
لاره پـــه یقـــین راتـــه ښـــکاره نـــه ده
ژونـد لکـه یـو بحـر بـې پایـان شـو
علـــم او عقـــل دواړه داړې وایســـتې
یـو طـرف کـه سـم شـو بـل مـو وران شـو
هـــو، لـــه تېـــرو ټولـــو تجربـــو ځنـــې
دومـــره ټکـــې مـــوږ تـــه نمایـــان شـــو.

د نظم په درېیمه برخه کې بیا د فطرت غوټو پر سپړلو بحث کوي او وایي که ځینې رازونه یې نه شو حلولای، خو ځینې یې د حل وړ دي. بیا وایي چې انسان د مصایبو په منځ کې گیر دی، چاره یې نه شته یانې دا چې په غاړه کې یې د ژوند زنځیر پروت دی.

دی دا خبره ردوي چې انسان له بدیو جوړ دی، دا خبره سمه نه ده، دی ژوند د ښو او بدو کارونو یو بهیر گڼي، په دې ډول د نظم په دې درېیمه برخه کې بېلابېل فلسفي مفاهیم یو پر بل پسې سپړي. د همدې برخې په پای کې پر ځان ټینگار کوي او وایي چې: که موږ دا فطرت اړولای نه شو نو تغیر او تحول خو راوستلای شو. دا نظم تر دې برخې پورې ډېر زیات فلسفي رنگ لري، خو په څلورمه برخه کې فلسفي رنگ ورو ورو کمېږي او سیاسي رنگ غالبېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غــــوټې د فطـــــرت د ســـــپړو د لــــو دي
څـــه کـــه نـــه دی څـــه د حـــل کېـــدلو دي
خـــوار انســـان د غـــنم پـــه دام کـــې ګیـــر دی
پـــوه دی، کـــه فقیـــر او کـــه امیـــر دی
هـــر خـــوا بلاګـــانې ورتـــه وازې خـــولې
ډېـــر پـــه غـــم لړلـــی یـــې تقـــدیر دی
څـــومره مصـــایب ترینـــه چـــاپیره دي
دا کمبخـــت پـــه منځکـــې یـــې اســیر دی
څـــه وکـــړي اخـــر د ژونـــد چـــاره څـــه ده؟
ژونـــد د ده پـــه غـــاړه کـــې زنځیـــر دی
غـــورزي، پـــرزي، درومـــي، تلوســـه کـــوي
تـــل لکـــه آبشـــار د ځـــان پـــه ویـــر دی
وګـــوره خنـــدا بـــه لـــږه ووینـــې
چغـــې دي، ســـلګۍ دي او نفیـــر دی
نـــه پـــوهېږم څلـــه پـــه رســـمي خنـــدا
تېـــر لـــه خپلـــه ځانـــه او ضـــمیر دی
هـــېڅ حـــق پـــه نـــاحق حاصـــلېدی نـــه شـــي
نـــه پـــوهېږم کـــوم پلـــو تـــه ځیـــر دی
څوک که څوک بدبخت کي نو خوشبخت به شي
دا ټکـــي پـــه زړه مـــې لکـــه تیـــر دی
څـــوک وایـــي انســـان جـــوړ لـــه بـــدیو دی
بـــد د ده فطـــرت او هـــم خمیـــر دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځنګــــه لــــه نېکــــۍ ځنــــې انکــــار کــــوي
وینــــو ژونــــد د ښــــو بــــدو بهیــــر دی
ښــــه وینــــو چــــې ځنــــې خرابــــې کــــوي
مــــخ د چــــا د ځمکــــې پــــه تعمیــــر دی
مــــونږ کــــه دا فطــــرت چــــور اړوی نشــــو
ګونــــدې تحــــول هــــم څــــه کــــوی نــــه شــــو؟

په څلورمه یا وروستۍ برخه کې که څه هم په پیل کې بحث پر فلسفي موضوعاتو پیلېږي، خو وروسته وروسته سیاسي رنګ هم اخلي. په پیل کې د انسان د خوشبختۍ راوزنه یادوي، د زور کارونه د انسان کار نه بولي او د انسان د نېکمرغۍ او خوشالۍ اصلي عامل د هغه روحي خوشالي ګڼي او همدارنګه ځینې نور فلسفي مسایل رااخلي، په پای کې بیا د قام او حکومت پر یووالي ټینګار کوي او وایي یو ملت هغه وخت خوشالېدلای شي چې خپل واک او خپل اختیار ولري:

څــــه ســــودا چــــې خامــــه د انســــان ده
دغــــه ((خوشــــبختي تنهــــا د ځــــان)) ده
چــــا تــــه خوشــــبختي چــــې څــــه ممکنــــه ده
دا یــــوازې نــــه ده د انســــان ده
هــــر څــــه زوراور کــــولی شــــي مګــــر
دا لار د انســــان کــــه د حیــــوان ده؟
ځوک چې ژوند یوازې خورد و خواب ګڼي
دغــــه نقیصــــه یــــې د ګومــــان ده
ژونــــد د خوشــــالۍ ســــره معنــــی لــــري
ښــــه خوښــــي د روح او د وجــــدان ده
روح کــــه معــــذب وي، خوښــــي نشــــته دی
دا معنــــی واضــــحه نمایــــان ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــو، بـــډایي ښـــه ده ضـــروري ده
نـــه، مګـــر هغـــه، چـــې د کـــوم ځـــان ده
خـــوښ وي هـــر انســـان خپلـــه ټولنـــه کـــې
دا ځـــه پتـــه نـــه ده ! ښـــه عیـــان ده
ښـــه جامعـــه څنګـــه جوړېـــدلی شـــي؟
دا کشـــاله مخکـــې د افغـــان ده
لویـــه معضـــله ده د خېرلـــو ده
هـــو، زمـــونږ د فکـــر او د تـــوان ده
ښـــه شـــي جامعـــه چـــې حکومـــت ښـــه شـــي
پرېکـــړه دا د عصـــر او زمـــان ده
شـــان د حکومـــت او قـــام کـــه یـــو نـــه وي
ورانـــه مســـئله بولـــه، بـــل شـــان ده
هلـــه یـــو ملـــت خوشـــحالېدلی شـــي
واک کـــه د خپـــل ځـــان خپلـــه کـــولی شـــي.))
(۱۲: ۵۰۶-۵۰۷)

(د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا) کې بیا د علامه اقبال لاهوري پر فلسفې هر اړخیزه رڼا اچوي. څرنګه چې خادم صیب په خپله د اقبال له فلسفي افکار څخه ډېره متاثر و، نو ده د اقبال پر فلسفې ډېر کار کړی دی او هغه یې له هره پلوه ارزولې ده. چې د دې بحث د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږو او همدارنګه یو شمېر نورې لیکنې چې موږ د دې بحث په پیل کې ورته اشاره وکړه، په اکثرو کې یې فلسفي مسایل څېړل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سیمې او نړۍ په باب انګېرنې

استاد خادم یو حساس او د ژور فکر خاوند لیکوال او شاعر و، هغه نه یوازې د خپلې سیمې او چاپېریال د حوادثو پر وړاندې حساس و؛ د هغو په باب یې پر خپل وخت غبرګون څرګند کړی او هر غبرګون یې په نثر او نظم کې انځور شوی، بلکې د سیمې او نړیوالو مسایلو، شخصیتونو او حوادثو په باب هم بې تفاوته نه دی پاتې شوی. د سیمې او نړۍ له ځینو شخصیتونو سره یې خو روحي او رواني پیوند دومره ټینګ و چې د هغو شخصیتونو او یا پېښو په باب یې د زړه د درد انځور د هغه په لیکنو او نظمونو کې په ښه توګه څرګند شوی دی. د مصطفی کمال اتاتورک، مهاتما ګاندي، علامه اقبال، ماکسیم ګورکي او ځینو نورو په باب مو په مخکیني څپرکي کې د استاد خادم د تاثر یادونه وکړه چې اکثرو ته ده په خپلو ادبي پنځونو کې اشاره کړې وه، خو استاد د سیمې او نړۍ د حوادثو په باب هم داسې ګڼ شمېر ژورنالیستیکي، خبري او تحلیلي لیکنې لري چې هره یوه د سیمې او نړۍ د خپل وخت مهم حوادث بیانوي، دلته د دې ډول ځینو لیکنو نومونه اخلو او بیا به وروسته پرې لږه لنډه رڼا هم واچوو: د مهاتما ګاندي افکار، د ټاګور له افکارو، د هندوستان په شخصي شفاخانو کې د علاج عبرتناک داستان، د ماوڅي تونګ د ژوند یوه صحنه، خودی در نظر اقبال ، د کمال اتاترک یو تقریر، د مهاتما ګاندي د لویې سببونه، د هندوستان د ملیت بنیاد، فتنه قادیانیزم، ملت پاکستان در اتش مظالم میسوزد، همدردی سایر مسلمانان با

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلمین پاکستان ، ایا وضعیت مصر راجع به کانال سویز جدی تر شده است؟، د کراچۍ ډومنیون کابینه ماته شوه، د کراچۍ پروپاگندي لهجه، اختتام جنگ کوریا، مسله هندو چین، مصر و کانال سویز، د مصر وضعیت وخیم دی، مصر جهت تمامیت خواهی می کوشد، د کوریا جګړې درې کاله وروسته خاتمه ومونده، د کوریا متارکه لاسلیک شوه، دوستی صمیمانه دولتین ترک و افغانستان ، پروپاگند ناحق پاکستان، په شمالي افریقا کې د ازادۍ تحریک، علت کشیدگی اوضاع در مراکش، موانع جنگ سوم جهانی، بین المللي منشور دې باید ترمیم شي، مجلس نام نهاد موسسان پاکستان، د پاکستان د ډومینیون یو بل ظالمانه اقدام، د یهودو عسکري تعرض پر عربي کلیو تصدیق شو، د پاکستان د حکومت قادیانت پروري، د بریتانوي گیانا زعیم ډاکټر جگن، د هندوستان د جمهوریت جشن، فرانسه و هند و چین، د پاکستان واکداران وارخطا دي، د پاکستان د ازادۍ ورځ، د ښاغلي خروسچف د زیږېدنې د (۷۰)م کال او په دغه مناسبت مراسم، په کابل کې د اقبال د یادگیرنې وینا ، د اقبال د شاعرۍ محرکات، د اقبال د شاعرۍ غټ عناوین، د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا، د افغانستان او شوروي اتحاد همکاري به نوره هم ټینگه شي ، د فرانسې ناجي او مجدد صدر گوگول د اعلیحضرت کوربه، فرانسه به له افغانستان سره په بېلابېلو ساحو کې مرسته وکړي، معظم ټولواک د فرانسې کوښښونه د مخ په انکشاف روانو هېوادونو ترقۍ کې وستایل، د ملگرو ملتونو موسسه، د امریکا د ازادۍ ورځ، د عراق او فرانسې ملي ورځ، د عربي متحده جمهوریت د جوړېدو دیارلسم تلین، د فرانسې ناجي د ډیموکراسۍ بله مرحله، د ایران د شاهنشاه د جلوس پنځه ویشتم کال، امریکا ته د معظم ټولواک او معظمې ملکې د ښه نیت مسافرت، د واشنگټن

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سیمه کې د همایون اعلیحضرت د مسافرت خاتمه) او ځینې نورې لیکنې.

نظم کې: (ماکسیم گورکي، ماکیاولیزم، ماکیاولیست، د شیطان لار، د افغان گمراهي، د اقبال په مرگ، د مصطفی کمال مرثیه او ځینې نور نظمونه.)

د نړیوالو حوادثو او شخصیتونو په باب د خادم صیب انگېرنې کولای شو، پر دوو برخو ووېشو: الف په سیمه یزه کچه انگېرنې، ب- په نړیواله کچه انگېرنې.

په پورته متن کې چې موږ د کومو لیکنو او نظمونو یادونه وکړه، په هغې کې دا دواړه کتگوری انگېرنې شاملې دي، هم د سیمې د هېوادونو او شخصیتونو په کچه او هم په نړیواله کچه دپام وړ شمېر هېوادونه او شخصیتونو په باب د خادم صیب فکر، نظر او انگېرنې مطرح دي: دلته غواړو پر همدې دوو کته گوریو او اړوندو لیکنو لنډه لنډه تبصره ولرو:

الف – په سیمه ییزه کچه انگېرنې:

استاد خادم د یو لیکوال، یوه ټولنیز او حساس موجود په توگه هر څه چې په خپل چاپېریال کې گوري، د هغو پر وړاندې غبرگون ښیي، هغه ثبتوي او خپل تاثر پرې څرگندوي. ده چې په کومه زمانه کې ژوند کاوه، نو پر هغه مهال چې زموږ شاوخوا او ځینو نورو گاونډیو هېوادونو کې څه پېښېدل، نو ده هغه ثبت کړي دي. خپل فکر او انگېرنې یې ورسره یو ځای کړي او د یوې نتیجې په توگه یې بېرته ټولنې ته وړاندې کړي. په سیمه ییزه کچه استاد خادم د خپلو گاونډیو هېوادونو د هغه وخت حالات څېړلي، د هغو پر ځینو مهمو شخصیتونو یې خپل نظر څرگند کړی او د نظم او نثر په بڼه یې خپلې ټولنې ته وړاندې کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند، پاکستان، پخواني شوروي اتحاد، چين او ځينو نورو هېوادونو د هغه وخت ځينې حالات يې څېړلي او د هغو د شخصيتونو په باب يې خپله انګېرنه او يادونه ليکلې ده. د دې ډول ليکنو عنوانونه مو د همدې ليکنې په پيل کې ياد کړل، اوس د سيمه ييزو انګېرنو په توګه غواړو چې د استاد خادم يوې ليکنې ته نغوته وکړو چې ده د خپل ګاونډي (هندوستان) هېواد د مليت د بنسټونو په باب ليکلې ده. دا ليکنه (د هندوستان د مليت بنياد) نومېږي. استاد په دې ليکنه کې په هند کې د متفرقو فرقو د يووالي راز او هغه روح ته اشاره کوي چې دا ملت يې سره ساتلی دی. دی د هند لرغوني کلتور ته ګوته نيسي چې د هندي ملت معنوي پانګه ګڼل کېږي، دی په دې باب وايي:

((بېشکه د خندا ځای دی که چېرې څوک د هندوستان او يا د کوم بل مملکت موجوديت د يو انسان د موجوديت په شان متصور کړي، زه په خپله داسې فکر نه کوم. زه په هغه اختلاف او مغايرت چې د هنديانو په حيات کې وجود لري پوره پوه يم. په طبقاتو، فرقو، مذاهبو، انساني نژادونو او د هندي کولتور په تفاوت په عمومي ډول خبر يم. سره د دې هم فکر کوم چې دا مملکت په اوږدو کولتوري سوابقو او د زندګۍ په يوې عمومي نظريې سره هڅه کوي هغسې روحيې ته چې دغه مملکت پورې اختصاص لري، ترقي ورکړي او هغه روحيه په يو ښه ډول سره د هند په وړو کې پوه کړي!

ايا څوک کولی شي چې په چين کې د همدغسې قضيې د وقوع نه انکار وکړي، دا يو روح دی چې زه يې په هندوستان کې لټوم او دا لټونه ډېره تېزه ده او زه هم په خپل کار کې پوره کفايت خرڅوم. سبب دا دی چې زه تصور کوم چې دا کار به داسې کلی ما ته په لاس کې راکاندي چې ښايي په هغې سره به د خپل حکومت او ملت په منځ کې د مفاهمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او همدارنگه د هند په وسیعه ساحه کې د فکر او علم د لاربنودنې جذره پرانیزم!

پالیټکس او انتخابات د روزانه کارو څخه دي او موږ هره ورځ د جاري موضوعاتو له مخې متهیج کېږو. که چېرې زه وغواړم په اینده کې د هند د پاره داسې کور جوړ کړم چې محکم، مامون او قشنگ وي، باید چې له اوسه یې بنیاد داسې محکم کښېږدم چې د زمانې باد وباندې کوم تاثیر ونه کړي. په لږه زمانه کې د هند لویې ترقۍ ته خلک حیران دي، مگر په کومه فلسفه باندې چې د هند د حکومت بنیاد د هند زعماوو ایښی دی، هغې ته نه ملتفت کېږي.

په پورته څو کرښو کې چې د ښاغلي نهرو د ((ډسکوري اف انډیا)) کتاب څخه اقتباس شوی دی، د دغه فلسفې د تهداو تیرې نظر ته راځي. د هند د حکومت د اساس تیږه د هند په ملیت او نشنالیزم ایښودل شوې ده او دغه ملیت او نشنالیزم د هند زرگونو کالو په تهذیب او ثقافت ولاړ دی. نو هغه بنا چې ښخ یې دومره پوخ وي، ښکه چې ډېره ټینگه او مستحکمه وي!.

نو که د هر ملت زعماء دغومره عمیق او ژور فکر وکړي، په دغومره پوخ او متین کار باندې موفق کېدای شي.)) (۲۴: ۷۱۰)

له دې لیکنې څخه د استاد خادم هدف دا دی چې د خپل ملت د یووالي لپاره هم له همداسې نظریې او موډل څخه گټه پورته شي.

ب- په نړیواله کچه انگېرنې:

د خادم صیب په اثارو کې نه یوازې د خپلې ټولنې، هېواد او سیمې په باب زیاتې انگېرنې او افکار لیدل کېږي، بلکې په نړۍ کې په بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم بل لرې او نږدې هېواد کې چې څه پېښ شوي او پر ده يې تاثير کړی، هغه يې هم په خپلو ليکنو کې انځور کړي دي. ياني هغه ليکنې چې خادم صيب د کامې له (زرشوی) کلي څخه پيل کړې وې، په پای کې يې سر (کوريا او شمالي افريقا) ته ورسېد. موږ د دې بحث په پيل کې د هغو ليکنو عنوانونه ياد کړل چې خادم صيب د سيمې او نړۍ د بېلابېلو هېوادونو د حالاتو او شخصيتونو په باب ليکلي دي. د هغو بيا يادونه دلته ضروري نه برېښي، خو يوازې دا يو څو ليکنې چې د خپل وخت خبري، ژورناليستيکي او تحليلي محتوا لري، په نړيواله کچه د ده د انګېرنو په توګه يادوم:

لومړۍ ليکنه يې د کوريا د جګړې په باب ده، دې جګړې درې کاله دوام وکړ او په پای کې د اوربند په لاسليک سره پايته ورسېده. په دې ليکنه کې استاد خادم د جګړې پر ناخوالو خواشيني څرګندوي او وايي چې انسانان ولې دخپلې تباهۍ پر اسبابو نه پوهېږي. دی وايي تر جګړې وروسته حالت سوله ده. په دې ليکنه کې راځي چې کاشکې ټولې شخړې د ولسواکۍ د نظريې پر بنسټ اوارې شي. ځکه ولسواکۍ کې پرېکړې د اکثريت له مخې ترسره کېږي. په دې ليکنه کې په کوريا کې د جګړې پر متارکې هم رڼا اچول شوې ده:

((پس له ډېرې مودې انتظار او لسګونو انسانانو د تباهۍ او وينو تويېدلو، اخر د کوريا جګړه بس او متارکه لاسليک شوه. ډېره د افسوس خبره ده چې انسانان ولې پر دې نه پوهېږي چې د ټولو اختلافونو او جګړو پای صلحه ده. کاشکې چې دغه متارکه پخوا لاسليک شوې وای او د دومره انسانانو د وژلو سبب نه وای ګرځېدلې. اوس دې هم د ځمکې د کرې امنيت غوښتونکي انسانان د هغو کسانو، ټولنو، دولتونو له زحمتونو څخه متشکر وسي چې په دې لاره کې يې ګاللي دي. که د نړۍ انسانان

(c) ketabton.com: The Digital Library

په رښتیا سره د ډیموکراسۍ اصول ومني او انحرافات ورڅخه ونه کړي، نو شک نشته چې جنګ به اډو واقع نه شي.

د ډیموکراسۍ د اصولو پر اساس اکثریت نظریه او رایه سند ده، نو په هره ټولنه کې چې د انسانانو او انساني ټولنو اختلافونه پیدا کېږي، باید رایه ګیري او عمومي ریفرنډم ته په کې مراجعه وشي. له رایې وروسته باید زور ګویي بس کړي، هو، د داسې غټو مسایلو او لویو خبرو د پرېکړې او فیصلې لپاره د قوي کسانو، ټولنو او دولتونو منځګړي کېدل ضروري دي. واقعات داسې ښیي چې نن سبا دا ډول نېک خلک، د لوی همت خاوندان او داسې دولتونه نوي راپیدا شوي چې دغه روحیه به تقویه کړي.

لکه څنګه چې لویو لویو کسانو ویلي چې په شرق کې به هم د قومونو ټولنه تاسیس شي او هغه وخت به نو د لویو قضیو د ضمانت لپاره ښه لاره موجوده وي. په دې ډول د شرق او غرب شخړې له زورګویۍ او د قوت له کارولو نه پرته د خبرو له لارې حل کړي. په هر صورت د کوریا په متارکې باندې مونږ د خوشحالۍ اظهار کوو، چې د کوربا جګړه په دریېم جنګ منجره نشوه. اوس غواړو چې د متارکې د څرنګوالي په اړه لوستونکو او علاقمندانو ته معلومات وړاندې کړو.

مونږ خبر یو چې د جولای پر (۲۷)مه، د اسد پر څلورمه او د ذولقعدې پر ۱۵مه د کوریا پر وخت د سهار پر لسو بجو چې د کابل پر وخت د سهار پنځه بجې وې؛ په دار الصلح کې دکوریا د متارکې قرارداد لاسلیک شو او وروسته له هغه جنرال مارک کلارک په کوریا کې د ملګرو ملتونو عمومي قومندان او جنرال کمیل سونک، د شمالي کوریا د ټولو لښکرو قوماندان هم دغه تړون لاسلیک کړ. د دغه تړون د لاسلیک مراسمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته په (پانمونجام) کې د هغو (١٦) گونو ملگرو دولتو لوی لوی منصبداران ورغلي وو چې د کوریا په جگړه کې د دوی نظامي قواو گډون کړی و. راغلي اطلاعات وایي چې پرون به د کابل په وخت هغه نظامي عملیات بس شوي وي چې د ١٩٥٠ م کال د جون په ٢٥مه په جنوبي کوریا باندې د شمالي کوریا یو لک تنو عسکرو په تعرض شروع شوي وو.

د کوریا جگړه درې کاله او دوې ورځې جاري وه او په هغه کې دملگرو ملتونو د عسکرو تلفات دونیم لکه حساب شوي دي او د کمونیستانو د عسکرو مرگ ژوبله د هغوی پر څلورمه وه. د جنوبي کوریا د ملي دفاع وزارت وزیر تای پینگ وویل که چېرته د متارکې د تړون تر لاسلیک ٩٠ ورځې وروسته چې د کوریا د سیاسي قضایا د حل کولو لپاره کېږي، ونه کړای شي چې په درې میاشتو کې دغه قضایا حل کاندي، نو د کوریا نظامي عملیات به بیا شروع کړي. ټاکل شوې ده چې په مخکې پنځو ورځو کې به د متحدو دولتو قواوې او د شمالي کوریا او کمونیستي چین عسکر د کوریا هغه ټولې جزیرې خوشې کړي چې د یوه او بل د نیولیو علاقو په شاوخوا کې یې لاس ته راوستې وې.

د پاریس سیاسي ټولنو د کوریا د متارکې په لاسلیک کېدو باندې اندېښنه ښکاره کړې ده او وایي چې وروسته له دې به د کمونستي چین دولت د ویتمن له میلیونو سره ډېره مرسته وکړي او په دې سره به هندوچین کې د فرانسې مشکلات زیات کاندي. دوکتور (هانگ کي) د جنوبي کوریا د اطلاعاتو وزیر وویل چې د کوریا ولسمشر به د متارکې په لاسلیک کېدو باندې هېڅ تبصره ونه کړي او د هغې په باره کې به څه ونه وایي. جان فاستر دالس د اتازوني خارجه وزیر وویل تر څو چې اتازوني لازمه ونه گڼي، په کوریا کې به خپلې قواوې لرې نه کړي. د یونو له واکمن مقام اعلان شوی دی چې سږ کال د اگسټ د میاشتې په ١٧مه به د

(c) ketabton.com: The Digital Library

متحدو عمومي اسمابله جرګه وکړي او په هغې کې به د کوریا قضیو باندې خبرې وکړي.

دا هغه خبرونه دي چې تر اوسه په دغه موضوع کې لاس ته راغلي دي. هیله ده چې دا صلحه به د دایمي متارکې او صلحې صورت غوره کاندي او لکه د دنیا ځینې لویو کسانو چې عقیده ښکاره کړېده، د دنیا د دوو بلاکو د قواوو توازن او د دهشتناکو وسلو اختراع به د درېیمې عمومي جګړې مخه ونیسي او زیات ګمان دا دی چې بل جنګ به نږدې نه وي.)) (۲۴: ۹۱۵-۹۱۶)

د استاد خادم پورتنۍ لیکنه کې نه یوازې د دواړو کوریا وو، د جنګ څرنګوالی او اوربند تشریح شوی، بلکې د جګړې پر ناوړه عواقبو هم بحث شوی او خلکو ته له جګړې څخه نفرت تداعي کوي او سولهییز پیغام وړاندې کوي.

خادم صیب د نړۍ ګډوډو حالتو ته په کتو سره په نړۍ کې پر یو درېیم سوله ییز قوت او جوړښت ټینګار کوي. دی د دې کار لپاره (د ملګرو ملتونو موسسه) تر ټولو یو ښه ارګان ګڼي، په همدې نامه یوه لیکنه کوي، په دې لیکنه کې نه یوازې د هغې موسسې جوړښت تشریح کوي، بلکې رول یې هم ګټور ارزوي. په دې سازمان کې د افغانستان رول او غړیتوب ته هم نغوته کوي او په نړۍ کې پر سوله او امن ټینګار کوي، دی د اټومي جنګ د مخنیوي لپاره پر بشر غږ کوي او دا هم وایي چې که چېرې ذروي جنګ پیل شي، نو د بشر ژوند به ورسره ختم شي. استاد خادم وایي:

((دا موسسه چې شل کاله مخکې د دنیا د یوه اضطراري حالت په وخت کې تاسیس شوې وه، په دنیا کې یې کامیاب رول بازي کړی دی،

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ډېرو مغشوشو او ګډو وډو وختونو کې د یوین موسسې د دنیا د امن او سلامتۍ لپاره ښه خدمتونه کړي دي، د امنیت له ساتلو نه علاوه چې د دنیا د ملتونو او جوامعو لپاره تر ټولو لومړی سوال دی، یوین په صحي، اقتصادي او اجتماعي ساحو کې د دنیا او مخصوصاً د نامنکشفو ممالکو لپاره خپل وجود محتاج الیه ثابت کړی دی.

افغانستان چې له ابتدا څخه د دې موسسې غړی دی او خپل تعهدات یې د دغسې موسسې په نسبت په وفادارۍ سره ادا کړي دي او تل دغسې موسسې ته ارزوګانې او ښه تمنیات لري. غواړي چې د ملګرو ملتونو موسسه ورځ په ورځ قوي او فعاله شي. اوس چې د عصري وسایلو او تخنیک په ذریعه دنیا یو تر بله ډېره نږدې شوېده، نو ډېره ضروري ده چې د یونو غوندې یوه موسسه موجوده وي. د پنجشنبې په ورځ د دغسې موسسې د شلمې کلیزې په نسبت په کابل کې د درناوي لپاره د یادګیرنې یو محفل جوړ شوی و چې په هغه کې دپایتخت مشهورو خلکو او ځینې محترمو مېرمنو ګډون کړی و، د ملګرو ملتو د موسسې د خدمتونو او تاریخ په مناسبت د ښاغلي صدراعظم، د صدارت د ښاغلي معاون او د ښاغلي صدقي له پلوه دلچسپ نظریات حاضرینو ته واورول شول او د افغانستان د حکومت او خلکو له خوا ښه علاقه مندي وښودل شوه. موږ داسې فکر کوو چې د نیشنلیزم په دې عصر کې چې نړۍ په ملتونو وېشل شوې ده او په دغو کې قوي او ضعیف، منکشف او نا منکشف، د ذروي قوت خاوند دولتونه او ذروي قوت نه فاقد دولتونه، په وسله، لور او تش لاسي ملتونه موجود دي، نو که دملګرو ملتونو په شان یوه بېطرفه بین‌المللي موسسه موجوده نه وي، قوي احتمال شته چې په نړۍ کې د جنګ اتش فشان افلاق وکړي، موږ عقیده لرو چې په جنګ کې به د دنیا موجوده شرایطو په نظر کې نیولو سره هېڅچا ته ګټه نه وي، د دنیا عقل

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې فکر کوي چې ذروي جنګ به د دنیا خاتمه وکړي، نو لازمه ده چې انسانان او انساني ملتونه یو تر بله موافقه او ګذشت وکړي او پرېږدي چې د تاریخ جریان دنیا کوم پلو وړي.)) (۲۴: ۱۲۱۹)

شاعر او لیکوال فطرتاً ازادي غوښتونکی شخصیت وي. د دنیا په هر ګوټ کې چې د ازادۍ تحریک سر پورته کړي، نو شاعر یا لیکوال ورته دنړۍ په بل ګوټ کې خوشاله وي. خادم صیب هم (په شمالي افریقا کې د ازادۍ تحریک) په نامه یوه لیکنه کړې او د یاد تحریک د فعالیتونو څرنګوالی یې تشریح کړی، د هغو تنګ موقعیت ته یې اشاره کړې او د استعماري څواکونو، چل، فریب، د زر او زور کارونه یې بیان کړي دي. په مصر، لیبیا، مراکش، تونس او د شمالي افریقا په ځینو نورو سیمو کې یې د امریکا، فرانسې، بریتانیې، ایټالیې او نورو غټو قومونو توطیې، پلانونه او رقابتونه تشریح کړي دي. استاد وایي:

((د شمالي افریقا ټول ممالک له مراکش څخه د مصر پورې د استعماري طاقتونو د اقتصادي او سیاسي تاثیراتو لاندې واقع دي. د فرانسې، هسپانیې او نورو غربي دولتو مستعمراتي او جنګي مفاد د دې متقاضي دي چې په دغه مملکتونو کې د حریت او استقلال تحریکونه ځان ونه نیسي.

په تیونس او الجزایر کې زرګونه وطن دوستان محض د دې ګناه په سزا کې د قید او بند سختۍ تېروي چې هغوی د زورورو قوتونو څخه د هغو حقوقو مطالبه کړې ده چې د متحده اقوامو په منشور کې د هغو ضمانت شوی دی.

د مراکش مسئله چې کوم وخت مصر او نورو عربي مملکتونو وغوښتله چې مجلس امنیه ته یې وړاندې کاندي، نو د مغرب ځینې لویو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتونو چې مفاد يې د فرانس سره شريک دي، کوشش وکړ چې فرانس له هغه رسوايۍ څخه وژغوري چې د دغه بحث په نتيجه کې فرانس ته په برخه کېده. د مراکش او تيونس مسئله اوس هم په هغه مرحله کې ده چې کوم وخت لا متحده اقوام منځ ته نه وو راغلي. دا پېش گويي سړی نه شي کولی چې د دنيا زورور قومونه به د شمالي افريقا په کمزورو مسلمانو قومونو څه وخت رحم او مهرباني وکاندي.

د شمالي افريقا ملکونو لا د ازادۍ خوب ليدلو چې د دوی د غلامۍ د دورې د اوږدېدلو د پاره نوی سامان تيار شو. مراکش امريکې ته د فضايي قواوو د ميدانونو جوړولو اجازه ورکړه او ليبيا دغه قسم مراعات برطانيې ته ومانه.

د شلمې پېړۍ د اوايلو پورې به چې مغربي قوتونه په کوم کمزور ملک قابض کېدل، نو په اقتصادي اخذ و جر باندې به يې قناعت کاوه، په دغه وخت د استعماريت لويه فايده دا گڼل کېده چې غالب قوم د ارزانه خامو موادو او کم مصرفه مزدورانو په ذريعه خپل صنعت او حرفت ته ترقي ورکړي او د تمول او تجمل په منډه کې د نورو اقوامو څخه مخکې شي.

لېکن د دويم لوی جنگ نه وروسته چې په دنيا کې کوم نور تغيرونه راغله، نو ورسره د استعمار په نصب العين کې هم فرق پيدا شو او په محکوم او مغلوب مملکتونو کې هوايي ميدانونه جوړول د خپلې غلبې د دوام د پاره يو داسې ضروري او لازمي شی وگڼل شو، لکه مخکې د جنگ نه به چې د غلام مملکتونو په تجارتي بازارونو باندې قبضه کول، دوی ضروري بلل.

برطانيه په دغه رقابت کې له نورو مغربي قوتونو څخه وړاندې ولاړه او په جبل الطارق، مالټا، نهر سويز، عدن او سينگاپور کې يې خپل فوجي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مراکز جوړ او ځان یې په کې تقویه کړ. ورپسې امریکا هم د یورپ او ایشیا په مختلفو ملکونو کې فضایي و بحري مراکز تاسیس کړل. د دویم جنگ نه وروسته د دغه دوه قوتونو په منځ کې یو قسم رقابت شروع شوی و، برطانیې په سیاسي او اقتصادي میدان کې که څه هم د امریکا سره رقابت ونه شو کولی، لېکن په عسکری تیاریو کې د امریکا څخه پاته نه شوه. دغه وجهه وه چې کم وخت امریکا په مراکش کې پښې ټینګې کړې، نو برطانیې په لیبیا کې د ځان د پاره د هوایي میدانونو جوړولو اجازه حاصله کړه.

د برطانیې په واسطه لیبیا د ایټالیا له لاسه خلاصه شوه او برطانیې ورسره ډېر مالي او عسکری کومکونه وکړه او د لیبیا په ټولو پلانونو او پېشرفت کې یې ورسره مرسته وکړه. مګر په عوض کې یې ورته هغه مراعات حاصل کړ چې د مصر څخه یې حاصل کړی دی.

دغه رنګ کومک او پر دغه اساس امتیاز د پسمانده ملکونو د پاره مفید نه ثابتېږي.)) (۲۴: ۹۶۲-۹۶۳)

استاد پر نثري لیکنو سربېره په نظم کې هم د ځینو نړیوالو لیکوالو او تیوریستانو نظریې او افکار یا تائید کړي او یا یې رد کړي دي. دی د (ګاندي، اتاتورک، اقبال، ټاګور) او نورو نظریات تائیدوي، خو د (ماکیاولي) له نظریاتو سره حساسیت ښیي، دی ماکیاولیستي نظر ردوي او هغه څوک چې دا نظریات تعقیبوي هغه غندي، په یوه څلوریزه کې وایي:

چې وایي یو څه، عمل بل څه کا
په سمه لار باندې، هم تله نه کا
پرې خطا نه شې ماکیاولست دی
په دروغو دربو، خطا ایسته کا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی د ماکیاولي لاره د شیطان لاره ګڼي چې زور او فریب د دې لارې مهم عناصر بولي، په یوه څلوریزه کې وایي:

ماکیـــــــاولیزم لارد شــــــیطان ده
چــې حــاوی شــوې، پــه ټــول انســان ده
زور او فریـب، چــې ســره یــو ځــای شــي
پنـــاه و ذات تـــه د لـــوی ســـبحان ده.

دی بیا په افغاني ټولنه کې هم د ماکیاولي له نظریاتو اندېښنه لري، هغه ردوي او ایي چې افغانان همدې نظریاتو تباه کړي او لاره یې ورڅخه ورکه کړې ده. په یوه څلوریزه کې دې نظریې ته داسې نغوته کوي:

جهـــان تبـــاه کـــړ، ماکیـــاولیزم
عـــالم ګمـــراه کـــړ، ماکیـــاولیزم
ادم یـــــې وایســـــتو لـــــه جنتـــــه
افغـــان بـــد راه کـــړ، ماکیـــاولیزم.

د سیمې او نړۍ په باب د استاد خادم د اثارو، افکارو او انګېرنو لړۍ تر دې زیاته غځېدلای شي، خو د دې لیکنې د زیات اوږدوالي د مخنیوي په خاطر پر همدې بسنه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپالنه او نور افکار

تر ملتپالنې وروسته چې کومه موضوع د استاد خادم په اثارو کې تر ټولو زياته مطرح شوې ده، هغه همدغه ژبپالنه يا پښتو پالنه ده. ملتپالنه او ژبپالنه د خادم صيب د ټولې ليکوالۍ اصلي محور دی. دا موضوعگانې تر دې حده زياتې مطرح شوي چې ان په يو شمېر ديني نظمونو او ليکنو کې هم په يو نه يو ډول دا موضوعگانې تائيد شوي دي. دلته به لومړی د استاد منثورو او منظومو اثارو کې د ژبپالنې يا پښتو پالنې په باب سرليکنې راوړم او بيا به يې وروسته پر ځينو رڼا هم واچوم. هغه ليکنې او نظمونه چې دې موضوع ته وقف شوي دي په دې ډول دي: (پښتو کوم ډول ژبه ده؟، د پښتو ادبياتو لومړي اثار، د پښتو شاعرۍ معيار، د پښتو پخواني نومونه، د پښتو ترقي، پښتو تصفيه غواړي، په جنوبي ولاياتو کې د پښتو لغت، پښتو بايد تقويه شي، د پښتو دويمه منشاء، ملي ژبه او مشرق، د پښتو لرغوني تاريخ يو فصل، د پښتو په تاريخ کې يوه رڼا، د پښتو ادبي معيار، د پښتو په باب د کمېشن مذاکرې، د پښتو له خبرونو څخه د خلکو شکايات بايد رفع شي.)

په نظم کې: (زور د استعمار، پښتو دلته او هلته،پښتون او پښتو، د پښتو دښمني، د انگرېز چل، د پښتون مقام، له قامه وتلي پښتانه، ملت په ژبه جوړېږي، نور به خير غواړو، په پښتو شهيدان، استعماري معنويت، د وطن محبت، پښتو ته لغتې ورکول، له پښتو انحراف، قيامت، امتحان، ژبنی استعمار، د قام ژبه، د قام رسول، پښتني انقلاب، کابل او پښتو، پښتو او دربار، پښتو او اکثريت، په پښتو ژبه لوبې، دوه ژبې، بې دستوره افغان، د ژبې وحدت، د ملي ژبې قانون، د پښتون توهين، يونو او پښتو، په پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوبې ، پښتانه او د پښتو مخالفت، د پښتو نتیجه، د باړ ګلۍ پښتو سیمینار) او ځینې نور نظمونه.

دلته غواړو له همدغو لیکنو څخه پر ځینو یې لنډه لنډه تبصره ولرو، خو مخکې تر دې چې خپلو تبصرو ته لاړ شو، یو ټکی په وضاحت سره یادوو او هغه دا چې خپله ژبه ویل او پالل نه کوم تعصب دی او نه کومه ګناه، بلکې نه ویل یې ګناه او تعصب کې حسابېږي، خو زموږ په ټولنه کې خبره سرچپه ده، څوک چې پښتانه له پښتو منع کوي، هغو سره دتعصب ټاپه هم شته، پر هر هغه چا دا د تعصب ټاپه وهي چې د خپلې ژبې له خدایي حق څخه ګټه اخلي، خو دوی چې خپله ژبه پالي او د بل مخه هم نیسي، ځان ته متعصب نه وایي، د خادم صیب په ګډون هېڅ پښتانه لیکوال د چا د ژبې مخالفت نه دی کړی، په خپله ژبه ګرېدل یې هم خپل حق ګڼلی، خو دې سره سره په عملي ډګر کې په هر پښتانه لیکوال باندې د تعصب تور پورې شوی او هېڅوک له دې توره سپن پاتې شوی نه دی. دا زموږ دټولنې منفي واقعیتونه دي، خادم صیب هم په دغسې یو اغزن چاپېریال کې له منفي تورونو سره مقابله کړې او د پښتو ژبې د ترقۍ لپاره یې خپلې مبارزې ته دوام ورکړی دی. (د پښتو ترقي) په نامه یوه لیکنه لري، هغه په دې لیکنه کې وایي: هر قوم په خپله ژبه کې ترقي کوي، ادب هم په ژبې پرې اړه لري او د یوه قوم د ترقۍ درجه دهغه قوم د ادب دترقۍ په درجې پورې تړلې ده. استاد خادم دا هم وایي چې افغان بې پښتو او پښتو بې افغانه ترقي نه شي کولای. استاد په دې لیکنه کې په هېواد کې دپښتو او پاړسي ژبې دواړو واقعیتونو ته اشاره کړې ده. استاد په دې لیکنه کې د پښتنو د پرمختګ لپاره پښتو لیکنې سمون ته هم اشاره کوي، هغه وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((پښتو د هغې ژبې نوم دی چې پښتون قام او د افغانستان مملکت او هېواد په هغې سره دنیا پېژندلی دی. د افغان، افغانستان او پښتون نوم چې د دنیا په هر ځای کې یاد شي؛ نو د هغه ځای خلک فوراً دا فکر کې چې دا د هغه قوم او وطن نوم دی چې خلک یې پښتو یعنې افغاني ژبه لري. دنیا ته په دغه خیال او مفکوره حاصلولو کې هېڅ پروپاګنډ او انساني ارادې کار نه دی کړی. بلکې په قدرتي صورت چې د دې قوم او وطن ژبه پښتو ده،په همدغه ډول افغانستان او پښتو لازم اوملزوم شیونه پېژندل شوي دي؛ نو دا خبره لاس ته راغله چې پښتو هر څنګه چې ده زموږ ژبه ده او هر کله چې هېڅ قوم په پردۍ ژبه ترقي نه ده کړې او له بلې خوا د یو قوم د ترقۍ اندازه د همدغه قوم د خپلې ژبې د ادب په ایینه کې لیدل کېږي.

نو د یو قوم د ترقۍ درجه همېشه د دغه قوم د ادب د درجې په اندازه وي؛ نو که د چا ژبې یا ادب پوره ترقي کړې نه وي، نو دا د قوم ګناه ګڼل کېږي، نه د ژبې، په هر صورت نه افغان بې پښتو او نه پښتو بې افغانه ترقي کولی شي.

دا خبره باید په خوله کې ونه ژویل شي چې په افغانستان کې ډېر خلک په پارسۍ هم ګړېږي، لکه په پښتو چې خبرې کوي. وطنوالو او قومونو په وچو او تشو تعصباتو ګټه نه ده کړې، په قدرتي صورت سره دواړه ژبې په دې وطن کې شته او پاته شوې دي. دابه ډېر حیف او افسوس وي او هېڅکله به له همدې فروګذاشته خالي نه وي چې سړی د افغان او افغانستان له پخوانو اوضاعو څخه بحث وکړي او د پښتو له اهمیت سترګې پټې کړي، یا له پارسي منکر شي، موږ باید په هغه شي فخر وکړو چې موږ پخپله د ځان د پاره کړی وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم د بل چا کارونه چې زموږ په فایده وي. د انکار او بې قدرۍ وړ نه دي، خو په دې باید پوه شو چې زموږ فایده یقیناً په هغه شي کې ده چې زموږ اجتماعي روابط ټینګ او د علم او رڼا خوا ته مو سوق کاندي!

زه په دې ځای کې نورې خبرې پرېږدم، راځم د (نسیمي) صاحب هغه مقالې ته چې لیکلې یې وو (زموږ د ملي ژبې رسم الخط د توجه وړ دی) نسیمي صاحب د یو افغان او د اصلاح روزنامې د مدیر په حیث مکلف دی چې د پښتو له اوضاعو غلی پاته نه شي. ده په خپله مقاله کې د ژبې په باب د استفادې وړ خبرې کړي دي. دوی دا هم اعتراف کړی دی چې په دغو تېرو کلونو کې د پښتو د ادب او ګریمري قواعدو په باب ډېر پرمختګ او انکشاف شوی دی، مګر د رسم الخط په باب وایي: چې تر اوسه پورې یې دغه خوا نیمګړې ده او یوه کلمه د لیکوالو لخوا په راز راز اشکالو لیکل کېږي. تر دې وروسته بیا نهه مثاله راوړي او په اخر کې له پښتو ټولنې او پښتو لیکوالو څخه خواهش کوي چې د دغه نقایصو په لرې کولو کې کوشش وکاندي.

زه د یو افغان لیکونکي په حیث ځان مکلف بولم چې په دغه موضوع کې وغږېږم: (پښتو لیکوالو په تېرو کلونو کې له کوم وخت څخه چې داعلیحضرت نادر شاه په توجه په هېواد کې د پښتو ادبي انجمن او پښتو ټولنه تاسیس شوي دي د پښتو د نورو ادبي خواوو د څېړلو سره د پښتو د رسم الخط مسئله هم له نظره نه ده غورزولې او کافي بحثونه په دې موضوع کې شوي او نتایجو ته رسېدلي هم دي، پښتو ژبه د یو لوی ژوندي قوم د ژبې په حیث په منځ کې اچول شوې او د ادبي مسلماتو په رڼا کې د کلماتو صورت منل شوی دی، لکه دا چې: (۱) کلمه دې مکمله وي. (۲) دا چې مطرده دې وي. (۳) د ګریمر د مسلم قانون څخه مخالف

(c) ketabton.com: The Digital Library

صورت دې ونه لري. (۴) تر ممکن حده پورې دې د قدماوو د اسلوب مراعات په کې مد نظر وي. (۵) حروفی اعجامو ته دې له حرکتي څخه زیات اهمیت ورکړی شي. (٦) غیر ملتبس صورت دې په ملتبس صورت مرجح وګڼل شي، د دغسې مقرراتو په ملحوظ (کښې) په کې او کښ، زه، زما او زموږ په ځه، ځما، او ځموږ، چې په چه، کوچنی په کچني، پښه په پخه، خپه، زوی په ځوی، زلمی په ځلمي، پاته په پاتې مرجح ګڼلی شوی دی.) پاته شوه دا چې ځینې یې ولې په بل صورت لیکي، دا خبر هغه وخت فیصله کېدای شي چې ادبي فیصلې د جزایي فیصلو په شان قطعیت ولري. یا دا چې په لیکونکو کې هېڅ مبتدي نه اوسي. یا دا چې قلمي او طباعتي سهوې بېخي له منځه ووځي. په هر صورت د پښتو درسم الخط چاپ شوی او فیصله شوی صورت لري. جزیي فرقونه د هرې ژبې د نویسنده ګانو په منځ کې موجود وي، لکه د پاړسي، اردو، عربي او حتی مغربي ژبو د لیکونکو په منځ کې چې شته چې ذکر یې طوالت پیدا کوي.

په هر صورت که د پښتو د مستندو مؤلفینو تالیفات په زیات تعداد نشر شي، نو دغه نقیصه که وي هم له منځه ځي اودلته د پښتو ډېر مهم کتابونه موجود دي چې طبع یې د پښتو د پاره خورا قیمت لري.))

(۲۳: ۳۰۹ - ۳۱۰)

استاد خادم په یوه بله لیکنه (پښتو دې تقویه شي) کې د پښتو د پیاوړتیا او پرمختګ لارې چارې په ګوته کوي، دی وایي چې پښتو ټولنه دې پر رښتیني مانا د یو علمي اکاډمۍ حد ته پورته شي، د لغتونو د راټولو لپاره دې بېلابېلو سیمو ته هیئتونه ولېږل شي. ټول اثار دې د یوه واحد علمي مرکز له نظره تېر شي، متفرقه مرکزونه دې پر یوه واحد خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوی مرکز بدل شي. دناوړه تبلیغاتو د مخنیوي لپاره دې هڅه وشي. پښتو دې د تعلیم، تعلم او مکاتبې ژبه شي، د پښتو د تالیفاتو څانګه دې رامنځته شي، د ادبي معیار لپاره دې کوښښ وشي.

((په دې خبره به اوس زموږ د وطن واړه او زاړه پوه شوي وي چې پښتو د افغانستان مهمه ژبه ده، د افغانستان د بهبود او د دې وطن تنویر او معارف د پرمخ بیولو د پاره لازمه هم ده چې د وطن د نورو شئوناتو د انکشاف او مترقي کولو سره پښتو ته هم بشپړه توجه وشي.

ادبي انکشاف او ژبه تقویه کول د نورو بیدارو شوو اقوامو او مللو د نهضت په سرنامه کې ځای لري. موږ د حیات په ټولو خواوو کې تجدد او پېش قدمۍ ته اړ یو او تر یو څه حده په هره لیاره کې ان زموږ په وطن کې حرکت هم پیدا شوی او د تقدم اثار لیدل کیږي. مګر اجتماعي کاروانه همېشه په یوه سویه پر مخ نه درومي کله اجتماعي حرکت تېزېږي او کله سکته پیدا کوي. مد و جزر د زندګۍ د جریان خاصه ده او په همدغه مد و جزر کې حیات یا صعود کوي یا نزول.

پښتو څه زمانه ښه پېشرفت وکړ، بیا دا هنګامه یو ناڅاپه سړه او غلې شوه. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د عصر نه مخکې په نږدې اعصارو کې پښتو یوازې د کلیو ژبه وه چې یوازې قدیم دېوانونه او ځینې دیني مسایل په کې د نظم په صورت خوندي شوي وو.

به دې دوره کې د اخبار، مکتب، تالیف او ترجمې د راډیو او خط او کتابت ژبه وګرزېده، د پښتو اکاډیمۍ ورته د پښتو ټولنې په نامه سازه شوه او هر څوک پوه شول چې افغانستان د خپلې ژبې (پښتو) خوا ته پوره توجو لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه وجهه ده چې د دنیا تبلیغاتي او نشراتي سرویسونه هم چې کوم وخت غواړي خپل اواز دې خاورې ته ورسوي، نو په پښتو خبرې کوي.

په مورنۍ ژبه کې خط او کتابت او په مورنۍ ژبه کې تعلیم او تعلم او په مورنۍ ژبه افهام او تفهیم چې د دې عصر د احتیاجاتو او مسلماتو څخه حسابېږي، یو بل شی هم دی چې موږ د پښتو تقویه کولو ته مجبوروي، چې هغه د پښتونستان اواز دی.

ټول پښتانه په یو اواز پښتونستان غواړي او د پښتونستان ژبه پښتو ده، اگر چې اعلیحضرت شهید محمد نادر شاه رحمة الله د خپل جلوس سره سم په کابل کې انجمن ادبي کابل او په قندهار کې د پښتو ادبي انجمن تاسیس کړ. مگر څومره چې د وطن په نورو شئوناتو کې قدم لیدل کېږي، نسبتاً زموږ ادبي خوا هغومره وړاندې تگ نه دی کړی. موږ پخپله په ادبي خوا کې نه په پاړسۍ او نه په پښتو څومره چې ضرورت او د وخت تقاضا ده ادبي بروز نه دی کړی. مگر دومره چې پاړسي بل څوک هم لري او پښتو بل هېڅ د امید ځای نه لري، بې افغانستانه دا خبره باید زه بیا تکرار کړم چې دا عصر د پښتو د پاره خورا غنیمت عصر دی او د پښتو د تقویه کولو زیات امید او هیله ورڅخه کېدلی شي.

په دې ځای کې چې کومه خبره زه کول غواړم، هغه دا ده چې پښتو باید تقویه شي. یعني ښه ترا – د تقویه کولو لیارې یې د پښتو ټولنې تقویه کول دي.

پښتو ټولنه باید د حقیقي اکاډیمي حد ته ورسولی شي، زه عقیده لرم چې حکومت په دې باب کې د هر پېشنهاد منلو ته تیار دی اوس باید پښتو ټولنه د پښتو د پاللو مرکز وبلل شي. دغه متفرق کوششونه چې د پښتو په نامه په وزارت حربیه یا معارف کې کېږي. دا باید د توحید مساعي رنگ

(c) ketabton.com: The Digital Library

قبول کاندي. د ټولو کورسونو انتظام باید له یوه ځایه وشي. د پښتو په باب هر قسم تالیف او تصنیف باید د یو قوي مرکز د نظر نه تېر شي د پښتو د لغاتو د راغونډولو له پاره باید سیار هئیتونه چې په عین زمان کې جغرافیایي او تاریخي تحقیقات هم وکولی شي باید جریان ومومي.

د نورو اصطلاحاتو او عصري لغاتو د پاره یو کمېسیون لازم دی چې د ژبې د فلالوژۍ د اصولو سره سم مجوزه لغات ترتیب او نشر یې کاندي او بیا د دغه ترتیباتو پر اساس د پښتو د دایرة المعارف اساس کېښودل شي د پښتو دایرة المعارف پس له دې محض د ترجمې په صورت وړاندې بیول ګران کار دی.

د پښتو تالیفات چې تر اوسه منځ ته راغلي دي. اګر چې زیات اهمیت لري ولې د ادب په ناقدانه تله نه دي تللی شوي، ډېره ضروري ده چې د پښتو معیاري ادب خلک وپېژني.

زموږ په وطن کې هر شي یو مرکز لري. مګر بدبختانه د پښتو په باب دغه مرکزیت تر اوسه عملاً لاس ته ندی راغلی زه نه وایم چې دغه مرکز دې څوک او چېرته وي مګر دا وایم چې د پښتو د تقویه کولو د پاره دغه تمرکز ضروري شي دی. دا خبرې چې دلته ما ولیکلې د یوې نظریې په صورت مې اظهار کړې، هیله ده که د قبلولو او د تائید وړ وي، متفکرین او عاملین به یې له نظره ونه غورځوي.!!! (۲۳: ۳۴۰ - ۳۴۱)

استاد خادم د یوې ژبې، له هغې جملې څخه د پښتو د لغوي زېرمې د بډاینې یوه لاره دا ګڼي چې پخواني لغتونه، متروکې کلمې او یا هم تغیر شوې کلمې بېرته راژوندۍ او ورغول شي او دژبې ورځنۍ محاورې ته داخلې شي. اوسني ژبپوهان هم د استاد خادم له دې نظر سره موافق دي، هغوی هم وایي چې د یوې ژبې د بډاینې او خوندیتابه لپاره څلور

(c) ketabton.com: The Digital Library

نړیوال معیارونه ټاکل شوي دي، یو دا چې د یوې ژبې پخواني متروک لغتونه باید بیا له سره راژوندي او د ورځنۍ محاورې برخه شي. دویم ګړدودونو ته باید مراجعه وشي او له هغو څخه لغوي زېرمه راټوله شي، دریېم نوي لغتونه باید جوړ شي او څلورم له نورو ژبو څخه باید ضروري لغتونه پور شي. دوی د دې هر یوه لپاره (۲۵) سلنه ونډه ټاکلې. که څه هم دا د ریاضي د فورمول په شان د تطبیق وړ نه ده، ځینې برخې به یې زیاتېږي او کمېږي، خو په دې برخه کې یو معیار ګڼل کېږي، خادم صیب هم د لومړي معیار یادونه کوي. هغه د ژبې د پخوانیو لغتونو د بیا ژوندي کولو په ترڅ کې د ځینو هغو پښتو لغتونو ریښې ته متوجه شوی چې دی ورسره په جنوبي ولایاتو کې د سفر پر مهال مخامخ شوی و، د دې لغتونو بڼه اوس اووښتې، خو ده یې د خپل تحلیل له مخې ریښه پیدا کړې چې له اره پښتو لغتونه دي. خادم صیب په (پښتو پخواني نومونه) لیکنه کې وایي:

((چې سړی د افغانستان کاڼي بوټي، غر او درو ته ګوري، نو لږ شانې فکر او تعمق وکاندي، د دې ملک هره تیږه او لوټه پښتو پښتو نارې وهي، د دې ملک تقدیر د پښتو او پښتونولۍ سره اخښل شوی دی، مګرم متاسفانه پښتانه غافل دي او دپښتو او پښتونولۍ په ښکلي مخ خاورې او ایرې اچول شوي دي او اچول کېږي، دپښتو سپېڅلي نومونه عمداً یا سهواً او غفلتاً بدل شوي او بدلېږي، په دې باب کې باید پښتانه ادباء محتاط اوسي، زه دلته یو څو مثالونه راوړم چې د جنوبي ولایت د سفر په څو ورځې فراغت کې مې ورته پام شو او په دې باب کې صداقت د خوست قاضي هم ما سره برخه لري.

۱- لوګر: ښکاره نارې وهي چې (لوی غر) دی، غورځېدلې ده او (غ) په (ګ) بدل شوی دی او دا تغیر دومره متعارف دی چې هېڅ ثبوت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته حاجت نه لري او مشاهدات هم دلالت کي چې دغه ځمکه د لويو غرونو منځ کې راگير ده.

۲- تېره: د (ر) په زورواکي او زور د (تېز) په معنا اول مذکر او دويم مونث صفت دی، د (تېرې کنډو) په معنا د (تېرې څوکې کنډو) دی او دا يو غابنی دی چې غر يې ډېر نېغ دی، يا (تېره کنډو) دی، غير اهل لسانو (تېرې کنډو) کړی دی، دا د هغه غره کنډو دی چې لوگر له گردېزه بېلوي.

۳- گردېز: په يقيني صورت سره (غرديس) دی، يعنې (غرنی) ديس د ملک په معنا پخوانۍ پښتو کليمه ده، لکه پرديس يعنې (پرديس ديس) پردی ملک او دغلته چې سړی ورشي، نو معلومه شي چې شاوخوا د لوړو غرونو او ځنگلونو سلسلې موجودې دي، معلومېږي چې زموږ پخواني پوونده پلرونه د زرگونو کالو څخه د خپلو مالونو سره دلته راتله او اوسېدل، د هغو اثار اوس هم دلته شته.

۴- خوست: په پښتو کې اوس د خوښت لغت د لوند په معنا موجود دی او (خيشت) د لوند په معنا ژوندی دی. (خېست) يوه لهجه ده، په خوشت او خيشت کې او دا ځمکه چې د غرونو په لمن او منځ کې پرته ده ډېرو بارانو او برساتو او د لوړو غرونو د زيم په واسطه همېشه لمده وي او اوس هم په خپل زيم اباده ده، که نه نو کوم سيند او جاري اوبه نه لري.

۵- هېرمند: غلط تلفظ دی، سهي يې هلمند دی، چې د ايلبند څخه جوړ شوی دی، ايلبند په پښتو کې د مال د پرېښودو ځمکې ته وايي، چې پرته له پيوونکي پکې مال څري، يقيناً دغه لوړې ځمکې چې د هلمند ناوه ترې راغلې ده، د ډېرو پخوانو زمانو څخه د مسلسلو او دايمي بارانو او واورو او ډېرو وښو په واسطه زموږ د مالدارانو نيکونو، د هستوگنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای و چې ژمی به په تودو ځمکو او اوړی به دغو ځمکو ته لکه نن چې هم لیدل کېږي راتله.

٦- کونړ: په اصل کې (کنړ) دی، چې اوس هم دا نوم او دا لهجه د ننگرهار په پښتو کې موجوده ده، کنړ دغه غره ته وایي چې ننگرهار له شمالي ولایاتو بېلوي، چې لر سر ته یې پنجشیر او کوز سر ته یې نورستان او چترال پراته دي، پامیر د دغه غره لوړه څوکه ده او خلک دا غر هندوکش بولي پښتانه ورته کنړ وایي، ځکه کنړ سرپرې کړي شي ته وایي، کونړه ښځه هم سر پرېکړې غوندې ده او دا غر هم د ډېرو او مسلسلو واورو په واسطه په پورته حساب باندې ونې او بوټي نه لري، لکه سر پرې کړی دغسې دی، نو ځکه یې کونړ بولي.

٧- زرلمه: زر خو معلوم (هزار) ته وایي او (مله) د مېله یوه لهجه ده، مېله او مېنه یو شی دی او (زرمله) د (زر مېنو) او (زر کورو) په معنا ده، نو منسوب اسم یې (زرمتی) غلط دی. (زرملی) صحیح دی.

٨-گرشک: په اصل کې (غر او رسک) دی او دا معلومه خبره ده چې دغه ځای د غرونو په لمن کې او پوزه کې واقع کې دی، په دغه مناسبت سره دا نوم بېلکل صحیح دی.

٩- تگاو: په اصل کې له (تگ او) نه جوړ دی، (تگ) او (او) اوبو ته وایي، دلته هم ډېرې درې او شېلې راوتلي دي، نو څوک یې چې تگاب لیکي ظلم دی.

١٠- ارغنداو: په (ارغنداب) لیکل غلط دی، په اصل کې (ارغنداو) دی، د (اصیلې اوبه) په معنا دی.

په لږ وخت کې چې زه اوزگار وم، د دغو کلیمو په اصالت پوه شوم، هیله ده چې ملي نویسنده گان دا کلیمې غلطې نه کړي او رسمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقامات يې په رسميت وپېژني. په دغه شان د دې ملک غر او سمه پښتو پښتو نارې وهي.)) (۲۴: ۲۷۹-۲۸۰)

د ژبې، ژبپالنې او پښتو ژبې د پرمختګ او ترقۍ په برخه کې خادم صيب ډېرې زياتې ليکنې کړي دي چې موږ يې د څو ليکنو متن د بېلګې په توګه راوړ او د ځينو نورو مو يوازې عنوان ته نغوته وکړه، خو ددې ډول ليکنو شمېر ډېر زيات دی. د خادم صيب په منصور کلام کې د ژبپالنې پر ګڼو ليکنو سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ګڼ شمېر داسې نظمونه شته چې ټول او يا يې يوه زياته برخه همدې پښتوپالنې او ژبپالنې ته ځانګړې شوې ده. د (زور د استعمار) په نامه يوه نظم کې په پښتو ژبه د استعمار ظلم او انحصار ته اشاره کوي او هغه له پښتو ژبې سره سخت مخالف ګڼي:

زور د استعمار په پښتو ژبه دی
ځکه چې ټول کار په پښتو ژبه دی
هر څه شو ازاد او پښتو بنده شوه
دومره انحصار په پښتو ژبه دی
دا کاروان به ځي يا به ولاړ وي تل
ولې؟ چې يې بار په پښتو ژبه دی
نه شته ازادي بې له پښتو ځنې
دغه مو شعار په پښتو ژبه دی
وګوره خادمه دا دې شعر دی
او که سور انګار په پښتو ژبه دی))
(۱۲: ۱۹۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد په یو بل نظم کې په بره او لره پښتونخوا کې د پښتو حالت ته اشاره کوي، هغه د اندېښنې وړ بولي، دی دې نظم ته د (پښتو دلته او هلته) نوم ورکوي او په دواړو ځایونو کې دپښتو پر حال ځوربږي. دی په دې نظم کې وايي:

((روغه پښتو ماته شوه، دلته هم او هلته هم
خونه مو میراته شوه، دلته هم او هلته هم
چېرته چې پښتو نه وي، څه به تري امید کوو
دا آرزو مو پاته شوه، دلته هم او هلته هم
دلته مو پارسي وهي ،هلته مو هنکو وهي
ژبه مو وفاته شوه، دلته هم او هلته هم
گرځو په حکومت پسې، درومو په دولت پسې
نن چار مو سبا ته شوه، دلته هم او هلته هم
زور په ثقافت کې دی، نه چې په حکومت کې دی
لاره مو بل خوا ته شوه، دلته هم او هلته هم
وايي پښتو شاړه ده، دا ژبه ویجاړه ده
دا ملنډه زیاته شوه، دلته هم او هلته هم
ځوان کول مو غویمې کوي، زوړ را کې پلمې کوي
هیله مو مولا ته شوه، دلته هم او هلته هم
شرم رانه لاړلو، مړ شولو غیرت زمونږ
مخه نا روا ته شوه، دلته هم او هلته هم
مړ محمد گل خان شولو، زوړ فخر افغان شولو
مخکې پښتو شا ته شوه، دلته هم او هلته هم))
(۱۲: ۱۹۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه څلوریزه کې چې (پښتون او پښتو) نومېږي، پښتو ژبه د پښتون قام ساه ګڼي چې له هغې پرته ورته ژوند ناشونی دی او همدارنګه په هر ډګر کې بیا د سیاست لپاره د ساه حیثیت لري:

پښتون او پښتو

پښتـــــتو ژبـــه د پښـــتون د تېـــر ســـاه ده
پـــه میـــدان د سیاســت کـــې یـــې امســا ده
اوس ګیـــر شـــوی هـــم د ژبـــې پـــه ګنـاه دی
((خپلـــه ژبـــه هـــم کـــلا ده هـــم بـــلا ده)).

په یوه بله څلوریزه کې (د انګرېز چل) ته اشاره کوي چې تر هغه پورې دلته ناکام و چې پښتو یې زده نه وه، کله چې یې پښتو زده کړه او د پښتنو په کلتور پوه شو، نو بیا یې پښتنو ته چل جوړ کړ.

د انګرېز چل

پرنګـــي چـــې پـــه پښـــتون بانـــدې یرغـــل کـــړ
خپـــل عکســـر یـــې د پښـــتون پـــه سـیمه دل کـــړ
دی هغـــه وخـــت پـــه پښـــتو ژبـــه نـــادان و
خو چې پوه شو، نو پښتو ته یې ساز چل کړ.

استاد خادم د پښتون مقام په پښتو کې ګڼي او چې پښتو له چا څخه تللې، هغوی په مړو کې حساب شوي دي.

پښـــتو مـــو ژبـــه، پښـــتو مـــو ســـا ده
افغانـــــه پـــــوه شـــــه، دا مـــــدعا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې چا نـه لاړه، هغـوی خـو مـړه شـول
اوس مـو دې پـاتې، قـام تـه سـودا ده.

استاد خادم هغو پښتنو ته هم نغوته کړې چې پښتو يې هېره شوې او د هېواد په بېلابېلو سيمو کې اوسي. دی دا ډول پښتانه له (قامه وتلي پښتانه) بللي دي:

کابـل هـرات دی، کـه کوهـدامان دی
بلـخ او تخـار او کـه کهسـتان دی
زيـات پښـتانه دي، ان تـر بادغيسـه
خـو کـارد ژبـې، ترېنـه لـرې وران دی.

استاد خادم د يو ملت په جوړښت کې د ژبې ارزښت ته اشاره کوي، دی وايي له ژبې پرته ملت نه جوړېږي، خو پښتون لا پر دې حقيقت تر اوسه هم خبر نه دی:

ملـت پـه ژبـه بانـدې جـوړېږي
دا کـار بـې ژبـې بېخـي نـه کېـږي
ټولـه دنيـا ده، پـه دې خبـره
پښـتون لا اوس هـم، پـرې نـه پـوهېږي.

استاد خادم د پښتنو پر غفلت خوږېږي او وايي چې (نور به خير غواړو)، يانې کېدی شي، حالات تر دې هم خراب شي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـــــه دا غفلـــت وي، پښــــتو ورکېـــږي
چـــــې پښـــــتو لاړه، پښـــــتون ډوبېــــږي
تللـــی خـــو تللـــي دي، خیـــر بــه غـــواړو
پـــه پـــاتې قـــام مـــې اوس زړه رپېـــږي.

خادم صیب د پښتو ژبې د خدمت په لار کې د هغو اتلانو یادونه هم کوي چې د پښتو لپاره یې بې شانه قرباني ورکړې ده. دی د (محمد گل خان مومند، صمد خان اڅکزي، صادق کاسي او قاضي عطاء الله) نومونه یادوي او وایي:

چــې زړه یــې وچــاود محمــد گل خــان دی
چــې بــم پــرې پربــووت، دا صــمد خــان دی
صــادق کاســي هــم، پــه پښــتو مــړ شــو
د قاضـــي مـــرگ مـــو پـــه زړه ارمـــان دی.

استاد وایي کومو پښتنو چې پښتو پرې ایښې، نو هغو ته یو ډول (استعماري مصونیت) حاصل دی. دی وایي چې فارسي ته تمایل پیدا کړه او یا هم اردو ته قایل شه، نو بیا دې هر څه خوندي دي. که څه هم دا ډول مسایل بیانول به ځینو ته د زغم وړ نه وي او اتومات به پر استاد او نورو ورته اشخاصو باندې د تعصب ټاپه لگوي، خو له دې واقعیت څخه هم سترگې پټېدلای نه شي:

یـــا دې فارســـي تـــه، زړه کـــې مایـــل وي
یـــا دې اردو تـــه پـــه خولـــه قایـــل وي
پښـــتو دې پربـــږدي، نـــور چـــې هـــر څـــه کـــا
مصـــــونیت بـــــه، ورتـــــه حاصـــــل وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب له یو بل حقیقت څخه هم پرده پورته کوي، هغه پښتانه چې پښتو خرڅوي او د ده په اصطلاح (پښتو ته لغتې ورکوي) نو هغه ډېر ژر لوړتیا او منصب ته رسېږي:

اوس هـــر چـــا زده کـــړه د لوړتیــا چـــاره
و لـــــوړ مقـــــام تـــــه د ختـــــو لاره
یـــو څـــو لغتـــې پښـــتو تـــه ورکـــړه
چـــار بـــه دې ښـــه شـــي بـــې لـــه څـــه زیـــاره.

دی په دې لړ کې یو بل حقیقت ته هم متوجه کېږي، تر هغه چې پښتانه (له پښتو انحراف) و نه کړي، که څومره لوړه پوهه ولري، نو بیا به هم لوړ مقام ته ونه رسېږي:

نـــه بـــه پوهانـــد شـــي، نـــه بـــه وزیـــر شـــي
نـــه بـــه لیـــډر شـــي، نـــه بـــه امیـــر شـــي
څـــو چـــې لـــه خپلـــې، پښـــتو وانـــوړي
پښـــتون کـــه هـــر څـــو پـــه علـــم میـــر شـــي.

استاد خادم دا ډول حالت پر پښتنو یو قیامت بولي او عوامل یې په گوته کوي:

نـــن پـــه پښـــتون او پښـــتو قیامـــت دی
وخـــــت د ذلـــــت او د حقـــــارت دی
لـــــه اســـــتعماره، دا حکـــــم شـــــوی
پښـــتون جاهـــل دی، پښـــتو بـــدعت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب په یوه بله څلوریزه کې د الله تعالی قانون ته اشاره کوي چې خپل رسول یو قام ته د همغه قام په ژبه لیږي او دا کار خدای ته مقبول هم دی، نو افغانه ته بیا د بل په ژبه ولې فخر کوې او دا ناوړه کار ترسره کوې؟

د قـــام پـــه ژبـــه، هـــر یـــو رســـول دی
خدای (ج) تـه پـه دې کـار، هر یـو مقبـول دی
د بـــل پـــه ژبـــه، فخـــر بـــه څـــه کـــړې
افغانـــه دا کـــار، دې ډېـــر فضـــول دی.

بیا (د قام رسول) په نامه په یوه بله څلوریزه کې د اسلام له نظره، مور ته د ژبې اهمیت واضح کوي او وایي:

لســـان قومـــه، مـــونږ تـــه ارشـــاد دی
رســـول د قـــام دی، دا یـــې مـــراد دی
چـــې پـــه اســلام کـــې لـــه قـــام منکـــر وي
پـــوه شـــوی نـــه دی، غریـــب برbـــاد دی.

خادم صیب په کابل کې د پښتو ژبې له حالت ډېر ځوریږي او بیا یې ورته (کابل او پښتو) په نامه یو نظم لیکلی دی، په دې نظم کې یې هغه ناخوالې یادې کړي چې په کابل کې پښتو او پښتانه ورسره مخ وو. دلته یې څو بندونه رااخلو:

چـــې پښـــتو نـــه لـــري افغـــانن بـــه څـــه وي؟
لا بـــې غیرتـــه مســـلمان بـــه څـــه وي؟
ځکـــه مـــین زه پـــه پښـــتو شـــولمه
چـــې خـــودي نـــه لـــري انســـان بـــه څـــه وي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

کابلـــه زړه د کــوم هېـــواد یـــې تـــه
د چـــا لـــه فیضـــه نـــه ابـــاد یـــې تـــه
لـــږ خـــو دې ځـــان او بیـــا پښـــتون وګـــوره
دا چـــا ازاد کـــړې، کـــه ازاد یـــې تـــه؟

***

پښـــــتو ددې هېـــــواد ملـــــي ژبــــه ده
لا ورســـــره هـــــم بیـــــا رســـــمي ژبــــه ده
مخالفــــــت د پښـــــــتو نـــــــه دی روا
چـــــې دا ددې خــــاورې بـــــومي ژبــــه ده

***

کلـــــه دې و خـــــوړو پـــــه زور کابلـــــه
اوس را نـــه شـــو که کـــړې پـــه شـــور کابلـــه
د تعصـــــب او د فاشســـــت پـــــه چغـــــو
ځـــان دې کـــړو ســـپین او مـــونږ دې تـــور کابلـــه.
(۳۱۱:۱۲)

استاد خادم د پښتو پر هغه حالت اندېښنه څرګندوي چې وخت پر وخت پرې تجارت کېږي، که څه هم پښتو داکثریت ژبه ده، خو هېڅکله هم خپل حق ته نه ده رسېدلې:

پښـــــــتو لســـــــان د اکثریـــــــت دی
ټینـــګ پـــه دې ټکـــي، افغـــان ملـــت دی
خـــو پـــه عمـــل کـــې چـــې ورتـــه ګـــورو
پـــــه پښـــــتو شـــــوی تـــــل تجـــــارت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بله څلوریزه کې بیا پر پښتو ژبه لوبې غندي او پر دې خواشیني څرګندوي چې پښتون پوه نه شو چې څنګه يې پر ژبه لوبې کېږي:

اکثریـــــت چــــې تــــــل تکرار بـــــــږي
افغـــان ملـــت چـــې، مـــونږ تـــه یـــاد یږي
مـــراد یـــې څـــه دی، پښــتون پـــوه نـــه شـــو
پــــه پښـــتو ژبـــه چـــې لـــوبې کېـــږي.

استاد (د ملي ژبې قانون) ته هم اشاره کوي، خو په خواشینۍ سره باید ووایو چې که څه هم قانون کې همېش پښتو ته د ملي او لومړۍ ژبې مقام ورکړل شوی، خو په واقعیت کې پښتو خپل دې حق او مقام ته نه ده رسېدلې:

د ډېـــــرو خلکــــــو ژبـــــه ملــــــي وي
معنـــــا یـــــې داده، چــــې دولتــــي وي
دنیـــــا منلــــــی، دغـــــه قــــانون دی
پـــه دې پـــوهېږي، چـــې څـــوک ســـړي وي.

خادم صیب د یوې ژبې توهین د هغې د قام توهین ګڼي او نمانځل يې د هغه قوم نمانځه ګڼي:

تــــوهین د ژبـــــې تـــــوهین د قــــام دی
نمانځـــــل د ژبـــــې یـــو لـــوی مــــرام دی
پښــــتو ملـــــي وه، ولـــــې شــــوه تېتـــــه
دا ســــوال پـــــه مینـــــه او احتـــــرام دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم یو ځل بیا پر پښتو ژبه کېدونکې متواترې لوبې یادوي او د علت پوښتنه یې کوي:

پښـــــتو جګېـــــړي ببرتــــه ټیټېـــــږي
دا کـــوم کســـات دی چــې نـــه خلاصـــېږي
لـــه میـــرویس خانـــه، تـــر نـــن زمانـــه
پـــه پښـــتو ژبـــې دا لـــوبې کېـــږي.

خادم صیب پښتو ژبې سره د کېدونکي ظلم په برخه کې تر هر چا زیات د پښتو خپل پښتانه مخالفین د ملامتۍ وړ بولي، په دې برخه کې وایي:

څوک ناپوه شو، څوک محتاط او څوک بدبین شو
د پښـــتو بیـــاض چـــې ســـپین پاتـــه و ســـپین شـــو
پښـــتانه د پښـــتو ژبـــې مخـــالف شـــول
سرنوشـــت د پښـــتو دغســـې تعـــین شـــو.

نو د یو شمېر پښتنو د همدغې بې تفاوتۍ او بې کفایتۍ له امله د پښتو او پښتون نتیجه ښه نه ګني او په پای کې وایي:

نـه پوهانـد نـه بـه ریـیس نـه پـه وزیـر شـي
هـــر پښـــتون چـــې د پښـــتو طرفـــداري کـــا
هو !دا ټول ترې جوړېدای شي خو شرط دا دی
چـــې څرګنـــده د پښـــتو نـــه بېـــزاري کـــا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبې د پرمختګ او پیاوړتیا لپاره د خادم صیب یو ارمان دا و چې علمي مرکزونه دې جوړ شي، سیمینارونه دې جوړ شي، ژبه دې معیاري شي او لیکدود دې اصلاح شي. خادم صیب که څه هم د پښتو د پرمختګ په برخه کې له پښتنو څخه ناراضه و او دې نارضایتۍ ته موږ دمخه اشارې وکړې، خو د (باړګلۍ سیمینار) چې د پښتو ژبې د لیکدود د سمون لپاره جوړ شوی و او دا یې لومړی سیمینار و، د خادم صیب ګډون په کې ده ته د خوښۍ سبب ځکه و چې د ده د ارمان لپاره یې کار کاوه. په دې سیمینار کې ګڼ شمېر پښتو پوهانو ګډون کړی و او خادم صیب هم د دې سیمینار برخوال و. د باړ ګلۍ ښایسته سیمې او د سیمینار چاپېریال د خادم صیب پر ذهن مثبت تاثیر کړی و، نو ځکه یې دا یو نظم ورته لیکلی دی. نظم پر محتوایي بډاینې سربېره لفظي او هنري ښکلا هم لري. دلته به دې نظم ته تم شو:

راټول د پښتو ژبې شول پوهان باړه ګلۍ کې
هوا لګي سپېځلې د پغمان باړه ګلۍ کې
شنه غرونه جګ سرونه لوړې ځوړې ځنګلونه
شین پوښ دې درې، لکه اسمان باړه ګلۍ کې
ناوونه، ګړنګونه، سختې تږې هلې دلې
ځای ځای ښایسته کورونه نمایان باړه ګلۍ کې
نه ښار شته او نه کلی نه باغونه نه مېوه شته
نه ګل شته، نه بلبل او نه خبان باړه ګلۍ کې
چې شته نو څو کوټې دي، یو سرک ورته راغلی
یو څو دي ترهېدلي اشنایان باړه ګلۍ کې
دلبر چې چېرته نه وي، نو رقیب به هلته څه کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

نــو ځکــه دلتــه نشــته غمــازان بــاړه ګلــۍ کــې
بلبلــه، نــه کــوتره، نــه مــې زرکــه پــه نظــر شــوه
شــادیانې پــه کــې ګرځــي او کارغــان بــاړه ګلــۍ کــې
مــري لــره وردرومــه کــه د ســترګو اوبــه غــواړې
تــش لــړې دي، څــه وربځــې او بــاران بــاړه ګلــۍ کــې
د ځمکــې مخ لا وچ نــه وي چــې بیــا پــرې څاڅکــې اوري
ســړی وي پــه ارزو د شــنه اســمان بــاړه ګلــۍ کــې
چــې (بــره ګلــۍ) ګــورم او بیــا (کــوزه ګلــۍ) هــم شــته
نــو (کلــی) د پښــتو شــي راعیــان بــاړه ګلــۍ کــې
رقیــب بــه زهــره چــاودی شــي لــه ګرومــه کــه خبــر شــي
چــې ځنګــه ســیمینار و عالیشــان بــاړه ګلــۍ کــې
پښــتو زمــونږ پــت دی بــې لــه دې بــه ژونــدون څــه وي
لګیــا وربانــدې ځکــه دي ځوانــان بــاړه ګلــۍ کــې
قربــان د پښــتونخوا د ښــکلي قــام لــه ژبــې شــمه
چــې لــوړه پــرې شــمله شــوه د افغــان بــاړه ګلــۍ کــې
رســا! طرحــه دې کېښــوده، تــه لاړلــې کابــل تــه
نــو کېــږي بــه پــه تــا پســې ارمــان بــاړه ګلــۍ کــې
ښــې ورځــې، ښــه ســاعتو، پښــتانه لکــه ګلونــه
یــو ګــل د دې بــاغچې و (پربشــان) بــاړه ګلــۍ کــې
هــر څــه کــه رانــه هېــر شــي (مولانــا) بــه مــې هېــر نــه شــي
خوښــۍ پســې زمــونږ بــه و روان بــاړه ګلــۍ کــې
خــادم پــه تــوده مینــه د پښــتو او پښــتونوالي
شــل ورځــې کړلــې تېــرې پــه ښــه شــان بــاړه ګلــۍ کــې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه پر یادو نظمونو او نثرونو سربېره د خادم صیب په منثور او منظوم کلام دواړو کې ګڼې نورې داسې بېلګې هم شته چې پښتو، پښتو پالنې او ژبپالنې ته ځانګړې شوي، خو پر ټولو بحث د یوه بل ځانګړې اثر یا کتابګوټي ایجاب کوي، دا څو بېلګې مو دده د ګڼو اثارو له څرنګوالۍ سره د اشنايۍ او بېلګو په توګه راوړې.

د دې درېیمې برخې یا څپرکي په پای کې چې ټول د استاد خادم افکار یا نړۍ لید ته ځانګړی شوی او تر (۹) بېلابېلو سرلیکونو لاندې مور د خادم صیب افکار او نړۍ لید وڅېړه، دا په دې مانا نه ده چې د خادم د فکر وړانګې د ژوندانه نورو برخو ته نه دي وررسېدلې، خادم صیب پر نورو برخو، لکه : کلتوري، ادبي، سیاسي او نورو برخو هم ګڼ شمېر لیکنې کړې دي چې ځینو ته یې په ضمني ډول په همدې بحثونو کې اشاره وشوه، خو په ځانګړي ډول د هغو د هرې یوې څېړنه همدغسې جلا جلا بحثونو ته اړتیا لري، خو ما له خپلو مفرداتو سره سم هغو موضوعګانو ته زیاته پاملرنه وکړه او څه نا څه رڼا مو پرې واچوله چې مخکې تر مخکې مشخص شوي وو.

ددې خبرې یادول هم په کار دي، ما چې د دې اثر د لیکنې په نیت د خادم صیب بېلابېل اثار وپلټل، نو دا خبره راته لا ښه څرګنده شوه چې د خادم صیب د ټولو اثارو شننه د دوکتورا دورې په یوه اثر کې شونې نه ده، نو زه هم مجبور شوم په ټولو برخو کې له لنډیز څخه کار واخلم. هیله ده د درنو لوستونکو دې ټکي ته پام وي. اوس راځم د دې درېیمې برخې نچوړ ته:

په دې برخه کې مور د خادم د نړۍ لید (۹) بېلابېلو برخو ته نغوته وکړه، په دې کې د خادم د فکر تر ټولو زیاته او درنه برخه همغه ده چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لومړي گام کې ملت او ملتپالنې او په دویم گام کې ژبې او ژبپالنې ته وقف شوې ده.

نورې برخې هم په کې مطرح دي، خو په هغه کچه نه دي چې له دې یادو دوو برخو سره پرتله شي. که څه هم د ریاضي د ارقامو له مخې د افکارو سلنه معلومول اسانه کار نه دی او نه هم په دقیق ډول محاسبه کېدلای شي، خو بیا هم که له ریاضي څخه د یوې اټکلي محاسبې په توگه کار واخلو او د استاد خادم د افکارو د موضوعي وېش له مخې د هغه د افکارو سلنه معلومه کړو، نو داسې یوه بڼه به غوره کړي:

ملتپالنه: ۴۰ ٪

دینپالنه: ۴ ٪

ټولنپالنه: ۷ ٪

سمونپالنه: ٦ ٪

کره کتنه: ۸ ٪

ښارپالنه: ۲ ٪

د فلسفي افکارو روزنه: ۳ ٪

سیمه ییزه او نړیواله انگېرنه: ۴ ٪

ژبپالنه: ۱۵ ٪

متفرقه افکار: ۱۱ ٪

(c) ketabton.com: The Digital Library

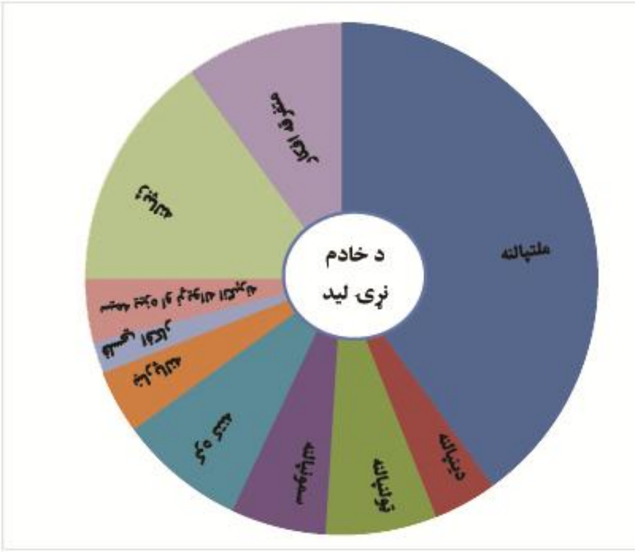

که څه هم دا وېش سل په سلو کې دقیق نه دی، خو موږ ته د موضوعي وېش له پلوه د خادم دافکارو یو ټولیز تصویر څرگندولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورمه برخه

خادم د نورو لیکوالو له نظره

لکه څنګه چې څو ځله مو دمخه یادونه وکړه استاد قیام الدین خادم په شلمه پېړۍ کې د پښتو ادب یو ځلاند ستوری او پخه سته ګڼل کېږي او د فکر وړانګو یې د ژوند بېلابېلې خواوې روښانه کړي دي. دغسې د خادم د زمانې ډېرو لویو لیکوالو د خادم خدماتو ته په درنه سترګه کتلي، هغه یې ستایلی او منلي دي. د هغه د ژوند او په تېره بیا پر فکري نړۍ لید یې پر خپل وخت څرګندونې کړي دي. د خادم تر ژوند وروسته هم ګڼو لیکوالو د هغه د فکر پر لیدلوریو او اثارو څرګندونې کړې دي. یو شمېر بهرنیو ادبپوهانو او د افغاني ادب متخصصینو هم خادم د خپلې زمانې یو لوی او ریالستیک لیکوال بللی دی. دلته غواړم د خادم د شخصیت او فکري نړۍ لید په باب ددې پوهانو او لیکوالو نظریات څرګند کړم او ددې ترڅنګ یو شمېر نور لیکوال چې اوس لا هم ژوندي دي او د خادم مینه وال او لېوال دي او د هغه له فکره یې الهام او تاثر اخیستی، د هغو نظریات هم دلته راوړم، دا نظریات د خادم صیب د ځانګړو لیکنو او مستقلو اثارو په باب د مشخصو لیکنو، تبصرو، سریزو او تولیز جاج په بڼه مطرح شوي دي، دلته غواړم د لیکوالو همدا ډول نظریات په ترتیب سره راوړم، خو مخکې تر دې چې د لیکوالو نظریات راوړم، لازمه ګڼم د دې ټکي یادونه وکړم چې د دې لیکوالو له ځینو نظرونو څخه ددې کتاب په دریو تېرو برخو او همدارنګه دوو نورو برخو کې هم د ضرورت له مخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګټه اخیستل شوې ده. په دې نظریاتو کې به کوښښ وکړو چې د تکرار د مخنیوي لپاره هغه برخې بیا غبرګې نه شي، د دې ترڅنګ دلیکوالو په دې لیکنو کې چې د استاد خادم کوم نظمونه او یا نثرونه د بېلګو په توګه راوړل شوي، هغه بېلګې به هم د تکرار د مخنیوي لپاره نه راوړل کېږي او ددې تر څنګ ځینې لیکنې چې ډېره تفصیلي بڼه لري، کوښښ به وکړو چې د هغو هغه غوښنه برخه دلته راانتقال کړو، نو که دلته د لیکوالو لیکنې یا نظریات په کټ مټ او پوره ډول نه راوړل کېږي، نو علتونه به یې همدا وي چې ما ورته نغوته وکړه، دلته لومړی غواړم د کورنیو لیکوالو او پوهانو نظرونه راوړم:

الف- کورني لیکوال:

په کورنیو لیکوالو او پوهانو کې تر ټولو لومړی، د پښتو ادب له پنځو ستورو څخه څلور ستوري راځي چې دوی د خادم د زمانې خلک وو، د پښتو ادب ستر پوهان وو، پنځم ستوری خپله خادم و. دا ستوري له لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي، استاد ګل پاچا الفت، استاد عبدالروف بېنوا او استاد پوهاند صدیق الله رښتین څخه عبارت دي. پر دې ستورو سربېره د خادم نورو هممهاله لیکوالو او د هغه تر نسل څخه یو پښت یا دوه پښته وروسته لیکوالو هم د استاد خادم د افکارو په باب خپل نظریات څرګند کړي دي. دلته غواړم ددې لیکوالو د نظریاتو یوه زیاته برخه او یا هم یې د نظریاتو غورچاڼ وړاندې کړم:

۱-استاد پوهاند عبدالحی حبیبي: ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو او دري ژبو پوخ لیکوال دی، په دواړو ژبو کې مهم او پاخه اثار لري، په تېره بیا دده ادبي، تاریخي او علمي څېړنې ډېرې ګټورې او د قدر وړ دي، ارواښاد علامه حبیبي د استاد قیام الدین خادم

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دده د دوران دنورو شاعرانو او لیکوالو د فکر او فورم د نوي والي په اړه خپل نظر داسې څرګندوي: ((په هغه دوره کې

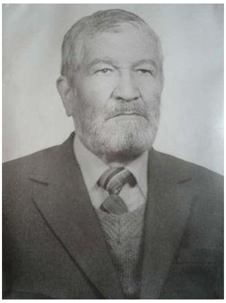

موږ، لکه امین الله زمریالی، غلام جېلاني جلالي، قیام الدین خادم... شاعران لرو چې په فکري لحاظ خو باالکل نوي دي اما د فورم له پلوه هم د دوی په ځینو اثارو کې د نوي توب څرکونه وینو.

د پښتو ادب په تاریخ کې دغه درنه ډله د پخواني کلاسیک مکتب او نوي مکتب تر منځ د منځګړو حیثیت لري، دوی د ګذشته ګانو د ادبي روایاتو حامل دي او هغه زوړ ادبي میراث یې نوی نسل ته رانقل کړی دی او د پښتو ادب تاریخ هېڅکله د دوی مشکوره سعیه نه هېروي، دوی له خپل عصر او زمان سره مطابق په پښتو شعر کې نوي افکار داخل کړل.

دوی نوی نسل له وطني او ملي حقایقو سره اشنا کړ، دوی د پښتو شعر تنکی نهال وپاله، په ادبي روایاتو کې چې کومه وظیفه د دوی پر غاړه وه، هغه یې په لکه غاړه اجراء کړه او د پیش قدمۍ عالي مقام یې وګاټه.)) (۵: ۲۵-۲۶)

پوهاند عبدالحی حبیبي د خپل پورتني نظر له مخې استاد خادم د هغو شاعرانو په ډله کې دروي، چې پښتو شعر یې د موضوع په لحاظ داسې یوې مرحلې ته ورساوه، چې د مینې پر موضوعاتو سربېره یې ټولنیز، سیاسي، اصلاحي او انتقادي مضامین په کې راونغاړل، په رښتیا هم چې دا درنه ډله د مخکښۍ د عالي مقام خاوندان وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد عبدالحی حبیبي د استاد خادم د اثارو او افکارو په باب په نورو کتابونو کې هم یادونه کړې، چې موږ ورته پر خپل ځای اشاره کړې، نه غواړو همغه خبرې یو ځل بیا دلته تکرار شي.

۲- استاد عبدالرووف بېنوا: استاد عبدالروف بېنوا، د پښتو ژبې لوی لیکوال دی او د دې ژبې په پرمختیا کې یې د قدر وړ کارونه ترسره کړي دي. د خپلې یوې لیکنې په ترځ کې د استاد خادم د فلسفي افکارو په اړه لیکي: ((ښاغلی خادم د علمي شخصیت خاوند او د فلسفي افکارو څښتن دی، دده د ژوندانه زیاته برخه په لوستلو او

لیکلو کې تېره شوې ده او دده د لیکلو او لوستلو مهم مقصد پښتو ژبې ته خدمت کول او د خپل قام راویښول دي، چې په دې لاره کې یې زیار ویستلی دی او اوس هم لګیا دی زیار باسي، دده فلسفي افکار کله د علامه اقبال د افکارو رنګ اخیستی او کله درابندرناټ ټاګور معنوي فلسفي ته ورته دی، خو په دواړو لارو کې د افغاني تفکر طرز هم نه هېروي.))
(۲: ۲۹۱)

د یادونې وړ ده چې استاد عبدالروف بېنوا د (اوسني لیکوال) په لومړي ټوک کې د استاد خادم پر خپل قلم د هغه پېژندنه خپره کړې ده. د دې اثر په ګډون اکثرو لیکوالو د استاد خادم دپېژندنې لپاره یاد اثر د یو مهم اخځ په توګه کارولی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- پوهاند صدیق الله رښتین: د پښتو ژبې له پنځو ادبي

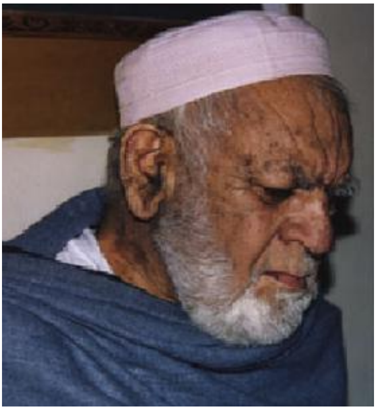

ستورو څخه دی، دی د پښتو ژبې په ګرامر او لغتپوهنه کې لوی لاس لري او د استادۍ مرتبې ته رسېدلی دی.

پوهاند رښتین د استاد خادم پر نورو افکارو سربېره د هغه د یوه کتاب (پښتونولۍ) په هکله هم نظر ورکړی دی، هغه په دې باب وایي:

((ددې کتاب اهمیت په خپله د کتاب په نامه کې په داسې ډول ښکاره دی، لکه بوی، رنګ او ښایست چې دګلونو په غونچه کې یو ځای هم چاته ځان ښیي او پښتون د پښتنو تاریخي قوم نوم دی، پښتو د دوی خوږه او درنه ژبه ده، پښتونخوا د دوی د اوسېدو او زېږېدنې ټاټوبی دی... له بلې خوا چې دا مهمه موضوع د پښتو د یو قوي او پوخ لیکوال، ښاغلي خادم په قلم لیکل شوې ده، نو زموږ په نظر د کتاب اهمیت لا زیاتوي او موږ ته جرئت راکوي، چې دا کتاب هم د کابل په مجله کې او هم ځانله نشر کړو.)) (۱۰: سریزه) پر پورته نظر سربېره استاد رښتین د استاد خادم په باب په نورو برخو کې هم نظرونه څرګند کړي چې هغو ته موږ په خپل ځای کې اشاره کړې ده.

۴- کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي: استاد روهي د پښتو ادبیاتو یو مسلکي څېړونکی او لوی ادبپوه دی، له استاد خادم سره یې له نږدې پېژندل، د هغه اثار او افکار یې ښه تحلیل کړي دي. اروانښاد کاندید اکاډمیسین سر محقق محمد صدیق روهي دده او د ده د نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

همعصره لیکوالو په اړه په خپل کتاب (د پښتو د ادبیاتو تاریخ معاصره دوره) کې لیکي. ((کله چې د ویښ زلمیانو پر ادبیاتو باندې بحث کېږي، د نو لومړي ځل لپاره د حبیبي، الفت، بېنوا، خادم، رښتین او رشاد نومونه په ذهن کې تداعي کېږي، ځکه چې د پښتو د معیاري ژبې، لیکدود (املا) او ادبي سبک په پالنه کې یې ډېر ستر خدمتونه تر سره کړي او زیات شاگردان یې روزلي دي.

لوی استاد (حبیبي) او فاضل استاد (رشاد) دواړه د ادبي او تاریخي څېړنو سرلاري او په خپله برخه کې د تبحر په لحاظ بې ساري دي، محترم استاد پوهاند رښتین هم په گرامر او ادبي تاریخ کې لوی لاس لري. الفت ، بېنوا او خادم که څه هم ادبي څېړنې ترسره کړي، خو هغوی زیاتره د ویښتیا د دورې د نامتو شاعرانو په توگه شهرت لري.)) روهي صاحب دا هم زیاتوي چې ((خادم صاحب د پښتو او پښتونولۍ او دهېواد له ترقۍ سره ډېره مینه درلوده، هغه د ښو احساساتو خاوند او د لهجې صراحت یې درلود.))

استاد روهي د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) کې د استاد خادم په باب بحث کړی چې هغه ته مو پله بله برخه کې ځای ورکړی، نو ځکه نه غواړو، هغه خبرې یو ځل بیا دلته تکراري بڼه خپله کړي.

۵- استاد سعد الدین شپون: استاد شپون چې تر استاد خادم وروسته پښت کې د پښتو ژبې یو تکړه لیکوال او نقاد دی، د استاد خادم اثار یې پر خپل وخت هم تحلیل کړي او هم ارزولي دي، د استاد خادم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلام یې د پرمختګ له پلوه پر درېتکاملي پړاوونو وېشلی، هغه وایي: ((لومړۍ برخه یې دده د شاعرۍ ابتداء ده، چې د مذهبي تبلیغاتو او اسلامي وحدت وخت دی او نمونه یې اسلامي ترانه ده.

په دغه مرحله کې یعنې له (۱۳۱۲) څخه تر (۱۸-۱۹) پورې ډېر مذهبي اشعار لري. دوهمه برخه له (۱۳۲۰) نه راپدېخوا پیل کېږي، چې د وېښو زلمیانو نهضت په کې لیدل کېږي، لکه د (شاعر مسلک) او (د شلم قرن پښتون زلمیان) یې ددې وخت لمنه رانغاړي او ورسره د خادم د بدبینۍ حس شروع کېږي او هغه دنیاګۍ چې ده په خوب کې لیدلې و، له بنسټه خرابېږي، (ځوان) او (ترقي) یې د بدبینۍ اخري مرحله ښیي او (بدبخت قوم) یې سرباری دی، د (کابل سیند) چې په (۱۳۳۰ل) کال کې یې لیکلی دی دغه بدبینۍ نه استثنا دی او په دې شانې نشي تفسیرېدای تر څو سړی وانه وایي، چې ددې شعر په لیکلو کې د خادم په روحیه کې یو انقلابي توپیر راغلی دی او د یوې شېبې لپاره خوشبین شوی دی.)) (۳۵:۳۸)

٦- عبدالرحمن پژواک:

عبدالرحمن پژواک په هېواد کې دپښتو او دري ژبې مطرح لیکوال او یو وتلی سیاستوال د استاد خادم په باب د ده نظر د هغه پر یو اثر (نوي ژوندون) باندې د تقریظ په توګه څرګندېږي، استاد پژواک د دې کتاب په باب وایي: ((لوی خدای

(c) ketabton.com: The Digital Library

لره شکرونه دي چې د هېواد د رفاه او ارامۍ تر سیوري لاندې پښتو ټولنه موفقه شوه چې د نوي ژوندون کتاب طبع او خپور کړي. دا کتاب د هغو هیلو پر اساس طبع شوی دی چې پښتو ټولنه یې د منثور ادب د خدمت په لاره کې لري، څرنګه چې واضحه ده، زموږ په اثارو کې منظوم اثار ډېر زیات دي او مخصوصاً د پښتو د نهضت په دوره کې منثور اثارو ته ډېر زیات احتیاج لرو، ځکه چې هغه کسان چې په کورسو کې یا په مکاتبو کې یې پښتو ویلې او درسي کتابونه یې لوستي دي او په پښتو کې یې د مطالعې استعداد پیدا کړی دی، داسې اثارو ته خورا ډېر محتاج دی. نو ځکه پښتو ټولنې د بلې ډیوې د کتاب پر اساس چې مخکې طبع او خپور شو، د نوي ژوندون کتاب ترتیب او سره د ډېرو مشکلاتو یې چاپ کړ.

په دې کتاب کې برسېره په هغه ملاحظاتو چې د ادب له خوا نظر لاندې نیول شوی دی، دا هم سنجول شوې ده چې مضامین ډېر عصري او حیاتي افکار د جدیدې تربیې له اساس سره سم وي.

څرنګه چې له لوستلو نه وروسته معلومېږي، د قیام الدین خان (خادم) د دې کتاب مولف زیار او زحمت ډېر زیات دی، زه د دې لپاره یو دلیل لرم چې هغه د مولف لوی موفقیت دی او څرګنده ده چې دغومره موفقیت بې له ډېر زیار او زحمت څخه لاس ته نه راځي، نو پښتو ټولنه دې اثر ته د قدر په سترګه ګوري او مولف ته تبریک وایي.

موږ له ښاغلو لوستونکو هیله کوو چې له دې اثر نه استفاده وکړي او د پښتو ټولنې زیار او زحمت تقدیر د کتاب په لوستو او استفاده کولو وکړي، ځکه چې زموږ بې له مفید خدمته څخه بله هیله نه شته.

په پای کې دومره زیاتوو چې د دې کتاب انشاء او اسلوب او سبک ډېر جدید او تازه او د دې د نامه او مضامینو سره سم دی، نو لوستونکو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

به برسېره په دې چې په پښتو ادب کې یو لوی سرمشق ګڼل کېږي، د فکري او دماغي استفادې په لاره کې هم مفید لارښوونکی او مفید اثر شمېرل کېږي.)) (۱۸: یادښت)

۷- سید قاسم رښتیا: د هېواد پېژندل شوی لیکوال او مؤرخ

ښاغلی سید قاسم رښتیا د استاد خادم په باب وایي: ((مولوي قیام الدین خان ذاتاً یو حساس او متفکر سړی دی چې د هر شي پر ماهیت باندې فکر کوي او سره له دې یو دقت نظر هم لري چې د هغه په ذریعه ډېرو نازکو شیانو ته ملتفت کېږي او د یوې لویې او پېچیده موضوع له منځه د دقت قابل قسمتونه استخراج کولی شي.

هو! دا خصوصیت د یو ادیب لپاره چې په اجتماعي مسایلو کې بوخت وي، خورا اهمیت لري، له بلې خوا مولینا د ابتکاري افکارو خاوند دی او ښه ښه نوي نوي مضمونونه پیدا کوي، اقای خادم په ادبیاتو کې ښه پوره دسترسي لري او هر کله چې پخپله یو ازاد سړی دی، اشعار یې هم اکثراً مؤثر او د ازادۍ د روح او د شور او فعالیت له جذباتو څخه ډک دي، خادم صاحب د پښتو په نهضت کې ښه برخه اخیستې ده، او قیمتي نظریات یې وړاندې کړې دي...)) (۳۰: ۳۳۹)

۸- حمزه شینواری: د پښتو ژبې نامتو لیکوال او د پښتو غزل

پلار امیر حمزه شینواری د خادم له افکارو او اثارو سره اشنا و، ده له استاد خادم سره په یوه ګډه مشاعره کې چې نورو لیکوالو هم په کې ګډون

(c) ketabton.com: The Digital Library

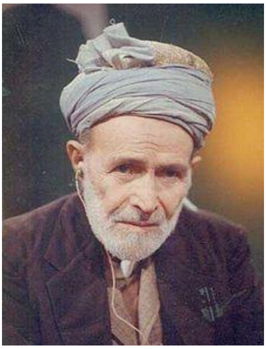

کړی و، برخه درلوده او هر یوه د یوه مقیدبیت په اقتضا شعرونه لیکلي وو. استاد حمزه هلته هم یو لنډ شعر لیکلی و چې موږ پر خپل ځای ورته اشاره کړې ده. سربېره پر هغه حمزه بابا په خپل یو منظوم یونلیک کې، چې د کابل د سفر په اړه یې کښلی دی، د نورو لیکوالو ترڅنګ د خادم د علم ستاینه کوي او د هغه په اړه داسې وايي:

بحث چې په (ی) ولر او بر ته یې ما خیال وکړ
یو محمد نور او بل رښتین په کې کمال وکړ
کله به خادم په دعوه خپله استدلال وکړ
کله پکتیاني به په بل اړخ کې جنجال وکړ
کله به الفت په اختلاف کې منځګړی شو
ولو نه به یې دواړه سره یو کړه جوړ به پړی شو
ما چې د خادم او د رښتین علم ته پام وکړ
زړه مې د پښتون و پاکې خاورې ته سلام وکړ.

۹- محمد قدیر تره کی: ښاغلی

محمد قدیر تره کی د هېواد له نامتو لیکوالو او پوهانو څخه ګڼل کېږي، د ژوند زمانه یې هم له خادم صیب سره هممهاله ده. د خادم په باب دده د نظریاتو یوه برخه په هغه لیکنه کې څرګندېږي چې د (نبوغ او عبقریت) په نامه پر کتاب یې د تقریظ په بڼه کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد قدیر تره کي خپله دا لیکنه په کابل کې د (۱۳۳۷ل) کال د عقرب پر اوولسمه نېټه کړې ده او استاد خادم یې یو ژور او مفکر لیکوال گڼلی دی. د هغه اثر یې د خپل وخت یو مهمه اړتیا گڼلې. ده، خادم داسې یو لیکوال گڼلی چې د خط او خال له دودیزو بندیزو راوتلی، ژور تفکر او فلسفې نړۍ ته یې مخه کړې او داسې څه یې لیکلي چې د خپل وخت او خپل نسل یوه مهمه اړتیا ده. دده په نظر استاد خادم په خپل فکر د شرق او غرب علوم سره نږدې کړي دي.

ښاغلی تره کي د نبوغ او عبقریت په باب وایي: ((رساله مختصر و پرمعنی و عمیق معنون به ((نبوغ و عبقریت)) نویسنده محقق و متعمق جناب ښاغلی ((خادم)) را خواندم و بدون مبالغه باید عرض کرد که زیادتر حظ بردم و به اینده محیط علمی و ادبی خود امیدوار شدم و فهمیدم که هنوز هستند مردمیکه در محیط ما هم در مباحث مهم که از مشغله عقول متفکره جهان متمدن امروزه است، قلم و قدم می زنند و اثاری بیرون می دهند.

درین کتاب یا رساله از شعر و شاعری چیزی نیست، از زلف و کاکل بحثی به میان نیامده و از سیمای زیبای معشوقه های فتان حکایتی نیست، ولی آنچه هست از موضوعات و مباحثی است که هنوز در محیط ما نیامده، ولی دنیای امروزه در آن بارها مدرسه و مسالک علمی و فلسفی داشته و دارند و از آن حظی می برند که مردم از زلف و کاکل و یا معاشقه های جوانان شیک و شنگ حاصل می کنند.

سالها است در همین موضوعات فکر و مطالعه می کردم و آرزو داشتم دران باره اثری بنویسم، ولی هنوز عطالت ها و تنبلی های که مولود بیکاری دائمی من است، به من مجال تحریر چنین اثری نه داده

(c) ketabton.com: The Digital Library

بود که دیدم خوشبختانه آن آرزوی دیرینم از دماغ و قلم ورزیده تر از من، بیرون آمد.

من این اثر را قابل هرگونه تقدیر می دانم و علم آن هم این است که این اثر و امثال آن اثاری است که مارا هم با دنیای تفکر غرب اشنا می کنند و نیز هوس و ذوق می بخشد قدری جدی تر و عمیق تر بحث کنیم. بنا بر ان این اثر باید در درجه اول قدر شود و به سرعت ممکنه طبع گردد و مورد استفاده واقع شود. امید ما به تکثیر امثال این گونه اثار همیشه بدرقه همت و ذوق ارباب فضل خواهد بود.))(١٦: ج-د)

۱۰- غلام جیلاني جلالي: ښاغلی غلام جیلاني د هېواد یو

نامتو لیکوال او د استاد خادم همعصره سړی تېر شوی، ده مخکې تر دې چې د استاد قیام الدین خادم فلسفي اثر (نبوغ او عبقریت) چاپ شي، پر هغه یې د دویم تقریظ په توګه یوه لیکنه کړې ده، په دې لیکنه کې د استاد خادم پریاد اثر او د هغه پر فکر رڼا اچوي، غلام جېلاني جلالي لیکي:

((نبوغ او عبقریت د یو ښکلي کتاب نوم دی. دا کتاب که څه هم د حجم په لحاظ وړوکی برېښي، اما د موضوع په باب خورا ستر او مهم اهمیت ورته ټاکلی شو. لکه له عنوان څخه یې چې څرګندېږي، ددې کتاب محتویات پر یوه بغرنجه بشري فلسفه راڅرخېدلي او له شروع تر اخره پورې د نبوغ او عبقریت په شاوخوا کې علمي څېړنه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نوموړي اثر لیکوال، مشهور لیکونکی ښاغلی قیام الدین خادم دی. ما په خپل نیمګړي ژوند کې دې موضوع ته راجع، ډېر مختلف مضمونونه لوستي او لیکلي مې هم دي. سربېره پر دې مې د نړۍ د سترو پوهانو نسبتاً زیاتې نظرېې او مقالې ترجمه کړي دي، مګر تراوسه پورې ماته د کتاب په ډول په دې باره کې کوم اثر په نظر نه دی راغلی چې یواځې په دې موضوع مشتمل وي. رښتیا خبره داده چې ښاغلی مولانا خادم د نبوغ او عبقریت د کراړې فلسفې موضوع ښه تعقیب کړې او د قدر وړ زحمت یې په کې ګاللی دی. زما په عقیده دا رساله د پښتو د نوي ادبي نهضت لومړی اثر دی چې تر اوسه د پښتو ټولنې له خوا لیکل شوی او د لوست ډګر ته راوتلی دی. ځکه دا کتاب د علمي اسلوب پر بنسټ سم لیکل شوی او د مخصوصې او ټاکلې بڼې او سبک خاوند دی. پوهان پوهېږي چې د پښتو د نوي ادبي رجحاناتو د تلې پله بې له کوم قید او شرط نه په ډېرو پاڼو او حجم لرونکو اثارو نه درنېږي، بلکې یو متین او د موضوع په لحاظ پوخ اثر که وړوکی هم وي، د ژبې هغه حقیقي پانګه ګڼل کېدی شي چې د ولس اړه ورپورې تړلې شوې وي.

که موږ غواړو چې د خپلې مورنۍ ژبې (پښتو) اهمیت په نا اشنا وګړو باندې ومنو، نو لومړۍ پلا دا لازمېږي چې دا مهمه او باقاعده ژبه په دغسې علمي او ادبي اثارو مجهزه کړو چې د هغو په لوستلو د هر چا ادبي تنده ماته او اړتیاوې یې بشپړې شي. د نبوغ او عبقریت کتاب بې له مبالغې د هغو اثارو له جملې څخه یو اثر دی چې لوست یې هر چا ته ګټور ثابتېږي. سربېره پر دې هر کله چې په دې ډول اثارو کې د متکامل انسان، عادي او تر عادي ټیټ انسان په فطري استعدادونو علمي څېړنه کېږي، نو د ادب په نړۍ کې هم ښه ګرانښت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي مولانا خادم په دې کتاب کې دا لاندې مهم عناوین تر څېړنې لاندې نیولي دي: ایا له نبوغه انکار کېدای شي؟ نبوغ څه شی دی؟ د استعدادونو او صلاحیتونو تفاوت، ایا چنگېزخان هم نابغه و؟ د جنون او نبوغ فرق، د نبوغ اقسام، د نوابغو نښې، د نبوغ د انکشاف موجبات او موانع، نوابغ عصر پیداکوي او که عصر نوابغ؟ د نبوغ پېژندل او پالل، له نبوغ څخه کار اخیستل.

د خادم صاحب دا لیکنه له دې کبله د قدر وړ ده چې دی هر ځای خپله مدعا او موضوع په منطقي، تمثیلي او حسي مثالونو څرگندول او ثابتول غواړي او له نظر سره یې عمل یوځای ملگری دی.

شک نه شته چې فلسفه او بیا تطبیقي فلسفه خورا گران کار دی، خو خادم صاحب موفق شوی دی چې په دې تنگ ډگر کې ارت گامونه اوچت کړي. که څه هم دده د بحث موضوع (نبوغ او عبقریت) دی خو دی د خپلې څېړنې د اسانه کولو لپاره د ځینو نورو پوهنو مقدمات او ځینې مظاهر هم یادوي او له بلې خوا یې په تضمني ډول ځینې پېښې، علمي شخصیتونه او د نورو مثبته حقایقو مجمله څېړنه هم تر کتنې لاندې نیولې ده چې د نبوغ پر موضوع له هرې خوا نه رڼا واچول شي او مطلب غامض پاتې نه شي.

خادم صاحب که څه هم د گربزي (روباه فطرت) په بلا اخته انسانان د ځان لپاره فوق العاده گټې چې شهرت پیداکولی شي، نوابغ نه دي بللي او د ارستو په شان یې هغه بنیادمان انانیت پسند، نفع دوست او د فردي گټې مریان گڼلي دي. له دې خبرې څخه د خادم صاحب اوږده څېړنه او وسیع معلومات څرگندېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دومره اجازه غواړم او ویلی شم چې خادم صاحب د (جنون او نبوغ) له موضوع څخه لنډ تېر شوی دی. یعنې ډېر بحث یې نه دی باندې کړی. خادم صاحب نوابغ پر دوه ډلو وېشي چې یو ته یې علمي او فني او بل ته یې اجتماعي او اصلاحي نوابغ وايي او ددې ادعا د اثبات لپاره یوناني او منطقي دلایل او څه نور عقلي مثالونه بیانوي. ده د سترو متصوفینو نظریات هم یاد کړي دي او د (لا ادري) طایفې له افکارو سره یې هم تماس کړی دی. دی شهرت د نبوغ پرچم بولي او داسې نوابغ هم مني چې شهرت یې د ځینو عواملو په وجه پټ پاتې شي دا خبره رښتیا ده. په مجموعي ډول د خادم صاحب دا کتاب دده د ستر استعداد نماینده دی زه ده ته تبریک وایم او اوږد عمر ورته غواړم.))(۱۵: هـ-ز)

۱۱- دوکتور حفیظ الله ناصري: دوکتور حفیظ الله هم د دري ژبې له پیاوړو لیکوالو څخه دی. ده د استاد قیام الدین خادم (نبوغ او عقبریت) اثر لوستی او د (۱۳۳۷ل) کال د حمل میاشتې پر (۱۰مه) نېټه یې د هغه له مخې د استاد خادم فکر ارزولی دی.

استاد خادم ته په خطاب کې وایي: ((جناب محترم مولانا خادم صاحب!

کتاب شما را تحت عنوان ((نبوغ و عبقریت)) مطالعه کردم. با آنکه لسان پشتوی بنده چندان قوی نیست، لیکن انسجام معانی و جملات، مشکل را مرفوع می ساخت. گذشته از همه معانی بزرگ و تحلیلات علمی که در این کتاب به عمل آمده، هر محصل و طالب علم و معرفت اجتماعی را به خود می کشاند. مطالب پخته و قوی در این کتاب با اندک نقائص که شاید در تجدید نظر ثاني مرفوع شود مرموز گشته که از نقطه نظر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاوشهای علمی در بعضی گوشه های علوم اجتماعی و روحیاتی خیلی با ارزش است.

این کتاب از نقطه نظر عموم برای جمیع ذوقمندان دانش و از نقطه نظر خصوص برای محصلین فاکولته های حقوق و ادبیات و غیره خیلی مفید و چیز خواندنی و دانستنی می باشد. اگر که هم مطالب این کتاب از کدام ماخذ قوی اخذ شده باشد باز هم امثله ان محیطی و ادراک خواننده را به اصل مطلب روز رهبری کرده تعقیدات ذهنی را از بین می بردارد و هضم آن چندان ثقیل نیست و فعلاً برای مردمان ما مفید می باشد.))

د ښاغلي ناصري د ((اندک نقائص)) په باب بیا استاد قیام الدین خادم خپله یوه توضیح ورکړې ده. هغه په دې باب وایي: ((ما له ښاغلي دوکتور ناصري څخه پوښتنه وکړه چې مراد په (اندک نقائض) سره مثلاً څه شی دی؟ ده راته وویل چې ((لکه په لومړۍ برخه کې الکترون ذکر شوی دی. دلته باید پوزیترونونه چې د ایتم اجزاء دي، هم ذکر شوي وای)) ما ورته په خندا وویل: دا خبره خو په اندک نقائض کې نه راځي، ځکه چې د الکترون ذکر دغلته ضمني او تمثیلي دی او د ایتم د نورو اجزاوو ذکر نه لازموي او په اصل مفهوم او مضمون کې فرق نه راولي.))(۱۵:ح)

۱۲- سید بهاوالدین مجروح:

استاد دوکتور سید بهاالدین مجروح چې په خپله د نبوغ او فلسفي ذهن خاوند لیکوال تېر شوی او په دې باب یې د (ځانځاني ښامار) په شان مهم اثر هم لیکلی دی، د استاد خادم د (نبوغ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبقريت) په باب يې د (١٣٣٩ل) کال د جوزا مياشتې پر (٢٨) مه نېټه يو تقريظ ليکلی، ښاغلی مجروح دا مهال د ادبياتو پوهنځي رييس و، هغه په دې تقريظ کې ددې اثر په اړه وايي: ((ما د خادم صاحب (نبوغ او عبقريت) کتاب ولوست. دا موضوع يوه ډېره مهمه موضوع ده او ښاغلي خادم چې کوم زيار او زحمت ددې موضوع په شرح او تحليل کې ايستلی دی، د ډېر قدر وړ دی.

زه د نبوغ او عبقريت له لوستلو څخه وروسته د خادم صاحب په خپل نبوغ قايل شوم. ځکه چې ده يوازې له خپل شخصي فکر څخه کار اخيستی او د نبوغ په باره کې يې د خپلو شخصي افکارو او د خپل ژوند د تجاربو نتيجې په دې کتاب کې ځای کړي دي. ښاغلي خادم صاحب په دې کتاب کې ډېرو مهمو موضوعاتو ته اشاره کوي. شک نه شته چې په دې موضوعاتو بل شان خبرې هم کېدی شي او د خادم صاحب په نظرياتو بعضې انتقادات وارېدېدی شي. مگر دا هم د (نبوغ او عبقريت) يو بل صفت دی چې د علمي بحثونو او فلسفي نقادی لپاره لار پرانيزي. هر څوک دې بايد دا کتاب ولولي. ددې لپاره ښايي چې پښتو ټولنه ددې پښتو اثر چاپولو ته توجه وکړي.)) (١٥: ی)

ددې تقريظ تر لوستنې وروسته استاد خادم له استاد مجروح څخه په دې باب يوه پوښتنه مطرح کوي او هغه ته ليکي:

((ښاغلی محترم سيدبهاوالدين مجروح د ادبياتو د فاکولتې رئيس!

ستاسو په تبصره کې چې زما په کتاب ((نبوغ او عبقريت)) باندې مو ليکلې ده د ((يواځې د خپل شخصي فکر (او) د خپلو شخصي افکارو، د خپل ژوند د تجاربو نتيجې)) عبارات راغلي دي. لطفاً ددې پوښتنې اجازه او ځواب راکړئ چې د ((يواځې)) او ((شخصي)) کلماتو خو به

(c) ketabton.com: The Digital Library

گوندې دا معنی نه وي چې ددې کتاب مندرجات عندي دي او څه علمي او فلسفي قیمت نه لري؟ ستا کلمې قیمتي دي، نو ځکه مو صراحت وغوښت. په احترام. قیام الدین خادم))

د استاد خادم د دې غوښتنې په تعقیب بیا ښاغلی مجروح څلور ورځې وروسته ورته بېرته (ځواب) ورکوي او وایي:

((ښاغلی خادم! تاسې ته او ټولو خلکو ته به معلومه وي چې د فلسفې او علم الاجتماع په ساحه کې هر څه لکه په طبیعي علومو (ساینس) کې مثبت او بدیهي نه وي. په انساني علومو مثبتیت او په طبیعي علومو کې مثبتیت یو ډېر عمیق فرق لري. پر دې اساس په طبیعي علومو کې باید هېڅکله عندي او نفسي ملاحظات داخل نه شي. مګر برعکس په انساني علومو کې له خپلو شخصي ملاحظاتو څخه کار اخیستل او د خپل شخصي فکر په وسیله تحقیقات کول ضروري او لازمي شی دی او په ذات خود علمي او فلسفي ارزش لري، نو ګومان کوم چې اوس به زما د کلماتو مفهوم ښکاره شوی وي. ستاسې کتاب له هر نقطه نظر څخه ارزش لري. ښه مطالب په کې پراته دي. پر مختلفو موضوعاتو ښه ښه بحثونه شوي دي او په لوستلو کې یې د هر چا فایده وینم. سید بهاوالدین مجروح))

(۱۵:ی – ط)

۱۳- عبدالهادي هدایت: عبدالهادي هدایت، لیکوال، ټولنیز، قومي شخصیت او د ولسي جرګې غړی و. له استاد خادم سره له نږدې پاتې شوی، د خادم له افکارو او اثارو ډېر ښه خبر و. هدایت صیب د خادم پر (څاروان) نومي اثر لیکنه کړې او ددې اثر له زاویې څخه یې د خادم افکار ارزولي دي. هدایت صیب خپله دا لیکنه د (۱۹۶۹م) کال د نومبر پر (۹)مه نېټه کړې ده، هغه وایي: ((ما د استاد خادم ټول تالیفات

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتلي دي. د پښتني نړۍ لپاره د اب حیات په شان دي، خو ((ځاروان)) چې شعر دی، دلته د لفظ او معنا دوه ډوله خوږوالی یوځای شوی دی او قند مکرر ترې جوړ شوی دی.)) هغه زیاتوي:

((زه د بختاني صاحب له دې جملې سره پوره موافقه لرم چې: ((خادم صاحب په خوشې خبرو خوشې نه دي لیکلي، بلکې د قوم د ویښولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ویلي دي.))

د خادم صاحب فضل په دې کې دی، چې د معاصرې دورې په علمي ډله کې دمخه د پښتو د خدمت لپاره میدان ته راګډ شوی دی او تر اخره په کې لګیا دی او د اجتماع له پرمختګ سره سم پښتو ادب پرمخ بیایي.

خادم صاحب پښتو ملي ژبه د تعلیم او ښوونې له دورې څخه د ادب او د ادب له دورې څخه د علم او د علم له دورې څخه د فلسفې، تحقیقاتو او سیاست دورې ته راورسوله.

په هر حالت او هر وخت کې دده په قلم یې نوې ارتقایي بڼه غوره کړه.

د امان الله خان له زمانې نه پس د پښتو د خدمت دروازه اعلیحضرت شهید محمد نادرشاه افغان د محمدګل خان مومند په لاس بېرته کړه. محمدګل خان مومند په پښتو مین و. دده پر خوا پورې ډېر ځوانان او زاړه راغونډ شول. خو څلوېښت کاله په یوه لاره نېغ او سم تګ یوازې د ښاغلي استاد قیام الدین خادم په برخه لیکلی و او بس.

په دې لاره کې داسې نه چې مشکلات نه وو. لوی لوی غرونه او ګړنګونه په کې وو. خو په ټولو تېر شو. ډېر شاګردان یې وروزل. له ډېرو مخالفتونو سره مخامخ شو. زجرونه او ناخوالې یې وزغملې، خو اخر یې خپله دا خبره ترسره کړه چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټــولې ســـوبې د چـــا نـــه دي روزي شـــوې
ځـان بـه خـاورې کړمـه دا کـور بـه ابـاد کـړم.

استاد اوس د ډېرو تالیفاتو، تصنیفاتو چې په نظم او نثر مشتمل دي، خاوند دی. ډېر جراید یې چلولي، ډلې یې جوړې کړي او بنیادونه یې ایښي دي.

خو په ټولو کې یو ټکی مشترک دی. خپل وطن او خپل ولس، بېنوا صاحب په ((اوسني لیکوال)) کې ویلي دي: ښاغلی قیام الدین خادم په اوسنیو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري.)) رښتیا داده چې په ډېرو د استادۍ حق لري.

ښاغلي قابل صادقوف لیکلي دي: ((د ښاغلي استاد خادم شاعري او تالیفات په شوروي اتحاد کې ورځ په ورځ شهرت پیداکوي او په ټولو ژبو وروباندې تبصرې کېږي)). په مسکو کې ویل کېږي، چې (خادم) په افغانستان کې هغه لار نیولې ده چې ((پوشکین)) په لویه روسیه کې وروباندې روان و. د خادم صاحب اشعارو په افغاني دنیا کې هم لوی شهرت پیداکړی دی. دا ځای ددې نه دی، چې دده په ټولو اثارو او کردار مبسوط بحث وکړو، خو دومره به ووایو چې خادم صاحب په ډېر مشکل او نامساعد وخت کې افغان ملت په ټولو مقوماتو داسې ټینګې منګولې لګولي دي چې ځلوېښت کاله یې هېڅ مانع مخه ونه شوه نیولای. دده کار ته باید کار او ده ته باید د لوی عزم خاوند ووایو.

استاد خادم د خپل شعر او ادب هدف ته د (ځاروان) په مقدمه کې داسې اشاره کړې ده، وایي: ((د پښتو شاعري له زرګونو کالو ځخه په روان ډول سره په قومي او اجتماعي بڼه راغلې ده.)) بیا وایي: ((پښتون شاعر نه شي کولای چې خپل اس بې له ملي لارې په بله لاره وځغلوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی وایي: ما شعر د باطني شعور او تجسس له مخې ویلی دی او چې په بله ژبه مې څه ویلی شول، نو د شعر شپېلۍ مې نه غږولې.

یعنې شعر یې د ډېرو نازکو اداګانو ژبه ګرځولې او نور مفاهیم یې په نثر ادا کړي دي. دستي ورپسې وایي: ((لکه څنګه چې شعر ته په لوی ضرورت قایل یم، له شعري ضرورته چور منکر یم، نو ځکه هیله لرم چې د پښتو د ادب حقیقي نقادان به په دې مجموعه کې د ژبې سم استعمال د سلاست، فصاحت او بلاغت په قالب کې وموميي)).

ښاغلي ډاکتر دوریانکوف دده د شعر په باب ویلي دي: ((خادم صاحب په خپل سبک او اسلوب کې د پښتو د لرغوني عنعنوي شفاهي ادبیاتو ولسي فولکلور له منابعو ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي. د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځلاند ممتاز سبک یې ګڼلی شو.))

دغه پورته مطلب ښاغلي بختاني هم نقل کړی او زیاته کړې یې ده: ((شک نه شته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، ځکه یې د شعر معنوي خوا بډایه ده.))

خو څه چې ما په ((خاروان)) کې موندلي او د خادم صاحب د کلاسیکو اشعارو دریمه مجموعه چې (بلکا) نومېږي او لا نشر شوې نه ده. ددغې مجموعې له کتلو چې څه لاس ته راغلي دلته یې لیکم.

۱- د خادم صاحب شعر یو اجتماعي او ولسي شعر دی، دلته د شعري نزاکتونو له مهارتونو سره یو بل شی چې دی له نورو معاصرو شاعرانو ممتازوي هغه دادی چې دده د شعر افاقیت ډېر پراخه دی. دده په شعر کې دده ماحول، دده معاصرین، د افغاني دنیا نهضتونه او د دنیا معاصر

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاست ښه اوترا او چې څومره په کې تعمق کېږي، نور نکات ترې راوځي.

۲- خادم صاحب شعر د ژوند او حیات لپاره ویلی دی. که څوک په کې ځیر شي لکه د شرق او غرب ددغسې شاعرانو په شان به دده په شعر کې د ژوند د دریاب ډېرې ملغلرې پیداکړي.

۳- د خادم شخصیت، دوستان او مخالفین، دده د عصر روحیه د افغان او افغانستان غوښتنې او د افغان حقیقي پېژندنه دده په شعر کې منعکسه شوې ده.

۴- دده د شعر له لوستلو څخه څرگندېږي، چې د عصر په پېژندلو کې د خادم صاحب مطالعه څومره ژوره او نظر یې څومره صائب دی.

۵- خادم صاحب د (بلکا) په مقدمه کې لیکلي دي؛ د پښتو په شاعرۍ کې دغه موجوده کلاسیک فورم چې ښه په عروج کې دی، له ښکارندوی، میرزاخان انصاري، خوشال او رحمان بابا نه راپاتې دی، مگر دغه کلاسیک فورم علاوه پر دې چې په پښتو کې مستعار او مهاجر دی او د اسلامي عصر له ابتدا څخه د ایران او عربو له خوا راگډ شوی دی. د پښتانه ولس د ټولو افکارو، عقایدو، احساساتو ترجمان نه شي کېدای. ځکه چې ډېر تنگ، گنډلی او محدود دی.

دغو اقسامو څخه پرته یو بل قسم شعر هم شته چې ډېر لرغونی شکل لري. په دې شکل او فورم باندې د قدیم، باختر ادبیات لکه ویدونه، ژند، اوستا، هخامنشي اثار، ساساني کتیبي، د لویکانو د عصر ځینې اثار چې کشف شوي دي دا شکل د حضرت بایزید روښان د خیرالبیان پورې رارسېدلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس مو زړه ته دا راځي چې پښتو بېرته خپل اصل وروګرځاوه او په مقفی نثر یا سپین شعر یې ولیکو. ددې کار تمهید ډېر پخوا ایښودل شوی دی او د (ملغلرو امېل) څخه د پښتو د شعر په کلاسیک فورم کې د توسیعې پیداکولو لاره پیداشوې ده. په (ځاروان) کې دغه رنګ نور هم ټینګ شو. په (بلکا) کې دې کار بله ښه غوره کړه، چې هغه باید د پښتو د شعر لپاره د کلاسیک قیودو څخه د خلاصون دوره وبولو. تر (بلکا) وروسته خادم صاحب په دغه نوي قسم شعر چې ډېر دی لاس پورې کړی دی. نمونې یې د خادم صاحب په خپله جریده (افغان ولس) کې موندل کېږي او په یوه نوې مجموعه کې د (نوې پوهېتانه) په نامه راټولېږي.

تر دې وروسته بیا هدایت صیب د استاد د اړوند کلام څو بېلګې راوړي چې هغو ته موږ په ځینو برخو کې هم اشاره کړې ده، نو ځکه یې د تکرار د مخنیوي لپاره له راوړلو څخه تېرېږم.

او تر بېلګو وروسته بیا دیوه یادښت په توګه وایي: ((په دغو ټولو نمونو کې ښکارېږي، چې له کلاسیکي قیودو څخه د پښتو شعر د ازادۍ کوشش شوی دی. دا زیار په اخره کې پوره کامیاب ګڼل کېږي.))

(۱۲: ۵۶-٦٦)

۱۴- سر محقق عبدالله بختانی خدمتګار: سرمحقق عبدالله بختانی خدمتګار د هېواد یو پیاړوی څېړونکی او لوی لیکوال دی. په لسګونو عنوانه مستقل اثار یې لیکلي دي، له استاد خادم سره له نږدې پاتې شوی، ((د ملي ادب او ژورنالېزم خادم)) په نامه یې د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو مستقل اثر هم لیکلی دی. هغه وخت چې سرمحقق استاد بختانی لا د (څېړنمل) علمي رتبه درلودله او استاد خادم د شپېتو کلونو عمر ته رسېدلی و، نو د استاد خادم پر (ځاروان) یې یو تقریظ هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلی دی، دغه راز یې د استاد پر نورو اثارو هم تفصیلي لیکنې کړې دي، زه نه غواړم هغه ټولې لیکنې دلته راوړم، خو غواړم یوازې هغه لیکنه دلته د بېلګې په توګه راوړم چې استاد خدمتګار د خادم پر (ځاروان) اثر لیکلې ده. خدمتګار د استاد خادم د علمي شخصیت او (ځاروان) شعري ټولګې په باب وايي: ((د ښاغلي مولانا قیام الدین خادم د اشعارو مجموعه

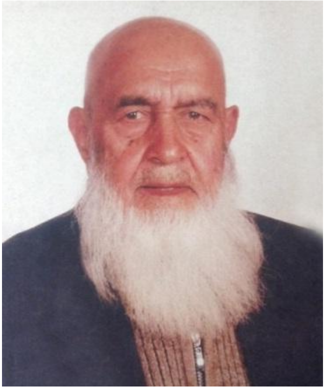

ماته وسپارل شوه چې څه پرې ولیکم. ښاغلی خادم د پښتو ژبې او ادب د معاصرو لیکوالو د لومړي صف یو لوی سړی دی. چې پښتو ژبې او ادب ته یې ښایسته د قدر وړ خدمتونه کړي دي. زموږ ددې پاخه لیکوال او شاعر عمر له شپېتو کلونو اوښتی دی. د پنځه دېرش کلونو راهیسې قلم چلوي، مطبوعاتي او ثقافتي خدمت کوي. دده لومړنی رسمي کار د کامې لومړني ښوونځي معلمي وه. د هغه وخت نه تراوسه څلوېښت کاله تېر دي او اوس د مشرانو په جرګه کې انتصابي سناتور دی. د پښتو ټولنې غړیتوب او د اتحاد مشرقي (ننګرهار)، طلوع افغان، زېری، اصلاح او هېواد اخبارونو مدیریتونه یې کړي دي. دده ادبي اجتماعي او سیاسي مقالې د هېواد په اخبارونو کې سلهاوو ځله چاپ شوي دي او یو شمېر ځانله کتابونه یې هم چاپ شوي دي. هند، پاکستان او شوروي اتحاد یې لیدلي دي.

په دې مجموعه (ځاروان) کې د ښاغلي خادم (۱۳۱۳ - ۱۳۴۶ هـ ش) یعنې د دري دېرش کلونو د اشعارو نمونې شته. کېدای شي چې دا به د خادم صاحب ټول اشعار نه وي. مګر د هغه ډېره او غوره برخه به وي. که موږ د سرعت او حرکت په دغه عصر کې د خپل هېواد تحولات او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه د تحول او ترقۍ شرایط او عوامل د هېواد او ولس د فکر، عمل او موقعیت مبهم خصوصیات تر نظر لاندې ولرو او بیا په دې هم اعتراف وکړو چې شعر د محیط هېنداره ده، نو د خادم صاحب د مختلفو دورو او اوښتونو په اشعارو کې دا خبره څرګندېږي، چې هره پارچه یې د خپل خپل وخت د جریاناتو او رجحاناتو نمایندګي کوي.

خادم صاحب د هر وخت او زمان د ضرورت او د شرایطو او ظروفو په مساعدت د خپل تشخیص او قضاوت له مخه یو څه ویلي دي او کوښښ یې کړی دی چې د خپل هېواد خلک د خپل زړه په خبره پوه کړي. همدغه سبب دی چې کله ځینې نقادان چې د خادم صاحب د عمر ټول شعرونه په یوه ورځ کې لولي، نو د ټولو تر متضادو تاثیراتو لاندې وایي چې د خادم صاحب په فکر یا وینا کې تضاد موجود دی.

که موږ دغه انتقاد ونه منو او یا د محیط تر تاثیر لاندې خادم صاحب مجبور وبولو او ترې تېر شو، نو بیا دده په شعر کې د افغان ولس د یووالي او پرمختګ او بیداری یوه ډېره عمیقه مفکوره پرته ده، چې کله په یو رنګ او کله په بل رنګ ځان ښیي.

سربېره پر ملي اشعارو دده یو څه غزلیات هم شته چې د هغو په عمق کې یو سوز او درد موجود دی. چې د کلاسیک هنر په ژبه یې په ډېر مهارت اداکوي. تر دې حده چې کله کله یې کنایې لا د صراحت نه ډېر بلاغت پیداکوي. د خادم صاحب اکثر شعرونه سلیس، ساده او خواږه دي او د پښتو ژبې محاورات او اصطلاحات یې په ښه شان په کې ځای کړي دي. خادم صاحب په خپل سبک او اهنګ کې د پښتو د لرغونو تحریري عنعنوي او هم د شفاهي ادبیاتو او ولسي فولکلور له منابعو نه ډېره

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي.

د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځانله ممتاز سبک یې بللی شو. شک نه شته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، نو ځکه د شعر معنوي خوا یې بډایه ده. دی وایي:

چـې روان تـر اوبو نه وي او ژور هم له دریابه

نه پوهېږم ځله وایي دا شعرونه خوشې خوشې

نو ځکه یې په خوشې خبرو خوشې خبرې نه دي لیکلي، بلکې د قوم د ویښولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ویلي دي. موږ په خپل وار هم ښاغلي خادم ته او هم د کتاب چاپولو موسسې ته ددغه خوندور اثر په خپرولو تبریک وایو. دا اثر د ملي احساس په پاللو او روزلو کې ډېر اغېزناک اثر او د پښتو معاصر شعر ډېره غوره نمونه ده.

تاسې به یې ولولئ او استفاده به ترې وکړئ. نور قضاوت ستاسې په لاس!!))(۱۲: ۴۸-۵۰)

۱۵-قتیل خوږیانی: قتیل خوږیانی

د افغانستان د مطرح لیکوالو او شاعرانو له جملې څخه دی. نه یوازې خپله یې پښتو ادب ته د یادونې وړ خدمتونه کړي؛ په لسګونو، علمي، څېړنیز او ادبي اثار یې پنځولي او لیکلي دي، بلکې ټولې کورنۍ یې هم د پښتو ادب لپاره نه هېرېدونکي خدمتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي دي. قتيل صيب پر (۱۳۸۰ل) کال په پېښور کې د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز کې کار کاوه، نو د استاد خادم پر شعري ټولگې (بلکا) يې يوه ليکنه کړې ده چې دادی دلته يې لوستونکو ته وړاندې کوو، قتيل صيب دا ليکنه د (۱۳۸۰ل) کال د وږي پر (۱۹)مه نېټه په پېښور کې ليکلې ده.

((له ما نه د استاد خادم زوی گران بشيرجا ن خادم هيله څرگنده کړه چې د علامه خادم صاحب په (بلکا) نومي شعري ټولگه څه وليکم. استاد چې د پښتو ادب په ځلانده اسمان کې د يوه ځلانده ستوري په شان، چې وړانگې او پلوشې يې يوازې په خپل هېواد کې منحصرې نه دي پاتې شوي، بلکې پر گاونډيو هېوادونو سربېره په اروپايي هېوادونو کې يې هم علمي او ادبي غونډې روښانه کړي. په پښتو ادب کې ځانته مقام لري. دده شعر او نثر دواړه زيات اوچت ځکه دي، چې دده له هغه فکر او دماغ څخه سرچينه اخلي، چې له لوی خدای(ج) پرته يې د هېچا سجدې نه دي کړي. دی د ملحوظاتو په دايره کې دومره محصور شوی نه دی، چې د پښتو او پښتونولۍ په باره کې د چا د بې حيايۍ په مقابل کې غلی پاتې شي او يا يې د کومې ډالۍ په انتظار کې په خبره سترگې پټې کړي.

علامه خادم حتی د درباري نازولو د بې ځايه شوخيو پر وړاندې خپله زړورتيا په مېړانه ښودلې او بې ادبان يې تاديب کړي دي. دده خبرې، دده ليکنې، دده شعر او نثر دومره جذابيت درلود چې زړونه ورماتېدل او ځای يې ورکاوه.

((کاروان او څاروان)) د اروابناد استاد د کلاسيکو اشعارو هغه دوه ټولگې دي چې دده په ژوند چاپ شوي او دا ده (بلکا) دده د همدغه راز

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعارو درېیمه مجموعه ده چې دده د نېکو فرزندانو له خوا چې د (صدقه جاریه) حکم لري چاپېږي. د (بلکا) د سریزې په پیل کې په خپله استاد خادم لیکي:

چې د نړۍ رڼا په څه ده
ښکلا هم له همده ده
او بلکاهم پـــه ده ده

خادم صاحب لکه څومره چې په شاعرۍ کې د استادۍ هسک مقام ته رسېدلی دی، دغه راز په نثر کې هم دده مقام ډېر هسک دی. دی که تکړه شاعر او لیکوال دی، نو ورسره جوخت تکړه ژورنالیست او نامه نګار هم دی. دی چې کوم وخت د هېواد ورځپاڼې مسوول چلوونکی و، نو دده سرمقالې، مقالې او سیاسي تبصرې به نورو ورځپاڼو یعنې انیس او اصلاح کې د اقتراح په توګه تعقیبولې او دده په نقش قدم به یې ګام پورته کاوه. (د وخت سرکار) دده لیکنو ته د شک او تردید په نظر کتل، نو ځکه دده د ځور او کړاو سبب کېدل او لوړ مقام یې نه ورکاوه. حتی چې د پښتو ټولنې د ریاست مقام ته د رسېدو په لار کې یې هم خنډونه ورته پیداکول، ځکه چې دی له دغو اوصافو سره سره سیاسي شخصیت هم و، داسې سیاسي شخصیت چې په خپله لاره په ټینګ عزم روان و او یو قدم ترې په شاکېدل یې بې ایماني ګڼله.

خادم صاحب سره له دې چې یو فلسفي شاعر و، انتقادي شاعر هم و او په خپل انتقاد کې یې نه د ملاحظانو خیال ساتلی او نه یې قلم ټکنی شوی دی، نو ځکه یو شمېر تطمیع شویو زلمیانو ته داسې ګوته نیسي:

ټول شوي پـه ښانک وو د حلوا پـه تمه باندې
ګوله چې پـه لاس ورغله خپاره غوندې ښکاربږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چې تمدن اول له بلخه شروع شوی، خادم صاحب دغه ټکي ته په (افغاني ترانه) نومي شعر کې داسې اشاره کوي:

دنیـــا شـــوه منـــوره زمـــا لـــه کوهســـانه
نـــړۍ شـــوه بهـــروره لـــه دې بـــاغ و بوســـتانه
اوچت لـه ټـولې ځمکې پـه بـام ددې جهـان یـم
افغـان یمـه افغـان یـم- افغـان یمـه افغـان یـم

اروابناد استاد خادم (د قام سره مینه) تر سرلیک لاندې شعر کې وايي:

بې تـاثیره چې تـرې ځوک خلاصېدی نه شي
یــوه ژبــه، بــل مکتــب، بــل ســینما ده
کـه پـردي وي، پـه پـردي رنـګ کـې راغلـي
خپـل لبـاس او خپـل اسـاس درتـه پـه کـار دی
کـه دې مینـه لـه خپـل قـام سـره ربنـتیا ده

قتیل صیب د خپلې لیکنې په ترځ کې د استاد خادم د ځینو نورو نظمونه یادونه هم کوي او په پای کې د استاد خادم په باب وايي:

دی په شعر کې د استادۍ مقام لري او زه يې د شاګردۍ وياړ لرم او خپله لیکنه ځوانانو ته د استاد خادم په دغې بلنې پای ته رسوم.

یـــــا ځـــــاروان د قـــــافلې شـــــه
یـــــا روان شـــــه پـــــه کـــــاروان کـــــې
اخـــــر تـــــه هـــــم یـــــو انســـــان یـــــې
کـــــار پـــــه مثـــــل د انســـــان کـــــړه
پـــــه دې لـــــوی جهـــــان کـــــې اوســـــې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لــړ څــه غــم د خپــل جهـــان کــړه
پــه شخصــي ســـودا کـــې ګیـــره
تـــګ پـــه لاره د کـــاروان کـــړه
همـــېش لافـــې د ځـــوانۍ کـــړې
لـــړ خـــو کـــار هـــم لکـــه ځـــوان کـــړه
یـــا د بـــل پســـې روان شـــه
یـــا نـــور ځـــان پســـې روان کـــړه
ښـــه پوهېږمـــه هوښـــیار یـــې
ســـړیتوب غـــواړې جهـــان کـــې
یـــا ځـــاروان د قـــافلې شـــه
یـــا روان شـــه پـــه کـــاروان کـــې))
(۱۲: ۵۲-۵۵)

١٦- حبیب الله رفیع: استاد

حبیب الله رفیع د هېواد د پیاوړو لیکوالو او څېړونکو له جملې څخه دی، ده تر اوسه پورې په لسګونو علمي، څېړنیز او ادبي اثار چاپ کړي دي. نور هغه اثار چې استاد حبیب الله رفیع یې د ترتیب، اوډون او سمون چارې پر مخ وړې دي، تر (سلو عنوانو) هم اوړي، استاد رفیع له استاد خادم سره نږدې پېژندل، د هغه له فکر او ادبي فعالیتونو سره زیات اشنا و، هغه یې یو (پښتون مفکر) باله او د (پښتون مفکر) په نامه یې د استاد خادم د فکر په باب یوه هر اړخیزه لیکنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې، د استاد رفیع دا لیکنه د استاد خادم پر یو منظوم اثر (نصوص الحکم) راڅرخي او هغه وخت یې کړې وه چې یاد اثر لا چاپ شوی نه و، دادی دلته یې وړاندې کوو:

تا نـــه قربــان شــم زمــا قلمــه
زمــا ملګریــه زمــا همدمــه
ملګـــري وا ړه پـــه بلـــه ولا ړه
تـــه مـــې همـــرا ه یـــې لا تـــر دې دمـــه.

استاد رفیع وایي: ((ارواښاد استاد قیام الدین خادم (۱۹۰۷- ۱۹۷۹) د یوې علمي کورنۍ غړی و او د خپل وخت له شرایطو سره سم یې په هېواد کې دننه او بهر دیني زده کړې وکړې او د دیني زده کړو ترڅنګ یې د ادب ژوره مطالعه او زده کړه وکړه او ددې ترڅنګ یې د فلسفې، سیاست او ټولنپوهنې په برخه کې پرله پسې اوږدو مطالعاتو ته دوام ورکړ او ورسره یې د خپلې افغاني ټولنې، چې دی یې پښتني ټولنه بولي د غرونو او رغونو له خاطرو او پندونو ډکې پاڼې ولوستې او د خپلې ټولنې د ویده کتاب ژورو ته وردننه شو او همدا و چې خپلې نظریې او علمي مطالعې نه یې د افغاني ټولنې په کچ مېچ برابر خاص او ځانګړې نظریات رامنځته کړل او د خپلې ټولنې د اقتصادي، کولتوري، سیاسي او اجتماعي جوړښت لپاره یې نظریې او تېزسونه وړاندې کړل او په دې هره ساحه کې یې د خپل نظر پر بنسټ تیرې کېښودې او لارې یې ورته جوړې کړې.

استاد خادم د خپل پیاوړي قلم له لارې وکړای شو، چې د نظم او نثر په ژبه خپل نظریات پاخه کړي او خپلې ټولنې ته یې ورسوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد خادم د خپلو ټولو اثارو له جملې نه (نصوص الحکم) د ده یو داسې اثر دی چې د قطعو او څلوریزو په بڼه یې لیکلی دا اثر تر ډېره حده کرونولوژیکي بڼه لري او سره له دې یې چې دده ځانګړي افکار څرګندوي دده د فکري تکامل او وده هم رابنیي او ګام پرګام دده له افکارو نه دوړې او ګردونه پورته کوي او په پای کې یې د غوښتنو او تیورۍ واضحه بڼه راڅرګندوي.))

استاد رفیع په خپله لیکنه کې د همدې قلمي کتاب په رڼا کې دده د فکر ځینې اړخونه په لنډیز سره څېړلي او دې څېړنې ته یې د محتوا له پلوه کرونولوژیکه بڼه ورکړې ده. دی وایي:

استاد لومړی د فرد په جوړښت کې څلور څیزونه ضروري ګڼي:

زور او قــــوت دی پــــه څلــــور څیــــزه
درتــــه یــــې وایــــم زمــــا عزیــــزه
صــــحت، دولــــت او علــــم و شــــهرت دی
بښــــه یــــې پــــه یــــاد کــــړه اهــــل تمیــــزه.

دی دا څلور څیزه په نورو قطعو کې یو بل پسې تشریح کوي، ترتیب یې لازم بولي او خپل دلایل ورسره راوړي، ورپسې واک او ازادي مهم بولي، د علماوو عمل، روزنه یې، اخلاقو، دنارینه و ښځو مساوي والی تر بحث وروسته قوم او ټولنې ته رارسېږي او د قوم تاثیر او اغېز ډېر ژور بولي.

او همدا ځای دی چې (ټولنپالنه) په نامه کتاب کې لیکي؛ پښتون د ژوند نوې لارې ته سیده کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپسې له غربي تعلیم او غربي فلسفې سره له دې کبله، چې زموږ خودي وژنې مخالفت ښيي او پښتانه په پښتونواله باندې راټولېدو ته رابولي.

خادم صیب په دې پسې د شخصي فکر پرځای د ملي فکر تلقین کوي او دا ارتقا او بره تګ لارو ته ځوانان رابولي، وحدت ته بلنه ورکوي او تشتت غندي.

او ځوانان د ښکېلاک هغې دسیسې ته چې پر (بېل یې کړه، اېل یې کړه) ولاړه ده ملتفت کوي.

استاد د ملي وحدت د ټینګښت لپاره پر واحد ملي، کولتوري او واحده ملي ژبه ټینګار کوي او دا د یوه ملت په وحدت کې د بنسټ ډبره ګڼي او ورانکاري غندي.

ورپسې فاسد حکومتونه د ملت د هلاکولو مرض ګڼي، دی پر کولتور او اقتصاد زور راوړي او د ملي سیاست بریالیتوب په همدې کې ګڼي.

دی د ملیت په فلسفه کې عمل کول او دا لاره پالل د وخت د واک بریالۍ بڼه بولي.

دا هم باید یاده کړم چې (ملیت) په هغه مانا نه دی چې کمونستانو رایج کړی و او د افغانستان قومونه یې ((ملیتونه)) بلل او د یو واحد ملیت د سره بېلولو هڅه یې کوله، چې اوس ځینې نور غرضیان هم همدا کار کوي او په افغانستان کې د ملیتونو په نامه نفاق ته لمن وهي، بلکې ملیت د یو ملت د جوهر په معنا دی او ملت او ملیت داسې تړون سره لري، لکه انسان او انسانیت، شخص او شخصیت او داسې نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارواښاد خادم همدا د افغاني ټولنې د اډانې د جوړولو په فکرونو کې ډوب و چې په هېواد کې د داود خان له د خوا جمهوریت اعلان وشو او خادم صیب یې داسې هرکلی وکړ:

جمهوریــــــــــت و، ارزو د خلکــــــو
دا لـــــوی نعمـــــت و ارزو د خلکـــو
افغـــان بـــه اوس شـــي، ســـیال د قومونـــو
ملـــــي نهضـــــت و، ارزو د خلکـــــو.

خو ده ته په دې خطرناکو نړیوالو حالاتو کې د جمهوریت یوه لاره هم ډېره باریکه ښکاري:

د بلاکونـــــو تـــــرمنځ تلـــــل بویـــــه
لاس پـــه رســـۍ ده پـــرې ختـــل بویـــه
مـــــنځ د دې ټولـــــو خپـــــل ملیـــــت دی
پـــه دې مـــرام ښـــه پوهېـــدل بویـــه.

همدا وخت دی چې خادم صاحب په خپلو تیوریو کې اجتهادي پوړیو ته رسېږي او د ملیت لپاره بنیادي شرطونه ټاکي.

او بیا د هغو پښتنو نمونې ورکوي چې په نورو لرې او نږدې قومونو کې ورک شوي، ژبه ترې هېره شوې او تش په نامه ځان ته پښتانه وایي.

ارواښاد خادم د قوم او ژبې د اهمیت لپاره د پاک قران محکمې رسۍ ته لاس غځوي او ددې مبارک ایات په رڼا کې ((و جعلنا کم شعوبا و قبایل لتعارفوا)) داسې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـر یــو انســان چې کــوم ځــای کــې زېــږي
پـــه قـــام قبیــل خپــل پېژنـــدل کېـــږي
ددې خـــدایي کـــار چــې دا حکمـــت دی
نفـــې او نهـــې یـــې نـــه ښـــا یېږي.

او د ژبې په برخه کې د قران کریم د ارشاد ((و ما ارسلنا من رسول الا بلسان قومه) یو علمي سبق بولي، وایي:

لســـان قومـــه، مـــور تـــه ارشـــاد دی
رســـول د قـــام دی دا یـــې مـــراد دی
چــې پــه اســلام کــې لــه قــام منکــر وي
پــوه شــوی نــه دی غریــب بربــاد دی.

او د همدې تیورۍ په رڼا کې پښتون قام ته پښتانه استازي داسې شمېري:

ســپین تمــن راوړه د ژونـــد کتـــاب
ملــي رایـــج کـــړه د خونـــد کتـــاب
خیرالبیـــان شـــو الهـــام روښـــان تـــه
خـــادم تـــه راغـــی د ژونـــد کتـــاب.

او بیا د ځان په برخه کې نور وضاحت هم ورکوي:

خـــادم راوړي ثلـــــور کتابـــه
پــه پښــتو ژبــه لــه لــوړ جنابــه
ثلــور اندامــه د یــو وجــود دي
خپلــواک پښــتون شــو جــوړ پــه څــو بابــه

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

نــــوی ژونــــدون دی، نــــوې رڼــــا ده
پـــه نــــوې لار کـــې د ژونـــد بقـــا ده
خپلــواک پښــتون تــه چــې پــرې رســېږو
ټولنپالنـــــــــه مـــــــو مـــــدعا ده.

دده له نظره د ژبې قوت ډېر زیات دی او استعمار هڅه کوي چې لومړی له ملتونو نه ژبې واخلي:

استعمار غــواړي چــې پښــتون مــړ شــي
لــه ځمکــې ورک شــي پــه خــاورو خــړ شــي
دا کـــار د ژبـــې پـــه مـــرګ کېـــدای شــي
چــې پښــتو مــړه شــوه دښــمن بــه وړ شــي.

دی مشر او لیډر هغه بولي چې د ملي وحدت سمبول وي:

مشـــر لیـــډر دی او کـــه ســـرکار دی
چـــې ملـــت یـــو کـــا دغـــه یـــې کـــار دی
خـــو کلـــه خپلـــه دوی نفـــاق راوړي
دا لــــوی عـــذاب دی او لــــوی ازار دی.

استاد خادم ټول هغه رژیمونه چې ملي واک په کې نه وي که په هر نامه وي بد ګڼي:

شـــاهي عـــذاب دی دیکتـــاتوري هـــم
انارشـــي غـــم دی بوروکراســـي هـــم
د ملـــک مـــرګ تـــه بنـــه وســـیله ده
د غیـــر لـــه لاســـه سوسیالســـتي هـــم.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــــه هـــر عنـــوان کـــې واکـــوالي وي
مــــدعا داده چـــــې واک ملــــــي وي
چـــې بـــې ملتــه واکـــوال هـــر ثـــوک وي
د خـــداى لعنـــت دى خپـــل کـــه پـــردي وي.

دى په يو ملي حکومت کې د مطبوعاتو ازادي او د احزابو ازادي يو ضروري شرط بولي:

چـــې پرنســـيپ او حـــزب د ملـــت نـــه وي
دا ملـــت مـــړ دى نـــو چـــې هـــر ثـــه وي
د مړيـــو واک وي د بـــل پـــه لاس کـــې
پـــرې نـــه پـــوهېږي بـــد او کـــه ښـــه وي.

استاد خادم چې د جمهوريت هرکلى کړى و، ويې ليدل چې د ده وضع کړي شرايط يې نه درلودل او واک ملي نشو، نو ويې ويل:

جمهوريــــــت او قـــــانون مـــــو وليـــــد
حــــال د بدبختــــه پښـــتون مـــو وليـــد
د مــــــړي حــــــال او عـــــذاب د قبــــــر
د ســـر پـــر ســـترګو مضـــمون مـــو وليـــد.

دى خپل زوزاد ته د پښتو او پښتون ساتلو او په دې لاره کې د جهاد د کولو وصيت کوي.

کـــه پښـــتو پښـــتون مـــو پرېښـــوده زوزاده
پـــه قيامـــت بـــه زمـــا لاس ستاســـې ګرېـــوان وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مــورېـ تــه پــاتې لــه نیکونــو نــه جهــاد دی
تــل قومونــه پــه جهــاد بانــدې ودان وي.

په دې ترتیب استاد خادم د نړیوال سیاست او فلسفې په رڼا کې پښتون سیاست او فلسفه وړاندې کوي او له پښتني او اسلامي غوښتنو سره سم د یوه ملي حکومت د جوړېدو هیله من و، خو لیدل یې چې له هرې خوا دده ملت ته دسیسې جوړي دي، خو ددې دسیسو د افشا کولو په خاطر یې په نړیوالو غږ وکړ:

چــا پــه یــو نــوم وخــوړم مــات کــړم
چــا پــه بــل اســم تبــاه میــرات کــړم
ای نړیوالـــــو د خــــدای لپـــــاره
لـــه کـــومې لارې پیـــدا نجـــات کــړم))
(۱۲: ۶۷-۷۷)

د استاد رفیع په دې لیکنه کې د استاد خادم د منظوم کلام پر پورته راوړل شویو بېلګو، ځینې نورې څلوریزې هم راوړل شوې وې، خو څرنګه چې همغه څلوریزې په ورته مفهوم او شرح نورو ځایونو کې هم راوړل شوې وې، نو د تکرار د مخنیوي لپاره له دې متن څخه حذف شوې.

۱۷- زرین انځور: زرین انځور د هېواد پیاوړی لیکوال، ژورنالېست، کره کتونکی اوپه تېره بیا یو ښه کیسه لیکوال دی.تر اوسه پورې د زرین انځور نږدې شل عنوانه بېلابېل اثار چاپ شوي دي. ده د (۱۳۹۳ل)کال د دلوې پر (۱۲)مه نېټه داستاد خادم پر منظومو کلیاتو (خادم باد سبایم) یوه سریزه لیکلې ده. په دې سریزه کې یې دخادم

(c) ketabton.com: The Digital Library

صیب پر فکر اوکارونو هم لنډه رڼاچولې ده،چې دادی دلته یې وړاندې کوو:

((اروانباد استاد قیام الدین خادم د پښتو معاصرو ادبیاتو هغه نومیالی ستوری دی چې په خپلو شعرونو او نثرونو یې خپل نوم تلپاتې کړی دی. استاد د ګڼ شمېر منظومو او منثورو اثارو خاوند دی او په څېړنیزه برخه کې یې هم مهم اثار لیکلي دي.

د هغه منظوم اثار د معاصر پښتو ادب د مهمې دورې له اثارو څخه دي. په دغه دوره کې په تېره بیا د موضوع او محتوا له پلوه ډېر نوي مفاهیم، فکري مسایل، اجتماعي، اخلاقي او حتی فلسفي موضوعګانې زموږ شاعرۍ ته راداخلېږي. که د فورم او یا هنري ارزښتونو له پلوه په دغه ډول ځینو شعرونو کې ډېر نوي څه ونه مومو، د موضوع او محتوا له اړخه دغه منظومه شاعري د پوره پاموړ ده. په حقیقت کې ددغې دورې د نظمونو په مطالعه کې موږ ددغه دوران د فکري بدلونونو، سیاسي اندونو، اجتماعي نظرونو او پر وړاندې یې د دریځونو پوره جاج اخیستلای شو. له همدې کبله ددغې دورې نظمونه ددغې دورې د سیاسي او اجتماعي دریځونو او اندونو غوره بېلګې شمېرلای شو.

استاد قیام الدین خادم هم د شلمې پېړۍ د پیل له غوره لیکوالو او شاعرانو څخه و او شعرونه او نظمونه یې د اجتماعي نظریاتو له پلوه پوره غني دي او له مطالعې او څېړنې سره یې دغه ډول شاعرۍ د منځپانګې او محتوا په باب موږ ته غوره ټکي برجسته کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغو نظمونو او شعرونو کې به زموږ ځوان ادیب او ادبپال نسل او دغه راز د فکري ودې د پرمختګ څېړونکي ډېر نوي څه پیداکړای شي او وبه توانېږي چې په افغاني ټولنه کې په ځانګړې مرحله کې په شعرونو او نظمونو کې د فکري، سیاسي او اجتماعي دریځونو ښه مطالعه وکړي.))

(۱۲: ۴۶-۴۷)

۱۸- پوهاند ډاکتر زیور الدین زیور: ډاکتر زیورالدین زیور

د پښتو ادبپوهانو له جملې څخه دی، چې ډېر کلونه یې په کابل، ننګرهار او نورو پوهنتونونو کې (د پښتو ادبیاتو تاریخ) مضمون تدریس کړی دی. ده (د پښتو ادبیاتو تاریخ معاصره دوره) تدریسي اثر هم لیکلی دی چې د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې ترې د تدریسي اثر په توګه ګټه اخیستل کېږي. پوهاند زیور په دغه او ځینو نورو اثارو کې د استاد خادم د ژوند او هنري کلام په برخه کې خپل نظر څرګند کړی دی، چې دا دی دلته یې لنډیز وړاندې کوو، دی د استاد خادم په باب وایي:

((د برې پښتونخوا د پښتو په اوسنۍ ادبي نړۍ کې پنځه ادبي ستوري (خادم، الفت، حبیبی، رښتین، بېنوا) دي چې ډېر شهرت لري او د استاذۍ درجې ته رسیدلي دي. دوی نه یوازې ادبي، تاریخي، اجتماعي، اقتصادي، ژبني، فولکلوري او نور علمي مسایل څېړلي، لیکلي او چاپ کړي دي، بلکې بېخي ډېر پښتانه ځوانان یې په دې لار کې هڅولي او روزلي دي. له دغو پخو استاذانو څخه یو هم استاذ (خادم) د پښتو ژبې ریښتینی خدمتګار، یو پوخ لیکوال، ښه شاعر، نومیالی ادیب او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفي افکارو خاوند دی.))

ډاکتر زېور د استاد خادم د ژوند او اثارو د پېژندنې په لړ کې د هغه نثري اثارو ته اشاره کوي او وايي:

((د استاذ خادم په دغو کتابونو کې لومړني اثرونه تدريسي دي (پښتونولي) او (بايزيد روښان) د پښتني روح د خوځولو لپاره ډېر ښه شيان لري.

(د مرغلرو امېل) يې هم له مرغلرو ډك دی او دغه نور کتابونه يې هم د موضوع او مقصد له مخې ډېر ګټور اثرونه ګڼل کېږي، په تېره بيا (د پښتنو د تاريخ سته) چې يوه برخه يې په ورځنې مجلې کې خپره شوې ده.

په نثر کې د مرحوم خادم تر ټولو سپېڅلي، خواږه او خوندور اثرونه يو (نوی ژوندون) او بل (خيالي دنيا) ده. دا دواړه د ده ادبي شاهکارونه دي.

د استاذ خادم په ليکنو کې د پښتو او پښتونولۍ مينه په پوره ډول ځلېږي او په دې برخه کې د يوې پخې عقيدې خاوند او د (مومند) د سبك کلك پيرو دی.)) (۳۴: ۱۸۱-۱۸۲)

پوهاند ډاکتر زېور د استاد خادم د نثر او نظم بېلګې هم يادې کړې چې موږ د ليکنې د اوږدوالي او د نورو ليکوالو له ليکنو او يادونو سره د تکرار له امله د هغو له راوړلو ډډه کوو.

۱۹- پوهنوال لال پاچا ازمون: پوهنوال لال پاچا ازمون تر دې دمه (۱۳۹٦ل) کال پورې نږدې دوه لسيزې کېږي د کابل پوهنتون په پښتو څانګه کې تدريس کوي، په لسګونو اثار يې ليکلي، تدوين کړي او چاپ کړي دي، په پښتو څانګه کې، ادبي کره کتنه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبياتو معاصره دوره او ځينې نور مضامين تدريسوي. د خادم په باب

يې ډېره مطالعه، څېړنه او پلټنه کړې ده. د خادم منظوم کليات (خادم باد سبا يم) او منثور کليات (رڼه چينه)، دواړه ده راټول کړي دي. رڼه چينه په دوو ټوکونو او (۱۲۸۸)مخونو کې په ښکلې کچه او صحافت د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا پر (۱۳۹۴ل) کال چاپ شوې ده. به دې ډول د خادم صيب د نظم او نثر د څرنگوالي او څومره والي په باب زيات معلومات لري. دلته دده هغه تفصيلي ليکنه راوړو چې د خادم پر نثر يې ليکلې او په (رڼه چينه) اثر لومړي ټوک کې يې چاپ کړې ده.

((استاد خادم په افغانستان کې د پښتو منثور شعر د لومړۍ ليکې يو بنسټگر او مخکښ ليکوال دی. دده لومړن ی شاعرانه نثر له (۱۳۱۲ل) کال راهيسې د طلوع افغان په لمن کې خپرېږي، دا نو داسې زمانه ده چې دغه ډول نثر لا دود شوی څه چې ليکل شوی هم نه و، استاد په لومړيو کې، هغه مهال چې دی د دوديزو او عربي علومو زده کړی و، له عربي ژبې اغېزمن نثر يې ليکه، په نثر کې يې د عربي ژبې د وينو او ترکيبونو اغېز وينو. بيا يې د سلېمان ماکو نه په اغېز يو څه ساده نثر وليکه، خپل شډل کلي او شډلې ژبې ته شو، دلته دده د نثر سبک بدل شو، خو علمي منطق يې لا پوخ شو، پر علمي منطق يې پښتني احساس هم سيورې وکړ، خادم د يو پښتون مفکر په توگه راڅرگند شو.

په پښتو او پښتونوالې دومره ستي شو چې پښتون يې ملت وباله او په همدې تفکر يې په وروستيو کې بيا د پير روښان لاره ونيوه، په مسجع

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر یې لاس پورې کړ، خو هغه نثر چې هنري ارزښت لري، هغه یې بیا په روانه او خوږه ژبه لیکلی دی. هغه یې د ښتانه کلیوال او لوستي په ژبه لیکلی دی.

استاد د داسې زمانې منثور شاعر دی چې د پښتو نثر یې له کږلېچونو او پېچومو وژغوره، د نثر ژبه یې روانه، ساده، رڼه او پخه کړه. د کلمو، ترکیبونو او جملو به اوډلو کې یې د نورو ژبو له اغېزه ځان وژغوره.

د پښتو په محاورو او اصطلاحاتو یې خپله وینا رنګینه کړه. دی د نثر په روح پوهېده. شاعرانه ذهن یې د کلمو په اوډلو کې د یو شاعر او مفکر انسان په توګه ځان راڅرګند کړ. هغه کومې ځانګړنې چې د منثور شعر لپاره وړاندې شوې، د استاد لیکنې پر دغه تله تلل کېږي.

استاد د هغو اوسنیو نثر لیکونکو په څېر نه و چې د پردۍ تیورۍ تر اغېز لاندې راغلی وای. دده او دده د زمانې د وتلو ستو هنري نثر یو ځانګړی ښتني جوړښت لاره. که موږ د استاد ځینې نثرونه راواخلو، په جملو او فقرو یې وویشو، نو د سپین شعر بهترینې بېلګې دي.

بېلګه یې:

((ګله تر څو به دې دا نګهت، دا خوشبویي او دا خوږه وږمه په خپلو نازکو نازکو پاڼو کې رابنده کړې وي، پرېږده چې له ګلشنه غېږ راچاپېره کړي!...))

اوس همدا نثر کولای شو، د سپین نظم یا سپین شعر په بڼه ولیکو:

ګله!!!

تر څو به دې

دا نګهت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا خوشبويي

او دا خوږه وږمه

په خپلو نازکو نازکو پاڼو کې

رابنده کړې وي.

پرېږده !

چې له ګلشنه غېږ

راچاپېره کړي!...

استاد دغه نثرونه په داسې زمانه کې ليکلي دي چې د شعر سفيد ځرک نه و، خو استاد په خپله خپل نثر ته منثور شعر ويلی دی. د دغې ادعا ثبوت يې همدغه شاعرانه نثرونه دي چې ددې ټولګې په لومړۍ برخه کې ځای شوي دي.

د استاد خادم د منثور شعر کمال دادی چې دی د نثر داخلي او معنوي موسيقي سره ښه غاړه کوي، ځکه خو يې د نثر ژبه هم تصويري، مجازي او نا مستقيم بيان کوي. د استاد په نثر کې ذهنيت او عينيت شاعرانه چاپېريال برابروي چې همدغې ځانګړنې يې پر لوستونکو اغېز ښندلی دی. د کلمو په غوراوي او شاعرانه ترکيبونو جوړولو کې حساس دی. ژبه يې د حسي کلمو د عواطفو په رنګ کې يو عيني انځور وړاندې کوي. دلته يې همدا ځانګړنې راسپړو:

پخې خبرې په شاعرانه نثر کې: خادم استاد شاعر دی، مفکر دی، فکر يې د شعر په وږمو د نظم او نثر پر ځمکه کرلی دی، له رنګونو سره خبرې کوي، ګلونه تخنوي، وږمې پېيي، په لفظونو کې مانا

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانغاړي، د ژوند ښکلا او ښایست په لفظونو کې ویني، هیله او غوښتنه د ژور فکر او لوړ خیال په مزي د انسانیت کور ته رسوي.

له واړه کلي راوځي، هېوادنی کېږي او بیا پر نړیواله دایره ورننوځي، خادم د سبا د باد په څېر به مړاوو غوټیو تېرېږي، د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راویښوي، د شعر له ملکې سره خبرې کوي، تصویر جوړوي، تصویر یې ژبه لري، د هر چا سره غږېږي، غږېدا یې مینه، خپلواکي او ښایست وېشي.

تفکر یې شاعرانه دی، مفکوره یوازې د علم په دایره کې نه پرېږدي، د خیال پر څښو یې زنګوي.

د خادم وینا له نازکیو، ښایستونو، پاخه منطق او فلسفي افکارو نه ډکه ده، خوږلني یې لکه د ګل رنګ چې خوشبویي وېشي.

د خادم ذهن خپل فکر او خیال یوازې او یوازې د لنډ مهال او د لنډې زمانې په مزو کې نه تړي، خادم ژوند یو سفر بولي، خپل خیال او فکر د دغه سفر ملګری کوي.

د خادم لفظونه د هرې زمانې اوبه څښي، هرې زمانې ته رنګ او خوند ورکوي، په هره زمانه کې تازه کېږي، د هرې زمانې لپاره یو نوی پیغام لري او په زړه جامه کې نوی رنګ او خوند ځلوي، په زړه پیمانه کې د ژوند شراب وېشي او د هرې زمانې په زړه کې ځای نیسي.

ژوند انتها نه لري، ژوند یو بې انتها سفر دی، هنر د ژوند له سفر سره موازي روان دی، هنرمن لفظونه او د خادم په څېر عالي ذوق او عالي افکار هم په دې سفر کې ګډ دي، څو چې دا دنیا وي، څو چې د ژوند سفر وي، همدا تصویري نقشونه به یې د ښایست او خوږلنی ښېلګې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاسې دغو ویناوو ته په عادي سترګه مه ګورئ، دا ویناوې د هغه ذهن او زړه هغه ګڼ مترنم او خوږ امتزاج دی چې د ښکلا په سفر روان دی.

په دې تورو کې هغه تصویرونه ځلېږي چې رڼايي او ښکلا وېشي، د دغو تورو تر شا د دنیا او ژوند تر منځ یو تړون نغښتی دی، ژوند بې له دې تورو نه کېږي، ژوند بې د خوند او رنګ له تصویره نیمګړی دی، تصویر د ژوند تفسیر او رنګین تعبیر دی، خادم په دې مانا پوهېدلی دی، د خادم ذهن، د خادم ژبه، د خادم فکر، د خادم خیال او باالاخره د خادم قلم د ژوند د ښکلا په انځور پسې راوتی دی.

دا زمانه ورته رباب ښکاري، دی یې د ناز په ګوتو ترنګوي، د رباب له تارونو د ژوند د نغمو وزرونه پرانیزي، د خپل ذهن له طلايي قفسه زرین انځورونه ازادوي، د زړه له رګونو سندریزې ولولې راوباسي او باالاخره د ژوند رنګین تعریف کاږي. ژوند حرکت بولي او ښکلا یې رنګ او سوکالي.

ژوند نه راستنېږي، ژوند پر مخ ځي، ژوند هدف لري، ژوند د ښکلا او ذوق په مزاج پوهېږي، ژوند شېبه ده، ژوند لمحه ده، ژوند ورځ ده، ژوند شپه ده، ژوند کال دی، پېړۍ ده اوړي، له ځانه سره همداسې شاعرانه افکار په تصویري ژبه زمزمه کوي او د لوړو غرو مزل کوي. په سر یې واورې او په لمنو یې ګلونه بویوي. د زلفو تار اخلي او د حرکت ملا تړي، سبا د تورو غرو مزل دی.

د خادم وینا له بیاني او وچې معنوي ژبې نه خپله ازادي اخیستې، له ځان سره غږېږي، له ځان سره بوږنېږي، څه وايي، څه زمزمه کوي، اخر له دې وینا تصویر راوباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم لفظونه له تنګ چوکاټه ځان راوباسي، په يوه لويه دنيا او يوه لوی ارمان ورګډېږي، انساني افکار پالي، د انساني عواطفو رنګ اخلي او د بشريت احساس پالي.

د هر چا له نظره ژوند يو تعريف لري، ژوند سفر بلل کېږي، ژوند د زهرو پياله ګڼل کېږي، ژوند د يوې چينې خوږې اوبه دي، ژوند لوبه ده، ژوند زيان دی او ستړيا ده، سکون يې په ستړيا کې دی.

خادم د ژوند ستنې علم، شعر او سياست ګڼي، دده شاعرانه مزاج، دده فکر له همدې درېو ستنو جوړ دی.

په علم ذهن بوخت ساتي، څه کشفوي، په شعر احساس پالي او په سياست کې عملي ډګر ته راوځي، ځان نبوغ او عبقريت ته رسوي، په شاعرانه تفکر خيالي دنيا جوړوي او سياست د ملت د سرلوړۍ او پرمختګ يو اساس ګڼي.

د ژوند له تجربو ګټه اخلي، په دې قافله ورګډېږي، خادم په شاعرانه لفظونو کې سکون کټ مټ مرګ ګڼلی، د ژوند برکت او سکون يې په حرکت کې موندلی، خادم په زړه او ذهن کې له دنيا څه پټ نه پرېږدي، ازادي د ژوند ګاڼه بولي.

خادم له ولسه رنګ اخيستی، د خپلې سيمې هوا پرې چلېدلې، له خپلو خلکو او خپلو تجربو نه راولاړ شوی، نو داسې وينا چې د يوه حساس ذهن، پاک زړه، د ولس په رنګ رنګېدلې او پښتني ماحول نه راپورته شوې، په خپلو تجربو رنګېدلې وي، هغه به څنګه شاعرانه نه وي، داسې وينا چې د سپين غره باد پرې لګېدلای وي، د شمشاد د هسکې څوکې تر سيوري لاندې دمه شوی وي، د څېړيو، نمنځو شور پرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لګېدلای وي، د تنزرو غږ او د هوسیو منډو او ترپکو تخنولای وي، نو څنګه به د خیال پر ځمکه نه ورګډېږي.

دده وینا لکه د متل په څېر د ژوند له تجربو راوتې، لنډه، ګنډه، رڼه او په شمېر شمارلو لفظونو کې حساسه وینا ده، چې خوند، کیف او مانا وېشي.

دغه وینا د ژوند ښایست او ملت ته له پنده ډک پیغام لري، دده دغه ویناوې زما له انده ژوند ته ساه ورکوي او ملت ته لوری ورښیي، چې نور یې هېڅ نه وای لیکلی همدا لنډې ویناوې به دده نوم ژوندی ساتي او دی به د ژوند په ور ګډ وي.

(کوم ملت چې اتفاق نه لري، ګویا هغوی سړی نه لري)

دا داسې یوه وینا ده چې زموږ د ملت بنسټونه راژوندي کوي او ځوان نسل ته د ژوند مفهوم ورښیي، اوس مهال موږ له دغې ستونزې سره مخامخ یو چې هغه د سړیو نشتوالی دی، بېټ نیکه دعا وکړه، وګړي ډېر شول؛ خو سړي ورک شول، ځکه چې خبره یوه نه شوه، خولې ډېرې شوې، خو له خولو یوه خبره راونه وته، ځکه خو د پښتانه بخت کوټه دی.

د استاد د نثر یو لړ ځانګړنې: **استاد پر عربۍ او اردو ژبو پوهېده او له انګرېزۍ سره هم بلد و، دده مطالعې او علمي استعداد دده پر نثر اغېز کړی دی، کله نا کله داسې زېږ پښتون شي چې په لیکنه کې کره پښتو محاورې، اصطلاحات، پښتني ترکیبونه او د غرو رغو شډله او زیږه ژبه کاروي، خو کله بیا د مطالعې، زده کړې او پوهې اس زین کړي او د غرور په نیلي داسې مست ټوپونه وهي چې د عربۍ او دري ژبې کږلېچونو ته مخه کړي او هغه سخت ترکیبونه او میرزایي لغات راوړي چې تحلیل او مانا یې غور غواړي. دلته یې بیا یوه بله څېره راښکاره شي.**

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم کلتوري، سیاسي، ژورنالیستیک او ټولنیز نثرونه دده د ځانګړي استعداد، پوهې، منطق او استدلال داسې رنګیني لري چې دی په ټولنه کې د یو سترګور، خوله ور او نقاد لیکوال په توګه راڅرګندوي. کمه نه وایي، د کمې نه ویلو لاملونه یې ځانګړې پوهه، استدلال ، ځانګړی لیدلوری، منطق او پښتون جرات دی، نو بایده دي چې په تفکر او نثر کې د پیغمبرۍ دعوه هم وکړي. باید چې خپل صفت خپله وکړي، ځکه نورو یې صفت ته الفاظ هم نه لرل.

د یوه ښه نثر د پېژندنې لپاره د هر چا لیدلوری جلا دی، زما له انده د استاد خادم د نثر د سپړنې لپاره د لوستونکي ذهن ته یو څو ټکي ورځي، همدغه لاملونه او خوږلني به وي چې د استاد د نثر لوستونکي او مینه وال یې زیات کړي دي.

د یوه ښه نثر د پېژندنې په برخه کې لومړی لغوي زېرمه، معنوي او ښکلاییز اړخونه دي. معنا او ښکلا د جملو، ترکیبونو او فقرو په اوډون کې نغښتې. ددې ترڅنګ د کلام موسیقي هم د جملو، فقرو، ترکیبونو، پاراګرافونو او په ځانګړې توګه د غږونو په تکرار او اوډون کې نغښتې.

اهنګ د کلمې، جملې او پاراګراف د معنوي او لفظي ښکلا او بدلون یو بنسټي توکی دی. د غږونو تکرار او همغږي د کلام موسیقیت برابروي، همدارنګه په یوه نثر کې د کلمو او ترکیبونو معنوي تسلسل هم د کلام د ښکلا او اهنګین ترښت لامل کېږي.

په نثر کې د مترادفاتو، اضافت، تشبیهي او استعاري ترکیبونو کارول د انځورونو د رامنځته کېدو لامل کېږي، مستقیمه او نامستقیمه وینا هم د نثر یوه ځانګړنه ده. د نثر معنوي او لفظي ښکلا د مخاطب لوري اورېدونکي یا لوستونکي د حواسو په پارولو کې هم ځانګړې ونډه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنري نثر هم دې ته وايه شي چې د جادوگرو لفظونو په اهنگين ترون خيال اوفکر وړاندې کړي او پر خپل اغېز د مخامخ لوري حواس او تخيل راپاروي او له ځانه سره يې ملگری کوي.

د ښه نثر يوه ځانگړنه داده چې ليکوال خپله موخه او هيله په داسې شمېرلو او رڼو لفظونو کې وړاندې کړي، چې لفظي او معنوي ښکلا ولري او کلمې يې زياتره حسي وي، ځکه حسي کلمې زموږ حواس فعالوي، ذهني او عيني انځورونه په حرکت راولي، متضادې کلمې او جملې او همدارنگه په نثر کې ايجاز او اطناب يې ښکلا لا زياتوي او يو معجز نثر رامنځته کېږي.

د استاد خادم نثر په پورته ځرگندونو برابر دی، استاد خادم د ناز په گوتو ورو ورو غونچې تخنوي، له غونچو سره دده د گوتو تړاو او بيا تخنول هغه څه دي چې زموږ شاعرانه حواس فعالوي، ترڅنگ يې وږمو ته ژبه ورکوي او هغه بيا په خبرو راولي، وږمو ته جسم ورکوي او بيا په خبرو راوستل دا د يوه شاعرانه ذهن تخليق دی. خادم هڅه کوي چې دی د يوه شاعر نثر ليکونکي په توگه د مخامخ لوري يا لوستونکي ذهن او زړه په حرکت راولي او هغه له ځانه سره بوخت او ملگری وساتي، بوختيا يې په لفظونو، ترکيبونو، جملو اوعباراتو کې ده. دی خپل لوستونکی له ځانه لېرې نه پرېږدي، د شاعرانه ذهن له ټکو سره يې غاړه کوي.

د خادم د نثر سترگه خبرې کوي، خبرې کول د ژبې کار دی، خو خادم حس امېزي کوي، بې ساه او بې ژبې څيزونو ته ژبه ورکوي او له هغوی سره غږېږي، گل او لمر مخاطبوي، په هغوی خپل پيغام رسوي.

انځوريزې ننداري:استاد د خپل نثر په لمن او مرغلين هار کې په خوږو او رڼو لفظونو انځوريزې ننداري وړاندې کوي، د لوستونکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذهن یوه حالت، یوه ځانګړي شاعرانه چاپېریال، بېلابېلو اشخاصو او ښکلاوو ته بیایي، دا د یوې ادبي لیکنې ستره ځانګړنه هم ده، استاد په دې برخه کې د پیاوړي شاعرانه استعداد او حساس ذهن څښتن دی، هم ورسره علمي ځواک شته او هم تخیلي. د ده زیاتره هنري نثرونه له دغو خوږو مالامال دي، غوراوی په کې ګران دی، ځکه د رحمان تمام غزل دی انتخاب، د ده زیاتره انځوریز نثرونه د غوراوي دي، په دې برخه کې یې دا څو بېلګې ولولئ چې په یوه شاعرانه جام کې د ژوند خواږه وېشي:

((ګله تر څو به دې دا نګهت، دا خوشبویي او دا خوږه وږمه په خپلو نازکو پاڼو کې رابنده کړې وي، پرېږده چې له ګلشنه غېږ راچاپېره کړي!

ای د رباب نرو تارونو، دا خوږ اواز، دا ملکوتی سرود چې له جنته راوتلې حوره ده، پرېږدئ چې نوره ونه ژاړي او خپل اصلي وطن ته لاړه شي.

(۵)

کوم وخت چې امېدونه په یاس بدل شي!

هغه وخت چې شرافت د ننګ جامه واغوندي!

هغه مهال چې افتخار ذلت ته سر ټیټ کړي!

هغه ورځ چې عشق او محب خپل د بوډۍ ټال د حیات له اسمانه وشلوي!

او په هغه نوبت کې چې حیات د زهر هلاهل ګوټ شي!

(٦)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو، دا مرګ دی!

نو ولې له ده دومره وېرېږئ؟

مور چې اولاد له یو تي جلا کوي، نو ژاړي؛ مګر دستي یې بل تي ته اچوي او کراروي یې!

ناوې چې د پلار له کوره بیایي، نو جیګر خونه او خواشینې وي؛ مګر دا ټولې خواشینۍ هغه وخت هېرې شي چې د خاوند د مینې په غېږ کې سر کېږدي او ویده شي.))

استاد د ګل په پاڼو کې وږمې تخنوي، د ګل له پاڼو د عطار په توګه عطر نه جوړوي؛ بلکې دی په لفظونو کې د ګل خوشبویي د لوستونکي تر حواسو رسوي. دی د عطرو خوږ بویي په خبرو راولي او له ګل سره د زړه خواله کوي.

په خوشبو کې درمل وېشي او رنځور ژوند په خپلو ښو دروي. استاد خادم په خپل نثر کې د ژوند لپاره خوند ظرف یا پیکر ګرځوي، ژوند د خوند په پیمانه کې وړاندې کوي. د یوه امریکایي پوه له قوله د ژوند ښایست او د عمر اوږدوالی د کار په درې حرفي کلمه کې دی، استاد د نثر ښکلا او پاېښت د شعر په درېو توریو کېویني.

شاعرانه مفکوره: د استاد د نثر بله ځانګړنه داده چې دی د خپل پاخه سیاسي فکر او بصیرت له مخې ژوندنۍ چارې ترسره کوي، یوازې ځان په علم پورې نه تړي، علم د ټولنې د پرمختګ او ادب د ښایست لپاره کاروي، وایي: د دنیا ماشین په تش علم نه چلېږي. د (یو ځنګلي بنیادم) په نثر کې دی د مدني ټولنو د وګړو تر منځ اړیکه ښیي، دغه اړیکه او مدنیت د انسان ژوند، ذوق، خوند او رنګ وړاندې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو متل دی چې یو یې ګټي او سل یې خټي، همدا متل راسپړي، په دې متل کې د ټولنې د وګړیو تر منځ کاري اړیکه، مسوولیت او صلاحیت وړاندې کوي، نو کیسه کوي، لنډیز دا راباسي چې هغه چې د مسولیت احساس کوي او مشري ورپه غاړه کېږي، هغه تر ټولو لولنګر وي، هغه باید ګټه وټه وکړي، د رهبرۍ مسولیت باید وپېژني.

دده د مبارزې یو بل شاعرانه رنګ دادی چې (... د احسان په زور په زړونو حکومت کاوه شی او دا قوت په توره کې نشته) دلته استاد د یوه مفکر لیکوال په توګه د حساس ذهن له مخې غږېږي. د حکومت او ملت تر منځ اړیکه په لنډه وینا کې څرګندوي. پر ذهن حاکمیت عمر نه لري، خو پر زړونو حکومت تلپاتې وي.

استاد دلته د ټولنې د رهبرۍ لپاره خپله پخه مفکوره وړاندې کوي، دی دلته د یو مفکر ناثر په توګه خپل لفظونه څرګندوي.

د استاد نثر یوه بله ځانګړنه داده چې دی د ښکلا په پیمانه کې د نثر معنوي قوت ته پاملرنه کوي، معنوي اړخ یې په حکیمانه فلسفي فکر ولاړ دی. دی همدغه حکیمانه او فلسفي خبرې شاعرانه کوي، دی غواړي چې خپل خبرې په زړونو کېنوي او زړونو ته لاره پیدا کړي، دا کار دیوه شاعر دی، خو کوم شاعر؟ هغه شاعر چې د خپلې ټولنې په نبض پوه وي او د خپلو خلکو په خبرو مین وي، دی د خپلې ټولنې له زړه څخه غږېږي.

د استاد د نثر بل معنوي قوت دا دی چې د یوې ټولنې د وګړو تر منځ ټولنیز تړښت، یو بل ته درناوی، له ظلم او تېري څخه لاس اخیستل او باالاخره یو بشري او انساني ژوند ته خلک رابولي. (د چا کچرې مه ترهوئ) په دغه نثر کې یې همدا فلسفه نغښتې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد په خپل نثر کې دا هڅه کړې ده چې په خوږو لفظونو او ترکیبونو کې شاعرانه خبرې وکړي او په دغو خبرو کې د ټولنې د پرمختګ او هوساینې لپاره یوه نسخه وړاندې کړي.

بله هڅه دا کوي چې په ټولنه کې د هرې طبقې ارزښت او فعالیت څرګند کړي، وايي: (عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي) پایله دا راوباسي: (زندګي یوه سرسبزه او ښېرازه ونه ده، علم یې بېخ، شعر یې تنه او سیاست یې مېوه ده.) داسې خبرې د ژوند فلسفه وړاندې کوي. د هر چا مخ ته هېنداره نیسي، هر سړی په دې هېنداره کې خپله څېره ویني او ځانته ځای پیدا کوي.

د استاد نثر یوازې او یوازې لفاظي نه ده او نه د لفظونو په ځل و بل لوستونکي تېرباسي؛ بلکې دی په لفظونو کې یوه مفکوره وړاندې کوي، د سبک په ځانګړنه کې یوه مهمه خبره دا ده چې سبک مفکوره او د لیکوال احساس او عواطف راښیي. د استاد په لیکنه کې مفکوره او دده احساسات او عواطف څرګند دي، مفکوره یوازې په وچو لفظونو کې هم نه وړاندې کوي؛ بلکې ددې چارې لپاره له خپلو احساساتو، عواطفو او تخیله هم کار اخلي، لکه په پورته جملو کې مو چې دده مفکوره د یوه شاعر له لید لوري ولوستله.

د استاد لیکنې ژبه، محاورې، اصطلاحات او ترکیبونه خپل دي. دی له ولس سره پاتې شوی دی. د ولس په ژبه پوهېږي. د ولس اخلاق او پوهه ورته معلومه ده. د طبیعت مطالعه یې کړې ده، خو پر دغه لوست مطالعې او اورېدو سربېره یې خپل ذهن او فکر هم په کار اچولی دی، پایله یې یوه رنګینه مفکوره ده. دده په لیکنه کې شخصي عقیده، علمي-ادبي قوت، استدلال او منطق څپې وهي. په خپل نثر کې دژوند معنا،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکلا، مفهوم او روح څرګندوي، په تخیلي او تصویري ځواک خپله خبره وړاندې کوي.

حسي کلمې: د استاد هڅه دا ده چې لوستونکي په یو څه بوخت او ذهن یې فعال او متحرک وساتي، نو د همدې موخې په پار په خپلې وینا کې حسي کلمې ډېرې کاروي، په تصویري ژبه غږېږي.

د حسي کلمو یو ارزښت دا دی چې موږ ته مانا د ښکلا او هنر په جامه کې وړاندې کوي.

د استاد د نثر یو کمال دا هم دی چې دی هڅه کوي، خپله خبره او وینا په لنډو او غوڅو غوڅو جملو کې وړاندې کړي، په لوی لاس جملې نه اوږدوي او نه د زړه خبره په مصنوعي خبرو او جملو کې کوي، ځکه خو وايي چې: ((کېدای شي چې نور کارونه په زور وچلېږي، مګر قلم نازکه شی دی، په ده چې زور راشي ماتېږي.))

دلته دی د قلم ارزښت د شمېرلو او رڼو لفظونو په یوه پاراګراف کې وړاندې کوي، د تورې او قلم خبره د هغه شخصیت څېره راڅرګندوي چې هغه هم لیکوال وي او هم تورزن، دا خبره د خوشال لپاره کلیشه شوې ده، ګرانه ده چې قلم او توره سره ملګري شي، د قلم او تورې پخلاینه استاد په خپل تفکر په څومره خوږ انداز کې وړاندې کوي.

قلم زور نه مني، قلم زنځیرونه شلوي، قلم د ټوپک ملا ماتوي، قلم د خبرو شی دی، خبرې انځوروي او ذهن تخنوي. د نورو د سترګو کسي پرې ګډوي، سترګو ته اوبه ورکوي، تورو ته ساه ورکوي، نو له قلم او قلموال سره چلن هره زمانه باید تعبیر او تفسیر کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((توره به خپل ځای کې دیکتاتوري ده او قلم په خپل ځای کې وړاندې والی، هغه وخت کېږي چې دا دواړه احترامانه اتفاق وکړي.))

دا د ننني زمانې نسل ته یو پیغام دی، توره په نره ګټي، خو د تورې د ساتلو هنر نه زده کوي، خادم د خپل ملت په مزاج پوه و، ځکه خو یې دا وینا له خولې راوویسته.

د شعر تعریف د خپل مفکر او شاعرانه ذهن له مخې داسې کوي چې شعر د خوند او کیف مجموعه ګڼي، خوشال په ټولو معناوو سره شاعر ګڼي، خو رحمان بابا ته د شاعر نه پورته مقام په سترګه ګوري، دغه او دې ته ورته خبرې د استاد ذهن پراخوالی، تفکر او د خبرو روح څرګندوي.

خادم یو سترګور نقاد دی، له چا یې سترګه نه سوځي، خو د لفظونو جادوګر دی، دی په ادبي او تصویري ژبه پوهېږي، یو شی وچ په وچه نه وړاندې کوي، خبره ښکاره او بربنډه نه کوي، خبره په پرده کې نغاړي، خو خپل جرات ساتي، دلته دده تصویري ژبه هم څرګندېږي، وایي:

((خوشال په ټوله معنایو سره شاعر دی، ولې رحمان د شاعر نه پورته مقام لري.))

خوشال ته قایل دی او لکه زموږ ادیبان او شعر پېژنددونکي چې وایي خوشال خان شاعر دی، خو د رحمان بابا نوم ته بیا د شعر له سترګیو ډېر قایل نه دي، دا خبره اوس څوک په ولس کې نه شي کولای چې رحمان بابا کمزوری دی، ان تر دې چې د ادب نقادان هم د رحمان بابا د منظوم کلام په باب دا خبره په جرات نه کوي چې د خوشال په پرتله یې په منظومه وینا کې شعري ارزښتونه او ښګڼې تتې دي.

خادم دا خبره لوڅه او بربنډه نه کوي چې رحمان شاعر نه دی او خوشال بابا شاعر دی، همدا مفهوم او مانا د ادب په ژبه کوي. رحمان بابا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته په یوه بل څه قایلېږي، دا چې له شاعر نه پورته مقام څه دی، د رحمان بابا په څېر شاعر یو روحانیت لري، عاطفي رنګ یې پر نورو رنګونو غالب وي، له همدې امله په ټولنه کې یو اعزاز او درنښت لري.

به یوه نثر کې دی تیره او ښیښه په خبرو راولي او یو له بله سره خبرې اترې کوي، د دوی دواړو تر منځ خبرې یوه شاعرانه فضا رامنځته کوي.

د استاد د نثر یوه بله ښېګڼه داده چې دی د هر علت لپاره معلول او د هر دال لپاره یو مدلول کاروي.

په شاعرانه کلام کې یوه ښکلا دا ده چې شاعر د خپلې ادعا لپاره یو دلیل او ثبوت راوړي، استاد هم د خپلې خبرې لپاره یو هنري منطق کاروي، هڅه کوي چې د کلام د خوږلنی په برخه کې متناسبې کلمې ډېرې وکاروي، (د ګودر پېژندل، نیکي او سړیتوب) هغه لنډې ویناوې دي چې په رڼو ملغلرو کې د یوې پراخې دنیا تصویر جوړوي، د ژوند لپاره د علم، شعر او سیاست تعریف کوي، وایي:

((علم اکتشاف! شعر احساس! او سیاست کول دي، عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي.

عالم ګوري، شاعر خاندي او ژاړي او سیاستدان لوبې کوي، علم د مغز، شعر د زړه او سیاست د ګېډې او غړو پورې تعلق لري...)))

د استدلال ځواک: د استاد د نثر یوه بله ځانګړنه دا ده چې دی د خپل تحلیل او نظر د پخلي لپاره بېلابېل روایات راوړي، د خپلې ټولنې او ولس خبرې را اخلي، په دې نظر دی چې له سوچه پرته باید پر یوه چا د ښو او بدو اطلاق ونه شي، د ښه سړیتوب لپاره هم دا معیار ټاکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه څوک چې په خپل مسلک کې ماهر او ژمن وي ټولنې ته ګټه رسوي، دا لوړ ځای لري.

دده نثر د ژوند د فلسفې یو رنګین تعبیر او تفسیر دی، په دې نثرونو کې د ولس ځوان نسل روزنه، وطن پالنه، ملت پالنه، دین پالنه او بشر پالنه په ترتیب نغښتي، د فکر او نظر د دایرې د پراخولو توصیه کوي، د یوه مفکر له لیده غږېږي، په (زه) کې ځان نه قیدوي، خلکو ته غوږ نیسي، خپلې خبرې ته د منطق اوبه ورکوي.

په دې برخه کې یوه ځانګړنه دا ده چې دی یوه واحده مانا په خپل شاعرانه استعداد په بېلابېلو بڼو او لارو داسې رسوي، چې تر منځ یې اړیکه تخییلي او تعقلي وي، یعنې هم د بیان او هم د معاني علم پالي.

په دې ټولګه کې دی د یوه افغان له لیده غږېږي.

موسیقي: د استاد خادم په منثور شعر کې د لفظي موسیقیت او د معنا د بشپړولو لپاره د منظوم شعر په څېر کله نا کله یوه نیمه جمله یا فقره تکرارېږي، لکه واخلې، په (طلسمي ښار) کې (بېرته شه د خدای په فضل) همدا موزونه وینا د نثري وینا معنوي لفظي ښکلا ساتي.

که دا جمله لرې شي، نو بیا به په دغه منثوره شاعرانه ټوټه کې هغه خوند او کیف نه وي.

شاعرانه نثر د منطق له مخې هغه نثر ته وایه شي چې شعري ځانګړنې او ارزښتونه په کې وي، شعر د خبرو هنر دی، مخیل کلام دی او د فکر و خیال عاطفي تړون دی، دې ته یې ورته نور تعریفونه هم شوي دي، په شعر کې بنسټي توکي خیال، عاطفه، فکر او اهنګ دی. په هره وینا کې چې دغه توکي موجود وي، هغه شعر نومېږي، یوه ادبي یا

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعرانه لیکنه له نورو لیکنو سره دا توپیر لري چې شاعرانه یا ادبي لیکنه تخیل پاروونکې وي، پر لوستونکي یا اورېدونکي اغېز کوي او د هغه احساسات، عواطف او تخییل راپاروي، د استاد خادم په دغو نثرونو کې همدغه ځانګړنې موجودې دي، همدغه ښېګڼې په کې تر سترګو او غوږ کېږي، نو ویلای شو چې د استاد نثر یو شاعرانه نثر دی.

د استاد د ادبي نثر په باب ډېرې خبرې کېدای شي، دده هر نثر ځانته سپړنه غواړي، خو ښه خبره دا ده چې له دغه شاعرانه نثر نه خوند او پند واخلو، د استاد خادم په دغه ټولګه (رڼه چینه) کې زیاتره ادبي نثرونه ځای شوي دي، ادبي نثر (تشبیه، استعاده، کنایه، مجاز، پاراډاکس، سمبول، اسطوره او ... رغېدلی دی.)

ادبي یا هنري نثر یو ځانګړی موسیقیت او اهنګ هم لري، د لفظونو ترمنځ اوډون، تکرار او هماهنګي یې موسیقیت جوړوي.

استاد په شمېرلو لفظونو، پرېوللو جملو او لنډو لنډو پاراګرافونو کې خپله خبره کوي، دی غواړي چې خپله خبره د داسې غږونو په اهنګین مزي کې وپیي چې مخامخ لوری تر خپل اغېزې لاندې راولي او د هغه حواس او تخیل راوپاروي، ددې موخې لپاره د لفظونو په ترېښت کې استادانه چلند کوي.

هر لفظ ځانته اهنګ لري، د توریو د زیر و بم جګوالی او ټیټوالی، د غږونو تکرار، لفظي او معنوي تسلسل او اهنګین تړاو د نثر موسیقي جوړوي، د استاد په نثر کې دغه خوږلني زیاته وینو، د لفظونو او غږونو تکرار غوځې غوځې جملې او د کلام زیروبم دده د نثر موسیقي ده.

د ده د نثر په لفظي او معنوي کلمو او جملو کې داسې یو اغېز نغښتی چې لوستونکی ځان ته رابولي، دی نه وایي چې پانې رپېږي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه د پاڼې د رپېدو خبره عامه او عادي ده؛ بلکې دی له پاڼې سره د خاندي فعل يو ځای کوي. پاڼې خاندي، په دې شاعرانه ترکيب کې د پاڼې (پا) او د خاندي (خا) د غږونو يو اهنگي ترېنت دی او هم د خاندي فعل د پاڼو لفظ حسي کړی دی او خندا ته يې جسم ورکړی دی، ژبه يې له عادي حالته اړولې چې دغه حالت يې هم تصوير او هم موسيقي برابره کړې ده.

د استاد د نثر يوه خوږلني دا هم ده چې دی د ترکيبونو، فقرو، جملو او پاراگرافونو ترېنت د غږونو په منسجم تکرار سندريز کوي، استاد ليکي:

(ای خدايه زه يوازې يم!

زه پرېشانه او بې مرستې يم.

وړې وړې مرغۍ چې جوړه او سيلونه سيلونه گرځي ماته ژړا راځي.)

په دې نثر کې د (يم، ې، آ، ه) غږونو تکرار (وړې وړې او سيلونه سيلونه) لفظونو تکرار وينا سندريزه کړې ده چې دغه ښکلا يې د لوستونکي د زړه تارونه ترنگوي. دلته د استاد معنوي ځواک په تشبيهي جامه کې وړاندې شوی دی. دعا يې سندريزه او تشبيهي ده، (په زړه کې د وينې لارې کېدل) د ترحم خبره ده چې د دوو غواياٮو په جنگ سره زړه ته راځي، نو په دې نثر کې مفکوره، ترحم، يووالی او محبت دی، ټولنې ته دا درس ورکوي چې انساني ژوند په مينه او محبت پايي.

د موسيقيت بله خوږلني يې په دې کې ده چې دی په انځوريزه ژبه غږېږي، دا ژبه يې له فصاحت او بلاغت نه ډکه ده، په دې (زما زړه پاچ ټيکری و، چې د گل په بوټي غوړېدلی و، کوم وخت مې چې راغونډاوه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اغزو کې تار تار شو او په لاس رانغی) شاعرانه پاراګراف کې زړه او پاچ یوه تصویري ژبه او حالت رامنځته کړی دی. زړه یو چا ته ورکول او بېرته ترې اخیستل هماغه د پاچ او د اغزي تر منځ رابطه جوړول دي، دی دلته د خپلې خبرې لپاره حسي کلمې راوړي.

په بل ځای کې لیکي چې (مصنوعي خوشالي د پوکڼۍ غوندې چوي) لیکوال یا د قلم خاوند ته خبره رالنډوي او په لنډیز ورته وایي: ((د تروږمۍ د نیمې شپې په سکوت کې د غټو غټو ستورو نه ورهاغه پلو، د هغه وړو وړو سپرغیو په خفیفو اشارو کې ماته دا راز څرګندېږي، هلته وګورئ.))

د غبرونو تکرار یې د کلمو تر منځ معنوي تړښت په تصویري ژبه وړاندې کړی دی.

((... شپه په ټوکو او مسخرو او ساز و سرود اخر ته ورسېده، شمعې ددې مجلس د انحلال او خورېدو له غمه ټوله شپه په سرو سترګو وژړل، ستوري د لویې شپې په بیدارۍ او کتلو کتلو سترې شول او وار په وار لاړل، د افق په لمن کې یې ځانونه وغورځول، نازنینانې د خوب په شراب مخمورې شوې، ځینې یوه یوه ځانګې وانګې پرېوتې او ځینې لاړې کورو ته، ببوجانه یوازې په میدان پاتې شوه، سید کمال چې ببو جانې ته مخامخ ناست و او تمامه شپه یې د شمعې د ژړا هم اهنګي کړې او دننه دننه سوی و، اوس چې د سبا سترګې د مشرق له خوا سر راپورته کړی و او په یوه یوه جلوه یې د نورو ستورو سره خبره کولې، په ورو ورو د ببوجانې خوا ته ور وړاندې شو او په زنانه لهجه یې ورته وویل: (خورې، څه چې موږ هم کور ته ځو)، دواړه راروان شول، سید کمال له سره پوړنۍ وغورځاوه او خپل چنګ چنګ برېتونه یې ښکاره کړل...))

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثري ټوټه کې د (س، ش او ... غږونو تکرار او همدارنګه د یو شمېر نومونو او فعلونو بیا بیا تکرار د جملو تر منځ یو اهنګین تړون رامنځته کړی او تصویر یې لا ښکلی کړی دی.

((... په خبرو خبرو... له مجلسه لاړل، د سیند غاړې ته ورسېدل، د سیند پر غاړه په یوه لویه تیږه سید کمال او ببوجانه دواړه مخامخ سره دوه په دوه کېناستل.

د اسمان ستوري د سیند په اوبو کې ځلېدل، په دې ځای کې یې ددې دوه سترګو څخه چې غړېدې، نورې غړېدلې سترګې نه وې، د سبا سترګه وار په وار رانږدې کېده او په غېږ غېږو یې دې مینو ته کتل.

سید کمال ببوجانې ته وویل، ببو جانې، ته خبر کوه او زه به درته ګورم، دا راز او نیاز د هغې پورې و، چې څو ملا الله اکبر وکړ او سپینوالی په افق کې خپور شو، اوس دا دواړه مین نیمریي او نیمه خوا بېل شول.

کوم وخت چې دوی دواړه راوتل، یوې زړې ښځې چې هغه وخت ویښه وه، دوی یې لیدلي او څارلي وو، سبا یې دا زړه چغول ګره په منډه لاړه او د ببو مشر ورور ته یې واقعه وویله، مشر ورور کشرانو څلور وروڼو ته واقعه بیان کړه او هر کله چې دوی ددې دوه مینو په مینه څه د بدو اشتباه نه لرله، نو تجویز یې دا وکړ، چې ببو جانه دې په مېړه شي...))

په دویمه ټوټه کې د خبرو خبرو؛ نري نري؛ د (س، ش او یو شمېر نورو تورو) تکرار او همدارنګه د سید کمال او ببوجانې مخامېدو او یو د بل حالت څرګندول ددې نثري ټوټې موسیقي او تصویر لا رنګین کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لفظي ښېګڼې: استاد په نثر کې یو پښتون ملا دی، کله پرې عربي دومره زوروره شي چې د یوه ویي ښلابېلو بڼې وړاندې کوي، هغه بڼه زیاته کاروي چې لوستي پښتانه یې هم ډېر نه کاروي او زما په څېر خو ترې ځینې ناخبره دي، خو کله داسې هم شي چې د کلیو او بانډو شډله ژبه کاروي، دا نو هغه خادم دی چې کلي ته یې تګ راتګ زیات دی او له کلیوالو اوري، خپله هم یوه نیمه کلمه جوړوي.

د استاد په نثر کې لفظي یا بدیعي اړخونه ډېر بارز دي، دی د یوه شاعرانه ذهن په وړمو تصویر جوړوي، حرکت او هڅونه کوي، په تصویري جملو کې د زړه خبره او پیغام وړاندې کوي، لوستونکي له ځانه سره بیایي، د ژوند روح ورښیي، دی په وچه علمي او ګرامري ژبه مصنوعي خبرې نه کوي، بلکې د یوه شاعر په ژبه غږېږي او په هنري نثر کې ورته دا ارزښت لري چې څنګه پر لفظونو د ژوند ماهیت او حرکت وړاندې کړي: (پاڅئ سبا دی، وګورئ سترګه جګه راغلې ده) دلته دی غږ کوي، د غږ کولو فعل سر ته راوړي، (سبا دی) دومره په زړه پورې جمله نه ده، (سبا دی) جملې ته حرکت (پاڅئ) فعل ورکړی دی، د (پاڅئ) له غږ سره زموږ ذهن هغه چا ته ورګرځي چې د ژوند حرکت او خوځښت ته باید راوبلل شي، (سبا دی) د یوه حرکت سبب کېږي، ورپسې بیا (وګورئ) له (پاڅئ) سره همغږې کلمه ده چې د کلام موسیقي یې برابره کړې او هم یې (سترګه جګه راغلې ده) حالت ته د یوه چا پام ور اړولی، (سبا او سترګه جګه راغلې) له (پاڅئ او وګورئ) سره د ژوند د حرکت لپاره دي. دلته (سترګه) د لمر لپاره استعاره ده. همداسې خپله خبره په تصویري ژبه را اخلي: (اوه، دا څومره تیاره ده، څومره توره وریځ ده، په دې ټکنده غرمه کې دومره تیاره، ته به وایې چې د تروږمۍ ماښام دی!!!) دلته (څومره) استفهام (تیاره، توره) نوموړنه او همدارنګه (ټکنده غرمه، تروږمۍ او ماښام)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژوند ښلابښل هنرونه تفسیروي او په معنوي تسلسل سره هم د کلام موسیقي او هم یې لفظي او معنوي ښایست برابروي.

((اوه، دا څومره تیاره ده! څومره توره وریځ ده په دې تکنده غرمه کې دومره تیاره! ته به وایې چې د تروږمۍ ماښام دی!!!

د لمر خاته او لمر پرېواته له خوا تورې تورې غونډې غونډې وریځې! اوه څومره په سرعت حرکت کوي، رڼا هیڅ نشته!!!

اوهو، غرهار، ډزهار سړی به وایي ګوندې کوم لوی ښار بمبار کېږي! اوه، برېښناګانې، داسې ښکاري، لکه د اور متروکې! یا لکه اتشي ښیښې چې په کوم ځای ورول کېږي!

سخت حال دی، بده ورځ ده او اوضاح ډېره خرابه ده، ددې وریځې د شان سره باران، ږلۍ، تندر او سېلاب لازم برېښي!

آه د سېلاب مخه او دغه کلی! دا څوک دي؟ دا ولې داسې بېخبره دي؟ دلته هېڅوک خوځېدونکی نه ښکاري، اوازونه نه اورېدل کېږي؛ دا ولې؟ د خدای لپاره دوی ویده دي او که مړه؟!!

دغه دی سېلاب راځي، دغه یې مخه ده، ټوب به یوسي، آه په دوی کې به ماشومان وي، ښځې به وي، ښکلې ښکلې نازنینان به وي، د ارمانونو او ارزوګانو ډک زړونه به وي، ټول به یوسي، آه، برباد به شي!!!

هلئ ویښ یې کړئ، ورغږ کړئ چې څه چاره وکړي، دومره غفلت! دا غرمه او او دا دروند خوب!! آه، دا ټول ویده دي، دا ټول ویده دي؟!!!

فرض کړو چې څومره غرېږي، هغومره نه ورېږي، توره وېرول کوي او سپینه ورول کوي، څومره چې وایي هغومره نه خېژي، مګر بیا هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوړو غرونو خو باران کېږي! او ددې نتیجه سېلاب وي، هر کله چې وي، دا سېلاب به راشي او ټول به یوسي!!!

دا چې ((د سېلاب مخه چا نیولې ده، سیندونه چا بند کړي، بل ځای هم نشته او نه د تېښتې لار چې څه به وي)) بې همتي ده!

سېلاب خو د کلکو ګټانو او تړو سره لګېږي، مګر ډېره ترې کوي!

د انسان عزم، همت او اراده د زمانې د سېلاب مخه لا هم ګرځوي، پاتې لا د باران سېلاب! او اسمان تل د همتناکو د ارادې په موافق حرکت کوي!!!))

په دې نثري ټوټه کې په تصویري یا انځوریزه ژبه د یوه متحرک ژوند بېلابېل اړخونه څرګند شوي دي، د نثر په رنګینه پایله کې د سېلاب یوه کیسه کوي.

((... بېړۍ، په تلو کې ده، زوړ خوار خفه! او غمجن دی لیکن بېړۍ، والا خوشال او په خندا دی!

دا صورتونه څوک دي؟ زوړ ولې خفه دی؟ ښه نو! دی د دوی د جلا کېدو په خیال غړند دی؟ نه! دی غواړي چې که خدای وکړي زر تر زره دده د سترګو نه پټ شي او د دوی یاد هم دده د پاتې ژوندانه څخه د غلط توري غوندې لرې شي! ځکه چې دا هغه زړه غلوونکي شیان دي چې د زلمیتوب د نشې په ورځو کې هر وخت دده زړه نه چاپېره وو؛ دده په زړه یې پرده غوړولې وه، ده دا ګومان کاوه چې زما سترګې د حقیقت تصویرویني، څه چې وینم هغه هماغسې دي هم! ده د دنیا په رنګونو کې خپل زړه رنګ کړو او له دغه رنګ ورکولو څخه یې د ژوند په ښایست سره تعبیر وکاوه؛ دنیا د خوشالیو یوه سلسله جوړه کړه: لومړی د ښایست سبا خپل جعلي نور خپور کړ، بیا رڼا شوه، نو د عشرت ورېځ په فضا کې خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

چترۍ وغوړوله، وربځ ورکه شوه، بیا نو د مستۍ، رنګ د سرې زرغونې په شان په اسمان خپل ټال واچاوه؛ د ژوند ورځ په دغه ډول تېره شوه؛ اسمان شین شو چې وې لیده مابنام نږدې دی، نو ورځرګنده شوه چې دغه زړه غلوونکي شیونه په اصل کې د ځوانۍ تېر ایستنې وې چې وو یو څه او ښکارېدل بل څه! کله د زړه د مجلس رنګ و رونق په دوی سره و، طاقت، قوت، بډایي، عشرت، خودي، ازادي، ترقي، ښایست، مینهو علم او باور ددې ټولو پټ ښکاره شول!...))

په دې نثري ټوټو کې استاد شاعري کړې ده، دغه نثري ټوټې د منثور شعر لوړې بېلګې دي، ځکه له ژوند سره دده د خبرو انداز، هغه مخاطب کول، ژوند ته ژبه او جسم ورکول، د ژوند یو شاعرانه تعریف دی. (ای ژونده ته همدا وې؟ ده بیا سر وخوځاوه، ویې ویل: ته ټوکه یې او که نه! لیکن ځواني خو هرو مرو ټوکه ده.)

د استاد د نثر یوه بله ځانګړنه دا ده چې دی په کیسه یې بڼه خپل نظر وړاندې کوي، د ټولنې د یوې برخې وجود کې خپل تفکر وړاندې کوي: (زوړ باغوان)

((... دا ځل یې تسکوره ډېره پورته کړه او چې په پوره طاقت یې د یوه زوز په سته وار کړه، نو تسکوره یې په خاورو کې ډوبه پرېښوده او کړوپه ملا یې لږه سمه کړه.

ښۍ خپره یې د تسکورې په لاستي راچاپېره کړه، کیڼه منګوله یې پرې د پاسه کېښوده، سر یې لږ ګسې خوا ته واړاوه.

د لمر پلو ته یې وکاته چې په جړو وربځو کې پټ و او زېړ بخنو وړانګو یې د ورځیو د نریو نریو درزونو څخه اوږده تنابونه په ځمکه راخپرول او لکه چې په ده یې خندل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې خپلو سپينو وېښتو ته وكتل، نو دده هم وښكي څه لږ غونډې سره وتښتېدل.

او چې په كيڼ لاس يې د تندي خوله پاكه كړه، نو په ورو ورو يې وويل:

اخر مازيگر شو، زما ټوله ورځ د زوزانو په وهلو تېره شوه.

گلان به څه وخت كرم؟

ځمكه لا بنجره پاتې ده

دا يې وويل او بېرته لگيا شو، د زوزانو په وهلو، دده په زړه كې تېره شوه، زوزان ايستل خو هم كار دی، زه به خپله وظيفه سر ته ورسوم...))

دی په دې نثر كې د زاړه باغوان كره وړه، كردار يا كركټر په داسې تصويري ژبه وړاندې كوي، چې د ټولنې نبض او حالت ترې څرگندېږي، په ټولنه كې د يوه مسول شخص ارزښت ښيي، سكون او خوشالي د خدمت په جذبه كې وړاندې كوي.

د استاد په يوې بلې تصويري نثري ټوټه كې چې خوندور خوب نومېږي، د مور او ماشوم تر منځ خبرې اترې دي، ماشوم په ژبه غږېدل، د دوی تر منځ د مينې او عاطفې تړاو يو تصويري شعر دی، په دې شاعرانه نثر انسان خودي او ازادي داسې تمثيل شوې، لكه د ماشوم ژوند او خوب.

استاد په يوې بلې نثري ټوټه (وروستۍ ورځې) كې وايي: ((... زه پوهېږم هغه ورځ به راشي چې ددې دنيا نظاره ما لپاره تماشه شي او ژوند به زما په سترگو وروستنۍ پرده واچوي او غلی به رخصت شي!

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکن ستوری به هماغسې د شپې ځلېږي، سبا به هغه شان لمر راخېژي او ساعتونه به د دریاب د چپو غوندې د غم او ښادۍ حساب کوي او موجونه به وي!...))

په دې پاراګراف کې ژوند په خپله مرګ ته سپاري، دی په شاعرانه لهجه د مرګ خبره نه کوي، بلکې ژوند قاتل بولي، پرده اچول او غلی تګ د مرګ حالت دی.

د استاد په نثر کې موږ لکه وړاندې چې وویل حسې کلمې یو شاعرانه منظر کاږي، دی وایي: (هوا ساړه اسویلي کوي) دا جمله یو ځانګړی حالت ښیي، هوا مشخص شکل نه لري او د حواسو په واسطه یې ښه وړاندې کېږي، دا حواس هم د یوه شاعر حواس دي. ((... غوټۍ نه دي غوړېدلې، یوازې هوا ساړه اوسېلي کوي، نه ما د هغه صورت وکوت او نه مې د هغه اواز؛ واورېد! ما، تش د هغه دورو قدمونو اواز له هغه سرک څخه اورېدلی دی چې زما د کاله په مخکې دي! یوه لویه ورځ د فرض په غوړولو تېره شوه او ډېوه تر دغه وخته ونه لګېده؛ زه دې کور ته نه شم غوښتلی، زه د ده د وصال په ارزو ژوند کوم؛ لیکن دا ساعت تر اوسه نه دی راغلی!...))

تصویري ژبه: استاد خادم په دې برخه کې بیا د یوه استاد نثار په توګه خپل فکر او خیال کارولی دی. دده دغه نثرونه په بیاني ژبه نه؛ بلکې په بدیعي او تصویري ژبه وړاندې شوي دي، تر څنګ یې د ادبي نثر ټولې ښېګڼې او ښکلاوې هم ساتلې دي، یوازې یې فکر نه دی وړاندې کړی او نه یې یوازې د خیال پروا ساتلې ده. خیال او فکر دواړه یې په یوه اهنګین مزي پېیلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو لیکنو ته یې خیال خوند او فکر ژوند ګڼلی دی. له غره سره خبرې کوي، غره ته ژبه ورکوي، غر مخاطبوي، غر په خبرو راولي، په همدغو خبرو او تصویرولو سره دی خپل فکر پالي.

دی وايي: ((ای د خیبر غرونو! بس کړئ دا د بېلتانه وظیفه پرېږدئ، پرېږدئ چې د یوې مور او پلار زامن سره په دیدار ماړه شي، په یوه کور په یوه انګړ کې دننه تاسو د کوه قاف مثال څه له جوړ کړی دی؟

راټیټ شئ! او په خپله سینه لیار ورکړئ، هغه میندو ته چې زامن یې تاسو یو تر بله فنا کړي او هغو خویندو ته چې ورونه یې د هغه په بې ابۍ په خپلو سرونو اورونه بلوي.

بس کړئ! د مینانو او عاشقانو په منځ کې رقیبانه سیاست تر کومه...))

اوس په همدغه نثر کې کړئ، پرېږدئ، شئ او ورکړئ هماهنګې کلمې او د دغو کلمو تکرار او همدارنګه لنډې او غوڅې غوڅې جملې او شاعرانه ترکیبونه د نثر موسیقي برابروي.

په همدې اهنګ په نثر کې نور زیات فعلونه هم تکرار شوي دي، بله ښېګڼه په کې دا ده چې دی دخیبر غرونه ځانته مخاطبوي، د بېلتانه پړه پرې وراچوي، له دغې پړې نه دده موخه یو سیاسي غرض دی، ده هغه غرض په بیاني ژبه نه؛ بلکې په تصویري یا ادبي ژبه وړاندې کړی دی.

دې ته ورته نورې نثري بېلګې هم لولو، په دې ټولګه کې چې د منثور شعر او یا ادبي نثر نوم پرې ایښودل کېږي، زیاتره همداسې نثرونه راټول شوي دي، معیار هم ورته همدا په پام کې نیول شوی چې دا نثرونه به د خادم له هغو نثرونو چې یوازې او یوازې په معني رنګ رنګېدلي یا یې مانا پر رنګینۍ زوروره وي، توپیر ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسې خو خادم په خپل ژوند کې ډېرې زياتې ليکنې کړي، خو دلته موږ له هغو نورو خبري او ژورناليستيکو، سياسي او... ليکنو تېر شو، يوازې مو دده همدغه شاعرانه خبرې او د ژور فکر تحليلي ليکنې چې ادبي مالګه هم لري، راواخيستې.

د خادم صيب په دغو نثرونو کې يو کمال دا دی چې کيسه يې طرحې وړاندې کوي او لوستونکي ته تلوسه په کې رانغاړي، همدارنګه خپله خبره د کيسې يا نکل په بڼه راسپړي او يوه لنډه، ګنډه او شاعرانه پايله يې راوباسي.

دغه ښېګڼې موږ په (نوی اکتشاف، نوې لياره او...) کې لولو.

د نثر بله ښېګڼه يې دا ده چې تصويري جملې را اخلي، دغه تصويري جملې دده د خيال زېږنده دي، بېلګه يې (زما زړه داسې دی، لکه د سبا باد چې په لاله زار ګډ وي)

د استاد کمال په دې کې دی چې تصويري ژبه په لوی لاس مصنوعي کوي نه، طبيعي هنر يې به مصنوعي وزرونو نه الوځي، بلکې طبيعي مناظر په طبيعي او تصويري ژبه وړاندې کوي، په لوی لاس د خيال په وزرونو نه الوځي. دلته يې يو څو بېلګې راوړو چې يوه طبيعي منظره يې په ډېرو طبيعي لفظونو او تصويري ژبه کې وړاندې کړې چې هم خوند او هم رنګ وېشي.

((مازيګر لمر په غر غړه دی، د انګړ په منځ کې د ګلانو د کياريو په غاړه وړوکی ماشوم په لوبو بوخت دی، په لمن کې خاورې اخلي له يوه ځايه يې بل ته وړي او هلته غونډوي!

مور د کاله په کار اخته ده، په ډېره بيړه لګيا ده کالي کوندي سنبالوي، ځکه چې ماښام دی او وخت ناوخته دی، د کار په منځ کې يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې پام شي، نو غږ کړي چې (زړگیه) څه کوې؟ ماشوم په خپله نیمکله او خوږه ژبه وایي (دودی پکه کم!).

مور: څه کوې؟

ماشوم: دودی پکه کم، یانې ډوډی پخوم

مور د کاله په کار بوخته او ماشو م په خپلو لوبو بوخت دی، وړې وړې مرغۍ چې په کیاریو کې یې ټوپونه وهل خوشحاله خوشحاله او جلتې جلتې گرځېدې، یوه یوه والوته او ټولې خپلو بچیو او ځالو ته لاړې.

وخت تېرېږي، لمر ولوېد، له ښکته تیاره راپورته او د ځمکې په مخ راخوره شوه، د اسمان په شنه او نامحدوده فضا کې ځای په ځای ستوري راښکاره شول.

مور چې د کاله د بیړې نه خلاصه شوه، نو ځان سره یې وویل: آه! ماښام دی ژړغونې شوه، بچی مې هلته لوبې کړي، آه زما هېر شوی دی!!!

ورغله، څه گوري، ماشوم د خاورو نه وړې وړې او پلنې پلنې ډوپکۍ جوړې کړي دي، جږ پړ پروت دی، چې ستړی شوی دی، په خاورو کې یې سر ایښی دی او د خوب د قاصدانو لاس ته یې ځان سپارلی دی.

د ماښام په خړه تیاره کې مور د خپل ماشوم سر ته ولاړه ده، زړه یې د یو عالم ترحم او رقت نه ډک دی او چرت وړې ده.

هو د ژوندانه مثال همدا دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ په خپل ژوند کې همدغسې په خاورو لوبې کوو، په دغه لوبو اخته اوسو چې د مرګ دروند خوب په موږ خپله چپه راوړي او بل عالم ته مو بوځي.

مګر آه، څومره خوږې دي دا لوبې!

او څومره خوندور دی دا خوب چې په خپله خوښه او ازادۍ سره وي!!!))

ددې ترڅنګ یو بشپړ انځور هم وړاندې کوي، مکالمې او ډیالوګونه یې ډېر خواږه دي، دی نه وایي چې یو ماشوم خبرې کوي د ماشوم په ژبه د ماشوم له ذهنه غږېږي، دمور او ماشوم تر منځ عاطفه ښیي، د بشپړ انځور په برخه کې هغه بهترینه منثوره شاعرانه ټوټه ده چې موږ ته دشعر په ژبه فکر راکوي.

دلته تاسې وګورئ (مازیګر نمر به غړغړه دی) دی نه وایي چې لمر په لوېدو دی، ځکه لوېده کلمه د هر چا په خوله کې وي، خو غړغړه یو داسې انځور جوړوي، چې هم غږ لري، هم یو حالت وړاندې کوي او د لوېدو مانا ښندي.

په دغه نثر کې دی د یوه ماشوم ټول حرکات، هیلې او غوښتنې را اخلي، د مور مینه له ماشوم سره ښیي، د ماشوم په ژبه غږېږي، دا د نثر یوه ښېګڼه ده چې ته په هغه کې شخصیتونه او سبکونه څرګند کړې، د ماشوم نیمکۍ ژبه داسې راښیي (دودۍ پکه کم) که دی هېڅ ماشوم ونه وایي او همدا لفظونه وکاروي، نو د دغو لفظونو تر شا د ماشوم څېره انځورېږي.

ښه ماشوم په لوبو ستړی کېږي، باالاخره ((په خاورو کې یې سر ایښی دی او د خوب د قاصدانو لاس ته یې ځان سپارلی دی))

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته اوس دی نه وايي چې ماشوم ویده دی، ځکه هغه یوازې یوه بیاني او خبري جمله ګرځي، د خوب دقاصدانو لاس ته ځان سپارل تصویر او هنري جمله ده، دی د همدغې نثري ټوټې پایله راباسي او وايي ((هو د ژوندانه مثال همدا دی، موږ په خپل ژوند کې همدغسې په خاورو لوبې کوو، په دغو لوبو اخته اوسو چې د مرګ درونډ خوب په موږ خپل چپاو راوړي او بل عالم ته مو بوځي، مګر آه څومره خوږې دي دا لوبې او څومره خوندور دی دا خوب چې په خپله خوښه او ازادۍ سره وي.))

ددې نثر ډېر لفظ د پای په ټکو کې دا دی چې په وینه کار اوفعالیت او بیا خوب هلته خوندور بولي چې له ازادۍ سره وي.

دا یوه بېلګه وه چې موږ دلته وړاندې کړه،په دې تولګه کې همداسې نورې ډېرې بېلګې هم موږ لوستلای شو، زه نه غواړم چې نور د استاد خادم په شاعرانه وینا وغږېږم، دده د منثور شعر راسپړنه وخت او پوهه غواړي، همدومره ده چې لږ تر لږه ددې ټولګې (رڼه چینه) په تخنیکي اړخ یو څو جملې لیکم.

همدې نثر ته ورته خواږه موږ دده په یو شمېر نورو نثرونو، لکه د کوترو کور او ... کې هم موندلای شو، دا هغه نثرونه دي چې د فورم یاچوګاټ له مخې یې نثر بولو، خو د کیفیت له مخې د شعر خواږه او جوهر لري، نو دمنثور شعر ښې بېلګې یې ګڼلای شو.

د استاد مسجع نثر یا منثور نظم: استاد عادي نثر ترخنګ د مسجع نثر په لیکلو کې هم خپل قلم ازمیلی دی، هڅه یې کړې ده چې خپلې تصویري ژبې ته یو موسیقیت وروبښي، دده له انده د لفظونو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسیقیت او اهنگ کې پیغام او د ژوند تفسیر ډېر ښه وړاندې کېدای شي.

د مخامخ لوري د حواسو د پارونې لپاره اهنگینه تصویري ژبه تر عادي ژبې او وچو لفظونو غوره گڼي. ((...لوی افغانستان که کوچنی شوی وي، دا به ملي قصور نه وي،خو که جوړ نه شي او قهر به مو هم ورته سوړ نه شي.

ورورې او دوستي په حساب ده، دا مسئله د پښتو د مقدس کتاب ده، غریبي به ومنو او مرگ، خو نه د ټپسورۍ ساز و برگ، دا زه نه وایم، دا وایي افغان، هغه چې بولي یې پښتون مسلمان، هغه چې نا دار دی، خو دارا دی د ایمان.

استعمار او استثمار دواړه لعنت دی، مفت خوري له ټولو بد عادت دی، چل ول کول د شیطانانو خصلت دی، موږ ټگان نه یو او خوښ مو نه دي ټگان، لعنت شه په هر شیطان.

دلته په دې ملک کې سپرغۍ دي او لمبې، پټې په ایرو کې پرتې دي او ویدې، په دې غرونو کې اورتونونه دي.

سلام ای پامیر او سپین غره!

درناوی ای امو او خیبره!

درځار شم ای د تاترې او تیرا سره!

ای مارگلۍ او هراته!

ای گوادر او سواته!

ای د لوړو څوکو گوربته سلام!

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای لرغونیه غور او باختره احترام!))

استاد هڅه کوي چې په سمبولیکه ژبه هم وغږېږي، د یوه وفادار ملگري او سپي کیسه کوي. په دې نثر کې دی د خپلې ټولنې ټولنیز او سیاسي حالت وړاندې کوي.

د استاد دعلمي سفر یادښتونه او یوه سفرنامه: په دې ټولگه کې داستاد یو شمېر تحلیلي لیکنې هم ځای شوې دي. په دغو تحلیلي لیکنوکې ټولنیز، سیاسي او کولتوري مسایل نغښتي دي.

په دې لیکنو کې داستاد لوی کمال او هنر دا دی چې ده ټولنه، خلک او بېلابېلو خواووې مطالعه کړي، اورېدلي او لیدلي یې دي، وروسته یې پر خپلو مشاهدو ذهني فعالیت ترسره کړی دی، تر ذهني فعالیته وروسته یې دغه مشاهدې د خپلې مفکورې او نظر په لوښي کې د لفظونو په اهنگین اوډون وړاندې کړې دي، په دې لیکنو کې د استاد ذکاوت، نظر او پخه علمي مطالعه او ادبي ځواک له ورایه ښکاري، د ده د دغو لیکنو پله هم درنه ده.

د استاد کیسه یي نثر: استاد یو شمېر تخیلي، رومانتیکې او فولکلوري کیسې هم لیکلې دي، په دغو کیسو کې یې طبعي منظرې او رومانتیک اړخونه څرگند دي. خپله مفکوره یاتحلیل په لومړیو او یا په اخر کې راوړي، د خپلې خبرې دپخلي دزبات اوخوړلنۍ لپاره یوه کیسه یا نکل کوي، عجیبه دا ده چې دده د کیسو کرکټرونه په تېره هغه چې په ټولنه کې منفي تصویر لري، هغه مثبت انځور شوي دي، لکه درواخلې د سید کمال او ببوجانې په رومانتیکه کیسه کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ټولګې په هنري نثري برخه کې دده یو شمېر داسې کیسه یيې نثرونه هم ځای شوي دي چې د لنډو کیسو غوښتنې بشپړوي)). (۲۳: و-ظ)

۲۰- اسدالله غضنفر: اسدالله غضنفر د هېواد له نامتو لیکوالو، کیسه لیکونکو او کره کتونکو څخه دی، ده د نثر پر جوړښت او هنري خواوو ډېرې لیکنې کړې دي، غضنفر د استاد قیام الدین خادم (نوې رڼا) اثر کتلی او په یوه ځانګړې لیکنه کې یې د دغه اثر خصوصیات

ارزولي دي. دا لیکنه (له نوې رڼا څه راواخلو او څه راوانه خلو؟) تر نامه لاندې لیکل شوې ده. ښه به وي چې د استاد خادم له نثر سره د زیاتې اشنایی په خاطر یې درنو لوستونکو ته وړاندې کړو:

((د افغانستان د شلمې پېړۍ په ادبیاتو کې د مقالو یوه مهمه ټولګه د استاد قیام الدین خادم (نوې رڼا) ده. نوې رڼا په درېیم ځل په (۱۳۸۴ل) کال کې په لویه کچه په پنځه سوه شپږ دېرش مخونو کې چاپ شوې ده.

اووه څلوېښت کاله پخوا په (۱۳۴۰ل) کې د (نوې رڼا) په لومړي چاپ باندې په خپله مقدمه کې استاد خادم لیکلي دي چې: ما د خپلو تېرو څلوېښتو کالو له مقالو، کانفرانسونو، ادبي ټوټو، ځینې تحقیقي مضامینو او قصو څخه په کتابي صورت یوه داسې مجموعه تیاره کړه چې ادبي اوافادي اهمیت ولري او د پښتو نثر نمونه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې کتاب لویه برخه د مقالو ده. مقاله نثري ژانر دی. معمولاً لنډه وي، لکه لنډه کیسه. لنډه کیسه د یو چا په ټول ژوند رڼا نه اچوي، بلکې خاصو پېښو او د یو چا خاصو خویونو ته اشاره کوي. مقاله هم غالباً د موضوع له ځینو اړخونو راچورلي. په مقاله کې لیکوال معمولاً د یوې پېښې، موضوع یا مفکورې په اړه خپل نظر څرګندوي. ځینې مقالې د خاصو علمي او فني ساحو د کسانو لپاره لیکل کېږي، خو اکثره یې د عام لوستونکي لپاره وي او د لیکوال هڅه په کې دا وي چې صریحې، واضحې او جذابې خبرې وکړي چې په لوستونکي باندې خپله لیکنه ولولي.

له (کنفرانسونو) د استاد منظور هغه لیکنې ښکاري چې خلکو ته یې اورولې دي. دغسې ویناوې چې ولیکل شي، مقالې یې بللی شو او هغه څه ته چې استاد (تحقیقي مضامین) وایي هغه هم د مقالې د ژانر برخه ده.

مقاله د استدلال او معلوماتو په مټ لیکل کېږي، تخیيلي ژانر نه دی، خو ادبي یې د شعر په څېر ډېر ځله مجازي معناوې لري، د شعر غوندې یې لوی مقصد د احساس پارول دي او بیا هم د شعر غوندې د ژوند واقعي مسایلو ته واقعي حل لارې لټول خپل کار نه ګڼي. په ذکر شوې مقدمه کې د استاد خادم دا خبرې د هغه په ذهن کې د مقالې او ادبي ټوټې د توپیر څرګنوالی راښیي: زما د منثورو ادبي اثارو دوې مجموعې پخوا تر دې د نوي ادبیت پر خوا میلان ښودل شوی دی. مګر په نوې رڼا کې دا کوشش شوی دی چې د پښتو په نثر کې یو داسې اسلوب ایجاد کړی شي چې د ټولو علمي، فني او افاقي معلوماتو د افادې لپاره مساعد وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(قصه) هم چې په نوې رڼا کې یې څو مثاله شته، د تخیل یا تخییل او واقعیت مشترک پیداوار دی او د ادبي ټوټې په څېر یې له مقالې په اسانه بېلولای شو، خو که یوه لیکنه د قصې غوندې پلاټ ولري، مگر پېښه او موضع یې ټوله واقعي وي، هغه بیا کیسه نه بولو. په نوې رڼا کې ځینې لیکنې د قصو غوندې پلاټ لري، خو واقعي حوادث دي، لکه د وزیر محمد گل خان موند مرحوم په لاس د جنایت کارو د نیولو یوه حادثه چې د یو پولیسي ابتکار، تر عنوان لاندې لیکل شوې ده. دغسې لیکنې ادبي او هنري رپورټ بللی شو، خو ایا په خپله استاد به په نوې رڼا کې خپلو داسې لیکنو ته چې د کیسو غوندې مظبوط پلاټ لري، یا یې نه لري مگر واقع شوی حالت بیانوي، مثلاً:

د یوې خاطرې یا د سفر د مشاهدو (لکه د بحر اباد سمڅې) بیان یې په کې کړی دی، کوم نوم ورکاوه؟ زه بهتره بولم چې د (بحر اباد سمڅې) د یوه سفر راپورتاژ وبولم او په هغو ژانرونو کې یې شامل نه کړم چې استاد یې نومونه اخیستي دي.

په نوې رڼا کې دسوال و ځواب په بڼه یوه نیمه لیکنه هم شته چې واقعي هغې ته یې (لکه ایا د وطن مینه غریزي ده؟) رپورټ ویلی شو او خیالي هغې ته یې تر دې چې مقاله یې وبولو ممکن دمکالمې یا داسې بل نوم ورکول مناسب وي.

په دې کې شک نه شته چې مقاله ډېر مهم ژانر دی، مگر په دې کې هم شته نه شته چې دې ته که هر شکل اوتعریف وټاکې، دا په کې نه ایسارېږي. همدا وجه ده چې د ژانر په توگه په مقالې باندې ډېرې لږې خبرې کوو، خو په دې کې موږ تاوان کړی دی، مقاله د فکر د لېږدولو ډېر مهم او ممکن تر ټولو مهم ژانر وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد خادم ليکنې هم ددې پخواني ميراث له اثراتو پوره پاکې نه دي، د مثال لپاره د نوې رڼا د ادب او حيات په نوم مقالې داجملې ولولئ:

((په ايټم کې له هستې نه چاپېره الکترونونه او په افلاکو کې اقمار له شمسه او بيا شمس له خپلو ټولو اقمارو سره ديو بل شمس نه گرد چاپېره گرځي او مرکز د جاذبې په قوت سره خپله سلسله ساتي. هلته هېڅ زورور کمزوری نه خوري او نه يې هلاکت ته ورکوي، بلکې که احياناً داسلسله خطا شي، نو هلاکت او تباهي طاري کېږي، نو ايا انسان له دې نظامه کوم وتلی شی دی چې دلته به اجتماعي مرکز چې شاه وي، که حکومت، بې له تنظيم او ادارې نه بله خوا ته چې تخريب ته منجر کېږي، نيسي؟ او که دا ليار ونيول شي، نو د کايناتو د دغه حاوي قانون نه به پرته بله نتيجه ورکاندي؟ بلکې د کايناتو نظام د ارتقا او تکامل خوا ته هدايت او رهبري کوي، نه د تخريب اوتباهي لور ته.))

استاد خادم په خپلو ځينو جدي مقالو کې هم له تشبيهي استدلاله استفاده کړې ده.

۱- په تشبيه باندې د واقعيت گومان کول: په خيال باندې د واقعيت گومان کول دي. په خيال باندې د واقعيت گومان ضرور نه دي چې خامخا د تشبيه په اساس وي. نور ډولونه هم لرلای شي. استاد خادم (د شهاب الدين غوري سيرت) په نوم مقاله کې ليکي: ((د دېنه پس په دويم کال ناڅاپه سلطان له غزني نه روان شو، يو نيم لک پښتانه، ترک او تاجيک لښکر ورسره وو، دا لښکر چې پېښور ته ورسېد، نو دلته دېره شو. هېڅوک نه پوهېدل چې سلطان څه اراده لري او دوی چېرته ځي. اخر يو زوړ سپاهي زړه کلک کړ، سلطان ته راغی، ويې ويل: اعلحضرتا، ستاسو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اراده څه ده؟ او ددې لښکر مقصد څه دی؟ سلطان په موثره لهجه ورته وویل...)) دلته مونږ وینو چې واقعیت او تخییل سره ګډ شوي دي. په تاریخي ناولونو کې تاریخ هم وي، خو څرنګه چې لیکوال تاریخ نه، بلکې ناول لیکي، نو د خپلې لیکنې د اغېز د زیاتولو لپاره بلا خیالي جزییات ورسره یو ځای کوي. خو یوه مقاله چې دتاریخ او واقعیت په نوم ثبتوو، هلته بیا تخییل که ښکلا هم پیدا کوي، د لیکنې اهمیت کموي. د استاد په لیکنو کې یو نیم بل ځای هم دخیال او واقعیت دغسې ګډول وینو.

۲- بې طرفه سبک: د (شېر شاه سوري اخلاق) په نوم مقاله کې لولو: ((... له دغه مینځه یو نفر پښتون چې یوسف خېل یې باله او په خان خانان ملقب و، کابل ته په بابر پسې لاړ او مغول بابر پادشاه ته یې په سلطان ابراهیم لودي باندې د یرغل کولو لارې چارې وروښودې او ترغیب یې ورکړ چې څو د دغه کورني نفاق او ملي خیانت په نتیجه کې د سلطان بهلول لودي نمسی او د سلطان سکندر لودي زوی، سلطان ابراهیم لودي د پاني پت په میدان کې په ډېره ځوانمردۍ او مېړانه دمغلو سره په جنګ کې په شهادت ورسېد.))

ایا که بابر په دې جګړه کې وژل شوی وای، بیا به هم لیکوال ورته لیکلي و چې په مېړانه شهید شو؟ په دې کې شک نه شته چې تاریخ ډېر ځله د زورورو ملاتړ کړی او بلکې د زورورو په خوښه لیکل شوی دی، نو کله چې د مغلوب لوري لیکوال ته قلم په ګوتو ورغلی، د تاریخ د بې انصافۍ د ازالې لپاره یې د مغلوب ننګه کړې ده، مګر له بې انصافۍ سره ورته مقابله پخوانۍ بې انصافي نه ختموي، بلکې صرف یوه نوې بې انصافي زېږوي او بله دا چې که غواړو تاریخ زموږ خلکو ته خیر ورسوي، نو دلیکلو په وخت یې باید خپلې ملي، نظریاتي، منطقوي، یا نورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواخوږۍ هېرې کړو. یوازې په علم او تاریخ کې نه بلکې ان په بلکل تبلیغاتي لیکنو کې هم د سبک بې طرفي په ګته ده.

۳- د تېرو زمانو له خلکود خپلې زمانې دخلکو د ارزښتونو توقع لرل: په همدې پاسني مثال کې یوسف خېل په ملي خیانت تورن شوی دی، خو ایا په هغه زمانه کې د ملي خیانت هغه مفهوم وو، لکه اوس چې شته؟ د استاد په لیکنه کې د افغانستان د ځینو نورو لیکوالو په څېر کله کله د تېرو زمانو د خلکو کړنې د اوسنیو ارزښتونو په تله تلل کېږي او یا پخوانیو خلکو ته اوسني ارزښتونه منسوبېږي.

۴- په نوې رڼا کې (د غزني ساحه) په نوم مقاله داسې پیل شوې ده: ((دغه ځمکه چې د امو او اباسین او پامیر او بحیره عرب په منځ کې پرته ده، د طبیعت او جغرافیایي وضعیت په لحاظ یو هویت او ځانته تشخص لري. دغه هېواد چې نن د افغانستان او پښتونخوا په نومو بېل یادېږي، په پخوانو اعصارو کې کله په اریانا او کله په پښتونخوا یاد شوی او نن ورته مونږ پښتیانا ویلی شو.

دا ځمکه یوه جګه سطحه ده چې داسې لوړو غرونو، اوچتو څوکو احاطه کړې ده چې تېرېدل ورنه په اسانۍ سره ممکن نه دي...))

لیکوال اصلي موضوع ته چې دغزني ساحه ده، ډېر وروسته راځي.

۵- د غزني د ساحې په مقاله کې یو ځای لولو: ((د غزني د ښار نه مخامخ د کندهار په لور د سړک دواړو غاړو ته یو څو کلي دي. دلته عنایت الله خان او د مهجور ډله زموږ اشنایان دي. حاکم عبدالوهاب د دغو کلیو سپین ږیری دی. دلته ځینې خلک په دې خبره سخت ټینګ دي چې مونږ خلج یوو.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مقالې یو لیکوال ممکن دغسې خصوصي موارد د مطلب د وضوح، د تصویري کولو او یا لوستونکي ته د زړه ورګډولو اود صمیمي حالت د پیدا کولو په خاطر ذکر کړي، خو که دغه کار د لیکنې د انسجام د ړنګېدو په بیه وي، بیا نو تاوان پېښوي. مقالې له لویه سره په جدي او غیر جدي ډولونو وېشل کېږي. لوستونکی د یوې مقالې د لومړیو جملو په لوستلو سره پرېکړه کوي چې له څومره جدي یا غیر جدي متن سره مخامخ دی. د غزني په اړه د مقالې پیل د پوره جدي او بلکل غیر شخصي طرز احساس راکوي، خو پاسنۍ خبرې بیا زموږ له لومړي احساس سره اړخ نه لګوي. دنوې رڼا په ځینو مقالو کې دغه ناهماهنګي شته.

٦- شاعرانه تاکید: د شعر ژبه د مبالغې ژبه ده، خو مقاله که ان د تشو تبلیغاتو لپاره هم لیکل کېږي، د مبالغې په وجه تاوان کوي، استاد په یوه نیمه مقاله کې له شاعرانه تاکیده کار اخلي چې د لیکنې د معنا قوت ته تاوان رسوي.په(ادب او حیات) نومې مقاله کې لولو: ((زماپه فکر په وروستیو قرنونو کې دپښتنو ناکامي د حیات په ساحه کې فقط او فقط دې ته راجع ده چې زموږ د مشرانو عمل له ادبه خالي وو...)) استاد دلته د ادب په اهمیت شاعرانه تاکید کړی دی.

٧- د موضوعاتو تداخل: د استاد په ځینو مقالو کې د موضوع وحدت ته پام نه دی شوی، کله کله خو ان په یوه جمله کې هم وحدت نه وي. مثلاً: (د ګردېز جغرافیه) په نوم مقاله کې لولو: (خلاصه دا چې ګردېز مهم مرکز اوله کابله ډېر پورته او یخ دی.) دا جمله د مقالې د تېرو کرښو خلاصه نه، بلکې د تیت و پرک خبرو مجموعه ده.

٨- د کلمو د اصلي شکل او معنا تصور: د نوې رڼا لیکوال دشلمې پېړۍ د افغانستان د ځینو نورو لیکوالو غوندې د کلمو د اصلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکل او معنا په اړه خپل تصورات لري او کله کله خو د همدې شخصي اتمولوژي او فقه الغت په مټ تاریخ او واقعیتونه تفسیروي. د غزني د ساحې په نوم ذکر شوې مقاله کې یو ځای لولو: ((ډېر کرته به زما خاطرې ته راتله چې مقور څه معنا؟ مګر کوم وخت چې زه مقور ته لاړم او د دغه ځای وضعیت مې په یو عام نظر مطالعه کړ، نو پوه شوم چې دا ځمکه یوه چراګاه ده، په دې ځای باندې د کوچیانو او مالدارو د کډو د تګ لاره ده. دا خلک به په اوړي د غور ایلبندو ته تلل او ژمی به د اباسین غاړو ته کوزېدل.

کوچیان په خپل حرکت کې معلوم ځایونه لري چې هلته اړوي، دغه ځای ته مېنه او کور وایي، نو مقور د مکور، موږ کور او زموږ کور په لاره مقور شوی دی، د مکور په لاره سړی جاغوري ته ځي چې په اصل کې جای غوري یعنې د غوریانو ځای دی او د دې نه معلومېږي چې په دې ځای کې د غوریانو حکومت او دارالسلطنه تېره شوې ده.))

د کلمو د اصلی شک د تصورولو په مټ د تاریخ بیان د افغانستان د شلمې پېړۍ په څېړنه او لیکوالۍ کې نور ګڼ مثالونه هم لري.

د استاد خادم په ادبي میراث کې غور موږ ته ډېر څه رازده کولی شي. د استاد نوې رڼا یوازې د خپل وخت لپاره نوې نه وه، د اوسنو لپاره هم د لارې د یو مشال حیثیت لري، په دې ټولګه کې د عالي فکرونو خزانې او د ښې لیکوالۍ ګڼې باریکۍ پیدا کولای شو. زما په خیال ځینې هغه مهم ټکي چې موږ یې باید په نوې رڼا کې له استاده زده کړو او په هغو کې د استاد پیروي وکړو، دا دي:

۱- **په افعالو کې تنوع:** اسم او فعل د جملې اصلي اجزا دي. جمله بې ستاینومه او بې قیده راتلای شي، مګر بې اسمه او بې فعله نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړېږي. کله چې وایم: راغی! که څه هم په دې جمله کې د چا نوم نه دی اخیستل شوی، خو د نوم مفهوم په کې شته. دلته یو چاته اشاره شوې ده، که چا ته په کې اشاره نه وای، بیا نو خبره نامفهومه وه.

په ژبه کې اسمونه بې شمېره وي، خو فعلونه خورا محدود وي او په دې محدودو کې هم ځینې افعال ډېر تکرارېږي او یا خو که د ډېر تکرار د مخنیوي امکان موجود هم وي، لیکونکي د لټون له زحمته د ځان د بچولو په خاطر یوازې هغه افعال استعمالوي چې سمدستي وریادېږي. همدا وجه ده چې د معنا د دقت او د بدرنګ تکرار د مخنیوي لپاره په افعالو کې تنوع له لیکواله پوره زیار غواړي. موږ په دې برخه کې له استاده ډېر څه زده کولای شو.

استاد لیکي: ((ځینو خلکو ته باغباني خوند ورکوي، ځینو نورو ته مالیاري کول او ګلونه کرل او پالل مزه ورکوي او ځینې خلک داسې هم شته چې هغوی ته د خلکو پالل، ساتل او لویول د خوشالۍ باعث وي.)) د نوې رڼا د درېیم چاپ ۱۹۷مخ.

دا متن که بې تجربې لیکونکي لیکلای، نو شاید په درې واړو جملو کې یې یو فعل تکرار کړی وای.

یو بل مثال: ((د فرد او اجتماع حوایج او ضروریات یو تر بله سره فرق کوي، که نه؟ د فرد او جماعت روح سره تفاوت لري او که نه؟ د فرد او ډلې د پاره اصول او قوانین یو دي او که بېل بېل؟)) ۱۹۴ مخ

د استاد خادم په نثرونو کې دا رنګه ډېرې بېلګې وینو چې افعال د نثر د روانۍ، د موسیقي د قوت او د معنا د دقت درې واړه مقصدونه ترسره کوي. دلته که مثلاً د لومړۍ جملې فعل تکرار کړو، په معنا کې فرق نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راځي خو نثر به بې خونده شي او که د دغو مترادفو فعلونو ځایونه هم سره بدل کړو، د کلام رواني، موسیقي او د معنا رسایي به ورسره کمه شي.

استاد په خپله یوه مقاله کې چې دملګرو ملتونو د تاسیس د لسم کال په مناسبت یې کښلې، لیکلي دي: ((د ملګرو ملتو ټولنې وکولی شول چې د اروپا د جنګ د پېښېدو مخه ونیسي. په کوریا کې جګړه محدوده او په متارکه یې بدله کاندي. د هند-چین جګړه بس او ترک کړي. د یونان، ایطالیا او شرقي اروپا په اورونو اوبه واچوي، دجرمني خبره د حل خواته نږدې کړي. د چین او فارموسا معضله کې د وساطت او صلحې لاسونه کار کوي. د کشمیر مسله غلې ده. ایران کې نن سبا ارامي ده. مصر، سوډان لږ و ډېر په ارام شول. دا خبرې د دنیا غټې غټې واقعې وې چې د ملګرو ملتو انجمن په کې موفق دی.)) ۱٦۲ او ۱٦۳ مخونه.

دلته وینو چې استاد د متنوع فعلونو په برکت د هغه وخت د نړۍ د بېلو بېلو ملکونو د امن و ثبات د وضعیت تر منځ ظریف توپیرونه راښودلي دي.

۲- نثر کې موسیقي: ځېړونکو پخواني نثرونه له لویه سره د مسجع او مرسل په دوو ډلو وېشلي دي. په تېره زمانه کې اکثرو لیکونکو د معنا رسولو ته دومره اهمیت نه ورکاوه، لکه د نثر هغه موسیقي ته چې د تسجیع په مټ پیدا کېدله،خو ځینو نورو لیکوالو د جملو تر داخلي قافیو او د کلمو تر مشترکې موسیقي د کلام معنا مهمه بلله. هغه لومړی تمایل د مسجع نثرونو او دا دویم تمایل د مرسل نثرونو له غوړېدو سره مرسته وکړه. زموږ په زمانه کې د مسجع نثرونو دود بې موده شو او ورسره ځینو ته د سجعې او د کلام د موسیقي نور صنعتونه بې ارزښه وایسېدل. حال دا چې د سجعې صنعتونه او د کلام د موسیقي نور صنعتونه که په طبیعي ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

راشي او د معنا په رسولو کې خنډ ونه گرځي، د کلام له ښکلا سره مرسته کوي. استاد خادم چې دیني علم لوستی او د بلاغت له پخوانۍ علمه خبر و، د نثر و نظم په ښکلا کې د لفظي بدیع په اهمیت پوه و. دی د شلمې پېړۍ په هغو لیکوالو کې شامل دی چې له لفظي بدیع یې خورا کامیابه استفاده کړې ده. مثال:

((ومې کاته، چې د اسمان دروازې او د ځمکې خزانې ماته ټولې بېرته دي، له هرې خوا دولتونه او نعمتونه راروان دي، یوه مې دوه کېږي او دوه مې لس کېږي او لس مې په سلو بدلېږي، بخت مې ویښ دی او چې په چپه یې اچوم راسته لوېږي.)) ۱۷۸ او ۱۷۹ مخونه.

دلته خزانې او دروازې، دولتونه او نعمتونه او یا مثلاً چپه و راسته له یو بل سره د موسیقي ارتباط لري چې دغسې موارد د تسجیع په صنعتونو کې مطالعه کېږي. یو بل مثال:

((په ټولنه کې متفاوت افراد او متعدد اشخاص موجود دي.)) ۲۵٦ مخ

په دې جمله کې د (افراد، اشخاص او موجود) تر منځ متوازي سجعې او په افراد او اشخاص کې د (ا) د اوږد واول شتون، د (متفاوت او متعدد) د لومړیو څپو یوشانوالی او دغه راز په یوه مشترک توري (میم) باندې د څو کلمو پیل، یو بل ته لاسونه ورکړي، په جمله کې یې استحکام او لفظي ښکلا پیدا کړې ده.

۳- کامیابه تصویري ژبه: مونږ دمخه د استدلال په کمزورۍ کې د تخییل خطر ته اشاره وکړه، خو تصویري ژبه د مطلب د واضح کولو، د محسوسولو او ښکلي کولو لویه وسیله ده. د استاد خادم په نثر کې د تصویري ژبې کامیاب مثالونه مومو. استاد د ننگرهار د اب و هوا په اړه لیکي: ((د کونړ او سپین غره دامنې داسې یخي دي چې اوړی هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې برېستن اغوستل کېږي، مگر د کابل د سیند غاړې دومره تودې دي چې ژمی هم څوک لمر ته نه شي ټینگېدای.)) ۹۹مخ

دلته یوازې د یخنۍ او تودوخې مفهوم نه لولو، بلکې یخې او تودې سیمې وینو، متل دی چې: شنیده کی بود مانند دیده.

استاد په یوه بله مقاله کې د سوري شېرشاه د نیکه ابراهیم خان سوري د وختونو د هندوستان د سیاسي وضعیت بیان د تصویري ژبې په مرسته په دومره رسا انداز کړی دی:

((دا هغه وخت وو چې د هندوستان د سیاست د سطرنج په تخته په کشمیر کې سلطان زین العابدین، ملتان کې سلطان یوسف، مالوه کې علاؤ الدین، جونپور کې سلطان ابراهیم، د سطرنج لوبې کولې او سلطان بهلول لودي په ټولو کې اوچت و.)) ۲۰۱ مخ

دغه جملې د سطرنج د خانو غوندې وېشل شوي، هندوستان او په هغه کې د سیاسیونو کشمکش او د دغه کشمکش شاته شخصي از وهوس په یوه وار او په وضوح سره رانبيي.

۴- سلاست و رواني: د استاد نثر په سلاست او رواني کې هم اوچت مقام لري. سلیس نثر هغه دی چې د ویلو په وخت مو ژبه تکلیف احساس نه کړي او روان يې ولولو. استاد لیکي: ((... په جهان کې داسې وحشي انسانان هم شته چې د بل غوښه خوري، غلام يې نیسي او د خپل مفاد د پاره يې داسې قربانوي، لکه باز چې مرغۍ نیسي او په مزه مزه يې خوري او د هغې په چغو او فریاد يې زړه نه سوزي. تاسې خپلو زړونو ته متوجه شئ، دغه کسان چې یوازې د جاه او جلال، عظمت او استبکار پسې گرځي او د دغه شي په حصول کې په روا او ناروا باندې اړ نه وي، خوشامندې کوي، دروغ وايي، دسیسه او چل جوړوي، خلک غولوي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیسې جمع کوي او ایمان او شرافت ورباندې خرڅوي، نور ازاروي او خپله خېټه یا د اولاد بدن غټوي یا خپلې ماڼۍ اوچتوي او د بل انسان،اهل وطن، همنوعه او ورور په حال یې زړه نه سوزي، هېڅکله د یتیم، یسیر، مظلوم او کونډې، غریب او مسافر په حال یې سترګې نه لمدېږي. خندا د غرض لپاره، خبرې د غرض لپاره، ورکړه راکړه د غرض لپاره، د پښتنو په اصطلاح بې مزده کار مې نه زده، چې مزد راکړې کار مې ښه زده، دا کسان چې پیر، استاد، پلار و مور، مشر و حقدار ورته د خپل غرض او مفاد په مقابل کې په کسیره نه ارزي او د ګونګټې غوندې خپل مردار غونډاري ټولوي او تل یې په همدغه جیفه نظر وي، که ډېر دولتمن شي او د ډېرو شتو او رتبو خاوندان شي او ناز او نعمت یې له کوره بېرون وخوټېږي، تاسو ورته انسان ویلی شئ؟)) ۲۷۰ او ۲۷۱ مخونه

په دې جملو کې داسې مترادفې یا غیر مترادفې کلمې اوعبارتونه شته چې که یې وروسته وړاندې کړئ د جملو معنا ورسره نه بدلېږي. تاسې دا کار وکړئ او بیا وګورئ چې ایا بیا هم متن روان ویل کېږي؟ مثلاً: که د (جاه و جلال) یا (عظمت او استبکار) د کلمو ځایونه سره بدل کړو، نو وینو چې کلام د اصلي حالت غوندې روان نه پاتېږي. استاد په خپلو اکثرو لیکنو کې د کلام سلاست او موسیقی ته پام کړی او ډېر ځله یې د کلمو مترادفات د دې لپاره راوړي چې د متن اهنګ، موسیقي او رواني ورباندې وساتي.

۵- خطابي کیفیت: د نوې رڼا لیکوال په داسې طرز نثر لیکي لکه چاته چې خبرې کوي، دې ځانګړنې د استاد په نثر کې د صمیمیت و صراحت خصوصیت زیات کړی دی او د ده لیکنو ته یې د یو ژوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان د خبرو کیفیت وربښلی دی. لکه څوک چې مخامخ درته ناست وي، بحث درسره کوي او د ساه گرمي يې احساسوې. استاد لیکي:

((تاسو پخپله فکر وکړئ که سړی ضرور یو فرضي او لزومي کار چې درجه يې له نورو نه مخکې وي، پرېږدي او په وروستي، متاخر او غیر مهم باندې مشغول شي، نو دا کار سره ددې چې بې ثمره به وي، مضر به گوندې نه وي؟ مثال وایم: اودس يې پرېښود او په لمانځه لگیا شو، ښه نو لمونځ يې وشو؟ او که وروسته اودس کوي، نو څله يې کوي؟ او دغه وخت چې په بې اودسه لمانځنه تېر شو، دا گوندې کوم ضرر نه و؟

د ژوندانه ټولې چارې همدغسې دي. که سړی د علم د تحصیل دپاره ماغزه بایلي یا گټلی دولت د شهرت د پاره په یو او بل، خبرو او ساعتېریو، هغه او دغه د ښې شپې د خوب په شان له لاسه وباسي، نو چې ویښ شي، زړه به يې په ډاگ ونه لگېږي؟)) ۷ مخ.

د استاد په نثر کې د مناظرې او مباحثې روحیه د هغوی د لیکنو د خطابې طرز یوه نتیجه بللی شو، تاسې په لاندې جملو کې هغه ژوندي حالت ته پام وکړئ چې د مباحثې د انداز په برکت پیدا شوی دی:

((اروپا، امریکا، روسیه، چین، هندوستان ټولو کې د ښځو حق منل شوی دی. اوس نو ممکنه ده چې زموږ خلک ووایي دا خلک خو ټول کافر دي او مونږ مسلمانان یو، نو زه ویلی شم چې عرب، ترک، ایران او پاکستان خو هم مسلمانان دي، وبه گورو چې د هغه ځای د ښځو او ځینو پسماندو ممالکو په حقونو کې فرق شته او که نه؟ په دې وخت کې زموږ ځینې خلک دا ویلی شي چې مونږ د نورو خلکو په تقلید او پیروۍ څه مجبور یوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ دين او مذهب چې څه وايي په هغې مکلف يوو. دلته خبره حقيقت ته نږدې کېږي. که دا خلک موږ سره په قران او شريعت فيصله کوي، موږ خوشاله يوو، اسلام ښځو ته د تعليم، تملک، کار و کسب، ميراث، نکاح، تجارت، حج، غزا، محکمې ته د حاضرېدو، دعوې، شهادت، جمعې ته د حاضرېدو، خطبه اورېدو حقوق ورکړي دي او موږ هم له دېنه څه زيات څه نه وايو او نه نوره دنيا له دېنه زيات څه حقوق ښځو ته ورکولی شي. د ستر په باب لمانځه کې لا هم مخ، قدمونه، لاسونه ښکار کېدل ممنوع نه دي او د نورو ځايونو لوڅول بېباکي ده. گومان کوم چې زموږ په جامعه کې به کوم معقول څوک د بېباکۍ طرفدار نه وي.)) ۵۵ مخ

د تخاطب کيفيت د استاد په نثر کې د سواليه جملو مقدار زيات کړی دی او ژوندۍ گړنۍ ژبې ته يې د نږدې کېدو په برکت د ده د نثر ژبه د ليکنۍ ژبې له کليشو خوندي کړې ده. د ده د جملو طرز لکه کب چې په اوبو کې وي، همېشه تازه احساسوو او دا ځکه چې د استاد د جمله بندۍ طرز ژوندی او بې تکلفه ژبې ته ښځي ورنږدې دی. د ده د مقالو په نثر کې د گړنۍ ژبې اصطلاحات، مثالونه او متکلم ته تر يوې خبرې پورې وريادې شوې خاطرې لولو. ځينو نورو ليکوالو هم کوشش کړی چې خپل نثر ژوندۍ گړنۍ ژبې ته نږدې کړي، خو دهغو د ځينو هڅه ناکامه ده، ځکه متل، اصطلاح يا د شفاهي ژبې بل توکی يې داسې را اخيستی وي، لکه څوک چې په لوی لاس په خپله ليکنه کې دغه توکي داخلوي، ما د استاد په نثر کې د شفاهي ژبې د مصنوعي استعمال هېڅ نښه ونه ليده.

٦- صراحت: مقاله چې معمولاً د ليکوال نظر څرگندوي، صريح نثر غواړي. که يو څوک په خپله خبره باور نه لري، يا د سپينې خبرې د کولو جرأت نه کوي، د هغه مجلس د چا نه خوښېږي، د مقالې ليکوال هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې صریح خبره نه کوي، لوستونکي ورنه ممکن خواتوري شي. مقاله لیکونکی خو په دې خاطر هم صریح نثر او واضح طرز ته اړتیا لري چې له تخصصي لیکنو پرته نورې مقالې د هر لوستونکي لپاره لیکل کېږي او د هرې سویې لوستونکی شاید په هغو خبرو پوه نه شي چې پوره واضح نه وي او هغه خبرې یې سترې کړي چې صراحت ورکې نه وي. د استاد خادم په څېر صریح اللهجه لیکوال شاید په افغانستان کې بل ډېر کم وي.
د مثال لپاره به د استاد یوه څلوریزه راوړم چې د نوې رڼا په کتاب کې یې دوه ځله په دوو بېلو مقالو کې راوړې ده. استاد فرمایي:

اول صـــــحت دی بیـــــا ثـــــروت دی
وروپســـــــې علـــــم و معرفـــــت دی
تـــر دې نـــه وروســته چـــې خطـــا نـــه وځـــې
لازم انســـان تـــه صـــحیح شـــهرت دی.

دغه څلوریزه که بل چا ویلی، نو دا امکان ډېر و چې د انسان په اول درجه ضروریاتو کې یې ثروت نه وای یاد کړی او که یې یادولی، نو دا بعیده وه چې تر علم یې وړاندې راوستی وای، شهرت یې هم شاید له لېسته ایستلی وای، ده به دا کار یا د اجتماعي تبلیغاتو تر اغېز لاندې کاوه، یا به یې خپل عزت په دې کې لیده چې ځان ډېر معنوي وښیي. خو خادم صاحب د خپل زړه د خبرې په کولو کې تر نورو اکثرو لیکوالو زړه‌ور دی او دې ځانګړنې د ده د نثر په محبوبیت کې لویه برخه لرلې ده.

که زه راولاړ شم، د سمندرونو د اوبو د جریان په اړه څېړنه وکړم او د دې څېړنې لپاره ډېر کتابونه وګورم دا به مې په افغانستان کې نادر تحقیق کړی وي. زما لوستونکي شاید ووایي چې لیکوال ډېر زحمت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایستلی، ډېر کتابونه یې پسې کتلي او د تحقیق حق یې ادا کړی دی. مګر دا هغه نتیجه وه چې ګټه یې ما ته ورسېده. ځینې لیکوال یوازې په خپل ځان او په خپل شهرت مېین وي، دوی غالباً داسې څه نه شي لیکلی چې د لوستونکي د ژوند، فکر یا مهارت په بهترۍ کې په کار راشي، خو هغه لیکوال چې له خپلو لوستونکو سره مینه لري، هغه غالباً داسې څه لیکي چې لوستونکي ته یې ګټه رسېږي. استاد خادم د هغو لیکوالو په ډله کې دی چې د ټولنې غم ورسره دی او اکثره وخت ددې لپاره لیکنه کوي چې فرد یا ټولنې ته خیر ورسوي.

د نوې رڼا د مقالو یوه لویه برخه د موضوع په لحاظ له اخلاقي فلسفې سره تعلق لري. استاد خادم د اخلاقي فلسفې په موضوعاتو کې هغه څه د بحث لپاره غوره کړي چې زموږ د ټولنې له اخلاقیاتو سره یې ارتباط دی. زموږ په دودیزه او پخوانۍ اخلاقي نظریه کې چې په کلاسیکو دېوانونو کې یې پوره ذکر راغلی دی، د فرد په ژغورنه خبرې کېږي، د ټولنې ژغورنې ته پام نه کېږي. استاد همدې کمزوري پاینټ ته پام شوی او په څو مقالو کې یې له بېلو بېلو اړخونو بحث ورباندې کړی دی. په یوه مقاله کې یې د اجتماعي اخلاقو په اهمیت باندې د تاکید لپاره د اسلام د دویم خلیفه دا کیسه راوړې ده: ((وایي د حضرت عمر (رض) په حضور یو صحابي دیو سړي تذکیه او سفارش وکړ او ویې ویل، دابنه سړی دی. حضرت فاروق ورڅخه پوښتنه وکړه چې تا د دغه سړي سره چې توصیف یې کوې، کله معامله یعنې راکړه ورکړه کړېده؟ صحابي وویل: نه. حضرت فاروق وویل، سفر دې ورسره کړی دی؟ صحابي وویل، نه. ویل یې نو د څه له مخې وایې چې ښه سړی دی؟ صحابي وویل، لمونځونه اودسونه او د قران تلاوت او نور عبادات مې یې لیدلي دي. حضرت فاروق وویل چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو یو سړی د دغه اجتماعي امتحان لاندې رانه شي، تر هغه موږ ورته ښه سړی نه شو ویلای.

نو زهد و عبادت یقیناً دښه سړیتوب لویې علامې دي، خو دا شیونه د خدای او بنده تر منځ شیونه دي، موږ څه پوهېږو چې د یوه سړي دغه عبادات خدای پاک ته منظور دي او د نیت په صفایي اوخلوص بنا دي او که نه؟ نو ځکه مونږ یو سړي ته د ښه سړیتوب د شهادتنامې ورکولو د پاره چې څو د عمل په میدان کې امتحان ورنه کړي، په تش ذهد نه شو متسلي کېدی، ځکه په حدیث شریف کې راغلي دي چې (الدین المعامله، یعنې دین معامله ده او قدسي حدیث کې راغلي دي چې خلک زما عیال دی چې څوک زما د عیال سره ښه سلوک او ښېګڼه کوي، هغه پر ما ګران دی)) (۳۳ او ۳۴مخ).

استاد خادم د دین عالم دی، ده په خپلو ګڼو مقالو کې له خپلې دیني پوهې استفاده کړې ده، خو د استفادې منظور یې دا نه وي چې د خپل علم زور راوښیي، بلکې دغه معلومات د ټولنې د بهترۍ او ترقۍ لپاره راوړي. استاد خادم په خپلو کابو ګردو مقالو کې د لوستونکي د حال بهتره کولو او په لوستونکي کې تحول راوستلو ته توجه کړې ده.

۸- مشاهدې: د بشر یو ډېر پخوانی تصور دا دی چې قدیم خلک تر مونږ ډېر پوهېدل او چې هر څومره لرغوني وخت ته ورشې هغومره به د لوی حقیقت په خزانه واوړي. د دغه ناسم تصور یوه نتیجه دا راوتې ده چې ګڼو پوهانو د خپل وخت، خپلو تجربو، خپلو مشاهدو او خپل چاپېریال په اړه څه نه دي ویلي، دا یې ښه ګڼلې ده چې راتلونکو خلکو ته د پخوانو کتابونو په مرسته د هغې زمانې په اړه معلومات ورکړي چې دی هم د راتلونکو خلکو غوندې ورنه لرې و. دغه تصور تر اوسه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې ډېر اغېزمن دی. زموږ ګڼو اوسنو لیکوالو دا غوره بللې ده چې دخپلو تجربو او مشاهدو په اړه څه ونه وایي، خو استاد خادم له هغو لیکوالو څخه دی چې په خپلو مقالو کې خپلو خاطرو او مشاهدو ته بیا بیا مراجعه کوي او د خپل وخت په باره کې غږېدل ورته ضروري ښکاري.

استاد اووه پنځوس کاله پخوا (په ۱۳۳۰ل) کې د (ملي کالي) په نوم یوه مقاله لیکلې او هلته یې کښلي دي:

((د کابل خلک که قره قلي ترې لرې کړې، کوم علیحده طرز نه لري، خو که په عمومي او پراخ نظر وکتل شي، دلویې پښتونخوا ملي لباس وطني خولۍ، کمیس پرتوګ، څادر یا کورتۍ څپلۍ یابوټ د نرو او پوړنۍ، کمیس چې تر زنګنو لنډ نه وي، پرتوګ، بوټونه د ښځو جامه تشکیلوي.

د کمیس لستوڼي پوره وي او ګرېوان یې تنۍ لري او په عمومي صورت سره کمیسونه کمرچین وي. پښتنې ښځې وېښته نه لنډوي او اکثراً یې اوبي. د اوبدلو طریقې د هر ځای بېلې دي، نارینه په اس او وسله افتخار کوي او ښځې په ګاڼه. دې کې هم اختلاف شته. په مناطقو اړه لري. مګر چارګل، غوږوالۍ، غاړکۍ، پاولۍ، چکن دوزي، په لاسونو کې بنګړي یا وښي او ګوتې عمومیت لري. د دې نه چې زیات شي، نو افراط یې بولي. پښتانه نارینه ورېښمینه او رنګینه جامه نه اغوندي.)) ۳۵۹ مخ

د دغسې معلوماتو امتیاز په اصیل والي او اول لاس والي کې دی. د استاد اکثره لیکنې دهغه د زمانې په باره کې یو احساس او تصور راکوي چې دا د کامیابې لیکوالۍ لویه نښه ده. د یوه لیکوال لیکنه که د راتلونکو زمانو لوستونکي لولي، نو لویه وجه به یې دا وي چې هغه لیکوال به د خپلې زمانې په اړه خبرې ورته کړې وي. بنیادم د بل هر ژوندي ساري په

(c) ketabton.com: The Digital Library

څېر یوازې په یوه زمانه کې ژوند کولای شي، خو زړه یې غواړي چې مختلفې زمانې احساس کړي. دی په دغه لټون کې طبعاً د اول لاس معلوماتو ته ترجیح ورکوي.

۹- د نورو ژبو د لغتونو استعمال: استاد خادم د نورو ژبو د کلمو په رااخیستلو کې د پراخ نظر څښتن دی، دی چې له دري، اردو او عربي سره بلد دی، د دغو ژبو هغه لغتونه چې پښتو یې خپلولای شي او د ده په لیکنه کې له رواني، د معنا له دقت یا د نثر دموسیقي له پیاوړتیا سره مرسته کوي، په خلاص مټ را اخیستي دي. په نوې رڼا کې چې اکثره یې د شاوخوا پنځوس کاله پخوا مقالې دي، د نورو ژبو داسې لغتونه هم موندلای شو چې اوس یې مونږ نه استعمالوو او نا اشنا راښکاري. ددې شي وجه دا نه ده چې استاد علم نمایي کوله او د نا اشنا لغتونو د راوړلو پلوی وو، وجه یې دا ده چې ژبه بدلېږي. استاد د کتاب د دویم چاپ په سریزه کې په نوې رڼا کې د خپلو تېرو لسیزو په نثر کې راوړل شویو کلمو باندې داسې تبصره کوي: ((که څه هم د هغه وخت رایج لغات او ترکیبونه چې اوس ورته ضرورت نه شته په کې راغلي دي، خو هغه وخت ناچاري وه، زموږ مدعا افاده وه.))

استاد په همدې سریزه کې چې په (۱۳۵٦ل) کال کې لیکل شوې ده، د ژبې د خپلو کلمو په استعمال کې افراط په تاوان بولي، لیکي:

((... د ژبې تصفیه په ناڅاپي ډول ژبه له ترویجه غورځوي. ضرر یې له فایدې زیات دی.))

د استاد له دغو خبرو دا نتیجه اخلو چې دی د ژبې په تحول باوري وو، خو په دې کار کې یې د افراط ملګرتیا نه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د نوې رڼا مقالې د موضوعاتو په لحاظ وګورو اکثره یې هغه خبرې دي چې اوس هم زموږ لپاره ضروري بحثونه دي. مثلاً وطنپالنه، دموکراسي، له رشوت او نورو اجتماعي مفاسدو سره مبارزه، د ښځو حقونو ته توجه، د ملت په ماهیت او جوړولو باندې غور، د شعر و ادب د ماهیت او اهمیت په باره کې خبرې، د مطبوعاتو د ارزښت په اړه یادونې، د شخصي ژوند د کامیابۍ لپاره لارښوونې، هڅې او زیار ته د وګړیو وربلل، د ژبې اهمیت ته توجه او ځینې نور مسایل. که د نوې رڼا موضوعات د هغه وخت د مقالو د موضوعاتو یوه بېلګه ومنو، نو ویلی شو تر اوسنو مقاله لیکونکو له هغو تېرو لیکوالو سره د وطن او خلکو غم ډېر وو. پخواني په خپل تېر تاریخ او هویت تر اوسنو ډېر ډاډه ښکارېدل چې دا کار که ګټې لري تاوان یې هم شته، ځکه ډېر ځله د مصنوعي ډاډ د پیدا کېدو سبب کېږي.

دغسې ډاډ مو ممکن تېرباسي او د ډېرې هڅې ضرورت ته مو متوجه نه کړي، خو اکثره اوسني مقاله لیکونکي سره له دې چې ډاډ نه لري داسې خبرې ډېرې نه کوي چې د لوستونکي اوسني مقاله لیکونکي له بیدارۍ او پرمختګ سره مرسته وکړي. دوی اکثره یا د اوبو وړیو غوندې وارخطا دي او یا ګومان کوي چې د دوی د وطن او ټولنې د سمون کار باید بل څوک وکړي. که په خپل تېر تاریخ او هویت باندې بېځایه تکیه د تېر نسل د لیکوالو عیب وبولو، نو اوسني چې په پردو ملکونو خیالي تکیه کوي، دا شاید لا لوی عیب وي.

زموږ په ټولنه کې له تېرو درېو لسیزو د تشدد اوربل دی. مونږ کابو هره ورځ د ظلمونو او قتلونو خبرونه اورو، خو ما په اوسنیو مطبوعاتو کې د خشونت په خلاف دومره پیاوړی مطلب نه دی لوستی، لکه استاد خادم چې اته پنځوس کاله پخوا (د ۱۳۲۹ ل د دلوې په ۲۷مه نېټه) لیکلی و. دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنه (تشدد او سختي) نومېږي، کاشکې د معارف د نصاب په کتابونو کې شامله شي.

د افغانستان د وروستیو درېو لسیزو تحقیقي مقالو ته چې سرې ګوري په ځینو کې یې د بې ضرورته مأخذ ورکولو تمایل وینې. لکه د مقالې د اعتبار چې د مأخذونو په اوږده لېست پورې غوټه شوی وي. که زه لیکم چې کابل د افغانستان مرکز دی، دا خو ښکاره خبره ده، دلته ماخذ ته اړتیا نه شته. مګر په ځینو مقالو کې یې صرفه نه ده کړې، خو استاد خادم بیا په نوې رڼا کې په ځینو خورا ضروري ځایونو کې هم د منابعو یادونه هېره کړې ده. په دې کتاب کې ځینې داسې ژباړې شته چې لیکوال او منبع یې نه دي ذکر شوي. مثلاً: (د انسان معرفت) په نوم مقاله ماته د خپل سکښت او جوړښت له مخې داسې ښکاري چې ژباړه به وي. استاد په نوې رڼا کې د خپلو معاصرینو یوه نیمه لیکنه هم را اخیستې ده. استاد خادم له وفاته کال دوه دمخه د نوې رڼا د دویم چاپ لپاره په سریزه کې کښلي دي چې: په (۱۳۵٦) کال کې ما د نوې رڼا کتاب تصحیح کړ. نوټونه مې پرې ولیکل او چاپ ته مې تیار کړ. استاد دا ځل تر وسه وسه لیکلي چې پلانۍ لیکنه ژباړه ده، خو ګومان کوم تېر عمر او ناروغۍ ورته دا اجازه نه ده ورکړې چې دغه نوټونه تکمیل کړي. بهتره ده چې د استاد بختاني په څېر خادم شناسه عالم په لاربښوونه ځوک زلمی څېړونکی په نوې رڼا کې د استاد خپلې لیکنې د نورو له لیکنو بېلې کړي. د نوې رڼا درېیم چاپ چې د دې مقالې د لیکلو پر وخت له ما سره و، د اول چاپ په څېر چې پخوا مې لوستی و او نوي زلمیتوب د وخت د شیرین ژوند خاطرې مې ورسره غوټه وې، له چاپي تېروتنو مالامال دی. بهتره ده دې خوا ته هم توجه وشي. د درېیم چاپ په دوتنې باندې د سل مقالې عبارت راغلی دی، خو په فهرست کې عناوین تر دې زیات دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا ولې؟ دغسې نورې وړې وړې خبرې هم شته چې د نوې رڼا په راتلونکو چاپونو کې پام ورته په کار دی.

په تلو تلو کې مې زړه غواړي د (نوې رڼا) داستاني اړخ ته هم اشاره وکړم. په دې کتاب کې د (شنه غوا) او (د پلار مرگ) په نوم داستاني لیکنې د نثر د قوت، د انساني عواطفو د اثرناک بیان او روښانه انځورونو له جهته، لوستونکي ته د اروپا د نولسمې پېړۍ د داستاني ادب کلاسیک استادان وریادولی شي. زما وړاندیز دی چې که څوک په پښتو کې د معاصر داستاني ادب په پیل او انکشاف څېړنه کوي، دا دوې لیکنې دې خامخا ولولي. په نوې رڼا کې استاد خادم (سید کمال او ببو جانې) د ولسي داستان یو روایت هم خوندي کړی دی. دغه روایت د پښتو د اکثرو ولسي نکلونو په خلاف، چې قتل او خشونت په کې ډېر وي، له تشدده خالي انساني داستان دی. کاشکې په دې نکل کې د زغم، لورېینې، عدم تشدد او پاکې مینې عالي ارزښتونه په فلم کې خلک ووینې. دغسې فلم به د ولس د ذوق او فکر په تلطیف کې برخه واخلي.))

۲۱- عبدالغفور لېوال: **څېړندوی عبدالغفور لېوال د**

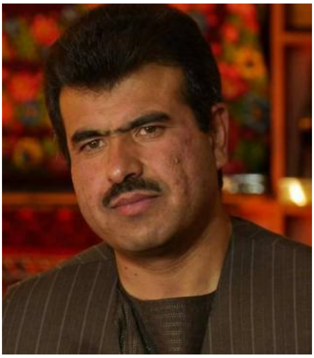

هېوادد اوسمهالو پیاوړو، لیکوالو، شاعرانو او کره کتونکو له جملې څخه دی، تر اوسه یې گڼ شمېر ادبي، علمي او څېړنیز اثار چاپ شوي دي. ښاغلي لېوال په یوه ځانگړې لیکنه کې د استاد خادم ملي فکر یا ملتپالنه (نشنلیزم) څېړلی دی. ده په دې لیکنه کې استاد خادم د ملتپالنې عملي او نظري مبارز گڼلی او په دې لاره کې یې د مخکښ شخص په توگه یاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی دی. د څېړندوی لېوال لیکنه (مولانا خادم او نشنلیزم) نومېږي، متن یې په دې ډول دی:

((نشنلیزم Nationalism یا ملت پالنه د یوې سیاسي مفکورې په توګه د یوه ملت د تشخص، پرمختګ او پر ځان متکي کېدو لپاره د یوه سیاسي تمایل ترڅنګ یو فردي او رواني تمایل هم دی، یعنې دا یوازې سیاسي مفکوره نه، بلکې یوه رواني غریزه هم ده. دغه رواني غریزه هغه مهال د یوې سیاسي مفکورې په بڼه را څرګندېږی چې د سیاست پوهنې، ټولنپوهنې او ولسپوهنې له معیارونو سره سم په ځانګړو چوکاټونو، کړنلارو او منظمو خوځښتونو کې ځای شي. فرد له ځانه سره مینه لري له کورنۍ سره د تړلو مزي ټینګوي ځکه د ځان تر ټولو نږدې اړیکي یې له دوی سره وي، د روحي تړون دغه اړیکه په مخروطي بڼه له ځانه پیل بیا کورنۍ، قوم او بلاخره ملت ته پراخېږي، زه غواړم ووایم چې له خپل ملت او ولس سره مینه سیاسي نه، بلکې رواني تنده ده. د تېرو دېرشو کلونو په اوږدو کې سرو- شنو انقلابونو د ډېرو افغاني او ملي ارزښتونو ترڅنګ د افغانانو دغه روحي تنده او غریزه هم وځپله او زموږ د افغاني نشنلیزم هغه محرکه قوه چې د هېواد د ودانۍ او د ملت د سوکالۍ د حل لاره کېدای شوه په دې او هغه نامه تر برید لاندې راغله. انقلابونو ډېر ښه او محبوب نومونه او اصطلاحات وسولول او بدنامه یې کړل، انقلاب، ګوند، آزادي، سوله، پوهاند، پروفیسور، رهبر، دیموکراسي، تنظیم او بېلا بېل ایزمونه ځینې هغه اصطلاحات وو چې تر سیورو لاندې یې جنایتونه وشول او اوس یې حتی یادول زموږ د بېچاره خلکو خوا راګرځوي. یو له همداسې بدقسمته اصطلاحاتو څخه نشنلیزم یا ملتپالنه هم وه، چې کله ارتجاعی او کپیټالیستي تمایل او کله کله د کفر او غیر اسلامي تمایل په نامه وځپل شوه حال دا چې له خپل ملت او خلکو سره مینه او د ملت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوکالۍ او هوساینې لپاره هلې ځلې نه ارتجاعی عمل و او نه هم کفري او غیر اسلامي کار. د خپل هېواد، ملت او خلکو قدر هغه وخت زیات شو چې افغان سرگردانه مهاجر په هر اسلامي او غیر اسلامي هېواد کې روحاً وځپل شول، وشړل شول، خوار او فقیر د پردیو په دروازو کې ودرېدل او ایله په دې وپوهېدل چې خپل هویت څومره ارزښت لري، ددې وطن هر اوسېدونکی له ملکه بهر اول افغان دی بیا احمد یا محمود او د کلبي یا مقصود زوی. ښه نو چې داسې ده، د ملت پالنې غریزه هغه څه ده چې د ملت جوړونې او هېواد جوړونې لومړۍ خښته یې گڼلی شو او دا هغه څه ده چې ترسرو او شنو انقلابونو ډېر پخوا زموږ یو سترگور، ویښ او متبحر دیني عالم اروابناد مولانا قیام الدین خادم ورته متوجه شوی و. عجیبه دا ده، چې پر ملتپالنې معتقد ډېر افغان مشران له آره دیني عالمان وو، له پینځو ستورو یې راونیسه تر استاد عبدالله خدمتگار بختاني پورې چې لوی خدای «ج» دې تر ډېره راته ژوندی لري. زموږ په مشرانو کې استاد خادم هغه څوک دی چې نه یوازې پخپله یو عملي ملت پال شخصیت و، بلکې د ملتپالنې یا نشنلیزم پر تیوري او علمي اړخونو، پېژندنه او څېړنه یې کار هم کړی او دغه تمایل یې افغانانو ته ور معرفي کړی هم و. اروابناد استاد خادم په خپله یوه لیکنه « د ملیت علمي تشریح» کې پر ملیت او بین الملیت باندې بحث کوي او د هغه مهال په فکري چاپېریال کې ددغو اصطلاحاتو تعریف لټوي،استاد یو ځای لیکي: ((د شلمې پېړۍ په ابتدا کې لومړی ځل د ملت پرستۍ پلوشې وطن ته راولوېدې. د ملت پرستي رڼا د افکارو تنویر د وطن میدان ته راووت. تعلیم او تربیه، نشریات او تبلیغات ورو ورو شروع شول . . . د قوم پرستۍ بنا د ملت پرستۍ خواته توسعه ومیندله تر څو چې لومړی ځل د ملت پروری عالي او مقدس روح د استقلال په جنگ کې مجسم تبارز وکړ)). په پورته کرښو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې هغه باور له ورایه لیدای شو چې استاد خادم یې پر افغاني نشنلیزم او د هغه پر نتایجو لري. استاد د نشنلیزم یا ملتپالنې پر اغېز غږېږي او نتیجه اخلي چې که د افغان ولس د افغانیت مینه او حب نه وای دغه ملت به ځنگه تر نورو ولسونو وړاندې خپل استقلال گټلای وای. بل ځای د یوه نشنلیست انسان ځانگړنې داسې شماري : ((ملت پرور د ملي سعادت او لوړتیا په مخه کې د وطن د ارتقا او برم په لار کې له کور، کلي او قوم څخه تېر وي، ملي گټې ته له هرې یوې بلې گټې نه ترجیح ورکوي. دا حس چا کې نه شي پیدا کېدای، تر څو چې پوه نه شي، سترگې یې خلاصې نه شي په خپل او د جهان په احوال خبر نه شي.)) او دا کټ مټ هماغه حس دی چې نن ورته د آب حیات په څېر اړتیا شته، د سرو او شنو انقلابونو په بهیر کې شخصي، گوندي او ډله ییزې گټې دومره مهمې وې چې افغانستان خو پرېږده حتی د انسانیت او اسلامیت آرونه هم هېر شول د وطن چور او ورانول ځکه مباح گڼل کېدل چې په سیاستبازانو کې د ملت او وطن د مینې حس نه و. هر چا خپله گټه لټوله او ددې لپاره یې د افغان وینه داسې اسانه بهوله لکه د خوړ اوبه. ددې لیکنې هدف دادی چې د نشنلیزم په اړه د مولانا خادم نسخه همدا نن هم او سبا ته هم ددې ملت رنځ دوا کولای شي. اول دا چې که خدای مکړه نشنلیزم د کفر معادل وای نو ولې د مولانا خادم په څېر گڼ دیني عالمان او روحانیون پرې معتقد وو؟ دوهم دا چې د استاد خادم په څېر افغانستان دوسته او افغان دوسته شخصیتونو کې د نشنلیزم د حس قوت ډېر طبیعي و، نه سیاسي. هغه مهال د ایډیولوژیو دیکته او تحمیل لا رواج نه و، د استاد خادم د سیاسي مفکورې او تمایل روزنه هغه پخپله کړې وه، هغه ډېر فکر کړی و چې د وطن او ملت د ژغورنې لاره کومه ده؟ او بلاخره دې باور ته رسېدلی و چې اول دې له وطن او ملت سره مینه تعریف کړي او بیا دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ټولو افغانانو کې وروزي. ښايي استاد خادم او د هغه همزولی روڼ انده نسل د لومړي ځل لپاره متوجه شول چې یوازې په ادبیاتو او سندرو کې د وطن دوستۍ او وطن پرستۍ چیغې سورې کفایت نه کوي، بلکې افغانان باید عملاً خپله وطن پالنه او ملتپالنه زبات کړي. په اوسنۍ نړۍ کې په دې اړه د قضاوت معیار بدل شوی دی، تاسو نړیوالو ته یوازې په شعارونو او ترانو کې ځان ملتپال او وطن دوست نه شئ ثابتولی، بلکې اوس د هر ملت لپاره د وطن دوستۍ معیار د هغه ملت د آبادۍ، پرمختګ، رفاه او نړیوال اعتبار سطح ده که یو هېواد ډېر آباد او پرمختللی وي، نو ملت یې وطن دوسته دی او که یو هېواد وران، ویجاړ وروسته پاتې او فقیر وي، نو ملت یې وطن دوست نه شي ګڼل کېدای، ولاو که هر څومره یې په شعرونو او سندرو کې د وطن دوستۍ ډېرې پر سینه وهلې وي. لوی کار د همدغې مفکورې تعمیم دی. پنځه واړه ستوري په تېره بیا استاد خادم، استاد الفت او استاد بېنوا هغه مشران دي چې پخپلو خوږو نثرونو او لیکنو کې یې دې اصل ته پام کړی دی. د شلمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې که څه هم د افغانستان سیاسي وضعیت ثبات درلوده خو عامه شعور او اجتماعي پوهه خوار ټیټ وو، د بې سوادۍ کچه لوړه وه، اقتصاد کمزوری و او خلک له سیاسي - ټولنیز فرهنګ سره ډېر نه وو اشنا. له همدې امله د نشنلیزم په څېر اصطلاحات خلکو ته ناآشنا وو. د استاد خادم په څېر منلو پوهانو او لیکوالو ته ډېر کار په کار و چې دغه اجتماعي ارزښتونه معرفي کړي، استاد خادم او د هغو همزولو لیکوالو یو امکان درلوده او هغه دا چې د خپل اجتماعي موقف، دیني پوهې او ولسي شخصیتونو له برکته په عامو خلکو کې منلي وو او د هیڅ ډول بهرني سیاسي ایزم ټاپه نه وه پرې لګېدلې او خلکو پرې باور کاوه. استاد خادم څنګه نشنلیزم خلکو ته ورپېژانده؟ عجیبه ده، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اجتماعي اصطلاحاتو پېژندنه ځانګړي میتودونه لري او استاد خادم هغه مهال پردې میتودونو پوهېده. په نړۍ کې د نورو موډلونو معرفي او بېلګه یي شننه ددغه کار یوه برخه ده. استاد خادم پخپله یوه لیکنه کې چې (د ملیت حس) نومېږي د نشنلیزم موډلونه معرفي کوي. استاد د امریکا، هندوستان، پښتونستان او نورو ملتونو مثالونه معرفي کوي او د خپلې لیکنې په پای کې داسې نتیجه اخلي :« دا طبیعي ده چې د بشر یو فرد هغې ژبې سره علاقه او محبت لري چې هغه یې مورنۍ ژبه وي او همدا ژبه له ټولو ژبو څخه مرجحه ګڼي او هغه وخت ځان مسعود او نیک بخت ویني چې خپل قومي غرور د تاریخ په پاڼو کې ملاحظه کړي. ملیت په هر نسل کې خپل موجودیت ساتي او په یوه ځلانده څېره سره ظهور کوي.» په نوې ارواپوهنه کې له فردي ارواپوهنې ورها خوا یوه اصطلاح شته چې قومي ارواپوهنه یې بولي، قومي ارواپوهنه د هغو ګډو ارکیټیپونو مجموعه ده چې له ارثي پلوه له یوه نسل څخه بل ته لېږدي او آن په فردي تحت الشعور کې یوه لویه برخه جوړوي، فردي شخصیت د ودې په بهیر کې په کلکه د لاشعور له دغو رسوبي خاطراتو څخه اغېز مني. له کورنۍ، مورنۍ ژبې، قومي جوړښت، نژاد، ملت او هېواد سره مینه مخامخ په همدغو ارثي اخیستنو پورې اړه لري.تاسو د (کارل ګوستاویونګ) په بحثونو کې د کلتوري او قومي ارزښتونو د انتقال او د قومي تمایل د رواني اړخونو ګڼ شمېر مثالونه کتلای شئ، ځکه خو موږ ددې کرښو په پیل کې یاده کړه چې نشنلیستي تمایل غریزي او رواني بنسټ لري. زموږ استاد خادم کلونه پخوا دې ته متوجه شوی و، د استاد دغه کرښې ولولئ. « که څه هم ځینې مورخان او فلاسفه د ملیت او نشنالیزم مفکورې سره مخالف دي او په امحا کې یې زیار باسي خو سره ددې دوی نه شي موفق کېدلی چې د ملیت حس له منځه یوسي. ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا کار د افرادو په ذاتي تمایلاتو متکي دی او لکه څنګه چې خلک د خپل موروثي هېواد «مسقط الراءس» سره بې دلیله محبت او علاقه لري. همدارنګه یې د خپل ملیت سره هم لري، نو په دې لحاظ ویلی شو چې ددې مفکورې په ضد هر رنګ مقابله کول تاثیر نه شي کولای». هېره دې نه وي چې له خپل ملت سره مینه او خپل ولس او هېواد ته کار هېڅکله د بل ملت او هېواد یا قوم پر ضد ګام اخیستل نه دي. د نړیوال کېدو یا (Globalization)په عصر کې هم ملتونو خپل جوړښت ساتلی، د اروپا په لویه وچه کې چې اوس د یوه هېواد په څېر سره یو ځای شوې ده، فرانسوی پر خپل فرانسوي توب نازېږي او جرمن پر خپل جرمنوالي ویاړي، ملت ملت دی، له ملت سره همدا لېونۍ مینه وه چې له نړیوالې جګړې څخه را وتلې ټوټه ټوټه او ویجاړه جرمني یې ډېر ژر د اروپا په لومړي اقتصادي ځواک بدله کړه. افغانستان هم له جګړې څخه راوتلی، د نړیوالې ټولنې د مرستو د میلیونونو ډالرو بهیر هم ورته را روان دی، خو لا هم نه جوړېږی، ځکه موږ له خپل ملت سره مینه نه لرو او د نشنلیزم حس مو کمزوری دی .که څوک دا بهانه کوي چې موږ خو بهرنیان نه پرېږدي چې جوړ شو، دا ((عذر بدتر از گناه)) ده ځکه ولې بهرنیانو ته اجازه ورکوو چې موږ له ابادۍ څخه منع کړي او یو بل را باندې ووژني، موږ که پر هېواد او ملت مین وای او د هر سیاسي حرکت هدف مو د افغانستان او افغان هوساینه او آبادي وای بیا خو بهرنیو دا لوبې نه شوې را باندې کولای. نشنلیزم له بل سره دښمني نه، بلکې د ځان آبادي ده. د نشنلیزم بل منطق دادی چې تر هغو ټول قوم نېکمرغه نه شي فردي نېکمرغي ناممکنه ده. تاسو به ښکلی کور ولرئ، په ښکلي موټر کې به ګرځئ، په بانک کې به ډېرې پیسې ولرئ، خو همدا چې ښار ته راووځئ او د سوالګرو کتار وګورئ، نو وجدان به مو وځورېږي چې د ښار سړک ویجاړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي، نو ستاسو ښکلي موټر ته به تاوان ورسوي او ستاسو ښکلې جامې به په خټو شي، خاورې به تنفس کړئ او په یوه ویجاړ روغتون کې به مو علاج ونه شي. دا په دې مانا چې فردي نېکمرغي هم په ملی نېکمرغۍ کې نغښتې ده او د ملي نېکمرغۍ د رامنځته کېدو لپاره هاند او هڅې د نشنلیزم او ملت پالنې د روحیې پر اساس رامنځته کېږي. هغوی چې په سرو شنو انقلابونو کې ځانونه وپړسول او نړیوال بانکونه یې له خپلو پیسو ډک کړل دغه اصل ته نه دي متوجه شوي، چې تر څو یې خلک نه وي نېکمرغه شوي دوی او کورنۍ یې نه شي نېکمرغه کېدای او دادی د افغاني نشنلیزم حکم. له پورتني بحث څخه داسې پایله اخلو : استاد خادم د یوه متبحر دیني عالم په توګه نشنلیزم را پېژندہ او د ملتونو د نېکمرغۍ او رفاه لپاره یې د هڅو معنوي سرچینه ګڼله، استاد باور درلوده چې هېوادونه یوازې د دوستۍ په شعارونو نه، بلکې له ملت او هېواد سره د کلک محبت او مینې پر اساس د عملي هلو ځلو په پایله کې ودانېږي. ملتپالنه کومه را تپل شوې سیاسي ایډیولوژي نه، بلکې په افرادو کې یو ذاتي تمایل او رواني ځواک دی. ځکه خو انسان فطري ملتپال او هېواد دوست وي. اوس چې افغانستان له ملي پلوه ډېرې ستونزې لري او خدای مکړه بیرۍ یې ډوبه ده، یو ځل بیا ډېرو ملي مرشدانو ته اړتیا لرو چې د استاد خادم په څېر را پاڅېږي، په قلم، قدم او درهم ملت راویښ کړي، رالوییدونکی نسل په دې وپوهوي، چې دوی هم یو هېواد لري چې افغانستان نومېږي، دوی هم یو ملت لري چې افغان ورته وایي او دوی باید د افغاني نشنلیزم پر ګانه سینګار د ودانۍ معرکې ته ور ګډ شي. افغان نسل ته په تېر تاریخ تش ویاړونه روزي نه ورکوي او په ادبیاتو او سندرو کې د ملتپالنې او هېواد دوستۍ شعارونه کافي نه دي، بلکې د افغاني ملتپالنې پر روحیه سمبال نسل باید یو شمېر داسې عملي میکانیزمونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رامنځ ته کړي چې د هغو پر اساس وران افغانستان ودان او ځوریدلی ملت هوسا شي.

۲۲- احمد جاوېد نوري: د ګڼو نورو پښتنو لیکوالو تر

څنګ ښاغلي احمد جاوېد نوري هم د استاد قیام الدین خادم د لیکوالۍ، په تېره بیا د نثري برخې په باب یوه لیکنه کړې ده. جاوېد نوري په دې لیکنه کې د استاد د نثر پر ښکلاییزې برخې بحث کړی، خو تر اصلي موضوع دمخه یې د هغه ډېرې لنډې پېژندنې ته هم اشاره کړې ده.

په دې لیکنه کې جاوید نوري د استاد د نثر بېلابېل اړخونه څېړلي دي. نوري خپلې لیکنې ته (د استاد قیام الدین خادم په نثر کې ښکلا) نوم ورکړی دی، د ده لیکنه په دې ډول ده:

((استاد قیام الدین خادم د ملا حسام الدین زوی پر (۱۲۸٦ل) کال د ننګرهار ولایت په کامې ولسوالۍ کې زېږېدلی دی.

استاد خادم افغان سیاستپوه، د مشرانو جرګې سناتور، د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي استاد، پیاوړی لیکوال، ویښ شاعر، ادیب او د فلسفي اندونو یو پوه عالم و؛ نوموړی د پښتو ادب له ځلانده ستورو څخه یو ستوری ګڼل کېږي .

خادم پښتو ژبې او ادب ته کابو (۵۰) په زړه پورې منظوم او منثور اثار لیکلي دي، چې ډېری برخه یې چاپ او لږ برخه یې لا ناچاپه پاتې ده، هیله مو دا ده چې هغه هم په لنډو وختو کې د چاپ په ګاڼه سمبال شي.

استاد قیام الدین خادم په نثر کې د ځانګړي سبک خاوند تېر شوی؛ چې په دې برخه کې د استادۍ تر درجې رسېدلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یوه نثر ښکلا د هغه په هنریت پورې اړه لري، هر څومره چې یو نثر هنري وي په هماغه کچه یې ښکلا هم زیاته وي؛ خو ځینې نثرونه په عین ساده ګۍ کې هم یو هنري نثر ګڼل کېدای شي، هغه داسې چې لیکوال په کې ښکلي الفاظ په پوره استادۍ اوډلي وي، لکه د رحمان بابا شاعري، چې شعر یې ډېر ساده خو په عین ساده ګۍ کې هنري هم دی، استاد خادم هم په خپلو نثرونو کې دغه هنریت ته پام کړی.

قیام الدین خادم د سیاسي او اقتصادي نثرونو ترڅنګ خورا زیات هنري نثرونه هم لیکلي دي، د هغه هنري نثرونه ډېر ښکلي، لطیف او په ګټورو کلیمو او مفاهیمو سمبال دي؛ کومې لفظي او ښکلې معناوې چې ده په خپلو نثرونو کې ځای کړي دي، هغه شعرونو ته ورته دي. دده لومړۍ مقاله چې له اردو ژبې څخه ژباړه وه په (اتحاد مشرقي) کې چاپ شوې ده .

په پیل کې غواړم د ارواښاد خادم د نثر یوه ټوټه د خپلې څېړنې لپاره را واخلم، چې دا ټوټه د ده د لیکوالۍ له لومړنیو لیکنو څخه ده او د کندهار د پښتو مجلې د دویم کال په نهمه ګڼه کې خپره شوې ده.

((اورېدلي مې دي چې یو پادشاه د خپل زوی د تعلیم لپاره یو متدین او تجربه کاره عالم پیدا کړو او دده د ارام او راحت ټول اسباب یې راغونډ کړل او په مال او دولت یې ښه خوشاله کړ، نو د خپلو سترګو تور ګران ځوی یې د هغه د څېرې لاندې کېښود او ورته یې وویل :جناب دا زما ځوی دی، اوس یې ستا په شاګردي کې درکوم چې دې د سلطنت د ارزو نیالګي ته د علم او ادب په باغ کې داسې پرورش ورکړې چې وروسته د عالم د راحت او اسودګۍ لپاره د مېوې ډکه سایه داره ونه شي)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا بېلګه په نثر کې د دې لیکوال د استادۍ ښکارندویي کوي، نو ځکه روهي صاحب د خادم د نثر په هکله لیکي: ((د ده په نثر کې ایجاز لیدل کېږي او د ځینو لیکوالو په شان د حق الزحمې لپاره خبره نه اوږدوي، بلکې نېغ په نېغه خپل مطلب بیانوي)). خادم صاحب د خپلې لیکوالۍ په لومړیو پوړیو کې د پښتو لرغوني او خپل وخت نثر ژوره او انتقادي مطالعه وکړه، پر (۱۳۱۹ل) کال یې د پښتو د نثر پر تطوراتو او بدلونونو څېړنه وکړه او تر دې وخته یې د پښتو نثارانو تذکره او پېژندګلوي وکښله، چې د (۱۳۱۹ ل) کال په کابل کلنۍ مجله کې یې خپره کړه، تر دې وروسته د پښتو نور زاړه متنونه لکه (خیرالبیان او پټه خزانه) هم رابرسېره شول، چې ده ولوستل او په خپلو لیکنو کې یې یاد او زیات کړل؛ دې لیکنو په خپل وار سره دده پر لیکوالۍ اثر وکړ او څرنګه چې ټول یې په غور لوستي او د کره کتنې په مرسته یې سنجولي وو، نو په پایله کې ده د یوه روان، خواږه او سلیس نثر د لیکلو لپاره خپله لار وټاکله او د بېلابېلو موخو لپاره یې درې ډوله نثرونه ولیکل :

۱- عادي نثرونه

۲- عالي یا هنري نثرونه

۳- لارښودي، ارشادي یا استاذیانه نثرونه

۱- عادي نثرونه : خادم صاحب تر ډېر زیار او ریاضت وروسته په نثر لیکلو کې د یوه ځانګړي سبک څښتن شو.

د لیکوالۍ په هره برخه کې لکه: کلتوري، علمي، ټولنیز او ان اقتصادي برخو کې یې سلیسې لیکنې وکړې او په دغو ټولو برخو کې یې فصیحه، بلیغه او روانه ژبه کارولې ده؛ لوی مطالب یې په لنډو جملو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای کړي، له بې ځایه اوږدوالي، گونگتیا او اطناب څخه یې ځان ژغورلی، چې همدا دده د نثر یوه مهمه ځانگړنه گڼل کېږي.

۲- عالي یا هنري نثرونه: په لره او بره پښتونخوا کې د ادبي ټوټو یا منثورو اشعارو له دودېدو سره استاد هم په دې لاره کې په بریالیتوب گامونه پورته کړل او گڼې ادبي ټوټې یې ولیکلې؛ چې د دې ډول ټوټو لومړۍ ټولگه یې پر (۱۳۲۰ل) کال د (نوي ژوندون) په نامه خپره شوه، بیا یې د (خیالي دنیا) په نامه بل اثر پر (۱۳۳۹ل) کال خپور کړ، نورې پارچې یې خورې ورې په اخبارونو کې خپرې شوې دي، یو شمېر هغه ټوټې چې په (نوې رڼا) کې هم راغلي په یوه نثر کې وایي: ((کېدای شي چې نور څیزونه په زور وچلېږي مگر قلم نازک شی دی، په ده چې زور راشي ماتېږي)).

همدارنگه د خوشال او رحمان بابا په هکله یې داسې نظر درلود: ((خوشال په ټولو معناو سره شاعر دی خو رحمان بابا له شاعر نه پورته مقام لري)).

د استاد خادم په ادبي ژبه او ټوټو کې د فلسفې او منطق قوت، خوږوالی او د الفاظو او کلمو عذوبت داسې سره اغږل شوی، لکه د گل رنگ او بوی .

۳- لارښودی یا استاذیانه نثر: استاد خادم ته په لارښودي پښتو نثر لیکنه کې یو بل خیال پیدا شو او د بایزید روښان په څېر یې الهامي مسجع نثر پیل کړ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده په خپل دغه ډول نثر کې پندونه او نصېحتونه راوړل چې نمونې يې په (افغان ولس) اخبار او دده په ځينو وروستيو کتابونو لکه: (د پښتو پټۍ) او (لرغوني پښتانه قومونه) کې راغلي دي .

دده د درېيم ډول نثر يوه نمونه دا ده:

((ايمان لوی نعمت دی، اخلاق ستر قدرت دی، پوهنه برکت دی، يووالی دی، زور او قدرت، ازادي ده ژوند، بې پروايي ده خوند.))

د استاد خادم د عادي نثر، هنري نثر او لارښودي نثر ليکلارې سره ببلې دي؛ خو سلاست، صلابت، متانت، فصاحت، بلاغت، صراحت او ژبنی قوت يې سره يو دی؛ په همدې توګه د خادم بابا نثر د پښتو يو خوږ، پوخ، معياري او داسې نثر دی چې د روانې او سليسې پښتو ليکنې لارښوونې کوي او زموږ په پښتو ليکنه کې يو ځانګړی او د ستاينې وړ ځای لري .د خادم په اثارو کې (خيالي دنيا) او (نوی ژوندون) چې مخکې مو يې هم يادونه وکړه، د ده د نثر په دويمه ډله (هنري نثرونو) کې ګڼل کېږي، نوموړي اثار د استاد خادم د اوچت فکر، پراخ نړۍ ليد، له خپل ولس، هېواد او قوم سره د لاانتها مينې درلودلو ښکارندويي کوي.

ښاغلی عبدالوکيل اټک د خيالي دنيا په سريزه کې ليکي:

((خيالي دنيا په رښتيا هم چې خيالي دنيا ده، ډېرې د خوند او مينې خبرې په کې دي. لارښوونې لري، د پند او عبرت درسونه لري، د رنګ او رباب دنيا لري...)) او زياتوي چې د دې کتاب نثرونه دومره خواږه دي چې هر يو يې لولې، نو خوند او عبرت به ترې اخلې.

خو ډاکټره ثريا خادم بيا دغه نثري ټوټې شعر بولي او وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((د استاد دغه اثر هنري ارزښت لري او د خيالي دنيا په هره نثري پارچه کې د ژبې فصاحت، بلاغت، خوږوالی، ښکلا، ژوروالی او خوند له ورایه ځلېږي؛ که لوستونکي يې په دقت ولولي وبه گوري چې دا ژورې نثري ټوټې يې تر ډېرو منظومو اشعارو زيات شعريت او خوږوالی لري، نو که د خيالي دنيا دا نثري ټوټې اشعار وبولو پرځای خبره به وي)).

استاد خادم په خپل (خيالي دنيا) اثر کې د ژوند درې خواوې (علم ، شعر او سياست) داسې بيانوي:

((علـم اکتـشاف، شعر احساس او سيـاست کـول دي.

عالم فکر کوي، شاعـر خبـرې کوي او سياستدان عملاً کار کوي.

عالـم گوري، شاعر خاندي او ژاړي او سيـاستدان لوبې کوي.

علم په مغزو، شعرپه زړه او سياست په گېډه او غړو پورې اړه لري.

عالم قوانين، شاعـر ملل او سيـاستدان ډلې جـوړوي.))

هېواد پالنه او ملتپالنه دده په ټولو منثورو او منظومو ليکنو کې ښکاره رول لري، دی تل خپل خلک يووالي او اتفاق ته رابولي او د يوه ملت ښېرازي، خپلواکي، کاميابي د هغه ملت په يووالي کې بولي.

دی وايي: ((ټولې قومي او ملي کاميابۍ د اتفاق مرهونې دي مگر اتفاق د پسرلي باران نه دی چې په خپله ورېږي، بلکې د هر ملت د اتفاق تهدابونه خواخوږي حکيمان او فلاسفه ږدي)).

تورې او قلم ته زيات ارزښت ورکوي او د يوه ملت د بقا لپاره د دې دواړو ځيزونو شتون حتمي گڼي او وايي: ((توره په خپل ځای

(c) ketabton.com: The Digital Library

دېکتاتوره ده او قلم په خپل ځای، وړاندېوالی هغه وخت کېږي چې دا دواړه احترامانه اتفاق وکړي))!

د ده له نظره ملیت د ملت د جوهر په معنا دی او ملت له ملیت سره داسې تړون لري لکه انسان او انسانیت او شخص او شخصیت ... او داسې نور

دی د ژوند سعادت او خوشبختي، د مادیاتو په زیاتوالي نه، بلکې په خپلواکۍ پورې تړلې بولي او وایي: ((د ژوند سعادت او خوښي د مادیاتو په زیاتوالي او ډېروالي پورې دومره اړه نه لري، لکه د ضمیر په ازادۍ او د روح په خوشالۍ پورې)).

۲۳- سرمحقق عبدالواجد واجد: سر محقق عبدالواحد واجد د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی دی. د ژبو او ادبیاتو په برخه کې یې یو شمېر لیکنې او څېړنې کړې دي. د استاد خادم په باب چې مېرمن هوسا یوسفزۍ د ماسترۍ کوم ځانګړی اثر لیکلی دی. په هغه کې د استاد خادم په باب د سرمحقق واجد یو لنډ نظر هم راغلی دی. هغه د خادم صیب په باب وایي: ((استاد خادم د ملي مفکورې خاوند و. ملي مشران او ملي شخصیتونه یې ښه ګڼل او ورباندې ډېر ګران وو، خو د ادبي انتقاد ژبه یې ډېره تېره وه او کله کله یې پر خپلو دوستانو هم چلولې ده.

په همدې ترتیب د نړیوال سیاست او فلسفې په رڼا کې پښتون سیاست او فلسفه وړاندې کوي او له پښتني او اسلامي غوښتنو سره سم د یوه ملي حکومت د جوړېدو هیله من و.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۴- استاد محمد اصف صمیم: استاد محمد اصف صمیم د

هېواد یو نومیالی، لیکوال، څېړونکی او ژبپوه دی، تر اوسه یې په لسگونو عنوانه بېلابېل اثار لیکلي او یو زیات شمېر یې چاپ کړي دي. دی د استاد خادم سیمه وال او د فکر لېوال یې هم دی. ما ورڅخه داستاد خادم په باب خپل نظر غوښتی و، ده راته خپل نظر په لنډو ټکو کې داسې څرگند کړ:

د کامې د یونان یو اپلاتون

څه یو ښتنه د خادم کوې چې څه دی !
په پنجره کې بندي شوی یو مرغه دی
د پښتو په کبیره گناه کې گیر شو
څوک خبر نه شو چې څنگه دی او څه دی !

دا سرلیک د ځان او خپل علمي مقام په باب د هېواد د یوه وتلي عالم، ادیب، شاعر، فلسفي، ستر ملتپال (نېشنلسټ) او د پښتو ادب د اسمان د ځلاند ستوري استاد مولینا قیام الدین خادم دعوا ده، چې کامه یې ځان ته د خپل انتساب له امله یونان بللې او ځان یې له اپلاتون سره د خپل فکري او فلسفي تړاو له امله اپلاتون گڼلی دی.

د استاد خادم دې علمي تعلي ته له ناکامه دعوا وویل شوه، ځکه بل تعبیر راسره نه و، گنې د استاد فکري نبوغ او د خپلې ټولنې د ملي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي او کولتوري ښکلا او ځلا لپاره عبقریت ښه بېلګه ده او د نورو ثبوتونو او د لایلو اړتیا ورته نه شته.

استاد خادم د خپل ولس او ټولنې د ځوانانو په فکري روزنه کې د یوه ناستومان مبلغ او مبارز په توګه خپله استادانه ژمنه ښه په نره ترسره کړه. هغه په ړومبي ځل په خپله افغاني ټولنه کې چې دوه نیمې پېړۍ په کې پر افغاني نیشنلزم د سیاسي چارواکیو د ټولنیزو بې عدالتیو دوړې پرتې وې. د یوې رغنده او منصفانه ملتپالنې نظام متعارف کړ. پښتو او پښتونواله د استاد افغاني پېژند و، په خپلو څېړنو یې د پښتنو ساکیواله جوته کړه. بایزید روښان یې د ملي مشرتابه ایډیال او ارمانیال و.

استاد خادم د خپل فکر د مصداق او انځورنې لپاره خپل سباني کهول ته د خپل اغېزمن قلم په ژبه دومره څه پرېښودل چې که ځوان کهول یې د زړه په سترګو ولولي، هېڅکله به هم د بېنومۍ او نومورکۍ په دوړو کې ډوب نه شي.

ددې تنګ کاغذ په تنګه سینه کې د استاد خادم غوندې د سمندر فکر خاوند افکار او د ارمان و سعتونه ځایول به ډېره لویه دعوا وي او زه ځان هېڅکله ددې دعوې جوګه نه ګڼم.

زموږ ګران منلی استاد پوهاند محمد اسمعیل یون په بختوره ورځ پیدا دی چې د خپلې دوکتورا د پایلیک لپاره یې د یوې داسې علمي او ملي ستې د ځلونې ژمنه وکړه. مبارک دې وي

محمد آصف صمیم

۱۰/۱۱/۱۳۹۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵- حفیظ الله غښتلی

ښاغلی حفیظ الله غښتلی د پښتو ژبې او ادبیاتو یو ښه ځوان څېړونکی او شنونکی دی، ده د نورو لیکوالو ګڼ شمېر اثار کره کړي او چاپ ته یې تیار کړي دي، خپله هم د ښه قلم خاوند دی، د خادم په باب د ده یوه لنډه لیکنه په (هیله) مجله کې چاپ شوې ده. حفیظ الله غښتلي په خپله لیکنه کې استاد خادم (د پرون، نن او سبا خادم) ګڼلی دی، د هغه پر ژوند یې هم لنډه رڼا اچولې ده. چې دلته یې د لیکنی متن وړاندې کوو:

((ارواښاد استاد قیام الدین خادم د هېواد او ولس هغه خادم و چې خپل ولس او هېواد ته یې له (روهي ګلونو) څخه د (مرغلرو امېل) وپېیه او ور ترغاړې یې کړ، د هېوادوالو لپاره یې (مکارم الاخلاق) سره (نوی ژوندون) غوښت او په مینه یې د خپل ولس خدمت کاوه. داسې خدمت چې د تېر، اوس او راتلونکي خادم پاتې شو او په خپله یې وویل:

خدمت د خپل ژبې قام وطن زما مسلک دی

په دې مینه به پایم، که وم وم، که نه وم نه وم

ارواښاد استاد قیام الدین خادم پر (۱۲۸٦ل) کال د ننګرهار ولایت د کامې په یوه پوهه پالونکې کورنۍ کې دنیا ته سترګې پرانیستې، پلار یې ملا حسام الدین او نیکه یې ملا علي ګل اخونزاده، د خپل وخت نامتو پوهان وو، چې په سیمه کې یې د پوهې رڼا خوره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارواښاد خادم لومړنۍ او منځنۍ زده کړې په کور و کلي کې ترسره کړې او بیا وروسته پېښور، ډیلي او لودیانې ته لاړ او هلته یې هم څه مهال په زده کړو تېر کړ او د وخت دودو علومو زده کړه یې ترسره کړه.

خادم د فلسفي اند او علمي شخصیت خاوند و، د خپل اند او شخصیت په رڼا کې یې هېواد، ولس مخ روڼې او سور مخی غوښت او په رښتینې بڼه یې د خپل ولس خدمت کاوه او دا خدمت یې لومړی په خپل کلي کې د ښوونکي په توګه پیل کړ.

ارواښاد استاد قیام الدین خادم د افغانستان د معاصرو ادبیاتو له هغو پنځو ستوریو څخه و چې پښتو ادب او کلتور یې ځلولي دي او په یوه داسې ویښ زلمي احساس یې د پښتو ادب چوپړ کړی چې د نن زلمیان به یې درناوی کوي.

ارواښاد خادم د ویښ زلمیانو یو پیاوړی غړی و، چې له خپلو نورو ملګریو سره یې اوږه پر اوږه د ولس د بیدارولو او ویښولو ګړندۍ هڅې پر مخ بیولې.

ارواښاد استاد خادم، پر (۱۳۵۸ ل) کال له دې فاني دنیا څخه سترګې پټې کړې.)) (۴۷: ۲)

۲٦- سرمحقق سید محی الدین هاشمي: **ښاغلی سرمحقق سید محی الدین هاشمي د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی او د هېواد یو وتلی نومیالی لیکوال او څېړونکی دی. هاشمي تر اوسه پورې په لسګونو عنوانه بېلابېل علمي اثار چاپ او خپاره کړي دي. د استاد خادم له ژوند او اثارو سره له نږدې اشنایي لري. کله چې د استاد خادم د نثرونو ټولګه (رڼه چینه) د علومو اکاډمۍ له خوا چاپېدله، نو سرمحقق هاشمي پر دې ټولګې د نظر د څرګندولو ترڅنګ د استاد خادم د اثارو او افکارو په باب**

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم خپل نظر څرګند کړی دی. ده دا لیکنه د (۱۳۹٦ل) کال د وږي پر لومړۍ نېټه لیکلې ده چې دا دی دلته یې همدا برخه دلته وړاندې کوو.

((استاد قیام الدین خادم زموږ د هېواد د معاصرې دورې نومیالی علمي، فرهنګي او سیاسي مفکر شخصیت دی، چې څه د پاسه پنځه لسیزې یې د پوهې، فرهنګ او ټولنیزو خدمتونو په ډګر کې د ستاینې وړ خدمتونه، علمي او عملي هلې ځلې کړي دي.

پیاوړی عالم او معلم و، په مدرسه، ښوونځي او د کابل پوهنتون د ادبیاتو په پوهنځي کې یې د مدرس، ښوونکي او استاد په توګه دنده ترسره کړې وه، تکړه ژورنالېست و، د زېري، اتحاد مشرقي، کابل مجلې، طلوع افغان، هېواد، اصلاح او افغان ولس خپرونو د مسوول مدیر او چلوونکي چارې یې سمبال کړې وې. ښه شاعر، لیکوال او څېړونکی و، په لسګونو د نظم او نثر ځانګړي چاپ او ناچاپ اثار او په چاپي خپرونو کې په سلګونو خپرې شوې علمي، ادبي، سیاسي او نورو ټولنیزو مسایلو پورې اړوندې څېړنیزې او تحلیلي لیکنې یې ددې لامل شوې چې زموږ د معاصر ادب په پنځو ځلنده ادبي ستورو کې شمېر او د پښتو ادب په اسمان کې وځلېږي.

په عامه توګه د استاد خادم د نثري لیکنو زیاته برخه دیني، علمي، ادبي، تاریخي او ژبنۍ څېړنې او د عامو ټولنیزو ، ملي ، سیاسي مسایلو په اړه ژور تحلیلونه او کره کتنې دي، چې هره یوه یې پر خپل ځای زموږ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

علمي-فرهنګي شتمنۍ او زېرمې په بډاينه کې ځانګړی اهميت او ارزښت لري، خو تر څنګ يې د منثور تخليقي ادب ډېره ستره پانګه هم پنځولې ده، چې په هغو کې د هنري نثر ډېرې مهمې ځانګړنې، لوړ تخيل، د خبرې زړه راښکون، ساده ګي او رواني، د لفظ او معنا برابري او نورې ښې جوتې دي.

د منځپانګې له مخې که څه هم ددې هنري او ادبي ليکنو ځينې برخې ظاهراً په خپله لمنه کې د مينې د راز او ناز خبرې، د ګل او بلبل، شمعې او پتنګ د زړه خوالې، د طبيعت د ښکلو ننداړو او کيفيتونو منظرونه او داسې نور په عاطفي بڼه په الفاظو کې رانغاړي، خو تر څنګ يې د ټولنيز ژوند ډېر واقعيتونه، علمي، فلسفي، ملي، سياسي او نور عام ټولنيز مسايل په ډېره خوږه، ساده، روانه، خو رنګينه ادبي، هنري ژبه په داسې په زړه پورې بڼه بيانوي چې هره برخه يې د ليکوال د علمي او ادبي پياوړتيا، بشرپالنې او هېوادپالنې د ويښې جذبې د لوړتيا استازيتوب کوي.)) (۲۳: يادښت)

۲۷- خېړنوال ذکريا ملاتړ: خېړنوال ذکريا ملاتړ، د هېواد

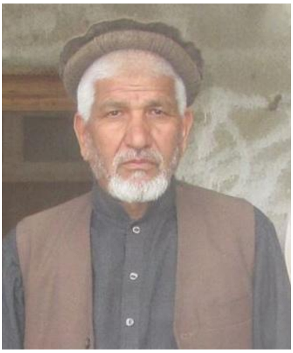

يو نامتو ليکوال او خېړونکی دی او د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی، ده ګڼ شمېر اثار ليکلي، چاپ کړي او ايډېټ کړي دي. ملاتړ استاد خادم له نږدې ليدلی و، د هغه په باب خپل نظر داسې څرګندوي:

((ارواښاد قيام الدين خادم نامتو پښتون مفکر، ملا، ليکوال او شاعر دی. هغه تر مرحوم علامه حبيبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته د پښتون ژبې او ادب په اسمان کې راوخوت، د خدای بخښلي خیالات ډېر اوچت وو، ځان یې تر بل چا ټيټ نه باله، زما ورسره په لومړي ځل پر (۱۳۵۳ل) کال په ابن سینا کتاب پلورنځي کې، چې پل باغ عمومي ته مخامخ د منډوي کوڅې په خوله کې یې موقعیت درلود، ملاقات وشو.

همغه وخت د سرحدونو چارو وزارت هم په همدې کوڅه کې و، په دې کتاب پلورنځي کې پښتو کتابونه خرڅېدل.

خادم صاحب به وخت ناوخت دغه کتابپلورنځي ته تګ راتګ کاوه، یوه ورځ زه په دې کتاب پلورنځي کې وم، استاد خادم له یو بل کس سره چې د ده په عمر و داسې کیسه کوله، چې زه یو ورځ سردار محمد داود خان وروغوښتلم، ډېر ښه روغبړ یې راسره وکړ او داسې یې راته وویل: خادم صیب څه کول په کار دي؟ تاسو له ما نه کومه غوښتنه لرئ؟ خادم صیب وایي چې ما ورته په ځواب کې وویل، هو! غوښتنه مې دا ده، چې که لوګر، میدان او پروان ولایتونه له کابل ولایت سره یو ځای شي، ښه به وي. زه ډېر وروسته په دې پوه شوم چې د خادم صیب په دې خبره کې لوی حکمت و.))

ذکریا ملاتړ په خپله لیکنه کې یادونه کوي چې: ((کله چې سردار محمد داود خان پر (۱۳۳۲ل) کال د صدارت واګې په لاس کې واخیستې، نو دا وخت ځینو اشخاصو سره چې یو نیم په کې دولتي چارواکی هم و، یو نظر و، غوښتل یې چې د افغانستان تاریخي نوم پر (اریانا) بدل کړي، دې چارواکو د دې کار د عملي کولو لپاره د غلام حسن خان ساپي په خوله د وخت مشهور او پوه کسان، لکه (سراج الدین سعید، سید شمس الدین مجروح، محمد امین خوږیانی، استاد قیام الدین

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم، جلالي، عبدالروف بېنوا، مولانا ارشاد، محمد موسی شفیق، ارسلان سلیمي، پکتیانی، عبدالقدوس پرهیز، محمد ظاهر ساپی، صدیق دالله رښتین) او ځینې نور، چې شمېر یې (٦٠) تنو ته رسېده د یوې مېلمستیا په پلمه کور ته راوبلل، خو د غلام حسن خان ساپي په ګډون یو هم د مېلمستیا په علت پوه نه وو. په دې وخت کې یو چارواکي مېلمنو ته وویل څه کېږي، چې د افغانستان نوم بدل کړو او پر ځای یې د اریانا خوږه کلمه غوره کړو، ټول رابلل شوي کسان چې له اصلي موضوع څخه خبر نه وو، چوپه خوله ناست وو، یوازې خادم او رښتین اوچت شول او ویې ویل دا به سمه وي، خو که دا د غرو پښتانه چې د افغانستان نوم ورته ډېر خوږ او د اسلام مترادف ایسي، خدای خبر که هغوی په دې نزاکت پوه شي. ډېره وېره ده چې له دې کار به څومره غم او فساد جوړ شي. داود خان چې دې حساسیت ته متوجه شو، چې خبره رسوایي او بحث ته وځي، ژر یې د دې خبرې د مطرح کوونکي پر خوله لاس کېښود او ویې ویل چې دا د لوی احمد شاه بابا ستر میراث دی، پر دې بحث نه کوو.

لنډه دا چې پر پښتنو او پښتو ژبه باندې د استاد خادم مرحوم ډېر احسان دی، پښتانه یې باید قدر وکړي.

خادم صیب او د هغه ملګرو پښتو ویله، پښتو یې لیکله او پښتو یې کوله. الله پاک دې هغوی ټول وبخښي.))

٢٨- څېړنوال وجیه الله شپون: څېړنوال وجیه الله شپون د علومو اکاډمۍ غړی او دا مهال د پښتو څېړنپو د نړیوال مرکز رییس دی، په دې وروستیو کې یې د استاد خادم یو شمېر اثار ایډېټ کړي او د هغوی د کورنۍ په مرسته یې چاپ کړي دي. دی په یو یادښت کې د استاد خادم د ټولنیزو خدمتونو په باب وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

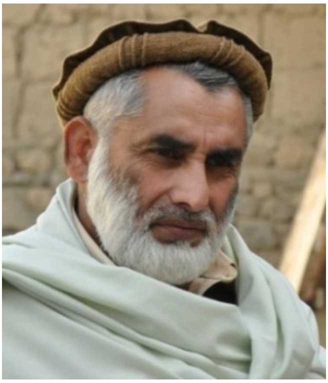

((مرحوم استاد خادم د هېواد نومیالی لیکوال، شاعر، مؤرخ، ژورنالیست او عالم شخصیت دی چې نوم به یې تل د علم او فرهنګ په تاریخ کې ژوندی وي. دا طبیعي خبره ده چې شاعر او لیکوال په خپله ټولنه کې سر راپورته کوي، په ټولنه کې اوسېږي او لیکنې یې د ټولنې لپاره وي. په هره برخه کې د فکر او قلم هره زېږنده یې په یو ډول نه یو ډول له ټولنې او اجتماع سره تړاو او سر و کار لري. پر دې بنسټ مرحوم استاد خادم هم خپلې تولنې ته ډېر علمي او فرهنګي آثار پرېښي چې تر اوسه ورڅخه د علم، پوهې او فرهنګ مینه وال د خپل فکر، ذهن او قلم په پیاوړتیا کې ګټه اخلي. پر لیکنې او قلم سربېره نور ټولنیز کارونه یې هم د خپل ژوند په موده کې سرته رسولي چې په مستقیم یا نا مستقیم ډول یې خیر او ښېګڼه ټولنې ته رسېدلې او د ټولنې په تنویر، سپېڅلتیا او پیاوړتیا کې یې نقش درلودلی دی. مثلاً هغه د ویښو زلمیانو د غورځنګ مؤسس غړی و، دې غورځنګ ته یې ډېر زلمیان جذب او دعوت کړي او په دغه غورځنګ کې یې تنظیم کړي وو چې د وخت د موجود جبر، اختناق او مطلق العنانیت په مقابل کې مبارزه وکړي او ټولنه له ستونزو خلاصه کړي. خلک خپلې غوښتنې، پوښتنې، ستونزې او نظریات په واز کومي پرته له ډاره له حکومت او مسولینو سره شریکي کړي.

همدارنګه مرحوم استاد خادم د خپلې ټولنې په داسې شرایطو کې چې ښځینه قشر ته د زده کړې زمینه نه وه برابره او پر خپلې خور او لور باندې درس او ښوونځی لوستل خلکو ته عار او ننګ ښکارېده، په خپلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اولادونو باندې زده کړې وکړلې او ټولنې ته یې د خدمت جوګه کړل. حتمي ده چې د دوی دغه کار به په ټولنه کې ډېرو خلکو ته د الهام سبب شوی وي. په خپله هم ډېر کلونه ښوونکی و او د ډېرو خلکو اولادونه یې روزلي دي چې دا هم د مرحوم د ټولنیزو خدمتونو یوه بله بېلګه کېدی شي.

مرحوم استاد خادم پر (۱۳۴۴ل) کال په مشرانو جرګه کې د انتصابي سناتور په توګه دنده تر سره کړې چې له دې لارې یې له خپل ولس سره د هغوی د استازي په توګه نږدې اړیکي درلودلي او د هغوی ستونزې یې د حکومت غوږونو ته رسولي، د هغوی له حقوقو څخه یې دفاع کړې او د هغوی خادم پاتې شوی دی. دا ټول هغه څه دي چې د استاد خادم د ټولنیزو خدمتونو بېلابېلې بېلګې وړاندې کوي او د هغه پر ټولنیز شخصیت باندې د تائید مهر لګوي.))

پر یادو لیکوالو او څېړونکو سربېره ځینو نورو لیکوالو هم د استاد خادم د فکر او نړۍ لید په باب خپل خپل نظرونه څرګند کړي وو، خو د دې برخې د زیات اوږدوالي له امله مو د هغوی له راوړلو ډډه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب- بهرني لیکوال:

د استاد خادم د ژوند، کار او افکارو په باب د کورنیو ادبپوهانو او لیکوالو تر څنګ یو شمېر بهرنیو لیکوالو او ادبپوهانو هم خپل نظرونه ښرګند کړي دي او په دې برخه کې یې ځینې لیکنې کړې دي. د دې خبرې یادول ضروري دي چې کومه زمانه کې خادم ژوند کاوه، هغه وخت نړۍ تر ډېره حده دوه قطبي وه، پر ختیځ او لویدیځ بلاک وېشل شو وه، د افغانستان نړیوال اړیکي هم ډېر نه و، نړۍ لکه د اوس په شان ازاده نه وه او نه هم تخنیکي، سیاسي او ټولنیز اړیکي دومره پراخ وو، لکه اوس چې دي. ادبي اثار هم دومره نه چاپېدل چې د نړۍ بېلابېلو برخو ته په ښه ډول ورسېږي، له شوروي پوهانو پرته د نورې نړۍ ډېر کم ختیځپوهان افغانستان ته راتلل، خو دا مهال شوروي پوهانو د افغاني ادب مطالعې او شننې ته دوام ورکاوه. دوی د افغانستان د ادبیاتو په باب بېلابېل اثار ولیکل. (د افغانستان ملي ژبه او ادب) په نامه یو کتاب هم د شوروي پوهانو له خوا ولیکل شو. شوروي ادبپوهانو او ځینو نورو بهرنیو لیکوالو دنورو افغان لیکوالو په ګډون د استاد خادم په باب هم خپل نظر ښرګند کړی دی، چې دلته یې د ځینو یادونه کوو:

۱- ګراسیموا: مېرمن ګراسیموا د پخواني شوروي اتحاد پیاوړې

لیکواله ده، چې د مسکو د ختیځ پېژندنې په انستیتیوت کې یې کار کاوه او د افغاني ادب په باب یې یو زیات شم پر مقالې لیکلي دي. مېرمن ګراسیموا د استاد خادم د ادبي شخصیت او مقام باب وایي: ((په اوسني پښتو ادب کې قیام الدین خادم هم ښرګند مقام

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، دی هم لکه بېنوا او الفت یوازې شاعر نه دی، بلکې لیکوال، ادب پېژندونکی او بشر پېژندونکی هم دی، ده د خپل سفر مشاهدات (څو ورځې په شمال کې) پر (۱۹۴۱م) کال په اصلاح کې په مسلسل ډول خپاره کړل، په دغو مشاهداتو کې په رښتیاني ډول سره افغاني ژوند تمثیل شوی دی. پر هماغه کال دده یوه مجموعه (نوی ژوندون) چاپ شوه، په دې مجموعې کې مضامین او منثور اشعار ځای شوي دي، دده د اثارو وروستۍ مجموعه (خیالي دنیا) پر (۱۹٦۰م) کال چاپ شوې ده. د خادم په اثارو کې وطن دوستۍ او پر فرهنگي موضوعاتو سربېره اجتماعي موضوعات هم لیدل کېږي.))

۲- گ.ف. گیرس: د پخواني شوروي اتحاد د ختیځ پېژندنې د انستیتیوت یو پېژندل شوی غړی دی، چې د پښتو ژبې او پښتنو لیکوالو په باب زیاته مطالعه لري. ده ((د پښتو هنري نثر)) په نامه یو ځانگړی کتاب لیکلی دی. دا اثر چې د سرمحقق معتمد شینواري له خوا پښتو ته ژباړل شوی دی. په دې اثر کې لیکوال د استاد خادم په باب ډېر څه لیکلي دي.

په دې اثر کې راغلي دي: ((پر (۱۹۴۱م) کال د دوه مجموعو (نوی ژوندون د قیام الدین خادم تصنیف او بله ډیوه د گل پاچا الفت تصنیف) چاپېدل د هغه وخت په ادبي ژوند کې یوه مهمه پېښه وگڼل شوه.

قیام الدین خادم د نویو معاصرو پښتنو لیکوالو څخه دی، دی پر (۱۹۱۲م) کال د ننگرهار د کامې په سیمه کې زېږېدلی دی او په قوم زاخېل دی، ده ډېر کلونه په هند کې تېر کړي دي او هلته یې خپل مذهبي تحصیلات او علوم تکمیل کړل. کوم وخت چې ده خپل هېواد ته مراجعه وکړه، نو د معلم په حیث په کامه او جلال اباد کې مقرر شو، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

عين حال کې ده د ننګرهار په ورځپاڼه کې ههم کار کاوه او هلته یې شرکت درلود.

پر (۱۹۳۴م) کال خادم د کندهار په ادبي ټولنه کې داخل شو، په دې ځای کې دده فعالیت په ادبي کارونو کې ښکاره شو او وسعت او انکشاف یې پیدا کړ، ده یو ګرامري کتاب (د پښتو معلم) تصنیف کړ او پر (۱۹۳۵م) کال یې د سپینسر سر کتاب (د اطفالو اخلاقي تربیه) ترجمه کړ، په هماغو کلونو کې د خادم ډېر اشعار د کندهار په اخبار (طلوع افغان) کې چاپېدل او دا سلسله ورکې جاري وه.

خادم یو له هغو مبتکرینو څخه دی چې غوښتل یې پښتو تصفیه کړي او پردي لغات ورڅخه وباسي.

پر (۱۹۳۷م) کال چې د پښتو اکاډمۍ تشکیل شوه، نو خادم کابل ته راوغوښتل شو او په اکاډمۍ کې د یوې څانګې د مدیر په حیث مقرر شو او هم یې د (زېري) چارې په غاړه واخیستې.

د څلورو کلونو په موده کې چې خادم په مرکز کې تېر کړل دغه لاندې کارونه ورڅخه صادر شول:

د معاصرو پښتنو لیکوالو سوانح یې ولیکلې او چاپ یې کړې، یو ډرام یې (یو مسلمان او ټوله اروپا) په پښتو ترجمه کړ، یو کتاب یې (په پښتو نثر کې تاریخي تطورات او د نثر لیکونکي په باره کې معلومات) د چاپ لپاره تیار کړ. د (پښتانه شعرا) نومي کتاب په جوړولو او ترتیبولو کې یې برخه واخیسته، د امین الله زمریالي په ګډون د حکومتي مامورینو د تدریس لپاره یې دوه ټوکه پښتو کلی ولیکلې، ملي قصو او مضامینو ته یې ادبي رنګ ورکړ د اشعارو یوه مجموعه یې (د مرغلرو امېل) د چاپ لپاره تیاره کړه او هم یې د (نوی ژوندون) کتاب چاپ کړ، په دې کتاب کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سربېره پر دې قصو او مضامینو لوستونکی له وړو وړو اشعارو سره هم مخامخ کېږي. په دې کتاب کې د خادم ډېر اثار او مضامین ځای شوي دي، هغه مضامین چې پخوا په طلوع افغان، زېري، په کابل مجلې او نورو نشراتي څانگو کې چاپ شوي او نشر شوي وو.

د خادم په دې مجموعه (نوی ژوندون) کې چې کوم نثري اثار ځای شوي دي، هغه په درې گروپو وېشل کېږي:

الف- مذاقي، عبرتي او اجتماعي قصې چې دا د شرقي ادبیاتو یو مشهور سبک دی.

ب- د مولف خپل اصلي او ابتکاري نثري اثار.

ج- اجتماعي مضامین.

له دغو قصو څخه په زړه پورې قصې (پردی خط لوستل او د تېرې خال) دی ((د ثروت چل)) قصه د ټوکو او ټکالو په روح لیکل شوې ده، ددې قصې مضمون داسې دی:

یو وخت یو سړي په اخبارونو کې اعلان وکړ چې زما د دولت د گټنې چل زده دی، زه دا چل وړیا د هېواد او وطن د استفادې لپاره بنیم، هر څوک چې غواړي دې موقع څخه گټه واخلي، په کار دی چې د خپلې سمې پتې سره د ځواب لپاره دوه (آنی) او یا د دوه انو د ډاگ ټکسو نه راولېږي، نو ده ته به داسې چل ور وښودل شي چې په کاله کې ناست وي او معقوله گټه وکړای شي.

په داسې وخت کې چې ډېر عالم د بې کارۍ او بې روزگارۍ نه سر ټکولو، دا اعلان زرگونو کسانو په ډېر شوق سره ولوست او د هر یوه په زړه کې دا راغله چې څه بابا دوه (انې) څه شی دي گوندې خدای مهربان

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي او په دوه انو راته پوره دولت لاس ته راشي، نو د هرې خوا څخه د سړي په نامه کاغذونه راروسېدل، څو ورځې وروسته سړی په اخبارونو کې دا بیان خپور کړ.

((د جنورۍ په پنځمه نېټه چې ما د دولت ګټلو د چل د ښودلو په باب اخبارونو کې اعلان کړی و د هغې په په اثر ماته شپاړس زره خطونه راغلل هر کله چې زه دې ټولو ته په انفرادي ډول ځواب نه شم ورکولای، نو حسب الوعده خپل ځواب د اخبارونو په خولو خپلو منتظرینو ته ورکوم، دا شپاړس زره خطونه چې ماته راغلي دي د هر یوه سره دوه دوه انې هم دي چې ټولې دوه زره کلدارې شوي، زه خو د تمام عمر لپاره د مفلسۍ له بار څخه خلاص شوم، د دولت د ګټنې لپاره ددې نه بهتر چل بل چېرې دی. دغه دی تاسې ته مې وړیا وښود.))

د خادم ځینې عجب نثرونه چې په نوموړې مجموعې کې چاپ شوي دي په سوچه پښتو لیکل شوی دی. ددې جملې نه یو مضمون د (توتکۍ ځاله) او بل (د کوترو کور) دی لکه چې مخکې مو وویل خادم یو له هغو لومړنیو اشخاصو څخه دی چې د پښتو د سوچه والي د جریان طرفدار دی، نو ځکه کوښښ کوي چې خپل اثار د سوچه پښتو په سبک ولیکي او همدا سبک دده په اثارو کې لیدل کېږي.

د خادم دغه قصه (د کوترو کور) د (۱۹۳۹م) کال د کانکور لپاره وړاندې شوې وه او لوړ مفهوم لري.

په دې مجموعې (نوی ژوندون) کې ځینې اثار د طبیعت د ستاینې لپاره وقف شوي دي او د حیواناتو د ژوند او د دوی له څرنګوالي څخه بحث په کې شوی دی او د خادم بدیعي او هنر اثار چې په نوموړې مجموعې کې چاپ شوي دي، لوستونکو ته ډېر په زړه پورې شیان

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندې کوي او د دلچسپۍ وړ دي، دا اثار د محاورې په ژبه لیکل شوي دي، له متلونو نه ډک دي او اصطلاحات لري.

ددې مجموعې ټول مضامین د یوازې پښتو په سبک او سټایل لیکل شوي دي او په دې موضوع کې یو تر بله سره کوم فرق او توپیر نه لري.

د خادم کوم اجتماعي مضامین چې دننه چاپ شوي دي هغه ډېر په زړه پورې دي او دلچسپي لري، دا مضامین په خپله د لیکوال ایډیال او مفکوره ښیي او هم دده د اثارو متضاد خاصیت ورنه ښرگندېږي.

خادم د نوموړې مجموعې په یوه مضمون کې (استعداد) پر هغو خلکو چې وایي د ټولې نړۍ علوم او تخنیک د لقمان له معلوماتو څخه اخیستل شوي دي او دده په برکت خلکو کمال حاصل کړیدی، سخت انتقاد کړی دی او دا انتقاد یې په ډېره رښتیانۍ لهجه لیکلی دی، په یو بل مضمون (تنگ نظري) کې دی د پان افغانیت پر نظریې ټینگ دی.

په هغه مضمون کې (د غمجنو سره) دی له بېوزلو او مظلومو سره خپله خواله کوي او دوی ته توصیه کوي چې عفو کوئ، صبر او تحمل کوئ، خبره تېروئ، وروسته بیا دی هغو اشخاصو ته چې سخت سري دي، سر زنش ورکوي او رټي یې او هم هغه وگړي دده د تنقید او فشار لاندې دي چې نه غواړي له خپل خواهش او ارزو څخه په لږه اندازه هم تېر شي، د خادم دا مضمون یوه دیني محتاطه نظریه ده او د پښتنو د مذهبي ټولنو افکار په کې منعکس شوي دي، دومره خبره باید وویل شي چې خادم داسې نه دی چې گوندې یوازې ددغو محتاطو او محافظه کارو ټولنو په زړه پورې او د علاقې وړ شیان ښکاره کوي، بلکې دده په اثارو کې متضاد تمایل لیدل کېږي او دده د جهان بینۍ مهم تحولات ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر (۱۹۴۱م) کال اصلاح ورځپاڼې د خادم د سفر سلسله (څو ورځې په شمالي کې) خپروله، دغه د سفر او سیاحت د کتنو لیکل او دغه ډول مضامین له ډېرې مودې راهیسې په پښتو نثر کې نه وو، خادم یو له هغه مبتکرینو نه دی چې دا سلسله یې شروع کړه او خپلې سفرنامې لیکي.

باید ښکاره او مستقیماً ووایو چې دده مضامینو هم د موضوع له حیثه او هم د خپل بدیعي مزیت له حیثه د معاصرو لیکوالو لپاره تراوسه پورې د سر مشق او نمونې په رنګ خدمت کړی دی.

د خادم د مضامینو ژبه بېخي د ننګرهار محاورې ته نږدې ده او د دغو خلکو په محاوره لیکل شوې ده.

په هغه دوره کې چې خادم په کابل کې کار کاوه دده دلچسپې دایرې وسعت او انکشاف پیدا کاوه، ده د اوسنیو عصري علومو په باره کې مقالې ترجمه کولې، د اټومي انرجۍ او فضایي وړانګو په خصوص کې یې ژباړې کولې او د ټاګور اثار یې په پښتو ژبه چاپول.

پر (۱۹۴۵م) کال خادم یوه کیسه د (تقدیر لاس) په کابل مجله کې چاپ کړه، ددې کیسې مضمون داسې دی:

((په یوه وخت کې دوه د وړکتوب دوستان سره مخامخ شول، پخوا دوی یوځای سره سبق ویلو، یوځای به یې لوبې کولې، بیا د مکتب نه فارغ شول او سره جلا شول، وروسته له ډېرو کلونو دا دی دوی بیا سره دوباره ولیدل. دغه یوه دوست بل دوست ته بلنه ورکړه چې بېګاته زما مېلمه یې، دا کوربه ډېر د ثروت څښتن و، ډېر ښه کور یې درلود، ډېر اعلی باغ یې درلود، مګر دغو شیانو نه خوشالاوه او غمګین معلومېدلو، بالاخره دغه کوربه خپل حال ورسره شریک کړ او د خپل ژوند سرګذشت یې ورته داسې بیان کړ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحصیل نه وروسته ډېر کارونه چې لازم وو، ما وکړل، ډېرې چوکۍ مې اشغال کړې او حتی د گور تر رتبې ته دادی راورسېدم، پیسې ډېرې دي، عزت ډېر دی، لویه دارایي لرم، ډېر کورونه مې وران کړل او خپل مې اباد کړل، یوه پېغله مې ځانته انتخاب کړه، مگر د واده په اوله ورځ زما په لاس او پښو گوزڼ ولگېد او چې هر څومره ډاکترانو باندې وگرځېدم تراوسه پورې لا هماغسې دی او نه ښه کېږي او د زړه داغ مې ورځ په ورځ تازه کېږي.))

په دې کیسه کې خادم د مامورینو پر حرص انتقاد کوي، هغه مامورین چې د خپلې هوسایۍ لپاره یې ډېر کورونه وران کړي دي او ډېر یې غریبان کړي دي. د مولف په عقیده نوموړي مامور خپله سزا ولیدله او حتی خپله گناه یې په خپله حس کړه او خپل وجدان ته خجالت وباسي.

د خادم ډېرې مقالې د کورني ژوند لپاره وقف شوي دي، د ازدواج او د ښځو اوضاعو په باره کې ده لیکنې کړې دي، ده په یوه کیسه کې (په ماشومانو پام کوئ) هغه عوارض چې د ماشومانو د هلاکت سبب گرځي بیان کړي دي، هغه خبرې چې دده نه بې اختیاره او د نورو موضوعاتو په ضمن کې وځي هغه ډېرې په زړه پورې وي، دی ضمناً لیکي: ((د پښتنو په یوه غریبه کورنۍ کې د یوه هلک د تلین مراسم نیول کېږي، ډېره مړۍ یې پخه کړه، سېرلکی یې حلال کړ او یوه ښه مېلمستیا یې ترتیب کړه، ددې مړۍ اکثره برخه یې ملا ته وروړه)) مولف دا واقعه په دې جمله ختموي:

((اخ! په پښتنو کې داسې دستورونه دي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر (۱۹۴٦م) کال قیام الدین خادم د استقلال جایزه واخیسته، داجایزه ده ته له دې کبله ورکړی شوه چې ده د هند د یو معاصر لیکوال (نیاز فتح پوري) اثر (د شریف سرگذشت) له اردو نه ترجمه کړ. د خادم دغه ترجمه لومړی په (۴۸- ۱۹۴۷) کلونو کې د کندهار په ورځپاڼه (طلوع افغان) کې چاپ شوه، وروسته بیا په اصلاح کې نشر شوه او بالاخره بیا پر (۱۹۵۳م) کال د یوه مستقل اثر په حیث مینځته راووته.

(موضوعاتو د وسعت له کبله د خادم ترجمه په پښتو کې یو لوی اثر گڼل کېږي. پښتانه دا ترجمه په خپلې ملي ژبې کې د لومړي رومان په حیث شمېري. په هغو تقریظونو کې چې پر دې ترجمه باندې لیکل شوی دی په اتفاق سره دا لیکي:

((چې د مطلب د وضاحت نه، د کلام د روانۍ نه. محاورې ته د نږدېوالي نه، د جملو د ساخت او تاثیر نه او د عنعنوي اصطلاحاتو نه دا معلومېږي چې (د شریف سرگذشت) ترجمه نه، بلکې د خادم خپل اثر دی.)) پر (۱۹۴۷م) کال خادم یوه مقاله (پښتانه او پښتونستان) نشر کړې ده، په دې مقاله کې ده په ښکاره سره ویلي دي او ټینگار یې کړی دی چې نور اریایي خلک چې اوس په ایران، هند او اروپا کې اوسېږي له پښتنو نه تللي او جدا شوي دي او اصلي ټاټوبی یې دلته و.

قیام الدین خادم یوه مسلکي مخصوصه مقاله د ښځو د احوال لپاره وقف کړه، دا مقاله پر (۱۹۴۸م) کال هغه وخت چې په کابل مجلې کې دا اقتراح (ښځه د پښتنو په نظر کې) شروع شوې وه نشر کړه، په دې مقاله کې خادم وایي چې په افغانستان کې ښځې هم په ټولنه او هم په کورنۍ کې له ټولوحقوقو نه بې برخې دی حتی خرڅولی یې شي او بې له کومې سزا چې قاتل ته یې راجع شي وژلی یې شي. خادم د خپلې دې مدعا

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره چې ښځې د حقوقو نه محرومې دي، ښکاره حقایق او روښانه دلایل راوړي دي. خادم په هغه عادت (چې کونډه د لېوره ده) سخت انتقاد کړی دی او دا خوی او دا عادت یې ناموزون ښودلی دی.

په ډېرو مواردو کې مور او پلار له خپلې لور سره موافقه نه کوي چې په خپله خوښه مېړه وکړي، بلکې تر ټولو لومړی دوی دا فکر کوي چې په څه شان او په کومو امکاناتو به وکړی شي چې ډېر (ولور) لاس ته راوړي، خادم پښتنو ته بلنه ورکړې ده چې دا درانه او بد عادتونه له منځه یوسي او ښځې ته د یوې کورنۍ او د یوې جامعې د غړي په حیث حقوق ورکړي او دې کار ته متوجه شي.

خادم د مېرمنو د خیریه ټولنې موسسې ته ډېرې هیلې لري او هم ده په ځلمیانو پورې هیلې تړلې دي.

د خادم په عقیده دا لومړی ځل دی چې زموږ په هېواد او زموږ په ټولنو کې د ښځو پر حقوقو باندې بحث او غور کېږي، تر اوسه پورې نه اخبارونو او نه مجلو په دې باره کې خپرونې کړې دي او که چاپه دې باره کې څه لیکلي وي، نو هغوی به له ډار نه د تبجن غوندې لړزېدلی وي.

خادم د بدبختیو ریښې په دې کې وینې چې پښتنو د پیغمبر(ص) له اوامرو نه سرغړولی دی او د شریعت هغه احکام یې پرېښي دي چې د ښځو حقوق په کې ذکر شوي دي.

لکه چې وینو د خادم مذهبي او محیطي محدودیت دده د تنقید لهجه په دې په زړه پورې موضوع کې ډېره راټیټه کړې ده او مضمون یې پوره نه دی رسولی.

خادم له ابتدا څخه د ویښ ځلمیانو په ډله کې شریک و، ده په یوې مقالې کې چې د ځلمیانو لپاره یې لیکلې ده داسې ویلي دي: موږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

له متمدنې نړۍ څخه وروسته پاتې یو، هم د سواد له حیثه وروسته یو او هم د صنعت له حیثه تجارتي چارې مو نورو سره نه دي برابرې او هم مو د ژوند شرایط ټیټ دي. هغه مواد چې د خادم له خوا د افغانستان اوسنیو ځلمیانو ته وړاندې شوي دي، د توجه وړ دي، ځکه له هغو نه د خادم د نظریاتو بې ترتیبي او عدم موازنه ثابتېږي، دی نوموړي مواد داسې وړاندې کوي:

۱- باید هر یو خپل ځان په خپله ورسوي او هم دې نورو سره کومک کوي.

۲- دروغ او هغه خبرې چې حقیقت نه لري، نه دې وایي.

۳- له هغو پېښو نه چې په نړۍ کې واقع کېږي، ځان دې ور نه بې خبره نه اچوي.

۴- د شخصي غرض له خاطره دې له چا سره کینه نه کوي او هم دې د جامعې مفاد د شخصي مفادو نه وړاندې گڼي.

۵- تملق او چاپلوسي به نه کوي او نه به چاپسې د طمعې له کبله گرځي.

٦- خلکو ته به ضرر نه رسوي.

۷- خپل مذهب، هېواد، خپل ملیت او حکومت سره به مینه او عشق لري.

۸- د حقایقو نه به نه وېرېږي.

۹- رشوت به نه اخلي او پر هېچا به ظلم او تېری نه کوي.

لکه څنگه چې وینو په پورتني پروگرام کې قیام الدین خادم په څو مراحلو سره د ښځو له اوضاعو نه لرې شوی دی، په هغه مقاله کې چې دښځو په باره کې یې لیکلې ده، څومره یې د ښځو موضوع ته پاملرنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې ده او څومره یې خلک دښځو حقوقو ته وربللي دي، مګر دلته بیا چې ځلمیانو ته کوم مواد وړاندې کوي هغه یوازې په نرانو پورې اړه لري او د ښځو کوم ذکر په کې نشته.

په (۱۹۵۰ ع) کال د یو کال د پاره خادم له کابل نه کندهار ته ولاړ، دی هلته د هغه ځای محلي اخبار (طلوع افغان) د مدیر په حیث تللی و، په راتلونکي کال کې دی بېرته کابل ته راغی او دلته د پښتو اکاډیمۍ د معاون په حیث وټاکل شو. پر (۱۹۵۱ع) کال د ده یوه مقاله (ملي کالي) چاپ شوه، په دې مقاله کې ده د خپل هېواد د لاسي صنعت طرفداري کړې ده او خلک یې له هغو زړو مالونو نه چې د سېلاب غوندې له خارج نه راځي د خپل هېواد لاسي محصول ته ورترغیب کړي دي او هم یې په عین حال کې هغه بډایان چې د دوی فوق العاده خرڅونو او بې اندازې مصرفونو د مملکت اقتصاد متاثره کړی دی، تر تنقید لاندې نیولي دي.

پر (۱۹۵۲ع) کال خادم یو کتاب (پښتونولي) چاپ کړ، په دې کتاب کې د پښتنو عادات او نوامیس بیان شوي دي، د خادم دې کتاب نه ممکنه ده چې ښه په زړه پورې شیان چې پښتون ملت په کلچر پورې اړه لري راوایستل شي، یو کال وروسته پښتو ټولنې د خادم یو تاریخي کتاب (بایزید روښان) چاپ کړ، دا کتاب د روښانیانو د نهضت مشر بایزیدانصاري ته چې یې فعال دیني لار ښوونکی دی وقف شوی دی.

د خادم د وینا له مخې تر (۱۹۵۰ع) کال پورې د ده اثار (تالیف اوترجمې) تر پنځه ویشتو پورې رسېږي. مګر له دغه وخته راهیسې د ده ادبي فعالیت لږ شو او د دې علت دا دی چې د ده نور کارونه ډېر شول، یعنې د اصلاح مدیر شو او د تالیف وخت یې له مینځه لاړ، بیا د پوهنې په وزارت کې د کورسونو مدیر شو او په عین حال کې د زېري مدیر هم و.

د قیام الدین خادم د لیکنې سبک او لار رنګا رنګ او پېچلې ده او له مختلفو موضوعاتو نه بحث کوي.

هو! د پښتنو د لویو معاصرو و لیکوالو په اثارو کې تضاد واقع کېدل کومه تصادفي خبره نه ده.))(۴۱:۳۸-۵۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- قابل صادقوف: د پورتنیو بهرنیو لیکوالو تر څنګ نورو شوروي لیکوالو هم د استاد خادم په باب نظرونه څرګند کړي دي. ښاغلی قابل صادقوف وایي: ((د ښاغلي استاد خادم شاعري او تالیفات په شوروي اتحاد کې ورځ په ورځ شهرت پیداکوي او په ټولو ژبو وربانديې تبصرې کېږي)). په مسکو کې ویل کېږي، چې (خادم) په افغانستان کې هغه لار نیولې ده چې ((پوشکین)) په لویه روسیه کې وربانديې روان و. د خادم صاحب اشعارو په افغاني دنیا کې هم لوی شهرت پیداکړی دی. دا ځای ددې نه دی، چې دده په ټولو اثارو او کردار مبسوط بحث وکړو، خو دومره به ووایو چې خادم صاحب په ډېر مشکل او نامساعد وخت کې افغان ملت په ټولو مقوماتو داسې ټینګې منګولې لګولي دي چې څلوېښت کاله یې هېڅ مانع مخه ونه شوه نیولای. دده کار ته باید کار او ده ته باید د لوی عزم خاوند ووایو.))

۴- دوریانکوف: ددې ترڅنګ شوروي ختیځپوه دوریانکوف د استاد خادم په باب وایي: ((خادم صاحب په خپل سبک او اسلوب کې د پښتو د لرغوني عنعنوي شفاهي ادبیاتو ولسي فولکلور له منابعو ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي. د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځلاند ممتاز سبک یې ګڼلی شو.))

د یادو بهرنیو لیکوالو تر څنګ یو شمېر نورو پوهانو هم د خادم په باب نظرونه څرګند کړي چې موږ د بېلګې په توګه د دې څو تنو یادونه وکړه. د نورو زیاتو معلوماتو لپاره (استاد خادم د شوروي پوهانو په نظر کې) د ښاغلي سرمحقق متعمد شینواري څېړنه هم لوستلای شئ!

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه برخه

د خادم د خدمتونو ارزونه

د یوه لیکوال یا شاعر د خدمتونو ارزونه هغه وخت شونې شي چې د هغه د ژوند ټول بهیر له نظره تېر شي، اثار یې مطالعه شي، سیاسي، ټولنیز فردي او فرهنګي ژوند او ډله ییز فعالیتونه یې یو یو له نظره تېر شي، کوم شخص، اشخاصو یا چاپېریال سره چې ده اړیکي درلودل، له هغو څخه دده په باب وپوښتل شي او د هغوی نظرونه وشنل شي. دوه اړخیز اړیکي او تاثیرات مطالعه شي او ان د تېر نسل د اثارو او افکارو اغېزې پر ده او دده پر بل نسل وڅېړل شي. تر دغه پړاو وروسته سړی کولای شي، د یوه لیکوال یا خدمتګار د خدمتونو ارزونه وکړای شي. موږ د دې اثر په تېرو څلورو برخو کې دا بهیر تقریباً بشپړ کړ، په لومړي برخه کې مو د استاد خادم ژوند ته کتنه وکړه. له زوکړې بیا تر مړینې پورې (۷۲) کلن بهیر مو له نظره تېر کړ. په دې کې مو د خادم لومړني ټاټوبي یا استوګنځي ته نغوته وکړه، د هغه د زده کړو بهیر مو وڅېړه، دولتي او رسنیزې دندې مو وڅېړلې، د استاد سیاسي فعالیتونو، وکالت، ویښ زلمیانو غورځنګ او نورو ته مو نغوته وکړه او د ده ټولنیز او سیاسي ژوند مو له نظره تېر کړ، ورپسې مو د ده منظوم او منثور اثار له نظره تېر کړل، یو یو مو په لنډېز سره معرفي کړ، د هغو نوښتونو او پر هغوی د نورو د لیکوالو د اثارو تاثیراتو ته مو هم اشاره وکړه، سربېره پر دې مو هغو کورنیو او بهرنیو لیکوالو، شاعرانو او موثرو شخصیتونو ته مو هم نغوته وکړه چې د استاد خادم پر افکارو او اثارو یې خپل اغېز ښندلی او دی یې دې ته اړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی یا هڅولی چې د نظم او نثر په مروجو فورمونو کې د هغوی پر وړاندې خپل غبرگون څرگند کړي، دا ډول تاثیرات موږ ته د خادم د ټول علمي او ادبي شخصیت په باب یو مجموعي تصویر راپه گوته کوي. د دې ترڅنگ موږ د خادم د نړۍ لید پر بېلابېلو خواوو بحث وکړ، لکه: ملتپالنه، دینپالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښارپالنه، د فلسفي افکارو ارزونه، د سیمې او نړۍ په باب د هغه انگېرنه او همدارنگه ژبپالنه مو وڅېړل. ورپسې موږ د نړدې (٤٣) تنو بېلابېلو کورنیو او یو شمېر بهرنیو لیکوالو نظرونه هم راوړل او پر هغو مو هم لنډ بحث وکړ چې د استاد خادم پر فکر، ژوند او اثارو یې بحث کړی و. د دغو بحثونو مجموعې ته په پام سره اوس موږ ته دا خبره اسانه کېږي چې په ټولیز ډول د خادم د خدمتونو ارزونه وکړو، کېدی شي څوک ووایي چې خادم د ژوند بېلابېلو برخو کې افغاني ټولنې ته خدمتونه کړي دي، د هغو ډلبندي به څنگه کېږي؟ په دې برخه کې باید ووایو چې موږ دا ډول خدمتونه راټول کړي او تر دوو غټو عنوانو لاندې مو سره ډلبندي کړي: ١- فرهنگي برخه، ٢- ټولنیزه برخه.

دلته غواړو دا هره برخه او هغې سره نورې تړلې برخې په لږ تفصیل سره وڅېړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرهنګي برخه کې
د استاد خادم خدمتونه

ټولنې او هېواد ته د استاد قیام الدین خادم د اساسي خدمتونو له جملې څخه تر ټولو اساسي خدمت همدا فرهنګي ډګر و، ده په دې برخه کې نږدې پنځوس کاله یا نیمه پېړۍ متواتره مبارزه وکړه او د دې مبارزې ټوله نتیجه یې نږدې (اویا) عنوانه بېلابېل اثار شول چې اکثره یې چاپ شوي او ځینې یې لا تر دې دمه ناچاپه پاتې دي. که د استاد خادم فرهنګي کارونه له هرې بلې برخې سره پرتله کړو، نو دا برخه یې ډېره درنه ده. په حقیقت کې استاد خادم اساساً یو فرهنګي شخصیت و، د وخت اړتیاوو ټولنیزو، سیاسي او نورو خدماتي کارونو ته هم مجبور کړی او هڅولی دی. هغه کارونه یې په واقعیت کې فرعي یا څنګزني کارونه دي، اساسي او بنسټیز کار یې په همدې درېو فرهنګي برخو کې چې دی پرې ژوندی دی او تر ډېره به لا ژوندی وي. که ځینې سیاسی او ټولنیز کارونه که یې هم ترسره کړي، نو د همدې فرهنګي کار په زور او واسطه یې ترسره کړي دي. د ده فرهنګي کارونه کولای شو په دې ډول وڅېړو:

الف- لیکنیز خدمتونه ب- رسنیز خدمتونه، ج- دیني خدمتونه، دلته غواړو پر هرې برخې باندې یې لږه لږه رڼا واچوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف- لیکنیز خدمتونه:

لکه څنگه چې مو دمخه یادونه وکړه، استاد خادم (۷۲) کاله په دې نړۍ کې مزل وکړ ددې مزل تر (۵۰) زیات کلونه یې پر لیکوالۍ او شاعرۍ تېر کړل، کله چې یې لیک لوست زده کړ، نو پر شاعرۍ او لیکوالۍ یې لاس پورې کړ، د خپل وخت په مطرحو جریدو؛ طلوع افغان، اتحاد مشرقي، اصلاح، زېری او نورو کې یې شعرونه چاپ شول، په (۵۰) کلونو کې یې په لسگونو بېلابېل اثار ولیکل، په تېره بیا ادبي اثار، زموږ ځینې ادبپوهان له هغې جملې څخه استاد (عبدالله بختاني خدمتگار) په دې نظر دی چې: ((استاد خادم پښتو ژبې او ادبیاتو ته ډېر کار کړی دی او د دې ژبې دادبیاتو په ذخیره کې یې قدر وړ اثرونه زیات کړي دي، قیام الدین خادم پښتو ادبي ژبې ته د یو ښه معیار ورکولو په کار کې ډېر زیار ایستلی دی، له هغو لیکوالو څخه دی چې د گوتو په شمېر دي، د پښتو د اوسني ساده، عام فهم او خوندور سټایل د هغه هلو ځلو او فعالیتونو پورې اړه او زموږ پر نسل د پښتو ادب او لیکوالۍ د استاذۍ حق لري.)). استاد بختاني زیاتوي:

((استاد قیام الدین خادم پر عربي او اردو ژبو ښه پوهېده، په پښتو او دري ژبې یې نظم او نثر لیکل او ترجمه کول، هغه به په نظم او نثر کې هڅه کوله چې یو څه وواییې او خلک بیدار کړي، خپل خیر او شر ته یې متوجه کړي، علم او کمال ته یې راوبولي او د ترقۍ او پرمختگ یووالي او یو راز والي خو ا ته یې وهڅوي، نور نو هغه به په غزل کې هم کوښښ کاوه چې د خپل عصر پیغام خپلو خلکو ته وړاندې کړي، د هغه د افادې لهجه به کله تونده، کله نرمه، کله به علمي او مستدلـله او کله به شاعرانه او احساساتي وه، مگر تل یې نقادانه نظر درلود)). (۲: ۱۱۷۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد بختاتني د دې لیکنې محتوا او پیغام دا دی چې خادم د خپلې لیکوالۍ او بېلابېلو اثارو له لارې خپلې ژبې، قوم او ولس ته د زیاتو فرهنګي خدمتونو جوګه شوی دی.

دا خو په ادبي برخه کې دده د اثارو یوه ځانګړنه وه، استاد خادم د پښتو ادبیاتو دتاریخ په باب هم لیکنې کړي او اثار یې پنځولي دي. د یوې ژبې ادبیات هغه وخت ښه وده کولای شي چې لیکوال یې د خپلو تېرو ادبیاتو له تاریخ سره ښه اشنا شي، ځوان لیکوال د همدغې مطالعې او تجربې پر بنسټ کولای شي، په حال او راتلونکي کې د خپلو ادبیاتو دودې لپاره ګټه پورته کړي، لکه څنګه چې په یوه ټولنه یا هېواد کې سیاسي تاریخ د ځوان نسل لپاره ډېر ضروري دی او د ولس د حال حافظه د هغه له ماضي سره وصلوي، دغسې ادبي تاریخ هم له خپل ارزښت څخه برخمن دی. د ادب تاریخ تسلسل او ټینګښت ان تر سیاسي تاریخه هم زیات استحکام لري. سیاسي تاریخ کله کله لوستل کېږي او کله کله تکرارېږي، خو ادبي تاریخ له حال سره خپل تسلسل نه شلوي او هر مهال ورڅخه په تکراري ډول هم ګټه پورته کېږي.

د ساري په توګه د پښتو ادب کلاسیکه دوره کې چې خوشحال بابا، رحمان بابا او حمید بابا له کومو نظمي فورمونو څخه ګټه پورته کړې او شعر ته یې کومه ښکلا ورکړې ، اوسني شاعران هم همغه فورمونه کاروي او یو زیات شمېر د همدغو لویو شاعرانو له تجربو څخه په تکراري ډول هم ګټه پورته کوي. استاد خادم دغه مهم ضرورت ته پام کړی، په پښتو ادب کې یې هم ادبي تذکرې لیکلي، هم یې ولسي شاعري راټوله کړې، هم یې پر پښتو لرغونې شاعرۍ څېړنه کړې او هم یې د هغو غورچاڼ راټول کړی دی. لکه پښتانه شعرا، د پیر روښان په باب ځانګړی اثر، روهي ګلونه او نور. په دې خاطر چې د خپلې زمانې د لیکوالو حال بلې زمانې ته انتقال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي، نو (ننني لیکوال) اثر یې هم لیکلی، یانې د تېرې زمانې د ادیبانو حال یې خپلې زمانې او د خپلې زمانې یې راتلونکې زمانې ته انتقال کړی دی. د دې ترڅنګ یې په دې خاطر چې زموږ فرهنګي حوزه او دایره لاپسې روښانه شي، نو استاد خادم په ټولیز ډول د ادب او په ځانګړي ډول د پښتو ادب په باب ځانګړي تحلیلي اثار هم لیکلي او متفرقه لیکنې یې هم کړې دي. د ساري په توګه د رحمان بابا او خوشال بابا په باب که هر څومره څېړنې وشي، بیا هم کمې دي، بیا به هم د دې سترو شاعرانو د فکر او کلام ډېرې خواوې ناسپړلې او نا ویلې پاتې شي، نو خادم دا اړتیا حس کړې ده او هڅه یې کړې چې (د خوشال او رحمان موازنه) کې دې اړتیا ته تر خپله وسه ځواب ووایي.

د خوشال (دستار نامه) چې د هېواد او سیمې په کچه یو ښه روزنیز، ښوونیز، ټولنیز او سیاسي اثر دی، ټولنې ته یې شننه او ارزونه خورا ضروري ده، استاد خادم دې اثر ته یوه کتنه کړې او هغه یې ارزولې ده.

(پټه خزانه) چې د پښتو ادبیاتو یوه مهمه تذکره ده، پښتو لرغوني او کلاسیک ادبیات یې خوندي کړي، پر دې مهم اثر یې هم لیکنه کړې، د هغې ځانګړنې یې تحلیل او توضیح کړي. د دې لپاره چې د (شعر ا ادب) په باب زموږ ځوانو لیکوالو او شاعرانو ته هدفمن مواد په لاس ورشي، نو د (شعر او ادب) په نامه یې یو ځانګړی کتابګوټی برابر کړی او په دې کې یې هغه لیکنې خوندي کړې چې د شعر له غایې سره اړیکي لري.

د هرې ژبې د تاریخي لرغونیت په باب نه یوازې د هغې ژبې له ویونکو سره لېوالتیا موجوده وي، بلکې د هغې ژبې د سیالانو او مخالفینو د پوښتنو ځوابولو لپاره هم کار په کار دي. د یوې ژبې ویونکي باید د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلې ژبې له تېر حال، تاریخ او د تغیراتو له بېلابېلو پړاوونو څخه خبر شي. په تېره بیا په هغه حالت کې چې ژبه نه یوازې د یوې ژبې، بلکې د یوې سیاسي وسیلې په توګه وکارول شي او سیاسي مخالفین یې هم هر ډول پوښتنې، شک او تردید یوازې او یوازې د سیاسي غرضونو او مرضونو له مخې مطرح کړي. له هغې ورځې چې پښتو ژبې، په حکومت، قانون په تېره بیا اساسي قوانینو کې د لومړۍ، ملي او رسمي ژبې په توګه خپل مقام تثبیت کړی، نو د یو شمېر ډلو او ډلګیو له خوا د پښتو او پښتنو د تاریخ په باب هم ډول ډول پوښتنې مطرح شوي. دا ډول پوښتنې او ګروېږنې کله کله د سیاسي او قومي کینې وروستي برید ته هم رسېدلي دي. په پښتو ژبه د تاریخي اثارو کمی او په دې برخه کې د زیاتو معلوماتو نشتوالی، د پښتنو کمسوادي او وروسته پاتې والي، کلیوالي ژوند او نورو نیمګړتیاوو هم د مخالفینو تبر ته لاستي برابر کړي دي. په دغسې یو حالت کې مطرح پښتانه لیکوال مجبور وو چې د خپل ادب، تاریخ او ژبې د تاریخي شالید په باب لیکنې وکړي، دا ډول لیکنې که څه هم سل په سلو کې د ژبپوهنې، تاریخپوهنې او لرغونپوهنې له عصري میتودولوژۍ، اصولو او پرنسیپونو سره برابرې او همغاړې نه وې، تر یوه حده یې د احساسي او عکس العملي لیکنو بڼه درلوده، خو بیا یې هم د خپل وخت اړتیاوې تر یوه حده پوره کولې.دا لیکنې په دې مانا هم نه وې چې هېڅ تاریخي حقایق یې نه دي بیان کړي، واقعیتونه یې بیان کړي، خو د احساس مالګه هم ورسره ملګرې ده. په پښتنو کې یو شمېر شاعرانو او د هنري نثر پنځوونکو لیکوالو هم په جبري یا ضروري ډول تاریخي لیکنو، تاریخي متن څېړنې اوتاریخي ژبپوهنې ته خپل قلم اوفکر وقف کړی دی. د پښتو ماصرو ادبیاتو پنځه ځلانده ستوري ټول په دې تاریخي جبر او غبرګونونو کې راتاله شوي، خو په دوی کې بیا لوی استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه عبدالحی حبیبي خپل زیات پام تاریخ لیکنې اوتاریخ څېړنې ته ځانګړی کړی، د علمي او تاریخي برخې په اندول یې احساساتي برخه کمه ده او که کله عکس العملي ځواب ویلو ته هم اړ شوی دی، نو بیا یې هم خپل علمي استقامت ساتلی او د هر شکاک پوښتنو ته یې د تاریخي اسنادو له مخې ځواب ویلای دی. لکه د پټې خزانې په باب د ځینو شکاکانو پر وړاندې د لوی استاد حبیبي، تاریخي، علمي او مستند دلایل چې د تاریخي لاسوندونو پر بنسټ وړاندې شوي دي، خو د استاد خادم په ګډون زموږ د یو شمېر لیکوالو په تاریخي ژبپوهنیزو اثارو کې د تاریخي حقایقو او واقعیتونو د بیان ترڅنګ د ملتپالنې انګېزه او احساسي مالګه هم څه نا څه څرګنده ده.

استاد خادم د وخت ناخوالو په غبرګون کې او د خپل ځوان پښت د ویښتابه لپاره د پښتو ژبې او پښتنو د تاریخي لرغونوالي په باب لیکنې کړې دي، د ساري په توګه (د پښتو د تاریخ په باب)، (پښتو کوم ډول ژبه ده؟) (پښتون او پښتونولي) او ځینې نور اثار. استاد لرغونی متون هم څېړلي او د پښتني کلتور او فولکلور په باب یې هم لیکنې کړي، (لرغوني پښتانه قومونه) یې هم تشریح کړي، دا ډول اکثره لیکنې او اثار د ملي احساس تر چتر لاندې لیکل شوي. خو دې لیکنو پر خپل وخت د حقایقو په رڼاوي او د ځوان نسل په ویښتابه کې خپل رول ولوباوه، پښتانه یې دې ته وهڅول چې په دې برخه کې نورې څېړنې او پلټنې وکړي او د خپل تاریخ تیاره ګوټونه لا پسې روښانه کړي. که استاد خادم او د ده په شان نور لیکوال نه وای، نو هغه فرهنګي او تاریخي تشیال چې په دې برخه کې محسوس و، هغه به تر ډېره وخته هم پر خپل ځای پاتې وای، خو د استاد خادم او د ده په شان د وخت د نورو لیکوالو د فرهنګي کار او زیار برکت و چې هغه زماني خلا یې تر ډېره حده ډکه کړه او نوي نسل ته یې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لا دقیقو تاریخي پلټنو بنسټونه کېښودل. په مجموعي ډول د استاد خادم د لیکوالۍ برخه د هغه د فرهنګي کارونو او خدمتونو اساسي برخه جوړوي، ده نور فرهنګي کارونه هم تر سره کړي، چې هغه هم د همدغې لیکوالۍ پر محور راڅرخي.

ب- رسنیز خدمتونه:

لکه څنګه چې مو پورته یادونه وکړه، په فرهنګي ډګر کې د خادم صیب د خدمتونو ډېره درنه برخه د هغه پر خپلې لیکوالۍ راڅرخي. په دې برخه کې هغه په زغرده خپل کارونه ترسره کړي دي، خو د خپلې لیکوالۍ تر څنګ نورې داسې برخې یا ډګرونه هم شته چې استاد په کې هلته نه یوازې د خپلو فرهنګي هڅو د پرمخبیولو جوګه شوی، بلکې له دې لارې یې نورو ګڼو لیکوالو ته هم د فرهنګي کار د سر ته رسولو زمینه برابره کړې ده. دا ډګرونه د خپل وخت مطرح رسنۍ دي. دې رسنیو کې چې کله هم استاد خادم د مسول مدیر چارې ترسره کړي، نو هلته یې نه یوازې د خپلو اثارو او افکارو خپرولو ته لاره اواره کړې، بلکې د نورو لیکوالو اثار یې هم د خپلې لېوالتیا او هم د وظیفوي مکلفیت له امله خپاره کړي دي. دا کار بیا په پایله کې د هېواد د علمي او فرهنګي شتمنۍ د بډاینې سبب شوی دی. استاد په دې رسنیو کې د ژبې او فرهنګ د بډاینې لپاره کله کله یوه نیمه علمي اقتراح هم خپروله، نورو لیکوالو به بیا دا اقتراح پسې شاربله، شنله او خپل نظریات، معلومات او وړاندیزونه به یې ورسره یو ځای کول او په نتیجه کې به ټاکلې موضوع په ښه ډول توضیح کېدله. دې ډول اقتراحګانو ته موږ په ځینو برخو کې نغوته کړې ده.، خو اوس راځو، هغو رسنیو ته چې استاد خادم په کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسؤل چارواکي په توګه کار کړی او د هېواد په فرهنګي بداینه کې یې رول لوبولی دی:

۱- اتحاد مشرقي: ((اتحاد مشرقي، زمونږ د هېواد یوه پخوانی جریده ده چې د هېواد د استقلال پر لومړي (۱۲۹۸ل) کال په (هډه) کې د ننګرهار او هغه پورې د نښتو سیمو د خلکو، قومونو او قبایلو د مشرانو استازو د یوې لویې جرګې په موقع، تاسیس شوې او په همدې نوم په (اتحاد مشرقي) نومول شوې ده، ډېر وروسته بیا دا نوم په (ننګرهار) واوښت.

استاد قیام الدین خادم پر (۱۲۲۱ل) کال د دغې جریدې مسؤل مدیر وټاکل شو او تر (۱۳۲۴ ل) کال پورې یې دې وظیفې ته دوام ورکړ.

دا جریده دمخه په پښتو او دري ژبو په ډېریزماشین خپرېدله. د استاد د مدیریت پر وخت یوازې په پښتو ژبه په حروفي ماشین خپره شوه، په جریده کې د شعر او ادب خپرونه زیاته شوه او په ساده ژبه پخو مضامینو ته په کې ځای ورکړی شو. په ډېر ظریفانه ډول په کې کله نا کله انتقادي لیکنې هم خپرېدلې او دا لیکنې زیاتره د طنز په توګه پخپله د استاد خادم په قلم دي. لکه د (بډې) تر عنوان لاندې لیکنه او ځینې نورې...

د استاد خادم د (اتحاد مشرقي) د مدیریت وخت د دویمې نړیوالې جګړې دوران و.زموږ په هېواد کې راډیوګانې ښخې کمې وې او د کابل راډیو د خپرونو وخت هم په شپه ورځ کې دوه درې ساعته و، جریدو او ورځپاڼو ته د لوستونکو کسانو ډېره تلوسه وه. د مرکز ورځپاڼې (اصلاح او انیس) په وړه قطع چاپېدلې او ولایتونو ته وروسته رسېدلې، نو د ولایتونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جریدو بازار نسبتاً تود و او د نړیوالې جګړې د پېښو د اجمال او په جریده کې د ادبي طنزي لیکنو د خپرېدو په برکت د (اتحاد مشرقي) جریدې ښه مقبولیت درلود.)) (۲۹:۳٦- ۳۸)

(اتحاد مشرقي) جریدې پر خپل وخت نه یوازې د پخو لیکوالو لیکوالي لاپسې وغوړوله، بلکې د ځوانو لیکوالو د استعدادونو غوړېدو ته یې هم لاره اواره کړه.

د هغه وخت ځوانو لیکوالو له جملې څخه یو هم (عبدالله بختانی) و چې وروسته د پښتو ادب په یو کارنده خدمتګار بدل شو. هغه په دې باب وایي: ((زه پخپله په دغه وخت کې یو نوی ځوان طالب علم وم چې د خپرونو لوستو ته مې مخه شوې وه. زه د استاد قیام الدین خادم له نامه، د هغه له شعرونو او لیکنو سره د (اتحاد مشرقي) د لوستو په واسطه د لومړي ځل لپاره اشنا شوم.) (۲۹:۳۸)

د استاد بختاني په شان نورو ګڼو ځوانو لیکوالو هم دا جریده لوستله، د خپل کلام بېلګې یې ورلېږلې او د هغوی د استعدادونو د غوړونې سبب ګرځېدله.

۲- د طلوع افغان: (استاد خادم ((پر (۱۳۲۹ل) کال کې له هرات څخه کندهار ته تبدیل او د (طلوع افغان) ورځپاڼې مسؤل مدیر شو. (طلوع افغان) هم د (اتحاد مشرقي) په شان د پښتنو د یو بل ستر او مهم ولایت د مرکز دولتي ورځپاڼه وه. استاد خادم دغې ورځپاڼې ته، هم د چاپ او صحافت، هم د اطلاعاتو د نوي والي او جدت او هم د ادبي او انتقادي مضامینو د خپرولو له لارې ښه بڼه ورکړه. استاد خادم په دغه ورځپاڼه کې هم د ویښ زلمیانو د مرام تبلیغ کاوه.)) (۲۹: ۴۵-٦۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم د طلوع افغان د کیفیت د لوړوالي له لارې په دې بریالی شو چې یو زیات شمېر لیکوال دې جریدې سره همکارۍ ته مایل کړي او له دې لارې د هغو د لیکنو خپراوي ته لاره اواره کړي. استاد خادم د قام د ویښتابه لپاره په جریده کې ځینې اقتراحگانې هم خپرې کړې چې خلکو، په تېره بیا لیکوالو ورسره لېوالتیا وښووده.

۳- کابل مجله: استاد خادم ((پر (۱۳۳۰ل) کال د کابل مجلې چلوونکی و، د مجلې د مسؤل مدیر چارې یې ترسره کولې، خو د پښتو ټولنې د لوی مدیریت او د مطبوعاتو د مستقل ریاست د مرستې د نشتوالي له امله یې نوم د مجلې په سر کې د مسؤل مدیر په حیث نه چاپېده. سره له دې یې هم خپله وظیفه په ډېر دقت، شوق او علاقه مندۍ ترسره کوله.

کابل خو د سیاست او مطبوعاتو او پښتو ټولنه د سیاست او ثقافت مرکز و، خو د ثقافت خادم پکې نه ځایېده او ځورول کېده، له همدې کبله مجبور شو مطبوعات پرېږدي او پر ادراي چارو بوخت شي. هماغه و چې استاد خادم پر (۱۳۳۱ل) کال د سروبي د برېښنا فابریکې دکوپراتیف د لوی مدیر په حیث وگومارل شي.)) (۲۹: ۴۶-۴۷)

له پورته ستونزو سره سره، هغه مهال چې استاد خادم د کابل مجلې مسول مدیر و او کومې گڼې چې د ده تر لارښوونې لاندې خپرې شوې، په هغو کې د مجلې کیفیت پورته شوی او گڼو لیکوالو ته د دې زمینه برابره شوې چې په یاده مجله کې خپلې علمي او ادبي لیکنې خپرې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- اصلاح ورځپاڼه: د استاد بختاني د څېړنو له مخې ((پر (۱۳۳۲ل) کال، د مطبوعاتو د مستقل ریاست په مشرتابه کادر کې تغیرات راغلل. استاد خلیل الله خلیلي د مطبوعاتو مستقل رییس شو. د هغه په وړاندیز استاد خادم د (اصلاح) ورځپاڼې د مسول مدیر په حیث مقرر شو. (اصلاح) دولتي اورگان او د ټول هېواد سراسري ورځپاڼه وه. د دولت مامورین تر پنځمې رتبې (مدیر) پورې مکلف و چې په هغې کې اشتراک وکړي. د اهمیت له مخې یې نور مشترکین هم زیات وو. دا ورځپاڼه په پښتو او دري ژبو چاپېدله. کله د دواړو ژبو تناسب او تعادل پکې ساتل کېده او کله نه.

خو د استاد خادم په وړاندیز (اصلاح) ورځپاڼه په سلو کې (پنځه اویا) پښتو او (پنځه ویشت) دري او مقابل کې (انیس) ورځپاڼه په سلو کې (پنځه اویا) دري او (پنځه ویشت) پښتو شوه.

د ورځپاڼې د ژبې سبک او سټایل ښه شو. پښتو او دري برخې یې په خوږه، روانه، ساده، عام فهمه، ژورنالیستیکه ژبه خپرېدلې. دې کار ته د استاد خادم خاصه توجه وه.

استاد خادم به په (اصلاح) کې د ورځې مهم مسایل طرح کول. د (ملیت او بین المللیت) په باره کې د دې ورځپاڼې یوه په زړه پورې اقتراح وه، چې استاد خادم طرح کړې وه. پخپله یې په کې هم ښه مقاله لیکلې وه)) استاد بختانی وایي: ((ما هم یو څه لیکلي وو. د هغه وخت مشرانو، پوهانو او ځوانو لیکوالو په کې برخه اخیستې وه. زما په فکر دا مقاله او دا ډول څېړنې اوس هم زموږ د ځوانانو په درد خوري.))

(۲۹: ۴۷-۴۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلاح ورځپانه کې د خادم صیب ګڼې لیکنې خپرې شوي دي، نه یوازې دده لیکنې په کې راغلي، بلکې دنورو ګڼو لیکوالو لیکنې او شعرونه هم په کې خپاره شوي، (اصلاح) په واقعي مانا (اصلاحي کارونه) ترسره کړي دي.

۵- زېری: استاد بختانی وايي: ((کله چې استاد خادم په سروبي کې و او بیا د اصلاح د ورځپاڼې مسول مدیر شو، خپلې مقالې او شعرونه به يې د مهربانۍ له مخې زېري ته استول او هلته به خپرېدل. د زېري د اقتراحګانو: ((نېکي هدف دی که واسطه؟)) لپاره يې خپلې درنې مقالې استولې وې. په دغه وخت کې د شعر او ادب په باره کې يو کتاب چاپ شو او د استاد خادم دا مقالې هم پکې ځای لري: (۱- د شعر غرض او غایه. ۲- ادب او حیات ۳- د شعر او شاعرئ په باب.) دا کتاب (شعر او ادب) نومېږي او پر (۱۳۳۳ل) کال د پښتو ټولنې له خوا د امریکې د سانفرانسسکو د اوسېدونکو پښتنو؛ (محمد خالد خان، ملا حیات خان، پیر محمد خان او امیر محمد خان) د اعانې په پیسو چاپ شو او تر چاپ وروسته د شوروي اتحاد د علومو اکاډمۍ د افغان پېژندونکو د توجه او استفادې وړ هم وګرځېد.)) (۲۹: ٥٦-۵۷) استاد بختانی وايي: ((په دغه وخت کې زه (خدمتګار) د زېري د جریدې مسؤل مدیر وم او د شعر او ادب کتاب هم زما ټولونه ده چې زما په اهتمام د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی.)) (۲۹: ۵۷)

استاد خادم بیا يو وخت د (زېري) د چلوونکي په توګه هم وګومارل شو. د ده په مسوول مدیریت کې د زېري جریدې کیفیت پورته شو. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګڼو لیکوالو لیکنې په کې خپرې شوې، ځینې افتراحګانې هم په کې نشر شوې، د ځوانو لیکوالو د لیکنو خپراوي ته هم په کې لاره اواره شوه.

٦- هېواد: د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار په وینا : ((د (۱۳۴۱ل) کال په وروستیو کې د افغانستان د حکومت په چوکاټ کې تغیر پېښ شو، ډاکټر محمد یوسف د سردار محمد داود پر ځای صدراعظم شو. په نوې کابینه کې استاد ګل پاچا الفت د قبایلو مستقل رییس وټاکلی شو. د پښتو ټولنې د ریاست په مقام د ده د دغه مقام سلف پوهاند صدیق الله رښتین د ده خلف شو. استاد خادم ته په پښتو ټولنه کې د پاته کېدو ځای پاته نه شو. کار یې پرېښود. تر څه لنډې مودې اوزګارتیا نه وروسته د (۱۳۴۲ل) کال په لومړنیو میاشتو کې د هېواد ورځپاڼې د مسؤل مدیر په حیث وټاکل شو.

هېواد جریده پر (۱۳۲۸ل) کال په پښتو ژبه د نشر ډګر ته راووتله. وروسته بیا ورځپاڼه شوه، سربېره پر (اصلاح) د بلې دولتي ورځپاڼې په توګه په پښتو خپرېدله. استاد خادم تر (۱۳۴۴ل) کال پورې د دې ورځپاڼې مسؤل مدیر و. هغه یې په ډېره ښه سویه چلوله او له خپل عادت سره سم د نورو موضوعاتو په خوا کې ادبیاتو او د ورځپاڼې د ژبې سمولو ته یې هم ډېره زیاته توجه کوله. وخت په وخت یې مشاعرې هم په کې خپرولې.)) ګڼو شاعرانو به په مشاعرو کې برخه اخیستله او همدارنګه په نورو برخو کې یې لیکنې خپرولې استاد بختانی وایي: ((زما په یاد دي چې ما ان له مسکو نه د (هېواد) له یوې مشاعرې سره ملګرتیا کړې وه.))

(۲۹: ٦٦-٦٧)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېواد ورځپاڼې کې د پخو لیکوالو تر څنگ ځوانو لیکوالو ته هم زمینه برابره شوه چې خپل استعدادونه وغوړوي او خپلې لیکنۍ تجربې په کې پخې کړي.

۷- افغان ولس: ((کله چې افغان ملت گوند یا ډله کې انشعاب راغی او استاد خادم خواشینی شو، نو د خپلو افکارو، نظریاتو او اثارو د خپرولو لپاره یې پر (۱۳۴۸ل) کال کې د (افغان ولس) په نامه خپله جریده واېستله، د دې جریدې د امتیاز خاوند او چلوونکی په خپله استاد و، هغه غوښتل چې د دې جریدې په شاوخوا کې یوه ملي ډله جوړه کړي، خو ونه شوه. استاد ډېره درنه او عمیقه سیاسي جریده خپروله چې فرهنگي رنگ ورباندې غالب و. د پېژندل شوو سیاسي مکتبونو او فلسفو پیروي یا شدید مخالفت په کې نه و، له ورځنیو چارو سره یې ډېر تماس نه نیوه او د توندې لهجې انتقادونه په کې دومره نه خپرېدل.

استاد سره د جریدې د خپرولو او چاپ څارنې په چارو کې ښاغلو مسافر خان صادق (پخوانی ویښ زلمی) او ځوان (اباسین کونړي) مرسته کوله.)) استاد بختانی وایي: ((استاد په همدې بنسټ ما ته د ډلې د جوړولو وویل، مگر ما استاد ته احترام درلود، خو د ډلې د انکشاف امکانات راته ستونزمن ښکارېده، نو زه غلی شوم.

ډله نه وه او استاد یوازې و، د جریدې د چاپ او خرڅلاو مرستیالان نه وو، یا کم وو. د استاد مالي طاقت هم کم و، د حکومت فشار هم راغی او جریده تر یوولسو گڼو خپرېدو وروسته بنده شوه. دا تبه هم وشلېده.)) (۲۹: ۷۹-۸۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې سره سره چې (افغان ولس) جریده د خپل وخت له سیاسي فشارونو او همدارنګه اقتصادي مشکلاتو سره مخ وه، خو څومره ګڼې چې یې خپرې شوي، په هغوی کې لیکنې او ژبنی معیار ساتل شوی او د وخت د یو شمېر مطرحو لیکوالو او شاعرانو کلام په کې خوندي شوی دی.

پورته چې مو د کومو رسنیو یادونه وکړه، دا په حقیقت او واقعیت کې فرهنګي خدماتي وسیلې وې، خادم صیب د دې وسیلو چلوونکی و، نه یوازې له لیکوالو څخه یې د دې رسنیو د چلولو لپاره لیکنې را اخیستلې، بلکې هغوی یې دې ته هم هڅول چې ښې لیکنې وکړي او ډېرې لیکنې وکړي، د یوې رسنۍ تکړه چلوونکی همغه دی چې هم خپله رسنۍ پر خپل وخت خپره کړي، هم ښه پیغام ولري، هم نوی مطالب ولري، هم دایمي ملګري او همکاران ولري او هم خپل نوي لیکوال او مینوال زیات کړي. خادم د دې وړتیا لرله چې په خپلو چاپي رسنیو کې داسې نوې علمي اقتراحګانې وړاندې کړي چې هم لوستونکي جذب کړي او هم لیکوال وهڅوي چې هغه موضوع ښه تحلیل او تجزیه کړي. د خادم له خوا به په مطرح شویو اقتراحګانو کې ګڼ شمېر لیکوالو برخه اخیسته او تر هغه پورې به موضوع تعقیبېدله چې روښانتیا ته یې اړتیا لیدل کېدله، چې د دې ډول اقتراحګانو ځینې بېلګې مو په بېلابېلو برخو کې یادې کړې.

پر اقتراحګانو سربېره استاد خادم د لیکونو له لارې هم یو زیات شمېر مطرح لیکوال دې ته هڅولي چې یوه ادبي، یا ژبنۍ موضوع لا پسې ښه وسپړي، ده به د لیکوالو ځینې هغه شخصي لیکونه او سوالونه هم ځوابول چې دیوې ژبنۍ موضوع په باب یې له ده څخه پوښتلي وو. استاد بختاني چې له استاد خادم سره ډېر کلونه له نږدې پاتې شوی، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د یوې (یې) په باب چې دوی ورته د همدې ثقیلې (ی) نوم ورکړی، په یوه لیکنه کې د ثقیلې (یې) د شکل په باب له استاد خادم څخه پوښتلي:

((ښاغلی پوه مولانا خادم!

نور لیکوال ثقیله یې که د مؤنث اسم په اخره کې وي، داسې لیکي:

(ی) لکه کړکی، څپلی، نجلی او که د جمع مخاطب فعل په اخره کې وي، نو داسې یې لیکي: (ئ) لکه: لیکئ، وایئ، لولئ.

تاسو په دواړو مواردو کې یو شکل غوره کړی دی او: (ډوډئ، خورئ) لیکئ، نو که د دواړو صورتونو په شکل کې فرق موجود وي، دا به ښه نه وي؟ (بختانی)

ځواب: نه! دا به ښه نه وي، ځکه چې دغه (یې) ته تاسو پخپله ثقیله (یې) ویلې ده، نو د دې نه پخپله معلومه شوه چې ثقیله (یې) که په اسم کې وي او که په فعل کې هماغه یوه ثقیله (یې) ده. یعنې تلفظ، صوت او اواز یې یو شی دی، نو څه ضرورت دی چې مونږ بلا ضرورته د ابجد خوان کوچنی دپاره د (پتې‌ئ) د تورو اشکال نومونه او صورتونه ډېر کړو؟

زما مدعا دا ده چې ثقیله (یې) د پښتو د پتې‌ئ (الف بې) په جمله کې یو حرف دی، چې ځانله اواز لري. د دې د پاره چې زمونږ رسم خط اسان او خوانا شي، نو موږ ورله یو ځانته صورت او شکل غوره کړ چې له معروفې، مجهولې او ملینه (یې) څخه وپېژندل شي او صوت یې په خپل اهنگ اداء او ملتبثه نه شي. دا خبره یوازې په ثقیلې (یې) پورې منحصر نه ده، بلکې د ابجد خوانی د ټولو حروفو اشکال د دې د پاره وضع شوي دي چې وپېژندل شي او هم هغسې په خپل اواز ادا کړی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا خبره چې ځيني خلک يې کوي چې دا صورت: (ی) د تانيث د ثقيلې (يې) او دا صورت (ئ) د فعل د ثقيلې (يې) د پاره ټاکل شوي دي، يوه خبره ده چې په خپله باطله ده. ځکه چې د ابجد خوانۍ د تورو اشکال خالصه په صوتي بنياد ولاړ دي، نه په ګرامري فلسفه. ځکه که ګرامري فلسفه مد نظر ونيسو، نو يوازې ثقيله (يې) ګنهګاره نه ده، بلکې معروفه، مجهوله او ملينه (يې) خو هم په اسم، فعل، مفرد او جمعې، مذکر او مؤنث کې راځي، نو هلته ولې متعدد صورتونه نه غوره کېږي؟ او که څوک وغواړي چې هلته هم متعدد اشکال د ګرامر په اساس وتراشي، هغه به هم دغسې غلطي وي، لکه د ثقيلې (يې) په مسئله کې چې پېښه شوې ده.)) (۲۹: ۱۴۱-۱۴۳)

خادم صيب دا ډول ليکونه نه يوازې له بختاني صيب سره تبادله کړي، بلکې له نورو ګڼو ليکوالو، لکه صديق الله رښتين، عبدالروف بېنوا او ځينو نورو سره يې هم دا ډول ليکونه تبادله کړي دي.

دا ليکونه په ټوله کې د ليکوالو تر منځ د يوې فرهنګي بوختيا سبب هم کېدل، ليکوال هم تشويقېدل، موضوع هم لا پسې روښانېدله او په ټوله کې د فرهنګي غنا سبب ګرځېدل.

ج- ديني خدمتونه:

د استاد قيام الدين خادم په پېژندنه کې مو د خادم ديني زده کړو او د هغو بهير ته اشاره وکړه، ده خپلې لومړنۍ ديني زده کړې له خپل پلاره راپيل کړې، بيا ورپسې له کوره بهر شو، بوډيالۍ ته لاړ، پېښور، هندوستان او نورو ځايونو ته يې په علم پسې سفرونه وکړل، تر دې چې د خپل وخت ديني زده کړې يې ترسره کړې او د (مولوي) علمي پوړۍ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسېد. په همدې خاطر خو د استاد په ځینو لیکنو کې هغه د مولانا، مولینا او مولوي په دیني علمي پوړیو هم یاد شوی چې د ده تر اصلي نامه دمخه ورسره لیکل کېږي. دده په منظومو او منثورو کلیاتو کې هم ددې اصطلاح له کارونې څخه کار اخیستل شوی دی. کله چې استاد خادم دیني زده کړې بشپړې کړې، نو بیا یې پر دیني خدماتو هم لاس پورې کړ، دلته به دې ډول خدماتو ته په لنډیز سره نغوته کړو:

۱- تدریسي برخه: کله چې استاد خادم خپلې دیني زده کړې بشپړې کړې، نو عملاً یې پر دیني تدریس لاس پورې کړ، په لواړګي، ننګرهار او ځینو نورو سیمو کې یې پر تدریس پیل وکړ او ګڼ شمېر زده‌کوونکي یې ورزول. خادم زده کوونکو یا طالبانو ته پر دیني تدریس سربېره، د لیکوالۍ، املا او انشاء زده کړه هم ورښودله، ده خپله څو ځایه د دې یادونه کړې چې په څو میاشتو کې یې زده کوونکي لیک و لوست ته چمتو کړل او په شپږو میاشتو کې یې لیکوالۍ ته تیار کړل. د استاد خادم د دیني تدریس بڼې له دودیز تدریس سره توپیر درلود، ده له دیني زده کړو څخه د دودیزې تنګنظرۍ جال پورته کړ، پر دودیز سستم سربېره د عصري زده کړو د تدریس له میتود څخه یې هم کار واخیست. یانې یو طالب العلم داسې فکر نه کاوه چې یوازې د مدرسې په چاپېریال کې درس لولي، بلکې فکر یې کاوه چې یو عصري ښوونځی هم ورسره لولي. د تدریسي میتود له مخې ده هڅه وکړه چې ښوونځی او مدرسه او همدارنګه طالب او زده کوونکي سره نږدې کړي، دا هغه واټن وو چې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوونو کلونو راهیسې زموږ په ټولنه او تعلیمي نصاب کې موجود و. ان دا واټن تر اوسه هم په څرگند ډول محسوس دی. په تېره نیمه لسیزه کې گڼو سیاستوالو د خپلو ټاکنیزو کمپاینونو په بهیر کې د دې واټن د راکمولو او له منځه وړلو ژمنې وکړې. خادم او زموږ ځینو نورو لیکوالو که څه هم دا واټن ختم نه کړای شو او نه یې هم په کې کمی راوستلای شو، خو لږ تر لږه یې په دې برخه کې خپله شخصي هڅه وکړه. البته دا یو داسې تشیال او واټن دی چې د کوم لیکوال او گڼو لیکوالو د وس خبره هم نه ده، خو تر هغه پورې چې حکومتونه او لوی سستمونه په دې برخه کې اساسي کارونه ونه کړي، ددې خلا، واټن او تضاد له منځه وړل اسانه کار نه دی، خو که په دې برخه کې د استاد خادم په شان یو شخص شخصي او فکري هڅه هم کړې وي، هغه د ستاینې وړ ده. خادم صیب چې په هر ځای کې دیني تدریس کړی، نو عصري علم ته یې د زده کوونکو د هڅونې لپاره هم کوښښ کړی دی. د دین اصلي جوهر او ماهیت همدا دی چې خادم ورته عملاً کار کاوه.

۲- دیني اثار :د استاد خادم د دیني اثارو او خدمتونو په باب مو مخکې هم یادونه کړې ده، اثار مو ورته معرفي کړي دي. (مکارم الاخلاق او لوی اصحابان) او ځینې نورې لویې وړې لیکنې د استاد د دیني اثارو له جملې څخه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(مکارم الاخلاق) یې ځانګړی ژباړل شوی اثر دی. په (لوی اصحابان) ژباړل شوي اثر کې ستر صحابه معرفي شوي او د هغوی سرښندنې بیان شوي دي. پر (مکارم الاخلاق) مو دمخه هم رڼا اچولې، چې اکثره برخې یې پر اخلاقي محور راڅرخي، دغه راز د ماشومانو د اخلاقي روزنې لپاره (د کوچنیانو اخلاقي پالنه) په نوم یو بل ځانګړی اثر یې هم ژباړلی دی، دې ژباړې سره یې خپلې خبرې او لارښوونې هم یو ځای کړې دي.

پر دې اثارو سربېره استاد خادم د یو دیني مبلغ، ملا او معلم په توګه هم خپل دیني مسولیت ادا کړی، محراب، ممبر، مسجد، دېره، ښوونځی او مدرسه یې ټول سره نږدې کړي وو او د دین متعدله نظریه یې خلکو ته وړاندې کړې وه. به ټولیز ډول که د خادم فرهنګي خدمتونه یادوو، نو دیني برخه یې هم د پامور برخې په توګه د یادونې او ستاینې وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنیزه برخه کې
د استاد خادم خدمتونه

انسان یو ټولنیز موجود دی، د ژوند په هر ډګر کې چې کوم کار او فعالیت کوي، که یوه برخه یې شخصاً په ده پورې اړه لري، نو بله برخه یې ضرور په ټولنې پورې تړلې ده. د هر انسان مخاطب، بل فرد، افراد او په مجموع کې خپله ټولنه ده. له ټولنې جلا د انسان ژوند ستونزمن او ان ناممکن دی، نو ځکه چې موږ کله انسان مطالعه کوو، نو ټولنه یې ورسره حتمي تر څېړنې لاندې نیول کېږي. لیکوال او شاعر چې په انسانانو کې تر ټولو حساس قشر دی، د ټولنې د هرې پیښې پر وړاندې غبرګون ښیي، نو شاعر یا لیکوال چې هره پنځونه کوي، په هغې کې یو ټولنیز ارمان او درد پروت وي. خادم د یو لیکوال په توګه خپل ټولنیز مسولیتونه په ښه ډول ترسره کړي، د ده په لیکنو کې ټولنپوهنه، سیاستپوهنه، ټولنپالنه، پر ټولنې ځورېدنه او کړېدنه، د هغې لپاره د خلاصون لارې چارې او دا ډول ډېر مسایل لیدل کېږي، چې موږ د ده افکارو د څېړنې په برخه کې دې ډول مسایلو ته اشاره کړې، نه غواړو هغه مسایل یو ځل بیا دلته تکرار شي، خو دلته غواړو دیوه ښوونکي او ټولنیز خدمتګار په توګه د استاد خادم د خدمتونو یو لنډ جاج واخلو او د هغو ارزونه وکړو. زموږ په نظر په دوو برخو کې: الف- کورني او سیمه ییز چاپېریال او ب- عامه ټولنه کې د خادم د ټولنیزو خدمتونو یادونه ضروري برېښي، موږ غواړو دلته پر همدغو دوو برخو لنډه لنډه رڼا واچوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف- کورنۍ او سیمه ییز چاپېریال:

لکه څنگه چې مو د استاد قیام الدین خادم په پېژندنه کې وویل؛ دی په یوه عالمه دیني کورنۍ کې زېږېدلی او رالوی شوی، نو طبیعي خبره ده چې دین د ټولنې د اساسي ستنې په توگه تر بل هر فکر او جریان څخه دخلکو په ټولنیز ژوند کې زیات اغېز لري. د دین عالم چې د دین د مبلغ، لارښود، ساتندوی او پالندوی په توگه کار کوي، زموږ په شان په یوه ټولنه کې تر هر چا زیات مطرح او اغېزناک شخص وي. استاد خادم د خپلې کورنۍ د مشرانو غږو په تعقیب او تسلسل دیني علوم زده کړل او دې زده کړې دی د یوه دیني عالم په توگه د ټولنې د خدمت لپاره په یوه پیاوړي دریځ کې ودرواوه. که خادم صیب دیني علوم نه وای لوستي، نو نه د ده د ټولنیزې سمونپالنې مفکورې د تبلیغ لپاره داسې زمینه برابرېده او نه هم ده په ټولنه کې د ارتجاعي ذهنیت د حاکمیت له امله داسې په زغرده اصلاحي انتقادونه کولای شول. دیني زده کړه د خادم د ټولنیزو خدمتونو لپاره د ملاتړ ښه وسیله شوه.

خادم د همدغه دیني علم او منطق په زور، ټولنیز ریفورمونه پیل کړل. دا سمون لومړی د یوه فکري جریان په توگه د ده په منظوم او منثور کلام کې څرگند شو. وروسته یې کورني چاپېریال ته غځونې وکړې.

خادم پر خپلو اولادونو عصري علوم زده کړل، پر لوڼو یې زده کړې وکړې. هغه وخت پر نجونو زده کړې دعامه ټولنیز ذهنیت له مزاج سره برابر کار نه و، خو خادم صیب دا ټولنیز او اخلاقي جرئت ترسره کړ، تر هغه وروسته بیا د ده په چاپېریال کې نورو خلکو هم دا جرئت پیدا کړ چې پر خپلو لوڼو زده کړې وکړي، نو په دې ډول سړی ویلای شي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد ټولنیز خدمت په خپل کورني چاپېریال کې له ریفورم څخه پیل کړی دی.

ب- عامه ټولنه:

د استاد قیام الدین خادم ټولنیز خدمتونه هغه وخت زیات محسوس شول چې دی له خپل کورني چاپېریال څخه لرې شو، په لواړګي او د ننګرهار په بېلابېلو سیمو کې یې د ښوونکي دنده واخیسته، سره له دې چې ښوونه او روزنه یوه فرهنګي پروسه ده، خو د فرهنګي کار تر څنګ یو ټولنیز کار هم ګڼل کېږي. استاد خادم دا بهیر له ډېرو سختیو او کړاوونو سره سره، په ښه ډول ترسره کړ، یوه غټه ټولنیزه تجربه یې هم تر لاسه کړه او د راتلونکو لویو ټولنیزو کارونو د سر ته رسونې لپاره یې د پخو بنسټونو په توګه کار وکړ.

استاد خادم د (۱۳۱۲ل) کال په پای کې په کندهار کې (د پښتو ادبي انجمن) غړی شو. دا مهال دی هلته له بېلابېلو لیکوالو سره اشنا شو. په دې ادبي انجمن کې به د شاعرانو ترمنځ له لیکدود څخه نیولې تر نورو علمي او ادبي مسایلو پورې پر ټولو باندې بحث کېده، بحثونه که څه هم علمي او ادبي وو، خو د شاعرانو او لیکوالو راټولېدنه په خپله یو ټولنیز حرکت و، خادم صیب په دې ټولنیز فرهنګي حرکت کې خپله خاصه اغېزه درلودله، دی خپله په دې هکله لیکي: ((زه د دلوې په ۲۴-۱۳۱۱هـ (۱۹۳۲م) د (کوټې) او (چمن) له لارې (کندهار) ته ورسېدم، د کندهار پښتنو ما ته په ډېر ښه نظر کتل، په ډېرو محفلو او مجلسو کې به شاملېدم او ښه موقع به راکول کېده.)) (۲۹: ۲۸)

استاد خادم پر (۱۳۱۸ل) کال د پښتو ټولنې د تالیف او ترجمې مدیر په توګه مقررېږي او بیا د (۱۳۲۰ل) کال د اسد په پیل کې د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنې د مرستیال په توګه او دا کار تر (۱۳۲۱ل) کال پورې دوام کوي. خادم په دې دوره کې پر خپلو کلتوري کارونو سربېره یو شمېر ټولنیز کارونه هم ترسره کړل، له لیکوالو سره یې راشه درشه زیاته شوه، هغوی یې علمي کارونو ته وهڅول او له هغوی سره یې د اثارو په چاپ او خپراوي کې تر خپلې وسې مرسته وکړه.

د (۱۳۲۵ل) کال د دلوې پر (۲۵) نېټه د جلال اباد ښار په پېښوری دروازې؛ د استاد خادم په کور کې د وېښ زلمیانو بنسټ کېښودل شو، استاد خادم او استاد الفت یې له موسسانو څخه وو، د یوه کال په بهیر کې دغه غورځنګ د هېواد په کچه مطرح شو. د هند او پاکستان تر وېش وروسته د ویښ زلمیانو غورځنګ د پښتونخوا د ولسونو د خپلواکۍ غوښتنه کوله، په لومړي سر کې دغه سیمه د هند په خپرونو کې د (پټانستان) په نامه یادېده، د افغانستان په خپرونو کې هم دې نوم ځای ونیو. مګر د ننګرهار ویښ زلمیانو تر یوې جلسې وروسته د خوګیاڼو د کړېې له دروازې سره استاد قیام الدین خادم وینا وکړه او ویې ویل: ((دا سیمه دې نور (پټانستان) نه، بلکې (پښتونستان) وبلل شي.

تر دې وروسته د افغانستان په جرایدو او خپرونو کې د پښتونستان دا نوم رواج شو او بیا په پښتونخوا او نړۍ کې هم عام شو.)) (۲۹: ۴۳-۴۵)

استاد خادم د ټولنې د سمون او ټولنیزو خدمتونو لپاره د سیاسي حرکتونو جوړول او دنشراتي اورګانو رامنځته کول ډېر ضروري ګڼل. د استاد بختاني په وینا: ((۱۳۴۱ نه تر ۱۳۵۲ هـ ش کال پورې زمونږ د هېواد روښانفکران په ډلو او ګروپونو کې تنظیم شوي وو. یوه هم د افغان ملت ډله وه چې دملیت پر اساس جوړه شوې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه وخت کې د ملت روښانفکرانو په هر ځای، په هر کور، په هره دېره او حجره کې، څومره چې کېدای شوای یو تر بله د نزدې کېدو او ګډو سیاسي فعالیتونو د تنظیمولو، د حزبونو د جوړولو لپاره مشورې، مشاورې او مفاهمې کولې.

یوه ورځ زه د میوند واټ په کوزه برخه (خادم مېنه) کې له استاد سره ناست وم او خبرې مو کولې، خبرې دې ځای ته ورسېدې چې څنګه حزب او څه لپاره جوړ شي؟ نو خبره دې ته ورسېده: (کمونست حزب خو نشي جوړېدای، ځکه چې زموږ دینداره ټولنه یې هم نه مني او د خارجیانو د مداخلې امکان هم په کې شته، اسلامي حزب خو عام خلک به یې ومني، مګر د خارج د مداخلې لپاره ورته لار ببرته ده او هم د ریاکارو مغرضانو د لاس د اله کېدو امکانات په کې زیات دي، ځکه چې د عامو طبقاتو دیني جذبات خو د قدر وړ دي، مګر د دوی د بې علمۍ په وجه د مغرضانو له خوا د دوی د بې ځایه استعمالېدو امکانات زیات دي، نو څه وشي؟

زما وړاندیز دا و چې باید داسې حزب جوړ شي چې ملي، اولسي او دیموکرات وي، نوم به یې څه وي؟ (افغان سوسیال دیموکرات)، استاد په ډېره مینه دا نوم تائید کړ، ویې ویل: مبارک، ډېر مبارک نوم دی.

ما وویل: استاده د دې نوم د کلماتو د سر توریو نه د هغه مخفف شکل (اسد) کېږي.

استاد وویل: دا خو لا ښه شو، اسد زمري ته وایي او افغانان خو په شجاعت کې زمریان دي.

ډېره موده وروسته په همدغه نامه او مفکوره د افغان ملت د حزب لومړنۍ کنګره یا د موسسانو جرګه په کابل کې داستاد خادم په کور کې دایره شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم صاحب فکر، منطق او دلایل په کې د جرگې د لیارې مشال وو، زه دې جرگې ته چا نه وم خبر کړی. استاد خادم د دې ډلې په موسسانو کې شامل و، د هغه ډېرې زیاتې مقالې د دې ډلې په نشراتي اورگان (افغان ملت) جریده کې خپرې شوي. د دې جریدې د چاپولو په چارو کې یې هم پوره مرسته کوله او د جریدې چلوونکو د استاد خادم له سیاسي افکارو، ټولنیزو نظریاتو او ژورنالیستي تجربو نه زیاته گټه اخیستله.)) (۲۹: ۷۷-۷۹)

نو په دې ډول استاد تر خپله وسه پورې د ټولنیزو خدمتونو لپاره د سیاسي بهیرونو او حرکتونو په جوړونه کې برخه اخیستې او فعال رول یې لوبولی دی.

ده د ټولنیزو خدمتونو د سر ته رسونې لپاره د سیاست او وکالت میدان ته ودانگل، د سیاست عملي ډگر یې هماغه د ویښ زلمیانو حرکت وچې مونږ څو څو ځله د هغه یادونه وکړه.

دی یو ځل له کامې ولسوالۍ څخه ولسي جرگې ته نوماند شو، خو د وخت ناخوالو بریالیتوب ته پرې نښود، نو بیا په مشرانو جرگه کې د انتصابي وکیل په توگه د دې جوگه شو چې هېوادوالو ته یو شمېر سیاسي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي.

که څه هم د استاد خادم ټولنیز خدمتونه د اوسمهال په شان د ټولنې پر فزیکي جوړونې او رغونې زیات راټول نه دي او نه هغه وخت د داسې کارونو د سر ته رسونې امکانات وو، خو ده په دې برخه کې تر ډېره بریده په ټولنه کې فکري خدمتونو ته کار کړی دی. فکري تولید یې په دې برخه کې زیات محسوس دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږمه برخه

وروستۍ یادونې

لکه څنګه چې مې د دې اثر په پیل کې یادونه کړې وه چې د استاد خادم د افکارو او اثارو په باب ځینو لیکوالو متفرقه لیکنې کړې دي او یوازې یو مستقل اثر پرې چاپ شوی، د ماسترۍ دورې یو تېزس پرې لیکل شوی او هغه لا هم تر اوسه چاپ شوی نه دی. نور نو د استاد خادم په اثارو او افکارو کوم منظم او منسجم اثر نه دی لیکل شوی. ما چې د دوکتورا پروګرام د (ډېزرټېشن) د لیکلو کار پیل کړ، نو فکر مې کاوه چې د خادم د اثارو او افکارو شنل او سپړل به څکه اسانه وي چې دی یو ریالیستیک شاعر او لیکوال دی، ددې ډول شاعرانو او لیکوالو کلام کې ډېره پېچلتیا موجوده نه وي، پیغام ساده او په مستقیم ډول لېږدول کېږي او د هنر التزام ته هم لکه د سمبولیزم او نورو ښوونځیو په شان ډېر پام نه کېږي. د استاد خادم ذهني نړۍ لید هم راته دومره پراخ نه ښکارېده او په تېره بیا دا چې له وروستیو لیکنو څخه یې نیمه پېړۍ تېرېږي. ما ویل ځینې مطالب، مفاهیم او پیغامونه به یې زاړه وي او ځینې به یې د خپل وخت یو ضرورت و او هغه اړتیا به اوس ډېره نه احساسېږي، خو کله چې مې د استاد خادم اکثره اثار یو یو له نظره تېر کړل، د خادم نړۍ لید راته د یوې لویې فکري او ارماني نړۍ په توګه راڅرګند شو. څومره چې دې په دې سفر کې د نظر سفر کاوه، مزل لا پسې اوږدېده او د سفر په هر پړاو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې نوې څېړې رابېدا کېدلې. پر ټولو اثارو او افکارو بحث او تبصره هم د هغه چوکاټ تر بریده وتله چې ددې ډیزرټیشن یا پایلیک لپاره ټاکل شوی و. د ده د نړۍ لید وېش هم تر هغو مباحثو یا برخو زیات او پراخ و چې مخکې تر مخکې د څېړنې لپاره ټاکل شوي وو. د اثارو تنوع بله موضوع وه چې موږ یې لا نورې څېړنې او پلټنې ته هڅولو. په انصاف سره د یوه لیکوال د پنځوس کلن متواتر کار څېړنه او ارزونه هم اسانه کار نه و، نو په دې خاطر دې وروستۍ یادونې ته اړ شوم چې زما د (PhD) ډیزرټیشن د استاد خادم پنځوس کلن کار او د هغه د نړۍ لید د ځینو مهمو برخو یادونه او شننه ده، خو دا شننه په ټوله مانا کره او پوره نه ده او نه هم داسې ده چې د خادم د ټولو کارونو د رنګارنګ افکارو د هرې برخې سل په سلو کې تلنه، ارزونه او شننه. البته په دې برخه کې یو مهم ګام ګڼل کېدی شي. د خادم د کار او فکر د څېړنې او همدارنګه د هغه د لیکنۍ او ژبنۍ برخې په ثبت او رالېږد کې هم د ځینو خبرو یادول ضروري دي چې زه یې د وروستۍ بشپړونې د ځانګړي عنوان په توګه دلته یادونه کوم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ بشپړونې

د هر سخت کار په جریان کې سړی له یو لړ ستونزو سره مخامخېږي. د دې اثر د لیکلو په بهیر کې هم په طبیعي ډول ستونزې وې، ما غوښتل چې د استاد خادم ټول چاپ شوي اثار ، یو په یو له نظره تېر کړم او هم یې ناچاپه اثار تر شوني بریده ترلاسه کړم، د چاپي اثارو په برخه کې تقریباً هدف ته ورسېدم، د خادم صاحب اکثره اثار مې ترلاسه او وکتل، خو نه ټول اثار، خو د خادم د چاپي او متفرقه اثارو ترلاسه کول راته هغه وخت اسانه شول چې د استاد خادم منظوم او منثور کلیات مې ترلاسه کړل. که څه هم د استاد خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) مې پر (۱۳۹۱ل) کال (تر چاپ وروسته) ترلاسه کړي او څو ځله مې له نظره تېر کړي وو، د خپل هدف اړوند مواد مې په کې په نښه کړي وو. د دې کلیاتو ښېګڼه په دې کې وه چې د استاد خادم پر پخوانیو چاپي شعري ټولګو سربېره یو شمېر متفرقه شعرونه هم په کې خوندي شوي وو. دې ټولګې (کلیاتو) کې د استاد خادم منظوم کلام د فورم له مخې ډلبندي شوی او چاپ شوی دی. که څه هم په دې برخه کې یو څو ځایه تېروتنې هم لري او یو څو نظمونه په کې په تکراري ډول هم چاپ شوي، خو په مجموعي ډول، د هغه چا لپاره چې د فورم او محتوا له پلوه د خادم منظوم کلام څېړي، د دې اثر کتنه ډېره دمه وروليي. د دې اثر د کتنې تر څنګ ما ته ډېره مهمه برخه د استاد خادم منثور اثار وو. د ده دا اثار ځکه ما ته ډېر مهم وو چې د کمیت له پلوه د خادم داثارو دا برخه د خادم منظومو اثارو په پرتله نږدې (۱۷) ځله زیات وو، د خادم د افکارو یوه ډېره درنه برخه هم په همدې منثوره برخه کې خوندي ده. د هنري ښکلا له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلوه هم په منثوره برخه کې ډېره تودوخه، خوند او لذت پروت دی. په تېره بیا د استاد خادم دوه هنري اثار (نوی ژوندون او خیالي دنیا) یې ان له هنري پلوه د ده تر منظوم کلامه هم زیات شعریت لري. په نورو منثورو اثارو په تېره بیا په ځینو ژباړو کې هم هنري قوت او جوهر لیدل کېږي.

مال له (۱۳۹۳ل) کال راهیسې هڅه کوله چې د استاد خادم ټول چاپي او تر ممکنه حده ناچاپه اثار له نظره تېر کړم، چاپي اثار یې اکثره پیدا شول، هغه مې یو په بل پسې له نظره تېر کړل، د ناچاپه اثارو په باب مې د استاد خادم له اولادونو سره چې اکثره یې په بهر کې مېشت دي، څو څو ځله په تماس کې شوم، هغوی د مرستې او همکارۍ ژمنه وکړه، خو عملاً مې څه ترلاسه نه کړای شول. له نېکه مرغه چې د (۱۳۹٦ل) کال په بهیر کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په دوو ټوکونو کې د استاد خادم (منثور کلیات) هم چاپ شول. پر دې کتاب لیکل شوي دي: ((د مولینا قیام الدین خادم د نثري لیکنو ټولګه، رڼه چینه)). (خادم باد سبا یم) او (رڼه چینه) دواړه د پوهنوال لال پاچا ازمون په زیار راټول شوي دي. په (رڼه چینه) کې د استاد خادم ټول پخواني چاپي مستقل اثار او په بېلابېلو اخبارونو کې د هغه متفرقه لیکنې راټولې شوي او له محتوایي پلوه ډلبندي شوي دي. د دې کلیاتو په ترلاسه کولو سره ما ته ډېره دمه راغله، د دې اثر (رڼه چینه) ښه والی په دې کې دی چې تر دې دمه د خادم د کومو منثورو اثارو پیدا کېدل شوني وو، هغه په کې خوندي شوي دي.

د استاد خادم د منظومو او منثورو اثارو په پخوانیو چاپي ښو کې چې کومې تېروتنې وې، هغه تر یوه حده په دې دواړو منظومو او منثورو کلیاتو کې اصلاح شوې وې، خو په دې دواړو کلیاتو کې هم ځینې چاپي تېروتنې شوې دي او هم په شکلي او محتوایي ډلبندۍ کې یو څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېروتنې لري، خو دا ډلبندي داسې نه ده چې د خادم د اثارو پر شکل او محتوا کوم تاثیر ولري.

د منځنې ترځنګ مې د دې پورته اثارو یادونه ځکه ضروري وګڼله چې زما کار، قلم او طرحه یې په یوه قوي دریځ کې راوستل. یانې دا مهال ما له کمي پلوه د خادم د اثارو د نشتوالي کومه ستونزه نه احساسوله. نو ځکه مې په زغرده خپل کار چټک کړ. د پخواني کار په تعقیب مې د نړدې شپږو میاشتو په بهیر کې شپه او ورځ کار وکړ، نور ټول، ټولنیز، فرهنګي او سیاسي کارونه مې څنډې ته کړل او د عوامو په اصطلاح همدې یوه کار ته اړم شوم. په شپه ورځ کې مې اتلس ساعته پر همدې موضوع کار وکړ، کاري مواد دومره زیات وو چې هر څومره مې د لنډون هڅه کوله بیا هم موضوع غځېدله، خو پر دې وخت راسره د انتخاب، غورچاڼ او تخلیص مفکوره پیدا شوه. د یوې اړوندې موضوع په برخه کې مې هڅه وکړه چې د خادم تر ټولو غوره (نظم) او (نثر) انتخاب او بیا یې وشنم. لومړی مې د ټولو هغو اړوندو لیکنو نومونه راوړي او بیا مې ځینې ترې غوره کړي دي. د منظوم او منثور متن په انتخاب کې هم یو لړ ستونزې وې، ستونزې په دې ډول وې چې د خادم له زمانې څخه بیا تر دې دمه پښتو لیکني متن کې یو لړ بدلونونه او سمونونه پېښ شوي دي، دلته ستونزه دا وه که چېرې لیکنی متن دې له اوسني کارېدونکې لیکني متن سره همغاړې کاوه، د متن اصالت ته زیان رسېده، په تېره بیا د متن هغه برخه چې یو لړ ګرامري تېروتنې هم په کې ښکارېدې، د ساري په توګه، د (له) پر ځای د (د) کارونه، د (پر) پر ځای د (په) کارونه او ځینې نور سربلونه او اوستربلونه چې پر خپل ځای نه دي کارېدلي.

د دې ډول ګرامري تېروتنو سمون ته مو ځکه لاس ورنه وړ چې د متن پخواني اصالت ته زیان رسېده. ځینو برخو کې په سربلونو کې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدلون راوړل شوی و، خو په هغو ځایونو کې چې متن کې یې سمون ته زیاته اړتیا وه.

زما په نظر دا ډول سمونونه یوې درنې ژبپوهنیزې کمېټې ته اړتیا لري چې لیکنی سمون یې مسلک وي او د استاد خادم په ګډون زموږ د نورو غښو لیکوالو لیکنی متن په داسې ډول کره کړي چې هم له اوسنیو لیکنیو معیارونو سره برابر شي او هم د متن محتوایي اصالت ته زیان ونه رسېږي. په دې اثر کې چې د استاد خادم د منظوم او منثور کلام بېلګې راوړل شوي، که څه هم تر ډېره حده په اوسني پښتو لیکني معیار برابرې دي، خو په ځینو ځایونو کې لیکني سمون ته اړتیا لیدل کېږي، دا په دې مانا نه ده چې د پښتو پنځو ادبي ستورو او د دوی د مهال نورو لیکوالو په لیکني متن کې ځینې ګرامري تېروتنې دي، بلکې هغه وخت دوی سره په لیکنۍ بڼه کې همدا معیارونه وو. څرنګه چې ژبه یوه متحوله پدیده ده او لیک کې هم د وخت په تېرېدو سره اړتیا وړ بدلون او سمون راځي، نو ځکه موږ باید د هغوی د اصلي محتوا د سمې افادې په خاطر په لیکنۍ بڼه کې سمون راولو چې د هغوی د پیغام د افادې جوګه شي، خپله استاد خادم او نور لیکوال هغه وخت هم د لیکښې او ژبپوهنې ډېرو حساسو مسایلو ته متوجه وو. د ساري په توګه خادم د پښتو زورکي واله (ې) او حمزه واله (ئ) دواړو لپاره یوازې یو شکل (ې) غوره باله او پر دې یې ټینګار هم کاوه. د استاد خادم په نظر څرنګه چې دا دواړه یو غږ دی، نو د یوه اواز د افادې لپاره ولې دوه بېلابېل شکلونه ولرو؟ استاد خادم، استاد بختاني ته د هغو خلکو د شکونو، ګومانونو او پوښتنو د ځواب لپاره چې (ې) ګنې په نومونو او (ئ) په فعلونو کې راځي، نو ځکه یې باید په دوو بېلابېلو بڼو ولیکو، خو خادم دې ډول ناسمو انګېرنو ته غوښ ځواب ورکړی دی. هغه وایي که خبره د (فعل) او (نوم) وي، نو بیا خو دا درې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورې یاگانې (ې، ی، ي) هم په فعل او نوم دواړو کې راځي، نو ولې هغه پر دوو بېلابېلو بڼو نه لیکو او که یوازې همدا یوه زورکې (ی) گناهگاره ده. که پښتو لیکوالو او علمي مرکزونو هغه وخت د زورکې واله (ی) د واحد شکل په باب د استاد خادم علمي او ژبپوهنیزه منطق منلای وای، نو نن به د حمزه والې (ئ) له ناضرورته کارونې څخه بې غمه شوي وو. له پورته خبرو څخه مې هدف دا دی چې په لیکدود کې باید وخت پر وخت سمون راشي. څو کاله وړاندې جرمني د خپلې الفبې په دوو تورو کې بدلون راوست او همدا یو لیکنی بدلون هغو ته په ملیاردونو یورو لگښت څکه تمام شو، چې دوی په تعلیمي او تحصیلي کتابونو کې د دې نویو تورو له امله بدلون راوست. په لیکدود کې که پر وخت تغیر راشي، نو د دغسې احتمالي لگښتونو مخه نیول کېدی شي.

زما له ډېرې هڅې سره سره بیا هم زه په دې اثر کې ټولو هغو هیلو ته ونه رسېدلم چې ما یې هیله درلوده، په تېره بیا د خادم د ناچاپه اثارو تر لاسه کول. دا یو مهم ضرورت و، خو تر اوسه پورې لا داسې مهم ادرس پیدا نه شو چې د استاد خادم د ناچاپه اثارو ډاډ ورکړي چې له دوی سره خوندي دي. د ده کورنۍ د دې اثارو لپاره تر اوسه هم یو ښه احتمالي ادرس کېدی شي، خو څرنگه چې د هغه اولادونه اوس له هېواده بهر په بېلابېلو هېوادونو کې اوسي، د هغوی له ځینو سره زما له پرله پسې تماسونو سره سره بیا هم د ناچاپه اثارو پر ترلاسه کولو بریالی نه شوم. البته د استاد خادم یوې قدرمنې لور (ډاکټر ثریا خادم) یوه هڅه پیل کړې چې د استاد خادم ناچاپه اثار او هم ځینې هغه پخواني اثار چې اوس یې پیدا کول اسانه کار نه دی، د بیا چاپ لړۍ پیل کړي. خدای (ج) دې وکړې چې دا لړۍ چټکه شي او په دې ډول په لومړي گام کې د استاد خادم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاتې ناچاپ اثار چاپ او په دویمه پوړۍ کې د هغه پخواني کم پیدا اثار له سره چاپ شي.

څرنګه چې هېواد کې د چاپي اثارو تیراژ ډېر کم دی، یانې (تر زر ټوکو نه پورته کېږي) نو ټولو هېواد مېشتو او بهر مېشتو افغانانو ته یې رسونه ممکنه نه ده. نو د دې یوه حل لاره دا ده چې د استاد خادم اثار د انټرنېټ له لارې د برېښنایي کتابتونونو په واسطه خوندي او هېوادوالو ته ورسول شي.

د دې لپاره له ټولو هغو اشخاصو، علمي او نشراتي بنسټونو څخه هیله کوو چې د استاد خادم اثار تر چاپ وروسته د انټرنېټ په څپو هم د دنیا ګوټ ګوټ ته ورسوي. په تېره بیا د افغانستان له علومو اکاډمۍ او دانش کتابتون څخه چې د استاد خادم منثور او منظوم کلیات یې چاپ کړي دي. زه خپله کوښښ کوم چې دا اثر تر قانوني پړاوونو او چاپ وروسته د انټرنېټ په ذریعه او هم په (سي ډي) بڼه هېوادوالو ته د مطالعې لپاره ورسوم.

د پورته یادونو ترڅنګ په دې اثر کې کېدی شي یو شمېر نورې نیمګړتیاوې هم موجودې وي، خو دا نیمګړتیاوې هغه وخت په ښه ډول محسوسېدی شي چې کتاب چاپ او د لوستونکو لاس ته ورشي. د هغو تر کتنې وروسته کېدی شي هغه تېروتنې په ګوته او د سمون لپاره یې بیا کار وشي. خو اوس چې څومره زما وس و، د وخت او حالاتو د کاري ساحې څومره ظرفیت و، له هغو ټولو امکاناتو مې کار واخیست او دغه اثر مې تر دې ځایه راورسوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز او پایله

دا اثر (د خادم نړۍ لید) زما د دوکتورا دورې پایلیک دی. کله چې د کابل پوهنتون پښتو څانگه کې د دوکتورا کورس پیلېده، نو تر هغه لږه موده وروسته په کورس کې شامل هر غړي د (پایلیک) یا (ډیزرټیشن) لپاره یوه موضوع ټاکله. موضوع د لارښود استاد په مشوره او موافقه غوره کېدله او تائیدېدله، زما په ذهن کې هم څو موضوعگانې گرځېدلې، ما ویل داسې یوه موضوع باید غوره کړم چې تر څېړنې او چاپ وروسته زموږ عام ولس او ځوانانو ته گټوره وي؛ ژر زړه نه شي او ډېر وخت ترې خلک گټه پورته کړي، ملي او فرهنگي مسایلو سره زما له پخوا څخه ډېره زیاته مینه ده. نو داسې یوه موضوع راته په کار وه چې دا دواړه عناصر په کې خوندي او راټول وي. په دې فکر کې وم چې ذهن ته مې د پښتو ادب پنځه ځلانده ستوري راغلل. زما زړه و چې د دې دورې پنځه تنه ملگري به یو یو ستوری انتخاب کړو، د هغو اثار او افکار به وڅېړو، هم به د دې حقوالو او خدمتگارو لیکوالو حق ادا شي او هم به د دوی د کار او زیار د شمېر نچوړ ولس ته وړاندې کړو. په دې کې مې هدف دا و چې دوی پښتو ادبیاتو لپاره اساسي کارونه ترسره کړي او ترڅنگ یې د ملي فکر د تبلیغ او ترویج لپاره بې شانه مبارزې کړې دي. هغه هدف چې زما په ذهن کې و، هغه په دې پنځه واړو ستورو کې محسوس وو. استاد بریالي باجوړي تر ما دمخه استاد الفت په نښه کړی و، استاد محمد رفیق رفیق پوهاند رښتین انتخاب کړی و ، ځینو نورو انډیوالانو نورې موضوعگانې په نښه کړې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو ما خادم صیب خوښ کړ او خپل ډیزرټیشن ته مې (د خادم نړۍ لید) نوم غوره کړ. (د خادم نړۍ لید) نوم مې ځکه انتخاب کړ چې د خادم له افکارو او ذهني دایرې یا نړۍ لید سره زما ډېره لېوالتیا وه. لارښود استاد هم دا موضوع خوښه او د موضوعاتو اوټ لاین مو ورته جوړ کړ. په شپږو برخو کې مو د یادې موضوع د څېړنې لپاره مفردات غوره کړل او د همدغو ټاکلو مفرداتو له مخې مې پر خپل وخت د اثر د لیکلو تکل وکړ. کله چې د پایلیک د لیکلو لپاره ټاکل شوی وخت راورسېد، نو کارونه مې سره پیل کړل، څه موده د اثارو پر راټولولو، انتظام او له فکری پلوه د هغو پر ډلبندۍ ولګېد. خو اساسي کار مې په وروستي یو کال او په تېره بیا په وروستیو شپږو میاشتو کې تر سره کړ. په وروستیو شپږو میاشتو کې بیا وروستۍ درې میاشتې داسې وې چې نور ټول کارونه مې یوې خوا ته کړل، شپه او ورځ دې کار ته اړم شوم، په نتیجه کې دغه اثر له سریزې پرته په شپږو برخو کې منظم، راټول او ترتیب شو. د سریزې په پیل کې د دغه اثر د لیکلو اړتیا په ګوته شوې او تر هغه وروسته د استاد خادم په باب د څېړنو شالید ته اشاره شوې او هغه چاپ او ناچاپ ځانګړي اثار او همدارنګه ځینې نورې مهمې لیکنې په ګوته شوي چې د دغه اثر تر لیکلو دمخه لیکل شوي وو.

وروسته بیا د دې اثر ګټورتیا او ترجیحات په ګوته شوي او همدارنګه د دغه اثر لیکنی میتودولوژۍ ته ګوته نیول شوې ده چې په دې کې ساحوي، کتابتوني او مشاهداتي میتود ته اشاره شوې چې په دې اثر کې ورڅخه ګټه پورته شوې ده.

د اثر په لومړۍ برخه کې (خادم څوک و؟) پوښتنې ته د خادم پېژندنې له لارې ځواب ویل شوی دی، د خادم زوکړه او زده کړه څېړل شوي، بیا یې لیکوالۍ ته ګوته نیول شوې او د لیکلو اثارو نمونه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستل شوي دي. تر هغه وروسته ټولو هغو دندو ته اشاره شوې چې خادم له پیله بیا د ژوند تر وروستیو شپو پورې تر سره کړي دي. بیا یې اثار په لنډېز سره معرفي شوي، یوازې نومونه یې اخیستل شوي دي. بیا یې سیاسي فکر تشریح شوی، سیاسي ژوند یې بیان شوی او سیاسي فعالیتونه یې تشریح شوي دي. د دې ترڅنګ یې پر کورني او ټولنیز ژوند بحث شوی او بیا یې د ژوند پر وروستیو کلونو، بند او مړیني خبرې شوې دي.

استاد خادم چې کله وفات شو تر هغه وروسته بیا د ده په باب چې کومې غونډې، یادونې او نمانځنې شوي، د هغو یادونه هم راغلې ده. دویمه برخه خادم څه کړي؟ موضوع ته وقف شوې، یانې د خادم اثار په کې څېړل شوي دي. د خادم اثار په کې پر دوو برخو وېشل شوي، منظوم اثار او منثور اثار. په منظومو اثارو کې ((د مرغلرو امېل، څاروان، بلکا، نصوص الحکم، د بابا نصیحت، د شعرونو درېیمه مجموعه، اینده پښتنو ته، نوي پوهیتابه، خادم باد سبا یم)) ته نغوته شوې او په منثورو اثارو کې ((پښتونولي، نبوغ او عبقریت، لرغوني پښتانه قومونه، بایزید روښان، نوې رڼا، افغاني موسیقي، شلمه پېړۍ او پښتانه، پښتني پور، د پښتنو قامولي، غوره سندرې، د پښتو مشاعرې، د تنقید حق، د پښتو ولسي ادب، افغاني حکومت، ملیت او بین الملیت، کوشانیان څوک وو؟، پارتیان څوک وو؟، د خوشال او رحمان موازنه، د پښتو د تاریخ یوه زړه پاڼه، نوې لار، نوی ادب، علمي پښتونولي، غریزه حب خیر، اسماني غږ، د پښتون د ستې ځانګې، لرغوني افغانان، د پښتونولۍ ادب، لوی سهاک، ټولنپال افغان مونوفیسټ، کنفرانسونه، د پښتو ننني لیکوال، د پښتو نثر تاریخي تطورات او د نثر لیکونکو تذکره، پښتانه شعرأ، مجلسي شاعران، روهي ګلونه، په تذکرة الاولیا تبصره، د کوچنیانو اخلاقي پالنه، اصحاب کرام، د شریف

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرگذشت، د افغانستان پخوانی تاریخ، اریانا دایرة المعارف، مکارم‌الاخلاق، یو مسلمان او ټوله اروپا، د مور مینه، د ریگویدا سرودونه، نوی ژوندون، خیالي دنیا، سورگل، ادبي قصې، سید کمال او بابو جانه، د داستانونو مجموعه، د پښتونخوا کیسې، علمي سفرونه او یونلیک، پښتو پټی، پښتو په عربي لیکدود، پښتو نحوه، معلم پښتو، پښتو کلي اول جز، پښتو کلي دویم جز، پښتو کلي دریم جز، پښتو کلي څلورم جز، کره پښتو، پښتو قرائت د دویم ټولگي لپاره، پښتو قرائت د درېیم ټولگي لپاره، پښتو قرائت د څلورم ټولگي لپاره، پښتو زده کړه، معیاري پښتو، مکالمات، سیاستپوهنه او ټولنپوهنه، علمي څېړنه او شننه، ژورنالیستیکي لیکنې، دري لیکنې)) اثار معرفي شوي دي.

د اثارو تر معرفی وروسته په ټولیز ډول د دې اثارو ارزښتونو، ماهیت او نوښتونو ته اشاره شوې او هغه بیا د ډلبندۍ له مخې پر منظوم او منثور کلام وېشل شوي او د هر یوه پر ځانگړنو بحث شوی دی. تر هغه وروسته بیا د پښتو ادبیاتو په ویښتیايي پړاو کې د خادم د اثارو مقام څېړل شوی، هم پر دې پړاو بحث شوی او د ده د اثارو رول ته گوته نیول شوې ده او بیا وروسته له نورو کورنیو او بهرنیو لیکوالو څخه د خادم تاثر څېړل شوی او په دې کې لومړی د خپلې ټولنې اغېز، شاوخوا (۴۳) داسې کورني او یو شمېر بهرني لیکوال څېړل شوي چې په یو نه یو ډول یې د خادم پر فکر او ذهن اغېز کړی دی، دا لیکوال او موثر شخصیتونه په دې ډول دي: ((سلطان شهاب الدین غوري، بېټ نیکه، شېرشاه سوري، شېخ ملي، خوشال خان خټک، رحمان بابا، احمد شاه بابا، سید جمال الدین افغان، توکل ، باچا خان (فخر افغان)، کامل مومند، جهان زېب، اجمل خټک، خان عبدالولي خان، ماسټر عبدالکریم، وزیر محمد گل خان مومند، غازي محمد نادرخان، سردار محمد داود خان، نور محمد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تره کی، موسی شفیق، غلام رحمن جرار، نصیر خان بلوڅ، سید حسن خان، استاد عبدالروف بېنوا، حمزه شینواری، استاد گل پاچا الفت، پوهاند عبدالحی حبیبي، سلېمان لایق، سید رسول رسا، همېش خلیل، محمد عمر سیماب، مراد شینواری، سېلاب ساپی، قاضي عطاء الله، نصر الله حافظ، ولي محمد مخلص، سرمحقق عبدالله بختانی خدمتگار، ماکسیم گورکي، مصطفی کمال اتاتورک، رابندرنات ټاگور، مهاتما گاندي، علامه اقبال)) او ځینې نور...

د اثر په درېیمه برخه کې د دې اثر مرکزي او اساسي موضوع پیلېږي، په دې کې د خادم نړۍ څېړل شوې، په دې کې نهه برخې څېړل شوي دي: ۱- ملتپالنه ده چې د خادم د فکر محور جوړوي. دا برخه تر درېو جلال جلا عنوانو لاندې څېړل شوې ده. الف- پښتانه او پښتونولي. ب- پښتانه او پښتونستان، ج- افغان او افغانیت. بیا د خادم د نړۍ لید دویمه برخه پیلېږي. په دې برخه کې د خادم دینپالنه یا اسلامپالنه څېړل شوې، دا هم پر دوو جلا برخو کې څېړل شوې ده. (الف) برخه کې یې د دین اصلي ماهیت او په (ب) برخه کې یې د دین اخلاقي ایډیالونه څېړل شوي دي، دا دواړه د خادم په اثارو کې ډېر جوت دي. د خادم د نړۍ لید درېیمه برخه (ټولنپالنه) تشکیلوي، سمونپالنه د خادم له نظره څېړل شوې او په دې کې بیا هم په درې برخو کې پرې بحث شوی دی: (فردي سمون، ټولنیز سمون او هېوادنی سمون)، د خادم دفکر یا نړۍ لید بله برخه کره کتنه ده. په دې برخه کې چې د ده انتقادي اواصلاحي فکر پر کومه برخه زیات تمرکز لري پر هغو برخو بحث شوی دی، لکه (ژبپوهنیزه کره کتنه، ادبي کره کتنه، سیاسي کره کتنه او ټولنیزه کره کتنه.) د خادم د نړۍ شپږمه برخه (ښارپالنه) ده. دی د ښاري ژوند او تمدن سخت پلوی و او په دې برخه کې یې ګڼ شمېر لیکنې کړي دي. په دې برخه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخادم لیکل شوي لیکنو ته کتنه شوې ده. فلسفه او فلسفي افکار هم د خادم د فکر یوه مهمه موضوع جوړوي، په دې برخه کې دخادم لیکل شویو اثارو او متفرقه لیکنو ته نغوته شوې ده. خادم نه یوازې د خپلې ټولنې او هېواد په باب لیکنې کړې، بلکې د فکر دایره یې د سیمې او نړۍ په کچه هم پراخه وه، نو د سیمې او نړۍ په کچه او یا هم د سیمه ییزو او نړیوالو پېښو او شخصیتونو په باب چې ده کومې لیکنې کړې هغه هم څېړل شوې دي. ژبه، ژبپالنه او پښتو پالنه هم د استاد خادم دافکارو یوه مهمه برخه جوړوي، د خادم نړۍ لید په نهمه برخه کې دا موضع په تفصیل سره څېړل شوې او استاد خادم چې د خپل عمر په اوږدو کې، ژبې، ژبپالنې، پښتو او پښتوپالنې ته څه کړي، هغه په تفصیل سره دلته څېړل شوي دي. د دې اثر په څلورمه برخه کې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو له نظره د خادم ژوند، فکر او اثار څېړل شوي دي. په دې کې د دغو لاندې کورنیو او بهرنیو لیکوالو نظریات راغلي دي: ((استاد پوهاند عبدالحی حبیبي، استاد عبدالرووف بېنوا، پوهاند صدیق الله رښتین، کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي، استاد سعد الدین شپون، عبدالرحمن پژواک، سید قاسم رښتیا، حمزه شینواری، محمد قدیر تره کی، غلام جیلاني جلالي، دوکتور حفیظ الله ناصري، سید بهاوالدین مجروح، عبدالهادي هدایت، سر محقق عبدالله بختانی خدمتگار، قتیل خوږیانی، حبیب الله رفیع، زرین انځور، پوهاند ډاکترزېور الدین زېور، پوهنوال لال پاچا ازمون، اسدالله غضنفر، عبدالغفور لېوال، احمد جاوېد نوري، سرمحقق عبدالواجد واجد، حفیظ الله غښتلی، سرمحقق سید محیالدین هاشمي، محمد اصف صمیم، څېړنوال ذکریا ملاتړ، څېړنوال وجیه الله شپون، گراسیموا، دوریانکوف او ف.گ گیرس)) او ځینې نور..

د اثر په پنځمه برخه کې د خادم فرهنگي او ټولنیز خدمتونه ارزول

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوي دي. په فرهنگي برخه کې د ده خدمتونه، په لیکنیزه، رسنیزه او دیني برخه کې تلل شوي او ارزول شوي دي او ټولنیز خدمتونه یې بیا پر کورني او سیمه ییز چاپېریال او همدارنگه د عامې ټولنې په کچه ارزول شوي دي.

شپږمه برخه د کتاب وروستۍ یادونې او بشپړونې دي چې د دې اثر پر لیکني بهیر او ستونزو باندې بحث کوي او بله برخه یې لنډیز یا پایله ده چې همدا اوس مو له نظره تېره کړه. دا د دې اثر ځرنگوالی او څومره والی و چې موږ یې لنډیز دلته وړاندې کړ.

په پای کې یو ځل بیا غواړم له قدرمنو استادانو؛ سرمحقق زلمي هېوادمل، پوهنوال دوکتور محمداجان حقپال، پوهاند دوکتور عبدالخالق رشید، سرمحقق دوکتور سید محی الدین هاشمي او نورو دوستانو څخه ډېره مننه وکړم چې ددې اثر د بشپړاوي لپاره یې راته خپلې گټورې مشورې راکړې او د دې اثر په سمون او تکمیل کې یې راسره مرسته وکړه.

له گرانو ورونو؛ فیاض حمید او ضیاء الرحمن ضیاء څخه هم ډېره مننه کوم چې د دې اثر په کمپوز، سمون او تخنیکي چارو په بشپړاوي کې یې خپله خپله مرسته وکړه، د ټولو دې کور ودان وي.

په هېواد کې د علمي څېړنو د پرمختیا په هیله

په درنښت

محمد اسمعیل یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱. اریانا دایرة المعارف، ۷ټوک، سریزه ، د اریانا دایرة المعارف ټولنه ، ۱۳۵۵ ل کال.

۲. بېنوا، عبدالروف ، اوسني لیکوال (بشپړ متن) د مطیع الله روهیال ترتیب او راټولونه، علامه رشاد خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۱ل کال.

۳. بېنوا، عبدالروف بېنوا، اوسني لیکوال، لومړی ټوک، د مطبوعاتو مستقل ریاست، دولتي چاپخونه، کابل، ۱۳۴۰ل کال.

٤. جبارخېل، قاضي حفیظ الله ښاد،حکومت پوهنه، د افغانستان ملي تحریک، ۱۳۹۳ل کال .

۵. حبیبي، پوهاند عبدالحی ، په اوسني پښتو شعر کې د ژوندځېپ، د افغانستان علومو اکاډمي، دولتي چاپخونه، ۱۳٦۰ل کال.

٦. حبیبي، پوهاند عبدالحی ، په پښتو ادب تاریخ کې قصیده، کابل، ۱۳۵۷ل کال.

۷. حبیبي، پوهاند عبدالحی ، د پښتو ادب لنډ تاریخ، علامه رشاد خپرندویه ټولنه، کندهار، ۱۳۸۷ل کال.

۸. خادم قیام الدین، د افغانستان تاریخ، لومړي ټوک د یوې برخې ترجمه، انجمن تاریخ ، ۱۳۳۴ل کال.

۹. خادم قیام الدین، وږمه، لومړی ګڼه، د سید کمال او ببو جانې نکل، ۱۳۳۹ ل کال .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰. خادم، قیام الدین، پښتونولي، پښتو ټولنه، دولتي چاپخونه، ۱۳۳۱ل کال.

۱۱. خادم، قیام الدین ، څاروان، د کتاب چاپولو موسسه، کابل، ۱۳۴٦ ل کال.

۱۲. خادم، قیام الدین ، خادم باد سبا یم (د استاد قیام الدین خادم منظوم کلیات)، د لال پاچا ازمون په زیار، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۱ل کال.

۱۳. خادم، قیام الدین ، د مرغلرو امېل، د اصلاح د نشراتو مرکز، کابل،۱۳۳۲ل کال.

۱٤. خادم، قیام الدین ، لرغوني پښتانه قومونه، پېښور، ۱۳۵٦ل کال .

۱۵. خادم، قیام الدین ، نبوغ او عبقریت، د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، دویم چاپ ، ۱۳۹۴ل کال.

۱٦. خادم، قیام الدین ، نبوغ او عبقریت، دویم چاپ، محمد قدیر تره کي تقریظ، د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورد، د ، ۱۳۹۴ل کال.

۱۷. خادم، قیام الدین ، نصوص الحکم، خادم ډاینستي، ۱۳۷۹ل کال.

۱۸. خادم، قیام الدین ، نوی ژوندون، پښتو ټولنه، ۱۳۲۰ ل کال .

۱۹. خادم، قیام الدین، بایزید روښان، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۳۲ل کال.

۲۰. خادم، قیام الدین، بلکا، خادم ډاینستي، ۱۳۸۰ل کال.

۲۱. خادم، قیام الدین، پښتو چاپي اثار، د اطلاعاتو او کلتور وزارت، کابل، ۱۳۵۷ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٢٢. خادم، قیام الدین، پښتو څېړنې، پښتو ټولنه، کابل ١٣٥٦ل کال.

٢٣. خادم، قیام الدین، رڼه چینه، لومړی ټوک، د لال پاچا ازمون راټولونه، د افغانستان د علومو اکاډمي، ١٣٩٦ ل کال.

٢٤. خادم قیام الدین، رڼه چینه، دویم ټوک، د لال پاچا ازمون راټولونه، د افغانستان د علومو اکاډمي، ١٣٩٦ ل کال.

٢٥. خادم، قیام الدین، کابل کالنۍ، ١٣١٦ کال ګڼه.

٢٦. خادم،قیام الدین، خیالي دنیا، د خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، القدس چاپخونه،کابل، ١٣٩۴ل کال.

٢٧. خاورې، غوټۍ د پښتو شفاهي ادبیاتو شکل او مضمون، د افغانستان علومو اکاډمي، ١٣٦١ل کال.

٢٨. خدمتګار، عبدالله بختاني ، ژوندون مجله، ٦ ګڼه، د لیکوالو انجمن، کابل، ١٣٦٨ل کال.

٢٩. خدمتګار، عبدالله بختانی سرمحقق، د ملي ادب او ژورنالیزم خادم، (دویم چاپ)، د افغانستان د قلم ټولنه او ګویته انسټیټیوټ، ، افغان مسلکي چاپخونه، کابل، ١٣٨٩ل کال.

٣٠. رښتیا، سید قاسم، سالنامه کابل، ادبي انجمن، دولتي چاپخونه، کابل، ١٣١٧ل کال.

٣١. رفیع، حبیب الله، پښتو پانګه، ٢ ټوک، پښتو ټولنه، کابل، ١٣٥٦ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۲. روهي، محمد صديق کانديد اکاډمېسن سرمحقق، د پښتو ادبياتو تاريخ، معاصره دوره، د محمد صديق روهي فرهنګي ټولنه، ۱۳۷۸ل کال.

۳۳. زغم، احمد شاه ، پښتو چاربيته، د پوهنملی تېزس، ناچاپ

۳۴. زېور، پوهاند ډاکټر زېور الدين ، د پښتو ادبياتو تاريخ اوسنی دوره، مومند کتاب خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۴ کال .

۳۵. شپون،سعد الدين ، کابل مجله، ۷مه ګڼه،، ۱۳۴۱ ل کال.

۳٦. طرزی محمود، د افغانستان کالنی، ۴۵-۴۶ ګڼه، ۱۳۵۸- ۱۳۵۹کال .

۳۷. غبار، مير غلام محمد،افغانستان در مسير تاريخ،څلورم چاپ، ۱۳٦۸ل کال.

۳۸. ګ، ف، ګيرس، پښتو هنري نثر، د محمد اکبر معتمد ژباړه، د چاپ او نشر دولتي کمېټه، ۱۳٦۵ ل کال.

۳۹. ماکو،سلېمان ، تذکرة الوليا، د پوهاند عبدلاحی حبيبي سريزه او تعليقات، د علامه حبيبي د خپرونو مرکز، ۱۳۷۹ل کال،

٤۰. هاشمي، پروفيسور ډاکټر سيد محی الدين ، د پوهاند صديق الله رښتين د ادبي، فرهنګي خدمتونو څېړنه او کره کتنه، ميهن خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۵ل کال.

٤۱. هلالي، عبدالحکيم ، کابل مجله، ۴ ګڼه، ۱۳۴۱ل کال.

٤۲. هېوادمل، زلمی سرمحقق، دالفت ياد، کابل، ۱۳٦۱ کال.

٤۳. هېوادمل، زلمی سرمحقق ،د افغان ياد، د مقالو ټولګه، کابل،۱۳٦۰ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤٤. هېوادمل، زلمی سرمحقق، امیر علیشېر نوایي،د افغانستان د علومو اکاډمي،١٣٦٠ل کال.

٤٥. هېوادمل، سرمحقق زلمی ، د پښتو نثر اته سوه کاله، دانش خپرندویه ټولنه، ١٣٩٠ل کال.

٤٦. سرمحقق زلمی هېوادمل، ولسي سندرې، ٢ ټوک، ١٣٦٦ل کال.

٤٧. هیله مجله، پېښور، پنځمه ګڼه، ١٣٧٨ ل کال،

٤٨. یوسفزی، هوسا، د پښتو ادب په پرمختیایي بهیر کې د استاد قیام الدین خادم ونډه، (د ماسترۍ دورې تېزس)، ناچاپ، ١٣٨٧ل کال.

٤٩. یون، محمد اسمعیل، ادب تاریخ، لرغونې دوره، د افغانستان ملي تحریک، ١٣٩٤ل کال.

٥٠. یون، محمد اسمعیل،پښتو شعر هندسي جوړښت، یون کلتوري یون، ١٣٨٧ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Certificate

This Thesis entitled " QAYAMODIN KHADAM' IEADA AND WORLD VIEW " submitted by **" MOHAMMED ISMAIL YOON "** Department of Pashto faculty of language and literature of Kabul university Kabul , for the award of the degree of Doctor Of PHILOSOPHY is an original work and has not submitted so for in part or full for any other degree in any university.

This may be placed before the examiners for evaluation and the award of the degree of Doctor Of PHILOSOPHY.

Prof. Abdul Khaliq Rashid

Department of Pashto,

Centre for Persian and central Asian Studies

School languages and culture

JAWAHARLAL NEHRU UNIVERSITY NU

New Delhi India

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ نښلونې

(دفاع)

الف- لومړنۍ یا مقدماتي دفاع: کله چې مې د دوکتورا علمي پوړۍ لپاره ډيزرټيشن بشپړ کړ، نو د دوکتورا بورډ، پښتو څانګې، ژبو او ادبیاتو پوهنځي او د پوهنتون د علمي چارو معاونیت له خوا د مقدماتي دفاع ورځ وټاکل شوه. د دفاع لپاره د (۱۳۹٦ل) کال د سلواغې میاشتې (۲۵)مه نېټه غوره شوه. د ژبو او ادبیاتو پوهنځي (ترکي څانګې) نوی جوړ شوی تالار د لومړنۍ دفاع لپاره مناسب ځای وبلل شو.

د يادې نېټې لپاره مو ټول اړوند ضروري مواد، پرېزېنټېشن، باينرونه، د موضوع لنډيز او نور ټول برابر کړل. د کابل پوهنتون استادان، د لوړو زده کړو وزارت یو شمېر کارکوونکي او د یو شمېر نورو علمي موسسو علمي شخصیتونه مو خبر کړل، نږدې یو نیم سل تنو علمي شخصیتونو او یو شمېر محصلینو د مقدماتي دفاع په غونډه کې ګډون کړی و، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو یې په دې ځانګړي لېست کې خپل لاسلیکونه هم وکړل، له اصولو سره سم د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) تر مشرۍ لاندې غونډه پیل شوه، ژوري هیئت وټاکل شو او ما خپله دفاع پیل کړه. له

موضوع سره زما لېوالتیا ما ته د دې امکان برابر کړ چې زه پر موضوع پوره حاکم شم، زما توضیحات د حاضرینو او ژوري هیئت د پاملرنې وړ وګرځېدل، څو تنو استادانو چې ځینې پوښتنې مطرح کړې، هغه هم په ښه بڼه ځواب او مفهوم هم په ښه ډول افاده او انتقال شو. زما تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرېزنټېشن یا توضیحاتو وروسته ژوري هیئت خپله پرېکړه واوروله چې متن یې په دې ډول دی:

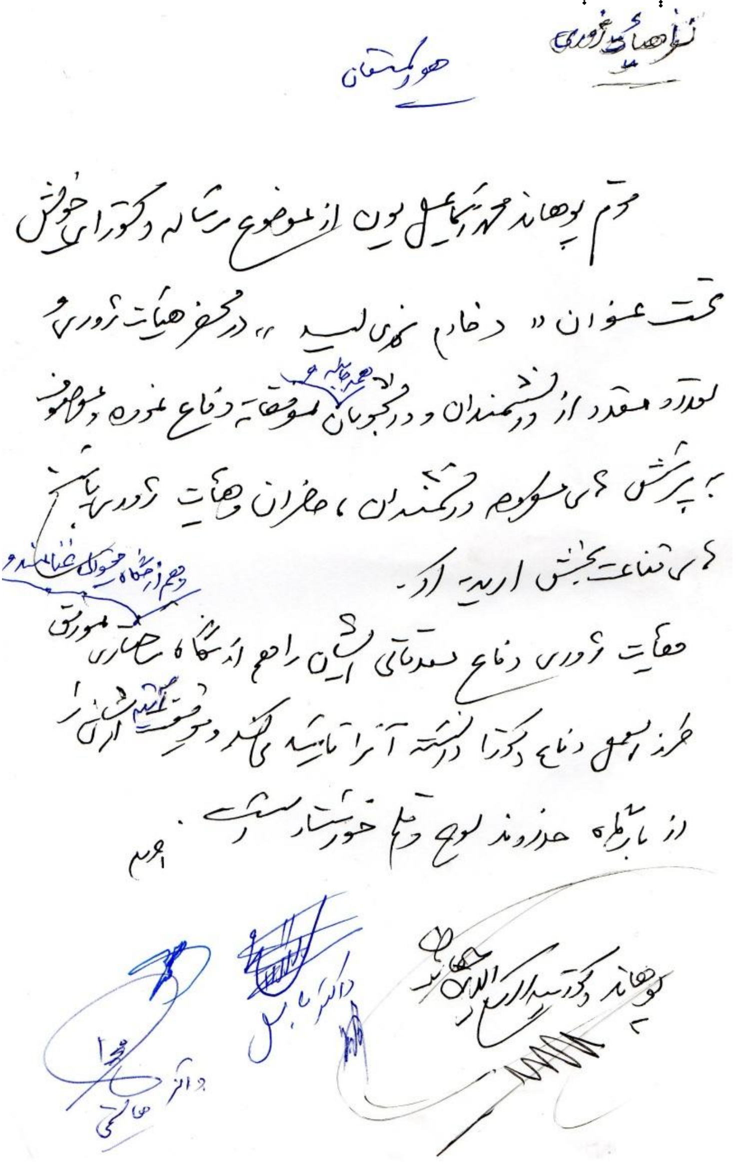

هوالمستعان

محترم پوهاند محمد اسماعیل یون از موضوع رساله دکتورای خویش تحت عنوان « د خادم نړۍ لید » در محضر هیأت ژوری و تعداد متعدد از دانشمندان و دانشجویان موفقانه دفاع نمود و به پرسش های مطروحه دانشمندان، حاضران و هیأت ژوری پاسخ های قناعت بخش ارایه کرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر هغه وروسته ټولو ګډونوالو ما ته د ښې او بریالۍ مقدماتي دفاع له امله مبارکي راکړه.

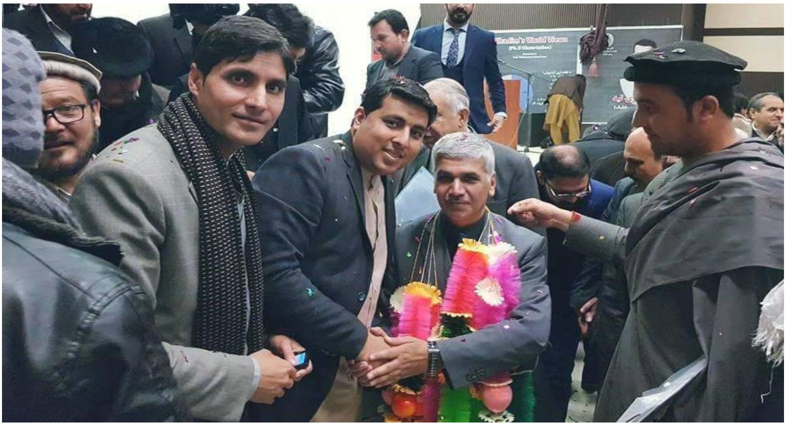

تر مبارکۍ وروسته مو اړوند استاد سره راټول او د وروستۍ دفاع لپاره مو د تیاري پلان جوړ کړ. هغو علمي شخصیتونو او دوستانو چې په دې

مقدماتي دفاع کې ګډون درلود، د ځینو څرنګوالی او لاسلیکونه یې په لاندې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا

د پایلیک مقدماتي دفاع ګډونوال

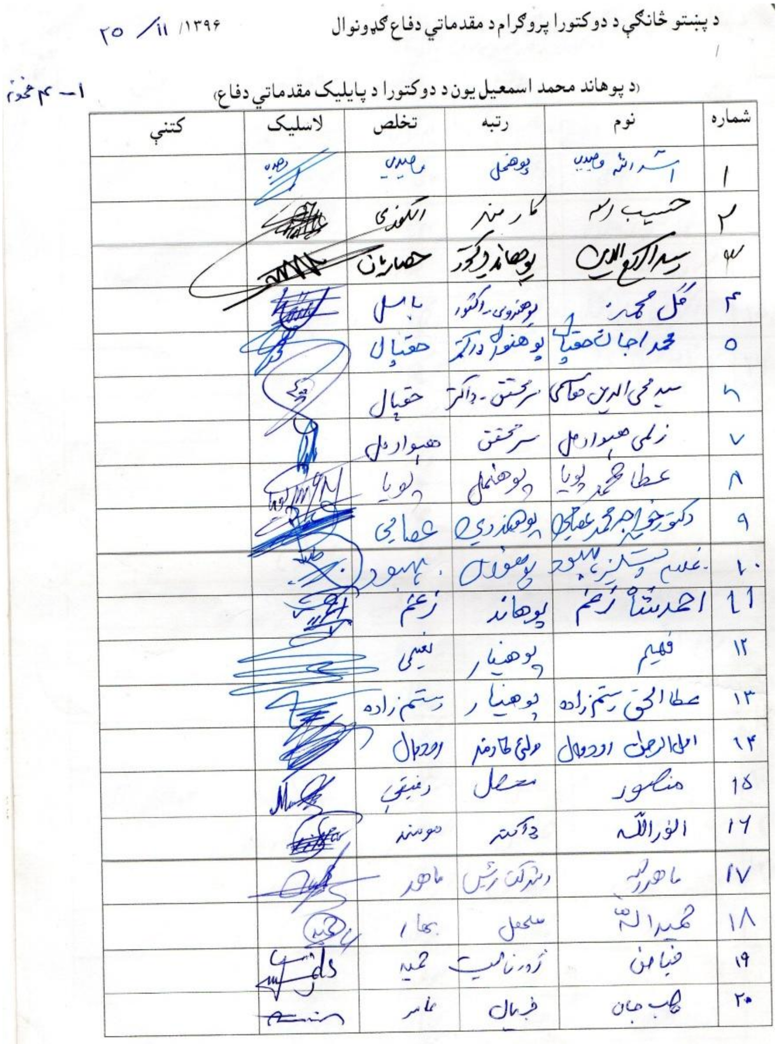

د پښتو خانګې د دوکتورا پروګرام د مقدماتي دفاع ګډونوال ۱۳۹۶/ ۱۱/ ۲۵

(د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا د پایلیک مقدماتي دفاع)

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
۱	اسدالله وحیدي	پوهنمل	وحیدي		
۲	حسیب رسم	کارمند	اتکوزی		
۳	سید اکرم الدین	پوهاند دکتور	حصاریان		
۴	ګل محمد	پوهنوال دکتور	باسل		
۵	محمد اجان حقپال	پوهنوال دکتر	حقپال		
۶	سید محی الدین هاشمي	سرمحقق دکتر	حقپال		
۷	زلمی هیوادمل	سرمحقق	هیوادمل		
۸	عطا محمد پویا	پوهنمل	پویا		
۹	دکتور خواجه محمد عصامي	پوهندوی	عصامي		
۱۰	غلام دستګیر بهسود	پوهنمل	بهسود		
۱۱	احمدشاه زخم	پوهاند	زخم		
۱۲	فهیم	پوهنیار	نعیمي		
۱۳	عطاالحق رستم زاده	پوهنیار	رستم زاده		
۱۴	امان الرحمن اروډوال	[illegible]	اروډوال		
۱۵	منصور	محصل	رفیقي		
۱۶	انورالله	دکتور	[illegible]		
۱۷	ماهر	[illegible]	ماهر		
۱۸	حمیدالله	محصل	بهار		
۱۹	ضیاالحق	ژورنالیست	حمید		
۲۰	[illegible] جان	[illegible]	ناصر		

(c) ketabton.com: The Digital Library

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
۲۱	قدرت الله بدلون	[illegible]	بدلون		
22	عبداللطیف صافي	پوهاند	صافي		
۲۳	داکتر صفورا جلالی		[illegible]		
۲۴	فیروز "صافي"	[illegible]	"صافي"		
۲۵	داکتر ضیاالدین کمال	[illegible]	کمال		
۲۶	استاد [illegible]	[illegible]	کمال		
۲۷	انیسه حیدر	[illegible]	حیدر		
۲۸	محمد صابر واحدی	پوهنمل	واحدی		
۲۹	یحیی همای	پوهنیار	همای		
۳۰	وفاالرحمن	پوهنیار	وفا		
۳۱	حبیب الرحمن	پوهنیار	[illegible]		
۳۲	رفیع الله	څېړنوی	[illegible]		
۳۳	یار محمد	پوهاند	[illegible]		
۳۴	ملک شاه	محصل	[illegible]		
۳۵	حمید الله	محصل	شیرزاد		
۳۶	نصرت الله	محصل	بصیر		
۳۷	هدایت [illegible]	[illegible]	[illegible]		
۳۸	بني امین	محصل	[illegible]		
۳۹	لطف الرحمان	محصل	[illegible]		
۴۰	کمال الدین	پوهنیار	کمال		

(c) ketabton.com: The Digital Library

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
۴۱	عبدالله سعید	مدیر اطلاعات اداره تحصیلات	سعید		
۴۲	داکتر محمد ناصر حامی	مشاور دوه رتبه	حامی		
۴۳	حمیدالله	پوهاند	امین		
۴۴	نصرالله	پوهاند	ستانکزی		
۴۵	محمد امیر	پوهندوی	کامه وال		
۴۶	داکتر عبدالقیوم	پوهندوی	کریم		
۴۷	څېړنوال ذکریا ملاتړ	څېړندوی	ملاتړ		
۴۸	لطف الله	پوهاند	حامی		
۴۹	حبیب الله حبیب	پوهاند	حبیب		
۵۰	محمود شکیل	پوهنوال دکتور	هاشمی		
۵۱	حاجی زمان	شفاهی	لغمانی		
۵۲	خمرین	رئیس شرکت خوشحال	صدای		
۵۳	محمد رسول	پوهنمل	تهرلوی		
۵۴	محمد رحیم	پوهندوی	وزیر		
۵۵	ورنمه	محصله	حلیم		
۵۶	ولوله	محصله	لغمانۍ		
۵۷	بصیره	محصله	لغمانۍ		
۵۸	شیرآغا	محصل	نیازی		
۵۹	عبدالناصر	پوهیالی	قدردان		
۶۰	محمد کبیر	پوهنمل	نظامی		

(c) ketabton.com: The Digital Library

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
٦١	آریانا	پوهنیار	حقبال		
٦٢	عظیمه	پوهنوال	مجید		
٦٣	محمد هارون		عمری		
٦٤	محمد الطاهر	پوهنوال	شاکیب		
٦٥	محمد عاکف	-	عاکف		
٦٦	سبرسالی	پوهنوال	باجوری		
٦٧	سلام	ناشر	دانش		
٦٨	حشمت دانش	محصل	دانش		
٦٩	نعمت الله لستون	دولتي کارکوونکی	لستون		
٧٠	امید	دولتي کارکوونکی	حیران		
٧١	سروش	دولتي کارکوونکی	صمیمي		
٧٢	حکیم الله	محصل	ارحیل		
٧٣	روح الله	محصل	امرضل		
٧٤	حبیب الرحمن محافظ	پوهنوال/ سلکار	محافظ		
٧٥	ضیاءالرحمن ضیاء	محصل ماستری	ضیاء		
٧٦	نثار احمد	مامور دولت	گریزی		
٧٧	عتیق الله	مدیر تحقیقي ماستر	عزیزی		
٧٨	وحید الله بریال	پوهنیار	بریال		
٧٩	شاه محمود لمدوال	پوهندوی	لمدوال		

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مقدمتي دفع بشپړ جين د ژوندون ټلوېزيون پر څپو خپور شو او پر همغه مهال د يوټيوب څپو ته هم پورته شو چې لېنک يې په دې ډول دی:

(https://www.youtube.com/watch?v=LH٦jH٧vcG١Q&t=١١s)

تر مقدماتي دفاع وروسته مې د نهايي دفاع لپاره پلان جوړ کړ او د کارونو د انسجام په لټه کې شوم.

ب- وروستۍ يا نهايي دفاع: د وروستۍ دفاع لپاره څو ورځې وخت په کار و چې نور اړوند کارونه تر سره شي او د وروستۍ دفاع لپاره بايد د بهرني استاد په توگه يو داسې استاد هم گډون وکړي چې د کوم بل هېواد په يو معتبر پوهنتون کې استادي ولري او د ناظر استاد شرايط يې پوره کړي وي. ما چې د کابل پوهنتون د علمي مرستيال د رسمي مکتوب پر اساس لا وار د مخه (استاد پروفيسبور دوکتور عبدالخالق رشيد)

د ناظر استاد په توگه ټاکلی و او د دوکتورا تېزس مې وار دمخه ورلېږلی و، نو د مقدماتي دفاع له جزياتو مې هم خبر کړ او په نهايي دفاع کې مې د هغه د حتمي گډون خبره هم ورسره شريکه کړه، هغه په ورين تندې ومنله، د (١٣٩٦ل) کال د کب (٦)مه نېټه د نهايي دفاع لپاره وټاکل شوه، استاد خالق رشيد هم تشريف راوړو او د (چينايي خانگې) نوی تالار د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ دفاع لپاره غوره شو. په دې دفاع کې تر (دوه سوه پنځوس) تنو زیاتو استادانو، څېړونکو، محصلینو او د نورو علمي مرکزونو استازو ګډون کړی و. چې د ځینو لاسلیکونه او څرنګوالی په دې ډول دي:

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱	[illegible]	[illegible]	پوهاند [illegible]	[illegible]
۲	[illegible] بتولی	بتولی	پوهندوی	[illegible]
۳	محمد صابر	مومند		[illegible]
۴	یار محمد بهرامی	بهرامی	پوهندوی	[illegible]
۵	احمد شاه	[illegible]	پوهاند	[illegible]
۶	عبدالرزاق	احمدی	پوهیالی	[illegible]
۷	[illegible]	[illegible]	پوهنیار	[illegible]
۸	احمد جاوید	[illegible]	[illegible]	[illegible]
۹	جهان	[illegible]	[illegible]	[illegible]
۱۰	[illegible]	صافی	[illegible]	[illegible]
۱۱	نذیر احمد	نوري	[illegible]	[illegible]
۱۲	محمد نقیب	روحانی	پوهنیار	[illegible]
۱۳	[illegible]	[illegible]	ماستر	[illegible]
۱۴	جاوید [illegible]	[illegible]	فارغ التحصیل	[illegible]
۱۵	یحیی	[illegible]	استاد	[illegible]
۱۶	[illegible]	[illegible]	فارغ التحصیل	[illegible]
۱۷	محمد [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۸	احمد فهیم	حبیبی	کارمند تحصیلات عالی	
۱۹	داکتر [illegible] رحیم	[illegible]	تحصیلات عالی	
۲۰	عبدالله	سعید	تحصیلات عالی	
۲۱	پوهندوی داکتر نجیب الله	[illegible]	[illegible]	
۲۲	صابر [illegible]	اسحق زی خالقی	[illegible]	
۲۳	دوکتور محمد نادر	[illegible]	[illegible]	
۲۴	پوهندوی محمد امید	[illegible]	وزارت تحصیلات عالی	
۲۵	حاجی داود شاه عظیمی	عظیمی	[illegible]	
۲۶	طارق	[illegible]	[illegible]	
۲۷	سرمحقق سید علیشاه روستایار		عضو اکادمی علوم	
۲۸	سرمحقق شریف الله	شریف	عضو اکادمی علوم	
۲۹	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
۳۰	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
۳۱	محمد هارون	[illegible]	[illegible]	
۳۲	گل محمد	[illegible]	[illegible]	
۳۳	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
۳۴	[illegible]	[illegible]	[illegible]	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۳۵	[illegible]	شعله‌یی	پوهنیار	[illegible]
۳۶	عبدالرحیم	حلیم	//	[illegible]
۳۷	داکتر سرور ساحه	رفیع زاده		[illegible]
۳۸	خالده فروغ	فروغ	پوهنمل داکتر	[illegible]
۳۹	سلوای [illegible]		پوهنیار	[illegible]
۴۰	عظیمه	مجید	پوهنوال	[illegible]
۴۱	هدی	آرزوی	محمل	[illegible]
۴۲	حدیثه	آرزوی	محمل	[illegible]
۴۳	فرشته	هاشمی	محمل	Freshte
۴۴	[illegible]	نادر	محمل	[illegible]
۴۵	سوکه	یون	متمم	[illegible]
۴۶	بهیره سمور	محمدی	محمل	Baheera
۴۷	خالده	محمدی	ښوونکی	[illegible]
۴۸	عزت	محمدی	ښوونکی	عزت
۴۹	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
۵۰	[illegible]	[illegible]	کارمند	[illegible]
۵۱	لطیف الله	[illegible]	پوهنمل	[illegible]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۵۳	[illegible]	مشرورزاده	پوهنمل	
۵۴	دکتور محمد افضل بنوال	بنووال	پوهنوال	
۵۴	عبدالقیوم	قیوم	پوهاند دکتور	
۵۵	ګل محمد	باشل	پوهندوی دکتور	
۵۶	لویال	حسینی	ماستر	
۵۷	اسدالله	ساحل	ماستر	
۵۸	سنګر الکوزی	الکوزی	PhD	
۵۹	عبدالاحد	اولیادار	B.Sc	
۶۱	عبدالقادر	صافی	پوهاند	
۶۱	شمولتوال حاجي محمد	محمدي	شمولتوال	
۶۲	محمد شعیب	[illegible]	[illegible]	
۶۳	محمد ستار	[illegible]	[illegible]	
۶۴	عبید برکی	برکی	پوهنیار	
۶۵	زبیر احمد	اعتمادي	پوهنیار	
۶۶	سید کمال معصومی		پوهنیار	
۶۷	مصطفی پیغام	نظامی	B.Sc	
۶۸	داکتر محمد اسماعیل	حنیف آیدین	DVM	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

لاسلیک	رتبه	تخلص	نوم	ګڼه
	استاد انستیتوت تکنالوژی سروی بیطاری	عارفی	سید نعمت الله	۶۹
	استاد انستیتوت تکنالوژی سروی بیطاری	نیلاب	نګینه	۷۰
	پوهاند	بیزال	یار محمد	۷۱
	امر نظارت	کریمزی	نثار احمد	۷۲
	پوهنمل	پوپل	عطا محمد	۷۳
	لیسانس	احمدی	عابدالله	۷۴
	خبریال	مصباح	حقیق الله	۷۵
	څېړنیار	صابر	لطف الله	۷۶
	پوهنیار	فنا	زمری	۷۷
	محصل	سمون	محمد مصطفی	۷۸
	لیسانس	لودي	حبیب الله	۷۹
	ماستر	حقوقی	څېړنوال عبدالشکور	۸۰
	پوهنمل	عزیزي	بخت میر	۸۱
	پوهنیار	وحدت	عبدالسمیع	۸۲
	پوهنیار	مرهون	محمود مرهون	۸۳
	ماستر	اتکزی	حسیب الله	۸۴
	تحقیقات کادر	شیرزی	فریدون	۸۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۸۶	محمداسلم	نسیمی	پوهنمل	
۸۷	محمد یوسف	رهنورد	پوهیار	
۸۸	غلام فاروق	عبدالحق	پوهنوی	
۸۹	عصمت الله	عثمانی	پوهاند	
۹۰	خوشال روهي	روهي	-	
۹۱	سید ولی شیدا	شیدا	-	
۹۲	عبید محمد	محمدی	آمر سرکرت	
۹۳	محمد	(باز)	شغل آزاد	
۹۴	خان محمد	باز	تجارت	
۹۵	سید لشکر	لشکر خوی	تجارت	
۹۶	حبیب الحق	دوست زله	تجارت	
۹۷	استاد محمد حسن اخلاص	اخلاص	استاد	
۹۸	یحیی	همراه	استاد	
۹۹	حاجی محمد زمان	افغانی	تجارت	
۱۰۰	قدرت الله بدلون	بدلون	دولتی کارکوونکی	
۱۰۱	برکت الله	هلال	محصل	
۱۰۲	محمد خان	وردګ	محصل	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۱۳۹۶/۱۲/۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۰۳	محمد رفیق	رفیق	پوهاند	
۱۰۴	امید	الکوزی	زده کړیال	
۱۰۵	ضیاءالاسلام	شیدا	ماستر	
۱۰۶	سید الله [illegible] نادری	نادری	لیسانس	
۱۰۷	رامین	آریانی	دانشجو	
۱۰۸	ستار	الکوزی	محصل	
۱۰۹	مسعود الهام	الهام	لیسانس	
۱۱۰	[illegible] حاصزاده		لیسانس	
۱۱۱	رفیق خان	حیدری	لیسانس	
۱۱۲	سید کاظم سیدی	.	څېړنوال	
۱۱۳	عبدالاحد	[illegible]	ماستر	
۱۱۴	مصلح الدین	ساحل	لیسانس	
۱۱۵	حضرت آغا	همدرد	"	
۱۱۶	حمید الله	شیرزاد	//	
۱۱۷	عادله	ساجد	ماستر	
۱۱۸	احمد خلیل نزال	نزال	[illegible]	
۱۱۹	عشق الله	عمرزی	لیسانس مدیر [illegible]	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستي دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۲۰	فیصل	حسن	پوهندوی	(لاسلیک)
۱۲۱	نفیسه	هاشمي	پوهنوال	(لاسلیک)
۱۲۲	دکتور عبدالقیوم	عارف	پوهاند	(لاسلیک)
۱۲۳	سرمحقق زلمی هیوادمل	هیوادمل	سرمحقق	(لاسلیک)
۱۲۴	پوهندوی دکتور ولي الله ادیب	ولي الله ادیب	پوهندوی	(لاسلیک)
۱۲۵	عبدالعزیز بابکرخیل	بابکرخیل	[illegible]	(لاسلیک)
۱۲۶	عبدالخالق حسیني شپږدی	حسیني شپږدی	د سولې عالي شورا غړی	(لاسلیک)
۱۲۷	پوهاند حمیدالله امین	امین	پوهاند	(لاسلیک)
۱۲۸	پوهاند دکتور محمد حسین	سرمملی	پوهاند	(لاسلیک)
۱۲۹	بریالی	باجوړی	پوهنوال	(لاسلیک)
۱۳۰	شاکره	نیازي	پوهنیار	(لاسلیک)
۱۳۱	ضیا رفعت	رفعت	پوهندوی	(لاسلیک)
۱۳۲	عبدالحق	سلامزوی	محصل	(لاسلیک)
۱۳۳	مهرلطیف	خوشحال محمدزوی	پوهنیار	(لاسلیک)
۱۳۴	سمیعه	سیدخیل	ماستر	(لاسلیک)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۳۵	عبدالله	فروتن	مامور ۳	
۱۳۶	محمد احسان	سلطانی	۲	
۱۳۷	نسیم اکبر	سادات	پوهنمل / استاد	
۱۳۸	محمد هارون	محمدی	مامور	
۱۳۹	نصیر محمد	هوتک	رئیس مرجع	
۱۴۰	امیر کروړ	کروړ	معلم	
۱۴۱	رحیم الله	رحیمی	محصل	
۱۴۲	محمد سلیم	کاروان	زده کړیال	
۱۴۳	نجیب الله	کاکړ	محصل	
۱۴۴	زرین الله	مسید	//	
۱۴۵	ګل الرحمن	مشعل	//	
۱۴۶	احسان الله	احسان	//	
۱۴۷	محمد یوسف	احمدی	//	
۱۴۸	د الله سراج الدین	ستانکزی	استاد پوهنتون	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۴۵	آریانا	حقیار	پوهنیار	
۱۵۰	پښتانه	حقیار	لیسانس	
۱۵۱	عادل	محسنی	لیسانس	
۱۵۲	لینا	تمیزی	لیسانس	
۱۵۳	محمد آصف هوتک	هوتک	۱۴ پاس	
۱۵۴	رحمت الله	ساده	څېړنوال	
۱۵۵	نسیب الله معتاب	معتاب	دکتور	
۱۵۶	محمد اسماعیل	عندلیب	ماستر	
۱۵۷	عزیزالله	شمل	ماستر	
۱۵۸	محسن تنکرزی	/	فارغ التحصیل	
۱۵۹	هدایت شید	حق شید	لیسانس	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

لاسلیک	رتبه	تخلص	نوم	ګڼه
	پوهنیار	[illegible]	محمد علی	۱۶۰
	پوهنمل	امینی	فضل احمد امینی	۱۶۱
	دکتور پوهنوال	عارف	سید عارف عارف	۱۶۲
	[illegible]	کاکړ	محمد یونس طغیان	۱۶۳
	پوهنوال	ازرقی	سید علی محمد	۱۶۴
	پوهنیار	امانی	سمیرا	۱۶۵
	پوهنمل	فرحت	فریبا	۱۶۶
			ولی داد خوشبختی	۱۶۷
	[illegible]	[illegible]	الحاج رحمت الله	۱۶۸
	[illegible] ۱۲	[illegible]	الحاج محمد [illegible]	۱۶۹
	استاد	[illegible]	[illegible]	۱۷۰
	استاد	[illegible]	[illegible]	۱۷۱
	[illegible]	خاکسار	مطیع الله	۱۷۲
	لیسانس	احمد	عابدالله	۱۷۳
	سیاسی	شجاع	مصطفی	۱۷۴
	سیاسی	محسنی	محمد یونس	۱۷۵
	پوهنمل	سادات	سید اکبر	۱۷۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

غونډه له اجنډا سره سم د قران کریم د څو مبارکو ایتونو تلاوت وشو، بیا ملي سرود وغږول شو او ورپسې د کابل پوهنتون د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) په وینا سره پیل شوه، بیا د دري څانګې امر (پوهاند دوکتور سید اکرام الدین حصاریان) لنډې خبرې وکړې او د

دوکتورا پروګرام یې تشریح کړ، وروسته د ماستری بورډ امر (وفاء الرحمن وفا) له خوا زما لنډ ژوند لیک ولوستل شو او بیا مې خپل پرزنټیشن پیل کړ، پر ټاکلي وخت مې خپل پرزنټیشن په سم ډول افاده کړ او د ټولو ګډونوالو د هرکلي وړ وګرځېد، وروسته د پوهنتون د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) له خوا له ما څخه غوښتنه وشوه چې تالار ترک کړم چې ژوري هیئت زما په نه شتوالي کې په ارامو اعصابو خپله عادلانه او ناپېیلې پرېکړه وکړي، تر څو دقیقو وروسته ما ته بېرته تالار ته د داخلېدو بلنه راکړل شوه او ژوري هیئت په دې ډول خپله پرېکړه واوروله:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون

د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستي

دفاع په باب د ژوري هیئت نظر

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

استاد پوهاند محمد اسمعیل یون د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۶)مه نېټه د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د چینایي څانګې په تالار کې د لوړو زده کړو وزارت، کابل پوهنتون د څینو چارواکو، د بېلابېلو پوهنتونونو د ګڼ شمېر استادانو، د علومو اکاډمۍ او نورو علمي بنسټونو غړو او څینو محصلینو په حضور کې (د خادم نړۍ لید) تر نامه لاندې خپل ډیزرټیشن وړاندې کړ. استاد یون خپل ډیزرټیشن په ډېره ښه او عالي بڼه افاده او تفهیم کړ چې د ټولو د پاملرنې وړ وګرځېد. ژوري هیئت د استاد یون ډیزرټیشن په هر اړخیز ډول وارزوه او هغه یې یو بریالي او عالي ډیزرټیشن وګاڼه او دا یې د دوکتورا دورې یوه ښه او بریالی دفاع وګڼله. ژوري هیئت استاد یون ته د دوکتورا دورې د پایلیک د دې بریالۍ دفاع له امله مبارکي وایي، د لوی خدای (ج) له درباره ورته د لا زیاتو بریاوو هیله کوي او د دې ترڅنګ له اړوندو لوړو مقاماتو څخه غواړي چې ده ته د دوکتورا تحصیلي سند منظور کړي.

په درناوي

ژوري هیئت

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې پرېکړې وروسته ټولو دوستانو، استادانو او اړوندو مسولینو ما ته مبارکي راکړه او په دې ډول هغه بهیر چې د (۱۳۹۲ل) کال د (ثور) میاشتې پر (۲۱)مه نېټه پیل شوی و، د (۱۳۹٦ل) کال د کب پر (٦)مه نېټه په بریالیتوب سره پایته ورسېد. د دې پروګرام بشپړ جریان هم د ژوندون ټلوېزیون پر څپو خپور شو او تر هغه وروسته یوټیوب ته هم پورته شو چې لېنک یې په دې ډول دی:

(https://www.youtube.com/watch?v=Y۰d۹۹qm۰W_Y)

د وروستۍ جملې په توګه یو ځل بیا ټولو هغو قدرمنو استادانو، مسولینو او دوستانو ته کور ودانی وایم او د زړه له تله مننه ورڅخه کوم چې په ژبو او ادبیاتو پوهنځي کې یې د دوکتورا پروګرام په دې ډول د بریالیتوب پوړیو ته ورسوه او په مستقیم او نا مستقیم ډول یې له ما سره مرسته وکړه چې دا تحصیلي او علمي پوړۍ ترلاسه کړم.

د ټولو دې کور ودان وي، لاره یې روښانه او ژوند یې سوکاله غواړم.

په درنښت

محمد اسمعیل یون

۱۳۹٦ل کال د کب (٦)مه نېټه

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library